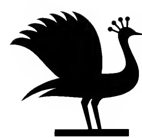
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13902

Baia Mare Memorial Book

Emlék Könyv Nagybánya

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Emlék Könyv Nagybánya : Nagysomkút, Felsöbánya, Kápolnok Monostor és Környéke Zsidóságának tragédiájáról / [szerkeszto Ichak Joszéf Kohén].
IMPRINT	Tel Aviv : Irgun Yocze Baia Mare (Nagybánya) b'Israel, 1996.
DESCRIPT	415, 176 p. : ill. (some col.), maps, ports., facsims. ; 31 cm.
SUBJECT	Jews -- Romania -- Baia Mare. Baia Mare (Romania) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Romania -- Baia Mare.
ADD'L NAME	Kohén, Ichak Joszéf.
ADD'L TITLE	Gal 'ed le-Yahadut Nag'i Banyah, Nag'i-Shumkut, Felsho Banyah, Kapolnok Monoshtor veha-sevivah

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

גל-עד

ליהדות

נאג' באניה

נאג' שומקוט * פלשו באניה

קפולנוק מונושטור

והסביבה

תל-אביב, תשנ"ז

יישובים יהודיים בטראנסילוואניה הצפונית

צ׳כוסלובאקיה

פולין

הונגריה

רומניה

טראנסילוואניה הדרומית

(רומניה)

רומניה

סומש

מורש

מקרא

50.000–10.000 יהודים ויותר

10.000–1.000 יהודים

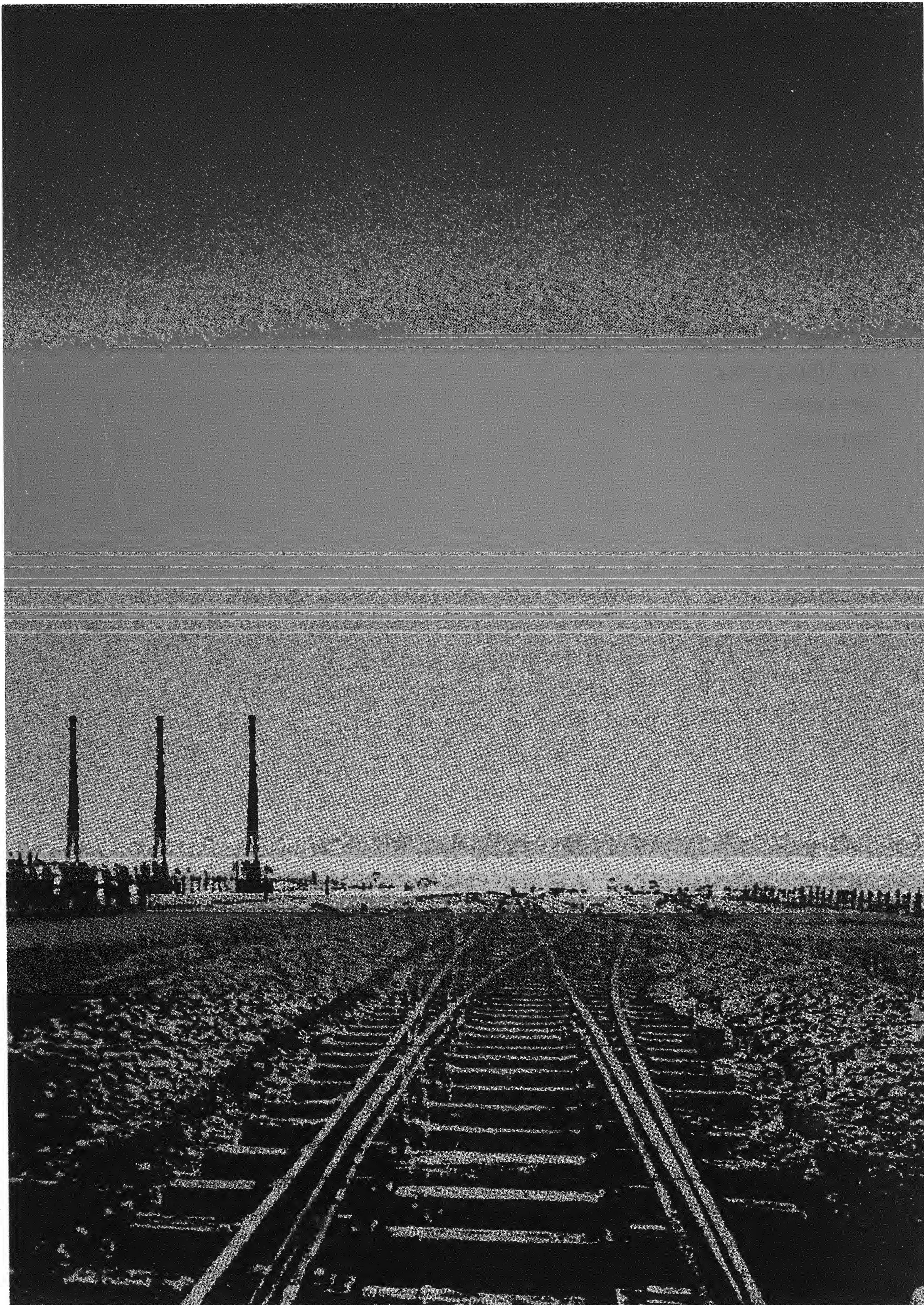
1.000–500 יהודים

500–50 יהודים

0 25 50 ק״מ

© כרטא, ירושלים

מפת נאג׳באניה והסביבה

...הדרך להשמדה

העורך : יצחק יוסף כהן

ועדת עריכה :
צבי (הרמוש) גרינפלד
צבי מירון (מושקוביץ)
פנחס (פיני) גרינברגר
מרים פרנק
יונתן פרנק

ארגון יוצאי באיה-מאריה (Nagybánya) בישראל
ת. ד. 5772, הרצליה 43100
טל. 03-6191573 -- 09-9504168

דפוס ליפא פרידמן, בני ברק, רח' רבי עקיבא 106,
ת.ד. 3051, טל. 03-6195550

תוכן הענינים

דבר העורך

כשקבלתי על עצמי את עריכת ספר הזכרון ליהודי קהילת נאג׳־באניה וקהילות הסביבה: שאמקוט, מונושטור ופעלשא־באניה, הססתי הרבה, שכן ברור היה מראש שבתנאים הקיימים לא תצא מתחת ידינו עבודה מושלמת, ואף לא קרוב לשלימות. שהרי מאז נכרתו הקהילות הקדושות הנזכרות עבר יובל שנים ויותר ורובם המכריע של הנתונים ההיסטוריים הנוגעים לחיי הקהילות ויהודיהן אבדו ושקעו בתהום הנשייה. שרידי השואה הותיקים ששרדו מאימת השואה, שעדיין נשאו בזכרונם פרטים רבים מחיי הקהילות, הלכו לעולמם במשך הזמן ולקחו אל קברם את ידיעותיהם. גם השרידים החיים אתנו לאוי״ט, ברובם הגדול, כבר אין זכרונם רענן ונתונים רבים שהיו חקוקים על לוח לבם מטושטשים ואף נעלמים.

לאחר היסוסים רבים קבלתי על עצמי את העבודה, ביחוד כשמצאתי סביבי חבר אנשים נלהבים לעניין הקדוש הזה, נכונים לכל אתגר ומוכנים להקדיש את מירב זמנם וכשרונם למען המטרה הקדושה ואמנם הועדה לספר הזכרון, כל חבר בתחומו המיוחד, עבדו בהתלהבות ובחריצות יוצאות מגדר הרגיל, ובלבד שנאגי־באניה והקהילות הנלוות יזכו לספר, שינציח את קיום קהילותיהם ולספר לדורות הבאים לפחות מקצת מדברי ימי הקהילות מאז ייסודן ועד לשואה ולאחריה.

כשנגשתי לעסוק בספר הזכרון לא היה בידי אלא חומר מועט. מובן מאליו שהיה מונח לפני ״ספר הזכרון לקדושי נאדי־באניה והסביבה״ בעריכת הרב נפתלי שטרן ז״ל, שהופיע בשנת תשל״ו (1976) בכתב מכונת־כתיבה, שממנו הוצאו בעיקר הנתונים הביוגרפיים של אישים בקהילות. חומר רבני ותורני מחיי התורה והרוח בנאג־באניה והקהילות הנלוות, היה בידי זה זמן רב למדי, במסגרת עבודתי רבת־השנים על חכמי טראנסילוואניה, ששימש יסוד לספרי ״חכמי טראנסילוואניה״. גם חומר זה מצא את מקומו, בקיצורים ועידכונים המתבקשים, בספר ההנצחה לקהילות האמורות. החומר המועט שעמד לרשותי, לא היה בו כדי לפרנס ספר הנועד להביא בפני הקורא דברי ימי הקהילות לגווניהם השונים. פעילות הקהילה כגוף אוטונומי, פרנסיה, ראשיה והנהלתה, ומוסדותיה הרוחניים והחברתיים, בתי התפילה ומוסדות הצדקה, חיי הכלכלה והמסחר של יהודיה וכל כיוצא בזה.

כאן הופתעתי לטובה. חברי הועדה לספר הזכרון עשו ככל אשר לאל ידם כדי למלא את הספר בחומר נדרש ומגוון ככל האפשר. חברים רבים העמידו לרשותנו נתונים רבים מכל קשת חיי הקהילות ופעולותיהן. הסתבר שלמרות החששות נמצאו בכל זאת כמה וכמה מיוצאי הקהילות שזכרונם עמד להם לתאר קטעים רבים למדי מחיי הקהילות, לפני השואה ולאחריה. ראיינו אותם ודובבנו ורשמנו את הנתונים מפיהם. לאט־לאט עלה בידינו לסגור פערים רבים. עלה בידי כמה מהם להרכיב בהצלחה מופלאה את חיי הכלכלה של קהילת נאג׳־באניה לפי המקצועות הרבים

והשונים. בתחום זה נראה שעלה בידינו להכיר את מרבית המפרנסים של יהודי העיר. ברכה מרובה גם בתיאור חוויותיהם וזכרונותיהם האישיים של יוצאי נאג׳־באניה והסביבה, שכשמונים מהם טרחו להעלות על הכתב. הזכרונות האישיים הם ברמות שונות, לפי דרגת הכשרון של הכותבים. רובם הגדול תורגמו מהונגרית וחלק גדול מהם נערכו למתכונת אחידה, כדי למנוע כפילויות.

בקיצור, הספר המונח בזה, רחוק מלהיות כליל השלימות. אך מאידך, הוא מלא יותר מאשר חזיתיו בשעה שנגשתי לעבוד עליו. מצויים בו ״חורים״ לא מעטים שלא עלה בידינו למלא תוכן של ממש. נזכיר בצער את תיאור הפעילות הבלתי ממצה בכל אחת מהקהילות הנלוות — שומקוט, מונושטור, פעלשא־באניה וכן הקהילות הכפריות הקטנות — שלא עמדו לרשותנו נתונים במדה מספקת כדי לתת תמונה מלאה יותר.

יצחק יוסף כהן

פתח דבר

ספר זכרון לקדושי נאג׳־באניה והסביבה נערך על־ידי הרב נפתלי שטרן ז״ל בשנת תשל״ו — 1976.

מאז פרסום הספר החל לכרסם בלבנו חוסר שביעות רצון ואפילו כאב, שלא נאמר די להנצחת ארבעת הקהילות שלנו שנחרבו על־ידי רשעים וזדים, וכי יש עוד מה לומר ולכתוב על בני קהילותנו שהוזכרו בספר ועל אלה שכלל לא הוזכרו ולא הונצחו.

לפני מספר שנים קבלה הנהלת הארגון החלטה לגשת למלאכה קדושה זו של איסוף חומר על יקירינו שנהרגו, שנרצחו, שנחנקו ונשרפו על קידוש השם. כן הוחלט על איסוף חומר על הקהילות הנהדרות שלנו ששקקו חיים ופיעמו בהם חיים יהודים מלאים.

המטרה ששימשה נר לרגלינו בהוצאת ספר זכרון שני היתה, איפוא, להנציח את הקהילות שהושמדו ונחרבו ואינן עוד.

בדחילו ורחימו, ומתוך תחושה של חובה וקדושה התחלנו במלאכה. המלאכה היתה רבה והמכשולים עוד יותר רבים. השאלה שעמדה לנגד עינינו היתה, האם נוכל עדיין כיום למצוא מספיק חומר להוצאת הספר, האם השנים הרבות שעברו לא גרמו לשכחה, דבר שיפגום בטיב הספר, והאם נספיק להוציא את הספר בזמן סביר.

תחילה עסקנו באיסוף שמות יקירינו שנספו בשואה. במלאכה זו עסק חברנו צבי (הרמוש) גרינפלד בחמש השנים האחרונות. הוא עשה ימים כלילות בריכוז החומר תוך התמדה ומסירות נפש. חברנו צבי גרינפלד עסק גם בכתיבת תולדות המשפחות בנאג׳־באניה מלפני השואה, המופיעות בחלק ההונגרי של הספר.

איסוף שמות בני קהילת נאג׳־שומקוט שנספו בשואה, נעשה על־ידי אלכסנדר (צלקו) פרקש ז״ל, שהיה נציג שומקוט בהנהלת הארגון, אלכסנדר ראה בעבודה קדושה זו מפעל חיים והשקיע בה את כל זמנו ומרצו, גם כאשר שכב במיטת חוליו. לדאבון לב, אלכסנדר לא זכה לראות את פרי עמלו. יהי זכרו ברוך.

הבסיס לשמות הנספים של בני קהילת פלשו־באניה שימשה הרשימה שהוכנה על־ידי חברנו משה דוידוביץ מנתניה, ואילו הבסיס לשמות הנספים של בני קהילת מונושטור, שימשו הרשימות שהוכנו על־ידי ישראל (טולי) לקס מבני ברק ועמנואל (מנו) גרינפלד מאשדוד. יישר כח לכולם.

אחרון אחרון יבואו על הברכה מרים ויונתן פרנק, שהשתתפו באופן פעיל במלאכת הארגון והעשייה והעמידו את ביתם לרשות ועדת העריכה לישיבות השבועיות הרבות.

ספר זה בא, איפוא, להשלים את הספר הראשון שפורסם כאמור על־ידי הרב נפתלי שטרן ז״ל ולתת יד ושם לבני קהילותנו והנצחה למוסדותיה הדתיים הכלכליים והציבוריים, שאינם עוד.

חברים יקרים, עברו למעלה מחמשים שנה מאז האסון הגדול והנורא, דבר שהקשה עלינו את המלאכה. אנו עשינו כמיטב יכולתנו חרף הקשיים הרבים שעמדו

בדרכנו. אנו מקווים כי לא חלו שיבושים בהצגת הדברים ובדיוקם של הנתונים. אבל אם יתברר שלא כן הדבר, אנו מבקשים מראש סליחה מכל אחד מחברי הארגון אם יגלה שיבוש או אי־דיוק.

אני מוצא לחובה נעימה להעביר מעל דפי ספר זה תודה מקרב לב לנשיא הכבוד של ארגוננו החבר ווייס זולי ולרעיתו גיזלה, על העידוד שקבלנו ועל הסיוע הכספי הנדיב שהושיט לארגון להוצאת ספר זה, בשיעור של 50% מעלות ההוצאה. אילולא עזרתם לא היתה מתאפשרת הוצאת הספר.

ברכת יישר כח לרב שמחה קראוס מניו־יורק (נכדו של הרב מ. אהרון הכהן קראוס זצ״ל, רבה של נאג׳־באניה) המשמש כרב לקהילת Young Israel of Hillcrest inc. N.Y. על התרומה הכספית להוצאת הספר. כמו כן גם ברכה לחברינו קליין דודי וירקוני משה (גרין מישו) מארה״ב, על תרומתם הכספית. אין אנו שוכחים כמובן, להודות לחברי הארגון היקרים שהזמינו את הספר מראש ושלמו בעדו. נישא גם ברכה לחברי הארגון שהעלו תרומה כספית.

תל־אביב, סיוון תשנ״ו — יוני 1996

צבי מירון (מושקוביץ)
ועדת עריכה

נאג׳־באניה — העיר

מבט כללי

המבנה הטופוגרפי

העיר נאג׳־באניה שוכנת בגובה של כ־200 מטר מעל פני הים. בימי הביניים היתה העיר נתונה בתוך משבצת שהקיפה אינו עולה על קילומטר מרובע אחד. כיום העיר משמשת כעיר מחוזית של מחוז מאראמרוש ושטחה גדל פי כמה וכמה.

התפתחותה של העיר התאפשרה במידה רבה הודות לעמק נהר ה״סמושי״, המשתרע במזרחה של העיר על רוחב של חמישה ק״מ ובמערבה הוא מתרחב עד לארבעים ק״מ ויותר. על העמק סוגרים ההרים אוואש־גוטין־ציבלש (Avas-Gutin-Cibles) במערב, ושרשרת ההרים פרוסאקה־פרז׳ניה־פרלוקה (Priszaka-Peresnye-Preluka) בדרום. לרגלי ההרים האלה שוכנת העיר נאג׳־באניה עם בנייניה העתיקים שעליהם משקיף המגדל הגותי, שריד מימי הביניים.

שרשרת ההרים המקיפים את העיר נוצרה מהתפרצות וולקנית בתקופה הקדומה. אחד ההרים, רוז׳אי (Rozsály), הקרוב ביותר לעיר מתנשא לגובה של 1307 מטר ומכוסה שלג ברוב ימות השנה. שרשרת הרים זו משווה לעיר וסביבותיה הוד והדר. ההרים האלה משפיעים גם על האקלים, כך שבקיץ שורר מזג אוויר נעים וגם חדשי החורף נוחים בדרך כלל. נהר בשם זאזאר (Zazar) חוצה את העיר. מוצאו של הנהר בהרי גוטין ובטרם הגיעו לעיר נשפכים אליו מספר יובלים.

התחבורה מנאג׳־באניה ואליה נוחה ומסודרת. בסוף המאה הקודמת נסללה מסילת ברזל לעיר סטמאר־נמטי (Szatmár-Németi) ובתחילת המאה הזאת נסללה מסילה לעיר קולוז׳וואר (Kolozsvár) דרך העיר דעש (Dés). בכך חוברה נאג׳־באניה לשאר המחוזות של טראנסילוואניה. הכבישים והדרכים היבשתיות מנאג׳־באניה היו בעבר רעועים שכן מרביתם נסללו על אדמת רפש, אולם בתחילת המאה הזאת החלו בסלילת כבישים רחבים באבנים באמצעים מודרניים. לאחר מלחמת העולם השנייה נפתח קו תעופה לעיר הבירה בוקארשט.

תולדות העיר

תולדות העיר במשך מאות בשנים קשורות למכרות אשר בתחומיה. ההתפתחות הכלכלית־חברתית־תרבותית של העיר התאפשרה, במהלך ימי הביניים, הודות להימצאם של מכרות זהב וכסף באיזור. המכרות הם שנתנו את הדחיפה לכך שהמקום הוכר כעיר כבר במאה ה־13. לצד המכרות פעלו גם אנשי מלאכה ומסחר. הם עיצבו את אורח החיים של אזרחיה ותושביה.

החפירות הארכיאולוגיות והמחקר ההיסטורי אין בכוחם עדיין להשיב תשובות מספקות לשאלה מהי התקופה הקדומה ביותר שבה החלה ההתיישבות בנאג׳־באניה. לעומת זאת החפירות שבוצעו בזמן האחרון, לצורך בניית בתים, מוכיחות שכבר בעידן הברונזה (1800—800 לפני הספירה) היו בסביבות העיר אנשים. נתגלו לא מעט כלי מלאכה שנוצרו בתקופה קדומה זו. מתקופת הברזל (800 לפני הספירה — 100 לאחר הסיפרה) נתגלו חפצים רבים ואף מטבעות. בראשית המאה השניה, כשהרומאים כבשו את דקיה (101—106), לא נפלה נאג׳־באניה בדרכם של הכובשים הרומאים. הדקים וגם שאר שבטים ועמים המשיכו לחיות את חייהם החופשיים בנאג׳־באניה ובסביבותיה. הם קשרו קשרי מסחר עם התושבים שבשטחים הכבושים בידי הרומאים. עד היום אין בפינו תשובה עד מתי נמשך מצב זה.

בעידן נדידת העמים (המאות ה־4 וה־7), כאשר טראנסילוואניה הפכה לדרך המלך לעמים ושבטים כגון הגוטים, ההונים, הגפידים, האווארים, שבדרכם לארצות אחרות השתהו בטארנסילוואניה, תקופות קצרות או ארוכות יותר, השאירו עקבות גם בנאג׳־באניה וסביבתה. החפירות האחרונות גילו חומר המעיד על הימצאם של עמים אלה, בכפרים שונים באיזור זה. במאה השביעית התיישבו באיזור גם סלאווים רבים, כפי שמוכיחים שמותיהם של כפרים ונהרות. העמים הנודדים הטביעו את חותמם על הציוויליזציה של ההונגרים, הרומנים והגרמנים, שהגיעו לכאן בתקופה מאוחרת יותר.

לאחר שנת 896 וכנראה גם לאחר הכיבוש ההונגרי במאות ה־11 וה־12, התפתחה גם

בטראנסילוואניה החלוקה למחוזות. מאותה תקופה כבר יש בידינו עדויות בכתב לגבי מחוז סטמאר, שגם נאג׳־באניה השתייכה אליו. מאז שנת 1181 ואילך נשתמר תיעוד עשיר יחסית. בראשית ימי הביניים עסקו תושבי המחוז, לצד גידול בהמות וחקלאות, גם בהפקת מתכות — זהב וכסף וכנראה גם נחושת — מן המכרות. באזורי קרסטהג׳י ו־וורשוויז (Kereszthegy, Veresvíz) נתגלו מכרות נטושים ובסלעים שבסביבה נשארו עקבות של חבלים שהשתמשו בהם כדי להעלות את התפוקה מן המכרות. עידן המכרות בהונגריה ובטראנסילוואניה מתועד בתקופת המלך גֶזָה השני (1141—1162), שהרשה לגרמנים־סאקסים להתיישב בטראנסילווניה, שיסדו בתקופה זו. החל מתקופת ״מסע הטאטארים״ (Tatárjárás) ב־1241 יש יותר תעוד על הנעשה.

העקבות הראשונים של נאג׳־באניה מתועדים במסמך משנת 1327, בתקופת שלטונו של רוברט קארוי (1308—1342). שם העיר במסמך זה הוא זאזארבאניה (Zazarbánya). שנתיים לאחר מכן הוסב שם העיר לאסוני־פאטאקא (Asszonypataka). לפי החוזה משנת 1411 העביר המלך זייגמונד לרודן הסרבי לא רק את הערים, אלא גם את המכרות ואת ״הזהב והכסף ואת השימוש החופשי במִטבעה״. מכאן שבשנת 1411 היתה קיימת כבר בנאג׳־באניה מִטבעה למטבעות. במשך מאות בשנים יצקו במִטבעה זאת מטבעות זהב וכסף. לפי דעתם של אנשי מקצוע הוטבעו במִטבעה של נאג׳־באניה מטבעות באיכות מעולה ובעיצוב משובח. לפי מסמך משנת 1433 מסתבר כי, בתקופה זו הוטבעו מטבעות בהונגריה רק בארבעה מקומות הבאים: בודא, קאשוי, קורמוצבאניה (Körmöcbánya) ונאג׳־באניה.

במהלך ימי הביניים הלכה והתפתחה העיר. רובם הגדול של התושבים עסקו במלאכה. אומנים לסוגיהם וסוחרים היו המשענת הכלכלית והחברתית של העיר. האומנים יסדו אירגונים (צכים) לפי המקצועות. נאג׳־באניה נמנתה על הערים הראשונות בטראנסילוואניה שבהן התארגנו איגודים מקצועיים ובין־מקצועיים מאורגנים ומסודרים, כגון קלויזנבורג, בראשו, הרמאנשטאדט וביסטריץ. הארכיון העירוני עשיר בחומר על האירגונים, החל במאה ה־15, שבו ממצאים רבים על בעלי מקצוע כגון חרשי־אבן ועץ, נגרי־בנין, ולצדם פרוונים, חייטים, קצבים, קדרים — הם ואירגוניהם. בין בעלי המלאכה לא מעטים האומנים בעלי גיוון אמנותי כגון יוצקי המטבעות והקשור בהם, צורפי הזהב והכסף. רבים מבעלי המקצוע הללו עמדו בראש אירגונים ושימשו כנציגיהם אצל שלטונות העיר. מקצתם הגיע שֵמע מיומנותם המקצועית אל מעבר לתחומי העיר ואף למדינה כולה בכישוריהם המקצועיים, כבר במאה ה־15. אחד הצורפים, יאנוש באנפיהוניאדי, עזב את נאג׳־באניה בשנת 1606 והגיע לחו״ל. משנת 1613 התגורר בלונדון. נטש את מקצועו והקדיש את זמנו למדע. משנת 1648 ועד למותו היה מרצה בקולג׳ גרשאם בלונדון.

זמן ייסודם של האירגונים. במאה ה־15: ארגון החייטים (1412), הפרוונים (1479). במאה ה־16: אירגון הקצבים (1506), הקדרים (1569), הסנדלרים (1581). במאה ה־17 התארגנו בעלי מלאכה במקצועות הבאים: סתתים, חרשי־עץ, חבתנים, עושי סכינים, מציירי תמונות, נחתומים, פחחים וכן בעלי מקצועות אחרים התארגנו באירגונים יחודיים. חלק מבעלי המקצועות עבדו בשרות השלטונות והתגוררו בחצרותיהם וטירותיהם של אנשי השלטון ובני האצולה.

בעשור האחרון של המאה ה־16 עברה הבעלות על נאג׳־באניה וסביבתה למשפחת באטורי וזו מכרה את המכרות ואת בית־המִטבעה למטבעות לחוכרים בשם הרברשטיין ושותפו ליסיבון. חוכרים אלה, שהשקעתם הכספית במכרות היתה מינימאלית ואילו ניצול המכרות מכסימאלי, הביאו לידי סגירת המכרות. סיבה עגומה זאת הביאה את מושל טראנסילוואניה, גאבור בטלן, בשנת 1620, להפקיע את המכרות מידי החוכרים ולמסור אותם לידי שלטונות העיר. לפי מסמכים מאותה שנה פעלו אז שלושה מכרות.

אשר לאמצעים הטכניים שבהם השתמשו הכורים, הרי עד אמצע המאה ה־17 הכירו הכורים רק כלי עבודה פרימיטיביים, אזמיל, פטיש, מקדח ואבוקות מחלב שלאורן עבדו במעבה האדמה. מכאן ואילך פוצצו ערוצי המכרות על־ידי אבק שריפה. ידוע על מפעל שבו טחנו אבק־שריפה החל משנת 1650 ואילך. את המתכות שהפיקו מן המכרות הובילו בשקים מעור, במריצות, וכן על־גבי פסים מעץ שהותקנו בתוך המכרה, שעליהם הובלו המתכות הגולמיות עד פתח המכרה ומשם הועלו באמצעות מנופים על פני השטח, עד למגרסה. מכאן הוכנסו לכורי ההיתוך. ידועים שני דודי היתוך כאלה מאמצע המאה ה־17. חלק מן המתכות הגיעו אל בית־המִטבעה, שבו הוכנו המטבעות. לדוגמה, מחודש מארס 1631 ועד פברואר 1632 הוטבעו במִטבעה של נאג׳־באניה 12,046 מטבעות של זהב ו־29,866 מטבעות של כסף, בערכים של טאלר זהב וטאלר כסף, מלבד מטבעות קטנות יותר. במכרות, בבתי היציקה, במִטבעה ובשאר המפעלים הנלווים עבדו באותה תקופה 426 איש. מלבדם הועסקו במפעלים אלה, איכרים־צמיתים, בתוקף החוק, שחייב את הצמיתים

במכסות ימי עבודה קבועות. ליד נאג׳־באניה היו במאה ה־17 חמישה כפרים, שתושביהם היו במעמד של צמיתים, שהיו חייבים במכסות של עבודה ציבורית.

מלבד ההכנסות הנאות שהמכרות הביאו לעיר, נהנתה נאג׳־באניה גם מהכנסות ממפעלים אחרים, כגון טחנות קמח, מבשלות בירה ועוד. התעודות מוכיחות שבמאה ה־15 כבר היתה טחנת קמח בעיר; בשנת 1553 היו כבר שתי טחנות ובשנת 1639 שלוש טחנות. טחנו בהן מיני דגן ותירס. בתחילת המאה ה־17 היה ״בית מבשל לבירה״ בכפר בורפאטאק. במערב העיר, בצלע ההר היו מטעי פירות וכרמים. כל המפעלים הללו הכניסו לעיר הכנסות רבות, כפי שמוכיחות התעודות הרבות שנשתמרו מן המאה ה־15—17. בין המטעים בולטים עצי הערמונים, שאת פירותיהם שיווקה העיר בכל רחבי טראנסילוואניה.

בשנת 1658, כאשר צבאות התורכים—טאטארים פורצים לטראנסילוואניה, החליטה מועצת העיר לקיים כל יום רביעי תפילה מיוחדת בכנסיות למען שלום העיר ותושביה. בשנת 1660 פורצים גדודיו של פחה מגרוסווארדיין ופושטים על כמה מכפרי הסביבה. הם שורפים ומשמידים כל מה שנקרה בדרכם. בקיץ 1660 הם דורשים מן העיר נאג׳־באניה עשרת־אלפים דינר־זהב, כדי לא לכבוש אותה ולא להשמיד את האוכלוסיה. שלטונות העיר נכנעו ושילמו את הסכום העצום, שלוו מן התושבים (ההלוואה נפרעה רק בשנת 1737). לאחר השחרור מאיום התורכים עדיין נכונו לעיר כמה מבחנים קשים. בדצמבר 1661 שולח הגנראל המלכותי האוסטרי מונטקוצולי (Montecuccoli) 125 חיילים גרמנים לשמירה על העיר. משנת 1664, בעקבות הסכם שלום וואשווארי, הופקד בקביעות משמר גרמני בעיר. בשנת 1672, לפי פקודת הגנראל המלכותי־אוסטרי קוב (Cobb), פוצץ חלק ממערכת הביצורים העירונית. בשנת 1641 מתחדשת מערכת אספקת המים לעיר. בתוך צנרת של אבן, ברזל, נחושת ובמקומות מספר גם של זכוכית. ביום 26 באפריל 1662 פוקדת את העיר רעידת אדמה חזקה.

האוכלוסייה בנאג׳־באניה: המפקד הראשון הידוע לנו הוא משנת 1569, שבו נפקדו 376 משלמי המסים של האיכרים־הצמיתים ואריסים. לפי התנאים דאז יש להכפיל מספר זה פי ארבעה, דהיינו כ־1504 נפש. למספר זה יש להוסיף כאלף נפש, שלא מצאו את רשומן ברשימות ההן, כגון בעלי מלאכה, סוחרים ופקידים. כלומר, בסוף המאה ה־16 מספר התושבים בנאג׳־באניה הגיע לכ־2500 נפש. בראשית המאה ה־17 (1604, 1607) נרשמו 675 משפחות משלמות מסים, עליהן יש להוסיף עוד כ־100—125 משפחות שלא נכללו בין משלמי המסים. בסך הכל מספר הנפשות הגיע ל־3200 נפש.

המינהל הציבורי בנאג׳־באניה: המינהל העירוני, כעיר חופשית בעלת ממשל עצמי, אוטונומי, היה מורכב ממועצת העיר, שבראשה עמד שופט ראשי, שנבחר בידי תושבי העיר אחת לשנה, אך ניתן היה להאריך את כהונתו. עזרו לידו 12 מושבעים. בשנת 1583 היו נוסף ל־12 המושבעים, שני קונסולים שעזרו על ־ידם. בשנת 1658 נבחר ליד בעלי התפקידים גוף עירוני של 60 חברים, בשם ״מושבעים עממיים״. לאלה היו תפקידים מיוחדים, כגון אדמיניסטרטור של הכרמים, אדמיניסטרטור של מבשלת הבירה, שני שופטים בענייני היריד, ממונה על השענים, שומר מפתחות שערי העיר, שהיתה מחולקת לארבעה רובעים. ברובע הראשון: הכיכר הראשית, הרחובות סאטמר, קורוש, רחוב הגשר ורחוב שֶׁיֶּם (Selyem); ברובע השני היו רחוב המְטבעה, דרך פלשובאניה, רחוב שליין (Sellyien) ורחוב ראק; ברובע השלישי היו רחוב סומבאט (שבת), רחוב המבצר (וואר) רחוב ההונגרים (מאג׳אר) ורחוב סנט מיקלוש; ברובע הרביעי היו השטחים והבניינים שמחוץ לחומות העיר ובראשם העיר פלשו־באניה (שהיתה שייכת בתקופות מסוימות לנאג׳־באניה מבחינה מנהלית). וכן המשך הרחובות שנמשכו מחוץ לחומות העיר. לפי רישום משנת 1643 הגיע מספר תושבי העיר לכדי 4000 נפש. את הרכבה האתני של נאג׳־באניה ניתן לשחזר במידה רבה על־פי ספרי הלידות של הדתות. הרישום בכנסייה הקאתולית רומית החל בשנת 1691; של הכנסייה הרפורמאטית החל משנת 1706; ושל הכנסייה היוונית־קאתולית החל בעשור האחרון של המאה ה־18.

העידן החדש

המאורעות בנאג׳־באניה בעשורים האחרונים של המאה ה־17 עומדים בסימן הקרבות העקובים מדם של גייסות הממלכה ההבסבורגית להדיפת התורכים, שכבשו חלקים נכבדים של הממלכה האוסטרו־הונגרית בשנת 1526. בשנים הללו נסוגים הצבאות העות׳מאניים תוך כדי קרבות בלתי פוסקים. בדרך רדיפתם מגיעים הגייסות האוסטרים למחוז מאראמארוש, כשמטרתם העיקרית הדיפת התורכים גם מטראנסילוואניה. בשנת 1685 כבשו את מאראמארוש והם מתקרבים לטראנסילוואניה. נוכחותם של חיילים רבים בשטח מביאה להתדלדלות האוכלוסייה מבחינה כלכלית. רבים מן האיכרים נמלטים אל ההרים. תוך כדי כך מתארגנים גדודי המתקוממים, ה״קורוצים״ נגד השלטון ההבסבורגי. מנהיגם וושלני (Wesselényi) וחבריו מתארגנים

כדי להילחם באוסטרים. פעילות זאת מורגשת גם בנאג׳־באניה ובסביבתה הכפרית. הנהגת העיר תמכה במנהיג המרד פרנץ ראקוצי השני באופן פעיל, בשעה שהרים את נס המרד בשנת 1703 לאורך נהר הטיסה. באוגוסט 1703 שולח השלטון האוסטרי כוחות צבא לעיר כדי להזהיר את מועצת העיר מפעולות אנטי מונרכיות. אחד המורדים הידועים בשעתו גליגור פינטיה (Pintea) נהרג ליד ״השער ההונגרי״ יחד עם כמה מלוחמיו. תושבי העיר תמכו תמיכה כלכלית במורדים וסיפקו להם אמצעי מחייה ביד רחבה, מלבד תמיכה צבאית־מלחמתית בחשאי. לאחר ״שלום סאטמר״ (30 באפריל 1711) הכיר המלך קארוי הרביעי, ביום 24 ביוני 1712, בפריווילגיות המסורתיות של העיר וחיזק אותן.

בצד המאורעות הדראמאטיים הללו מפיקים המכרות בנאג׳־באניה ובפלשר־באניה המתכות המיוחסות, זהב וכסף, במלוא התפוקה. עד מחציתה הראשונה של המאה ה־18 מצויים המכרות במסגרת פיקוח המכרות הארצי, שלשכתו הראשית בעיר קאשוי. משנת 1748 נוסדה בנאג׳־באניה לשכה מיוחדת לניהול המכרות המקומיים, תחת מרותו המרכזית של האוצר המלכותי. בית המטבעה נבנה מחדש בשנים 1734—1739, הורחב ושוכלל בשנת 1782 בצורתו הנוכחית (כיום שוכן בו המוזיאון המחוזי). גם המטבעה היתה בפיקוחה של הלשכה למכרות. לרשות המכרות עמד בית־משפט מיוחד, שבפניו הובאו כל התביעות והעניינים שהיו קשורים למכרות ולמפעלים הנלווים. ליד המכרות, שהיו, כאמור, בבעלות האוצר המלכותי, היו קיימים כמה מכרות פרטיים, שהתחרו במכרות הציבוריים. כל המכרות היו מאוגדים ב״איגוד המכרות״. ליד המכרות הלך וגבר חלקם של בעלי המלאכה והסוחרים בכלכלת העיר. גם האוכלוסיה הולכת וגדלה. במפקד משנת 1750 נמנו 683 משלמי מסים, שהם בס״ה 3000—3200 נפש. מספר הבתים בעיר 555, מהם 48 בנייני אבן והנותר בניינים מעץ. בנייני האבן הם בחלקם מבני ציבור כגון בית המועצה העירונית, לשכת המלח, בית האוצר, בניינים בבעלות הכנסיות, וכן של אנשים עשירים כגון טלקי והלאר. במפקד של 1784—1787 נמנו בנאג׳־באניה 766 בתים ו־958 משפחות הכוללות 3977 נפש. רוב המשפחות היו בעלי דת רומית־קאתולית וריפורמאטית. ואילו בעלי הדת היוונית־קאתוליות לא היו אלא 120. מספרם הלך והתרבה ובסוף המאה מנו 1005 נפש.

מבחינה חברתית־תרבותית היתה התקדמות ניכרת בעיר החל בסוף המאה ה־18. בשנת 1796 נוסדה בנאג׳־באניה ״החברה ההונגרית לבידור״, שמטרתה קידום השפה ההונגרית ותרבותה הבלתי מפותחת עדיין. לידו התקיים מועדון חברתי. בשנת 1797 נוסדו שתי להקות חובבים למשחקי תיאטרון ודראמה, אחת בשפה ההונגרית והשנייה בשפה הגרמנית. להקות אלו המשיכו לפעול גם במאה ה־19. תעודות משנת 1768 מוכיחות שקיים היה בנאג׳־באניה רוקח, שפעל בתוך דירה פרטית. באחת התעודות מסומנים מחיריהן של התרופות השונות. התרופות היו כמובן נחוצות לתושבי העיר, ביחוד בשנים 1742—1743 שבהן שלטה מגפה בקנה־מידה גדול, שהפילה חללים רבים ונספו כעשרה אחוזים מתושבי העיר והסביבה.

במאות 18—19 פורצת העיר את חומותיה ומשתרעת הרחק מעבר להן. בתקופה זאת מעוצבת מחדש הככר המרכזית; בתקופה זו נבנים בתים חדשים בתוך העיר. רבים מן הבתים בעיר נבנים על יסודות בתים עתיקים מן המאות ה־15—16. חומות העיר וצריחיה הולכים ונעלמים. בגל הבנייה החדש נהרסת גם הכנסייה העתיקה ע״ש אישטוואן. לפי נתונים משנת 1802 החל בבניית המלון ובית־הארחה ״הנשר השחור״. בשנת 1811 נבנה הגשר הגדול מבטון ברחוב הגשר. משנת 1836 יש בידינו ידיעה על ריצוף רחוב סאטמאר.

במהפכת 1848/49 נהנתה גם נאג׳־באניה וסביבתה מן התוצאות, כגון ביטול חובת הצמיתים, שיוויון־זכויות אזרחי וכו׳. בערי ה״פארטיום״, שגם נאג׳־באניה נמנית עליהן, עבר במהרה הלהט המהפכני. באסיפת־עם שהתקיימה בנאג׳־באניה ביום 24 במארס 1848 הכירו הנאספים בתוכנית 12 הסעיפים של המהפכה. העיר גייסה משמר אזרחי מבין תושבי העיר. ראש המורדים לאיוש קושוט, הוכתר כאזרח כבוד של נאג׳־באניה. לאחר כשלון המפכה נטלה העיר את חלקה בתוצאות הכשלון. רבים מן המורדים הפעילים, שגזר דין מוות איים עליהם, מצאו מחסה ומסתור, כשתושבי העיר מחפים עליהם ומוצאים להם מחסה בין האוכלוסייה.

במאה ה־19 חלים שינויים במינהל הציבורי של העיר. בהדרגה הולכים ומתפתחים כללי מנהל מודרניים. בשנת 1844 הוקם מטה המשטרה העירוני; בשנת 1846 נוסד בית־המשפט העירוני; בשנת 1852 נוסדה הלשכה להגן על ענייני היתומים; בשנת 1853 נפתח המשרד של החשב הכללי; בשנת 1855 הוקמה הלשכה לענייני מלאכה ותעשייה. כתוצאה מכשלון המרד ההונגרי איבדה נאג׳־באניה בשנת 1876 — כיתר ערי המדינה — את מעמדה המועדף כעיר חופשית והיתה כפופה לשלטון המחוזי בעיר־המחוז, סאטמאר.

גם בחיי הכלכלה צועדת העיר בצעדים איטיים אך בטוחים לקראת השתלבותה בחברה

הקאפיטליסטית. בניהול המכרות נוסדה מינהלה חדשה, המינהל העליון למכרות, המחליף את הממסד הקודם. בשנים 1854—1858 נוסד גוף חדש בשם מטה המכרות, הפותח משרדים בכמה מחוזות סמוכים במטרה של חקר המכרות. בחלק מן המכרות כבר מפעילים מכונות קיטור. בשנים 1880—1888 מושקעים סכומים גדולים בהחלפת הציוד המיושן במגרסות ובכורי היתוך חדשים המובאים מאוסטריה, הולנד וקנדה וכן מקדחות בעוצמה גבוהה. בשנת 1891 כבר משתמשים בכוח חשמלי במפעלי המכרות השונים. בסוף המאה ה־19 נסללות מסילות ברזל מקומיות בין המכרות ובין המפעלים וכורי ההיתוך והיציקה באורך כולל של כעשרה ק״מ. גם בשטחי הכלכלה האחרים חלות התפתחויות הולכות וגוברות. בשנת 1884 נסללה מסילת־הברזל נאג׳־באניה—סאטמאר; בשנת 1889 נמסרת לשימוש הכלל מסילת־הברזל נאג׳־באניה, זְשִׁיבּוֹ־דעש; בשנת 1905 נסתיימה סלילת מסילת הברזל נאג׳־באניה — פלשו־באניה. בסוף המאה ה־19 נוסדו הבנקים הראשונים בנאג׳־באניה ומוסדות הלוואה וחסכון שונים, שקידמו את חיי הכלכלה והמסחר בעיר.

בסוף המאה ה־19 החלה ההתעוררות הלאומית של העם הרומני, שרבים מהם ישבו בכפרים שמסביב לנאג׳־באניה והגביר את כוחו המספרי גם בעיר עצמה. ביום 17 בפברואר 1891 התכנסה בעיר אסיפה עממית של רומנים, שפנו אל מיניסטריון התרבות ואל הפרלאמנט ההונגרי בתביעה להכיר בדת הרומנית (יוונית־קאתולית) ובשפה הרומנית באופן רשמי. בעשור האחרון של המאה ה־19 החלו התארגנויות של הלאום הרומני שהגיע לתודעה עצמית, לאחר הרדמה לאומית של מאות בשנים. נוסד אירגון מרכזי (ASTRA) שייצג את הרומנים מבחינה כלכלית, תרבותית ולאומית. ביום 8 באוגוסט 1903 התכנסה בנאג׳־באניה אסיפה עממית בהשתתפות כ־300 צירים מרחבי טראנסילוואניה ואף ממדינת רומניה (וואלאכיה ומולדביה). לאסיפה היה הד גדול ברחבי המדינה והיתה בין הגורמים שהצעידו קדימה את העניין הרומני בחיים הציבוריים הן מבחינה לאומית והן מבחינה תרבותית וחברתית. לא מעט הונגרים מהאינטליגנציה התייחסו באהדה לאסיפה ולמטרותיה ונתנו לכך ביטוי בבטאונים השונים.

בסוף המאה ה־19 החלו להתפתח מוסדות תרבותיים והשכלתיים, שבאו לספק את הנהירה ההולכת וגוברת בחוגים רחבים אחר השכלה ובידור. כבר בשנת 1834 נוסד הקאזינו שספרייתו מנתה מאות כרכים. בשנת 1861 נוסדה אגודת הנשים; בשנת 1869 נוסד החוג לספרות ובין כתלי המועדון ספריה בעלת כ־5000 כרכים. במסגרת מועדון זה התקיים גם חוג לשירה; בשנת 1892 הוקמה התארגנות של הנוער העובד להשכלה עצמית; בשנת 1900 נוסד החוג למוזיאון, שבעיקבות פעילותו פתח המוזיאון העירוני את שעריו בשנת 1904; בשנת 1896 נוסדה הקולוניה לציור שרכשה לעצמה מוניטין ברחבי המדינה. בעקבות זאת נפתח בשנת 1902 בית הספר המהולל לציור, שבראשו עמדו מטובי הציירים ומגדולי האמנים וביניהם בֶּלָה איוואני־גרינוואלד. בסוף המאה החלו להופיע המקומונים. הראשון בשנת 1875 (Nagybánya és Vidéke) ולאחריו עיתונים נוספים (בדרך כלל שבועונים) בשנים 1903—1908.

תקופה זאת מצטיינת בבניית כמה בניינים להשכלה וכן כנסיות חדשות שנבנו בעיר. בשנת 1860 נבנה בית־הספר הריפורמאטי שברחוב הגשר; בשנים 1891—1892 נבנה בית־הספר האזרחי לבנות, אשר עבר בשנת 1930 לרשותה של הבישופות היוונית־קתולית, שקבעה שם את מושבה; בשנת 1886 נבנה בית־הכנסת ברחוב סומבאט; בשנת 1896 תוקן המגדל ע״ש אישטוואן שניזוק מפגיעת ברק. בשנת 1909 נבנתה הקתדרלה־היוונית־קאתולית. בשנת 1909 נדלקו האורות הראשונים בכוח החשמל (מפעלי גאנז); בשנת 1910 נפתחה רשת המים העירונית. באותה שנה נפתחה גם רשת הטלפונים. מאמצים רבים נעשו בראשית המאה ה־20 בהקמת המפעל הגדול לכימיקלים ״פוניקס״ (Phönix), אשר נבנה מחדש והורחב לאחר 1920. וכן המפעל למנסרה ובית־חרושת לפארקטים, בית־החרושת לצבעים ובית־חרושת למפעלי ברזל ומכונות.

אוכלוסיית העיר הולכת ומתרבה. בשנת 1840 נמנו בעיר 5280 נפש. לפי הדתות: 2224 רומים־קאתולים, 1803 רפורמאטים, 980 יוונים־קאתולים, 260 אוונגלים ו־13 אחרים. 50 שנה לאחר מכן, במפקד של 1890 נמנו בעיר 9838 נפש. במפקד זה כבר נמנו גם יהודים, שמנו 701 יהודים. עשר שנים לאחר מכן, במפקד של 1900 מנתה אוכלוסיית נאג׳־באניה 11,183 נפש, מהם 963 יהודים. מספר הבתים בעיר היה 2205, מהם 518 בתי אבן ולבנים, 438 מלבני־טיט ו־1249 מבני עץ. רק 45 בתים היו בעלי גגות רעפים. השאר היו מכוסים ברעפי־עץ. ואשר לעיסוקיהם של תושבי נאג׳־באניה בשנת 1900: 914 איש עבדו במכרות ובמפעלים הנלווים, 1243 בחרושת ומלאכה, 254 במסחר, 156 בתעבורה, 41 בבית החרושת ללבנים, 417 בחקלאות וגננות, 23 בטחנות הקמח ו־263 בעיסוקים אחרים. במפקד של 1930 שנערך בידי השלטונות הרומנים, מנתה העיר 13855 נפש, מהם 1928 יהודים.

A NAGYTEMPLOM BELSEJE
פנים בית הכנסת הגדול

A NAGYTEMPLOM ÉS A MACESZ SÜTŐDE ÉPÜLETE
בית הכנסת הגדול – ולידו הבנין לאפית מצות

קהילת נאג׳־באניה

התהוות הקהילה

התקופה הראשונה (1664—1900)

בכל מה שנאמר עד כאן לא מצאנו זכר ליהודים בנאג׳־באניה. בכל מאות השנים שאוזכרו בפרק הקודם לא נזכר שם ישראל ולא עלה זכרם של יהודים. ואכן, ככל הידוע לא התגוררו יהודים בנאג׳־באניה בכל אותן שנים ארוכות. לאמתו של דבר, אין הדבר מתמיה כלל, שהרי מצב דומה שרר בכל ערי טראנסילוואניה[1] (להוציא העיר קארלסבורג (Gyulafehérvár, Alba Julia) וברוב ערי הונגריה. ערי טראנסילוואניה (וגם הונגריה), שרובן הגדול זכו לפריווילגיות מלכותיות כ״ערים חפשיות״, שהעניק להן שלטון עצמי ואוטונומיה רחבה, סגרו את דלתותיהן בפני יהודים, בהשפעת הארגונים המקצועיים למיניהם, שחששו מפני תחרות יהודית. מועצות הערים הסכימו להקים חומות בצורות בלתי עבירות בפני יהודים העשויים להתדפק על דלתותיהן. מלבד הגילדות של האומנים ובעלי המלאכה שהיו, כאמור, מאורגנים היטב, החל במוצאי ימי הביניים ועד לעידן החדש, היה לנאג׳־באניה חישוק נוסף שמנע התישבותם של יהודים בעיר, הלא הוא החוק המלכותי הכל־ארצי משנת 1693, האוסר על יהודים להתישב בערי מכרות — ביחוד מכרות זהב. חוק זה אוכף בקפדנות ובכל ערי המכרות ברחבי הממלכה האוסטרו־הונגרית לא היתה ליהודים דריסת־רגל. יתר על כן, חוק זה תוקפו היה גם מעבר לערים, בראדיוס של מרחק מסויים, שאף הוא נשמר במידה משתנה של הקפדה בערים מסויימות ואילו בערי מכרות אחרות, ההקפדה לגבי הסביבה הכפרית היתה פחות קפדנית. כזה היה המצב גם בכפרי הסביבה של נאג׳־באניה. לדוגמה, הכפר פלשו־פאלו (Felsöfalu-Satul Nou de Sus), הסמוך לעיר, החלו רישומי היהודים בשנת 1800[2] ויש להניח במדה רבה של סבירות, שהישוב היהודי בכפר החל לפחות חמישים שנה קודם לכן, דהיינו באמצע המאה ה־18. הכפר פלשו־פאלו לא היה כמובן הכפר היחיד, שבו התגוררו יהודים. אלא שבו התהווה כעין מרכז יהודי זעיר לכפרי הסביבה וככל הנראה בכפר זה נוהל רישום היהודים, לידות, פטירות ונשואין מכל כפרי הסביבה. עד לאיזה מרחק השתרע ה״גליל״ היהודי של כפר זה אין לדעת היום. ייתכן שלא כלל אלא כמה כפרים במרחק המיידי, דהיינו נפת נאג׳־באניה, אך אין לשלול את האפשרות שכפרים נוספים שבסביבות העיירות שומקוט, ברכז (Berchez) ומונושטור רשמו את תנועות תושביהם היהודים בכפר פלשו־פאלו. כפר זה, בהיותו קרוב לנאג׳־באניה, היה מקום מתאים לתפקיד שיועד לו. הוא שימש קרש־קפיצה לביקור בעיר עצמה לצורך סידורים שונים, כגון קניות ומכירות, במדה שהורשו מטעם שלטונות העיר. ברור היה ליהודים המבקרים בעיר, שעליהם לעזוב אותה בטרם שקעה החמה. שכן ככל הידוע לא הורשו היהודים ללון בעיר אף לינת לילה אחת. אזרח שהעיז להלין בביתו יהודי היה צפוי לעונש חמור וגם לנידוי חברתי וכלכלי. מפקחים עירוניים מיוחדים הופקדו על ביצוע הגזירה.

לאמתו של דבר, מצאנו עקבות של יהודים הקשורים בצורה כלשהי לנאג׳־באניה. בתעודה מיום 23 ביוני 1664 נזכר יהודי בשם אדם נתנוביץ שסחר בנחושת שהופקה ממכרות נאג׳־באניה[3]. עלינו לזכור שהתאריך קדם לחוק המכרות שהוחק, כאמור, רק כשלושים שנה לאחר מכן (1693). אך נשתמרה גם תעודה מיום 20 באוגוסט 1705, דהיינו שתים עשרה שנה לאחר חקיקת החוק. בתעודה זאת הוראה לשלטונות העיר מונקאטש לשחרר יהודים (שמם לא נזכר) העצורים בעיר, בדרכם לפולין עם מטען של נחושת שמקורו במכרות של נאג׳־באניה[4]. אמנם הנחושת מקורה במכרות נאג׳־באניה, אך אין פירוש הדבר שהיהודים שהובילו את הנחושת לפולין רכשו אותה במכרות. הם יכולים היו לקנות את הנחושת בשוק החפשי. ונראה, שאכן כך היה. העובדה שאף יהודי לא התגורר בנאג׳־באניה כל אותן מאות בשנים תעיד התעודה מיום 26 ביולי 1725, המתיחסת למפקד היהודים בהונגריה באותה שנה. לשאלה שנשאלה בעיר מטעם עורכי המפקד, השיבו שלטונות העיר תשובה חדה וחד־משמעית, ש״מאז שהזכרון האנושי מגיע לא גרו יהודים בעיר וגם עתה אין בה יהודים״[5]. בדומה לכך השיבו שלטונות העיר ביום 15 ביוני 1746, גם הפעם בהזדמנות של מפקד כל ארצי, שאין יהודים בנאג־באניה[6]. מקטע של מסמך ללא

תאריך (משנת 1705 לערך) מסתבר, שלא רק יהודים היו בכלל הגזירה. מן המסמך עולה ש״יונים, יהודים או תורכים אין להם דריסת־רגל במכרות הזהב מאז ומעולם״[7]. אין בידינו תשובה לשאלה הנשאלת, כלום רק במכרות הזהב אין ללאומים הללו דריסת־רגל או שמא בכל המכרות, שבהם הפיקו מתכות פחות מיוחסות, כגון נחושת ועוד?

מכל מקום אין ספק שהעיר נאג׳־באניה סגרה את דלתותיה בפני יהודים בצורה הרמטית ומוחלטת. מן הראוי לסקור את המצב בארבע הערים הסמוכות לנאג׳־באניה מצפון, מערב ודרום־מערב. הכוונה לערים סיגט מצפון, סאטמאר וקרולה (Nagykároly, Carei) ממערב וגרוסווארדיין (Nagyvárad, Oradea) מדרום־מערב. אין טעם שנפנה גם מזרחה, כלומר לנסיכות טראנסילוואניה, שכן כל עריה של טראנסילוואניה היו סגורות על מסגר בפני התישבות יהודית. בכל המרחב הגדול התגוררו אמנם יהודים מאז תקופה ארוכה, אך היו אלה יהודים מפוזרים בישובים כפריים ואחוזות של אצילים. ומלבד העיר קארלסבורג, שבה היה מושב הנסיך־המושל והמשרדים השלטוניים, שבה התגוררו יהודים מאות בשנים ובה היה מושבו של ה״רב הכוללי״ של יהודי טראנסילוואניה, הרי בכל הערים (כשלושים במספר) לא התגורר אף יהודי אחד עד לשנות השלושים של המאה ה־19. בשנים אלו הותרה הרצועה במקצת ובכמה ערים הורשו יהודים בודדים, בעלי מקצועות נדרשים וכמה יהודים עשירים, ששלטונות הערים נטו להם חסד, להתישב לפי היתרים מיוחדים וארעיים. רק לאחר כשלון המהפכה ההונגרית והמרד באוסטרים של 1848/49 הותרה ישיבת יהודים בכל ערי טראנסילוואניה ללא כל הפרעה[8]. השלטון האוסטרי נקט כמה צעדי ענישה כלפי הונגריה כתגובה לנסיון המרד. אחד מצעדים אלה היה ביטול הפריווילגיה בת מאות השנים, שהעניקה לכל הערים המלכותיות החפשיות את הזכות לסגור את הערים בפני יהודים ובפני יסודות ולאומים שהעיר ומועצתה לא חפצו לראותם בתחומיהן. משבוטלה זכות זו החלה הגירה פנימית מואצת מן הכפר אל העיר, שבסופו של דבר הביאה תועלת מרובה לכל הצדדים, יהודים ולא־יהודים כאחד. שכן הערים, שרובן ככולן קפאו על שמריהן והתפתחותן הכלכלית היתה אטית מאד, יצאו למרחב והחלו בתיעוש והגברת המסחר והמלאכה במימדים לא ישוערו. נראה איפוא, כיצד נתכוננו הישוב היהודי וחיי קהילה בארבע הערים הסמוכות לנאג׳־באניה הנ״ל.

דבר הלמד מענייננו, לא ראי סיגט כראי סאטמאר; לא ראי סאטמאר כראי קרולה ולא ראי שלוש הערים הללו כראי גרוסווארדיין, לכל אחת מן הערים הללו יחוד משלה באשר לדרכי ההתישבות היהודית בהן והתפתחות החיים הקהילתיים. נפתח איפוא בעיר סיגט, השוכנת צפונה לנאג׳־באניה, בקו ישר כמעט, והיא הקרובה ביותר אליה מכל הכיוונים. סיגט, שהיתה כל השנים עיר המחוז של מארמארוש כולה, משתי גדות נהר הטיסה. סיגט נשארה עיר המחוז גם לאחר מלחמת העולם הראשונה, שבתוצאותיה נתחלק מחוז מאראמארוש לשנים, כשחלקו הצפוני הועבר לרפובליקה הצ׳כוסלובאקית ואילו החלק הדרומי נפל בחלקה של ממלכת רומניה. למרות שסיגט מצאה עצמה כעיר־גבול המנותקת ממרבית הכפרים הצפוניים, ששימשו לה עורף כלכלי ומנהלי, היא המשיכה לשמש עיר המחוז לחלקו הדרומי של המחוז, דהיינו מאראמארוש הרומנית. ואמנם סיגט ירדה מגדולתה בין שתי מלחמות העולם. אוכלוסייתה — בראש וראשונה האוכלוסייה יהודית — הלכה ופחתה. הנשארים סבלו מקשיי פרנסה רבים ונתדלדלו מבחינה כלכלית וגם רוחנית. לאחר מלחמת העולם השניה העביר השלטון הרומני את בירת המחוז מסיגט השוכנת על הגבול לעיר נאג׳־באניה, אף על פי שמעולם לא היתה עיר זו בתחום מאראמארוש. כמובן שיחד עם העיר צורפו למחוז מאראמארוש שטחים נוספים, שהיו מאז ומקדם במחוז סאטמאר[9].

הישוב היהודי בסיגט עתיק למדי. לפי המסורת המקובלת תחילת יישובם של יהודים בשנת ת׳ (1640) לערך. לאחר גזירות ת״ח—ת״ט (1648/9) נוספו אליהם יהודים מפליטי הגזירות. בעטים של מכשולים רבים שהניחו השלטונות ותושבי העיר, לא התפתח הישוב היהודי בעיר. כמאה שנה לאחר תחילת יישובם, בשנת 1746, לא נפקדו בסיגט אלא 49 יהודים. ההתפתחות היתה איפוא אטית מאד. הרב הראשון החל לכהן בשנת תקי״ט (1759). הקהילה היהודית צברה תאוצה רק לאחר 1848/9 ובשנת 1869 כבר מנתה כ־2500 נפש. בתום מלחמת העולם הראשונה היוו היהודים קרוב ל־50% מאוכלוסיית העיר. בין שתי מלחמות העולם חלה, כאמור, נסיגה מתמדת, ובפרוץ מלחמת העולם השניה מנתה האוכלוסייה היהודית בעיר פחות מ־40% מכלל האוכלוסייה[10].

בעיר סאטמאר, במערבה של נאג׳־באניה, היו בה תנודות בלתי פוסקות של מהגרים יהודים. שני המהגרים היהודים הראשונים, שהגיעו מגליציה בשנת 1698, הם היהודים הראשונים הידועים בעיר. מכאן ואילך נזכרים יהודים בודדים בלבד, שלא היכו שורש בעיר בשל היחס העוין של השלטון העירוני. עד סוף המאה ה־18 עוברים יהודים בודדים את העיר אך אינם נשארים בה. בין השנים

1790—1830 לא הורשה אף יהודי להתיישב בעיר. הפריווילגיה המלכותית הופעלה ללא רחם. החל בשנת 1835 מורשים יהודים בעלי מקצוע מבוקשים, כגון צורפים, תופרי כפתורים, כובענים, שענים, סוחרי עורות ועוד, להתיישב בעיר באופן ארעי, בצל איום מתמיד של אפשרות גירושם ללא טענות ומענות. המניין הקבוע הראשון בעיר נוסד לפני 1842. לאחר דיכוי המרד ההונגרי של 1848/49 נפתחה ההתישבות היהודית ללא הפרעות. בשנת 1852 מכיר השלטון המקומי ביהודי העיר בתור קהילה רשמית. הרב הראשון החל את כיהונו כבר בשנת 1843, אך אינו מורשה להתגורר בעיר, אלא בכפר סמוך, שבו התגורר חותנו. בשנת 1850 נרשמו בעיר 128 יהודים, פחות מאחוז אחד מכלל האוכלוסייה ואילו בפרוץ מלחמת העולם השנייה מונים יהודי סאטמאר כ־13,000, כ־25% של האוכלוסיה[11].

בעיר הסמוכה קרולה נוסדה הקהילה היהודית בשנת 1720 בצורה יזומה בידי אדוני המקום, הגראף שאנדור קארולי (Károly Sándor), שאבות אבותיו יסדו את העיר בשנת 1335. הגראף, שהיה מבני האצולה המיוחסים ביותר בהונגריה, ושהיו לו זכויות מרובות בניהול המרד האנטי אוסטרי (מסע הקורוצים, Kuruc-járás) והיה מחותמי חוזה השלום (הסכם סאטמאר 1711) עם האוסטרים. לא היה עליו מוראם של שלטונות העיר, שהרי הוא היה השליט הבלעדי בעירו. לאחר חוזה השלום עם האוסטרים נתן את דעתו לשפר את מצב העיר והוא יזם מפעלים חדשים בכל תחומי החיים. לשם כך הביא שוואבים, מומחים לעבודות אדמה וחקלאות מתקדמת והונגרים, שלהם נמסרה המלאכה והתעשייה הזעירה. הוא גם הביא יהודים, בשלב הראשון 12 משפחות, כדי שיחַיוּ את חיי המסחר. היהודים הובאו מעיר פרסבורג, עיר הבירה של הונגריה דאז, שבה היו לו מהלכים בחוגי השלטונות הארציים, אוסטרים והונגרים כאחד. היהודים היו ממוצא מקומי, מוראביה וגליציה. קרולה היא העיר היחידה בכל המרחב, שבה נוסדה הקהילה היהודית בצורה מסודרת ומתוכננת מראש ולא קדמה לה התישבות של יחידים, שהיתה תמיד מלווה במאבקים נגד תושבים ושלטון עויין. בין היהודים הראשונים היו בעלי יזמה ואנשי מעשה ברוכי כשרון, שעשו חיל רב והתעשרו עושר רב. תוך עשרים שנה נתרבו יהודי קרולה בצורה מעוררת השתאות ובשנת 1740 כבר היו בקרולה 66 משפחות (כ־250 נפש) של יהודים. בשנת 1825, בשעה שבעיר הסמוכה סאטמאר עדיין לא ניתנה דריסת־רגל ליהודים, כבר מנתה קהילת קרולה קרוב ל־1800 נפש. מספר יהודי העיר הלך והתעצם עד תום מלחמת העולם הראשונה. מכאן ואילךהחלה האטה במספר יהודי המקום. חיי המסחר והחרושת לא התפתחו כפי שחזה וציפה הגראף קארוי מאתיים שנה קודם לכן. הגורם העיקרי לכך היתה קרבתה לעיר סאטמאר התוססת וגם העיר גרוסוואראדיין הרחוקה יותר, על קהילתה היהודית הגדולה, נגסו בקהילת קרולה[12].

התהוותה של הקהילה היהודית בעיר גרוסווארדיין לוטה בערפל. לפי המסורת המקובלת היו בה יהודים כבר במאה ה־11. כיוון שהעיר נשרפה בשנת 1474 בידי התורכים, לא נשתמרו בה תעודות המעידות על כך. לאחר הדיפת התורכים (1692) החלו להגיע אליה יהודים אי־פה אי־שם. בדומה לערים אחרות, גם גרוסווארדיין הדפה יהודים מתחומה. מסוף המאה ה־17 ועד אמצע המאה ה־19 היתה העיר מחולקת לארבעה רובעים, כשכל אחד מהם עומד ברשות עצמו מבחינה מוניציפאלית. בשלושה פרברים נאבקו היהודים בשלטונות למען זכות התישבות בעיר ומספרם היה מועט. פריצת־דרך משמעותית להתישבות יהודית בעיר החלה בשנת 1740, בפרבר הרביעי של העיר, שקיבל את השם ווראליה (Váralja), כלומר תחתית המבצר. זה היה מגרש רחב ידים, שהיה תחת שלטון צבאי אוסטרי. מפקד המבצר, קצין צבא בשם גאורג רוט (Georg Roth), אדם הגון שהתקומם נגד העוולות, ההשפלות והקיפוחים שהיו מנת חלקם של יהודי שאר הרובעים, הרשה ליהודים להקים את דוכניהם ליד המבצר. מכאן צמח רובע זה והתפתח במהירות מדהימה. כבר בשנתו הראשונה התגוררו במגרש זה, במבנים ארעיים, יהודים במספרים גדולים יותר מאשר בכל שלושת חלקי העיר האחרים. לאחר שיהודים הורשו לבנות בנייני קבע מאבן, נתמלא שטח זה במאות יהודים. רובע זה הוקם למעשה ברובו המכריע בידי יהודים. מכאן ואילך נתפתחה גרוסווארדיין לעיר ואם בישראל והיתה הקהילה הגדולה ביותר בטראנסילוואניה. במפקד של 1941 נמנו בה למעלה משתי רבבות יהודים, וחלקם באוכלוסייה הכללית הגיע לכ־25%[13].

אימתי הגיעו היהודים הראשונים לעיר? אין בידינו דבר ברור בקשר לכך. מותר אולי להניח, שבדומה לעיר סאטמאר, החלה הסרת ההגבלות ההרמטיות של "אף יהודי" בסוף שנות השלושים או תחילת שנות הארבעים של המאה ה־19. נראה, שעל אף החשוקים המכופלים שעמדו בדרכה של התישבות יהודית בעיר, החשוק הכללי, שהיה בתוקף בכל הערים שהוכרו במעמד של "עיר חפשית מלכותית", וזה היה מעמדם של כל ערי טראנסילוואניה בעת ההיא; ולמרות החשוק המיוחד לעיר נאג׳-באניה (וכן

פלשר־באניה) בהיותה עיר מכרות — נתרופף במקצת האיסור שהטילו פרנסי העיר על כניסת יהודים לעיר, איסור ששמרו עליו בהקפדה יתירה מאות בשנים. הלחץ על אבות העיר בצורך להתרופפות ההגבלות בא משני כיוונים. הצורך בהחייאת חיי המסחר והכלכלה בעיר, שהיו רדומים למדי וההתקדמות היתה אטית; ומאידך, ישבו יהודים בעשרות כפרים במחוז, מהם סמוכים מאד לנאג׳־באניה, בטווח של הליכה ברגל וחזרה בו ביום. יהודים שישבו במאגרים הכפריים ביקרו בעיר, סחרו בה, הציעו את מרכולתם וקנו מצרכים וסחורות, אם כי לא הורשו לגור בה ואף לא ללון בה. היה איפוא מגע תכוף ומיידי בין תושבי העיר לבין יהודים. היהודים פסקו מלהצטייר בעיני תושבי העיר כדמות מפלצתית מטילה אימה, שאגדות זוועה ועלילות דם, שהעולם הנוצרי הוזן בהן בידי כהני דת קנאים, קנו שביתה בלבבות זה זמן רב. לפתע נתגלו היהודים כבני אדם מן הישוב, שאינם שונים בתכונותיהם האנושיות, לטוב ולמוטב, משאר ייצורי אנוש. וכרגיל החלה התקרבות אנושית, תחילה של יחסי מסחר וקניין, ולאחר מכן אף של יחסים אישיים. מן הראוי גם לזכור, שבסוף המאה ה־18 ותחילת המאה ה־19 מצטיירים כתחילת העידן החדש ותקופת ה״השכלה״, שנים שבהן החלו לצמוח אידיאלים של ליבראליזם נאור, חופש, שוויון בין המעמדות השונים, שהמהפכה הצרפתית בישרה בכל אירופה. אידיאלים אלה, במדה זו או אחרת, החלו לתת את אותותיהם גם בחלק זה של העולם. כל הדברים הללו הביאו, כפי שמותר להניח, לחשבון־נפש גם אצל חלק מפרנסי העיר בנאג׳־באניה. והרי אלה היו מטבע הדברים השכבה המשכילה באוכלוסיית העיר, קוראי עתונים וספרים, המעודכנים ברוחות המנשבות בעולם. מתבקשת איפוא ההנחה שגם היחס אל היהודים עבר מבחן חדש בתפיסת עולמם של אנשים לא מעטים, שהלכו ונתרבו. יש לקחת בחשבון שעם הרוויזיה במהלך־מחשבתם של קובעי המדיניות בעיר הגיעו גם למחשבה שמגורי יהודים בעיר יביאו תועלת לעיר. בשלב הראשון הורשו כמה בעלי מלאכה מבוקשים שהיה לעיר צורך בהם. אין יודעים בכמה יהודים מדובר ומה היו אותם מקצועות. יהודים ראשונים אלה, בדומה למצב ששרר בעיר סאטמאר ובשאר ערים בטראנסילוואניה, לא הוענקה להם אלא זכות ישיבה ארעית.

לאחר דיכוי המרד ההונגרי של 1848/9 ביטלה, כאמור, אוסטריה את כל הפריווילגיות של הערים בהונגריה ובטראנסילוואניה ולראשי הערים והמועצות העירוניות לא נותרה זכות ההתנגדות להתישבות יהודית בערי המדינה. כפי שראינו והנחנו, ההתנגדות הזאת כבר רפתה למעשה זה כעשור. התישבותם של יהודים מספר בעיר תוך זמן קצר עברה ככל הנראה ללא התנגדות של ממש ולא היה מלווה במשבר. שכן הלבבות היו כבר מוכנים למפנה זה, זה שנים אחדות. היהודים הראשונים שנהרו לעיר באו כמובן מן המאגרים הלא־קטנים של יהודים שהצטברו בעשרות כפרים ואחוזות של אצילים. כבר בשנת 1850 הוחל ברישום הלידות והפטירות של יהודים בנאג׳־באניה[14]. מסתבר איפוא שתוך שנה עד שנה ומחצה נתרבה מספר יהודי העיר, שהוצרך לרישום תנועת האוכלוסייה היהודית. עד 1850 התבצע רישום המאטריקל של יהודי נאג׳־באניה בעיירה הסמוכה מאג׳אר־לאפוש (Magyarlápos, Tárgul Lăpusueúi) מדרום־מזרח, שבה היה קיים ישוב יהודי ותיק מראשית המאה ה־18[18]. עצם הדבר, שהיה צורך ברישום יהודי נאג׳־באניה לפני 1850 מוכיח, שכבר היה קיים בה ישוב יהודי כלשהו לפני 1848, אם כי ממדיו וגדלו נעלמו מאתנו. כשהוסרו כל ההגבלות ויהודים החלו להתדפק על דלתות העיר, נתקלו היהודים לא במגבלות חוקיות, שכאמור, כבר לא היו קיימים מאז 1849, אלא במגבלות פיסיות, שכן מטבע הדברים לא היו בעיר דירות ריקות אלא במספר מוגבל. וגם נראה שלא כל בעלי הדירות הפנויות היו נכונים להשכיר דירות ליהודים. מספר היהודים בנאג׳־באניה הלך ועלה אמנם, אך בקצב הדרגתי, לפי כושר הקליטה של העיר. היום אין לדעת באיזה שלב הגיע מספר יהודי נאג׳־באניה לכדי מניין קבוע. קרוב לוודאי שמדי פעם התקבצו בעיר, באחד הדירות הפרטיות, מניין מספיק של יהודים לתפילה בציבור. אולם כדי מניין קבוע לתפילה פעמיים ביום, לתפילת שחרית ולתפילת מנחה וערבית, לא הספיק מספרם של תושבי העיר היהודים. שהרי אף אם מבחינה מספרית כבר התגוררו בעיר למעלה מעשרה ראשי בתי־אב, מן הראוי לזכור שחלק לא קטן מהם היו טרודים בטרדת יום־יום על המחיה ועל הכלכלה ועל הבאת לחם חוק לפי בני המשפחה ולא בכל יום, ומכל שכן פעמיים ביום, היו זמינים לתפילה בציבור. אולם בשבתות ובמועדים — מותר אולי להניח — התפללו יהודי נאג׳־באניה במניין כבר בראשית התישבותם בעיר. כדרכם של יהודים מאז ומעולם, אירחו יהודים על שולחנם, ביחוד בשבתות ובחגים, אורח או אורחים. והרי תקופה זאת — אמצע המאה ה־19 — התאפיינה בגלי הגירה של יהודים שהגיעו לטראנסילוואניה, בעיקר מגליציה, שנדדו במרחבי המדינה עד שמצאו מנוח לכף רגלם. אורחים אלה, שאין ספק שהיו ביניהם גם תלמידי חכמים ויודעי ספר ושמא אף דרשנים ומנעימי מלל, הנעימו את שולחן השבת של היהודים המועטים שכבר התגוררו

בנאג׳־באניה. לא רחוק לעניות דעתי להניח, שמדי פעם נשא אחד האורחים המזדמנים לעיר את דבריו בבית־המניין, שאליו התכנסו היהודים בשבתות ובימי מועד. אביזרי תפילה, כגון ספר תורה, סידורי תפילה וחומשים, ושמא אף ספרים אחרים, כגון משניות וספרי תלמוד וכדומה, לא היתה בעיה לרכוש, אם בקנייה ואם בדרך השאלה בכפרי הסביבה, שבהם ישבו יהודים זה כמה דורות.

כפי שנמסר ב״לכסיקון היהודי־הונגרי״ בערך ״נאג׳־באניה״, התישבו בנאג׳־באניה במהלך שנות החמישים כמה בעלי מלאכה ויהודי בעל משק חקלאי. בשנת 1860 לערך נוסדה הקהילה בידי ששה יהודים הנקובים בשמותיהם: מור (משה) דומינוס (Dominus) צורף זהב; אברהם קרון עושה שמיכות; לאיוש (יהודה?) הרשקוביץ, שמעון רוזנפלד ואברהם שטיינפלד — שלושתם סוחרי תבואה; ושלמה טרופלוביץ (Troplovits) סוחר עצים[16]. אין פירוש הדבר, שרק ששה יהודים אלה ובני משפחותיהם גרו בעיר, שהרי כבר בשנת תרט״ו (1855) השתקע בעיר הרב הראשון, ר׳ צבי יהודה הורוויץ[17], שבאמצע שנות החמישים של המאה ה־19 כבר שימש רב בנאג׳־באניה. מסתבר שכדי להחזיק רב אין די בששה בתי־אב. מאידך, הרב שימש בכהונה לא בעיר בלבד, אלא גם בכל ה״גליל״, שמנה 37 ישובים, רובם ככולם בנפת נאג׳־באניה. מחבר הערך בלכסיקון הנ״ל היה ר׳ משה קויפמאן, מזכיר הקהילה בשנים שלפני השואה, כפי שמעיד הרב נפתלי שטרן[18] וכנראה היה לפניו חומר בכתב מאותה תקופה, אך ללא תאריך. קויפמאן שיער שהמסמך הוא משנת 1860 לערך. ואמנם חושיו לא איכזבו. אך כנראה שיש להקדים את ייסוד הקהילה בכחמש שנים, לשנת 1855 לערך, שבה הגיע הרב לנאג׳־באניה ובה גם נוסד הגרעין לקהילה. ונראה שמינוי הרב וייסוד הרשמי של הקהילה חלו בעת ובעונה אחת. הדבר נרמז גם במשפט החקוק על מצבת הרב הורוויץ ״אשר היה פה הרב הראשון ותחת ידו והנהגתו נתיסד ישוב קהל עדת ישורון דְפה״. סמוך לכך החלה נהירה גדולה, שהלכה וגדלה, של יהודים, תחילה מן הכפרים שבסביבה הקרובה ולאחר מכן ממקומות רחוקים יותר, שכן כושר הקליטה של העיר הלך והשתפר משנה לשנה.

יהודים בנו לעצמם בתים חדשים ואף תושבי העיר הלא־יהודים בנו בתים להשכרה. תוך העשור הראשון של הקהילה היהודית בנאג׳־באניה (1855—1865) הלך והתגוון הנוף האנושי של העיר על־ידי המהגרים היהודים שהכניסו לעיר חיים תוססים של מסחר ומלאכה. במסגרת הקהילה הקטנה נוסדו שלושה מוסדות הכרחיים לקיום קהילה וחיי דת תקינים. כשנתיים לאחר ייסוד הקהילה נוסדה החברה קדישא והעיר העמידה לרשותה מגרש לבית־עלמין (כפי שנמסר תמורת שק קמח!). הקהילה בנתה בית כנסת קטן, שבינתיים סיפק את צרכי הקהילה הקטנה ולידו הוקם מקוה־טהרה קטן ופרימיטיבי, כדי שחברי הקהילה יוכלו לקיים את דיני טהרת המשפחה בתנאים סבירים. עד 1865 בערך כבר היתה בנאג׳־באניה תשתית ויסודות איתנים לעתיד לבוא, כשיהודי העיר מנו קרוב לארבעת אלפי נפש.

הערות

1. זיקתה של נאג׳־באניה ושל מחוז סאטמאר לטראנסילוואניה אינה ברורה. שטחה של נסיכות טראנסילוואניה בהיותה נסיכות עצמאית למחצה בחסות התורכים העות׳מנים, שרוב שטחה של הונגריה היה בשליטתם, עבר שינויים תכופים למדי. השטח הנתון התכווץ והתרחב על־פי מצבים מדיניים וצבאיים, שאין כאן המקום לפרטם ולהרחיב את הדיבור.
2. Stein Artúr, Felekezeti Anyakönyvek Magyarországon. Budapest 1941 p. 32. הממצאים של רישום זה היו שמורים (לפחות עד 1941) בארכיון הממלכתי בבודאפשט.
3. Magyar-Zsidó Oklevéltár, כרך 5, תעודה מס׳ 691.
4. שם, שם, תעודה מס׳ 960.
5. שם, כרך 7, עמ׳ 111.
6. שם, שם, עמ׳ 850.
7. שם, כרך 5, תעודה מס׳ 965.
8. על התפתחותה של יהדות טראנסילוואניה ראה ב״פנקס הקהילות״, רומניה, כרך ב, במבוא (עמ׳ 3—19). על הקהילות השונות בטראנסילוואניה, ראה שם כרכים א־ב.
9. למחוז מאראמארוש, על שני חלקיו, הוקדש ספר גדול: ספר מאראמארוש, בעריכת ש״י גרוס /י׳ יוסף כהן, תל־אביב תשמ״ג. על סיגט שם עמ׳ 3—40.
10. שם, שם. וראה גם ערך ״סיגט״ ב״פנקס הקהילות״, רומניה כרך ב, עמ׳ 201—217.
11. שם, ערך ״סאטו־מארה״, עמ׳ 178—187.
12. שם, ערך ״קאריי״, עמ׳ 233—241.
13. שם, עמ׳ 61—76. לגרוסווארדיין הוקדש ספר זכרון גדול בשני כרכים, בעברית ובהונגרית: A Tegnap Városa (1981); ״ספר זכרון ליהדות גרוסווארדיין״ (1984).
14. ארתור שטיין (הערה 2), עמ׳ 65.
15. שם, עמ׳ 59. רישום הנישואין במאג׳אר־לאפוש החל בשנת 1772.
16. Magyar-Zsidó Lexikon, p. 625.
17. נוסח מצבתו של ר׳ יהודה הורוויץ ב״ספר זכרון לקדושי נאדיבאניה והסביבה״ בעריכת נפתלי שטרן, החלק העברי, עמ׳ כה. תמונת מצבתו והאוהל על קברו, שם עמ׳ סז.
18. שם, עמ׳ כה. ר׳ משה קויפמאן היה דודו של ר׳ נפתלי שטרן.

ישיבת נאג׳־באניה בראשותו של הרב א. משה הכהן קראוס ז״ל
יושבים בשורה האחרונה: הרב קראוס ולידו מימין חתנו הרב חיים אלטר פאנט ז״ל
A NAGYBÁNYAI JESIVA, HÁRÁV KRAUSZ FŐRABBI VEZETÉSÉVEL

דירת הרב ד״ר מ. אהרון קראוס
A FŐRABBI LAKÁSA

חיי התורה עד 1900

קהילת נאג׳־באניה הזעירה זכתה, כאמור לרב מיד עם ייסודה. כמעט ואין תקדים לכך באף קהילה בכל המרחב. בנוהג שבעולם לגבי מינוי רבנים בקהילות טראנסילוואניה וכן ברוב הקהילות בתפוצות ישראל, שרק לאחר שהקהילה התבססה מבחינה כלכלית ומימסדית נתנו הפרנסים את דעתם לבחור ברב אב״ד לרועה רוחני, שינהלם על מבועי התורה והיראה וינחם את הדרך אשר ילכו בה, את המעשה אשר יעשו ואת המעשים שאינם ראויים להעשות. נציין בקיצור מה שידוע לנו על רבה הראשון של נאג׳־באניה, הרב ר׳ צבי יהודה בן רבי משה שמשון הורוויץ. ״בקיצור״ — לא בשל אהבת הקיצור דווקא, אלא בשל העובדה המצערת והמרגיזה, שאין בידינו אלא ידיעות מעטות בלבד על דמותו ואישיותו של הרב הראשון. וזאת למרות ששימש ברבנות נאג׳־באניה ארבעים שנה. דבר הלמד מעניינו. שר׳ צבי יהודה הורוויץ היה משכמו ומעלה בידיעות התורה, בצדקות בינו לבין קונו ובינו לבין אנשי קהילתו, בדרכיו ובהנהגתו את הקהילה. השם הורוויץ, או כפי שנהגו רבים מבני המשפחה להקרא ״איש הורוויץ״, הוא תעודת ייחוס במשך מאות בשנים, מאז המאה ה־14, כשיצא אבי המשפחה ר׳ ישעיה הלוי הורוויץ (הראשון) את הכפר הורוויץ שליד פראג. משפחת לויים זו היתה מגדולי היחס בישראל, לצד המשפחות המיוחסות כגון שפירא, מרגליות, שור ועוד. מאות רבנים, אדמו״רים, ראשי ישיבות, מחברי ספרים וגבירים היו מפוזרים בכל תפוצות ישראל באירופה. רובם ככולם היו לויים, אך נספחו אליהם אישים רבים שלא היו לויים, שאימצו לעצמם את השם הורוויץ דרך משפחות אמותיהם. אך אין בידינו על איזה ענף של המשפחה הענפה התיחס רב צבי יהודה הורוויץ. העובדה שהיה גם לוי מקנה לו אותנטיות שהוא צאצא ישיר למשפחת הורוויץ המקורית. לפי הנוסח שבמצבה שלו, שחי שבעים שנה, נולד ר׳ צבי יהודה הורוויץ בשנת תקפ״ה (1825). מקום הולדתו נעלם מאתנו. לפי הלכסיקון היהודי־הונגרי בא רבה הראשון של נאג׳־באניה ממחוז ספש (Szepes), שבצפון הונגריה (כיום סלובאקיה), ליד הגבול עם גליציה. ידוע שמחוז זה שימש דרך־מעבר למהגרים רבים מגליציה להונגריה. אין זה מן הנמנע שגם ר׳ צבי יהודה הורוויץ היה בין המהגרים. על אביו, שלא שימש כנראה ברבנות, נמסר שישב בעיר ליפטו סט. מיקלוש (Liptó St. Miklós), אף היא באיזור זה. אין אנו יודעים היכן למד תורה. כשהגיע ר׳ צבי יהודה הורוויץ לנאג׳־באניה בשנת תרט״ו (1855) היה איפוא בן שלושים. לפני כן לימד תורה לילדי ישראל, כנראה במקום מן המקומות שבצפון המדינה. כיצד הגיע למלא את כהונת הרב בנאג׳־באניה אין אנו יכולים אף לשער. העומדים בראש הקהילה הקטנה, שזה עתה נולדה, מצאו בו את הכישורים הדרושים ואת הסגולות ההולמות וכך הועמד בראש הקהילה החדשה, שאתה צמח ואתה גדל מרב למספר קטן של בעלי־בתים (מלבד היותו גם רב הגליל שבו התגוררו כמה עשרות או אף כמה מאות יהודים כפריים) לרב של קהילה עם פוטנציאל מבטיח. ואמנם בעת פטירתו של הרב מנתה הקהילה כ־800 נפש.

דמותו הרוחנית ואישיותו התורנית והמוסרית של הרב הורוויץ לוטים איפוא בערפל העבר. בין פטירת הרב (1895) ובין השואה (1944) חלפו כחמישים שנה. רק מעטים מבני הקהילה שחיו בדור השואה, קל וחומר בשנים אלו, כשעברו כבר כמאה שנה מאז השיב הרב את נשמתו הזכה לבוראו, אין מי שיספק מידע על תכונותיו וסגולותיו, ארחות חייו ודרכיו. אחת מתכונותיו היא צניעותו היתירה ובריחתו מכל גינוני הכבוד המדומה. הוא הסתגר בחדר לימודו ועסק בתורה בהתמדה, שם לילות כימים על התורה ועל העבודה, שבהן עסק כחשיכה כאורה. ״ששיף עייל ושייף נפיק ולא החזיק טיבותא לנפשיה״ (עמל בתורה ולא החזיק טובה לעצמו). לצד עיסוקו בלימוד התורה, היה מנהיג רוחני לקהילתו והשיב לפונים אליו בדבר הלכה, דת ודין. הדריך את בני הקהילה, החל בפרנסים ועומדים בראש הקהילה וכלה בבעלי־בתים מן השורה, הן בדרך ישירה במגעים אישיים והן בשיעוריו שהרצה בפני בני הקהילה והן בדרשותיו שנשא בבית־הכנסת לעתים מזומנות. וכן במסעיו בכפרי הגליל, שבהם ביקר מדי שנה בשנה, כאשר בני הכפרים התאספו לשמוע את דברי הרב. הוא ישב על כסאו בשובה ונחת כשכל בני הקהילה משיבים לו אהבה רבה והערכה. שכן כולם, תלמידי חכמים ופשוטי עם כאחד, ראו את הליכותיו בקודש, כשכל מגמתו להיטיב עם צאן מרעיתו

ולנהלם על מי מנוחות. אחת ההוכחות לצניעותו ולענותנותו היתירה היא צוואתו שלא לחקוק על מצבתו שום תוארים נשגבים, אלא המינימום הדרוש, שהוא עצמו הכתיב בזו הלשון:

זאת מצבת הרב מו״ה
צבי יהודה
במו״ה משה שמשון הלוי
אשר היה פה הרב הראשון ותחת
ידו והנהגתו נתיסד ישוב
קהל עדת ישורון דפה

פרנסי הקהילה כיבדו את רצונו, אך לא יכלו שלא להוסיף משלהם בראש המצבה את המלים:

אדוננו מורנו ורבנו
הרב הגאון הצדיק זצוק״ל
ומחמת צדקתו וענותנותו הגדולה
צוה קודם הסתלקותו שרק אלה הדברים
יחרתו על מצבתו. וזה לשונו הקדוש

בסוף המצבה חרטו מנהיגי הקהילה, כנראה לפי ניסוח שלהם, את המלים הבאות:

ובשנת ארבעים לרבנותו
ושבעים לימי חייו
שבק לן ולכל ישראל חיים
ט״ז תמוז תרנ״ה לפ״ק
ת נ צ ב ״ ה

כגמול על פועלו של הרב במשך ארבעים שנה, שבהן התחבב על כל שכבות הקהילה, הקימו על קברו אוהל, שלא היה מקובל ונהוג אלא לגבי ציוניהם של אדמו״רים ורביים חסידיים[3].

ר׳ צבי יהודה הורוויץ לא הרבה להתכתב עם רבני דורו. נראה, שגם כאן יסוד לאותה תכונה של צניעות וענותנות. בהתכתבות ובחילופי שאלות ותשובות בין רבנים עמיתים, כשכל צד מעלה את חידושיו בפלפולא חריפתא, מקשה ומתרץ קושיות ואבעיות ברוב חריפות ובקיאות בים התלמוד ומפרשיו, ראשונים ואחרונים, קיים גם חשש של שמץ התפארות. ואילו ר׳ צבי יהודה הורוויץ, ברוב ענותנותו ברח מכל שמץ ושמצא של התפארות. את שמו מצאנו רק בשנים מספרי השו״ת של חכמי דורו, כפי שיבואר לקמן. הוא נזכר לראשונה, לא בשמו אלא בתפקידו, כבר בשנת תרכ״ג (1863), כשבע—שמונה שנים לאחר בואו לנאג׳־באניה. בספר השו״ת של הגאון והצדיק ואדמו״ר לאלפי חסידים, רבים מהם מהונגריה, ר׳ חיים הלברשטאם אב״ד צאנז שבגליציה. בתשובתו להגאון והצדיק ואיש המופת ר׳ שמואל שמעלקא קליין אב״ד סעליש שבמחוז אוגוטשא, שאינו רחוק מנאג׳־באניה אלא כמה עשרות ק״מ, משיב הרב והאדמו״ר מצאנז בעניין עגונה, שבעלה נפטר ממחלת הטיפוס בנאג׳־באניה בשנת 1863. תשובה זו יש בה ללמד על מצב קהילת נאג׳־באניה מכמה בחינות. לפיכך נעתיק ממנה כמה משפטים כלשונם:

להרב הגדול נ״י ע״ה [נר ישראל עמוד הימיני]
המפורסם וכו׳ מו״ה
שמואל שמעלקא נ״י קליין
האבד״ק סאלאש יע״א.

שאלה. איש אחד ושמו יעקב בן גרשון ושם עירו אניק סובב כדרך האורחים ובא לכפר סעקלעדען הסמוך לעיר **באניה** ונפל שם בכפר הנ״ל לחולי גדול הנקרא טיפוס. ואותו בחור אשר נסע מביתו היה עמו וידע שהיה אצלו הפאס [דרכון] וגם כתבים מהרב מטשענגער [ר׳ אשר אנשיל יונגרייז] שכתב בו סגולות ואמירת קאפיטל תהלים. ושם נרשם ג״כ שמו. והיה כי הכביד עליו החולי שכר הבחור הנ״ל עגלה ליסע ל**באניה** שהוא סמוך כמו ב׳ שעות משם. ולא היה יכול בעצמו אפילו לעלות על העגלה רק בסיוע הבחור הנ״ל. ונסע לעיר **באניה...** וכמו ב׳ ימים אשר היה אצל החברא קדישא דשם שבק לן חיים... ולא היה יכול לדבר מחמת כובד החולי רק הח״ק [החברא קדישא] מצאו אצלו הפאס... והכתבים מהרב מטשנגער ובגדיו... וגם הח״ק **והרב** נ״י כתבו שמת באותו חולי... ובאת האשה ואמרה שהיתה לו חגורה הנקרא רימען של עור... ועתה באתי לשאול עפ״י תוה״ק [על פי תורה הקדושה] להסיר ממנה כבלי העיגון אם הוא באפשרות, והיא ילדה ובוכה על בעל נעוריה[4].

עד כאן לשון השאלה, כפי שנוסחה בידי הרב רבי שמעלקא מסעליש.

התשובה נכתבה בחודש אדר תרכ״ג (1863). הכפר אניק, שבו ישבה העגונה, נמצא כנראה במחוז אוגוטשא (Ugocsa), שרבי שמעלקא מסעליש היה רבו של כל המחוז, ולפיכך הוא טיפל בהיתר העגונה. ולשם כך הוא פנה אל הרבי מצאנז, ששמו הלך לפניו כאחד מגאוני הדור שהיה מקובל גם על גאוני הונגריה. ואמנם ההיתר נמצא והעגונה, שהיתה ״ילדה״, כלומר צעירה לימים, הותרה מעגינותה והורשתה להנשא לאיש. את הכפר ״סעקלעדען״, הסמוך לנאג׳־באניה כדי שעתיים נסיעה בעגלה, שבו חלה יעקב בן גרשון בטיפוס, לא מצאתי על המפה. קרוב לוודאי שחל שיבוש בהדפסת שם הכפר וגם אין לנו בו עניין מיוחד. יהיה שמו של הכפר אשר יהיה, הדבר מוכיח דבר שידוע לנו, שרוב כפרי הסביבה ישבו בהם יהודים בתקופה זו, שמספרם הלך ופחת מאז ועד השואה, בהיותם מאגרים שמהם באו

היהודים הראשונים לנאג׳־באניה. מה שמעניין אותנו בתשובה זו במיוחד היא הידיעה הברורה הנובעת ממנה, שהרב ר׳ צבי יהודה הורוויץ כבר ישב באותה שנה בנאג׳־באניה והוא היה פעיל בהיתר העגונה, בכתבו לר׳ שמעלקא מסעליש את דבר פטירת הבעל, את סימניו ושאר הממצאים הדרושים לדיון ההלכתי בדרך להתרת העגונה; ידיעה נוספת העולה מתשובה זו, שהחברה קדישא בנאג׳־באניה היתה כבר מוסד מאורגן ופעיל בצורה מעולה. האיש שחלה בטיפוס שכב יומיים כשהוא במצב של גסיסה ״אצל החברא קדישא דשם״. פירוש הדבר שלחברה קדישא היה מעון מיוחד לאורחים עניים ועוברי אורח. ומדובר כאן בפחות מעשור וחצי מאז ייסוד הקהילה. אין זאת אלא שהקהילה, כגוף ציבורי וכאנשים פרטיים, עשתה חיל במהירות ובצעדים מזורזים, הן מבחינת מספר חבריה, שהלך והתעצם, והן מבחינת הצלחתם הכלכלית בעיסוקיהם. שהרי פעולותיה של החברה קדישא, שלא היתה אלא מוסד אחד ממוסדות הקהילה, אם כי כנראה החשוב ביותר, עלו ממון רב.

ר׳ צבי יהודה הורוויץ נזכר בספר השו״ת של ר׳ מנחם מענדל פאנט אב״ד דעש, שהיה גדול הרבנים בטראנסילוואניה בתקופתו, והיה למעשה, אם כי לא להלכה, ראש הרבנים בחבל־ארץ זה, שכל ענייני הדת וההלכה נחתכו על־פיו. לרבה של באניה היו חילוקי־דעות עם אחד מתלמידי החכמים בעיר, שאין אנו יודעים את זהותו, אך ככל הנראה היה מוסמך להוראה. בביתו של אותו למדן קרה ששתי אווזות מפוטמות שהו שלושה ימים ללא מליחה. השלחן ערוך (יורה דעה סי׳ ס״ט סעיף יב) פוסק שאותו בשר אין לו תקנה במליחה ובישול, שכן הבשר התקשה והדם הבלוע בו אינו יוצא במליחה. אך מותר לצלות את הבשר על גבי אש או גחלים, שכן הצליה יש בכוחה להוציא את כל הדם. והנה אותו תלמיד חכם פסק לעצמו שמותר להכניס את האווזות לתוך הארובה לעישון. לדעתו עישון הבשר דינו כצלי. חלק עליו הרב מרא דאתרא ופסק שאין הדבר כן. הדבר הובא איפוא להכרעה בפני ר׳ מנחם מענדל פאנט, הכותב בתשובתו:[5]

להרב המאוה״ג [המאור הגדול] מה״ו
צבי יודא סג״ל
אבדק״ק באניה והגליל.
ע״ד [על דבר] האי תלמיד חכם דעביד דינא לנפשיה שהיה לו ב׳ אווזות פטומות ששהו ג׳ ימים בלי מליחה וצוה להדיחם ולמלחם ולהפשיט עורם ולתלותם בארובות העשן ועל ידי זה יאכל השומן והבשר כאומצה.

המצוי בספרי השו״ת של ר׳ מענדל פאנט יבחין שהוא לא פזר תוארים נשגבים לפונים אליו[6]. התואר דלעיל הוא איפוא מרשים למדי והוא הולם רב מן השורה הראשונה. ואשר לעצם הוויכוח ההלכתי־מעשי, אין צריך לומר שהוא מצדיק את דעתו של הרב, אם כי בפתח התשובה הוא מחמיא גם לתלמיד חכם האלמוני, בכתבו: ״אמנם מאחר שמצוה להפוך בזכותי׳ דתלמיד חכם ע״כ אמינא״ וכו׳. גם מתשובה זו ניתן אולי למצוא את הקו האופייני לר׳ צבי יהודה הורוויץ, כאדם נוח לבריות ורודף שלום. שהרי הרב מרא דאתרא מוסמך היה לכוף את דעתו על אנשי הקהילה בשאלה הלכתית ללא עוררין, ותלמידי חכמים בכלל. הרב בחר להביא את העניין להכרעה בידי גדול המדינה למען השלום והמשך הידידות עם אותו תלמיד חכם, שבעיניו הפכה השאלה מעניין כספי פעוט של שתי אווזות, לעניין עקרוני וכנראה גם יוקרתי ואינטלקטואלי־תורני.

אותה שאלה עצמה שאל ר׳ צבי יהודה הורוויץ גם את רבה של טשענגער, ר׳ אשר אנשיל יונגרייז, אף הוא מגדולי הרבנים בהונגריה, שהיה גם פועל ישועות ורבים השכימו לפתחו, כפי שכבר ראינו מתשובתו של הגאון והצדיק מצאנז. ר׳ אשר אנשיל יונגרייז אמנם גם הוא מצדיק את הרב מבאניה בריבו עם התלמיד חכם העלום, אך אין הוא החלטי כרבה של דעש, שכן העניין אם העשן עושה את הפעולה של צלייה על גחלים או לא אינו ברור ועדיין לא נחקר בידי רבני הדור. ״וכיון שהדין לתלות בעשן לא מצינו מפורש באחרונים. ולהורות להבא ולדורות קשה בעיני עד שיסכימו עמו גדולי הדור אז יוכל להורות כן״[7]. כלומר שהדבר תלוי ועומד עד שיפסקו גדולי הדור בשאלה חדשה זו. ועד אז אין להתיר כמובן. בתשובה זו, שלא כבתשובת ר׳ מנחם מענדל פאנט, נדפס התאריך (ד׳ וארא תרכ״ח), דהיינו שהיא נכתבה כשלוש עשרה שנה לאחר בואו של הרב הורוויץ לבאניה.

ר׳ צבי יהודה הורוויץ הכה שרשים בנאג׳־באניה. אין אנו יודעים כמה צאצאים השאיר אחריו. לפחות שנים מהם, בתו מרת חנה ובנו ר׳ משה שמשון הורוויץ, גרו בנאג׳־באניה ושם מצאו מנוחת־עולמים. ר׳ משה שמשון הורוויץ לא מילא את מקום אביו ברבנות העיר, אף על פי שהיה כנראה תלמיד חכם ושמא אף ראוי לאותה איצטלא. הוא עסק עשרות שנים בהוראה. הוא היה מורה ליהדות (hittantanár) לילדי ישראל בכל בתי הספר בעיר. הוא כונה בפי תלמידיו ״פרופסור״, שהיה תואר מקובל למורי בתי הספר התיכוניים. זקנו הלבן ירד על פי מדותיו וחבש כובע ״שטייף״, כדרך החרדים בהונגריה בנוסח אשכנז. הוא נלחם בשלטונות כשאלה פגעו

בקדשי ישראל. נפטר בשיבה טובה בחול המועד סוכות תרפ״ה? (1924?). קברו נכרה ליד קבר אחותו ״הדודה חנה״, בקרבת אוהל האבא, הרב ר׳ צבי יהודה הורוויץ[8].

הזכרנו את המחלוקת ההלכתית שבין ר׳ צבי יהודה הורוויץ ובין אחד מתלמידי החכמים בעיר, שאין בידינו זהותו. נראה, שמצויים היו בעיר כמה וכמה תלמידי חכמים בתקופה ראשונית זאת. אחד מהם היה ר׳ אברהם יעקב הלוי הירש. התיישב בנאג׳־באניה בשנת תרכ״ז (1867) לערך, לאחר שנשא לאשה את מרת הינדל, בתו השלישית של הגאון ר׳ אברהם שמואל בנימין סופר אב בית דין פרסבורג ובעל ״כתב סופר״, ממנהיגיו הגדולים של היהדות החרדית בהונגריה. ר׳ אברהם יעקב הירש עשה חיל רב בעיר, כקבלן בניינים וסוחר עצים. כאשר הגיעו היהודים הראשונים לעיר טולטלו חיי הכלכלה והמסחר טלטלה עזה והחלה תנופה כבירה בחיי החרושת והמסחר. ר׳ אברהם יעקב הירש ידע לנצל היטב את המפנה הכלכלי בעסקו בבניית בתים להשכרה ומבנים למלאכה וחרושת. שהרי עם התרבות מספר היהודים בעיר, התרבו במקביל וביתר שאת, גם מספר הלא־יהודים. התושבים החדשים, רבים מהם בעלי אמצעים, נזקקו לדיור הולם ולמבנים מתאימים לבתי העסק שלהם. את הצורך הזה מילא במדה רבה ר׳ אברהם יעקב הירש. בהיותו תלמיד חכם מובהק לא הזניח את לימודיו והקדיש את זמנו הפנוי לתורה. במכתביו לחותנו ורבו, בעל ״כתב סופר״, הוא הציע בפניו את חידושיו וביקש את תגובתו. שתים מתשובותיו נדפסו בשו״ת כתב סופר. אין בהן תשובות להלכה ולמעשה, אלא שעשועי תורה ושקלא־וטריא כנהוג בין תלמידי חכמים. נביא כמה משפטים משתי התשובות הללו, לפי סדר כתיבתן, שתיהן בשנת תרל״א (71—1870). לא הובאו חידושי התורה, אלא את הפניה האישית־משפחתית של המשיב אל חתנו שהיה גם תלמידו ואהוב נפשו. בערב שבת קודש בראשית תרל״א (1870) הוא כותב:

לחתני תלמידי כבני הרבני המופלג בתורה תמימה וביראה קדומה, מוכתר במעלות ומדות רמות הקצין כש״ת מו״ה אברהם יעקב סג״ל הירש שיחיה לאורך ימים טובים.
ביום טוב הייתי בטוב לב משעשע תמיד במכתב שלומים אשר קבלתי מאתך וזוגתך בתי הצנועה המחוכמה מ׳ הינדל תי׳ בבישור כ״ט מהאל הטוב. וכן הנני מודיעכם במודעה רבה וחיבה יתירה נובעת משלומינו ומצבינו הטוב בעזרת גומר עלינו הכל לטובה ולברכה. ותפילתנו לעתיד אנא ה׳ הושיעה נא והצליחה נא.
והנני למלאות מאויי נפשך היפה לשעשע [=להשתעשע] עמך שעשועי אורייתא לפי מסת הפנאי ואוחז בשולי המכתב ששאלתנו...

כאן באים חידושיו של הכתב סופר, הערותיו ותירוציו לעניינים שהעלה חתנו. ובחתימתו מעין הפתיחה מלים אחדות של אהבה:

הכ״ד [הלא כה דברי] חותנך חותם בברכת אהבה[9].

כשבעה חדשים לאחר מכן, ביום יא באייר תרל״א (1871), משיב הכתב סופר לחתנו האהוב בנאג׳־באניה וממלא את בקשתו להתיחס אל דברי התורה שחידש בחריפות, אם כי באיחור, שכן אגרת החתן הגיע לפני חג הפסח, בהיותו טרוד להשיב בדברי הלכות החג שאינם סובלים דיחוי. גם מכתב זה רווי דברי אהבה משפחתיים:

לחתני כבני תלמידי הרבני המופלג בתורה ויראת ה׳ קודמת לחכמתו.. הקצין כש״ת
מו״ה אברהם יעקב הירש סג״ל יחיה
מכתבך קבלתי בזמנו קודם החג ולא היה אפשר לי למלאות מבוקשך מאתי, כי כל מבקש דברי ה׳ יוצא בעטו לבקש דבר בעתו בהלכות החג. והנני עתה באתי למלאות מאויי נפשך במלואו בדברי חריפות...

לאחר השקלא־וטריא העיוני ופלפולא דאורייתא חותם הכתב סופר במלים הבאות:

הנלע״ד כתבתי, הכ״ד חמיך אוה״נ דש״ת [אוהב נפשך דורש שלום תורתך] חותם בברכה מרובה ואהבה רבה.[10].

פחות משנה לאחר כתיבת תשובה זו נסתלק בעל ״כתב סופר״ לחיי עד, ביום יט בטבת תרל״ב (1872). המלה ״קצין״ המופיעה בשתי התשובות, משמעה בספרות התורנית איש עשיר ומנהיג עדה מכובד על עדתו וגם על חוגי השלטון. ואמנם היה ר׳ אברהם יעקב הירש אחד המנהיגים הבולטים בקהילת נאג׳־באניה ועמד בראש הקהילה שנים רבות, עד לפטירתו, כנראה סמוך למלחמת העולם הראשונה. בחמישים שנות פעילות בנאג׳־באניה הצעיד את הקהילה ותרם לשגשוגה בכמות כבאיכות. מספר חברי הקהילה גדל מכמה עשרות בראשית דרכו עד לכדי למעלה מאלף נפש. בכל ההתפתחות המופלאה היה לו לר׳ אברהם יעקב הירש חלק מכריע, כפי שעוד יבואר באחד הפרקים הבאים.

באותה שנה שבה נפטר הרב הראשון, ר׳ צבי יהודה הורוויץ, עלתה על הפרק מחלוקת נוספת בין אחד מדייני העיר ובין תלמיד חכם מתושבי העיר. הדיין הוא ר׳ יעקב מילר (או מֶלֶר) ששימש דיין בנאג׳־באניה, אך אין בידינו ידיעות כלשהן על אישיותו. הדיין הטריף בהמה. קם כנגדו יהודי בר־אוריין שחלק על הוראה זו. הרב מרא דאתרא לא היה מעורב בדבר, שכן הדבר אירע חדשים ספורים לפני פטירת הרב וכנראה כבר שכב על ערש דוי ולא תפקד. הדיין הביא את השאלה בפני אחד מגאוני הונגריה, ר׳ שרגא צבי טננבוים אב בית דין מעזא־טשאטה, שהכניס את השאלה ואת התשובה לספרו. דבר הלמד מעניינו שהמשיב מצדיק את השואל הדיין.

שוכ״ט [שלום וכל טוב] להרב המאוה״ג [המאור הגדול] כו׳ כש״ת מה״ו
ר׳ יעקב מעללער נ״י מורה ודיין בעיר באניא.
מכתבו מד׳ בא כן הגיע לידי אשר בו הציע שאלה במעשה שהיה שהטריף בהמה וחכם אחד חולק עליו, לחוות דעתי בזה וגם בנדון הכלים... הנה הדבר בעצמו תמוה מה הניע לחכם זה לחלוק. ועבר על הדין חכם שאסר כו׳ ובפרט שכ״ת [שכבוד תורתו] כדין הורה. וגם תמוה שבא אל ככה שיקחו מבשר מבהמה שהטריף כ״ת שהוא נאמן העיר...

לאחר משא ומתן של הלכה מסיים המשיב ביום ג׳ בשלח תרנ״ה (1895) את תשובתו ומסכם:

עכ״פ [על כל פנים] החולק על כ״ת עשה עוול והתיר שלא כדין. וישוב אל ה׳ ועל שגגתו יסלח לו[11].

לאחר פטירתו של ר׳ צבי יהודה הורוויץ לא נשאר כס הרבנות בנאג׳־באניה פנוי אלא זמן קצר בלבד. נתמזל מזלה של קהילת נאג׳־באניה שבקרבת מקום נזדמן לה רב גדול, משכמו ומעלה, שניאות לקבל על עצמו את עול הרבנות בנאג׳־באניה. הרב השני של נאג׳־באניה היה ר׳ שמואל לוי ב״ר פנחס וויינברגר. ר׳ פנחס וויינברגר שימש ברבנות כחמישים שנה בעיירה נגרשט (Avasfelsöfalu, Negresti), מצפון לנאג׳־באניה, ליד גבול מחוז מאראמארוש. ר׳ שמואל לוי וויינברגר נולד בנגרשט ביום כ״א בטבת תר״ך (1860), תלמיד אביו, דודו ר׳ יהושע אהרן צבי וויינברגר (מהריא״ץ) אב בית דין מארגרטן ומהר״ם שיק. הוא היה עילוי בלתי מצוי. בגיל שבע ידע ארבע מסכתות בעל־פה ובכללן מסכת כתובות. חתן ר׳ הלל ליכטנשטיין אב בית דין קולומיאה (Kolomea) שבגליציה. בשנת תרמ״ט (1889) נבחר לרבה של העיירה בודרוג־קרסטור (Bodrogkeresztur) שבהונגריה. כשנפטר אביו (תרנ״ג, 1893) הושב על מקומו כרב בנגרשט. ניתן להניח שפרנסי עיר נאג׳־באניה הכירו את ר׳ שמואל לוי וויינברגר שישב במרחק לא רב, שכן שמו היה מוכר בעיר. כך הוזמן לכהן כרב מיד לאחר פטירת ר׳ צבי יהודה הורוויץ והגיע כנראה לנאג׳־באניה לקראת הימים הנוראים של תרנ״ו. הוא היה בן 35 ובמלוא אונו וכוחו הלמדני. רש״ל וויינברגר בוודאי שמח לעזוב את העיירה נגרשט, שהיתה מיושבת כמה מאות יהודים והיתה נחלת אביו עשרות שנים, אך הישוב היהודי בה היה בסימן של נסיגה, בדומה לישובי איזור זה, שרבים מן היהודים עברו לסאטמאר; ואילו העיר נאג׳־באניה היתה בסימן של עליה מתמדת ויהודים הלכו והתרבו בה ללא הרף. בשעה שהגיע ר׳ שמואל לוי וויינברגר לנאג׳־באניה כבר ישבו בה קרוב לאלף יהודים. גם מבחינה כלכלית היה מצבם של רוב יהודי נאג׳־באניה משופר מזה של יהודי נגרשט. אך לא שימש ברבנות נאג׳־באניה אלא 11 שנה. ביום ח באלול תרס״ו (1906) נבחר לרב בקהל עדת ישורון של העיר דונאסערדאהעלי (Dunaszerdahely) שבסלובאקיה, שהיתה קהילה מכובדת ועתיקה מזו של נאג׳־באניה והיתה אחת הוותיקות בהונגריה ששימשו בה ברבנות גדולי תורה מפורסמים כמה דורות. בעיר היתה גם ישיבה גדולה מאז ומקדם ותחת הנהגתו של ר׳ שמואל לוי וויינברגר גדלה ופרחה והפכה להיות אחת הגדולות במדינה. מותר להניח אולי שגם בנאג׳־באניה היתה לו ישיבה קטנה, שכן גדול היה כאמור גם בתחום זה. ומאז לא פסקה ישיבה מנאג׳־באניה עד לשואה. ר׳ שמואל לוי וויינברגר נפטר בר״ח אדר א תרפ״ה (1925) ומנוחתו כבוד בסערדאהעלי.

ר׳ שמואל לוי וויינברגר גישר בשמשו ברבנות נאג׳־באניה בין שתי תקופות. אחת עשרה שנות כהונתו מתחלקת כמעט שווה בשווה בין סוף המאה ה־19 לתחילת המאה ה־20. עם בואו נוכח לדעת שאין מסדרין גיטין בעיר. הדבר לא הפתיע אותו, שכן כמה וכמה קהילות בטראנסילוואניה לא סידרו בהן גיטין. הדבר נבע מבעיות שהתעוררו בדבר כתיבת שם העיר בגט. היו מקומות שהעיר כונתה בשנים ואף בשלושה שמות, לפי העמים והלאומים שישבו בעיר. היוזמה באה בדרך כלל מרב העיר, שהיה חייב לספק גם שרות זה לאנשי הקהילה, שנזקקו להשתמש באמצעי זה בהגיעם לידי משבר משפחתי, שלא יצטרכו לכתת רגליהם למקומות שבהם סידרו גיטין. (סידור גט היה בו גם הכנסה כספית לרב וחברי הבית־דין וליתר המעורבים במתן הגט). כשרב החליט להכניס את עירו במעגל המקומות שבהם סידרו גיטין, עליו

היה להציג את בקשתו לפני רבנים גדולים בעלי מוניטין. הצגת העניין מבוססת על הצד ההיסטורי של שם המקום, מה היו השמות הקודמים וכיצד השתנה במרוצת הזמן; על הצד המשפטי־המינהלי, כלומר כיצד מופיע שם המקום במסמכי הערכאות; והצד היהודי, כלומר כיצד מכנים היהודים את המקום בינם לבין עצמם וכיצד הוא נכתב במסמכי הקהילה ובמסמכים דתיים, כגון כתובה. כל זה מוצג בליווי שקלא־וטריא הלכתי, שבסיומו מביע השואל את דעתו, כדי שהרב הנשאל ישתכנע שיש לו כאן עניין עם רב בר סמכא ואינו חס ושלום מאלה ש״אינם יודעים בטיב גיטין וקידושין״. להצעת הרב השואל יש בדרך כלל משקל רב בקביעת שם העיר בגט, שכן הוא בירר את הדברים מכל הצדדים. לפי תקנה מגדולי הונגריה ובראשם בעל החתם סופר אין קובעים שם עיר בגט אלא על־פי הסכמת שלושה רבנים גדולים ומפורסמים. לאחר בואו של ר׳ שמואל לוי וויינברגר לנאג׳־באניה הוא עמד על הצדדים הרבים והמגוונים בחיי יהודי הקהילה. קרו כמובן גם מקרים של שיבושים בחיי המשפחה של כמה יהודים שלא היתה להם תקנה אלא בהפרדה ומתן גט כדת משה וישראל. כדי שהרב יוכל למלא את תפקידו כראוי גם בתחום עגום זה, יזם את פנייתו לרבני המדינה כדי שמעתה ואילך יטופל הדבר בתחום הקהילה עצמה.

אחד מגאוני הונגריה בתקופה זו היה ר׳ אברהם יצחק גליק אב בית דין טאלטשווא (Tolcsva), אליו פנה ר׳ שמואל לוי וויינברגר. בתשובתו, שאין בצדה תאריך, אך נכתבה לפני שנת תרס״ה (1905), שבה נדפס חלק זה של הספר, וכנראה לאחר שנת תרס״ב (1902), שבה נדפס החלק הקודם, הוצגה השאלה בצורה שיש לנו ענין להביא ממנה קטע ארוך במקצת, שבו מתוארת השאלה מכל הבחינות שעמדנו עליהן, כולל הבחינה ההיסטורית. אנו משמיטים כמובן את החלק התורני והלמדני. וכך נאמר בראשית השאלה:

תשובה להרב הגאון מו״ה שמואל לוי אב בית דין דקהילת נ׳ באניא יע״א.

אודות השאלה שהציע לפני ע״ד [על דבר] שרוצה להתחיל לסדר גיטין בעירו ועלו לו כמה ספיקות בדין שם כתיבתה, כי ע״ע [עד עתה] מעולם לא סדרו שם גיטין, כי רק זה יותר ממ׳ שנה שנתיישבו שם יהודים. והנה מלפנים היה שם העיר אסאן פאטאק. ואכן שם זה לע״ע [לעת עתה] נשתקע לגמרי, אלא בכל הערכאות ובי דואר ושטרות נקראת בשם נאדי באניא וכן נכתוב בשטרות וכתובות, אך יש בני אדם שנקרא בלשונם כדבר איש אל אחיו רק בשם באניא וגם בדיבור היא נקראת בחטיפה באניע... ולכן מסתפק כמה ספיקות: א׳ אם לכתוב גם תיבת נאדי או לא. ב׳ איך יכתבוהו. ג׳ אם לכתוב באלף או בעין. ד׳ אם לכתוב גם שם אסאן פאטאק עכ״ד [עד כאן דבריו] בקצרה... נראה דיוכל לחדש בעירו סידור גיטין לכ״ע [לכולי עלמא] אף על גב דלא היה נתקן שם ע״ע סידור גט מעולם. ומה שחקר אם לכתוב תיבת ״נאדי״ או לא רק יהיה סגי לכתבו באניא לחוד משום דיש הרבה מישראל שמזכירין רק בקיצור שם באניא, לעניות דעתי בלי ספק דהעיקר לכתוב גם תיבת נאדי... ומה שכתב דלכתוב שם נאדי הוא דבר קשה שאין לנו אות איפסילאן בלשוננו הק[דושה], כבר מצינו שכותבין כן כמו בעיר נאדי מיהאלי... וכן בבאניהאד יש איפסילאן ובכל זאת כותבין יו״ד למלאות תמורתה... ומ״ש [ומה שכתב] דיש שם מהגוים הנקראים רומענען שקורין העיר באיא מארה והמכוון גם כן נאדי באניא. הנה לענ״ד יש ספק גדול בזה דנהי דקיי״ל [דקיימא לן] דתופסין לעיקר שם ישראל... מ״מ [מכל מקום] אמאי לא ניחוש גם לשם זה שקורין אותה אלו הרומענען כמו שמצינו בכמה עיירות שכותבין שם שניהם, לדוגמא עיר פראג... וכן בבודון דמתקריא אובן. ומה שהעיקר הוא שם ההגרים הוא רק להקדים שם זה שהם הרוב ושכן כותבין גם בערכאות אבל להשמיט לגמרי שם זה של הרומענען מהכ״ת [מהיכא תיתא] לומר כן...

ואודות שם הנהרות כ[תב] מעלתו שיש שם נהר באמצע העיר הנקרא בשם סאסאר ובשטרות וערכאות נקרא בשם זאזאר ויש שם עוד שאר נהרות קטנים משונים בשמותם, אבל זה הראשון הוא העיקרי. ודעת מעלתו לכתוב רק שם הנהר סאסאר דמתקרי זאזאר ולא בהיפוך כי בשם סאסאר נקרא בישראל ושם זאזאר נכתב רק בערכאות עכ״ד [עד כאן דבריו]. וכן דעתי נוטה ומסכמת בפשיטות כי כבר כיילי לנו הפוסקים דשם הנקרא בישראל הוא העיקר...

בסוף התשובה...

מעתה מכ״ז [מכל זה] יראה הסכמתי לנוסח הגט בעירו שרוצה להנהיג לכתוב שם. ומאליו נשמע שצריך לזה הסכמות ג׳ רבנים מפורסמים בהוראה כמ״ש החת״ס [כמו שכתב החתם סופר] ושאר אחרונים ז״ל[13].

לא עלה בידינו לקבוע אם אמנם עלה בידי ר׳ שמואל לוי וויינבגר לסדר גיטין בנאג׳־באניה. שרידי הקהילה שאותם שאלתי לא היה בפיהם מענה אם היו בכלל סידורי גיטין בנאג׳־באניה. ייתכן שפעילותו של הרב וייברגר בנדון זה החלה זמן קצר לפני עזבו את העיר. עד שקיבל את הסכמתם של שני רבנים גדולים נוספים כבר לא היה בעיר והעניין ירד מן הפרק. מכל מקום לא מצאנו תשובות נוספות בעניין זה בספרות השו״ת [שאלות ותשובות] של התקופה. לא מן הנמנע שאמנם השיג רבה של באניה הפורש שתי הסכמות נוספות, אך המסכימים לא הוסיפו משלהם, אלא סמכו ידיהם על פסקו של הרב מטאלטשווא, שהיה גאון מוכר ומקובל בכל המדינה, ללא חידושים משלהם ולפיכך לא נדפסו הסכמותיהם בספריהם.

ר׳ שמואל לוי וויינברגר בא במגע של משא־ומתן של תורה עם רבה המהולל של קלויזנבורג, ר׳ משה שמואל גלאזנר, שהשיב לו שתי תשובות, שתיהן בשנת תרנ״ז (1897). בשתיהן אין משום עניינים אקטואליים. לא נביא מהן אלא כמה ביטויים של יחסים אישיים: בתשובה מיום עש״ק בא תרנ״ז מוכתר רבה של נאג׳־באניה בזה״ל [בזה הלשון]:

> לכבוד ידידי ה״ה הרב המאוה״ג מעוז ומגדול חריף ובקיא טובא צנא מלא ספרא ריכא בר ריכא... ותתענג נפשי להשתעשע עמו בשעשוע דאורייתא והגם שטרוד אני כעת בהכנה דרבה לנשואי בתי תחי׳ מ״מ [מכל מקום] אין לך דבר שעומד בפני תשובה[14].

ובאותו עניין כשלושה שבועות לאחר מכן:

> אמרתי להשיב לו מפני שבלא״ה [שבלאו הכי] יש לי לכתוב למעכ״ת נ״י [למעלת כבוד תורתו נרו יאיר] כאשר יראה בסוף המכתב[15].

כארבעה חדשים לפני שר׳ שמואל לוי וויינברגר סיים את תפקידו כרבה של קהילת נאג׳־באניה, נקלע לתסבוכת בין־קהילתית בעיר סטמאר, שבה היתה קיימת בצד הקהילה האורתודוכסית הגדולה גם קהילת סטאטוסקוו. יהודי ירא שמים מנאג׳־באניה קנה משקאות חריפים מפירמא אחת בסאטמאר ״אשר בעל הפירמא הוא מעדת טאטוסקוואו״. השאלה היא ״אם יש ליתן אומן להבעל הפירמא הנ״ל״ שמכר את החמץ לפני פסח כדת וכדין. בעל הפירמא המציא לקונה תעודה מהדיין של הקהילה שלו, ר׳ יצחק קליין, שהיה תלמיד חכם מובהק ופעיל מאד בשדה הספרות התורנית, אך יהודי טראנסילוואניה והונגריה הסתייגו מדרכו, בשל היותו בעל תפקיד רבני בקהילת סטאטוסקוו. מותר להניח שר׳ שמואל לוי וויינברגר הכיר אישית את ר׳ יצחק קליין ובוודאי נזדמן לו לראות את כתב־העת התורני ״אוהל יצחק״, שערך והפיץ ר׳ יצחק קליין מאז שנת תרס״ג (1903). רש״ל וייברגר נקלע איפוא בין נטייה אישית להאמין לנותן התעודה ובין האיסור הממסדי שהוציאו רבני הונגריה על קהילות סטאטוסקוו, בדומה לאיסור שהיה קיים מכבר על קהילות הניאולוגים. הוא פנה איפוא לרבה של הקהילה האורתודוכסית בסאטמאר, ר׳ יהודה גרינוואלד. תשובתו מובנת מאליה. התואר שבו הכתיר את ר׳ שמואל לוי וויינברגר מרשים ביותר:

> אהובי הרב הגאון המפורסם חריף ובקי כש״ת וכו׳,

אך שמו נשתבש בדפוס, ״ר׳ שלמה ליב״ במקום ר׳ שמואל לוי. ואשר לעצם השאלה, חורץ ר׳ יהודה גרינוואלד את דינו של ר׳ יצחק קליין לשבט, מבלי לנקוב בשמו. לדעתו הרי הוא

> כסורר ומורה ואסור לשמוע הוראתם. ומלבד שמחבר עצמו עמהם ומחזיק בידם ועובר על כל האיסורים הנאמרים... הוא מומר לעבור עבירות ואיסורים דאורייתא בהדיא ובפרהסיא, כי גם הוא אוכל מבשר נבילות שלהם והרי הוא כמותם. וכי יש לו נאמנות כלל וכלל... וראוי באמת לייסר האנשים העוברים ואומרים גם אנו כמו יראים. והמורים שלהם נותנים מקום לטעות שיסברו שהם מורים לכל העיר ח״ו ועי״ז רבים נלכדו ברשתם[16].

הערות

1. יוצאת מן הכלל היתה קהילת סאטמאר, שרבה הראשון, ר׳ בנימין זאב מאנדלבוים, כבר היה מיועד לרבנות העיר בשנת תר״ג (1843), טרם ייסוד הקהילה, ואף לא היתה לו זכות ישיבה בעיר. הוא ישב בבית חותנו בכפר באטיז הסמוך, כפי שכבר נרמז לעיל. על ר׳ בנימין זאב מאנדלבוים ראה ״חכמי טראנסילוואניה״, עמ׳ 150.
2. עשרות רבנים לבית הורוויץ, ששימשו ברבנות בגליציה (או שמוצאם משם) פרט מאיר וונדר בספרו ״מאורי גליציה״, כרך ב, עמ׳ 106—361. צוינו שם גם ספרים ומחקרים לתולדות המשפחה, הסתעפויותיה וענפיה.
3. צילום ה״אוהל״ בספר הזכרון לקדושי נאג׳־באניה של נפתלי שטרן, החלק העברי, עמ׳ סז. וראה שם עמ׳ כו, שבימי השואה חיללו ההונגרים את קברו של ר׳ צבי יהודה הורוויץ והגיעו עד לעצמותיו, בחפשם אוצרות שאולי טמנו שם היהודים.
4. ר׳ חיים הלברשטאם, שו״ת דברי חיים, לבוב תרל״ה, חלק ב, אה״ע סי׳ נד.

5. ר׳ מנחם מענדל פאנט, שו״ת שערי צדק יו״ד, מונקאטש תרמ״ו, סי׳ צח (ללא תאריך).
6. על ר׳ מנחם מענדל פאנט ראה ב״חכמי טראנסילוואניה״, עמ׳ 170—172. תשובותיו מובאות שם במבוא, עמ׳ קנא־רלה. תוכן תשובותיו ראה גם בספרי ״מקורות וקורות״, ירושלים תשמ״ב, עמ׳ 338—350.
7. ר׳ אשר אנשיל יונגרייז, ספר מנוחת אשר חלק ב, מונקאטש תרס״ח, בשו״ת שבסוף הספר, סי׳ ח. בתשובה השתבש שם המקום. במקום באניע נדפס ״באנטע״.
8. ספר הזכרון של נפתלי שטרן, החלק העברי, עמ׳ פד־פה; החלק הלועזי, עמ׳ 125—127. סימן השאלה ליד שנת הפטירה שם.
9. ר׳ אברהם שמואל בנימין סופר, שו״ת כתב סופר או״ח, פרעסבורג תרל״ג, סי׳ קכז (עש״ק בראשית תרל״א).
10. שם סי׳ צה (כ״ו לספירת העומר) למב״י [למספר בני ישראל]=יא אייר תרל״א). על ר׳ אברהם יעקב הירש ראה בספר ״כתב זאת זכרון״ מאת ר׳ אברהם שמואל בנימין סופר־שרייבר, מהדורה ב, ירושלים תשל״ו, עמ׳ 222—223.
11. ר׳ שרגא צבי טננבוים, שו״ת נטע שורק, מונקאשט תרנ״ט, יו״ד סי׳ יא. אין בידינו אם שם משפחתו של הדיין היה מעלער כפי שנדפס בספר זה, או מילר המופיע בשני מקומות אחרים. ראה ״חכמי טראנסילוואניה״, עמ׳ 156.
12. על ר׳ שמואל לוי וויינברגר ב״חכמי טראנסילוואניה״, עמ׳ 87; ספר הזכרון לקהילת דונאסרדהאלי, עמ׳ 106—110; אברהם פוקס, הישיבות בהונגריה, חלק א, עמ׳ 81.
13. ר׳ אברהם יצחק גליק, שו״ת יד יצחק חלק ב, סינער ווארהאל תרס״ה, סי קכ.
14. ר׳ משה שמואל גלאזנר, שו״ת דור רביעי חלק ב, ירושלים תשמ״ג, סי׳ פד (עש״ק בא תרנ״ז).
15. שם סי׳ פה (ב משפטים תרנ״ז). מה שכתב לו ״בסוף המכתב״ לא נדפס בספר ואין לי מושג במה מדובר. נראה שהיה זה עניין אישי הנוגע לשניהם.
16. ר׳ יהודה גרינוואלד, שו״ת זכרון יהודה חלק א, בודאפעשט תרפ״ג, סי׳ קנה (ז״ך למב״י=יב אייר תרס״ו). ראה גם ״חכמי טראנסילוואניה״, מבוא, עמ׳ ריד־רטו; 210—211.

הקהילה ומוסדותיה

מראשית המאה ועד השואה

קהילת נאג־באניה היתה בסימן של עלייה בלתי פוסקת. יהודים המשיכו לאכלס אותה ללא הפסק. בסוף המאה ה־19 היה מספר היהודים בעיר כאלף נפש. בשנת 1900 נרשמו בעיר 963 יהודים (נפש) והגיעו לכדי 8.6 אחוזים מכלל האוכלוסיה הכללית. מכאן ואילך הלך והתרבה מספרם הן מבחינה אבסולוטית והן מבחינה יחסית. בשנת 1919 נמנו 1402 יהודים (10.9 אחוז); בשנת 1920 הם מנו 1792 נפש (14.0 אחוז); בשנת 1930 היו בה 2030 יהודים (14.9 אחוז); במפקד האחרון של שנת 1941 היו בה 3623 יהודים (16.9 אחוזים). בשלוש השנים, עד שנת השואה של יהודי הונגריה, בשנת 1944, כנראה לא התרבו היהודים בעיר וכנראה אף פחתו במקצת, שכן בהודעת הקהילה לאחר הכיבוש הגרמני, שנערך בחודש אפריל 1944, לפי הוראת הגרמנים, קבעה הנהלת הקהילה את יהודי העיר ל־3340, דהיינו פחות בכ־300 יהודים. ייתכן שהקהילה הפחיתה את המשרתים בשרות העבודה ושאר נעדרים. מכל מקום, אחוז היהודים בנאג־באניה ביחס לאוכלוסיה הכללית היא פחותה במקצת לעומת יתר הקהילות הגדולות בטראנסילוואניה הצפונית. כגון גרוסוואדיין, סִיגֶט, דעש, שאמלוי ועוד, שבכל אחת מהן היו למעלה מ־20% יהודים. נאג־באניה דומה לאחוז היהודים בקהילות כגון מַארוֹש־וָואשָהֶלִי, קרולה וקלויזנבורג, שבהן היה אחוז היהודים בין 12 ל־15 אחוז.

יהודי נאג־באניה התגבשו לקהילה ממוצעת וטיפוסית בטראנסילוואניה, דהיינו שרובם הגדול של יהודי הקהילה היו שומרי תורה ומצוות במדה זו או אחרת. חלקם הקטן לא שמרו על קלה כחמורה והתירו לעצמם חריגות מעטות באורח חייהם בביתם ומחוץ לביתם. בעלי־בתים שפרקו מעליהם לחלוטין עול תורה ומצוות היו בודדים בלבד. רובם הגדול היו שומרים על הדת. שמרו בהקפדה על יום השבת מחללו, על כשרות במטבח, הקפידו על טהרת המשפחה וכל כיוצא בזה. כעשרה אחוזים היו מוגדרים כחסידים מבחינת חזותם החיצונית ונהגו בהתאם. גם התפללו בבית־המדרש החסידי. כמה מהם, אולי רובם, טבלו במקוה כל בוקר לפני תפילת שחרית. גם בשכבה זו היו דרגות של הנהגה באורח חיים חסידי, במדת ההתלהבות בתפילה ובמסירות נפש על כל תג חסידי וכדומה.

בסוף שנות העשרים נתן משה קויפמַאן, מזכיר הקהילה במשך 32 שנה, עד השואה, את תולדות הקהילה בלכסיקון ההונגרי־יהודי (Magyar-Zsidó Lexikon), שהופיע בשנת 1929, כדלקמן:

״הקהילה מונה 1960 נפש, 370 משלמי מס הקהילה, מהם חמשה סוחרים גדולים, 160 סוחרים, ארבעה בעלי מפעלים גדולים, 100 בעלי מלאכה, שני בעלי אחוזה חלקאית, 12 עורכי־דין, ששה רופאים, ארבעה מהנדסים, חמשה פקידים ציבוריים, 25 פקידים פרטיים, שני עתונאים, שני אמנים, שלושה קבלנים, 80 פועלים, 44 מחוסרי עבודה, 70 מתפרנסים מצדקה. היתר עוסקים בענפים שונים. גם התעשייה מצאה כאן התחלות שונות. כגון המפעל הגדול ״פוניקס״ (Phőnix) לחומצה גפרתית; בית־חרושת לזכוכית (בבעלות בדו (Bedő) ו־וייס); בית־חרושת לצבעים וגראפיט (בבעלות שמואל וייס); בית־חרושת לסבון (בבעלות משה קליין) — כולם בבעלות יהודית.

תקציב הקהילה בשנת 1928 הגיע ל־1,300,000 ליי (Lei). בין המוסדות הקהילתיים ראויים להבלטה: החברה קדישא שנוסדה בשנת 1861, בהנהלת שמואל איזאק וליפוט שטיינפלד. לרשותה קרנות עשירות; חברת ״תלמוד תורה״ (נוסדה בשנת 1911), עם ארבעה מלמדים ו־120 תלמידים. מלבד מוסד זה שהקהילה תומכת בו בסך 120,000 ליי, קיימת ״חברת משניות״ לקדם את הלימודים התלמודיים המחזיקה את עצמה מתוך מימון עצמי של החברים בה. בית־הספר העממי של הקהילה עבר בשנת 1922 לרשות המדינה. הישיבה, זכתה לשם טוב, נוסדה על־ידי הרב וויינברגר. בעלי המלאכה העניים זוכים לעזרה ולתמיכה מאת חברת בעלי המלאכה לעזרה עצמית והדדית. חברת הנשים למעשי צדקה פעילה בחוגים רחבים. מלבד קרנות עקיפות של הקהילה עצמה, המחלקת תמיכה שבועית לנזקקים; בשנת 1922 נוסדה חברת ״תפארת בחורים״, הדואגת להמשך לימודם של בני הנוער העובד.

נאג־באניה, כיתר ערי המכרות במדינה, לא סבלה בקרבה יהודים עד אמצע המאה שעברה. בשנת 1848, לאחר דיכוי המרד, בוטל האיסור של התיישבות יהודית בעיר. במשך שנות החמישים התיישבו בעיר שנים־שלושה בעלי מלאכה יהודיים מן המחוז. בסביבת שנת 1860 נוסדה

על-ידי משה דוֹמינוּס צורף נחושת, אברהם קָרוֹן תופר שמיכות, לאיוש הרשקוביץ׳, שמעון רוזנפלד, אברהם שנטיינפלד — כולם סוחרי תבואה, ושלמה טרופולוביץ׳ (Tropolovits) סוחר עצים. הם הניחו את היסודות לייסוד הקהילה. ר׳ יהודה הורוויץ, שהגיע לנאג׳־באניה כמלמד, שמוצאו מאיזור ספש (Szepes), נבחר לרבה הראשון של הקהילה. שנתיים לאחר מכן נוסדה החברה קדישא, אשר רכשה מהעירייה שטח לבית־עלמין תמורת שק קמח.

כדי שיתקיימו חיי קהילה תקינים הקימו בית־כנסת קטן ומקוה צנוע. בשנות השמונים הגיעו מספרם של חברי הקהילה לכדי צורך לבניית בית־כנסת חדש. הבנייה החלה כאשר ראשי הקהילה היו איזידור שִיק ויהודה לוי. הבנייה הסתיימה בשנת 1887, כאשר ראש הקהילה היה אברהם [יעקב] הירש. לאחר זמן קצר נבנה מקוה חדש, בית־ספר, דירה לרב, בית מועצה לקהילה וגן־ילדים מטעם הקהילה. ההתפתחות השקטה הזאת הופרעה בשנת 1882, בעלילת־הדם של טִיסָה-עֶסְלָאֶר, כאשר המונים בזזו את בית־הכנסת. אולם שלטונות העיר מנעו את המשכן של ההתפרעויות. זמן קצר לאחר מכן חזרו היחסים הבין־דתיים בעיר למסלולם התקין, ובין יהודים ללא־יהודים שררו שקט ושלוה. הודות ליחסים תקינים אלה יכלה הקהילה לפעול ולשגשג באין מפריע ותוך כדי ארבעה עשורים גדלה הקהילה עד כדי 500 משפחות.

בעשורים אלה נוסדו מוסדות קהילתיים חדשים: ״אהבת בית אברהם״ (1903), חברת ״יד חרוצים״ (1904), שהרחיבה את קיומה בבית־מדרש של התלמוד תורה (1914). על קיום הדת בקהילה שקדו הרבנים: ר׳ יהודה הורוויץ, לאחריו ר׳ שמואל לוי וויינברגר, גאון תלמודי ידוע, לאחריו ר׳ בנימין פוקס, כיום רבה של גרוסווארדיין. היום מכהן כרב הקהילה ר׳ משה אהרן קרויס, העומד על המשמר ברוח האורתודוכסיה. החסידות, שבזמן האחרון הולכת ונפוצה בטראנסילוואניה, לא הכתה שרשים בנאג׳־באניה. כאן שולטת המגמה האורתודוכסית ברוח אשכנזית, שהחלה עם רבה הראשון של העיר. מסורת הקהילה נשתמרה גם במפנה שהביאה אתה מלחמת העולם [הראשונה]. רבים מחברי הקהילה שרתו בצבא ועשרה מהם נפלו במלחמה. גם עם חלופי השלטון שוקדת הקהילה על המשך שגשוגה והתפתחות מוסדותיה.

בראש הקהילה עומדים: הרב משה אהרן קרויס הרב, יעקב [עקיבא] הירש ראש הקהילה, ווילמוֹש בֶּנֶדֶק סגן ראשה הקהילה, אלאדאר טראנקוֹביץ׳ (Trankovits) גזבר, אמיל מארק מבקר, דֶזִיו דִיאַמַנְט, וְשאנדור שְטְרַאסֶר — גבאים; יֶנוֹ אַדְלֶר גבאי התלמוד תורה, בֶּלַה שטיינפלד, נַאנדוֹר גולדשטיין, מַארטון איזַאק, ג׳ולה גַאל, שמואל איזאַק — ההנהלה, משה קויפמאן מזכיר. ראש החברה קדישא שמואל איזאַק. בראש חברת הנשים האלמנה גב׳ אברהם הירש, הגב׳ בֶּרְטַאלַאן טַאוּב. 37 ישובים במחוז שייכים אל קהילת נאג׳־באניה״.

עד כאן מהלכסיקון ההונגרי־יהודי.

ראשי הקהילה אישיה ועובדיה:

ממרחק של למעלה מיובל שנים, אין בידינו לשרטט את חיי הקהילה בנאג׳־באניה בצורה מסודרת ומוסמכת. גם הזמן המצומצם שעמד לרשותנו וביחוד שיוצאי הקהילה החיים אתנו אין זכרונם עומד להם כדי לשחזר את חיי הקהילה בצורה סדורה. ואף על פי כן עשינו מאמץ כדי להביא לפחות בבואה של מנהיגי הקהילה, ראשיה, הגבאים, העובדים והאישים הבולטים בה. לא עלה בידינו לסדר את הדברים בסדר כרונולוגי, כפי שהתרחשו הדברים בפועל. הדברים סודרו לפי סדר התפקידים במסגרת הקהילה ולפיכך אין סדר מבחינה כרונולוגית. נעזרנו בעיקר ב״מזכרות משפחתיות״ של נפתלי שטרן בספר הזכרון שבעריכתו, שסודרה בשלוש מערכות בסדר הא״ב. נסתייענו גם במקורות אחרים, דהיינו בחומר בעל־פה שנמסר לנו בידי יוצאי הקהילה. אגב, מלאכה יפה עשה הרב נפתלי שטרן ז״ל ב״מזכרות משפחתיות״ שלו, להביא לידיעת המעיין את המיוחד והאופייני שבכל דמות. ועל כך יברכו את זכרו רבים וטובים.

נתחיל בראשי הקהילה וסגניהם. הבולט בין ראשי הקהילה היה ללא ספק ר׳ **עקיבא הירש**, שמילא תפקיד ראש הקהל שנים רבות, גם בשנים רצופות וגם לסירוגין. הוא היה בנו של ר׳ אברהם יעקב הירש חתן בעל ״כתב סופר״. גם הוא, כאביו, היה קבלן בניין ועסק גם בענף העץ. אדם בעל נכסים. מלבד היותו ראש הקהילה, היה ציוני פעיל מאד. חבר המזרחי וציר לקונגרסים הציונים. שמו הלך לפניו בכל רחבי טראנסילוואניה והיה בולט גם בעסקנותו בלשכה האורתודוכסית הארצית. היה פעיל גם בארגון הפילנטרופי ג׳וינט בטראנסילוואניה והיה (יחד עם ציר הפרלמנט הרומני ד״ר יוסף פישר) בין מייסדי הג׳וינט בעיר גרוסווארדיין בשנת 1924. ארגון זה ייסד משרד גם בנאג׳־באניה בשנת 1929 והוא נקבע ליו״ר הסניף. היה תלמיד דוֹדוֹ בעל ״שבט סופר״ בפרסבורג ובנו בעל ״דעת סופר״. היה תלמיד חכם מובהק ובעל השכלה כללית רחבה ויודע שפות, נואם מזהיר ודרשן מפואר. הוא ואשתו (אף היא בת רבנים מבית שטרן בעיירה פולדש Földes)

ושתי בנותיו ניספו בשואה. נותרו בחיים שני בנים המתגוררים ברומניה. ראש קהל פעיל היה **ליפוט פארקאש**, שגם הוא שימש כראש הקהל שנים רבות למדי. יהודי הגון ובעל מדות טובות ושומר מסורת. בעל חנות לחמרי בניין. כשהגיע לאושביץ היה בן למעלה משמונים.

כסגנים לראש הקהל שימשו בשנים שונות האנשים הבאים: **זאב בנדק** (Benedek Vilmos). הוא היה פקיד בבנק העירוני והיה ממארגני בנק הג׳וינט. עסקן קהילתי רב פעלים וחובב חזנות. הוא ורעיתו ניספו בשואה. בנו ד״ר לאסלו בנדק ואשתו מאגדה רזיו שלחו יד בנפשם בגיטו ונקברו בבית־העלמין בנאג׳־באניה; סגן ראש הקהל היה גם **בֶּרְטָלַן טאוּב**. היה חתנו של ר׳ משה דומינוס הנ״ל, ממייסדי הקהילה. שנים רבות מילא תפקיד סגן ראש הקהל. מקום מושבו בבית הכנסת משמאל לארון הקודש. הוא ואשתו, שהיתה פעילה מאד בארגון הנשים, ניספו בשואה. סגן רה״ק היה גם **משה מאַנדֶל** בקדנציות שונות. איש כספים ומשק, שותף לבית המסחר הגדול לסיטונות ״מֶרקוֹר״ וחבר בהנהלת הבנק ״קאַסָה נוֹסְטְרָה״. הוא נבחר לבורר בסכסוכים עסקיים. היה בעל צדקה וחסד. היה יו״ר האחרון של החברה קדישא. ניספה בשואה. אשתו פערל בת גרשון לווינגר נפטרה כבר בשנת תרצ״ב (1932). שלושה מילדיו ניספו באושוויץ. בנו יעקב אשר מאנדל נפטר בנתניה בשנת תשל״ח (1978). בת אחת, מארגיט, חיה בקלויזנבורג. בדומה לו היה **אברהם פרנקוביץ׳** בעל־בית חשוב ואמיד, בעל דפוס ובעל חנות לספרים ומכשירי כתיבה. הוא היה גזבר הקהילה ולאחר מכן סגן ראש הקהל. היה ידוע כאדם ישר ונעים הליכות. אשתו נפטרה לפני השואה. הוא ושני בניו ניספו בשואה.

כגבאים בבית־הכנסת, בחברה קדישא ובמוסדות אחרים נעלה את זכרם של האישים הבאים: ר׳ **יעקב אדלר**, תלמיד חכם מובהק שנתן שיעורים לבעלי־בתים. חבר הנהלת בנק המסחר. בכמה קדנציות היה גבאי ראשון בבית־הכנסת, גבאי בתלמוד תורה ופעיל בענייני צדקה. בבית הכנסת של ״יד חרוצים״ היה שנים רבות הגבאי **מרדכי הכהן איז׳אק**, בעל מאפיה. ניספה בשואה. ראש החברה קדישא היה **שמואל שְׁמֶעלְקֶא איז׳אק**. תרם מכספו סכום נכבד לחברה קדישא. הוא היה גם גבאי ראשי בבית־הכנסת וחבר בועדת התלמוד תורה וחברת משניות. הוא נפטר בשנות השלושים. גבאי בחברה קדישא היה גם **יוסף (יוז׳י) ווייס**. היה חייט. הוא, אשתו, בתם היחידה ובעלה ניספו בשואה. ראש משפחת הלווינגרים היה ר׳ **גרשון לווינגר**, בעל חנות לקמח. שנים היה גבאי ראשון של הקהילה.

ממקורבי ר׳ דוד לייפר. הוא נפטר בנאג׳־באניה וטמון בבית־העלמין. אחד מבניו, **אליהו יצחק לווינגר** היה אף הוא עסקן קהילתי, גבאי ראשי בחברה קדישא. הוא נפטר בגיל צעיר יחסית ואף הוא טמון ליד אביו. גבאי ראשי בקהילה היה גם ר׳ **יוסף זאב פֶּרֶנְץ**, בעל בית חרושת לחומץ. תלמיד חכם ידוע. הוא ומשפחתו ניספו בשואה. גבאי פעיל בתלמוד תורה היה ר׳ **שמואל שמעלקא קיש**. יליד העיירה טוּרְץ. למד בישיבות ווייצֶן, בּוֹנְיהאַד וּפְרֶסבּוּרג. למרות היותו יהודי אשכנזי לפי גידולו, נטה לחסידות וסיגל לעצמו כמה מדרכיה. התחתן עם **בת באניה** (בת ר׳ משה ליב וּוִידֶר) ונולדו להם עשרה ילדים (חמשה בנים וחמש בנות). הוא היה תלמיד חכם וירא שמים, והיה גם בעל תפילה אהוד על שומעיו. הוא וארבע מבנותיו ניספו בשואה. אחד מבניו הוא ר׳ **חנניה יום טוב קיש**, תלמיד חכם ידוע שהגיע לבני ברק, שהשאיר אחריו ספר בשני כרכים על תנ״ך, ״פתיל חיי״ (בני ברק תשל״ט—תשמ״א). עליו ועל ספרו ראה ״חכמי טראנסילוואניה״, עמ׳ 207—208. גבאי בחברה קדישא היה גם **שמואל אהרן לב** (לעוו). זמן קצר היה גם גבאי בבית־הכנסת. התפרנס מבית מסחר ליינות ומשקאות, אך רוב זמנו הוקדש לענייני הקהילה. תלמיד חכם ובעל השכלה כללית. מצאצאי משפחת לעוו של גדולי היחס ברבנות הונגריה, החל בבעל ״שמן רוקח״ וכלה ברבני אונגוואר, אויהֶלִי ועוד. גם אשתו מאשה (מיצי) בת ר׳ יוסף הירש היתה מיוחסת, מצאצאי בעל ״כתב סופר״. הוא ואשתו ניספו בשואה. ואחרון אחרון חביב, ר׳ **קלמן שרייבר**, יהודי חסיד ועשיר, מחשובי חסידי ספינקא. כשביקר האדמו״ר מספינקא בנאג׳־באניה התארח בביתו. לאחר פטירת ר׳ שמעלקא איז׳אק נבחר ר׳ קלמן שרייבר לממלא מקומו כראש החברה קדישא, תפקיד שמילא עד יום מותו, לפני השואה. בביתו היה בית־מדרש פרטי. בנו **ישראל יחיאל (איזידור)** שרייבר היה כמה שנים סגן ראש הקהל. לאחר מכן, עם התפטרותו של ר׳ עקיבא הירש, שימש ראש הקהל בפועל. הוא נרצח במחנה ריכוז בידי גרמני. כגזבר הקהילה שימש **אברהם זִיכֶרְמאַן** שנים רבות, עד השואה. כל משפחתו ניספתה בשואה. ייזכר גם מזכיר הקהילה ר׳ **משה קוֹיפמאַן**, אדם מוכשר ומארגן למופת. תלמיד ישיבת פֶּאקְש ובעל השכלה כללית, שרכש בכוחות עצמו. היה חבר המערכת של הלכסיקון ההונגרי־יהודי (שכזכור כתב שם את הערך נאג׳־באניה). שלט היטב בעברית, הונגרית, גרמנית ונחון בעט סופר מהיר. לפני היותו מזכיר הקהילה היה סגן־נוטריון בכמה מכפרי הסביבה. שלטונות העיר שיתפו אתו פעולה מתוך הוקרה והכרה בסגולותיו המיוחדות. הוא מילא גם תפקיד

מורה לדת ישראל בבתי הספר בעיר. היה בעל תפילה נעים זמירות והיה מקובל על המתפללים היה מזכיר הקהילה משנת תרע״ב (1912). ניספה בשואה. אשתו, מרים לאה, נפטרה בבאניה בר״ח ניסן תרצ״ח (1938). שלושה מילדיו שרדו והם מתגוררים בקלויזנבורג, בתל־אביב ובניו יורק.

מבין עובדי הקהילה יעלה זכרם של השוחטים, החזנים והמלמדים. השוחט ר׳ **אברהם בֶּרְנַאט** היה ידוע כבעל מקצוע מעולה ורבים מהמתלמדים באו אליו כדי ללמוד את מלאכת הקודש על הצד הטוב ביותר, והוא נתן גם הַסְמָכָה לרבים מן השוחטים הצעירים במדינה. הוא נולד בעיירה בָּאטַארץ׳ בשנת תר״ם (1880), והיה תלמיד ר׳ יהודה גרינוואלד בסאטמאר ולמד גם בישיבת גַאלַאנטַא, שבה היה ממופלגי התלמידים. הוא שימש גם כחזן, יוצאי נאג׳־באניה עדיין שרים את מנגינותיו, הם וצאצאיהם. לפני ר׳ אברהם ברנאט שימש כשוחט ובודק ר׳ **תנחום מַארְכְּבַיין**. מוצאו מרוסיה, משם הביא נוסח תפילה שלא היה מוכר במדינה, שכן היה גם חזן ומוסיקאי מקצועי. בתפילתו הוא נסתייע במקהלה. כיוון שפרץ סכסוך בינו ובין הרב, ר׳ בנימין פוקס, שפרטיו אינם ידועים לנו, פרש מן התפקיד ופתח מכולת. לאחר מכן היגר לארצות הברית, שם נפטר בתאונת דרכים. הידוע בין השוחטים הוא ר׳ **יצחק וויינשטוק**. גם אביו ר׳ משה דוד היה שוחט (נפטר בהונגריה ביום ט׳ בסיון תרפ״א). בשנת תרס״ג (1903) נתקבל לשוחט בקלויזנבורג. שם הוציא לאור את חיבורו ״עיקר חובת הלבבות״. בשנת תרפ״ה (1925) עקר לנאג׳־באניה, בשל המחלוקת הידועה בעיר. מלבד תפקידו כשוחט, היתה לו נטייה רבה לעסוק בצד הארגוני של המקצוע ובזכויותיהם הסוציאליות של השוחטים. לשם כך הוא ארגן את השוחטים בטראנסילוואניה והרכיב ועד־פועל של 11 חברים וחיבר תקנון של ״אגודת הזובחים״ בן 73 סעיפים. בשם זה ״אגודת הזובחים״ הוא התכונן להוציא כתב־עת מקצועי, אך לא הופיע אלא גליון אחד (סעאיני תרפ״ט). בכתב־העת הסכמות ותעודות של גדולי הרבנים בהונגריה ובטראנסילוואניה, כגון הרבנים הגאונים בקהילות מַאד, בודאפשט, וַוייצֶן, סנט מיהאלי, פאפא, סאטמאר, סעליש, חוסט, קליינווארדיין, נִיר־בָטוֹר, קַרַאלִי. כשהזקין ר׳ יצחק וויינשטוק עזב את נאג׳־באניה. אין בידינו לאן פנה והיכן נפטר. מצאנו גם את זכרו של השוחט ר׳ **משה קליין** אשר שב מהשואה ושימש בקודש בעיר תקופה קצרה.

אחד המלמדים הותיקים היה ר׳ **משה אברהם לוי** (לעווי) המכונה ״לוי בַּאצִי״ (לא היה לוי). תלמיד ישיבת פרסבורג. שם לימד (בתור ״חזר בחור״) את הבחור בנימין פוקס, לעתיד רבה של נאג׳־באניה. אהבה מיוחדת והדדית שררה בין הרב והתלמיד, גם כשה״תלמיד״ הפך לרב. כל אחד קרא לרעהו ״רבי״. כשר׳ אברהם לוי נתקבל למלמד עדיין לא היתה חברת תלמוד תורה בעיר. הוא נשא לאשה את הֶרמִיו רוֹזֶנוַואסֶר מנאג׳־באניה ונולדו להם תשעה ילדים (שש בנות ושלושה בנים). הוא נפטר ביום י״ח באלול תש״ב (1942) ונטמן בבית־העלמין שם. אשתו ושלושה מצאצאיו (שתי בנות ובן) ניספו בשואה. בין הנצולים נזכיר בהערכה ובתודה את בנו חיים (מיקי) לוי מבני ברק, שהעמיד לרשות עורכי ספר זה פרטים רבים ומגוונים על חיי הקהילה בנאג׳־באניה, שדלה מזכרונו המבורך והבלתי נדלה. מלמד־פדגוג מוכשר היה גם ר׳ **מרדכי שווארץ**. נולד במחוז אוּגוֹצָ׳ה בשנת תרמ״ו (1886). אף הוא תלמיד ישיבת פרסבורג. בהגיעו לנאג׳־באניה כאברך צעיר הבחינו ראשי הקהילה בכשרונו הפדגוגי והציעו לו תפקיד של מורה־מחנך, שמילא שנים רבות. היה גם תלמיד חכם גדול. בשנים האחרונות החליף את תפקידו והחל בייצור כובעי קש, ששיפר את מצבו הכלכלי. כפדגוג מעולה קיבל על עצמו לפקח על הלימודים בתלמוד תורה כגבאי. הוא פעל רבות להגדיל את קרן החינוך התורני בעיר. הוא ואשתו הדסה וארבע בנותיו ניספו בשואה. בת אחת ושלושה בניו שרדו והם מתגוררים בבני ברק, רחובות, חיפה וארצות הברית. מלמד ומחנך בעל ותק היה גם ר׳ **יאיר קרויס**, אשר חינך דורות בעיר. רבים מחניכיו עדיין זוכרים את חינוכו לטובה. נולד בשנת 1860 ונפטר בר״ח אייר תרצ״ב (1932). אשתו ושנים מבניו ניספו בשואה. שנים מבניו חיים בנאג׳־באניה. כמלמדים שימשו גם **פּוֹלַאצֶ׳ק** וגם **וֶורבֶר**. מרדכי בנו של המלמד וורבר חי כיום בארץ בעכו. המלמד ר׳ **יעקב דוד קְנוֹפְּף** בא מגרוסווארדיין. הוא לימד את הכתה הגבוהה גמרא. כשאשתו נפטרה העתיק את דירתו לאחד החדרים בבנין התלמוד תורה. הילדים הביאו לו אוכל מביתם, כל אחד בתורו. בתחילת שנות השלושים עזב את העיר ולא ידוע לנו לאן פנה.

ימים רבים שימש בקהילה ר׳ **יוסף שווארץ** כשַמָש. הופעתו החיצונית, זקנו הלבן כשלג ופיאותיו המשתלשלות עדיין חקוקים בזכרונותיהם של כמה מזקני הקהילה החיים אתנו לאוי״ט. הוא החל בתפקידו כשהקהילה עוד היתה צעירה ומספר חבריה מתי־מעט, כנראה בשנות השבעים של המאה הקודמת. הוא נפטר בחודש מנחם־אב תרפ״ה (1925). אשתו טובא עלתה על המוקד בזקנה מופלגת. את מקומו מילא ר׳ **מנחם מענדל פֵּיעֶרְוֶוערְגֶער**. הוא עוד הספיק לשמש בסוף ימיו של ר׳ יוסף שווארץ, שהדריך אותו וגילה לו את ״סודות״ המקצוע.

בתחילה למד ר׳ מענדל את מלאכת השחיטה, אך טרם החל לעסוק בתפקיד קיבל על עצמו את תפקיד השמש של הקהילה. (הוא היה תלמיד של בעל ״קדושת יום טוב״ בסיגט). למד גם אצל ר׳ בנימין פוקס בבאניה. אשתו אסתר היתה בת ר׳ פְּתַחְיָה קליין. זמן קצר לאחר נשואיו היה מלמד. ר׳ מענדל היה חייל במלחמת העולם הראשונה ונפצע בחזית האיטקלית. הוא ואשתו ושנים מילדיו ניספו בשואה. שנים מבניו ושתים מבנותיו שרדו.

נעלה את זכרם של כמה תלמידי חכמים בנאג׳־באניה, שתורתם לא היתה אומנותם. ר׳ יעקב אדלר ור׳ עקיבא הירש ועוד כמה כבר הוזכרו לעיל כבעלי תפקידים בקהילה. נתחיל בר׳ **דוד בֶּנֶעט** ב״ר גרשון ווֹאלְף מאונגוואַר, חתן הגאון ר׳ שלמה גאנצפריד, ראב״ד ומחבר קיצור שו״ע וספרים רבים. ר׳ גרשון וואלף מילא את מקומו של ר׳ שלמה גאנצפריד באונגוואר. ר׳ דוד בנעט למד כמובן בישיבות הונגריה והיה תלמיד חכם חריף ובקי. ייתכן שהוצע לו כס הרבנות באחת הקהילות. הוא העדיף לחיות את חייו כבעל־בית מן השורה. גורלו המר שבר אותו פיזית והוא סבל ממחלת עצבים, שהתבטא בתנועות משונות ועצבניות. תוך 36 שעות קבר את שתי בנותיו. הרב יחזקאל בנעט, מגדולי הרבנים בטראנסילוואניה, רבה של קהילת סִינֶר־וואַראַלְיָא (סעאיני) הסמוכה היה אחיו. ר׳ דוד בנעט נפטר בבאניה לפני השואה. אשתו ניספתה בשואה. גם ר׳ **שמעון בְּראַך** היה מגזע מיוחס. אביו ר׳ שמואל בראך היה רבה של קהילת נִיר־מַאדַא, שחיבורו ״קונטרס פוטר מים״ בענייני מקואות, (נדפס בסוף ספר רבו מהר״ם הרב שיק על תרי״ג מצוות מונקאטש תרנ״ח). ר׳ שמעון בראך התנהג בחסידות והיה ממייסדי בית־המדרש החסידי בנאג׳־באניה ועמד בראשו. בשנות השלושים היה ראש הקהל קדנציה אחת. היה סוחר יינות ומשקאות חריפים. הוא ואשתו מרים וחמשה משמונת ילדיהם ניספו בשואה. שלושה מבניהם שרדו ובתוכם צבי בראך, שהיה ראש הקהל לאחר השואה. היגר לארצות הברית ושם נפטר. בן הזקונים שמואל בראך היה תושב ישראל וגם הוא נפטר. הבן היחיד שעדיין בחיים לאוי״ט, יהודה בראך, חי בניו יורק. תלמיד חכם ומיוחס היה גם ר׳ **שמחה בוֹנֶם דייטש.** בן ר׳ רפאל דייטש (חתן בעל ״כתב סופר״). התגורר בכמה מכפרי הסביבה ונקרא ר׳ רפאל קוֹלְצִיר על שם הכפר שבו התגורר כנראה לראשונה. ר׳ רפאל דייטש נפטר בדמי ימיו (אלמנתו, בת ה״כתב סופר״ נישאה לר׳ צבי ווייס אב בית דין בלאפוש ודומברובה). ר׳ שמחה בונם דייטש התגורר אף הוא בגליל נאג׳־באניה. תלמיד דודו בעל ״שבט סופר״. חתן ר׳ אברהם סולומון משומקוט. עתיר נכסים ובעל צדקה. נפטר ביום י״ט מנחם־אב תרע״ח (1918). השאיר אחריו ספר בשם ״שפתי בינה״ על התורה (לונדון תשי״ב), שרובו נרשם בהיותו תלמיד בפרסבורג.

תלמיד חכם מסוג מיוחד היה ד״ר **בֵּלַה לאֲנִי.** הוא היה משפטן מזהיר ושימש שופט ראשי בבית המשפט המחוזי בנאג׳־באניה. ויחד עם זה היה תלמיד חכם מזהיר. השתתף בקביעות בשיעורי תורה בבית־המדרש ״מוֹנוֹשְטוֹר״, שבו התפלל יום יום. היה משתתף פעיל בשיעורי גמרא (והשמיע את דעתו בשקלא־וטריא ובפלפולי דאורייתא. שמר על קלה כחמורה). היה חתנו של הגביר ר׳ נטע הירש משומקוט (גם ד״ר שאמו בארנא היה חתנו). הוא ורעיתו ניספו בשואה. ר׳ **מענדל אדלר** נתן שיעורים בגמרא לבעלי־בתים בבנין התלמוד תורה. מנכדי בעל ״כתב סופר״ היה גם ר׳ **אברהם דב הירש.** אביו ר׳ יוסף הירש היה גיסו של ר׳ עקיבא הירש, שכן אשתו מרת שרה היתה אחותו. גם אצלו היו ״תורה וגדולה במקום אחד״. גם הוא תלמיד חכם שלמד בישיבת פרסבורג. גם בהיותו סוחר עשיר ורב פעלים, התמיד בלימוד התורה ככל שהיה לאל ידו. גם הוא כדודו, ר׳ עקיבא הירש, היה בעל הופעה מרשימה. הוא ניספה בשואה. אשתו שרדה מן השואה והתגוררה באנטוורפן. בנו יוסף הירש מתגורר בניו יורק והוא אחד מעמודי התווך של חסידות סאטמאר. מובן מאליו שחצי מניין תלמידי החכמים המנויים כאן אינם אלא מבחר מייצג ממספר לא קטן של בעלי אוריין ולומדי תורה בנאג׳־באניה, בדרגות שונות של ידיעה רחבה של חריפים ובקיאים בתורה.

לצד תלמידי חכמים התגוררו בנאג׳־באניה מספר לא מועט של בעלי השכלה ואינטלקטואלים. מהם שגם פרנסתם היתה בתחום האינטלקטואלי. נזכיר כאן מספר עורכי דין ורופאים. כגון ד״ר **נאנדור גולדשטיין,** עורך־דין אהוב ומקובל בחברה היהודית והלא־יהודית כאחד. הוא היה מעורה גם בחיי הקהילה והמסורת היהודית. בזמן מלחמת העולם הראשונה היה מגויס לצבא ההונגרי בדרגת סגן. גם רעיתו **אלזה גולדשטיין** התנדבה כאחות רפואית. שניהם ניספו בשואה. הד״ר **דב גרנדי (Gerendi Béla)** נולד בעיר פוגאראש. היה מפקידי ״פוניקס״. לאחר מכן הועבר לבודאפשט. הוא ורעיתו גורשו למחנה ברגן־בלזן. לאחר השואה עלו לישראל. ד״ר גרנדי נפטר בישראל בשנת 1960. הד״ר **מיקלוש קווש (Köves),** לפנים גולדשטיין, עורך־דין מקובל, הופיע גם בבית־הכנסת לעתים. הוא ורעיתו ניספו בשואה. עורך־דין מקובל ופופולארי היה גם ד״ר **שאמו בארנא,** שרשימת לקוחותיו הלכה ורבה, שכן ייצוגו בבתי המשפט היה מרשים מאד. כאמור, היה

גיסו של ד״ר בלה לאני. לעתים קרובות הוא ביקר בבית־הכנסת. גם הוא ניספה בשואה. הווטרינאר ד״ר **קליין**, שנפטר זמן קצר לפני השואה. היה גם תלמיד חכם מוכר ונתן שיעורים בגמרא לבעלי־בתים.

מבין הרופאים נזכיר את ד״ר **שם־טוב (שאנדור) אורבן**, רופא שזכה לשם טוב בקהילה היהודית. שנים היה גם הרופא של החברה קדישא. בצבא הרומני שרת בדרגת סגן. הוא ואשתו מאגדה ובנם הקטן אברהם עלו על המוקד באושוויץ. רופא של החברה קדישא היה גם ד״ר **ינו ווינקלר**. גם הוא רופא מעולה שזכה לאהדה רבה בקרב לקוחותיו. הוא נפטר בשנות העשרים. אלמנתו ניספתה בשואה. הרופא ד״ר **יעקב־ינו וייס**, בנו של משה וייס מנאג׳־באניה, חזר לעיר לאחר גמר לימודיו והיה רופא מומחה לריאות. הוא היה גם הרופא של בית החרושת ״פוניקס״. שימש כרופא גם במחנות ריכוז בגרמניה. השתדל להטיב עם אֶחָיו לצרה. הרב מחוסט, ר׳ יהושע גרינוואלד, מספר בתחילת ספרו שו״ת ״חסד יהושע״ חלק א׳ (ניו יורק תש״ח), כיצד טיפל בו הד״ר יעקב וייס בבית החולים, אשר כל הנכנס לתוכו היה ״אחת דתו למות״, במסירות נפש פשוטה כמשמעה והציל אותו ממוות בטוח. ד״ר וייס סיכן את חייו והחזיק את הרב וטיפל בו טיפול מיוחד, נגד הוראות הנאצים. הוא החזיק אותו למעלה משלושה חדשים בבית החולים, כשההוראה המפורשת היתה לא להחזיק חולים למעלה משמונה ימים. לאחר השואה חזר ד״ר וייס לנאג׳־באניה. נשא לאשה את צִיטָה דויטש מקלויזנבורג. נפטר בדמי ימיו בן 39 ונטמן בקלויזנבורג (י״א תשרי תשי״ב).

מוסדות הקהילה

לקהילת נאג׳־באניה שבמסגרתה היו נתונים כל יהודי העיר, היו כמה וכמה מוסדות, חלקם מוסדות שהיו חלק אינטגראלי מן הקהילה וחלקם מוסדות נלוים, שעצם ייסודם וקיומם על־ידי יהודים ולמען יהודים, הקנו להם מימד מוסדי־קהילתי, אף על פי שלא שימשו אלא חלק מן הציבור היהודי. המוסד הקהילתי הותיק ביותר הוא החברה קדישא, שימיה כימי הקהילה ופעלה לצדה מאז שנתארגנה הקהילה. שנת 1861 היא השנה שהוזכרה כייסוד החברה קדישא, אך למעשה פעלה במשך כעשור קודם לכן. כבר עם ייסודה היה לה ״חדר אורחים (אורחים שטיב)״, שבו מצא מקלט זמני כל עני עובר אורח שהזדמן לעיר לשם קיבוץ נדבות. חדר האורחים השתכלל עם הזמן ולפי צרכי הזמן, כש״אורחי־פרחי״ הגיעו לעיר בתכיפות הולכת וגוברת. לרשות החברה קדישא עמד תקציב מאוזן ועשיר, שמקורו בדמי חבר. כל חבר שילם סכום נכבד עם התקבלותו לחברה ודמי חבר קבועים מדי חודש בחדשו. הכנסה גדולה היתה לחברה ממכירת חלקות־קבורה למשפחות הנפטרים (ולעומת זאת נהנו העניים מפטור). גם כמה קרנות מכניסות כסף רב עמדו לרשות החברה. חברות בחברה קדישא היתה עניין של יוקרה וכבוד ורבים מאד מבני הקהילה נדבו סכומים נכבדים כדי ששם החברה ייקרא עליהם. כל שנה ייחדו את ״יום החברה קדישא״, שחל ביום ז׳ אדר, יום פטירת (ולידת) משה רבינו ע״ה, שאיש ״לא ידע את קבורתו עד היום הזה״. ביום זה התענו כל בני החברה. בתפילת המנחה אמרו סליחות וקראו בתורה פרשת ״ויחל״. לאחר הצום ותפילת מעריב התכנסו כל בני החבורה יחד עם ראשי הקהל ונכבדיו ל״סעודת מצוה״ חגיגית בראשות רב הקהילה, שהשמיע דברי תורה ושרו שירות ותשבחות. לראש החברה קדישא היה מעמד דומה כמעט לראש הקהל. חלק מראשיה והגבאים נזכרו לעיל.

חברה שנייה, שרוב חברי הקהילה נזקק לה היתה חברת תלמוד תורה. למען האמת, מאז שיהודים החלו להתגורר בנאג׳־באניה, דאגו לחינוך ילדיהם לתורה, כמו שנאמר ״ושננתם לבניך״. עד שנת 1911 לא היה החינוך מאורגן. הוא נעשה בידי מלמדים פרטיים שלמדו עם קבוצות ילדים וקבלו את שכרם מידי ההורים לפי הסכמה הדדית. וכאן יצאו ילדי העניים מקופחים, שכן לא היו בידם הסכומים הדרושים לכך. לשם כך נוסדה חברת תלמוד תורה בשנת 1911, שארגנה את החינוך, כמו ברוב הקהילות בתפוצות ישראל, על פסים ציבוריים, כאשר גם ילדי העניים נהנו מחינוך נאות, בתשלום מופחת או ללא תשלום. ואכן המלמדים, שבחלקם נזכרו לעיל, עשו את מלאכתם נאמנה, והתלמידים ראו ברכה בלימודם. מספר שנים היה מסונף לתלמוד תורה גם בית־ספר עממי, שעד תום מלחמת העולם הראשונה היתה שפת הלימוד בהונגרית ולאחריה ברומנית. בית הספר היה מוכר על־ידי השלטונות ותעודותיו היו להן תוקף רשמי שסיפק את החוק של חינוך חובה. בשנות העשרים הפקיעו השלטונות את בית־הספר מרשות התלמוד תורה והתקיים כעומד ברשות עצמו. הקהילה החזיקה גם גן־ילדים לבנות, ששפת השימוש העיקרי היתה ביידיש. מובן מאליו שלרשות הקהילה עמדו המוסדות ההכרחיים, כגון בית מטבחיים לבהמות גסות ודקות ובית שחיטה לעופות; מקוה־טהרה, שהחל בקטן באופן פרימיטיבי, שהוסק על־ידי סאמוֹבאַר ולאחר מכן בצורה משוכללת יותר, בכח הקיטור. בחצר בית־הכנסת עמדה מאפיית מצות,

שבה אפו מצות לא רק לצרכי יהודי העיר, אלא גם לכל יהודי הסביבה. היו כמובן גם חברות ללימוד, כגון חברה משניות, שפעלה בבנין של התלמוד תורה. נותן השיעור היה תלמיד חכם ידוע ממשפחת ליברמאן שבא מקראסנא. וכן "תפארת בחורים", שבה למדו בני נוער בוגרי ישיבות, שפרשו לדרך־ארץ וקבעו עתים לתורה בחבורה. היו קיימות גם שתי קופות לגמילות חסדים, אחת לנצרכים בכלל, שבה העניקו הלוואות בתנאים נוחים; והשניה מטעם הג'וינט שהקים בנק מיוחד בעיר לאותה מטרה, שנזקף במדה רבה לזכותו של ראש הקהל ר' עקיבא הירש. פעילה במיוחד היתה אגודת הנשים היהודיות למעשי צדקה וחסד. בראש האגודה עמדו ברוב השנים אשתו של ברטלן **טאוב**. הגב' טאוב, כמוהו כבעלה, שהיה כאמור שנים רבות סגן ראש הקהל, היתה מכורה לפעילות של צדקה וחסד. השניה היתה הגב' **ווערטעש**, שבעלה אברהם ווערטעש היה מראשי הפעילים בארגונים הציונים, כפי שיבואר בהמשך. גם אלמנתו של ר' אברהם יעקב **הירש**, בתו של בעל "כתב סופר", שהאריכה ימים, היתה פעילה באגודת הנשים. חברה בעלת מוניטין שמספר חבריה היה רב, היתה אגודת "יד חרוצים", שהורכבה מבעלי המלאכה היהודים. היא היתה המקבילה של ארגון הצ'כים המקצועיים הכללי. במקומות אחרים נקראה על־פי רוב בשם "פועלי צדק". לחברה היה בית־מדרש משלה, כפי שיבואר לקמן.

להלן בתי התפילה בנאג'־באניה: בית הכנסת הגדול שהקמתו נשלמה בשנת תרמ"ז (1887), בו התפלל רב העיר. אודותיו דובר לעיל בחלק הראשון של מאמר זה.

בית המדרש החסידי, שבראשו עמד שמעון בְּרַאַד. הגבאי במשך כל הזמן היה ר' יצחק הכהן זינגר. בתקופה הראשונה התקיים המנין בבית התלמוד תורה, לאחר מכן שכרו דירה, ובשנות העשרים נבנה בנין מיוחד לבית־המדרש. התפללו בו כששים בעלי־בתים, רובם הגדול חסידי סאטמאר. ר' יצחק זינגר לימד שיעור כל בוקר. הרועה הרוחני היה ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים בן הרב מהעיירה טעטש. לאחר מכן היה זה ר' יוסף פרידמאן, בן־אחותו של ר' שמעון בראד. הוא שימש גם כדיין. ר' עקיבא הירש, למרות היותו יהודי אשכנזי בנוסח פרסבורג, תמך בבניית בית־המדרש.

בית־המדרש השני היה של חברת "יד חרוצים", שבו התפללו למעלה ממאה איש. הגבאי הראשי היה מרדכי איזיאק האופה. בנו של הדיין ר' אברהם פוֹפֶּר, שהיה בעל חנות לספרים ולמכשירי כתיבה, היה מראשי בית־המדרש. הוא נוסד לאחר מלחמת העולם הראשונה. כמה בעלי מקצוע לקחו חלק בבניית בית־המדרש בפועל. הזגגים התקינו את החלונות, הנגרים התקינו חלק מן הריהוט, כגון את המושבים ואת ארון הקודש, הפחחים סייעו במו ידיהם בכיסוי הגג ועוד ועוד. וכל זאת ללא תמורה.

בית מדרש נוסף היה בחצר ביתו של ר' קלמן שרייבר, בככר המרכזית של העיר, שהכיל כ־30 מקומות ישיבה והתקיימו בו מניינים קבועים בכל בוקר וערב. התפללו בו אנשים שגרו בסביבה וכן גם מזדמנים שלא רצו להחמיץ תפילת מנחה וערבית בצבור. הוצאות האחזקה "כוסו" ברובן ע"י ר' קלמן שרייבר. בית המדרש שימש גם כאכסניה לישיבה קטנה בשנים **1941 — 1942**. מגיד השיעור היה אברך חסיד ירא שמים, פליט שנס מרדיפות הצבא ההונגרי איזור הבָּצ'קה (Bácska) שסופח להונגריה. אחד מתלמידיו של אותו אברך היה, מיודענו, צבי מירון.

חסידי "ויז'ניץ" גם כן קנו אחיזה בעיר, בשנים האחרונות לפני השואה וקיימו מניינים קבועים באחד הבניינים של תלמוד תורה.

היה קיים בית מדרש נוסף בשם "בית אברהם" שכנראה חדל לפעול בשנות השלושים. (הוא נזכר בלכסיקון ההונגרי־יהודי בשם "אהבת בית אברהם").

בחדשי הקיץ כאשר בחורשת ה"לִיגֶט" היו נופשים, התקיימו מניינים באולם המסעדה של משפחת שלזינגר שהיה ב"ליגט".

מלבד בתי התפילה הללו היו מניינים קבועים אצל שני האדמו"רים למשפחת לייפר, ר' דוד לייפר ור' מאיר שלמה לייפר, המכונה "הרבי ממונושטור". אודותם ידובר להלן, בקטע הבא.

רבנים ואדמו"רים

לאחר עקירתו של ר' שמואל לוי וויינברגר לדונא־סערדאהלי בסוף שנת תרס"ח (1908), לא נותר כס הרבנות פנוי אלא זמן מועט. עשר שנים שימש ברבנות נאג'־באניה ר' **בנימין** ב"ר משה הרש **פוקס**, שהחל את כהונתו כבר לאחר החגים של שנת תרס"ט (1908). הוא נולד ביום י"א תשרי תרל"ז (1876) בעיר סֶערֶעד שליד פרסבורג, לאביו שהיה רב העיר. חמש שנים לאחר מכן נבחר ר' משה הֶרש פוקס לרבה של גרוסווארדיין, הקהילה הגדולה ביותר בטראנסילוואניה. ר' בנימין פוקס נתגדל איפוא בעיר זו ומכאן נסע ללמוד בישיבות הגדולות והמפוארות של ר' יהודה גרינוואלד, ר' מרדכי לֵיב ווינקלר (בעל "שבט סופר") בפרסבורג. מיד לאחר נשואיו עם בת־דודו ר' ישראל פוקס, נבחר לרבנותו הראשונה בקהילה האורתודוכסית בעיר בראָשוֹב והוא בן 24 בלבד. לאחר ארבע שנים נבחר לרבנות של קהילת יאקא שבהונגריה

ולאחר מכן לקהילת פֶּעזִינְג שבסלובאקיה. כשהגיע ר׳ בנימין פוקס לנאג׳־באניה היה אדם צעיר בן 32 ומאחוריו קריירה רבנית של שלוש קהילות מכובדות. מלבד העובדה, שנאג׳־באניה היתה קהילה גדולה יותר ועשירה משלוש הקהילות הנזכרות, משכה בוודאי את ר׳ בנימין פוקס לרבנות זאת, קרבתה לגרוסווארדיין, מקום רבנותו של אביו הגדול, שהיה גם אחד מגדולי הדור. אך לא זכה להסתופף בקרבת אביו אלא כשלוש שנים. אביו נפטר בשנת תרע״א (1911). מיד לאחר פטירת ר׳ משה הרש פוקס, נתנו דעתם חלק ניכר מן הקהילה להלביש את האיצטלה של רבנות גרוסווארדיין על כתפי בנו ר׳ בנימין פוקס. עד שנשאו ונתנו בדבר, פרצה מלחמת העולם הראשונה (1914) והדבר נדחה לאחר המלחמה. ואכן זמן קצר לאחר תום המלחמה, בשנת תרע״ח (1918), נקרא ר׳ בנימין פוקס, רבה של נאג׳־באניה למלא מקום אביו כרבה של הקהילה הגדולה גרוסווארדיין, שבה שימש ברבנות ח״י [18] שנה, עד לפטירתו הפתאומית ביום כ״ו אדר תרצ״ו (1936), תוך כדי דרשה שנשא בכנס של אגודת ישראל. לאחריו לא נבחר רב בקהילת גרוסווארדיין.

מצאנו כעשרים תשובות שהשיבו לר׳ בנימין פוקס רבני הדור, ובראשם אביו. אך רק שתים מהן נכתבו אליו בעשר השנים שבהן שימש רבה של נאג׳־באניה. שתיהן מאת רבו ר׳ יהודה גרינוואלד, ושתיהן אין בהן עניינים אקטואליים הנוגעים לקהילה. אין רבו מזכיר כלל את העובדה שהיה תלמידו, אך בפתח התשובות ובסופן כמה מלים של אהבה וחיבה. כגון ״לכבוד ידיד נפשי אהובי הרב הגאון המאור הגדול ומשובח ומפואר ברום מעלותיו״. המשיב מתרץ לו ״מה שנתקשה הגאון נ״י בדברי פירוש רש״י ז״ל״ (שו״ת זכרון יהודה, חלק א׳, בודאפעשט תר״פ, סי׳ רט״ז, ללא תאריך). כיוצא בזה בתשובה אחרת: ״ומה שכתב והתפלא על הא דתניא ר״ה ט״ז ע״ב חייב אדם לטהר את עצמו ברגל״ (שם סי׳ ר״ו) בשתי התשובות אין תאריך, אך כיוון שר׳ יהודה גרינוואלד נפטר בשנת תר״ף (1920) ואילו ר׳ בנימין פוקס הגיע לבאניה כאמור בשנת תרס״ח (1908), הרי נכתבו תשובות אלו תוך שתים עשרה שנה 1908 — 1920.

ר׳ בנימין פוקס, בדומה לאביו, היה רב גדול ומפורסם. בשמשו ברבנות נאג׳־באניה בוודאי שמילא את תפקידו על הצד הטוב ביותר, אם כי אין בידינו פרטים על כך. גם הרב הבא אחריו הגיע לבאניה זמן לא רב לאחר עקירתו של ר׳ בנימין פוקס לגרוסווארדיין. נראה, שראשי הקהילה ופרנסיה היו יעילים ותכליתיים בבחירת רב. אולי מותר לשער שלר׳ עקיבא הירש היה יד בדבר. הוא כתלמיד חכם מובהק, כבן גדולים וכאדם שהתמצא בעולם הרבנות במדינה, סייע לבחירת רב ביעילות ובמהירות, התנאים שהציגו המועמדים הן במישור הדתי והן במישור האישי־פרסונאלי, לא היוו מכשול. שכן פרנסי הקהילה קיבלו את העקרון שלרב הקהילה ניתנת הסמכות הדרושה לקדם את חיי הדת והתורה בקהילה. הם קיבלו גם את העקרון שרב קהילה צריך להתפרנס בכבוד וברווחה יחסית. כך שבחירת רב בנאג׳־באניה היתה בתהליך קצר ומזורז.

כשנה לאחר שר׳ בנימין פוקס עזב את נאג׳־באניה נתקבל הרב ר׳ **משה אהרן הכהן קרויס.** בנו של ר׳ יהודה הכהן קרויס אב״ד לאַקֶנְבַּאך, משבע הקהילות בבורגֶנלאַד. למד תורה בישיבותיהם של ר׳ גרשון שטרן במארוש־לודאש, ר׳ אליעזר דייטש בבוניהאד, ר׳ יוסף צבי דושינסקי בגאַלאַנטָא. כמה שנים למד באוניברסיטה בעיר לוּצֶרן שבשווייץ וסיים בתואר ד״ר. כשהגיע לפרקו נשא לאשה את בתו של סוחר העורות ר׳ ליב אולמאַן בלאקנבאך, שהיה נכד ר׳ אברהם אולמאן אב״ד לאקנבאך. בשנת תרס״ח (1908) נבחר לרבה של קהילת נְעְמֶעשׁ־סאַלאַק ליד העיר פאַפּא ולאחר מכן לרבה של קהילת טשעטשוביץ (גאלסעטש) בסלובאקיה.

בשנת תר״פ (1920) נבחר, כאמור, לרבה של נאג׳־באניה. באחד מספרי הקהילה שנשתמר ונמצא במשרדי הקהילה בנאג׳־באניה, מצאנו את הפרוטוקול מבחירתו של הרב ד״ר משה אהרן הכהן קרויס שהתקיימה ב־24 בינואר 1920. להלן סדרי הבחירה:

— חמשה רבנים הגישו את מועמדותם, ואלה הם; ד״ר משה אהרן קרויס — רבה של גאַלְסֶטש, אברהם ווייס — רבה של יאנושהַזַ, יוסף אדלר — רבה של טורדה, שמעון הירשלר — רבה של מודורי, ונ. פיגרמן רבה של גאַוּנָא.

— ליו״ר ודעת הבחירה נבחר פרקש ליפוט, וחברי הועדה היו; ה״ה בנדק ווילמוש, הירש יוסף, זילברברג לאיוש, ונוסבכר שלמה.

— מועצת הבוחרים מנתה 136 חברים. מהם נתנו את קולם 114 חברים לרב קרויס ו־22 חברים נתנו את קולם לרב אדלר.

בסביבה זו לא היה מקובל שרב אורתודוכסי ירא שמים ישא תואר אקדמי כד״ר. הוא הצניע את תוארו האקדמי ומכל מקום לא התהדר בו. ר׳ משה אהרן קרויס התנהג בכל גינוני רב ירא וחרד ואף בכמה מדרכי החסידות. הוא היה אחד הרבנים החשובים והבולטים במדינה ואחד הנואמים המזהירים. בשנת תרצ״ה (1935) ביקר במחוז בוקוֹבִינָה (לרגלי נשואי בנו) ובהזדמנות

זאת הוצעה מועמדותו לרבה של העיר צֶ'רנוֹבִיץ. שנה לאחר מכן נתקבל לרבה של הקהילה האורתודוכסית בבוקראשט, אך סירב לעזוב את טראנסילוואניה. הוא שלט היטב בלשונות המדינה הונגרית ורומנית וגם כמובן בגרמנית ובלאטינית, שבהן השתלם באוניברסיטת לוצרן. בסך־הכל שלט ב־12 שפות, כעדות בנו הרב אברהם דוד קרויס שליט״א. בנאגי־באניה מצא שפה משותפת עם כל רובדי האוכלוסיה היהודית. החסידים העריכו את התנהגותו בדרכי יראי השם, את זהירותו והידוריו במעשיו; המשכילים העריכו את השכלתו הכללית הרחבה, הן בני־ברית והן שאינם בני־ברית. הוא עמד על משמר הדת והתורה, שעליה פקח בדרכי נועם. הוא היה מכובד גם על השלטונות וראשי הכתות הדתיות הנוצריות שבעיר. בימי השואה קשר קשר אמיץ עם מפקד המפקדה העשירית לשרות עבודה ששכנה בעיר, הקולונל אִימְרֶה רֶוִויצְקִי, מחסידי אומות העולם, כנאמר בקטע שהוקדש לפעלו של רוויצקי, בפרק על השואה. הרב ד״ר משה אהרן הכהן קרויס עלה על המוקד יחד עם רעיתו הרבנית אסתר. בשואה ניספו גם בתם תִּרְצָה ושני ילדים (בן 6 ובת 4) ובנם הבחור ישראל אלטר קרויס.

שרדו מהשואה; בנו בכורו הרב אברהם דוד הכהן, אב״ד של העיר האַרמַנשטאַט ולו שני בנים; הבכור, הרב שמחה קרויס — רב דקהילת ישראל הצעיר ב־קווינס ניו יורק והרב יהודה מרדכי קרויס — ראש ישיבת אור החיים ב־קווינס, וכן בתו שרה יטע (לאה) ע״ה. אשת ר׳ יצחק וולדמן ולה בת אסתר ובן ירון.

עוד בהיותו רב בקהילת נעמעש־סאלאק הוציא לאור את ספר ״בית אברהם״, חידושי הלכות ותשובות, אשר השאיר אחריו סבו של אשתו, ר׳ אברהם אולמאן, עם חידושי תורה מאת בנו וממלא מקומו ר׳ דוד אולמאן ועם הערות והוספות מאת ר׳ משה אהרן קרויס (מונקאטש תרס״ט). בנאגי־באניה הדפיס את הקונטרס ״זכרון יוסף״, הספד על הגביר יוסף עֶרלאַנגֶר, שבביתו בלוצרן התארח (סעאיני תרפ״ה). בספר שתי תשובות משנת תרפ״ה, לידידו ד״ר רפאל גוֹגֶהַיים, רופא חרדי בלוצרן, בעניינים הלכתיים הנוגעים לרפואה. אחי המחבר הרב אדוניהו קראוס, הדפיס את שתי התשובות מחדש בספרו ״קהלה קדושה לאקענבאך״ (ירושלים תשכ״ג), עמ׳ סט—פג; ובספרו ״אדני היד החזקה״ חלק ב׳ (שם תשל״ב), עמ׳ 208—210. שתי תשובות בענייני השעה נדפסו בספר ״ירושת פליטה״ (בודאפשט תש״ו). בסי׳ י״ז בדבר ״ספר תורה שציינו בעופרת [בעפרון] קוים ונקודות האם שרי לקרות בו בציבור״; בסי׳ כ״ו ״בדין גירי עריות מהו לקבלם?״. העניין הנדון בתשובה זו פותח ר׳ משה אהרן קרויס בזה הלשון: ״בהיותי בטשיקסערעדא לרגלי התמנות בני הרב מו״ה אברהם דוד נ״י שמעתי על איש א׳ שהיה בין הבאים, שהוא דר כמה שנים עם נכרית אחת והוא ממשפחה הגונה ושומר הדת וקשור בה מבלי יכולת להפרד ממנה. ונתתי אל לבי להחזירו למוטב, אך הוא באחת כי כל הונו ורכושו הוא שלה והיא הצילה אותו ממות ועשתה עמו טובות גדולות והם אוהבים זה את זה. וסיפר לי כי לא פעם ולא שתי פעמים הביעה חפצה להתגייר ולחיות חיי בת ישראל כדת וכדין, אך דחו אותה. וגם הפעם באתה לפני וביקשה בעינים זולגות דמעות שלא ידחו אותה ויגיירוה ותהיה כאחת הישראליות הכשרות. והבטחתי לעיין בדינם. וזה אשר עלה במצודתי. בס״ד... אמרתי להציע הענין לכל יושבי על מדין במדינתנו שיחוו את דעתם בענין אשר לפנינו״. לאחר דברי פתיחה אלה, הכתובים בסגנון חי ורהוט, ללא שגיאה דקדוקית אחת מברר ר׳ משה אהרן קרויס את העניין לאורך שבעה טורים, שבסיומם נאמר: ״מכל הלין טעמים היה נראה לגייר הנכרית הזאת וישאנה האיש שחי עמה עד עתה ובלבד שיקבלו עליהם לחיות כארחין גוברין יהודאין בכשרות ובצניעות״.

זהו היבול הספרותי־הלכתי שהופיע בדפוס מרבה של נאגי־באניה. אין ספק שהשאיר אחריו הרבה חידושי תורה בהלכה ובאגדה, שכן גדול היה הרב קרויס בתורה ומשנתו סדורה כיד גאונותו. ביחוד גדול היה כוחו בענייני רפואה הנוגעים להלכה שימושית, שכן הכיר את הבעיה משני צדדיה, מצד ההלכתי והמדעי כאחד. בוודאי נשארו בכתובים בירורים רבים בעניינים אלה, אך הם לא זכו לראות את אור הדפוס. נראה שכל כתביו אבדו בשואה, שבה גם הוא ניספה.

ר׳ משה אהרן קרויס נזכר בכמה וכמה ספרי שו״ת של חכמי דורו, רובם מרבני טראנסילוואניה, הונגריה ואף תשובה מרב גדול ברומניה. מקצתן עניינים של הלכה אקטואלית הנוגעת פעמים לקהילתנו ואנשיה ומקצתן דיונים הלכתיים שאינם הלכה למעשה. מבין רבני טראנסילוואניה, האחד והמיוחד שבהם הוא ר׳ אליעזר דוד גרינוואלד, רבה המהולל של סאטמאר, שבספרו שו״ת קרן לדוד (סאטמאר תרפ״ט) סי׳ ע״ב (ללא תאריך) שואל הרב מבאניה ״בענין שותפות חרדים שנשתתפו בעסק מכירת משקאות שֶכַר עִם ישראל מומר שמחלל שבת קודש ובא לשאול ממני האם מותר להשתתף עמו מאחר שודאי יחלל שבת, אם אין בו משום מסייע לידי עוברי עבירה״. כיוון שר׳ אליעזר דוד גרינוואלד נפטר בשנת תרפ״ח (1928), הרי נכתבה התשובה תוך עשר השנים הראשונות לכהונתו בנאגי־באניה.

למרות גילו הצעיר של ר׳ משה אהרן קרויס, טרם מלאו לו ארבעים, הוא מוכתר כידען מופלג. בתשובה כ״סיני ועוקר הרים״. ללמדך שכבר בגיל צעיר הלך שמו לפניו גם בעיני זקני הרבנים במדינה. הרב מטאשנאד, ר׳ מרדכי בריסק, משיב לו בשו״ת מהר״ם בריסק חלק ג׳ [טאשנאד תש״ד] סי׳ י״ד (ללא תאריך) בהערכה רבה ובידידות קרובה (״כבוד ידידי היקר הרב הגאון הגדול״) בעניין שהתקשה בו הרב מבאניה: ״והקשה הדרת גאונו חמש קושיות״. הרב והאדמו״ר מסטאמאר, ר׳ יואל טייטלבוים, משיב לו בספרו שו״ת דברי יואל (ברוקלין תשמ״ב) תשובה אחת על שלוש שאלות. בחלק ב׳ סי׳ ק״מ (ט״ו באב ללא שנה). הרבי מסאטמאר נפש אז בנאג׳־באניה כדרכו לעתים. בשאלה הראשונה נדון עניין ״אם בעל חוב גובה חובו מספר תורה״; השאלה השניה דנה בענין אנושי כאוב. איש בשם רח״י גרין ואשתו מתושבי פעלשא־באניה שיכלו בן בדמי ימיו. הזוג הזקן אינו יודע על כך, שכן האסון הוסתר מהם. והנה נשאר ילד קטן של הנפטר האומר קדיש בבית־הכנסת. בפעלשא־באניה יש רק בית־תפילה אחד. והנה כאשר הזקן יראה שנכדו אומר קדיש יתגלה לו האסון והדבר עלול להזיק לו בבריאותו הרופפת; אחת השאלות דנה בעניין הזרקת זרע ״מאיש ישראל אחד בריא ושלם ויקחו בתוך אפאראט ששומר חום הזרע וע״י האפאראט ילקח הזרע לתוך רחם האשה״. ר׳ יואל טייטלבוים פוסק כמובן לאיסור, כדרך שפסק כך גם לאחר השואה, בניגוד לרבנים גדולים אחרים, שאתם התנהל פולמוס הלכתי חריף עשרות שנים בארצות הברית ובישראל. אגב, ה״איש והאשה הם ממשפחה חשובה מגזע החתם סופר ז״ל״. כבר ראינו שבנאג׳־באניה היו כמה משפחות מגזע החתם סופר. גם האדמו״ר מספינקא, ר׳ יצחק אייזיק ווייס, השיב ״להרה״ג אבד״ק נ׳ באניה שליט״א״, בספרו שו״ת חקל יצחק (ניו יורק תשכ״ו) סי׳ נ״ט בדבר פירוש פסקא בגמרא במסכת מנחות; ר׳ דוד שפרבר, רבה של בראשוב ואחד מגדולי הרבנים בטראנסילוואניה, משיב לר׳ משה אהרן קרויס שתי תשובות, שתיהן בשאלות שהזמן והמקום גרמן. בספרו שו״ת אפרקסתא דעניא (סאטו־מארע ת״ש). בסי׳ מ״ח מדובר בספר תורה שהוכנס לבית־הכנסת לפני ארבעים שנה על־ידי אחד הבעלי־בתים. הוא מת כבר לפני עשר שנים ואין איש יודע באיזה תנאים הוכנס, אם כמתנה גמורה ואם כפקדון על תנאי. ועתה בא בן האיש והוציא את ספר התורה בלי לשאול פי ראשי הקהל והוליכו ״לבית מדרש קטן ספרדים. ודעת כבודו דשלא כדין עשה ואין לו רשות על הספר תורה״. התשובה סי׳ קל דנה בעניין נישואין פיקטיביים שהיו נהוגים אז כדי לעלות לארץ ישראל כבעל ואשה ולאחר מכן נפרדים ומתחתנים כל אחד לחוד. הרב מבראשוב שופך מרורים על נוהג זה, שהוא פתח למכשולים גדולים, שאשת איש נישאת ללא גט מבעלה הפיקטיבי. ״כי הרבה יש להתאונן על פרצת הפיקטיווע הייראטען הנעשים בדור הזה וכמה מכשולות נגרמו לצעירי הדור החדש בעוה״ר מחמת זה... וכשזכיתי להיות בארץ הקודש ודברתי מזה עם רבנים יראים, גם הם התאוננו על זה... ומי יעצור בעד העם הזה״.

מרבני הונגריה השיב לו גדול הפוסקים ועמוד ההוראה בדורו, ר׳ מרדכי ליב ווינקלר אב״ד מאדא, שתי תשובות. בספרו שו״ת לבושי מרדכי מהדורא תניינא (בודאפשט תרפ״ח) אה״ע סי׳ פ״א. מדובר בדבר ״מינקת אשר הרופאים מעידים כי חלבה ארסי, לא אדע להשיב כי [יש] כמה פקפוקים בענין זה. ועל דבר השו״ב... צריך להושיב בית דין על כך״; שם מהדורא תליתאי יו״ד סי׳ כ״ד, מדובר ״בענין אשה שאינה יכולה לטהר לבעלה... אם יש להקל בבדיקה״. אחד מחריפי הרבנים בהונגריה ובקי מופלא היה ר׳ משה ניימאן אב״ד זשאמבאקרעט, שבספרו שו״ת הלכה למשה (וינא תרפ״ז) הוא משיב לר׳ משה אהרן קרויס בדבר הערתו בענין ״דבר שיש לו מתירין״. מחכמי רומניה השיב לו הלמדן הגדול ר׳ אברהם אריה רוזן, רבה של העיר פאלטיצין (אביו של הרב דוד משה רוזן רבה הראשי של רומניה הקומוניסטית). בספרו שו״ת איתן אריה (ירושלים תשל״ו) סי׳ ק״ד (כ״ה טבת תרצ״ט). הוא דן בשאלה לשונית־תלמודית על הביטוי ״לא היו ימים מועטים כו׳ שלכאורה הכוונה... שמורה להיפך״. עם הרב מפאלטיצין היתה לו היכרות אישית. בביקוריו בבוקארשט, שם התגורר הרב מפאלטיצין בשנותיו האחרונות, נועדו והתענגו בשיחות בדברי תורה וחכמה. בתשובה הוא מזכיר ״בהיותו עמו בצוותא חדא בבוקורעשט״. בין התוארים שבהם מוכתר רבה של נאג׳־באניה: ״החכם הכולל כל המדעים... מפורסם לשבח ולתהלה... יכונה ד״ר קרויס אבד״ק באיא מארע״. בתוך התשובה גם המלים: ״ויען כי חביב עלי מר... אמרתי לטייל אתו מעט בגן עדן גינתא דברי התורה הקדושה״.

חתנו של ר׳ משה אהרן קרויס החל משנות השלושים היה ר׳ **חיים אלטר פאנט**. נולד בעיר קארלסבורג בשנת תרע״ה (1915) לערך. אביו ר׳ אברהם שמואל פאנט היה רב הקהילה החרדית שם. ר׳ חיים אלטר פאנט למד בישיבת ר׳ שלמה צבי הכהן שטראסר רבה האורתודוכסי של העיר דברצין. חותנו מינה אותו בנאג׳־באניה וגם לרבה הרשמי של פעלשא־באניה. המינוי הזה היה כדי לפטור אותו משרות צבאי, לרבות שרות העבודה. ר׳ חיים אלטר

פאנט שימש כדיין בקהילת נאג׳־באניה יחד עם הדיין ר׳ יוסף פרידמן. בנוסף לכך מינה אותו הרב קראוס לנהל את הישיבה של נאג׳־באניה שהיתה בראשותו. לאחר השואה שימש זמן קצר כרבה של הקהילה שנותרה משארית הפליטה. בשנת תש״ו (1946) עלה ארצה ושימש רב של שכונת רמת־אביב (שייך מונס) בתל־אביב. נפטר ביום י״ב ניסן תשמ״ד (1984). הדפיס כמה ספרים בישראל, שלא נפרט כאן. ר׳ מרדכי בריסק השיב לו בשנת ת״ש (1940) לערך בעניין אקטואלי לשנות המלחמה. בספרו שו״ת מהר״ם בריסק חלק ג׳ סי׳ י׳ ״בדבר שאלתו בעתים האחרונים אשר אי אפשר לילך ברחובות קריה בלי כתב הנקרא קארנעט [תעודת זהות], ואותה נפשו היפה לדעת אם יש היתר באיזה אופן לשאת את התעודה בשבת קודש עבור מצות תפלה בציבור וכדומה״.

שנים רבות שימש כדיין בקהילת נאג׳־באניה ר׳ **אברהם פופר.** הוא נפטר בבאניה ימים ספורים לפני הכנסת היהודים לגיטו. לא מצאתי את זכרו בספרי השימוש לרבני הונגריה וגם לא בספרי השו״ת.

בנאג׳־באניה הפיצו את אור החסידות שני אדמו״רים מקומיים. לפני מלחמת העולם הראשונה התיישב בעיר ר׳ **דוד לַייפֶּר.** בנו של ר׳ יששכר בֶּער (ר׳ בֶּערצִי) לייפר בן ר׳ מרדכי לייפר מנאַדבוֹרְנָה. ר׳ בערצי היה האדמו״ר הראשון בעיר סאטמאר. בדירתו היה לר׳ דוד לייפר בית־מדרש קבוע והתפללו בו כמה מנכבדי הקהילה. ר׳ דוד לייפר היה יודע נגן. בסעודות במוצאי שבת קודש ובהזדמנויות מיוחדות היה פורט על כינור בכשרון וברגש רב. הרבנית, מרת אסתר רחל בת ר׳ אהרן יחיאל, אף היא מגזע נאדבורנא, נפטרה ביום ב׳ באייר תרצ״ו (1936). צילום מצבתה בספר הזכרון עמ׳ ס״ז. בנם, ר׳ אהרן יחיאל לייפר שליט״א משמש בקודש כאדמו״ר בצפת. בדירתו בית־מדרש קבוע. עלינו לקבוע בסיפוק ובתודה את השתתפותו הקבועה באזכרה השנתית של ארגון יוצאי נאג׳־באניה. ר׳ דוד לייפר ורוב בני משפחתו ניספו בשואה.

מאותו גזע היחס היה גם האדמו״ר השני בנאג׳־באניה, ר׳ **מאיר שלמה לייפר.** לא עלה בידינו להשכיל מאיזה ענף של שושלת נאדבורנא־פרמישלאן מוצאו. לא מצאתי את שמו בספרי השימוש. הוא היה נקרא ״הרבי ממונושטור״. שכן דרכו הראשונה היתה העיירה מונושטור, לשם נמלט בעת מלחמת העולם הראשונה, כנראה מגַלִיצְיָה. אך צר היה לו המקום במונושטור מבחינת פרנסה מכובדת. לאחר שהעתיק את דירתו לנאג׳־באניה היתה לו הרווחה יחסית, שכן יהודי העיר תמכו בו בכבוד. בבית־מדרשו, שבו התפללו בקביעות כשלושים יהודים, התקיימו שיעורי תורה קבועים. והתפללו שם יהודים מכובדים כגון השופט ד״ר לאני, ר׳ שמעלקא קיש ואחרים. בחצר היתה מאפייה למצות, שבה אפו ״מצות מצוה״ בערב פסח. מבני משפחתו נזכיר את בנו ר׳ בערל שהתגורר בעיירה סילאג׳־צ׳ה (Szilágycseh). בנו ר׳ אריה ליב היה חתן ר׳ יצחק ווּרְצְבֶּרגֶר דיין בעיר דעש. בנו ר׳ יצחק היה רב בעיר דוֹרוֹבּאַן שבמולדובה. בת אחת היתה נשואה לר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים. בת אחת היתה נשואה לרב ווייסבלום, כיליד גליציה נעצר בידי השלטונות ההונגרים. לאחר השתדלויות רבות שוחרר. הרבי ממונושטור וכמעט כל בני משפחתו ניספו בשואה.

דברי הספד לרב של נאג׳־באניה

דברי ההספד לרב האחרון של נאג׳־באניה, הרב ד״ר **משה אהרון הכהן קראוס** זצ״ל, נכתבו ע״י בנו הרב ד״ר אברהם דוד הכהן שליט״א — ניו יורק, לקראת הופעת ספר הזכרון הראשון.

בני קהילת נאג׳־באניה

גלי הקור של האסון הנורא מקפיאים את חלבי ודמי בכתבי את שורותי אלו.

אימת הזוועות, שאינן נתונות להשגה, ומכל שכן — לתיאור, מאבנים אותי למצב של חוסר מעש. העט בידי זוחל ומבצע בקושי את רצון הרוח וחובתה. פי כמה קשה לבטא בשפתים ולומר, שכל אלה אשר כה יקרים לנו אינם עמנו פה. שכל התופעות והמעשים של התקופה הברוכה, שהיו שרשי החיים, נפלו קרבן למולך. וכעת — כאשר אני עם סגולותי הדלות, חפץ להקים גלעד לזכר חיי אבי הקדוש זצ״ל, הנני נזכר מהתלמוד:

חז״ל מספרים במסכת כתובות (ק״ד):

״ההוא יומא דנח נפשיה דרבי גזרו רבנן תעניתא ובעו רחמי ואמרי — כל מאן דאמר נח נפשי דרבי — ידקר בחרב״.

מיותר להדגיש את הקושי שבהבנת גזירת רבנן. התשובה נעוצה בעובדה שחז״ל לא יכלו להשלים עם העובדה שרבי יהודה — נשיאם של ישראל — כבר איננו. הם לא אבו להבין — וכמוהם גם אנו — כיצד נתן להמשיך לחיות, לעמול וליצור יחד עם הרגש המהמם את הלב והנפש.

ובהעלותי על לבי שהמנורה הגדולה שהאירה למרחקים, ושכלכלה את חיינו, רוחנו ומוחנו כובתה ביד זדונית, ואנו המשכנו להתקיים, מתוספת מועקת המצפון והאשמה על השכחה המכסה גם אצלי את העבר.

במגילת אי׳... מצאתי קינה מתאימה לחורבן ולחורבננו:

״כי גדול כים שברך — מי ירפא לך?

מה משמעות הים בקינה?

כאשר מתרחש אסון כלשהו על פני האדמה, האסון מותיר בדרך כלל את סימניו ורשמיו. כי תקרה מלחמה, היא תשאיר אחריה הרס וחורבן. כמוה גם רעידת אדמה. גם שריפה מותירה אדמה חרוכה, בית מפוייח, שרידי אפר. אך אניה כאשר היא טובעת, הטרגדיה שלה היא בלתי משוערת וסימנה נעלמים, חלקת המים האילמת והרוגעת מסתירה הכל, וכאילו מאום לא קרה.

כאשר ארעו אסונות לעמים אחרים, שוחחו על כך לאין סוף. נתחו את המאורעות וערכו מאזן מדוקדק על כל פרט. אחרת כאשר האסון של עמנו. אמנם דברו מעט על הטרגדיה, אך היה זה כמו שלהבת גפרור לעומת שריפה גדולה.

אם העולם היה קצת יותר מתרגש מאסוננו, והשתתף בצערנו, לא היו קשיים כה רבים נערמים לפני הקמת המדינה היהודית.

המכשולים החוזרים והמשך ההתנכלות למדינת ישראל העומדת על נפשה מוכיחה, שאין העמים רואים בעין יפה את ״תהלת״ קדוש השם ומסירות הנפש על הזהות היהודית. העולם היה רוצה להטביע בים השכחה את כל מה שארע, על מנת שתמונות הזוועה יעלמו כלא היו. אך לנו אסור להתיר שכחה מכוונת זו, ועלינו לעשות ככל שנוכל על מנת להזכיר יום־יום ושעה־שעה למען העבר ולמען העתיד. אנו לא נשכח ולא נתן להשכיח את יקירנו. רגשות וזכרונות אלו מקוים אנו להנציח באמצעות ספר הזכרון הזה.

את תולדות חייו של אבי זצ״ל גדול המעשים והבלתי נשכח, מסוגל אני לכתוב רק בקוים כלליים. חסרה מהכתיבה ההשראה של האמן, שתאפשר לצייר את דמותו ואישיותו בצורה חדה יותר.

את פרטי הביוגרפיה החשובים ביותר שלו הייתי מסכם כדלקמן:

אבי זצ״ל נולד בשנת תרמ״ט (1889) בפטרובו־סלו במחוז באטשקה (כיום ביוגוסלביה) כבנו של הרה״ג ר׳ יהודה הכהן קראוס זצ״ל (אח״כ רבה של לאקנבך).

את תואר הרבנות רכש בישיבות בפרסבורג, בוניהד וגאלאנטה.

תחנות דרך בפעולותיו כרב היו בלוצרן, נמש־סאלוק, טשעטשוביץ נאג׳־באניה.

מה שבלט ביותר היה יחס ההערצה והכבוד שלו לרבו הרה״ג רבי י. צ. דושינסקי זצ״ל. ככתוב על יהושע: ״ומשרתו יהושע בן־נון נער לא ימיש מתוך האוהל״. לגביו היה הפסוק מדוייק. כאשר למד בגאלאנטה ממש לא זז מרבו. הוא גר אצלו, סעד על שלחנו ולמד אתו יחד מחוץ למסגרת השיעורים הרגילים.

ספר לי לפני שנים רבות אחד מתושבי גאלאנטה כיצד תיאר הרב המפורסם את שקידת תלמידו משה אהרן, וזה לשונו: בשעות המאוחרות של הלילה כשמשה נרדם כבר, נעות עדיין שפתותיו את תוכן הסוגיא.

רק אגב כך ברצוני להזכיר גם את בקיאתו במדעי העולם. שתים עשרה לשונות דיבר על בורין לפי כל חוקי הדקדוק. כאשר ביקר פעם בבאניה ראש ממשלת רומניה יונל בראטיאנו בלוית השגריר הצפרתי, היה זה אבי זצ״ל, אשר קבל את פניהם בשם העיר ברומנית ובצרפתית.

אלו הם רק מעט מזעיר ביחס לגודל אישיותו וקורות חייו רבי המעש. מה שבלט ביותר באבי זצ״ל, היה תחום מדעי התלמוד ובקיאותו בהם. בעודו צעיר לימים הוציא לאור את החיבורים של שני סבי אמי ז״ל, ״בית אברהם״ ו״בית דוד״, (אשר שמי נקרא עליהם) והוסיף עליהם את השגותיו והערותיו.

הוא נודע גם כבר־סמכא בשטח הרפואה, ועד היום נתן למצוא שריד להתכתבות שלו עם מנהל בית־ספר לרפואה בשווייץ — ד״ר גוגנהיים. במכתבו הוא מטפל בשיטות הניתוח של שטיינך מנקודות השקפתה של ההלכה. במכתבו ציין את השאלות, אשר הופנו אליו באותו נושא ואת התשובות שהשיב לאור דעת ההלכה.

שני ספריו אשר חיבר, ״מעיין מים״ ו״התורה והחכמה״ עמדו כבר לפני הדפסתם בבית הדפוס של ר׳ יעקב ווידר ז״ל בסינר־וואהרול, וחבל כל כך שכתוצאה מהברבריזם נעלמו.

אבי זצ״ל עמד בקשרי מכתבים לא רק עם גדולי יהדות הונגריה, כי אם גם עם גאוני פולין וליטא.

גדולת אישיותו של אבי זצ״ל היתה קשורה בדבקותו למקור. אבי — האיש אשר צבר רבות בחכמה ובמדע, ואשר היתה האפשרות לשאוב מאלפי מעיינות, היה דבוק וצמוד בעקשנות קדושה רק למקורות. כל המלים אשר יצאו מפיו, הפגינו גדלות ומקוריות. דעתו היתה נחשבת וראו בו גאון. ובכל זאת לא בכך היה עיקר אישיותו, לא בעצמת הידע, לא במחשבותיו המזהירות, ואף לא בנאומיו המרתקים — אשר תענוג נפשי היה לשמוע.

כל אלו היו תכונות זעירות ממש ביחס לטוב לבו ואהבתו לזולת. בכל מקרה שהעזרה היתה נדרשת היה עוזר. עני או עשיר, מלומד או בור, גר ותושב אשר פנו אליו, לא יצאו ממנו לעולם בידים ריקות ואף לא בלב ריק. תמיד היה עוזר, מעודד ומנחם. בלבבות חסרות תקוות־עתיד נטע בטחון.

כדרכו בקודש של ר׳ לוי יצחק מברדיטשב היה מבקר בחשאי בבתי העניים הביישנים, לקיים מצות מתן־בסתר ובלי לפגוע ח״ו ברגשות. הוא חונן ברוח אצילה וברה כבדולח. בכל התכונות האלה של רוחב לבו עלה אף על כישוריו האינטלקטואליים.

ידידי מנעורים הרב נפתלי שטרן מתאר ברגש נפלא ובמכחול של צייר את תמונת נאדי־באניה היהודית למקטון ועד גדול. את הקומפלקס המזעזע מאושביץ הוא מתאר כאדם, אשר שתה את כוס התרעלה עד תומה.

אבל מיהו האומן אשר יכול לתאר את האווירה שהייתה כל כך באניה־אית אפיינית! רעדה אזני לעובדה שהפנים והתוארים המוכרים והיקרים התחילו כבר להעלם מהזכרון. יכול להיות שהם נראים ממרחקי העתים כה שמיימיים.

כאבן מכבידה על לבי שהנביא ראה קדימה למרחקים, ואני לא מסוגל כבר להרים את צעיף העבר. אבל כמו מוקסם הנני למחשבה של הוצאת ספר־הזכרון, והנני טס על כנפי הרוחות הלא־נראים לעיר ילדותי.

נאדי־באניה היתה עיירה — עיר גדולה ממש. אבל בזכרוני היא מופיעה כעיירה מלאת חן וכלילת יופי. סביבת בית־הכנסת עם הרחובות הקטנטנים השקטים. רק קפיצה אחת והננו נמצאים בכיכר צינטרם עם המגדל הענקי. הככר המרכזי עם החנויות והמדרכות היפות מסביב לה.

הכיכר המרכזית בנאדי־באניה היתה ראויה להתחרות עם הכיכרות הידועות ליופי באיטליה.

להקת הציירים היו נראים כאן ושם, ליתר דיוק בכל פינה ופינה ממש, עם מכחוליהם בידיהם השתדלו להנציח על הבד את המראה הנפלא.

שם רחוב בית־הכנסת היה ״סומבט אוטצה״ כבר בשעות המוקדמות בבוקר נשמעו דפיקות צעדי יהודים דתיים ההולכים לבית־הכנסת. הם הזדרזו לשעור הראשון שלפני המנין הראשון.

אבי זצ״ל התחיל את פעולתו היומיומית בהרצאת שעור ב־חוק. ערב־ערב היה נותן שעור בתלמוד, אשר גם מתנגדיו (כביכול) השתדלו לא לאחר אליו. אורח תלמיד־חכם בהגיעו לעיר היה שם פעמיו לכוון בית־הכנסת, ידוע־ידע שהפעם יש לו אפשרות להרחיב את ידיעותיו. כל שומעיו התפעלו מפרושיו בתלמוד, והמקוריות שבהם. יחד עם זה ניהל גם ישיבה, וכלכלת הבחורים היתה תמיד בראש דאגותיו.

מי שהיה רק מעט בקי בעניניו הפנימיים ידע היטב, כי על דלתו עברו משך היום אלה, אשר באו לבקשו לסדר את ענייניהם אצל השלטונות. ולא פחות מכך אלה שנזקקו לעזרתו הכספית, וכן רבים וגם טובים עם שאלות הלכתיות בפיהם.

בעניינים כלליים־יהודיים נסע לעתים מזומנות לבירת המדינה. מי יכול למנות את הפעמים בהם הלך אל מפקדי הצבא או אל בית־המשפט לסדר את ענייני הפונים אליו.

מסגרת הקהלה היתה מרכז פעולתו.

ראוי לציין שפרט לבית־הכנסת הגדול פעלו עוד מספר בתי־תפילה בעיר, כמו: בית־המדרש החסידי, בית־הכנסת ברחוב לאקאטוש, יד־חרוצים, שרייבער, תפארת־בחורים, בתי־מדרש של האדמורים ועוד.

במספר ניכר גרו בעיר תלמידי־חכמים ידועי שם. אינני מזכיר שמות כדי לא לקפח ולפגוע ח״ו בכבוד אלה ששכחתי, וגם באלה שמלאו תפקידים כראשי הקהל, שכולם היו אנשי חיל.

ושוב הנני חוזר: אומן יהיה זה אשר יכול לתאר ולהחיות את התמונות דאז. אבל אני אינני אומן.

אחרי השואה בקרתי פעם בבאניה. ספרו לי ידידי מנעורים מקורות חייו של אבי זצ״ל. אבל גם זכרונות פחות חשובים מחממים את לבי כשאני רואה את קבוצות היהודים העומדים בחצר בית־הכנסת לפני או אחרי התפילה, ומשוחחים ביניהם על נושאים שונים, כמובן גם ענייני הקהלה.

החגים בשלל צבעים מלאים חן. מי יכול לשכוח את יום ז׳ אדר בו התאספו אנשי החברא־קדישא בוקר השכם לאמירת תהילים, ולפנות ערב שוב התאספו כולם בבית־הכנסת להאזין לדברי ההספד של אבי זצ״ל בהספידו את הרבנים שנפטרו בשנה האחרונה. ואיך אפשר לא לזכור את תפילת אל מלא רחמים של החזן־השוחט ר׳ אברהם ברנט ז״ל וכל הקהל יושב על הארץ ובוכה. ואח״כ נכנס הקהל לאולם הישיבות של הקהילה לסעודת החברא־קדישא. עוד עומדות נגד עיני גם המסיבות של שמיני־עצרת, פורים וההקפות של שמחת תורה.

את חזרת היהודים לארץ מולדתם העתיקה, פרסם הנוער היהודי במקום, אשר גם הלך בלי צירי לידה. אבל כאן ושם התארגנו תנועת המזרחי והציונים הכלליים. זכורני את זלמן שרגיא שליח מארץ ישראל, אשר ממנו למדנו את השירים הארצישראליים.

בשולחן־ערוך (ברכות נ״ח ואו״ח רנ״ח) קבעו החכמים כשאנחנו פוגשים מכיר אחרי י״ב חדש, עלינו לברך ברוך ״מחיה־המתים״.

עכשיו אחרי שלושים ושלוש שנים כשאהובינו מסתכלים עלינו מעל דפי ספר הזכרון, וודאי חובה עלינו לברך מחיה המתים הם חיים בינינו, חיים בתוכנו, זכרונם לא ימוש מאתנו כי מסרו את נפשם על קדושת השם.

במקום זה הנני חפץ להעמיד זכר לאמי היקרה ז״ל **מרת אסתר** בת ר׳ יהודה ליב זצ״ל מצאצאי ר׳ שלום ור׳ דוד אולמן זצ״ל.

לאחותי היקרה הבלתי נשכחת מרת **תרצה** וילדיה ז״ל אשר נשרפו על קדושת ה׳.

וגם יזכר פה לטובה אחי היקר הב׳ **ישראל אלטר** ז״ל אשר היתה לו האפשרות להמלט, אבל קיבל עליו את הגורל במקום לעזוב את הוריו. נפטר במחנה עבודה ט״ו חשון תש״ה.

ממשפחתי נותרה בחיים אחותי הצעירה **לאת** תחי׳ היושבת כאן בברוקלין.

אחי וקוראי היקרים! קבלו בזה את ברכתי הלבבית, ברכת כהן. יברך אתכם ה׳ בעושר ואושר בכל מקומות מגוריכם, בחיים טובים ארוכים. יברך וישמור וינצור את ארץ הקודש. את כולכם־כולכם בתוך כלל ישראל אמן ואמן.

המצפה לישועת ה׳ בקרוב ולבשורות טובות מכולכם
ידידכם

אברהם דוד הכהן קראוס

פעילות ציונית

על הפעילות הציונית בנאג׳־באניה כתב חברינו צבי (הרמוש) גרינפלד, יו״ר ארגון יוצאי נאג׳־באניה וחבר המערכת של ספר זה, את הדברים דלקמן:

את הפעילות הציונית בנאג׳־באניה אי אפשר לתאר אלא בקוים כלליים. האישים שהניעו את גלגלי הציונות בעיר בשנות העשרים כבר אינם בחיים. אנחנו יכולים רק לאשר שהמייסדים של ה״ברית היהודית הלאומית״ (Zsidó Nemzeti Szövetség) בעיר היו: עקיבא הירש, איזיו פוקס, שאַמו יאקאב, הרמאן לֶעבִי, לאַיוש רוזנטאל ואדולף וֶוערטֶעש. כיו״ר נבחר אדולף ווערטעש. נאמן הקק״ל היה איזיו פוקס. הוא היה זה שביקר בבתים ובחנויות כדי לקבוע בהם את הקופסאות כחול־לבן של הקק״ל. מלבד זה היה פקיד בבנק הג׳וינט. אדולף ווערטעש התפטר לאחר שנים מספר מכהונת היו״ר והציע במקומו את הרמאן לעבי. שקיבל על עצמו גם את תפקיד נאמן הקק״ל.

עובדה ידועה שארגוני הנוער הציונים נוסדו בשנת 1928 אשר שיגרו ל״ברית היהודית הלאומית״ נציגים מטעמם, נציג־נציג לארגון. הנוער הציוני דאז היו גילאי 15, 16, 17 וגם צעירים מהם. בכל חודש היו חברי ארגוני הנוער מבקרים בבתים ומרוקנים את הקופסאות ומעבירים את הכסף לנאמן הקק״ל. כמו כן היו כל שנה מוכרים ״שקלים״ ומניות ״קרן היסוד״ על־ידי הצעירים, שהבטיח את קיומה ושגשוגה של התנועה הציונית.

ארגון ״השומר״ ארגן במשך שנים הרצאות בחנוכה ובפורים. תנועת הנשים ״ויצו״ ארגנה הרצאות וימי עיון ומדי פעם ארגנה נשפי חנוכה מוצלחים. מן הפעילות של ה״ברית היהודית הלאומית״ בנאג׳־באניה וכן מן הארגונים הציונים השונים לא נותר תיעוד כלשהו. בשנת 1940, כאשר הוחלף השלטון והונגריה קיבלה לידה את טרנסילוואניה הצפונית, חוסלה כל הפעילות הציונית. בשנת 1944, שנת החיסול של הפעילות היהודית, הוחרמו כל המסכמים הנוגעים ליהודים ורובם הושמדו. לכל מה שנכתב כאן אין כל בסיס בכתובים. הכל נעשה בכח הזכרון, כדי להנציח שהיתה בנאג׳־באניה פעילות ציונית.

השומר — הנוער הציוני. ארגון ציוני זה נוסד בחג השבועות בשנת 1928 לערך. באותה עת נָפַש בנאג׳־באניה איש בשם צבי (אִיגנאַץ) גרינפלד מסאטמאר, שהיה חבר ב״השומר״. הוא שוחח עם בני נוער ויִידע אותם מעקרונות הארגון ומטרותיו. בהשפעתו החליטו כמה מבני הנוער לייסד גם בנאג׳־באניה סניף ל״השומר״. הפגישה הראשונה התקיימה בביתו של שמואל ווייס בעל בית־החרושת לצבעים. מכאן ואילך פנו איש אל רעהו בשמותיהם העבריים בלבד. באותו מעמד נבחר שמשון ווייס ל״ראש הפלוגה״, כלומר לראש הסניף. הבחורות בחרו בפֶּרח סלומון כראש הצעירות והנשים. היא גם נקבעה כמארגנת את לימוד השפה העברית. בארגון היסוד נוכחו כשלושים צעירים וצעירות. נערים אלה בני 15—16, שסבלו מגזירת ה״נוּמֶרוּס קְלאַוּזוּס״, ונמנעו מהם לימודים סדירים בבתי הספר הגבוהים, והיו חדורים ברגשות לאומיים־יהודיים, שֶכָּמְהוּ למדינה משלהם.

בקצב מהיר התקדם ארגון ״השומר״ והתפתח. יותר ויותר בני נוער הצטרפו לשורותיו, בנים ובנות כאחד. הארגון בחר בשמשון ווייס כנציגו ב״ברית היהודית הלאומית״. עותקים של עתון התנועה, ״הדרך״, הוזמנו מסאטמאר וחולקו לחברים. העורך היה נפתלי שְטאַרק, שבשנת 1930 עלה לארץ־ישראל. כתב־העת הופיע בהונגרית ובעברית, ברמה נאותה. בחנוכה 1929 ארגן ״השומר״ הרצאות באולם המועצה של הקהילה היהודית. בשנת 1930 במרכז האזרחי (Polgári Kör) ובשנת 1931 במלון ״אישטוואַן״. התקיימו הרצאות בימי הפורים בהצלחה מרובה.

באופן רשמי היה ארגון ״השומר״ רשום במשטרה כארגון צופים יהודי. נערכו טיולים בתלבושת של צופים. היו טיולים רגליים בסביבה, כגון למקום הרחצה בעיירה בִיקְסאַד, לכפר אוואש־פעלשא. שם הושמעו גם הרצאות.

בשנת 1932 שינה ״השומר״ את שמו ל״הנוער הציוני״ (הנה״צ). כאמור הפסיק גם הנוער הציוני להתקיים בשנת 1940, כשם שחוסלו כל הארגונים הציונים.

אביבה־בריסיה. ייסודה של תנועת הנוער ״אביבה״ (לבנות) ו״בריסיה״ (לבנים) בנאג׳־באניה מתקשר לשמה של ווערטעש אילוש. גם אחותה מאגדה היתה פעילה מאוד בארגון. גם בנות ארגון זה היו פעילות בפעולות ״קרן היסוד״ ובמכירת שקלים. לתנועת נוער מרכזית זאת מתקשרות

גם הבנות כֵּיץ לוּלוּ, פרַאנק אראנקא, דוּבַּסטוֹ, אילוּש מאיר, הירש אֶלזה וקלארה, פאַטאַקִי לילי, פראנקוביץ בוגיה (Bogya), פרידמאן צילי, מאנדל בושקֶה, רוזנברג גיזי, גרשון אילונה, פרידמן זיני.

בארגון הנוער ״בריסיה״ היו פעילים פראנק מאטיו (Matyo), פוקס איזיו, רוזיה באַנדי, ברניי מיקלוש (Berényi), ד״ר רוזנצווייג אֶרנו, ד״ר רוזנברג שמעון, מילר ווילי, רוזנברג בלה, ד״ר רוטשילד לאצי, ווערטעש מוֹנצי.

ויצו. גם ארגון הנשים ״ויצו״ פעל במסגרת ה״ברית היהודית הלאומית״. פעולותיהם הברוכות התבצעו יום־יום בהתנדבות. את איסוף הכספים הם ביצעו בזוגות בכל חלקי העיר. הפעולה נעשתה בחשאי ולעולם אי־אפשר היה לדעת כמה כסף תרמו הנדבנים. למשל, כמה מטרים בד תרם בעל החנות לטקסטיל, או בעל טחנת הקמח כמה קמח תרם לנזקקים, בפרוס החגים.

פעילות ה״ויצו״ פותחה בין השאר ע״י הגברות דלקמן: אשת ד״ר שאמו בארנא, אשת פאַל בּוֹרוֹש, אשת איזיו פוקס, אשת בומי גרינפלד, אשת עקיבא הירש, אשת שאמו יאקאב, אשת ינו קארדוש, אשת ד״ר מיקלוש קאוּש, אשת אַנטַין כ״ץ, אשת ז׳יגא נוימאן, אשת גֶזה ווייס, אשת יוזי׳ שמילוביץ. ועוד ועוד גברות רבות. שהקדישו זמן רב לפעילות קדושה ומבורכת.

מכל השמות הנקובים רק אשת גזה ווייס שרדה מן השואה. היא חִדשה את פעילותה לאחר השואה בנאג׳־באניה. בשנת 1988 נפטרה והיא נטמנה בבית־העלמין בעיר.

השומר הצעיר — בני עבודה. ייסוד ארגון זה אירע בשנת 1932. החברים באו בעיקר מארגון ״השומר״ — ״הנוער הציוני״. קבוצת הגיל הותיקה יותר הכניסו לארגון את הרעיון החלוצי. ואכן עמדה לרשותם חות־הכשרה. הוקצבו להם מספר רשיונות־עליה (צֶרטיפיקאַטים) מדי שנה. ״השומר הצעיר״ התארגן מהשכבה הותיקה יותר של ״בני עבודה״, שמהם הורכבו בדרך כלל החלוצים שפעלו בהכשרה.

״השומר הצעיר״ — ״בני עבודה״ פעלו במסגרת ה״ברית היהודית הלאומית״ והשתתפו בפעולות הקק״ל. נציגם ל״הברית״ היה נפתלי שווארץ. תוך זמן קצר הגיעו מספר החברים בארגון זה ל־100—120 חברים. השכבה הצעירה פעלה בשם ״הבונים״. באסיפת החברים שנערכה מדי פעם הושמעו הרצאות שעמדו ברמה גבוהה.

בסדרה הראשונה של ההכשרה בסאטמאר השתתף שווארץ נפתלי. בסדרה השניה השתתפו: ווייס אשר, וורצברגר משה, גולדשטיין צפורה, בירנברג יואל ואחיו משה, שטרן שרה, הרשקוביץ׳ רחל. בקבוצה השלישית, השתתפו גולדשטיין ינו, גרינפלד הרמוש, פולאק יוסף. שתי הסדרות התקיימו בעיר מארוש־ואשאר־הלי. גם ארגון זה חדל להתקיים בשנת 1940.

המזרחי. מייסדי הארגון הציוני הזה היו כמובן מבני המשפחות הדתיים בנאג׳־באניה: אקרמאן משה, גרינברגר דז׳ו, גרינפלד הרשו, גולדשטיין שאמו, יאקאבוביץ׳ מאַקי, פרנץ ארנו, מאנדל ינו, שטרן נפתלי (טולי), מוזש מאיר, נוסְבַּכֶר בומי, פְרוֹילִיך אברהם, מארקוביץ׳ אברהם. גם הם השתתפו בפעולות הקק״ל ומפעל השקל. הפעילות שלהם התקיימה בבית־המדרש של קלמן שרייבר. גם הם פעלו במסגרת ה״ברית״. בהרצאותיהם הדגישו את רעיון הציונות ברוח הדת. לצערנו עלינו לקבוע שמן המייסדים לא נותר היום איש בחיים. אקרמאן פרוליך וגולדשטיין ניספו בשואה. גרינפלד, גרינברגר, פרנץ, מאנדל, מרקוביץ והרב שטרן נפטרו בישראל; יאקאבוביץ׳ נפטר בנאג׳־באניה; מוזש ונוסבכר הלכו לעולמם באמריקה.

עולים לארץ־ישראל עם דרכון תיירים. בשנות העשרים עלו לארץ־ישראל בדרכוני תיירים: משה רוזנברג, דַני יִרְמִיאַש וּוַאלֶרשטַיין סַנדוּ גֶלֶר. בשנות השלושים עלו: מלכה סאלאמון, יצחק אַפַּא ורעיתו, ינו פיליפ ורעיתו קלארי, מינדו ווייס, אילונקה גרשון, באנדי רוזיה, ינו מאנדל, מיקי לעווי. שלושת האחרונים חזרו לנאג׳־באניה.

חברי ״השומר״ שעלו: פרח סאלאמון, יצחק לנגר ושושנה, מרים בורגִידַה. מטעם ההכשרה של בני עבודה: יואל בירנברג ושרה, משה בירנברג, רחל הרשקוביץ׳, אשר ווייס וניקה, משה וורצברגר וצפורה, נפתלי שווארץ, יצחק ווערטעש. מטעם המזרחי: הרשו גרינפלד, דובי טֶסְלֶר ורוזי׳.

לארץ־ישראל עלו בדרכון תיירים, שהיה בתוקף ששה שבועות, הגברות: אשת בומי גרינפלד, אשת ז׳יגה נוימאן, אשת יוסף שמילוביץ׳.

עד כאן תירגום מאמרו של הרמוש גרינפלד. בהתחשב שהדברים נכתבו ללא אף תעודה בכתב, והכל מבוסס על זכרונות אישיים, הרי ראוי הוא חברינו הרמוש להוקרה ושבח. נוסיף פרטים אחדים שלוקטו מתוך בטאון אביבה־בריסיה בשפה ההונגרית בטראנסילוואניה (Noar), בין השנים 1924—1931, מהם אנו למדים על גוונים בהתפתחות תנועת־נוער ציונית בלתי מפלגתית זאת, ששימשה כעין חונכת לכמה מהארגונים הציוניים. בידיעה הראשונה נאמר: מתוך 14 החברות בקבוצת ״אביבה״ החליטו 11, שיעשו מעתה הכל לקדם את הקבוצה, שבראשה עומדת אילוש ווערטעש (1924, מס׳ 3, עמ׳ 14).

באותה שנה מספור שלקבוצת הבנים "בריסיה" אוסף ספרים ובו כשלוש מאות חיבורים בנושאים יהודיים. וזהו הישג בלתי מבוטל (שם, מס׳ 5, עמ׳ 12). זמן קצר לאחר מכן מודיע הירחון ששתי הקבוצות אביבה ובריסיה ערכו ביום 30 בנובמבר נשף תרבות. במרכז המאורע היתה הרצאתו של יאַמְבּוֹר פרנץ, מעורכי העתון "אוי קלט". בנשף נערכה גם תכנית מוסיקלית על טהרת היצירה היהודית (1925, מס׳ 1, עמ׳ 15). באותה שנה גם נמסרה הכתובת של הבריסיה בנאג׳־באניה לשם התכתבות ומשלוח חומר, אצל אִיגנאַץ שמעון לפי כתובת המשרד של ד"ר טרופולוביץ׳ (שם, מס׳ 3, עמ׳ 16). והנה בידיעה משנת 1926 מסתבר שבנאג׳־באניה אין חברים בבריסיה. עכשיו מבקשים לחדש את הפעילות בחברים חדשים ובהתלהבות ישנה. מצב דומה היה גם בקבוצת אביבה. אילוש ווערטעש היא מנהיגה מחוננת, אך החברות אינן מבצעות שום פעילות. מן המרכז נשלח אליהם מבקר. הובטח לו לחדש את העבודה הציונית בתנופה. המרכז ממתין לתוצאות (1926, מס׳ 3, עמ׳ 68). מסתבר שמרכז התנועה ציפה לשוא. שכן שנתיים לאחר מכן נאמר שהמזכיר הראשי של ה"התאחדות", נאנדור וויינברגר, ביקר לאחרונה בנאג׳־באניה וארגן מחדש את האביבה, ששבתה זמן רב. ההנהגה בתקופה זאת: אילוש ווערטעש, אלזה גרוס ובלה ווייס (1928, מס׳ 3—1, עמ׳ 17). על כוח האדם בתנועה הציונית בנאג׳־באניה ניתן ללמוד מידיעה משנת 1929 המוסרת את מספר המצביעים לקונגרס הציוני ה־16, לפי המפלגות דלקמן: מזרחי 13 קולות, אביבה־בריסיה 16 קולות, ההתאחדות 25 קולות. לרויזיוניסטים אף לא קול אחד. בהמשך נמסר על המצב בשומקוט: מזרחי קול אחד, אביבה־בריסיה 2 קולות, ההתאחדות 12 קול, רויזיוניסטים 19 קול (1929, מס׳ 7, עמ׳ 21). מעניינת ההשוואה בין נאג׳־באניה, שבה לא הוענק לרויזיוניסטים אף קול, ובין שומקוט, שבה הם זכו למספר הקולות הגדול. המצב בתנועות הנוער עדיין לא היה יציב, שכן בידיעה מנאג׳־באניה 1930 נאמר שבעיר נוסדו קבוצות חדשות של אביבה ובריסיה. לראש וראשון של בריסיה נבחר ווילמוש הירש ואילו ראש האביבה היא מאגדה ווערטעש (אחותה של אילוש). "פרטים נוספים עדיין חסרים" — נאמר בסיום הידיעה (1930, מס׳ 3, עמ׳ 29). הידיעות הקצרות הללו מוסרות בזמן אמת את המצב בשתי תנועות נוער אביבה ובריסיה, שהיו נתונות לתנודות בלתי פוסקות ומעלות ומורדות בדרך התפתחותן. נראה, שבדומה לכך היה המצב גם בארגונים האחרים של העשייה הציונית בנאג׳־באניה, לפחות עד תחילת שנות השלושים. בעשור הבא, 1931—1940, חל שיפור ניכר במצבם של הארגונים הציוניים בנאג׳־באניה. פעילותם קבלה תנופה ונסיון, ומספר חבריהם נתרבה. אולם אין בידינו שום פרטים על עשור זה, שהיה האחרון לפעילות ציונית ולאומית, שכן עם כניסת ההונגרים לטראנסילוואניה הצפונית, שבתה כל המלאכה הציונית הליגאלית.

בדברים דלעיל נפקד שמו של עקיבא הירש, שלא בצדק. פגשנו את שמו לעתים קרובות בתחומים רב־גוניים. כתלמיד חכם ידוע, כיחסן, בהיותו נכד בעל ה"כתב סופר", כראש הקהל בשנים רבות וכעסקן נמרץ ורוח החיה בפעילות הקהילה במסגרת מקומית וגם במישור הארצי. לא ייתכן שלא ייזכר כאחד הפעילים בשדה הציונות. נביא כאן כמה פרטים על פעילותו הציונית, שלוקטו מתוך ספרו של פרופ׳ יצחק פרי (פרידמאן) "תולדות היהודים בטראנסילוואניה במאה העשרים" (תשנ"ה). עקיבא הירש היה ציר לקונגרס הציוני ה־12 (1921) שבו השתתפו ששה צירים מטראנסילוואניה; היה ציר לקונגרס הציוני ה־13 (1923), מתוך חמשה צירים מטראנסילוואניה; נשלח לועידה השניה של ה"ברית היהודית הלאומית" (5 בדצמבר 1921), מטעם הארגונים הציונים בנאג׳־באניה, שממנה הגיעו לועידה ששה צירים. כאיש דתי היה כמובן חבר ההנהלה הארצית של המזרחי. פועלו חרג כמובן הרבה מעבר למסגרת ציונית־דתית והיה דמות ידועה במימד כל־ארצי.

יעקב הירש ומשפחתו
HIRSH JAKAB ÉS CSALÁDJA

הרב דוד לייפר (ר' דוד'ל)
RABBI DÁVID LAUFER

משפת פיירוורגר
FEUVERGER CSALÁD

חיי הכלכלה

כיצד התפרנסו יהודי נאג׳־באניה ומה היה מקור חיותם? ממרחק של 52 שנה מאז אותו יום מר ונמהר, שבו הובלו יהודי העיר וסביבתה למכלאות שכונו ״גיטו״, שהיה הכנה להשמדה טוטאלית, אין בידינו לתת תשובה מספקת לשאלה זו. בין כ־3600 יהודי העיר וכאלפיים יהודי הסביבה היו כמובן עשירים וגבירים, שהיו מיעוט; היו אמידים ובעלי הכנסה בינונית, שהם כנראה היו לא רבים; והיו כמובן מאליו שכבה רחבה מאוד של מתפרנסים בקושי, שנאבקו למען לחם חוקם וטרף לביתם. כשהחלו לקבל תוקף החוקים האנטי־יהודיים, התערער מצבם הכלכלי של רובם הגדול של יהודי העיר והסביבה. רבים מאלה שהתפרנסו בכבוד הגיעו עד פת־לחם. הדברים ידועים ואין צורך להרחיב את הדיבור. כאן נעשה נסיון על־ידי חבר הארגון קרדוש אנדור בסיועם של כמה מיוצאי העיר לשחזר את המקצועות ומשלחי־היד לענפיהם השונים, שמהם התפרנסו יהודי נאג׳־באניה. בידי האנשים שעסקו בכך עלה לשחזר את רובם המכריע של העיסוקים והפרנסות של יהודי העיר, לפי הענפים הכלכליים השונים. לפי שיחזור זה מסתבר ששני הענפים המרכזיים היו מסחר ועבודות כפיים, שבהם מצאו את פרנסתם מאות מיהודי נאג׳־באניה. לידם היו ענפים כגון מקצועות חפשיים, חרושת ותעשייה, תחבורה ועוד. בסך־הכל הועלו כאן למעלה ממאה מקצועות ומשלחי יד, שבהם מצאו את פרנסתם כחמש מאות מפרנסים. בנוסף לכך, היה אחד המעסיקים הגדולים בעיר בית החרשת ״פוניקס״ אשר פרנס אלפי משפחות בהן כ־250 יהודים. מאז עברה הבעלות על ה״פוניקס״ בשנת 1930 לידי משפחת וייזר שהיו יהודים, הורחבו מאוד תחומי פעילותו וקלט עובדים רבים נוספים. שמעו יצא הרבה מעבר לתחומי העיר.

1. המסחר לענפיו

ממכר נפט:
איגנאץ ברגר

סחר עורות:
דז׳ו בלאו ובנו לאצי; שמעון ברנ׳י ומיקלוש; לאצי מאנדל; אלברט קראוס; אודון שטרן; ינו מוסקאל.

משקאות בסיטונות:
איזידור שיק; שמעון בראך ובניו; לאיוש רוזנטאל; משה איז׳אק; יושקה הירש; ושאמו לב.

חנויות נעליים:
אנדור ראדו; ינו קארדוש; רידרמאן.

טאבאק:
האלמנה יעקבוביץ׳; האלמנה קראוס; יעקב שאלאמון; הגב׳ שארקוזי.

הלבשה ואופנה:
ינו קארדוש; פרנץ קעפעש; הרשקוביץ׳; מארטון פייג; שאנדור פישר.

מחסן עצים:
לאלא קורנרייך; זולטאן רוטשילד; פטר וורטהיימר (דלטה).

מכולת בסיטונות וקמעונאות:
מור מאנדל; ארנו לעווי; אדולף רוזנפלד; משה ווייס; בלה רוז; דז׳ו דיאמנט; לאיוש ברגר; איגנאץ גולדנברג; הרמן קליין; ינו שלזינגר; ינו פישר; לאיוש מארקוביץ׳; מוריץ קראוס; איז׳ו פוקס; וואלווי שמילוביץ; ליפוט פארקאש, מוריץ לוי.

עצים לתעשייה והסקה:
ליפוט פארקאש; מילאן מאיר; יוסף קאהאן; שאנדור ווייס; מנ׳הרט קעפעש; ארנו לאוטמאן; יעקב שאלאמון.

מסחר פירות:
גיזה ווייס; זולטאן ווייס; מוריץ לעווי; משפ׳ שטיינפלד; יז׳ו פולאק; זולטאן ווארג׳אש; בלה ווייס; פוגל; מוריץ הרשקוביץ׳.

מסחר דגים:
מוזש לאזארוביץ׳; זלמן פדר.

בתי מרזח:
פיליפ גליק; פרידמאן; מענדל פריד; מארטון פרנץ.

בנקאות וכספים:
ארנו לעווי; איז׳ו פוקס; לנקה לעבי; ארמין גרוסמאן; קלמן שוגאר; מולנאר; האחים הרשקוביץ׳; קראוס (לאיוש).

קמח ותבואה:
קלמן שרייבר; אלי לווינגר; דודי לווינגר; אלמנה לווינגר; יוסי וואלטר; ארמין שמעון; שמעון שאלאמון; אדי שטיינפלד.

תיווך:
איז׳אק פראנק; שאמו וואלרשטיין; שאנ׳י דוב; שאמו יאקאב; יוסף פריד.

טחנות קמח:
בלה שטיינפלד; קלמן שרייבר; אמיל מארק; ז׳יגה ניימאן; יוסיפוביץ׳.

סחר בהמות:
משפ׳ פרידמאן; משפ׳ לאקס.

שמן בישול:
מוריץ לוונדולה.

ספרים ומכשירי כתיבה:
אלאדאר פרנקוביץ׳; פופר.

רעפים:
שאמו שווארץ.

רדיו:
וואש; דוד פרנץ

סדקית וקוסמטיקה:
לאיוש לאמפל; שאמו מוסקאל; חיים מילר; רנה הרשקוביץ; סַנטו יאנוש.

טקסטיל ובדים:
יעקב ודודי היילברון; הרמן לעבי; משה קרון; מור וקראוי דאווידוביץ׳; בלה מוסקאל; שאמו ודודי קליין; סינטאר; יעקב רוט; ינו פירדי; לאיוש ואדה פרנק; ינו רוזנפלד; לאסלו פאטאקי; בלה שטארק; זינגר — אקרמאן; לאיוש זלינגר; יושקה קליין; זולי קליין; ינו הירש; הרמן קליין; פאלי קליין; יוסף שמילוביץ׳; וויקטור לבוביץ׳; לאזאר פרידמאן; דז׳ו גרינברגר; יעקב מוזש; ינו ווייס; ינו לאמפל.

זכוכית וחרסינה:
ארמין ווייסגלאס; ינו ברגר;
שאנדור רוזנשטיין; שימי שמעון; מישו גרין.

קבלנים:
עקיבא הירש; ארפאד שטסל; שאמו שווארץ; שאמו פארקאש; שאנדור פארקאש.

צבעים (חנות):
ז׳יגה נוימן ופאלי מרקוביץ׳; מאיר לעבי; מנ׳הרט מאנדל; אדולף מאנדל; מקלוש פישר ואלמר דוכס.

גרוטאות ברזל:
דוד בנעט.

סוכנות נסיעות:
ארנו שמעון.

ירקות:
ישראל שווארץ; יוסף פולאק; משה לאזארוביץ׳.

2. בעלי מלאכה

נגרים:
הרמן גרינברגר; בומי גרינברגר; משה גרינברגר; שאנדור מאיר; חילצ׳י פריד; אנדרה לוונדולה.

מתקני מכוניות:
מיהאי לוסטיג; שאנ׳י מיהאי; ארנו פארקאש; סיצה שאלאמון; האחים קראופנר; אדולף-פומי גלר.

פחחים:
דז׳ו פלדהיים; שאלאמון; משפ׳ נוטי; שאנ׳י פישר.

סַפָּרִים:
שאמו ווייס; זולי פרנקל.

רהיטים:
אדולף ווערטעש.

ממתקים:
נחום קארפרץ; יצחק פייערוורגר.

סנדלרים:
איז׳אק פרידמאן; מיהאי גרין; ז׳יגה איז׳אק; לאיוש אבראהאם; אלק רוזנברג; אדולף זיכרמאן; אברהם לעווי; הירש יונגר; פינטיו אבראהאם; פרי רוזנשטיין; אברהם הרמאן; פריד; מיהאי ברקוביץ׳; הרץ יונגר.

תופרי נעלים (חלק עליון):
הרשו פרוינד; שאנ׳י קראוס; איז׳אק פרידמאן; אברהם לעווי; רוז׳י־לאה קליין.

ייצור סוכריות:
לאיוש ברגר ופישר; קרפלס נחום.

צבעים (בעלי מלאכה):
פארקאש פלדמאן; הרמן קון; הרשו־הרמאן פרנץ; מוריץ אבראהאם; מגאי (Mégai).

טכנאי שיניים:
פארקאש ובניו (אלאדאר וינו); באנדי גולדשטיין; גזה לאנגר; מוריץ צ׳נדש; זולטאן גרינפלד; זולטאן טביוביץ׳.

חקלאיים:
מוריץ ושאנ׳י שאלאמון; ז׳יגה נוימאן.

צלמים:
זולי גרשון; מאגדה שמעון; משפ׳ שמעון; קובאץ׳.

חרשי עץ:
לאיוש יעקבזון; איזידור יעקבזון; ווילי הרשקוביץ׳.

עושי שלטים:
חיים פייארוורגר; לאצי גלאסקי; לאצי רוזנברג.

תופרות מחוכים:
קלארי רוטשילד; לאנ׳י שטרן.

מכונאי כללי:
לאיוש פריד.

תיקון מכונות כתיבה:
רוזנפלד.

עושה מברשות:
וורבר; גֶסֶר.

קצבים:
פיליפ יוסף גליק; שמילוביץ; איז׳ו גרש; משה בער; קלמן באש; הרש; אברהם פופר (מנקר).

ייצור עוגיות:
שאמו זילברמאן; יונס קליין.

מדפיסים ובתי דפוס:
לאיוש וויינשטוק; מישקה פלדמאן; מאשקו פרנץ; שמעון יוזפוביץ׳; ווידר; מענדי ברקוביץ׳; מיקי פרוינד; אלאדאר פראנקוביץ׳ ובנו.

רפדים:
שמואל אקרמאן; משה אקרמאן; בלה אקרמאן; משה פיליפ; נוסי איציג; נוסי פיליפ; משה פלדמאן; דודי קאהאן; הוגו בורגידא.

כובענים:
מענדל אדלר; מארטון שווארץ; דוד וויגדורוביץ׳.

כובעי נשים:
ארנקה פראנק; בלאנקא טביוביץ׳; לילי שטארק.

תיקון אופניים:
רוזנפלד.

שענים ותכשיטנים:
מאיר פולאק; אדולף מארקוס; דוד נוסבכר; ג׳ולה רז׳ו; ינו איינהורן; אברהם לקר; פריד; ווילי שמילוביץ׳; בנו מארקוביץ׳.

אופים:
מארטון איז׳אק; אנטאל פיליפ; שאמו ונאצי גרוס; פלדהיים; אדה ברגר; הרמן מארקוביץ׳; דולפי פיליפ.

שמיכות:
יוסף שווארץ; מארטון; גב׳ ארנו פרנץ.

פאות:
הדודה רוז׳יקה.

חרש נחושת:
איז׳אק; אהרן וויזל; יוסף נייהוזלר.

פרוונים:
פרנץ שווארץ; פאלי שווארץ; ינו וורצברגר; יעקב לאקס; שאמו גולדשטיין; שאנ׳י גולדשטיין.

זגגים:
פינקי ונאצי שלזינגר; לאיוש שטרן; בונצי קאופמאן; יוסף וויינשטוק; הרשו גרינפלד; ינו שווארץ.

ניקוי בגדים:
לאיוש וינו פריד.

חייטים:
מארטון והרשו גלר; האלמנה דויטש; יוסף ווייס; שאנדור שטארק; בני פרוינד; שאנדור מארקוביץ׳; זולי נאוֵיֶה (Noé); נאנדור איציג; איז׳אק גרינברגר; פאלי קליין; זולי קליין — ינו הירש; לאיוש גרינברגר; ינו דויטש; שינ׳ו אקרמאן; בובה פלדמאן; לאזאר פרידמאן; אדולף קוהן; יוסף שמילוביץ; וויקטור לבוביץ׳; שאנדור דאוויד; יאקי

פראנק; טולי גרינברגר; כ״ץ; מאיר קליין; קלמן גרינוואלד; אלברט גרינוואלד; שאנ׳י רוט; יושקה רוט; הנריך רוזנפלד; וואלווי — פאישי מוזש; ווייזל; קלמן בצ׳קי; משה פרנץ; יוסף פרוינד; שאמו פרוינד; ווילי פארקאש; דז׳ו ברנאט; הרשו ודז׳ו גרינברגר.

חייטי נשים:
שאמו מענדלוביץ׳; ג׳ולה רוזנברג; מיקי מוסקאל; הרשו גרינברגר; אלאדאר הרשקוביץ׳.

תופרות:
הדי גאזדה; הדי קליין; אווה קליין; האחיות קארפֶּרץ; נאיצ׳ו קארפרץ; פירי קוהן; בלה קירשנר; האחיות לבוביץ׳; אנוש הרשקוביץ׳.

תפירת לבנים:
סרן גליק; פירי גליק; לנקה מוסקאל; פירי מוסקאל.

3. מקצועות חפשיים

שופט:
ד״ר בלה לאנ׳י.

רופאי שיניים:
ד״ר לייטנר; ד״ר אקוש גאזדה.

ווטרינאר:
ד״ר חיים קליין.

רופאים:
ד״ר ינו ווינקלר; ד״ר יעקב וורטהיימר; ד״ר ג׳ולה גאל; ד״ר ארמין קרֶטס; ד״ר ווילמוש בנדק; ד״ר פארקאש הרשקוביץ׳; ד״ר אלפולדי; ד״ר ינו ווייס; ד״ר שאנדור אורבן; ד״ר לאסלו בנדק; ד״ר רוז; ד״ר ארתור מאנדל; ד״ר ג׳ולה מאנדל; ד״ר שאנדור רוט; ד״ר לאצי רוטשילד; ד״ר פאלי פליישמאן; ד״ר מיקלוש ווייס; ד״א סאלאווץ.

רוקחים:
פטר ולאצי ווידר; בוזאשי; לאיוש ווערטעש.

מיילדות:
הדודה שטֶסל; הדודה רוזנברג.

נוטריונים כפריים:
נאנדור גאבאנ׳י; ארנו הירש; וואריאש; משה אבראהאם.

אמנים:
מארסל כ״ץ; דוד יאנצי; שאנדור ציפר; יושקה קליין; וורטהיימר.

מהנדסים:
דז׳ו שיפוש; וואש.

אופטיקאי:
האחים נוייה.

עתונאים:
טיבי קנדי; שאנ׳י הרשקוביץ׳; ד״ר שאנדור פארקאש.

הפצת עתונים:
קלמן ווייס.

עורכי דין:
שאמו בארנא; ווילמוש בנדק; ארנו ברנ׳י; שמעון רוזנברג; ווילמוש ארדש; נאנדור גולדשטיין; אימרה טרפלוביץ׳; פארקאש שארודי; ארמין שומלו; סגווארי; מיקלוש קווש; מנ׳הרט שמעון; זולטאן גלר.

פקיד בהוצאה לפועל:
אלפרד הרשקוביץ׳.

פקיד במִנהל המכרות:
אנטאל כ״ץ.

4. אירוח ובילוי

מזנונים (בודגה Bodega):
פאלי דויטש; לאיוש ברגר; גרשון ווינשטוק; לאיוש דוב; מישו ברגר; יוסף קליין; גרטנר.

מלצרים:
באצ׳י לאנגר; הרמן יעקבזון; איז׳אק.

מקומות בילוי:
פטר ברגר; אסתר נוסבכר.

מסעדות ואירוח:
אדולף שלזינגר; האחים לעווי; בנצי גרינפלד; אהרן ווייזל; יוסף קיש; הרמן דארוואש; מארצי איז׳אק; פרידמאן; ז׳יגה שווארץ ודומברודיצ׳אן; אדולף־בומי גרינפלד; פרנץ איז׳אק; יוסף קליין.

5. חרושת ותעשייה

בית חרושת לצעצועים:
מארצי קראוס.

מפעל למשחת אופניים:
איגנאץ ברגר.

בית חרושת לקפסולות-רפואיות:
האחים קאהאן; האחים פרנץ.

בי"ח למחצבים:
הירש ("פוניקס"); יושקה גליק; הרמוש־ארוש גרינפלד.

בישול סבון:
מוריץ קליין.

יציקת מתכות:
דז'ו ברנאט ובנו.

מפעלים לסודה (מי סודה):
הרשקוביץ את הירש; הרמן דארוואש
מאטי ברגר; מיקי לעווי.

מפעל לאריגה:
מרדכי מושקוביץ'; מרדכי והרשי לאקס.

6. תחבורה ותובלה

בעלי כרכרות:
ינו מיהאי; זולי שווארץ; האחים יונגר; קאופמן; הרמן ליברמאן; שמעון ברנאט; פוגל; פאישי פרוינד.

תובלה (Speditör):
לאיוש קראמפנר ובנו; ינו וטיבי רוזנברג; ינו לאמפל; ליפי ומיקלוש קראמפנר; הרמוש גרינפלד.

נהגי אוטובוס:
לאיוש מוזש; רושקא ושאנ'י רוזנפלד.

בית הכנסת בשומקוט
A SOMKÚTI TEMPLOM

רחוב המרכזי בשומקוט
NAGY SOMKÚT FŐTERE

קהילת נאג׳־שומקוט

תולדות הקהילה

כשלושים ק״מ מדרום־מערב לנאג׳־באניה שוכנת העיירה שומקוט (ברומנית: Somcuta Mare, בהונגרית: Nagysomkut), עד שנת 1876 היתה שומקוט עיר המחוז של מחוז קובאר (Kövár), שעבר מן העולם וצורף למחוזות סמוכים. במפקד היהודים הארצי של שנת 1725 מודיעים פקידי הרשות שבמחוז קובאר אין יהודים. היהודים הראשונים הגיעו כנראה מגליציה בראשית המאה ה־19. העיירה והמחוז היו בבעלות הגראף שאנדור טֶלֶקִי, שארמונו עדיין קיים. הגראף טלקי העניק חסותו והעסיקם באחוזתו הגדולה כמפקחים על האריסים, כסוחרי תבואה ותוצרת חקלאית, מבשלי יין שרף ועוד. לאחר שהתישבו יהודים במספרים גדלים והולכים, נוסדה הקהילה בשנת 1828. בשנת 1852 נוסדה החברה קדישא ובאותה שנה נפתח ה״חדר״ הראשון. בשנת 1862 ניגשו לבניית בית־כנסת, שבנייתו ארכה כשלוש שנים. עם גמר הבנייה פרצה מחלוקת חריפה בין קוני המקומות, שכן נותרו כמה מקומות בבית־הכנסת ובעזרת הנשים, שהבעלות עליהם לא היתה ברורה. רב העיר פנה לשלושה מגדולי הרבנים, שיפסקו בעניין.

ר׳ משה שיק, שהקדיש לכך תשובה ארוכה, מסכם בסופה: ״ואתם עם ד׳ קהל שאנקוט[!] יהיו נא אזניכם קשובות לקול דברי כי המשפט לאלקים הוא ולא יהי׳ במקום תפילה וסניגור חלילה קטיגור ואהבת הניצות. שמעו ותחי נפשכם וישמע לכם אלקים והי׳ שלום בגבולכם״ (שו״ת מהר״ם שיק חו״מ, סי׳ כז); רבה של קהילת דעש הסמוכה, ר׳ מנחם מענדל פאנט, גם הוא נזקק לעניין המקומות הבלתי ברורים בבית־הכנסת בשומקוט (שו״ת שער צדק או״ח, סי׳ טו); וכן רבה של לאפוש, ר׳ משה וויס, פסק בעניין זה (שו״ת עמודי אש לבית יוסף, סי׳ יי). נראה שלאחר פסיקה של הרבנים הנ״ל נרגעו הרוחות בשומקוט.

תשובות אלו הושבו לרבה הראשון של שומקוט, ר׳ עזריאל אייזיק קֶלֶר, ששימש בה ברבנות ארבעים וארבע שנים (תר״ך—תרס״ד, 1860—1903). הוא היה אחד הרבנים החשובים בטראנסילוואניה. מלבד תשובות אלה הופנו אליו מספר הגון של תשובות, שבכולן הוא מוכתר כרב בעל שיעור קומה. המשיבים הם: רבה של פרסבורג, ר׳ אברהם שמואל בנימין סופר (שו״ת כתב סופר יו״ד, סי׳ קיח); רבה של סיגט האדמו״ר ר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים (שו״ת אבני צדק יו״ד, סי׳ נא); ר׳ משה שמואל גלאנזנר אב״ד קלויזנבורג (שו״ת דור רביעי, חלק א, סי׳ עב). ברוב התשובות דיונים בעניינים אקטואליים הנוגעים ליהודי שומקוט והקהילה. במיוחד הוא היה קשור לרבה של דעש, ר׳ מנחם מענדל פאנט, שמלבד בתשובה דלעיל השיב לו תשובות נוספות, שגם הן עוסקות ברובן בעניינים של המקום (שו״ת שערי צדק או״ח, סי׳ טו; יו״ד סי׳ נט, ס, פא, קכז, קע; שו״ת אבני צדק סי׳ צ, קיט).

הקהילה עמדה בסימן של הרחבה בלתי פוסקת. בראשית המאה מנתה קהילת שומקוט 528 נפש, בשנת 1920 היו בה 858 נפש. בשנת 1930 חלה ירידה קלה והיו 799 יהודים ואלו בשנת 1941 כבר מנתה קהילת שומקט 897 יהודים. בממוצע היו היהודים בשומקוט כ־28—27 אחוז מהאוכלוסייה הכללית, שברובה היתה מיושבת רומנים.

לאחר פטירת ר׳ עזריאל אייזיק קלר ביום כט תשרי תרס״ד (1903), נבחר לרבה של שומקוט בנו ר׳ אהרן צבי קלר. נולד בשנת 1860 בשומקוט. תלמיד ר׳ שמואל עהרנפלד בעל ״חתן סופר״. חתן ר׳ יעקב קופל ליכטנשטיין אב״ד בעטלען ומארוש־וואשארהלי. שימש בהוראה בוואשארהלי ולאחר מכן אב״ד טקנדורף (Teuca, Teke) שבמחוז קלויזנבורג. הוא שימש ברבנות שומקוט עד לפטירתו, ביום ב׳ באייר תרפ״ח (1928). בתקופתו של ר׳ אהרן צבי קלר חלו שינויים בנוף האנושי של הקהילה. מייסדי הקהילה והדור שלאחריו היו בני אשכנז וגם נוסח התפילה בבית־הכנסת היה בנוסח אשכנז, אך הלכו ורבו היהודים שסיגלו לעצמם אורחות חיים חסידיים ותפילה בנוסח ספרדי־חסידי. אחד מנדיבי הקהילה נדב לחסידים בית וחצר כדי להקים שם בית־מדרש חסידי. ואמנם בתחילת המאה בנו החסידים בית־מדרש חסידי שהכיל 80—100 מקומות. וגם הושיבו שם שני מלמדי תינוקות שה״חדרים״ שלהם קנו שם שביתה. בשנות העשרים נפתח בית־מדרש חסידי נוסף. על רקע זה פרצה

מחלוקת, כנראה בין חסידים מאדמו״רים שונים. על כך תשובה מאת הרב והאדמו״ר מסיגט, ר׳ חיים צבי טייטלבוים, שפנה אל הנהלת הקהילה ו״הנגידים המפוארים בק״ק שאמקוט״. מן הראוי להביא ממנה כמה משפטים:

״על דבר שאלתם אשר מעת הוסדה בני הקהילה המה שמה אשכנזים. וזה איזה שנים אשר התעוררו איזה אנשים מתושבי העיר ועוד אנשים אשר מקרוב באו לדור שמה ורצונם להתפלל בנוסח ספרד, אבל לא עלה בידם ליסד להם מקדש מעט ובית תפילה מיוחד עד שהעיר ה׳ רוח נדיב אחד ונתן בית וחצר לקרן קיימת... בתנאי שיבנו שם בית המדרש ויתפללו שם בעשרה בחול ושבתות ויו״ט... וזה כשלוש שנים שהתאמצו יותר מכפי כוחם ובנו בנין מפואר... והמקום בית תפילה יכיל בקרבו לערך שמונים או מאה איש. וכעת קם בעל בית אחד ועשה והכין בית קטן לעשותו בית המדרש... על כן נפשם בשאלתם לעכב שלא לבנות בית המדרש החדש כדי שעי״ז לא יתבטל מדרשם וגם התינוקות של בית רבן״ (שו״ת עצי חיים, סי׳ יד).

מבין האישים משומקוט ראוי להעלות את זכרו של ר׳ אביגדור ב״ר יצחק וויינברגר. התפרנס מסחר אתרוגים בכל המדינה. לשם כך ישב בעיר טריאסט חדשים ספורים כל שנה. היה מחסידי ר׳ יוסף מאיר ווייס האדמו״ר מספינקא, חסיד נלהב ומושך בעט סופרים. ספרו ״סמיכת נופלים״, המבוסס על הסתכלות האדם בגופו והתבוננות בסביבתו הקרובה והיום־יומית לשם לימוד מוסר־השכל והפקת לקחים בחיים, נפוץ במהדורות רבות בעברית וביידיש והיה הספר הנפוץ ביותר בסביבה, שהופיע בלמעלה מעשרים אלף עותקים, תוך כדי שינויים ממהדורה למהדורה. סגנונו קולח ושוטף ללא הקפדה על כללי דקדוק ותחביר מינימאליים. בשנת תרס״ב (1902) עבר לגור בספינקא.

משנות השמונים של המאה ה־19 ואילך פרצו יהודי שומקוט תחומים חדשים בכלכלת המקום. הם בנו בתי חרושת לחומץ ולשמן וכמה טחנות־קמח גדולות היו בבעלות יהודית. הם עסקו גם בסחר התבואה והפירות לייצוא, במסחר סיטוני וקמעוני ברוב ענפי המשק, במלאכה ושירותים. לפי הנאמר בספר (Magyar-Zsidó Lexikon עמ׳ 795), שהופיע בסוף שנות העשרים, היתה מורכבת קהילת שומקוט בידי בעלי משלח־יד הבאים: שלושה סוחרים גדולים, 15 בעלי קרקעות, 40 סוחרים קטנים ובינונים, שבעה עורכי דין, שלושה רופאים, 20 פקידים פרטיים, 50 בעלי מלאכה, 20 פועלים. בראש הקהילה עמד שמואל צבי ווייס, בראש החברה קדישא איזידור נובי (Novi), בראש התלמוד־תורה עמד שמואל הרשקוביץ׳. ארגון הנשים למעשי צדקה וחסד היה בראשות הגב׳ שאנדור מוזש, וחברת ש״ס שבראשה עמד ר׳ שמואל צבי ווייס.

ר׳ שמואל צבי ווייס, שהיה שנים רבות ראש הקהל, היה גאון בתורה וממשפחה מיוחסת. היה בן־דודו של האדמו״ר מספינקא, ר׳ יצחק אייזיק ווייס, ומחסידיו המובקהים. כשפרצה המחלוקת הגדולה בין חסידי סאטמאר וספינקא, היה ר׳ שמואל צבי ווייס מעורב בה באינטנסיביות רבה. הוא כתב וערך את הספר ״שפת אמת״, שבבסיסו עמדה המחלוקת הגדולה סביב הרבנות בעיר סאטמאר, כשר׳ יואל טייטלבוים נבחר לרבה, למרות התנגדותם של חלקים מיהודי העיר. בספר ״שפת אמת״ (סאטמאר תרפ״ט) משתדל ר׳ שמואל צבי ווייס בבקיאות מדהימה בספרות ההלכה ובחריפות בלתי מצויה ובסגנון פולמוסי חריף לפסול את הבחירה מטעמים הלכתיים. שנה לאחר מכן, ייסד בשומקוט עתון ביידיש בשם ״טראנסילוואנישע יודישע צייטונג״ (1930—1935), שהיה בטאונם של המתנגדים לבחירה בסאטמאר. לשם כך ייסד בשומקוט דפוס מיוחד עם אותיות עבריות. רובם הגדול של המאמרים נכתבו בידי ר׳ שמואל צבי ווייס ונושאם הכמעט בלבדי היה העניין שלתכליתו נועד. הוא זכה לכמה תשובות מרבני דורו, שבהן גם עניינים שעמדו על הפרק בקהילת שומקוט. בראש וראשונה מאת שאר־בשרו ורבו האדמו״ר מספינקא, ר׳ יצחק אייזיק ווייס (שו״ת חקל יצחק ס׳ טז, מג, סג, סז) ובתוכן תשובה בדבר מכירת בית לגוי בידיעה, שיתקינו בו בית־פולחן נוצרי. רבה המהולל של סאטמאר, ר׳ אליעזר דוד גרינוואלד, משיב לר׳ שמואל צבי ווייס בעניין תיקון עירובין בשומקוט (שו״ת קרן לדוד, סי׳ קה, קו). וכן הגאון מבראשוב, ר׳ דוש שפרבר, משיב לו בעניין קבורת יהודי שאינו שומר תורה ליד ״אשה יראת ה׳ מפורסמת״ (שו״ת אפרקסתא דעניא, סי׳ קעא).

הרב השלישי בשומקוט היה ר׳ יוסף צבי ב״ר בן־ציון הײלפרין—האלפרט. נולד ביום כח באלול תרמ״ה (1885) בעיר האידו־נַאנַאש שבהונגריה, שאביו וגם סבו, ר׳ ישראל אפרים פישל סופר, שימשו בה ברבנות. בחודש ניסן תרס״ה (1905) נשא לאשה את בתו של ר׳ אהרן צבי קלר אב״ד שומקוט. חותנו מינהו לדיין ומורה הוראה בשומקוט. לאחר פטירת חותנו נבחר למלא מקומו כאב״ד שומקוט. נספה בשואה. גם הוא היה מוכר כאחד מרבניה החשובים של טראנסילוואניה. נשאר אחריו ספר, שהוא שריד מוצל מאש, ספר ״צרי לנפש יפה״, הכולל בתוכו שני ספרים נוספים, ספר ״מעט צרי״ וספר ״בן ציון״ (ירושלים תשל״ט). הספר שו״ת ״צרי לנפש יפה״ כולל מט סימנים, שבו נזכרים רבנים ידועים

בטראנסילוואניה ובהונגריה. בין השאלות ותשובות גם כאלו הנוגעות לקהילה ובעיותיה, כגון סי׳ מב, מג, מד, שבהן נדון עניין כאוב שאירע בקהילה: כאשר השומר הגוי של בית־העלמין חצב קבר לנפטר גילה עצמות מקבר ישן בלתי ידוע ובלתי מסומן, הגוי פיזר את העצמות מסביב לקבר החדש. הדבר היה בערב שבת זמן קצר לפני כניסת השבת ולא היה סיפק בידי הרב והחברה קדישא לתקן את הטעון תיקון. הרב התיעץ על המקרה עם הגאון הנודע משאמלוי, ר׳ שלמה זלמן עהרנרייך.

ר׳ יוסף צבי היילפרין — האלפרט בא במשא ומתן של הלכה עם כמה מרבני הדור. בראש וראשונה עם רבו הגדול ר׳ מרדכי ליב ווינקלר אב״ד מאד, שהשיב לו כבר בהיותו בחור בן 18 על שלוש קושיות שהתלמיד הצעיר שאל (שו״ת לבושי מרדכי מהדורא קמא, יו״ד סי׳ יד משנת תרס״ב). בשבתו כבר על מדין כדיין בשומקוט משיב לו ר׳ אליעזר דוד גרינוואלד בעניין מכירת חמץ לגוי (שם סי׳ קכז). תשובות אלו נכתבו אליו בתוקף תפקידו כדיין בעניינים של הלכה למעשה. מתשובה אחת שהשיב לו ר׳ יואל טייטלבוים ולראש הקהל אלעזר לַאזוֹאַר אודות חזקת הרבנות בשומקוט, עוד בחיי הרב הקודם ר׳ אהרן צבי קלר. הרב קלר ביקש מאת הקהילה שכבר בחייו תקבע הקהילה רשמית, שממלא מקומו יהיה חתנו ר׳ יוסף צבי היילפרין — האלפרט (שו״ת דברי יואל, חלק א, סי׳ פג). כשכבר שימש ברבנות מלאה משיב לו ר׳ דוד שפרבר ומיישב לו את קושיותיו (שו״ת אפרקסתא דעניא, סי׳ קעז). וכן ר׳ שלמה זלמן עהרנרייך אב״ד שאמלוי (שו״ת לחם שלמה יו״ד, סי׳ צט). וגם הדיין בבעטלען ר׳ אפרים ביליצר (שו״ת יד אפרים יו״ד, סי׳ ו). רבה של טאשנאד, ר׳ מרדכי בריסק, מתרשם לטובה מ״קונטרסו הגדול מלא תורה וחכמה״, ששיגר לו הרב משומקוט ובו השגות על חיבורו (שו״ת מהר״ם בריסק, חלק ב, סי׳ עב).

לר׳ אהרן צבי היילפרין — האלפרט היתה ישיבה בשומקוט, שבה למדו כמה עשרות תלמידים. בניהול הישיבה הוא נעזר בידי שני חתניו, ר׳ לוי יצחק מילר ור׳ יחזקאל רוטנֶר. הראשון היה בנו של ר׳ אשר אנשיל מילר אב״ד פטרוזין. בשנת 1930 לערך נשא לאשה את בתו של ר׳ יוסף צבי היילפרין — האלפרט. בקיץ תרצ״ה (1935) הושיבו חותנו לרבה של הקהילה הקטנה נירש (Miresul Mare, Nagynyires) שבתחום הגליל הרבני שלו. סמוך לפרוץ מלחמת העולם השניה נבחר לרבה של העיר דווה (Deva) ובכך ניצל מגורלם של יהודי טראנסילוואניה הצפונית. לאחר השואה היה רבה של הקהילה האורתודוכסית בעיר טמשוואר. עלה ארצה בשנות החמישים ומשמש רבה של קרית בנימין (קרית פרוסטיג), בהיותו בשומקוט השיב לו דודו, אח־אמו, ר׳ אפרים ביליצר הדיין בבעטלען ומיישב כמה מתמיהותיו (שו״ת יד אפרים יו״ד, סי׳ ט).

החתן השני הוא ר׳ יחזקאל רוטנר. בשנת 1939 מינהו חותנו כסגנו. הוא עבר את מוראות השואה. זמן קצר שימש רב בשומקוט לאחר השואה. עלה ארצה ושימש רבה של שכונת אחוזה בחיפה. לאחר מכן רב בברוקלין. בהיותו חתן לפני נישואיו השיב לו המיועד להיות חותנו תשובה המיישבת את קושיותיו (שו״ת צרי לנפש יפה סי׳ כא). בתפקידו כסגן הרב משיב לו רבה של טאנשנאד שתי תשובות, שתיהן בענייני מקוואות הלכה למעשה, אשר נזקק להן בתוקף תפקידו (שו״ת מהר״ם בריסק, חלק ג, סי׳ יח, יט).

קהילת שומקוט היתה ברובה הגדול קהילה חרדית טיפוסית. כמעט כל ילדי העיר למדו בתלמוד־תורה, שבו הרביצו תורה חמשה מלמדים. את חוק חינוך חובה קיימו ילדי הקהילה בבית־הספר העממי של העיירה. בשנת 1936 שוקם ושופץ בית־הכנסת הישן, שנבנה לפני שבעים שנה, והורחב. רובם הגדול של יהודי שומקוט היו דתיים ושמרו על קלה כחמורה. כמעט כולם הצהירו על יידיש כשפת אמם. במפקד של שנת 1930 נפקדו 753 (מתוך 799) כדוברי שפת יידיש. מראשי הקהל בשנות השלושים היו הרופא ד״ר שאנדור גאַל והעו״ד ד״ר ארמין גולדשטיין.

הפעילות הציונית המוארגנת החלה בשנת 1926, עם ייסוד סניף של תנועת אביבה־באריסיה. ביחוד היתה פעילה קבוצת הבנות אביבה, שכונתה ״מרים״. בין הפעילות בקבוצת ״מרים״ של אביבה נזכרות הבנות אירֶן הרשקוביץ׳, רוז׳י מוזש, לילי לַאזאַר וארז׳י לאזאר. צויין גם נשף־תה שארגנו הבנות לטובת חוות ההכשרה של ארגון החלוץ, שנערך ביום 2 באוקטובר 1926, שבו נאספו 900 ליי. אך פעילות זאת היתה נתונה לתנודות בלתי פוסקות. משנות 1930 ואילך הפעילות היתה יותר יציבה. שלושה מוקדי הציונות היו נוער המזרחי, ארגון הנשים ויצ״ו וארגון הנוער באריסיה. שלא כברוב ערי טראנסילוואניה לא נתקלה הפעולה הציונית בשומקוט בעוינות של החרדים ושל החסידים. האחרונים אף נכחו באחד מנשפי התרבות שערך הנוער של המזרחי בשנת 1935.

הנתונים הבאים ממחישים את תנודת החיים הציונים בשומקוט. בשנת 1933 נמכרו 7 שקלים, ב־1934 — 36, ב־1935 — 84, ב־1936 — 42, ב־1938 — 38 ובשנת 1939 נמכרו 67 שקלים (באריסיה — 42, מזרחי — 25).

על ימי השואה בשומקוט, האירועים שקדמו לה והגירוש וההשמדה של קיץ 1944, אין בידינו פרטים מיוחדים. יהודי שומקוט, כמוהן ככל היהודים הכפריים שבנפות נאג׳־באניה, שומקוט ומונושטור, הוכנסו לגיטו בוֹר־פאטאק, משם גורשו לאושוויץ ורובם הגדול עלו על המוקד. לאחר השואה נתקבצו בשומקוט כ־200 יהודים משארית הפליטה, רבים מהם שלא מבני המקום. היה נסיון לארגן חיים קהילתיים כלשהם, אך עד מהרה עזבו כל היהודים את המקום ורובם הגדול עלו לישראל. כיום מתגורר יהודי אחד בשומקוט.

לקהילת שומקוט והגליל הרבנות שלה השתייכו כשלושים כפרים שבנפת שומקוט. בכמה מכפרים הללו היו קיימים מוסדות קהילתיים קטנים, לפי צרכי המקום. בכמה מהם שימשו שוחטים שגם מילאו תפקידים רבניים זוטרים, בכמה מהם היו גם בתי־כנסת קטנים, שבהם התפללו בציבור, לעתים קבועות או לפחות בעתים מזומנות. בכמה מן הכפרים היו גם בתי־עלמין, ששימשו מנוחת עולמים גם לנפטרים מהכפרים הסמוכים. נזכיר כפרים אלה בסדר מספרי היהודים שחיו בו לפי המפקד של 1930.

1.	נירש	Miresul Mare
2.	הידיאגה	Hideaga
3.	רמטה	Remetea
4.	סאקאלשן	Sacalaseni
5.	בֶּרקֶז	Berchez
6.	בוציום	Buciumi
7.	מוגוששט	Mogosesti
8.	קולצירה	Coltirea
9.	סאטור־לונג	Satulung
10.	פינטשול מיק	Fintesul Mic
11.	ווריו	Varaiu
12.	גאורה	Gaura
13.	קורטיושול מארה	Curtuisul Mare
14.	פרסיג	Fersig
15.	פריבילשט	Pribilesti
16.	ברכזויה	Berchezaia
17.	פינטשול מארה	Fintesul Mare
18.	דאנשט	Danesti
19.	ציולט	Ciolt
20.	לדרה	Ladara
21.	רמץ	Remeti
22.	פריסלוץ	Prisloti
23.	קולציה	Culcea
24.	לוקאצ׳שט	Lucacesti
25.	וואלן׳	Valeni
26.	אריאשול דה פדורה	Ariesul de Padure
27.	פריציה	Fericea
28.	טולג׳יש	Tulghies
29.	בוטיאסא	Buteasa
30.	דורושה	Durusa
31.	סטז׳ירה	Stejera

משפחות יהודי נאג׳־שומקוט והכפרים בסביבה לפני השואה

בקהילת שומקוט והכפרים בסביבה חיו לפני השואה כ־300 משפחות ומנו 1300—1500 נפש.

מהן חזרו ממחנות הריכוז ומעבודות כפיה, לדאבון לבנו, מתי מספר בלבד.

נציג קהילת שומקוט בהנהלת הארגון, חברנו פרקש אלכסנדר (צלקו) ז״ל קיבל על עצמו עוד בשנת 1993 להכין רשימה שֵמית של המשפחות שחיו בשומקוט והסביבה לפני השואה, מספר הנפשות בכל משפחה וכן מספר הנפשות ששרדו מהשואה וחזרו הביתה לשומקוט.

חלק משמות המשפחה המופיעים ברשימה זו שנספו בשואה קבלנו ישירות מהמשפחות והם מופיעים בפרק המצבות.

לדאבון לבנו, אלכסנדר ז״ל לא זכה לראות את עבודותיו, שליקט במשך שנים במאמץ רב ובמסירות נפש, המופיעות בספר זכרון של קהילותנו. יהי זכרו ברוך.

שם	מס. נפשות lélek szám: גורשו soa előtt	מס. נפשות lélek szám: חזרו visszatértek	Név
אברהם דוד	5	1	Ábrhám Dávid
אברהם הרמן	4	—	Ábrhám Herman
אברהם הרש־צבי	1	1	Ábrhám Hersch Cvi
אגרי דוד	7	2	Egri Dávid
אליעש ברוך	7	3	Éliás Báruch
אליעש חנוך	5	2	Éliás Chánoch
אליעש דוד	2	—	Éliás Dávid
איזיק משה	5	1	Izsák Mose
איזיק מאיר	5	1	Izsák Meir
איזיק מיקלוש	4	1	Izsák Miklós
איזיק דוד־דזיו	6	3	Izsák Dávid-Dezső
איזיק יצחק	4	—	Izsák Ichák
אנגלנדר מרדכי	10	—	Englender Mardechai
אנגלנדר בנימין	11	—	Englender Benjámin
אנגלנדר ישראל	8	—	Englender Jiszráel
אפלפלד יוסף	2	—	Ápelfeld József
אהרן יצחק אייזיק	2	—	Áháron Ichák Áizik
אהרן לאיוש	5	—	Áháron Lajos
אורש נֵני	4	—	Orás Néni
איזיק חנה	4	—	Izsák Chána
אברהם יוסף חיים	6	1	Ábrhám Joszef Cháim
אברהם אלכסאנדר־רוזיה	5	—	Ábrhám A. Rozsa
אייזיק חנה	1	—	Áizik Chánа
איזיק אברהם	4	1	Izsák Abrohám
באק איגנץ	2	—	Bek Ignácz
בראנד זבולון	3	1	Brand Zvulun

שם	מס׳ נפשות lélek szám: גורשו soa előtt	מס׳ נפשות lélek szám: חזרו visszatértek	Név
בונדה גולדה	1	—	Bonda Golda
דר. בלומנפלד שרה	2	—	Dr. Blumenfeld Szárá
בלומנפלד פישטה	2	1	Blumenfeld Pista
ברגר ישראל	4	—	Berger Iszráel
ברגר יוסף	3	—	Berger Joszef
ברגר לאיוש	9	2	Berger Lajos
ברגר יֶנו	4	—	Berger Jenő
ברגר פרידה	4	—	Berger Frida
ברגר יחזקאל	5	—	Berger Jechezkeél
בראך יהודה	7	1	Baruch Jehuda
בראנד יהודה	4	1	Brand Jehuda
ברגר ליפי	5	—	Berger Lipi
בראון שנדור	4	—	Braun Sándor
דר. גל אלכסנדר	3	—	Dr. Gál Alexander
דר. גֶלֶרט מרטון	5	1	Dr. Gelért Márton
גולדנברג יהודה שלמה	6	4	Goldenberg J. Slómó
גולדשטיין ראובן	5	—	Goldstein Reuven
דר. גרָנַט יעקב	2	—	Dr. Gránát Jakob
דר. גרוס מרטון	5	—	Dr. Grósz Márton
גרין חיים	6	—	Grün Cháim
גריצווייג הרמן	4	—	Grünczweig Herman
גולדשטיין	5	—	Goldstein
דר. גולדשטיין ארמין	4	—	Dr. Goldstein Ármin
דויטש לאה	1	—	Deutsch Lea
דויטש חנה	4	—	Deutsch Chánа
גבי׳ דויטש	1	—	Deutsch-né

Név	מס. נפשות lélek szám		שם
	חזרו visszatértek	גורשו soa előtt	
Deutsch család	1	4	משפחת דויטש
Hauzer Jiszráel Aladár	—	5	האוזר ישראל־אלאדר
Hauzer Adolf	—	8	האוזר אדולף
Hirsch Mose	2	2	הירש משה
Hirsch Alexander	1	5	הירש אלכסנדר
Hirsch Jichak Méir	1	7	הירש יצחק מאיר
Hirsch Mose	—	4	הירש משה
Hirsch Jehuda	—	3	הירש יהודה
Hirsch Jiszráel	—	2	הירש ישראל
Hirsch Brenda	3	6	הירש ברנדה
Hirsch Benjámin	—	3	הירש בנימין
Herskovits Károly	—	5	הרשקוביץ קרול
Herskovits Henrik	2	7	הרשקוביץ הרץ
Herskovits Bernát	4	6	הרשקוביץ ברנט
Herskovits Smuel	1	6	הרשקוביץ שמואל
Herskovits Jozsef	1	8	הרשקוביץ יוסף
Herskovits Regina	—	1	הרשקוביץ רגינה
Herskovits Szárá	1	6	הרשקוביץ שרה
Herskovits Jochánán	1	5	הרשקוביץ יוחנן
Herskovits Aladár	—	4	הרשקוביץ אלאדר
Herskovits Jichák	—	4	הרשקוביץ יצחק
Harstein Herman	—	2	הורשטיין הרמן
Hersch Benjámin	—	2	הרש בנימין
Haráv Halpert	2	10	הרב הלפרט
Hirsch Béla	—	2	הירש בֶּלָה
Heller Seindel	—	1	הלר שיינדל
Hersch Durczi	1	4	הרש דורצי
Weisz Slómó	1	6	וייס שלמה
Weisz Jiszráel	—	2	וייס ישראל
Weintraub Manó	—	3	ויינטרוב מאנו
Dr. Weintraub Jiszráel	—	4	דר. ויינטרוב ישראל
Veiszner Izidor	2	5	וייסנר ישראל
Veiszner Slómó	1	6	וייסנר שלמה
Vámfalvi Sándor	1	3	ואמפולבי שנדור
Valdman Roza	—	1	ולדמן רוזה
Vinter László	—	6	וינטר לסלו
Weinberger Izidor	—	4	ויינברגר איזידור
Weinberger Mose	1	4	ויינברגר משה
Weinberger Alexander	2	2	ויינברגר אלכסנדר
Valdman Chána	—	1	ולדמן חנה
Weinberger Jiszráel	—	6	ויינברגר ישראל
Weintraub Éva	1	4	ויינטרוב אֵוָה
Weintraub Izsák	2	6	ויינטרוב איז'יק
Velszi Zeév	1	7	ואלסי זאב
Weinberger Áháron	—	4	ויינברגר אהרן
Weiszner Róza	—	3	וייסנר רוזה
Weisz Sámuel Czvi	1	10	וייס שמואל־צבי
Weisz Puyu	—	4	וייס פויו
Weiszner Ábrahám	1	5	וייסנר אברהם
Weiszner Károly	—	4	וייסנר קרול
Weisz Lipót	—	5	וייס ליפוט
Zilberman Lipi	2	3	זילברמן ליפא
Rav Tirnauer	1	6	הרב טירנואֶר
Jakobovits Jehuda Leib	—	4	יקובוביץ יהודה לייב
Jakobovits David	—	5	יקובוביץ דוד
Jakab Miklós	1	1	יאָקב מיקלוש
Jakab Méir	1	4	יאָקב מאיר
Jakab Mose	1	5	יאָקב משה
Jakab Jozsef	—	3	יאָקב יוסף
Jakab Frida	—	4	יאָקב פרידה
Jakab Salamon	1	8	יאָקב שלומון
Jakab Hilél	2	4	יאָקב הלל
Jakab Alexander	2	2	יאָקב אלכסנדר
Jakab Irén	2	2	יאָקב אֶרנו
Dr. Jakab M. Mendel	—	2	דר. יאָקב מ. מנהֶרט
Jakab Czvi	1	7	יאָקב צבי
Jakab Szináj	—	4	יאָקב סיני
Junger Mose	1	7	יונגר משה
Jonász Efrájim	2	5	יונס אפרים
Jakab Jehuda	1	5	יאקב יהודה
Janovits Joel Gyula	6	8	ינוביץ יואל־גיוּלָה
Jehuda Jiszráel	—	4	יהודה ישראל
Jakab Zseni	—	6	יאקב ז'ני
Jakab Ruchi	—	4	יאקב רוקי
Jakab Öcsi	—	4	יאקב אוצ'י
Jakobovits Ignácz	—	5	יקובוביץ איגנץ
Kohn Andor	—	4	כהן אנדור
Kohn Áháron	1	5	כהן אהרן
Kohn Ignác	1	5	כהן איגנץ
Kohn Antal	1	3	כהן אנטל
Kohn Hersi	1	3	כהן הרשי
Katz Mesulám	3	8	כץ משולם
Lázár A. Micháél	1	4	לזר אלכסנדר מיכאל
Lázár Dávid	—	3	לזר דוד
Lázár Lajos	—	2	לזר לאיוש
Lázár Dezső	—	3	לזר דֶזיו
Lázár Jenő	—	3	לזר יֶנו
Lázár Mose	2	5	לזר משה

Név	לֵלֶק szám: גורשו / soa előtt	לֵלֶק szám: חזרו / visszatértek	שם
Lázár Simon	4	1	לזר שמעון
Lázár Jehuda	2	—	לזר יהודה
Lázár Antin	6	—	לזר אנטון
Landau Élijáhu	6	1	לנדאו אליהו
Landau Ávrahám	4	2	לנדאו אברהם
Landau Baruch	4	1	לנדאו ברוך
Langszner Jákob	5	1	לנגסנר יעקב
Lusztig Mátitjáhu	3	2	לוסטיג מתתיהו
Leizer-né	3	—	גב׳ לייזר
Lövi Mose	4	—	לוי משה
Lázár Adolf	3	—	לזר אדולף
Lázár Jehuda	3	—	לזר יהודה
Mátyás Eliezer	6	—	מטיאס אליעזר
Márton Slómó	7	—	מרטון שלמה
Mendelovits József	5	—	מנדלוביץ יוסף
Mendelovits Mose	3	1	מנדלוביץ משה
Mendelovits Deruela	3	—	מנדלוביץ דאראלה
Mózes Cháim	3	1	מוזש חיים
Mózes Mose	4	1	מוזש משה
Mózes Micháél	7	1	מוזש מיכאל
Mózes Jakab	2	—	מוזש יעקב
Mózes Jiczhák	4	1	מוזש יצחק
Mózes Jehuda	4	1	מוזש יהודה
Mendel Ávrahám	3	—	מנדל אברהם
Mónis Eliezer	2	—	מוניש אליעזר
Monis Móse	5	—	מוניש משה
Müller Zeév Simon	5	1	מילר זאב שמעון
Müller Móse	6	—	מילר משה
Marmorstein Jechezkél	5	1	מרמורשטיין יחזקאל
Marmorstein Cháim	3	—	מרמורשטיין חיים
Markovits Vilmos	5	1	מרקוביץ וילמוש
Markovits Móse	2	—	מרקוביץ משה
Markovits Ábrahám	5	2	מרקוביץ אברהם
Müller Jehuda Czvi	5	—	מילר יהודה צבי
Mendel Jakob Meir	4	—	מנדל יעקב מאיר
Mendelovits Jiszráel	4	—	מנדלוביץ ישראל
Mendelovits Báruch	5	—	מנדלוביץ ברוך
Mendelovits Simon	6	4	מנדלוביץ שמעון
Mendelovits Ábrahám	5	—	מנדלוביץ אברהם
Mendelovits Simon	5	2	מרקוביץ שמעון
Mermorstein Herman	6	1	מרמורשטיין הרמן
Müller Mor	5	—	מילר מור
Neuman Lipót	2	—	נוימן ליפוט
Neuman Smuel	5	1	נוימן שמואל

Név	לֵלֶק szám: גורשו / soa előtt	לֵלֶק szám: חזרו / visszatértek	שם
Neuman Zev	4	—	נוימן זאב
Neuman Jehuda	7	1	נוימן יהודה
Neuman Méir	8	—	נוימן מאיר
Nouvi Izidor	3	—	נובי איזידור
Neufeld Sálom	6	3	נויפלד שלום
Nemes Elimelech	6	1	נמש אלימלך
Nemes Mordechaj	10	3	נמש מרדכי
Noti Jozsef	5	—	נוטי יוסף
Szolavitcz Saul	2	—	סולביץ שאול
Szinetár Ábrahám	5	—	סינטר אברהם
Szinetár Feivi	3	1	סינטר פאבי
Szinetár Tóbi	1	1	סינטר טיבי
Szinetár Szináj	4	—	סינטר סינאי
Szinetár Béla	1	—	סינטר בֶּלה
Feier Jiszráel	5	3	פייר ישראל
Feuerman Smuel	3	—	פיירמן שמואל
Fischer Szárá	1	—	פישר שרה
Fischer Alexander	5	1	פישר אלכסנדר
Fischbein Slómó	4	—	פישביין שלמה
Fischbein Gerson	4	—	פישביין גרשון
Fischhóf Z. Hersch	7	2	פישהוף זליג הרש
Fuksz család	6	—	משפחת פוקס
Priszker Dezső	2	—	פריסקר דוד־דֶזִיו
Friedman Zev	6	1	פרידמן זאב
Friedman Jakab	8	—	פרידמן יעקב
Frankovits Flora	1	—	פרנקוביץ פלורה
Dr. Farkas Móse	4	—	דר. פרקש משה
Farkas Ida	4	1	פרקש אידה
Farkas Móse	5	1	פרקש משה
Farkas Sálom	8	1	פרקש שלום
Friedman Szárá	3	—	פרידמן שרה
Friedman Hilél	2	—	פרידמן הילל
Ráv Friedman	6	1	הרב פרידמן
Friedman Jákov-kántor	7	1	פרידמן יעקב — החזן
Friedman Chána	4	—	פרידמן חנה
Friedman Jehuda	4	—	פרידמן יהודה
Ferencz Dávid	7	1	פרנץ דוד
Feldman Czvi	6	1	פלדמן צבי
Pollák	3	1	פולק
Friedman Dávid	7	—	פרידמן דוד
Fuksz Jiszráel	5	2	פוקס ישראל
Frenkel Báruch	5	—	פרנקל ברוך
Farkas Ernő	5	—	פרקש אֶרנו
Farkas Áháron	4	—	פרקש אהרן

Név	lélek szám / מס. נפשות: חזרו visszatértek	lélek szám / מס. נפשות: גורשו soa előtt	שם
Cziment Jószef	1	6	צימנט יוסף
Czweig Móse	—	10	צווייג משה
Kotler-né	—	1	גבי׳ קוטלר
Kotler Szináj	—	6	קוטלר סינאי
Kaufman Móse	2	8	קופמן משה
Karperecz Béla	—	4	קארפרץ בֶּלה
Karperecz Jiszráel	—	5	קארפרץ ישראל
Karperecz Jehuda	—	2	קארפרץ יהודה
Klein Rezső	—	4	קליין רֶדו
Klein Dávid	1	7	קליין דוד
Klein Méir	—	2	קליין מאיר
Klein Móse	—	3	קליין משה
Klein Ávrahám	1	5	קליין אברהם
Klein Hersch	1	6	קליין הרש
Dr. Kovács Benjámin	—	2	דר. קובץ׳ בנימין
Kovács Tibi	—	3	קובץ׳ טיבי
Kesztenbaum Márton	1	3	קסטנבוים מרטון
Dr. Kálmán Henrik	1	6	דר. קלמן הנריק
Kepecs Ábrahám	—	2	קֶפֶּץ אברהם
Kepecs Áháron	1	3	קֶפֶּץ אהרן
Keler Jehuda	—	3	קֶלר יהודה
Keler Ábrahám	—	4	קֶלר אברהם
Róz Slómó	—	8	רוז שלמה
Róz Jichak	—	2	רוז יצחק
Roth Áháron	—	4	רוט אהרן
Dr. Roth Jiszráel	—	4	דר. רוט ישראל
Rozenfeld Lázár	2	8	רוזנפלד לזר
Rozenfeld Miksa	—	3	רוזנפלד מיקשה
Rozenfeld Herman	2	3	רוזנפלד חנוך
Rozenfeld Jiszráel	—	4	רוזנפלד ישראל
Rozenczweig Jószef	—	5	רוזנצווייג יוסף
Rozenczweig Jiszráel	—	2	רוזנצווייג ישראל
Roth Móse	1	7	רוט משה

Név	lélek szám / מס׳ נפשות: חזרו visszatértek	lélek szám / מס׳ נפשות: גורשו soa előtt	שם
Rothstein Móse	2	6	רוטשטיין משה
Radó Antal	—	3	ראדו אנטל
Radó Babi	—	1	ראדו באבי
Simon Mirjám	1	5	שמעון מרים
Seinbrun Benjámin	2	8	שיינברון בנימין
Simon Szárá	1	3	שמעון שרה
Salamon Áháron	3	8	שלומון אהרן
Salamon Szárá	—	1	שלומון שרה
Salamon Ábrahám	2	5	שלומון אברהם
Stern Áháron	—	2	שטרן אהרן
Stern Dávid	—	3	שטרן דוד
Spitczer Slómó	—	6	שפיצר שלמה
Spitcz Lea	1	4	שפיץ לאה
Stern Jákob	—	4	שטרן יעקב
Spring Simon	—	3	שפרינג שמעון
Slanger Toubiász	1	9	שלנגר טוביאס
Slanger Jószef	—	6	שלנגר יוסף
Steinmecz Jakob	—	5	שטיינמץ יעקב
Stark Izidor	—	4	שטרק איזידור
Schwarcz Herman	1	4	שוורץ הרמן
Spitczer Jákob	—	6	שפיצר יעקב
Smilovits Jiszráel	—	3	שמילוביץ ישראל
Steinberger Dávid	1	2	שטיינברגר דוד
Schwarcz Dezső	1	5	שוורץ דֶזי׳ו
Schwarcz Frozina	—	1	שוורץ פרוזינה
Schreiber Móse	—	4	שרייבר משה
Stern Jószef	—	4	שטרן יוסף
Schwarcz Móse	—	5	שוורץ משה
Spitcz-né	—	1	גבי׳ שפיץ
Simon Szárá	—	2	שמעון שרה
Simon Géza	—	1	שמעון גֶזה
Smidt Miksa	1	5	שמידט מיקשה
Salamon Mór	—	3	שלומון מור

קהילת פֶּלשו־באניה

תולדות הקהילה

פֶּלשו־באניה, עיר מכרות עתיקה. ברומנית: (Baia Sprie), בהונגרית: (Felsőbánya). תולדות העיר שזורים במדה רבה עם תולדותיה של העיר השכנה נאגי־באניה, כ־10 ק״מ ממערב, אף היא עיר מכרות. המסמך הראשון המתיחס אל העיר הוא משנת 1329, כעיר מלכותית חפשית. רוב תושבי העיר התפרנס מן המכרות שמהם הפיקו זהב, כסף, נחושת ועופרת. כיון שהמכרות היו כמעט המקור היחיד לפרנסת העיר, היו מעלות ומורדות בחיי הכלכלה של העיר. בתקופה מסויימת, בתחילת המאה ה־18, היה מספר התושבים בפלשו־באניה מרובה מזה של נאגי־באניה (4274 לעומת 3804). אך זו היתה אפיזודה חולפת. העיר התפתחה באיטיות ואף סבלה ממגפות. בשנת 1710 מתו במגפה 580 נפש ושוב גוועו כ־700 נפש בשנת 1742. העיר היתה נתונה בתנודות בלתי פוסקות גם במאה ה־20. בפרקי־זמן כשהמתכות שנכרו מן המכרות ירדו מחירם בשוק הבינלאומי, ירדה גם התפוקה של המתכות במכרות. כך הגיעו אנשים רבים עד משבר ועזבו את העיר. רובם עבר לנאגי־באניה, שכלכלתה היתה יותר מאוזנת. קרבתה של העיר הטילה את צילה על פֶּלשו־באניה והגבילה את יציאתה למרחב.

כעיר מכרות לא הורשו היהודים להתגורר בה, לפי חוק כל־ארצי משנת 1693, האוסר לא רק התיישבות יהודית בעיר מכרות, אלא אף ביקור של יהודים עד למרחק של שבעה (mérföld) (מדת קרקע). היהודים הראשונים הגיעו לפלשו־באניה בשנות ה־50 של המאה ה־19. בשנת 1869 נפקדו בה 268 יהודים, דהיינו ״קפיצה״ גדולה יחסית. אך בשל חוסר יציבותה הכלכלית ירד מספר היהודים לכדי מחצית ובשנת 1920 היה מספרם 193 בלבד. הדבר נבע כמובן גם כתוצאה ממלחמת העולם הראשונה, שזעזעה את החיים הכלכליים בעיר. בעשור הראשון שבשליטת הרומנים שוב עלה מספר היהודים והגיע בשנת 1930 לכדי 322 נפש. זהו מספר שיא בדמוגראפיה היהודית בעיר. בעשור הבא, האחרון לפני השואה, ירד במקצת מספר היהודים ובמפקד של שנת 1941 נמנו 309 יהודים, דהיינו פחות משמונה אחוזים מן האוכלוסייה.

תחילה התפרנסו היהודים ממסחר וממלאכה. לאחר מכן חדרו גם לתחום המכרות, כפקידים, מהנדסים, מתווכים ויצואנים של תפוקת המכרות. חלקם עסקו גם בעשיית העץ ובחרושת האבן, שנחצבה מהרי הסביבה, ממנה לטשו אבני־ריחיים, מצבות וחומרי בנייה. כמה יהודים התפרנסו כקבלנים לבירוא יערות בקנה־מדה גדול. העצים שימשו להתקנת אדנים לפסי רכבת ולהסקה. הצעדים הראשונים לחיי הקהילה היהודית החלו בשנות ה־60 של המאה ה־19. הגרעין הראשון לקהילה הקטנה נזרע אז, כשנוסד מניין קבוע. סמוך לכך נבנה מקוה טהרה קטן, שהורחב בסוף המאה ה־19. לאותו זמן יש ליחס גם את ייסוד החברה קדישא. תחילה נבנה בית־תפילה קטן. בשנת 1910 נבנה בית־כנסת גדול יותר, שהיה בו כדי להכיל את כל המתפללים. בניית בית־הכנסת, שנמסרה לידי קלבנים גויים, שעמדו על כך שהבנייה תיעשה גם בשבתות, עוררה בעיה הלכתית, כפי שיפורט לקמן. מבין מנהיגי הקהילה ידוע לנו רק שמו של ארנו זאקאריאש (Zakariás), ששימש ראש הקהל שנים מרובות.

קהילה פלשו־באניה היתה מוגדרת כקהילת־בת לנאגי־באניה, אך היו לה, כאמור, מוסדות משלה ולא נזקקה לשרותי הקהילה־האם. לרשות הקהילה עמד גם מורה הוראה, שהיה כפוף למרותו של הרב בנאגי־באניה, שבגליל הרבני שלו היתה גם פלשו־באניה. בסוף המאה ה־19 בחרה הקהילה לרב את ר׳ מאיר זאב נאדלר, שעל אישיותו אין בידינו פרטים. כיוון שהקהילה היתה כפופה מינהלית לנאגי־באניה לא היתה רשאית למנותו לרב ואב״ד מלא, אלא כדיין ומורה הוראה, אף כי היה ראוי לכך, ככל הנראה. מכל מקום, רבה הדגול של סאטמאר, ר׳ יהודה גרינוואלד, השיב לו ארבע תשובות מתוך ידידות רבה ובהערכה ניכרת. בין הרב מסאטמאר לבין הרב מפלשו־באניה היתה היכרות אישית. שכן ר׳ יהודה גרינוואלד היה נוהג להינפש בפלשו־באניה בחדשי הקיץ, ואף כתב כמה תשובות ממקום הנופש (ראה שו״ת זכרון יהודה, חלק א סי׳ קעז; חלק ב סי׳ קסא), בשנים תר״ע (1910) ותרע״ד (1914), ועמד על סגולותיו של הרב המקומי.

בסתיו 1909 נגשה הקהילה לבנות בית־כנסת בפלשו־באניה. כאמור, הקבלן הגוי הפעיל את הפועלים גם בשבתות והרב נאדלר שאל את הרב מסאטמאר כיצד לנהוג. הרב נאדלר ראה בכך חילול השם, שבית־הכנסת של יהודים הולך ונבנה גם בשבת. ר׳ יהודה גרינוואלד לא ראה את הדבר בחומרה יתירה, שכן גם הגוים ״בונים בעת הצורך שאי אפשר לדחות הדבר״ בימי חגיהם. אך הוא מציע שהקהילה תשתדל ״ברצי כסף שישבותו ביום שבת ויום טוב ועי״ז יתפרסם שלא נעשה הדבר ברצון הקהל״ (שו״ת זכרון יהודה, חלק א, סי׳ צ, תשרי תר״ע). שלוש התשובות האחרות עוסקות אף הן בעניינים אקטואליים (שם, חלק ב, סי׳ מא, קנט, רל). בעניין כשרותו של המקוה בפלשו־באניה משיב לו ר׳ משה גרינוואלד (שו״ת ערוגת הבשם, יו״ד חלק ב, סי׳ רו) ובעניין ברכת המזון משיב לו רבה הבא של סאטמאר, ר׳ אליעזר דוד גרינוואלד (שו״ת קרן לדוד סי׳ מח).

ר׳ מאיר צבי נאדלר נפטר בחודש סיון תרצ״ז (1937). זמן קצר לאחר מכן נבחר לתפקיד מורה הוראה ודיין ר׳ משה ב״ר פרץ טוביה שטרולי (Strohli). אביו היה רב של החברה קדישא בקהילת קלויזנבורג. חתן ר׳ משה ישראל פלדמאן אב״ד דראגמירשט (Dragomiresti). גם רב צעיר זה מילא את תפקידו על הצד הטוב ביותר. מעטים ורעים היו ימי תפקידו. הוא נספה בשואה. למרות השנים המעטות, הספיק ר׳ משה שטרולי ליצור מגע של הלכה עם שנים מגדולי הרבנים בטראנסילוואניה, הרב מטאשנאד והרב מבראשוב. באחת משלוש התשובות של ר׳ מרדכי בריסק אב״ד טאשנאד מדובר בנושא שיש בו עניין לפרנסת יהודי פלשו־באניה. השאלה היא ״באחד ששכר זכות חטיבות עצי יער לצורך עשיית גחלים ואדנים הנקראים שליפער ולהיסק. וכל זה עושים פועלים עכו״ם בקבלנות... והן הפועלים אינם רוצים לשבות ממלאכתם בשבת קודש... ונפשו בשאלתו אם יש למצוא איזה היתר על המלאכות הללו בשבת קודש כי בשום אופן אינם רוצים לשבות בשבת קודש״ (שו״ת מהר״ם בריסק, חלק ב, סי׳ ד). תשובה נוספת ״בדבר ישראל שיש לו פועלים למאות ביער״, והיהודי התחייב לכלכל את הפועלים, האם מותר לו ליהודי לספק לפועלים בשר חזיר (שם, סי׳ נו). ושאלה נוספת בעניין תענית בכורים בערב פסח (שם, חלק א, סי׳ קלג).

הרב מבראשוב, ר׳ דוד שפרבר, משיב לו לר׳ משה שטרולי, שתי תשובות. אחת מהן דנה בדבר טבילה במקוה לנשים ששערותיהן ארוכות ויש חשש שלא כל השערות יתכסו במקווה (שו״ת אפרקסתא דעניא, סי׳ סח); השניה עניינה פרוצדורה של בחירת דיינים לדין תורה (שם, סי׳ נט).

בין שתי מלחמות העולם, ובייחוד בעשור שלפני השואה, חלה שוב נסיגה בחיי הכלכלה של יהודי פלשו־באניה. לקראת שנות ה־40 שוב נאלצו לעזוב את העיר כמה משפחות שראשיהן לא מצאו פרנסה במקום. גם הנשארים סבלו מהפליות וקיפוחים. הפעילות הציונית בפלשו־באניה היתה צנועה למדי. במאי 1935 יסוד צעירי המזרחי סניף קטן בעיר ובו פעלו מספר קטן של בני נוער. בשנת 1934 נרכשו חמשה שקלים; בשנים 1935 וב־1938 שקלו את השקל 14 איש.

בזמן הגירוש וההשמדה היה גורל יהודי פלשו־באניה כגורלם של כל יהודי הסביבה. לאחר השואה התקבצו בה כ־80 יהודים משארית הפליטה. היום אין יהודים בעיר.

קהילת קפולנוק מונושטור

תולדות הקהילה

מונושטור, כפר רומני, 28 ק״מ מדרום לנאגי־באניה. ברומנית (Copalnic Mănăstur), בהונגרית: (Kápolnok Monostor). לפני 1930 במחוז סאמוש (Szolnok Doboka). היהודים הראשונים הגיעו לכאן מגליציה בסוף המאה ה־18 או תחילת המאה ה־19, והם היו חלק מקהילת לאפוש (Magyarlápos), השוכנת כ־20 ק״מ מזרחה. בשנות העשרים של המאה ה־19 הגיע מספר יהודי הכפר לכדי מניין קבוע והם התארגנו לקהילה נפרדת ועצמאית, אך רישום המאטריקל של הנישואין, הלידות והפטירות נערכו עוד זמן מרובה בקהילת לאפוש. בפרק זמן זה החל תהליך של הקמת מוסדות הקהילה הראשונים, פתיחת בית־עלמין, ייסוד חברה קדישא, בניית מקוה טהרה. בית הכנסת לא הוקם אלא בשנת 1867. לאחר מכן נוסדו מוסדות נוספים למעשי צדקה וחסד וללימוד תורה.

תנאי המקום, הכלכליים והחברתיים, לא איפשרו התפתחות מהירה של הקהילה. בהיות מונושטור מרוחקת למדי מקוי מסילות הברזל וגם הכבישים והדרכים המובילים אליה היו ירודים ומשובשים היא שקטה על שמריה. אמנם בתחילה נראה היה תנאים מבטיחים לחיי קהילה מפותחים במונושטור. בשנת 1832 כבר נימנו 242 יהודים בתוך אוכלוסייה של קרוב לאלף נפש, אך ההמשך היה מאכזב למדי.

לפי הרב נפתלי שטרן ז״ל, בספר זכרון הראשון של נאגי־באניה, ראשון היהודים שהתישב במונושטור היה אברהם רוט שבא מהעיר קַאשוֹ. א. רוט נבחר גם כראש הקהילה הראשון של מונושטור וכיהן בתפקיד זה עד ליום מותו בשנת תרס״ז — 1907. א. רוט היה הנוטר הממלכתי של מונושטור והנפה ומנהל סניף הדאר. הוא קיבל אות הצטיינות מאת הקיסר פרנץ יוזף ובהלויתו השתתף נציג ממשלת הונגריה והניח זר על קברו. מניחי היסוד של הקהילה במונושטור, מלבד א. רוט היו:

אלכסנדר גרינבום	מרדכי מרק
מיכאל הרשקוביץ	ח. ישראל ליקס
מרדכי דוידוביץ	יעקב פרנקוביץ
משה פרידמן	זליג צייגר

ראשי קהילה וחברי הנהלה מהשנים האחרונות הידועים לנו, הם: יעקב צייגר, ליפוט פרידמן וד״ר מיקלוש הָגדוש.

מאה שנה לאחר מכן, בשנת 1920 לא ישבו במונושטור אלא 340 יהודים. וגם האוכלוסייה הכללית לא התרבתה אלא בשיעור מועט ביותר והיא מנתה 1212 נפש בלבד. כללו של דבר היה זה יישוב שוקט על שמריו. יתר על כן, במפקד של 1930 פחת מספר היהודים ל־319 נפש. היתה זאת איפוא קהילה קטנה. בתחילת יישובם הועסקו היהודים על־ידי אדוני הכפר, בעלי הקרקעות והאחוזות, במסחר בתנובת החקלאות ובישול משקאות חריפים. לאחר מכן התגוונו משלח־ידם של היהודים בתחומי המסחר, המלאכה והשרותים, אך הכל בקנה־מדה מקומי ומצומצם.

לעומת זאת זכתה קהילת מונושטור לרבנים ראויים לשמם. הרב הראשון היה ר׳ יקותיאל שווארץ. נולד בעיר קֶצ׳קֶמֶט שבהונגריה. תלמיד ר׳ משה פולאק בבוני׳האד וישיבת פרסבורג של בעל ״כתב סופר״. הוא נבחר בשנות השלושים של המאה ה־19. נפטר ביום יט בתשרי תרנ״ז (1896). הוא הרבה להתכתב עם שלושה הרבנים הגדולים בסביבתו, הרבנים והאמו״רים של הערים סיגט ודעש, שתשובותיהם אליו מגלות הערכה והכרה בלמדנותו ובכושר הפלפול התלמודי שלו. וכן עם רבה של קלויזנבורג, ר׳ משה שמואל גלאזנר. גם שכנו מצפון־מזרח, רבה של סאטמאר, ר׳ יהודה גרינוואלד, עדיין הספיק להשיב לו, בשנת תרנ״ו (1896), טרם בואו לסאטמאר, שתי תשובות. מחכמי הונגריה הופנו אליו שש תשובות מהגאון החריף ר׳ עמרם בלוס, רבה של העיירה ברטיו־אויפאלו (Berettyóujfalu), שאף הוא היה תלמיד הכתב סופר (שמא באותו פרק־זמן?). ר׳ יקותיאל שווארץ היה איפוא רב עֵרני, שלבו היה פתוח למתרחש בעולם הרבני שבסביבתו. בין שאלותיו גם כאלו שעניינן בדברים שאירעו בקהילת מונושטור ובחלקן תשובות לשאלות ותמיהות בש״ס ופוסקים, ליישב קושיות ואבעיות כדרכה של תורה.

והרי התשובות מאת ר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים אב״ד סיגט: שו״ת אבני צדק או״ח סי׳ כח, לב; יו״ד סי׳ מח, מט, קלז, קלח; תשובות מאת ר׳ מנחם מענדל פאנט אב״ד דעש: שו״ת שערי צדק יו״ד סי׳ קכד, קסד, קצב; שו״ת אבני צדק סי׳ כא, עו, עז, עח, פז; תשובות מאת ר׳ משה שמואל גלאזנר: שו״ת דור רביעי, חלק א, סי׳ מח, נב; חלק ב, סי׳ א, ב, מד, מו, נז; תשובות מאת ר׳ עמרם בלום: שו״ת בית שערים או״ח, סי׳ קו, קח, קט, קיא, קכב, קכג; תשובות מאת ר׳ יהודה גרינוואלד: שו״ת זכרון יהודה, חקל ב, סי׳ צז, קפג.

הרב השני של מונושטור היה בנו של הקודם, ר׳ בנימין זאב שווארץ. תלמיד מובהק לר׳ יהודה גרינוואלד אב״ד סאטמאר. חתן ר׳ משה קליין אב״ד סילאגי־ציה (Szilágy-cseh). באופן טבעי בחרה בו הקהילה לממלא מקום אביו. הוא שימש ברבנות עד לפטירתו ביום כה בניסן תרצ״ח (1938). גם הוא יזם מגע ומשא ומתן של הלכה עם רבני דורו, אך במדה פחותה יותר. בראש וראשונה עם רבו הנערץ, ר׳ יהודה גרינוואלד, המתיחס אל התלמיד בחיבה ובחום. לאחר שהתלמיד החל לכהן ברבנות מונושטור מברכו רבו בלבביות: ״שלמא רבא ומזלא טבא וקרנא רמא לכבוד ידיד נפשי תלמידנו הרב החריף העצום... ממלא מקום אביו המנוח... אקדמה פניו בברכת מזל טוב. נתתי שמחה בלבי... וזכות אבותיך יהי׳ למשען לך צלח ורכב על דבר אמת. תתעלה ותתנשא בכל עניינים לטובה״. ובסיום התשובה, הדנה בהלכה למעשה בדבר ״קמח שנטחן לפסח״, שוב שולח לו הרב ברכת עידוד: ״ואתה בין תבין אשר לפניך לפי רוחב שכלך הזך... חזק ואמץ לבך ללמוד ברבים הן עם תלמידים נאמנים באמת והן עם בעלי בתים בכל עת האפשרי״ (שו״ת זכרון יהודה, חלק א, סי׳ קכה).

הוא פנה אל רבו פעמים נוספות, כשנתקל בבעיות הלכתיות בקהילתו, והרב תמיד נענה לו בחפץ לב ובמאור פנים (שם, חלק א, סי׳ קטז, קלז; חלק ב, סי׳ כח, צז, קפג). הוא פנה גם אל אחד מגדולי הרבנים, ר׳ משה גרינוואלד אב״ד חוסט, שוב בעניין אפיית מצות לפסח (שו״ת ערוגת הבשם או״ח סי׳ קכו) ובעניין גט בעייתי לאשה בלתי שפויה, השיב לו הרב יששכר בער קאהן, בשנת תרס״ה (1905), בחביבות: ״ואף שאינו נוגע למעשה אף על פי כן פניתי להשיב לו מפני הכבוד להראות כי חביבים עלי דבריו״ (שו״ת בינת יששכר אה״ע סי׳ ג).

לאחר פטירת ר׳ בנימין זאב שווארץ עמד כס הרבנות במונושטור פנוי כשנתיים. שתי בנותיו הצעירות של הרב, רבקה והעניא, עדיין היו פנויות. קהילת מונושטור החליטה שאחד מנושאי הבנות יהיה הרב הבא ולהשני תוענק נדוניה הולמת מטעם הקהילה. ואמנם כחצי שנה לאחר פטירתו נישאה הבת רבקה לבחור בעל כישורים לשמש ברבנות מונושטור. היה זה הבחור המופלג משה אליאש בן הרב של קהילת סאמוש־אויוואר (Szamosujvár). כשהנהגת הקהילה הציעה לו את הרבנות, העדיף ר׳ משה אליאש את הנדוניה, שכן לבו לא משך אותו לשמש רבה של מונושטור. ואילו הבת הצעירה, העניא, נישאה למי שעתיד היה לכהן כרבה של מונושטור, אמנם שנים ספורות בלבד. שכן כעבור ארבע שנים נכרתה הקהילה ורובם המכריע של חבריה ורבם עלו על המוקד.

הרב האחרון של מונושטור היה ר׳ חיים משה פיש. נולד בשנת תרע״ח (1918). אביו, ר׳ אליעזר פיש היה האדמו״ר מביקסאד בעיר סאטמאר, שהיה ידוע כאחד האדמו״רים המיוחדים בטראנסילוואניה, שרבים השכימו לפתחו ובכללם גם משאינם בני ברית. שכן האדמו״ר מביקסאד היה ידוע ברחבי המדינה והתפרסם לאיש קדוש ובעל מופת. בנו ר׳ חיים משה פיש היה עילוי מופלג ומתנהג בחסידות ובפרישות. חתונתו התקיימה בעיר סאטמאר בקיץ 1940 בהשתתפות המון רב. מיד לאחר מכן החל לכהן ברבנות מונושטור לגאוות בני הקהילה. דרשותיו היו מלאכת מחשבת של חריפות ובקיאות, מגידות ופלפול, ששולבו באמנות מיוחדת במינה. הוא וכל בני משפחתו נספו באושוויץ. חיבור קטן (כ־40 דף) בשם ״בני משה״ שרד מכתביו. אחיו, האדמו״ר מביקסאד בברוקלין, צירפו לספר אביהם, ר׳ אליעזר פיש, ספר ״שם אליעזר״ (ברוקלין תשי״ד), שאף הוא אינו אלא שריד מחיבוריו שאבדו בשואה.

בני קהילת מונושטור היו כמעט כולם שומרי תורה ומצוות. שפת אמם היתה יידיש. במפקד של 1930 הצהירו על כך 310 (מתוך 319) יהודים. אך היו ביניהם גם קומץ בעלי השכלה, כגון יהודה אליעזר אלק (Ellek) ואברהם רוט, שכתבו בעברית ובהונגרית בעתונות היהודית, בראשית המאה, על נושאים יהודיים, כגון בעיות הלוח העברי, שינויים במנהגי המילה ועוד. פעמים התעמתו שני המשכילים זה כנגד זה. אברהם רוט שהיה הנוטר הממלכתי של מונושטור והנפה היה גם כן אדם משכיל. אדם נוסף בעל השכלה נולד במונושטור (בשנת 1885): מיקלוש ברנאט, בוגר בית־המדרש לרבנים בבודאפשט, שבו למד בשנים 1906 — 1917. עם הסמכתו לרבנות שימש כרב בקהילה הניאולוגית בעיר טאפולצה (Tapolca), על שפת אגם הבאלאטון. בשנת 1923 נקרא לשמש כמורה דת בקהילת פשט. חיבר בהונגרית מחקר על ״האטימולוגיה במדרש ובתלמוד״ (Az etymilogia a Midrasban és a Talmudban), שהיה כנראה חיבורו לשם קבלת תואר ד״ר (בודאפשט 1916).

הנוער בחלקו היה פעיל בפעילות ציונית. התנועה הרוויזיוניסטית היתה הדומיננטית במקום, ורוב הצעירים היו חברים בבית״ר. בשנת 1931, לדוגמה, היו 15 שוקלי שקלים, כולם הצביעו לתנועה הרוויזיוניסטית.

עם כניסית ההונגרים למונושטור החלה תקופת השואה, ששיאה היה גרוש היהודים לאושוויץ והשמדתם. נביא כמה משפטים מתיאורה של אגי הגדוש. בתחילת מאי 1944 הגיעו הז׳אנדרמים ההונגרים למונושטור. הם הגיעו לכל בית יהודי ובצורה הברוטאלית ביותר הודיעו ליהודים שעליהם לעזוב מיד את דירותיהם. רק קצת חפצים אישיים הורשו לקחת אתם. הז׳אנדרמים לקחו את מפתחו הדירות, שנסגרו והוחתמו. את היהודים ואת חפציהם לקחו בעגלות אל בית־הכנסת ושוכנו שם ובכמה בתים מסביב. כעבור ימים אחדים שוב באו הז׳אנדזרמרים בעגלות והובילו את היהודים למחנה בור־פאטאק, שמעברה השני של העיר נאג׳־באניה. במחנה הקימו אהלים מאולתרים, אך רוב האנשים ישבו תחת כפת השמים על הקרקע. כמה ימים לאחר שהגיעו לבור־פאטאק נבחרה קבוצה של גברים והובלו לגיטו נאג׳־באניה, שם הוכו מכות אכזריות, כדי לגלות את המקומות שבהם החביאו את רכושם. כשהוחזרו לבור־פאטאק היו במצב של עלפון, כשכל גופם מלא חבורות, כחולות ושחורות.

כעבור שבועיים וחצי הובלו לתחנת הרכבת של נאג׳־באניה. הוכנסו לקרונות, 60—80 איש בקרון, ללא שום תנאים סניטריים. ללא אוכל וללא שתיה. הגיעו לאושוויץ ביום 3 ביוני 1944. החלה הסלקציה, שבה הופרדו מן ההורים והילדים, שנשרפו בכבשנים.

מרכז מונושטור
MONOSTOR FŐTERE

כפר רֶמֶטֶמזו Remetemező

במרחק 4 ק״מ מהעיירה סינוואראליא שוכן הכפר הגדול רמטמזו (ברומנית Pomi) אשר בו חיו ביחסי שכנות טובים רומנים ויהודים. רוב היהודים עסקו במסחר ומלאכת כפיים ומיעוטם בחלקאות. היהודים חיו בדרך כלל ברווחה. בשנות השלושים היה ליהודים נציג במועצה הכפרית. בשנת 1938, כאשר הגיע לשלטון משמר הברזל, החלה התארגנות של צעירים לפעילות אנטישמית. למזלנו היה זה עניין זמני, שכן לאחר זמן קצר חזרו החיים למסלולם התקין.

בכפר היתה קיימת קהילה יהודית נאה עם בית כנסת יפה, מקוה טהרה והקהילה החזיקה שוחט. בבית הכנסת פעל חדר לילדים קטנים. הבחורים המבוגרים יותר למדו בישיבות ברחבי המדינה. היתה פעילות תרבותית־דתית ערה. בני נוער אחדים למדו גם באוניברסיטאות, כגון מַרטוֹן, לנדאו, שלמד בבית־ספר לרפואה. אך הוא נאלץ להפסיק לימודיו ורק לאחר שחזר מאושוויץ המשיך בלימודיו באוניברסיטת וואשארהלי.

בשנת 1940, לאחר שטראנסילוואניה הצפונית סופחה להונגריה, נעשו החיים קשים יותר. החוקים האנטי־יהודיים הגבילו את היהודים בכל תחומי החיים. ואף על פי כן עדיין היו נסבלים עד 19 במרץ 1944, כאשר הגרמנים השתלטו על הונגריה. באחד במאי 1944 אספו הז׳נדרמים את יהודי הכפר ובעגלות הובילו אותם לגיטו סאטמאר. חלק מן היהודים עונו והוכו מכות איומות כדי לגלות היכן הסתירו את רכושם. בין המוכים: אֵלִיאַש לנדאו, רוזנפלד וז׳יגא הירש. בראשית יוני 1944 גורשו לאושוויץ. מתוך 120 המגורשים שרדו 20 בלבד.

רשימת המגורשים מרמטמזו

משפחות	מספר נפשות: גורשו	חזרו
אֵלִיאַש לנדאו	9	3
לַייבִּיש לנדאו	5	—
גִיזֶלָה לנדאו	1	—
ז׳יגא הירש	10	1
לייב פינקלשטיין	10	1
דוד פינקלשטיין	6	—
חיים פינקלשטיין	2	1
משה שמואל	2	2
הרמוש קליין	13	5
מרדכי קליין	4	2
רוזנפלד	3	1
ינו איזראעל	4	—
סרנה מושקוביץ	—	
שלמה לבוביץ	6	—
פייגא כ״ץ	2	—
יעקב כ״ץ	3	—
קינד	6	2
לווינגר	8	2
לַמוֹש שמואל	3	—
גרוס	5	1
פִּיש	9	—
הרמאן	4	—
זלקוביץ	6	1
סה״כ	120	20

כתב יונתן פרנק

כפר שיקרלו Sikárló

במרחק של 16 ק״מ מנאג׳־באניה שוכנים שני כפרים סמוכים נאג׳־שיקראלו Nagysikárlò (ברומנית Cicarlau) וקיש־שיקארלו (ברומנית Bargau). בשני הכפרים חיו יהודים ורומנים ביחסים טובים. היהודים התפרנסו ממסחר וכן מחקלאות וגידול כרמים. עד 1940, כשטראנסילוואניה הצפונית סופחה להונגריה, חיו יהודי שני הכפרים בשקט ובשלוה. האסון הראשון התרגש על יהודי שיקארלו מיד עם כניסת ההונגרים. ביום בספטמבר 1940. בעצם יום השבת הגיעו ז׳ינדרמים הונגרים אל המכולת של שלום טייטלבוים ותבעו ממנו למכור להם דלק. טייטלבוים ענה להם שבשבת החנות סגורה. מיד אחר צאת השבת הוא מוכן לשרת אותם ברצון. הז׳ינדרמים פנו אל הכפר הסמוך קִיש שיקארלו, אל המכולת של גיטל וגם שם קבלו אותה תשובה. למחרת, חזרו הז׳ינדרמים והזמינו את טייטלבוים ואת גיטל למזכירות הכפר. עברו הימים ושני האנשים נעלמו עקבותיהם. החיפושים אחריהם דרך המפקדות של נאג׳־באניה, סאטמאר, קולוזשוואר ואף בודאפשט נשארו ללא תוצאות. ב־12 בפברואר 1941 נתברר ששני היהודים נורו בידי הז׳ינדרמים עוד באותו יום בהרי שיקארלו. הגופות הועברו לבית־העלמין בשיקארלו. [הערת המערכת: לפי עדות אחרת לא נורה אלא שלום טייטלבוים בלבד].

בשנת 1942 גויסו לפלוגות העבודה שני האחים גוטסמאן מקִיש שיקארלו, בוּמִי ויוני. הם נשלחו לאוקראינה ועקבותיהם נעלמו בערבות אוקראינה.

בנאג׳־שיקארלו היה בית־כנסת קטן ונאה שבו התפללו יהודי שני הכפרים. היה להם גם שוחט. בשבתות וחגים היה מנין קבוע. בחודש מאי 1944 הוכנסו לגיטו נאג׳־באניה ובחודש יוני גורשו לאושוויץ. מתוך 42 נפשות שרדו 4.

רשימת המגורשים משיקרלו

משפחות	מספר נפשות: גורשו	חזרו
אבראהאם	3	—
טייטלבוים	2	—
וַואסֶרבַלַאט	3	—
הרשקוֹביץ	6	1
מוֹזֶש	3	—
הֶענֶר	2	—
וויינברגר	3	—
לבוביטש	4	1
שאַלאַמוֹן	4	1
קְלַפְּנֶר	4	—
גוטסמן	3	1
גיטל	3	—
רוזנפלד	2	—
סה״כ	42	4

כתב יונתן פרנק

כפר סָאמוש־וֶרֶשמָארט

במרחק של כארבעה ק״מ מסינרוואראליא שוכן הכפר סאמוש־ורשמארט (ברומנית Rosiori), שבו חיו כ־500 (משפחות) רומניות וכתריסר משפחות של יהודים. היחסים הבין־עדתיים היו טובים ומכובדים. עד לשנת 1938, שבה עלו לשלטון ברומניה אנשי ״משמר הברזל״ של קוזא־גוגה, חיו היהודים חיים שלוים. עד מהרה נפלה ממשלה אנטישמית זו והחיים חזרו למסלולם התקין, עד ספטמבר 1940, שבו עברה טראנסילוואניה הצפונית לרשותה של הונגריה.

עיסוקם העקרי של יהודי וורשמארט היה חקלאות ומסחר. ליעקב פראנק וללֶאופולד שמעון היו מכונות דיש וטרקטורים, מלבד חנויות ובתי מרזח. הם פרנסו את משפחותיהם בכבוד. למשפחת איזראעל (זלמן, שמואל ואהרן) היו קרקעות ועסקו בחקלאות; אהרן פראנק סחר בעורות וגידל בהמות למכירה. שטיין היה סנדלר; היה בית כנסת קטן ונאה שבו התפללו בשבתות ובחגים. השוחט מן הכפר הסמוך פום (Pomi) בא כל שבוע לשחוט ליהודי הכפר.

בשנת 1940, כאשר ההונגרים נכנסו לטראנסילוואניה הצפונית, שכנה יחידה צבאית בכפר. היה זה בתקופת החגים של חודש תשרי, ראש השנה, יום הכפורים וסוכות. החיילים היהודים הוזמנו לשולחן החג של יהודי הכפר. דודי יעקב פראנק ואשתו אסתר בישלו ואפו אוכל בכמויות גדולות למען החיילים היהודים, שהופתעו מן היחס הלבבי והחם שזכו מצדם של יהודי הכפר.

לאחר כיבושה של הונגריה בידי גרמניה החלה ההשמדה. תוך ששה שבועות הוכרתה יהדות וורשמארט. יהודי הכפר גורשו לגיטו סאטמאר ומשם לאושוויץ.

רשימת המגורשים מסאמוש־וורשמארט

משפחות	מספר נפשות: גורשו	חזרו
יעק פראנק	3	—
אהרן פראנק	2	—
לאיוש פראנק	3	—
ברטה איזראעל	4	1
לֶאופולד שמְעון	5	1
זלמן דַייטש	6	—
שטיין	6	2
פטר קראוס	3	1
זלמן איזראעל	2	—
שמואל איזראעל	3	—
אפרים איזראעל (נספה באוקראינה)	1	—
אהרן איזראעל	3	—
סה״כ	41	5

כתב יונתן פרנק

תקופת השואה

ממשלות אנטישמיות

בימי המשטר הרומני

אחת התכונות המאפיינות את המשטר הרומני מאז כינונה של הממלכה הרומנית בשנת 1877, כאשר התאחדו שתי הנסיכויות, וַאלַכְיָה (הידועה גם בשם מונטניה (Muntenia) ומוֹלדוֹבָה והמליכה את הנסיך קארול (Carol) הראשון כמלך הראשון של רומניה — היא האנטישמיות. שנאת יהודים והפלייתם בכל תחומי החיים, היתה מסימני ההיכר המובהקים של ממלכה זו. כאשר צורפה טראנסילוואניה לרומניה, בתום מלחמת העולם הראשונה, מצאו עצמם יהודי חבל ארץ זה במצור ומצוקה, שלא היו רגילים בהם זה כחמישים שנה ומעלה, מאז שנת 1867, כאשר זכו לשוויון זכויות מלא, במסגרת המונרכיה האוסטרו־הונגרית. רק לחצן של מדינות אירופה, ביחוד בריטניה וצרפת, על המלך הרומני וממשלתו, הקלו מדי פעם, ולזמנים קצרים בלבד, את המועקה מעל יהודי רומניה בכלל ומעל יהודי טראנסילוואניה בפרט. מאידך, הארגונים האנטישמיים הרבים שגררו אחריהם המונים, דאגו לכך שהיהודים לא יזכו לשלווה ורווחה. הגדילה לעשות האנטישמיות המאורגנת של הסטודנטים, שהתכנסו בספטמבר 1920 בעיר קלויזנבורג (Kolozsvár) לקונגרס הארצי הראשון שלהם. באותו קונגרס הוצאו היהודים מן האיגוד הכללי של הסטודנטים. הסטודנטים ותומכיהם ערכו פרעות בכמה מערי רומניה הישנה וטראנסילוואניה. אחד השיאים של הברבריות האנטישמית של הסטודנטים אירע בעיר גרוסווארדיין (Nagyvárad) ב־9 בדצמבר 1927, שוב לרגל קונגרס ארצי שהתקיים בעיר זו. בפרעות נחרבו חמשה בתי־כנסת, חוללו ונשרפו 28 ספרי תורה. בדרכם הביתה ברכבת מיוחדת שהועמדה לרשותם, התעכבו בעיירה הוניאד (Bánffyhunyad, Huedin) וגם שם חוללו פוגרום ביהודים. בהגיעם לעיר קלויזנבורג החריבו שמונה בתי־כנסת וחוללו 46 ספרי תורה. גם בעיר יאַסִי בירת מולדובה, שהיה מוקד פעיל לפעילות חוליגאנית, בהשראת הפרופסור הידוע לשמצה קוזא (Cuza), שזה עשרות שנים הטיף לשנאת יהודים, ערכו הסטודנטים המשולהבים מהקונגרס בגרוסווארדיין, פרעות ביהודי העיר.

וכל זאת לפני עלות היטלר לשלטון בגרמניה. לאחר כינון השלטון הנאצי בגרמניה, בינואר 1933, מצא משטר זה אהדה רבה ותמיכה רבה ברומניה. ראש האנטישמים ברומניה והותיק בהם, הפרופסור קוזה הנ״ל, השתתף בקיץ 1934 בקונגרס הנאצי בנִירנבֶּרג. בחזרו לרומניה הצהיר בגלוי כי מדיניותו היא ״מדיניות היטלריסטית״. זמן קצר לאחר מכן, בשנת 1935, התמזגו מפלגותיהם של שני האנטישמים הבולטים, של קוזה, שחסידיו היו בעיקר בחבלי ריגאט (Regat) (רומניה הישנה), ושל אוקטאוויאן גוגא (Octavian Goga), שהיה מנהיג האנטישמים בטראנסילוואניה. בטכס ההשבעה שערכו שני המנהיגים בכנסייה הגדולה בעיר יאסי התחייבו לבצע תכנית־פעולה, שעיקריה הם:

א. החוקה הרומנית תתוקן ויוכנס בה העיקרון כי השליטה הפוליטית בארץ תהיה רק בידי ״הרומנים שבעורקיהם זורם דם רומני טהור״.

ב. העתונות תהיה נכס לאומי. למיעוטים תהיה הרשות להוציא עתונים רק בשפתם הם.

ג. תינתן עדיפות לרומנים בכל המפעלים הכלכליים ובמוסדות התרבות.

ד. מאחר והיהודים הם אלמנט שלילי, המזיק לאינטרסים של המדינה, לא יתקבלו לשום שירותים ממלכתיים או פרטיים. הגרמנים, לעומת זאת, הם מיעוט נאמן, ומותר לקבלם לשירותים ממלכתיים.

ה. יגורשו הפליטים היהודים הבלתי־ליגאליים.

ו. יתוקן חוק האזרחות.

ז. יופקעו הנכסים העירוניים והכפריים הנמצאים בידי יהודים ויינתן אופי לאומי רומני לערים.

דבר הלמד מעניינו, שתכנית זו שואבת את השראתה מהחוקים הגזעניים של הרייך הגרמני, שפורסמו ב־15 בספטמבר 1935. אף כי במצע זה לא נזכרה כלל ההתקרבות לגרמניה, שכן בימים ההם טרם היתה פופולארית. ואילו לתכנית אנטישמית מובטחת היתה תמיכת ההמונים.

בסעיף ד׳ של תכנית קוזא־גוגה נזכרים הגרמנים כ״מיעוט נאמן״. ואכן הגרמנים בטראנסילוואניה (Erdély) (סאקסים ושוואבים), שבמפקד האוכלוסין משנת 1920 מנה 539,427 נפש (10.55%), היו מאז ומעולם שונאי יהודים ומאז עלות היטלר לשלטון הזדהו רוב הגרמנים בטראנסילוואניה עם המשטר הנאצי ורבים מן הצעירים התגייסו לצבא הגרמני, כולל יחידות ס״ס וגיסטאפו. מעמדם הכלכלי של הגרמנים בטראנסילוואניה היה מעל ומעבר למספרם. הם היו בעלי משקים חקלאיים מפותחים, בעלי מפעלים בערים רבות ושלטו על נתחים מכובדים ביותר במשק הכלכלי במדינה.

הממשלות האנטישמיות ברומניה (1938—1940)

כל הממשלות הרומניות, החל בתום מלחמת העולם הראשונה וכלה בממשלה שהתפרקה בדצמבר 1937 — וממשלות רבות שהתחלפו במשך שני העשורים הללו ברומניה — לא היו במצען ובתכניות הפעולה שלהן סעיפים אנטישמיים גלויים, אם כי הלכה למעשה נקטו, כאמור, הפליות לא מעטות כלפי יהודים. הממשלות כיבדו, לפחות למראית עין ומן השפה ולחוץ, את התחייבויותיהן כלפי שתי המעצמות הידידותיות, צרפת ובריטניה. הפעולות הגלויות כלפי האזרחים היהודים היו לכאורה, הוגנות. כאשר פרצו פרעות נגד יהודים בהנהגת הארגונים האנטישמיים, לא נקטה הממשלה פעולות מתבקשות ולא יצאה מכליה כדי לדכא אותן ולהחזיר הסדר על כנו, אלא במדה והיא ראתה סכנה לממשל עצמו. אולם לאחר הבחירות של 29 בדצמבר 1937, חרג המלך קארול השני מנוהג זה. הוא מסר את הרכבת הממשלה לידי אוקטאוויאן גוגא, אף על פי שמפלגתו קבלה רק את המקום הרביעי בבחירות (9.15%). במקום הראשון זכתה המפלגה הליבראלית (39.5%), במקום השני זכתה המפלגה האגררית הלאומית (20%), במקום השלישי זכה ״משמר הברזל״ של קודריאנו (Codreanu), האנטישמי הקיצוני. הדבר נעשה כדי להפיס את דעתו של המשטר הנאצי בגרמניה. יש לציין שהמלך קארול השני לא היה אנטישמי באופן אישי (אהובתו היתה בחורה יהודית בשם אלנה לופסקו (Elena Lupescu).ממשל גוגא, שימי שלטונו ארכו ארבעים יום בלבד, היתה הממשלה הראשונה ברומניה שהופיעה בגלוי במצע אנטישמי. למרות פרק הזמן הקצר, הספיקה הממשלה לגזור כמה גזירות נגד יהודים. ביום השלישי לכינון שלטונו נסגרו שלושה עתונים ליבראליים גדולים, שבין עורכיהם ועובדיהם היו יהודים רבים, שהתנגדו למשטר הנאצי והיו פרו־מערביים. בין הצעדים שנקטה ממשלת גוגא, בדיקת רשיונותיהם של הרופאים והרוקחים היהודים, שבעקבותיהם פוטרו כמאתיים רופאים ונסגרו כל בתי המרקחת הפרטיים שבבעלות יהודית; החלפת מנהלים יהודים בנוצרים במפעלים רבים; הודחו רבים מהפקידים הבכירים היהודים, החמור שבצעדים האנטי־יהודיים היה החוק מיום 22 בינואר 1938 לבדיקת אזרחותם של היהודים, שבעקבותיו נשללו זכויותיהם האזרחיות של כשליש מקרב האוכלוסייה היהודית. כן הוצא צו האוסר על יהודים מכירת תוצרת, שחוקי המונופול חלים עליהם (טאבאק, גפרורים, כוהל, מלח ועוד). בוטל זכותם של רבים מעורכי הדין לעסוק במקצועם.

נפילת ממשלת גוגא (פברואר 1938) נגרמה בשל לחצן של צרפת ובריטניה, שראו בממשלה זו הפרת ההתחייבויות הבינלאומיות עליהן חתמה רומניה. גם התסבוכת הכלכלית שהמדינה נקלעה אליה, שנגרמה במידה רבה על־ידי התנגדות יהודית מאורגנת, אילצה את המלך לפזר את הממשלה. הוא כונן ממשלות בזו אחר זו, שכולן היו בחסות הדיקטאטורה האישית של המלך. הראשונה בהן, שבראשה עמד הפאטריארך מירון קריסטיא (Miron Cristea), ראש הכנסייה האורתודוכסית ברומניה, אנטישמי נודע. מבחינה מסויימת המשיך את המדיניות האנטי־יהודית של גוגא. הממשלה החדשה פרסמה הצהרה מפי מיניסטר הפנים ג׳ טאטארסקו (Tătărescu) על ההכרח לגרש מן הארץ סוגים מסויימים של יהודים. כמה מן השרים בממשלת קריסטיא היו אנטישמים ידועים ופעילים מזה זמן רב. ואכן הממשלה הפעילה כמה וכמה גזרות חדשות. לאחר מותו של מירון קריסטיא (מארס 1939) כיהנו בזו אחר זו ממשלות קצרות־ימים, כולן בעלי גוון אנטישמי. עד מסירת טראנסילוואניה הצפונית להונגריה לפי ״תכתיב ווינה (30 באוגוסט 1940), הוציאו הממשלות שכיהנו במסגרת הדיקטאטורה המלכותית גזרות על היהודים, כגון: איסור לעסוק במסחר בכפרים; ביטול בעלות יהודית על קרקעות חלקאיות; קניסת מפעלים שאחוז היהודים המועסק בהם היה גבוה מדי; הרחקת עורכי־דין מן הלשכות ואיסור לעסוק במקצועות חפשיים המצריכים קשר ישיר עם השלטונות (בעיקר עו״ד), איסור בעלות יהודית על בתי קולנוע; ביטול תוקף התעודות של בתי ספר יהודים; איסור לעסוק במו״לות של ספרים, עתונים וכתבי־עת רומניים; הרחבת בדיקת הזכויות האזרחיות והחלטות גירוש לגבי אלה שתעודותיהם נמצאות פסולות ועוד ועוד. מן הראוי להדגיש שכל הפעילות האנטי־יהודית ברומניה בתקופה זאת היתה בהשפעת המשטר הגרמני־נאצי ובלחצו, שאתו

התהדקו קשרי המסחר. בשנת 1938 מחצית היצוא הרומני נספגה על־ידי גרמניה (תבואה, עצים, נפט). מאז ואילך גדלה מגמה זו והלחץ הגרמני על רומניה הלך וגדל.

עם חילופי המשטר

ב־30 באוגוסט 1940 צורפה טראנסילוואניה הצפונית להונגריה, לפי "פשרה" שכפתה גרמניה על רומניה ("תכתיב וינה" — Bécsi döntés). בחלק זה של טראנסילוואניה התגוררו למעלה משלושה רבעים של היהודים — 164,000 מתוך כ־200,000 יהודי טראנסילוואניה. בחלק זה היו הקהילות הגדולות שבערים כגון גרוסווארדיין, קלויזנבורג, סאטמאר, סיגט, מארוש־וואשארהיי והקהילות הבינוניות והקטנות בכ־160 ערים, עיירות וכפרים. רבים מיהודי טראנסילוואניה, שזכרו את הונגריה שמלפני מלחמת העולם הראשונה, שבה נהנו היהודים מכל הזכויות האזרחיות, בהיותם שווי זכויות עם כל חלקי האוכלוסייה האחרים, תלו תקוות כמוסות, שמא עומדת לחזור תקופת זוהר זו, לפחות בחלקה. יש לזכור שיהודים אלה היו מעורים היטב בתרבות ההונגרית ובספרותה ושפת־אמם היתה הונגרית, שגם במשטר הרומני טיפחוה והיתה מזונם הרוחני, על־פי רוב הבלעדי. אולם כגודל התקוה והציפיה, עומק האכזבה. מיד עם כניסת החיילים ההונגרים לערי טראנסילוואניה והתושבים ההונגרים ערכו להם קבלות פנים נלהבות, הורחקו נציגי הקהילות היהודיות מטכסי קבלות הפנים בגסות. עד מהרה נוכחו יהודי טראנסילוואניה לדעת שההונגרים של 1940 אינם אותם ההונגרים שאותם ראו בחזיונותיהם.

לפני שטראנסילוואניה הצפונית צורפה להונגריה, כבר חוקקו בבתי הפרלמנט ההונגרי, הבית התחתון והעליון, שני חוקים אנטי־יהודיים. החוק הראשון בשנת 1938 והשני בשנת 1939. ב־8 באפריל 1938 הונחה על שולחן בית הנבחרים הצעת חוק "להבטחת יתר איזון בחיים החברתיים והכלכליים" של הונגריה. החוק נכנס לתוקף ב־29 במאי 1938. הוא בא להגביל חלקם של היהודים בכלכלה ובמקצועות החפשיים ל־20%. יש להודות, שהתוצאות של החוק הזה לא היה בהן אלא שינוי מועט וכמעט בלתי מורגש בחיי יהודי הונגריה. קשה ממנו לאין ערוך היה "חוק היהודי" השני, שהדיון בו נפתח בבית הנבחרים ביום 24 בפברואר 1939 ונתקבל ב־4 במאי 1939. בחוק זה מוגדרים רוב המומרים כיהודים לכל דבר. החוק מבטל את שוויון הזכויות של היהודים שנחקק 72 שנה קודם לכן, בשנת 1867. בחוק זה נשללה מן היהודים זכות הבחירה. הוא כולל הגבלות חמורות במקצועות החפשיים ובחיי הכלכלה. איסור העסקת יהודים במוסדות ממשלתיים, רשויות מקומיות ומוסדות ציבור. איסור על יהודים לעסוק במו"לות, עריכת עתונים וכתבי־עת ממשלתיים ומנהלים של בתי קולנוע ותיאטראות; הוגבלה זכות היהודים לעסוק במלאכה והוגבל שיעורם במפעלים פרטיים ועוד ועוד. ההקבלות בין החוקים שנחקקו ברומניה ובהונגריה באותן שנים גלויות לעין. ללמדך, שמקורות ההשראה וההשפעה לחקיקה זאת הם — גרמניה הנאצית וחוקי נירנברג. מספר הנפגעים מחוק זה מוערך בכ־60—70 אלף משפחות, דהיינו למעלה ממאתיים אלף נפש, שנותרו ללא מפרנסים ורובם הפכו למקרי סעד שנזקקו לתמיכה ציבורית.

החוק היהודי השלישי נחקק ונכנס לתוקפו ב־8 באוגוסט 1941, כשטראנסילוואניה הצפונית היתה כבר חלק מהונגריה זה כשנה. חוק זה שהוכתר בכותרת "הגנת הגזע", מגמתו להוציא את היהודים מכלל החברה ההונגרית. חלקו הראשון של החוק אוסר על נישואין בין יהודים ללא־יהודים. המטרה המוצהרת היתה "ההגנה על טוהר הגזע של האומה המאג'ארית". הוא היה מכוון נגד היסודות המתבוללים בקרב יהדות הונגריה, שמספרם לא היה קטן, ביחוד בבודאפשט. יהודי דתי ולאומי לא יבכה על חוק הבא להרחיק יהודים מלא־יהודים, אף אם מגמתו של החוק בא ממקורות דלוחים, שכן יהודי מצווה על כך ממקורותיו הוא, במצוות רבות מדאורייתא ומדרבנן. אך באותה עת ממש נקטו ההונגרים צעד ראשון בדרך אל ה"פתרון הסופי" בנוסחו הידוע, כאשר 18,500 יהודים מהונגריה, רובם בעלי נתינות זרה, אבל תושבים ותיקים בארץ, גורשו לגליציה שהיתה באותה עת תחת שלטון צבאי הונגרי. בסוף אוגוסט 1941 נטבחו המגורשים בעיר קאמיניץ־פודולסק (Kamenec-Podolsk) בידי יחידות ס"ס גרמניות, אנשי צבא הונגרים ואנשי מיליציה אוקראינים. פרופ' נתנאל קצבורג רואה בסמיכות הזמנים שבין הדיון הפרלמנטרי בחוק זה ובין הרצח ההמוני סיבה ומסובב.

בהמשך לחוק זה נחקק ב־1 במאי 1942 חוק נוסף, שבא לבטל חוק משנת 1895, שלפיו זכתה הדת היהודית למעמד מוכר במדינה, כמוהן כדתות הנוצריות, להבדיל. לפני כן לא היה מעמדה של דת משה וישראל אלא במעמד של "דת נסבלת" בלבד. החוק החדש החזיר את הגלגל אחורה 46 שנה. סמוך לכך, ב־6 בספטמבר 1942, נחקק חוק שהפקיע את קרקעות היהודים. הוחרמו כל האחוזות החקלאיות שבבעלות יהודית, ובכללם משקים זעירים. חוק זה פגע בכ־12,000 משפחות. משמעותו של חוק זה היתה

בעיקרה פוליטית. יהודי הונגריה ראו בזכות הבעלות על קרקע אחד מסמלי השוויון האזרחי. משניטלה מהם זכות זו, נתבטל אחד השרידים האחרונים של השוויון. בחוק זה היה גם משום תקדים, שכן כל החוקים האנטי־יהודיים עד עתה לא נגעו לרעה ברכוש פרטי.

רצח שלום טייטלבוים מכפר שיקרלו

עד כאן דובר בחוקים מפלים שפגעו בצורה חמורה במעמדם הכלכלי, החברתי והמשפטי של יהודי הונגריה. שורה של חוקים ותקנות בדבר שירות העבודה של יהודי הונגריה, שנחקקו ונתקנו בשנים 1941—1942, פגעו בקיומם הפיסי. בינתיים נתעכב על המקרה הטראגי דלקמן, שאירע בכפר ליד נאג׳־באניה נאג׳־שיקרלו (Nagysikárló), ימים ספורים לפני ראש השנה תש״א (1940), פחות מחודש לאחר כניסת ההונגרים לאיזור. היה זה קרוב לוודאי הרצח הראשון של יהודי בידי חיילים הונגרים בתקופה זו והיה בו אות מבשר רעה על הצפוי ליהודי טראנסילוואניה מידי ה״משחררים״ ההונגרים. על רצח זה כבר נכתב במדור הספורים האישיים מפי בן הנרצח, חיים תמרי, על־יסוד תביעה משפטית שהגיש לשלטונות הונגריה ביום 13 במארס 1994. ראוי הוא סיפור טראגי זה לאיזכור נוסף במקום זה, המתאר את הקורות בהונגריה ובטראנסילוואניה הצפונית בפרק זמן זה, 1940—1941, דהיינו שנתיים הראשונות ל״שחרורה״ של טראנסילוואניה הצפונית ע״י ההונגרים.

הכפר נאג׳־שיקרלו (ברומנית Cicărlău) שוכן בנפת נאג׳־באניה. בשנת 1930 התגוררו בו 42 יהודים, דהיינו 8—10 משפחות, מתוך 1458 תושבים. יהודי הכפר השתייכו מבחינה קהילתית לגליל נאג׳־באניה, ממנה קיבלו את השירותים הדתיים והקהילתיים. אולם היו בה כמה מוסדות קהילתיים, כגון בית־תפילה, שבו התקיים מניין בכל עת מצוא, כאשר התאפשר הדבר ובכל שבת ומועדי ישראל. גם בית־עלמין עמד לרשות יהודי הכפר, שהיה עתיק בהרבה מזה שבנאג׳־באניה, שכן התישבות יהודים בכפר קדמה בהרבה לזו שבנאג׳־באניה. ייתכן שגם שוחט קבוע עמד לרשות הקהילה הזעירה (אולי יחד עם כמה קהילות כפריות סמוכות). יהודי הכפר, שהיו כולם שומרי תורה ומצוות, התפרנסו, רובם בכבוד, ממסחר זעיר כבעלי חנויות ובתי מרזח, מתוצרת חקלאית ומהם שהיו בעלי קרקעות ומשקים חקלאיים. היהודים הכפריים, כדרך יהודים כפריים באיזור זה, לא היו למדנים גדולים, אך ידיעותיהם במצוות הדת, שקיבלו מאבותיהם, הספיקו כדי לשמור על כללי הדת. ידעו להתפלל בסידור תפילה ולומר תהלים (לפעמים בשגיאות) ומהם אף מסוגלים לעבור על פרשת השבוע ואולי גם להציץ בפירוש רש״י. ייתכן שהיה ביניהם גם בר־אוריין, שלמד בבחרותו בישיבה וגרסא דינקותא נשתמרה בקרבו בר̇ב או במעט. מכל מקום כולם ניהלו אורח חיים דתי קפדני, שמרו על כשרות המטבח, על טהרת המשפחה. קיצורו של דבר, היהודים השתדלו לחיות בשקט ובשלווה בין תושבי הכפר ביחסים תקינים ואף ידידותיים.

והנה ביום השבת 28 בספטמבר 1940 הגיעו שלושה חיילים הונגרים מיחידת דאנדאר (Dandár), בדרכם לעיר נאג׳־באניה, בה ציפתה להם קבלת פנים נלהבת — חיפשו החיילים דלק. החנות היחידה שבה מכרו דלק היתה של שלום טייטלבוים, שהיתה כמובן סגורה בשבת. אילו שיער שלום טייטלבוים שהדבר כרוך בפיקוח נפש, היה מיד מספק את דרישותיהם של החיילים ההונגרים והיה נותן להם את מבוקשם ללא אומר ודברים. לפי עדות הבן, חיים תמרי, התנהל דיאלוג שקט ומנומס בינו ובין החיילים והוא מספר: ״הגיעו לביתנו שלושה חיילים מהפלוגה הנזכרת ותבעו מאבא שימכור להם דלק... אבי הודיע מיד שכמובן שימכור להם דלק. החיילים שאלו מתי לבוא ואם להביא אתם כלים. אבי ענה שיבואו בערב. ובכך עזבו את המקום״. לפי דברים אלה יוצא שלא היה שום ויכוח ודין־ודברים בין החיילים ובין טייטלבוים. שני הצדדים הסכימו בהסכמה הדדית שהקניה תתבצע לאחר צאת השבת. אין בעדות הבן שום רמז שהיתה בכלל בעיה של חילול שבת, שכן טייטלבוים לא נדרש כלל לחלל את השבת. ואם אמנם כך, הרי ההמשך של האירוע הטראגי חמור שבעתיים. והבן ממשיך ומספר:

למחרת, ביום ראשון חזרו שלושה החיילים כשהם חמושים והודיעו לאבי שהוא עצור בעוון סירוב פקודה. הוא נלקח לכיוון הכפר הסמוך (כ־6 ק״מ) מיסטוט־פאלו (Misztótfalu) דרך השדות. כשאחותי הגיעה הביתה כעבור כשעתיים ולא מצאה את אבי בבית, סיפרו לה השכנים שהוא נלקח לכיוון הכפר הנזכר. אך הז׳אנדרמריה בכפר לא ידעה כלום. גם בעיר נאג׳־באניה לא ידעו ולא כלום. התברר, שטייטלבוים הובל ליערות שליד הכפר בושאג (Buság) ושם נרצח ונקבר. הרוצח היה סמל פרנץ נמט (Német Ferenc). החיילים הרוצחים נעצרו והשלטונות ערכו להם משפט ובסופו של דבר שוחררו בטענה שאין להאשים שלושה חיילים הונגרים הגונים ״בשביל יהודי אחד״. למען האמת יש להוסיף שהשלטונות התיחסו באהדה ובהגינות כלפי בת הנרצח, שהפכה עולמות כדי

להעניש את החיילים הרוצחים. הן בלשכת העוצר הורטי, ששם נתקבלה לראיון על־ידי פקיד בכיר בלשכת העוצר; הן בבית־המשפט הצבאי בעיר סקש־פהרוואר (Székesfehérvár), שאחד מפקידיו הבכירים הביע צערו על המקרה הטראגי. הוא צייד אותה בתרשים בכתב־ידו ובו ציון מקום קבורתו של שלום טייטלבוים; והן על־ידי בית־הדין הצבאי בקלויזנבורג, שבו היו עצורים הרוצחים. בית־הדין שיגר שלושה רופאים ואת שלושת הרוצחים כדי שיאתרו את מקום הקבורה. וכך אותר הקבר. שלום טייטלבוים הובא לקבר־ישראל בבית העלמין של שיקרלו ביום 12 בפברואר 1941. אם כי, כאמור, הרוצחים שוחררו, אך השלטונות עדיין היו רגישים לרצח ברוטאלי, שלא היתה לו שום הצדקה אף מבחינתם. בתקופה זאת עדיין לא הפך רצח יהודים לשיגרה. מאורע זה, שהיה כאמור, חריג בפרק זמן זה, הוסתר מעיני הציבור. הצנזורה אסרה על פרסומו בכלי התקשורת, עתונות ורדיו. אולם הסיפור הסתנן החוצה ונמסר מפה לאוזן והיה ידוע היטב למרבית יהודי נאג׳־באניה והסביבה.

פלוגות עבודת כפיה (Munkaszolgálat)

החוק לשרות העבודה נתקבל ב־12 במאי 1939 בתוקף צו מס׳ 5070/1939 והופעל באחד ביולי 1939. המסגרת היתה צבאית וכל יחידה (Zászlóalj) סופחה לאחת המפקדות הצבאיות. בשלב זה היו מגוייסי פלוגות העבודה לובשים מדים צבאיים והיחס אלהים היה זהה לגמרי ליחס אל כלל המגוייסים לצבא ההונגרי. שולם להם אותו שכר והם קיבלו את אותן מנות המזון. הוא הדין בכל הנוגע לסיוע למשפחות המגוייסים והטבות סעד. הם הוכרו רק באות M בצבע ירוק שנתפר על דש המדים. זמן קצר לאחר סיפוח (Erdély) הצפונית להונגריה השתנה מעמדם של אנשי פלוגות העבודה לרעה. לאחר כניסת הונגריה למלחמה נגד ברית המועצות הורע מצבם עוד יותר. מדי הצבא הוחלפו בבגדים אזרחיים עם סרט־שרוול צהוב (או לבן למומרים). הבגדים שאותם לבשו המגוייסים היו בגדים פרטיים שלהם, שברבות הימים הלכו ונשחקו, נקרעו ונתפוררו, מתוך עבודות הפרך שהוטלו עליהם. רק כומתה צבאית תרם הצבא למגוייסים. להלכה, היו זכאים גם למגפים צבאיים, אך אלה לא סופקו אלא במקרים יוצאים מן הכלל.

כשהארמיה ההונגרית השניה נפרסה באוקראינה במלחמת נגד ברית המועצות, חל גידול עצום במספרם של אנשי פלוגות העבודה שהוצבו בקו החזית. בסתיו 1941, בהתקרב החורף הרוסי, מצאו עצמם אנשי פלוגות העבודה בלתי מוכנים לאקלים הקשה. רוב המגוייסים היהודים נשלחו לאוקראינה. מעריכים שמספר היהודים ששרתו בחזית אוקראינה היה כ־50,000. בחלקי אוקראינה שנכבשו בידי ההונגרים, ובמיוחד לאורך קוי החזית, הועסקו אנשי פלוגות העבודה בסלילה, בניקוי ובאחזקה של דרכים ומסילות ברזל, סילוק שלג, טעינה ופריקה של תחמושת ומוצרי מזון, חפירת תעלות הגנה, חפירת מכשולים לטנקים, מחפורות ועמדות תותחים, סילוק מוקשים. העבודות היו קשות מנשוא. כאשר סוסים נפלו ומתו רתמו יהודים במקומם. טיהור שדות מוקשים תבע קרבנות רבים. ועל הכל היחס הבלתי אנושי מצד רובם הגדול של המפקדים ההונגרים, בכירים וזוטרים כאחד. המפקדים הבכירים נתנו הוראות לפיקודיהם, שלא יחזירו לביתם את אנשי פלוגות העבודה כשהם חיים. ואכן, רבים ממפקדי הפלוגות ופיקודיהם פעלו בהתאם להנחיה זאת והתיחסו אל היהודים באכזריות שקשה לתארה. הרמטכ״ל ההונגרי, פרנץ סומבאטהיי (Szombathely Ferenc), הבהיר זמן קצר לפני הוצאתו להורג את היחס לאנשי שירות העבודה במלים אלה:

> ״האכזריות הפכה להיות אהבת המולדת, מעשי זוועה הפכו להיות מעשי גבורה, שחיתות היתה לערך... הופיעו שני סוגים של משמעת, אחד מהם יושם כלפי היהודים, שנגדם כל דבר היה מותר...״

מגוייסי פלוגות העבודה נבחרו בדרך כלל לפי קבוצות גיל, בתחומי הגילים 21—42. אך היו ״מיוחסים״ שגויסו גם מעבר לגיל 42. אלה ״זכו״ בצווים אישיים, שנקראו צוי חירום. היו אלה אנשים שמילאו תפקידים חשובים בקהילותיהם. דגש מיוחד הושם בגיוס עשירים, בעלי מקצועות חפשיים, בכירי התעשיינים ואנשי עסקים בולטים וכן מנהיגים ציונים. היזמה לגיוסים מיוחדים אלה באו על־פי רוב מגורמים מקומיים ובראשם אגודת בארוש (Baross), הארגון האנטישמי של בעלי עסקים וראשי ארגוני המקצועות החפשיים בסניפים המקומיים ברחבי המדינה, שבדרך זו חפצו להפטר מבעלי תחרות יהודים. בהשפעת פעולות אלה הוציא משרד ההגננה ההונגרי צו חשאי ביום 22 באפריל 1942, שהורה למפקדי הגיוס לדאוג לכך, ש־10 עד 15 מן הפלוגות בחזית יהיו יהודים ״מפורסמים הודות לעשרם או למעמדם״. בצו ניתנה גם הסמכה לגייס יהודים שגילם מעל 42. רבים מיהודים אלה היו בלתי כשירים לחלוטין לכל עבודה פיזית ומכל שכן לתנאי העבודה באוקראינה. בין הנשלחים לאוקראינה היתה גם קבוצה גדולה של אנשים — יהודים ולא־יהודים —

שהיו בגדר "מסוכנים" בהיותם קומוניסטים ואנשי שמאל אחרים, שנשלחו ל"פלוגות עונשין" מיוחדות, שנשלחו לחזית. הם זוהו בעזרת סרטי־שרוול צהובים ועליהם נקודות שחורות.

דרך היסורים של פלוגת העבודה הגיעה לשיאה לאחר ינואר 1943, כשפרץ הצבא האדום את קווי־החזית ההונגריים ליד העיר וורונייז׳ (Voronezs). האבידות שסבל הצבא ההונגרי היו עצומות. הנסיגה הארוכה ורבת היסורים היתה איומה. האנשים צעדו כשהם עטופים סמרטוטים וסחבות ושמיכות שורצי כינים. אי־הסדר ששרר בכל, מנע מהם לקבל אפילו את מנות המזון הזעומות. לעתים פלשו חיילים הונגרים וגרמנים למקומות המחסה של אנשי שירות העבודה וגירשו אותם מתוכם והם נאלצו לדשדש ברגליהם כל הלילה כדי שלא יקפאו למוות. הרעב, הקור והכינים עשו בהם שמות ורבים מהם חלו במחלות שונות ובעיקר טיפוס הבטן. רבים מהם מתו בצדי הדרכים. אכזרי במיוחד היה גורלם של אלפים מאנשי פלוגות העבודה, חולים ובריאים כאחד, שהוחזקו בהסגר בעיירה דורושיץ (Doroshich) שליד זיטומיר (Zsitomir). ב־30 באפריל 1943 הציתו ההונגרים אחד האסמים, שהיו בו כ־800 אנשי שירות העבודה. הלפידים החיים שקפצו מן האסם הבוער נורו בידי החיילים ההונגרים שחיכו להם בחוץ.

רבים מאוד מ־250,000 החיילים ההונגרים בחזית האוקראינית נפלו בשבי הרוסי. לפי ההערכה נפלו בשבי הרוסי בין 20,000 ל־30,000 יהודים מאנשי פלוגות העבודה באוקראינה. ברוב המקרים, היה גורל היהודים בשבי כגורל השבויים ההונגרים. השובים לא הבחינו בין אלה לאלה והם זכו ליחס דומה, שהיה קשה מאוד. במקרים לא מעטים היה היחס אל היהודים השבויים קשה יותר, שכן לא מעט מן השומרים במחנות השבי היו בעצמם נגועים בשנאת יהודים. במקרה שבין השומרים היו גם יהודים, השתדלו אלה להיטיב במקצת את גורלם כמיטב יכלתם. ביחוד כשבין השומרים נתגלה יהודי בעל הכרה ודובר יידיש, שגילו אהדה לסבלם של השבויים היהודים, שידעו את ההבדל התהומי שבין יהודים למעניהם טרם נפלו בשבי. מספר לא קטן של יהודים נשבו בידי הסובייטים בסוף המלחמה ואף בתום המלחמה, בדרכם הביתה ממחנות העבודה בפולין ובגרמניה. הצבא האדום חטף אותם — יחד עם חיילים הונגרים ללא הבדל — והעבירם לחלקיה השונים של ברית המועצות, עד לערבות סיביר ועד למדינות האסיאתיות של ברית המועצות. רק אחרי שנחתמו חוזי השלום עם הונגריה ועם רומניה, בפברואר 1947, שוחררו אנשי שירות העבודה מהשבי.

מרכז הגיוס בנאג׳־באניה

לאחר צירופה של טרנסילוואניה הצפונית להונגריה הוקם הפיקוד התשיעי של הצבא ההונגרי, נוסף על שמונה הפיקודים שהיו קיימים עד כה בהונגריה בגבולותיה הקודמים. פיקוד הגייס התשיעי הוקם בקלויזנבורג. תחת פיקודו של הגייס הזה הועמד הבטליון (Zászlóalj) ה־.X, כמרכז גיוס אזורי לשירות העבודה, שמפקדתו נקבעה בעיר נאג׳־באניה ב־Polgári Kör. לצדה היו קיימים מקומות גיוס קטנים יותר בכמה מערי טראנסילוואניה, שאליהם נקראו להתגייס לשירות העבודה גם אזרחים לא־יהודיים, רובם רומנים. למרכז הגיוס בנאג׳־באניה השתייכו מלבד יהודי טרנסילוואניה גם יהודים ממחוזות קַארְפַּאטוֹ־רוּס, שצורפה להונגריה מצ׳כוסלובקיה ב־15 במארס 1939. זה היה האיזור שבו התגוררו יהודים במספרים גדולים, ובו הערים מוּנְקַאטְשׁ, אוּנְגוואַר, בֶּרֶגְסַאס, חוּסְט, סֶעֶלִישׁ, שבכל אחת גרו אלפי יהודים. ובכללו מחוז מַאראַמַארוֹשׁ הציכית שהכיל אוכלוסייה יהודית צפופה. מרכז הגיוס בנאג׳־באניה חלש איפוא על רבבות יהודים שבגיל הגיוס לשירות העבודה. ואכן בשנים 1942—1944 נשלחו אלפים רבים מיהודי טראנסילוואניה וקארפאטו־רוס לפלוגות־העבודה השונים בהונגריה, רבים מאוד מהם לאוקראינה, שהורכבו בידי המפקדה הראשית בנאג׳־באניה.

מאז הווסד המרכז לגיוס בנאג׳־באניה ועד ליום 1 במאי 1943, היתה הרוח במחנה זה, כמו ברוב חלקי הונגריה, רוח של אנטישמיות פרועה והתעללות במגוייסים. ב־1 במאי 1943 באה רוח חדשה למיפקדה, עם בואו של הקולונל רוויצקי לעמוד בראש המיפקדה, כפי שיבואר בפסקה הבאה. המגוייסים היו נתונים לשרירות לבם של המפקד ופיקודיו, שרובם ככולם היו חוליגנים וסאדיסטים, שמצאו כאן כר נרחב לבצע את נטיותיהם החולניות על אנשים חפים מפשע, מבוהלים וחסרי אונים, שהשאירו בביתם משפחות, אשה וילדים, פעמים בחוסר כל, והעתיד המצפה להם מאויים ומעורר דאגה חמורה — האם יזכו להשאר במדינה, או שמא נגזר עליהם לנפוח את נשמתם בערבות אוקראינה לאחר סבל שאין בכח אנוש לתאר. ובינתיים הם נתונים למרותם ולחסדם של חדלי־אישים מפסולת אנושית; חסרי כל השכלה ורגש אנושי מינימאלי. ופסולת אנושית זו, מתעללת באנשים בעלי אינטיליגנציה גבוהה, יהודית וכללית, בהכאות, בהשפלות, בתליית אנשים על ידיהם המקופלות מאחורי גבם, כשלאחר דקות ספורות הם מעולפים וחסרי הכרה. והגרוע

מכל שאנשים שאינם מוצאים חן בעיני חלאה אנושית זו, מוצאים את עצמם מוצבים ב״פלוגת עונשין״ (Büntetőszázad), שאחת דתם להשלח לחזית באוקראינה כשדמם הפקר להריגה בתנאים מחרידים. שכן בנאג׳־באניה הורכבו גם פלוגות־עונשין, שלתוכן הוכנסו יהודים ולא־יהודים, ללא שום אבחנה וללא שום סיבה. וכל זאת כשהמגוייסים עדיין ב״פרוזדור״ של הגיהנם המצפה להם מעבר לגבול, כשהם עדיין בתחום הנוף המוכר להם. הם היו מנותקים מהעולם שמחוץ לתחומי הקסרקטין, שממנו לא היתה יציאה בשום תנאי. ואף בני העיר נאג׳־באניה לא היה להם שום מגע עם משפחותיהם שמעבר לכתלי המחנה.

באחד למאי 1943 בא מפנה לטובה, כשהקולונל רוויצקי מונה למפקד המפקדה העשירית בנאג׳־באניה. את פעלו של רוויצקי נראה בפסקה הבאה. כאן נתאר את חיי המחנה לאחר פרק־זמן זה. יורשה לכותב שורות אלה לעבור לנימה אישית, ולהביא את רישומו כאחד המגוייסים לשרות העבודה בתקופת רוויצקי. את צו הגיוס קבלתי בחג הפסחא תש״ד (1944), שלפיו עלי להתייצב בנאג׳־באניה ב־25 באפריל 1944. בתקופה זו גויסו לשרות העבודה ילידי שנת 1923. בעירי סאמוש־אויוואר (Szamos Ujvár) היו שמונה בחורים משנתון הנ״ל וכולם גוייסו באותו תאריך. הגענו לנאג׳־באניה השכם בבוקר לחצר גדולה הומה ומלאה אנשים. בפאתי החצר בניין גדול בן כמה קומות, לצדו ומסביבו צריפים ומבנים קטנים יותר, ששימשו מחסנים ומגורים. וכל החצר זרועה אהלים ארעיים ובתוכם המון רב. בכמה אהלים יהודים מתפללים עטופי טליתות ועטורי תפילין. באהלים אחרים מסתובבים אנשים, מנערים שמיכות ומסדרים משכבות על גבי תבן. בצד אחר מטבח שדה עם מתקנים צבאיים של דודים מהבילים וניחוח של קפה מתפשט סביבם. פעילות אנושית זאת היתה בה אוירה של מחנה־קיץ גדול של נוער בקייטנה. האנשים נראים רגועים. פה ושם מסתובבים סמלים וחיילים הונגרים, אלה צווחים פקודות במלוא גרונם ואף מקללים, מבלי שאנשים יתרשמו מהם יתר על המדה, כמאמר האימרה ״כלבים נובחים אינם נושכים״, ואילו אחרים מתלוצצים עם המגוייסים ברוח טובה. זה היה הרושם הראשון שנחרת בזכרוני מאותו בוקר ראשון במחנה המפקדה בנאג׳־באניה. לא עבר אלא זמן קצר ואנחנו בני סאמוש־אויוואר היינו חלק מהמון אנושי זה, שהפכנו להיות מן הקולטים את המגוייסים החדשים שזרמו אל המחנה ללא הרף. וכך נתמלאה החצר הענקית יהודים לאלפים שהמשיכו להגיע מטראנסילוואניה וקארפאטו־רוס.

כאן עלי להזכיר מחזה שראיתי לראשונה בימי חיי. בתוך אחד האסמים התמקמה קבוצה של בחורים צעירים, כשלושים במספר, שהמגע ביניהם התנהל בשפה העברית בהברה ספרדית. כמה עשרות צעירים אלה היו, כפי שהתברר לי תוך זמן קצר, תלמידי הגימנסיות העבריות במונקאטש ובאונגוואר. על אף שכולם דיברו הונגרית רהוטה, שפת המחנה, וכמובן גם יידיש, בחרו לתקשר בינם לבין עצמם בעברית. עברית לא היתה שפה זרה לדידי, חניך ישיבות בטראנסילוואניה, שהרי את מכתביי מהישיבה להורים כתבתי בעברית, או אם תרצו בלשון הקודש (לפי הוראת אבי ז״ל, שכן לא יאה לבחור ישיבה כמוני להשתמש בלשון יידיש, שפת ההמונים). ובכל זאת לא קלטתי את שטף דיבורם אלא לאחר ש״תרגמתי״ לעצמי את המלים ששמעתי מ״עברית״ ל״לשון הקודש״. והדבר נעשה ביני לבין עצמי בקצב אטי למדי. ניסיתי לתרום כמה משפטים משלי, אך החברה התלוצצו על חשבוני ולעגו לי ולשפתי — חברה ליצים שכמותם. שמיעת השפה העברית כלשון חיה ורהוטה ובמהירות מסחררת, שקשה היה לי לקלוט תוך כדי דיבורם, עשתה עלי רושם כביר והיתה לי חויה בלתי נשכחת.

מחנה המפקדה בנאג׳־באניה היה הומה בכל שעות היממה. על האדמיניסטראציה של המפקדה היתה מוטלת משימה לא קלה. את אלפי האנשים שנקבצו ובאו לנאג׳־באניה היו חייבים לחלק לפי פלוגות, כשבכל פלוגה כ־200 איש. נראה שמכח האדם של הגיוס באביב 1944, שהכיל גם צעירים מבני 21 (לעתים קרובות אף נערים בני 16) וגם מבוגרים מבני 42 (לעתים גם בשנות החמישים) — הרכיבו לפחות עשרים פלוגות. משרד המפקדה גייס מבין המגוייסים החדשים עשרות פקידים מנוסים, שהרכיבו את הפלוגות השונות. מפקד המחנה, הקולונל רוויצקי, נתן לאנשי המנהלה הללו יד חפשית בארגון הפלוגות והרכבתן. כך נוצרה אפשרות, שכל מגוייס (ולפחות רובם), היה יכול לבחור לעצמו, על פי מידע על הפלוגות ההולכות ומתארגנות, את המקום המיועד להן ברחבי המדינה (מחוץ למדינה כבר לא נשלחו אנשי פלוגות העבודה, שכן בקיץ 1944 כבר לא היה הצבא ההונגרי פרוס מחוץ למדינה, שהרי הצבא האדום חזר וכבש את כל השטחים הללו). שלוש פלוגות שהורכבו בנאג׳־באניה לשם תיקון נזקי ההפצצות (Légószázad) נשלחו לשלוש הערים הגדולות, גרוסווארדיין, קלויזנבורג וסאטמאר. שמונה אנשי סאמוש־אויוואר צורפו לפלוגה שהוצבה בעיר גרוסווארדיין, שהתגלתה כפלוגה ברת־מזל מאין כמוה. כמעט כל אנשי הפלוגה (110/66) היו בני גרוסווארדיין והם היו חתך נאמן של האוכלוסייה היהודית בעיר זו. רובם היו

שומרי תורה אשכנזים בני תורה, ששמרו על אכילת בשר כשר גם בהיותם בפלוגות העבודה, כשליש היו בני העדה הניאולוגית וביניהם אנשי אינטליגנציה, מדענים, רופאים, עורכי־דין ובעלי נכסים עשירים. מפקד הפלוגה, סרן דיאק פרנץ (Deák Ferenc), שהיה מורה בבית־הספר תיכון בגרוסווארדיין, שרבים מבני הפלוגה היו מכריו וידידיו מאז, היה אדם הגון בתכלית, ששמר על אנשי פלוגתו מכל משמר. הוא סירב פקודה להוליך את הפלוגה לפנים הונגריה ומשם לגרמניה, כאשר פרצו צבאות הרוסים והרומנים ליד גרוסווארדיין. הפלוגה נשמרה בגרוסווארדיין עד לשמחת תורה תש״ה (10 באוקטובר 1944), כשהעיר נכבשה ושוחררה. מכל הפלוגה לא נפקד איש וכולם זכו ליום השחרור — מלבד סגן מפקד הפלוגה, יהודי שומר מסורת בעל זכויות מיוחדות (Kivételezet) ממארוש־וואַשָרהֶעלי בשם ווילמוש שפירר (Spirer Vilmos), שנהרג ביום הכפורים תש״ה באמצע התפילה מפגז שנורה על הבית, שבו התגוררו אנשי הפלוגה, ומחזורו לפניו.

כל זמן שהמגוייסים לפלוגות העבודה חסו בצלו של רוויצקי בנאגי־באניה הרגישו את עצמם בטוחים יחסית. הוא ריסן את אנשי הסגל, קצינים, סמלים וטוראים מהצבא ההונגרי שהראו נטיות של התעללות במגוייסים, כפי שנראה בפסקה הבאה. כיון שחצר המפקדה בנאגי־באניה, על אף ממדיה, צרה היתה מלהכיל פיזית את אלפי המגוייסים, נשלחו הפלוגות ל״עבודה״ בסביבות העיר בשעות היום. היו אלה עבודות סרק שלאיש לא היה צורך בהן וכל מטרתם היתה להקל על המחנה מכוח האדם. בשעות הלילה חולקו האנשים לבתים יהודיים, שבינתיים שכנו כבר בגיטו שהוקם ליד העיר. הרחקת האנשים מחצר המפקדה בשעות היום נתגלתה כעבור כמה ימים כנכונה, שכן באחת השבתות (20 למאי 1944) פרצה בכח יחידה של ז׳אנדרמים לתוך המפקדה ולקחה את כל היהודים שנמצאו בה לגיטו. הז׳אנדרמים ניצלו את העובדה שהמפקד רוויצקי לא היה בעיר. באותה שעה שהו בחצר המפקדה כ־400 איש, חולים ואנשים שהיו משוחררים מעבודה. נראה, שהתפרצות הז׳אנדרמים הסתייעה באנשי צבא מבפנים, שפעולותיו של רוויצקי היו לצנינים בעיניהם. בין המוגלים לגיטו היה גם הרב הַלְבֶּרְשטַאם רבה של הקהילה החסידית בקלויזנבורג, שאף הוא היה בין המגוייסים, כדי להצילו מגירוש לאושוויץ. אולם הוא הגיע לאושוויץ מגיטו נאגי־באניה (אשתו ואחד־עשר ילדיו גורשו מגיטו קלויזנבורג). מאושוויץ נשלח לעיר ווארשה, שבה הועסק בפינוי הגיטו הגדול לאחר הפצצתו וחיסולו, לאחר מרד הגיטו, ועבר את מוראות השואה בתנאים הגרועים ביותר (על כך ראה בזכרונותיו של צבי מירון מעורכי ספר זה, בעמ׳ 151).

הקולונל רוויצקי אימְרֶה (REVICKY IMRE)

אימְרֶה רוויצקי נולד ביום 4 בנובמבר 1896 בעיר באנוץ (Banóc) שליד מיהאלוביץ (Michalovce) בסלובקיה, איזור שיהודים התגוררו בו במספרים רבים למדי. הוריו היו קאתולים אדוקים וגם הילד התחנך ברוח זו. את ראשית לימודיו עשה בשתי הערים שארוש־פאטאק (Sárospatak) ואוהעלי (Sátoraljaujhely), שתי ערים עם אוכלוסייה יהודית גדולה, ביחוד בשנייה. את השכלתו הצבאית רכש בבית־הספר לקצינים בעיר גרוסווארדיין, עיר שבה הקהילה היהודית הגדולה ביותר בהונגריה, להוציא בודאפשט. את לימודיו החל בשנת 1912 וסיים בשנת 1916 בדרגת סגן־משנה (Hadnagy). עם סיום לימודיו נשלח לחזית הרומנית בטראנסילוואניה ועוד הספיק לשרת גם בחזית האיטלקית. הוא הצטיין בקרבות ומונה למפקד מחלקה בגדוד ה־9 של חיל הרגלים שמפקדתו בעיר קאשוי (Kassa). בעיר זו הוא התחתן עם לילי גאוואלר (Gavalér) בת ה־17. בשנות העשרים שירת רוויצקי במקומות שבהם התגוררו יהודים רבים, כגון אויהעלי, שאַרוש־פאטאק, טאלטשווא (Tolcsva), מישקולץ (Miskolc), ליסקא (Olaszliszka), בהן הוא נפגש עם יהודים רבים, שומרי תורה ושאינם שומרי תורה, מהם היו חוגי ידידיו. למד להכיר את אורח חייהם ואף את דברי ימיהם בכלל ובהונגריה בפרט. בשנת 1931 הועבר לעיר בקש־ציאבא (Békéscsaba) ובשנת 1932 מונה מפקד פלוגה.

בפלוגתו היו גם כמה חיילים יהודים. לא רק שלא קופחו, אלא אף הועדפו בכמה תחומים. אחד מהם, אלפרד איצקוביטש, שהיה יהודי דתי, זכה ליחס מיוחד מרוויצקי. הוא דאג לו שיוכל להתפלל בשבתות ובחגים בבית־הכנסת ויסעד את סעודות השבת וחג על שולחנם של יהודים. הוא התידד גם עם אביו של החייל. כעבור כעשר שנים, בשנת 1944, שנת השואה, אף עזר לו ולכמה מידידיו להנצל מן הגירוש לאושוויץ. בשנים 1938 — 1941 שירת רוויצקי בעיירה קיראלי־הלמץ (Királyhelmec) שם התידד עם הרופא היהודי לאיוש אַדלֶר ועם יהודים נוספים, שהעיירה היתה משופעות בהם. כשגורשו יהודים בקיץ 1941 לקאמֶנֶץ־פּוֹדוֹלְסק ונרצחו שם יהודים בהמוניהם, אורגנו משלוחי יהודים גם מסביבת קיראלי־הלמץ, כגון ממחוזות בורשוד (Borsod), זמפלן (Zemplén) וסבולץ׳ (Szabolcs). רכבות שלמות מולאו יהודים בדרכם להשמדה בגליציה. רוויצקי,

כמפקד המחנה בקיראלי־הלמץ, ניצל את קשריו הטובים עם מפקדי הז׳אנדרמים במחוזות הנזכרים ועיקב את המשלוח לקרשמעזא (Körösmezö), התחנה האחרונה בהונגריה, שמשם הובלו היהודים להשמדה. בתחנת פרבניק (Perbenik) חיכו שלוש או ארבע רכבות עם קרונות מלאים יהודים בדרכם לגירוש. הן עוכבו עד שהגזירה בוטלה.

בסוף אוקטובר 1941 הועבר רוויצקי לעיר ליווה (Léva) כמפקד גדוד רגלים 22 והועלה לדרגת סגן־אלוף (Alezredes). באפריל 1942 נשלח הגדוד לחזית המזרחית, בסביבות העיר ז׳יטוֹמיר. כיון שסירב להעניש את האוכלוסייה האזרחית ולא שיתף פעולה עם המפקדים הנאצים ההונגרים והגרמנים בחזית, הוא הוחזר הביתה כעבור כמה חדשים. ביום אחד במאי 1943 הוצב כמפקד הבטליון העשירי של שרות העבודה בנאג׳־באניה, שתחת פיקודו היו כמה רבבות רומנים, שחויבו בשרות פלוגות העבודה. וכן כמה אלפי יהודים. עוד באותו יום הוא ביטל את פלוגות־העונשין שהיו משותפות כאמור, ליהודים, רומנים והונגרים כאחד. עוד לפני שנכנס לבניין המפקדה הוא פגש בחצר את הרב־סרן טלק (Telek), הידוע לשמצה כאנטישמי מובהק ואדם גס, שהיה ממלא מקום מפקד המפקדה. רוויצקי נגש אליו והציג את עצמו ואמר לו שמרגע זה הוא מקבל על עצמו את הפיקוד על המפקדה. עוד לפני הכנסו למפקדה נודע לו שלמחרת נועד משלוח של מגוייסים לחזית המזרחית ושאנשי הפלוגה לא עברו בדיקות רפואיות. הוא שלח מיד את הסרן גולאצ׳י (Gulácsi), למנהל תחנת הרכבת, להודיע שאת המשלוח הוא דוחה ל־8—10 ימים. בינתיים עברו אנשי היחידה בדיקות רפואיות מדוקדקות, כשרבים מהם נפסלו למשלוח. כשהגיע למחנה ראה את אנשי הסגל, קצינים זוטרים, סמלים וטוראים, כשהם מתהלכים עם שוטים ומקלות בידיהם. הוא כינס את אנשי הסגל במפקדתו והבהיר להם שאנשי שרות העבודה הם בעלי זכויות ואין להתעלל בהם. הוא אסר עליהם במפגיע להתהלך עם כלי־חבטה. דרך הלַבלָרים והכתבנים במשרד המנהלה, שכולם היו יהודים מגוייסים, הוא הודיע לכל אנשי פלוגות העבודה שדלתותיו פתוחות לפניהם ולבני משפחותיהם. הוא ינסה לפתור את בעיותיהם האישיות והמשפחתיות כמיטב יכלתו.

ואמנם נשים רבות, נשותיהם של המגוייסים, ובכללן נשים של דתיים וחסידים, בפאה נכרית ובשביסים, צבאו על דלתותיו של רוויצקי, אם במפקדה ואם בביתו הפרטי. היחס שלו אל הנשים הללו היה תמיד אדיב, מבין ושותף לצערן. כמובן, שרק חלק קטן מן הבעיות שלהן היה לאל ידו למלא ולפתור. אך לכולן, ללא יוצא מן הכלל, היתה לו מלה טובה של עידוד ותקווה לעתיד טוב יותר, הוא שיתף אותן בבעיותיו האישיות, וסיפר להן שגם לו יש בן חייל בחזית, הסגן אדם (Ádám), וביקש מן הנשים הצדקניות שיתפללו למענו. נהגו של רוויצקי היה יהודי ממגוייסי פלוגות העבודה, אך הלביש אותו במדים של הצבא ההונגרי, נגד החוק. בתקופה מאוחרת יותר, כשיהודי נאג׳־באניה היו בגיטו, הגיעו למחנה המפקדה אשה וילד, שבעלה היה בין המגוייסים לאוקראינה ונעלם שם. רוויצקי פרש את חסותו עליהם וציווה להקצות להם חדר באחד המחסנים, שצוייד במטה, שולחן ושני כסאות. הוא הורה לספק להם את כל צרכיהם. כמה קצינים ניסו כמה פעמים להרחיק את האשה ותינוקה מהמחנה, אך רוויצקי לא נתן לנגוע בהם. זמן קצר לאחר מכן, כאשר רוויצקי שהה מחוץ למחנה, ניצל את ההזדמנות הסגן הידוע לשמצה מוראניי (Murányi) ושלח את האם והתינוק לגיטו. משם גורשו לאושוויץ ונספו שם שניהם.

קשרים הדוקים קשר רוויצקי עם רבה של נאג׳־באניה, הרב ד״ר משה אהרן קראוס. כדי שלא להתבלט יתר על המדה נכנס הרב אל המפקד דרך הגינה אל החוילה שהיתה דירתו הפרטית של רוויצקי, שהועמדה לרשותו על־ידי משפחת שטיינפלד. הרב התעניין בשלומם של הרבנים שנקראו לשרות. ביחוד התעניין בשלומו של הרב מקלויזנבורג, שכאמור, היה בין המגוייסים. רוויצקי הבטיח להרב קראוס, שהרבנים זוכים בכל הקלה אפשרית ושהם פטורים מעבודות פיזיות. שני האישים נקשרו בקשרי ידידות. רוויצקי, שהיה קאתולי מאמין, היתה לו סימפאטיה מיוחדת לכלי קודש ומשרתים בקודש. כשרוויצקי, וביחוד אשתו לילי, מסרו לרב על דאגתם לבנם, אדם, המשרת בחזית המזרחית, מסר להם הרב צַדַף מארץ הקודש למען הבן, שישא אותו כקמיע על גופו, מתוך אמונה וסגולה שיעבור את שרותו בשלום. הרב הבטיח למפקד שיתפלל למען שלומו (ואכן חזר הבן מן החזית ללא פגע). ביקורים במעונו של רוויצקי התקיימו מזמן לזמן. הם דנו על המצב והתייעצו כיצד להקל על הנזקקים לעזרה מתוך ידידות והערכה הדדית.

אימרה רוויצקי היה מאוים משני היטלריסטים מקומיים, ד״ר ינו נאגי (Nagy Jenö), מפקד הז׳אנדרמריה בסביבה וד״ר טיבור ווארהיי (Várhelyi Tibor), מפקד המשטרה בנאג׳־באניה. הם עקבו אחריו והתאמצו לנגוס בסמכויותיו. הם טענו, בין השאר, כיוון שהחזית הולכת וקרבה אל העיר, הרי עליהם לפקח על פעולות פלוגות העבודה היהודיות ומפקדה הליברלי מדי. אך רוויצקי הצליח

להתחמק מפיקוחם. על כל תלונה שלהם שמגוייסים יהודים מסתובבים בעיר ללא ליווי צמוד של חיילים הונגרים ובכך הם מסכנים את החיילים הלוחמים, היתה תשובה אחת בפיו: העניין בטיפול. כשהחל ארגון הגיטאות בטראנסילוואניה ב־11 ערים, היה רוויצקי חסר אונים לחלוטין. מה שהיה באפשרותו עשה בלהיטות ובדחיפות, כדי להציל יהודים ככל שהיה לאל ידו. בעזרת שני אנשים שהיו נאמנים לו, רב־סמל גומבאי (Gombay) וסמל באלקו (Balkó) וכמה מלבלרי המפקדה, נשלחו כמה אלפי צוי־קריאה לפי שמות ובלי שמות ליהודים בגיטאות. קשישים בני ארבעים—חמישים וילדים בני 16—19, במטרה להציל מן המשלוח לאושוויץ כמה שאפשר להצליח. רוב הממונים על הגיטאות לא כיבדו את צוי־הקריאה. אולם בכמה גיטאות עלה בידי המגוייסים לעזוב את הגיטאות ולהתגייס במפקדה בנאגי־באניה. אומדים את הנצולים בדרך זו בכ־3000 איש. כמובן, שמתנגדיו לא ישבו בחיבוק ידים. ב־31 באוגוסט 1944 הוגש כתב־אישום נגד רוויצקי בבית־הדין הצבאי בעיר קלויזנבורג. כיוון שלא מצאו האשמה קונקרטית ממש, כיוון שגם במפקדה בקלויזנבורג היו לו תומכים. ועל הכל, כיוון שראו כבר באותה עת לאן הרוח נושבת ובצד מי יהיה הנצחון, החלו אנשי צבא מפוקחים לעשות את חשבון נפשם. ההאשמה נסתיימה בלא כלום.

נאגי־באניה שוחררה ביום 17 באוקטובר 1944. לפני כן החלה הנסיגה מן העיר ונשתרר שם תוהו־ובוהו מוחלט. רוויצקי לא נתן שום הוראה או הנחיה לפיקודיו בפלוגות העבודה. איש לא ידע מה לעשות. האם מוטב להשאר בעיר, להסתתר ולחכות לצבא האדום, עם כל הסכנות הכרוכות בכך; או שמא מוטב להשמע לפקודה הכללית ולסגת? רוויצקי השאיר איפוא את ההחלטה לכל אדם, שיפעל כפי הרגשתו ורצונו. הוא עצמו נסוג יחד עם הצבא. אתו נסוגו גם חלק מהיהודים בפלוגות העבודה. ביום 27 בפברואר 1945 נעצר רוויצקי על סמך האשמות שהגישו נגדו קציני צבא הונגרים קנאים לנאציזם. הוא הוכנס לבית־מעצר ליד העיר ג׳ור (Győr). כמה שבועות לא ידעו אשתו ובנו מה עלה בגורלו. היו גם שמועות שהוא נרצח בידי הנאצים ההונגרים. ב־29 במארס 1945 עלה בידו להמלט מן המעצר. כשלושה שבועות לאחר מכן, ביום 19 באפריל 1945, התייצב רוויצקי במיניסטריון ההגנה, תחת שלטון הכיבוש הסובייטי, והציע את נכונותו לשרת בצבא ההונגרי העממי. הוא הוצב בעיר מאטה־סאלקא (Mátészalka) וזכה לשיתוף פעולה הדוק מצד המפקדים הסובייטים בעיר, שהעריכוהו. רוויצקי עזר לקבוצות של יהודים, חלוצים צעירים וצעירות, שעברו את הגבול הרומני ליד מאטה־סאלקא, במסגרת ה״בריחה״ וההעפלה לכיוון בודאפשט ומשם מערבה בדרכם לארץ ישראל.

במחציתה השנייה של אפריל 1946 יזמו 141 מהשרידים של משרתי פלוגות העבודה בטראנסילוואניה את הבאתו של רוויצקי למחוז, בהסכמתו הנלהבת של נשיא הרפובליקה העממית הרומנית, פטרו גרוזה (Petru Groza). יש לזכור כי חלק מן היוזמים היו מפקדיו הבכירים והשלטוניים במדינה. רוויצקי נלקח לסידרה ארוכה של פגישות וחגיגות בעריה השונות של טראנסילוואניה. הפגישות הפכו לעצרות עם רבות משתתפים. הניצולים הביעו בדרך זו את הערכתם ותודתם למפקד הבטליון העשירי על פעליו המוצלחים בהצלת אלפי יהודים, והם בכללם, מהשמדה. ומי יודע את דרכי הפוליטיקה ההונגרית הסטאליניסטית באותם ימים. בחזרו להונגריה, ב־30 באפריל 1946, קדם את פניו של רוויצקי מכתבו של מפקדו מרצאל קאווארי (Marcel Kővári), שהוא משוחרר מתפקידו בצבא ההונגרי העממי, לפי הוראה מפורשת של מיניסטריון ההגנה ההונגרי. ביולי 1946 שוב הוזמן רוויצקי לטראנסילוואניה לסידרה נוספת של חגיגות עממיות. הפגישות הפכו גם להפגנות נגד המשטר ההונגרי, ששלח את רוויצקי לגמלאות. עתונים רבים פרסמו גם מאמרים נגד הממשלה ההונגרית. אך הדבר היה ללא הועיל. גם בהונגריה עצמה השתדלו למען רוויצקי להחזירו לשרות צבאי פעיל. למרבה האירוניה הוענקה לו כגמלאי ביום 1 ביולי 1947 דרגת אלוף (Ezredes). עד מארס 1952 חי רוויצקי ממשכורתו כגמלאי. בחודש זה הופסקה משכורתו כליל. כל בקשותיו בעניין זה נדחו. בשנים אלו עבד רוויצקי בעבודות מזדמנות. בסוף ימיו הוא עבד במחסן פחם במרתף. הוא עשה את עבודתו ברוח טובה ונאמנה, אך עבודתו במחסן הפחם פגעה בבריאותו. הלחץ של דעת הקהל ברומניה ובהונגריה בכל זאת הועילה ובראשית אוקטובר 1956 הוחזרה לו הזכות לפנסיה מלאה. אולם הדבר בא במאוחר, ביום 16 בפברואר 1957 נפח את נשמתו, לאחר התקף לב קטלני. הוא זכה לקבורה בטכס נוצרי מלא, בהשתתפות שלושה כמרים. בין המספידים היה גם ד״ר פישר, רבה של הקהילה הניאולוגית בבודאפטש. יחד עם הטכס הנוצרי השתתף גם הממסד הצבאי, לרבות מקהלה צבאית. בהלויה השתתפו המונים ויהודים רבים צעדו אחר ארונו של רוויצקי. לאחר מותו זכה רוויצקי לרהביליטציה מלאה בהונגריה. אלמנתו קבלה את המשכורת מדי חדש בחדשו, עד למותה בשנת 1977.

ביום ד׳ בשבט תשכ״ו (25 בינואר 1966) זכה אימרה רוויצקי להכרה מטעם ״יד ושם״ כ״חסיד

אומות העולם", במעמד אשתו ובנו. בשנת 1979 נקרא רחוב בעיר צפת על שמו.

בדרך לחורבן

עם נפילת ממשלתו של לאסלו בארדושי (Bárdossy László), ששימש ראש ממשלה בין אפריל 1941 למארס 1942, שביזמתו הונח היסוד לגזירות רבות על יהדות הונגריה וביחוד שילוחם של רבבות יהודים למוות, תחילה יהודים "זרים" שנרצחו בקאמניץ־פודולסק בסוף 1941 ולאחר מכן שילוחם של אנשי שרות העבודה לאוקראינה — מונה לראש ממשלה מיקלוש קאלאי (Kállay), במארס 1942. קאלאי, מדינאי שמרני־אריסטוקראטי מהטיפוס הישן, היה קודם כל פאטריוט הונגרי. את הנאצים הגרמנים הוא שנא וחפץ מאוד להפטר מלפיתתה הקטלנית את הונגריה. במשך שנת 1943 הוא נקט כמה צעדים שהרגיזו מאוד את הגרמנים. הוא התיר הרפיה חלקית של הצנזורה, שבעקבותיה החלו העתונות והפוליטיקאים של האופוזיציה לתבוע בגלוי שהונגריה תסתלק מן המלחמה; הוא ניסה לטהר את שרות החוץ מן היסודות הפרו־נאציים; הוא הורה לחקור מחדש את מעשי הטבח בדרום הונגריה (שנכבש מידי יוגוסלביה) והעמיד לדין את הקצינים שהיו אחראים לו; הוא המשיך בהגנה פיזית על היהודים, אף על פי שקרא לפתרון חריף של הבעיה "אחרי המלחמה"; הוא החליט להחזיר את הכוחות הלוחמים ההונגרים "כדי להגן על הקארפאטים"; ואחרון־אחרון הוא הכיר בממשלת באדוליו, לאחר שאיטליה פרשה מן ה"ציר".

למרות שרצה מאוד לחלץ את הונגריה מן המלחמה, סירבו קאלאי והקבוצה השמרנית־אריסטוקראטית שלו לקבל את עצת בעלות הברית לפנות נגד הגרמנים או להכריז על נכונותם להגן על גבולות הונגריה מפני פלישה גרמנית אפשרית. המשא־ומתן שניהלו הנציגים ההונגריים עם נציגים של בעלות הברית היה מכוון לא רק להשגת הסתלקותה של הונגריה מן המלחמה, אלא למנוע את כיבושה של הונגריה בידי ברית המועצות. בדאגתה לשמור על הסדר החברתי־כלכלי המסורתי ועל הערכים הלאומיים ביקשה המנהיגות המסורתית להרחיק מעל הונגריה את צלו המאיים של משטר כיבוש בלשוויקי־רוסי. מדיניותו של קאלאי וכוונותיו התגלו להיטלר. אדמונד ווזנמאייר (Edmund Weesenmayer), מי שהיה לאחר מכן מיופה־הכוח האישי של היטלר בהונגריה, פירט להיטלר את מגעיו של קאלאי עם נציגים של בעלות הברית. הדבר נודע לו גם מתוך מקורות ביון אחרים. על סמך ידיעות אלה החליט היטלר לפלוש להונגריה ולכבשה. בצו מיום 12 במארס 1944 קבע היטלר:

"זה זמן מה ידוע לי ולממשלת הרייך שממשלת קאלאי בהונגריה מתכוונת לבגוד בכל העמים האירופיים המאוחדים. היהודים, השולטים בכל הונגריה, ויסודות ריאקציונריים או יהודיים למחצה מושחתים באריסטוקראטיה ההונגרית הביאו את העם ההונגרי, שגילה אהדה כלפינו, למצב זה".

אף על פי שהובאו לידיעתו של קאלאי ידיעות על ריכוזי כוחות גרמניים לאורך הגבול עם גרמניה, שהחלו במשך החדשים הראשונים של שנת 1944, הוא נטה לבטל את השמועות על כיבוש גרמני. הוא התעלם גם מדוחות מודיעין על כוונות הגרמנים וכינה אותם "איומים טאקטיים". כתוצאה מכך, ובניגוד לעצתם של אישים אנטי־נאציים, שהמליצו על פעולות־נגד החלטיות וחימוש הפועלים, לא נעשה כל מאמץ להכין את הצבא והעם בעוד מועד כדי להתנגד לכובש. החשש מפני כיבוש סובייטי אפשרי, שנראה מאיים יותר מאשר כיבוש גרמני, שיתק את יכולת הפעולה של המנהיגים ההונגריים. את הצו לכיבוש הוציא היטלר ב־12 במארס 1944 ושם הצופן היה "מבצע מרגרטה". העוצר הורטי, מיניסטר ההגנה ל' צ'אטאי (L. Csatay), שר החוץ יֶנו גיצי (Ghyczy) והרמטכ"ל פרנץ סומבאטהיי (Szombathely) הוזמנו לארמון קלסהיים (Kelssheim) שליד העיר זאלצבורג למפגש עם היטלר, שהתקיים בערב ה־17 במארס. הדיונים היו חד־צדדיים, שכן הגרמנים כבר החליטו לכבוש את הונגריה. שיבתם של המנהיגים ההונגרים לארצם הותרה רק כאשר מבצע הכיבוש כבר היה בעיצומו ביום 19 במארס 1944.

השנתיים שבהן שלטו מיקלוש קאלאי וממשלתו בהונגריה היתה תקופה של רגיעה מסוימת במצבם של היהודים. בין מארס 1942 לבין מארס 1944 לא אכפו השלטונות את החוקים הנאציים על היהודים אלא במדה שהדבר נתבקש מן המציאות. והדבר היה שונה ממקום למקום. בנאגי־באניה למשל פעלו במרץ רב קבוצות אנטישמיות אשר הסיתו נגד היהודים ואיימו על הלא יהודים לבל ישתפו פעולה עם היהודים. בתקופה זאת שימשה הונגריה — וביחוד בודאפשט הבירה — מקום מקלט לאלפי פליטים יהודים שעלה בידיהם להמלט מן התופת של פולין; אלפי יהודים נמלטו מסלובקיה בעת הגירושים משם וההשמדה באושוויץ, מארס־יוני 1942, כשגורשו והושמדו כ־52,000 יהודים מסלובקיה ולא נותרו

במדינת־חסות זאת אלא כ־18,000 יהודים, שגם הם הושמדו בין אוקטובר 1944 למארס 1945. בזמן הגירוש ולאחריו נמלטו להונגריה כ־6000 עד 8000 יהודים. בסך־הכל חיו בהונגריה כ־15,000 פליטים יהודים, ובתוכם כ־2500 משרידי יהדות פולין, שעלה בידם להגיע להונגריה בדרכים לא־דרכים, מהם בזהות לא יהודית. בתקופת ממשלת קאלאי היתה גם הימלטותו של האדמו״ר מבעלז, ר׳ אהרן רוקח ואחיו ר׳ מרדכי מבִּילְגוֹרַיי להונגריה. האדמו״ר ואחיו ישבו בבודאפשט כשמונה חדשים, מיום י״ח באייר תש״ג (23 במאי 1943) ועד כ״א בטבת תש״ד (17 בינואר 1944). אלפים מיהודי הונגריה נסעו לשם כך לבודאפשט, כדי לראות את הרב מבעלז, שהיה נערץ על יהודים רבים בהונגריה, חסידים ולא־חסידים כאחד. דירתו של הרבי מבעלז היתה מוקפת יהודים רבים מכל רחבי הונגריה ואלפים צבאו על דלתותיו. וזאת במרכזה של בודאפשט. השלטונות ראו תופעה זו ושתקו. עצם המלטו של הרבי (ואחיו) מגליציה נעשה, כפי המסופר, אם לא במישרין על־ידי שלטונות הונגריה, הרי בידיעתם המלאה.

גם המצב הכלכלי של יהודי הונגריה באותן שנתיים השתפר לאין ערוך. יהודים סחרו ומכרו כמעט באין מפריע. אלפי יהודים, מכל רחבי הונגריה, הגיעו לבודאפשט לצרכי מסחר בכל תחומי הכלכלה. בדרך כלל היתה הפרנסה מצויה בבתי היהודים בהונגריה. אם היו — ובוודאי שהיו — בילושים ומעצרים והאשמות כלפי יהודים העוסקים ב״שוק שחור״, הרי ברוב המקרים הסתיימו הדברים בקנסות כספיים או במתן שוחד. והדברים היו שונים ממקום למקום. בדרך כלל היו אלה שנתיים של רגיעה ותקוה, שיהודי הונגריה יעברו את תקופת המלחמה האיומה בשקט ובשלוה. הונגריה היתה אי של רגיעה בים סוער מצפון ומדרום, ממזרח וממערב, שבכל השטחים העצומים הללו נרצחו יהודים למאות אלפים בידי הגרמנים ועוזריהם המקומיים. תעשיית המוות פעלה במלוא הקצב באושוויץ, במיידאנק, בטרבלינקה ובהרבה מחנות ריכוז ברחבי המדינות הכבושות בידי הגרמנים. ואילו בהונגריה שקט יחסי ואוירה של אופטימיות לעתיד טוב יותר לאחר תום המלחמה, שהסתמן כבר באופק עם הנסיגה הגרמנית מברית המועצות, תוך אבידות כבדות לה ולבני בריתה ותוך ציפיה ל״אינוואזיה״ (Nyugati támadás) של בנות הברית המערביות, ארצות הברית ובריטניה, במערב אירופה. וכל זאת הודות למיקלוש קאלאי וממשלתו.

בחזית אחת בהונגריה לא הסתמן שום שינוי לטובה, הלא היא החזית באוקראינה, שבה שרתו כחמישים אלף מיהודי הונגריה. לגבי המשרתים בשרות העבודה באוקראינה לא היתה לממשלת קאלאי כל השפעה מעשית. היהודים בשטח זה המשיכו להיות נתונים למשטר אימים צבאי של קצינים וחיילים הונגרים סאדיסטים, שלא נשמעו להוראות השלטון האזרחי שהגיעו אליהם. הם המשיכו להתעלל באנשי שרות העבודה כמימים ימימה. חלק מאנשי שרות העבודה נשבו בידי הצבא האדום, לאחר שהחלה הנסיגה הגדולה בינואר 1943 ליד וורונייז׳ (Voronezs) ואלפים רבים אחרים נסוגו יחד עם הצבא ההונגרי. גם לאחר שקאלאי צירף לממשלתו את הגנראל ווילמוש נאג׳ (Nagy Vilmos), כמיניסטר להגנה, ב־24 לספטמבר 1942, והחליף את הגנראל קארוי בארתה (Bartha Károly) הפרו־גרמני, לא נשתנה דבר במצבם של אנשי שרות העבודה באוקראינה. הגנראל נאג׳ ביקר באוקראינה זמן קצר לאחר הכנסו לתפקידו. עד מהרה הוא נכח לדעת את מצבם הקשה של אנשי שרות העבודה. הוא נפגש אישית עם כמה מאנשי שרות העבודה ושמע את תלונותיהם. הוא הביא לידיעת הקצינים הבכירים שהיו מופקדים על היהודים והבהיר להם שהוא רואה בהם ״חיילים ובני אדם״. בשובו להונגריה דיווח נאג׳ על מה שראה למועצת השרים ולפארלמנט והמליץ לנקוט צעדים כדי להיטיב את גורלם. הוא הוציא הוראה:

א. אין לנהוג עוד באנשי שרות העבודה כאילו היו שבויי־מלחמה.
ב. חולים או בלתי כשירים ישוחררו מן השרות.
ג. מנות המזון ישופרו כדי לאפשר לאנשים לעבוד.
ד. יופסקו העונשים הגופניים וצורות אחרות של התאכזרות.
ה. האחראים ליחס בלתי הולם ולמעשי סחיטה כלפי אנשי שרות העבודה ייענשו.

הגנראל נאג׳, שהיה אדם ישר בתכלית ולא היה נגוע בשנאת ישראל, היה בעל כוונות טובות (לאחר המלחמה הוכר נאג׳ בידי ״יד ושם״ כ״חסיד אומות העולם״), אך לא היה לאל ידו להושיע את אנשי שרות העבודה באוקראינה. מפקדיהם ושומריהם עשו בה כבתוך שלהם. להוראותיו היו השפעה חיובית כלפי אנשי שרות העבודה ששרתו בתוך המדינה וגם זאת לתקופה מוגבלת. ב־12 ביוני 1943 מונה במקומו למיניסטר ההגנה הגנראל לאיוש צ׳אטאי, שגם הוא לא היה אנטישמי מוצהר. הוא היה מתנגד תקיף לקומוניזם והיה אוהד יותר כלפי גרמניה. ביסודו של דבר הוא היה חייל מקצועי, נאמן לעוצר הורטי ולממסד השמרני־אריסטוקראטי. וכך נהג גם כלפי אנשי שרות העבודה בתוך המדינה.

מכל מה שהועלה עד כאן ניתן לומר, שמה שהיה במדינה בתקופה זו היה המצב, בזעיר־אנפין, גם בנאגי־באניה. יהודי העיר סחרו־מכרו ככל שהיה לאל ידם, על מנת להוציא לחם חוקם למשפחותיהם. העובדים בבתי החרושת ובמכרות, הפועלים בבתי המלאכה ושאר המפרנסים היו עסוקים כל אחד בתחומו ובמלאכתו, מתוך ציפיה לבאות באוירה שקטה יחסית ובמתח כבוש. אך היו עשרות רבות של משפחות בנאגי־באניה, שראשן ומפרנסיהן שרתו בשרות העבודה באוקראינה. משפחות הללו מצבן היה קשה הן מבחינה חומרית ועוד יותר מבחינה נפשית. רבות ממשפחות אלה הגיעו עד פת לחם פשוטה כמשמעה, והן נזקקו לתמיכה ציבורית, שהתארגנה במימד כל־ארצי בידי יהדות הונגריה במיוחד למטרה זו. מובן מאליו שסכום התמיכה לא הספיק אלא כדי קיום מינימאלי. משפחות רבות לא היו בידן מקורות קיום אחרים. כך, שמרבית משפחות המגוייסים לשרות העבודה היו נדונות למחסור חמור מבחינת הקיום הכלכלי. אולם חמור בהרבה היה מצבן הנפשי של המשפחות שמפרנסיהן התענו באוקראינה. בזה אחר זה הגיעו בשורות איוב מהחזית שיהודים נפחו את נפשם שם ונמסרה על כך הודעה רשמית מטעם השלטון הצבאי. חמור מכך היה מצבן של המשפחות, שלא קיבלו הודעה בנוסח זה, אלא שבה נאמר בצורה סתמית "נעלם" (eltünt), שמשמעותה המעשית היתה שנספה בנסיבות בלתי ידועות, או שנפל בשבי של הצבא האדום; או שלא קיבלו הודעות כלשהן — וכך, כנראה, היה מצבן של רוב המשפחות — שהחרב המתהפכת עליהן היתה בין תקוה ליאוש. הדואר מהחזית היה בלתי סדיר לחלוטין. במקרים רבים היו אנשי צבא הונגרים משמידים את דברי הדואר וכלל לא הגיעו אל המשפחות המיחלות להם. ובבית אוירה של דכאון עד כדי טירוף הדעת. וכשמדי פעם בכל זאת מגיעה גלויית־שדה בנוסח אחיד, שיותר משהיא מפרטת את מצבו של השולח, היא מסתירה את מצבו בנוסחו הצבאי האחיד, שאין בו לגלות את האמת. רק החתימה והתאריך מעידים שבתאריך זה היה עוד בין החיים.

הגיטו והגירוש

בבוקרו של יום א', 19 במארס 1944, בעוד הדיונים בארמון קלסהים מתנהלים בין היטלר והעוצר הורטי ופמלייתו, החל מבצע "מרגרטה" בכיבושה של הונגריה. חוד החנית היה חטיבת צנחנים מיוחדת שהוצנחה בקרבת בודאפשט, שכבשה את כל עמדות המפתח בעיר. לאחריה הגיע כוח הכובש העיקרי, שהורכב מ־11 דיוויזיות של ה"וורמאכט". להוציא יריות בודדות לא נתקל הכוח הפולש בהתנגדות או בהפרעה מצד הצבא ההונגרי או התושבים המקומיים. זמן קצר לאחר הפלישה הוחזרו כמעט כל היחידות הפולשות ונשלחו לחזית ורק יחידות קטנות הושארו בהונגריה. ליד היחידות הללו מוקמו בבודאפשט "עוצבות המבצע", שנכנסה להונגריה יחד עם ה"וורמאכט", שמנתה 500—600 אנשי גסטאפו וס"ס. הן שעצרו את ראשי המנהיגים ההונגרים שהתנגדו לגרמנים, הן שלקחו יהודים אמידים רבים כבני ערובה והן שערכו מצוד על יהודים בתחנות הרכבת ובמקומות אחרים מיד לאחר הכיבוש. לצד יחידה זו פעלה בבודאפשט ה"זונדרקומאנדו" שבראשו עמד אדולף אייכמן, שמנה 150—200 איש. אלה היו ממונים על ה"פתרון הסופי" של יהדות הונגריה. גם הם הגיעו לבודאפשט כבר ב־19 במארס. מלבד אייכמן היו ב"זונדרקומאנדו" עוזריו הקרובים, שלהם נסיון של שנים בביצוע ה"פתרון הסופי" בכל המדינות הכבושות באירופה. ממשלת סטויאי (Sztojay), שהיתה ממשלת בובות בשליטת הגרמנים, העמידה לרשות כוחות הכיבוש וה"זונדרקומאנדו" את נכונותה ל"פתרון הסופי" וסיפקה להם את התשתית החוקית הנחוצה והעמידה את זרועות הממשל לרשותן של היחידות הכובשות. הממשלה העמידה לרשות הכובש שלושה אנטישמים ידועים לשמצה, לאסלו אנדרה (Endre), לאסלו באקי (Baky), שמונו למזכירי מדינה במשרד הפנים, האחד כממונה על האגף המנהלי והשני כממונה על האגף הפוליטי. השלישי לאסלו פרנצי (Ferenczy) מונה לקצין־הקישור בז'אנדרמריה, שגם היא היתה בפיקוחו של משרד הפנים. לשלושה אלה תפקיד מכריע בהשמדת יהודי הונגריה.

הנאצים לא בזבזו זמן בביצוע תכניתם השטנית בהונגריה. כבר בשעות אחר הצהרים של ה־19 במארס, שעות ספורות בלבד לאחר כיבוש עיר הבירה, יצרו נציגים של ה"זונדרקומאנדו" קשר עם הקהילה היהודית־ניאולוגית בפֶשט. הם זימנו עצמם לפגישה למחרת עם מנהיגי הקהילה. ראש הקהילה, שאמו שטרן (Stern Samu) ואתו מנהיגי הקהילה. בראש המשלחת הגרמנית עמד הרמאן קרומיי (Krumey). קרומיי הבחין בחרדתם של היהודים, שציפו לגרוע מכל, הזדרז להרגיעם בנועם והבטיח שלא יהיו מאסרים, הוא השתמש בטכניקה נאצית בדוקה והבטיח להם, שאף על פי שיוטלו כמה הגבלות המתחייבות מתנאי המלחמה, לא תהיה הפרה של זכויות הפרט והקניין ולא יהיו גירושים. איש לא ייפגע רק בשל היותו יהודי. הכל ימשיכו בעבודתם והקהילה תורשה להמשיך ולמלא את

תפקידיה הדתיים והתרבותיים. קציני הס״ס הודיעו ליהודים שמעתה תהיה בידי הגרמנים שליטה בלעדית על כל העניינים הנוגעים ליהודים; עד מחר בצהריים עליהם להקים מועצת יהודים; על חברי המועצה להרגיע את האוכלוסייה היהודית ולמנוע פאניקה. ואמנם הוקמה מועצה שבה היו מיוצגים הניאולוגים, האורתודוכסים והציונים. בד בבד הורכבו מועצות יהודים גם בערי השדה הגדולות, בדרך כלל מראשי הקהילות והפרנסים במקומות השונים. אלה זומנו לבודאפשט ליום 28 במארס. קצין הס״ס קרומיי נאם בפניהם וחזר על הבטחותיו הקודמות בדבר כוונות הגרמנים. נציגי הקהילות שנוכחו במפגש הביעו, בדרך כלל, אופטימיות זהירה ותקווה. וזהו המסר שמסרו לאנשי קהילותיהם בערים השונות. נציג הציונים, ד״ר ניסן קאהן (Káhán) היה פסימי יותר. לדבריו ״צפויים לנו לא רק הרס חומרי, ואפילו לא רק שרשרת של עינויי גוף ונפש ורמיסת השרידים האחרונים של כבודנו האנושי, אלא גם השמדה פיסית ודאית״. הנוכחים הביעו את דעתם שיש להגיע להבנה עם הנאצים המקומיים בכל אתר ואתר. רק הנציג ממונקאטש התנגד לכך בתוקף. הוא הציע שהיהודים ינקטו התנגדות פאסיבית. הצעתו נדחתה ברוב מוחץ. אין בידינו ידיעות אם מועצת היהודים מנאג׳־באניה השתתפה במפגש של 28 במארס. אין גם בידינו פרטים על הרכב המועצה בנאג׳־באניה. קלמן ווייס, ברשימתו בספר הזכרון של נפתלי שטרן, זוכר רק ״שהיו״ר היה זולטן רוט, ובין החברים היו עקיבא הירש ואישטוואן וואדאס״ (Vadász).

כמה ימים לאחר הכיבוש הגרמני נעצרו כמה יהודים בנאג׳־באניה כבני ערובה לכך שכל הפעולות נגד היהודים יעברו ללא התנגדות אקטיבית. אייכמן חשש מאוד מפני התקוממות יהודית דוגמת מרד גיטו ווארשה. רוב המעצרים בוצעו ב־4 וב־5 באפריל. קלמן ווייס זכר שכחמישים יהודים נעצרו בנאג׳־באניה באישון לילה בבתיהם, כשהם מופתעים ומודאגים מאוד. לא ניתנה להם האפשרות אפילו להתלבש. הם נלקחו למחנה המעצר שהוקם בתוך המחנה הצבאי שבעיר. המעצרים בוצעו בצורה משפילה וברוטאלית. ממחנה זה הם נשלחו למחנה מעצר ליד בודאפשט, קיש־טארצ׳ה (Kistarcsa) ומשם גורשו לאושוויץ, כמה ימים לפני שהחל מסע הגירוש וההשמדה ההמוני מגיטאות הונגריה. הם היו כנראה היהודים הראשונים מהונגריה שנשלחו לאושוויץ. מחמישים היהודים זכר קלמן ווייס את מעצרם של לזרוביץ מוכר הדגים. בֶּרגֶר מנהל ״פניקס״, רֶנֶה הרשקוביץ קוסמטיקאית, עו״ד אִימְרֶה טרופולוביץ, זולטאן רוטשילד, אלדר פרנקוביץ, דוד נוסבֶּר, שנעצרו והובלו לקיש־טארצ׳ה. עליהם יש להוסיף את האנשים הבאים, שליקטנו מתוך סיפוריהם האישיים של ניצולים שונים: עו״ד ד״ר שאמו בארנא ובנו יאנוש, יאנצ׳י לנג׳ל, פאלי לאוו, קלארה הירש, אֶלִיאַש הֶערְש, אולגה רוזנברג, מארגארטה לאוו, אִונָה בירו, רוז׳י קורנרייך, אֶלִזָה אבראהאם, עו״ד ד״ר פארקאש שארודי, שהיה ראש הקהילה באותה עת, מרים דאראוש. כבר בשנת 1941 נעצרו כמה פעילים ציונים וכמה צעירים שנחשדו על קומוניזם. אך רובם ככולם שוחררו כעבור כמה חדשים, כנראה בהשפעת ממשלת קאלאי הליבראלית.

באותו יום, 5 באפריל 1944, נכנס לתוקפו הצו, שכל יהודי מגיל שש ומעלה חייב לענוד כוכב משושה־קצוות (דהיינו מגן־דוד) בגוון צהוב־בהיר שמדותיו 10×10 ס״מ בצד שמאל של החזה. המנהיגים היהודים במועצה היהודית בבודאפשט הבינו היטב את המשמעות המאיימת של ענידת הטלאי הצהוב. הם הוזהרו על כך בידי אחיהם בארצות החפשיות כבר כמה חדשים קודם לכן. במכתבים מן ה־25 בספטמבר וה־23 באוקטובר 1943 הודיע להם מנחם באַדֶר מאִיסטַנבּול שרישום היהודים ונשיאת הטלאי הצהוב הם ״הכנה להשמדה״. אבל המוני היהודים ומנהיגי הקהילות בערי השדה לא ידעו כלל שנשיאת הטלאי הצהוב היא הקדמה להשמדתם. רוב היהודים נשאו אותו מתוך השלמה עם המציאות; אחרים נשאו אותו בהבלטה, גאים על יהדותם; בעלי רקע מתבולל ראו בו אות קלון.

הצעד הבא היה לרושש את היהודים ולהפקיע את רכושם כליל. צו ״סודי ביותר״ הורה לכל אגפי המשטרה לנקוט צעדים יעילים ונחרצים כדי למנוע מן היהודים להחביא, למכור או להפקיד בידי ידידיהם הנוצרים תכשיטים וחפצי ערך. היהודים נדרשו להצהיר על גבי טופס מיוחד על ערך רכושם. זה היה הצעד המתוכנן לקראת הכנסתם לגיטו וגירושם מן הארץ. היהודים נדרשו להצהיר על כל רכושם, להוציא חפצי בית ובגדים עד שווי של 10,000 פנגו. חפצי בית אינם כוללים דברי אמנות, שטיחים וכלי כסף. כל העסקאות להעברת הבעלות על רכוש יהודי לידי לא־יהודים שנחתמו לאחר ה־22 במארס נחשבו חסרות תוקף. גם נכסים אלה חייבים בהצהרה כרכוש יהודי. הצהרות הרכוש היו חייבות לכלול את כל התכשיטים והזהב, ניירות הערך וחשבונות הבנק. ליהודים הותר למשוך מן הבנקים רק אלף פנגו לחודש. כל הדבר היה חסר משמעות, שכן פחות מחודש לאחר כניסת הצו לתקפו החל גירוש היהודים. בתי עסק יהודיים ומפעלי תעשייה ומלאכה של יהודים נסגרו והמלאי והציוד שבהם נרשמו. מפעלים שנחשבו חיוניים לכלכלת המדינה

נפתחו מחדש בהנהלת נוצרים שמונו לכך מטעם השלטון. ניהול המפעלים היהודים שהופקעו הועבר בדרך כלל לידי נוצרים שהוכיחו את נאמנותם לקו הממשלתי האנטי־יהודי. רוב היהודים צייתו בקפדנות לכל הוראות והצווים. אחדים הצליחו להסתיר מעט מחפצי הערך שלהם, או להפקידם בידי נוצרים ידידים ושכנים. אבל מי שנחשד על כך הופעלו עליו עינויים בעת שנחקר בגיטו. לא פעם מסרו הנוצרים המעורבים בדבר, שנבהלו מן העונשים האכזריים, על העסקאות לשלטונות. הצעד הבא היה קצוץ מנות המזון של היהודים. ב־27 באפריל פרסם שר ההספקה צו המורה לכל היהודים למסור עד האחד במאי למשרדי המשל במקומות מגוריהם פרטים אישיים. לכאורה נעשה הדבר כדי להקל על הוצאת כרטיסי מזון ותלושים חדשים. אבל למעשה היתה כאן תחבולה שנועדה לאפשר לשלטונות לבדוק ולהשלים את הרשימות שהוכנו בהתחלת החודש, כדי לאתר את כל היהודים המיועדים לגירוש ולהשמדה. היהודים, שלא חשדו ולא הודרכו כיצד לנהוג, מילאו בנאמנות גם את ההוראה הזאת ולא חשו בתכנית השטנית שעמדה מאחריה.

לאחר שנכנס התהליך של הפקעת רכושם של היהודים ובידודם למסלולם, נתפנו המופקדים על ביצוע "הפתרון הסופי", גרמנים והונגרים, לתכנן את השלב הבא — הכנסת היהודים לגטאות וריכוזם כהכנה לגירוש. פרטי המבצע עובדו בישיבה במשרד הפנים ב־4 באפריל. בראש הישיבה ישב לאסלו באקי. בין המשתתפים היו קצינים בכירים של הוורמאכט ושל הצבא ההונגרי, אייכמן ואנשיו מהזונדרקומאנדו. לאסלו אנדרה ממשרד הפנים ולאסלו פרנצי מהז'אנדרמריה. בהסתמכם על הנסיון שרכשו הנאצים בחלקים אחרים של אירופה, דנו המשתתפים בהנחיות הכלליות שיועברו לסניפים המקומיים של הממשל ובחרו את כח האדם שעליו יוטל ביצועו של תהליך הגיטואיזאציה. הפיקוד העליון הופקד בידי פרנצי. הוא בחר כמובן בעוזרים קרובים לו מבחינה אנטישמית ושנאת יהודים. לבסיס הדיון ב־4 באפריל שימש מסמך שהוכן בידי לאסלו אנדרה ובשיתוף עם לאסלו באקי, שגם חתם עליו, שכותרתו היא "הקצאת מקומות מגורים ליהודים", שבו מפורטים עקרונות הגירוש. בין השאר נאמר בו "את היהודים יש להוביל כאסירים, ברכבת, או אם יש צורך בכך בקרונות מטען, שיזמינו הרשויות המקומיות. הם יורשו לקחת עמהם רק את הבגדים שעליהם, ולכל היותר שתי מערכות לבנים ומזון בכמות מספקת לארבעה עשר יום לכל היותר. יש להרשות להם לקחת עמם מטען אישי במשקל שלא יעלה על 50 ק"ג, כולל משקלם של כלי מטה, שמיכות ומזרונים. ייאסר עליהם ליטול עמהם כסף, זהב או חפצי ערך אחרים". יומיים לאחר מכן קיים באקי פגישה שנייה עם אותם משתתפים. הדיון התמקד ב"פינוי הקרוב" של היהודים מקארפאטו־רוס וצפון־מזרח הונגריה, דהיינו מקומות כמו אוהעלי והסביבה, במחוז זמפלן, קאשה והסביבה, נירג'האזה והסביבה במחוז סאבולץ' וכן קליינווארדיין והסביבה. העיר סיגט, אף על פי שהיתה חלק מטראנסילוואניה הצפונית צורפה אף היא, יחד עם מחוז מאראמארוש הרומנית לקארפאטו־רוס. כל אלה רוכזו בגיטאות החל ב־16 באפריל 1944 (אסרו חג של פסח). על אזורים אלה הוכרז כעל שטח צבאי וכיון שהחזית הרוסית מתקרבת, יש להגן על האינטרסים של הציר מפני מזימותיהם של "היהודים בולשוויקים". אזורים אלה — קארפאטו־רוס והאזורים הצפוניים־מזרחיים — היו בהם ריכוזים גדולים של יהודים. רבים מהם חרדים וחסידים דוברי יידיש, שהשלטונות ההונגרים המרכזיים והמקומיים והאוכלוסייה המקומית החשיבו פחות מאשר את היהודים המתבוללים. העוצר הורטי, שהיה אנטישמי לא־קטן מאז שעלה לשלטון, היתה לו קרבה מנטאלית עם יהודים מתבוללים ויהודים־למחצה, שראה בהם מאג'גרים לא פחות טובים מאשר מאג'ירים טהורים. ערים יהודיות כמו מונקאטש, סיגט, ברגסאס, סעליש, אונגוואר שבקארפאטו־רוס; וכן הערים כגון אוהעלי, קאשוי, קליינווארדיין, נירג'האזה שבצפון־מזרח הונגריה וסביבותיהם היו הראשונות שבהן התקיימו הגיטאות הראשונות. גם המטה האזורי של מבצע הגטואיזיציה נקבע בעיר מונקאטש. בה ביקר פרנצי והפיקוד שלו ביום שהחל המבצע. בעיצומו של המבצע, ביום 24 באפריל 1944, ערכה משלחת גרמנית־הונגרית סיור בגיטאות הגדולים שבאזור. בראש הסיור עמד אייכמן וכן הדמויות הבולטות של היחידה ההונגרית לסילוק היהודים. אייכמן נכח בסיפוק רב שהיהודים נכנסו למלכודת ללא שום התנגדות. דעתו נחה מכך שלא אירעה כאן שמץ של התקוממות ממנה חשש לאחר מרד גיטו ווארשה.

שבועיים לאחר הכנסת יהודי קארפאטו־רוס והאזורים הנזכרים לגיטאות, החל השלב השני של המבצע הנפשע — ריכוזם וגירושם של יהודי טראנסילוואניה הצפונית. קדמו לכך שתי ישיבות שבהן נדונו תנאי הביצוע. הישיבה הראשונה התקיימה בעיר סאטמאר ב־26 באפריל ונדונו בה פרטי המבצע במחוז הז'אנדרמריה התשיעי שמקום מושבו בעיר קלויזנבורג והם כוללים את המחוזות ביהאר, קלויזנבורג, סאטמאר, סולנוק־דוֹבּוֹקָה, סילאגי' ובֶסְטֶרְצֶה־נָאסוֹיד. יומיים לאחר

מכן התקיימה הישיבה השנייה במארוש־וואשארהלי, ונדונו בה ריכוז היהודים במחוז הז׳אנדרמריה העשירי שכלל את המחוזות הַארוֹמֶסֶק, מארוש־טורדה, צ׳יק, אודווארהלי. בראש שתי הישיבות ישב לאסלו אנדרה.

מועצת היהודים בנאג׳־באניה נדרשה מאת השלטונות לספק להם 500 סדינים, 200 שטיחים פרסיים ואחרים, 200 פרוות, 300 שמיכות פוך, את כל התמונות, תכשיטים וחפצי ערך. מועצת היהודים מינתה את הגברות זולטאן רוט ואישטוואן וואדאס לאסוף את הרכוש מן היהודים. נציג השלטונות הבטיח שאם הרכוש המוחרם יהיה באיכות טובה ובכמות מתאימה לא יוכנסו יהודי העיר לגיטו. ההבטחה כמובן לא קויימה. ביום 4 במאי 1944 הוחל בהכנסת היהודים לגיטו. השכם בבוקר, הגיעו עגלות משא ליד כל דירה יהודית, מלווה שוטרים ובני נוער הונגרים, לפי רשימות מדויקות מוכנות מראש עברו מבית לבית. הם לא נתנו אלא דקות ספורות להתארגנות. ״החוצה יהודים אחת־שתים. כולם אל העגלות הממתינות בחוץ״ — צעקו המְאַספים. בקושי הספיקו להעמיס צרורות של בגדים וכלי מיטה ומעט דברי אוכל בידיהם. את הכסף והתכשיטים וחפצי ערך אחרים דווקא עודדו השוטרים לקחת אתם, ״כי אתם נוסעים לעבוד אל מעבר לדאנובה ושם תוכלו לקנות הכל בזול״. הגיטו הוצב במגרש של בית המלאכה למתכת של ברנאט, שכלל שלושה צריפים גדולים רעועים, מלאים זבל ולכלוך מזה שנים. בצריפים אלה לא היה מקום אלא לכמה עשרות נפש ואילו הגיטו תוכנן ל־3660 יהודי העיר. היהודים, ברובם הגדול התמקמו איפוא על שטח פתוח תחת כיפת השמים, כשהם נתונים לחסדי הטבע, הקור האביבי בלילה, החום ביום ללא מחסה של צל ובימי גשם היו נרטבים הם ובגדיהם וכלי המיטה והיו מבוססים בבוץ. שטח הגיטו הוקף גדר־תיל והיה מבודד ומנותק מכל חלקי העיר והאוכלוסייה. לפני ריכוזם בגיטו הועברו היהודים קבוצות־קבוצות למחסן העצים. שם נבדקו הרשימות השמיות ושם ערכו את החיפושים. הם הופשטו עירומים כביום הולדם ונערכו בדיקות משפילות על גופם, תוך כדי מכות אכזריות. את הנשים בדקו שתי המילדות בבה רוֹגוֹז׳אן ומוצי קוּצקוֹ (Rogozsán Baba, Kuczkó Muci) בעזרת כמה צעירות מבנות החברה הגבוהה. הבדיקות של הנשים והנערות נערכו באכזריות מיוחדת ותוך התעללות ברוטאלית, הכאות והשפלות. בין הבודקות היו שכנות לשעבר וחברות לכתה, מהן שנהנו מחסדי היהודים. הפסוק ״כל אוהביה בגדו בה היו לה לאויבים״ נתקיים במלואו.

ממחסן העצים הוכנסו היהודים לגיטו בביח״ר ללבנים (téglagyár). גם בכניסה לגיטו נבדקו שוב בדיקה יסודית בראשות רופא השיניים ד״ר ציבלס (Czibellsz). כל המטענים נבדקו וכל מה שמצא חן בעיני הבודקים הוחרם. וכאן החלה סדרה חדשה של עינויים גופניים. כל מי שהיה חשוד בהטמנת רכוש או בהפקדת דברי ערך בידי נוצרים, דהיינו השכבה המבוססת והאמידה באוכלוסייה היהודית, נלקחה לחקירה ולעינויים מיוחדים, על־מנת לסחוט מהם את מקומות המסתור שבהם טמנו את הרכוש או שיגלו את שמותיהם של הלא־יהודים שבידיהם הפקידו חפצי ערך. העינויים היו מאוד קשים ובדרך כלל יצאו המעונים נפוחים מרוב מכות עד כדי שינוי צורתם. לגיטו נאג׳־באניה הוכנסו רק 3660 יהודי העיר גופה. כאלפיים יהודים נוספים הוכנסו לגיטו שני שהוקם בכפר בורפאטאק (Borpatak), כשלושה ק״מ מן העיר, שבו רוכזו יהודים מפלשו־באניה, שומקוט, מונושטור וכל היהודים הכפריים שבנפות הללו. גיטו זה הוקם מסביב לאורווה ואסם. גורלם היה דומה לזה של הגיטו בנאג׳־באניה. רק ל־200 איש היה מקום באורווה ובאסם והשאר נאלצו ללון תחת כיפת השמים. מקום ריכוז שלישי היה בבית הכנסת הגדול של נאג׳־באניה, שהותקן לבית חולים פרימיטיבי למען החולים, החלשים וכמה מיוחסים. כאן נפטר בגיל 93 בערך הדיין הותיק ר׳ אברהם פופר ביום הראשון לכניסה לגיטו. (הסברה הקיימת היום היא, שיהודים אלו הומתו במקום ע״י ההונגרים ולא הוגלו לאושוויץ).

הרעב החל לתת את אותותיו בגיטו. האוכל שהצליחו להכניס לגיטו אזל והרעב החל להציק בצורה גוברת והולכת. חלק מן האוכל הושחת בתנאים שהיהודים חיו בהם, בגשם ובבוץ. אחד מבעלי האחוזות שבסביבה, קורפונאי (Korponai) מן הכפר קולטו (Koltó) סיפק יום־יום לגיטו לחם וחלב. אולם הדבר ארך ימים בודדים בלבד. מפקד הגיטאות ד״ר ינו נאגי (Nagy Jenö), הפסיק את האספקה לגיטו. הוא התיר לבשל יום־יום מין מרק דליל שממנו אכלו תושבי הגיטו. בגיטו היו מספר מקרים של התאבדויות. שמו קץ לחייהם ד״ר לאסלו בנדק, רופא ילדים, בנו ורעיתו ושאנדור פרידמאן (ראש הקהילה לשעבר) ורעיתו. המקרים הללו השפיעו לרעה על כל יושבי הגיטו. המונח ״גיטו״ בהקשר לשואת יהודי הונגריה אינו מוצדק מבחינה היסטורית. לא היה זה גיטו במובן ההיסטורי, שבו חיו יהודים דורות וקיימו את קהילותיהם ומוסדותיהם. לא היה זה אלא שלב קצר, של חודש ופעמים אף פחות, לפני שילוחם להשמדה. והנה הגיע הזמן של גירושם של יהודי נאג׳־באניה להשמדה. הדבר נעשה בשני משלוחים. המשלוח הראשון יצא ב־ז׳ בסיוון 31 במאי, והשני ב־י״ב בסיוון 5 ביוני

1944. במשלוח הראשון היו 3073 ובשני 2844 יהודים. המשלוח הראשון היה דחוס ביותר, כשבכל קרון נדחסו בממוצע 70 איש. במשלוח השני, שבו גורשו חברי מועצת היהודים, בעלי תפקידים בגיטו וכן אנשים שעלו בידם להתחמק מהמשלוח הראשון ובתוכם חולים וקשישים, היו האנשים פחות צפופים במקצת. שני המשלוחים נשלחו לאושוויץ־בירקנאו וגורלם נחרץ בידי מֶנְגֶלֶה, שבניע מקל, גזר מי למוות מידי בכבשני האש ומי לחיי שעה, לחיי עבדות וסבל, שאין בכח אנוש לתאר, שגם הם נפחו את נפשם תוך כדי יסורים וסבל של רעב ועבודת פרך, לאחר מספר שבועות או חדשים, כמפורסם וידוע לכל.

נשתמר בידינו מסמך שהפיצה עיריית נאגי־באניה, שבו מפורטים התנאים שבהם יגורשו יהודי שני הגיטאות מנאגי־באניה ותאריכי הגירוש. אין זה מסמך מקורי. הוא מבוסס על תזכיר של לאסלו אנדרה מתחילת מאי 1944, שחיבר בעיר מונקאטש, כאשר יהודי המחוזות בקארפאטו־רוס ובצפון־מזרח הונגריה כבר ישבו בגיטאות זה למעלה משבועיים וגורלם נחרץ לגירוש והשמדה באושוויץ. התזכיר היה כללי וניתנו בו הוראות כלליות לכפופים לו, הנוגעות למבצע הגירוש ממחוזות הנזכרים. פרטי התזכיר נדונו בהתייעצות במונקאטש בישיבה רבת־משתתפים בראשותו של לאסלו פרנצי, ב־8 וב־9 במאי, שנוכחו בה פקידים הנוגעים בדבר, קציני משטרה ומפקדים בכירים של הז׳אנדרמריה מערי המחוזות. בישיבה פורטו נוהלי ההעלאה לרכבות ונמסר לוח זמנים סופי ליציאת המשלוחים מן הגיטאות השונות. לוח הזמנים נקבע לפי ההוראות שעובדו בידי הזונדרקומאנדו של אייכמן, בין ה־15 במאי ל־11 ביוני. מבחינת השטח הם כללו את קארפאטו־רוס, צפון־מזרח הונגריה וטראנסילוואניה הצפונית. בישיבה הוסכם גם על הוצאת הוראות בכתב לראשי הערים שבהן שכנו הגיטאות ותחנות הרכבות. בעקבות ישיבה זו התקיימה ישיבה בסאטמאר ב־26 באפריל, שם הודיעו את דבר ההוראות לראשי הערים סאטמאר ונאגי־באניה, מפקדי המשטרה והז׳אנדרמריה ולפקידים הנוגעים בדבר. ראש עיריית נאגי־באניה העתיק את ההוראות והפיצן כדלקמן:

״במאי [בימים 8 — 9] התקיימה במטה המשטרה במונקאץ׳ ישיבה בראשותו של לויטננט־קולונל הז׳אנדרמריה לאסלו פרנצי, בהשתתפות קפטן הז׳אנדרמריה ד״ר לאסלו אוּרַאִי וקפטן הגסטאפו ד״ר מַרטוֹן זוֹלדִי מצד הגרמנים.

הישיבה דנה בגירוש היהודים, שיתחיל ב־14 במאי.

פטורים מכלל זה יהודים שהם נתינים זרים — כלומר, אזרחי בריטניה, ארצות הברית, פולין, רוסיה, רומניה, בולגריה, סלובקיה, פינלנד, שווייץ, שוודיה, ספרד, פורטוגל ותורכיה — שאותם יש לסלק מראש ולשים במעצר, כדי שלא יהיו עדים לסילוקם של האחרים. היהודים יוסעו ב־110 רכבות לתחנת קַאשָׁה ושם יימסרו המשלוחים לידי המשטרה הגרמנית. כל רכבת תסיע 3,000 בני אדם. היא תורכב מ־45 קרונות, שלכל אחד מהם יוכנסו 70 בני אדם עם המטען, ושני קרונות בהתחלה ובסוף בשביל השומרים.

מפקד תחנת ההטענה יהיה קצין ז׳אנדרמריה הונגרי או גרמני; סידור זה יחייב את מנהל התחנה להעמיד לרשותנו קרונות ורציפי־הטענה במקום מרוחק מן התחנה, חמש שעות מראש. היהודים יוכלו ליטול עמם מטען מוגבל בלבד, אבל לא מיטות או מזרונים. יוכנו רשימות שמיות בשני העתקים. העתק אחד יישאר עם המשלוח והשני יישלח למטה המשטרה במונקאץ׳ עבור מפקד רציף ההטענה.

אם תצא הרכבת בלילה, יש להעלות את היהודים ביום.

הז׳אנדרמריה תפקח על ההעברה מן המחנה לתחנה והמשטרה תפקח על צמתי הרחובות. האיזור ייסגר מראש בידי הז׳אנדרמריה והרחובות ייחסמו בידי המשטרה; נוהל זה יישמר גם באתר ההטענה.

המחנה, הגטו והדרך יישמרו בקפדנות; הדרך תיסגר לתנועה בעת הובלת היהודים. הם יוצעדו בקבוצות של 500 איש, ארבעה בשורה. חולים קשים וקרוביהם יובאו לאתר כחלק מן הקבוצה האחרונה. תהיה רכבת בית חולים ובה יהיו רופא ואחות וגם יוסעו בה חברי מועצת היהודים ואנשים שאזרחותם איננה ברורה. (בפועל לא היתה רכבת מיוחדת לחולים — הערת המערכת).

עובדים [מוגנים] ואנשי שירות העבודה, רופאים ורוקחים ייכללו גם הם. לגבי אנשי שירות העבודה ינקוט משרד ההגנה פעולה נפרדת.

מספר הנוסעים בקרון מלא יסומן בגיר על הקיר החיצוני של הקרון.

בכל קרון ייבחר אדם אחד לחבר המועצה ויהיה אחראי להשגת מים וכו׳.

אחריות ראשי הערים:

לאנשים שיישלחו יש לספק לחם ליומיים. המנה לנפש ליומיים היא 400 גרם. אסור לקחת מזון נוסף. ביום ההטענה יחולק במטבחי המחנה קפה

לדרך; אם הדבר אינו אפשרי, יסופקו למשלוח מים. את הלחם יספק ויחלק ראש העיר. ראש העיר גם ידאג לכך, שבכל קרון יימצאו דלי מכוסה (למטרות שירותים) וקנקן למי־שתיה.
ראש העיר אחראי לספק 90 מנעולים עם מפתחות לכל משלוח, אולי בעזרת המועצה.
יש לזכור שהמשלוח [כלומר הרכבת] יכלול גם קרונות רכבת גרמניים שאי אפשר לנעול אותם, אלא אם כן משתמשים תחילה בשרשרת באורך 30 סנטימטר, אותה ניתן לנעול.
ראש העיר גם ידאג לספק גיר לסימון הקרונות. באחריותו גם לספק שרשרות למפתחות ותוויות לרישום מספרי הקרונות לשם זיהוי מספר הקרון.
ההעברה וקבלת המשלוחים יתבצעו בקאשה; לא ייערך מיפקד.
תפקיד ראש העיר: לאחר הוצאת העצירים יְחַטְאוּ השלטונות המנהליים את אתרי המחנות (רופא צבאי).
בעת ההעברה יש להימנע מתוספות ומפעולות של יחידים.
קפטן ד״ר אוראי: אם יהיה צורך בכך ניתן להכניס לתוך קרון אחד אפילו 100 איש. אפשר לצופף אותם כמו סרדינים. מכיוון שלגרמנים דרושים אנשים חסונים. אלה שלא יעמדו בכך ימותו. לגרמניה אין צורך בגברות אלגנטיות.
לוח הזמנים בנאג׳־באניה: 30 במאי, 8 בערב עד 2 לפנות בוקר; 11 ביוני, 2 אחרי הצהרים עד 2 לפנות בוקר.
דיון: פאל סָהוֹר, ראש עיריית נירג׳האזה: שלא יישאר אפילו יהודי אחד. שיילכו כולם.
לויטננט־קולונל פרנצי: רק רופאים שאי אפשר בלעדיהם ובני משפחותיהם יישארו במדינה. את אלה יזהו היועצים הגרמנים; הם מומחים לעשות זאת והאחריות למיון היא שלהם.
נוצרים שיחזירו תוך 48 שעות לפי דרישה, כל מה שקיבלו מן היהודים, יהיו פטורים ממעצר וכו׳״.

נאג׳־באניה ללא יהודים

קטעי עתונות מתוך השבועון NAGYBÁNYA משנת 1944

לאחר שהעיר נאג׳־באניה נותרה ללא יהודים (להוציא יהודים שהיו בפלוגות העבודה שעליהם היה אחראי הקולונל אימרה רוויצקי), מן הראוי להביא כמה קטעים מן השבועון המקומי "Nagybánya" שהגיעו לידינו, הדנים במצב בעיר בתקופה זו. בנוסח ההונגרי ישנם צלומים של המקור.

1. משפט נגד יהודים על אי נשיאת הטלאי הצהוב

״ד״ר מיהאי ראקוצי (Rákoczy Mihály), יועץ משפטי של העיריה ושופט פלילי שפט את האנשים דלקמן על אי־נשיאת הכוכב הצהוב: ינו טוויוֹביץ׳ (Tevjovics) מאסר ל־8 ימים; הרמן ברגר 8 ימים; ברנאט קאהאן (Káhán) 3 ימים; רוֹזא פוקס 3 ימים; לוֹרֶינְץ פיליפ 5 ימים; גבּי יוזיף קיש 5 ימים״.

(אפריל 1944)

2. מה יהיה על החנויות היהודיות?

השבועון מצטט את המיניסטר אַנטַאל קוֹנְדֵר שר המסחר והתחבורה, שאמר בין השאר:

״לאחר שהשלטון העביר לבעלות הכלל את רכוש היהודים ואת חנויותיהם, הרי החנויות שיש להן חשיבות מבחינת הצרכים של הצבא ושל כלל האוכלוסיה תשארנה פתוחות גם להבא, כמובן ללא הבעלות היהודית וללא העובדים היהודים. השלטון יבחר אנשים נוצרים מתאימים שינהלו את העסקים גם להבא. במקרים רבים יהיו אלה נוצרים העובדים בחנויות ובמפעלים הללו. הדבר יהיה זמני עד אשר יימצא הון נוצרי מתאים שיושקע במפעלים הללו. במצב של היום נחוץ שהחברה המסחרית הנוצרית־הונגרית לא תהיה קטנונית ולא יתחרו בינם לבין עצמם. להיפך, עליהם להטות שכם ולהתגבר על הקשיים שאנו עומדים בפניהם. החברה הנוצרית־הונגרית זקוקה להרבה סבלנות, שכן העברת המסחר לידים נוצריות בעקבות הטיהור של המסחר מידי היהודים היא משימה לאומית ממדרגה ראשונה. העניין לא ייפתר מהיום למחר, אך בסופו של דבר הוא ישא פרי בעתיד״.

(7 במאי 1944)

3. ידיעות נחוצות לטובת הכלל — הסתיימה העברת היהודים

״העברת היהודים למגרש ברנאט למפעלי הברזל לשעבר, החלה ביום רביעי, 3 במאי השכם בבוקר בשעה 5 ונגמרה בשעה 24.00 בקצב מהיר.
מאותה שעה ואילך אין ליהודים רשות להמצא בעיר, להוציא אותם האישים הפטורים מנשיאת הכוכב הצהוב. אנשים אלה, וכל הנלוים אליהם, חייבים להתייצב תוך שמונה ימים במפקדת המשטרה, כדי לרשום אותם וכדי שיקבלו רשיונות לתנועה חפשית.
אסור להתקרב למחנה [גיטו]. לשומרי המחנה הותר השימוש בנשק נגד המתקרבים למחנה.
יוצאים מן הכלל הם חמשה חברי המועצה היהודית הזמנית, שלהם מותרת היציאה מן המחנה לפי הצורך ובאישורים מיוחדים.
אותם היהודים שלא הוכנסו למחנה, משום שלא היו בעיר, חייבים להתייצב במטה המשטרה. אחרת הם ייעצרו ויועמדו לדין לפני בית־דין צבאי.
אותם הנוצרים אשר הופקד בידיהם רכוש יהודי מכל הסוגים, או שהם יודעים על מקרים כאלה, חייבים להודיע על כך מיד למשרד העיריה חדר 16. שכן נוצרים הגונבים את רכוש המדינה ייעצרו מיד וייכלאו במחנה מעצר.
היהודים המצופפים במחנה, בערך 2300 נפש, יירשמו מחדש בטפסים אישיים מיוחדים ובקרוב יקבלו תעודות זהות.
יהודי העיר פלשר־באניה וכן היהודים שבכפרים בנפות נאג׳־באניה, מונושטור ושומקוט הועברו לבורפאטאק ויושבו על האחוזה של מולצ׳אן (Molcsány), שם הוכשר מחנה שני. החולים, הפעוטות והזקנים הוכנסו לבית־הכנסת״.

(7 במאי 1944)

4. צעדים חמורים בענין היהודים המקומיים

״הרשויות המתאימות מודיעות שההוראות בקשר לבתים, דירות, רהיטים ושאר חפצים של יהודים טרם נתקבלו. ועד אז איש לא יִפנה בקשות. כל מי שמעוניין ברכוש הנ״ל יקבל הודעות בבוא הזמן.

הספקת מזון למחנה [על־ידי לא־יהודים] תיפסק החל ביום ב' לחלוטין. המזון שהצטבר בדירות מספיק למטרה זאת. אלה שיתקרבו למחנה לשם העברת אספקה יירשמו בידי השלטונות. את שאר העניינים מסדרים חמשת האנשים שנבחרו על־ידי היהודים כ״מועצת היהודים״. הם דואגים למבנים ובנייה במחנה ולכל השאלות האחרות.

בעקבות רשימות המלאי בבתי היהודים, אוספים את המזון ומאחסנים אותו בבית־הכנסת שליד בית הכמרים הרפורמאטי. מלבד זאת הרכוש האחר, שהוא רכוש המדינה, כגון תמונות, פסלים, תכשיטים, שטיחים ושאר חפצי ערך מאחסנים בבתים מיוחדים של משרדי המס העירוני.

כאן המקום לציין את החקירות החמורות שמנהלים השלטונות בקשר להפקעת הרכוש היהודי, שבעקבותיהם נעצרו רבים. ראוי להבלטה המקרה של שאנדור אינצה (Incze Sándor) הַחַבְתָּן (hordógyártó) ואשתו, שבעליית הגג שלו הוסתרו כמויות גדולות של מטלטלים מרכוש יהודי שהוא בבעלות המדינה. הרכוש הוחרם ונגד השנים הופעלו צעדי ענישה כפי שמתחייב מן החוק.

נעצרו שני פרחחים שפרצו לדירתו החתומה של לאַזאַר וויגדורוביץ', שכנראה יישפטו בשיפוט מהיר מיידית. בשיפוט מהיר מיידית נגזר על אישטוואן קובאץ', יצרן סוכריות, 8 חדשי מעצר בבית־הדין בסאטמאר. הוא פרץ לדירתו של מארטון מארקוביץ' וגנב משם מטלטלים שונים״.

(7 במאי 1944)

5. טיפולים חמורים בשאלת היהודים

״נתגלו חפצי ערך במאות אלפים; מעצרים של נוצרים רבים.

השלטונות דורשים מהאוכלוסייה למנוע את פריצתם של הבתים היהודיים החתומים. הם יודיעו על כך לשלטונות.

מזהירים את אלה שהסתירו רכוש יהודי, שעד 31 במאי הם יכולים להודיע על כך בלי עונש. לאחר תאריך זה יהיה מנת־חלקם של הגב' שאנדור אינצה, הגב' קראוי נאגי ושאנדור גֶרגֶיי (Gergely), אשר הוכנסו למחנות מעצר.

אנשי הרשות עצרו את שמעון בְּרַאד ומיקלוֹש פִּישֶר, לשעבר סוחר ברזל, יחד עם בני משפחותיהם, 33 איש, שעוד לפני האיסוף למחנה הם נמלטו ליערות ליד נאגי־נירש (Nagynyires). ברשותם נמצאו כסף ודברי ערך בשווי של חצי מיליון פנגו.

הצעיר אישטוואן באלאז' (Balázs) נידון לחמש שנות כלא על פריצתו לדירת משפחת וויזל.

בככר מאטיאש מצאו ילדה יהודיה כבת ארבע כשהיא שוכבת על שמיכה צבעונית. היא הוכנסה למשטרה. אך היא לא גילתה את שם האנשים שאצלם הסתתרה ולא את שמה. היא הועברה למחנה״.

(28 במאי 1944)

6. הודעות על יהודים שנפטרו בגיטו בין 25 במאי ותחילת יוני 1944

ברשימת הנפטרים שמפרסם העתון רשומים גם הנפטרים היהודים. שנפטרו בין 25 במאי ותחילת יוני 1944 בגיטו. נראה שכמה מן הרשומים איבדו את עצמם לדעת בתוך הגיטו.

״אברהם אהרן, חרט עצים בן 22; גב' שמואל מוסקאל, בת 39; משה פרנקל, בן 32; אישטוואן בנדק, תלמיד תיכון, בן 16; משה פארקאש בעל מכולת, בן 80; גב' שאלאמון שטרן, בת 60; ד״ר לאסלו בנדק, רופא, בן 45; גב' לאסלו גוטליב, בת 34; ד״ר שאנדור ווידר, רוקח, בן 35; האלמנה של פטר ווידר, בת 57״.

(יוני 1944)

7. הדירות והחנויות של היהודים

ביוני 1944, הודעת ראש העיר ד״ר טאמאשי (Tamássy). הנושא:

״הריני מודיע לתושבי העיר שבהתאם לצו של מניסטריון האוצר, גורל הדירות והחנויות שהיהודים השאירו אחריהם הם בטיפול. הריני פונה לכל אלה שהם בעלי דירות מרוהטות וכן בעלי דירות משניות בתוך דירות של יהודים לשעבר, שעליהם לדאוג לכך באופן דחוף לעזוב את הדירות הללו, ללא יוצא מן הכלל. בקשר לכך הנני מודיע לכל הפונים ומבקשים דירות של יהודים, שעדיין אין שום הוראות בנידון.

(יוני 1944)

8. עדיין יקר מאד השוק בנאג' באניה מתאונן העתון

״עם סילוקם הגמור של היהודים מחיי הכלכלה חוסל כליל השוק השחור, שגרם לכך שערך הפנגו

היה בנסיגה. לאחר סילוק היהודים כוח הקנייה של הפנגו מתחזק. אנו קוראים בפרסומים שברחבי המדינה יש הוזלה ניכרת בשווקים. למרבה הצער, הסוחרים בשוק בנאג'־באניה אינם רוצים להכיר במצב זה והם דורשים עדיין מחירים גבוהים. מן הראוי שגם המוכרים וגם הקונים יקחו בחשבון את התחזקות הפנגו בשוק הפנימי. אנו מבקשים איפוא מהשלטונות שידאגו לכך שגם בשוק המקומי יקבעו מחירים נורמאליים כפי המצב בשאר הערים. נא להפעיל את הפיקוח!"

(3 ביולי 1944)

9. נהיינו עיר רכילות

"לא הספקנו ואין אנו מספיקים לשכנע ששמועות הזוועה והרכילויות המנופחות הן מזיקות מאוד, ביחוד על אנשים המושפעים מהם מחמת קוצר רוחם וקוצר דעתם. ואף על פי כן אין הן חדלות. הנה למשל דוגמה אחת מהזמן האחרון.
בסוף השבוע האחרון הודיעו השלטונות המוסמכים שהעגלות הרתומות לבעלי חיים, כגון עגלות משא, רכב אישי וכיוצא בהם לא יופעלו בלילה במדת האפשר. ואם כן יש להשאיר את הפנסים שלהם דולקים, במדה שאין הפרעות אויריות [כלומר אזעקות], כדי שלא יארעו תאונות דרכים. זה היה תוכן ההודעה ותו לא. על כך הוסיפו אנשים להגן שמשעה 6 בערב צריך לסגור את הכל, משעה 7 אין להלך ברחובות ומשעה 8 בערב יש להחשיך את הכל. וכו' וכו'. המצער ביותר בזה שהנ"ל לא בא מפיהן של נשים זקנות, אלא גם אנשים נבונים מפיצים אותם.
טבעי הדבר ששמועות הזוועה אין בהן אמת. מאידך גם זה נכון שהופעלו חקירות משטרתיות ובסופו של דבר יובאו מפיצי הזוועה לדין. הופעלו עליהם מעצרים וזה יהיה סופם של מפיצי השמועות".

(6 באוגוסט 1944)

[יש לזכור שהדברים נכתבו כשהחזית הרוסית הלכה והתקרבה אל גבולות הונגריה והאוכלוסיה כבר ידעה מה יהיו תוצאות המלחמה. נראה, שאין העתון מגלה את רחשי הציבור אלא ברמז. ביחוד בהטלת מורא ופחד על מפיצי שמועות הזוועה].

10. שוב שמועות זוועה רבות

"הפצת שמועות הזוועה שוב מתרבה כדי להטיל פחד על אזרחים תמימים וכדי להטיל פאניקה על הציבור. זהו נשקו של האויב בחזית הפנימית, שעלינו להתגונן בפניו ושעלינו לשים לו קץ מהיר. כמובן שלשם כך עלינו לדעת את כל המאורעות לאישורם וגם להכיר את הגיאוגראפיה. בראש וראשונה עלינו לקבל על עצמנו לרדת לשורש העניינים בשעה שאנו מקבלים ידיעה כלשהי. כשאנו נוכחים שהידיעה באה ממקור בלתי מהימן ומגמתה בלתי רצויה עלינו לא להתיחס אליה ברצינות ובעיקר לא להפיצה הלאה. שכן למרות רצוננו נהיה גם אנחנו בין מפיצי שמועות הזוועה.
הרדיו ההונגרי מזהיר את הציבור לעתים קרובות, שבמקרה של אזעקת אויב נשים לב לקולו של הקריין, אם הוא מוכר לנו, שכן גם האויב משדר על אותו גל. ורק קול מוכר מכבר יש לקבל ולדחות את הקול הבלתי מוכר, שבא להפיץ שמועות לא נכונות. גם בשמועות הנפוצות (נשמע אמון) מפה לאוזן, יש לשים לב אם המשמיע מוכר לנו כאדם אמין ורציני".

(3 בספטמבר 1944)

11. מכירת הסחורות היהודיות

"ממקורות בעלי משקל נודע לנו שבקרוב תגיע למימוש מכירת הסחורות הגדושות בחנויות של יהודים. המכירה תיערך על־ידי ועדה מטעם מיניסטר הכספים. הועדה גם תקבע איזו חנויות יש לפתוח לשימוש הציבור, בהנהלתו של מי ובקביעת המחירים הרשמיים. לאחר מכן מי הם הזכאים לקנות הסחורות לפי קריטריונים מקצועיים תמורת כסף מזומן. בזמן לא רחוק יגיע תורם של המטלטלים הנמצאים בבתים יהודים להמכר. בעדיפות ראשונה הם יימסרו לאלמנות מלחמה ויתומים וכן לנזוקים מהפצצות".

(קטע מגליון ספטמבר 1944 ללא תאריך)

פלוגות העבודה (איור – מנדי ברקוביץ)
MUNKASZOLGÁLATOSOK (MENDI BERKOVITZ RAJZA)

הקולונל רביצקי בשנת 1945 עם בני נאג׳-באניה ששירתו בפלוגות עבודה שהיו בפיקודו
REVICKY EZREDES ÉS A NAGYBÁNYAI VOLT MUNKA SZOLGÁLATOSOK. 1945

תעודות ממשפט אייכמן

בהמשך מובא צרור תעודות מקור על שואת יהודי הונגריה והתכתבות בינלאומית בנושא. מסמכים אלה, הוצאו מתוך האוסף שכולל אלפי מסמכים שקובצו ע"י משטרת ישראל (לשכה 06) ותורגמו לעברית לקראת משפט אייכמן.

לצורך פרסום התעודות בספר זה, לא היתה משמעות מיוחדת לסדר הכרונולוגי של האירועים, על כן הם מובאים במספרם הסדורי כפי שסומנו ע"י משטרת ישראל והוצגו כמוצגים משפטיים.

בהונגריה מצאו הגרמנים קרקע פוריה להתפתחות האנטישמיות. ההתלהבות מצד רבים מבין ההונגרים "לפתור את בעית היהודים", לא נפלה מזו של הגרמנים. אנו יוצאי נאגי־באניה והסביבה איננו זקוקים לתעודות כדי להבין את שקרה לנו, כי אנו הקרבנות עצמם, ולמרות זאת החלטנו לפרסם בספר זה מספר מסמכים מהתקופה ההיא למען הדורות שלא חוו את החוויה הנוראה.

אחד מגדולי הצוררים הנאציים היה קצין ה־ס.ס. אייכמן, עליו הוטל לבצע את השמדת יהודי אירופה במסגרת "הפתרון הסופי של בעית היהודים". מתוך עיון במסמכים הרבים בנושא, ניתן לראות את מידת התלהבותו בגישתו לבצוע המשימה.

עם סיום מלחמת העולם השניה, הוחל בביצוע מעצרם של קברניטי גרמניה ומדינות הציר ששיתפו פעולה אתם, ע"י בנות הברית. חלקם הועמדו לדין במסגרת "משפטי נירנברג. רבים מבין פושעים אלה, הצליחו להמלט וביניהם הארכי פושע אדולף אייכמן. אייכמן הצליח להסתתר תחת זהות שאולה, תוך נדודים בארצות דרום אמריקה. ארגנטינה היתה מקום מגוריו האחרון. הצלחתו להסתתר ולהחליף זהויות במשך שנים נטעה בו את ההרגשה שהנה הגיע אל המנוחה והנחלה, אולם לא לעולם חוסן.

ראש הממשלה דאז דוד בן־גוריון, הורה כידוע ל"מוסד" ללכוד את אייכמן ולהביאו ארצה חי. הוראתו זו של בן־גוריון התבצעה ע"י מבצע מבריק והוא אמנם הובא ארצה, נשפט ונדון למוות, גופתו נשרפה ועפרו פוזר בלב ים.

1. תעודה מס' 151. מיום 24 באפריל 1944. משרד החוץ של גרמניה אל אייכמן:

"משרד החוץ קבל מאת מיופה הכח של הרייך והציר הגרמני בהונגריה דו"ח מיברק, בו ניתנים הפרטים הבאים לגבי שאלת היהודים בהונגריה:
ביום 15 באפריל הוחל בגטואיזציה במרחב הקארפאטים. בינתיים הוכללו כבר 150,000 יהודים. המבצע יסתיים, כמשוער, בסוף השבוע הבא ולפי האומדן הוא יספיק להקיף עד אז 200,000 יהודים. רצוף לאחר מכן מתוכננת אותה העבודה בטרנסילבניה ונפות גבול נוספות הסמוכות לרומניה והיא נמצאת עתה בשלב ההכנה. יש לכלול שם עוד 250,000 עד 300,000 יהודים נוספים. בעקבות זאת נועדה לבוא הכללתם של הנפות הסמוכות לסֶרְבִּיָה ולקרוֹאַטִיָה. לבסוף מתוכננות עבודות הגטואיזציה בלב הארץ והסיום בבודפשט.
במו"מ בדבר התובלה (כבר) הוחל ומתוכננים להתחיל ביום 15 במאי בשילוחם של 3000 יהודים ליום, בעיקר ממרחב הקרפאטים. לאחר מכן נועדו להתבצע בעת ובעונה אחת גם השלוחים מגטאות אחרים, אם אפשרי הדבר מבחינה תובלתית. כמקום קליטה נועדה אושוויץ. ניתנה תשומת לב להתחשבות מרחיקת לכת בענייני הכלכלה המלחמתית בעת בצועו של המבצע. נראה רצוי לדחות במקצת את שלוחם של 50,000 יהודי העבודה, מתוך מרחב בודפשט, שילוח אשר הובטח כבר על ידי הממשלה כדי לא לסכן את בצוע הפעולה.
דבר זה ממילא יהיה דרוש בהתחשב בקשיי התובלה הקיימים. בצעדה לא ניתן המשלוח לבצוע, הואיל ושאלות הכלכלה, הנעלה והשמירה מביאה עמה קשיים גדולים.
בסכום קבע הציר כי הוא חושב את התכנית המשורטטת לעיל נכונה, הואיל ובמבצע היהודים מדובר בשלימות טוטלית".

2. תעודה מס' 153. מיום 13 ביוני 1944. ויזנמאיר אל משרד החוץ הגרמני.*

"שִלוח היהודים ממרחב הקארפטים

* ויזנמאיר היה המיופה כח הגרמני בהונגריה.

וטרנסילבניה למקומות היעד נסתיים ביום 7 ביוני ב־289,357 יהודים. בסך הכל ב־92 רכבות בנות 45 קרונות כל אחד. אי־השגת המספר הכולל, אשר נאמד מלכתחילה (בערך 310,000) מוסברת ע״י הגיוסים שנערכו בינתיים ע״י ההונגרים לשרות העבודה היהודי הצבאי.
רכוז היהודים מהמרחב צפונית לבודפשט — מקושיצה עד לגבול הרייך — נסתיים ביום 10 ביוני 1944. המשלוחים נעים מיום 11—16 ביוני ב־21 רכבות. המספר הכולל החזוי (כ־67,000) לא יושג כפי הנראה אף הוא, הואיל והאומדנות ההונגריות הן בדרך כלל גבוהות מדי ונוסף על כך נערכו גם במרחב זה עוד ברגע האחרון גיוסים לשרות העבודה״.

3. תעודה מס׳ 157. מיום 10 באפריל 1944. משרד החוץ הגרמני אל אייכמן:

״המיופה הכח מטעם הרייך בבודפשט מוסר, כי ראש המיניסטרים ההונגרי מקצה לעבודה בגרמניה 50,000 יהודים. 5,000 יהודים יועמדו מיד לרשותנו; השאר נועד להשלח בקבוצות נוספות בנות 5,000 ברווחי זמן בני 3—4 ימים כ״א. מיופה מטעם הרייך, אשר יסכם את פרטי המשלוח עם אוברגרופנפירר (Obergrupenfirer) וינקֶלמַן מבקש הכרעת פקוד הרייך של ס״ס, לאן יש לכוון את משלוח היהודים ברייך.
משרד החוץ היה אסיר תודה, אילו ניתנה לו הודעה מתאימה בחוזר״.

4. תעודה מס׳ 163. מיום 25 בספטמבר 1942. ראש משטרת הבטחון והס״ד אל משרד החוץ הגרמני:

הנדון: הנחלת יהודים אשר ברחו להונגריה במרחב מזרחית לדְנֶיסְטֶר.
״בעקבות מכתבכם הדחוף מיום 17.9.1942 הריני מודיע, כי מסיבות טכניות אין כעת אפשרות, לפתוח במבצע חלקי לגבי הונגריה. במבצע חלקי כזה אפשר היה לראות את קבלת היהודים, אשר נמלטו בשעתם להונגריה, בלבד.
על פי הנסיון דרושה להכנתם ולבצועם של מבצעים חלקיים כאלה אותה השקעת כוחות, כמו לגבי מבצעים כלליים, המקיפים, ככל האפשר את כל יהודיה של איזו ארץ.
משום כך אין אני חושב זאת למתאים להניע את כל מנגנון הפינוי למען עקירתם של אותם היהודים בלבד, אשר נמלטו בזמנם להונגריה ולחזור ולבלמה לאחר מכן, מבלי כל התקרבות לפתרונה של שאלת היהודים בהונגריה.
מסיבות אלו מוטב היה, לפי הערכתנו, לחכות במבצע זה, עד אשר תהא הונגריה מוכנה להכליל בצעדים גם היהודים ההונגריים״.
על החתום: אייכמן.

5. תעודה מס׳ 347 [ללא תאריך]. הצהרתו של ד״ר אימרה ריינר (קטע אחד בלבד):

״אייכמן התחיל בגטואיזציה של יהודי ערי השדה באמצע אפריל בערך. הוא התחיל באזור הצפוני־מזרחי. בכל מקום שלטה בהלה גדולה ואי־סדר גדול, הציפו את מועצת היהודים בתלונות טלפוניות ובבקשות.
פקידי הקשר שלנו העבירו את התלונות בנתיבי־שרות לקְרוּמֵי. נסיתי להביאן בפני אייכמן עצמו. ארבתי לו בפרוזדור ולאחר נסיונות רבים, הצלחתי להביאו לידי עמידה. במסרי את התלונות, בקשתי לתת לי היתר־נסיעה כתוב, בכדי שאוכל לנסוע לערי השדה, למקום התלונות, על־מנת להיות שם לעזר ליהודים.
תשובתו היתה, כי אלה הן תלונות כוזבות. דבר איננו חסר להם. אולם היהודים המפונקים מתאוננים וזועקים מיד, כאשר מצבם רק איננו מזהיר כל־כך, כפי שהם היו רגילים עד כה״.

6. תעודה מס׳ 380. מ־3.4.44. ויזנמאיר מבודפשט למשרד החוץ הגרמני:

״התגובה של אוכלוסיית בודפשט על שתי התקפות האויר הבאה בחוגים רחבים לחיזוק הנטיה האנטי־יהודית. אתמול הופצו עלונים בהם נתבעו חייהם של 100 יהודים תמורת כל הונגרי הרוג. אף אם אין זה בר־בצוע מבחינה מעשית, כי אז היינו נאלצים להמית ביריה לפחות 30,000 עד 40,000 יהודים. הרי טמונה בעקרון הנקם אפשרות יעילה ובהתאם לנסיבות גם פעולה מרתיעה. לא היתה לי כל הסתייגות כנגד המתתם ביריה של 10 יהודים מתאימים אגב ההתקפה הבאה, תמורת כל הונגרי הרוג. על סמך ראיון (שנתקיים) אמש עם המיניסטרים רץ (Rácz) וקוֹנְדֶר יש לי הרושם, כי הממשלה עשויה היתה להיות נכונה לבצע צעד כזה ביזמתה. לעומת זאת מוכרחה פעולה כזאת, משהוחל בה פעם, להתבצע לאחר מכן בעקביות.
בהתחשב בהצעות אשר הובאו ע״י אדון מיניסטר החוץ של הרייך בפני הפיהרר הנוגע להצעה למסור את כל היהודים כמתנה לרוזוולט ולצ׳רצ׳יל הנני מבקש הוראות אם מוסיפים לטפח רעיון זה או אם אוכל להתחיל בפעולות תגמול מסוג זה לאחר ההתקפה הבאה״.
על החתום: ויזנמאיר.

7. תעודה מס׳ 385. מיום 14.6.44. ויזנמאיר אל משרד החוץ הגרמני:

״לעומת היהודים הרבים, אשר נדדו עד ליום 19 מסלובקיה להונגריה, ניתן עתה, כתוצאה מתשומת לבנו, להבחין בתנועת נדידה הפוכה. למרות כל חסימות הגבול נראה, כי יהודים רבים הסתננו בזמן האחרון, במיוחד לסלובקיה המזרחית. היה זה מֻקל מאוד על עבודתנו כאן, אילו ננקטו מעתה גם בסלובקיה צעדים יסודיים נגד היהודים. על אחת כמה וכמה, כאשר הם מהוים שם יסוד בלתי רצוי ביותר אף מתוך סיבות מדיניות ובטחוניות. בהנתן הוראה מתאימה, עשוי הייתי להפגש לשם דיון בנדון עם לוּדין בברטיסלבה, בכדי לעבד במשותף הצעות מעשיות״.

על החתום: ויזנמאיר.

8. תעודה מס׳ 477. מיום 20 ביולי 1944. משרד החוץ למיופה הכח מטעם הרייך בהונגריה:

״רדיו לונדון מיום 19.7 בערב הביא בכותרת ״גרמניה רוצה לעשות עסקים בדם יהודי״ את המשדר כדלהלן:

שני שליחים של הממשלה ההונגרית הופיעו לא מכבר בתורכיה כדי להציע לנציגי בעלות הברית שם את ההצעה הבאה של הגסטפו ושל הממשלה ההונגרית...

כל היהודים אשר נותרו בהונגריה יקבלו התרי יציאה בתנאי שאנגליה ואמריקה תספקנה להונגריה כמות מסויימת של תרופות וחמרי תובלה לרבות משאיות. הובטח כי בחומר זה לא ישתמשו בחזית המערב״.

9. תעודה מס׳ 510. מיום 24 בנובמבר 1942. ראש משטרת הבטחון אל הרַייכְסְפִירֶר ס״ס וראש המשטרה בגרמניה:

הנדון: השגת מטבע חוץ לגיוס מתנדבים לוּואפֶּן ס״ס בהונגריה. הכספים נלקחו מהיהודים אשר ״כיסוי״, בסופו של דבר את החזקת ה־וואפֶן s.s. בהונגריה. (המערכת)

10. תעודה מס׳ 630. מיום 1 ביוני 1944. התכתבות פנימית במשרד החוץ הגרמני:

הנידון: מבצע יהודים בבודפשט.

״המבצע הגדול, הפתאומי, הצפוי נגד יהודי בודפשט יעורר בחו״ל תגובה נמרצת. מחלי העתונות מתכוונת להמליץ בפני המיניסטר, על יצירת תואנות ונימוקים חיצוניים למבצע, כגון מציאת חמרי נפץ בבתי אגודים־יהודיים ובבתי כנסת, ארגוני חבלה, תכניות הפיכה, התנפלויות על שוטרים, הברחות מטבע בממדים גדולים המיועדים לחתירה תחת מערכת המטבע ההונגרי. גולת הכותרת למבצע כזה צריך היה לשמש מקרה בולט במיוחד, בו יוחל לאחר מכן בבצוע סריקה רבתי. אפשר היה אולי, למען ההקלה על עבודת ההוצאה לפועל, לצמצם את ההכנה התועמלנית, ככל האפשר לידיעת חו״ל. אבקש קביעת עמדה במברק״.

על החתום: פ. תדן.

11. תעודה מס׳ 662—663. הודעתו של פנחס פרוידִיגֶר, מתוכה הובאו קטעים דלקמן:

״כל הפצצה שימשה עילה לסיפורי בדיות, שכולם היו בעלי נושא אחד, שהיהודים נותנים סימנים לטייסות המתקרבות או מוסרים ידיעות לאויב בעזרת משדרי רדיו. בלי כל בקורת נאמרו ופורסמו הטענות הטפשיות, המטומטמות והמגוחכות ביותר, כדי לעורר את שנאת היהודים. למרבית הצער שוב התאמתה העובדה, ששום תעמולה, תהא נבערת וטפשית כאשר תהיה, אינה חסרת הצלחה, אם היא מסתמכת על האינסטינקטים הירודים ביותר של האוכלוסייה. על קירות הבתים הודבקו שלטים אנטישמיים. תעמולה ע״י תמונות האשימו את היהודים במלחמה ובנגעים הסוציאליים. היא היתה צריכה לחרוט בתודעת העם שמטרת היהודים אינה, אלא להרוס את כל ערכי התרבות, יחד עם הבולשביזם, ולהרחיב את שלטון היהודים על כל העולם. שוב ושוב הומחשו בצורת תמונות וטענות נדושות, שכל פעולותיהם והחלטותיהם של צ׳רצ׳יל וסטלין מושפעות ע״י היהודים.

השיחות הראשונות היו על אודות עלייתם של 600, לאחר מכן של 750 איש לארץ ישראל. מוטל בספק אם מהצד הגרמני הייתה באמת כוונה לאשר עלייה זו. נסיונות יותר מאוחרים נתנו יסוד להנחה, שכוונה כזו בכלל לא היתה קיימת ושלשיחות אלה היתה מטרה מסויימת. המטרה היתה להפנות את תשומת לב היהודים או לפחות האישים המנהיגים ולהסיח את דעתם מן ההכנות, ששללו את הדרך לפתרון לגמרי אחר של שאלת היהודים.

יש גם לציין בבושה עמוקה כי מלבד במקרים נדירים יוצאים מן הכלל, התנהג הציבור האזרחי ההונגרי ובמיוחד פקידי המינהל, בצורה פחדנית, אופורטוניסטית גסה וחסרת דעה ואופי. מעטים בלבד גילו אומץ לב והראו העזה

אזרחית מספקת, לשחות נגד הזרם ולהרים את קולותיהם כדי להתגבר על השתוללות השנאה הגועשת״.

12. תעודה מס׳ 772. מיום 17.7.44 היטלר אל הורטי:

״הנני מבקשך לבקר אצל העוצֵר הורטי מיד לאחר קבלת המברק הזה ולהודיע לו בעל פה את הדברים הבאים בשם הפיהרר״:

1. הפיהרר קבל לידיעתו בתמיהה רבה ביותר, את הודעת העוצר, אשר הועברה לו ע״י מיופה הכוח מטעם הרייך, לפיה מתכוון (העוצר) להדיח את ממשלת סטויאי הנוכחית, אשר מינויה נעשה בשעתו תוך הסכם עם הממשלה הגרמנית, ולמנות ממשלה צבאית. בתמיהה גדולה עוד יותר הסיק הפיהרר מן הדו״ח של מיופה הכוח מטעם הרייך, כי העוצר הוציא פקודות מעצר נגד מיניסטרים ומזכירי מדינה אחדים של ממשלת סטויאי, אשר בצעו בזמן האחרון פעולות נגד היהודים.

2. בצעדים מתוכננים אלה נאלץ הפיהרר לראות חזרה על המזימות, אשר הביאו בזמנן לידי התערבות גרמניה בהונגריה ב־19 במארס. לפי הידיעות שנתקבלו, עוסקים כאן, כפי הנראה, שוב אנשים בני אותה כת בוגדים בעניין הגרמני־הונגרי שכבר הביאו פעם את הונגריה אל פי תהום.

3. הפיהרר נאלץ לראות בכל צעד נגד ממשלת סטויאי, הפקרת הכיוון המדיני החדש בהונגריה, עליו הוחלט ביום 19.3, ולראות עתה נוכח מלחמת הקיום של אירופה על עתידה סטיה מן הדרך, עליה עלו במארס, בגידה במלוא משמעותה, בענין האירופי. במקרה כזה הוא יחזיר מיד את מיופה הכוח מטעם הרייך, הציר ויזנמאיר וינקוט באותם צעדים, אשר ימנעו אחת ולתמיד השנותן של תקריות כאלה בהונגריה״.

13. תעודה מס׳ 803. מיום 21 ביוני 1945. הצהרתו בשבועה של אדולף פַּיילֶר:

מבצע היהודים של היחידה המיוחדת אייכמן בהונגריה.

״יחד עם משטרת הבטחון הגיע אייכמן ביום 19 במארס 1944 לבודפשט. והחל, כידוע כמתוכנן באפריל 1944, לגרש, באמצעות יחידתו המיוחדת את היהודים מהונגריה לגרמניה. אייכמן הוא, מלבד זה, ראש מחלקת היהודים במשרד הראשי לבטחון הרייך. לפי תכנית אשר עובדה ע״י אייכמן נעצרו כל היהודים לפי האזורים והוכנסו לתוך מחנה. משם שולחו ברכבת דרך קוֹשִיצֶה. באופן זה שולחו כל היהודים מהונגריה מלבד אלה היושבים בבודפשט ואלה אשר הספיקו לברוח לסלובקיה או לרומניה. היחידה המיוחדת של אייכמן היתה באופן רשמי כפופה למפקד משטרת הבטחון בהונגריה. אייכמן ביקר לעתים קרובות בלשכתו של המפקד הבכיר של ס״ס ומשטרה בהונגריה וכן קיים קשר עם מיניסטריון הפנים ההונגרי. פעם נודע לי כי הוא טס לשם דיווח אישי אצל הרייכספיהרר הימלר״.

14. תעודה מס׳ 807. מ־4.3.48. קטעים מתוך עדותו של העוצר מיקלוש הורטי במשפטי נירנברג:

״שאלה: אדמירל הורטי, ביחס לתקופה של סביבת מארס 1944, האם קבלת איזו שהיא הזמנה לבקר אצל אדולף היטלר?

תשובה: כן, קבלתי. ביום 15 במארס בקר אצלי הציר הגרמני ומסר לי כי היטלר בקש אותי לבקר אצלו בארמון קֶרְסְהַיים, היות והוא רצה לדון אתי בדבר החזרת הכוחות ההונגריים, אשר הועדו לחזית, והמחסור הגדול בנשק, והרגיש בצורך לדון על־כך במשך למעלה משנה. לא היה לי רצון רב ללכת לשם ודנתי בעניין זה עם ראש המיניסטרים ועם המיניסטר לענייני חוץ, קֶרֶסְטֶש־פִישר. אולם לבסוף הייתה לי ההרגשה שאם אסרב להזמנה לא אראה עוד לעולם את צבאותי. באתי לארמון קרסהיים ושם נפגשתי עם היטלר. ראיתי מיד, כי, במה שנוגע להחזרת כוחותי, לא היתה זו אלא אמתלה; אפילו לא דברנו על כך כלל. אולם כל אשר אמר לי — ראשית ברמזים ואחר־כך בצורה גלויה יותר — כי הוא מתכונן לכבוש את הונגריה. מובן שהתרעמתי ומחיתי בתוקף, אך ללא הועיל. קמתי ועזבתי את החדר והתכוונתי לצאת סופית. אולם הרכבת המיוחדת שלי נשלחה (בינתיים) לזַלצְבּוּרג. שאלתי האם מתכוננים לראות בי שבוי, וברון דֶרֶנבֶּרג נגש אלי ואמר לא, שזוהי רק אזעקה מפני התקפה אוירית, ובגללה היה צורך להזיז את הרכבת שלי מהמסילה, וכי תהיה מוכנה בשעה 8.

אז בא האדון רִיבֶּנְטרוֹפ עם הצהרה ובקש הסכמתי לפרסום הצהרה זו. בין היתר היה כתוב בהצהרה זו, כי הצבא יתפוס את השלטון בהונגריה, על־פי הסכם ביני לבין היטלר. כמובן שמחיתי בתוקף רב נגד שקר זה, אולם למרות הכל פורסמה גירסא זו למעשה בעתונים הגרמנים.

שאלה: הייתי משתוקק לדעת האם בתקופה המסוימת הזאת, לאחר בואו של הצבא הגרמני והנאשם ויזנמאיר והס״ס לארצך, היתה לך עדיין שליטה מלאה על ארצך?

תשובה: לא. לא היתה לי, כי הארץ היתה תחת כיבוש צבאי ע״י הכוחות הגרמניים, והם כמובן עשו בארץ כטוב בעיניהם. בבודפשט (המצב) היה שונה במקצת.

שאלה: כיצד תוכל להסביר את הסיוע שהגישה הז׳ינדרמריה ההונגרית לגרמנים, אם אתה התנגדת לפעולות אלו?

תשובה: נאמר־נא, שאם הז׳ינדרמריה או יחידה של הז׳ינדרמריה באיזה כפר קבלה פקודה מהקצין הבכיר שלהם כי את היהודים, החיים באותו כפר, נאמר־נא, שמונה או עשרה או עשרים במספר — יש לקבץ במקום זה או אחר ויש ללוותם למקום זה, הם עשו זאת מבלי לחשוב כי משהו אינו הוגן במעשה זה, כמובן״.

15. תעודה מס׳ 870. מיום 9.8.44. משטרת הבטחון והס״ד בהונגריה.

פקודות קבע לטפול ביהודים הונגרים אשר הועברו לסביבות וינה והועסקו שם בעבודות כפייה.

״הוראה להדרכת שוטרי היהודים ״יופו״ (יוּדֶן פּוֹלִיצַיי)

כל שוטר יהודים אחראי (על כך):

א. שאף יהודי לא יבוא במגע כל שהוא עם יתר האוכלוסיה.

ב. שזולת זמן העבודה, לא יצא את המחנה שום יהודי, בין גבר, בין אשה או בין ילד. אחרי שעות העבודה, לא רשאי כמובן אף יהודי לצאת את המחנה. בלתי כשירים להפעלה אינם רשאים אף פעם לצאת את המחנה.

ג. שבמחנה ישררו סדר ונקיון קפדניים.

ד. שכל יהודי ישמור בקפדנות מוחלטת על נקיונו האישי.

ה. שהיהודים יגיעו למקום העבודה בזמן, בצורה מאורגנת ובמספרם המלא. עליו לדאוג להחזרתם למחנה בתום העבודה בצורה מאורגנת ובמספרם המלא.

ו. שהיהודים יבצעו את העבודות שנמסרו להם בחריצות ובשקידה רבות ביותר.

ז. שכל ארוע יִוָדע מיד למפקד המחנה האחראי.

ח. שכל יהודי ז.א. גם הילדים יענדו את כוכב היהודים תמיד באופן נראה לעין.

ט. שיש לטפל במִתְחַלִים המפחיתים את תפוקת העבודה של המחנה כולו, באמצעים מתאימים.

ע ו נ ש י ם :

1. אם לא תקוימנה הוראות כל שהן הנ״ל ע״י אלו מבין אנשי היופו היהודים, יענשו מיד בראש וראשונה אנשי היופו בעונשים חמורים ביותר.

א. שלוח למחנה ריכוז.

ב. עונש מות.

2. אם ינסה יהודי לפעול בניגוד להוראות, או להסתלק באופן בלתי חוקי מהמחנה, אזי יענש מיד במחנה ריכוז ובנסיבות חמורות בעונש מוות״.

16. תעודה מס׳ 972. מיום 7 בדצמבר 1942. שאילתה בפרלמנט ההונגרי בנוגע למעמד היהודים בהונגריה:

״בישיבת בית הנבחרים ההונגרי מיום 3.12 ענה ראש המיניסטרים ההונגרי לשתי שאילתות של צירים מאנשי צלב החץ, מהן נגעה האחת באבחון היהודים באכסון היהודים במחנות עבודה ובגטאות והשניה באיסור העסקת נשים לא־יהודיות במשק־הבית היהודי. לשאילתה היתה התשובה, כי הפרלמנט ההונגרי חקק בשלוש השנים הקודמות ארבעה חוקים אשר הסדירו את תנאי החיים של היהדות ההונגרית ע״י צעדים כלכליים. צעדים החורגים מהוראות חוקיות אלו אפשר להגשים רק ע״י החלטות חדשות של המחוקק ההונגרי. אולם לאלה אין הממשלה רואה את הזמן הנוכחי כמתאים.

אשר לשאילתה השניה, ענה ראש המיניסטרים, כי הממשלה עסקה כבר בשאלה הנדונה לפני חדשים. בהתחשב בתנאי העבודה של מקבלי העבודה הבאים בחשבון ובמצב הסוציאלי חושבת מכל מקום הממשלה לעת עתה הסדר שאלה זו בדרך הוראת חוק כבלתי מתאים מבחינת הזמן״.

חתום: קלִינְגפוּס. נשלח אל המשרד הראשי לבטחון הרייך לידיו של אייכמן.

17. תעודה מס׳ 1020. מיום 11 ביולי 1944. ראש משטרת הבטחון של הרייך אל משרד החוץ הגרמני.

הנדון: היהודיה גַמָה גליק, לבית לַגַרְדִיַה, נולדה ביום 24.4.1881 בניו יורק.

״מודיעים, לידיעתכם, כי גליק, שהנה מבחינת הגזע, כְּלְאַיִים מדרגה ראשונה, נחשבת כיהודיה. היא נמנית על העדה היהודית ונשואה ליהודי, הרמן גליק, נולד ב־6.8.1881 במַקוֹ־סגד. גמה גליק היא אחותו של ראש עיריית ניו יורק, לגרדיה. גליק נמצאת כעת, לפי הוראתו של

הרייכספיהרר ס״ס, כבת ערובה מדינית במחנה הריכוז רוונסבריק (Ravensbrük)״.

18. תעודה מס׳ 1121. מברק אל משטרת הבטחון של הרייך.

״הציר השוודי בקר אצלי היום ומסר לי בשם ממשלתו את הדברים הבאים:

ראש יחידת הס״ס לפתרון שאלת היהודים בבודפשט מסר, כפי שנמסר באמצעות איזה אדון אייכמן לעובד של הצלב האדום השוודי בבודפשט, כי בכוונתו להרוג ביריה את מי שכונה הכלב היהודי וַלֶנְבֶרג. המדובר הוא ביועץ הצירות ולנברג, המועסק בצירות השוודית בבודפשט ואשר מטפל בעיקר במתן דרכוני חסות ליהודים. בצורה דומה התבטא גם ממלא מקומו של ראש יחידת הס״ס בשם דְרֶגֶר. כן הודיעו, לפי דברים אלה, כי עובד יהודי של הצירות נורה, יחד עם 3 בני משפחתו, ע״י מתנקשים בלתי ידועים. לשאלתי העיר הציר השוודי, כי פקיד זה של הצירות השוודית היה כנראה נתין הונגרי.

הציר רִיכַּרט הוסיף ואמר כי הוטל עליו למסור את הנ״ל למשרד החוץ בצירוף הבקשה הדחופה להורות לרשויות הנוגעות בבודפשט, לדאוג לכך שאף נתין שוודי ואף איש סגל הצירות השוודית לא יהרג ביריה.

אמרתי לציר השוודי, כי נבדוק את הודעותיו וכי, לעומת זאת, לא היו בוודאי הבטויים אשר הוזכרו על ידיו, מכוונים ברצינות, אם אמנם נאמרו. הציר הסכים לאפשרות כזו, אולם הצביע על המצב המתוח השורר כעת בבודפשט, העשוי להביא לתקריות רציניות.

אבקש בדיקה ודווח במברק״.

על החתום: פון אֶרדְמֶנסְדוֹרף.

19. תעודה מס׳ 1125. מיום 1 ביוני 1944. זכרון דברים:

״ביום 31 במאי 1944 הגיע לגֶנְזֶרְנְדוֹף משלוח יהודים מהונגריה. ברכבת נמצאו 42 גוויות, דהיינו של 41 מבוגרים וילד אחד. לא ניתן לקבוע את זהותן של 31 גוויות...

לפי הוראותיה של משטרת־המדינה החשאית, מפקדת וינה של משטרת המדינה, הוכנסו הגוויות בו במקום ע״י העובדים של מועצת הזקנים של יהודי וינה לארונות מתים והועברו לאחר־מכן לוינה, לבית הקברות המרכזי, שער מס׳ 4.

משטרת המדינה החשאית, מפקדת וינה של משטרת המדינה רִיכְסִינְגֶר נתן לי הוראה לבצע את קבורת הגוויות, אך להשהות את הבצוע עד לבדיקת הגוויות ע״י רופא של משרד התברואה העירוני. משרד התברואה רוצה לנתח 3 או 4 גוויות והרופא העירוני יבחר את הגוויות לנתוח. יחד עם זאת מוסמכת בזה מועצת הזקנים של היהודים בוינה להביא את זכרון־הדברים הזה לידיעת המשרד למרשם המתים״.

על החתום: ד״ר יוסף ישראל לֶוינְהֶרץ.

20. תעודה מס׳ 1242. מיום 14 באוקטובר 1942. הצעת משטרת הבטחון של הרייך לציר ההונגרי בברלין:

הנדון: שאלת היהודים בהונגריה.

״...מסובכת יותר, אך אף דחופה יותר, נראית בעית הטפול ביהודים בהונגריה עצמה. אבקש על־כן, כי תוסברנה לממשלת הונגריה הסיבות, המניעות אותנו לשאוף, בהתאם לרצונו של הפיהרר, לפתרון מהיר ושלם של שאלת היהודים באירופה, ולבקש מהממשלה ההונגרית, כי תקדם גם מצדה שלה את הצעדים הדרושים לכך... לכן צריכה להיות המטרה בהונגריה:

1. להוציא את היהודים בדרך תחיקה עקיבה ללא יוצא מן הכלל מהחיים התרבותיים והכלכליים.

2. להקל על־ידי סמון־הכר מידי של כל היהודים על הפעולות המתאימות של הממשלה ולהמציא לעם את האפשרות של הסתייגות ברורה.

3. להכין את העקירה ואת השלוח למזרח. הננו מבינים כי טיהור הכלכלה ההונגרית נתקל, בקשיים מפאת רבויים של היהודים המושרשים בה, ומצריך זמן מסויים. אולם לעומת זאת אנו בדעה, כי הסכנות הצפונות בכך אינן מהוות גורם להשהיה, אלא מניעות למאמצים מכופלים למען פתרון מקיף. ממשלת הרייך הסיקה בשעתה בסיפוק מתוך דבריו של ראש המיניסטרים בנאום הבכורה שלו בפרלמנט, מה גודל ההבנה, אותה הוא רוחש להסדר ברוח זו. היא סומכת על המשלה ההונגרית, כי תגלה כעת הבנה גם להתעניינותנו הדחופה בהמשכתן של פעולות דרושות״.

על החתום: אושט״ס לוּתֶר.

21. תעודה מס׳ 1302. מיום 28 לאפריל 1942. המופתי אל מיניסטר החוץ הגרמני ריבנטרופ.

״בשיחותינו אתכם הבענו את אמונתה של האומה הערבית במעצמות הציר ומטרותיהן

הנעלות ואת המטרות הלאומיות של הארצות הערביות במזרח הקרוב, הסובלות כעת מדכוי בריטי. הצהרנו על נכונותה של האומה הערבית להשתתף במלחמה באויב המשותף עד לנצחון הסופי.

הננו מבקשים עתה, שהממשלה הגרמנית תצהיר על נכונותה להעניק לארצות הערביות, הסובלות כעת מדכוי בריטי, כל סיוע אפשרי במלחמתם לשחרור, להכיר ברבונותן ובאי תלותן של הארצות הערביות במזרח הקרוב, הסובלות כעת מדכוי בריטי ולהסכים לאחודן אם המשתתפים יבקשו זאת. כמו כן להסכים לחסולו של הבית הלאומי היהודי בפלשתינה.

קיימת הסכמה על כך, שנסוחו ותוכנו של מכתב זה יוחזק כסודי, עד שיוחלט אחרת בהסכם הדדי״.

על החתום: אמין אלחוסייני; רשי עלי אל קיילאני.

22. תעודה מס׳ 1310. מיום 13.5.43. המופתי אל מיניסטר החוץ הגרמני ריבנטרופ.

״הממשלה האנגלית והאמריקאית נהלו בזמן האחרון מו״מ באמצעות משרד האינטרסים שלהם בארצות הבלקאן, ולפני כולם בבולגריה, עם השלטונות המקומיים, אשר תכליתה היתה הגירת היהודים והעברתם לפלשתינה.

בקשר לזה הביע לאחרונה שר המושבות האנגלי, סר אליבר סטנליי, בפני הבית התחתון את שמחתו, שהמו״מ עם השלטונות הבולגריים, בדבר הגירתם של 4000 ילדים יהודיים עם 500 מבוגרים — מלוויהם והובלתם לפלשתינה, הוכתר בהצלחה, והוא מקווה להגיע לתוצאות דומות עם שלטונות שאר ארצות הבלקאן, כמו רומניה והונגריה, למשל.

אולם הערבים, רואים בהגירתם של היהודים מארצותיהם, איום באינטרסים של קיומם, דבר המניע אותי, להפנות את תשומת לב הוד מעלתו לשאלה זו ועל הנזק שיגרם על ידי כך לערבים. האומה הערבית הידידותית העמידה עצמה מתוך אחדות איטרסים במלחמת הגנה זו נגד הקומוניזם ונגד האנגלו־סכסים, ללא הסוס, בעד מעצמות הציר, והיא מצפה מידי מעצמות הציר ובנות בריתן את פתרון בעיית יהדות העולם, על ידי זה שהם יעמידו את היהודים תחת פקוח נמרץ ולהמנע על ידי כך מהנזק והסכנה הצפויים מהם.

הגירת היהודים מהארצות בהן הם גרו עד כה, ורכוזם במזרח הקרוב, תאפשר להם לבוא בקשר באין מפריע עם יתר היהודים בעולם, תוך נצול ידיעותיהם המלחמתיות החשובות שנאספו על ידיהם עד כה וארגוניהם הקיימים המוסווים היטב, לטובת בנות הברית, ובזה היו הם יותר מסוכנים ויותר מזיקים מאשר עד כה״.

23. תעודה מס׳ 1312. מיום 28 ליוני 1943. המופתי אל שר החוץ הרומני:

״ללא ספק ידוע לו מהי עדיין המלחמה בין הערבים והיהודים בפלשתינה, מלחמה עקובת הדמים והארוכה, שסיבתה היא, רצונם של האחרונים להקים לעצמם בית לאומי, מדינה יהודית במזרח הקרוב בעזרתם ובסיועם של אנגליה וארצות הברית של אמריקה. זה חושף למעשה את השאיפה היהודית הבלתי נפסקת: לשליטה על כל העולם מהמרכז האסטרטגי החשוב הזה שהוא פלשתינה וליתר ארצות המזרח הקרוב. אולם המלחמה והודאות שיש למעצמות של ההסכם המשולש על התפקיד שהיהודים שחקו בגרמם לפרוץ המלחמה ומזימותיהם הנאלחות נגד הארצות בהן מצאו מקלט עד כה, הן סיבות אשר מצדיקות את שימתם תחת פקוח עירני אשר היה מפסיק סופית את הגירתם לא״י או למקום אחר.

לאחרונה הובאו לידיעתי המאמצים הבלתי פוסקים שעושים היהודים והאנגלים כדי להשיג עבור היהודים השוכנים בארצכם את הרשות לעזוב לכוון פלשתינה דרך בולגריה ותורכיה. נודע לי גם כן, כי הפניות הסתיימו בהצלחה, כיוון שיהודים מספר מרומניה הגיעו על ספוקם, ומשלוח יהודי של 75 איש, ביניהם אישים חשובים, הגיע לפלשתינה בסוף חודש מרץ השנה. הסוכנות היהודית המפקחת על בצוע התכנית היהודית פרסמה בולטין המכיל ידיעות חשובות על המו״מ המתנהל בין ממשלת אנגליה וממשלות הארצות הנוגעות כדי להעביר את היהודים מארצות הבלקן לפלשתינה.

היא [הסוכנות היהודית] מציינת בין היתר את השגתה של מספר מספיק של סֶרְטִיפִיקָטִים הדרושים להגירתם של 1800 ילדים יהודיים מלווים ע״י 200 מבוגרים והעברתם מרומניה. באופן זה, ההרשאה ליהודים אלה לעזוב את ארצכם בנסיבות הנוכחיות, לא תפתור בכלל את הבעיה היהודית, ולא תגן על ארצכם מפגיעתם הרעה. נהפוך הוא, בריחה זאת תאפשר להם לאחר מכן מגע חפשי והתלכדות עם אחיהם לגזע בארצות האויב, וזה יאפשר להם לייסד מעמד מבוסס אשר תהיה לו השפעה מסוכנת

על תוצאות המלחמה, וביחוד מאחר והודות לשהותם הארוכה בארצכם מן ההכרח שבידיהם מצויים סודות רבים על מאמץ המלחמה. ונוסף לכך הרעה הגדולה שתעשה לאומה הערבית הידידה אשר הצטרפה לימינכם במלחמה הזאת ואשר רוחשת כלפי ארצכם הרגשות וכוונות הכנות והטובות ביותר.
מסיבה זו, אני מבקש את הוד מעלתו להרשות לי להפנות את תשומת לבו הנעלה, להכרח למנוע עזיבת היהודים את ארצכם לפלשתינה, אם ישנם סיבות המחייבות את הרחקתם יהיה הכרחי ורצוי יותר שהם יעזבו את ארצכם למקום אחר, היכן שהם ימצאו תחת פקוח פעיל כבפולין, למשל, ובאופן זה להשמר מסכנתם ולהמנע מנזקיהם״.

24. תעודה מס׳ 1313. [ללא תאריך]. הימלר למופתי.
״התנועה הנאציונאלסוציאליסטית רשמה על דגלה מאז תקומתה את המלחמה ביהדות העולם. לכן עקבה היא מתמיד באהדה מיוחדת אחר מלחמת הערבים שוחרי החופש, ובמיוחד בפלשתינה, נגד הפולשים היהודים. הכרת אויב זה והמלחמה המשותפת נגדו, מהווים את היסוד האיתן לברית הטבעית בין גרמניה הנאציונאלסוציאליסטית לבין המוסלמים שוחרי החופש בעולם כולו. ברוח זו מעביר אני לכם לרגל יום השנה של הצהרת בלפור האומללה את ברכותי הלבביות ביותר...

25. תרגום מסמך מס׳ 1314 (בשפה ההונגרית). פרוטוקול מישיבה שהתקיימה בעיר סאטמאר ב־26 באפריל 1944 (לקראת הקמת הגיטאות באיזור)״.

נאג׳־באניה, משרד ראש העיריה, מס׳ 30/1944

״על־פי הוראה במברק 6163/1944 התקיימה בסאטמאר באולם המועצה העירונית ביום 26 באפריל 1944 ישיבה בראשות מזכיר המדינה לאסלו אנדרה. מנאג׳־באניה השתתפו: ראש העיר; יועץ המשטרה העירונית ד״ר ינו נאג׳ וד״ר טיבור ווארהיי (Várhelyi), ראש הז׳נדרמריה.
לאסלו אנדרה הודיע בהקשר לריכוז היהודים במחנות איסוף מיוחדים, שיש להקצות בהם מקום מיוחד ומתאים למתקנים רפואיים, כגון בית־חולים כללי, בית־חולים מיוחד למחלות מדבקות, גם חדר לידות. וכן מקום מבודד לקשישים. כן יש לדאוג למי שתיה.
את הקמת המחנות ושאר הדברים הקשורים בהם יש להטיל על מועצת היהודים. על השלטון המקומי לדון על כך עם מועצת היהודים. כיצד להקים את המחנות הוא תפקידם של היהודים. חשוב שבעת עקירתם מבתיהם יקחו אתם מזון ל־14 יום. את הכסף ודברי הערך יעבירו לרשות המדינה ונציגי השלטון יחרימו אותם.
יש לצפות שצוות הפקידים ובכלל כל מי שיעסוק בהעברת היהודים למחנה, שיעשו את תפקידם בהגינות. אסור לנגוע ביהודים, שכן הכאתם או פגיעה בהם אינן תואמות את האופי ההונגרי.
את ההעברה יש לבצע לפי הצווים והכללים.
פרנצי (Ferenczi) לויטננט־קולונל של הז׳נדרמריה הודיע שבתחום הפיקוד הנדון תחל ההעברה בעת־ובעונה אחת ביום 3 במאי, בשעה 5 בבוקר. במדה שיש צורך בהבהרות נוספות (רצוי שבקשות כאלו יהיו מעטות ככל האפשר) — יש להפנות אותן לקולוז׳וואר (בטלפון בשעות 11—10); או אל התובע הראשי ד״ר לאיוש מגישי (Megyesi) ואל נציגות הגרמנים.
מחנות איסוף יקומו בערים: נאג׳וואראד, סילאג׳־שומיו, סאטמאר, קולוז׳וואר, סאמוש־אויוואר, דעש, נאג׳־באניה.
ד״ר מגישי מדגיש שרישומם של הרכוש המוחרם —מעות במזומן, זהב, חפצי־כסף, תכשיטים, מכונות־כתיבה, מצלמות, שעונים (לא כולל שעוני קיר ושעונים מעוררים), שטיחים, פרוות, תמונות־אמנות — יש לרשום בארבעה העתקים. העתק אחד ישמר בעיריה, אחד בז׳נדרמריה, אחד ישאר בתוך הדירה והעתק אחד יימסר ליהודי הנוגע בדבר.
ההחרמה תבוצע בידי פקיד העיריה, שימונה לכך בידי ראש העיר. העיריה תדאג גם לאחסנה. את החפצים המוחרמים יש להחתים ולארוז. כסף מזומן ושאר דברי ערך לא יארזו ביחד. את הכסף המזומן יש להפריד ולהכניס במעטפות וכך למסור.
כיון שאין ספק שרכוש של יהודים הופקדו בידי נוצרים, יש להודיע — על־ידי מתופפים ברחובות, מאמרים בעתונות ומודעות קיר — לאוכלוסייה, שיש למסור את הרכוש לשלטונות המתאימים, בלויית איומים של מעצרים במחנות מעצר.
יש למנות גם נשים לביצוע חיפושים גופניים.
הרכוש המוחרם יועבר לאחר מכן לבנק הדואר. בינתיים על ראש העיר ליעד מקום שבו יישמר הרכוש תחת שמירה.
את מפתחות הדירות יש להכניס למעטפות חתומות וישארו במשרד ראש העיר.
במדה שדירה תמסר לתושב נוצרי, יש להוציא

ממנה את כל המטלטלין. ועדה מיוחדת תרשום רשימת מצאי והמטלטלין יימסרו לשלטונות הצבא.
לבנים וכו׳ יטופלו בידי ראש העיר.
מסירת הרכוש תבוצע לאחר שקילה מדויקת ורישום מפורט. חפצים צבאיים, כלי ירי וחומר נפץ יש למסור לצבא.
אלמנות של חיילים לא יזכו ליחס מיוחד.
גם כלי־קודש ותשמישי קדושה שבבתי־כנסת או בדירות פרטיות יש להחרים.
אנשים שנכנסו לבתים של יהודים יחוייבו בתשלום חשבונות החשמל.
מפקדי מחנה האיסוף בנאג׳־באניה יהיו: המפקד הראשי יהיה ד״ר ינו נאג׳; ד״ר טיבור ווארהיי וה־אוברשטורמפיהרר ס״ס אברומייט (Abromeith).
לגיטו נאג׳־באניה יוכנסו היהודים מנאג׳־באניה, פלשו־באניה, יהודי הנפות נאג׳־באניה, נאג׳־שומקוט, קאפולנוק־מונושטור.
את החובות שיהודים חייבים למיסים אין לשלם מהכספים המוחרמים.
בהמות ובעלי חיים של היהודים יש להפקיד אצל בעלי משקים. במדה שהשלטונות יחליטו, יהיו בעלי חיים הללו הראשונים להעברה.
המזון שבתוך הבתים היהודים יש להוציא תוך 14 יום. מזון זה יועמד לרשות תושבי הגיטו.
מזכיר המדינה לאסלו אנדרה, כנציג מיניסטריון הפנים, מסמיך את ראשי הערים שבתחומן קיימים גיטאות, שאת אספקת המזון לגיטאות עליהם לזקוף לחובת תקציב המדינה.
כבר עכשיו יש להתכונן ולהכין כסף מזומן בקופת העיר. ואם אין מספיק כסף לדרוש ממשרד הפנים את הקצבתם ואספקתם.
לגבי שימוש בנכסי דלא ניידי, כגון קרקעות ובתים, קיימות הוראות מתאימות. לשם כך יש להתקשר להנהלת משרד העזבונות.
אין שום צורך בהגזמות״.

26. תעודות מס׳ 1316 — 1317. מ־10.5.44 — 9. לאסלו פרנצי אל שר הפנים ההונגרי.
שני דוחות על מצבת הגיטאות בטראנסילוואניה ואירועים באחדים מהם:

הנני מודיע את אירועי מבצע יהודים ביומו ה־5 וה־6, אשר בוצעו באזור הז׳נדרמריה ה־9 וה־10.
1) בנאג׳וואראד התנהל איסוף היהודים בקושי, עקב מספרם הרב. כח אדם של המשטרה לא היה מספיק. חיפושי בית וגוף לא נעשו ע״י אנשי מקצוע, על כן נפתח פתח גדול להסתרת דברי ערך. על כן, עפ״י הוראותיו של הקולונל פֶקֶשִי קִיש נמסר בנאג׳וואראד הפיקוד על כל המבצע, לידי הקצין ינו פטרפי מפקד יחידת המתלמדים ולכל ועדה יצורפו ז׳נדרמים חניכים מבית הספר. ע״י כך תהיה להם האפשרות לרכוש נסיון מעשי בחיפושים העדינים ומסובכים שיש צורך לבצעם בעת חיפושי הבית ובעת החיפושים הגופניים.
בנוגע לשמירה על הגטו, יתאמנו בתפקידי סיור.
2) מצבת הבוקר של מחנות האיסוף:
קולוז׳וואר 10,000,
נאג׳וואראד 35,000,
סאטמארנמטי 12,000,
בסטרצה 6,000,
סאמושויוואר 1600,
דש 7800,
נאג׳באניה 5,000,
מארושוואשארהי 6050,
סאסרגן 4,000,
שפשיסנג׳ורג׳ 850,
סילאג׳שומיו 8,500,
סה״כ 94,800,
3) ועדה משותפת הונגרית־גרמנית הכינה את התכנית למשלוחי היהודים. המשלוחים יתחילו ב־15 ויסתיימו ב־11 ליוני.
היהודים שנאספו במחנות של שפשיסנטג׳ורג׳ יוטענו לקרונות בסאסרגן. היהודים שנאספו בסאמושאויוואר יוטענו לקרונות בקולוז׳וואר. הוריתי, שהיהודים ממחנה שפשיסנטג׳ורג׳ יועברו עד ל־31 ח.ז. לסאסרגן ויהודים ממחנה סאמושאויוואר עד 20 לח.ז. יועברו למחנה האיסוף בקולוז׳וואר.
4) בקשר למשלוחים, אגיע לבודפשט ב־11 ח.ז. למסירת דו״ח בפני מזכיר המדינה לאסלו אנדרה ובפני הקולונל בלזפירי. בנוגע למשלוחים הזמנתי להתיעצות את מפקדי המשטרה והז׳נדרמריה הנוגעים בדבר למונקאץ׳ ל־12 ח.ז. ולקולוז׳וואר ל־17 ח.ז.. כאן אדון אודות ההוראות הבטחוניות שיש לבצעם בקשר למשלוחים, עפ״י ההנחיות שקבלתי מאת הקולונל בלז־פירי.
5) בשפשיסנטג׳ורג׳ שחרר מפקד המשטרה המקומי עפ״י השפעתו של קצין המלואים רדניק, את היהודי איזיו זילברשטיין ואת משפחתו משלוחם למחנה האיסוף. הוריתי אודות שילוחה של המשפחה היהודית. כ״כ בקשתי דו״ח הסבר על המקרה ממפקד המשטרה שם. על התוצאות אדווח.
6) בסאטמארנמטי ראש העיר שחרר את היהודי שמואל אנגל ומשפחתו מהעברתם לגיטו מתוך

נימוק, כי במשקו החכור הוא מפטם לאספקה ציבורית 250 חזירים. כתוצאה משחרור זה, נשארו שלוש משפחות חוכרי המשק (9 נפשות), שאי אפשר לוותר עליהם.
ראש העיר אף לא ניסה להעביר את חכירת המשק לידיים נוצריות וזה למרות שגֶזָה פֶּפְלֶר, נוצרי, בעל משק בבטטלן, מוכן מצדו לחכור את המשק ולהמשיך לנהלו. אחזותי בצעדים שכל שלוש המשפחות היהודיות יובלו לגיטו. את ראש העיר בקשתי, שבקשר להמשכת ניהול המשק, יבוא מיד בדברים עם בעל האחוזה גזה פפלר.

27. תעודה מס׳ 1318.
ראש העיר בבירת המחוז נאג׳־באניה
״בתאריך.... התקיימה ישיבה במונקץ׳, בבנין מפקדת המשטרה, בראשותו של קצין הז׳אנדרמריה לסלאו פרנצי. מצד ההונגרים השתתף ד״ר לסלאו אוראי קצין הז׳אנדרמריה ומטעם הגרמנים, קצין הגספו ד״ר מרטון זולדי.
נושא הדיון: משלוחי היהודים, שיתחילו ב־14 במאי, יוצאים מהכלל הם, יהודים בעלי אזרחות זרה, דהיינו: בעלי נתינות אנגלית, אמריקאית, פולנית, רוסית, רומנית, בולגרית, סלובקית, פינית, שויצרית, שבדית, ספרדית, פורטוגלית ותורכית. אלו יוצאו לפני כן מהמחנות ויוחזקו בבתי המעצר של המשטרה, כדי שלא יראו את המשלוחים.
110 רכבות יסיעו את היהודים לתחנת קשא, שם יתקבלו ע״י המשטרה הגרמנית. הסימון "D.A. Umsiedler" העברת פועלים גרמניים.
ברכבת אחת יסעו 3,000 איש, 45 קרונות "G" 70 נפש בכ״א עם מטען. בראש ובסוף הרכבת קרון "C" עבור הליווי.
על המפקד במקום ההטענה, שהנו קצין גרמני או קצין הונגרי מהז׳אנדרמריה, לבקש ממפקח תחנת הרכבת, קרונות, 5 שעות לפני ההטענה וכן יבקש קביעת מקום להטענה, בריחוק מה מהתחנה עצמה.
היהודים יורשו לקחת עמם רק מטען מצומצם. מזרונים ומטות לא. יש להכין רשימה שמית בשני העתקים. העתק אחד ישאר עם המשלוח, ההעתק השני יועבר למפקדת הז׳אנדרמריה במונקץ׳.
אם זמן צאת הרכבת ייקבע לשעות הלילה, יש לבצע את הטענת היהודים ביום. מהמחנה עד לרכבת השמירה בידי הז׳אנדרמריה, בצמתות דרכים משטרה.
המקום יסגר מקודם ע״י הז׳אנדרמריה, הקצבות ע״י המשטרה. כך יש לנהוג גם בעת ההטענה לקרונות.
המחנה, הגטו והדרך יוחזקו תחת שמירה קפדנית. בעת הולכת היהודים אל מקום ההטענה יש לסגור את הדרכים. ההולכה תבוצע בקבוצות של 500 איש, ברביעיות.
חולים וקרוביהם יסעו ברכבת האחרונה. תהיה רכבת של בית־חולים עם רופא ואחות. בשלב זה יסעו גם חברי מועצת היהודים ובעלי נתינות לא ברורה.
ילכו גם רופאים מהג״א ושרותי עבודה וגם רוקחים. לגבי אנשי שרותי העבודה, H.M. (מיניסטריון ההגנה — המתרגם) ינתנו הוראות נפרדות.
על גבי הקרונות המלאים יש לסמן בגיר את מספר האנשים. בכל קרון יש למנות ראש אחד לנציג שידאג למים וכו׳...
חובותיו של ראש העיר:
יש לספק לנשלחים לחם ליומיים, 40 דק״ג לנפש המנה ליומיים. לקיחת מזון אחר אסורה.
ביום ההטענה יש לחלק קפה ממטבח המחנה. באם הדבר לא ניתן, יש למלא חסרון זה ע״י מים. את הלחם ישיג וימסור ראש העיר.
ראש העיר ידאג גם לכך, שבכל קרון יימצא דלי עם מכסה (עבור עשיית צרכים), ודלי למי שתיה.
ראש העיר חייב להשיג לכל משלוח (אולי באמצעות מועצת היהודים) 90 מנעולים עם מפתחות.
יש לשים לב, שהקרונות הגרמנים לא ניתנים לנעילה ע״י מנעול. במקרה זה יש לדאוג לשרשרת באורך של 30 ס״מ, אשר תסגר ע״י המנעול.
על ראש העיר לדאוג לגיר, לכתיבת הסימון על גבי הקרונות.
כ״כ עליו לדאוג לחוט עבור תלית המפתח של המנעול ולצרף תג למנעול שיוכלו לרשום עליו את מספר הקרון.
מסירת וקבלת המשלוח תעשה בקשא. קריאת רשימה שמית אסורה.
פעולות ראש העיר: לאחר צאת המשלוח יש לעשות חיטוי במקום המחנה. (רופא ממשלתי).
בעת ההסעה יש למנוע מעצר בודדים ופעולות בודדות. ד״ר אוראי, קצין משטרה: במקרה צורך, אפשר להכניס לתוך קרון אחד גם 100 איש. יכולים לשים אותם כהרינגים, כי לגרמנים דרושים אנשים חזקים. מי שלא יחזיק מעמד יפול. גברות אופנה לא נחוצות שם בגרמניה.
נאג׳־באניה שולחת: 30 במאי, שעה 20.02

הערות: פאול סחור, ראש עיר מניירג'הזה: אסור להשאיר אפילו יהודי אחד, שילכו כולם.

קצין פרנצי: ישארו רק הרופאים החיוניים ביותר עם משפחותיהם. את אלו יגיד היועץ הגרמני. הם עושים זאת במומחיות, הם בעלי ידע, לכן גם המיון הוא תפקידם.

באם נוצרי ימסור את החפצים, שקיבל מיהודים, תוך 48 שעות אחרי ההודעה, יש לשחררו מתוצאות הסגר וכו'..."

28. תעודה מס' 1321. מיום 8.6.44 פרנצי אל שר הפנים ההונגרי.

"דו"ח אירוע מס' 3. (בהקשר לדו"ח זה ראוי לקרוא את קטעי העתונות מאותה תקופה המובאים בספר זה בנסוח ההונגרי–המערכת). בקשר להובלתם של היהודים אשר נאספו בשטחי אזורי הז'אנדרמריה ה־8, 9 ו־10... אני מגיש בזה את דו"חי האחרון כדלקמן:

1) הובלתם של היהודים אשר נאספו בשטחים הנ"ל, נסתיימה במלואה ב־7 לחודש יוני. בס"ה הובלו 275,415 יהודים ב־92 רכבות. כתוצאה מהתקפות אויריות שהיו בשלב השליש האחרון של ההובלה, התאחרו הזמנים המדויקים של היציאות, ורכבת ריקה אחת הושמדה, בתחנת הרכבת בקולוז'וואר.

2) מחוץ לנשואי תערובת וצאצאיהם, אין כבר כיום, יהודי, בשטחים הנ"ל.

3) את ד"ר בֵּלָה בְּרַנְד, חבר מועצת היהודים בבודשפט, וכן את אשתו, נולדה אילונה וְיָנֶדט, ששוחררה ממחנה האיסוף בשטוראליהאויהלי, עצרתי, מאחר והם השיגו והעבירו מסמכים מזויפים לקרוביהם, שהיו אז עצורים במחנה איסוף בשטוראליהאויהלי, הבאתי אותם לשם חקירה למונקאץ'. לאחר החקירה מסרתי אותם לאדולף אייכמן.

4) בקשר לפינויים המוחלט של היהודים, כדאי לציין את התופעות הכלכליות, פוליטיות, מנהליות ולאומיות, המתגלמות היום למשל ע"י שינוי פני העיר מונקאץ' כדלהלן:

א) על ידי מכה אחת חוסל השוק השחור. המחירים השחורים ירדו ב־75%. בו בזמן שמקודם רק יהודי יכול היה לקנות סחורות מוקצבות, כיום במיוחד בשוק המזון, קיים שפע. מציעים ומחפשים קונים לפי המחירים המקסימליים ובמקרים רבים אף במחירים שלמטה מזה. כך למשל, אווז מפוטם 5 ק"ג במשקל חי בשוק שחור עלה 220—240 פנגו, כיום בשוק הגלוי 60 פנגו... למרות המחסור במזומנים, קיים רצון ער ליצירה. המסחר והתעשיה מצפים בערנות מוגברת, כי הסחורות המופקעות מהיהודים בחנויות, בתי המלאכה ובסדנאות יכנסו בהקדם למחזור הדם הכלכלי ההונגרי.

ב) לא רואים כבר ברחובות את הראשים היהודיים הכפופים זה לזה, חבורות קטנות, המסתודדים ובקריצות עיניים שוקלים את הנפשות של הלא־יהודים המתקרבים, ובוחשים במנות־רעל, בידיעות זוועה ותעמולה. אין כבר ידיעות זוועה, אין אי שקט, אין רפיון. אבל יש במקומו הרגשת אחריות כללית ההולכת וגוברת, ואת אשר אפשר יהיה להגשים במהירות על־ידי הכוונה זריזה.

ג) עבודתם של שרותי הסֵדר והמשפט, הופחתו בבת אחת לחצי. המשפטים האזרחיים, הפליליים, הצטמקו למינימום, מאחר ואין כבר יהודים, אין עורכי דין יהודיים, אשר באיצטלה של מבוך הסעיפים ממריצים את קרבנותיהם לפשיעה ולהתדיינות בבתי משפט. מצב הבטחון השתפר כל כך, שמחוץ לחיפושים אחר רכוש שהוסתר ע"י היהודים, אין פשיעה בכלל.

ד) ההרגשה העוינת והאי־שקט שהיה מורגש עד כה, מצד המיעוטים, נעלם. אין מי שיסית לאי שביעת רצון ויחזיק זאת ברתיחה מתמדת. הם מתקרבים יותר להונגרים, ללבם ולנפשם, אשר עד כה, הרחיקה אותם באופן הרמטי, התעמולה היהודית הלוחשת. גם תוצאת הרעל היהודי האחרון, הולך ונעלם, ויתחסל ללא שישאיר אחריו הרגשות. באם יתחיל בהקדם, בפעולות הסברה גם בשטח זה, שלא נכונים הידיעות המופצות ע"י יהודים מתוך נקמה, כי אחרי פינויַים, יגיע כביכול, גם תורם של יתר המיעוטים.

בדרך כלל בולט השקט, בו האוכלוסייה הלא יהודית, לאחר פינוי היהודים מסדרת את חייה, ובכל מקום מורגשת הרגשה של השחרור, אשר לאחר תקופה ארוכה של דכאון (...[לא ניתן לקריאה]–המערכת) כעת האוירה נקיה ונושאת בחובה אפשרויות טובות יותר".

29. תעודה מס' 1429. [ללא תאריך]. "טיוטא להצהרה משותפת גרמנית־איטלקית כפי שהוצעה ע"י המופתי.

1) גרמניה ואיטליה מכירות בעצמאותן המוחלטת של הארצות הערביות אשר הן

כבר עצמאיות כמו עיראק, מצרים וסודאן, הממלכה הסעודית ותימן.
2) גרמניה ואיטליה מכירות גם בעצמאותן של הארצות הערביות אשר הן תחת המנדט האנגלי (פלשתינה ועבר הירדן) או מושבות או תחת חסות בריטית (כווייט, דובאי, עומן, חַצְרָמָוֶת).
3) גרמניה ואיטליה מכריזות שאין להן כל התנגדות שסוריה ולבנון ישיגו את עצמאותן המוחלטת.

4) גרמניה ואיטליה מכירות באי החוקיות של "הבית הלאומי היהודי" בפלשתינה. הן מכירות בזכותה של פלשתינה ויתר הארצות הערביות לפתור את שאלת האלמנטים היהודים בפלשתינה ובארצות הערביות, בהתאם לאינטרס הערבי הלאומי ובאותו האופן בו נפתרה שאלה זו בארצות הציר (כלומר השמדה) יש להסיק מכך גם ששום הגירה יהודית לא תורשה אל ארצות הערביות".

זכרונות אישיים מהשואה

"זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמָלֵק..."
(דברים כ"ה י"ז)

מבצע איסוף זכרונות אישיים של חברי הארגון מתקופת השואה, בוצע בשיתוף עם מוסד "יד ושם". כוונתנו היתה לעודד את חברי הארגון להעלות על כתב את כל מה שעבר עליהם בתקופת השואה, במחנות ריכוז, במחנות עבודה או בפלוגות עבודה שהיו צמודות לצבא ההונגרי ונעו עם הצבא בחזית המזרחית (פולין אוקראינה ורוסיה).

פנינו, איפוא, לכל חברי הארגון, אולם לצערינו רק חלק קטן מהחברים ענו בחיוב והעבירו לנו כתבי זכרונות. כתבי זכרונות שנכללו בספר הועברו תחילה לעורך ספר זה, לצורך הבאתם לסגנון כתיבה אחיד ולפעמים לצורך איתור נתונים שגויים. בכל מקרה, השאיפה והרצון היו תמיד להשאיר את כתבי הזכרונות, ככל האפשר, קרוב לכתיב המקורי של כותב הזכרונות. מספר כתבי זכרונות שקיבלנו לא נכללו, לצערינו, בספר כיון שתוכנם לא התאים לפרק זה, ועם החברים הסליחה.

מאמרי הזכרונות הועברו גם למוסד "יד ושם" כדי לשמרם בארכיון "יד ושם" למשמרת עולם ועל מנת שישמשו, לדורות הבאים, עדות על מעלליהם של צוררי הנאצים ושותפיהם ההונגרים.

חברי הארגון שכתבו זכרונות הם מארבעת הקהילות שלנו; נאג'-באניה, נאג'-שומקוט, פלשו-באניה ומונושטור.

כפשע ביני ובין המות

כפשע היה בין האצבע המשלחת לצד שמאל
אל עבר תאי הגזים, אל הכבשן והשאול
לבין תנועת היד ימינה אל צד המחנות
המבטיח סיכוי קט לשרוד אחרי התלאות
כפשע ביני ובין המות

כפשע בין חיסול על ידי רסיס או כדור
צליפות שוט עד מות בגלל דבר אסור
לבין הליכה בתלם, נבירה אחרי מזון
ולהגיע חי באפריל לקץ הסבל והרזון
כפשע ביני ובין המות

כפשע בין לגווע מחולי, מרעב או מֶדֶבֶר
להשלח פתאום על ידי קאפו מרוגז לקבר
לבין לסבול מכות, כנים ועבודת פרך
אבל להשתחרר ברכבת באמצע הדרך
כפשע ביני ובין המות

כפשע בין לחדול להתקיים עלי ארץ
להריח הפרחים מלמטה דרך השרשים
לבין המשך מאבק החיים בעוז ומרץ
לנער את השואה ולקום מן הקרשים
כפשע ביני ובין המות

כפשע בין הפתרון הסופי האכזר
נשיה בתוך מעמקי התהום הנפער
לבין השחרור, הגאולה והתקומה
ולהשתרש בארץ עם שארית האומה
כפשע ביני ובין המות

ר״ח אייר תשנ״ה לפ״ק.
מנשה בן ישראל — רמת־השרון
(כותב השיר הוא גם כן ניצול שואה — המערכת)

איז'אק אילונה

שמי מלפני הנישואין אילונה הרשקוביץ. נשאתי לבעלי המנוח טיבי איז'אק. הייתי בגיטו בור־פאטאק. ומשם יחד עם הורי הגעתי לאושוויץ. אבי הלך מיד לצד שמאל ואילו אמי ואני הלכנו ימינה. גם את אמי שלחו לצד שמאל, אך היא התחמקה משם והצטרפה אלי. אמי מאוד רצתה להיות יחד אתי. הודות לכך היא נשארה בחיים. המלים האחרונות של אבי היו: "לקחו לנו את הבשר המעושן, זיי מצליח". לקחנו אתנו ילקוט גדול מלא בשר מעושן. מאז לא ראינו עוד את אבי ולא היה איש שיזכיר אותו.

הגענו למרחץ והתפשטנו. ליד כל אחת נשאר צרור של בגדים, מתוך ידיעה שלאחר הרחצה כל אחת תקח את בגדיה. אולם לקחו את בגדינו ולאחר הרחצה כל אחת קבלה שמלה אחת, ללא לבנים ובגדים תחתונים. רק הנעליים נותרו בידינו.

באושוויץ הגענו למחנה C, בלוק 20. זה היה הבלוק המקולל ביותר במחנה. לא היו בו פריצ'ים. על הרצפה שכבנו ללא שום כיסוי. גשם דלף לתוך הבלוק. היינו 1200 נשים בצפיפות איומה. לא היה מקום לשבת. שכבנו צמודות זו לזו. ה"בלוק עלטסטע" היתה אשה שלא התנהגה אתנו בצורה יפה. היא היתה די אכזרית. רוב הנשים בבלוק היו משומקוט והסביבה. את האוכל קבלנו חמש נשים בכלי אחד. כל אחת גמעה מהכלי בתורה.

העירו אותנו למִפקד (אפל) כשהשמים עדיין היו זרועים כוכבים. במפקד עמדנו שעות ארוכות עד שהגרמנים סיימו את הספירה.

מאושוויץ נשלחנו לגורליץ (Görlicz) לעבוד במפעלים לנשק וחימוש, שהיו מפוזרים בכל השטח. אני עבדתי במפעל .O.P. שם היה היחס יותר אנושי. כאן כבר כל אחת קבלה צלחת לעצמה. עבדנו 12 שעות ללא הפסקה, שבוע אחד ביום ושבוע אחד בלילה.

בסלקציה שנערכה בעת אחד המפקדים הוצאו הנשים המבוגרות יותר והילדות. גם אמי הוצאה מהשורה. ניסיתי לזנק אחריה וקבלתי שתי סטירות־לחי ונשארתי בתוך השורה. אלו שהוצאו מן השורות רוכזו ליד השער הגדול. לאמי היה כוח רצון רב. היא הצליחה להתחמק מן העיגול, אך פחדה לחזור לבלוק 20 והיא נכנסה לבלוק 21. שם לנה לילה אחד. למחרת הצטרפה אלי לבלוק 20 וכך נשארנו יחד עד השחרור.

אקרמאן אווה (ווַיינטרַאוּב)

משפחת וויינטראוב התגוררה בעיירה שומקוט. המשפחה מנתה חמש נפשות: אבי מֶענדֶעל וויינטראוב שימש נוטריון. אמי סֶרֶנָה היתה עקרת בית. אחי, ראובן, היה אף הוא נוטריון בעיירה באטארץ' (Batarcs) ובפֶּעלשֶׁא־באניה. אחותי, מרים, נישאה בשנת 1933 לרופא בעיר טֶמֶשוָואר. ואני, הבת הצעירה.

אבי לחם בהצטיינות במלחמת העולם הראשונה ואף זכה לעיטור גבורה. בשנים 1910 — 1923 עבד כנוטריון בשומקוט. בשנת 1923 הועבר לכפר האג'מאש־לאפוש (Hagymáslápos) ושם עבד עד ליציאתו לגמלאות. הבית שלנו היה בית חם ופתוח לחברי וידידי ההורים וגם לחברים של הילדים. אחי ראובן, שעבד כאמור כנוטריון עד 1942, שבה גויס לשרות העבודה ונלקח לאוקראינה. הוא נפטר באפריל 1944 מטיפוס.

הורי ניספו באושוויץ. אני חזרתי ביוני 1945 ולא מצאתי איש ממשפחתנו, פרט לאחותי שהתגוררה זה מכבר בעיר טמשוואר.

אקרמאן מרדכי

בשנים 1934 — 1935 שירתתי כחייל בצבא הרומני. שובצתי לגדוד רגלים בעיר סאטמאר. בסוף 1935 הוצבתי למיניסטריון הצבא בבוקארשט ועבדתי שם ברפדות. בשנת 1936 שוחררתי מהצבא וחזרתי לנאג'־באניה. הייתי פעיל בארגון הציוני "העובד הציוני", שנוסד בשנת 1928 בשם "הנוער הציוני".

בשנים 1936 — 1937 יצאתי להכשרה למקום בשם אומבראֶרשט (Umbraresti) שם עבדתי בגידול גפנים. היו שם כמה בחורים מקלויזנבורג וגרוסווארדיין. מכאן עברנו לעיר מאראשֶשט (Marasesti) שבה עבדנו בבית־חרושת לזילאטין ודבק. לאחר מכן הגענו לעיר ניעד (Nagyenyed, Aiud), שבה עבדנו בגידול גפנים ועשיית יין. יהודי ניעד היו מאד לבביים אל החלוצים. ארגנו בלילות שבת מסיבות "עונג שבת".

בסוף 1939 חזרתי לנאג׳־באניה והמשכתי לעבוד במקצועי כרפד במרפדיה המשפחתית. בשנים 1940 — 1942 השבית השלטון ההונגרי הפאשיסטי כל פעילות ציונית. בשנת 1942 גויסתי לפלוגת עבודה ונשלחתי לפלוגת עונשין בעיר טאשנאד (על הסרט הצהוב הוספה נקודה שחורה). בשנת 1943 הועברה הפלוגה לגַלִיצְיָה, בערים נאַדבוֹרְנָא, סטְרִי וסְטַאנִיסְלַוִי. עבדנו במפעל לתחמושת שסיפק חמרי מלחמה לחזית. היו מקרים שנשלחנו לבצע שמירות ופטרולים ללא כדור אחד.

בדצמבר 1944 שוחררתי בעיר אוּנְגוואַר על־ידי הצבא האדום. בשנים 1945 — 1946 גרתי בנאג׳־באניה ועבדתי במקצועי. כל משפחתי הושמדה באושוויץ. במקביל לעבודתי במקצועי הייתי פעיל בשיקום החיים הציוניים בעיר.

אני מבקש לציין את פעילותם של האנשים אשר חינכו אותנו בנאג׳־באניה לעבודה ציונית. שמשון ווייס, ראש פלוגה, מהנדס, אשר נפטר בארץ בקרית חיים; פרח סלמון, מחנכת בתפקיד ראש פלוגה (לפי מיטב ידיעתי היא גרה בחיפה).

אחי משה אשר נספה במחנה מאטהאוזן בגיל 34. אשתו אֶתֶל שמעון היתה מקלויזנבורג. נולדו להם שני ילדים, בן ובת. כל המשפחה נספתה באושוויץ.

בינפלד ענת (ווֶלֶמֵין)

אבי זאב (ווִילִי) וולֶמֵיני (Velemény) היה יליד סאטמאר. אמי מלכה (מאנצי) וולמין (מאייר) נולדה בסיגט. אבי התענה במחנות בעבודות קשות מאוד, אבל תמיד שמר על צלם אנוש. הוא היה מוסיקאי מחונן, מורה למוסיקה ומנצח על תזמורת. ניגן בעצמו על חמשה כלים. לאחר המלחמה לימד את רוב ילדי נאג׳־באניה היהודים נגינה. הוא שוחרר בידי הצבא האמריקאי. היה נשוי לפני המלחמה. אשתו נספתה בשואה. נותר לו בן, בן 19, אוטו (רוברט) וולמין׳, המתגורר כיום בהוליווד.

אמי מלכה (מאנצי) וולמין׳ היתה נשואה לפני המלחמה לאברהם מרקוביץ׳. הם התגוררו לפני המלחמה בבודאפשט. להם ילד בן 10, פאול (פיטיו) המתגורר היום בנאג׳־באניה. מבודאפשט נשלחה אמו למחנות בהונגריה וחזרה משם. בעלה גויס לשרת בעבודת כפיה ושם נספה. פיטיו נשאר בבודאפשט בחסות הצלב האדום, שמסר אותו לאימוץ באחד מכפרי הונגריה, כשחזרה אמו לאחר השואה מצאה אותו בכפר כשהוא רועה אווזים. היא הגיעה לנאג׳־באניה יחד עם בנה. הוא היה מן הילדים הבודדים בנאג׳־באניה לאחר המלחמה.

כשאבי נוכח לדעת שאשתו אינה בחיים ואמי ראתה שבעלה נספה, הם התחתנו בנאג׳־באניה, והתגוררו שם עד 1966, בשנה זו עלו ארצה והשתקעו בהרצליה, שם גם נפטרו. אמי לא יכלה ללדת כי חלתה במחנות ורחמה נפגע. הם אימצו אותי לבת. זאב ומלכה היו הורים נפלאים. ביתם היה בית ציוני וחם, ששמרו בו על המסורת היהודית, אהבת ישראל ואהבת אדם.

כיום אני חיה בישראל, נשואה ויש לנו שני בנים, זהר וכפיר. וכן הנכדים של פיטיו והנינים של מלכה חיים בישראל כעולים חדשים בכרמיאל וחיפה. זה הנצחון הקטן של בני הזוג וולמין׳ על הנאצים. יהא זכרם ברוך.

ברנרד זלמן

עד לכניסה לגיטו הייתי בפלוגת עבודה 110/31. עבדנו בסלילת מסילות ברזל. העבודה היתה קשה מאד, ביום ובלילה, בקור מקפיא ותוך מכות רצח.

בעבדי ליד מסילת הברזל עברה רכבת שבאחד הקרונות היתה משפחתי בדרכה לאושוויץ. אבי שגזזו לו את הזקן והפיאות היה במצב גרוע מאוד. פניו היו שחורים. בקרון היו גם אמי, אשתי חיה רבקה ושלושת ילדי,

וכן שלושה אחים וארבע אחיות. עלה בידי להכניס להם מעט אוכל.

תחילה שרתי בנאג׳־באניה. לאחר מכן בסביבות בודאפשט. משם הובלנו לחוּסט, לקאשוי ומשם לעיר לובלין ולאחר מכן לאוקראינה. חליתי מאוד וירקתי דם. נאלצתי לעבוד גם ביום הכפורים. הייתי גם במחנה ליד אושוויץ וישנתי באורווה של סוסים. פעמים רבות בעטו בי הסוסים.

מאושוויץ חזרו רק שני אחים, גרשון ואהרן. כל שאר בני המשפחה נספו.

ברקוביץ׳ מִיהַאי

אבי, אהרן ברקוביץ, נולד בשנת 1886 בכפר ליד העיר דֶעש. נשא לאשה את ברטה לֶגמַאן מדעש, נולדה בשנת 1883. לאבי היה מפעל מכניס לנעליים וכן לנעלי עבודה, שהוכן לחיילים. להורי נולדו ארבעה ילדים: מוריץ (1903), ליאופולד (1906), גיזי (1909) ואני (1911). אבי היה אדם דתי ובר־אוריין, שלמד בישיבות. כשהגיע לביתו גרושה צעירה שעבדה כתופרת, התאהב בה אבי. התגרש מאמי ונשא אותה

לאשה. אנחנו הילדים נשארנו ברשות אמנו. לאחר נישואיו של אבי, החל לרדת מבחינה כלכלית וכל מה שהוא מנסה אינו מצליח בידו. בינתיים נולדים ילדים מנישואיו השניים של אבי. כעבור שנה ומחצה נפטרה אמי והיא טמונה בבית־העלמין בדעש.

הילדים מנישואין הראשונים החלו ללמוד מקצוע. אחד למד חייטות, השני למד צבעות, חזר מהשואה והוא חי בחיפה עם משפחתו. גם אותי מביאים לבוקארטש. אחותי נפטרה בגיל 18 מדלקת ריאות. אבי ואשתו ושאר הילדים ניספו בשואה.

אני התחתנתי באוגוסט 1942 וכבר בנובמבר אותה שנה גויסתי לשרות העבודה, לפלוגה 110/5. הילד הראשון שלנו, יונה, נולד בשנת 1943. במאי 1944 גורשו אשתי ובני מגיטו נאג׳־באניה לאושוויץ. את הילד קיבלה הסבתא (אֵם אשתי) וניספו באושוויץ.

ערקתי מיחידתי והגעתי לנאג׳־באניה. רגש פנימי בקרבי אמר לי שאשתי שרדה בחיים. ב־21 בפברואר 1945 יצאתי לדרך לחפש אותה. ביוני 1945 נודע לי שהיא בחיים. מיד נסעתי לפגוש אותה. השמחה היתה עצומה. באוגוסט 1945 הבאתי אותה, יחד עם עוד 230 בנות ונשים, לנאג׳־באניה.

היום אנו חיים בישראל ברוך השם. יש לנו ילדים ונכדים.

גולדשטיין (מרקוביץ) מטִילדה (טִילַה)

משפחתנו מנתה את אבי אברהם מרקוביץ, אמי פעסֶל לבית פיליפ. אני טִילַה הייתי הבכורה, נולדתי בשנת 1930; אחותי גיטל (1932), אחותי פריידה (1934), אחותי מינדה (1936) ואחי הקטן דוד לייב (1939). גרנו בנאג׳־באניה. בשנת 1936 הצטרפה למשפחה סבתי שִפרה פיליפ. בשנת 1942 אימצו הורי ילדה פליטה מצ׳כוסלובקיה, חיה איינהורן.

ביתנו היה בית יהודי חם של שומרי־תורה ומצוות. אבי עסק במסחר יינות ומשקאות חריפים. הוא ייצר יין כשר לכל הסביבה. אבי ראה ברכה בעמלו והתפרנסנו בכבוד. קבלנו השכלה יהודית וכללית בעיר גרוֹסוֶוארְדַיין. ביתנו היה גם בית ציוני, אבי השתייך לתנועת המזרחי והיה פעיל בה. הוא היה נציג התנועה בהתכנסויות שונות. הורי תמכו באנשים נצרכים ללא הבדל השתייכות חברתית. חיינו חיים שקטים ומאושרים.

בשנת 1939 — 1940 חל שינוי דראסטי במצב. כשנכנסו ההונגרים לעירנו היינו מאוד מפוחדים. למחרת החלו המעצרים של הנוער הציוני והקומוניסטי. בשנים 1942 — 1944 החלו הגיוסים לפלוגת העבודה. גם אבי היה בין המגויסים. כשהוכנסנו לגיטו היה אבי מגוייס בפלוגת עבודה וחשבנו שמוטב שישאר בפלוגה. היינו בגיטו ממחרת הפסח ועד לאחר חג השבועות. התנאים בגיטו היו נוראים. מיקום הגיטו היה בבית חרושת ללבנים. חיינו תחת כיפת השמים. כל אחד הסתדר כפי יכולתו. אכלנו את המצרכים שהבאנו מן הבית. לאחר חג השבועות הועברנו ברכבת למחנות ריכוז. על התנאים בקרונות לא אאריך. הם היו תת־אנושיים. הפרטים ידועים ומתועדים.

כשהורדנו מן הרכבת באושוויץ עברנו סלקציה. אמי, סבתי, שתי אחיותי ואחי הופנו למוות בכבשנים. דודתי, שהצטרפה אלינו בשנת 1944, אחותי השניה ואני הופנינו לעבודה. מאז אותו יום, ט״ז בסיון תש״ד, לא ראיתי אותן עוד. דודתי, שרה רבקה, הוכנסה למחנה ב׳, אחותי ואני למחנה צ׳ בלוק 8, שבו היו ילדים בגילים 11 — 16. בבלוק זה היינו חדשיים. מדי פעם הועסקנו בסחיבת אבנים כבדות. במשך חדשיים אלה היו סלקציות. באחת מהן נלקחה אחותי ומאז לא ראיתי אותה עוד. אגב, אחותי היתה מאוד מוכשרת בשירה, בריקוד ובזמרה והתעמלות. היא הופיעה באירועים של בידור שאורגנו במחנה.

לאחר מכן הייתי במחנה גובן (Guben) ועבדתי במפעל להרכבת מטוסים. כשהחזית התקרבה הוצעדנו ברגל לכיוון בֶרגֶן־בֶלזֶן, בו שוחררתי ביום 15 באפריל 1945. מיד לאחר יום השחרור חליתי ואושפזתי בבית־חולים. לאחר ששה חדשים חזרתי לביתי בנאג׳־באניה זה היה בסוף דצמבר 1945.

גליק יצחק

אבי יוסף צבי בן שלמה זלמן גליק נולד בכפר אוקנה־שוגאטאג שבמאראמארוש בשנת 1882. אמי מרים (מאנצי) בת ברוך מנחם ורות שטיין נולדה בשנת 1887 בסִיגֶט. הם התחתנו בשנת 1910. נולדו להם שמונה ילדים. בשנת 1905, טרם נישואיו, היגר אבי לארצות הברית וחזר בשנת 1909. הורי התגוררו בכפר טאוץ דה סוס Tauti de Sus בנפת נאג׳־באניה. בבעלותם היה בית מרזח וחנות לחלוקת קמח לכמה כפרים סמוכים. ילדיהם: יצחק (נולד 1912), נחום (1914), ישראל דוד (1917), שושנה (1920), יחזקאל (1922), קלמן (1923), ברוך מנחם (1925), שרית (1928). לפני לידת שרית נפטר אבי בבית החולים בעיר סאטמאר ונקבר שם. אמי טפלה לבדה בשמונת הילדים.

אני, יצחק גליק, למדתי בגרוסווארדיין בתלמוד תורה ״יסודי התורה״ ארבע שנים והמשכתי בישיבתו של הרב

פוקס ובמקביל למדתי לימודים כלליים באופן עצמאי. בשנת 1933 גויסתי לצבא הרומני. בשנת 1937 נשאתי לאשה את שרה בת הרב חיים גוֹטֶסמַן מנאג׳-ליטה (Nagyléta) שליד דברצין. נולדה לנו בת טובה (אגנש). עברנו לבודאפשט והתפרנסתי ממפעל ללבני גברים, ששיווק את תוצרתו בכל המדינה.

בשנת 1942 גויסתי לפלוגת העבודה ונשלחתי לאוקראינה. השתחררתי ב־25 באפריל 1945. אשתי ובתי הקטנה גורשו לאושוויץ ושם נספו.

עליתי ארצה בפברואר 1949 כמעפיל באניה Pan York שנתפסה בלב ים בידי הבריטים והובלתי לקפריסין. בספטמבר 1949 נשאתי את בת דודתי חנה אסתר (נכדת ברוך קליין מסיגט הנ״ל) ונולדו לנו תאומות, מרים ולאה. בשנת 1982 נפטרה אשתי מסרטן.

בתי מרים ילדה שלושה ילדים; בתי לאה ילדה ארבעה ילדים.

משפחת גרין

מִיהָאִי (מיכאל) גרין היה בעל מלאכה זעיר. אך היתה בו נשמה של אמן-שחקן. היה בעל כשרונות מגוונים. הדבר בלט בימי הפורים. כשסיפר בדיחות מענייני דיומא הקשורות לדמויות של מגילת אסתר. בדיחותיו היו מאוד אהודות על קהל שומעיו. הוא גם כתב מחזות וביים אותם. לפני פסח הוא עבד במאפיית המצות בתפקיד מסיק התנור.

מיהאי גרין ואשתו אילונקה (גוֹדֶל) וארבעה ילדיהם הגיעו לאושוויץ. מהילדים שרדו בַּאבָּה ו־מישוּ. לאחר המלחמה שימש מישו גרין כנאמן הקק״ל בטֶמֶשווַאר. באבה גרה בראשון לציון עם בעלה יֶנְצִי טייטלבוים (תמרי), בנם ונכדיהם.

מישו גרין (היום ירקוני (Yárkoni) ואשתו שֶׁטֶפִי רוזנבלום מתגוררים בעיר מיאמי בִיטש בארצות הברית והם מתפרנסים מענף המלונאות. בבית-המלון מתכנסים מדי פעם יוצאי נאג׳-באניה למפגשי רעים.

דוֹנַאט מאנ׳י Manyi (וייס)

נולדתי בעיירה סינוואראליא בשנת 1926. משפחתנו מנתה שמונה נפשות: אבי מאיר וייס, אמי רוֹזַלְיַה וייס (קלפנר); ילדיהם אֶלווירָה, גִיזֵלָה, מַאלְווִין, אִיגְנַאץ, בֶּרְנַאט ואני מאנ׳י Manyi.

החיים היו קשים. אבי נאבק על הקיום וכולנו סבלנו מכך. את בית-הספר סיימתי בקושי. בינתיים נכנסו לתקפם החוקים האנטי-יהודיים שפגעו גם באבי. הוא היה מורה ופוטר ממשרתו. הפרנסה לא היתה מצויה ולעתים אף לחם היה חסר. ביחוד הגיעו ימים קשים כשהגענו לגיטו סאטמאר, שבו שהינו כחודש ימים. אני נשלחתי במשלוח השלישי. בקרון היינו דחוסים, כאשר הוכנסו בו ככל שהיה אפשר לדחוס בו. לאחר שלושה ימים הגענו לאושוויץ מאז לא ראיתי את הורי. את אחותי הגדולה, מַאלְווִין, פגשתי כעבור ימים אחדים כשנשלחנו בקבוצה אחת לעיר פראוסט שליד דאנציג, אליה הגענו לאחר מסע של יומיים. הקור היה רב ועלינו היה לעבוד עבודת גברים, בבניית שדה תעופה. עבדנו בטוּרִיָה ואף במכבש כבד לשם יישור השטח.

תוך זמן קצר אִבדו הנשים והבחורות את כוחן והמוות קצר בנו ללא רחם. כל יום נפלו ומתו כמה נשים. הפשטנו את בגדיהן וכך עלה בידינו להתמודד איך שהוא בקור העז. עלינו היה להאבק גם ברעב הכבד, שהמות לא יתגבר עלינו. למזלנו עבדנו בשדות ואכלנו כל ירק ועשב שגדל וצמח בשטח. עשרה חדשים עבדנו בעבודות פרך עד שביום בהיר אחד שוחררנו בידי הצבא האדום. לאחר כמה ימים נפלתי במחלת הטיפוס והגעתי לבית-חולים בלובלין. למזלי גם כאן נצחתי את המוות. לצערי השארתי שם את אחותי מַאלְווִין. לאחר מכן הגעתי לבית-החולים בעיר גרוסווארדיין. כאן זכיתי לטיפול טוב ומסור וכך זכיתי להגיע הביתה. חיכתה לי אכזבה מרה. איש לא חזר ממשפחתי.

לאחר זמן קצר עזבתי את סינרוואראליא ועברתי לסאטמאר. כאן מצאתי את אחי הגדול ואתו יחד עברתי לנאג׳-באניה. נישאתי בסינרוואראליא ליוסף בנדק בשנת 1945 ונולדה לנו בת, אֵוַוה.

בני המשפחה שנספו בשואה: הורי ואחיותי אלווירה, גיזלה, מאלווין; נותרו בחיים: אחיי איגנאץ וברנאט ואני, מאנ׳י, כאלמנה עוברים עלי ימים קשים, כשהטרגדיה והטראומה אינן מרפות ואין להם שכחה.

הֶרְשקוֹבִיץ אפרים

לפני המלחמה מנתה משפחתינו תשע נפשות:

אבי ישראל הרשקוביץ, אמי מֶייטֶה דִינה, האחים: יצחק יהודה, מנשה, משה, אני אפרים; האחיות: מרים, אסתר גְרוֹינֶה, פְרִידָה.

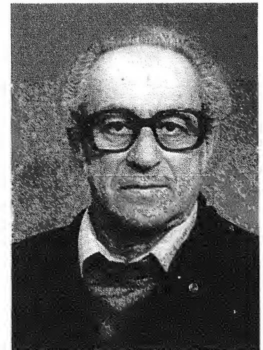
ההורים נספו באושוויץ. אחי יצחק יהודה לא חזר ואיני יודע את קורותיו בשואה; אחי מנשה נספה במחנה מטהאוזן; אחי משה נספה במחנה גונצקירכן; אחותי מרים הגיעה מאושוויץ לבֶּרְגֶן-בֶּלְזֶן; גם אחותי אסתר גרוינה עברה מסלול זה. שתיהן נספו בבֶּרְגֶן-בֶּלְזֶן מלחם שהורעל בידי הגרמנים. הן קבורות שם בקבר-אחים.

אחותי פרידה לא עזבה את אושוויץ בשל כאב רגלים והיא שוחררה בידי הצבא האדום. אני, אפרים, שוחררתי גם כן על־ידי הרוסים. חזרתי הביתה אחרי פציעה קשה ונשארתי נכה.

הרצלינגר אוסי

אמי שארולטה נוטי התחתנה פעם שניה והתגוררה בבודאפשט. האחים פִּילִיפ (לאלא) ואימרה קוֹרֶנְרַייך, שבבעלותם היה בית־מסחר לקרשים בנאג־באניה, היו אחים של אמי. כאשר גויס לאלא קורנרייך לשרות העבודה בשנת 1942, הגיעו אמי ואחותי לנאג׳־באניה, כדי לנהל את המפעל. גם אני הגעתי לנאג׳־באניה בשנת 1942. במאי 1944 הוכנסו אמי ואחותי שושנה לגיטו ומשם גורשו לאושוויץ ושם נספו. אני

הייתי ב־3 במאי 1944 בעיר סאמוש־אויוואר והוכנסתי לגיטו העיר ומשם לגיטו קולוזשוואר וגורשתי לאושוויץ.

נשלחתי למחנות קאופרינג ולאנדסברג ועבדתי בבניין. ב־1945 שוחררתי וחזרתי לנאג׳־באניה. ב־1990 עליתי לישראל ומתגורר בקרית־ביאליק עם אשתי ושני ילדינו.

הירש אליז

אני אליז הירש נולדתי בנאג׳־באניה בשנת 1924. אבי אברהם הירש נולד בנאג׳־באניה בשנת 1901. גורשנו לאושוויץ ב־11 ביוני 1944. אמי ואני עברנו לצד ימין וכן אחי הקטן יוסף הירש, החי בארצות הברית. לאחר שלושה שבועות הובילו אותנו לעיר רִיגָא, קַייזֶרוַולְד, שם היינו חודש, שוב עברנו סלקציה בעיר דונדה־ריגה (Dundariga) ומשם הובלנו למחנה עבודה ב־גוטובא (Gutova), 20 ק״מ מדַאנְצִיג, שם היינו שבעה חדשים. ב־2 בינואר שוחררנו על־ידי הרוסים. הם הובילו אותנו לדויטש־ארלאנד (Doutsch-Erland) ומשם לביאליסטוק. היינו ברוסיה ששה חדשים. משם הועברנו לצ׳רנוביץ ומשם דרך העיר אַרַאד הגענו לנאג׳־באניה. את אבי ואת אחי בן ה־16 העבירו מאושוויץ למטהאוזן, אבנזע ודַאכַאוּ. אבי נפטר בדאכאו ושרפו את גופתו.

אחי שוחרר בדאכאו והגיע לנאג׳־באניה. היום הוא חי בארצות הברית. משפחתו מונה שמונה נפשות, ילדים, נכדים ונינים.

אחיה של סבתי היה ראש הקהל יעקב [עקיבא] הירש, שגורש יחד עם אשתו הדודה רוז׳י ושתי הבנות אֶלְזָה וקְלָארה, יפות תואר מאוד. הן נשרפו בכבשן. אני לא אכלתי כלום באושוויץ כיוון שלא היה כשר. ירדתי במשקל 20 קילו. כתוצאה מהעבודה הקשה קבלתי חום ראוּמַאטִי ואִישִׁיאַס, שכן הייתי בשמלה אחת בקור הגדול. חפרנו תעלות מגן נגד טנקים. המזון היה פרוסת לחם ומרק דליל שאפילו תפוח־אדמה לא צף בו. הייתי חייבת לעבוד גם בשביל אמא ולמען בת־הדודה רחל לב, בת ה־16, שהיתה חלשה וצנומה. כשהגעתי לבאניה הייתי צולעת. גם אחותי זכתה להשרד ולהקים משפחה יפה, דתית ומאושרת. גם כל הילדים והנכדים שלי כולם דתיים מאוד. ועל כך אני גאה. רובם של הילדים והנכדים שלי מתגוררים כאן בישראל. חלק מהם גרים בלונדון ובאנטוורפן.

אמי, נולדה שרה לב, נפטרה באנטוורפן בשנת 1982.

הרש אולגה (הרשקוביץ) (שומקוט)

שֵׁם אבי ברנאט הרשקוביץ, בן 60. אמי היתה בת 51. הם עסקו במקצוע פליסֵיי (כְּפָלִים בחצאיות), בשומקוט, בה התגוררנו עד לדפורטציה בשנת 1944. הוכנסנו לגיטו בור־פאטאק. בנאג׳־באניה הוכנסנו לקרונות וגורשנו לאושוויץ. שם הופרדתי מהוריי ומאז לא ראיתים עוד. אחותי הגדולה סרן (Szerén), בת 34, אף היא לא חזרה.

אני, אולגה, עבדתי בכמה מקומות. רוב הזמן עבדתי בעיר ווייס־וואסר (Weiss-Wasser) שבאיזור הסודטים, במפעל לנשק וחימוש. שם המפעל היה "Papier".

אחיותי אנוש ואילוש חזרו אף הן. גם אחי ינו השתחרר משרות העבודה וחזר.

בשנת 1960 עלינו לישראל. עכשיו, כשאני כותבת שורות אלו, רק אני, אולגה, לבדי, נותרתי מכל משפחתי. אני מתגוררת בפתח־תקוה. גם כאן אני מתפרנסת מן המקצוע שהיה משלח־ידינו בשומקוט.

הרשקוביץ יוסף

סבי מאיר הרשקוביטש, דודי יוסף הרשׁקוביטש, התגוררו בכפר קיש שיקרלאו עד שנת 1938. באותה שנה עברו לנאג׳־באניה. הם חיו חיי משפחה מאושרים. בניו למדו בגימנסיה. דודי יוסף הרשקוביטש עבד בבית־חרושת ״פאניקס״. אשתו ברטה היתה עקרת בית. סבי מאיר הרשקוביטש היה איש זקן ומכובד מאוד על כל המשפחה. בשנת 1944 הוכנסו לגיטו ומשם גורשו לאושוויץ. סבי

היה בן 86 כשהומת בתאי הגזים. דודי יוסף היה בן 50. הוא לא זכה לעבור את השואה, אשתו ברטה ושני בניו משה וזאב, עברו את השואה וחזרו לנאג׳־באניה.

הם עלו לישראל והשמחה היתה רבה שזכו לשרוד ולהמשיך את חייהם המשפחתיים בישראל. לדאבון הלב השמחה לא ארכה זמן רב. ברטה נפטרה ונטמנה בבית־העלמין צור־שלום. בנה משה נפטר בעיר טורונטו שבקנדה. בנם הצעיר זאב גר בעיר קליוולאנד יחד עם משפחתו, ומשמש מרצה באוניברסיטה.

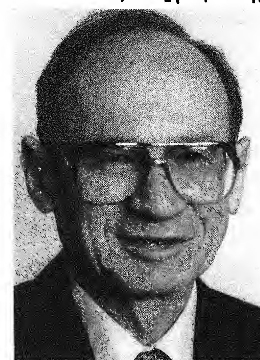
את השורות הקצרות הללו כתבתי לזכרם כנכד הראשון של סבא מאיר הרשקוביטש.

נכתב ע״י יונתן פרנק

ד״ר הרשקוביץ זאב (הראל) (קליוולנד, אוהיו)

הורי, בֶרטָה (גרוספלד) ויוסף הרשקוביץ׳ התגוררו בכפר קִיש־שִיקאַרלוֹ, זכרונותי הראשונים הם מן הכפר הזה, שבו נולדתי בשנת 1930. חיינו חיים כפריים קשים אך הוגנים. ביתנו היה תמיד פתוח לבני המשפחה המורחבת. בימי חג היה הבית תמיד מלא קרובים.

בסתיו 1938 עברנו לנאג׳־באניה, בה עבד אבי במחלקת הציוד של מפעל ״פוֹנִיקֶס״. ביתנו כלל נוסף להורים וסבי מאיר הרשקוביץ, גם את שני בני דודי יונתן פראנק ולאַצִי גוּטמאַן. וכן את דודי יואל גרוֹספֶלד. זכרונותי מימים ההם נעימים מאוד. היו יחסים מצויינים בין בני המשפחה, שמאוד אהבתי. זכרונות נעימים במיוחד מחיי בית הספר ומפעילותי בסניף המקומי של ארגון הנוער הציוני. אני זוכר גם את משחקי הכדורגל בקבוצה המקומית, שבהם צָפיתי בעניין רב.

בשנת 1940, כאשר נכנסו ההונגרים, הלכו והחמירו ההגבלות. באפריל 1944 לקחו אותנו לגיטו המקומי. משם נשלחתי לאושוויץ. לאחר זמן קצר נשלחתי למחנה מטהאוזן ולאחר מכן למחנה אבנזה (Ebensee), בו השתחררתי ביום 5 במאי 1945.

הייתי בר־מזל ושרדתי, אחד מני רבים, מקבוצת גילי. עד לימים אלה אני לא מסוגל להבין מדוע הגרמנים פרעו בנו היהודים את רוע לבם. כיצד פעולה כה בלתי־אנושית יכלה להתבצע באירופה הנאורה של הימים ההם. ואני הצלחתי לשרוד.

הרשקוביץ אסתר (שומקוט)

הורי, ראובן זאב ולאה גרין, התגוררו בכפר לוקאצ׳שט (Lucacesti) בנפת שומקוט. ילדיהם נחמן ויהונתן, הצעירים ממני, אסתר. גרנו בחווה מוקפת בתים, אשר בהם גרו גויים בלבד. היינו המשפחה היהודית היחידה בכפר. בכפרים הסמוכים התגוררו כעשר משפחות של יהודים. אבי היה ראש הקהילה הקטנה. בביתנו היה חדר שבו למדו הילדים לימודי קודש. ליד הבית היה מטבח גדול, שולחן וכעשרה כסאות, למען אורחים שהזדמנו לכפר, עניים אשר באו לקבץ נדבות. כל זאת קרה עד אשר לקחו אותנו לגטו בור־פאטאק.

באותו יום בהיר, למרבה האירוניה היום הראשון של חג השבועות, יום מתן תורה, הגיעו עגלות, עליהן הועמסנו על מטלטלינו המעטים אשר הורשינו לקחת אתנו והושלכנו לאחת האורוות בסביבה אשר הפכה לגטו לכל יהודי הסביבה. אבי ועוד יהודים אמידים הושכבו על ספסלים והוכו קשות על־ידי אנשי המשטרה כדי שיגלו היכן הסתירו את רכושם.

באורווה ההיא בטירתו של גראף נשארנו כשלושה שבועות עד שהועמסנו על רכבת אשר יצאה אל מחנה המוות אושוויץ. קשה לתאר את אשר עבר עלינו בקרון הדחוס עד אפס מקום, כשריח הצחנה העולה מתוכו ללא נשוא. כל הצרכים נעשו בתוך הקרון ללא יכולת לזוז. בכל המסע לא בא אוכל ומים אל פינו. אנשים רבים לא יכלו לעמוד בסבל והתאבדו. יהיה זה מקאברי לומר ששמחנו להגיע למחנה, אך זו עובדה. השלט הגדול בפתח המחנה שהודיע כי ״העבודה משחררת״ נתן לנו תחושה נאיבית של חופש מסוים ומרחב לעומת החנק שהיה מנת חלקינו ברכבת הזוועות אשר הביאה אותנו לשם.

המציאות המרה טפחה על פנינו מיד עם הגיענו. קציני הס״ס ומנגלה בראשם הפרידו בינינו במשפט הידוע לשמצה מי לימין (לחיים) ומי לשמאל (למות). את אמי הפנו שמאלה ואותי ימינה. זו היתה הפעם האחרונה שראיתי את אמי. הוכנסנו לצריפים מוקפים גדרות תייל מחושמלות, מגדלי שמירה, כלבים אימתנים. אז הבנו שאין כל כוונה להוציא אותנו מכאן בעודנו בחיים. כששאלנו היכן הורינו, הצביעו על הכבשנים הגדולים ועל הארובות, שמהן מתמר עשן שחור.

כל שבועיים היה מנגלה עורך מסדרים בצריפים ובוחר ״חומר גלם״ לניסוייו האכזריים ולתאי הגזים. גם אני נבחרתי למשלוח לתאי הגזים, אך למזלי חלה תקלה במערכת חדר ההשמדה וניצלתי. הוחזרתי לצריף. כשמנגלה בא שוב לערוך את הסיור הרגיל שלו, נתקפתי חרדה איומה

והרגשתי כאבי בטן עַזִים. באופן אינסטינקטיבי פרצתי החוצה והנה נתקלתי במלאך המוות עצמו. הוא חבט בי באגרופו ושאל "לאן את רצה יהודיה מלוכלכת", הייתי בטוחה שזה סופי. אך הוא הביט באחד מחייליו והורה לו לקחת אותי ל"מרפאתו", אשר בה ערך את ניסוייו על בני אדם. נשארתי שם כששה חדשים, כשאני עדה לזוועות אשר המין האנושי אינו יכול לתאר ולהעלות על הכתב — תלישת אברים ללא הרדמה וכריתתם; תלישת וולדים מרחם אמם והשלכתם דרך החלון. כל זאת תוך כדי זעקות אימים של הקרבנות.

לאחר ששה חדשים שאורכו כנצח, הובלתי לבית־חרושת לנשק בגרמניה. קבלנו פרוסת־לחם ליום ומרק עשבים. לאחר שלושה חדשי עבודת־פרך, אך ללא תאי גזים, החלה הפגזה כבדה על בית־החרושת. הועמסנו על רכבת בכיוון למחנה ברגן־בלזן. הרכבת, שנשאה בתוכה גם נשק, הופצצה אף היא בידי בנות הברית. רק שני קרונות נשארו שלמים ואני באחד מהם. נמלטתי כל עוד נפשי בי, כשכל השטח זרוע גוויות, דם, אש ועשן, אל תוך יער סמוך. הנאצים לכדו אותי וכן את יתר השורדים והובלנו לברגן־בלזן. מצבי החמיר מיום ליום. חליתי בטיפוס, הייתי מלאת כנים בכל חלקי גופי. בוקר אחד התמוטטתי עד שנחשבתי למתה והשליכוני החוצה על ערימת גוויות. האויר הכה בפני והֵעֲרָני מעִלְפוֹני. קבוצת בנות שעבדו בשטח אספוני אל הצריף שלהן. קבלתי תפוח־אדמה חי, קרוב לוודאי שתפוח אדמה זה הציל את חיי. תוך זמן קצר הגיעו בנות הברית ושחררו את המחנה. שקלתי עשרים ותשעה ק"ג.

בבית־החולים טיפלו בנו יפה. לאט החלותי לחזור לאיתני וראיתי את האור והחופש בקצה המנהרה. רב צבאי אחד שביקר בבית־החולים התבונן במספר הטבוע בזרועי (12960) וגילה לי שצירוף המספרים הללו מעלה את המספר 18, דהיינו ח"י. וזהו סמל ותקוה לבאות. משמעות מכרעת בהתגברות על התלאות אני מייחסת לסעד הרוחני והתמיכה המוסרית שלהם זכיתי מאת הרב ד"ר הֶלְפגוֹט (כיום עַזְרְיָה), אשר הפיח בנו רוח חיים ותקוה מחודשת לעתיד טוב יותר. ואכן הוא צדק.

כשחזרתי לביתי (שסופח חזרה לרומניה) התברר לי שמכל משפחתי נותרנו שניים, אחי נחמן ואנכי. אבי ואחי נרצחו שבוע לפני השחרור בירייה, כשניסו להבריח תפוחי אדמה ליהודים אשר גססו מרעב.

בשנת 1947 הכרתי את בעלי יעקב הרשקוביץ. גם הוא שריד ממשפחתו. הוא שיכל את אשתו ושתי בנותיו. בעלי ואני, אחי נחמן ואשתו, החלטנו שמקומינו מעתה בארץ־ישראל. פתחנו במסע נדודים ארוך ומייגע כשהמטרה מדינת ישראל. נתפסנו כמה פעמים בנסיונותינו לחצות גבולות והושלכנו לכלא. לאחר ששה חדשים קשים הגענו סוף־סוף לארצנו. נולדו לנו שני בנים, אשר וראובן. אני סבתא לחמשה נכדים. אחד מהם משרת בצה"ל. אשרנו שהגענו לחוף מבטחים לנצח נצחים.

הַרטְמַאן דינה (ברנאט) (מונושטור)

הורי, אבי שמואל ברנאט ואמי אֶלָה לבית לייב (Leib), התגוררו במונושטור. נולדו להם שמונה ילדים. שתי בנות הגיעו לאמריקה, אחת לארצות הברית ואחת לאורוגואי. שם נישאו והקימו משפחות. אבי היה חייל במלחמת העולם הראשונה. הוא עסק במסחר. לא היינו אמידים, אך הורי עזרו לנזקקים במידת יכולתם. בסעודות שבת וחג היינו מארחים עניים וקבצנים שהַגיעו לעיירה.

לאושוויץ הגיעו הורי ואחותי ושלושת ילדיה ועלו על המוקד. חמשה אחי גויסו לפלוגות עבודה והם שרדו. אבי היה בן 70 ואמי בת 56. אני, דינה, הגעתי לבודאפשט בחודש מארץ 1944, יחד עם אחותי הצעירה, יהודית. בסוף מֶארץ נלקחנו למחנה פרי־הג' (Feri Hegy), והועסקנו בחפירת שוחות. לאחר מכן הועברנו למחנה צ'לאג־הג' (Veselényi) והיינו בו עד חודש נובמבר.

בנובמבר 1944 החלה צעדת המוות. הוצעדנו ברגל יום ולילה לעבר הגבול המערבי. בנעליים קרועות וברגליים זבות דם. מי שלא עמד בתלאות נורה למוות והושאר בצדי הדרכים. כשהגענו לגבול הגיע פתאום קצין בדרגה גבוהה ובחר שש נערות, ואני ואחותי ביניהן, והוחזרנו לבודאפשט. שוכנּו בבית־חרושת ללבֵנים. לאחר זמן קצר הגיעה למחנה משלחת של הצלב האדום השוודי שפינתה את כל האנשים לבנין בן ארבע קומות. הבית הופצץ ורוב יושביו נהרגו. הנותרים הובאו לשפת נהר הדנובה ונורו שם לתוך הנהר. אחותי ואני קפצני למים לפני שהכדורים פגעו בנו ושחינו במים הקרים עד שהגענו לסירת דייג. בעל הסירה אסף אותנו ונתן לנו מחסה בביתו. עלה בידינו להשיג תעודות מזויפות ועבודה במתפרה צבאית. גרנו במקלט תת־קרקעי עד שחרור העיר באפריל 1945.

הרש מארגרט (מאנצי)

לפני המלחמה מנתה משפחתינו ארבע נפשות: אבי, אליאש הרש נולד בשנת 1893; אמי, האני (רוזנפלד)

נולדה בשנת 1894 ; אחי, אנדריי, נולד בשנת 1921 ; אני, מארגרטה, נולדתי בשנת 1923.

אבי עבד במפעל הדלק שבעיר דעש כמכונאי. בשנת 1936 עברה משפחתינו לנאג׳-באניה. אבי עבד בבית החרושת פניקס (Phönix).

את אמי הכניסו לגיטו נאג׳-באניה וגורשה לאושוויץ ולא חזרה. היא נספתה בתא הגזים. אני, מארגרטה הרש נעצרתי בחודש אוגוסט 1941 על פעילות אנטי-פאשיסטית. הועברתי לבודאפשט למטה המשטרה. הוכנסתי לבית-המעצר הידוע Toloncház. לאחר שלושה חדשים שוחררתי וחזרתי לנאג׳-באניה והייתי תחת מעקב משטרתי. בחודש מאי 1943 זומנתי לעיר סאטמאר, שבה ביקרה משלחת משפטית מבודאפשט, שדנה בענייני. נגזר עלי מאסר של ששה חדשים. אך בשל היותי קטינה נדחה גזר הדין. ושוב הייתי במעקב בנאג׳-באניה.

ב־4 באפריל 1944 עצרה המשטרה של נאג׳-באניה את אבי, יחד עם אנשים נוספים, כגון: אולגה רוזנברג (אבראהאם), אווה בירו (קליין), רוז׳י קורנרייך (אדלר), אלזה אבראהאם, ד״ר שארודי, ד״ר טרופלוביץ. לאחר חקירות ועינויים של שבועיים הובלו כולם לבודאפשט לבית-הכלא Toloncház. משם נשלחו לאושוויץ-בירקנאו. אבי נספה בתא הגזים.

לאחר קעקוע מספר בזרועי נשלחתי למחנה העבודה ברנסדרוף (Bernsdorf). שם שוחררתי ב־9 במאי 1945 על-ידי הצבא האדום. בסוף מאי הגעתי לנאג׳-באניה.

אחי אנדריי הרש גויס לצבא בשנת 1942 והיה בבודאפשט. לאחר מכן הועבר לפלוגת עבודה. לאחר הכיבוש הגרמני ב־19 במארץ 1944, ערק מפלוגת העבודה והסתתר בבודאפשט. הוא השתתף בפעולות התנועה להתנגדות למשטר הנאצי. לאחר שחרור העיר חזר אף הוא לנאג׳-באניה.

וויינשטוק-פארקש שָׂרי

נולדתי בנאג׳-באניה בשנת 1924. אבי יוסף וויינשטוק, אמי אִילוֹנה (לבית גרוזינגר). אבי היה זגג, אמי עקרת

בית. ילדיהם: פאַני, לאַיוֹש, לילי, שָׂרִי, יוֹלאַן, סֶרֶן, וולווי. שרדו מן השואה רק שרי ולאיוש. שרי היא תופרת ולאיוש עובד בדפוס. לכל אחד שני ילדים נשואים ובעלי משפחות.

ביום 9 בנובמבר 1944 גורשתי מבודאפשט ב״מצעד המוות״ הידוע, שבו הוצעדו אלפי אנשים לכיוון גרמניה. כשהגעתי לעיר שופרון הועסקנו בעבודת פרך בחפירת בורות אנטי-טנקים. לאחר מכן הובלנו אל פנים גרמניה. ב־28 בפברואר 1945 הגענו לבֶּרגֶן-בֶּלזֶן. שם חליתי בטיפוס הבהרות (פלֶעְק-טיפוס). אך עלה בידי להשאר בחיים ולהשתחרר על-ידי הצבא הבריטי ביום 15 באפריל 1945.

משפחת ווייס בֶּלָה

בֶּלָה וַוייס נולד בשנת 1909 בפלשר-באניה. עסק במסחר פירות וירקות. קנה באיזור נאג׳-באניה תפוחים, אגוזים, ירקות וזרעונים. חי חיי משפחה שקטים ותקינים עם אשתו האַני, שנולדה בשנת 1911 בכפר נאג׳-נ׳ירש ליד שומקוט. היא היתה עקרת בית. התחתנו בשנת 1934. נולדו להם שלוש בנות, כולן נולדו בנאג׳-באניה.

בלה וייס גויס לפלוגת עבודה. הוא שרת בנאג׳-באניה. כאשר משפחתו הוכנסה לגיטו הצטרף גם הוא כדי להיות יחד עם משפחתו. גם הוא גורש לאושוויץ. האני ושלוש הילדות הומתו בכבשן כבר ביום הגיען לאושוויץ. בלה נשלח לעבודה. כתוצאה מעבודה מפרכת ורעב נפח את נשמתו באחד ממחנות ההשמדה בחודש ינואר 1945 והוא בן 35 בלבד.

כתבו מרים ויונתן פרנק

ווייס שמואל (בית-חרושת לצבעים)

אחד המפעלים החשובים בנאג׳-באניה היה מפעלו של אבי — שמואל ווייס, לצבעים, גראפיט וחמרים כימיים,

שהיה בשכנותו של בית הספר לציור המהולל והידוע ברחבי אירופה. המפעל השתרע על פני 12 הולד (הולד אחד = 1200 מטר מרובע). השטח הכולל בית מגורים ומבנים תעשייתיים, נרכש מידי אציל הונגרי. בזמן קדום יותר היתה במקום מגרסה לזהב שהופק מן המכרות.

בתחילה פעל בית-החרושת עם חמרים שנתגלו בקרקע הצבעוני שבאיזור נאג׳-באניה, בגוונים שונים, כגון צהבהב, ירקרק ולבנבן. לאחר מכן הורחב המפעל והשתמש בחמרים שסופקו לו בידי המפעלים הגרמניים הענקיים I.G. Farben (זהו אותו מפעל הידוע לשמצה, שבו יצרו את גאז הצקלון ושימש להמתת אנשים באושוויץ, שבו נרצחו שמואל ווייס ואשתו וגם בתו בת ה־18 ורבים מבני משפחתו).

בשלב מאוחר יותר יצרו במפעל גם גראפיט ואמצעים לניקוי תנורים וקירות, שנתנו תעסוקה לעוד 18 — 20 עובדים. חלק זה של המפעל נוהל בידי טיבור נוֹיהוֹיזלֶר. למפעל היו קשרים מקצועיים ועסקיים עם מפעלים רבים בחו״ל. גם מפעל ״פוניקס״ המקומי שיתף פעולה עם בית-החרושת, כיוון שבבית-החרושת של ווייס עסקו בחלק מדעי של החמרים הכימיים, והממצאים הועמדו לרשות ״פוניקס״. שיתוף-פעולה זה העלה מאוד את הרמה העסקית של בית-החרושת ווייס. שנדור ווייס, לאחר שגמר את חוק לימודיו והתמחה בהנדסה כימית, נתמנה למהנדס הכימי של בית-החרושת. ביחוד הרחיב את יצור חומצת העופרת ומוצרים נוספים.

עם כניסת ההונגרים לנאג׳-באניה הולאם בית-החרושת. אולם המנהלים החדשים הבינו שללא שיתוף-פעולה עם שמואל ווייס לא יהיו מסוגלים להפעיל את בית-החרושת ברמה הנדרשת. ואמנם המשיך בית-החרושת להתנהל לפי הכוונתו של שמואל ווייס עד לגירוש היהודים לאושוויץ.

מן הראוי לציין שמבין 72 העובדים, רומנים, הונגרים וצ׳כים, דאג ווייס להעסיק גם יהודים במפעל. כגון שנדור ווייס הנ״ל, אימרה ווייס מנהל אדמיניסטראטיבי, בֵלָה לַאמְפֶּל מנהל יצור, יוֹשְקָה לאמפל האחראי למשלוחים, טיבור נויהויזלר מנהל חטיבת הגראפיט. שמואל הרשקוביץ׳ רואה חשבון, אֶלְזָה גרוֹס מנהלת מחלקת התשלומים, אִידָא בצ׳קי (Becsky) כתבנית ועוזרת במחלקת החשבונות; ד״ר מיקלוש ווייס ייצג את המפעל מבחינה משפטית. א׳ גליק היה שומר לילה.

בסוף המלחמה, בנסיגתם מפני הצבא האדום, פוצצו הגרמנים את בית-החרושת.

הורי היו מאוד מקובלים ואהובים בנאג׳-באניה. אבי היה פעיל בקהילה והיה אחד מראשיה. תמך בעניים רבים, כפי שכותב הרב נפתלי שטרן ז״ל בספר הזכרון. בשנת 1928 כאשר נוסד הארגון הציוני ״השומר״, הקציב לו אבי חדר ומחסן בחצר אחד המבנים. הוא היה אדם דתי-מודרני וציוני. בנו, שמשון, שהיה ציוני פעיל והיה חבר ההנהגה הציונית, נעצר בידי ההונגרים ונשלח למחנה המעצר קישטארצ׳ה ומשם גורש לאושוויץ. אבי, אמי מרים לאמפל, אחי ד״ר משה ווייס ואחותי מאַגדוּש הוכנסו לגיטו וגורשו לאושוויץ ב-4 ביוני. אבי, אמי ואחותי הושמדו בידי הגרמנים.

לאחר השחרור עלינו שלשתנו לישראל. אחי אינג׳ שמשון ווייס נפטר בשנת 1982 והוא נטמן בצור שלום, ליד אשתו; בתו ובעלה וארבעה ילדיהם מתגוררים בראשון לציון. בני, ד״ר שלמה ווייס, גר באילת עם משפחתו. אחי, ד״ר משה ווייס גר בחיפה; אני גר בכפר סבא.

כתב ווייס יצחק

ווייס זולי

נולד בטראנסילוואניה ב-1915. בזמן מלחמת העולם הראשונה, בהיותו בן 3 שנים, נפטר עליו אביו. זולי ושבעת אחיו גודלו בעיירה קטנה — שם קיבלו את חינוכם היהודי והן הכללי ב״חדר״.

בהיותו נער צעיר, למד זולי את מקצוע המסחר בפירות תוך כדי עבודה עם אחיו הגדולים.

בזמן השואה, הוא עבד בפרך בכמה מחנות עבודה בהונגריה. כאשר חזר לביתו הוא גילה לתדהמתו הרבה שרוב בני משפחתו ניספו בשואה. בתום המלחמה המשיך זולי לעסוק במסחר בעיר (נאג׳-באניה) — באיה מארה — שם פגש את בחירת ליבו גיזלה. הם נישאו וב-1947 נולד בנם הבכור, פטר. מיד לאחר הולדתו של פטר, החליטו בני הזוג לברוח מרומניה. הם הגיעו לארה״ב ושם השתקעו. זולי מצא עבודה בסופרמרקט, ולאחר זמן קצר החליט לפתוח עסק עצמאי משלו. ואכן ב-1957 הוא פתח את הסופרמרקט ״11 — 7״ הראשון שלו. כיום יש לו רשת סופרמרקטים המורכבת משש חנויות.

זולי נחשב לתומך נלהב של אירגונים יהודים רבים. ב-1970 יסדו זולי וגיזי את האוניברסיטה היהודית של אינדיאנפוליס, ומאז ועד היום הם תומכים בה כללית וגם כלכלית. כמו כן, זולי משמש כחבר בוועד הפועל של הפדרציה היהודית וכחבר באירגונים היהודיים: ״הבונדס״ ו״בני ברית״. הוא פעיל בבית הכנסת ״בית-אבל״ ובעוד ארגונים רבים אחרים.

ב-1979 מימן זולי ספר זיכרון המוקדש לזיכרם של קורבנות השואה מעירו באייה-מארה. הוא מבקר לעיתים בישראל כאן מתגוררת מרבית משפחתו. כל הזדמנות הנקרית בדרכו הוא מנצל לכינוס המשפחה על כל ענפיה בכדי להנציח ולחגוג אירועים שונים.

הוא משקיע מאמצים אינסופיים באיחוד המשפחה שוב ושוב בכדי ״להוכיח״ איכשהו שישנה המשכיות למשפחה למרות כל אותם האירועים הטארגיים שפקדו אותה בזמן השואה הנוראה.

כתבה בת משפחה מישראל

ווייס גיזלה

נולדה בבודאפשט שבהונגריה. התחנכה בבי״ס יסודי יהודי. בגיל 16, בזמן הכיבוש הנאצי היא הועברה למחנות עבודה בכפייה.

גיזי התחתנה בגיל 17 עם בחיר ליבה זולי ווייס ובשנת 1947 נולד בנם פטר.

בשנת 1951 היגרה גיזי עם משפחתה לאינדיאפוליס שבארה״ב ושם המשיכה את לימודיה שהופסקו קודם לכן לפני השואה.

היא סיימה את לימודיה התיכוניים ב־1965 ומיד אח״כ המשיכה בלימודים אקדמאים ורכשה לעצמה תואר (B.A.).

גיזלה פעילה מאד בכמה אירגונים, הן יהודיים והן פילנטרופיים ביסודם. כמו כן, היא חברה באירגון ״הדסה״ ומרצה בבית הכנסת ״בית־אל״.

במשך השנים האחרונות היא משמשת כעורכת המדור החברתי של העיתון היהודי של אינדיאנה, ששם יש לה טור שבועי בשפה האנגלית.

גיזלה היא אֵם לפטר ווייס וסבתא לשלושה נכדים: סנדור, ליליאן ואוליבר ווייס.

להלן (שני קטעים ממאמרה ב־ Yew Yorki Figyelö מ־7.12.1933. (המאמר המלא בחלק ההונגרי בספר זה).

״בבנין חדש נפתח המוזיאון לזכרון השואה, ולשם הנצחת ההיסטוריה של רצח־עם במאה שלנו, שאין לו אח ורֵע בדברי הימים. הבנין בן חמש הקומות בעיר וואשינגטון מזכיר בחיצוניותו את המבנים הידועים לשמצה שבהם עינו הגרמנים את היהודים ושאר עמים, על צריחי־השמירה הצמודים אליהם.

[לאחר תיאור תוכנו של המוזיאום על קומותיו וכמה פסקאות שבהם מספרת גיזלה ווייס על חוויותיה האישיות בשנות השואה, מסיימת את המאמר כדלקמן]:

השואה לא היתה אירוע פשוט. למרבית האנשים השואה היא בלתי נתפסת, אך לא במדה כזאת, ששואה לא תקרה שוב. כל אחד חייב לשים לב לכל תופעה של חוסר סבלנות. כאשר קבוצות אנשים נושאי שנאה לעיני אנשי שלטון; כאשר פעולות טירור נשארות ללא עונש הולם; כאשר פעילות אנטי־דמוקרטית מתרחשת — או אז ניתן לזהות גרעין לשואה חדשה״.

כתבה בת משפחה מישראל

ווייס גולדה

בגיל 32 הפכה גולדה ווייס לאלמנת מלחמה. בעלה יעקב ווייס נפל במלחמת העולם הראשונה. האלמנה ווייס היתה מטופלת בשמונה ילדים, בגילאים של שנה עד 14. היא סירבה להנשא, בחששה שאב חורג לא יתאים לילדים.

היא עבדה בחריצות כדי לגדל את ילדיה בצורה מוכבדת והולמת. היא היתה אשה מאוד דתית ושמרה על כל המצוות בקפידה. היא גם חילקה צדקה כמיטב יכולתה. היא היתה תמיד מוכנה לעזור לזקוקים לכך.

מלחמת העולם השניה הדאיגה מאוד את גולדה. יש הזוכרים את אמרתה: ״אני אבדתי את בעלי במלחמת העולם הראשונה. רק השם יודע מה נאבד במלחמה זאת״.

גולדה מעולם לא העלתה על דעתה שגם היא תעלה קרבן בשאול של היטלר. היא היתה אחת משׁשת המיליונים שמתו מות קדושים.

ביום 11 ביוני 1944 גורשה גולדה, יחד עם שני בנים, שלוש בנות ו־15 נכדים. שבעה נכדים שלה שרדו מן השואה. ביום 14 ביוני הוכנסה גולדה לתא הגז. זכרה חי בקרב אלה שהוקירו אותה וגם אהבוה.

כתבה מרים פרנק

וויגדורוביץ׳ מאַרצי

נתיב היסורים שלי לא החל בחודש מאי 1944, אלא בחודש יולי 1941, כתשעה חדשים לאחר שההונגרים נכנסו לטראנסילוואניה הצפונית. עבדתי בבית־חרושת ״פוניקס״, שבו עבדו כארבעים יהודים, כולל ששה מתלמדים ואני בכללם. המפקד הצבאי של המפעל סרן בֶּרנטש (Berentes), מונה לתפקידו בידי גורמים שלטוניים בהונגריה המקורית. תפקידו העיקרי היה ״לנקות״ את המפעל מיהודים. הוא הפעיל עליהם טירור ובמידת האפשר בצע מעצרים ושילוח למחנות מעצר. הוא הסביר את מעשיו לעובדי המפעל באסיפה רבת משתתפים, שממנה נעדרו יהודים ורומנים.

בחודש יולי 1941 נעצרו שבעה נערים יהודים. הם הועברו למחלקת החקירות. במשך שבועות הם הולקו ועונו בחלקי גופם הרגישים, נתלו כשראשם למטה, נתלו כשידיהם קשורות מאחורי גבם, צורת עינוי שתוך דקות מאבדים את ההכרה. המענים היו הבלש הראשי אורגובאני׳ (Orgovávyi), הבלש וואיאי (Vaja) והרב־סמל אישטוואן יוהאָס.

כשכפות ידי באזיקים הובלתי לבית־הדין הצבאי בקולוז׳וואר. כיון שכתב־האישום לא היה משכנע הובלתי חזרה לנאג׳־באניה והוחזקתי בה במעצר חודש ימים. הובלתי לבודאפשט למחנה מעצר, שבו הוחזקתי שלושה חדשים. לאחר מכן הובלתי למחנה המעצר גאראני׳ (Garany), שבו הוחזקתי עד 12 בפברואר 1943. וכל זה ללא כל כתב־אישום. לאחר מכן הוחזרתי לבודאפשט וסוף־סוף הוגש נגדי כתב־אישום. ועדה מיוחדת בת חמשה שופטים דנה אותי לשלושה חדשי מעצר. אותם רָציתי במחנה קובאניה (Kőbávya).

במחנה גאראני' הועסקנו בעבודות חקלאיות. בלילות ישנו באורווה. ליד העבודה המפרכת, סבלנו מרעב, מכות, השפלות והתנהגות ברוטאלית. ממחנה קובאניה הובלתי למחנה המעצר בעיר קאניזשא, משם הובלתי לאושוויץ בחודש מארץ 1944. משם הובלתי לנוסטרדורף (Nusterdorf) למחנה 5, שבו עבדתי ב"קומאנדו באַנהוף" כנפח ורתך. לאחר מכן התגלגלתי למחנה מרבאכטל (Mehrbachtel) במפעלי קרופ (Krupp) כמכונאי רכב ורתך. כאן קרה לי המקרה דלקמן: בשל רעב תמידי הסתכנתי וסחבתי מקרון אחד כמה תפוחי־אדמה. חייל ס"ס ראה אותי והוא הכה אותי עד שהפיל את השיניים שלי. הוא רצה להסגיר אותי למפקדת המחנה. ידעתי שבעד מעשה כזה אחת דתי להיירות במקום. הציל אותי פועל צ'כי שרמז לחייל הס"ס שהמלחמה עומדת להסתיים והוא ידאג לכך, שהמעשה יובא לידיעת המנצחים.

התחנות הבאות בנתיב היסורים היו פלסנבורג והעיר לודז', שבה עבדתי במפעל למטוסים, בהרכבת מכוניות משא ובתיקונן. קרה שהיו מביאים לתיקון מכוניות מלאות גופות בני אדם, הצחנה היתה בלתי נסבלת.

נתיב היסורים הארור והמפותל שלי הסתיים עם שחרורי בידי הצבאות האנגלים־אמריקנים. רק בחודש אוגוסט 1945 הגעתי חזרה לנאג'־באניה.

ורבר מרדכי

משפחתי מנתה לפני השואה 7 נפשות. אבי — אליהו ורבר, אמי — בת שבע (חיה) ורבר, אחיי — ישראל, צבי וזאב ואחותי — רבקה לאה. מהם חזרנו שניים, ישראל ואנוכי. כל שאר בני משפחתי נספו בשואה. כמו כן, סבי וסבתי מאיר ורחל ורבר וכן סבי וסבתי מנחם מנדל ומרים גליק גם כן נספו בשואה. יהי זכרם ברוך!

התלבטתי רבות בטרם החלטתי להעלות את זכרונותי על הכתב, בשל הקשיים האמוציונליים והנפשיים ולהזכר מחדש באותן שנים רחוקות, בהיותי ילד בן 14.

אותן שנים, בהן המאורעות הקשים מנעו ממני נעורים טבעיים של נער בביה"ס, בחדר, בין חבריו הילדים וכד'.

כבר אז שמעתי על ההתרחשויות מפי המבוגרים, על הנעשה בשטחים הכבושים בידי הנאצים הגרמנים ימח"ש.

כתב־היד הזה יעסוק בשנים 1940 — 1945, שנות מלחמת העולם השניה, כפי שהתרחשה באזורינו תחת המשטר הפשיסטי ברומניה ובהונגריה.

נולדתי בשנת 1926 למשפחה שהגיעה לבאיה מארה ב־1920. אבי ואמי ז"ל היו אנשים דתיים, שומרי מסורת ונולדו להם ארבעה בנים ובת אחת.

אבי — ז"ל היה בן של שוחט מן העיירה בטלן (Bethlen) ליד דעש (Dés) בטרנסילבניה. טבעי היה הדבר, שהורי ובעיקר, אבי ז"ל, שאפו לחנך את ילדיהם ברוח הדת והמסורת. לפיכך, נשלחו שלושת אחי ללמוד בישיבות. כיון שהייתי צעיר הבנים, סרבה אמי לשלחני מהבית והחליטה שלימודי יעשו אך ורק בעיר ולא הרחק מהם. אבי אליהו, הועסק ע"י הקהילה היהודית כמלמד בתלמוד־תורה, מאז בואו לבאיה מארה.

בשנים 1940 ועד שילוחנו לגיטו במאי 1944, היה מצבנו הכלכלי בכי־רע ואני, צעיר הבנים, שהייתי בבית, נאלצתי להחלץ לעזרת המשפחה ביצירת מקורות פרנסה נוספים. כך נסעתי פעם או פעמיים בחודש לבודפסט והבאתי איתי סחורה למכירה.

כמובן, שהשלטונות אסרו לסחור בטקסטיל ובביגוד, כיון שאלה ניתנו לאוכלוסיה בהקצבה. העובר על חוק זה צפוי לעונש כבד.

באחת הפעמים, בשובי מבודפסט עמוס חבילות ומזוודות, קרא לי שוטר הונגרי לעצור, אך אני, שמתי עצמי כמי שאינו שומע, נכנסתי במהירות למונית שחיכתה לי ונעלמתי, כך ניצלתי ממאסר ממושך. פעילות מסחרית זו הביאה לרווחה מסוימת בקרב משפחתי. אחי הבוגרים היו מגוייסים לצבא ולא יכלו לתרום מהבחינה הכלכלית.

במאי 1944 הוכנסו יהודי העיר באיה מארה לגיטו, המקום בו איכלסו אותנו לא היה ראוי למגורים. הוא שימש בעבר כמפעל לייצור לבנים אדומות. כך שתנאי המגורים היו תת־אנושיים. המטלטלים המעטים איתם הגיעו היהודים לגיטו שימשו להם ככיסויים ומצעים עליהם ישנו. השמועות הרבות על הצפוי לנו הישרו עלינו מועקה, קַדרות וסימני שאלה לגבי מה טומן לנו המחר.

הטראומה הקשה ביותר, שפקדה אותנו בגיטו היתה התאבדותה של משפ' ד"ר בנדק, שהיה גם רופא הילדים של משפחתי, ד"ר בנדק היה מיודד עם רופא העיר, שכנראה סיפר לו על הצפוי לנו ביציאתנו מהגיטו ושילוחנו לאושוויץ. כוחו לא עמד לו והוא החליט לשים קץ לחייו ולחיי משפחתו.

בחג השבועות, יוני 1944 הגיעה הבשורה המרה על הטרנספורט הראשון מן הגיטו לאושוויץ־בירקנאו. הספקנו עוד לשמוע את קריאת אקדמות מפיו של הרב מקלוזנבורג, שהיה איתנו בגיטו. (עד היום לא הצלחנו לפענח כיצד הגיע הרב לגיטו שלנו). הנסיעה התנהלה כמובן, בקרונות להובלת סחורות ובהמות, בצפיפות מחרידה ובאוירה מדכאה עד כדי טרוף.

לעולם לא אשכח, שאמרתי לאחי הֶרְשִׁי (צבי): "אתה רואה את הסינה־טאר (Széna-Tér) (היה זה מקום היריד אליו באו מדי שבוע הכפריים להציע את מרכולתם למכירה), את המקום הזה אני עוד אראה בחיים שלי". אך תשובתו הפסקנית היתה: "חלום ליל קיץ". דהיינו: תוציא לך את זה מהראש. זו היתה האוירה בה היינו נתונים בקרונות הרכבת בדרך לאושוויץ. בהגיענו לאושוויץ נצטווינו להשאיר את חפצנו בתוך הרכבת ולצעוד לקראת

גורלנו. זכורני, שד״ר מנגלה ועוזריו (ימח״ש) עשו את הסלקציה בצעידתנו קדימה, היה מעביר מקלו וקובע מי לעבודה ומי למשרפות.

אני הייתי נער צנום, על כן הצטנפתי מאחורי גבו של אחי והצלחתי ״להתפלח״ ימינה לעבודה, בהחלטה נחושה להישרד ויהי מה. ואכן הצלחתי. כעבור יומיים נשלחתי עם הטרנספורט הראשון למחנה עבודה, תחילה לנקודת מעבר במטהאוזן ומשם למחנה עבודה במֶלְק שבאוסטריה.

המחנה במלק היה מאוכלס באלפי אסירים מכל הלאומים, רוסים צרפתים, יוונים, יהודים, אוקראינים, בקיצור ערב רב של לאומים. המטרה היתה להקים מפעל תת-קרקעי לחלקי אוירונים עבור הצבא הגרמני. תוך עשרה חודשים המפעל החל לייצר במלוא הקיטור, רכבות יצאו ונכנסו והביאו חומרי גלם והוציאו מוצרים מוגמרים.

לאושרנו, לא הצליחו הגרמנים להפעיל את המפעל הענק הזה יותר מחודש ימים, כיון שצבאות בנות הברית התקדמו לעברנו מכל הכיוונים לקראת המטרה הנכספת — סיום המלחמה והכנעת הצוֹרר הנאצי.

כתיבתי אולי, איננה עפ״י הסדר הכרונולוגי, אך מדי פעם נזכר אני באירוע מסויים שקשה לי לפסוח עליו ולא להזכירו:

ביום הכפורים 1944 בצאתנו לעבודה, הצטווינו, קבוצת בחורים צעירים לחפור עם קומפרסורים בעומק האדמה ובקוטר כזה שאפשר יהיה להכניס טנקים ענקיים עם דלק לתוך האדמה. חיילי האס.אס. זרזו אותנו ללא הרף לגמור את העבודה. כיון שהיה זה יום כפור צמנו כל היום, אבל קיווינו שבערב נקבל את מנת האוכל, שלא אכלנו בבוקר ובצהריים. אך מה רבה היתה האכזבה כשהגרמנים סרבו לתת לנו גם את ארוחת הערב, כעונש על כך שצמנו, כדי שהם יפסידו במלחמה. בלהט הכתיבה, נזכר אני הקורות אותי בראש השנה. היה עלי לעבוד במשמרת הצהריים ולכן התכנסנו כל דיירי הבלוק בבוקר לתפילת ראש השנה, בהנחה שעד היציאה לעבודה נספיק לסיים את התפילה, אך מה גדולה היתה ההפתעה, כשפתאום הופיעו אנשי ה־אס.אס. בליווי משטרת המחנה, מיד הופסקה התפילה, בכעס ובצרחות ציוו על שוטרי המחנה להלקות 25 מלקות כל מתפלל, שוב מאותה סיבה: היהודים מתפללים כדי שהגרמנים יובסו במלחמה.

המכות בוצעו עם צנור גומי של 1.50 מ׳ שבתוכו מושחל כבל ברזל. המוכים שהתעלפו ספגו דלי מים על ראשם כדי שיתעוררו מעלפונם. בהגיע תורי ותור חברי שהיה בגילי לספוג מלקות, עצר איש ה־אס.אס. את השוטר ושאל אותנו מה מעשינו בצריף הזה. תשובתי הנחרצת היתה, שבאנו לנקות את הבלוק, למרות שידע את האמת ציווה עלינו להסתלק. ואנו, כל עוד נפשנו בנו, ברחנו, נס! ניצלנו מהמלקות שלבטח לא הייתי עומד בהם.

פלישת בנות הברית לאוסטריה בחודש מאי 1945 היוותה מִפנה במצבנו במחנה מֶלְק, הגרמנים סרבו ליפול בידי הצבא הרוסי, שתקף מכיוון וינה בירת אוסטריה. על כן החליטו להעבירנו דרומה בכיוון הגבול השוויצרי לרגלי הטירול בעיר אֶבֶנְזֶה. הם הקימו מחנה ענק בו אוכסנו כ־18.000 עצירים.

באפריל 1945 נאלצו אסירים לעבוד במיכרות אבן ללא צורך, אלא לשם העסקתם. אחרים, שכבר לא היו מסוגלים לעבוד בשל היותם ״מוּזֶלְמֶנִים״ דהיינו: עור ועצמות, גם אנוכי נמניתי עליהם, הוכנסנו לצריף בלי מיטות וללא מצעים כל שהם, ישנו בישיבה האחד בחיקו של השני, ובבוקר רבים לא התעוררו משנתם ואז החלה עבודת הפינוי המפרכת של הגוויות מהצריף.

ב־4.5.45 בהיותנו באבנזה, התבשרנו על כניסת הצבא האמריקאי, קשה לתאר את השמחה, שער המחנה קושט בדגלי כל האומות שנמצאו במחנה. כתובת מאירת עיניים: ״אנו מברכים את משחררינו״ כמובן, בשפה הגרמנית. אפשר היה לראות קבוצות אסירים בוכים ללא הרף, או אחרים שצוחקים ללא הפסק, אנשים יצאו מדעתם, תמונות אלה ליוּוני שנים רבות לאחר השיחרור המיוחל.

השיבה הביתה:

לאחר התאוששות של כשבועיים, החליטו האמריקאים להחזירנו לארצות המוצא, אני, כרבים אחרים, חיכיתי לכך בקוצר רוח, בסתר לבי ידעתי, שלא אמצא זכר למשפחתי, אך עז היה רצוני לקיים את הבטחתי לאחי, כי אראה עוד פעם אחת את היריד אותו עברנו בדרכנו לאושוויץ. אחי לא זכה לכך ונספה כאשר ברחו הגרמנים מאושוויץ והובילו רגלית את האסירים למחנות אחרים. כוחותיו לא עמדו לו והוא נשאר בדרך. כך סיפרו לי כמה מיוצאי עירי שהגיעו למחנה שלנו במלק.

האמריקאים הביאו אותנו לבירת אוסטריה ושם העבירו אותנו לידי הצבא הרוסי, שכבש את וינה, הרוסים ציוו עלינו לרדת מהקרונות ולפנות את ההרס שגרמו ההפצצות של בנות הברית. כל שרצינו היה להגיע לבודפסט ומשם כל אחד ליעדו הוא. מחאה גדולה התעוררה בקרבנו והתחלנו צועקים וזועקים: ״אנחנו יהודים, זה עתה יצאנו מהמחנות, למה תעכבו אותנו״ דבר לא הועיל לנו אנחנו בשלנו והם בשלהם.

בשעות הצהריים הגיע גנרל רוסי, שהיה המפקד הצבאי של וינה והאזור, דוברי הרוסית שבינינו פנו אליו בשפתו והסבירו לו את מצבנו. הגנרל התערב בקרב האסירים והחל לדבר אידיש ומישנענה בשפה זו פקד להפסיק את העבודה מיד ולהאכילנו ארוחת צהרים, ולאפשר לנו אח״כ להמשיך ליעדנו. הסתבר, שהיה יהודי כמונו.

בבודפסט עברנו לרכבת ישירה שהובילה אותנו לבאיה מארה, הקהילה היהודית קיבלה אותנו ואיכסנה אותנו במלון, עד שכל אחד מהחוזרים הצליח להסתדר בכוחות עצמו.

אני, כמובן, בחרתי לעלות לישראל. עשיתי זאת בעזרת אירגון "דרור הבונים". צוידנו בסרטיפיקטים של הצלב האדום הבינלאומי, הגענו לאיטליה ומשם לישראל.

משפחת ווערטעש

ראש המשפחה אברהם ווערטעש היה עסקן ציבורי, אישיות פופולרית בכל הציבור היהודי והנוצרי בנאג׳־באניה. עיסוקיו כללו עניינים יהודיים, ציוניים וגם עירוניים. אברהם היה חבר מייסד של "ברית יהודית לאומית" (Zsidö Nemzeti Szövetseg) סניף נאג׳־באניה ויושב ראש שלה במשך עשרות שנים וכשהתפטר מתפקידו זה בנימוק: "עכשיו כוחות יותר צעירים ינהלו את העניינים". באותה ישיבה נבחר לב הרמן כיושב ראש חדש. ווערטעש אברהם נבחר כיושב ראש כבוד לכל חייו.

כמו כן, היה חבר מייסד ויושב ראש של חברה "יד חרוצים" ארגון בעלי מלאכה יהודים ופעל רבות כחבר מועצת העיר בתקופת השלטון הגרמני וגם ההונגרים.

אשתו ווערטעש מטילד היתה פעילה בארגון נשים יהודיות ושימשה בו כגיזברית.

ילדי משפחת ווערטעש חונכו ברוח ציונית. בתם אילוש השתתפה ביסוד ארגון בנות ציוניות "אביבה" ושימשה כיושבת ראש הראשונה עד לנישואיה כשאחותה מגדה נבחרה כיושבת ראש.

גם בניה של משפחת ווערטעש לקחו חלק בפעולות ציוניות. מאיר הצטרף לארגון ציוני בשם "תפארת בחורים". נפטר בחיפה ב־1980. יצחק, אחרי סיום לימודיו התיכוניים חזר הביתה לנאג׳־באניה והצטרף ל"נוער הציוני" והיה בו חבר עד לעליתו ארצה בינואר 1935. אחרי עליתו נרשם לטכניון והמשיך את לימודיו בהנדסת בנין בה עסק במשך עשרות שנים. חי בחיפה מאז עלייתו.

האח הצעיר, אליעזר הצטרף לארגון צופים "השומר". עלה ארצה ב־1948 והתגייס לצה"ל. גם הוא חי בחיפה.

אברהם ווערטעש ואשתו וכן שתי בנותיו הוכנסו לגיטו נאג־באניה ומשם הוגלו לאושוויץ.

זינגר מרדכי

הרעיון הראשון להסתתר בא מהיכרות שלי עם זוג יהודי, פליטים מצ׳כוסלובאקיה. הזוג הסתתר בשטח ה"ליגֶט". בקיץ 1943 נִפְגַשְנוּ, אשתי ואני, ב"ליגֶט". שם פגשנו את בני הזוג. הם סיפרו לנו מהצרות האיומות של היהודים בפולין ובצ׳כוסלובאקיה. הם האיצו בנו להסתתר. לאחר שהגרמנים כבשו את הונגריה ומצב היהודים התדרדר מיום ליום, רכשתי לי ולבני משפחתי בגדי איכרים רומנים, שיתאימו לי, לאשתי ולשתי הילדות שלנו, בנות 2—3. פניתי ללקוחה [היתה לי חנות טכסטיל], אשה רומניה שהתגוררה בפרבר העיר, בסוף רחוב פלשו־באניה, שתמצא לנו מקום מסתור תמורת גמול כספי גבוה. שם בעלה הוא איליה וואידה (Ilie Vaida). ואמנם מצאה לנו מקום מסתור אצל אחותה שהיא ומשפחתה גרים בקצה העיר, בכיוון מונושטור־לאַפּוּש. בסימטה קטנה היה להם בית קטן בן שני חדרים. בחצר היתה רפת ובה פרה אחת ועל הַעֲלִיָה שַחַת.

ביום ג׳, יומיים לפני שהוכנסו היהודים לגיטו, לבשנו את בגדי האיכרים ויצאנו אל השוק. בימי ג׳ היה יום השוק השבועי בנאג׳־באניה. מביתי ועד מקום המסתור היו כשני ק"מ. בשק אחד ארזנו קצת בגדי־מִטָה ועוד כמה דברים נחוצים. בשלב הראשון יצאתי לבדי למקום המסתור. לאחר מכן היתה אמורה להצטרף אשתי והבנות יחד עם האיכר. נתתי לאיכר סכום כסף שיקנה לעצמו פרה חולבת. כבר באותו יום קנה פרה והיה מרוצה מאוד. לאחר מכן בקשתי ממנו שילך ויביא את אשתי והילדות. עברו שעות רבות והם לא הגיעו. הייתי מאוד מודאג. בשעה מאוחרת הגיעו לבסוף. אשתי סיפרה שהאיכר התחיל לפחד ולהסס ורצה לחזור בו ולא רצה להביא אותן כי נפל עליו פחד ואימה. לאחר וויכוחים הסכים בסוף להביא אותן.

המשפחה שהחביאה אותנו היתה ממוצא רומני. שם האיכרה סילביה (Silvia) ושם בעלה גריגוריי (Grigore) ולהם שני ילדים. הבית היה בן שני חדרים קטנים. באחד מהם התגוררו הם ובשני אנחנו. סילביה הובילה כל בוקר את החלב לעיר וחזרה מאוחר. ביום ד׳ בלילה הוכנסו היהודים לגיטו. בימים הראשונים לקחתי את הפרות למרעה ואשתי והילדות הסתובבו מסביב לבית. היינו דומים ממש לאיכרים בסביבה. יום אחד הגיעה אלינו האשה מאריה וואידה (Marie Vaida) בצעקות ויללות וסיפרה שהז׳אנדרמים הביאו לגיטו את המשפחות בראך ופילופ, שנתפסו במקום המסתור בבונקר ביער ליד שוֹמְקוּט. היא מפחדת שגם אותנו יגלו, וגם הם יסבלו מזה. הבטחנו שמעתה לא נצא מן החדר. יום אחד כשסילביה חזרה מן העיר פרצה בבכי וסיפרה שבעיר הכריזו על־ידי ה"מתופפים", שמי שיסתיר יהודים לא יראה יותר את אור השמש. היא לא יכולה להסתיר אותנו עוד. גם בעלה הצטרף אליה בדרישה זו ואנו חייבים לעזוב את המקום מיד. אמרתי להם, שאם כך, עליו להחזיר לי את הכסף שנתתי לו. אבל כבר לא היה בידו, שכן קנה בו פרה, כאמור.

שאלתי אותו שמא הוא יודע על מקום אחר שבו נוכל להסתתר. הוא הראה לי במרחק של קילומטר אחד בקתה עזובה בין עצים. בחורף גר בה איכר מאחד הכפרים הסמוכים, אך בקיץ הוא פנוי וריק. בלילה הלכנו אל הבקתה. מצאנו בקתה עלובה מלאה צואת כבשים ובתוכה

מִטה מאולתרת מקרשים. גשמים החלו לרדת והבקתה נתמלאה מים שחדרו דרך הגג. הסרחון היה ללא נשוא. הילדות סבלו במיוחד מן הריח הבלתי נסבל. באחד הימים הגיעה אלינו איש מלובש בבגדים אזרחיים. אשתי ישבה בחוץ על הדשא ותפרה. הוא ניגש אליה וביקש רשות לשבת לידה והוא התישב בסמוך לה על הדשא. אשתי קמה ואמרה שהיא הולכת להביא חוטים לתפירה. הזר הושיט את ידו ליד הילדה הגדולה והחל לדבר אתה. הילדות לא דיברו אלא יידיש והילדה לא השיבה לו כלום. הוא אמר לילדה בצחוק: ״אני רואה שגם את ביישנית כמו אמא שלך״. אני ישבתי כל הזמן בפנים ולא נראיתי בכלל בחוץ. לאחר שהאיש הלך, אמרה אשתי, שהיא בטוחה שהאיש נשלח לרגל אחרינו. החלטנו לעזוב מיד את המקום ולחזור אל זוג האיכרים, שאצלו ישנו קודם. התחננו שירשה לנו ללון אצלו לילה אחד ולמחרת נחזור לבקתה. האיכר היה מאוד מעוצבן ומפוחד. הוא השכים לקום בבוקר ויצא לחצר. לפתע הוא ראה שהבקתה מוקפת ז׳אנדרמים המחפשים אותנו. הוא נבהל מאוד שהז׳אנדרמים יגיעו גם אלינו. בקשנו ממנו שיכניס אותנו אל עליית הרפת וימלא אותה בהרבה שחת, שבתוכה נוכל להסתתר. וכך עשה. בתוך השחת חפרנו ארבעה אשנבים שדרכם השקפנו על כל הסביבה לארבע רוחותיה למרחק רב. במשך הזמן ישבנו בתוך השחת ורק בלילות היינו יורדים לתוך החצר לשאוף אויר ולהתרחץ. שתי הילדות, הגדולה, שקראנו לה בשם הרומני אלניצה (Elenita) והקטנה שנקראה מאריורה (Mariora), נלקחו מאתנו בידי שתי אחיות של האיכרה לשני כפרים סמוכים, שבהם גרו קרוביהן.

באחד משלבי ההתלבטויות שהיו לזוג האיכרים שאצלם הסתתרנו, הם ניגשו אל הכומר שלהם וסיפרו על המצב ועל הפחדים שלהם. הם שאלו את הכומר שמא יגלו אותנו הז׳אנדרמים ואז יבולע גם להם ושמא מוטב להוציא אותנו מביתם. הכומר התנגד לכך וציוה עליהם שימשיכו להחזיק אותנו. וכך אמנם נהגו האיכרים והמשיכו להסתיר אותנו עד השחרור, כשהצבא האדום הגיע למקום. גם שתי הילדות הוחזרו לנו בריאות ושלמות.

הייתי מן היהודים הראשונים שחזרו לנאג׳־באניה לאחר השחרור. בזמן הראשון פתחנו מטבח בביתנו וכל השרידים שהחלו להגיע לנאג׳־באניה היו מאוכלי שלחננו. בתחילה לא היה שוחט וכל המאכלים שהגשנו היו מאכלי חלב, ירקות ופירות וכדומה. לאחר מכן כבר היה שוחט והגשנו גם מאכלי בשר. בשלב הראשון היו כל הסועדים אוכלים משלנו ללא תשלום. כשהתרבו החוזרים נפתחה קנטינה ציבורית כשרה במימון הג׳וינט.

הרכוש שלנו בחנות הטכסטיל נותר בשלימותו ללא חסרון. כשהחלו לחזור הבנות מן המחנות ומהן שנישאו, קבלו מאתנו בדים בחינם לצורך נישואיהן. עמדתי בראש הקהילה המחודשת לאחר השואה, בשנות ההתארגנות הראשונות. עזבתי את נאג׳־באניה בשנת 1963 והתיישבתי באנטוורפן שבבלגיה. לפני זמן לא רב עליתי לארץ־ישראל ומתגורר בבני ברק.

זליקוביץ ברוך־בֵּלָה

להלן תרגום מתומצת ממאמרו של ברוך־בֵּלָה זליקוביץ׳ ב״אוי קֶלֶט״ (12.6.1984) על רציחתם של תשעה יהודים מפלוגת העבודה ימים אחדים לפני השחרור. שנים מן הנרצחים, האחים ינו ו־Dezsö שֶׁרֶר ממארוֹש־וַאשַׁארְהֶלִי, היו מנאג׳־באניה. בה חיו הוריהם ואחותם ומשם גורשו לאושוויץ ועלו על המוקד, כפי שנאמר במכתב־הלווי שצירפה מרים פולאק (פראנק). היא מוסיפה: ״היתה זאת משפחה יפה מאד, אנשים חרוצים ומלומדים. הרבה דברים יפים ומועילים ניתן היה ללמוד מהם באותה תקופה, כאשר אסור היה כבר לבקר בבית־ספר. הייתי בת 15 בלבד ומלאה סקרנות ותאבה לדעת הכל. הדודה רגינה שרר (אם הנרצחים) ובתה גיזי (אחותם) לימדוני רבות. יהא זכרן ברוך״.

כאשר פלוגת העבודה 110/5 חנתה בעיירה ״צֶ׳נְגֶר אוכסנה הפלוגה באַסָם. ליד האסם גר האכר פאלי Pali זיווי, אתו התידדתי. יום אחד הכריז מפקד הפלוגה מַאטֵיי וויטֶז את הפקודה: ״מחר עם שחר בשעה ארבע יחל המסע של הפלוגה הלאה״. מיד החלטתי להשאר במקום ולא להשתתף במסע זה. פניתי אל פאלי זיווי ובקשתי את רשותו להסתתר על העליה של הרפת. הרשות נתנה. שיתפתי בתכניתי עוד חמשה בחורים שהסכימו.

בשעה ארבע לפנות בוקר הופיע מאטיי וערך מסדר. כשנוכח שרבים מאנשי הפלוגה חסרים, הוציא פקודה לחפש את הנפקדים המסתתרים ולירות בכל אחד ללא שהות. אנחנו שמענו וגם ראינו את הכל דרך חֲרַכֵי הרעפים. נמלטנו מן המקום ודרך בית־העלמין היהודי הגענו לשדות. הסתתרנו בין ערימות התירס. שמענו מדי פעם יריות מכיוון המקום שממנו נמלטנו. בחצות הלילה עזבתי את מקום המסתור והגעתי אל האכר זיווי. הוא סיפר ששמונה בחורים נרצחו. הוא ועוד כמה אכרים קברו את הנרצחים בו במקום. הבחור התשיעי, פֶּרֶנְץ שווארץ מִגרוֹסְוַוארדַיין, שכונה בפינו אנציקלופדיה נתפס חי, הובל לכפר הסמוך ושם נרצח במו ידיו של מפקד הפלוגה מאטיי וויטז.

שלושה ימים לאחר מכן, 26 באוקטובר 1944, נודע לי שאחרון החיילים הגרמנים וההונגרים כבר עזב את השטח. פניתי אל חבריי והצעתי להם, שלא נעזוב את המקום עד שלא נגמול חסד של אמת לחברינו הנרצחים ונביאם אל קבר ישראל בבית־העלמין היהודי

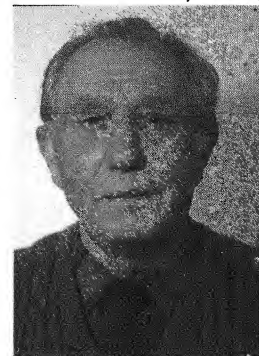
של העיירה. וכך אמנם עשינו, לאחר שקבלנו את רשותה של המפקדה הצבאית הרוסית. השארנו את רשימת הנרצחים בידי פאלי זיווי, כדי שהיהודים, שיחזרו מן המחנות יקימו מצבות על קבריהם.

תשעה ההרוגים הם: 1־2) האחים ינו ודזשו שרר ממארוש־וואשארהלי; 3־4) האחים דזשו והנריק ויינשטוק מְנִימִיזָ'ה; 5) פרנץ שווארץ הנ"ל; 6) אנדרה (צ'ימְבִי) גרינבוים ממארוש־וואשארהלי; 7) יוסף שווארץ מקלוזש; 8) רודי פרידמאן ממארוש־וושרהלי; 9) גרשון (פרטים נוספים חסרים).

כתב ברוך זליקוביץ

יוספוביץ' שמעון (שימי)

אבי יונה (ינו) יוספוביץ' נולד בשנת 1895; אמי גולדה (גוטמאן) נולדה בשנת 1896. שניהם נולדו בסיגט. התחתנו בשנת 1918. אבי היה טוחן במקצועו. הוא עבד בטחנת־הקמח בכפר לאפושל (Hagymáslápos, Lapusel). אני הבכור, שמעון (שימי) נולדתי בשנת 1919. אחי, שמחה, נולד בשנת 1922 בכפר זאזאר, שבו חכר אבי את טחנת־הקמח. שם נולדו גם אחיי הרמאן (הירש לייב) בשנת 1924; אברהם (בומי) בשנת 1926; וולף (וואלוי) בשנת 1928. אחותי לאה נולדה בשנת 1930.

אבי היה יהודי דתי מאוד. הוא החזיק בחור־ישיבה שלימד אותנו תורה בשעות של אחר הצהרים. לפני הצהרים למדנו בבית־ספר עממי רומני שהיה במרחק ארבעה ק"מ, שאליו הלכנו ברגל בקיץ כבחורף.

בגיל 15 עברתי לנאג'־באניה כדי ללמוד מקצוע. אבי רצה שאשאר בכפר ואעבוד בטחנה.

אולם אני חלמתי להשתלב בחיי המסחר. נתקבלתי כמתלמד בחנות למכשירי כתיבה וספרים של אלאדאר פראנקוביץ', שבו עבדתי עד שנכנסו לתוקפם החוקים האנטי־יהודיים. בשנת 1941 נסעתי לבודאפשט. גם אחי הרמאן בא לבאניה ולמד חייטות. לאחר מכן גם הוא הגיע לבודאפשט. יתר האחים נותרו עם ההורים בכפר זאזאר עד גירושם לאושוויץ. אבי נושל מעבודתו בטחנה והפך לעגלון ועבד במפעל Delta. מתוך שמונה בני המשפחה חזרו שלושה: אני ושני אחיי הרמאן ואברהם (גר בבאניה).

בהתגוררי בבודאפשט קבלתי צו קריאה להתגייס לשרות העבודה בסתיו 1942. התיצבתי במפקדה בטושנאד וגוייסתי ליחידה 12/3. הפלוגה מוקמה באסם גדול. בפלוגה מצאתי שני חברים מבאניה, מיקי פריינד (עובד דפוס) ומוטי רוט (קצב). החלטנו לעשות הכל כדי שנשאר ביחד. הפלוגה עבדה בסלילת כבישים. עבדנו בסביבת מארוש־הוויז (טופליצה). בשנת 1943 נשלחנו לכפר אפאהידה (ליד קלוזש) ברגל. הצעדה היתה קשה כי הצבאות הגרמנים וההונגרים היו בנסיגה מהחזית המזרחית, והם אסרו עלינו לצעוד על הכבישים. באפאהידה עבדנו בחפירת תעלות. כאשר הגיסות הרוסים והרומנים התקרבו לאחר שעברו את הגבול ליד העיר טורדה החלטנו, אני וחבריי, לערוק מן הפלוגה. כאשר החלה הפלוגה לצעוד לכיוון הונגריה ברחנו שלשתנו והסתתרנו בשדות בין קלחי התירס והחמניות. הגענו לחוילה חקלאית גדולה ובה ערימות גדולות של קש. שמחנו להסתתר בתוך הקש ולצפות לבואם של הגיסות המשחררים, שבואם נראה לנו קרוב מאוד, שכן שמענו יריות קרובות. תוך כדי כך נפל כדור תותח לתוך הקש והחל לעלות באש. ברחנו משם. תוך כדי הבריחה גילו אותנו כמה חיילים הונגרים, אך לא היה בידיהם נשק. ברחנו גם מהם ושוב הסתתרנו בשדות. לאחר יומיים נתגלו לעינינו חיילים רומנים מהחטיבה Tudor Vladimirescu, שפעלו יחד עם הצבא האדום. מפקדה אמר לנו ברומנית: אתם חפשיים ותוכלו ללכת הביתה.

יונגר יצחק

משפחתנו הגיעה לנאג'־באניה מהכפר ז'יולשט שבמַארַאמַארוֹש בשנת 1933. אבי, הרץ יונגר, אמי רוֹיזַא לבית פֶּלדמאַן וארבעה בנים. אבא עסק באיסוף ברזל וסמרטוטים. הסתובב עם עגלה גדולה בעיר וסביבתה. כשלא עבד בעבודה זאת עסק בסנדלרות, מקצוע שלמד בז'יולשט. ניהלנו אורח חיים דתי. התפללנו בבית־המדרש של הרבי דוד לַייפֶּר. אנחנו הילדים למדנו בתלמוד תורה.

אחי מנחם נלקח בשנת 1943 לעבודת כפיה לעיר טוּשְׁנַאד ומשם הועבר לעיר צ'יק־סערעדא (Csikszereda), שם עבד במכרה תת־קרקעי בהנחת עמודי טלפון. מצ'יק־סערעדא הועבר ליחידת חימוש של הצבא ההונגרי. הוא נשלח בקבוצה של עשרה אנשים ברכבת עם תחמושת בכיוון החזית. מנחם ועוד חבר משוֹמקוּט ערקו מהקבוצה. כאשר הגיעה הרכבת לקרבת נאג'־באניה קפצו מהרכבת והסתתרו ביער עד בוא הצבא הרוסי.

הוריי, אחי משה ואני היינו בגיטו נאג'־באניה ומשם גורשנו לאושוויץ. אבי ואני עברנו את המחנות בעיר ווארשה, דאכאו, אַלַאך. באלאך שוחררנו בידי צבא ארצות הברית. בסתיו 1945 חזרנו, אבא ואני, לנאג'־באניה, שם מצאנו לשמחתנו את אחי מנחם. אמא ואחי משה ניספו בשואה.

אבי, אחי מנחם ואנכי, עלינו לישראל והקמנו משפחות. אבי נפטר ברחובות, אחי עם משפחתו (בנים ונכדים) חי

במושב תקומה. אני ומשפחתי (בנים ונכדים) מתגוררים באיזור חיפה.

כץ רחל (סינטר רג׳י)

אשתדל לרשום בקיצור נמרץ את התקופה האיומה ביותר בחיי, ובשילוב מינימלי של טרגדיה:

בשנת 1944, מחודש מאי ועד יוני, הייתי בגיטו בעיר ״נאג׳־באניה״ (באיה מארה ברומנית), את המצב שם אין צורך לתאר, מאחר ועשו זאת רבים לפני. ביוני לקחו אותנו לאושוויץ, למחנה "C" בצריף מס׳ 29, ישנו על הרצפה בבוץ, בתקופה זו עדיין היינו יחד — אמי, אחותי שרה ושתי אחיות של אמא. בקרון בין האנשים היו עוד 20 קרובי משפחה מצד אמי, אבל חזרנו רק שלוש — גולדנברג (שמעון) אידה, למפל אידינה (אחיות אמי) ואני — במשקל של 32 ק״ג, אחרי הרבה מחלות, חזרתי הביתה בסוף אוקטובר 1945 לעיר ״נאג׳־באניה״.

בצריף מס׳ 20 קיבלנו הרבה מכות אמי ואני משום שכל הזמן, אמי רצתה לסחוב במקומי את הסירים הענקים המלאים מזון, ואמא רצתה לעשות במקומי עבודות קשות אחרות. האחראית של הצריף זעמה: ״כאן אין הגנה משפחתית״! אמרה. באחד ההזדמנויות שנראתה לנו טובה, הודענו אחותי ואני שברצוננו להחליף בגדים. התברר לנו, שבאותו יום המשרפה המוקפת דשא ירוק ויפה, התקלקלה, וכך הגורל הציל את חיינו.

לנו לא היה מספר על הזרוע, אך סימנו אותנו במספרים על בגדינו. אחותי ואני: 640 ו־641. ושוב היתה סלקציה. אמא שלי בצד אחד ואני בצד שני. רציתי לברוח אחרי אמא, אך חייל אחד חבט בגבי עם כת הרובה שלו וצעק עלי בהונגרית: ״תחזרי לשורה אומללה שכמוך״!! אותו חייל, התברר לי מאוחר יותר, הציל את חיי מללכת למוות.

ב־1944, בחודש ספטמבר, לקחו אותנו לעבודה ושוב היתה סלקציה. חברתי מהעיר קלוז׳ — אהרון אווה מצאה חתיכת רעף אדום והחברות סמקו את לחיי באודם וכך הצלחתי לברוח חזרה בין אלה שדינם להשאר עוד זמן מה בחיים. שום דבר לא כל כך פשוט, אלא שאני מנסה לקצר הכל כקליפת אגוז.

הגענו לאינטרלוס (ליד הנובר) לכרות יער בין היתר, כשלגופי שמלה אחת ליום וללילה באקלים קר וגשום. קפאתי מקור וסיכנתי את חיי — שמתי את השמיכה שלי מתחת לשימלה היחידה שלי וכך גם ישנתי. מנת המזון היומית שלי, שקיבלתי בבוקר — אכלתי בבת אחת. בזמן העבודה ביער התחבאתי בבתי שימוש, ואחותי המסכנה פחדה נורא עקב כך. פעם אחת אף רשמו לי את המספר, ועל כך הגיע עונש כבד מאוד, אבל כשהיה המסדר (הצל־אפל) השומר הזקן ״שכח״ לקרוא את המספר.

אשה מקלוז׳ בשם אירינה, עבדה במטבח של מפקדי המחנה, הזמינה אותי לבוא בערב כשאין איש והיא תיתן לי משהו לאכול. מלאתי את שמלתי בתפוחי אדמה ושאר דברים, אבל לפתע, הופיע ה״שטן״ של המחנה (אשה מאד יפה שבעברה היתה אקרובטית בקרקס וכעת פיקדה על המחנה), הייתי צריכה לזרוק את כל שיירי המזון משמלתי וגורשתי כשכולם מבוהלים ביותר, חששו שתהרוג אותי ביריה או במכות, אבל, למזלי, היא רק גירשה אותי. האם זה יד הגורל ששוב לצידי או שמא אמי התפללה עבורי מעולם אחר?

הייתי מאד חיוורת ורזה ונראיתי פחות משבע־עשרה שנותי. ביד ונפש רועדת אני מנסה לספר כל זאת, ועם זה לשמור על ראש צלול. כשאפס כוחי מלסבול את הקור, ביקשתי מהבנות במסדר שיקראו לרופא ויאמרו שאני חשה ברע, ללא קושי הבאתי את עצמי למצב של דופק מהיר ביותר (די מסוכן), ובמצב זה זוכים לשלושה ימי מנוחה ולרחצה בקערת מים חמים. מאוחר יותר, גם זה היה יותר מדי בשבילי, אחותי ואני נרשמנו לעבור לברגן־בלזן, מאחר ושמענו שזהו מחנה נופש.

בינואר 1945 הגענו לברגן־בלזן. החורף לא היה קשה מדי, אך לעמוד שעות שלמות במסדר בשמלה אחת היה בכל זאת עינוי. הוצאתי חוטים מהשמיכה שלי ובעזרת מקלות מעץ סרגתי גרביים וצעיף, מסוכן מאוד במידה והיו תופסים אותי. במסדר השני באותו מקום עמדו מולי שתי אחיותיה של אימי וכאשר רצינו לרוץ לקראתם ביום השני הדודות שלי כבר נלקחו הלאה.

אחרי כן הגיעו היהודים ההולנדים בבגדיהם המקוריים ושערם עדיין ארוך, למחרת נעלמו. באותו זמן ממחנות הקומוניסטים, הגיעה מבודפשט גם בת דודתי שרה ברגר, שכלל לא היתה קומוניסטית, והיא מסכנה, עוד היתה בשמלה שלה ושיער ארוך. היא החליטה לסדר לנו איכשהו אוכל וביגוד. למחרת בבוקר הבלוק שלה היה כבר ריק. (לקחו אותם למשרפה־לקרמטוריום).

כשהכל נהייה קשה מדי עבורנו, הלכנו אחותי ואני למעין בית חולים לעבור את החורף תחת קורת גג. במקרה, היתה שם אישה בשם קפץ׳ מקלוז׳ שראתה אותי עם אחותי ואמרה לנו כי במידה ולוקחים אותה לזריקה, והיא לא תחזור תיכף, אז עלינו להסתלק משם במהירות אפשרית. וכך היה. אבל לאן כבר יכולנו ללכת? המספר במסדר אף פעם לא יתאים ולא משנה לאן נלך. הבלוק הקרוב ביותר היה של הצוענים ההנוגרים, אבל גם שם היכו אותנו, כי הם טענו שאנו גברות יהודיות עשירות...? היו שם גם

זונות מגרמניה, שבויות מרוסיה והללו כולם שנאו מאוד את היהודים.

ליום הולדתי ה־18 קבלתי במתנה כפית מלח מחברתי אהרון אווה, היא שילמה עבור זה את פת הלחם היומית שלה. מתנתה הפיחה בי תקוה חדשה לחיים, משום שכבר אבד לי תאבוני, וזה סימן לסוף.

כשניקינו את ההריסות, מצאנו מידי פעם קליפות תפ״א והללו היו עבורנו דליקטס.

בקיצור, עלי לסיים — ב־15 אפריל 1945 האנגלים שיחררו אותנו, ואחרי שבועיים אחותי נפטרה. מורעבת וחולה אכלה מזון מקופסאות שימורים שהביא למותה. (רבים מתו כך). את קופסאות השימורים, האנגלים זרקו לנו מהאוירון. אני — התעלפתי מספר פעמים, התעוררתי והמשכתי לזחול על ארבע ידיים ורגליים, להאבק כדי להגיע למזון המשומר הזה, לא יכולתי לקום. שקלתי 32 ק״ג.

לאחר הרבה תלאות ותחלואים קשים, הגעתי לבדי, בסוף אוקטובר 1945 חזרה לנאג׳־באניה (באיה מארה).

לאקס פירי (מונושטור)

קאפולנוק־מונושטור שוכנת במרחק של כ־25 ק״מ מנאג׳־באניה. הקהילה נוסדה בשנת 1860. סבי, חיים ישראל לאקס, גר בכפר רוז׳ה־פאטאק (Rusor). איני יודעת מהיכן הגיע. הוא נפטר בשנת 1917 ונקבר במונושטור. סבתא צְבִיָה האריכה ימים. היא גורשה לאושוויץ בגיל 92—93. היינו יחד בקרון אחד.

לסבא וסבתא היו ששה ילדים. הבכור בערל, ואחריו משה ליב, אסתר, יוסף יוטא ויאנקל. בערל נשא אשה מעגערהאט (Egerhát). משה ליב גר בפעלשא־זאווא[?]. הוא נשא אשה מסלובאקיה. שמה היה מלכה. הם התחתנו בשנת 1900. ימי חייו היו קצרים מאוד. עם תום מלחמת העולם הראשונה כשהגיע בערב חג הפסח לחוג את החג נהרגו 18 יהודים וביניהם גם משה ליב. כולם קבורים בפארקאש־פאלו. נשארו חמשה בנים. לאחר מכן נולדה בת, שקבלה את שם אביה. בשנת 1933 עבר לאנג׳־באניה. ואלה שמות הילדים: בנו, אברהם, יאנקי, רודי אריה ומאשה־לאה (מאנצי). בבאניה עסקו במסחר בהמות ובחלב. רודי עבר לקלויזנבורג בגיל 18 ולמד מכניקת מכוניות במסגרת מועדון של בעלי מכוניות. ארי למד בישיבות. כשפרצה מלחמת העולם השניה גויסו הבנים לפלוגות עבודה. בנו, אברהם, מאנצי ואמם גורשו לאושוויץ ולא חזרו. יאנקי, רודי וארי שרתו בשרות העבודה בנאג׳־באניה תחת פיקודו וחסותו של הקולונל רוויצקי ושוחררו. הם המשיכו לעסוק במסחר הבהמות.

גם אבי היה סוחר בהמות. שמו היה יעקב, הצעיר בילדי הסבא חיים ישראל לאקס. הוא התחתן בשנת 1918. שם אמי היתה וורה, נולדו להם ששה ילדים. הבכור אברהם מת בן עשרה חדשים. לאחריו נולדו הענדוש (1921), מאנצי (1924), טולי (1925), יוצי (1927) ופירי (1928). בשנת 1939 מתה אמי בת 43 ונותרו יתומים קטנים. אחותי הגדולה הענדוש גדלה אותנו. היא היתה אחות מסורה מאוד והקריבה את חייה למעננו. היא היתה לנו גם אמא.

כך הגענו לימי השואה. אבי היה מיודד עם נוטאר של הכפר, אברהם אדריאן, אביו היה הכומר הקאטולי של הכפר. הוא הציע לנו להסתתר והוא ידאג לנו, אך אבי לא העיז. ב־4 במאי 1944 החלו לאסוף את היהודים בכפר. רוכזנו בתוך בית הכנסת ולאחר מכן בבית הספר. במונושטור התגוררו 50—60 משפחות. הוחזקנו בבית הספר עד שהביאו את כל היהודים מכפרי הסביבה. לאחר מכן הועמסו החבילות והצרורות על עגלות ואנו הוצעדנו ברגל עד בור־פאטאק, שבו הוקם הגיטו של היהודים שהתגוררו בכפרי הסביבה מנפות באניה, שומקוט ומונושטור. שם היינו עד סוף מאי, לאחר חג השבועות. משם צעדנו ברגל לבאניה לתחנת הרכבת. בקרונות בקר נדחסו כשבעים איש בקרון. לאחר נסיעה של כמה ימים הגענו באמצע הלילה לאושוויץ. הופרדתי מאבי ומאחי; ארבע האחיות נשארנו יחד. הענדוש עשתה ככל אשר לאל ידה כדי להשיג לנו קצת אוכל, שאריות של אוכל וקרום לחם. באושוויץ היינו שלושה חדשים. הגענו למחנה לבלוק 20. זה היה מחנה מעבר. מפי יהודי ממונושטור, מוזש ינו, שפגשתי במחנה, נודע לי שאת אבי ואת אחי טולי לקחו לעבודה בחקלאות. שלחתי עם מוזש קצת אוכל וכתבתי כמה שורות והשלכתי את החבילה מעבר לגדר לידי מוזש. אשה גרמניה ראתה את הדבר ומסרה על כך לאנשי ה־ס״ס. במפקד (אפל) הגיע איש ס״ס והכריז שהאשה שהשליכה את החבילה תצא מן השורה. פחדתי ולא יצאתי. איש ה־ס״ס אמר, שאם המשליכה לא תצא הוא יוציא להורג כל אשה חמישית. אז יצאתי מן השורה ולקחו אותי לכיוון השער. שם היכו אותי במקל מכות איומות שכמה ימים לא יכולתי להזיז את ידי. כאשר אחיותי ראו אותי חוזרת אל הבלוק היתה שמחתם עד לאין שעור. את הבעת פניהם לא אשכח כל עוד אני בחיים.

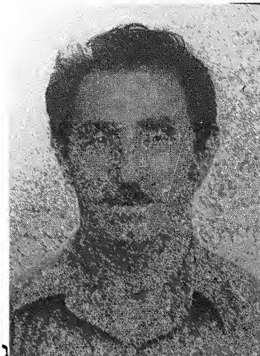
ב־20 לאוגוסט נבחרו כ־3000 נשים שהועברו לבלוק 1. בלוק זה היה התחנה האחרונה לפני הכבשנים. אולצנו להתפשט מכל בגדינו והיינו שם ערומות כביום הולדנו. אך לפתע קבלנו מעילים והועלנו על רכבת. חמשה ימים ארכה הנסיעה. הגענו למקום בשם ראיצנבורג (Raitzenburg) במקום הזה היינו תשעה חדשים. הענדוש עבדה עבודת פרך בהרכבת חלקי חילוף. מאנצי הרכיבה צנורות של אוניות. יוצי הרכיבה כנפיים למטוסים. גם אני עבדתי במפעל למטוסים. שם המפעל ("Tomsenko"). המפעל היה על גדות נהר אלבה (Elba).

שוחררנו בסוף חודש אפריל 1945 בידי הצבא הבריטי. הלכנו חמשה ימים והגענו לשטח שבשליטת הצבא האמריקאי.

ליברמאן משה

נולדתי בנאג׳־באניה ובה גרתי עד לדפורטציה בשנת 1944. מכל משפחתי (הורים ושמונה ילדים) חזרנו ארבעה אחים ואחיות.

בגיטו של נאג׳־באניה הייתי כשבועיים. רעבנו שם הרבה. היינו סגורים לחלוטין מן העולם. בקרון היינו כ־80 איש. לא היתה אפשרות של שינה או מנוחה ולא היה באפשרותנו להתנקות. את המזון המועט שהיה בידינו לא העזנו לאכול כי לא ידענו לאן נוסעים וכמה זמן תארך הנסיעה.

בבוקר הגענו לאושוויץ. את כל מה שהיה אתנו נאלצנו להותיר בקרון. מיד עברנו סלקציה ולא ידענו לשם מה ולאיזו מטרה. רק מאוחר יותר נודע לנו שחלק מאתנו נגזר עליהם מוות בכבשנים. ממשפחתי רק שלושה שובצנו לעבודה. אז כבר ידענו את האמת שנקלענו למחנה מוות. רק שלושה ימים הייתי באושוויץ. יום אחד בבירקנאו ומשם הובלנו למאטהאוזן ומשם נשלחנו לעבודה. באותו זמן הייתי יחד עם אחי הגדול. לאחר מכן נותרתי לבד. ממאטהאוזן נשלחתי לגונזקירכן, שבה סומנתי במספר. עשרה חדשים שהיתי בגונזקירכן ועבדתי עבודת פרך בחלקאות. בראשית 1945 הובלתי חזרה למאטהאוזן במסע רגלי. הגענו למקום בשם וולץ (Weltz), שם שוחררתי בידי הצבא האמריקאי. כאן נשארתי כמה חדשים. כאן נודע לי שאחי הגדול בחיים. הייתי חולה וחלוש ושכבתי בבית חולים. לאחר מכן נמסרתי לצבא האדום. ברגל ועל גבי גגות של רכבות הגעתי בסוף לנאג׳־באניה.

לקס מיכאל ואסתר

לאחר שעברתי את התופת הנאצית במלחמת העולם השניה והצלחתי לשרוד חזרתי לבאיה־מארה ולשמחתי הרבה פגשתי את אחותי פייגי, שגם היא הצליחה להישאר בחיים.

הורי היקרים וששת אחי ניספו במחנה ההשמדה אושוויץ.

בשנת 1946 נשאתי לאשה את אסתר ומאחר ולא הרגשנו עצמנו שייכים למקום שבו היינו, החלטנו לעלות לארצנו פלסטינה (ישראל).

דרך הונגריה ואוסטריה הגענו לאיטליה ושם הצלחנו לעלות לאנית מעפילים ״שאר ישוב״ אניה שהפליגה תחת דגל יווני־ישראלי לחופי ישראל.

היתה זו עליה בלתי חוקית. עברנו סכנות רבות עד שהגענו לנמל חיפה, אך לצערנו בחיפה חיכו לנו חיילים אנגלים ולא נתנו לנו לרדת מהאניה.

נלחמנו נגד האנגלים עם אבנים וזכוכיות וכל שהיה בהישג יד עד שהחיילים זרקו לאניה פצצות גז מדמיע והצליחו לעצור את כולנו ולהעבירנו למחנה עצירים בקפריסין. היינו בקפריסין 8 חודשים, שם נולדה בתנו הבכורה בלה. אנו היינו ברי מזל מאחר ומשפחות עם ילדים קטנים הועברו מהר יותר לישראל מאשר רווקים.

אסתר מספרת: ברגע שהגענו לחיפה גוייס מיכאל ונלחם במלחמת העצמאות, בשנת 1948. עלייתנו מרומניה לישראל ערכה כשנתיים והוגשמה בעזרה שהגישו לנו ה״ג׳וינט״ וה־.U.N.R.A. אנו שמחים להיות אזרחים חופשיים במדינה עצמאית.

לאקס סֶרֶן (יֶגֶר)

הוכנסנו לגיטו: הוריי, אני ואחותי הגדולה עם שני ילדיה, משה׳לה ויוסל׳ה. הייתי בת 19 כשגורשנו מגיטו סאַטמַאר.

אני זוכרת שבקרון שבו הובלנו רבים איבדו עצמם לדעת, וביניהם רופא. הגענו לאושוויץ בליל שבת והוצאנו מהרכבת בשבת בבוקר בידי יהודים פולנים. הם הדריכו אותנו למסור את הילדים והתינוקות למבוגרים. הם גם לקחו בכוח ילדים ותינוקות מזרועות אמותיהם. לנו לא היה מושג במה הדברים אמורים. אחותי לקחה חזרה את הילדים שלה וכך נשלחה להשמדה.

הגעתי לבלוק 9 במחנה C. הייתי המומה כמה ימים. לאחר שהתאוששתי קמעא מצאתי את עצמי בודדה בצריף של כאלף נשים ללא שום מכר. הלכתי מצריף לצריף כדי לחפש שמא אמצא קרובות. בבלוק 20 מצאתי את שתי בנות הדודים בֵּיילָא והֶדִי. הן סיפרו שבבלוק 8 נמצאות שתי האחיות שלהן, רחלה ואסתר, בנות ה־12, המחכות להשלח לכבשן. הייתי מזועזעת. כיצד אפשר להשאיר אותן שם ללא מעש ובחוסר אונים? לקחתי את שתי הילדות והעברתי אותן אל הבלוק שלי. השכבתי אותן על הדרגש שלי ואני שכבתי על הרצפה.

פעם, כשביקרתי בצריף בית־החולים, ראיתי ילדה על מכונית שצועקת: ״אמא, בואי להציל אותי, שולחים אותי לקְרֶמָטוֹרְיוּם״. ומיד זזה המכונית ונסעה. האמא של הילדה רדפה אחר המכונית, שהלכה והתרחקה. האמא רצה לכיוון הגדר המחושמלת, נגעה בחוטים והתחשמלה למוות במקום. מראה זה זעזע אותי כל־כך, שחליתי זמן ממושך.

לאחר מכן נשלחתי לגורליץ. שם עבדתי בבית־חרושת לנורות־חשמל. הִפחנו את הנורות בחום אימים. לאחר כמה חדשים הובלנו במסע רגלי קשה מאוד. אכלנו עשב מן השדה. הגענו לתחנת רכבת ועלינו על רכבת שהובילה אותנו להַאמְבּוּרג. השמים היו אדומים מתבערות של הפצצות הרבות. שמחנו למראה ההפצצות, אף על פי שהן היו מסוכנות גם לנו. אמרנו מי יתן שאחת מהן תפגע גם בנו וייעשה קץ לסבלנו. קבלנו מנות לחם לשלושה ימים, שאכלנו כולן בו במקום. שמא נגזר עלינו למות, ויהיה זה לפחות בקיבה מלאה. ברכבת הועברנו למחנה ברגן־בלזן. שם היה גרוע יותר מאושוויץ! ראינו כאן איך שורפים את הגוויות, שמתו מרעב בקצב מהיר.

רעבתי מאוד בברגן־בלזן. הייתי נפוחה מרעב. היינו רק שלדים. חליתי מאוד. סבלתי מטיפוס־הבטן. הייתי קרובה מאוד למוות. פתאום שמעתי יריות ולאחר מכן דממה. למחרת שמעתי שהמחנה שוחרר בידי הצבא הבריטי. האנגלים הכניסו אותי לבית־החולים של ברגן־בלזן. שקלתי 33 ק״ג. לאחר כמה שבועות התאוששתי. מברגן־בלזן נסעתי לעיר פִּילְזֶן. שם התארגנו כמה בחורים כדי לחזור הביתה. הצטרפתי אליהם. בקרונות פתוחים, ברגל ובמשאיות הגענו לפארג. בעזרת קצין רוסי הצלחתי לעלות על גגו של קרון רכבת הנוסעת לבודאפשט. ראיתי רשימות שמיות של נצולים, שעברו את העיר, אך לא מצאתי בהן אף אחד מבני משפחתי. בינתיים מצאתי את בן־דודי אברהם, שבישר לי שאבי ואחי לאיקו שרדו. כשהגעתי הביתה אחי לא הכיר אותי. שמחתי כמובן אך הייתי גם עצובה, שיותר לא אראה את אמא שְׁפְּרִינְצָא גַאנְז, חיה׳צ׳ו, רוֹיזֶלֶה, יוֹסֶלֶה, מֹשה׳לֶה והסבתא.

כשאני כותבת שורות אלה אני נמצאת כבר בארצנו, ישראל, זה 11 שנה, יחד עם בעלי ארי־אהרן. אנו מתגוררים בתל־אביב. בתי סילביה, עם חתני יצחק ועם שני נכדי, רונן ודורון, עלו לישראל לפני 12 שנה.

לאקס חיים ישראל

אבי גר במונושטור ועסק במסחר בבהמות וכבשים לשם בשר, שסיפק לקצבים בנאג־באניה. בבעלותו היתה גם אדמה ומכונת דיש. התפרנסנו בכבוד. אני נולדתי בשנת 1925 ולמדתי בעיירה. וכן בישיבת הרב במונושטור. לאחר מכן הצטרפתי לעסקים של אבא. משפחתנו מנתה שבע נפשות. הורים, אחים ואחיות.

בשלושה במאי רוכזנו בבית־הכנסת במונושטור. משם הובלנו בעגלות לגיטו בוֹר־פאטאק. שם שהינו כעשרה ימים. משם הובלנו ברגל לנאג׳־באניה ומשם גורשנו לאושוויץ. באושוויץ הייתי כעשרה ימים. משם נשלחתי לווארשה, שבה שהיתי בחדשים יולי־אוגוסט 1944. משהתקרבה החזית הובילו אותנו למחנה מילדורף, שבו הייתי עד אפריל 1945. השתחררתי ב־30 במאי 1945. חליתי במחלת הטיפוס ושכבתי בבית־חולים כחדשיים. כשחזרתי למונושטור מצאתי את ארבע אחיותי שחזרו.

לבבי מרדכי (הרץ)

אבי יעקב הרץ היה מומחה ליין, מקצוע נדיר אצל יהודים. אבי עבד בנאג׳־באניה, שבתחומה היו כרמים. אמי, חוה, נולדה בעיר בֶּלְכּוֹב שבפולין. במלחמת העולם הראשונה הגיעה לנאג־באניה ונשאה לאבי. נולדה להם אתל Etel (צפורה) בשנת 1924 ואני בשנת 1926. כשהייתי בן שנה נפטר אבי מדלקת קרום המוח. עול הפרנסה נפל על אמי, שפרנסה את משפחתה מעבודות תפירה. אמי היתה אשה דתית והרבתה לבקר בבית־הכנסת. במוצאי שבת היתה מבקרת בבית הרב דוד לייפר והאזינה לנגינה בכינור, שהרב־האדמו״ר היה מפליא לנגן במוצאי שבת. למדתי בבית־הספר העירוני, שבו למדו ילדים יהודים ולא־יהודים. אחר הצהרים למדתי בחדר חומש ורש״י ושאר לימודי קודש אצל המלמד ר׳ אַלְטֶר. כשסיימתי את בית־הספר העממי עברתי לתיכון־מקצועי עד שגורשתי למחנות. אחותי למדה בבית־ספר חילוני ולמדה יהדות במקום אחר.

כשפרצה המלחמה הורגש מחסור חמור במזון. הלחם היה מעורב בחמרים שונים, כגון קליפות תירס. בשנת 1944 הוקם הגיטו בבית־החרושת ללבנים. הרעב נתן את אותותיו בגיטו ורוב היהודים רעבו ללחם. המקומות שבהם אוכסנו היהודים לא היה בהם מחסה מפני הגשם. נרטבנו ולא ישנו בלילות. כמה משפחות, בעיקר של רופאים, התאבדו בגיטו. נראה, שהם חזו את העתיד הנורא הצפוי. היו לי מספר חברים לא־יהודים, שבכו מאוד כשלקחו אותי לגיטו. אחד מהם סיכן את עצמו והביא לי מזון, עד שמנעו ממנו להכנס לגיטו. חלק מן הצעירים נלקחו לפלוגות העבודה ביוזמת הקולונל רוויצקי (Revicki) ובכך הצילם מהליכה למחנות הריכוז והמוות. לצערי הייתי צעיר מדי ולא גויסתי על־ידו.

ב־1944 נלקחנו לתחנת הרכבת, העלו אותי ואת אמי ואחותי לקרונות שהיו מיועדים לבהמות. הצפיפות היתה נוראה. קשה היה לנשום. לא היה היכן לעשות את הצרכים. כשעצרה הרכבת לתדלוק היו נותנים לנו מים. כשהגענו לאושוויץ וירדנו מהרכבת, מלווים בצעקות הגרמנים, אמרה לנו אמא שנִצָּמֵד כל הזמן ביחד. החזקנו חזק שלשתנו. לפתע בא אחד מעובדי המחנה, תפס אותי בכח וסחב אותי מאמא וצוה עלי ללכת עם קבוצה אחרת, זה היה הרגע האחרון שבו ראיתי את אמי ואחותי.

הגעתי למחנה בירקנאו. כל בגדי נלקחו ממני, מלבד הנעליים. גלחו את שערי וסימנו פס באמצע הראש. הוכנסנו לצריף וחולקנו לקבוצות. לכל קבוצה היה קאפו. באושוויץ־בירקנאו הייתי כחודש וחצי. לאחר מכן הועברתי למחנה מאטהאוזן. לאחר זמן הועברתי למחנה מֶלְק. רוב הזמן הייתי במחנה זה ועבדתי במפעל לנשק שבנו הגרמנים מתחת לאדמה. הקבוצה שאליה השתייכתי יצקה קירות בטון. העבודה היתה מואצת מאד ונעשתה בקצב רצחני. האוכל היה מצומצם מאוד, מרק דלוח ופרוסת־לחם קטנה ליום. פועלים מצטיינים היו מקבלים חמש סיגריות ליום. אני החלפתי אותן באוכל. התעריף היה סיגריה אחת שווה מנת מרק; שתי סיגריות תמורת מנת לחם. ההחלפות הללו עזרו באופן משמעותי לקיומי הפיסי.

אחד הזכרונות הקשים היו לקיחת הנעליים שלי. תמורתן קבלתי נעלי עץ. הן פצעו את רגלי. כרכתי אותן בסמרטוטים. היה קר מאד וחליתי אנושות. הוכנסתי למרפאה. רופא הונגרי, שנתן לי תרופות, יעץ לי לצאת מיד מהמרפאה. כל באי המרפאה אינם יוצאים חיים. ואמנם יצאתי את המרפאה. למחרת בשעת האפל קבלתי נעליים סבירות. שניים אלה — הרופא והחלפת הנעליים — הצילו את חיי.

כשנתקרבה המלחמה לסיומה הועברנו למחנה אבנזה (Ébenzé), שבו שררו התנאים הגרועים ביותר שאפשר להעלות על הדעת. אנשים מתו מרעב בקצב מסחרר. תכנית הגרמנים היתה לחסל את המחנה על יושביו. למזלנו הגיע הצבא האמריקאי לפני ביצוע הרצח ההמוני.

כשהגיעו האמריקאים הייתי במצב גופני קשה ביותר. שכבתי באפיסת כוחות ובכך שוב ניצלו חיי. האסירים התנפלו על המזון שהאמריקאים חלקו בשפע והאכילה הבלתי מבוקרת הפילה חללים רבים, שכן גופם לא היה מסוגל לשאת את המזון. אני קבלתי את הזנתי בהדרגה, עד שהתחזקתי והייתי מסוגל לאכול באופן נורמלי.

האמריקאים טפלו בי עד שיכולתי לעמוד על רגלי ולתפקד. אז חזרתי לנאג׳־באניה. שם נתברר לי סופית שאמי ואחותי נספו בשואה. בנאג׳־באניה עבדתי בג׳וינט. כעבור זמן עליתי לישראל.

לגמן קלרה (בארנא)

אבי, ד״ר שאמו בארנא, היה עורך־דין פעיל במקצועו עד שהחוקים האנטי־יהודיים נכנסו לתקפם. אני עזבתי את נאג׳־באניה בחודש אוגוסט 1933 ועברתי לעיר נאג׳וואראד (גרוסווארדיין), לאחר נישואיי לד״ר נאנדור ניסל, שהיה מהנדס כימי. בכל קיץ ביקרתי את הורי בבאניה. אבי היה פעיל במסגרת הקהילה היהודית וכן אמי היתה פעילה מאוד בארגון הנשים של הקהילה.

אחי, יאנוש, למד בליצאום היהודי בנאג׳וואראד, עד שהדבר היה אפשרי. לאחר מכן הצטרף בחשאי לקבוצה של השומר הצעיר בבאניה. כתוצאה מכך נעצר בידי השלטונות ונשלח למחנה המעצר קיש־טארצ׳ה (Kistarcsa), שבו היה עצור כשנה ומחצה. בין העצורים בקיש־טארצ׳ה אני זוכרת את יאנצ׳י לנג׳ל, פאלי לאוו, קלארי הירש. את אבי ואת אחי עצרו עוד לפני הגיטוזאציה ונשלחו למחנה המעצר קאניז׳ה (Kanizsa), יחד עם אחרים. משם גורשו לאושוויץ.

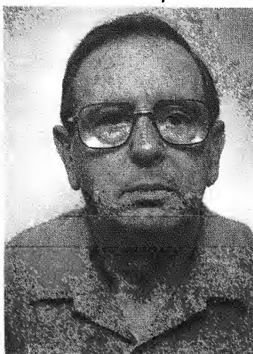
עד כמה שאני זוכרת היה בית הורי מוקד חשוב למפגש של המשרתים בפלוגות העבודה בעיר. אצל הורי מצאו תמיד בית חם ופתוח, שבו התרחצו, טלפנו לקרוביהם, שתו קפה חם ובכלל מצאו מלה מעודדת וסבר פנים יפות.

הייתי בגיטו נאג׳וואראד, שבו צופפו 28,000 יהודים. מגיטו זה נשלחתי ביוני 1944 לאושוויץ. משם נשלחנו קבוצה של כ־350 נשים, לעיר נירנברג, שהופצצה בתכיפות רבה. שם עבדתי במפעל Siemens-Schuckert. חלק מן הקבוצה (ואני בתוכה) נשלחו לעיר הלישוי שבצ׳כוסלובקיה. שם עבדנו במפעל לחימוש עד השחרור ביום 5 במאי 1945. לאחר השחרור עבדתי בבית מלון של הצבא האמריקאי בעיר פילזן. משם הגעתי לעיר מינכן, שבה עבדתי בארגון הג׳וינט. ביולי 1947 הגרתי לארצות הברית.

לוסטיג ברוך

כשנכנסו היחידות הצבאיות ההונגריות לנאג׳־באניה קיבלו את פניהן תושבי העיר ההונגרים בתשואות ובפרחים. עם

כניסת ההונגרים הגיעו אִתם גם החוקים האנטי־יהודים והשרות הקדם־צבאי ״לוונטה״ (Levente). לפי החוק ניתן היה לבחור בין שרות בלוונטה ובין שרות במפעל מלחמתי. לפי החלטת המשפחה בחרתי במפעל צבאי. לשם כך היה עלי להתייצב בבודאפשט, שם שובצתי למפעל המטוסים ״מֶסֶרְשְׁמִיט״ שבאי צֶ׳פֶּל. כאן ראיתי לראשונה מטוס. הייתי בן 16. דורגתי כעובד

מקצועי ולפי דירוג זה נקבעה משכורתי. במפעל היו רק יהודים מעטים ולא היתה בו אנטישמיות. היו בידי תעודות מזוייפות בשם לֶוואנדוֹבסקי ובתעודות אלה הייתי בין השומעים הרצאות במכללה לאומנויות. הצטרפתי גם לקבוצת הספורט של צ׳פל (Vasas).

היהודים שבמלחמת העולם הראשונה זכו לאות הצטיינות גבוה, לא חלו עליהם אלא מקצת מן החוקים האנטי־יהודיים. הם לא חוייבו בנשיאת הטלאי הצהוב וחופש התנועה שלהם לא הוגבל. על סמך זה נסע אבי לקלויזנבורג, לפגישה עם ד״ר קַאסטנֶר. כתוצאה מכך הוכנסו סבי, אחי־אבי וכל משפחתו לבית האבות בקלויזנבורג ולא גורשו.

הגיטו בנאג׳־באניה: אבי, כבעל זכויות מיוחדות מונה למפקד בקטע של הגיטו. בלילות היינו יוצאים מן הגיטו ומגיעים לכפרים בסביבה, שם היינו קונים מזון מן האיכרים תמורת טבעות זהב. כמה מן הצעירים התארגנו כדי לברוח מן הגיטו להצטרף אל הפרטיזנים. אבי אסר עלי להצטרף אליהם. כשהחלה התארגנות של המשלוח הראשון מן הגיטו איבדו את עצמם לדעת בעיקר רופאים יחד עם בני משפחותיהם.

הגענו לבירקנאו לפנות בוקר משם הגענו לאושוויץ למחנה C (מחנה הצוענים). את אבי סידרו לעבודה במוסך. עבודתו היתה קשה למדי. הוא עבד בלילה. אותי סידרו לעבודה בחפירת חול. עבודתי לא היתה קשה במיוחד. רוב הזמן לא עבדנו. רק כשהתקרב מישהו מסגל המחנה עבדנו בחריצות. בבלוק שלי היה ה״מלך״, קאפו מבלגיה, הומוסקסואל. הייתי אתו ביחסים טובים, בשל שליטתי בשפה הצרפתית, שבה דיברנו.

באוגוסט 1944 כבר אפשר היה לשמוע בבירור את התקדמות הרוסים לכיוון אושוויץ. שמעו את הירי של התותחים. אני נקלעתי ליחידה מיוחדת שהיתה יחידת עונשין (שְׁטרַאף־קוֹמַאנדוֹ), שהעבודה נעשתה תוך כדי התעללות סאדיסטית. סחבנו על גבינו שקים של מלט במשקל של 50 ק״ג. את השק זרקו על הגב בכוח רב שני אנשים. בו במקום התמוטטתי ונפלתי. תוך כדי כך הרביצו בְּאֵתִים. בכוחות על־אנושיים קפצתי על רגלי והמכות הופסקו. סבל זה נמשך לאורך היום וכל יום. למרבה הפלא הסתגלתי לעינויים אלה. כבר לא התמוטטתי ומיד כשהשק נחת על גבי בכוח עצום החילותי לרוץ לעבר המערבל במרחק של 20—40 מטר. אך המכות נמשכו גם במצב של הליכה וריצה.

בסתיו 1944 הופסקו פעולות הכבשנים וכבר לא היו סלקציות. החלו ההפצצות בסביבת אושוויץ. המטרה היתה מפעל ״בּוּנָה״ לגומי מלאכותי. הקרבנות של ההפצצות היו האסירים. חיילי הס״ס הסתתרו בבונקרים, ואילו האסירים היו חשופים, כך נהרגו כ־200 אסירים וכמה מאות נפצעו מן ההפצצות. מֶנְגֶלֶה כבר לא היה באושוויץ. בסלקציה האחרונה, לפני החגים, היה אבי בין הנבחרים בסלקציה.

למרות השתדלויותי להציל את אבי לא עלה הדבר בידי ואבי נשרף בכבשן. עלי הוטלה משימה מסוכנת, לנטרל פצצה שלא התפוצצה והיתה מונחת קלומטרים אחדים מאושוויץ התפקיד היה מסוכן ביותר. הקאפו שבחר בי למשימה זו היה בטוח במותי. אך הדבר הצליח בידי ושבתי בשלום.

ב־17 בינואר 1945 בלילה הואר מגרש האפל (Appelplatz) משריפת כל המסמכים שבמחנה. למחרת החל בפינוי המחנה. בתוהו־ובוהו שהשתרר נפרצו מחסני הבגדים וכל אחד העמיס על עצמו בגדים חדשים ככל אשר יוכל לשאת. האסירים הסתדרו בשורות, חמשה אנשים בשורה. וכך החל מצעד המוות. בלילה של 18 בינואר 1945 החל המסע, בסערת־רוחות ושלגים. השלג בגובה 40—50 ס״מ מתחת לכפות רגלינו. הייתי מצוייד במיטב הציוד. נעלים חדשות ועל גבי שמיכות, מעילים, לחם וקופסאות שימורים. לאחר הליכה של 3—4 שעות העיקה עלי כל הכבודה שסחבתי. לאט־לאט השתחררתי כמעט מכל הציוד שעלי. תוך כדי צעידה נפתחה עלינו אש, שבאה מהפרטיזנים, שחשבו שאנחנו יחידה גרמנית. הצועדים התפזרו וחיפשו מחסה בצדי הדרך. היו בינינו הרוגים ופצועים רבים. את הפצועים רצחו הגרמנים בו במקום. לפנות ערב הגענו למגרש כדורגל שהתמלא אנשים, בערך כעשרים אלף איש. כל אחד נפל על השלג ונרדם בו במקום. כמה נשארו קפואים בשלג ללא רוח חיים. בבוקר נמשך המסע והגענו לפסי רכבת. כאן נעצרנו ופקדו עלינו לשבת בשלג כשאנשי הס״ס שומרים עלינו. הגיעו קטר וקרון פתוח ועליו מיכלים עם מרק חם, ובו תפוחי אדמה, שהיה להם טעם גן־עדן. זמן רב עבר עד לאכילה הבאה.

לאחר צעדה של ימים ללא אוכל, הגענו לתחנת רכבת. לכאן הגיעה רכבת עם קרונות פתוחים ועליהם שלג בגובה מטר. הדלתות לא נפתחו. הס״ס בקתות הרובים ובעזרת הכלבים הצליחו להעלות את האנשים על הקרונות. החלשים פשוט נזרקו אל תוך הקרון. באחד המקומות שהרכבת עצרה, זרקו אזרחים מעל הגשר שמעל הרכבת, גבינות, לחמניות, תפוחים, צעיפים, כפפות, כובעי־צמר, מגיני־אזניים ועוד. האזרחים שאלו מֵאַיִן באנו ומי אנחנו. כך נודע לנו שאנחנו בצ׳כיה. כשהגענו לגבול צ׳כיה־אוסטריה הורדנו מהרכבת והצעדה הרגלית נמשכה.

בלילה, בטמפרטורה של מינוס 18 מעלות הגענו למגרש המסדרים של מחנה מַטְהָאוּזֶן. סבלנו מקור, היינו מותשים ורעבים. תוך כדי עמידה בשורות, האנשים נרדמו בעמידה, כמה מהם קפאו מקור. עמדנו בתור לפני בניין, שבתוכו, כך ידענו, נתקלח ונחליף בגדים ונִתְחַטֵא. העמידה בתור ארכה שעות רבות ואלפי אנשים קפאו מקור. נשארנו רק כ־700 איש שעברו את הזוועה. למחרת הוכנסנו לאולם גדול שרצפתו מעץ. השכיבו אותנו על הרצפה כשכל אחד שוכב על הצד. וכך מולא כל האולם הענק. אותו לילה ישנתי כמו אף פעם. התעוררתי לקול צעקות ומכות של

הקאפּוֹס. קיבלנו נוזל חם מלא תפוחי אדמה. הרגשתי שמזון זה נותן בי כח להמשיך לחיות.

לאחר כמה ימים במטהאוזן, שאותם ביליתי בעבודה בשרות המינהל ביצירת שלטי־מספרים, שבאה ביזמתי ובהסכמת הקאפו הראשי. תמורת כמה מנות לחם. שוב נמשכה הצעדה הרגלית. הגענו לחוף נהר הדאנובה. במעבורות העבירו אותנו את הנהר והגענו למחנה מלק (Melck), תוך כדי עקיפת העיר. בעיר היו כמה מפעלים מלחמתיים ובראשם בית־חרושת ״מֶסֶרשְׁמִיט״ למטוסים. בנות הברית הפציצו את העיר פעמיים ביום והרסו חלק גדול ממנה. גם מחנה האסירים הופצץ פעם. בתוכו נהרגו גם בחורים מנאג׳־באניה, כגון אַרפאַד שטיסל, משה פרידמאן, בובי רוזנפלד, ואחרים ששמם נשמט מזכרוני. מֶלק צעדנו חזרה למטהאוזן. בדרך הרגו הס״ס כל מי שפיגר בהליכה. הצעדה ארכה שלושה ימים ולא קבלנו כל מזון ושתיה. האיכרים האוסטרים ירו על כל אסיר שהתקרב לשדותיהם. הגענו למטהאוזן קפואים, רעבים, מכוּנמים ומותשים. כמה שעות ארכה עמידתנו במגרש המסדרים עד שנגמרו כל הסידורים. הוכנסנו לצריף מַט לנפול ללא חלונות. זה היה המקום היחיד הבלתי מאוייש במטהאוזן. שכן המחנה היה מלא לגמרי.

בחודש מרץ או אפריל הובלנו קבוצה של כאלף איש ממטהאוזן. הדרך היתה חלקלקה מקרח. לאחר צעדה של כמה ק״מ הגענו למדרגות. עלינו 103 מדרגות. תוך כדי פסיעה על המדרגות דחף הקאפו אסיר מן המדרגות החלקות שהתגלגל עד למטה. כשהגיע למדרגה התחתונה כבר לא היתה בו רוח חיים. בראש המדרגה היתה סוללה וּרַאמְפָּה של מסילת־הברזל. על המסילה חיכתה לנו רכבת של עשרה קרונות. ליד כל קרון היה איש ס״ס. הקרונות נפתחו ובכל אחד מהם נדחסו מאה אסירים. הרכבת זזה לעבר גוּזֶן, מתחת להר, ששם היה מפעל של מטוסים מדגם 109 — 107. שם עבדנו יחד עם עובדים אזרחים, שהיו מוגדרים כאנשים בלתי מהימנים, וביניהם סוציאליסטים, קומוניסטים, פרחי כהונה קאתולים, הומוסקסואלים, שודדים, רוצחים — שהוצאו מבתי הסוהר כדי לעבוד במפעל זה. פעמיים ביום עברו מעלינו מטוסים אמריקאיים כבדים. מדי פעם הם הפציצו את המבואות והפתחים שהובילו למפעל. וכן את מסילות הברזל, שעלינו היה לתקן בר־ביום. לאחר הפצצות של המטוסים הוחזרנו למטהאוזן. הספקת האוכל היתה בלתי סדירה, דבר שהגביר את הרעב ואת התמותה של אנשים. אני עבדתי במפעל כמומחה לחשמל. המהנדס, סוציאליסט אוסטרי, מסר לי ניירות לצרכי עבודה. בתוך הניירות מצאתי כל יום שתי פרוסות לחם מרוחות במארגרינה. דבר זה הציל את חיי. לאחר ההפצצות נהרגו הרבה אסירים. מהאסירים הנותרים הורכבה קבוצה ושוב חזרנו למטהאוזן.

במטהאוזן פגשנו אנשים מכל מיני מקומות ומחנות ובתוכם קבוצה של אסירים מטֶרֵייזִינְשטַאדט, ובהם גם זקנים, ילדים וטף. הם הגיעו עם מזוודות וילקוטי גב, ונראה היה שבאמתחותיהם גם מזון. תוך כדי כך שמעתי בכל הרמקולים הזמנה למספר 117035 שיתייצב מיד ליד השער. נדהמתי לשמוע את המספר שלי. הייתי מאוד מודאג. כשהתייצבתי ליד השער חיכה לי שם קאפו, שבטון ידידותי ציוה עלי ללכת אחריו. הוא לקח אותי למחסן בגדים. הוחלפו לי הסמרטוטים שעלי בבגדים חדשים. ושוב אמר לי ללכת אחריו. הגענו חזרה לשער, שם חיכה לי איש ס״ס. ללא מילה הוא הוביל אותי לתחנת הרכבת. הגיעה רכבת רגילה אזרחית. עלינו על הרכבת. בתחנת הארטהיים (Hartheim) ירדנו והגענו לארמון גדול, שהיה כנראה נטוש. בצריף קטן היה גנרטור. זה היה מקום שעשו בו ניסויים באנשים חיים. לאחר הניסויים שרפו את שרידי הגופות. תפקידי היה, כמומחה לאלקטרוניקה, לפרק את הגנרטור ואת כל האינסטלציה. למחרת הגעתי חזרה למטהאוזן בדרך שעזבתי, מלווה אנשי ס״ס.

שלושה ימים לאחר הגיעי מהארטהיים שוב נמשך המסע. הפעם לעבר גוּנזְקִירְכֶן. כאן החלה מחלת הטיפוס. מותשים מכונמים, מורעבים וצמאים צעדנו על הכביש כשמצדינו אנשי ס״ס וכלבים. בשלושה הימים האחרונים כבר נעלמו הס״ס. במקומם ליוו אותנו חיילים אוסטרים מבוגרים ובידיהם רובי ציד, שמהם ירו עלינו לשם בידור. תוך כדי צעידה עברו מעלינו מטוסים בגובה נמוך, אך הם לא ירו עלינו. כדי לעקוף את צבאות בנות הברית, שכבר הסתובבו בחלקים של האיזור, הצעידו אותנו בדרכים צדדיות ובשבילי עפר. כך שהדרך ממטהאוזן לגונזכירכן, שארכה כ־60 ק״מ בלבד, עברנו בחמשה ימים. כשעברנו ליד כפרים, היו כמה איכרים שהוציאו ליד בתיהם דליים מלאים מים וספלים. אך מי שניסה להתקרב נורה מיד. במקרה אחד החיילים ירו גם באיכר שהוציא מים. הסבל הגדול ביותר היה הצמאון, שכן האנשים סבלו מחום של הטיפוס.

שמתי את נפשי בכפי, וברגע שהחייל ירה על אנשים אחרים, עזבתי את השורה ותלשתי מן השדה צמח לפת, שבו הקלתי את הצמאון והרעב. גם שבלולים היו חלק ממזוני, במדה שהצלחתי למצוא. במהלך המסע רבים מאוד נורו בידי החיילים, כאשר לא היה בכוחם לצעוד הלאה. הנורים הושארו בצדי הדרכים. אני עצמי הייתי כפסע ביני לבין מצב זה. הייתי כבר כמעט מחוסר הכרה כאשר נשארתי בצד הדרך בין המומתים. משום מה לא נוריתי, כיון שנחשבתי בין המתים. את המתים, ובתוכם אני פינו אל צריף 5 בתוך מחנה גונזקירכן. צוות של ארבעה אסירים החלו לפנות את המתים, שנערמו לערימות, משל היו בולי עץ ואני בראש הערימה. פתאום חזרתי להכרה. ירדתי מן הערימה והחילותי לגרור את עצמי לכיוון המחנה. לפתע שמעתי צעקות. מסתבר שחילקו חבילות של הצלב האדום, חבילה אחת ל־32 איש. הדבר

היה ביום ד׳ או ה׳. למחרת ביום ו׳, 5 במאי 1945, בצהרים, בשעה 12, השתחררתי.

לייבי הרמן (קבר אחים באוקראינה)

לפי סיפורו של הרמן לייב, שהיה נוכח בטראגדיה הנוראה של אנשים צעירים במיטב שנותיהם, שלאחר עינויים וסבל מסמרי שיער, נפחו את נשמותיהם בעיר נוֹבוֹ־מיר שבאוקראינה ונקברו בקבר אחים. בין הנקברים היו גם 16 בחורים מנאג׳־באניה והסביבה:

בומי גוטסמאן (שיקארלו)
יאנו גוטסמאן
פישטה גאבאני׳
לייבי ברגר
ז׳יגה הרמאן
מארסל כ״ץ
האחים קליין (פעלשא־באניה)
ינו מילר
פיטיו פולאק
יוסף לייבי
ד״ר שמעון רוזנברג
רוז בעל המכולת
בֶעֱרי הרשקוביץ
שאנדור זיכרמאן
דז׳ו ברנאט

הרבה אמהות, נשים, ילדים ואחים ביכו אותם והתאבלו עליהם, עד שגם הם, ברובם הגדול, ניספו בשואה.

מוּסקאַל יֶנוֹ שמואל

אבי לאַיוֹש מוסקאל נולד בשנת 1884, סוחר; אמי לנקה (Lenke). אחי ואחיותי: שָרי, מיקי, אֶרנוֹ, פִּירִי ואני — יֶנוֹ.

אבי נפטר כבר בשנת 1930.

אמי ואחותי פירי הגיעו לגיטו ומשם לאושוויץ ושם נספו. אחי ארנו ואני גוייסנו לפלוגת עבודה. אחי מיקי חי ברומניה בבוקארשט ושם עבר את תקופת המלחמה. בשנת 1945 מצאתי בחיים את אחיי מיקי וארנו. אני שוחררתי ביום 4 במאי 1945 בידי הצבא האמריקאי. בשנת 1964 עליתי לישראל עם משפחתי, אשתי יאַנקאַ ובני יודֶקה. אנו מתגוררים בחולון.

אחי ארנו חי בקרית גת עם אשתו ובנו; אחי מיקי (משה) היגר לארצות הברית, שם נפטר בשנת 1986. הובא לקבורה בישראל (חולון) ליד אשתו קֶטי.

[הערה בשולי הדף: אנו מודיעים בצער שינו ואשתו יאנקא כבר אינם בחיים. הם קבורים בבית־הקברות בחולון].

מוּסקאַל יאַנקאַ

אבי אנטאל קליין, סוחר; אמי פאני פלדמאן. אחים ואחיות: . מיקלוש, אילונקא, יוסי, קאַרצ׳י, הֶלֶן, שָרי, אדולף, לאַיוש ואני יאנקה.

גרנו בנאג׳־באניה. היינו בגיטו וגורשנו לאושוויץ.

הייתי במחנה באושוויץ. משם נשלחתי לאזור הסוּדֶטִים למקום הנקרא גאורגנטאל (Georgental) ועבדתי במפעל למטוסים. בשנת 1945 שוחררתי בידי הצבא האדום. כשחזרתי לנאג׳־באניה מצאתי בחיים את אילונקא, יוסי, קארצ׳י ושרי. כולנו עלינו לישראל. אחי יוסי נפטר לאחר השחרור.

נספו בשואה: אבי, אמי, הלן, אדולף לאיוש.

משפחת מושקוביץ — האורג

ב״ה א׳ אדר תשנ״ו — 18.2.96

משפחתי הגיעה לנאג׳־באניה בשנת 1930. אבא מוצאו מהעיר בורשה (מרמורש). בנעוריו למד בישיבות באזור מגוריו עד לגיוסו לצבא האוסטרו־הונגרי, במלחמת העולם הראשונה. אמא מוצאה מהעיר בולושה־ג׳ורמוט (Balasagyarmat), הונגריה, בתו של ר׳ חיים כהן ז״ל, שהיה מחנך ומלמד ידוע בקהילה זו.

במלחמת העולם הראשונה הגיע אבא לעיר בולושה־ג׳ורמוט כחייל ויצא ממנה כשהוא מאורס לאמי. הם התחתנו בשנת 1921 בבורשה, וכמנהג המקום נכנס לחופה כשהוא לבוש בשטריימל, קפוטה ואבנט. אחרי נישואיו, למד בבורשה את מלאכת האריגה ועבד כאורג באחד המפעלים בעיר. כעבור זמן החליט להיות עצמאי ופתח בבורשה בית מלאכה לאריגה. עד מהרה התברר לו כי עוד בית מלאכה לאריגה בעיר זו, שהיא מלאה אורגים, זה כמו להביא תבן ל״ארץ גושן״, ואז בשנת 1922 התחיל בנדודיו. תחילה עבר עם המשפחה לעיר בעטלען —

טראנסילוואניה, לאחר מכן לעיר פלשר־באניה ולבסוף תקע יתד בעיר נאג׳־באניה בשנת 1930, כאמור. לכאן הגיע עם ״רכוש״ גדול. אמי צפורה ע״ה, שני אחיי: חיים ז״ל ואחי צבי יבד״ל, ושתי אחיותי: לאה ורחל ע״ה. אחותי הינדה ואחי זליג ז״ל נולדו כבר בנאג׳־באניה.

פרנסת המשפחה באה מבית המלאכה לאריגה שאבא העביר לבאניה. תוצרת ביהמ״ל היתה מגוונת ומשתנה לפי דרישות השוק. תחילה יצר טליתות, אחר כך עבר לייצור אריגים, בדים, מגבות, מפות שולחן ועוד. התוצרת שווקה לחנויות ונמכרה גם בירידים ובשווקים השבועיים בעיר, בימי שלישי ושישי. המכירה בשווקים היתה בעיקר על ידינו, הילדים, לאיכרים שבאו לשוק. עד היום אני זוכר איך אבא היה אומר לנו כל פעם, ״כשאתם מודדים את הבדים לגויים תזכרו למדוד מידה מלאה ועוד קצת״.

אבא ז״ל היה חסיד ויז׳ניץ, כך שביתנו ואורח חיינו היו דתיים מאוד. בשנים הראשונות התפלל אבא בבית הכנסת הגדול, אחר כך עברנו להתפלל לבית המדרש של הרב לייפר. השטריימל והקפוטה שאבא הביא עימו מבורשה, לא השתמש בהם בבאניה. למיטב זכרוני, הוא תרם את הלבוש הזה לאברך, בן משפחה, חסר אמצעים. אמא ע״ה היתה גם כן דתית מאוד. כל החיים כיסתה ראשה בפיאה נכרית כמנהג נשים חרדיות. זכור לי ויכוח ״גדול״ שפרץ בבית בין אמא לבין אחיותיי לאה ורחל ע״ה. אמא הזמינה מתופרת שמלות לאחיותיי, והן דרשו מהתופרת להשאיר מחשוף קטן בשמלה ליד הצוואר. היתה ״מהומה״ בבית, ובסוף אבא הציע פשרה להשאיר מחשוף קטן עם אפשרות לסגירה עם סוגר ״טיקטק״.

החינוך הדתי שקיבלנו היה מדרך הטבע על פי השקפת עולמם של ההורים שהיתה דתית־חרדית. אנחנו הבנים למדנו ב״תלמוד תורה״ ובישיבות. מ״החדר״ נשארו לי שני זכרונות. הראשון, זהו לימוד ״טעמי המקרא״ אצל הרבי פולצ׳ק ז״ל, שהיתה חויה נעימה. השני, שייך למלמד ר׳ אלתר איינהורן ז״ל. בכל שנה, בשיעור הראשון בפרשת תרומה היה נוהג לשלוף מהכיס גליון נייר ועליו שרטוט המנורה על כל חלקיה ופרטיה. באשר ללימוד בישיבות, אחי הגדול חיים ז״ל הספיק ללמוד במספר ישיבות, כאשר גולת כותרת הישיבות היתה הישיבה בעיירה אובר־וישאו — מחוז מרמורש.

החינוך הדתי הטביע כמובן את חותמו גם על החיים החברתיים שלנו. אֻמְנָה רק שני מפגשים חברתיים. אהבנו מאוד לבקר במוצאי שבתות אצל ר׳ דודיל למפר ולהשתתף בסעודת ״מלוה־מלכה״, שהיתה תמיד מלוה בשירה ובנגינת כינורות וכלי נשיפה. בשנים 1942 — 1944, אחי חיים ז״ל היה נוהג, בחופשותיו מהצבא, להיפגש וללמוד תורה ב״חברותא״ עם חברו הטוב יעקב לייפר ז״ל, בנו של הרב לייפר. לעיתים היו גם עורכים ״תיקון חצות״ שכלל תפילה ותחנונים לקב״ה שיסיר את הגזרות הקשות שבאו על עם ישראל.

באשר לחינוך הדתי של אחיותיי, הוא היה מוטל בעיקר על כתפי אמא. אחד הדברים הזכורים לי היטב הוא שבכל שבת אחר הצהריים כינסה סביבה את אחיותיי וחברותיה, קראה להן מדברי צדיקים ולבסוף כאשר ירדה החשכה והשבת יצאה, היו נפרדות מהשבת בתפילה שכך היא נשמעת ביידיש.

״גאט פין אברהם אין פין יצחק אין פין יעקב, דָר הייליגר שבת קודש גייט אוועק זאל קומן דיא וואך אונד חודש אונד יאָהר צו גזונט אונד לעבן צו מזל אונד ברכה צו אושר אונד כבוד. א גוטט וואך״.

בעברית זה נשמע כך:

יהי רצון מלפניך ד׳ אלוקי אברהם אלוקי יצחק ואלוקי יעקב, השבת קודש עוברת חולפת, שתחדש עלינו את השבוע הזה, החודש והשנה לבריאות ולשלום, למזל ולברכה לעושר ולכבוד, שבוע טוב.

אמא היתה שייכת לחוג החברתי של נשי האורטודוקסים בקהילה, בתוכן היתה גם חברתה הטובה הגב׳ ווייס, אשתו של בעל המספרה ״ווייס״.

לפני השואה מנתה משפחתי תשע נפשות מהם לא שבו אמי, שלוש אחיותי ושני אחיי. שמותיהם רשומים ע״ג המצבה בפרק המצבות. יהי זכרם ברוך.

אבי, אחי צבי ואנוכי שבנו מהתופת הזו. אבי ז״ל נפטר בשנת תשכ״ו — 1966 ונטמן בבית עלמין סגולה בפתח תקוה.

כתב שאול מושקוביץ

משפחת מרקוביץ׳ דז׳ו מנירש

דז׳ו מרקוביץ׳ נולד בשנת 1876 בעיירה נ׳ירש. היה אדם מכובד בקהילתו וכולם העריכו אותו. היה פעיל במיוחד בחברה קדישא ובקהילה. היה אדם דתי מאוד. דאג שלקהילה יהיה שוחט ראוי ומקוה טהרה. הוא חינך את הילדים שילכו בדרך התורה. יחד עם אשתו גָדלו באהבה רבה את ילדיהם: פרידא, האני, פאני ויוסף. הם הגיעו לאושוויץ ועלו על המוקד.

בתו האני היתה אשתו של בֵלַה ווייס. יחד עם שלוש בנותיהם: איבוי, שאשי ובלימו, ניספו באושוויץ. בזכרון טוב נוצרים את זכרם הילדים ששרדו בנימין ואשתו קאטו בניו יורק. וכן פירי, ליאון, פייבל, גם הם בארצות הברית.

כתב יונתן פרנק

נוימן אגי (הֶגֶדוש) (מונושטור)

משפחתנו מנתה שלוש נפשות: אבי ד"ר מיקלוש הגדוש, אמי ארז'בט הגדוש (שאלאמון) ובתם היחידה אגנש. הורי

נספו באושוויץ מיד לאחר הגיעם בתאי הגזים. רק אני חזרתי.

אבי התישב בשנת 1926 בקאפולנוק-מונושטור ופתח שם משרד של עריכת-דין. הוא פעל עד 1940, שבה הוצאו עורכי־הדין היהודים מן הלשכה של עורכי־הדין. אבי היה אדם דתי. במשך רוב השנים שימש ראש הקהילה. הוא היה העורך־דין היחיד ביישוב. כל העניינים המשפטיים של חברי הקהילה היו בטיפולו, ולא חסך מאמצים להביא תועלת לכל הפונה אליו, פעמים ללא תמורה כספית. אמי היתה אשת חיל ורעיה מסורה. את כל בעיותיהם פתרו ביחד. בתקופה מסויימת שימשה מזכירה במשרדו.

אני נולדתי ביום 19 באפריל 1928. בשנים 1934 — 1938 למדתי בבית־הספר העממי במונושטור. בשנים 1938 — 1940 למדתי בבי"ס תיכון בקלוזש; בשנים 1940 — 1944 בגימנסיה יהודית בקלוזש, ששפת הלימודים בו היתה הונגרית.

באחד במאי 1944 רוכזנו במונושטור. לאחר מכן הועברנו לגיטו נאג'־באניה. ב־3 במאי הגענו לאושוויץ. את הורי הפרידו ממני ומאז לא ראיתי אותם עוד. שנה תמימה הייתי במחנות, במקומות שונים. באושוויץ הייתי עד תחילת אוקטובר 1944. מאז ועד 15 בינואר 1945 הייתי במחנה ברגן־בלזן. מאז ועד סוף מארץ 1945 הייתי במחנה עבודה רוכליץ (Rochlitz) שליד ברלין. באמצע אפריל 1945 החלה צעדת המוות שנמשכה עד יום סיום מלחמת העולם ב־8 במאי. צעדנו ברגל עד שהגענו לכפר סמוך לעיר פילזן, שם שוחררתי בידי הצבא האמריקאי. לאחר שהייה קצרה הגעתי למחנה העקורים לאנדסברג. משם נסעתי לכיוון טראנסילווניה, דרך שארכה ששה שבועות. בראשית אוקטובר 1945 התיישבתי בעיר קלוזש. שם נשאתי ליהודי מבאניה. עשר שנים עבדתי כפקידה במשרד ממשלתי לסלילת כבישים ובניית גשרים. נולדה לי בת יחידה בשנת 1947. בשנת 1962 עליתי לישראל.

נוימאן ז'יגה

ז'יגָה נוֹימָאן נולד בסִינֶר־וַוארַאלִיַא. הוא הגיע לנאג'־באניה בשנות העשרים. יחד עם פַּאלִי מַארְקוֹבִיץ' רכשו את בית־המסחר של שְׁטַיינֶר וֶארְדוֹש, שפשט את הרגל. הם הקימו את החנות בבנין אִישְׁטוַואן. בסיטונות ובקמעונות הם מכרו מוצרי ברזל, חמרי בניין וצבעים. החנות הלכה והתפתחה, שמספר עובדיה הגיע לממוצע של 15 — 20, כארבעים אחוז מהם היו יהודים. התפתחותו של מפעל נוימאן־מארקוביץ' חלה בעת ובעונה אחת עם תנופת הבנייה של מפעל "פוניקס", שרכש את חומרי הבנייה מנוימאן־מארקוביץ.

העובדים בחנות זכו ליחס הוגן ביותר. שכרם היה גבוה יותר מזה של כל העובדים בעיר. בסוף השנה קיבלו משכורת 13. היה פעיל גם במסגרת הקהילה. חילק צדקה ביד נדיבה. היה התומך הגדול ביותר של קרן היסוד. בשנת 1936/7 קנה אדמות בארץ ישראל.

אשתו פאולה נוימאן היתה חברה פעילה בארגון הנשים של הקהילה ושל ויצ"ו. בשנת 1930 ביקרה בארץ ישראל. לא היו להם ילדים. הם אימצו ארבעה ילדים מבני משפחה.

ז'יגה נוימאן ואשתו פאולה ניספו באושוויץ.

כתב בירו ארנו

משפחת סינֶטָר

אבי, אברהם סינטר, נולד בשנת 1896 בכפר בבוזינצה־מארה שבטרנסילבניה להורים הרמן ושרה סינטר. הכפר שוכן ליד

העיר נאג'־באניה.

משפחת אבי כללה 8 נפשות בהם ארבעה בנים ושתי בנות.

להורי אבי היה משק חקלאי גדול והם עסקו בחקלאות.

אבי סיים את לימודיו בבוזינצה־מארה. לאחר נישואיו לאמי בלה הרשקוביץ, הם עברו לכפר ציקרלוא מקום מגורי הורי אמי.

להורי נולדו שלשה ילדים. שתי בנות ובן. מאחר ושאפו לתת לילדים חינוך מתקדם, הם החליטו להעתיק את מקום מגוריהם לעיר נאג'־באניה. עקב כך מכרו את המשק החלקאי בכפר ופתחו חנות בזאר לבגדים. בנוסף לחנות שהיתה להורי עסק אבי גם במסחר חקלאי, הוא היה נוסע לכפרים, רוכש תוצרת חקלאית מחקלאי הכפרים ומוכר אותם לסוחרים בעיר.

עם פרוץ המלחמה ופלישת הגרמנים בשנת 1944 לטרנסילבניה והרדיפות אחר היהודים, הורע מצבם. עם פינוי היהודים למחנות ההשמדה גם משפחתנו נלקחה למחנה אושוויץ. מכל המשפחה הענפה של הורי אבי והורי אמי חזרו הביתה לאחר המלחמה שמונה בני דודים בלבד והיו אלה הצעירים בלבד.

על ימיהם האחרונים של הורי אין לי מידע מדויק.

אמי בלה בת מֶכל מאיר ומלכה הרשקוביץ נולדה בכפר ציקרלוא בשנת 1898. היתה יפת מראה שבלטה ביופיה. במשפחתה היו ארבעה ילדים — שני בנים ושתי בנות. גם משפחתה היתה משפחה של איכרים שעסקו בחקלאות. אמי בלה היתה אשה מאד משכילה ואינטלגנטית והרבתה מאד בקריאת ספרים.

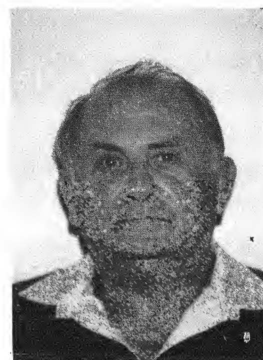
לאחר נשואיה לאבי אברהם, המשיכה לעסוק בחקלאות ולעזור לאבי בניהול המשק החקלאי. היא היתה עקרת בית למופת, טיפחה בית לדוגמה וניהלה מטבח לתפארת. בחצר הבית היתה לנו גינה לירקות ולפירות שסיפקה את צרכי כל המשפחה וכן משק עזר של בעלי חיים לשימוש הבית. בכל המלאכה הזאת והטיפול בגינה היתה ידה הברוכה של אמי.

כתבה בורגר (סינטר) מרגרטה

פרל אוסקאר

בשנת 1933 הגיעה משפחתנו לנאג׳־באניה. הגענו מסיגט. המשפחה מנתה שש נפשות. אבינו התקשה לפרנס את משפחתו ממסחר זעיר בענף העץ. אחי הבכור, דוד־דז׳ו, גורש בשנת 1943 לפולין, ביחד עם קבוצה של כמה אנשים, כחשודים בפעילות פוליטית בלתי חוקית. באישון לילה נשלחו מעבר לגבול והחושך בלע אותם.

לאחר תקופה ארוכה נודע לנו שתוך הרפתקאות מסוכנות הגיעו חזרה לטראנסילבניה. הוא התגורר במאראמארוש ולא חזר לבאניה. לאבי נודע מקום המצאו, ביקר אותו ודיבר אתו. אבי סיפר לנו את קורותיו מסמרות השער. לאחר ריכוזינו בגיטו עלה בידו להגיע לגיטו.

אחותי ברה־בלה נפטרה בבאניה וקבורה שם.

אחי מאיר (מארטון) היה מגויס במחנה הצבאי של באניה והיה שרת אישי (צ׳ֶצְקָאש) של מפקד המחנה הקולונל רוויצקי.

אני הייתי שוליה אצל הפירמה לקר Leckerעד שנכנסו לתוקף החוקים האנטי־יהודיים. טראומה כבדה ועצובה נשארה אחריהם.

קשה לנסח את השורות הבאות, המתיחסות לזכרונות הילדות, לאותם ימים מאושרים של חיי ה״חדר״, כאשר הרב אלטר עם הרצועה בידו התבונן בנו ורעם בקולו ״אריין אין חדר לערנען״ (להכנס לחדר ללימוד). בתוך החדר השתררה שתיקה, שכן הרבי היה מכובד עלינו. למדנו א״ב. פעמים חשבנו גם על כך, שהבטחנו לתלמידים של פאלאצ׳ק באצ׳י, שנקיים משחק כדורגל, הם החזיקו עצמם יותר חזקים. אך אנחנו עשינו קנוניה עם התלמידים של רבי ניסן שנשחק יחד וכך תהיה קבוצתינו המאוחדת חזקה יותר מזו של תלמידי רבי פאלאציק. ואמנם נצחנו אותם בשיעור 1־2. את המשחק קיימנו על המגרש (Cinterem).

אך כל זה היה לזמן קצר בלבד. עם חקיקת החוקים היהודים, לא יכולנו לשחק עוד. הדפורטציה שללה את הלימודים וגם את החרות, אך לא לנצח.

איש לא האמין שהעננים שמעל ראשינו טעונים במטען כבד כזה של אש. ייחלנו שהעננים יתפזרו לכוונים שונים, אך לדאבוננו הם הגיעו גם לנאג׳־באניה.

בתחילת אפריל 1944 אולצנו לענוד את הטלאי הצהוב. הוגבלה התנועה החופשית. רק שעות מעטות ביום מותר היה לשהות ברחוב.

לאחר זמן קצר הוכנסנו לתוך הגיטו. כאן ראיתי את תוצאות העננים הטעונים אש. היו כבר מתים וגם התאבדויות. אנחנו הצעירים נאלצנו לחיות תחת כיפת השמים ולהשאיר את המקומות המקורים לזקנים.

בשלושה משלוחים הובלנו בקרונות בהמות למחנה המוות בירקנאו, מסע של שלושה ימים בתנאים קשים מאד. לאחר הסלקציה הגענו למחנה הצועני. ימים עמדנו בשורות האַפֶּל מבוקר ועד ערב. לאחר סלקציה נוספת הובלנו למחנה מאטהאוזן, במסע שארך שלושה ימים. מתים רבים הוצאו מן הקרונות, שבהם נדחסנו כסרדינים בקופסאות.

מן הקרונות הוצעדנו בקצב רצחני, מלווה במכות איומות, על פני 186 מדרגות, כשאנו דורכים על אנשים שנפלו. את המתים היינו מצווים להעלות אל המחנה.

ליד מחנה מאטהאוזן חולקנו לעבודה. לאחר זמן מסוים קבלנו כל אחד חפיסת סבון שעליו חרוטות האותיות R.I.F., שפירושן ״ריינע יידישע פעטן״. רק לאחר המלחמה נודעה לנו המשמעות המזוויעה של אותיות אלו. מזוויע להאמין שאנחנו השתמשנו בסבון זה, התרחצנו וניקינו עצמנו בו. קשה להבין ולהאמין שעד כדי שפל כזה מסוגלים היו הגרמנים. עובדה מוכחת. במחנה זה הובלנו על כתפינו אבנים כבדות. אי אפשר לתאר סבל זה. לאחר ימים אחדים הגענו אל מחנה גיסן. כאן היה המצב טוב יותר. קבלנו אוכל. נרשמנו ולי ניתן המספר 72047. בנינו מסדרונות תת־קרקעיים, וכך נוצר בית החרושת למטוסים ״מסרשמידט״. לאחר עבודת פרך במשך שמונה חדשים הוחזרנו למאטהאוזן. מחנה האוהלים היה מלא עד אפס מקום ולא נשאר לנו מקום אלא תחת כיפת השמים. לא קבלנו אוכל ולא מים. אכלנו קליפות עצים ועשב השדה. שתינו מי גשמים בימים שירדו גשמים. במחנה זה היו יהודים בלבד, כ־15,000.

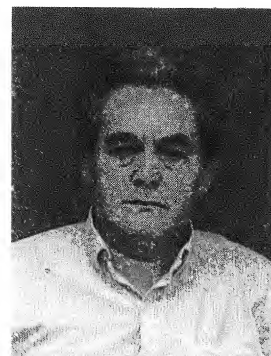
החל מסע המוות. בשלושה משלוחים הגענו למחנה גונצקירכֶן. לא מִטָה ולא קש. בליכלוך נורא שכבנו בין המתים. מלא תקוה וגם עצוב מאוד היה ה־5 במאי 1945, כאשר שוחררנו בידי הצבא האמריקאי. לאחר פיזור העננים נשארה הטראומה בלבד. ממשפחתי נספו: אבי, פרנץ פרל;

אמי, פני פרל; אחי, דז׳ו פרל; אחי מארטון פרל. נשארתי לבד. חזרתי לנאג׳־באניה.

פליגמאן יהודית ויעקב (ינו)

אבא משה פליגמאן, אמא אילונה; אחיותנו יהודית ושאשי. אבא היה מנהל מחסן עצים בישוב צ׳יק־סנט־דומוקוש

(Csikszentdomokos). בשנת 1940, לאחר כניסת ההונגרים לטראנסילוואניה הצפונית, גורשו אבי ומשפחתו. גרנו בעיר סַאסְרֶגֶן. בגלל תנאים קשים וחוסר פרנסה עברנו לגור לבודאפשט. את אחותי שאשי השארנו בנאג׳־באניה אצל הסבתא גולדָה וַוייס. אבא חזר לסאסרגן. הוא נעצר — יחד עם יהודים אחרים — וגורש אל מעבר לגבול הרומני. אך שוטרי הגבול הרומנים החזירו אותו לשטח הונגריה. בינתיים חלה אבא ונפטר ונקבר בסאסרגן.

את סבתא גולדה ווייס ואת אחותנו שאשי פליגמאן גירשו מגיטו נאג׳־באניה לאושוויץ ושם נספו. אמא, שחיה בבודאפשט, נתפסה ברחוב וגורשה לאושוויץ. גם היא לא חזרה. יהודית ואני, נשארנו בבודאפשט ושם שוחררנו. לאחר השחרור חזרתי לנאג׳־באניה ומשם לקלוזש. לאחר מכן עליתי לישראל.

הייתי בן 13 ואחותי, יהודית, בת 7, כשהתגוררנו, יחד עם אמא, בבודאפשט, בביתה של משפחה יהודית. כיוון שאמי לא השיגה עבודה אחרת ובהיותה אלמנה מטופלת בשני ילדים, עבדה במשק־בית. אחותי השניה, שאשי, שהיתה אז בת 11, גרה אצל סבתא מצד אמא, בנאג׳־באניה.

בהיותי בן 9 ואחותי יהודית בת 3 אבדנו את אבינו. משפחתנו התגוררה במחוז צִיק בכפר בשם צ׳יק־סנט־דומוקוש, שבו עסק אבי בענף העץ. הוא היה מנהל מפעל במשכורת קצובה. אני זוכר שהתפרסנו בצמצום תוך מאבק מתמיד בבעיות של פרנסה. בשנת 1940, כשטרַנסילוואניה הצפונית סופחה להונגריה, ובכללה מחוז צִיק, הדבר הראשון היה, לגרש ממחוז זה את מעט היהודים שהתגוררו בו. יהודים שנולדו בשטחים שהיו אז בגבולות רומניה אולצו לעקור לרומניה. ואילו הרומנים מצדם לא חפצו לקבלם. כך נקלעו הורי ועוד מספר משפחות בתוך ההרים שבין הגבולות הונגריה—רומניה. הם נדדו כשבועים. הלילות הקרים וחוסר תזונה הפילו את אבי למשכב. אנחנו הילדים שהינו בעיר סאסרגן אצל סבתא. כאן נפגשנו שוב עם ההורים בתום נדודיהם. אולם אבי נפטר תוך זמן קצר. ימים קשים עברו עלינו. אמי שהתאלמנה, אחותי יהודית ואני הגענו, כאמור, לבודאפשט. לא היה באפשרותי להמשיך את הלימודים בבית־הספר. בהיותי ילד זריז ועירני עלה בידי לקבל עבודה בחנות למוצרי נייר. עד מהרה עלה בגורלי להתמודד בבעיות שאינן בתחום עולמו של ילד בן 13.

לאחר כיבוש בודאפשט בידי הצבא האדום פגשתי חיילים רומנים, מהיחידות שלחמו בצד הצבא האדום. בהיותי דובר רומנית, שימשתי מתורגמן מרומנית להונגרית ולהיפך לקציני היחידה. בדרך חזרה לרומניה הגענו יהודית אחותי ואני לסאסרגן. שם פגשנו כמה בני דודים שחזרו מאושוויץ. כאן שמענו לראשונה את השם הזה והזוועות הכרוכות בו. שמענו גם שלנאג׳־באניה כבר חזרו כמה משרידי השואה. החלטנו להגיע לנאג׳־באניה, שבה חיו רבים מבני משפחתנו. פגשנו את הדודה אנוש, אחות אמי, שברגע הראשון נדמה היה לי שזאת אמא שלי, שנעלמה במערבולת האירועים בבודאפשט, בשל הדמיון הרב שביניהן. הדודה אנוש אימצה אותי ולאחר מכן גם את אחותי יהודית לילדיה והיינו בשבילה ליד ארבעת ילדיה, הילדים החמישי והששי. היא ובעלה, הדוד יעקב, עשו הכל כדי שאנו, הילדים המאומצים, נרגיש ממש כמו ילדיהם הביולוגיים. הם דאגו גם להמשך לימודינו המסודרים, כדי שנהיה אנשים הגונים ומועילים לחברה.

פרק מיוחד בזכרונותי תופס דודי זולִי ווייס. את הדוד זולי הכרתי לראשונה בהיותי בן 9־10 בכפר צ׳יק־סנט־דומוקוש. הוא הגיע אלינו כפליט מהפוגרומים של העיר יַאסִי בשנת 1940. הוא מקור עידוד לכל משפחתנו. כשנסעתי לבודאפשט כדי להביא משם את אחותי יהודית לנאג׳־באניה, הדוד זולי עזר לי בביגוד חם, בעזרה כספית נדיבה ובעצות מועילות. כאשר עליתי ארצה והגעתי לפתח־תקוה שוב בא לעזרתי הדוד זולי וגם הדודה גִיזִי, בצעדי הראשונים בארץ. עד היום הזה הם משתתפים בכל פתרון כלכלי חשוב לכל אחד מבני המשפחה. הוא, יחד עם אשתו, מבקרים בישראל לעתים מזומנות וכל המשפחה מתכנסת ומעלים זכרונות, שמחים ועצובים כאחד, מחיי המשפחה בעבר.

פרוכטר רוז׳י (גאלפסקי)

נולדתי בנאג׳וואראד (גרוסווארדיין) ביום 12 בנובמבר 1924. אבי מנדל פרוכטר, פקיד. שם אמי לפני נישואיה

עטאלקא אהרונוביץ׳, נולדה בשנת 1901. עקרת בית. לפני המלחמה התגוררנו בנאג־באניה. הייתי בת יחידה.

ביום 3 במאי 1944 הוכנסתי לגיטו שליד בית־החרושת פוניקס. שמועות שונות נפוצו בגיטו. אחת מהן סיפרה על תכנית של הגרמנים לבחור את הנערות בגילאי ה־20 ולמסור אותן לידי קצינים גרמנים כזונות חזית ("Front Hur"). בעקבות שמועה זו היו הרבה צעירות שהתחתנו בגיטו. גם אני נשאתי לבחור בשם אַרי אַקֶרְמָאן, שהכרתי מזה שנים. כֵּן עשה גם מארצי לעבי, שנשא לאשה את אחותו של אוצ׳י לאווי (Lövi Öcsi). את הקידושין סידר הרב קראוס. ביום 4 ביוני גורשנו לאושוויץ. את הורי, למרות היותם אנשים צעירים, המיתו בתאי הגזים. אמי החזיקה בידה את הילד של אחותה.

לאחר שהָיָה קצרה באושוויץ הובלנו, קבוצה של כחמש מאות נשים, לתוך גרמניה, למקום ששמו Löven, לעבודה בבית־חרושת לנשק וחימוש ושאר עבודות. כחודש לפני השחרור הולכנו לראוונסברוק (Ravensbruck), שטוטהוף (Stuthoff), מאלכוב (Málchov). משם הובלנו לנוי־בראנדנבורג (Neu-Brandenburg). שם חליתי בטיפוס והוכנסתי לבית־חולים.

ביום 3 במאי 1945 שוחררתי בידי הצבא האדום. נותרתי בחיים הודות לד״ר רַייך מסאטמאר, שארגן את האנשים שמוצאם מטְרַאנסִילְוַואנְיָה ודאג לכך שיסעו לרומניה ברכבת הראשונה שיצאה לכיוון רומניה.

לאחר הגיעי לנאג־באניה נשאתי ללאצי גאלפסקי (Galfszky) ביום 19 במאי 1946, לאחר שבעלי אַרי אַקֶרְמָאן לא חזר מאושוויץ. נולדו לנו שני ילדים אוצ׳י (יצחק) ואניקו.

לישראל עלינו בספטמבר 1961. ילדי התחתנו ולכל אחד יש שני ילדים. אני גרה בחולון.

פריד ברוך (ברנאט)

הייתי תושב נאג׳־באניה לפני המלחמה. בן 17 הייתי כשהוכנסתי לגיטו. חיינו תחת כפת השמים. לא היה מקום מספיק בגיטו. רק הזקנים קבלו מגורים במבנים מקורים. שלושה ימים ארך המסע לאושוויץ בתנאים קשים מאד. אז ראיתי לאחרונה את הורי ואת אחיי/אחיותיי.

שלושה חדשים הראשונים באושוויץ עבדתי בקרמטוריום. מה שראיתי וחוויתי שם איני מסוגל להעלות על הכתב.

לאחר שלושה חדשים הובלתי למחנה מטהאוזן. בתנאים איומים עבדתי במחצבת אבנים. העבודה היתה מסוכנת מאוד. לאחר מכן נשלחתי למחנה מֶלְק. גם שם היתה העבודה מפרכת מאוד והממונים היו נוגשים בנו מאוד־מאוד, שכן בניית המנהרות התת־קרקעיות היתה דחופה ביותר לגרמנים. ממחנה מֶלְק הגעתי, לאחר חמשה חדשים, שוב למטהאוזן. לא היה מה לאכול. לאחר שבועיים צורפתי למצעד המוות למחנה גונזקירכן. כאן שוחררנו בידי הצבא האמריקאי ב־5 במאי 1945. חליתי בטיפוס ושכבתי בבית־חולים במקום בשם הוֹרְשִין.

פארקאש מיהאי

נולדתי ב־20 בנובמבר 1913 בכפר פאורשט (Fauresti). אבי שלמה פארקאש בעל משק חקלאי. אמי סֶרֶנָה (נולדה מושקוביץ) היתה עקרת בית. שאר בני המשפחה: צילי פארקאש, אִיצָה ואברהם. אני גרתי בפאורשט והייתי חייט. שֵׁם אשתי שרה (נולדה וַויינשְׁטוֹק). ילדי: ז׳וז׳י (שושנה), נשואה אם לשני ילדים: יצחק, נשוי ואב לשנים.

ב־4 במאי 1944 הוכנסנו לגיטו בכפר בור־פאטאק. לאחר שבועיים הוכנסנו לתחנת האיסוף שבבית־החרושת פאניקס. משם הוכנסנו לקרונות על־ידי אנשי צלב־החץ וז׳אנדרמים. בתחנה של העיר קאשא הועברנו לידי חיילי ס״ס. באמצע חודש יוני הגענו לאושוויץ. בין הזכרונות הבלתי נשכחים הוא המחזה המזוויע שראיתי. כשהגיע תורו של אבי לעבור את הסלקציה הכריז מנגלה, כשהמקל בידו: ״דער אלטער גייט אויף לינקס״ (זקן זה הולך לצד שמאל״). כעבור שמונה ימים נשלחתי לעיר ווארשה, יחד עם אחי אברהם. לאחר סלקציה נוספת נבחרו האנשים בעלי הכוח הפיסי לאסוף אבנים מהבתים ההרוסים בגיטו ווארשה. המכסה שהוטלה, היה אלפיים לבנים ליום לאיש. עזרנו לאנשים חלשים למלא את המכסה היומית.

במקום זה היינו עד שהתקרבו גייסות הצבא האדום לווארשה (אוגוסט 1944). הועברנו בקרונות רכבת לגרמניה והגענו למחנה דאכאו. בדרך מתו אנשים רבים מרעב. כל אותם ימים לא קבלנו אוכל ושתיה. רבים מאוד נחלשו והגיעו לכדי אפיסת כוחות. כשהגענו לדאכאו הצמידו הגרמנים קרשים לפתחי הקרונות וגלגלו למטה את כל המתים ואת אלה שלא היו מסוגלים לרדת מן הקרון. כל אלה, חיים ומתים כאחד, הוכנסו לכבשן שבמחנה דאכאו.

מדאכאו הועברנו, לאחר סלקציה נוספת, למחנה מילדורף, ליד מינכן, כאן הייתי יחד עם אחי אברהם. עבדנו במפעל תת־קרקעי למטוסים. לאחר מכן הגענו למחנה קופרינג. במחנה זה חלה אחי אברהם בטיפוס. מתוך חום גבוה פנה אחי אלי ואמר ביידיש: ״חיים, לאז

מיך נישט שטארבן פון הונגער" (חיים, אל תתן לי לגווע מרעב"), מלים אלה צורבות בתוך תוכי עד היום הזה. גם אני חליתי, אך נשארתי בחיים. לאחר מכן הובלנו למחנה לאנדסברג (אחי עוד היה אז בחיים). כשהגיעו החיילים האמריקאים (9 באפריל 1945) מת אחי כתוצאה מחולשה ומאפיסת כוחות. לאחר השחרור קבלתי משלטונות הצבא האמריקאיים "כתב זהות", שאני שומר עליו עד היום הזה.

פרנק יונתן

בשנים 1933 עד 1937 למדתי אצל לאזאר פרידמן חייטות ומסחר. בשנים 1939—1940 הייתי חייל

בצבא הרומני. באוקטובר 1940 שוחררתי וחזרתי לנאג׳־באניה והמשכתי לעבוד אצל פרידמן עד דצמבר 1942. בשנת 1943 גויסתי לשרות העבודה לפלוגה 110/27. הגענו לעיר באיה Baja ועבדנו עבודות מפרכות בסלילת כבישים, מסילות ברזל, בניית מגרש מטווחים ועוד עבודות פרך. בספטמבר 1944 כשפוצץ הגשר הגדול על נהר הדנובה נהרג אחד מאנשי הפלוגה ושבעה נפצעו.

בנובמבר 1944 שוחררנו בידי הצבא האדום. חזרתי לנאג׳־באניה והתגוררתי בדירתו של הרמוש גרינפלד. בקיץ 1945 החלו לחזור טִיפִּין־טִיפִּין השרידים ממחנות הריכוז והמוות. בין החוזרים גם אשתי לעתיד, מאנצי פולאק, אתה התחתנתי ביום 14 באוקטובר 1945. ב־1947 נולדה בתנו נעמי וב־1950 בתנו זיוה. היינו מאושרים. באוקטובר 1961 קבלנו את הרשיון לעליה ועלינו ארצה. באושר ובשמחה עזרנו בבניית המולדת. בנותינו נישאו ולכל אחד נולדו שני ילדים. עתה נולד הנין הראשון. אנו חיים באושר ואנו שמחים לציין שבעזרת ה׳ זכינו להקים דור רביעי בארץ־ישראל לאחר החורבן הנורא. תשעים אחוז ממשפחתנו חיים בארץ. והשמחה רבה כאשר אנו נפגשים. אחד הדודים, זולטן ווייס, חי בארצות הברית, המבקר בישראל אחת לשנה יחד עם משפחתו.

קואופרטיוו "גוּטִינוֹל" בנאג׳־באניה

משוחררי פלוגות העבודה ושרידי השואה נאלצו להשתלב בתוך הקואופרטיווים, שנוסדו תחת השלטון הקומוניסטי ברומניה. כך נוסד הקואופרטיוו "גוטינול". הקואופרטיוו נוסד בשנת 1950 תוך קשיים ניכרים, אך המייסדים היו נחושים ומסורים לרעיון. בעלי המלאכה היהודים ויתרו על עצמאותם המקצועית והכלכלית והשתלבו בקואופרטיוו. כך נוסד תחילה הקואופרטיוו לחייטות. בראש הסקציה עמד שאנ׳י מארקוביץ. בתחילה היה הקואופרטיוו מפוזר בכמה חנויוֹת בעיר. לאחר מכן הוא היה מרוכז בבניין גדול ברחוב מִיגְרוֹל 13. הוא כלל משרד, מחסן, אולם לעבודות חייטות ואולם לעבודות קונפקציה. למנהל נבחר קַלְמַן גרינוואלד ואַנִי הייתי המנהל העסקי, הממונה על רכישת האריגים והחמרים הדרושים ל־350 חברי הקואופרטיוו. עבדנו בשיתוף פעולה הדוק עם המרכז בבוקארשט. בין העובדים הטכניים היו שאנ׳י אֶקֶרְמַאן, מַאשְקוּ פֶּרֶנְץ, משה רימר, משה שטרן.

הקואופרטיוו "גוטינול" שהיה הגדול בנאג׳־באניה, היו בו חברים יהודים רבים. כגון ינו לוונדולא (Levendula) המחסנאי, יֶנוּ הירש הקופאי הראשי, בוּבֶּה פֶּלְדְמַאן ואֵלִיאַש גלוּזֶר מנהלי הסקציה וגזרנים מעולים. בעלי מקצוע מעולים היו גם טולי גרינברגר, ינו טורטֶלְטוֹב, זוֹלִי הרשקוביץ, הֶנְרִיך רוזנפלד, הֶלֶנְקָה מוּסקָאל ואשתו של זולי יעקובוביץ. כשהקואופרטיוו התרחב נוסדה בו גם סקציה לפרוונות, בהנהלת מֶנְדֶל לאַקְס וסאלְפֶּטֶר. צלמים היו: מַגְדָה שמעון והֶרְמַאן דויטש היו מנהלי הסקציה; הסקציה לאופטיקה בהנהלת יושקה נוֶי ואשתו. מצייר שלטים היה מנדי ברקוביץ; צורפי זהב: פלדמאן ויעקב־ינו פליגמאן, מנהלי הסקציה.

גם בקואופרטיוו "טלפה" (Tálpá) להנעלה עבדו יהודים בתפקידי מפתח ובהנהלה. המנהל היה לאיוש ווהל, מרכז הקניות היה אנטי פרל. מארצי מארקוביץ מנהל הסקציה וגזרן. משה אינדיג מנהל הסקציה. היתה מחלקה ליצור בוצ׳קור (נעליים גסות מעור וגומי) עבור עובדי המכרות והיערות, בהנהלת מיהאי ברקוביץ. גם בקואופרטיוו "פרומטאל" (Ferometal) לעבודות מתכת כיהנו יהודים בתפקידי מינהל. כגון ליפי דאווידוביץ האחראי העסקי, פֶּרֶנְצִי ודז׳ו שן מנהלים טכניים. הקואופרטיווים קיימו ביניהם שיתוף־פעולה פורה ויחסים ידידותיים.

בשנת 1959 התארגנו הקואופרטיווים על יסודות חדשים לפי הנחיות המרכז הארצי לקואופרציה. לפי ההנחיה נתמזגו כל ההתאחדויות המקצועיות בתוך קואופרטיוו "גוטינול". להוציא הקואופרטיוו "טלפה", שהמשיך לפעול באופן עצמאי. "גוטינול" התרחב איפוא וכלל 23 מקצועות והיה בעל היקף גדול עם 800 חברים. לאיוש ווהל (Wohl) נתמנה למנהל ראשי. לרואה חשבון נבחר אימרה רוֹמפוֹלד. מחלקת הרכישה התרחבה ונוספו לה שני מנהלי משנה, בהנהלתו הראשית של פראנק. המחלקה התמודדה בקשיים רבים ברכישת חומרים.

ב"גוטינול" המורחב נוספו סקציה לתספורת בהנהלת זולי פרנקל, מחלקה לרפואת שיניים בהנהלת אלאדאר פאראקאש, מחלקה לחשמל ורדיו בהנהלתם של הרץ

ר־וִירטה. רואי החשבון ומנהלי החשבון של הסקציות והמחלקות השונות עבדו בהתאמה, שהתשלומים יזרמו לתוך הבנקים בתאריכים מתאימים, כדי שלא יווצרו עודפי כספים מחד ומאידך שלא יהיו עודפי סחורות ומוצרים. וכמובן לדאוג לכך שבסוף כל חודש יהיו מספיק אמצעים לתשלומי משכורת העובדים. הקואופרטיוו פעל בצורה מאוזנת וכל שנה נהנה מריווח של 15 — 20 אחוז, שממנו הוקצב לעובדים כעין משכורות 13 מוקטנת.

כל האמור כאן תואם את המצב עד חודש אוקטובר 1961, שבו בא הקץ ל־11 שנות עבודתי בקואופרטיוו. בחודש זה קבלתי את הדרכון המיוחל ואת רשיון העליה. יחד עם משפחתי עליתי לישראל, ארצנו האהובה. 90 אחוז מן הנזכרים כאן עלו אף הם לישראל והקדישו את כישוריהם לבניית המולדת. רבים מן השמות שאוזכרו בשורות אלה כבר אינם בין החיים. יהא זכרם ברוך.

כתב יונתן פרנק

משפחת פולק

לפני המלחמה מנתה משפחתנו 12 נפש. אבי, יוסף פולאק, נולד בשנת 1893 בקרשמזו; אמי רוזה וויס נולדה בקובאש־קאפולנוק (Kovaskápolnok). התחתנו בשנת 1921. משלח ידו היה אופה. ילדיהם: ינו (1922), פרידא (1924), מרים (1926), גזה (1928). התגוררנו בישוב צ״ק־סנט־דומוקוש (Csikszentdomokos), שבו חיינו עד 1940, לאחר שההונגרים נכנסו לטראנסילוואניה הצפונית וגירשו את כל 13 המשפחות היהודיות שבישוב. הדבר קרה בנובמבר 1940, כאשר בהתראה של 24 שעות גורשו כל יהודי הסביבה. בסנט־דומוקוש היתה הפרנסה מצויה. הורי עבדו קשה, אך לא ידעו מחסור. סחרו בירקות ובתבואה ובבעלותם היתה חנות מכולת. בחנות קנו הפועלים שעבדו במכרות ושילמו פעם בחודש. כאשר גורשנו ירדו לטמיון כל החובות הללו. בישוב היתה מפותחת ברכת הילדים. כל שנתיים־שלוש נולד ילד. כשנולד בן היו הסבתא, אחותה וגיסתה באות להכין את סעודת ברית־המילה. הסבתא באה מנאג׳־באניה ובאמתחתה כל טוב. לעתים תכופות הגיעו אלינו אחיות האמא ואמא שלה, דהיינו הסבתא שלנו, שמאוד אהבנו. אבא היה יתום משני הוריו ולא הכרנו אלא את שלושת אחיו ואחותו, שגם הם בקרו אצלנו לעתים קרובות. בכלל היינו משפחה מלוכדת. סבתא מצד אמא היתה אלמנת מלחמה. לאחר המלחמה הראשונה חזר בעלה כשהוא חולה אנוש וזמן קצר לאחר מכן מת. הוא השאיר אלמנה ושמונה יתומים, כשהגדולה היתה בת 14, דהיינו האמא שלנו, שאהבה מאוד את אחיה ואחיותיה. בביתנו הושיטו תמיד עזרה לנזקקים. אמא היתה מדריכה את הבאים גם בעצה ותושיה. אבא היה מסור מאוד ליהודי הישוב והקדיש הרבה זמן בשרות הקהילה הקטנה. הוא דאג שלישוב יהיה שוחט, שמילא גם תפקידים אחרים, כגון בעל תפילה בבית הכנסת הכפרי, מורה ומלמד לילדים. הוא דאג גם למקווה והקדיש לטובת הכלל זמן רב. למקוה שלנו באו גם מן העיר צ״ק־סערעדא. הוא דאג לכל דבר ספר תורה, סידור תפילה, חומשים ועוד. בביתנו בנה אבא חדר מיוחד עבור אורחים עניים, ששהו בביתנו לפעמים שבוע ויותר. כך היה המצב עד לגירושנו מן הישוב. השארנו בסנט־דומוקוש רכוש רב: בית, חנות מלאה סחורה; בהמות (פרה וסוס). עליית הגג מלאה מכל טוב וכן המרתף, שבו היו חביות מלאות גבינה.

הגענו לנאג׳־באניה כשספר התורה בידי אבי. בעיר זו חיו הסבתא וחלקים ממשפחתנו. שכרנו בית שבו ניתן להחזיק פרה, כי הורגלנו לתוצרת חלב עצמית. להורים היה קצת כסף והתחלנו בחיים חדשים. גם בנאג׳־באניה התנדב אבי לעבודות ציבוריות שונות. הוא ארגן מטבח כשר לפסח לאנשי פלוגות העבודה. הקץ בא ביום 3 במאי 1944, כשהוכנסנו לגיטו. ב־4 ביוני גורשנו לאושוויץ, בה נספו אבא ואמא וששה אחים ואחיות שלי.

בשם המשפחה כתבתי שורות אלו לשם זכרם המבורך.

כתבה מרים פרנק (פולק)

פרנק מרים

שמי פרנק מרים ושם נעורי היה פולק. בסיפור הזה ברצוני לספר איך נודע לי שאחותי פרידה ברקוביץ חיה.

הסיפור מתחיל באושויץ במחנה ("C") לשם גורשה משפחתנו, כולל פרידה ואני, שם היינו שישה שבועות עד שהצורר ד״ר מנגלה הפריד בינינו, באחת ה״סלקציות״, בתירוץ שפרידה אינה מתאימה לעבודה כי היא רזה מאד. נו... איך יכולה מישהי להראות טוב כאשר מרעיבים ללא רחמים?

אני הועברתי למחנה ("B") שהיה מחנה בבידוד ונועד לאסירים שיש להם כושר עבודה. הייתי במחנה זה עד ל־15 בספטמבר 1944. בכל בוקר בעלות השחר הייתי ניגשת לגדר תיל חשמלי כדי לראות באם אחותי עוד חיה וגם האם יש לה אוכל. פרידה נמנעה מלצאת מהבלוק כי פחדה שחיילי ה־SS יירו בי, אבל אני לא ויתרתי כי רציתי לדעת אם היא בחיים, הייתי מעבירה לה בכל פעם קצת אוכל — תפוח אדמה או חתיכת לחם, דרך חוטי התיל המחושמלים שבגדר.

בראש השנה הייתה שוב "סלקציה", ד"ר מנגלה בחר 300 נשים צעירות בינן גם אותי וגירש אותנו לבית מרחץ, שם ישבנו ערומות על ספסלים שעות רבות, מבלי לדעת מה מצפה לנו, הייתה לנו תחושה שאם זקוקים לנו לעבודה נצא משם, אם לא, גורלנו נחרץ.

אכן הגיעה הפקודה והוציאו אותנו משם, קיבלנו חצי כיכר לחם ומרגרינה, שמלה אחת והוכנסנו לקרון מלא אבק פחם ושומן. שם גם קיבלנו מים. הרכבת הובילה אותנו ל־Gorlic וכאשר ירדנו מהקרונות וצעדנו לכיוון המחנה, הסתכלו עלינו האנשים ולא הבינו, כנראה, מי הם דמויי האנוש האלה, שהם רזים מאוד ומרוחים בצבע שחור.

במחנה קיבלו אותנו חיילי ה־SS ומנהלי המפעל לייצור מטוסים ששיכנו אותנו בשלושה בלוקים, בכל אחד 100 בנות. חולקנו לעבודה במפעל למשמרות בנות 12 שעות, שבוע לילה, שבוע יום.

מאז שהגענו ל־Gorlic כבר התחלנו להרגיש בני אנוש. כל אחת קיבלה מיטה צרה, מגבת וצלחת. עבדנו שם עד חודש פברואר 1945, הצבא האדום התקדם בכיוון שלנו ואז הוציאו אותנו הגרמנים, 800 גברים ו־300 נשים למסע רגלי, מתוכם נספו 400 גברים, וביניהם בנו של Rub מ־Nagybánya.

לאחר חודש חזרנו ל־Gorlic. רתמו אותנו במקום סוסים, 12 בנות לכל עגלה וכך הגענו לאחר 35 קילומטר מ־Oberenezdorf ל־Gorlic. היינו תשושות וסבלנו מכאבים בכל הגוף, עד היום אני מרגישה את השפעות אותה דרך.

במפעל ב־Gorlic לא הייתה יותר עבודה ואז הוציאו אותנו הגרמנים למרחק של 8 קילומטר כדי לחפור תעלות ירי. שוב צעדנו הרבה ועבדנו קשה, אבל הבעיה הייתה במזון, נישאר לנו מעט מזון ולא הייתה אפשרות להשלים את החסר.

ב־1945 ב־8 למאי שוחררנו ע"י הצבא הסובייטי ובחודש יוני כבר הייתי בבית ב־Nagybánya. כאן למדתי על האסון הגדול שפקד אותנו, לא מצאתי אף בן משפחה בבית, למעט גיסי, ברקוביץ מיהאי. הוא הזמין אותי לגור אצלו, בינתיים גם אחי הצעיר, Geza שב הביתה. הוא היה חלש מאוד, רזה, אבל בחיים, ולאט לאט חזר לעצמו.

ביום שלישי אחד יצאנו לשוק לקניות ושם נודע לנו שאחותי חיה. איך שהתקרבנו לשוק פתאום ניגש אלינו גבר גבוה ואמר לנו: "ברקוביץ, אשתך חיה, אבל נפצעה והיא הולכת עם קביים. שם המקום שהיא נמצאת בו הינו Ölsz ליד Breslau ואני אישית דיברתי עמה על זה שהיא אחייניתו של Weisz Geza. ברקוביץ! אתה חייב למהר להחזיר אותה הביתה אחרת יקחו אותה לברית המועצות".

מיד חזרנו מהשוק והתחלנו לארגן את נסיעתו של גיסי. לא היו למיהאי קשיים כי היו לו את כל התעודות מהפעמים הקודמות שהוא נסע לחפש את השורדים במחנות השונים והכיר גם את הדרכים בעקבות פעולות ההצלה שדרכם הביא אותם הביתה מהמחנות.

גיסי נסע למספר ימים כדי להחזיר את אחותי, Fridus. הוא הגיע ל־Olsz ואכן מצא את אחותי עם קביים, בדיוק לפי תיאורו של הגבר מהשוק. יחד עם אחותי היו שם עוד 231 נשים. גיסי אירגן מיד את החזרת כל הנשים לטראנסילוואניה, בהסכמתם של הרוסים.

מספר ימים לפני אירוסיי, קיבלנו מברק מגבול רומניה שאחותי, Fridus וגיסי בדרך הביתה ובקרוב ניפגש. הודענו לכולם שאחותי חיה. את הבשורה המאושרת הזו יכול להבין רק מי ששרד מהשואה ומצא הורה או אח/אחות בחיים.

בינתיים גם אחי, Jenö, שב הביתה בחודש אוגוסט. הוא היה במחנה עבודה בהרי Kárpát ומשם הובא לברית המועצות. כוונתם של הרוסים היתה להופכם לפלוגה לוחמת. אכן נשלחו לכיוון רומניה במטרה זו, אך עד שהגיעו, הסתיימה המלחמה וכולם נשלחו לבתיהם. כך נשאר בחיים אחי הגדול.

אנו התחלנו חיים חדשים. ב־1945 התחתנו וכמו כן גם אחיי הקימו משפחות. לכולנו נולדו ילדים, נכדים ולנו נולדה הנינה, קורל, הדור הרביעי מאז השואה. אנו אסירי תודה לד' שנשארנו בחיים.

אנו חיים כאן בארץ משנות השישים יחד עם ילדינו, נכדינו שהתגייסו כולם לצבא. מי יתן שלעולם נחיה בארץ ישראל.

קֹהֵן משה

אבי יוסף קֹהֵן נולד ב־סִיגֵט בערך ב־1880 ונפטר ב־בַאיַה־מַרֶה בשנת 1938. אמי פַאנִי בְרַאוּן־קֹהֵן נולדה ב־נַאדִי־סוּלוּש בשנת 1890 ונספתה באושוויץ בשנת 1944.

במשפחתנו היו שמונה אחים ואחיות, אחי המבוגר ביותר גדעון, נלקח לאושוויץ מ־קלוז' עם משפחתו, שם נספו.

האחים שלי יֵנוֹ, שְרוּלִי ואני (משה) נשלחנו למחנה רכוז בשם מֶלְק. אשתו של ינו וילדיו נשלחו לאושוויץ שם נספו. ינו מת מרעב ב־מֶלְק מספר ימים לפני ראש השנה ב־1944. שרוּלי ואני (משה) נשלחנו למחנה רכוז אֶבֶּנְזֶה. שרולי מת שם מרעב ימים אחדים לפני השחרור של המחנה.

הגרמנים הטביעו אניה שעל סיפונה היו כ־1000 נשים וכפי שנאמר לי, היתה אחותי מרים ביניהן, בפעם האחרונה ראיתי אותה באושוויץ.

אחותי המבוגרת שָרִי ובעלה אודון קליין שרדו בהיותם שבויים פוליטיים. לאחותי ובעלה היו שני ילדים רוֹגִ'י (אַנדְרַש) אשר חי בישראל עם בני משפחתו, אחותי השניה אַנָה חיה בפאריז עם משפחתה. אודון (בעלה של שָרִי) נפטר בינתיים, ושרי חיה עם בת אחותי הִינְדָה ובעלה

בֶּלָה קֶלֶר ששרדו אף הם בהיותם שבוים פוליטיים. בֶּלָה נפטר לאחרונה. להם שני ילדים קאטי חיה בניו יורק עם משפחתה ואילו אוצי חי בשוויצריה, הינדה חיה בקלוז׳.

אחי דודי (דוד) חי במשך המלחמה בבוקרֶשְט והוא לא היה במשך המלחמה במחנות. כיום חי עם משפחתו ברומניה בעיר טִימִישוֹאָרָה.

אני משה קַהַן נשאתי לאשה את גִיזִי הרשקוביץ ועברנו לגור בניו־יורק, שם שינינו את שמותינו ליוסף וסוּזַנָה פַּשְקוּס. אשתי באה מִבִּיקָסַד פורדוי. לאשתי שלושה אחים ואחות אשר חיים בניו־יורק עם משפחותיהם. אחות אשתי בשם טוּסִיקָה נפטרה באושוויץ. אביה של אשתי נפטר עוד לפני המלחמה ואִמָּהּ נפטרה בניו־יורק לפני כ־30 שנה. לנו יש שני ילדים — אֶרִיקָה ורוֹבֶּרְט מהם יש לנו שלשה נכדים — אדם בֶּט ועַמִי. ילדי ונכדי חיים בניו־יורק.

קליין מארגו (קלמן)

נולדתי בשנת 1921. אבי מִיהַאִי קלמן, אמי רֵיזֶה. התגוררנו בכפר קווּאר־רמטה (Kövár-remete). לאחר בית־ספר עממי למדתי בנאג׳־באניה בבית הספר האזרחי. הורי התפרנסו מבית־מסחר מעורב: מכולת, איטליז, ייבוש פירות, ריבה ובישול יי״ש משזיפים. אבי היה עסוק כל השנה. בסתיו היה קונה פירות. לאחר העיבוד היה מוכר בסיטונות. בחורף היה עוסק בעבודות יער. היה אדם אהוב ומקובל על הבריות. לאחר כניסת

ההונגרים בשנת 1940, קיבלו תוקף החוקים האנטי־יהודיים. אז הורע מאוד מצב הפרנסה. כשהחלו הדיבורים על גירוש, הציעו לי איכרים רומניים להסתיר אותי ואת משפחתי ביער. הוא לא קיבל את הצעתם ולהתנתק מן היהודים. הוא היה ראש הקהילה שנים רבות. וכך גורשנו. מתוך 37 יהודי הכפר רק שניים שרדו, אני ואחי יוסף קלמן, שהיה בשרות העבודה, ובאוקטובר 1944 ערק מיחידתו.

אני הייתי באושוויץ עד דצמבר 1944. משם הגעתי למחנה ברגן־בלזן. כשהשתחררתי ביום 15 באפריל 1945 בידי הצבא הבריטי חזרתי ונישאתי לדֶזוֹ קליין. יש לנו שלושה בנים ושבעה נכדים.

קליין שמואל (שאוּ)

בשנת 1943 גויסתי לשרות העבודה, לפלוגה 110/57. בפלוגה זאת היינו רבים מנאג׳־באניה. עבדנו במקומות שונים בהונגריה. המקום האחרון היה במקום הנקרא ג׳ימש־ספוויז (Gyimes-Szépviz) שבהרי הקַארפַּאטִים. הדבר היה בחודש אוגוסט 1944.

ביום ראשון אחד שמענו מטוסים רבים. באותו יום פרצו הרוסים את החזית ההונגרית־רומנית. למחרת קבלנו פקודת נסיגה. הפלוגה שלנו מנתה 210 איש. כ־150 מהם נסוגו לפנים המדינה ואילו 60 איש השתמטו ונשארו במקום. היו בינינו גם חיילים הונגרים, מן הסגל של הפלוגה, שגם להם לא התחשק לסגת. הם הפקידו את גורלם בידינו.

התמקמנו בהרי הקארפאטים והסתתרנו בתוך יער. בצהרים גילו אותנו חיילים מהצבא האדום, שלקחו אותנו בשבי. לאחר צעדה ברגל של מספר ימים הגענו לעיירה טירגו־אוקנה. היינו מורעבים ומותשים. סודרנו בתוך מחנה שבויים, שבו היו כחמשת אלפים גרמנים והונגרים. אותנו, 63 איש, לקחו לעיר באקאו (Bacău), שגם לשם הובלנו בצעדה רגלית של כ־150 ק״מ. היינו מאוד מותשים. שוכנו בקסרקטין רחוק מן העיר שבו היו חיילים רומנים. אותנו מיקמו מחוץ לקסרקטין באופן זמני, במטרה להוביל אותנו לברית המועצות.

בבקאו עלה בידינו להתקשר עם יהודים והודענו להם כי ששים יהודים נמצאים בידי הרוסים, רעבים וחלשים ובקשנו אוכל. כעבור שעתיים הגיעו שני קצינים רוסים ושלושה בבגדים אזרחים. מסתבר שאלו היו קצינים רוסים גבוהים. הם באו במגע אתנו וחקרו כמה מאתנו. אחד מהם היה פקיד במפקדה הרוסית, יהודי מתושבי באקאו. שוחררנו וחולקנו אצל משפחות יהודיות בעיר. למחרת הוכנסנו לבית־החולים העירוני, שבו היו מאושפזים חיילים פצועים רבים מהצבא האדום.

לא יכולנו להשאר שם. הגענו לבוקארשט. שם פעל כבר הג׳וינט, שממנו קבלנו סכומי כסף למחייתנו. כעבור שנים־שלושה חדשים שוחררה גם טרנסילוואניה הצפונית וחזרתי לנאג׳־באניה.

קליין יוסי

אבי יונה קליין נולד בכפר גַאלַגוֹי שליד העיר דעש. בשנת 1920 נשא לאשה את אמי, בת ר׳ יצחק אַייזִיק שַאלַאמוֹן. נולדו להם ארבעה ילדים: אברהם יוסף, הֶדִי־חֶדוַה, אֶוַה ו־דוד. משפחתנו התפרנסה ממאפיה לעוגות. הורי היו אנשים דתיים מאוד. אבי היה שנים רבות בעל תפילה בבית־הכנסת שברחוב לַאקַאטוֹש.

כשנכנסו לגיטו הביא אתו ספר תורה, שלקח אתו גם לקרון שבו נסע לאושוויץ. בתור לסלקציה עלה בידו להחביא את ספר התורה תחת מעילו. אחד מאנשי הס״ס

הרגיש בדבר ומצא את ספר התורה, שזרק לאשפה ואת אבי שלח לתא הגזים.

עלי עברו מאורעות רבים, מהם אביא אחדים בקיצור. הילדות עברה עלי כמו על כל בני עירי. בית־ספר, חדר, ישיבות. בשנת 1941 גויסתי לפלוגות העבודה והגעתי למקומות שונים, בהם עבדתי עבודות קשות ומפרכות. הגעתי עד סביבת ווארשה בסלילת כבישים. וכן הגעתי גם לאוקראינה. באמצע שנת 1944, בהיותי בסביבת ווארשה, ערקתי מיחידתי. נתפסתי על־ידי פטרול גרמני. הועמדתי לקיר כדי להוציאנו להורג. למזלי הכדור פלח את יד ימיני בלבד ונפלתי. הגרמנים היו בטוחים שאני מת. לאחר שעזבו, סחבתי את עצמי והגעתי למקלט פתוח. זרקתי את בגדי ונכנסתי למקלט. הודעתי שאני חייל הונגרי שנפצע על־ידי הפרטיזנים שפעלו בסביבה. הרוסים היו כבר בשערי ווארשה. עוד באותו לילה העבירו אותי לבית־חולים גרמני. למחרת הועבר בית־החולים לגרמניה, ואני בתוכו. הלבישו אותי בגדי ס״ס. כך עברו עלי ששה שבועות. לאחר שהבראתי נשלחתי לווינה, ששם היתה מפקדה של הצבא ההונגרי. הגרמנים ציידו אותי בתעודות מתאימות, תעודת שחרור מבית־החולים, חופשת מחלה לחודש ימים, כרטיסי אוכל ולינה ובגדי ס״ס. התייצבתי במקפדה ההונגרית ונשלחתי יחד עם פצועים לבודאפשט. שם גילו את זהותי. שוב היה לי מזל ולא הוצאתי להורג. הורידו ממני את המדים. נשלחתי ליחידה של פלוגות העבודה בעיר פישפיק־לאדאן׳ (Püspükladány). כשהתקרב הצבא האדום החלה הנסיגה הגדולה לעבר הגבול האוסטרי. נלקחנו לכמה מחנות וביניהם מַטְהַאוּזֶן וגוּנְזקִירכֶן. במאי 1945 שוחררתי בידי הצבא האמריקאי. זמן רב שכבתי בבית־חולים.

בסוף השנה חזרתי לנאג׳־באניה. עבדתי בארגון ה״בריחה״. לאחר מכן הייתי בין המעפילים, אך נעצרנו בידי הבריטים וגורשנו לקפריסין. לאחר קום המדינה עליתי ארצה.

בני המשפחה ששרדו: אנֹכי — אברהם יוסף נשוי לאֱווה לבית רַייך בארצות הברית; הדי־חדוה, נשואה, בישראל; אווה נשואה לאֶרנוֹ בִּירוֹ, בישראל; דוד, רווק, בארצות הברית.

קליין אווה (רַייך)

בשנת 1944 גרתי בעיר סאטמר יחד עם הורי. לאחר שהגרמנים השתלטו על הונגריה חיפשתי דרך להתחבא. נוצריה בשם אליזאבט דובראן (Dobrán), נולדה מיקאץ׳ (Mikács) מסרה לי באפריל 1944 את כל תעודותיה. היא עשתה זאת ללא שום תגמול וללא טובת הנאה. כך ניצלתי מכניסה לגיטו. מצויידת בתעודות אלו הגעתי לנאג׳־באניה. שכרתי חדר מרוהט בעיר בתואנה שיש לי מחלת ריאות, שאויר המקום מועיל לי.

לילה אחד, לאחר שנאספו היהודים והוכנסו לגיטו, הגיעו שוטרים לבית שבו גרתי. הם חיפשו יהודים מסתתרים. בעלת הדירה שלי הבטיחה לשוטרים שאין בבית יהודים. למחרת בבוקר הלכנו, בעלת הבית ואנכי, למשרד המשטרה, כדי להרשם שם כדיירת משנה, כדרישת החוק.

לאחר ארבעה שבועות נסעתי לבודאפשט. שוב שכרתי חדר מרוהט אצל אשה אלמנה, שבנה היה שוטר. היא היתה אנטישמית לא קטנה. החזקתי בארנקי את תמונת בנה השוטר, שהיה מגויס בחזית, ובכל מקום הראיתי את התמונה של ״ארוסי״ המגויס. עבדתי במשרות שונות במקומות עבודה שהתחלפו לעתים תכופות, בשל ההפצצות של מקומות העבודה. הדבר גרם לי דאגה וטרדה לא קטנה, שכן על כל מקום עבודה חדש הייתי חייבת לדווח למשטרה.

בינתיים הגיעו לבודאפשט דודי ואחי, ששרתו בפלוגות העבודה. עזרנו זה לזה, בחודש דצמבר, בהתהלכי ברחוב, פתאום זהה אותי אחד מבני עירי, איש צלב־החץ. הוא עמד על כך שאלך אתו אל המפקדה של מפלגת צלב־החץ, ושם בוודאי היו מוציאים אותי להורג. תוך כדי כך החל לרוץ בסוף הרחוב בחור יהודי. איש צלב החץ רדף אחריו וירה בו ופצע אותו. אני נצלתי את המהומה וברחתי לכיוון הנגדי וכך נצלתי. נודע לי שהבחור שוכב בבית־חולים, יחד עם אנשי צלב־החץ. ביקרתי אותו.

כך שרדתי בחיים הודות לאותה בחורה אליזאבט, שמסרה לי את תעודותיה. היא סיכנה בכך את חייה ואת מקום עבודתה — היא עבדה במפקדת הז׳אנדרמריה — וכך יכלה להציל אותי מים של סבל.

רוֹזֶנְבֶּרג ואסיל־לאסלו

לפני המלחמה מנתה משפחתינו עשר נפשות. אבי שאנדור רוזנברג יליד 1881; אִמִי הרמינא (הַאֲנִי) נולדה זִיכֶּרמַן ילידת 1883; בֶּלָה (Béla) יליד 1907; אלמר (Elemér) אלי יליד 1909; אַנְדוֹר יליד 1911; ארז׳בט (Erzsébet-Böske) ילידת 1913; לאסלו יליד 1914; משפחתו של בֶּלָה אשתו וִוילְמָה נולדה פֶלְדמָאן בשנת 1912; ילדיהם: אגנש ילידת 1934; אִירֶן ילידת 1936.

עד שנת 1927 התגוררה משפחתנו בעיר סאטמאר. אבי התפרנס שם מחנות מכולת. באותה שנה היגרה משפחתנו לבלגיה (אנטוורפן). אבי היה בעל מסעדה. בשנת 1931 חזרנו מבלגיה לסאטמאר. בבלגיה נשארו אֶלְמֶר ואַנְדוֹר. בֶּלָה התחתן בשנת 1932. בשנת 1937 התחתנה גם אחותי בושקה Böske.

בשנת 1935 עברה משפחתנו לנאג׳־באניה. בשנת 1941 גויס אחי לפלוגת העבודה. אני גויסתי בחודש מאי 1942 לפלוגת העבודה 110/10 שהיתה בפיקודה של המפקדה בנאג׳־באניה. משם הועברנו לפלוגה 110/3 שבמחוז זאלא (Zala). עבדנו במחצבת אבנים. בסוף 1943 הועברה הפלוגה למחנה Örkénytábor, שבו הועסקנו בבנייה צבאית. בספטמבר 1944 הועברנו לבודפשט ושם שולבנו בפלוגה שהובלה למערב הונגריה בסביבת העיר שופרון. שם הועברנו לארגון הצבאי הגרמני TODT, תחת פיקוח חמור של חיילים גרמנים חמושים. עבדנו ביערות הסביבה בכריתת עצים בתנאים בלתי אנושיים. בתחילת 1945 הועברנו למחנה מטהאוזן. במחנה זה פגשתי את אחי בֵּלָה ומאז היינו יחד עד לשחרור.

באפריל 1945, עם התקדמות הצבא האדום, הוצעדנו למחנה גונסקירכן. שם שוחררנו ב־5 במאי על־ידי הצבא האמריקאי. מהתלאות שעברו עלי חליתי מאוד. הוכנסתי לבית־חולים צבאי אמריקאי שבו זכיתי לטיפול רפואי מסור ואינטנסיבי במשך שלושה חדשים. לאחר מכן נסענו, דרך פרסבורג ובודאפשט, הגענו לנאג׳־באניה, יחד עם אחי הנזכר, בראשית אוקטובר 1945.

רק שלושה חזרו ממשפחתנו. אחי בֵּלָה, אחותי בושקה ואני. שני האחים שנותרו בבלגיה, אלמר ואנדור גורשו בשנת 1942 לאושוויץ, יחד עם בני משפחותיהם, מהם לא שרד איש. אבי נפטר בנאג׳־באניה בשנת 1943 והוא קבור שם בבית־העלמין היהודי. אחי בלה נפטר בישראל בשנת 1987 ונטמן בקרית־אתא. כיום נותרנו שנים, אחותי בושקה ואני. שנינו מתגוררים בחיפה.

רוֹזֶנְבֶּרג אוֹלְגָה (אבראהאם)

לפני המלחמה מנתה משפחתנו שש נפשות. אבי, משה אבראהאם, היה נוֹטָאר. יליד 1893; אמי, אסתר אבראהאם (יאקאב) ילידת 1900; אני אוֹלְגָה נולדתי בשנת 1923; סבתי, רֶגִינָה אבראהאם (קוּפֶּרְשְׁמִידט); אמי החורגת שרה (פולאק) ילידת 1899; אחותי קלריקה ילידת 1938; סבי החורג, יעקב פולאק (שנת לידתו אינה ידועה לי).

עד 1928 גרנו בישוב רמטי־מעזיי (Remetemezö), שבו שימש אבי נוֹטָר הכפר. בשנה זו עברנו לישוב קובארגו־וואר (Kövargovár), שגם בו החזיק אבי במשרה זו. כאשר עלה משטר גוגה־קוזה לשלטון פוטר אבי ממשרתו. אז עברנו לנאג׳־באניה. בשנת 1928 נפרד אבי מאמי. בשנת 1937 נשא לאשה את שרה פולאק.

אותי עצרה המשטרה בספטמבר 1941 בשל פעילות אנטי־פאשיסטית. הוסגרתי למשטרת בוּדַאפֶּשְׁטְ והייתי במעצר ב־Toloncház. לאחר שלושה חדשים שוחררתי ונשלחתי לנאג׳־באניה והייתי תחת מעקב ופיקוח צמוד.

במאי 1943 הוזמנתי לסאטמאר להתיצב בפני ועדה בודקת בת חמשה חברים שהגיעה מבודאפשט. הועדה גזרה עלי ששה חדשי מעצר. בזכות היותי קטינה לא הופעל גזר־הדין והמשכתי להיות תחת מעקב בעיר.

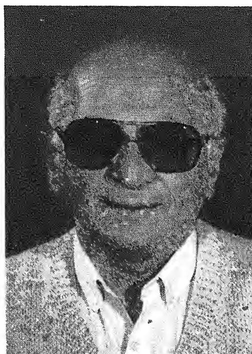
בחמשה באפריל 1944 נעצרתי שוב בידי המשטרה. יחד עמנו נעצרו יהודים נוספים: מַארְגַרֶטָה לאוו (הֶעֶרש), אֶוָה בִּירוֹ (קְלַיין), רוזי׳ קוֹרְנְרַייך (אַדְלֶר), אֶלְזָה אַבְרַאהַאם, ד״ר טרופלוביטש, ד״ר שארודי, אליאש הערש ואחרים. לאחר שבועיים הובלנו לבודאפשט לבית המעצר (טולונצהאז הנ״ל). בסוף אפריל 1944 גורשנו לאושוויץ־בירקנאו. למיטב ידיעתי היתה זאת הקבוצה הראשונה של יהודים מהונגריה שהגיעו למחנה השמדה זה.

לאחר קעקוע מספר בזרועי נשלחתי לעיר ברנסדורף בתוך קבוצת נשים לבית־חרושת לאריגים. שם הייתי עד 9 במאי 1945, שבו שוחררנו בידי הצבא האדום. בסוף מאי הגעתי חזרה לנאג׳־באניה.

כל בני המשפחה האחרים היו בגיטו נאג׳־באניה ומשם גורשו לאושוויץ. כולם נספו בתאי הגזים, להוציא את סבתי רֶגִינָה אַבְרַאהַאם, שנפטרה בשנת 1942 בנאג׳־באניה. אמי, שהתגוררה בקלוזש גורשה משם לאושוויץ. גם היא עלתה על המוקד.

רוֹזֶנְצְווַייג אוסקר

בראשית אפריל אספו אותנו בשטחו של בית־החרושת ללבנים בנאג׳־באניה. דחסו אותנו בתחום צר, שממנו התהווה הגיטו. הצעירים נאלצו לחיות תחת כיפת השמים, כדי להשאיר את מקומות המגורים לזקנים ומבוגרים. כך ציפינו לימים טובים יותר. מפאת מחלתו של אבי הוכנס לבית־הכנסת הגדול. אני נשארתי אתו ככל שהורשיתי. לאחר כמה ימים גם הוא הוכנס לגיטו, שם כבר היו אמי ואחי ארנו. כך היינו כל המשפחה ביחד. ימים אחדים לאחר מכן החל הגירוש בתנאים גרועים ביותר, בקרונות בהמות דחוסים. נסענו דרך העיר קאשאו לכיוון מזרח. איש לא ידע לאן מובילים אותנו. הרכבת התקרבה למחנות המוות. שמועות בישרו שאנו מובלים לעבודה. הגענו לבִּירְקְנַאו. בדחיפות ובמכות הוצאנו מן הקרון אל מגרש המִפְקָדִים (אַפֶּל־פְּלַאץ). כאן חיכו לנו אנשי ה־ס״ס עם רובים, ונוכחנו מה מצפה לנו.

בלילה החלה הַסֶלֶקְצִיָה. צעירים ימינה. אלה שהלכו שמאלה כבר לא ראינו עוד. באולמי המקלחות, הזרימו גאז במקום מים. תוך דקות ספורות כבר הובלו המומתים

לכבשנים. מאז לא ראיתי את הורי. אין באפשרותי להעלות על הנייר את התנאים המחרידים שבהם התקיימנו. העמידה בתור יום־יום במשך שעות כשאנחנו ערומים. המכות האכזריות והעינויים הבלתי נסבלים. רבים חלו בדיזנטריה ונלקחו לתאי הגזים.

לאחר מכן הובלנו למחנה מטהאוזן. בתנאים מחרידים הועלנו לראש ההר, שעליו שכן המחנה, על 186 מדרגות. לא רבים הגיעו אל ראש ההר. לא מעט מן המעפילים להר כשלו ונפלו והבאים אחריהם דרסו אותם ודרכו עליהם. העליה להר היתה מלווה מכות אכזריות ללא הפסק. במטהאוזן הופרדתי מאחי. אני הגעתי לבלוק 15 ואחי לבלוק 14. ימים אחדים לאחר מכן הגעתי למחנה אֶבֶנְזֶה. כילד הגעתי לקבוצה של נוער בצריף מס׳ 15. כאן היו בני נוער מעמים שונים. ביום הראשון גזלו ממני — תוך כדי מכות — את פרוסת הלחם. עבדתי כְּסָנִיטָאר בקֶסַרְקְטִין של אנשי ס״ס. מצבי היה נסבל. כאשר ניקיתי את החדרים מצאתי לעתים קרובות חתיכות לחם ובצל. כאן הייתי בערך חמישים יום.

לאחר מכן חולקתי לעבודה במחצבת אבנים. העבודה היתה קשה מאד. למזלי הופצצה המחצבה כמה פעמים על־ידי אוירונים אמריקאיים. עבדתי בחוץ בתיקון מסילות הברזל והרצת הקרונות עליהן. לאחר יום עבודה נאלצנו לפנות את המתים שנפחו נפשם יום־יום. חלשים, חולים ורעבים היינו ובקושי עמדנו על רגלינו. לא היה בכוחנו לגמור את העבודה כפי שתבעו הממונים עלינו ולפיכך הפליאו בנו את מכותיהם. מי שלא חָוָה את הדברים הללו אינו מסוגל להאמין. את הזוועות הללו אין בכוח אנוש לתאר.

בימי ראשון אחר הצהרים היינו נפגשים מדי פעם עם חברים מנאג׳־באניה. בכל פגישה נוכחנו לדעת שמספרנו הולך ופוחת. אני מזכיר כאן את חברי המומת טיבי ברגר. הייתי ביחד עם באנדי לַאזָרוֹבִיטְש, לאלי פֶּלְדֶהָיים, לאבי קְלֵיין. תקותינו היחידה היתה שנזכה לחזור הביתה, לפגוש את בני המשפחה ולהמשיך את החיים.

בעת הנסיגה, כשהגרמנים שלחו טראנספורטים למחנה אֶבֶנְזֶה הגיעה קבוצה שבתוכה היו אחי הגדול ובנו (שיותר מאוחר נספו גם הם) את השמחה אין בידי לתאר. הימים חלפו בקושי עד לשחרור בידי הצבא האמריקאי. בדרכי עקיפין והרפתקאות הגענו הביתה. לצערי לא חיכו לנו בשורות משמחות. שם נשארו כל יקירנו. מכל משפחתי נותרתי לבד. אבי, אמי ואחי הגדול לא חזרו.

שטקל פרידה (וייס)

אבי גזה וייס נולד בשנת 1910 בכפר קובאש־קאפולנוק (Kováskápolnok). בגיל 13 נשאר יתום־מלחמה, אמו האלמנה ועוד שבעה אחים ואחיות. לא עלה בידו ללמוד, שכן עליו היה לעבוד כדי לסייע בפרנסת המשפחה. הוא היה סוחר תפוחים. במשך הזמן ייסד את מפעל Romfruet ליצוא תפוחים, שמאוחר יותר התרחב וכלל גם בית־חרושת לריבה. בגיל 23 התחתן ונולדו להם שתי בנות.

הוא זכה להערכה רבה בשל יושרו ונכונותו לעזור לכל מי שפנה אליו. היה בעל למופת ואבא אהוב. נאמנותו למשפחתו היתה בעוכריו. הוא היה בשרות העבודה. כשנודע לו שמשפחתו הוכנסה לגיטו ערק מפלוגות העבודה והתגנב אל תוך הגיטו, כדי שיהיה יחד עם משפחתו. וכך גורש גם הוא לאושויץ. הגיע למחנה מאטהאוזן ושם נספה בשנת 1945.

אמי פאולה קאהן (כהן) נולדה בשנת 1910 בעיר מארוש־וואשרהל. הם נישאו בשנת 1928 והתישבו בנאג׳־באניה. היא עזרה לאבא. תוך זמן קצר הגיעו חיי המשפחה המאושרים לקצם. אחותי הקטנה אווה בת ה־13 נספתה בכבשן. אני ואמי עברנו את כל המוראות ורק הודות לה נשארתי בחיים. כל ימי חייה רדפה צדקה וחסד וזכתה להערכה כללית. הגורל התאכזר לה. היא התעוורה בדמי ימיה. נפטרה בשנת 1988 בנאג׳־באניה. לא זכינו לכך שנעלה ביחד לישראל.

את זכרם תמיד אנצור בלבי. יהא זכרם ברוך.

תמרי חיים (על אביו ר׳ שלום טייטלבוים ז״ל)

ב־13 במרס 1994 הגשתי תביעה משפטית לשלטונות הונגריה על רציחת אבי ר׳ שלום טייטלבוים תושב הכפר שיקרלו (Nagysikárló) ליד נאג׳־באניה.

1. את אבי רצחו חיילים הונגרים מפלוגת דאנדאר (Dandár) ביום ראשון 29 בספטמבר 1940. הוא היה הקרבן הראשון של הצבא ההונגרי בדרכו לכבוש את נאג׳־באניה.

2. ביום השבת, 28 בספטמבר 1940, הגיעו לביתנו שלושה חיילים מהפלוגה הנזכרת ותבעו מאבא שימכור להם דלק. לאבא היתה חנות ובין השאר מכרו בה גם דלק. אבי הודיע כמובן שימכור להם דלק. החיילים שאלו מתי לבוא ואם להביא אתם כלים. אבי ענה שיבואו בערב. ובכך עזבו את המקום.

3. למחרת, 29 בספטמבר, חזרו שלושה החיילים שהיו חמושים והודיעו שאבי עצור בעוון סירוב פקודה. הם לקחו אותו לכפר הסמוך (כ־6 ק״מ) למיסטוט־פאלו (Misztótfalu).

4. אחותי חזרה הביתה כעבור שעתיים והשכנים סיפרו לה שלקחו את אבי דרך השדות לכיוון הכפר הנזכר. אך הז׳אנדרמריה בכפר לא ידעו כלום. משם הלכה לעיר נאג׳־באניה וגם שם לא ידעו כלום.

5. עברו כמה ימים ולא קרה כלום. אחותי ביקרה בבתי הסוהר שבסביבה, ז׳יבו, דעש, שיללמד, אך ללא תוצאות.

6. גם לאחר ביקור בקלויזנבורג לא החכמנו יותר. שם יעצו לנו לעלות לעיר הבירה בודאפשט. אחותי, בלוַית עורך־דין, נסעה לבודאפשט. הוגש תזכיר לעוצר הורטי ובקשה לראיון אישי.

7. ואמנם אחותי זכתה לשימוע על־ידי פקיד בכיר במשרד העוצר.

8. לאחר הראיון קבלה אחותי מעטפה רשמית חתומה בחותמת המלוכה ואמרו לה למסור מכתב זה לבית המשפט הצבאי בעיר סקש־פהרוואר (Székesfehérvár), ושם יטפלו בעניין.

9. למחרת הגשת המכתב הרשמי נתקבלה אחותי על־ידי אישיות רמת־דרג בבית־הדין שהתיחס אליה בכבוד רב ואף חבק אותה בחום. הוא הביע את צערו על המקרה הטראגי והודיע לה שאת אבי רצחו באותו יום. הוא מסר לה מכתב בצירוף מפה בכתב־יד ובה ציון מקום קבורתו של אבי ביער ליד הכפר בושאג (Buság). הוא הוסיף שהרוצחים עצורים והם יועמדו לדין. אחותי הופנתה לבית־הדין הצבאי בקלויזנבורג, ששם ינחו אותה כיצד למצוא את המקום שבו נקבר אבי.

10. אחותי, יחד עם כעשרים־שלושים יהודים חיפשו את המקום ולא מצאו. הודיעו על כך לקלויזנבורג בשבוע הראשון של פברואר 1941. קבלנו הודעה מקלויזנבורג, שב־9 בפברואר בבוקר נהיה בתחנת הרכבת של בושאג ושם תפגוש אותנו משלחת, שתכלול גם את הרוצחים.

11. ואמנם באותו יום הגיעו שלושה רופאים וגם שלושת הרוצחים. רק בני המשפחה הקרובים הורשו להיות נוכחים במקום. תוך עשר דקות הצביע הסמל פרנץ נמט (Német Ferenc) על מקום קבורתו של אבי. ממרחק של כשני מטר עמדתי מאובן וחסר אונים, בהתבונני בפרצופו הציני של הרוצח. את הגופה העלו על עגלה ולקחו אותה לאסם בתוך הכפר וניתחו אותה במשך יומיים. ב־12 בפברואר הובא אבי לקבר ישראל בכפר שיקרלו. יהי זכרו ברוך.

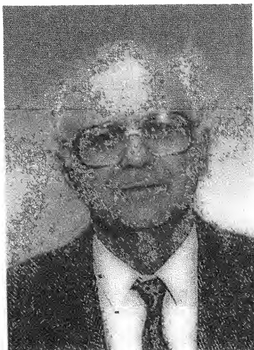
12. הגשנו תביעה משפטית. היו שנים או שלושה דיונים בבית המשפט (איני זוכר אם בקלויזנבורג או במקום אחר). בדיון האחרון באו לידי החלטה שאי־אפשר להאשים שלושה חיילים הונגרים הגונים ״בשביל יהודי אחד״.

★

צבי מירון (מושקוביץ)

1. מבוא

כאשר התישבתי לכתוב זכרונות על כל מה שעבר עלי לפני למעלה מחמישים שנה, בתקופת השואה, לא יכולתי שלא להביט אחורה ולנסות להזכר במאורעות טרגיים אחרים שפקדו את עמי — עם ישראל, במרוצת אלפיים שנות גלות.

אני רואה, בדיעבד, את השואה שפקדה את עמנו, בדורנו באירופה, כעין המשך להיסטוריה של עם ישראל באלפיים שנות גלות המורכבת, לצערינו, מרדיפות, פוגרומים, גירושים ומאורעות של השמדה רוחנית וגם פיזית. אני שעברתי את השואה וחזיתי על בשרי חלק מהטרגדיה הזאת, תפילה בלבי שזה יהיה המאורע האחרון של רדיפת יהודים בארצות תבל בהן חיים עד היום יהודים.

אנסה אם כן להעלות על כתב מספר ארועים טראומטיים שקרו לי לפני המאורע האיום והנורא הזה.

2. אנטונסקו

בשנים 1937—1940 (ספטמבר 40) העיר נאג׳ — באניה (N.B.)היתה שייכת לרומניה ונקראה, כידוע, אז כמו היום, באיה מארה (B.M.).

ממשלות רומניה שכהנו בתקופה זו, בתוכם צורר היהודים יון אנטונסקו, שהיה מקורב לאנשי ״משמר הברזל״, כולן היו ממשלות אנטישמיות והתנכלו לאוכלוסיה היהודית, בין היתר, על ידי הוצאת גזרות אנטי יהודיות שונות, שהפכו את הצבור היהודי לאזרחים מסוג נחות. הממשלות האלה גם סללו את הדרך לאוכלוסיה הרומנית להתנכל לשכניהם היהודים באופן ״פרטי״ ולהצר את צעדיהם בתחומי הכלכלה, החברה, התרבות ועוד ועוד.

עד כמה שאני זוכר, אנחנו קבלנו את הגזרות בדאגה, באימה ופחד, אבל בראיה היסטורית גלותית שאמרה, ״היו לעם ישראל בעבר גזרות רבות וקשות ויצאו מהן״, פעם יותר טוב ופעם אחרת פחות טוב, גם הפעם אנחנו נצא מזה בעזה״ש. חלק מהצבור שאני גדלתי בו ראו במאורעות ״גזרה מהשמים״ וקרא להרבות בתפילה וצום על מנת להעביר את רוע הגזרה.

3. אנטישמיות בבית הספר

בשנים 1938—1939 הייתי נער בן 9—10 ולמדתי בבית הספר העממי של המדינה. הייתי תלמיד בכיתה ג׳ או ד׳ והיהודי היחיד שגידל פיאות, מתוך כעשרה תלמידים יהודיים.

היתה לנו מורה ממוצא רומני בשם גברת גרציאני (Gratiani) והיא ירדה לחיי התלמידים היהודים ובמיוחד לחיי. אני חושב שזה בגלל הפיאות. זה התחיל בכך שהיא דרשה ממני לכתוב בשבת, על אף שהנחיית הנהלת בית הספר היתה שהתלמידים היהודים פטורים מלכתוב בשבת. היא ירדה מדרישתה רק לאחר פניית אמי ע״ה למנהל בית הספר בתלונה.

דרך נוספת להציק לי ולהשפיל אותי בפני תלמידי הכיתה מצאה בסיפורים אנטישמיים על יהודים שמגדלים פיאות. יום אחד דרשה ממני להתיר את הפיאות, שהיו אסופות וקשורות מעל לאוזניים, כדי שתוכל ״לבדוק אם אין בהן כינים״. לאחר שטענתי כי אינני מצליח להתירן (הפיאות אכן היו דבוקות במי סוכר) ניסתה בעצמה להתירן עם סרגל לעיני כל תלמידי הכתה שצהלו והריעו לה על יזמתה.

4. סיפוח צפון טרנסילבניה להונגריה

כידוע, הצבא ההונגרי נכנס אלינו לנאג׳־באניה ביום שבת 7 בספטמבר 1940. זכורני שאבא, אחי שאול ואנוכי הלכנו להתפלל לבית כנסת הגדול למנין הראשון כדי שנהיה חפשיים כל היום לחזות בכניסת הצבא. אני זוכר שיצאתי יחד עם אחי לרחוב ״פלשו באניה״ והתבוננו במחזה שהתרחש בפנינו. ההונגרים עמדו בהמוניהם עם דגלים ביד ונופפו לצבא שעבר, השתוללו צעקו ושאגו כל הזמן ״יחי הצבא ההונגרי״, ״יחי הורטי״ ועוד כל מיני סיסמאות אחרות.

כפי שאני זוכר, הורי לא כל כך התלהבו מחלופי השלטון בפרט אמי ע״ה שמוצאה מהעיר Balalasa gyarmat — הונגריה, והיא הכירה אותם יותר טוב מאתנו. אם כי היתה תקוה בלבנו שעם השלטון ההונגרי נוכל לעבור טוב יותר את המלחמה, וזו גם הדעה שהיתה רווחת בקרב הציבור היהודי. אולם, עד מהרה התברר לנו שטעינו.

5. ממאורעות המלחמה

לאבי היה בית מלאכה לאריגה והעסיק מספר עובדים. לאחר פרוץ המלחמה נאלץ אבא לסגור את בית המלאכה עקב מחסור בחוטי כותנה שיובאו בעיקר ממצרים. לאחר זמן קצר נתקבל אבא לעבודה לביח״ר ״פוניקס״, בו קיבל לידיו לנהל מטויה ובית מלאכה לאריגת בד צמר עבה (Panura) שנועד לזיקוק חומרים כימיים. אבא עבד ב״פוניקס״ עד שההונגרים סילקו אותו, בשנת 1942, יחד עם יהודים רבים שמצאו את פרנסתם במפעל הגדול הזה.

לאחר סילוקו מ״פוניקס״, חזר אבא לבית המלאכה שלנו והתחיל לייצר שטיחים מסמרטוטים שקנה, במחיר סמלי, מבעל מחסן לסמרטוטים ששמו היה פרידמן והמחסן שלו היה ברחוב Agyagos. זכורני שכל המשפחה התגייסה לעבודה זו. אחי שאול ואני סחבנו את הסמרטוטים מהמחסן לביתנו, אחיותי היו ממיינות את הסמרטוטים לפי צבעים, גוזרות אותן לרצועות, ומגלגלות אותן על סלילי קרטון (שפונדל בלע״ז). אבא ואחי שאול עסקו באריגת השטיחים.

אריגת השטיחים לא נמשכה זמן רב, עקב מחסור בחוטי פשתן, ומשפחתנו נשארה ללא מקור פרנסה. כך שהגענו לפת לחם אחרונה. בלית ברירה התחיל אבא לסחור בקמח שהיה אז בקיצוב. אבא היה נוסע פעמיים עד שלוש פעמים בשבוע ברכבת לכפר שנקרא ווארול (Szinérváralya), מקום מגוריו של סָבא משה ז״ל, ומביא אתו בכל פעם 2—3 מזוודות עם קמח. אבא נהג תמיד לחזור עם המזוודות בערב ולא לרדת בתחנת הרכבת הראשית, מפחד שייתפס על ידי שוטרים או שוטרי חרש ששרצו בתחנה. הוא ירד בתחנת משנה שנמצאת בככר Szénatér שם חיכינו לו ועזרנו להעביר את המזוודות הביתה.

באחד הערבים בחורף שנת 43/44 המתנו בתחנה, אחותי רחל ואני לבוא הרכבת. והנה אבא יורד מהקרון בלי המזוודות ומסמן לנו לא להתקרב אליו. פתאום התנפלו עליו שני שוטרי חרש, עצרו אותו והחזירו אותו לקרון. כעבור זמן קצר ראינו שאבא יורד מהקרון עם שתי מזוודות, בלווי שני שוטרי החרש, ונעצר על ידי שוטרים שהיו במקום. אבא נלקח למשטרה לחקירה. למחרת, הלכנו אחותי רחל ואני והסתובבנו ברחוב לפני תחנת המשטרה. והנה אנו רואים את אבא מפַנה את השלג מהמדרכה בחזית המשטרה. רחל ואני עברנו לידו ושמענו אותו אומר לא מסרתי את שמי, לא מסרתי את שמי, תסתלקו. אמא מיהרה ופנתה לאחד מראשי הקהילה וביקשה לפעול בעניין אבא. כעבור שבוע ימים מופיע אבא בבית כשהוא מגולח — בלי הזקן. אבא סיפר שהלך מהמשטרה ישר למספרתו של ידיד משפחתנו, אדון ווייס, והוריד את הזקן, כדי שלא יוכלו לזהות אותו, אם חלילה ייעצר על ידי שוטר.

6. עבודות כפיה

מספר חודשים לאחר כניסת הצבא ההונגרי לעירנו החלו, כידוע, לגייס יהודים לעבודות כפיה. אחי חיים ז״ל גויס, כבר בשנת 1941 ונשלח תחילה למחנות בהונגריה ולאחר מכן הועבר לאוקראינה, שם שירת עד סוף שנת 1943. כל פעם שהגיע הביתה לחופשה היה מספר על החיילים ההונגרים שמדכאים ומשפילים אותם ועל הזוועות שמבצעים החיילים הגרמנים ביהודים שנכלאו בגטאות.

אחי חיים חלה בחורף 43/44 הוחזר להונגריה ואושפז בבית חולים בסָטמאר. בפעם האחרונה שראינו אותו היה לפני פסח בשנת 44, הוא בא הביתה להיות איתנו בימים הקשים האלה. אבא ביקש ממנו לחזור מיד לסטמאר כדי שנהיה מפוזרים, אם חלילה יקרה משהו. חיים חזר לבית חולים. לאסוננו הפיזור לא עזר, הוא נלקח באביב 44 לאושוויץ יחד עם כל היהודים שהיו מאושפזים בבית חולים.

7. השכנים ההונגרים

אני לא יכול שלא להעלות על כתב את התנהגותם של חבריי ושכננו ההונגריים. בהיותי נער יהודי חרדי לא היו לי חברים הונגרים וגם לא יכלו להיות לי חברים כאלה כיוון שעל פי החינוך שקיבלתי אנו היהודים הננו ״עם נבחר״, מִנהגינו אינם מְנהגיהם, ועוד ועוד. מעבר לזה הייתי עסוק כל היום בלמודי קודש והליכה לבית הכנסת לתפילות פעמיים ביום. בכל זאת היו לי 2—3 חברים הונגרים שגרו בשכנות לביתנו. כולם נתקו מגע. באשר לשכנים, לאמי היו קשרי שכנות טובים עם כל השכנות ההונגריות. אמי מוצאה מהונגריה ולמדה בבתי ספר תיכוניים במקום מגוריה, היא הכירה את התרבות ההונגרית והיתה קרובה לתרבות זו. מרביתן ניתקו מגע. אחד מהשכנים הרחיק לכת והתפרץ לבית המלאכה שלנו מספר ימים לאחר שנלקחנו לגיטו והוציא ממנו מכונות וכלים.

8. חודש מרץ 1944

אם זכרוני לא מטעה אותי, בחודש זה הגיעה קבוצה של חיילים גרמניים לעירנו. הופעת הגרמנים בעיר והשתלטות המפלגה הנאצית ההונגרית ״צלב החץ״ על העיר גרמו לכולנו פחד וחרדה. הפחד היה כמובן שהנה הגרמנים יחד עם שותפיהם ההונגרים הולכים לעשות לנו את אשר עשו לאחינו יהודי אוקראינה ופולין. ואכן את אשר יגורנו בא. כעבור זמן קצר יצאה גזירה לשאת טלאי צהוב על דש בגדינו, איסור נסיעה בתחבורה ציבורית, איסור לצאת מהבתים (להוציא שעתיים ביום) ועוד ועוד.

9. בדרך לגיטו

לא עבר זמן רב מאז שאסרו עלינו לצאת מהבתים, הנה באה גזירה חדשה לסלק אותנו מביתנו ולגרש אותנו לגיטו.

אינני זוכר אם ידענו מראש על היום המר הזה, מה שאני כן זוכר, זהו שמספר ימים לפני יום הגירוש היו בבית המלאכה מונחים צרורות בגדים, שמיכות ודברי אוכל ארוזים בארגזים. את אשר יגורנו בא. בשעות לפני הצהריים שמענו רעש ואחר כך צעקות ברחוב. הסתכלתי החוצה וראיתי שתי עגלות מלוות בחיילים וצעירים הונגרים עם רובים על כתפיהם עומדים ליד אחד הבתים בו גרו מספר משפחות יהודיות ושכנינו היהודים מעמיסים חבילות על העגלות. פחד אחז אותנו.

הנה העגלות עם החיילים מתקדמים לכיוון ביתנו ונעצרים באמצע הרחוב בין בית משפחת גרינברגר — החייט, שגרו מולנו, ובין הבית שלנו. אחד הצעירים ההונגריים מחזיק בידו רשימה, מביט בה ופונה לבית משפחת גרינברגר. החיילים מזרזים את משפחת גרינברגר לשים את החבילות שלהם על גבי העגלות.

הנה הם פונים לביתנו. אני מרים את ראשי ואני רואה שהצעיר ההונגרי עם רובה על כתפו הוא בן אחד השכנים ההונגריים מהרחוב שלנו, אני מביט בעיניו ולא יכול להוציא הגה מהפה. אחיותי פרצו בבכי ואני התחלתי לרעוד. אבא, אחי שאול, ואני לקחנו את צרורות הבגדים והחבילות עם דברי אוכל והעמסנו אותן מהר על גבי אחת העגלות. אני מסובב את ראשי לראות האם שכנינו ההונגרים רואים את אשר מעוללים לנו ואני לא רואה אף שכן ברחוב. התחלנו לצעוד בעקבות העגלות בכיוון רחוב ״פלשו באניה״. שאלתי את הצעיר לאן מובילים אותנו. תשובתו היתה לכיוון בית חרושת ״פוניקס״.

10. הגיטו

הגענו לבית חרושת ללבנים — לשעבר של אחד היהודים בעירנו. מסביב לבית חרושת שורצים ז׳נדרמים וחיילים. בפנים מהומה גדולה, משפחות שלמות, אנשים נשים וילדים וטף מסתובבות ומחפשות מקום להניח את הצרורות והחבילות שהביאו עמם. בכל השטח יש בכי של תינוקות, של ילדים וגם של מבוגרים.

הערב רד. אבא, אמא, אחיותי — לאה, רחל והדי ואחיי — שאול וזליג התמקמנו ליד קיר של מבנה רעוע ושם תחת כיפת השמים העברנו את הלילה. לא יכולנו להירדם. לא רק אנחנו לא יכולנו להירדם. משפחות רבות מסביבנו גם כן לא נרדמו. אבא, אמא, אחי שאול ואני לא ישנו כל הלילה, ישבנו מכונסים בתוך עצמנו ופה ושם החלפנו מילים.

אור הבוקר הבקיע ואנחנו מתחילים יום חדש עם מציאות חדשה. מציאות שלא ידענו עד כה, מציאות שלא האמנו שנחיה בה אי פעם. גם קודם לכן, בחודשים האחרונים, היה מצב בלתי רגיל שהיה מלווה בסבל רב, בכל זאת גרנו בביתנו וכל הזמן היה בלבנו זיק של תקוה שהנה החזית הרוסית מתקרבת אלינו ואנו נצא מזה איכשהו. עכשיו גם טיפת תקוה זו נעלמה. היינו כולנו מדוכאים. חלפו מספר ימים ובחרו במספר אנשים שישמשו כוועד של הגיטו. לא עבר יום שלא היה בו איזה אירוע מצער. מדי פעם הביאו יהודים נוספים לגיטו, כאלה ששכחו מהם או כאלה שנתפסו על ידי ההונגרים. אלה שנתפסו עברו שבעה מדורי גיהנום, לפני כניסתם לגיטו.

יום אחד הביאו לגיטו את משפחת בראך שהסתתרה אי שם באחד היערות. גם הם עברו השפלות ועינויי גוף ונפש. חלק מהגברים נלקחו לחקירה שהיתה מלווה במכות ודרשו מהם לגלות איפה הסתירו את כספם ותכשיטיהם.

באחד הימים הביאו קבוצה של אנשים שהשתייכו לעובדי כפיה, יהודים ששהו באותו הזמן בקסרקטין שליד נאג׳ באניה, ששימש כמחנה מעבר לעובדי כפיה. מפקד המחנה היה סגן אלוף רביצקי הידוע, שעזר רבות לאחינו היהודים. לאחר המלחמה נודע כי בעת היעדרו של רביצקי מהמחנה, גירש סגנו את קבוצת היהודים לגיטו.

בעת ההיא נפוצה שמועה כי מגיטו סָטמאר הוציאו יהודים ושלחו אותם בקרונות רכבת ליעד בלתי ידוע. פחד ויאוש אחז את כולנו. אבא ואמא שוחחו איתנו על השמועות האלה. אינני זוכר מה רצו להגיד לנו, אני זוכר רק שהחליטו לגזוז את הפיאות של אחי הקטן זליג ז״ל שהיה אז בן ארבע. (אני את פיאותי הורדתי בחודש מרץ לאחר כניסת חיילים גרמנים לעירנו). את מלאכת ״השכנוע״ הטילו עלי. לאחר שלא הצלחתי לשכנע את אחי הקטן אז הלכתי ועשיתי זאת שלא בהסכמתו. אחי זליג פרץ בבכי מר ויבב, איפה הן הפיאות שלי (״ווי זענען מיינע פייעס״). הבכי של אחי הקטן נגע מאוד לליבי.

11. תענית יחיד

לאחר שגזזתי לאחי זליג את הפיאות נהייתי עצוב מאוד. מצד אחד הייתי מחוייב למלא את מצוות הוריי, מה גם שהמעשה הזה היה לכל הדעות לטובתו של אחי, עקב הידיעות המעורפלות שהתפשטו בגיטו. מצד שני, אני גזלתי מהילד הזה את הדבר הנעלה ביותר שהיה לו — סמל של היהודים, סמל שהאמין שזו התגלמות היהדות. המצפון הציק לי. התשובה המתאימה ביותר שמצאתי להשקיט את מצפוני היתה לגזור על עצמי תענית יחיד, וכך עשיתי. באותו יום, בתפילת מנחה, בקשתי מהקב״ה שיענה לתפילתי בעת צרה וצוקה. למחרת קיימתי יום צום.

12. הדרך לאושוויץ

הנה הדבר הגרוע ביותר שפחדנו ממנו קרה. ביום שני של חג השבועות, שחל בשנה זו בימים ראשון ושני, הגיעו לגיטו השכם בבוקר הרבה ז׳נדרמים הונגרים עם הנוצות המפורסמות בכובעיהם. מיד ידענו שמשהו עומד לקרות.

ואכן בשעות הבוקר יצאה הוראה ממפקדת הז׳נדרמיה, בה נאמר כי, כל משפחה שיקראו בשמה עליה להתייצב בשער הגיטו. לפי ההוראה מותר היה לקחת לכל אדם רק צרור בגדים או חבילה קטנה.

הז׳נדרמים או חיילים הונגרים, אינני זוכר כבר, הובילו אותנו אל מחוץ לגיטו לשטח פתוח וכאן חזר על עצמו הריטואל הקבוע שהיה מדי פעם בגיטו, וכך נאמר: ״אתם חייבים למסור מיד את כל דברי הערך שיש לכם״, מי שלא ימסור וימצאו אצלו דברי ערך מתחייב בנפשו. לאחר מכן קראו בשמם של מספר גברים ונשים, בדקו בכליהם וגם ערכו להם בדיקה גופנית. האנשים האלה עברו יסורי גוף ונפש, (תודה לאל את הורי לא קראו לבדיקה) כל זה היה מלווה בצעקות אימים ובמכות.

בשעות אחר הצהריים נסתיימה מלאכת הגירוש. משפחתי מנתה שמונה נפשות: אבא, אמא, אחיותיי — לאה, רחל והינדה, ואחיי — שאול וזליג. לפנות ערב יצאה הרכבת לדרכה למקום בלתי ידוע. חששנו מאוד שמגרשים אותנו לאוקראינה, למקום שגירשו יהודים בשנים 42 — 44 ולא חזרו משם, בכל זאת האמנו, או רצינו להאמין, או שהז׳נדרמים אמרו לנו, כי לוקחים אותנו לעבודה.

הושלכנו כ־80 — 100 איש לכל קרון משא. ישבנו משפחות משפחות אחד בתוך השני מכונסים בתוך עצמנו. עולמנו חרב עלינו. כיוון, שכל עוד היינו כלואים בתוך הגיטו, ויכולנו להלך בו, היה בלבנו זיק של תקוה, שהנה עוד מעט החזית הרוסית תתקרב אלינו ואנחנו נוכל לברוח או נשוחרר, עתה גם התקוה הקלושה הזאת נגוזה, אנחנו היינו כלואים בקרונות כמו חיות טרף.

עבר לילה וגם יום מאז שהושלכנו לקרונות, הרכבת ממשיכה כל הזמן לנסוע ואנחנו לא יודעים לאן מובילים אותנו. האשנבים בקרונות היו אטומים ודרך החרכים לא הצלחנו לקבוע לאיזה כיוון נוסעת הרכבת.

הצפיפות בתוך הקרון היתה קשה מאוד, אבל האווירה היתה עוד יותר קשה, היא היתה נוראה. כל הזמן היה בכי של ילדים וגם מבוגרים.

הנה הלילה השני יורד עלינו, הישיבה הצפופה על רצפת הקרון נתנה את אותותיה, האנשים היו שבורים ורצוצים. הצמא הציק מאוד לכולנו, בעיקר לילדים ולזקנים. הנה מצד השני של הקרון עולות צעקות. אחד הזקנים התעלף ומבקשים מים. אין תשובה. האשה מתחננת — בעלי ימות תנו כמה לגימות מים, אשה אחת מגישה מימיה שהיו בה עוד קצת מים ואומרת — ללגום רק שתים שלוש לגימות. אינני זוכר אם הזקן הזה החזיק מעמד עד ליום שישי האפל, יום שהגענו לאושביץ.

זהו היום השלישי שאנו כלואים בתוך הקרון. בסביבות שעות הצהריים נעצרה הרכבת ופתחו את הדלתות. אנחנו מביטים החוצה ורואים שאנו נמצאים בתחנת הרכבת של קאשו. אין מתירים לנו לרדת מהקרון, אבל הרשו ליהודים שעבדו בעבודות כפיה בקאשו להביא לנו מים.

זיק של תקוה התעורר בנו. אולי בכל זאת הביאו אותנו לכאן לעבודה ועוד מעט יורידו אותנו מהקרונות, אולם חיש מהר נמוגה התקוה מלבינו. כאשר האנשים מבחוץ ספרו לנו שכמעט בכל יום עוברת רכבת ובהן יהודים מהגיטאות והיעד הוא פולין. כאן ידעתי שגורלנו נחרץ ומצפים לנו שבעה מדורי גיהנום, בדומה ליהודי פולין. כעבור זמן קצר הופיעו חיילים גרמנים, סילקו את כל מי שנמצא בקרבת המקום, סגרו את הקרונות והרכבת יצאה את התחנה.

אנחנו נכנסים ללילה השלישי. כולנו יושבים דבוקים אחד בתוך השני, שומעים מכל הקרון בכי חרישי וגם לא חרישי. כל התקוות שעוד היו לנו נמוגו. פתאום קמה אחותי רחל פונה אל ההורים וצועקת, מה אנחנו יושבים ככה בשקט בואו נתחיל לצעוק שיעצרו את הרכבת, הזשנדרמים ההונגרים שיקרו אותנו, לא לוקחים אותנו לעבודה כי אם להרוג אותנו. אמא חיבקה את רחל נשקה אותה וניסתה להרגיע אותה. אחת הנשים בקרון אמרה, הנערה מסכנה, דעתה נטרפה עליה...

אני רואה שאבא מתבונן בנו כל הזמן כאילו רוצה לומר משהו אך לא יודע איך או אינו מסוגל לדבר, לבסוף

פנה אלינו ואמר, אני לא יודע אם לעבודה מובילים אותנו אם לאו, אבל גם אם לעבודה לא בטוח שתמיד נוכל להיות יחד. תצטרכו להסתדר לבד ולשמור על עצמכם. אני סומך על הקב״ה. איך שלא יהיה אם נגיע למחנה עבודה כל אחד מכם שלא תיפול רוחו — תלכו תמיד עם אלה שילכו לעבודה. אלוהים ישמור עליכם.

אבא חיבק את כולנו ונשק לכל אחד מאיתנו. כולנו פרצנו בבכי ולא רק אנחנו בכינו — כל האנשים בקרון בכו, בעצם כל הזמן בכו, בכו ובכו.

עוד לילה עבר והנה אנחנו נמצאים בבוקרו של היום הרביעי שאנו כלואים בקרון וכל הזמן נוסעים, וזה היה יום חמישי בשבוע. לפי שמות תחנות הרכבת שאנו עוברים ברור לנו שאנחנו נמצאים על אדמת פולין. עוד יום עבר. הרכבת עוצרת ואנחנו לא יודעים באיזה חלק של פולין אנחנו נמצאים.

הלילה יורד ואנחנו עושים את כל הלילה בתחנה. לא ידוע לנו אם זו התחנה הסופית או שהרכבת עצרה בגלל צפיפות הרכבות על המסילה. אי אפשר לעצום עין. חוץ מהתינוקות והזקנים אף אחד לא ישן. אני מנסה להקשיב לרעשים מסביב לרכבת ולנצנוצי האורות כדי לדעת האם אנחנו נמצאים בתחנת רכבת בתחומי עיר או מחוץ לעיר. הלילה עובר לאט ובעצלתיים.

13. אושוויץ — גיא צלמוות

אשמורת אחרונה של הלילה הולכת ומסתיימת ודרך האשנבים אני רואה לידתו של יום חדש. הכוכבים נעלמים לאט לאט ואור הבוקר בוקע מאי שם. זה היה יום שישי י״א בסיוון תש״ד — 2 ביוני 1944.

אני שומע רעש של מכוניות ההולך ומתגבר ומתקרב אלינו, אני גם שומע פקודות וצעקות של בני אדם בשפה לא מוכרת. הנה מזיזים את דלת הקרון ומולינו עומדים חיילים וקצינים גרמניים וגם אנשים עם בגדים מפוספסים. החיילים צועקים בצעקות מחרישות אוזניים ״רונטר, רוטנר״, כלומר לרדת, ומסמנים לנו לרדת מהר מהקרון. האנשים לקחו בידם חבילות אבל הגרמנים צעקו בגרמנית וסימנו בידיהם לא לקחת שום דבר. נוצרה מהומה גדולה. אני קפצתי מהקרון ונעמדתי שם לעזור לאמא לאבא ולאחיי לרדת. אני רואה לידי אדם בבגדים המפוספסים פונה אלינו וצועק ביידיש ״יידן וואָס זענט איהר אהער געקומען, דא וועט מאן אייך אללע אויס הארגענען״, כלומר: ״יהודים למה באתם לכאן הם יהרגו את כולכם״. אני רואה את תנועות הידיים והגוף ושומע מקולו צעקה של כאב מר וצער עמוק. אסיר יהודי אחר צעק לאמא, אשה, תמסרי את הילד (הכוונה לאחי הקטן זליג) לבאָבע כלומר לסבתא, אם את רוצה להשאר בחיים. אמא לא עזבה את זליג ועלתה על המוקד אתו ועם שתי אחיותי לאה והדי ע״ה.

צעקות החיילים הגרמנים שהיו מלוות בקללות, בהשפלות ובאיומים היו נוראיות, וזיעזעו את כולנו עד כדי כך שלא היינו מסוגלים לקלוט את כל מה שהתרחש מסביב. תוך כדי צעקות האיצו בנו החיילים הגרמנים להתקדם לכיוון שטח רחב ידיים.

14. הסלקציה

הסלקציה החלה. הפרידו בין גברים ונשים וציוו על הנשים לקחת עימם את הילדים. אמא, אחיותי: לאה, רחל והינדה ואחי הקטן זליג הלכו לכיוון אחד ואילו אבא, אחי שאול ואני הלכנו לכיוון אחר. תוך כדי הליכה סובבתי את ראשי לכיוון שאמא ואחיותי הלכו ורציתי לומר משהו אך לא יכולתי — המילים נתקעו לי בגרון, הרמתי את ידי ונופפתי להם על מנת שיבחינו בי, רחל אחותי קלטה את הנפנופים שלי והחזירה לי בחטף תנועת יד. זו היתה הפעם האחרונה שראיתי את אמי, אחיותי לאה והינדה ואחי זליג. את רחל ראיתי עוד פעם אחת באותו יום בבירקנאו.

אבא, אחי שאול ואני המשכנו להתקדם עם כל הגברים בטור עורפי כפי שציוו עלינו, ולאחר כ־200 מטר נעצרנו והנה אנחנו עומדים לפני קצינים גרמניים. אבא הלך ראשון, נעצר לפני הקצינים ואמר בגרמנית מתובלת ביידיש — מבלי שישאלו אותו: ״איך בין איין וועבער מייסטר״, כלומר אני אורג מקצועי. אחי שאול צעד אחריו והוא אמר בהונגרית אני גם כן אורג, אחריו התקדמתי אני ואמרתי גם אני אורג. כאן התערב אבא ואמר שוב בגרמנית, זהו בני והוא יודע לעבוד. הקצין הגרמני עשה סימן מוזר עם היד, כלומר שאני יכול להתקדם, כאילו רצה לומר, ״אתה במילא לא תשאר בחיים״. מסתבר, לפי כל מה שנכתב על הסלקציה באושביץ, כי הקצין שבידיו היו תלויים חיינו לשבט או לחסד היה הצורר הגרמני ד״ר מנגלה.

15. המקלחות

הדרך למקלחות לא היתה רחוקה. אנחנו נצטווינו להתפשט לפני המקלחות ולהשאיר בידינו רק את החגורה והנעליים. ערומים כביום היוולדנו נכנסנו לאולם גדול בו ישבו אסירים בבגדי אסירים וגלחו לנו את שערות ראשנו וכן גם השערות מכל הגוף. על הראש השאירו לנו שני פסי שערות מהמצח ועד לעורף. הם דיברו איתנו ביידיש כך שמיד הבנו שהם יהודים מפולין או אוקראינה. אינני זוכר מה הם אמרו לנו, אני רק זוכר שדיברו אלינו בגסות והשפילו אותנו.

מכאן עברנו למקלחות. הקטע הזה בתוך המקלחות לא זכור לי כלל והוא נמחק כליל מזכרוני. מה שאני כן זוכר, זה שקבלנו בגדי אסירים מפוספסים וכן גם לבנים (חולצה ותחתון) כנראה של יהודים שנשלחו לתאי הגאזים. החולצה שקיבלתי היתה חדשה וטובה מאוד, עד כדי כך טובה שמכרתי אותה מאוחר יותר בוואַרשה. לאחר שלבשתי את הבגדים עם הפסים הרגשתי שאיבדתי את זהותי. אני אינני אני, אני ליצן מקרקס.

16. מסדר ראשון

מהצד השני של המקלחות הופיעו אסירים אשר הובילו אותנו למגרש וציוו עלינו להסתדר בשורות, 10 איש בכל שורה. אלה היו אסירים "קאפו", כלומר, אחראים שאזכיר אותם עוד הרבה בהמשך זכרונותי.

לאחר שהסתדרנו בשורות, הורו לכל הנערים לצאת מהשורות ולעמוד בצד. אני עמדתי ליד אבא מצד אחד וליד אחי שאול מצד שני. אבא סימן לי לא לצאת. לא כל הנערים יצאו. קאפו אחד עבר בין השורות וצעק על כל הנערים שלא יצאו לצאת מיד ובתוכם אני. יצאתי, ומיד עשיתי סיבוב וחזרתי לשורות ליד אבא. קאפו אחר הבחין בי, בא אחרי והוריד לי שתי מכות על הכתפיים עם מקל שהיה בידו. לא צעקתי, לא בכיתי, כל העיניים היו מופנות אלי. אני הסתכלתי אל אבא ויצאתי מהשורה.

כל הנערים הסתדרנו בשורות של 5 איש בשורה, ועזבנו את המקום בליווי קאפו מלפנים וקאפו מאחור (כדי שלא נברח). עברנו דרך שער פנימית והוכנסנו לביתן גדול שבו היו רק ילדים.

17. בריחה

עבר למעלה מחצי יום מאז שגורשנו מהקרון ומאחורי היו כבר מספר ארועים, אחד אחרי השני, שטלטלו אותי חזק. תחילה הפירוד מאמא ומאחיותי, אחר כך "התספורת", ואחר כך המכות מהקאפו ולבסוף הפירוד מאבי ומאחי, ועתה אני תקוע וכלוא בתוך ביתן ילדים ש"אין יוצא ואין בא". הרגשתי בדידות והייתי גם עצוב.

בדרך לבלוק הילדים פגשתי נער מהעיר נאג־באניה שהגיע ברכבת שלנו, וגם הוא הופרד מאביו. מבלי לומר מילה התיישבנו והתבוננו אחד בשני והתחבקנו. לשנינו היתה מן תחושה פנימית האומרת "אחים אנחנו". הסתובבנו בבלוק במטרה למצוא עוד בני עירנו. לא מצאנו.

מחוץ לבלוק ליד החלונות המסוגרים הצטופפו אסירים יהודים דוברי הונגרית שביקשו לדעת אולי נמצאים ילדיהם בבלוק. הם צעקו את שמות ילדיהם ובפנים קראו בשמות הילדים — בקיצור היה בלאגן אחד גדול.

מה עושים מה עושים?, שאלנו אחד את השני, כיצד נוכל לברוח מכאן ולחזור אל אבי ואביו. תוך כדי שיחה אנחנו שומעים שמתארגנת קבוצת נערים המבקשים לצאת לשירותים הנמצאים מחוץ לבלוק. הצטרפנו לקבוצה. יצאנו מהבלוק בליווי מפקד הבלוק והנה אנחנו בחוץ, מסתלקים מהקבוצה ומתחילים ללכת ולחפש את המקום ממנו הביאו אותנו לכאן. הסתובבנו כחמש דקות ולא הצלחנו למצוא את השער הפנימי דרכו העבירו אותנו לביתן. בעודנו עומדים ומתייעצים מה לעשות לאן ללכת, תופסים אותנו ומחזירים אותנו לקבוצת הנערים החוזרים מהשירותים.

ליד הביתן מחכה לנו מפקד הביתן ומודיע כי הוא צריך קבוצת נערים לאחד המחנות בסביבה לעבודה טובה ושם נותנים אוכל טוב.

— חברי: בוא נברח שוב, אני לא מאמין להם.

— אני: לאן לברוח? הרי ניסינו ולא מצאנו את הדרך. אם יהיה לנו מזל נשאר בחיים.

אני זכרתי את דברי אבא בקרון בדרך לכאן.

מפקד הביתן ספר 50 נערים ובתוכם גם אנחנו, חברי היה מס׳ 48 ואני הייתי מס׳ 49. העבירו אותנו דרך שער פנימי למחנה הסמוך, לרחבה גדולה שם היו כ־500 אסירים יהודים דוברי הונגרית. שמחנו מאוד שצורפנו לקבוצה דוברי הונגרית, אבל שמחתנו היתה כפולה ומכופלת כאשר גילינו שאבא שלו וכן אבי ואחי שאול נמצאים בקבוצה.

אני רואה שאבא מתבונן בי ולא מוריד מבטיו ממני. לבסוף אמר: אצבע אלוקים. הסכמתי עימו ואמרתי: כן יד ההשגחה בדבר.

18. ארוחה ראשונה בבירקנאו

אחרי פרידה של כמעט חצי יום מאבי ומאחי שאול, הנה אנחנו שוב יחד. אני לא הספקתי לספר לאבי כל מה שקרה מאז שנפרדנו ולשמוע ממנו מה עבר עליהם, והנה ה"קאפוס" צועקים להסתדר בארבע או חמישה טורים, לקבל את מנת לחם היומית ומרק. אבא אומר לי להסתדר בטור מאחוריו ולפני אחי. ה"קאפוס" מאיצים בנו וצועקים כל הזמן שְנֶל, שְנֶל — כלומר: מהר, מהר. קיבלתי רבע ככר לחם וצלחת מרק. הלחם היה קשה כאבן וכבד מאוד, והוא היה בלתי אכיל, אותו דבר גם המרק. היו אלה מים דלוחים ובהם סלק מרוסק, כנראה סלק בהמות. אני הייתי רעב מאוד. מאז שעזבנו את נאג־באניה, היינו, לפני ארבעה ימים, לא אכלתי ולא שתיתי מים זולת מספר לגימות, על אף זאת לא הצלחתי לבלוע את האוכל הזה.

כעבור שעה בערך מאז שתפסנו קצת מנוחה שוב צעקות והפעם מצווים עלינו להסתדר בשורות ולעזוב את השטח בצורה מסודרת ולעבור למחנה אחר, לקראת נסיעה למחנה עבודה. אינני זוכר, כיום, איזה מחנה היה זה, אולי מחנה "C". רק הגענו לפני בלוק (ביתן) ענק ושוב צעקות להסתדר בשורות. כאן הופיע לפנינו אסיר שהציג את עצמו כ־"בלוק אֶלְטֶסְטֶר", כלומר מנהל הביתן ומודיע לנו מה אסור לעשות ומה מותר.

וכך אמר: אסור לעבור עם הכובע על הראש בפני חייל, קאפו, או מנהל הבלוק.

— אסור לדבר אם לא שואלים אותך.

— אסור לפנות לקאפו או מנהל הבלוק.

לא שמענו באותו מעמד מה מותר לעשות.

19. ימי הטרטורים

מצווים עלינו להיכנס לבלוק. היו שם להערכתי כ־40—50 דרגשים בעלי שלוש קומות שנועדו לשכיבה של עשרה איש בכל קומה בדרגש. מאחר ולא היה מספיק מקום לעשרה איש בדרגש, נשכבתי בדרך כלל, לרוחב הדרגש לרגלי שאר האסירים, כך שרווח להם וגם לי.

לילה ראשון בבירקנאו. כולנו היינו עייפים, שבורים ורצוצים מכל הארועים שעברו עלינו במשך היום נפלנו על הדרגשים ונרדמנו. משהו אחרי חצות (את השעה לא ידענו אף פעם כי לא היו לנו שעונים) אני מתעורר מצעקות ״ראוס ראוס״ — כלומר: החוצה החוצה. מגרשים אותנו מהבלוק ומעמידים אותנו ברחבה שלפני הבלוק. מסתדרים בשורות. סופרים אותנו פעם, פעמיים, שלוש פעמים. אני לא מבין מה טעם בכל הספירות האלה, הרי אי אפשר לברוח מכאן. עבר הרבה זמן אולי שעתיים אולי שלוש ואנחנו עדיין עומדים. סוף סוף לקראת בוקר מרשים לנו להתפזר, לא חלילה למנוחה או שינה.

20. אחותי רחל

יום שני בבירקנאו. אחרי מסדר בוקר אנחנו מסתדרים בשורות לקבלת ארוחת בוקר, שהיתה מורכבת ממים דלוחים שאמור היה להיות קפה שחור, ששפכו לי לתוך הצלחת. הרעב הציק לי מאוד. אני מוציא את מנת הלחם שקיבלתי, פורס לי חתיכות קטנות ממנה ומכריח את עצמי לבלוע חתיכות חתיכות עם הקפה שקיבלתי.

לפני הצהריים ישבנו בחוץ באפס מעשה. מותר היה להסתובב מסביב לבלוק אך אסור היה להתקרב לגדרי תייל החיצוניים שהיו מחושמלים, או למגדלי השמירה שהיו מאויישים בחיילי SS.

אני מסתובב עם אחי שאול ומתקרב לגדר פנימית ורואה מהצד השני של הגדר, במרחק של כ־50 מטר נשים עם חלוקים על גופן ומטפחות על ראשן מתבוננות בנו. גם מהמחנה שלנו התבוננו בהן. תוך כדי התבוננות אני רואה נערה עושה סימנים בידיה למשוך את תשומת לבינו. אני מרכז את מבטי אליה ואני רואה נערה הדומה מאוד לאחותי רחל, ואז אני אומר לאחי שאול זו... זו... דומה מאוד לרחל, אולי זו באמת רחל? אחי לאחר התבוננות אומר: אכן אני חושב שזו רחל. שנינו מרימים ידינו ומאותתים לה. הנה היא קלטה את האיתותים שלנו ומאותתת בחזרה. עכשיו היינו בטוחים שזו רחל. אני שואל אותה בסימני ידיים.

— איפה אמא — סימן גבוה, איפה לאה — סימן נמוך, ואיפה הינדה ואחינו הקטן זליג — שני סימנים נמוכים יותר.

— רחל משיבה לנו גם כן בסימנים, לא יודעת, לא יודעת!! רחל מורידה את המטפחת מהראש ומראה לנו שראשה מגולח, ואחר כך היא מראה לנו חתיכת לחם.

התישבתי על האדמה והמשכתי להתבונן ברחל. נהייתי עצוב מאוד לראות את אחותי היפה רחל בלי שערות, ועם איזה חלוק משונה ואז אמרתי בליבי תפילה חרישית: רבונו של עולם, איך אתה יכול לראות בהשפלה כזו של בת ישראל טהורה? לא הספקתי להתבונן הרבה ברחל ובשאר הנשים, שהיו לבושות בדיוק כמו רחל, כי בצד השני של הגדר הופיעו שתי נשים לבושות בבגדים מפוספסים וגירשו את כולן מהגדר. זו היתה הפעם האחרונה שראיתי את אחותנו רחל. לאחר ששבנו הביתה לנאג׳־באניה נודע לנו כי רחל הגיעה לברגן בלזן והחזיקה מעמד עד למספר ימים לשחרור. רחל ע״ה החזירה את נשמתה לבורא יחד עם עוד אלפי אסירות בנות ישראל שהורעלו על ידי הגרמנים במחנה ברגן בלזן. יהי זכרה ברוך.

אני ממשיך לשבת ולהתבונן בשמים. דמדומי השמש הנראים עדיין בשמים מתערבבים עם האור של בין הערביים והצבעים המופיעים ברקע הם צבע אדום כהה וצהוב כהה. עשן אפור ומסריח היוצא מהארובות ועולה לשמים יורד חזרה ומסתיר את פני השמש היפה השוקעת לה לאיטה.

21. לילה שני בברקנאו

הגירוש מהבלוק באמצע הלילה חזר על עצמו. הפעם גירשו אותנו פעמיים בלילה בטענה שבפעם הראשונה לא היינו מספיק זריזים. מערכת הדיכוי וההשפלה נמשכו בעיקר בלילות ולקחו בהן חלק מנהל הבלוק ועוזריו, שהיו נטולי כל רסן.

הגירושים בלילה השלישי ובמספר לילות נוספים עלו בברוטליות שלהם על שני הלילות הראשונים. מנהל הבלוק ועוזריו היו נעמדים על כסאות משני צדדיה של דלת היציאה והיכו מעל לראשינו עם צנור גומי.

הימים בברקנאו לא היו כל כך מפחידים כמו הלילות, אם כי גם הם לא עברו עלינו כל כך קל. בכל זמן שהותי בבירקנאו, כ־7 ימים, אני זוכר שהיו בכל יום ״טרטורים״ והשפלות. הם הוציאו אותנו בכל יום למסדר שקראו לו ״צֶל אָפֶל״ והכריחו אותנו לעמוד על הרגליים שעות על גבי שעות בשמש או בגשם, לא הרשו לנו לזוז ימינה או שמאלה, תרגלו אותנו ב־להוריד כובע לשים כובע (״מִטְצֶן אָפ מִטְצֶן אוֹף״). מי שלא היה מספיק זריז או שלא מצא חן בעיני הקאפו, היה מתעלל בו בפני כולנו. ההתעללות של מנהל הבלוק או הקאפוס אי אפשר להסביר אחרת מאשר הרצון או הצורך להשפיל ולדכא כמה שאפשר יותר, כלומר, סאדיזם לשם סאדיזם.

לא כולנו היינו חסינים בפני ההתעללויות האלה. הן השפיעו על כולנו, על מי פחות ועל מי יותר. גם אם היינו בסך הכל מספר ימים בגיהנום הזה, לא כולם עמדו בהן. באחד הימים אחד האנשים רץ לגדר התייל שהיתה מחושמלת על מנת לשים קץ לחייו, תוך שניות ירו בו חיילי SS שהיו במגדלי השמירה. המחזה היה נורא.

22. מבירקנאו לווארשה

באחד הימים עברה שמועה בינינו שהנה בקרוב יעבירו אותנו למחנה עבודה. כיום לא זכור לי אם היתה זאת משאלת לב שלנו להגאל מענויי הנפש שעברנו, או שהאחראים בבלוק טיפטפו לנו את הידיעה הזאת. עובדה, כעבור מספר ימים קיבלנו בארוחת ערב מנת לחם כפולה ונאמר לנו כי המנה הנוספת באה במקום המנה שאנחנו

צריכים לקבל למחרת היום. אכן זה היה אות ברור שאכן אנחנו עומדים לצאת מהגיהנום הזה.

למחרת בבוקר, לפני עלות השחר, העירו אותנו וציוו עלינו לקחת את חפצינו ולצאת החוצה למסדר "צֶל אָפֶּל". כמובן, תחילה ספירת בוקר, לאחר הספירה הודיעו לנו כי אנו עומדים להשלח לאחד ממחנות העבודה, מבלי לציין באיזה מחנה מדובר. ואיפה זה נמצא.

אחרי קבלת ארוחת הבוקר שכללה ספל קפה שחור, נצטווינו להסתדר בשורות של חמישיות. אבא מקפיד כל הזמן שאני ואחי שאול נהיה לידו. כנראה שזכר הפרידה מיום הראשון בבירקנאו לא נשכח ממנו.

חיילים גרמנים עם רובים הגיעו ממקום כלשהו ונעמדו מולינו. הקצין שביניהם נתן פקודה לספור אותנו. החיילים יחד עם הקאפוס מתחילים לספור. הספירה לא השביעה את רצונו של הקצין והוא הורה לספור עוד פעם, ולאחר הספירה השניה הוא הודיע לנו כי אנחנו נועבר ברכבת למחנה עבודה. שוב, איזה מחנה, איפה זה נמצא, לא אמר.

אני מעריך שהיינו כ־500 איש במשלוח הזה שהיה מורכב כולו מיהודים יוצאי הונגריה.

חשש כבד עלה בליבי, מי יודע, אמרתי לעצמי, לאן הם מובילים אותנו? אני לא מאמין לאף מילה שלהם. מצד שני תחושה עזה של אופטימיות אחזה בי, אולי בכל זאת מעבירים אותנו למחנה עבודה ואני נפרד מאושביץ ומבירקנאו, מהצפיפות הנוראה בבלוק, מהשינה לרוחב הדרגש ליד רגליים מסריחות, אני נפרד מהסירחון הנורא של כל בוקר שהיה בבלוק, אני אגאל מהגירושים בכל לילה, מהבלוק, מהמסדרים בכל יום והעמידה על הרגליים שעות על גבי שעות בשמש.

הרצון לחיות, גבר על הדכאון והייאוש, שהייתי נתון בהם בכל ימי שהותי בבירקנאו. אני יודע שאני לא הייתי היחידי במצב הזה.

הרבה זמן למחשבה לא היה כי קבוצת החיילים הקיפו אותנו והתחילה להצעיד אותנו בכיוון היציאה מהמחנה. עברנו דרך שני מחנות פנימיים, וראיתי איך שהאסירים הביטו בנו בעיניים גדולות ובוהות. חשבתי לעצמי, מעניין לדעת האם הם מקנאים בנו? האם היו רוצים להיות במקומנו? חיש מהר הגענו לרחבה גדולה שם עמדו קרונות משא — כאלה שהביאו אותנו לאושביץ. אני שומע פקודה "האלט", כלומר עצור, שניתן על ידי אחד הקצינים. עצרנו. הסתדרנו בשורות ושוב ספירה. פקודה לעלות לקרונות.

סוף סוף עולים. אנחנו התיישבנו על הרצפה כאשר השטח מול הדלתות נשאר פנוי לחיילים. הצפיפות היתה נסבלת, היא לא היתה כל כך נוראה כמו הצפיפות בדרך לאושביץ. חייל גרמני עלה על הקרון שלנו וכעבור זמן קצר התחילה הרכבת לנסוע.

שקט בקרון. לא מעיזים לדבר, כולנו מכונסים בתוך עצמינו. אני עצמתי את עיניי וניסיתי לחשוב אך קשה היה לי להתרכז. הרהורים רבים עלו במוחי בצורה לא מסודרת: הנה עוברת לנגד עיני התמונה איך אני מושיט את ידי לאמא ולאחיותי לרדת מהקרון, הנה עוברת לנגד עיני התמונה מתוך הקרון כאשר אבא נישק אותנו כאילו שניבא את הצפוי לנו, הנה אני רואה את רחל מאותתת לנו — אני רחל! אני רחל!

— אבא שואל אותי הרשי (זהו שמי ביידש) אתה מרגיש טוב.

— אני עונה טאַטי (אבא) זה בסדר, "אני רוצה להרדם".

אני ממשיך לחשוב על סוג העבודה המחכה לנו, בחקלאות? בבית חרושת? ואולי לתחזק פסי רכבת? כאן אני נזכר בדבריו של אבא בקרון בדרך לאושביץ, "תלכו תמיד עם אלה שהולכים לעבודה". לא, אני לא יכול להתרכז.

מפה ומשם אני שומע דיבורים. האנשים מדברים אחד עם השני בשקט, והנה החייל שואל, מי יודע גֶרמנית? אחד האסירים עונה לו, אני יודע, וכאן התחילה שיחה ביניהם. נהיה שקט בקרון, האנשים הפסיקו לשוחח אחד עם השני והטו אוזן לשמוע על מה הם מדברים. החייל שאל את האסיר מאיזו ארץ הוא בא ומה מקצועו, החייל גם שאל מאיזו ארץ אנחנו, כמה זמן היינו באושביץ ועוד כל מיני שאלות. האיש שלנו ענה לו כי כולנו באים מהונגריה וכי כולנו אנשי עבודה ונבצע כל עבודה שיטילו עלינו. היה מעניין לשמוע, כאילו ששמעתי את דברי אבא בקרון בדרך לאושביץ.

23. גיטו ווארשה

דלת הקרון לא נסגרה עד הסוף, השאירו פתח ליד מקום ישיבתם של החיילים הגרמנים. לאורך כל הדרך עקבתי אחר נסיעת הרכבת דרך הפתח הזה. והנה אני רואה מרחוק בתים קטנים ואחר כך גם בתים גדולים בני 3 — 4 קומות. הרכבת נוסעת לה בעצלתיים והבתים האלה הולכים ומתקרבים לאט לאט אלינו. חבריי שישבו לידי ראו גם כן שאנחנו נמצאים בפרבר של עיר גדולה וניסו לברר איזו עיר יכולה זו להיות. ככל שהתקדמנו יותר ויותר בתוך העיר החלו להופיע בתים נטושים ומוזנחים, בתים הרוסים למחצה, בתים שהיו הרוסים לגמרי ופה ושם הופיעו קבוצות קבוצות של בתים הרוסים איי חרבות ממש.

הרכבת האיטה מאוד את נסיעתה ועמדה לעצור בכל רגע. בין החורבות אני רואה אנשים בבגדים כמו שלנו. הבנתי מיד שאלה אסירים יהודים כמונו. לאחר שירדנו מהקרונות "בישרו" לנו האסירים ההם כי אנחנו נמצאים בגיטו ווארשה. הסתדרנו בחמישיות והביאו אותנו למחנה שם שיכנו אותנו בביתנים שהכינו עבורינו.

למיטב זכרוני, במחנה הזה שנקרא מחנה "B" היו כ־2000 — 2500 אסירים יהודים שמרביתם היו מהונגריה והגיעו לכאן מאושביץ בחדשים מאי — יוני 44. במחנה זה היו, למיטב זכרוני, 10 ביתנים שנבנו עבור האסירים

מהונגריה ועוד מספר צריפים ששימשו כמחסני שירות. היה עוד מחנה שנקרא מחנה "A" בו היו גם כן, אותו מספר אסירים יהודים שמוצאם מיוון, הולנד צרפת וגם פולין. היהודים האלה הובאו לוורשה גם כן מאושביץ החל משנת 1943, אחרי המרד היהודי.

שטח הגיטו היה מוקף שתי חומות עם מגדלי שמירה. חומה אחת היתה חיצונית והיא היתה מסביב לשטח הגיטו כולו והשניה היתה מסביב לשני המחנות. במשך היום כאשר האסירים עבדו בשטח הגיטו איישו חיילי SS את המגדלים מסביב לגיטו ואילו בלילות איישו החיילים את המגדלים שהיו מסביב למחנות.

24. יום הראשון בגיטו

מרבית האסירים הועסקו בעבודת פירוק בתי הגיטו, בניקוי הלבנים מטיט ובמשלוח הלבנים לגרמניה, אשר סבלה מחוסר בלבנים כתוצאה מהפצצות בנות הברית.

למחרת הגעתנו למחנה עבודה "B" עסקנו בהתארגנות. מנהל הביתן שאליו הוכנסתי שנקרא בלוק אֶלְטֶסְטֶר הוציא אותנו למסדר לפני הביתן, הקריא את שמותינו וספר אותנו כמובן. נו איך אפשר אחרת... מילא, כבר התרגלנו לזה. מנהל הביתן חילק לנו מספרי זיהוי מודפסים על חתיכת בד ומגן דוד צהוב והורה לנו לתפור אותם על דש בגדינו. מעתה חדלנו להיות בני אדם עם שמות והפכנו להיות מספרים מהלכים על שניים, כמו כבשים או בהמות שמטביעים להם את המספר על גופן.

מנהל הביתן הודיע לנו על סדרי העבודה, סדרי החיים במחנה אחרי שעות העבודה. ההוראות היו דומות להוראות ששמענו כבר בבירקנאו. הוראות נוספות היו:

— אסור להמצא לאחר שעות העבודה בשטח הגיטו מחוץ לחומה, שהקיפה את המחנות, ובלילה אסור לצאת מהביתנים.

— כל מי שיפר הוראות אלה יירו בו במקום.

מעבר לזה, היה מסוכן גם לצאת בלילה מהביתנים. כל לילה היו יריות בין הפרטיזנים הפולנים ובין הגרמנים. מנהל הביתן הציג לנו את מנהלי העבודה ה״קאפוס״ שעוד ידובר עליהם בהמשך, אשר נגשו מיד להקמת פלוגות עבודה.

25. אסיר יהודי מיוון

אחר הצהריים היינו חופשיים. אני הסתובבתי לי במחנה סתם ככה. אולי רציתי להכיר אסירים יהודים — אחים לצרה שבאו מארצות אחרות. ניגש אלי בחור, נמוך קומה, רזה שחרחר כמוני, נראה קצת יותר מבוגר ממני. הוא ידע כפי הנראה שאני אסיר חדש במחנה, ושאל אותי בגרמנית רצוצה:

— מאיפה באת, מאיזו ארץ?

— מהונגריה, אני משיב לו.

— בן כמה אתה?

— בן 15.

— איך קוראים לך?

— הרמן אני משיב לו — אבא אמר לי עוד בבירקנאו שאומר ששמי הרמן (זה מצלצל טוב באזני הגרמנים)

— אתה לבד?

— לא, השבתי לו, אבי ואחי גם כן כאן.

— בר מזל אתה, השיב לי.

אני כמובן שאלתי אותו אותן שאלות — גם כן בגרמנית רצוצה מתובלת ביידיש. אני זוכר שאמר לי ששמו איסָק ושהוא בא מסלוניקי — גריכלַנד, כלומר מיוון. הוא הוציא מנייר רבע לחם ונתן לי (היתה זו מנת לחם ליום). הייתי במבוכה ולא ידעתי איך להגיב אז אמרתי לו:

— לא, לא צריך, אתה עוד תזדקק לזה.

— איסָק עשה סימן בידו ואמר משהו כזה, זה בסדר, איסָק אמר לי יום טוב והלך. יותר לא ראיתי אותו. אני מוצא לחובה נעימה לציין כי, אחינו בני ישראל יוצאי יוון היו תמיד מוכנים לעזור לאסירים אחרים.

26. פירוק בתי הגיטו

יום שני במחנה ווארשה, בשעה 5.00 בבוקר היתה השקמה, ובשעה 5.45 יצאנו לעבודה. כשלושת רבעי השעה היינו צריכים להספיק להתלבש, להתרחץ, לעמוד במסדר — ״צֶל אַפֶּל״ לצורך ספירה, לעמוד בתור לקבלת ספל קפה או תה, וזה היה הסדר בכל יום.

מנהלי העבודה ה־״קאפוס״ הביאו אותנו למקום העבודה לאיי חורבות ושם חילקו לנו כלי עבודה. הקבוצה שלי תפקידה היה לפרק את הקירות שהיו מונחים על האדמה ולהוציא מהם לבנים שלמות, לנקות את הלבנים מהטיט ולסדרן בערימות של 200—250 לבנים. העבודה היתה קשה אפילו קשה מאוד. לכל קבוצה היתה נורמה יומית שקשה היה לבצעה, ואי ביצוע הנורמה היתה כרוכה בעונשים. וזה בדיוק מה שה״קאפוס״ אהבו ואילו אנחנו שנאנו.

בשטח הגיטו הסתובבו עגלונים פולנים שעסקו בהובלת הלבנים משטח הגיטו לתחנת הרכבת של ווארשה שהיתה בשטח האַרי. הם נכנסו כל בוקר לשטח הגיטו ואחרי העבודה חזרו חזרה לשטח האַרי.

בצהרי היום ניגש אלי עגלון, גמגם בגרמנית ואמר שאמכור לו את חולצתי תמורת חולצה אחרת שהיתה בידו וגם הראה לי אותה. כאשר ראיתי את החולצה שבידו שהיתה נקיה ומגוהצת, אם כי מבד דק מאוד, מיד רציתי להחליפה עם החולצה שלי שקיבלתי בבירקנאו כי היתה מאוד מלוכלכת, אבל פחדתי. אמרתי לעגלון. שאני לא מעוניין ב״עסקה״. העגלון לא ויתר והציע לי כפיתוי רבע ככר לחם שהביא מהעיר. העיניים יצאו לי מחוריהן ופי התמלא ריר כאשר ראיתי את הלחם, ונדמה היה לי שאני גם מריח את ריחו, וזה אותו ריח שהיה ללחם בבית שאמא היתה מכינה לשבת. לא, אמרתי לעגלון, פשוט

פחדתי. העגלון עדיין התעקש והציע לי את הלחם ועוד חמישה זלוטים (הם היו שווה ערך לרבע לחם). לא עמדתי בפיתוי, עשיתי את העסקה והסתכנתי. אני נהנתי מהחולצה הזאת 5—7 ימים כי הגרמנים החליפו לכולנו את הלבנים בלבנים מיוחדים לאסירים.

עבר יום ועוד יום ואני התחלתי לאט לאט להתרגל לחיים האלה מאחורי סורג ובריח, כי הרצון לשרוד היה גדול מאוד, ואני הבנתי באינסטינקטים שלי כי זו הדרך היחידה לשרוד.

האוכל שחילקו לנו במחנה בכל יום היה מורכב מרבע לחם, קוביה מרגרינה או קצת ריבה לכל היום, ספל קפה או תה לארוחת בוקר וערב ומרק דליל מסלק בהמות או גריסים לארוחת הצהריים. האוכל היה סביל אבל מעט מאוד, לנו שעבדנו יום יום (להוציא יום א׳ בשבוע) משעה חמש בבוקר עד שש בערב בעבודה קשה ומפרכת. אך לא אלמן ישראל. קבוצת העבודה שאליה השתייכתי בתקופה הראשונה שלי בווארשה עסקה, כאמור, בפינוי קירות הבתים ובפירוקם. תוך כדי הפינוי היינו מוצאים לפעמים דבר ערך מכסף או מזהב שיהודי הגיטו החביאו בין הקירות ליום יבוא. את דברי הערך היינו מוכרים לעגלונים הפולנים תמורת כסף פולני או תמורת דברי מזון. אלולא ה״שלל״ הזה אינני יודע איך היינו מסתדרים.

ה״שלל״ שמצאנו היינו מחלקים בין כל חברי הקבוצה, והשתדלנו להפטר ממנו ולמכרו לעגלון עוד באותו היום כי הגרמנים ערכו חיפושים ערב ערב בעת שובנו למחנה. אסיר שמצאו אצלו דבר מה היה צפוי לעונש. העונש שהיה חביב על הגרמנים היה עמידה ליד גדרות התיל במשך לילה שלם.

הבתים שפוצצנו ופירקנו מצאנו בהם לפעמים גם ״שלל״ אחר, פחות נעים. היה זה ״שלל״ של שלדים של יהודי גיטו ווארשה, משפחות שלמות שמתו מרעב או נורו על ידי הגרמנים. אינני זוכר כיום מה עשינו עם השלדים האלה, על כל פנים, לקבר ישראל הם לא זכו.

27. הרבי מקלויזנבורג

מעבר לחיים הקשים והארועים המזעזעים שהיו יום יום מנת חלקנו היתה גם נקודת אור פה ושם, לחלק זה או אחר של האסירים היהודים.

היה איתנו בווארשה הרבי מקלויזנבורג־צנז הרב יקותיאל יהודה הלברשטם זצ״ל. הרבי הוגלה לאושוויץ מגיטו נאג׳־באניה, לשם הגיע ממרכז גיוס עובדי כפייה יהודיים, ששכן בפאתי העיר נאג׳־באניה. מאושביץ הועבר הרבי יחד איתנו לווארשה. הרבי ניהל במחנה אורח חיים יוצא דופן, כאילו הוא נמצא בקלויזנבורג בין צאן מרעיתו ולא במחנה ריכוז של הגרמנים. הרבי לא אכל את האוכל שהגרמנים בישלו לנו והוא ניזון מלחם ומירקות שהשגנו עבורו מהעגלונים הפולניים תמורת ה״שלל״ שמצאנו בבתי הגיטו. הרבי הקרין מאישיותו האצילה ומהליכותיו בקודש על כל אלה שסובבו אותו. אחת מפעולותיו היתה מתן אפשרות לאנשים לזכות במצוות הנחת תפילין, ואני זוכר שגם אבי ז״ל היה בין אלה שעמדו אצלו בתור לקיים את המצווה הזאת. עד היום אינני מבין כיצד הצליח להבריח באושוויץ את התפילין.

אני הייתי נער כבן 15 בזמן שהייתי במחנה ריכוז בווארשה, וזה היה בקיץ של שנת 1944. אחרי פרק זמן קצר שעסקתי בעבודת פירוק וניקוי לבנים העבירו אותי לעסוק באספקת מים במימיות לאנשים. באחת השבתות הפצירו ב״קאפו״ אחד שיאפשר לרבי לעסוק ביום זה בהבאת מים במימיות על מנת שלא יצטרך לחלל את השבת. ה״קאפו״ לאחר שהסבירו לו כי הרבי הוא רועה־רוחני והוא אצל היהודים כמו כומר אצל הנוצרים, השתכנע ושחרר אותו מהעבודה. אני זוכר שהרבי ניגש אלי ואמר לי כי הוא מצטרף להובלת מים במימיות. בדרך לברז מים סיפרתי לו כי אני מכיר אותו וכי אני השתתפתי באחת השבתות בסעודה השלישית שהוא ערך בבית המדרש החסידי בנאג׳־באניה. ראיתי שאורו עיניו, ואמר ״אזוי״, כלומר ככה, ואז ביקש ממני שאני אקח גם את המימיות שלו כדי שלא יצטרך לחלל את השבת. כמובן שהסכמתי בשמחה. תוך כדי הליכה עברנו ליד בניין הדואר ושם מצאתי שני דפי גמרא. הרבי שמח מאוד להשמיע לי דברי תורה עד לסיום יום העבודה, וגם אני נהניתי לשמוע שעור בתלמוד.

28. שליח משרד המחנה

לאחר פרק זמן חיפשו, מהמשרד של המחנה, נער שיודע גרמנית שישמש כ־רץ של המשרד. למזלי בחרו בי. שמו לי סרט על השרוול ועליו צויין laufer lager shreib shtube, כלומר: רץ של משרד המחנה. במסגרת התפקיד החדש הייתי רשאי לצאת במשך היום משטח המחנה ולהסתובב בשטח הגיטו ללא השגחה. אני ניצלתי זכות זו להברחת דברי ערך לתוך המחנה וכן גם לקניית מצרכי מזון מהעגלונים עבור אסירים, בתוכם הרבי מקלויזנבורג, שלא אכל, כאמור, את האוכל שהגרמנים חילקו לנו וניזון מלחם, פירות ומירקות.

אני הסתובבתי הרבה בשטח הגיטו וליבי נצבט בכל פעם שראיתי את המקומות שהיו פעם רחובותיה המפורסמים של ווארשה היהודית, שהיתה עיר ואם בישראל. היו אלה מקומות שהיו פעם בתי כנסת, בתי מדרש ובתי ספר יהודיים, מקומות שהיו פעם בתי קפה ותיאטראות יהודיים, בהם התפתחה ופרחה התרבות היהודית. במקום זה היו עכשיו בתים הרוסים ואיי חורבות שנראו כבית קברות אחד גדול.

בין האסירים נפוצו מדי פעם שמועות על מבצעי בריחה של אסירים. באחת מהן הייתי עד לסיום העצוב של הבריחה בה נורו שני בחורים למוות ושניים נפצעו. באחד הימים בשעות אחר הצהריים כונסו כל האסירים לרחבת

המסדרים, שנקרא אָפֶּל פְּלָץ, וראיתי איך העלו לגרדום את שני האסירים שהחלימו מפצעיהם. שני האסירים הלכו בקומה זקופה לגרדום. עד היום חרוטים בזכרוני מבטי הבוז שנבטו מעיניו של אחד מהם.

29. תקוות לשחרור

לא עברו חודשיים ימים מאז שהגעתי לכאן וכבר התרגלתי לחיים החדשים האלה. החיים כאן עם המגבלות והאיסורים לא היו קלים אבל היו טובים לאין שיעור מאשר החיים בבירקנאו. העבודה בפירוק בתי הגיטו וניקוי הלבנים היתה אמנם קשה מאוד אבל היה לצידה רווח קטן והיא שמדי פעם היינו מוצאים איזה "שלל" שהמרנו אותו, כאמור, ללחם ומצרכי מזון. לאחר מכן, לאחר שנבחרתי לשמש כרץ למשרד המחנה והייתי חופשי להסתובב, במשך היום בשטח הגיטו, השתפר מצבי כי יכולתי לסחור עם העגלונים הפולנים ולהבריח מצרכי מזון למחנה.

במשך הזמן התעוררה בלבינו תקוה כי אנחנו עשויים להשתחרר בקרוב. ה"תזמורת" שהשמיעו הכדורים השורקים שנורו על ידי הפרטיזנים מדי לילה בלילה, חיזקה בלבינו את האמונה שידם של הפרטיזנים על העליונה. בפרט לאחר ששמעתי מהעגלונים:

— שברחובות ווארשה שולטים בלילות הפרטיזנים,

— שהצבא הסובייטי הגיע עד לנהר הויסלה ועוד מעט יחצה אותו ויכנס לווארשה,

— שהכבישים מלאים צבא גרמני הנסוג מהחזית הרוסית וחוזר לגרמניה.

מה גדולה היתה האכזבה והכאב כאשר הופיעו שמועות שהגרמנים מתכננים לפנות אותנו מווארשה.

30. יום הולדת ה־15

בימים אלה מלאו לי 15 שנה. בראש חודש אב היה לי יום הולדת ואני "חגגתי" אותו יחד עם אבי ואחי שאול בגיטו ווארשה. בימים אלה סיימנו הפרק של גיטו ווארשה מחד ומאידך עמדנו לפני פרק חדש ובלבינו דאגה וחרדה רבה. בשיחה עם אבי ואחי העליתי זכרונות מימי ה"בר מצווה", על ההתרגשות הרבה שהיתה לי בבית המדרש של רבי דוד־ל לייפר כאשר הניח על זרועי את "תפילין של יד", על יום ההולדת המרגש שערכו לי בבית באותו היום, עוגת השטרודל שאמי אפתה לכבודי ומעל לכל, הלטיפה והנשיקה על הפנים שקיבלתי מאמי.

31. מצעד היסורים והמוות

לקראת סוף חודש יולי לא הוציאו את כל הקבוצות לעבודה וזה היה סימן נוסף שאנחנו עומדים לפני פינוי.

יום לפני הפינוי הוציאו אותנו הגרמנים למסדר והודיעו לנו כי הם עומדים לפנות אותנו מווארשה וכי עלינו להתכונן למסע רגלי של כ־120 ק"מ.

הגרמנים הודיעו גם כי אסירים שלא יכולים לצעוד 120 ק"מ או מי מהאסירים שהוא חולה, יוסעו ברכב ולא ילכו ברגל. כל האסירים האלה נתבקשו לצאת מהשורות ולעמוד בצד. יצאו כ־250 — 200 איש. מאוחר יותר נודע כי כל האסירים האלה נורו למוות בדם קר על ידי הגרמנים.

באותו מעמד בחרו הגרמנים מבין השורות כ־300 — 400 אסירים לצורך עבודה בפינוי הרכוש של הגרמנים לאחר פינויינו מהמחנה. הקבוצה הזאת שוחררה על ידי הפרטיזנים הפולנים והשתתפו במרד האזרחי.

למיטב זכרוני, ביום שלישי 25 ביולי 1944 — ה׳ באב תש"ד לפנות בוקר, התחלנו במסע תלאות יחד עם אבי ואחי שאול ועוד 4000 — 4500 אסירים יהודים, כאשר היעד הוא דאכו. (לפי ספרו של ק. חרמץ, המסע יצא ביום 28 ביולי 44). לפני היציאה חילקו לנו לחם וקופסאות שימורים ומנהלי הבלוקים ציוו על כל אחד מהאסירים לקחת עימו לפחות שתי שמיכות. הסתדרנו בקבוצות של 100 איש ויצאנו לדרך.

עזבנו את שטח הגיטו ועברנו ברחובות ווארשה. מסביב היו בתים, חנויות עם חלונות ראווה ומעט אנשים הסתובבו ברחובות, לפי שאני זוכר, כאילו, חזרתי לציביליזציה. לרגע הרגשתי מן התרוממות רוח, הנה אני לא כלוא יותר במחנה, אני נוגע ברגלי את האדמה החופשית. אני כמעט חופשי, אני בן אדם כמוהם. אולם חיש מהר חזרתי אל עצמי כשראיתי את חיילי ה־SS צועדים מסביב עם רובים טעונים.

הסתכלתי על האנשים ברחובות. בעיקר הפניתי מבטי אל נערים בגילי וקנאתי בהם. כמה טוב להם, אמרתי לעצמי, הנה הנער הזה שעומד בפתח ביתו ומסתכל עלי, או שהיה נדמה לי שהוא מסתכל עלי, הוא אדם חופשי ויכול לעשות כל מה שעולה בדעתו: ללכת, לרוץ, לשבת או לשכב ואף אחד לא ימנע זאת ממנו. אמרתי לעצמי, נו, צבי, נראה אותך עושה את הדברים האלה... באופן אינסטינקטיבי הסתכלתי שוב על שני חיילי ה־SS שהלכו משני צדי הקבוצה עם רובים טעונים על כתפיהם. כשעזבנו את העיר ווארשה הפניתי את מבטי לאחור ללא כל צער וכאב. בכל זאת, זו לא היתה ווארשה היהודית שקראתי עליה, זו היתה עיר ככל הערים שהכרתי בעבר.

עלינו על דרך המלך שהיתה עמוסה במשאיות מלאות מצרכי מזון וארגזים בהם קופסאות שימורים, היו שם כלי רכב מלחמתיים ומכוניות משא מלאות חיילים שנסוגים מהחזית ונוסעים בכיוון גרמניה כמונו. האטנו את קצב הצעידה ונתנו להם לעבור על פנינו. ממשיכים לצעוד, עוברים על פני כפרים וישובים פולניים, משני צידי הדרך עומדים איכרים, נשים עם דליים בידיהם, ילדים ומתבוננים בנו איך שהחיילים מובִילים אותנו כמו שמובילים חיות קרקס מעיר לעיר. נזכרתי בחיילים העבריים, בחורבן בית שני, שנפלו בשבי גייסות הרומאים והובלו בכלובים לאיטליה על מנת לשעשע את בני רומא האצילים באמפיתאטראות. לאורך כל הדרך שומעים כל הזמן את

הקאפוס, צועקים לא להתפזר או ששומעים את החיילים צועקים שְׁנֶל שְׁנֶל, כלומר מהר, מהר.

יום קיץ חם היום ואנחנו צועדים חשופים לשמש הלוהטת, והצמאון למים הולך וגדל. הייתי מסתפק אפילו בשתים שלוש לגימות מים, אבל גם זה איננו. זיעה מכסה את גופי ואני מרגיש חולשה. גם אחי שאול מתלונן על צמא ועל עייפות. אבא משלב ידיים לי ולאחי וכך ממשיכים לצעוד יחד.

השמש חצתה מזמן את אמצע השמים ואנו מתקרבים לסיומו של היום הראשון לצעדה. מצווים עלינו לרדת מדרך המלך ולהכנס לשדה פתוח להעביר שם את הלילה.

אנו נקראים לבוא ולקבל את ארוחת הערב. אני נעמד בתור לקבל את מנת הלחם וספל קפה. לא מפריע לי כלל שזה לא קפה כי אם מים שחורים, העיקר שזה רטוב. אני לוגם לגימה ועוד לגימה ועושה הפסקה. חבל לי להמשיך לשתות כי עוד מעט לא יהיה לי. אני מסתכל בספל — יש לי עוד חצי ספל קפה ואני מאושר. עוד שתי לגימות ומתענג על הקפה. אני מחליט על עוד שתי לגימות, בינתיים אני רואה שהספל ריק. אוי כמה חבל אני אומר, חבל, זהו, אין מה לעשות.

אני נשכב על האדמה ולא יכול לזוז מכאבים ברגליים, גם הפנים שנשרפו מקרני השמש הלוהטת מציקות לי לא מעט. אני מאוד רוצה להרדם כדי לאסוף כח ליום הצעידה הבא אך לא מצליח, לבסוף נרדמתי.

23. יום שני לצעידה

הלילה פינה את מקומו ליום חדש. הקאפוס החלו לצעוק עלינו לקום. אני מנסה לקום ולא מצליח, מסתכל על אחי שאול — הוא נותן לי יד ומושך אותי למעלה. אבא מצטרף ומתחילים להתקדם למקום שהועידו למסדר. תוך כדי הליכה אני רואה אסיר אחד ועוד אחד ועוד אחדים שלא קמים. ניגש לאחד מהם וצועק לו קום !! בוא למסדר, אבל הוא לא מגיב. אני מסתכל בפניו ורואה שאין בו רוח חיים, והוא לא היה היחידי, לצערינו. אני ניגש לעוד אחד ששוכב על הצד ורגליו כפופות, הופך אותו ורואה בחור צעיר בערך בגילי, עיניו עצומות ונושם עדיין. אני מראה לאבי ומצביע על הבחור, אבא לא הספיק אפילו להתכופף כי נשמעו פקודות מהחיילים להסתדר בשורות לצורך ספירת הבוקר.

החיילים ספרו אותנו, אבל כמה עשרות מאיתנו לא היה כבר צורך לספור. אני מביט על כל אלה שנשארו שכובים בשדה ואומר לעצמי, אלה חיילים אלמונים. אף אחד לא יודע מי הם, מה שמם ומניין באו, אף אחד לא ישאל עליהם. יהי זכרם ברוך, אני מספיד אותם בליבי.

צינת הלילה הולכת ומתפוגגת ובמקומה החלה לזרוח השמש וללטף אותנו. הלוואי, אמרתי לעצמי, שהשמש תמשיך כך ללטף אך לא יותר מזה.

צעדת היום השני החלה. עוברים עיירה שאת שמה לא קלטתי וגם עוברים כפרים פולניים. ושוב המחזה חוזר על עצמו. האיכרים נעמדו משני צדי הכביש והתבוננו בנו. איכרה זקנה הישירה מבטה אלינו כאילו רצתה לומר משהו וזרקה שקית נייר לעברינו. אבא תפס את השקית ולא הספיק לבדוק מה יש בתוכה. קפץ עליו קאפו, "כיבד" אותו במכות עם מקל שהיה בידו ולקח ממנו את השקית. ראיתו איך הקאפו הוציא מהשקית ככר לחם שחור, והרגשתי שעיניי יוצאות מחוריהן. הלחם היה דומה מאוד ללחם השחור שהייתי אוכל אצל סבי כאשר התארחתי בכפרו. נזכרתי שזה היה לחם עם טעם מתקתק וריח חזק נדף ממנו. אני חש שפי מתמלא בריר. אני צועד וצועד ומבטיי מופנים אל הלחם שהיה בידי הקאפו שצעד בצדי הדרך. אמרתי לעצמי שהייתי מוכן לשלם כל הון שבעולם לו יכולתי לברך... המוציא לחם מן הארץ. פתאום אני מרגיש מכה על הגב ושומע מישהו צועק "צוּרִיק אִין דִי רַאיֶה", כלומר: חזור אל השורה.

תפילתי מהבוקר שהשמש רק תלטף אותנו אך לא יותר מזה לא התגשמה, לצערי. השמש להטה בכל עוזה ואני הרגשתי שאני הולך ומתיבש. הצמא הציק לי מאוד ולא רק לי. האנשים החלו לבקש מים מים ותשובתם של הקאפוס היתה "שְׁוואַינֶה יוּדֶן שְׁנֶלֶר שְׁנֶלֶר", כלומר: חזירים יהודים לצעוד מהר יותר, ואנחנו צועדים. וכי היתה לנו ברירה? הרצון לשרוד היה חזק מאוד כתמיד. כל אחד דלה מעצמו את הכוחות הפיזיים והנפשיים האחרונים, אבל לאסונם של הרבה אסירים, לא נשארו להם עוד כוחות והם שילמו את כל המחיר. אנשים התיישבו בצדי הדרך והרימו ידיים. הם ידעו מה מצפה להם. אנחנו לא הספקנו אפילו להתרחק מהם ושמענו יריות. הרוצחים האלה, חיילי ה־SS רצחו אותם לאור היום, לעיני הפולנים ולעיני השוכן במרומים וגלגלו את הגופות לצידי הכביש, ו... לית דין ולית דיין.

33. יום שלישי לצעידה

בוקר חדש בא לעולם עם תקוה בלב, אולי היום הזה יטיב עמי ועם כל אחד מאיתנו. אני קם. להתלבש לא צריכים כי אנחנו ישנים כל אחד בבגדים ורק חולצים נעליים. אבי, אחי ואני מקפלים את השמיכות ומתארגנים מהר כדי לעבור למקום שבו יערכו את ספירת הבוקר. כאן אני נזכר, שבעצם אין לי נעליים. הן נקרעו עוד אתמול לקראת סוף היום ואני נאלצתי לצעוד כברת דרך ארוכה בגרביים. זה לא היה נוח ואפילו קשה כי רגלי נפצעו. אבל למי היה זמן לשים לב לדברים הקטנים האלה, כאשר אתה חושב כל הזמן איך לשרוד. אבא לא חשב הרבה קרע מהשמיכה המיותרת, שלא הספקנו להפטר ממנה, שתי רצועות וקשר לי אותן על הרגליים. תוך כדי הליכה אני רואה שלא כולם קמו ללכת למסדר בוקר כמו אתמול, אבל הבוקר מספרם של אלה גדול בהרבה וזה הדאיג אותי מאוד. מי יודע, אמרתי לעצמי, אם אני לא אגיע למצבם

ואנפח את נשמתי תוך כדי שינה. לבסוף הסכמתי עם עצמי כי עדיף ככה מאשר שחייל SS יתקע כדור בראשי כאשר הנשמה עוד באפי.

עוזבים את השטח ויוצאים לדרך המלך. אין הפתעות. אותה דרך קשה מרוצפת באבנים, אותה שמש לוהטת, אותה התעללות כמו תמול שלשום. רק דבר אחד השתנה: הצעידה קשה יותר ובצדי הדרך נשארים יותר ויותר אסירים שגולגלו לשם על ידי החיילים, לאחר שתקעו להם כדור בראש. וזה מדכא, מדכא אותי מאוד, אבל כמו בפעמים הקודמות, אני מתעשת ואומר לעצמי לא, אני לא אפול. אני חייב להחזיק מעמד, אני חייב להחזיק מעמד!! אני צועק לעצמי, אני לא אתן להם שיתקעו לי כדור בראש.

לאורך כל הדרך מווארשה צעדו לידי שני אחים שמוצאם מאחת הקהילות שלנו, את שמם אינני זוכר, אחד האחים מראה סימנים של אפיסת כוחות. הוא מושך את רגליו ונושם בכבדות. אחיו ואני שולבים זרועות וממשיכים לצעוד. צעדנו וצעדנו כברת דרך טובה והנה הוא פונה אל אחיו ואומר:

— אין לי אוויר לנשימה אני לא יכול יותר.

האח צועק עליו ואומר:

— אנחנו עוזרים לך, תחזיק מעמד רק עד הערב.

והוא משיב לו:

— אמרתי לך שאני לא יכול יותר, עזבו אותי.

האח צעק עליו חזק יותר ואמר:

— תחזיק מעמד כי החיילים יכניסו לך כדור בראש.

הוא פרץ בבכי ואמר, אם תשאר בחיים תגיד לאבא ולאמא שאני עשיתי כל מה שיכולתי כדי להשאר בחיים, אבל כנראה שאלוהים רצה אחרת. האח נפל על הכביש ואיבד את הכרתו. אני סובבתי את ראשי אחורה לראות אותו עוד קצת ולהפרד ממנו.

צועדים וצועדים והשעה מתקרבת לחצי היום. אנו שומעים פקודה לרדת מהכביש ולעצור. לפנינו שיירה ענקית של צבא גרמני במשאיות, מכוניות שגוררות תותחים וכלי רכב גדולים ועליהם טנקים, שנוסעים בכיוון ווארשה. לא הבנתי. במהלך שלושת הימים אנו נדרשים מדי פעם לפנות את הכביש ולתת לשיירות משאיות עם חיילים, הנסוגים מהחזית לחלוף על פנינו והפעם זה הפוך, כנראה שמפקדת החזית המזרחית לא מוכנה עדיין להכיר בכך שהפסידו את המלחמה.

בעודנו ממתינים בצדי הדרך קבלנו פקודה לעזוב את המקום ולפנות שמאלה, כמדומני. כעבור כאלף מטר הגענו לשדה פתוח וכאן קבלנו פקודה "האַלט אונד רוּאֶן", כלומר לעצור ולנוח.

לפני שהתישבתי אני רואה נהר גדול לפנינו שמימיו זורמים מצד שמאל לימין, אני מתבונן ומתבונן ולא יכול להפסיק להביט על הנהר. מה זה חלום אני שואל את עצמי או שזה באמת נהר עם מים זורמים? אני אומר לאבי ולאחי שאול: ראו מים! מים! ומתחיל לצעוד בכיוון הנהר.

אבא עוצר אותי וצועק עלי אתה משוגע?! חכה שיתנו פקודה ואז נלך כולנו. הפקודה המיוחלת מתמהמהת לבוא. אני רואה שחיילי ss מופיעים בצד השני של הנהר. אמרתי לעצמי: לא מעניין אותי, לפני שאמות מצמא אני רוצה לשתות מים. בעודני עסוק במחשבותי, באה פקודה מפיהם של מספר קאפוס: כל אלה שנמצאים על שפת הנהר להכנס ולשתות מים. קפצתי בין הראשונים, התכופפתי, קרבתי את פי למי הנהר והתחלתי לשתות.

זה היה נהר לא נקי, זרמו בו מים דלוחים אפרוריים ונדף מהם ריח של כימיקלים. כל זה לא הפריע לי כמובן לשתות עוד ועוד. אבל האושר לא נמשך יותר מאשר דקה או שתיים, ואני שומע יריות וכדורים החלו שורקים סביבי. לקחתי עוד לגימה ועוד לגימה. לבסוף נשכבתי והתחלתי לזחול חזרה אל אבי. הנהר שקודם היה בצבע אפרפר קיבל גוון חדש, דמם של אחינו האסירים שינו את צבעו.

34. נס המים

היו אלה שעות אחר הצהריים ואנחנו צעדנו עוד כשעתיים. לבסוף הגענו לשדה גדול ורחב ללינת לילה שבשני צדדיו היתה חורשה. נפלתי על האדמה באפיסת כוח. הייתי שבור ורצוץ פיזית. אבל עוד יותר נפשית בעקבות היום הסוער שעבר עלי על שפת הנהר. כפסע היה ביני ובין המוות, בזמן שלגמתי את הלגימות האחרונות ממי הנהר.

שכבתי על הגב ועצמתי את עיניי. ניסיתי לנוח, להרגע ולאגור כוח ליום הבא. פתאום אני שומע מים מים!! מביט סביבי ואני רואה מחזה שלא ייאמן. אסירים עם כפות אוכל בידיהם רכונים על האדמה וחופרים בה. אכן זה נראה כמו נס. בעומק כ־30 ס"מ יש מים. הם אמנם מלאים בבוץ, אבל מי שם לב לדברים קטנים כאלה, זה לא מפריע לאנשים לגמוע לגימות עוד ועוד, מי בכף אוכל, מי בספל שהצליח להביא עימו מווארשה ומי בלגימה ישירה מהאדמה. זרם חשמלי עבר בגופי. אני עדיין לא מאמין למראה עיניי. האנשים, החברים שצועדים איתי מווארשה הם לא אותם האנשים. הם קמו לתחיה, קיבלו פנים מלאות חיים ולא פנים נפולות שהביעו רק כאב, ייאוש והשלמה עם הגורל.

אבא, אחי שאול וחברים מצטרפים לעוסקים בעבודת החפירה. אנחנו מוציאים את כפות האוכל ואחד החברים מוציא ממחבוא סכין מתכת וניגשים לעבודה. חופרים עם הכפות ומסלקים את האדמה הרטובה באצבעות הידיים. חפרנו בור בעומק של מטר בערך וקיבלנו מים נקיים פחות או יותר, לאחר שהבוץ שקע. כאן הכריז אבא שלדעתו זה נס מהשמים ועל נס חייבים לברך. הוא המשיך ואמר:

— ברוך אתה ד׳ אלוקינו מלך העולם שעשה ניסים לאבותינו ולנו.

— ברוך אתה ד׳ אלוקינו מלך העולם שהכל נהיה בדברו.

— אמן, ענינו בשקט, כולנו שהתגודדנו סביב הבור שלנו.

כולנו שתינו לרויה ואבא גם שפך מים לתוך בקבוק קטן שהביא עימו מוורשה.

השעה היתה שעת לילה מאוחרת, בטח אחרי חצות, ועוד מעט חייבים לקום, בין אם נמשיך במסע ובין אם לוא. שכבתי על האדמה הטובה והמתוקה הזאת, האדמה שנתנה לנו חיים, האדמה שהפיחה בנו תקוה. נרדמתי. זהו הלילה הראשון שישנתי חזק מאוד עד כדי כך שלא שמעתי לפנות בוקר את צעקות הקאפוס "אופשטיין", כלומר לקום. אבא הצליח להעיר אותי על ידי טלטול חזק.

שוב מסדר "צל אפל", סופרים אותנו. אינני מבין את המוח הגרמני העקום הזה. בשביל מה הספירה הזאת? הרי בכל ספירה אנחנו פחות ופחות אנשים.

35. יום רביעי לצעידה

זהו בוקרו של היום הרביעי למסע, אחרי ה־"צל אפל" מסתדרים בקבוצות. אני, אבא ואחי נמצאים בקבוצה עם הרבי מקלוזנבורג. השינה החזקה שישנתי הלילה ושתיית מים בכמות בלתי מוגבלת אוששו אותי מאוד. אמרתי לעצמי: הלוואי שבסוף היום ישאר לי חצי מהכוח שיש עכשיו. יוצאים לדרך. כמה ימים נצטרך עוד לצעוד אין איש יודע, מה שאנחנו כן יודעים זהו שהיעד הוא דכאו. אבל דכאו היתה רחוקה מאוד ואנחנו לא הגענו אפילו לקוטנאו שזהו קו הגבול העכשוי בין פולין לבין גרמניה.

היום הרביעי לצעידה לא היה שונה משלושת הימים הראשונים. בבוקר כל עוד שהשמש לא שרפה על ראשנו ועל פנינו, אפשר היה עוד איך שהוא לסבול את הצעדה, אבל הטבע הוא טבע וכבר בשעות לפני הצהריים החלה השריפה. התחלתי להזיע והחולצה נדבקה לי לגוף. אבל אין זמן לחשוב על הדברים האלה כי כל פעם יש לקאפוס האלה להעיר על משהו, או שהם צועקים מהר מהר, או שהם צווחים לשמור על השורות או שמתחשק לאחד הקאפוס להוריד על מישהו מכה על כתפיו כי הוא לא מצא חן בעיניו.

שלושת ימי הצעידה השאירו בנו את רשומיהם. פה ושם מראים אנשים סימנים של עייפות טוטלית. מנסים לעזור אבל לא תמיד זה עוזר. מסתבר ששלושת ימי הצעידה גמרו אותנו. תוך כדי צעידה עוברת ידיעה כי הרבי מקלוזנבורג הוא באפיסת כוחות. אני מביט אחורה ורואה כי שני אנשים צועדים עם הרבי משולבים זרוע בזרוע. אם אני לא טועה, אלה היו שני בני בראַך מנאג׳־באניה שלקחו אותו תחת חסותם.

צועדים צועדים. צעדנו בכל יום כ־30 — 35 ק"מ בדרך כלל בכביש פתוח כשמסביבנו שדות ירוקים ולפעמים ליד כפרים, וכרגיל משני צדי הכביש עומדים האיכרים עם משפחותיהם ומסתכלים בנו. מילא, כבר התרגלתי למחזה הזה. אבל לא התרגלתי לרצון או לכמיהה שהתעוררה בי בכל פעם וזה שרציתי להיות כמותם. בכל פעם קנאתי בהם מאוד מאוד. קנאתי בחופש שלהם, שהם יכולים ללכת ולבוא בחופשיות מתי שהם רוצים ולאן שהם רוצים, קנאתי בהם שהם לא רעבים כמוני ללחם, שיש להם מים לשתיה כמה שהם רוצים, קנאתי בהם שהם לא צריכים ללכת עם סמרטוטים קשורים לרגליים עקב חוסר בנעליים, בקיצור קנאתי בהם בכל. ואז תוך כדי צעידה שקעתי בהרהורים ושאלתי את עצמי: מה הם יותר טובים ממני בעיני הקב"ה? אם כן, במה הם יותר טובים?

צועדים צועדים. אינני יודע מה קרה, הקאפוס שוב צועקים כל היום "שנֶלֶר שנֶלֶר", כלומר מהר יותר, ואנו נדרשים חלק מהדרך לרוץ. כנראה שהצעידה שלנו היא באמת יותר איטית וכי האנשים לא עומדים בקצב מהיר יותר. אבל את הקאפוס זה לא מעניין. להם יש יותר כוח מאיתנו, הם לא מתחלקים איתנו עם הלחם או המים שלהם. מי שלא עומד בקצב הקאפוס "מכבדים" אותו עם מקלות על הראש, על הגב, איפה שבא להם, או יוצא להם, כנראה שגם תורי הגיע. אני צועד עם סמרטוטים על הרגליים במקום נעליים וזה לא נוח, אותם זה לא מעניין. אחי שאול לקח ממני את השמיכה אבל כנראה שהצעידה שלי לא השביע את רצונו של הקאפו וצעק עלי "שנֶלֶר שנֶלֶר" וכדי שאני אאמין לו שהוא מתכוון ברצינות, הוריד על גבי "לטיפה" חזקה עם המקל שלו, ואני הפסקתי להרהר והרמתי רגליים...

צועדים צועדים. עוברים שוב ליד מספר כפרים. השמש מתחילה לרדת וגם אנחנו מורידים את קצב הצעידה, דבר שהקל עלי מאוד. החיילים נותנים פקודה לרדת מהכביש ולפנות לכיוון חורשה שהיתה במרחק כחמש מאות מטר מהכביש לחניית לילה.

נערכנו לחניית לילה. אבי כרגיל פרס את השמיכה שלו ליד השמיכה שלי, מבלי שיאמר מילה, וסימן לאחי שאול לתפוס מקום גם כן לידי. אני מביט עליו וחושב לעצמי: נו... הוא פועל בדיוק כמו תרנגולת ששומרת על אפרוחיה. הדאגה שלו לאחי ובפרט לי לא ידעה גבול, עד כדי כך שכאשר אני חטפתי מכות מקאפו או מבעל שררה אחר, תמיד רצה להתערב, על אף שידע שזה בניגוד לכל הקודים המקובלים בג׳ונגל שלנו ושהוא יכול להשיג רק דבר אחד: לחטוף גם כן. יתכן שהאינסטינקטים הבריאים שלו שידרו לו שאנחנו, אחי ואני, כל ה"רכוש" שנשאר לו משבעת ילדיו, והוא ניסה בכל כוחו לשמור על הקיים או אולי להעניק אהבה במקום הילדים האחרים שאינם.

תוך כדי הרהורים והתבוננות בו, תחושה חזקה מאוד של רצון להחזיק מעמד הציף אותי ואמרתי לעצמי: הלוואי שנצא מזה, הוא ראוי לכל הכבוד, האהבה והערכה המגיעים לאב מבנו, ואפילו למעלה מזה.

אבי מטבעו לא היה מרבה בדיבורים, אפשר לומר שהיה שתקן. דיבר רק כשהיה לו לומר משהו, וגם אז לא דיבר ישירות כי אם בעקיפין. מי שלא הכיר אותו

היטב, לא ירד תמיד לסוף דעתו. אחי ואני ידענו תמיד מה רצה לומר או להביע עוד לפני שגמר את המשפט. יתכן שההכרות הטובה הזאת נובעת מהזכות המפוקפקת שהיתה לנו לשבת איתו ביחד במחנה הריכוז ולהתחכך יום יום אחד בשני.

כרגיל, חיילי ה־SS המובילים אותנו מוורשה עם רובים טעונים, תופסים עמדות מסביב ומעמידים את המקלעים שלהם מולנו. הייתי באפיסת כוחות, הרגליים כאבו לי מאוד, כנראה בגלל הצעדה של יום שלם עם סמרטוטים על הרגליים, במקום נעליים. נרדמתי מיד. לפנות בוקר אני מתעורר ונדמה לי שאני רטוב. אכן, ירד גשם והייתי רטוב. רק זה היה חסר לנו, אני חושב, עד עכשיו סבלנו רק מהשמש ומעתה יש לנו צרה חדשה, הגשם, שבנסיבות אחרות, כאשר יש לך אמצעים להתגונן מפניו, הוא רק ברכה. התכרבלתי בשמיכה שיש לי, אבל עד מהרה הגשם חדר לי לעצמות. טוב, אין מה לעשות, אני רואה שגם שאר האסירים סובלים כמוני. ״צרת רבים חצי נחמה״, חשבתי לעצמי. אין ברירה אצטרך לחכות לזריחה של מחרת.

36. היום החמישי לצעידה

אנו נכנסים ליום החמישי מאז שעזבנו את ווארשה. לאחר קבלת ארוחת בוקר, שהיתה מורכבת כרגיל מקפה שחור, או נוזל שהיה אמור להיות קפה שחור, אנו מחכים לאות תזוזה לצעידת היום החמישי. במקום זה קיבלנו פקודה לחזור למקומותינו ולשבת. השעות חולפות והאות לתזוזה לא מגיעה. שמועה רודפת שמועה ואחת מהן היא שהמשך הדרך לדכאו יהיה ברכבת. זאת, בתנאי שהמפקדה הגרמנית של חזית המזרח תשיג קרונות וקטר פנויים תוך שלושה ימים, ולא אחרי זה, כי הצבא הסובייטי עלול להגיע עד אלינו. ואם לא יימצאו קרונות, גורלנו נחרץ לשבט.

עבר יום ללא צעידה וזה עשה לכולנו טוב. אגרנו קצת כוח להמשך הצעדה אם אמנם נצטרך להמשיך ולצעוד. מצד שני, כולנו היינו מאוד מודאגים, כיוון שלקראת ערב הגיעו חיילים גרמנים נוספים לשמירה עלינו שלא ליוו אותנו בארבעת הימים מאז שעזבנו את ווארשה.

החלטתי לעבור בין האסירים שהיו מקורבים לקאפוס על מנת לאמת את השמועות. והנה אני שומע שגם הם מאוד מודאגים מהתוספת של חיילים גרמנים שהגיעה. אני קולט מהם שמתארגנת קבוצה לבריחה שתתקיים בשעות לפנות בוקר. אני חוזר לאבא ומספר לו על ההתארגנות. אבא התנגד. דעתו היתה כי תנאי ראשון להשתתף במבצע כזה הוא ידיעת השפה הפולנית.

הלילה ירד והחיילים ציוו עלינו, כמו בכל לילה, לשכב על האדמה ולא להסתובב. מי שיסתובב, הודיעו, יירה. נשכבתי אך לא עצמתי עין, גם אבא ואחי לא ישנו. כל הלילה נשמעו יריות מחוץ למחנה שלנו. לפנות בוקר החלו יריות מסביב למחנה ופה ושם חלפו כדורים מעלינו בשריקה. זהו זה, אמרתי לעצמי, זהו הסוף. נאבקתי בכל חמשת הימים בחום היום ובקור הלילה ולא פעם הייתי לפני שבירה, ולא פעם היה כפסע ביני ובין המוות, והנה עכשיו הכל נגמר. עלי למות כי ההיסטוריה הועידה אותי להכלל בסטטיסטיקה של בני ישראל שהועלו על המוקד, בגלל היותם שייכים לעם ישראל. עם גורל כזה, חשבתי לעצמי, אני מוכן לוותר על הכבוד הזה. הרגשתי שדעתי נטרפת עלי. אבא קלט את תנועות הגוף שלי והבין שאני במצוקה. הוא הגיש לי את הבקבוק עם המים ואמר לי ללגום מספר לגימות.

ליל הזוועות הגיע לקיצו ואור הבוקר התחיל לבצבץ בשמים. קיבלנו פקודה לעבור מקום ולהסתדר בשורות לצורך מסדר ״צל אפל״. אני מביט אחורה על השטח, איפה שהעברנו את הלילה, ואני רואה עשרות רבות של אסירים לא קמו. חלקם ללא רוח חיים ואילו חלקם, אני רואה, נושמים עדיין. אני שואל את עצמי: מי הם האסירים היהודים האלה ומה שמם? לפחות אם היו מוסרים את שמם, היינו יכולים בבוא הזמן לספר לקרוביהם על הלילה האחרון ששכבנו יחד בשדה, אי שם בין ווארשה לבין קוטנאו, על השעות האחרונות שלהם לפני שנרצחו על ידי הרוצחים השפלים האלה. יקיריהם וקרוביהם היו לפחות יודעים, מתי ואיפה נספו ומתי לומר ״קדיש״ אחריהם.

במסדר בוקר עברה השמועה מפה לאוזן שמספר אסירים מבכירי המחנה ברחו הלילה וזו היתה הסיבה ליריות, וכי חלק מהאסירים הצליחו לברוח ואלה שלא הצליחו נרצחו על ידי חיילי SS בדם קר.

קיבלנו פקודה לצעוד לכיוון הדרך שמובילה לתחנת רכבת, שם חיכו לנו קרונות משא שיובילו אותנו לדכאו. למיטב זכרוני, זו היתה תחנת הרכבת של קוטנאו (אם כי ק. חרמץ בספרו ״קאשמארן״ מציין כי התחנה היתה בזשיכלין).

בתחנת הרכבת נצטווינו להסתדר בשורות והקאפוס הודיעו שעלינו להפרד מכל דבר שיש לנו בכיסים ואַווי לאלה שימצאו אצלם דבר מה. אבא לא רצה להפרד מהבקבוק הקטן שהיה לו ושהיו בו עדיין מים. אחד הקאפואים שתפס את הבקבוק הוריד לו מספר מכות במקל. אבא לא הוציא הגה מהפה.

לאחר שהקאפוס סיימו את מבצע החיפושים החלה שוב ספירה על ידי החיילים. נו איך אפשר אחרת... אני לא הבנתי אז ואינני מבין גם היום, מה הריץ את הגרמנים האלה להעמיד אותנו במסדרים — ״צל אפל״ ולספור אותנו. הרי מספר האסירים לא גדל, להיפך, מספירה לספירה היו פחות ופחות אסירים, לדאבון ליבנו, רק אפשרות אחת אני מעלה על דעתי וזה, יצר הסאדיזם שבהם, הריץ אותם לראות כמה וכמה פחות אסירים אנחנו בכל פעם.

תמו ונשלמו ארבעה או חמישה ימי צעדה של כאב וסבל, תקוה וייאוש על אדמת פולין הרוויה בדם יהודי.

37. קרונות מוות

קבוצה קבוצה עולים לקרונות לפי הסדר שהסתדרנו במסדר בתחנת הרכבת. הריטואל שהורגלנו לו בבירקנאו חוזר על עצמו, הקאפוס בני הכלבא האלה, נעמדו לפני פתחי הקרונות עם מקלותיהם, קיללו, גידפו והאיצו בנו כל זמן העליה לקרונות "שנֶלֶר שנֶלֶר", כלומר מהר יותר. הם ציוו עלינו להתישב אחד בתוך חיקו של השני כדי שיוכלו לדחוס כמה שאפשר יותר ויותר אנשים. להערכתי הם דחסו בקרון שלנו כ־80 איש. בשטח שלפני הדלתות לא איפשרו לנו לשבת כי המקום הזה נועד לקאפוס ולשני חיילי SS שליוו אותנו.

כולנו סיימנו להתישב, גם הקאפוס תפסו את מקומם ברחבה שלפני אחת הדלתות שהיתה חצי פתוחה, ואילו שני החיילים תפסו את מקומם ליד הדלת השניה שהיתה כולה פתוחה. שקט בקרון, אף אחד לא מעיז להוציא הגה מפיו. אני שומע צעקות ואחר כך פקודות לסגור את הדלתות. דלת אחת שלידה ישבו הקאפוס נסגרה ואילו השניה במקום שהחיילים ישבו נשארה קצת פתוחה. הנה שריקת הרכבת והיא מתחילה לנסוע.

פחדים תקפו אותי מיד לאחר שהרכבת התחילה בנסיעה. נזכרתי בחיילים ההונגרים שסגרו עלינו את הקרון בנאג'־באניה — מה יהיה איתנו, ומי יזכה לצאת מהגיהנום הזה? איזה מחנה זה דכאו ואיפה זה? מאז הגעתנו לאושביץ עברו לא יותר מחודשיים, אפילו פחות מזה, וכל כך הרבה מאורעות עברו עלי, על אבא, על אחי ועל כולנו. בתופת של אושביץ כמעט ונגמרנו כולנו, לאחר מכן בווארשה קיבלנו בחזרה את צלם האנוש, ויותר מזה, בווארשה היתה איזו תקוה קטנה חבויה בליבי שהנה אוט... אוט... הצבא הסובייטי יעבור את נהר הוויסלה, יכנס לווארשה וישחרר אותנו. גם התקוה הזאת, שלא היתה לה אחיזה במציאות, נגוזה. האמנתי אמנם שהמלחמה תסתיים בקרוב ושהגרמנים ינוצחו, אך מי יכול היה לומר לי מתי יקרה הדבר הזה, ומי יוכל להחזיק מעמד עד אז? פחדתי מאוד שהגרמנים יהרגו אותנו לפני סוף המלחמה כדי שלא נוכל לספר על כל הזוועות שעברו עלינו. אחרי כל אלה לא הייתי מסוגל לדמיין לעצמי איזה שהוא מצב שאנחנו עשויים לעמוד בפניו.

השריקות שהקטר השמיע מדי פעם בפעם עוררו אותי ממחשבותי והחזירו אותי למציאות שהייתי בה, כאשר אני יושב בתוך ברכיו של אסיר אחר ובתוך ברכיי גם כן יושב אח לצרה, אנחנו כולנו דחוסים ודבוקים אחד בתוך השני, ואי אפשר להזיז רגל, אי אפשר להסתובב ולשנות צורת ישיבה, בקיצור אי אפשר לעשות מאומה. האנשים מסביבי מנסים כל הזמן לשפר את צורת הישיבה, אחד מבקש שיאפשרו לו לשטח קצת את שתי רגליו יחדיו ולא בפסיקה, אחד מבקש משכנו שלא ישען עליו כי אין לו כוח להחזיק אותו, אחר קם על רגליו לרגע קט כי אינו מסוגל יותר לשבת וכאשר הוא מבקש לשבת בחזרה אין לו מקום, מתחילות צעקות וכמעט מרביצים מכות אחד לשני, אבל מסתבר שאין לאף אחד כוח להרים ידיים, אחד הקאפוס משמיע צעקה "רוּאֶה", כלומר שקט ומצווה לאיש שעדיין עומד להתיישב אחרת "יכבד" אותו במקל, שלדבריו זה "מקל חינוכי".

מלבד בעיית הצפיפות שהיתה נוראה, היתה גם בעיה של חוסר אוויר לנשימה. בגדי כולנו היו עדיין רטובים מהגשמים שירדו עלינו בלילה האחרון ביער, והציפו ריח רע. נדפו גם ריחות זיעה מכולנו וגם סרחון של הפרשות עלה מהדליים. את כל האוויר המורעל הזה נשמנו בתוכנו.

הרכבת נוסעת לה לאט לאט ולא ממהרת. פה ושם עוצרים בתחנות ונותנים לרכבות אחרות לחלוף מעל פנינו. אני רואה את אבא עוצם את העיניים ומתפלל חרישית. אני מביט על האשנבים של הקרון ורואה שאכן הערב יורד עלינו לאט לאט, עבר יום נסיעה בקרון בדרך לדכאו.

אני משיח את ליבי לאבי ואומר לו שאני חושש מאוד להעביר את הלילה בישיבה הצפופה הזאת. אני רואה שאבא מביט אל על לתקרת הקרון ואומר לי: יש לי פתרון בשבילך איך להעביר את הלילה, אבל אני פוחד מהקאפו. ואז הוא מספר לי על הרעיון שעלה במוחו והוא, להכין ערסל מהשמיכה שלו ולקשור אותה על הקירות של הקרון. רעיון גיאוני, אמרתי לעצמי, אוכל לישון שם למעלה מבלי הצורך לדחוף או להידחף. הרעיון מצא חן בעיני לאור העובדה שטרם צמחתי לגובה וגם ששקלתי מעט מאוד. אבא שאל אותי אם אני מוכן להסתכן גם אם הדבר כרוך בקבלת מכות מהקאפו. לא חשבתי הרבה ועניתי לו בחיוב. ראיתי שאבא מהסס. אבא סיפר על הרעיון למספר אסירים שישבו מסביבנו והיתה דעה אחידה שכדאי לנסות. לבסוף אמר לי אבי נמתין עד שיחשיך ואז נתלה את השמיכה. אבא לקח את החגורה ממכנסיו ואני נתתי לו את החגורה שלי. קיפל את השמיכה לשניים, קשר את הקצוות ותלה אותה על הקורה סמוך לקיר הקרון עם שתי החגורות. כל הלילה התנדנדתי על פי קצב הנסיעה של הרכבת. זה לא היה כל כך נוח, אבל בהשוואה לישיבה הצפופה למטה, זה היה "מלון 5 כוכבים". יכולתי למתוח את הרגליים מתי שרציתי, לא הייתי צריך לשאוף בתוכי את ריח הזיעה והסרחון שנדפו מכל צד ועל כולם היה לי אוויר בשפע ואפשר היה לנשום כמו שצריך. גם לשכניי מסביבי הסידור הזה היה נוח מאוד כי פיניתי להם שטח ישיבה. בצורה כזו נסעתי בשלושת הלילות עד להגעתנו לדכאו.

הישיבה בקרון צפופים אחד בתוך השני הביאה עימה גם גילויים אנושיים חיוביים של אחים בצרה. התופעה ששלושה בני משפחה אחת הצליחו להשאר ביחד היתה חריגה, ובמידה מסויימת היא היתה מקור לתקווה (לפעמים קנאה) מצד אסירים אחרים, שגם הם יזכו לפגוש את

יקיריהם. במשך שלושת ימי הנסיעה שוחחנו כל הזמן כשיכולנו. מסביבי ישבו בעיקר אסירים ממוצא הונגרי. כל אחד סיפר על ביתו בעבר, על ההוה העצוב והמדכא, על יסורי הגוף ועל יסורי הנפש לחיות בלי האנשים היקרים לך ביותר בחיים, ועל הספקות האם הם בכלל בחיים. שוחחנו גם על התקוה שפעמה בליבו של כל אחד מאיתנו לשרוד ולצאת איכשהו מהגיהנום הזה. היו שיחות רבות וגם שיחות נפש.

יום השני של ישיבה בקרון התחיל ברגל שמאל. לפנות בוקר, לאחר שירדתי מהערסל והתישבתי חזרה למקומי, ראיתי שמספר אסירים שוכבים אחד על השני, בצד, בקרון. הם לא היו יותר בין החיים. הם החזירו הלילה את נשמתם לבורא.

אחד האסירים שישב לידי וסיפר לי על ביתו וגם שיש לו בן קצת יותר גדול ממני, שהוא מאוד מקוה שהוא בחיים, שכב גם כן שם. אמרתי לעצמי: אני אצטרך לקיים את הבטחתי, שהבטחנו אחד לשני, למסור לבני משפחתו את הבשורה המרה הזאת. חבל על דאבדין ולא משתכחין... אני ממלמל בשפתי.

מים, מים. הצמא הציק לכולנו וגם לי. כמה חבל שלקחו לאבא את הבקבוק לפני שהעלו אותנו לקרונות. החום מעיק מאוד, אין אוויר לנשימה. מכל פינה אני שומע גניחות או בכי, כולם רוצים כמה טיפות מים להרטיב את השפתיים לפחות. אני שקעתי בהרהורים והתחלתי להתפלל חרישית, רבונו של עולם מתי יהיה סוף לסבל הרב ולייסורים הנוראיים? לא מספיק הקרבנות שנפלו עד כה? אבא הבחין במצוקה הנפשית שהייתי שרוי בה, שם את ידו על כתפי ואמר:

— עם ישראל ידע בעבר ימים קשים, אולי לא כל כך קשים כמו שאנחנו עוברים, אבל לבסוף יצא מהם. אני מאמין שהקב״ה יוציא גם אותנו מהתופת הזאת.

— אבא, אני אומר, הלוואי ויכולתי אני, גם כן להאמין כמוך.

— אבא, המשכתי לומר, לאורך כל הדרך מוורשה מרבית הפולנים שעמדו בשני צידי הדרך, ראיתי רק שמחה על פניהם, האם הם טובים מאיתנו? האם מעשיהם טובים בעיני הקב״ה מאשר מעשינו? צדיק ורע לו רשע וטוב לו?

— אבא, אני אומר, ההיסטוריה של עם ישראל חוזרת על עצמה, זו אינקוויזיציה שניה. אז לפחות, יהודי שהסכים להמיר את דתו הניחו לו או גירשו אותו, היתה לפחות אפשרות להמלט, כיום אנחנו נדונו לשבט בגלל היותנו יהודים.

— אבא התחיל לבכות (גם אני בכיתי) ואמר: צבי, צבי, אכן אסון גדול פקד אותנו ואנחנו אפילו לא יודעים מה גודל האסון הזה. קטונתי... אנחנו לא מסוגלים להבין את מעשי אלוקים...

ביום השלישי או הרביעי במסע מקוטנאו לדכאו הודיעו לנו שהגענו למחוז חפצנו.

תמו ימי המסע הקשים והנוראיים שאזכור אותם לתמיד. היו אלה 4—5 ימי צעדה ו־3—4 ימי מסע ברכבת, ימים קשים מאוד, ימי הרת עולם שלא אשכח אותם לעולם.

ישבתי בקרון ליד אבי ז״ל ואחי שאול יבד״ל וליד אסירים יהודים, שהם גם כן אחיי.

ראיתי אותם סובלים כמוני ואני סבלתי כמוהם בגלל היותנו יהודים, התחכּכתי בהם והם התחככו בי.

ראיתי כל תנועה שלהם, כל הבעת פנים וכל עוויה בפנים.

ראיתי ושמעתי כל אנחה וכל גניחה שלא פסקו לרגע בכל שלושת ימי המסע.

ראיתי ושמעתי בכי חרישי ובכי לא חרישי, ראיתי על דל שפתותיהם תפילה חרישית וגם שמעתי תפילות לא חרישיות.

ראיתי את אחיי היהודים ברגעי תקוה וראיתי אותם גם לאחר ייאוש. ראיתי אותם נאבקים על חייהם וגם ראיתי אותם מחזירים את נשמתם לבורא מתוך כאבים ויסורים.

ראיתי אותם גם לאחר שלא היו כבר בין החיים, פניהם לא היו שקטים ולא היו שלווים, ראיתי על פניהם צער וסבל רב, ראיתי בעיניהם הפקוחות ובפיהם הפעור זעקה גדולה ומרה, הם זעקו גם לאחר שהחזירו את נשמתם לבורא.

ראיתי אותם מונחים בפינת הקרון אחד על השני כאילו הם אדני רכבת משומשים שאף אחד לא חפץ בהם יותר, ולא בני אדם שנבראו בצלם אלוקים. ראיתי, ראיתי...

אני יושב בקרון ליד אחיי שהחזירו את נשמתם לבורא המונחים בפינת הקרון. אחים אלמונים שאף אחד לא יודע מי הם ומה שמם, ואף אחד גם לא יבקש להביא אותם לקבר ישראל. אני רוצה להפרד מהם, לפני שארד מהקרון במחנה דכאו, ואני לא יודע איך, איני יודע מה לומר להם. לבסוף אמרתי להם, אני מבטיח לכם שאזכור אתכם לעולם אחיי היהודים האלמונים. אני יושב לי מהורהר ומתבונן בהם. צעקה של הקאפו העירה אותי מהרהורי, עוד מבט עליהם לפני שיורדים מהקרון. המילים שעלו על דל שפתי היו: יתגדל ויתקדש שמה רבא...

38. אסיר דכאו מס׳ 89935

תם המסע האיום והנורא הזה, אך לא נשלם. מתוך 4000—4500 אסירים יהודים מהונגריה, מפולין, מצרפת, מיוון, מהולנד ואולי גם מארצות אחרות הגענו לדכאו לא יותר מאשר כ־2000 אסירים. מרביתם נשארו על אדמת פולין ורוו בדמם את האדמה הזאת, ואילו את חלקם הבאנו איתנו בקרונות לדכאו ועפרם נשאר על אדמת גרמניה המקוללת.

עתה גם אני נמצא על אדמת גרמניה במחנה הריכוז דכאו. זה עתה ירדנו מהקרון והמחזה שהיה באושוויץ ביום שהגענו לשם מנאג׳־באניה חזר על עצמו. הביאו

אותנו למגרש מסדרים ושם ציוו עלינו להתפשט מהבגדים ולהשאיר לעצמנו רק את הנעליים והחגורה. דבר ההתפשטות מהבגדים המזוהמים והמסריחים, שהיו עלינו בכל המסע מווארשה ביום ובלילה, בשמש ובגשם, לא הפריע לי כלל וכלל, להיפך, שמחתי מאוד להיפטר מהם ולקבל בגדים נקיים, אבל זכרון ההתפשטות מאושביץ ליווה אותי כל הזמן. לא האמנתי להם, לגרמנים, גם אם הם הואילו להודיע לנו שמדכאו אנו צפויים להשלח למחנות אחרים לעבודה, וגם אם ההגיון שלי אמר לי שאילו רצו הגרמנים להרוג אותנו, יכלו לבצע את זממם על אדמת פולין ולא להביא אותנו לדכאו. בכל זאת לא האמנתי להם, בפרט כאשר עשינו את הדרך ממגרש המסדרים (צל אפל פלץ) לחדרי המקלחות, חרדה אחזה אותי. מעניין שגם לאבא היו אותן המחשבות. לא היה לנו מה לעשות. אבא יעץ לאחי שאול ולי כי במגרש המסדרים נעשה את כל המאמצים להראות כשירים לעבודה.

בדרך מהמקלחות למגרש המסדרים עמדו חיילי SS ובחנו אותנו תוך כדי הליכה. אסירים שכשלו בהליכה נתבקשו לעמוד בצד. במגרש המסדרים נצטווינו להסתדר בשורות. ללא אומר מילה, אבי נעמד לפני וביקש את אחי לעמוד מאחורי. חשבתי לעצמי: הוא שומר שוב על האפרוח שלו... כאן נתבקש כל אחד לפי תורו לצעוד קדימה ולקבל מספר חדש. כך יצא שאבי קיבל מספר 89934, אני קיבלתי מספר 89935 ואחי קיבל 89936. נו... קיבלנו זהות חדשה. לא חס וחלילה זהות של בני אדם, אנחנו נמשיך להחשב בעיניהם פחות מחיות טרף כפי שנחשבנו עד כה. זו "אותה גברת בשינוי אדרת".

קבוצה של כ־300 אסירים הועברנו לאחד הבלוקים, אינני זוכר את מספרו. הבלוקים היו נעולים והיציאה מהם למרפאה, למשרדים ולכל מקום אחד היה רק ברשות. לכל בלוק היתה חצר פנימית ושם העברנו את הימים עד לשילוחנו למחנות עבודה. הספירה בכל בוקר וערב וכל פעם שהתחשק להם התקיימה גם כן בחצר הפנימית. עלי לציין, שהספירות כאן לא היו דומות לספירות בבירקנאו, ששם הספירות היו אמצעי להתעלל ולהתאכזר בנו, ונראה כי יצר הסאדיזם העבירה אותם על דעתם. כאן היו הספירות, כפי הנראה, משום שהפרוטוקול חייב אותם לספור, אחרת אין להבין זאת, מכיוון שלא היתה כל תכלית לספירה. אנחנו היינו הרי נעולים בבלוק שבו "אין יוצא ואין בא" בלי רשות של ראש הבלוק ובלי רישום. גם כאן היו התפרצויות של "בלוק אלטסטר" זה או אחר, כלומר: ראש הבלוק, שהיה בדרך כלל גרמני שנשפט בעוון פשע, חבלה וכו׳, אבל אין מה להשוות.

הימים חלפו ומדי פעם הוציאו הגרמנים טרנספורטים למחנות עבודה שמסביב לדכאו. אחד הדברים שמאוד העסיק את אבא וגם אותנו, זה היה להמנע מלהקלע למצב ששוב יפרידו בינינו. באחד הימים חליתי והיה צורך לאשפז אותי במרפאה הסגורה של המחנה. סוכם שאני אתייצב לאשפוז ביום שבת כי בימי ראשון אין "טרנספורטים", כלומר משלוחים, והיה ואשמע שמארגנים "טרנספורט", אסתלק מהמרפאה ואחזור לבלוק. וכך היה. בשבת אושפזתי. לרוע מזלנו, למחרת, ביום ראשון, הוציאו "טרנספורט" לאחד ממחנות העבודה. אבא ואחי שאול היו בתוכו. כעבור מספר ימים נודע לי שאבי ואחי נשלחו בטרנספורט לאחד המחנות בשם אַלאַך. איבדתי את עולמי. כל התכנונים, מסתבר, לא עזרו.

תקופת השהייה במרפאה היתה אמנם קצרה, אבל משמעותית מאוד מבחינת יכולתי להחזיק מעמד ולשרוד. לכאורה, מצבי במרפאה היה טוב. מזון היה לי בשפע כי חלק מהריפוי שלי היתה תזונה משופרת, אבל הגעגועים ועוד יותר החרדה שלא אפגוש את אבי ואת אחי לעולם העבירו אותי על דעתי, כי לא היה לי ספק בכך, אנחנו הצלחנו לעבור את כל התופת הזאת כי היינו ביחד ותמכנו אחד בשני פיזית וגם נפשית.

39. ראש השנה בדכאו

לאחר שנודע לי כי אבי ואחי נשלחו למחנה אלאך התחלתי לעשות את כל הסידורים לעזוב את המרפאה ולשוב לבלוק. ואכן בערב ראש השנה תש״ד חזרתי לבלוק מס׳ 17, אם אני לא טועה. למזלי מצאתי בבלוק את פרוינד שְמוּ, בן קהילת נאג׳־באניה והשמחה היתה גדולה מאוד, בעיקר מצידי. כמובן, עברתי להתגורר במיטה ליד מיטתו.

הערב רד ועשרות אסירים יהודים התאספנו בקצה הבלוק לשפוך את ליבנו בתפילה. אבל היתה לנו בעיה. מחזור לא היה לנו וכולם אמרו שאינם זוכרים את תפילת "שמונה עשרה" של ראש השנה. כיוון שאני כן זכרתי, התנדבתי להיות שליח ציבור ולהתפלל בקול רם את תפילת ערבית, כולל "שמונה עשרה" של ראש השנה. התפללתי בקול רם ובכיתי. בעצם כולם בכו.

זכרתי את תפילת "שמונה עשרה" בעל פה הודות לאבי ז״ל. מעשה שהיה כך היה: אבי היה לו בית מלאכה לאריגה והוא ארג לעצמו טלית ענקית לחגים. בראש השנה וביום הכפורים בתפילת "שמונה עשרה" היה נוהג להכניס לתוך הטלית שלו אחד האחים, לפי תור, ולהתפלל את התפילה בצוותא, לפי נוסח ויזשניץ (אבא היה חסיד ויזשניץ). כך יצא ששני אחיי המבוגרים ממני וכן אני, ידענו תפילה זו בעל פה.

למחרת לפנות בוקר התעוררתי מהצעקות של ה־בלוקאֶלטֶסטֶר, כלומר ראש הבלוק, שצעק "אוף שטין", "רונטר פון בֶט", כלומר: לקום ולרדת מהמיטה. נערכה מיד ספירת בוקר, חילקו לנו ארוחת בוקר, שהיתה מורכבת כרגיל מקפה שחור, ומיד הוציאו אותנו 100 — 120 אסירים למגרש המסדרים של המחנה. במגרש חיכו לנו קציני SS ואסירים מהמשרד של המחנה, שנגשו מיד למלאכה. הם הודיעו לנו כי כל אסיר שיעבור את מבחן הכושר הגופני יישלח לאחד ממחנות העבודה ליד העיר מינכן.

"נורה ירוקה" נדלקה אצלי. אמרתי לעצמי: הנה הזדמנות להיות שוב ביחד עם אבי ואחי, אם הטרנספורט הזה מיועד לאותו המחנה, איפה שהם נמצאים. אבל איך מוודאים זאת? לא ידעתי. החלטתי לעשות מעשה, גם אם הדבר כרוך בסיכון כלשהו. ניגשתי לאסיר הממונה על ההכנות לטרנספורט וסיפרתי לו שאבי ואחי נשלחו באחד הטרנספורטים למחנה בשם אלאך, ואני הייתי מאוד רוצה לשוב ולהיות יחד איתם, גם אם אני טרם הגעתי לכושר הדרוש. להפתעתי הרבה האיש השיב לי ואפילו בנימוס שהטרנספורט הזה מיועד למחנה בשם קרלספלד, וכי אבי ואחי נשלחו למחנה הזה הנמצא סמוך למחנה אלאך. הצטרף נערי לטרנספורט, אמר לי, ואתה תמצא את אביך ואת אחיך. האיש הזה היה אסיר הולנדי, נוצרי. היתה לו, הסתבר לי אחר כך, התנהגות אצילית אל כל אסיר שפנה אליו וביקש את עזרתו. אני חייב לציין, כי הוא לא היה האסיר ההולנדי היחיד שיחסו לאסירים אחרים היה אנושי, היו הרבה הולנדים כמוהו.

40. צעדה למחנה אָלַאך

57 אסירים נבחרו לטרנספורט הזה ואני בתוכם. בשעות הבוקר קיבלנו את מנת הלחם היומית (רבע לחם) ויצאנו לדרך רגלית. חלחלה אחזה בי כאשר ראיתי ששוב אני עומד בפני צעדה. הפצעים מהצעדה הקודמת עוד לא הגלידו, חשבתי לעצמי, איך אעמוד בצעדה נוספת. חיש מהר התברר לי שזו צעדה מסוג אחר לגמרי. החיילים שליוו אותנו היו חיילי ורמאכט ולא SS. בדרך מדכאו ועד אלאך־קרלספלד, מרחק של כ־30 ק"מ, אפשרו לנו לנוח פעמיים ולשתות מים, ומעל לכל היחס של החיילים אלינו היה אנושי.

לקראת ערב הגענו למחנה אלאך, ושם אכן מצאתי את אבי ואת אחי. תפילת ערבית של יום השני של ראש השנה התפללתי כבר יחד עם אבי ואחי ועם עוד מניין יהודים.

במשך כל התקופה שהייתי מאושפז בדכאו היתה לי תקוה בלב שאני עוד אפגוש שוב את אבי ואחי כשם שנפגשנו בבירקנאו. אכן, זו פעם השניה שהפרידו בינינו ונפגשנו מחדש. יד ההשגחה או יד הגורל בדבר? כל אחד רשאי לפרש זאת לפי אמונתו ותפישתו.

האיחוד מחדש, אם אפשר לכנות זאת כך, היה מאוד מרגש ומלווה בבכי של כולנו. לא יכולתי לעצור את הבכי כאשר ראיתי את אבי ואחי שהם רזו מאוד ונראים כמו צל של עצמם, וכל זה בפרק זמן של עשרה ימים בלבד.

41. מחנה אָלַאך

מחנה אָלַאך הוקם באמצע הדרך בין מחנה דכאו לבין העיר מינכן, צמוד למחנה אסירים גדול שהיו בו למעלה מ־ 10,000 שבויי מלחמה ואסירים פוליטיים. מצד שני שָׁכַן המחנה סמוך לכפר בשם קָרְלספֶלד ולכן קראו למחנה גם בשם Karlsfeld.

מחנה אלאך הוקם על ידי גוף שנקרא בשם קיצור O.T. (O.T. Bau Allach Organization Todt), בחודש יוני 1944. זהו גוף ממלכתי שעסק בארגון ואספקת עובדי כפיה, בעלי מקצוע, למפעלים הגרמנים השונים. לגוף הזה היו חיילים משלו אשר לבשו מדים בצבע חאקי עם סימנים .O.T שלא כמו הצבא הגרמני שלבש מדים בצבע אפור־ירקרק.

שטח המחנה היה קטן והיו בו בסך הכל חמישה ביתנים למגורי האסירים ועוד 3 — 4 ביתנים לשרותים (מטבח, מרפאה, רחצה ובי"ש). היו במחנה 1200 — 1500 אסירים יהודים, להוציא מנהלי הביתנים, ההנהלה והקאפוס, שהיו כולם גרמנים שנכלאו בעוון: רצח, פשע, חבלה, קומוניזים ועוד.

מפקדי המחנה היו קציני וורמאכט גרמניים ואילו החיילים שליוו אותנו למקומות עבודה והשומרים מסביב למחנה השתייכו ל־.O.T, לוורמאכט ול־SS. שני מפקדי הוורמאכט שהיו אחראים על המחנה היו: קצין בשם Mayer וקצין בשם Bush, שעוד ידובר בהם ועליהם בהמשך.

יום יום בשש בבוקר יצאנו לעבודה רגלי למרחקים של 3 — 5 ק"מ, בלווי חיילים חמושים. העבודות שבצענו היו פינוי הריסות במפעלים, בעקבות הפצצות בנות הברית ובנייתם מחדש, בנייה ושיקום מסילות ברזל שנהרסו מהפצצות, עבודה במפעל .B.M.W וכן עבודה בחקלאות.

תנאי הקיום במחנה הזה היו זהים לתנאים בכל מחנות .K.L שנכלאו בהם יהודים, היינו, ללא כל הזכויות המעוגנות באמנות בין לאומיות לגבי עובדי כפיה, וללא פיקוח גורם בין לאומי וכד׳. המזון שקיבלנו היה מעט והיה זהה פחות או יותר למזון שקיבלנו במחנה ווארשה, להוציא הטבה אחת שהיתה ייחודית למחנות .O.T וזוהי תווי קניה שהגוף הזה חילק לאסירים שהצטיינו בעבודה. ערכם לא היה רב וגם המוצרים שניתן היה לרכוש בהם היה מועט, אבל זו היתה הטבה אם לא ערכית, אזי, ללא ספק פסיכולוגית. חלוקת התווים הופסקה, למיטב זכרוני, בסוף שנת 1944.

42. קומנדו B.M.W

עבודתי הראשונה באלאך היתה מורכבת מעבודות פינוי הריסות של מפעלים ועבודות בנייה, וזו היתה עבודה פיזית קשה ומתישה, הרבה יותר קשה מאשר העבודות שביצעתי בגיטו ווארשה. ההליכה לעבודה למרחק כ־5 ק"מ וחזרה ממנה היתה בליווי חיילי SS עם כלבים שגם שמרו עלינו בעבודה. כמעט יום יום שיסו בנו בני כלבא האלה את הכלבים שלהם. כך שעם העבודה, גם אם היתה קשה, הסתדרתי עוד, אבל לחיות 12 שעות תחת איום של התנפלות כלבים ונוסף לזה גם ההתנפלויות של חיילי ה־SS, בני הכלבא האלה, היה קשה מנשוא וגרם לי, בעצם לכולנו לכל האסירים בקומנדו הזה, סבל רב. לא אחת קרה

שהיינו מביאים מהעבודה אסירים שנושכו, ישר למרפאה ודם זב מגופם.

בפרק הזמן הקצר שעבדתי בקומנדו זה "הצלחתי" להוריד ממשקל גופי את כל הקילוגרמים שצברתי במרפאה בדכאו. חיפשתי, אפוא, דרך לצאת מהקומנדו הזה. ואכן, ההזדמנות לא איחרה לבוא. בוקר אחד, בעת מסדר "צל אפל", ה"בלוק אלטסטר" של ביתן מס' 1 — שם היה מגורי, קרא בשמו של אחד האסירים, פעם פעמיים ולא היתה תשובה. אז עניתי אני, "הוא לא נמצא". — זה היה מעשה שאסור היה לעשותו לפי החוקים שהיו קיימים במחנות הריכוז. ה"בלוק אלטסטר" שאל מי ענה מבלי שנתבקש לענות. נדחפתי החוצה על ידי שאר האסירים שעמדו לצידי. נעמדתי דום ואמרתי את מספרי, שהיה כזכור 89935. הוא התבונן בי וצווח:

— מטומטם שכמוך !! אתה לא יודע שאסור לדבר אם לא שואלים אותך ?! מחר אחרי מסדר הבוקר התייצב בפני.

— "יאָבוֹל" עניתי לו, כלומר, כן אדוני.

כאשר למחרת הבוקר התיצבתי בפניו, הודיע לי ה"בלוק אלטסטר" כי הפרתי הוראה ומגיעים לי מלקות וכי בכוונתו לקחת אותי אל מפקד המחנה, הקצין Mayer. דבריו של ה"בלוק אלטסטר" היו שקטים ונינוחים ולא הורגשה בהם איזושהי רוח סערה. בכל זאת חשבתי לעצמי, זה לא משחק ילדים, עלו במוחי כל מיני מחשבות על מה שיכול לקרות לי, אולי אקבל 25 מלקות ואולי אקבל אפילו כדור בראש. התחלתי לשקשק חזק מאוד והצטערתי מאוד על קלות הדעת ועל ההתנהגות הטפשית שהיתה לי. אמרתי לעצמי, הנה פעמיים הפרידו הגרמנים בינינו ופעמיים שבנו להיות ביחד, ועכשיו אני עומד להרוס את הכל. מה יהיה על אבא, חשבתי, הוא לא יחזיק מעמד אם יקרה לי משהו.

43. משרתם של שני אדונים

ה"בלוק אלטסטר" הורה לי לצעוד איתו אל שער המחנה בכיוון לביתן מגוריו של מפקד המחנה. עברנו את השער והגענו לצריף של המפקד. הנה המפקד בכבודו ובעצמו עומד מולינו. הורדתי את הכובע ונעמדתי דום. ליבי דפק חזק מאוד, ראשי הסתחרר עלי והרגשתי שאני עומד להתעלף כל רגע. כאן אני שומע את ה"בלוק אלטסטר" אומר למפקד המחנה: הבאתי אליך את האסיר שצריך לקבל 25 מלקות ופרץ בצחוק.

— יָא, יָא, ענה המפקד, כלומר כן כן, ענה המפקד, מה עשית שאל?

— נִיהטס, השבתי לו, כלומר לא עשיתי מאומה. הוא המשיך לשאול:

— אתה מדבר גרמנית?

— כן, השבתי לו. הכיצד שאל אותי.

— אמי היתה ממוצא גרמני, עניתי לו. שיקרתי כמובן, כי אמי היתה בת ישראל כשרה, היא היתה בתו של מלמד ב"חדר" ושמו היה ר' חיים כהן ז"ל מהעיר Balasagyarmat — הונגריה. בבית הוריה של אמי דברו יידיש, אבל היידיש שדיברו באזור הזה היתה קרובה מאוד לשפה הגרמנית. ומכאן השפה הגרמנית שסיגלתי לעצמי בפרק זמן קצר מאוד.

— הָסטוּ לוּיזֶה — כלומר: יש לך כינים, שאל המפקד.

— אין לי, עניתי לו. גם זה היה שקר, וכי למי מהאסירים לא היו כינים.

— אני לא מאמין לך, אמר המפקד, עליך להבדק אצל רופא המחנה, ואם לא ימצאו אצלך כינים, תוכל לעבוד אצלי.

כעבור מספר ימים לאחר שקיבלתי בגדים נקיים ללא כינים ועברתי בדיקה נוספת אצל ד"ר מולנר, מנהל המרפאה, קיבלתי ממנו אישור שאני נקי והתחלתי לעבוד כמשרתם של הקצינים Mayer ו־Bush.

עבודתי כמשרת החלה בכל יום בשעה 5.30 בבוקר, בשעה שעברתי את שער המחנה, בדרכי אל צריף המגורים של הקצינים, שהיה סמוך לגדר של המחנה. לפי ההוראות שהיו לשומרי המחנה, עליהם היה לרשום את מספרו של האסיר היוצא את המחנה או נכנס בו, ולערוך אצלו חיפוש. כיוון שאני עברתי את השער, במשך היום עשרות פעמים, נמאס לשומרים לבדוק ולרשום את מספרי בכל פעם, לכן הודיעו לי כי ירשמו את המספר בבוקר ובערב בלבד. זה היה מזלי כי בדרך זו יכולתי להבריח מזון לתוך המחנה.

במשפט "גוט מורגן", כלומר בוקר טוב, פתחתי ל־3 קצינים את היום כשנכנסתי לחדרם להעיר אותם. המפקד Mayer הוסיף לי קצין נוסף לשרת אותו, כי לדעתו לא היתה לי מספיק תעסוקה. הקצין, שאיני זוכר את שמו, היה האחראי על מחסני המזון, ואני כלל לא הצטערתי על תוספת עבודה זו. עבודת הבוקר כללה: הבאת דליי מים חמים מהמטבח של המחנה לרחצה, צחצוח מגפיים, הבאת ארוחת הבוקר לחדרים, ובחורף הדלקת תנורי פחם לחימום. שאר העבודות שהייתי צריך לבצע במשך היום היו: לנקות את החדרים, לדאוג לכביסה נקיה, להביא ארוחות צהריים וארוחות ערב לחדריהם וכן עבודות בית ושליחויות אחריות.

במסדר "צל אפל" של הבוקר ושל הערב שנערכו על ידי מפקדי המחנה Mayer ו־Bush לא הייתי נוכח, כי באותן השעות הייתי כבר בעבודה אצל שני האדונים האלה. כך שמנהל ביתן מס' 1, אליו השתייכתי, היה מודיע על מספר האסירים של הביתן שעומדים לספירה והיה כל פעם מוסיף "אונד מושקוביץ" כלומר בתוספת מושקוביץ.

לאחר שנתקבלתי לעבודה הזאת, מיד עמדתי על כך כי אני נמצא במצב שאני יכול להשיג לעצמי שאריות אוכל ממה שהקצינים השאירו וכי יש לי גם הזדמנויות אחרות להשיג מזון, בעוד שאבי ואחי אין להם אפשרויות כאלה. נדרתי נדר שאני לא אגע במנת המזון היומית

שאני מקבל במחנה. הודעתי על כך למנהל הביתן מס' 1 וביקשתי ממנו להורות למסור לאבא את המנות שלי בבוקר, בצהריים ובערב. בימים הראשונים הסתובבתי עם בטן ריקה, והייתי מאוד רעב, אבל הרעב הזה רק חיזק בי את האמונה שהחלטתי נכונה, וכך בשבועות הראשונים התקיימתי משאריות אוכל שהקצינים השאירו על השלחנות ומחתיכות קרום לחם שזרקו לפח.

44. המזון במחנה

המזון שהגרמנים חלקו לנו במחנה אלאך היה זהה, פחות או יותר, למזון שקבלנו במחנה גיטו ווארשה. בערב חילקו לנו רבע לחם, שהיה צריך להספיק עד למחרת בערב, קוביה מרגרינה ולפעמים גם כפית ריבה, בתוספת קפה או תה. בבוקר קבלנו קפה או תה ובצהרים צלחת מרק גריסים או מרק סלק, שהיה תמיד דליל מאוד. המזון שקבלנו היה מעט מאוד. כל האסירים, ללא יוצא מהכלל, עסקו יום יום, שעה שעה, בחיפוש אחר אוכל. האסירים שלא הצליחו "לארגן" לעצמם מזון נוסף, במקומות העבודה או בסחר חליפין, רעבו, פשוטו כמשמעו ומתו מרעב. יום יום יצאו מהמרפאה משלוחים של גוויות למשרפות שבדכאו.

אני כמובן, לא הייתי יוצא מהכלל. כל מחשבותיי היו נתונות "לארגן" אוכל או מוצרים. הפעולה הראשונה שלי במקום העבודה הזה, היתה לאסוף חתיכות קרום לחם מהשולחנות או מפחי האשפה עבור אבי, אחי והחברים שלנו. את ה"שלל" הייתי מכניס לכיסים ומגניבו למחנה. לא אחת קרה שאחי או חבריי היו ניגשים אלי, לאחר כניסתי למחנה, ומקבלים ממני את חתיכות הלחם. קצין גרמני בשם גראציאני שהיה גר בצריף של המפקדים mayer ו־Bush הבחין שאני נכנס כל יום בשעות הצהריים למחנה עם כיסים נפוחים ומחלק דברים לאסירים. הוא מסר את הדבר הזה למפקד mayer, וזה החליט לתפוס אותי "על חם".

יום אחד בדרכי למחנה עצר אותי בשער אחד החיילים והודיע לי כי המפקד Mayer ביקש שאחזור מיד ולהתייצב בפניו. התחלתי לשקשק. חיפשתי דרך לרוקן את הכיסים אך לא יכולתי כי החייל ליווה אותי עד לחדרו של המפקד. אני הבנתי מיד שיש לי בעיה והתחלתי לחשוב איך לצאת מזה. לבסוף החלטתי שאומר את האמת. הגענו לפתח חדרו של המפקד. החייל הצדיע במועל יד ואמר "הייל היטלר" והסתלק, אני הורדתי את הכובע, ראשי היה באדמה וכולי רועד.

— המפקד Mayer: מה יש לך בכיסים?
— אני: חתיכות קרום לחם.
— המפקד: מאיפה גנבת אותן?
— אני: מחדר האוכל.
— המפקד: רוקן את הכיסים. רוקנתי.
— המפקד: למי גנבת את הלחם?
— אני: יש לי כאן במחנה אבא ואח שעובדים קשה, להם אספתי את חתיכות הלחם.
— המפקד: אתה גונב גם מהחדר שלי ומהחדרים של הקצינים?
— אני: מתחיל לבכות ומנענע את ראשי לאות שלילה.
— המפקד: אני רוצה לשמוע את קולך, צעק עלי.
— אני: אני לא גונב, השבתי.
— המפקד: אתה תהיה תחת השגחה שלי. אם אתפוס אותך שוב גונב, אתה תעוף מכאן ואני אעמיד אותך למשפט. עכשיו תסתלק מכאן.

45. התנהגות הקצינים

שלושת הקצינים שהייתי משרתם היו שייכים לוורמאכט. במבט לאחור, כאשר אני מנסה לצייר לעצמי פרופיל של הקצינים האלה, אני מקבל, פחות או יותר, חתך כזה: מפקד המחנה Mayer היה אדם נוקשה מאוד ביחסו אל מְנהלת המחנה בכלל, ולאסירים בפרט. במסדר "צל אפל" החזיק את האסירים בחורף בגשם ובשלג, ללא כל סיבה הנראית לעין, בטענה שאלה הם ההוראות בצבא וכי הוראות צריכים לקיים בדייקנות ובאופן מלא. היו לי עם Mayer שיחות רבות בעיקר שיחות ענייניות ורשמיות והוא הצטייר בעיני כאדם קורקטי.

המפקד Bush היה אדם הגון וגם נוח במגעיו היומיומיים עם מינהלת המחנה. המפקדים Bush וMayer חילקו בינהם את העבודה, כך שBush היה עורך את מסדרי צֶל אֶפֶל פעם ביומיים. אחד הדברים שכולנו, כל האסירים, זוכרים לו לטובה זהו מסדרי צל אפל שערך בחורף בתוך הבלוקים, בניגוד להוראות הצבא. מהשיחות שהיו לי עם Bush — ואלה היו רבות, הוא הצטייר בעיני גם כבעל משפחה חם ואוהד. כל יומיים היה נוסע למשפחתו שגרה במינכן — אשה בן ובת, והביא להם לחם ושימורים שחסך מהמנות היומיות שהוא קיבל. בימים שהיה נוסע למשפחתו היה מקבל מזון, ליום שלם, ישירות מהקצין שהיה ממונה על מחסני המזון, מבלי שהתבקש למסור את תלושי המזון שהיו ברשותו. עלה במוחי רעיון לקחת את תלושי המזון האלה ולמסור אותם בערב יחד עם שאר תלושי הקצינים, ולקבל מנת מזון נוספת שהכיל לחם, שימורים ועוד. וכך עשיתי. את המנות מסרתי ל־Bush על מנת שיביא אותן למשפחתו. בהתחלה לא הסכים לקבל את המנות והזהיר אותי שאני עלול לעמוד למשפט ולקבל עונש מוות, אבל מהר מאוד שינה את דעתו. גם אני שיניתי את דעתי כעבור זמן קצר, והשארתי לעצמי כל פעם חצי מנה.

הקצין השלישי שהיה אחראי על מחסני המזון של המחנה היה אדם נוח מאוד בכל הליכותיו, שתקן, לא הרבה בשיחות, כמעט ולא היו לי עימו שיחות, להוציא הפקודות שקיבלתי ממנו. הקצין הזה אהב נקיון, אבל מעשיו לא היו נקיים. הוא היה אדם מושחת מאוד. כמעט

בכל יום גנב ממחסני המזון של המחנה שימורים ומוצרי מזון, הביאם לחדרו ושם אותם בשתי מזוודות גדולות שהיו מונחים על הארונות. אחד ליומיים כשנסע למשפחתו למינכן לקח עימו תמיד מזוודה מלאה ממוצרי מזון אלה. הקצין דאג למשפחתו על חשבון האסירים ואני דאגתי להחזיר, ולו משהו מהגזלה הזאת לאסירים. הסתמכתי על הכתוב "הגונב מן הגנב פטור". השלל שלקחתי כלל, בין היתר: שימורים, סיגריות או טבק ועוד. הם מצאו את דרכם לאבי והוא חילק אותם בין חברים מההווי החברתי שלנו, שחלקם היו בני קהילתנו.

46. "פיפל"

אחת התופעות השליליות שצצו במחנות הריכוז זוהי מכת "נערי הליווי" או ה"פיפלים", כפי שקראו להם, שמנהלי הבלוקים או הקאפוס לקחו לעצמם. הנערים האלה קבלו מהפטרונים שלהם הטבות שונות, אולם בתמורה היו צריכים לשלם ברוב המקרים בשרותי מין, ברצון או שלא ברצון, דבר זה גרם לחוסר איזון מידי בנפשם של חלק מהנערים האלה ולפעמים גם לפצעים. באחד הימים, כשהסתובבתי במחנה בהפסקה בין עבודה לעבודה, ראיתי נער בגילי מרים יד על אביו ואומר לו בהונגרית: למה הבאת אותי לעולם? אני לא יכול לעבור יותר השפלות. אביו ענה לו בקול בכי: בני, אני יודע שאתה סובל, כולנו סובלים, אבל למה אתה מרים עלי ידיים?! לדאבון ליבי, ידי קצרה מלהושיע לך.

47. הפצצות מינכן

אחת השעות הטובות שהיו לי באלאך היתה שעה 10.00 בבוקר. בשעה זו נשמעה יום יום, כמעט, הודעה בשידורי הרדיו, שהיה בחדרו של המפקד Mayer , על התקפה אווירית הממשמשת ובאה. וכך נשמעה ההודעה במקור: "אכטונג אכטונג, אין מינכן איז לופט אַלאַרם אפגֶגֶבֶּין". גם אצלנו נשמעה מיד אזעקה ותזמורת ההפצצות החלה "לנגן" על העיר מינכן, שהיתה נעימה מאוד לאוזניים.

החורף של שנת 44—45 היה חורף קשה, וכתוצאה ממנו חליתי בדלקת שתי הריאות בבת אחת. שכבתי בחום גבוה, בחדרי בביתן, למעלה מעשרה ימים. לא היו תרופות. ניצלתי הודות לטיפולו המסור של ד"ר מולנר ז"ל, מנהל המרפאה שנהרג בלילה לפני יום השחרור מפגזים שנורו על המחנה על ידי הגרמנים שנסוגו מהשטח.

48. אתחלתא דגאולה

באחת השיחות שהיו לי עם המפקד Bush בתחילת חודש מרץ 1945, הוא סיפר לי כי אחד האגפים במטה הכללי של הצבא הגרמני העביר להם מכתב "סודי ביותר" שעליו צויין כי אסור לפתוח את המכתב לפני אמצע אפריל 1945. הוא הוסיף ואמר, כיוון שהם ידעו שתוכן המכתב הוא חיסול המחנה והשמדת האסירים שבתוכו, החליטו לפתוח את המכתב. ואכן במכתב היו הוראות מפורטות כיצד לחסל את האסירים ומתי לבצע זאת. ההחלטה שקיבלנו, אמר לי, היא כמובן לא לבצע את הפקודה.

עוד סיפר לי באותה שיחה, כי המפקדה הממונה על המחנה שלנו העבירה להם רשימות של אסירים שנועדו להשלח ליעד בלתי ידוע. אם אתה או אביך תופיעו ברשימה, אל תלכו, תתחבאו. ואכן כך היה: אבי ואחי, יונגר הרץ ובנו יצחק מבני קהילת נאג׳־באניה ועוד מספר ידידים ממוצא הונגרי נכללו ברשימות אך לא הופיעו ובכך ניצלו ממסע ברכבת מוות ששוטטה ימים רבים ללא מזון ומים, הופצצה בטעות על ידי מטוסי בנות הברית ונהרגו בה אסירים רבים.

באמצע אפריל קרא לי Bush ואמר לי כי קבלו התראה להתכונן לעזוב את המחנה תוך מספר ימים. כמו כן, הורו להם לצייד את הקצינים ברובים ותמ"קים הנמצאים בנשקיה של המחנה וכי עליהם להתכונן להצטרף ליחידות הלוחמות. Bush הוסיף ואמר: אתה הרי יודע איפה נמצאת הנשקיה. אני לא הולך להלחם כי אם נוסע לביתי, למינכן — תמצא אותי שם אחרי המלחמה. את המידע מסרתי באותו היום לראש הועד של אסירי המחנה שהתארגן לקחת את העניינים בידיים לאחר נסיגת הצבא.

הצבא נסוג, למיטב זכרוני, ב־24 באפריל בשעות הערב. בבוקר נפגשתי עוד עם Bush בצריף של הקצינים ונפרדתי ממנו. בשעה 10.00 היתה הודעה בשידורי הרדיו כי בדכאו הושמע "טנק אלארם", כלומר אזעקה על התקרבות טנקים. מיד הושמעה גם אצלנו אזעקה. אני נצטוויתי להכנס מיד למחנה. החיילים סגרו את השער על סורג ובריח ותפסו עמדות מסביב למחנה.

הצטרפתי לישיבה של ועד האסירים בה סוכם על הפעולות הבאות, לאחר נסיגת הצבא, ואלה הם:

— לתלות דגלים לבנים על גבי מגדלי השמירה.

— לפרוץ את הגדר במקום מוסכם ולהוציא מהנשקיה כל הנשק שנשאר.

— לאייש את מגדלי השמירה על ידי אסירים נושאי נשק.

אכן כך היה. למחרת אויישו מגדלי השמירה על ידי הבחורים שלנו כשהם חמושים ברובים, שהוצאנו מהנשקיה וכן תלינו דגלים לבנים על המגדלים. לקראת הערב הבחינו הבחורים במגדלי השמירה שצבא גרמני מתקרב למחנה. הועד הורה לבחורים לחזור מיד למחנה כדי לא לגרום לפרובוקציה. החיילים תפסו את כל מגדלי השמירה ונשארו שלושה ימים עד לילה של 28 לאפריל. בבוקר של 29 לאפריל הם כבר לא היו. במשך היום ראינו במרחק תנועה חזקה מאוד של יחידות צבא שנסוגו בבהלה. אחר הצהריים התקרבו יחידות משוריינות למחנה והיה חשש שיפתחו ביריות. ניתנה הוראה לכל האנשים להכנס לביתנים ולא

לצאת עד שיתבהר המצב. בערב החלו יריות מכל הכיוונים ובלילה היתה הרעשה כבדה של טנקים או תותחים על המחנה. בכל המחנה היו נפגעים וקריאות לעזרה. ד״ר מולנר, רופא המחנה, שהיה לפני השואה מנהל בית החולים היהודי בעיר גרוסוורדיין (Nagyvárad), ד״ר דויטש מאותה עיר, וצוות רפואי מהמרפאה רצו להגיש עזרה לנפגעים, תוך כדי הגשת עזרה נפל פגז במקום והרג את ד״ר מולנר ועוד מספר אנשים. יהי זכרם ברוך.

49. השחרור

למחרת בשעה 11.00 הגיע ג׳יפ צבאי ועליו קצין מצבא ארצות הברית. שוחררנו.

משפחת מושקוביץ (האורג)
MOSKOVITS CSALÁD (A SZŐVŐ

אחרי השואה

התארגנות שארית הפליטה

נאג׳־באניה שוחררה בידי הצבא האדום ביום 17 באוקטובר 1944. לאחר תוהו־ובוהו מובן מאליו, אורגנה העיר ותושביה לפי משטר שונה, בהשראת ה״אח הגדול״, השלטון הסובייטי־קומוניסטי, שעינו היתה פקוחה על כל מה שנעשה. בתחילה היה זה למראית עין משטר דמוקרטי. אך תוך זמן קצר התארגנה במדינה ״דמוקרטיה עממית״, כלומר משטר קומוניסטי דיקטאטורי, שהיה משותף לכל מדינות אירופה המזרחית, שנכבשו ושוחררו בידי הכוחות הסובייטים.

היהודים הראשונים שחזרו לנאג־באניה היו אלה ששרתו בשרות העבודה בסביבה. יהודים אלה ערקו מיחידותיהם בפלוגות העבודה, כשהחיילים הרוסים והרומנים, התקרבו לעיר תוך כדי קרב בצבא הגרמני וההונגרי, שהלך ונסוג מערבה. היהודים שהסתתרו ביערות הסביבה, היו מן הראשונים שנראו בנאג־באניה לאחר שחרורה. משפחות בודדות, כגון זו של מרדכי זינגר ושל מרדכי איזיאק, שמצאו מקלט אצל איכרים רומנים ליד העיר, גם הם היו מן היהודים הראשונים שנכנסו לעיר. ילדיהם של משפחות זינגר ואיזיאק היו הילדים היהודים הראשונים בעיר, לאחר שכל הילדים היהודים נשרפו בכבשני אושוויץ.

עד מהרה התארגן קומץ היהודים כדי לחדש את פני הקהילה היהודית במדת האפשר. השרידים הראשונים שהגיעו לעיר מצאו את בנייני הקהילה ומוסדותיה כשהם חרבים, מוזנחים, עזובים ומחוללים. בית־הכנסת ובתי־המדרש היו מלאים כל מיני גרוטאות, רהיטים ישנים, ספרים, כלי מטה ונוצות ללא סדר. השרידים נגשו במרץ רב לנקות את בית־הכנסת ולהכשירו לתפקידו המקודש. ספרי תורה התגוללו בשטח, מהם קרועים ומחוללים, הוחזרו למקומם בארון הקדוש. המושבים סודרו מחדש והושלט סדר במדת האפשר. מיד כשהתאפשר הדבר, חזר קומץ היהודים לחדש את התפילה בציבור. הקהילה הצטרפה למוסדות הארציים של הקהילות במדינה (ולאחר מכן לפדרציה של הקהילות ברומניה).

השרידים שהחלו לחזור לנאג׳־באניה והקפידו על כשרות, סעדו, ללא תמורה, על שולחנו של מרדכי זינגר. כיוון שלא היה שוחט, לא עלו על השולחן מאכלי בשר. לפיכך החליט מרדכי זינגר ללמוד שחיטה והוא אמנם שימש כשוחט בנאג׳־באניה עד עזיבתו לעיר אנטוורפן בשנת 1963. לאחר מכן נוסדה קנטינה כשרה שמומנה בידי הג׳וינט. מרדכי זינגר, כפי שהוא מספר בסיפורו האישי, צייד ללא תמורה את הבנות שחסרו מן המחנות, ועמדו להנשא, באריגים ובבדים מחנות הטקסטיל שלו, שמצאה שלימה וללא חסרון כשחזר העירה.

זמן קצר לאחר התארגנות שארית הפליטה לקהילה נתמנה גם רב. היה זה הרב חיים אלטר פאנט ז״ל, ששימש לפני השואה כסגן הרב. הוא נולד ביום ג׳ טבת תרע״ג (1912), בעיר קאַלרלסבורג, שבה שימש אביו ר׳ אברהם שמואל פאנט רב של הקהילה החרדית. הוא למד בישיבות ר׳ שלמה צבי שטראסר בדברצין. כשנאלץ לעזוב את הונגריה למד בישיבת פרסבורג, טאשנאד, הרמנשטאדט (אצל ר׳ צבי קינסטליכר) ובישיבת סאטמאר (אצל ר׳ יואל טייטלבוים). כשהגיע לפרקו נשא לאשה את בתו של ר׳ משה אהרן קרויס אב״ד נאג׳־באניה, שמינהו לסגן אב״ד ובאופן רשמי היה אב״ד פעלשר־באניה, וזאת כדי להפטר משרות צבאי, כולל שרות העבודה. מעיקרי תפקידיו היה ניהול הישיבה שבראשות חותנו. בתקופתו חלה התפתחות וגידול בישיבה, בכמות ובאיכות. הרב פאנט שתה את כוס התרעלה במלואה. גם במחנות העבודה והמוות שמר על צלם אלקים. הפיח רוח תקוה בעצמות היבשות. הוא שמר על כשרות גם במצבים מחרידים. בשואה אבדו לו אשתו ושני ילדיו. אחרי השחרור הגיע עריריי לעיר פראג. שם הקים את ביתו, עם מרת רבקה גיטל בת ר׳ מאיר שלום רוטנברג, בן האדמו״ר הראשון מקאסאן׳, ר׳ יהוסף הלוי רוטנברג.

זמן קצר לאחר נישואיו הגיע עם אשתו הרבנית לנאג׳־באניה. הוא נבחר כאמור על־ידי שארית הפליטה לרב הקהילה, ההולכת ומגבירה חיילים. אך לא ארכו לו הימים בנאג׳־באניה. הוא הבין שבמשטר הקומוניסטי, ההולך ומתגבר, לא תהיה תקומה לדת ישראל ולקהילה יהודית מסורתית. הוא שם לב כבר בתחילה, שהקהילה היהודית תהיה נתונה ללחצים של השלטונות ותהיה נתונה למעשה

לחסותה ולמגבלותיה של המפלגה הקומוניסטית. ברשתה של המפלגה, נפלו גם יהודים, מי מרצון ומי מאונס, והיו מעושי דבריה. הוא קם ועזב את המדינה והגיע לפאריס. בשנת תשי״א (1951) עלה לישראל.

הרב הבא של שארית הפליטה בנאג׳־באניה היה הרב יששכר ד״ב דאַכנֶר, שהיה מנכבדי האדמו״רים לבית סיגט ובית קוסוב. גם הוא השתדל להציל מה שניתן להציל באוירה עויינת של משטר מנוכר לדת וערכיה. כשמספר היהודים בנאג׳־באניה הלך ופחת, כשרובם עלו לישראל, והשלטונות הצרו את צעדיו, עזב גם הרב דאכנר את המדינה. הוא הגיע לעיר אנטוורפן, שם נפטר לפני כמה שנים. הנותרים, רובם זקנים וערירים ללא משפחות, עשו כמיטב יכלתם לקיים את ״נר התמיד״ בנאג׳־באניה, שלא יכבה כליל. הם קיימו תפילה במנין ככל שניתן להם. גם היום, כשכל יהדות נאג׳־באניה אינה מונה אלא מתי מעט, כשלושים־ארבעים נפש, מקיימים תפילה ערבית בציבור יום יום.

בשנים 1948—1958 היתה התקופה הגרועה ביותר ליהדות רומניה וכמובן שגם ליהודי נאג׳־באניה בתוכה. היו אלה שנים של התקופה הסטאליניסטית, של רדיפת הציונות והטלת יהודים רבים למאסר ולעבודות פרך באשמת ציונות, של השמצת מדינת ישראל ללא גבול וללא רסן. בהנהגת הקהילה הועמדו אך ורק חברי המפלגה הקומוניסטית. היה זה עשור של משטר אימים ושקר. היה זה משטר של חרב איש ברעהו. המשטר תבע ועודד הלשנות ובכללה גם הלשנות של בני משפחה אחד נגד רעהו. האנשים לא העיזו לנהל שיחה חפשית, ואף בני משפחה וידידים ותיקים. אנשים נעצרו והושלכו לכלא ללא שום סיבה. רק בשנת 1959 הותרה קצת הרצועה. משנת 1960 ואילך הוחל בשחרור אנשים מן הכלא. בשנת 1961 החלו להעניק דרכונים למסורבי עליה והורשו לעלות לישראל. ואמנם אז הוחל בגל עליה גדול לישראל, לאחר הפסקה של למעלה מעשור. בהנהגת הקהילה הורשו לשמש גם אנשים שלא היה להם כרטיסי־חבר של המפלגה הקומוניסטית. כך הועמד בשנת 1959 בראש הקהילה אליעזר משה פרידמאן, מהנדס בלתי מפלגתי. לפי עדותו של פרידמאן עלה בידיהם לבצע כמה פעולות בשיקום הקהילה. כגון הבאת יהודים מחוץ לעיר, שהבטיח מנין קבוע לתפילה בבוקר ובערב. אורגן תלמוד־תורה מחדש, שופצו כמה בניינים קהילתיים, ובכללם בית־הכנסת הגדול, בית־העלמין שהיה פרוץ גודר מחדש. בספרי החברה קדישא נרשמו כל המצבות של בית הקברות. את שני הכרכים של פנקס החברה קדישא נדרשו להפקיד בידי הפדרציה של הקהילות היהודיות ברומניה בבוקארשט (כנראה שהם נמצאים שם גם היום).

גם חיי הכלכלה בעיר הושתתו על יסודות חדשים. הקיץ הקץ על חיי מסחר וכלכלה חפשיים ועצמאיים. בהתאם לשיטה הסובייטית חוסלה כל יזמה חפשית. חיי הכלכלה הושתתו על רעיונות של קואופרציה. קואופרטיבים למקצועות השונים נוסדו בנאג׳־באניה. לא היו אלה, כמובן, קואופרטיבים של יהודים בלבד. שכן הדבר היה מנוגד לתפיסה הקומוניסטית. היו אלה קואופרטיבים, שהיהודים בשל כשרונותיהם המיוחדים ונסיונם המקצועי משכבר הימים, מילאו בה תפקידי מנהל והנהלה ותפקידי מפתח. הקואופרטיב הגדול ביותר היה ״גוטינולי״, שכלל בתוכו כ־800 חברים, והיה מורכב מ־23 מפעלים במקצועות השונים. פרטים מאלפים מוסר יונתן פראנק בסיפורו האישי.

כיום חיים בנאג׳־באניה 71 משפחות (70 נשים ו־59 גברים). בכל ערב מקיימים, עדיין מניינים בבית כנסת הגדול. להלן שמות האנשים האלה שגרו בסביבה גם לפני השואה.

קאהן לאיוש, קורנרייך אימרה, גב׳ קורנרייך (אדלר), מארקוביץ פאַל, מנדלוביץ אברהם, מושקוביץ נדור, שארודי אוטו, שיפוש ג׳ורג׳, שלזינגר שוני, יאקבוביץ רוזליה, פרנקל לאסלו, שימון רוזליה (מונושטור), פרנץ יֶנו (פ. באניה), רוט ורוניקה (פרוינד), פרידמן דֶזשו (שומקוט), לווי אֶלמֶר (פ. באניה), ווייס זלמירה (פ. באניה), נאדאי גיזי (שמוקוט).

כללו של דבר, היהודים הזקנים החולים והחלשים, שעדיין נושמים את אוירה של נאג׳־באניה בימים אלה, הם מסימני הגסיסה של חיים יהודים בעיר. עם תום הדור הקטוע הזה לא יישאר איש מזרע ישראל בעיר זו, שלמעלה ממאה שנה ידעה חיים יהודיים תוססים ומגוונים, כאחת מקהילות ישראל בטראנסילוואניה.

פעילות ארגון יוצאי נאג׳־באניה בישראל בשנים 1958 — 1996

לאחר סיום מלחמת העולם השניה החלו ניצולי השואה לחזור למקום מגוריהם ל־נאג׳־באניה, פלשו־באניה, נאג׳־שומקוט ומונושטור ממחנות הריכוז; אושביץ, דאכו, בוכנוואלד, ברגן־בלגן ועוד. כן חזרו גברים ממחנות עבודת כפיה, מחזית אוקראינה וממכרה נחושת בור שביוגוסלביה.

בשנת 1946 ערכו קבוצת ניצולים אזכרה ראשונה לזכר הנספים באיזור הגיטו בו אספו קודם לכן שלטונות הונגריה את היהודים, טרם העלאתם לקרונות הבקר. (האזכרה התקיימה במפעל הברזל של דֶזשו ברנט לשעבר).

בשנים הראשונות החלו בני קהילת נאג׳־באניה בישראל לערוך את האזכרה עם בני קהילת סטמאר. בשנת 1958 החליט הרב נפתלי שטרן ז״ל (חזן לשעבר בסטמאר, יליד נאג׳־באניה) לערוך את האזכרות של בני נאג׳־באניה שנספו בשואה, בנפרד.

חברי ההנהלה של ארגון יוצאי נאג׳־באניה בשנים ההן היו:

— הרב נפתלי שטרן ז״ל
— גֶלֶר הערשו ז״ל
— לוי מיקי
— גרינפלד יוסף
— פלדהיים זאב ז״ל
— ד״ר לב אקי — הצטרף בשנת 1961
— גרינפלד הרמוש — הצטרף בשנת 1961

ביוני 1961 נערכה האזכרה באולם בית החלוצות בתל־אביב. בתחילת טכס האזכרה הודיע הרמוש גרינפלד כי מהיום והלאה יפעל הארגון בתור ארגון יוצאי נאג׳־באניה, נאג׳־שומקוט, פלשו־באניה ומונושטור והסביבה.

בשנת 1962 התבקש הרמוש גרינפלד ע״י בומי נוסבכר, מרצי מרקוביץ וסנדר שלזינגר מארה״ב, לערוך אסיפת חברים בהשתתפות יוצאי נאג׳־באניה בארץ. משה מוסקל יחד עם מיקי לוי ארגנו את האסיפה באולם קולנוע ״מקסים״ בתל־אביב, שבה השתתפו יותר ממאה חברים אשר הגיעו מכל חלקי הארץ.

בשנת 1963, לאחר המפגש המוצלח בשנת 1962, נערכו מסיבת חנוכה בה ארחנו עולים חדשים עם ילדיהם. משנה זו ואילך ערך הארגון מסיבות חנוכה בכל שנתיים בממוצע.

החל משנת 1980 נערכות ימי האזכרות השנתיות פעם בתל־אביב ופעם בחיפה.

בשנת 1976 יצא לאור ספר זכרון לקדושי נאג׳־באניה, ע״י הארגון בעריכתו של הרב נפתלי שטרן ז״ל.

חברי הנהלת הארגון בקדנציה הנוכחית הם:

— צבי (הרמוש) גרינפלד
— מרים פרנק
— פנחס (פיני) גרינברגר
— אסתר הרשקוביץ
— משה (משקו) פרנץ
— אלכס מרק
— יוסף גרינפלד
— דוד ולטר
— אברהם אלכס
— יהודה מושכל
— אלכסנדר (צלקו) פרקש (נפטר בשנת 1994)
— צבי מירון (מושקוביץ)

הנהלת הארגון בשנים 1988 — 1996

משמאל לימין: צבי (הרמוש) גרינפלד — יו"ר הארגון, יעקב הרשקוביץ ז"ל, מרים פרנק, גבי גרינברגר, אלכס (צלקו) פרקש, טל דוד ולטר, פרידה ברקוביץ, אסתר הרשקוביץ, פנחס (פיני) גרינברגר משה (משקו) פרנץ וצבי מירון (מושקוביץ)

AZ "IRGUN" VEZETŐSÉGE 1988–1996-OS ÉVEKBEN

balról jobbra: **Grinfeld Cvi (Hermus) – elnök, Herskovits Jakab Frank Mirjam, Grinberger Gabi, Farkas Alex (Celku), (ז"ל), Valter Dávid, Berkovits Frida, Herskovits Eszter, Grinberger Pinchász (Pinie), Grinberger Mose (Masko), Ferenc és Miron (Moskovits) Cvi**

מסיבת חנוכה באולם "בני־ברית" בתל־אביב בשנת 1993. החזן מיכאל דוידוביץ (מפלשו־באניה)

אזכרה (יארצייט) שהתקיימה בתל־אביב באולם "בני־ברית" בשנת 1995
משמאל לימין: הרב א. לייפר, הרמוש גרינפלד, זוליווייס, הרב שמחה קראוס,
פנחס (פיני) גרינברגר, צבי מירון (מושקוביץ)

EMLÉK ÜNNEPÉLY 1995-BEN, A TEL-AVIVI "BNÉ-BRIT" TEREMBEN
balról jobbra: **Rabbi A. Laufer, Grinfeld Hermus, Weisz Zoli, Rabbi Krausz Szimcha, Grinberger Pinchász (Pinie), Miron (Moskovits) Cvi**

חברי הארגון באזכרה באולם "בני־ברית" בתל־אביב בשנת 1995

"IRGUN" TAGOK AZ EMLÉK ÜNNEPÉLYEN, 1995-BEN, A TEL-AVIVI "BNE-BRIT" TEREMBEN

BATARCI
TĂRNA-MARE
HALMEU
MICULA
COMLĂUSA
TURULUNG
LIVADA
BOTIZ
SATU-MARE
CRAIDOROLT
ARDED
VAMA
APA
ODOREU
NEGREȘTI
ORAȘUL-NOU
CĂLINEȘTI
TURT
TĂRȘOLT
BIXAD
TRIP
CĂMĂRZANA
CERTEZE
SEINI
ȘOMCUTA-MARE
SĂPÂNȚA
BAIA-SPRIE
COPALNIC MĂNĂȘTUR
BAIA-MARE
REMETI
CÂMPULUNG-LA-TISA
SIGHET
SARASĂU
MEDIAȘUL-AURIT
CRĂCIUNEȘTI
RONA
VAD
BERBEȘTI
GIULEȘTI
CĂLINEȘTI
BREB
OCNA-ȘUGATAG
BUDEȘTI
BÂRSANA
BISTRA
PETROVA
RUSCOVA
POIENILE
BOTIZA
GLOD
LEORDINA
VIȘEUL
STRÂMTURA
ROZAVLEA
ȘIEU
IEUD
DRAGOMIREȘTI
CUHEA
BOCICOIU-MARE
BORȘA
SĂLIȘTEA

יד ושם

וְנָתַתִּי לָהֶם בְּבֵיתִי וּבְחוֹמוֹתַי יָד וָשֵׁם"
(ישעיהו נ"ו, ה')

במשך כל השנים חפשנו דרך למצוא את הרשימות עם שמות בני קהילותנו נאג'־באניה, נאג'־שומקוט, פלשר־באניה ומונושטור שהוגלו לאושביץ על־ידי ההונגרים בשנת תש"ד — 1944, על־מנת להנציח אותם. פנינו למוסדות השלטון הרומני וכן למוסדות השלטון ההונגרי בבקשה להעביר לנו, תמורת תשלום נאות, את רשימות יקירנו. לצערנו קבלנו תשובה שלילית.

בעקבות התשובה השלילית הכרזנו לפני מספר שנים, כידוע, על מבצע איסוף שמות יקירנו שנספו בשואה, ופנינו לכל חברי הארגון בבקשה לרשום על גבי טופס, שהדפסנו במיוחד למטרה זו, את שמות בני המשפחה, חברים ושכנים שנספו בשואה. לצערנו לא היתה היענות גדולה מצד חברי הארגון. על כל פנים, מעט השמות שקיבלנו, רשמנו על גבי 2513 "דפי עד" מיוחדים של "יד ושם" ואת הדפים האלה העברנו בשנים 1994 — 95 למוסד "יד ושם" — היכל השמות, למשמרת עולם.

אנו מביאים כאן מכתב מ"יד ושם" בו הם מאשרים קבלת 2513 דפי העד והעברתם למשמרת עולם בהיכל השמות.

כמו כן, הנהלת הארגון משתתפת בכל טכסי "יד ושם" הנערכים ביום הזכרון לשואה ולגבורה.

YAD VASHEM **יד ושם**

The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

29.11.1995

לכבוד,
מר צבי מירון
ארגון יוצאי באיה-מארה והסביבה
ת.ד. 7324
תל-אביב 61072

מר מירון הנכבד,

הנני מודה לך מאד על משלוח דפי-העד, ומאשר בזה קבלת כל דפי-העד שהעברתם להיכל השמות אשר ביד-ושם, כדלקמן:

- 1,427 דפי-עד של קהילת NAGYBANYA,
- 483 דפי-עד של קהילת NAGYSOMKUT,
- 255 דפי-עד של קהילת FELSOBANYA,
- 240 דפי-עד של קהילת K. MONOSTOR,
- 108 דפי-עד השייכים לכפרים בסביבת העיר NAGYBANYA.

אנו מודים לכם מאד על מאמץ רישום שמות הקורבנות על גבי דפי-העד. אנו נתייק ונשמור את דפי-העד למשמרת עולם בהיכל השמות, כדי לזכור ולהזכיר לדורות הבאים.

הנני מאחל לכם הצלחה בהוצאת ספר הזכרון בקרוב.

בכבוד רב,

אלכסנדר אברהם
מנהל היכל השמות

יד-ושם
היכל השמות

P.O.B. 3477 JERUSALEM 91034 TEL. 751611, FAX ... ת.ד. 3477, ירושלים 91034, טל. 751611, פקס. ...

מסירת "דפי עד" ל"יד ושם" המתיחסים לקהילות נאג'־באניה, נאג'־שומקוט, פלשו־באניה ומונושטור

A NAGYBÁNYA, NAGYSOMKÚT, FELSŐ BÁNYA ÉS MONOSTORI MÁRTIROK NÉVSORA ÁTADÁSA A "JÁD VÁSÉM"-BE

הנחת זר הארגון ב"יד ושם" ביום הזכרון לשואה ולגבורה בשנת 1992

A MÁRTIROMSÁG EMLÉKNAPJÁN KOSZORÚ LETÉTEL A "JÁD VÁSÉM"-BE, 1992-BEN

אֵל מָלֵא רַחֲמִים שׁוֹכֵן בַּמְּרוֹמִים, דַּיָּן אַלְמָנוֹת וַאֲבִי יְתוֹמִים, הַמְצֵא מְנוּחָה נְכוֹנָה עַל כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה, בְּמַעֲלוֹת קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים כְּזוֹהַר הָרָקִיעַ מַזְהִירִים אֶת נִשְׁמוֹת אַלְפֵי גְּבָרִים, נָשִׁים וְטַף שֶׁל קְהִילוֹת:

נַאג'-בַּאנְיָה, נַאג'-שומקוט, פֶלשו-באַנְיָה וק. מונושטור

שֶׁנֶּהֶרְגוּ, שֶׁנִּשְׁחֲטוּ, שֶׁנֶּחֶנְקוּ, וְשֶׁנִּשְׂרְפוּ בְּתָאֵי הַגַּזִּים עַל יְדֵי הַנָּאצִים הַגֶּרְמָנִים וְעוֹזְרֵיהֶם הַהוּנְגָּרִים. אֶרֶץ אַל תְּכַסִּי דָמָם וְאַל יְהִי מָקוֹם לְזַעֲקָתָם, כֻּלָּם קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים. בְּגַן עֵדֶן תְּהֵא מְנוּחָתָם, בַּעַל הָרַחֲמִים יַסְתִּירֵם בְּסֵתֶר כְּנָפָיו לְעוֹלָמִים וְיִצְרוֹר בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמָתָם, ה' הוּא נַחֲלָתָם, ה' יִנְקוֹם דָּמָם, וְנֹאמַר אָמֵן.

פרק המצבות

"וַיִּקַּח יַעֲקֹב אָבֶן וַיְרִימֶהָ מַצֵּבָה"
(בראשית ל"א, מ"ה)

חברים יקרים,

לפי מסורת ישראל אנו מצווים להביא לקבר ישראל כל יהודי או יהודיה שהחזירו את נשמתם לבורא ולהקים מצבה. עם ישראל בכל דורותיו סיכן את חייו כדי לקיים את המצווה הזאת. והנה באה השואה האיומה והנוראה הזאת, על עמנו באירופה "הנאורה" אשר לא פסחה על יהודי הונגריה ובתוכם על בני קהילותנו היקרים נאג־באניה, נאג־שומקוט, פלשו־באניה ומונושטור, ולא איפשרה לנו לקיים את הצווי הזה.

מאז השואה אנחנו מקיימים ימי זכרון ("יארצייט") ומדליקים נרות נשמה לבני קהילותנו שנספו בשואה בימים אלה:

★ י"א בסיון — למשפחות שנלקחו לאושביץ בטרנספורט הראשון.

★ ט"ז בסיון — למשפחות שנלקחו לאושביץ בטרנספורט השני.

★ י' בטבת — לכל אלה שמועד פטירת יקירהם לא ידוע.

יקירנו הועלו, ברובם, על המוקד באושוויץ באביב תש"ד — 1944, וחלקם נספו בנכר מבלי שנדע היכן ומתי. אף אחד מהם לא הובא לקבר ישראל לדאבון לבנו, ולאף אחד מהם אין מצבה.

הנהלת האירגון הכריזה כידוע לפני מספר שנים על מבצע איסוף שמות יקירנו שנספו בשואה. השמות שקבלנו מחברי האירגון הוחלט להנציח גם על גבי מצבות סימליות שנכללו בספר זה. לכל משפחה הועדנו מצבה ואילו לבודדים הועדנו מצבות אחים משותפות. המצבות מחולקות לפי קהילות ומופיעות לפי סדר A. B. C.

רבים מבני קהילותנו נלקחו על־ידי הגרמנים מאושוויץ למחנה ריכוז שהוקם בגיטו ווארשה. באותו גיטו ווארשה שהתהלכנו ודרכנו על אדמתו, התאבדו 93 בנות ישראל טהורות, אשר קיבלו החלטה משותפת להחזיר נשמתן לבורא ולא ללכת ולשמש ל״בידור״ הקצינים הגרמניים, כפי שהגרמניים דרשו מהן. וכך הן כתבו במכתב שהותירו:

״אין אנו יודעות אם המכתב הזה יגיע אי-פעם לידי מישהו. אך אם הוא יגיע לידיים רחמניות... בקשתנו היא שתאמרו ״קדיש״ למען 93 נשמות זכות, חפות מכל פשע של בנות יהודיות טהורות״.

אנו מבקשים, איפוא, מבני קהילותנו שהיו במחנה ריכוז בגיטו ווארשה לפרוע חוב מוסרי זה ל־93 הבנות האלה ולהדליק נר נשמה גם לזכרן.

חברים יקרים, אנו עשינו כל שביכולתנו לכלול את כל השמות שקבלנו מחברי האירגון ולדייק ברישום כל הנתונים. אין אנו אחראיים לנתונים שהחברים מסרו לנו. אנו מבקשים מכם סליחה מראש אם תמצאו טעות או שיבוש במצבות.

ועדת עריכה

תוספות — ימי ״יארצייט״ נוספים:

____

____

____

____

____

____

____

קפולנוק מונושטור

והסביבה

MONOSTOR

FÓGEL	HÁNÁ	60	בת	חנה	פוגל
FRIEDMAN	BILÁ	60	בת	בלהה	פרידמן
IZSÁK	PEPI	24	בת	פפי	איז'ק
IZSÁK	MARISKA	36	בת	מלכה	איזַ'ק
KLEPNER	ROZA	32	בת	לאה	קלפנר
LAX	B. LEIB	50	בן	ד. אריה	לַקס
MOLDOVÁN	SÁMUEL	64	בן	שמואל	מולדובן
WEISZ	MENDEL	70	בן	מנדל	וייס
ZUNDER	MIKLÓS	46	בן	מיקלוש	זונדר

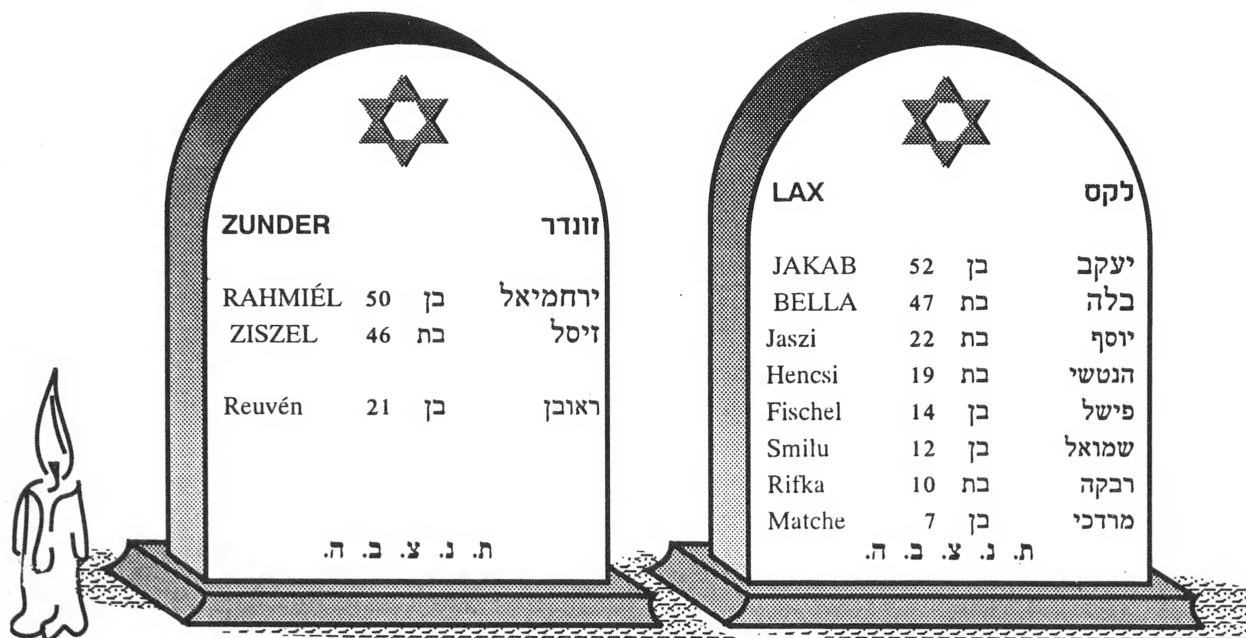
ת. נ. צ. ב. ה.

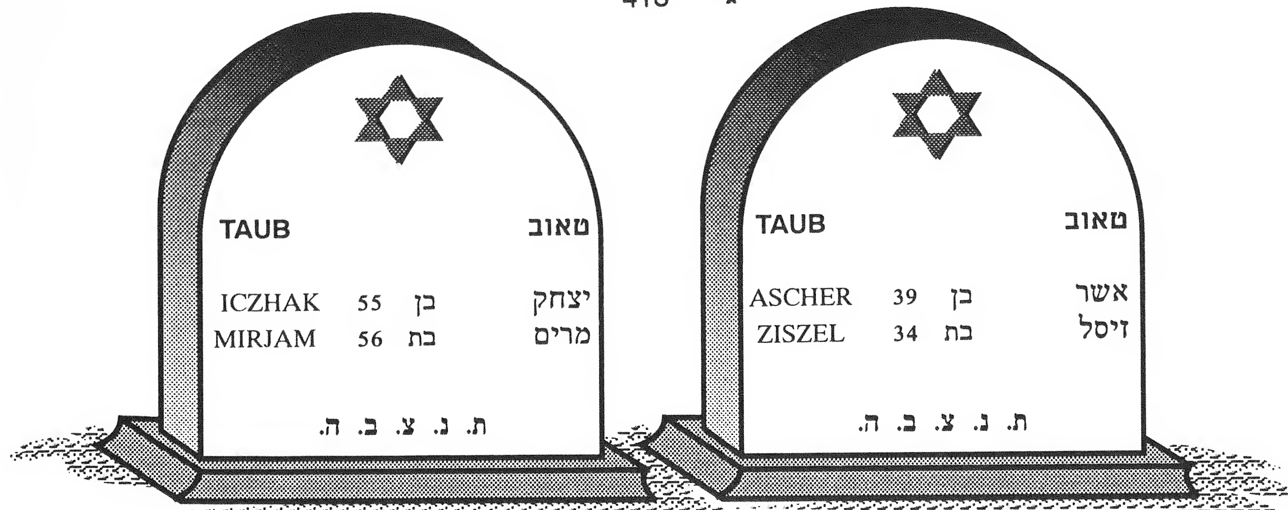

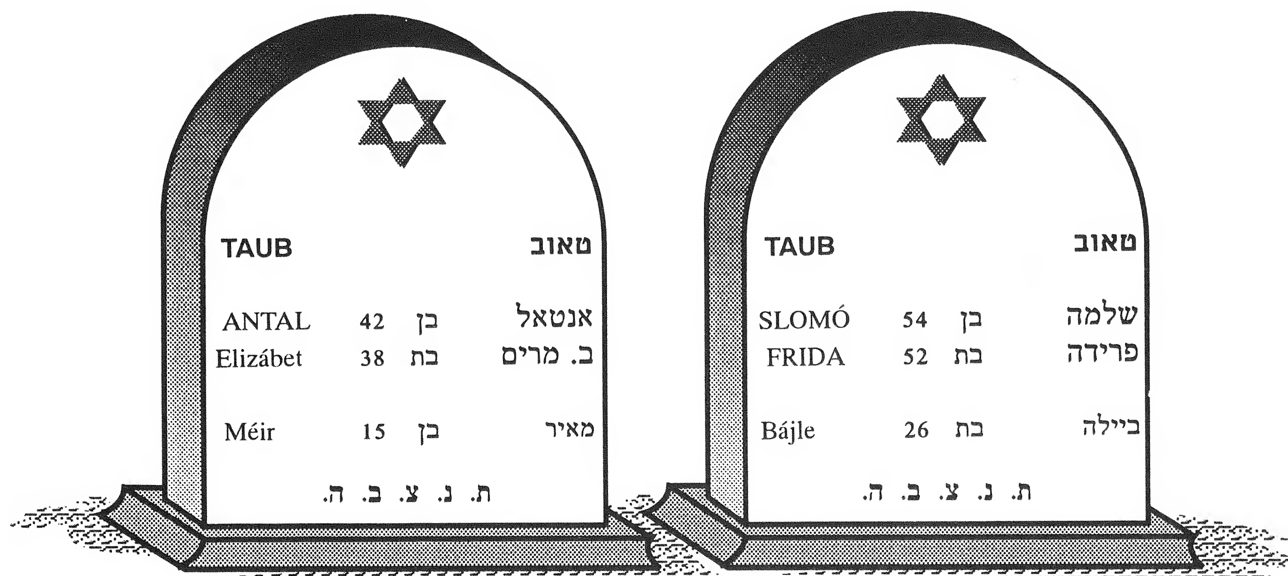

WEINBERGER וויינברגר
ÁRON 45 בן אהרן
DVORÁ 42 בת דבורה
Iszráel 14 בן ישראל
ת. נ. צ. ב. ה.
WIZEL ויזל
SLOMÓ 46 בן שלמה
HÁDÁSZ 44 בת הדס
Iszráel 14 בן ישראל
ת. נ. צ. ב. ה.

ZELKOVITS זלקוביץ
ZSIGMOND 44 בן זיגמונד
SZIDI 39 בת סידי
ת. נ. צ. ב. ה.
SIMON שמעון
J. BER בן י. בֶּר
ESZTER בת אסתר
ת. נ. צ. ב. ה.

ÉGERHÁT

ZUNDER זונדר
RAHMIÉL 50 בן ירחמיאל
ZISZEL 46 בת זיסל
Reuvén 21 בן ראובן
ת. נ. צ. ב. ה.
LAX לקס
JAKAB 52 בן יעקב
BELLA 47 בת בלה
Jaszi 22 בת יוסף
Hencsi 19 בת הנטשי
Fischel 14 בן פישל
Smilu 12 בן שמואל
Rifka 10 בת רבקה
Matche 7 בן מרדכי
ת. נ. צ. ב. ה.

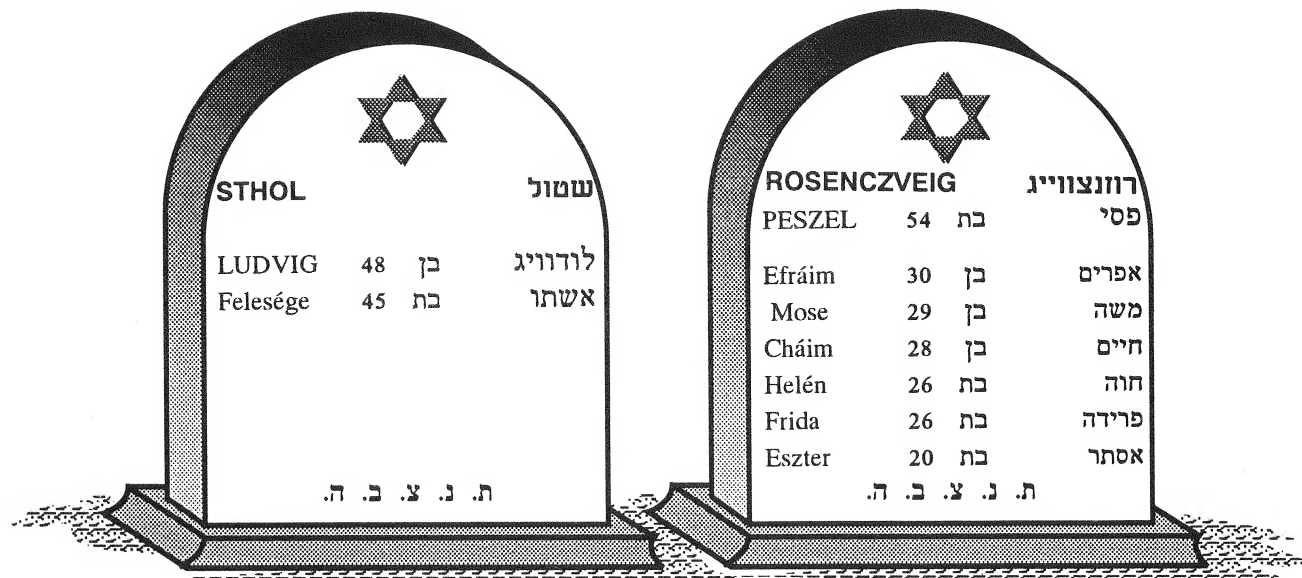

TAUB טאוב
ICZHAK 55 בן יצחק
MIRJAM 56 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
TAUB טאוב
ASCHER 39 בן אשר
ZISZEL 34 בת זיסל
ת. נ. צ. ב. ה.

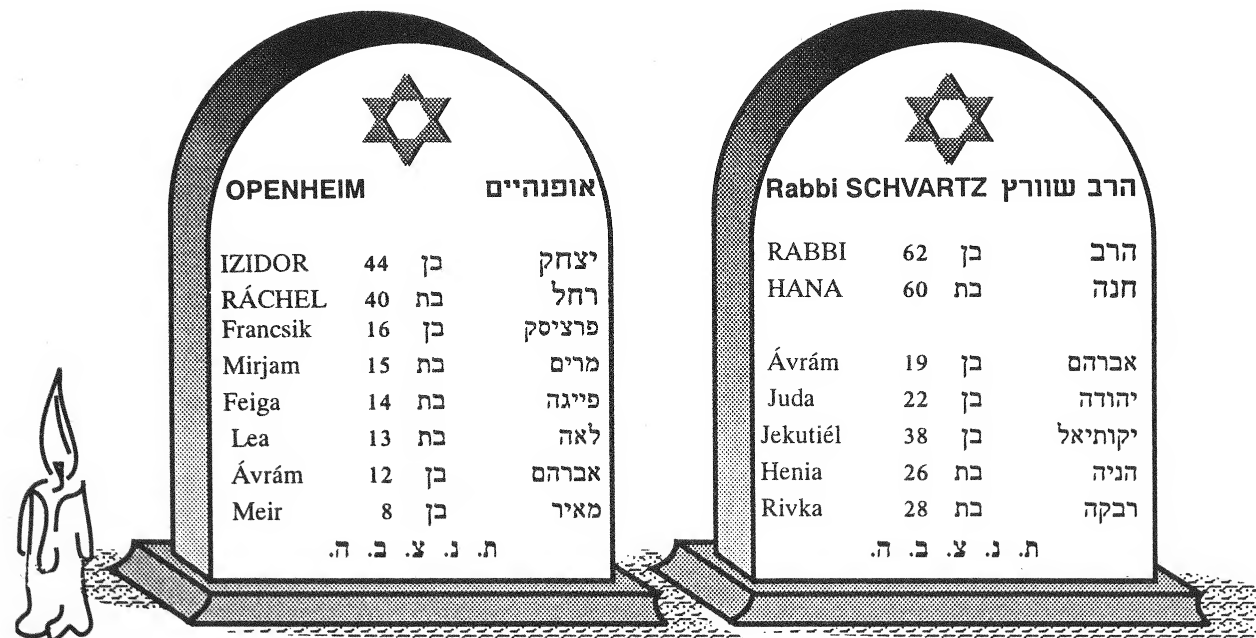

TAUB טאוב
ANTAL 42 בן אנטאל
Elizábet 38 בת ב. מרים
Méir 15 בן מאיר
ת. נ. צ. ב. ה.
TAUB טאוב
SLOMÓ 54 בן שלמה
FRIDA 52 בת פרידה
Bájle 26 בתביילה
ת. נ. צ. ב. ה.

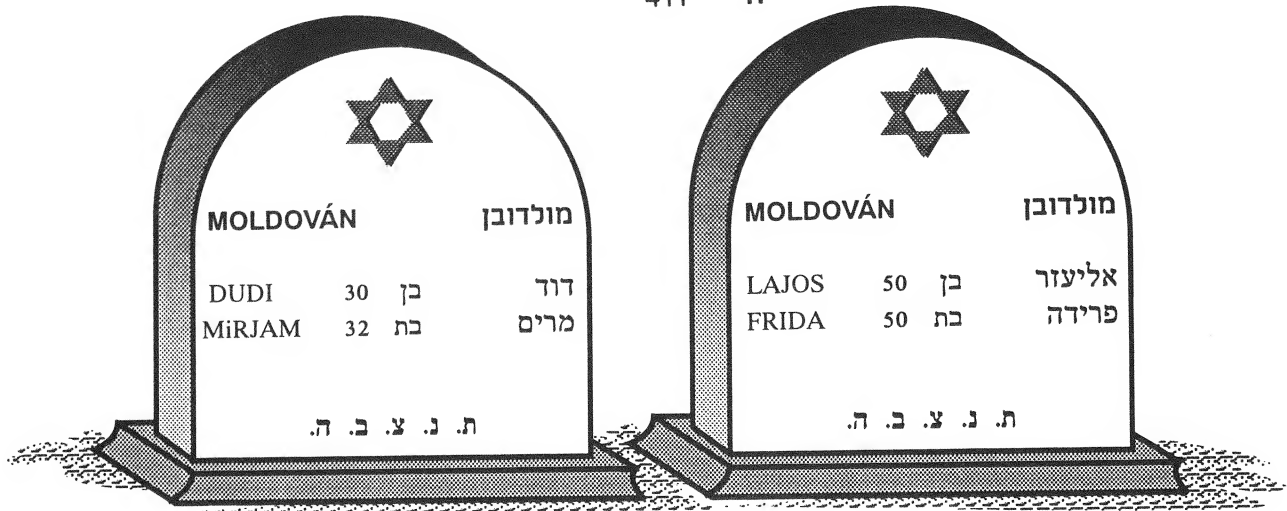

WERCBERGER ורצברגר
MOSHE 44 בן משה
RÁCHEL 40 בת רחל
Mordecháj 19 בן מרדכי
Slajme 18 בן שלמה
Jehosua 17 בן יהושע
Méir 16 בן מאיר
Joszef 15 בן יוסף
Cháim 14 בן חיים
Szárá 13 בת שרה
Rivká 12 בת רבקה
ת. נ. צ. ב. ה.
WEISZ וייס
HERSEL 45 בן צבי
RIVKÁ 40 בת רבקה
? 14 בן ?
? 12 בן ?
? 9 בת ?
? 6 בן ?
ת. נ. צ. ב. ה.

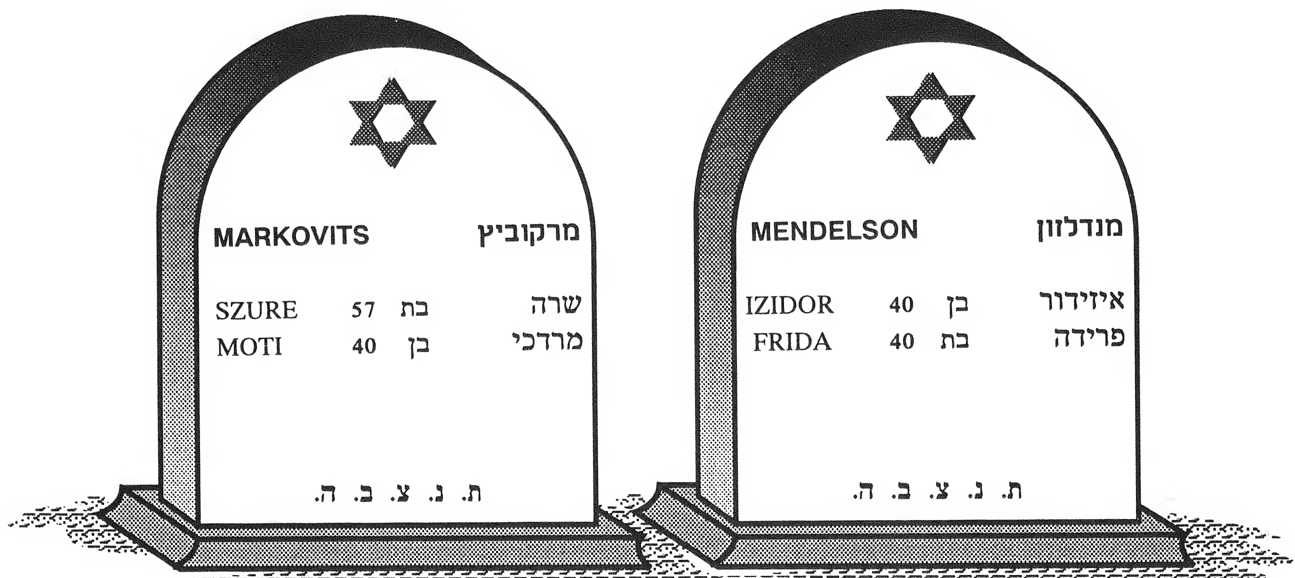

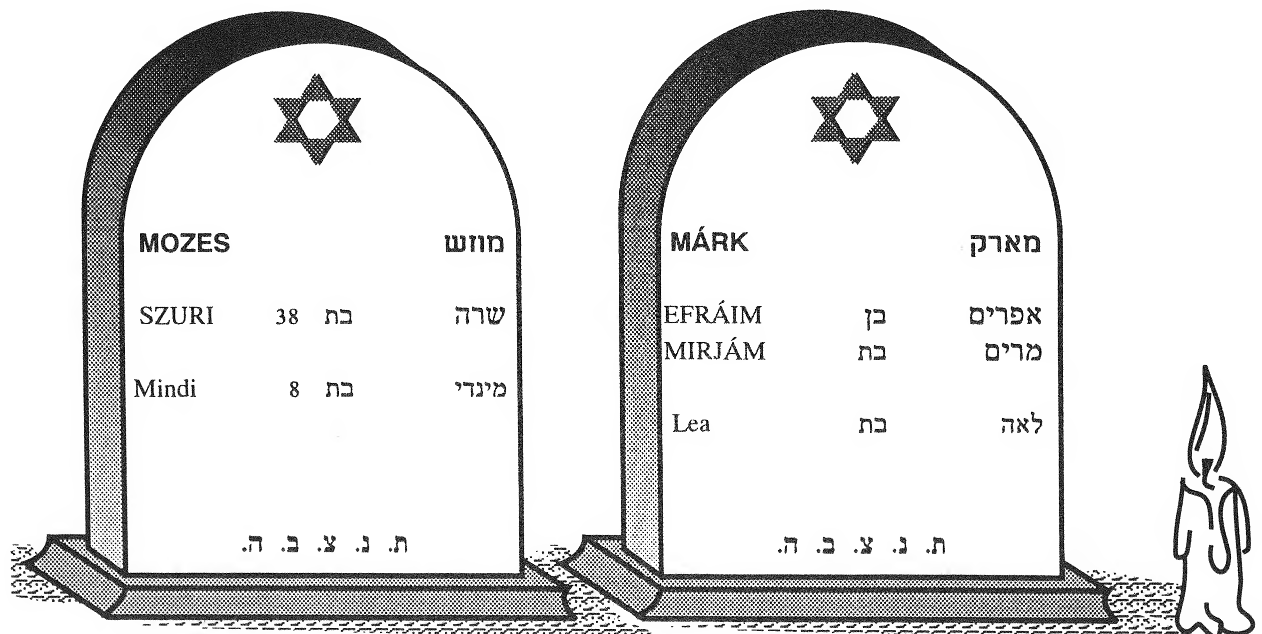

MENDELSON
מנדלזון
SMUEL 43 בן שמואל
RÓZSI 41 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.
SIMON
שמעון
IZSÁK 59 בן יצחק
ESZTER 54 בת אסתר
ת. נ. צ. ב. ה.

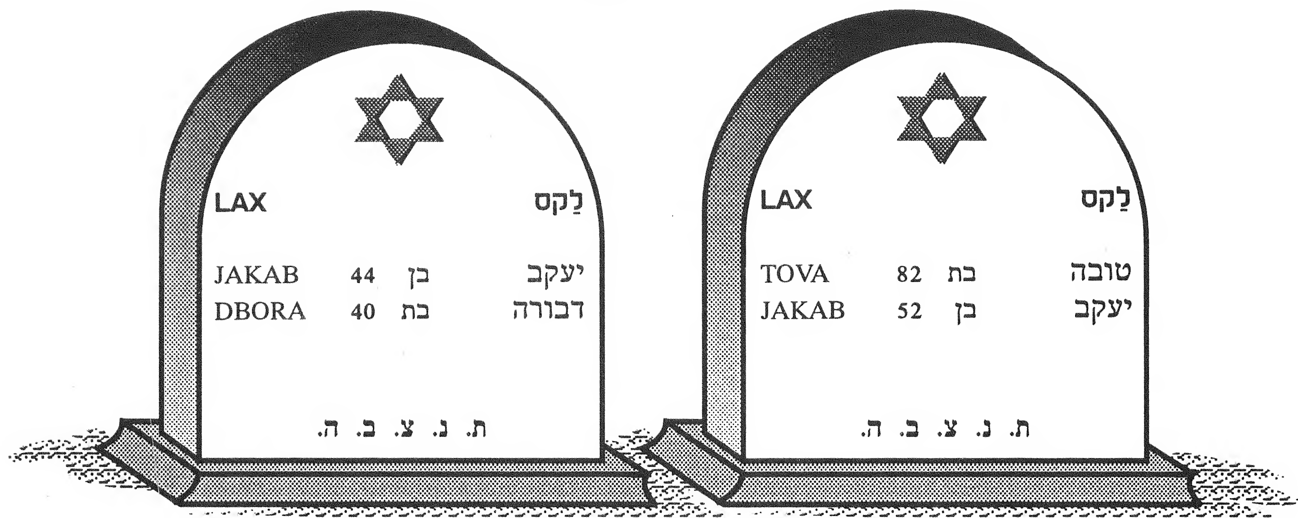

STHOL
שטול
LUDVIG 48 בן לודוויג
Felesége 45 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.
ROSENCZVEIG
רוזנצווייג
PESZEL 54 בת פסי
Efráim 30 בן אפרים
Mose 29 בן משה
Cháim 28 בן חיים
Helén 26 בת חוה
Frida 26 בת פרידה
Eszter 20 בת אסתר
ת. נ. צ. ב. ה.

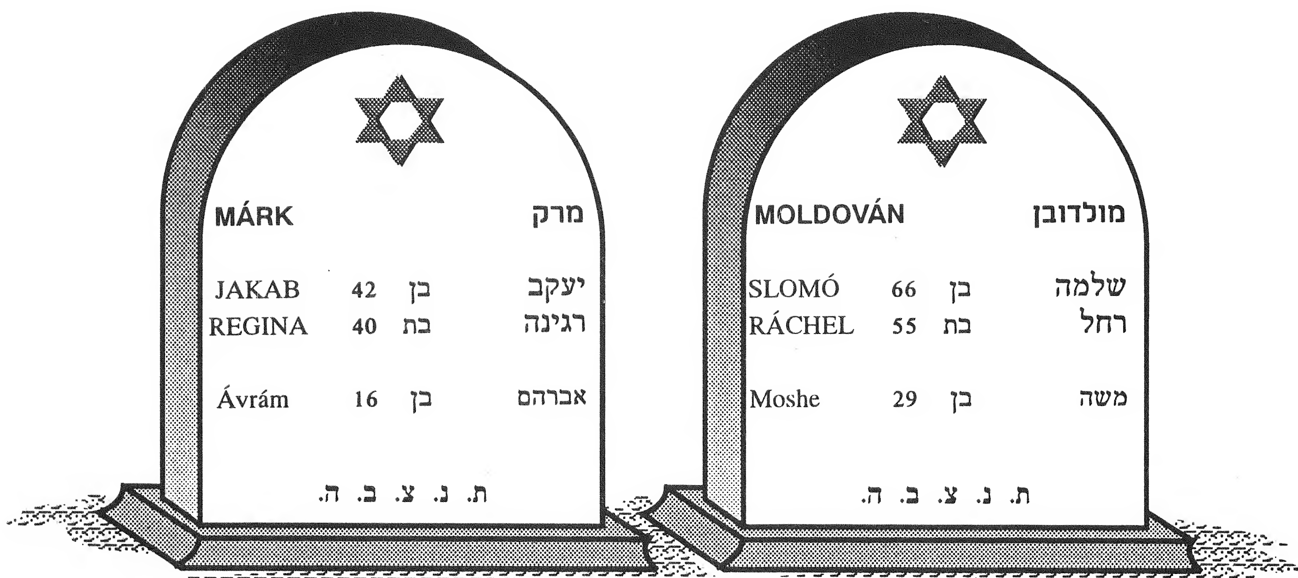

OPENHEIM
אופנהיים
IZIDOR 44 בן יצחק
RÁCHEL 40 בת רחל
Francsik 16 בן פרציסק
Mirjam 15 בת מרים
Feiga 14 בת פייגה
Lea 13 בת לאה
Ávrám 12 בן אברהם
Meir 8 בן מאיר
ת. נ. צ. ב. ה.
Rabbi SCHVARTZ
הרב שוורץ
RABBI 62 בן הרב
HANA 60 בת חנה
Ávrám 19 בן אברהם
Juda 22 בן יהודה
Jekutiél 38 בן יקותיאל
Henia 26 בת הניה
Rivka 28 בת רבקה
ת. נ. צ. ב. ה.

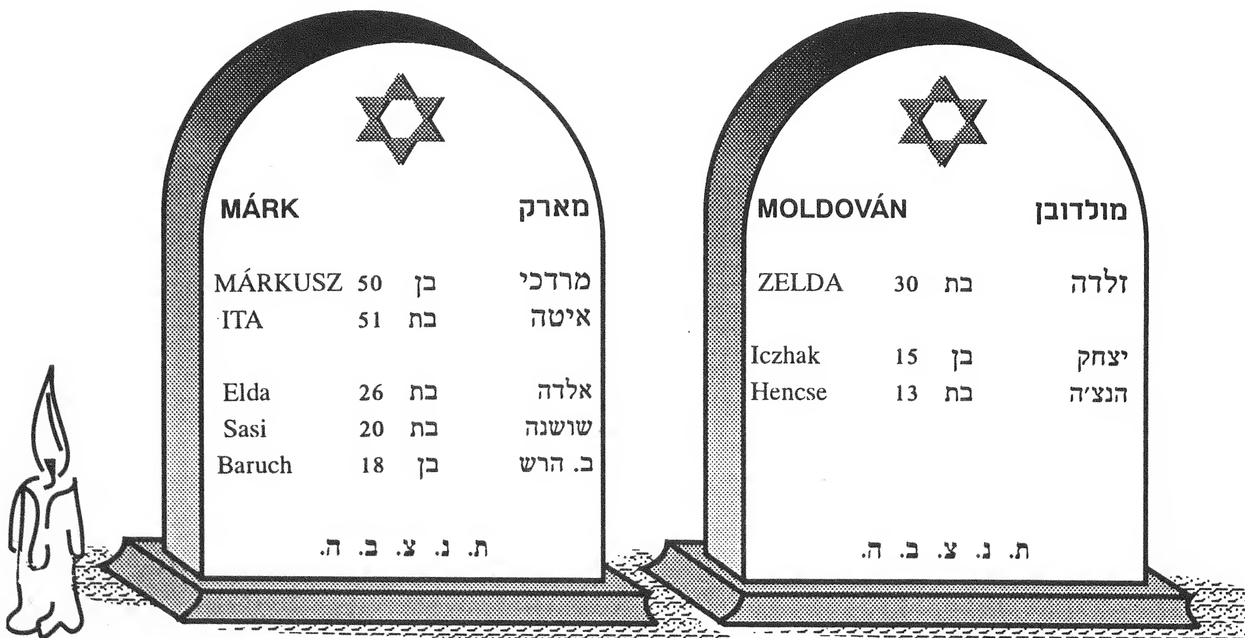

MOLDOVÁN מולדובן
DUDI 30 בן דוד
MiRJAM 32 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
MOLDOVÁN מולדובן
LAJOS 50 בן אליעזר
FRIDA 50 בת פרידה
ת. נ. צ. ב. ה.

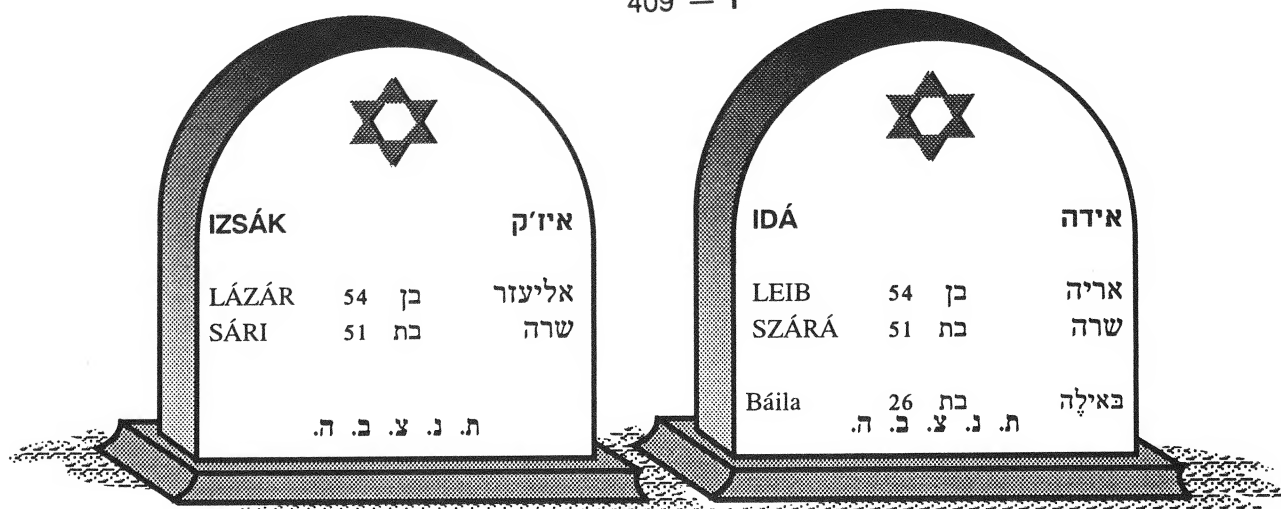

MARKOVITS מרקוביץ
SZURE 57 בת שרה
MOTI 40 בן מרדכי
ת. נ. צ. ב. ה.
MENDELSON מנדלזון
IZIDOR 40 בן איזידור
FRIDA 40 בת פרידה
ת. נ. צ. ב. ה.

MOZES מוזש
SZURI 38 בת שרה
Mindi 8 בת מינדי
ת. נ. צ. ב. ה.
MÁRK מארק
EFRÁIM בן אפרים
MIRJÁM בת מרים
Lea בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.

LAX
לַקס
JAKAB 44 בן יעקב
DBORA 40 בת דבורה
ת. נ. צ. ב. ה.
LAX
לַקס
TOVA 82 בת טובה
JAKAB 52 בן יעקב
ת. נ. צ. ב. ה.

MÁRK
מרק
JAKAB 42 בן יעקב
REGINA 40 בת רגינה
Ávrám 16 בן אברהם
ת. נ. צ. ב. ה.
MOLDOVÁN
מולדובן
SLOMÓ 66 בן שלמה
RÁCHEL 55 בת רחל
Moshe 29 בן משה
ת. נ. צ. ב. ה.

MÁRK
מארק
MÁRKUSZ 50 בן מרדכי
ITA 51 בת איטה
Elda 26 בת אלדה
Sasi 20 בת שושנה
Baruch 18 בן ב. הרש
ת. נ. צ. ב. ה.
MOLDOVÁN
מולדובן
ZELDA 30 בת זלדה
Iczhak 15 בן יצחק
Hencse 13 בת הנצ׳ה
ת. נ. צ. ב. ה.

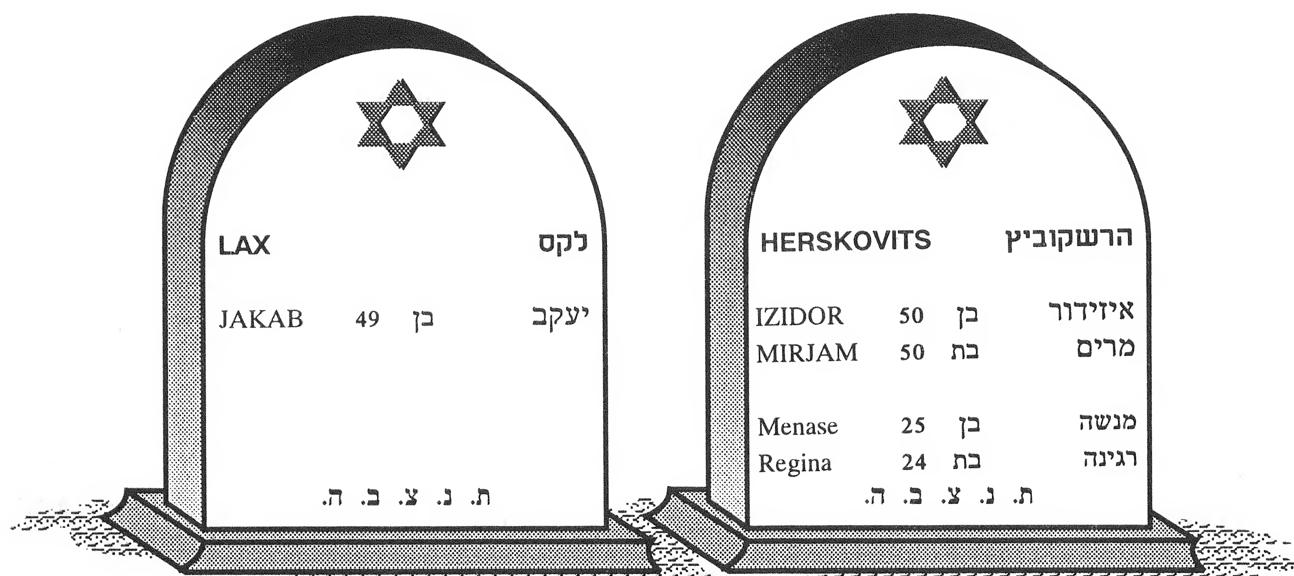

IZSÁK
איז׳ק
LÁZÁR 54 בן אליעזר
SÁRI 51 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.
IDÁ
אידה
LEIB 54 בן אריה
SZÁRÁ 51 בת שרה
Báila 26 בת באילָה
ת. נ. צ. ב. ה.

IDÁ
אידה
ÁSCHER 64 בן אשר
ROZÁ 59 בת רווה
Elimelech 34 בן אלימלך
ת. נ. צ. ב. ה.
LAX
לַקס
PINKÁSZ 52 בן פנחס
SZERÉNA 44 בת שרה
Iczhak 13 בן יצחק
ת. נ. צ. ב. ה.

LAX
לַקס
SÁMUEL 54 בן שמואל
ZELTA 53 בת זלטה
Ziszel 27 בת זיסה
Elza 25 בת אלזה
Mirjam 23 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
LEIB
לייב
HERSCH 60 בן צבי
ZELMA 50 בת זלמה
Rivká 22 בת רבקה
Saul 20 בן שאול
ת. נ. צ. ב. ה.

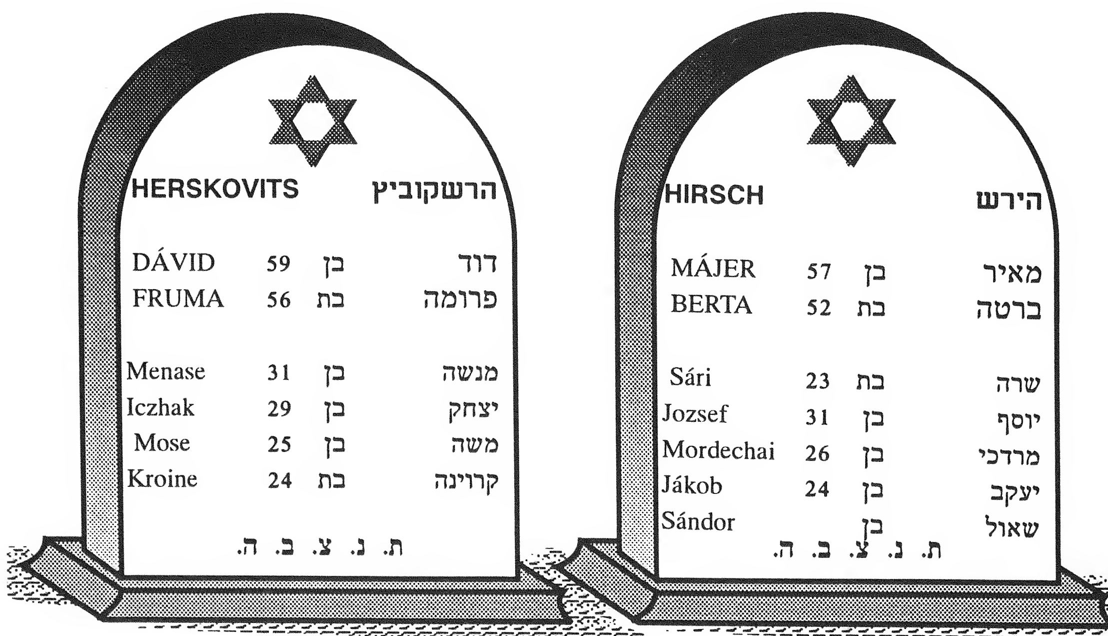

HERSKO
הרשקו
DÁVID 68 בן דוד
HÁJÁ 66 בת חיה
Blimu 40 בת בלימו
Dvora 38 בת דבורה
ת. נ. צ. ב. ה.
HIRSCH
הירש
JEHESKEL 48 בן יחזקאל
ESZTER 45 בת אסתר
Avram 16 בן אברהם
Mati 15 בן מרדכי
ת. נ. צ. ב. ה.

LAX
לקס
JAKAB 49 בן יעקב
ת. נ. צ. ב. ה.
HERSKOVITS
הרשקוביץ
IZIDOR 50 בן איזידור
MIRJAM 50 בת מרים
Menase 25 בן מנשה
Regina 24 בת רגינה
ת. נ. צ. ב. ה.

MIHÁJ
מיהַאי
M. HERS 50 בן מ. צבי
MINDU 48 בת מינדו
Golda 28 בת גולדה
Mati 25 בן מרדכי
ת. נ. צ. ב. ה.
IZSÁK
איז'ק
MORICZ 55 בן משה
PIROSKA 45 בת פירוֹשקה
Joszef 15 בן יוסף
Hersu 13 בן צבי
ת. נ. צ. ב. ה.

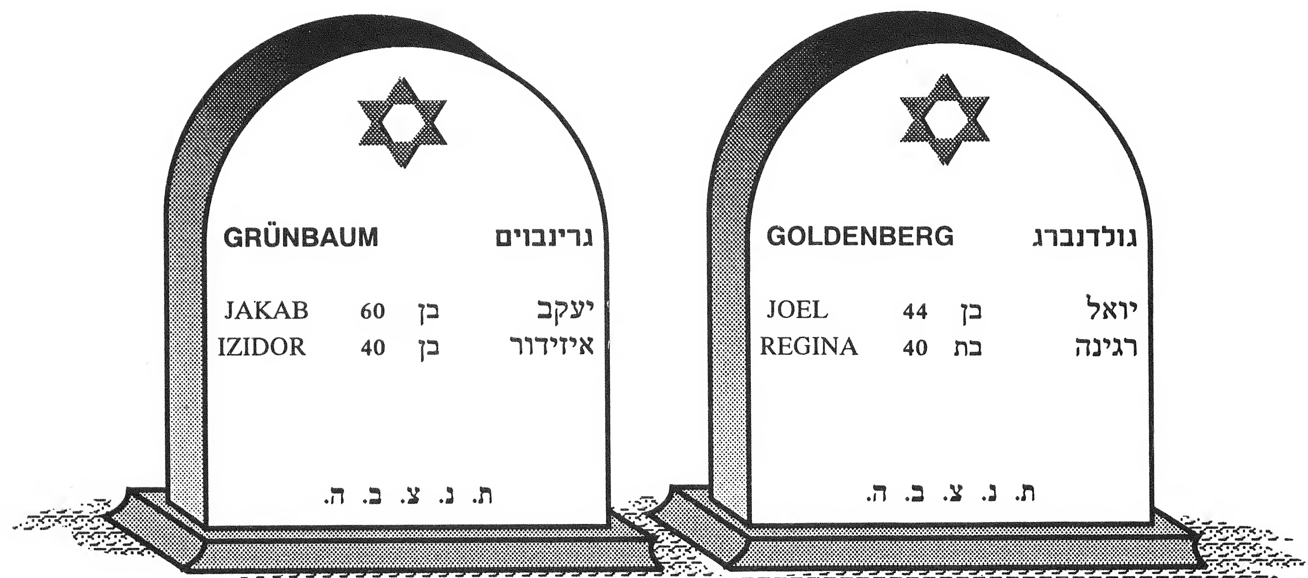

GRÜNBAUM גרינבוים
SÁNDOR 42 בן שאול
ANNUS 38 בת אנוש
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr. HEGEDÜS דר. הֶגֶדוש
MIKLÓS 57 בן מיכאל
ERZSÉBET 42 בת אסתר
ת. נ. צ. ב. ה.

HIRSCH הירש
JEHOSUA 54 בן יהושע
PERLA 52 בת פרלה
Málká 26 בת מלכה
Chána 24 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.
HERSKO הרשקו
JAKAB 41 בן יעקב
SZÁRÁ 40 בת שרה
Rivka 16 בת רבקה
ת. נ. צ. ב. ה.

HERSKOVITS הרשקוביץ
DÁVID 59 בן דוד
FRUMA 56 בת פרומה
Menase 31 בן מנשה
Iczhak 29 בן יצחק
Mose 25 בן משה
Kroine 24 בת קרוינה
ת. נ. צ. ב. ה.
HIRSCH הירש
MÁJER 57 בן מאיר
BERTA 52 בת ברטה
Sári 23 בת שרה
Jozsef 31 בן יוסף
Mordechai 26 בן מרדכי
Jákob 24 בן יעקב
Sándor בן שאול
ת. נ. צ. ב. ה.

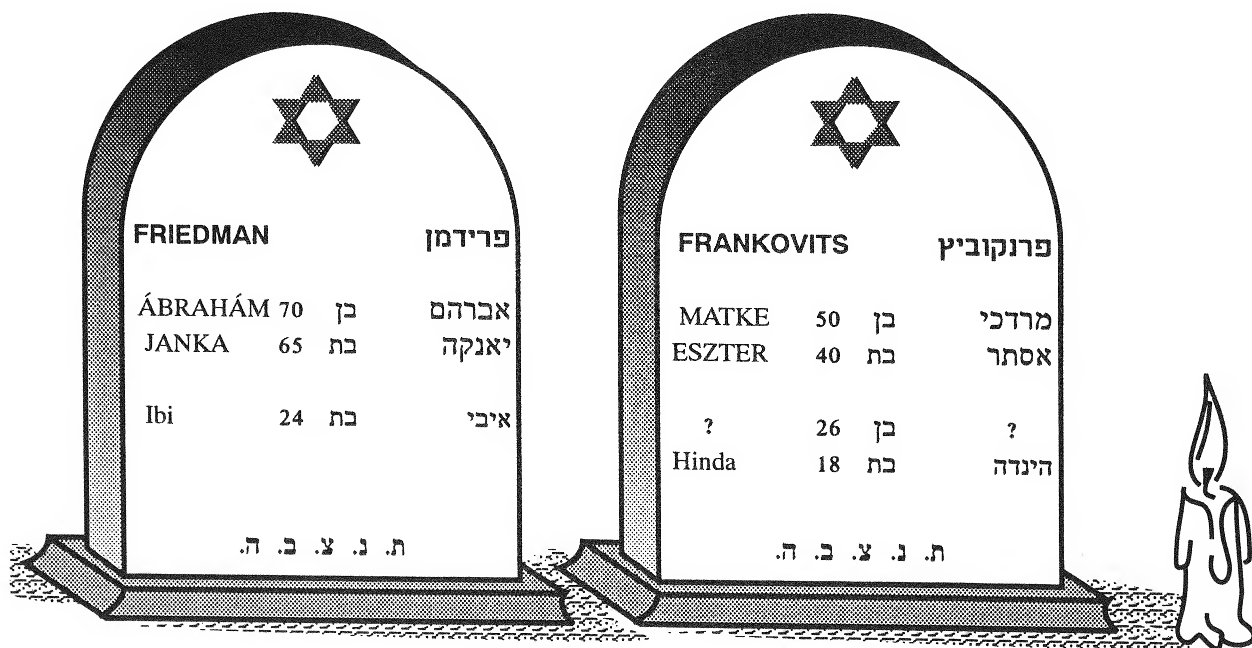

GRÜNFELD
גרינפלד
JÁKOB 56 בן יעקב
MÁLCSI 49 בת מלצ׳י
ת. נ. צ. ב. ה.
GRÜNFELD
גרינפלד
J. HERS 40 בן י. הרש
KAROLA 45 בת קארולה
ת. נ. צ. ב. ה.

GRÜNBAUM
גרינבוים
JAKAB 60 בן יעקב
IZIDOR 40 בן איזידור
ת. נ. צ. ב. ה.
GOLDENBERG
גולדנברג
JOEL 44 בן יואל
REGINA 40 בת רגינה
ת. נ. צ. ב. ה.

GRÜNFELD
גרינפלד
JAKAB 47 בן יעקב
ESZTI 47 בת אסתר
Iszrael 19 בן ישראל
Ferencz 17 בן פרנץ
Slaimi 12 בן שלמה
ת. נ. צ. ב. ה.
GRÜNFELD
גרינפלד
SZÁRÁ 57 בת שרה
Hers 30 בן צבי
Dávid 28 בן דוד
ת. נ. צ. ב. ה.

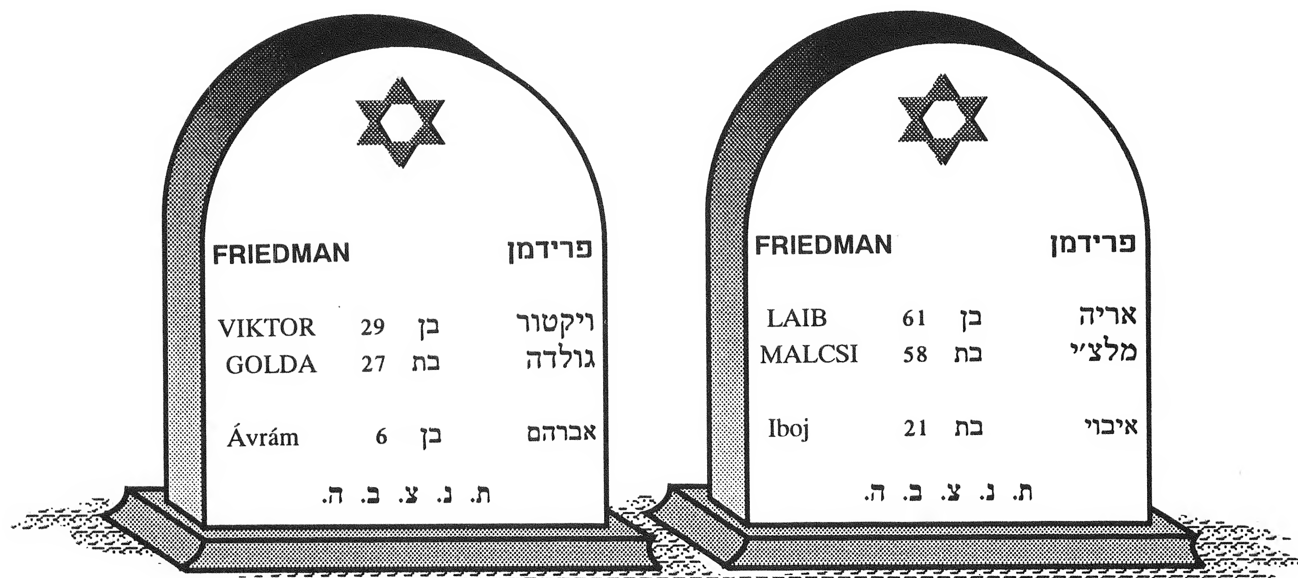

FRANKOVITS פרנקוביץ
BLIMU 60 בת בלימו
IZIDOR 60 בן איזידור
ת. נ. צ. ב. ה.
FRIEDMAN פרידמן
MAJSI 40 בן משה
BABI 35 בת באבי
ת. נ. צ. ב. ה.

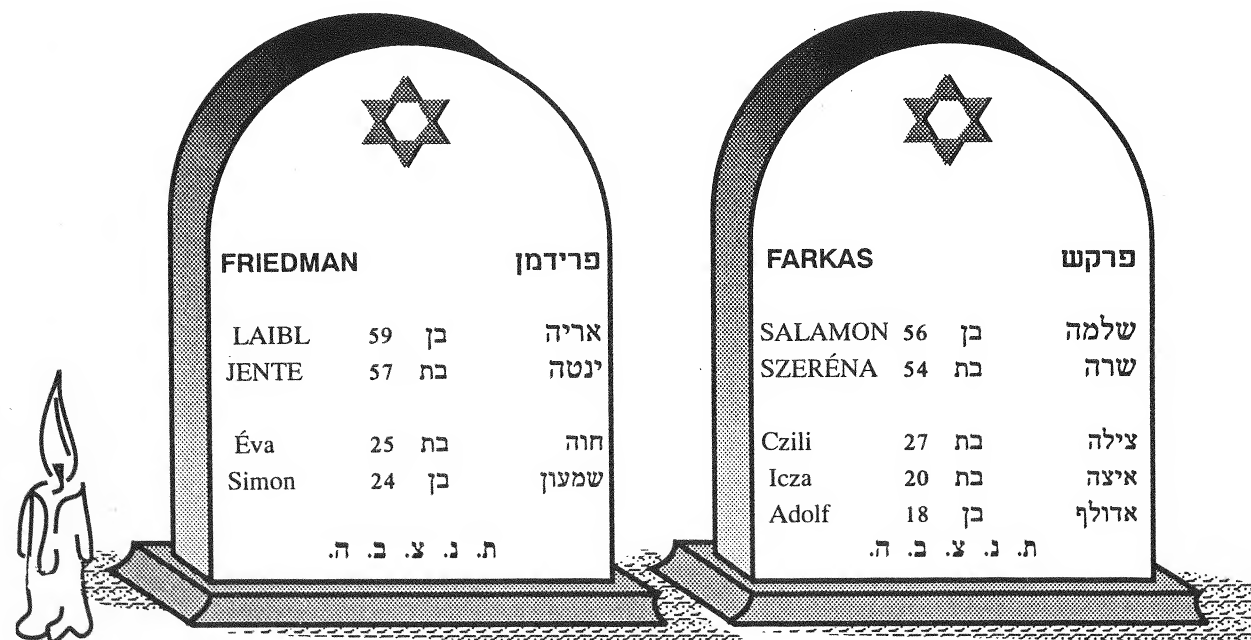

FRANKOVITS פרנקוביץ
JEHUDA 65 בן יהודה
MÁLKÁ 60 בת מלכה
Bella 30 בת בללה
ת. נ. צ. ב. ה.
FRANKOVITS פרנקוביץ
JAKAB 66 בן יעקב
MALCSI 59 בת מלצ׳י
Rati 37 בת רזי
ת. נ. צ. ב. ה.

FRIEDMAN פרידמן
ÁBRAHÁM 70 בן אברהם
JANKA 65 בת יאנקה
Ibi 24 בת איבי
ת. נ. צ. ב. ה.
FRANKOVITS פרנקוביץ
MATKE 50 בן מרדכי
ESZTER 40 בת אסתר
? 26 בן ?
Hinda 18 בת הינדה
ת. נ. צ. ב. ה.

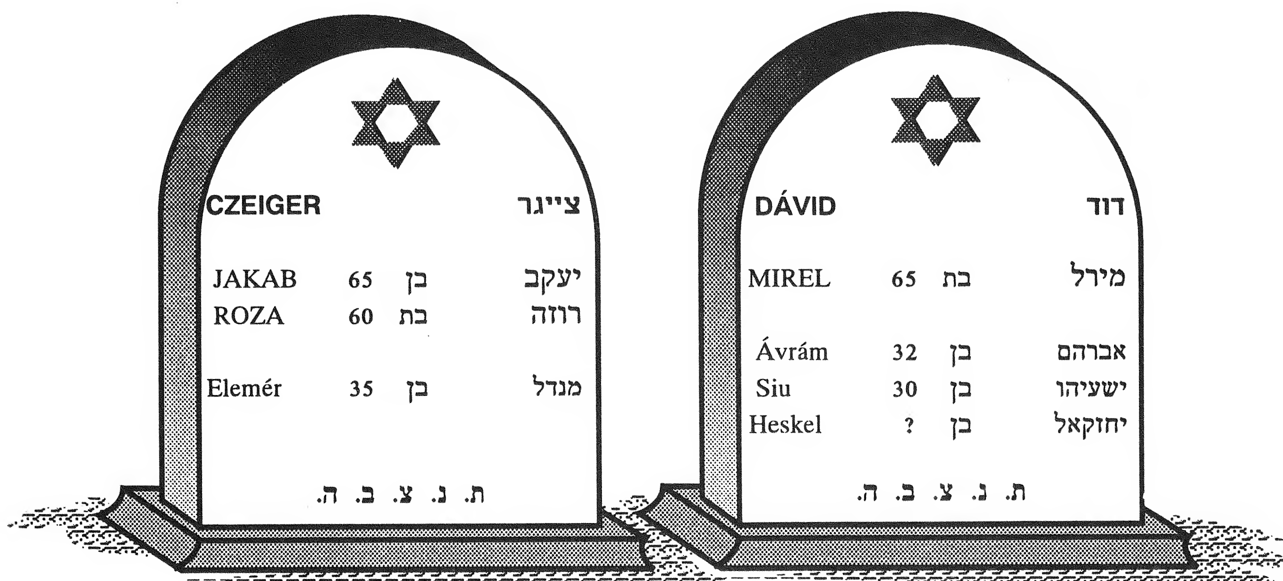

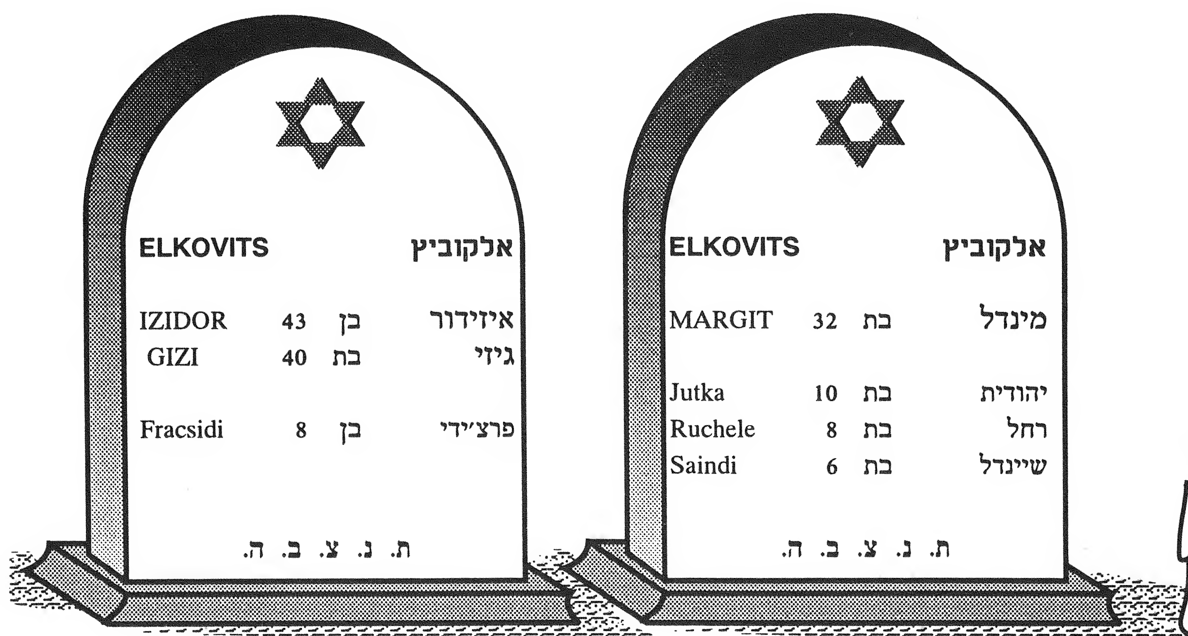

FRANKOVITS פרנקוביץ
MÁLKÁ 50 בת מלכה
B.- ZION 55 בן בן־ציון
ת. נ. צ. ב. ה.
FRANKOVITS פרנקוביץ
LÁZÁR 44 בן אליעזר
BLANKA 43 בת בלנקה
ת. נ. צ. ב. ה.

FRIEDMAN פרידמן
VIKTOR 29 בן ויקטור
GOLDA 27 בת גולדה
Ávrám 6 בן אברהם
ת. נ. צ. ב. ה.
FRIEDMAN פרידמן
LAIB 61 בן אריה
MALCSI 58 בת מלצ׳י
Iboj 21 בת איבוי
ת. נ. צ. ב. ה.

FRIEDMAN פרידמן
LAIBL 59 בן אריה
JENTE 57 בת ינטה
Éva 25 בת חוה
Simon 24 בן שמעון
ת. נ. צ. ב. ה.
FARKAS פרקש
SALAMON 56 בן שלמה
SZERÉNA 54 בת שרה
Czili 27 בת צילה
Icza 20 בת איצה
Adolf 18 בן אדולף
ת. נ. צ. ב. ה.

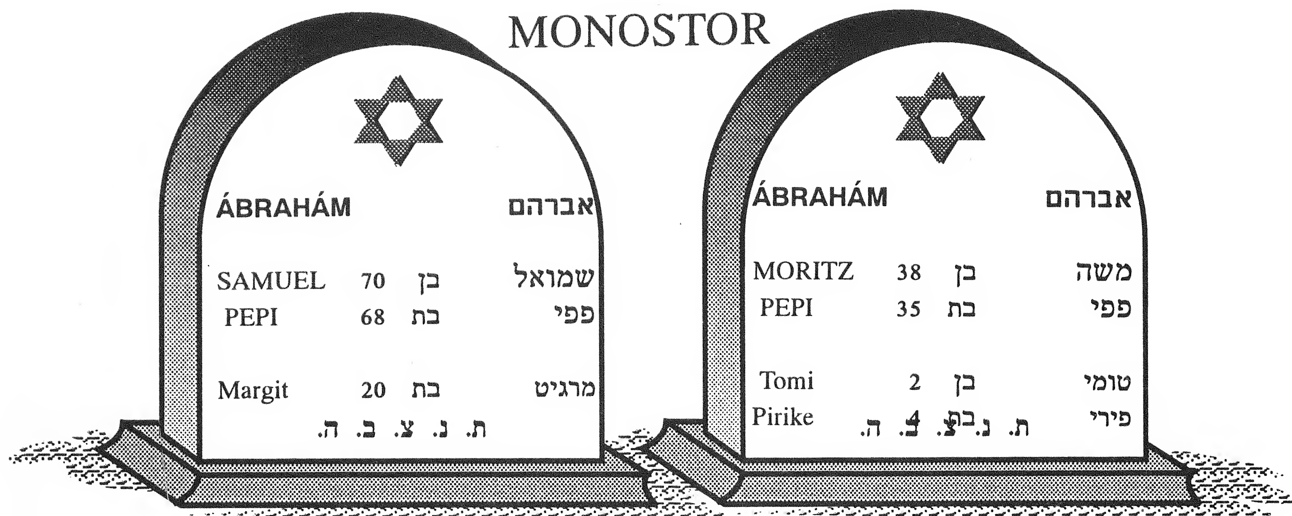

BERNÁD ברנד
SAMUEL 64 בן שמואל
GIZI 57 בת גיזי
ת. נ. צ. ב. ה.
CZEIGER צייגר
ÁVRÁM 64 בן אברהם
FRIDA 59 בת פרידה
ת. נ. צ. ב. ה.

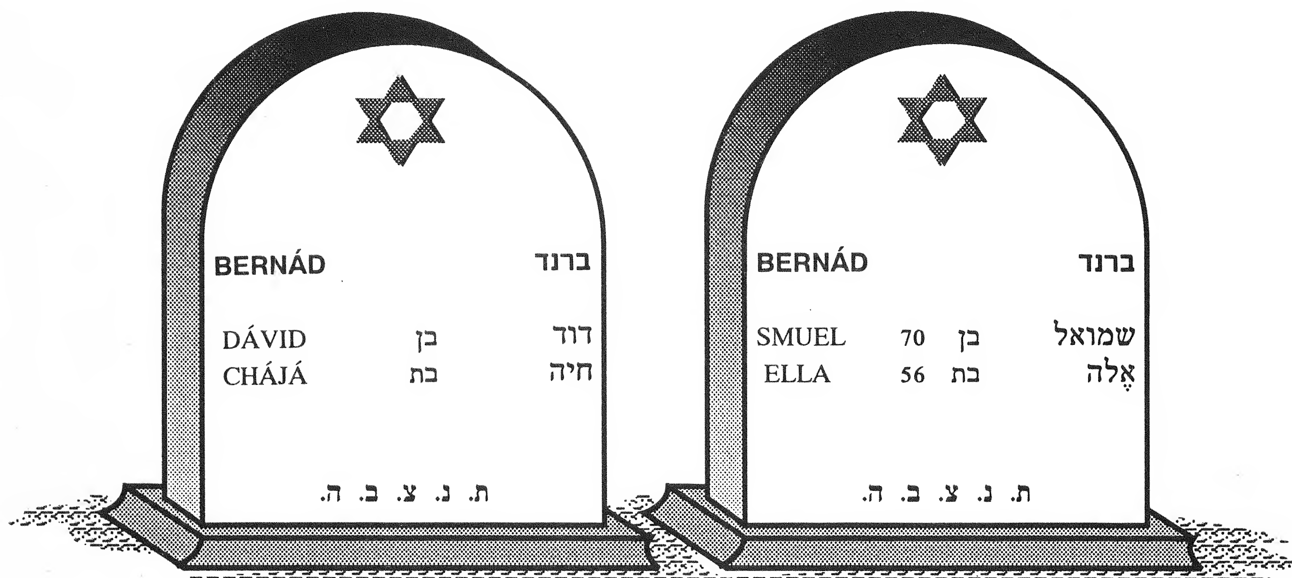

CZEIGER צייגר
JAKAB 65 בן יעקב
ROZA 60 בת רוזה
Elemér 35 בן מנדל
ת. נ. צ. ב. ה.
DÁVID דוד
MIREL 65 בת מירל
Ávrám 32 בן אברהם
Siu 30 בן ישעיהו
Heskel ? בן יחזקאל
ת. נ. צ. ב. ה.

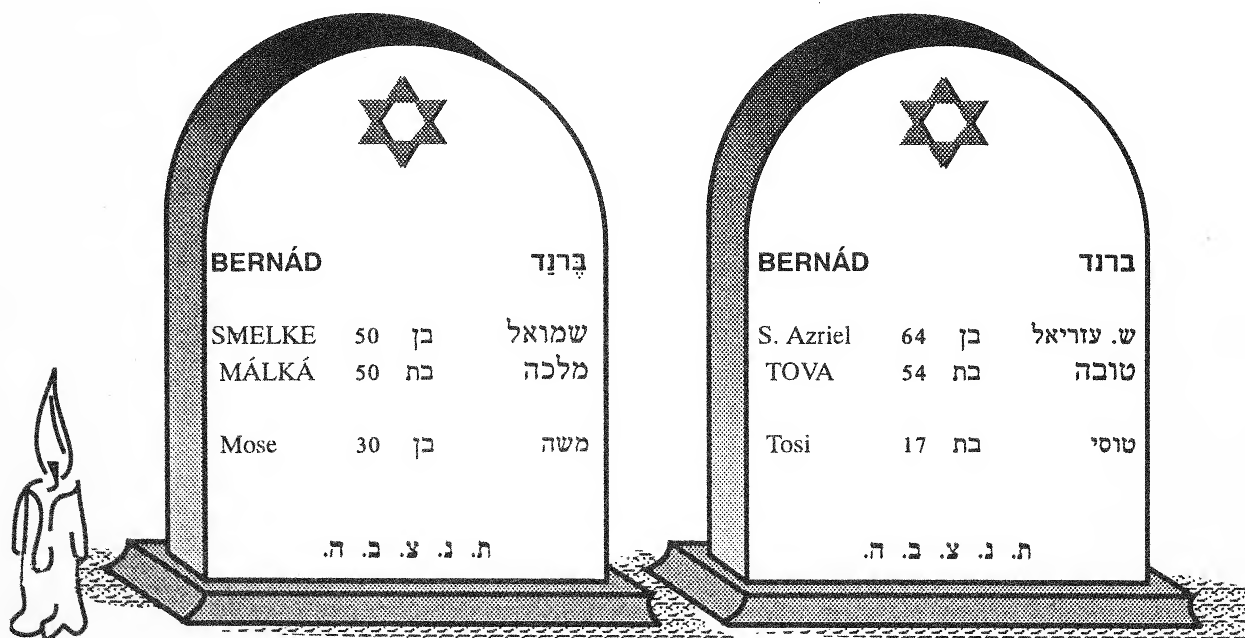

ELKOVITS אלקוביץ
IZIDOR 43 בן איזידור
GIZI 40 בת גיזי
Fracsidi 8 בן פרצ׳ידי
ת. נ. צ. ב. ה.
ELKOVITS אלקוביץ
MARGIT 32 בת מינדל
Jutka 10 בת יהודית
Ruchele 8 בת רחל
Saindi 6 בת שיינדל
ת. נ. צ. ב. ה.

MONOSTOR

ÁBRAHÁM אברהם
SAMUEL 70 בן שמואל
PEPI 68 בת פפי
Margit 20 בת מרגיט
ת. נ. צ. ב. ה.
ÁBRAHÁM אברהם
MORITZ 38 בן משה
PEPI 35 בת פפי
Tomi 2 בן טומי
Pirike 4 בת פירי
ת. נ. צ. ב. ה.

BERNÁD ברנד
DÁVID בן דוד
CHÁJÁ בת חיה
ת. נ. צ. ב. ה.
BERNÁD ברנד
SMUEL 70 בן שמואל
ELLA 56 בת אֶלה
ת. נ. צ. ב. ה.

BERNÁD בֶּרנַד
SMELKE 50 בן שמואל
MÁLKÁ 50 בת מלכה
Mose 30 בן משה
ת. נ. צ. ב. ה.
BERNÁD ברנד
S. Azriel 64 בן ש. עזריאל
TOVA 54 בת טובה
Tosi 17 בת טוסי
ת. נ. צ. ב. ה.

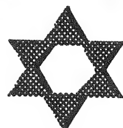
KÁPOLNOK MONOSTOR
ÉS KÖRNYÉKE

פלשו באניה

והסביבה

FELSŐ BÁNYA

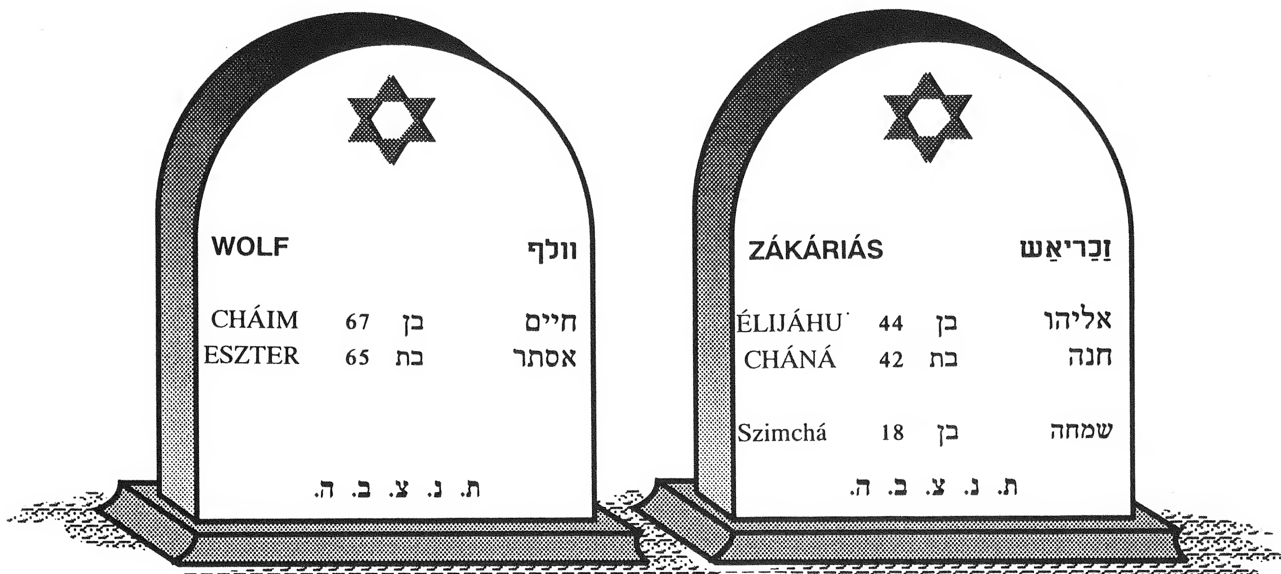

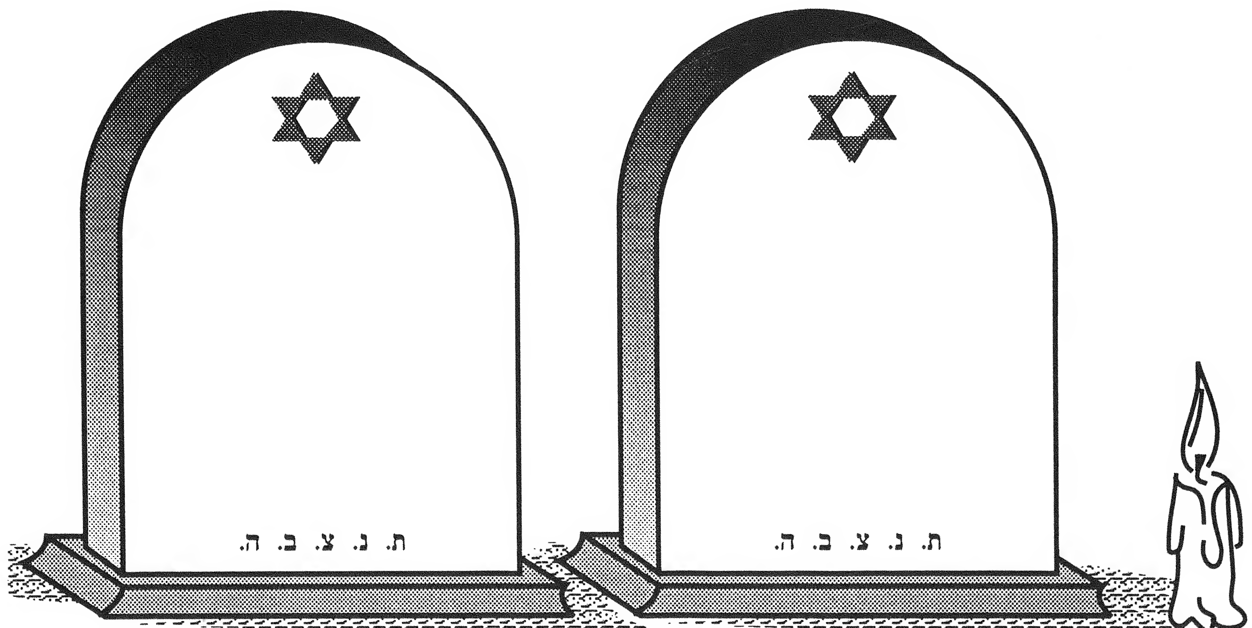
DOZNER	SIMCHÁ	49	בן	י. שמחה	דושנר
DONNENBERG	MENAHEM	43	בן	מנחם	דוננברג
FÓGEL	JÁKOB	50	בן	יעקב	פוגל
FERENC	EFRÁIM	51	בן	אפרים	פֶּרֶנץ
FÓGEL	CHANA	55	בת	חנה	פוגֶל
GRÜN	ÁHÁRON	45	בן	אהרן	גרין
GRÜNSTEIN	JISZRÁELné	46	בת	אלמנה	גרינשטיין
HEILBRUN	SÁNDOR	48	בן	שַנדור	הײלברון
LÉVI	ÁHÁRON	28	בן	אהרן	לוי
LÁZÁR	FREIDA	40	בת	פריידה	לַזַר
NOVÉ	ROZÁ	75	בת	רוזה	נובי
NÁDLER	?	72	בת	?	נדלר
VIDER	CHANA	38	בת	חנה	וידר
VIDER	LEÁ	48	בת	ע. לאה	וידר
WEISZ	SMUEL	54	בן	שמואל	וייס

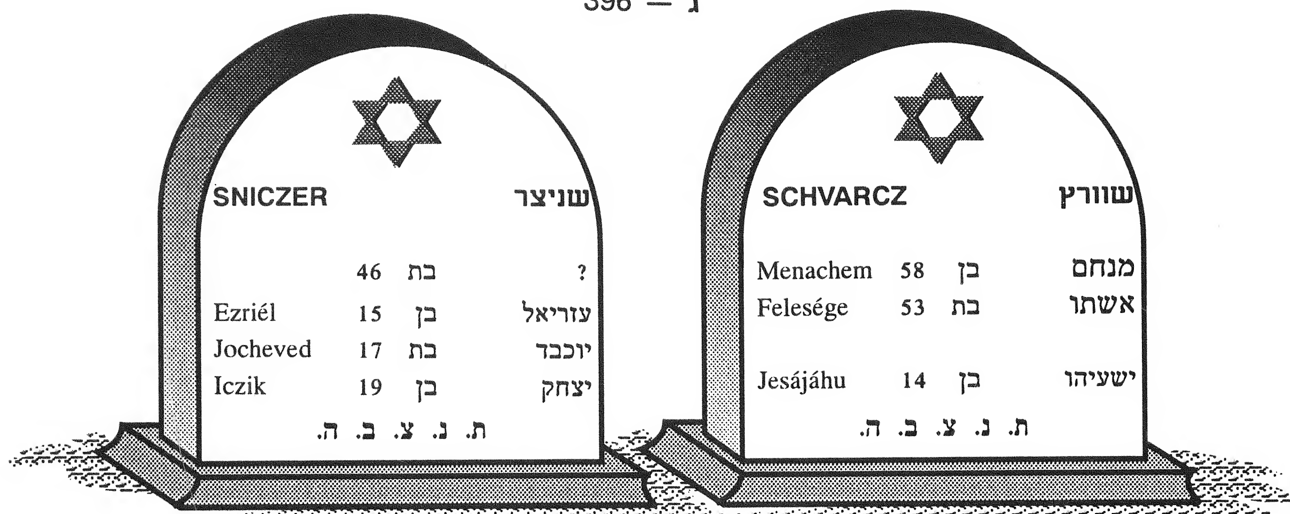
ת. נ. צ. ב. ה.

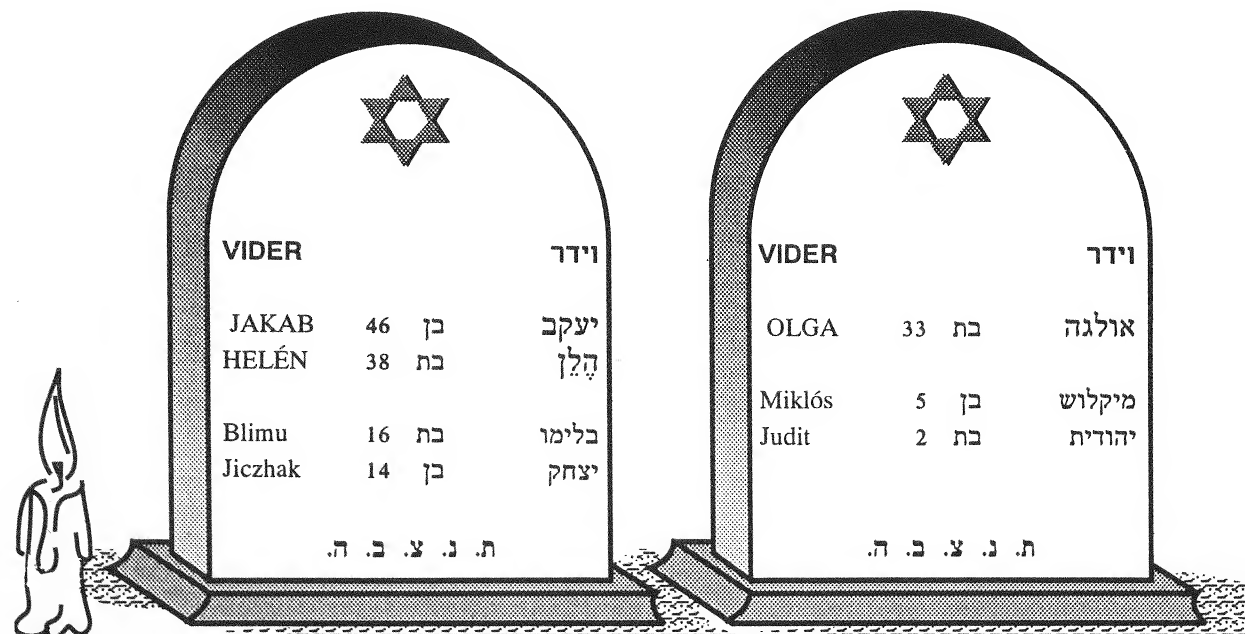

VIDER
וידר
BENEDET 70 בן בֶּנֶדֶט
Felesége 65 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.
WEISZ
וייס
SMUEL 54 בן שמואל
ת. נ. צ. ב. ה.

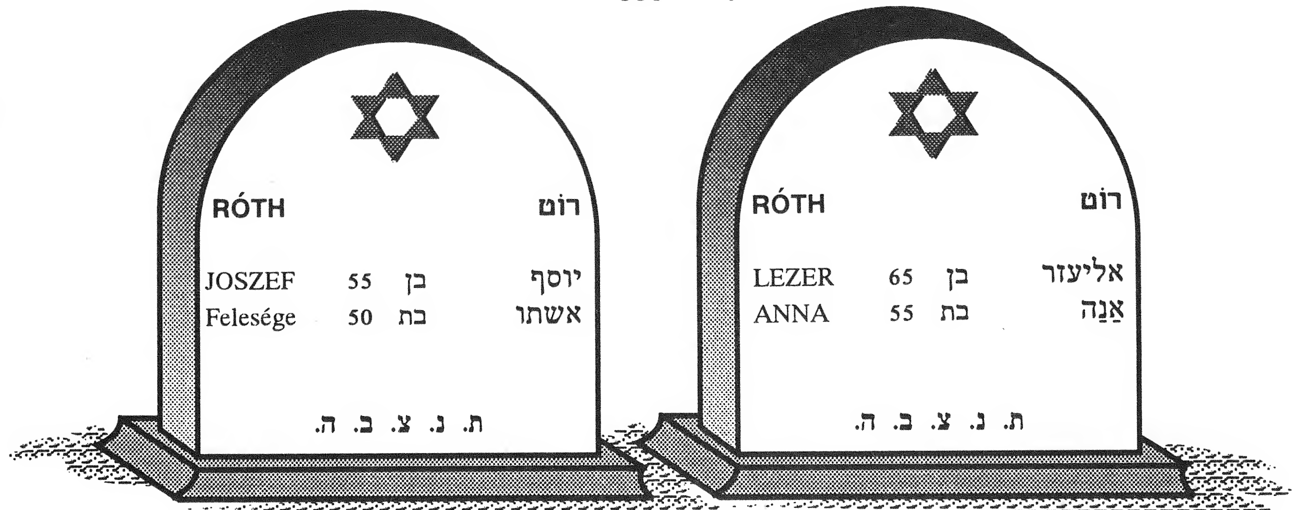

WOLF
וולף
CHÁIM 67 בן חיים
ESZTER 65 בת אסתר
ת. נ. צ. ב. ה.
ZÁKÁRIÁS
זַכַריאַש
ÉLIJÁHU 44 בן אליהו
CHÁNÁ 42 בת חנה
Szimchá 18 בן שמחה
ת. נ. צ. ב. ה.

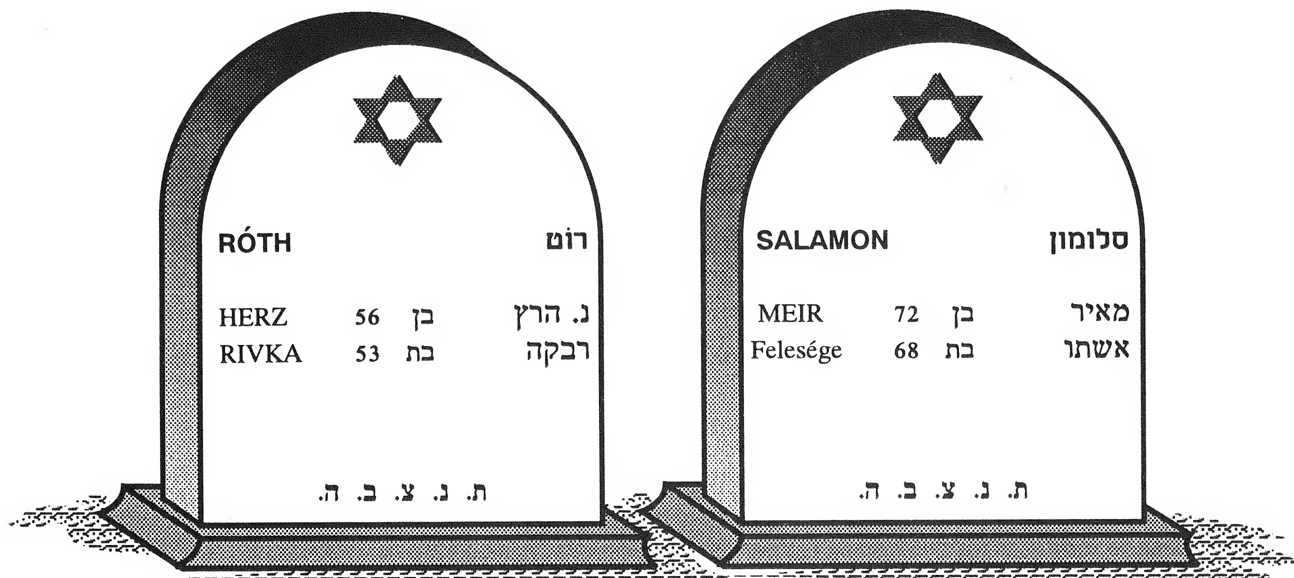

ת. נ. צ. ב. ה.
ת. נ. צ. ב. ה.

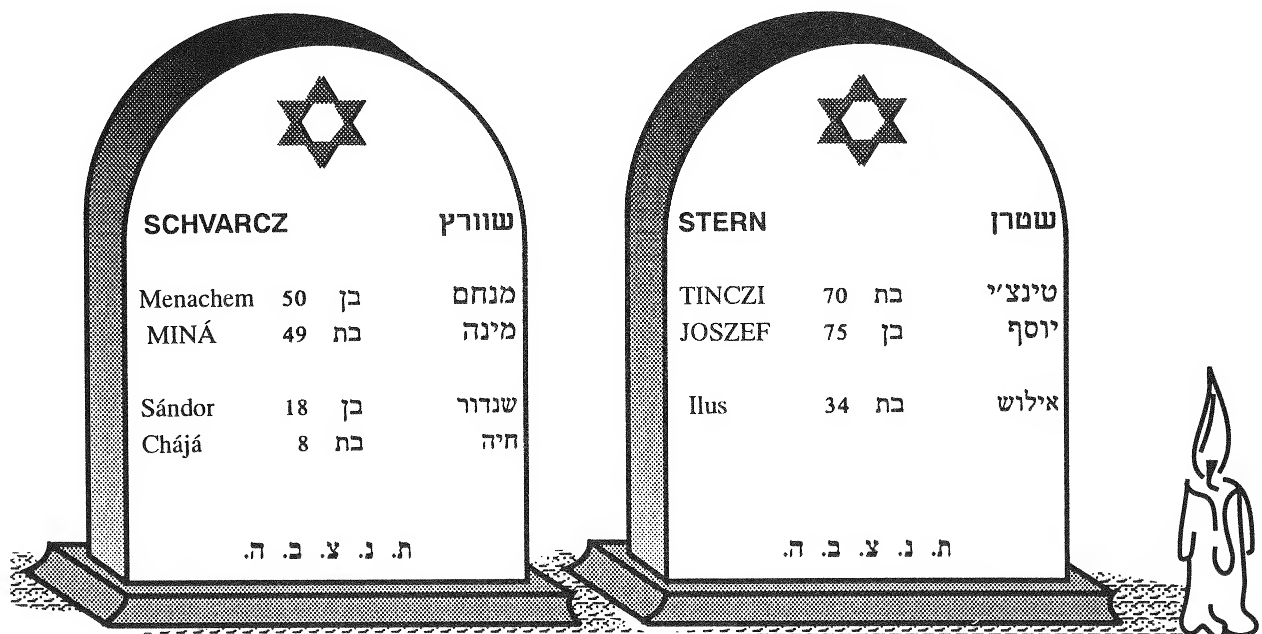

SNICZER שניצר
46 בת ?
Ezriél 15 בן עזריאל
Jocheved 17 בת יוכבד
Iczik 19 בן יצחק
ת. נ. צ. ב. ה.
SCHVARCZ שוורץ
Menachem 58 בן מנחם
Felesége 53 בת אשתו
Jesájáhu 14 בן ישעיהו
ת. נ. צ. ב. ה.

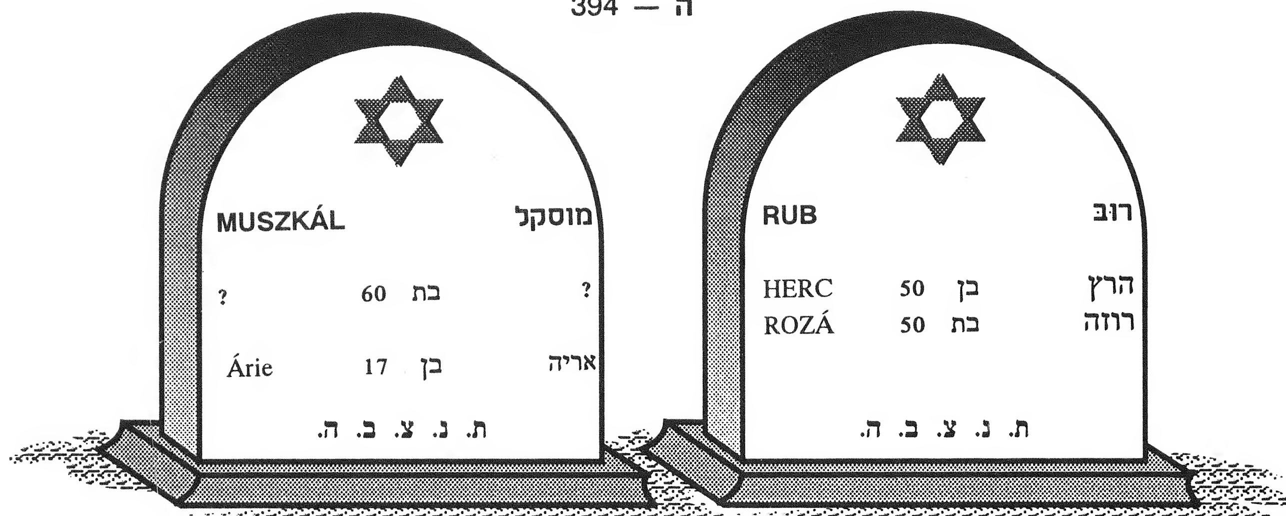

VIDER וידר
JEHOSUÁ 49 בן יהושע
RIVKA 46 בת רבקה
? 15 בת ?
? 13 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.
VIDER וידר
DÁVID 65 בן דוד
REGINA 65 בת רגינה
ת. נ. צ. ב. ה.

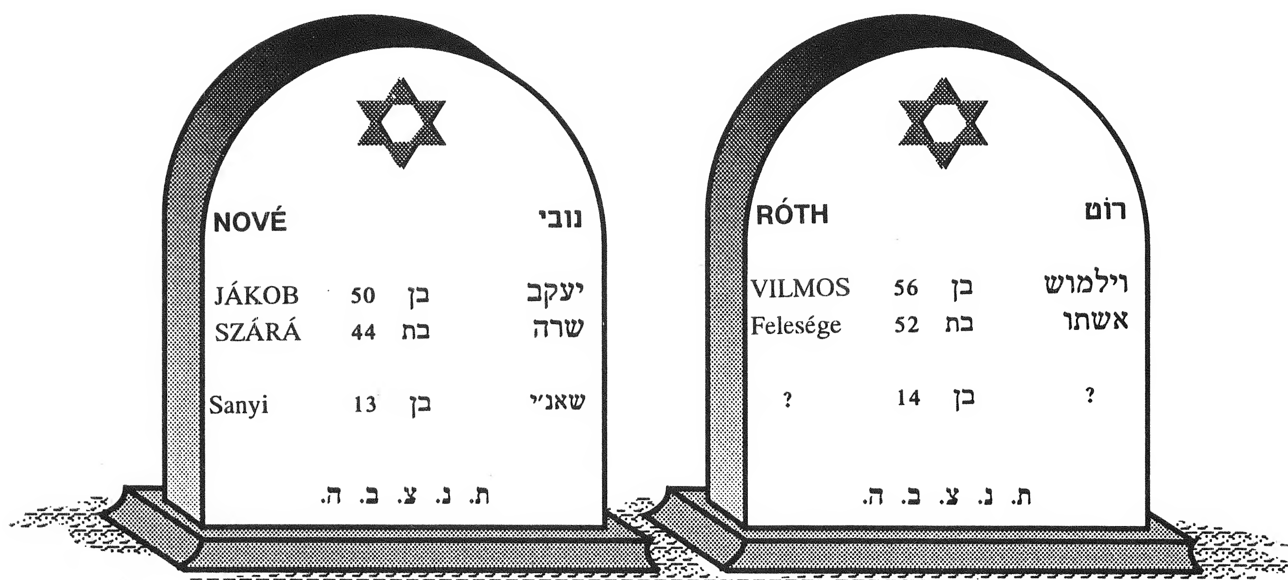

VIDER וידר
JAKAB 46 בן יעקב
HELÉN 38 בת הֶלֶן
Blimu 16 בת בלימו
Jiczhak 14 בן יצחק
ת. נ. צ. ב. ה.
VIDER וידר
OLGA 33 בת אולגה
Miklós 5 בן מיקלוש
Judit 2 בת יהודית
ת. נ. צ. ב. ה.

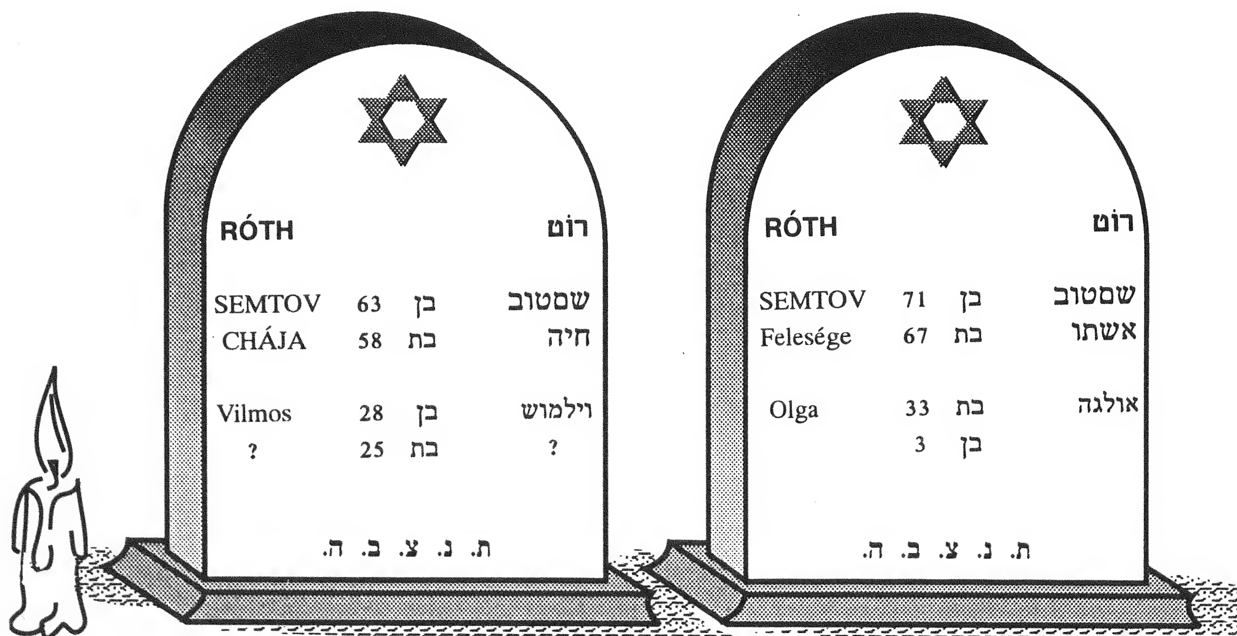

RÓTH
רוט
JOSZEF 55 בן יוסף
Felesége 50 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.
RÓTH
רוט
LEZER 65 בן אליעזר
ANNA 55 בת אַנָה
ת. נ. צ. ב. ה.

RÓTH
רוט
HERZ 56 בן נ. הרץ
RIVKA 53 בת רבקה
ת. נ. צ. ב. ה.
SALAMON
סלומון
MEIR 72 בן מאיר
Felesége 68 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

SCHVARCZ
שוורץ
Menachem 50 בן מנחם
MINÁ 49 בת מינה
Sándor 18 בן שנדור
Chájá 8 בת חיה
ת. נ. צ. ב. ה.
STERN
שטרן
TINCZI 70 בת טינצ׳י
JOSZEF 75 בן יוסף
Ilus 34 בת אילוש
ת. נ. צ. ב. ה.

MUSZKÁL מוסקל
? 60 בת ?
Árie 17 בן אריה
ת. נ. צ. ב. ה.
RUB רוב
HERC 50 בן הרץ
ROZÁ 50 בת רוזה
ת. נ. צ. ב. ה.

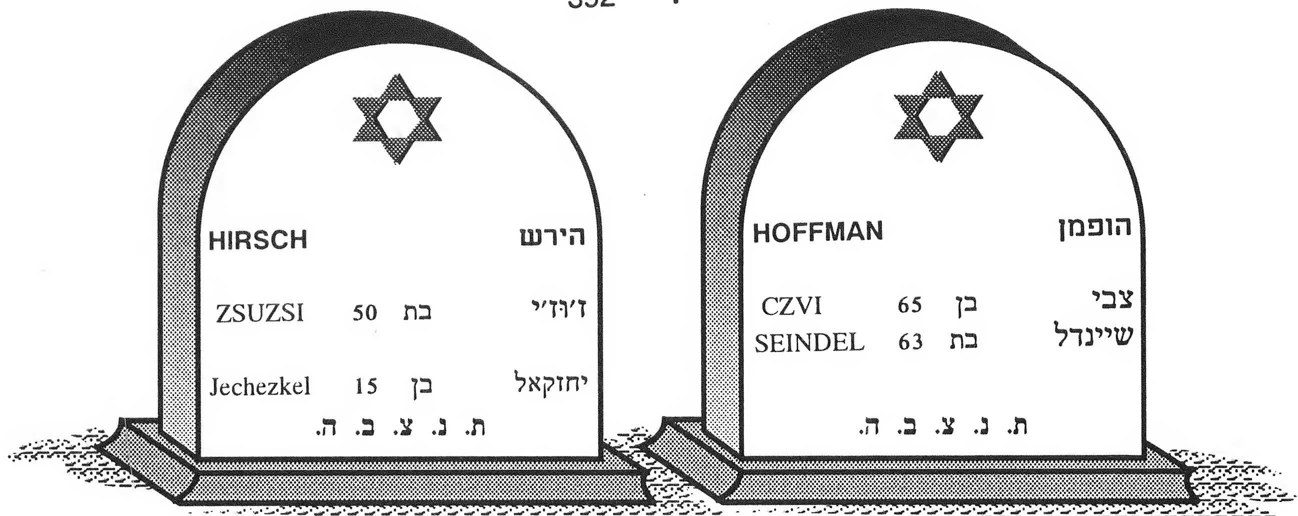

NOVÉ נובי
JÁKOB 50 בן יעקב
SZÁRÁ 44 בת שרה
Sanyi 13 בן שאני׳
ת. נ. צ. ב. ה.
RÓTH רוט
VILMOS 56 בן וילמוש
Felesége 52 בת אשתו
? 14 בן ?
ת. נ. צ. ב. ה.

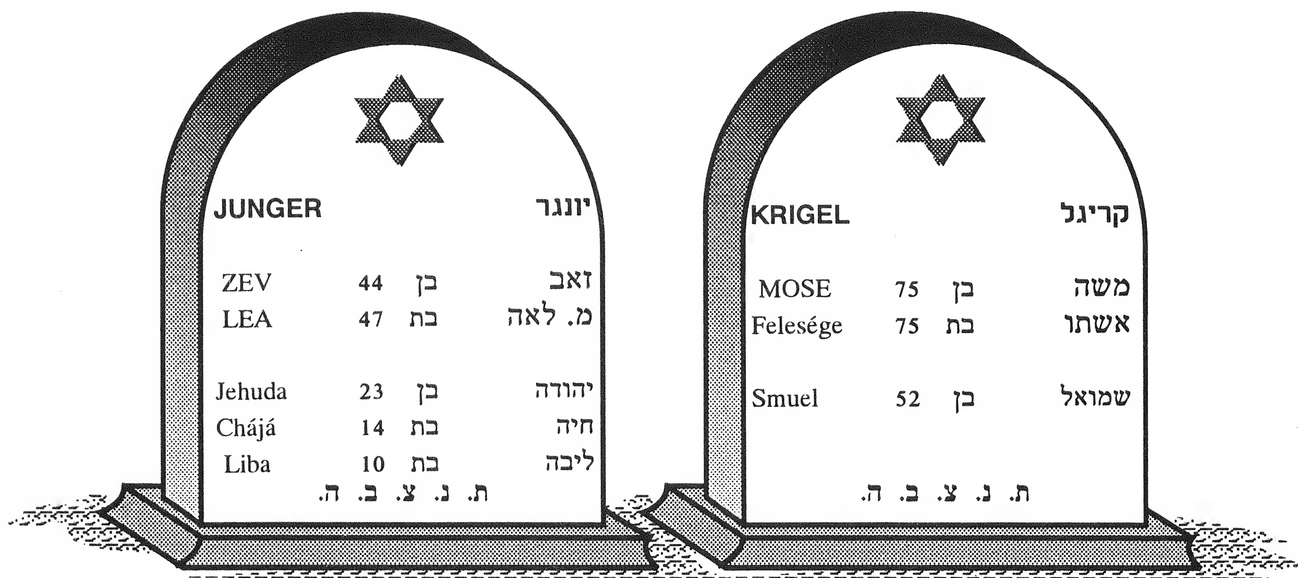

RÓTH רוט
SEMTOV 63 בן שמטוב
CHÁJA 58 בת חיה
Vilmos 28 בן וילמוש
? 25 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.
RÓTH רוט
SEMTOV 71 בן שמטוב
Felesége 67 בת אשתו
Olga 33 בת אולגה
3 בן
ת. נ. צ. ב. ה.

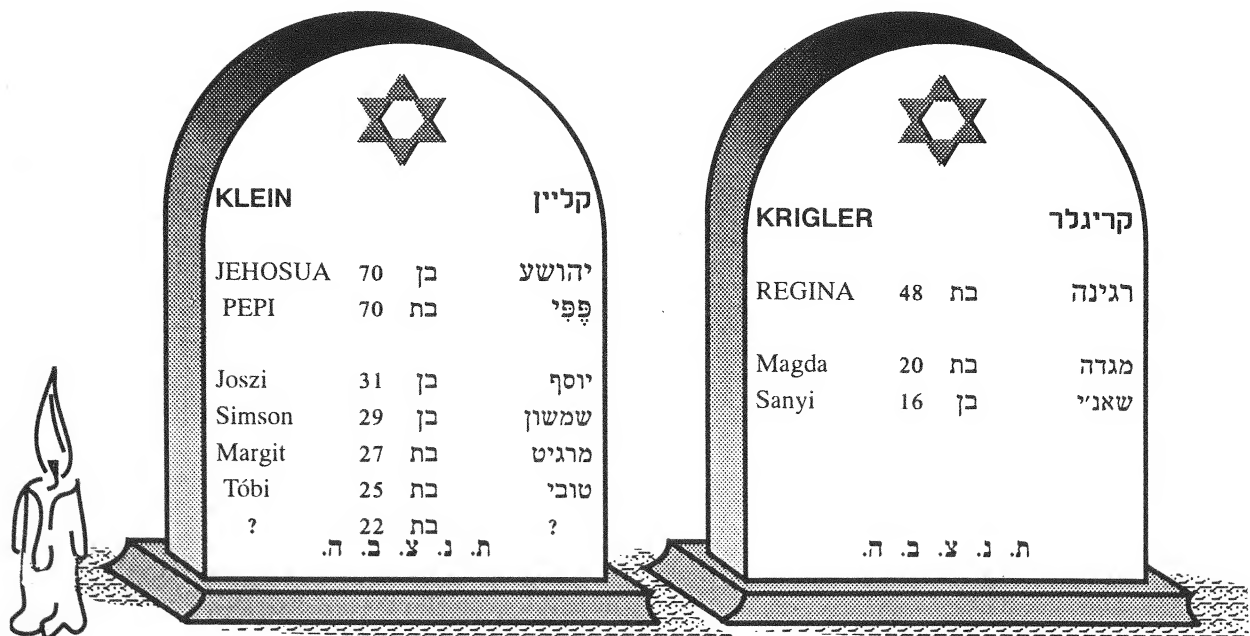

KLEIN
קליין
SIMON 52 בן שמעון
MIRYAM 48 בת מרים
Efráim 10 בן אפרים
ת. נ. צ. ב. ה.
LÉVI
לוי
LAJOS 35 בן לאיוש
JUCI 30 בת יוצי
ת. נ. צ. ב. ה.

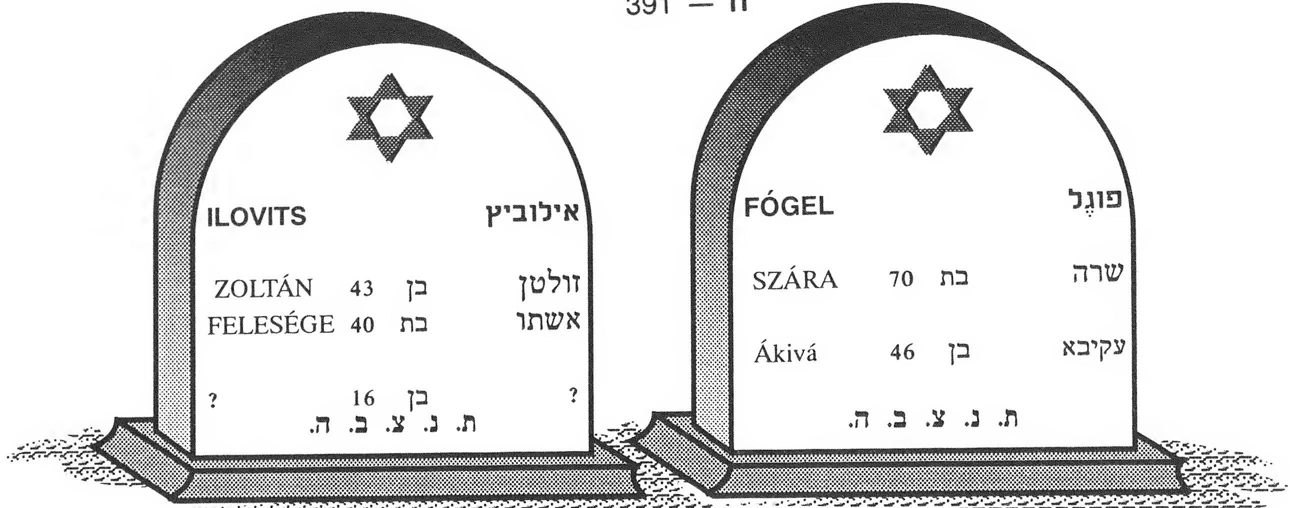

LÁZÁR
לזר
ZÉLIG 90 בן א. זליג
Felesége 88 בת אשתו
Freida 47 בת פריידה
ת. נ. צ. ב. ה.
LÉVI
לוי
MENDEL 57 בן מ. מנדל
Ári 32 בן ארי
Hédi 17 בת הדי
Babi 15 בת באבי
ת. נ. צ. ב. ה.

MOLDOVÁN
מולדובן
CHÁNÁ 49 בת חנה
Cháim 23 בן מ. חיים
ת. נ. צ. ב. ה.
MAJER
מאיר
MICHAEL 51 בן מיכאל
Felesége 45 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

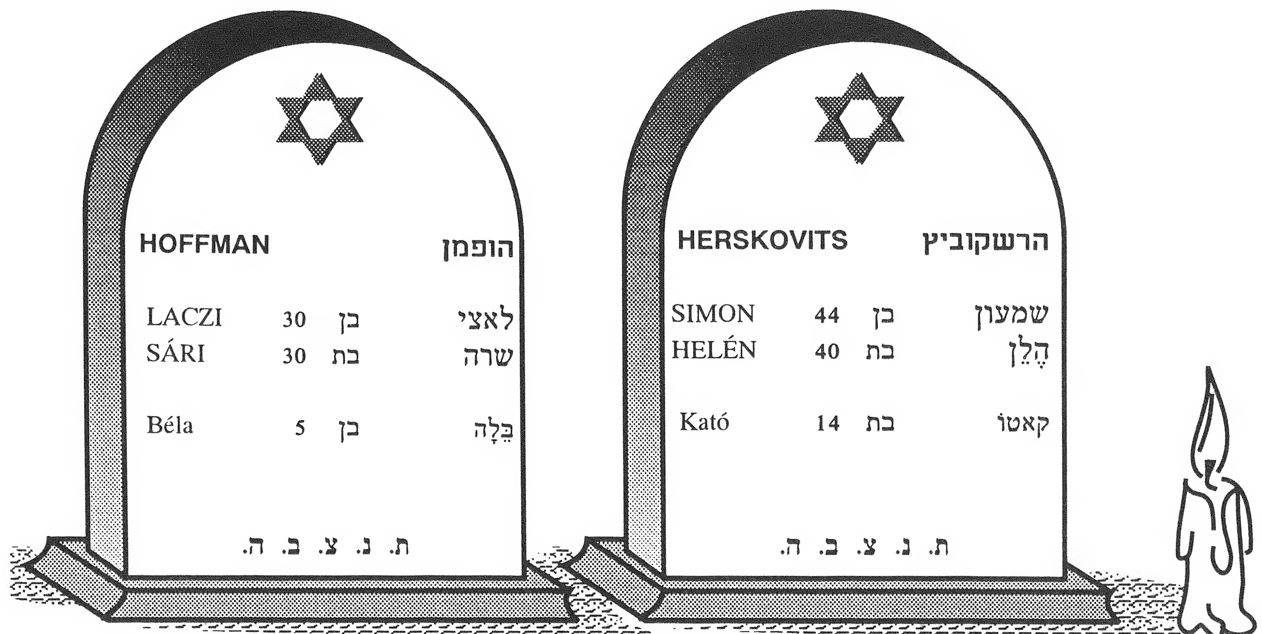

HIRSCH
הירש
ZSUZSI 50 בת ז'וז'י
Jechezkel 15 בן יחזקאל
ת. נ. צ. ב. ה.
HOFFMAN
הופמן
CZVI 65 בן צבי
SEINDEL 63 בת שיינדל
ת. נ. צ. ב. ה.

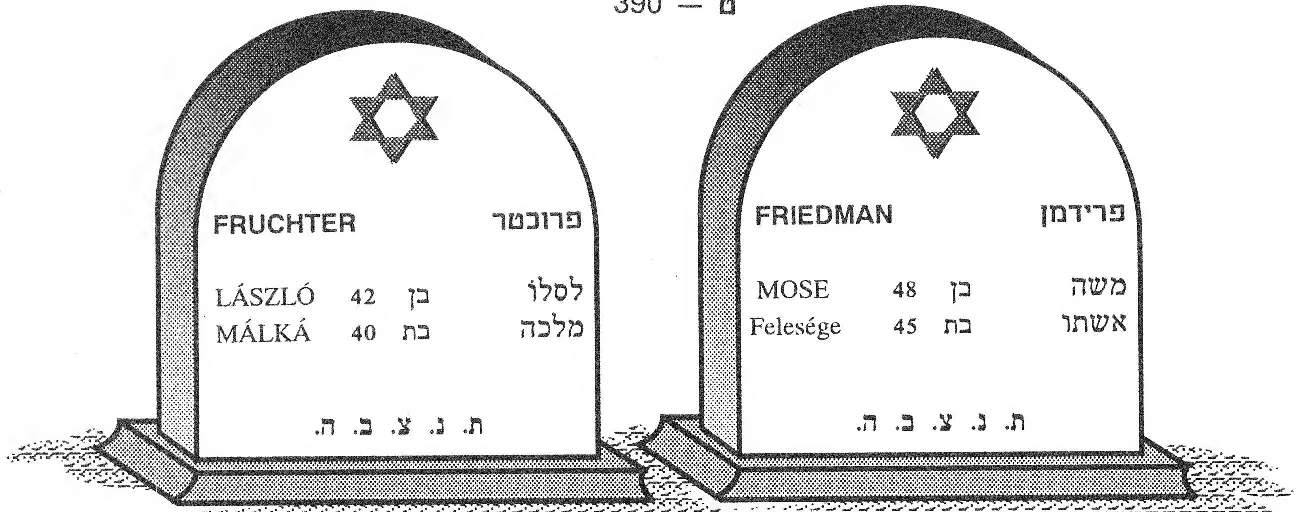

JUNGER
יונגר
ZEV 44 בן זאב
LEA 47 בת מ. לאה
Jehuda 23 בן יהודה
Chájá 14 בת חיה
Liba 10 בת ליבה
ת. נ. צ. ב. ה.
KRIGEL
קריגל
MOSE 75 בן משה
Felesége 75 בת אשתו
Smuel 52 בן שמואל
ת. נ. צ. ב. ה.

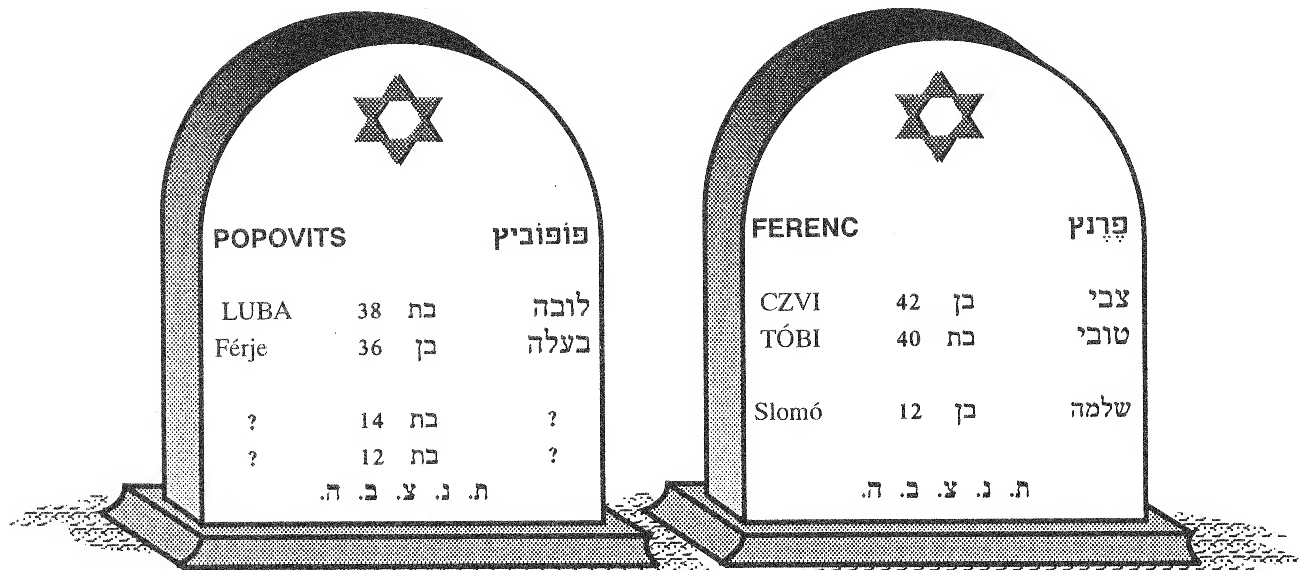

KLEIN
קליין
JEHOSUA 70 בן יהושע
PEPI 70 בת פֶּפִּי
Joszi 31 בן יוסף
Simson 29 בן שמשון
Margit 27 בת מרגיט
Tóbi 25 בת טובי
? 22 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.
KRIGLER
קריגלר
REGINA 48 בת רגינה
Magda 20 בת מגדה
Sanyi 16 בן שאני'
ת. נ. צ. ב. ה.

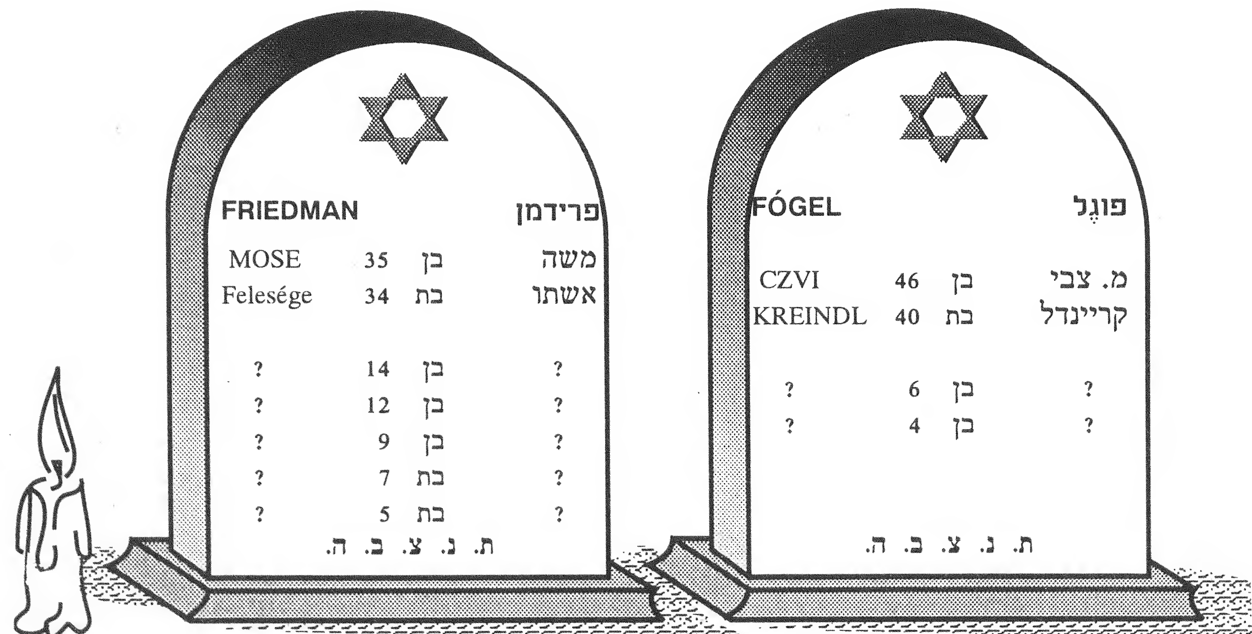

ILOVITS אילוביץ
ZOLTÁN 43 בן זולטן
FELESÉGE 40 בת אשתו
? 16 בן ?
ת. נ. צ. ב. ה.
FÓGEL פוגל
SZÁRA 70 בת שרה
Ákivá 46 בן עקיבא
ת. נ. צ. ב. ה.

FERENC פֶרֶנץ
MOSE 53 בן ש. משה
Felesége 50 בת אשתו
Mihael 22 בן מיכאל
Abroham 14 בן אברהם
ת. נ. צ. ב. ה.
GRÜN גרין
ICZHÁK 52 בן יעקב
Felesége 50 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

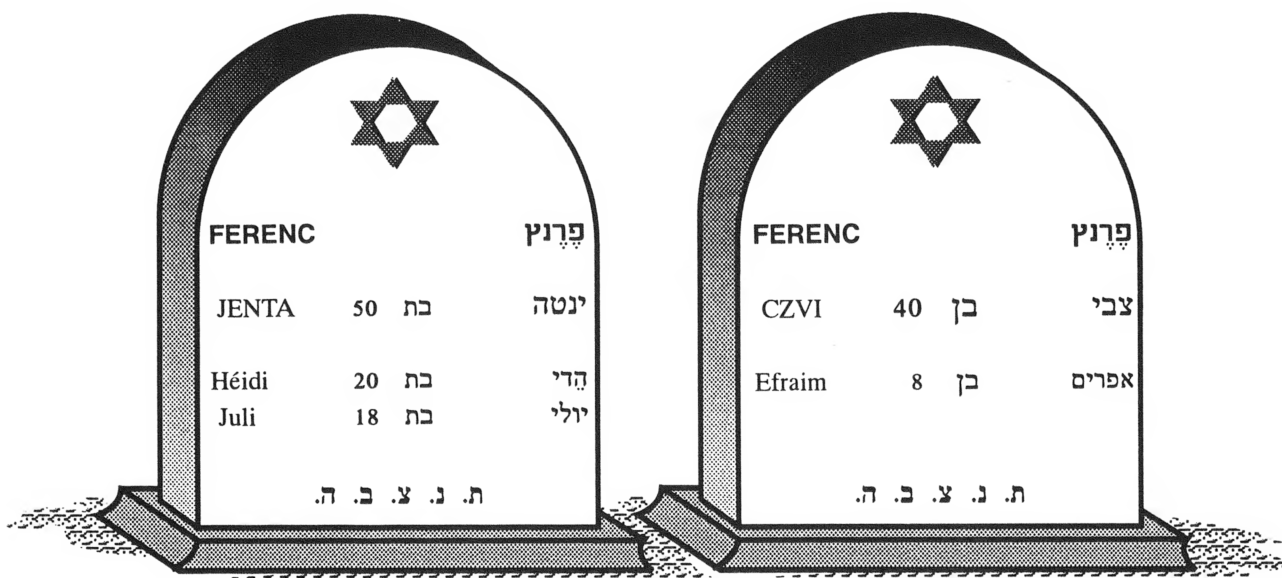

HOFFMAN הופמן
LACZI 30 בן לאצי
SÁRI 30 בת שרה
Béla 5 בן בֵלָה
ת. נ. צ. ב. ה.
HERSKOVITS הרשקוביץ
SIMON 44 בן שמעון
HELÉN 40 בת הֶלֵן
Kató 14 בת קאטו
ת. נ. צ. ב. ה.

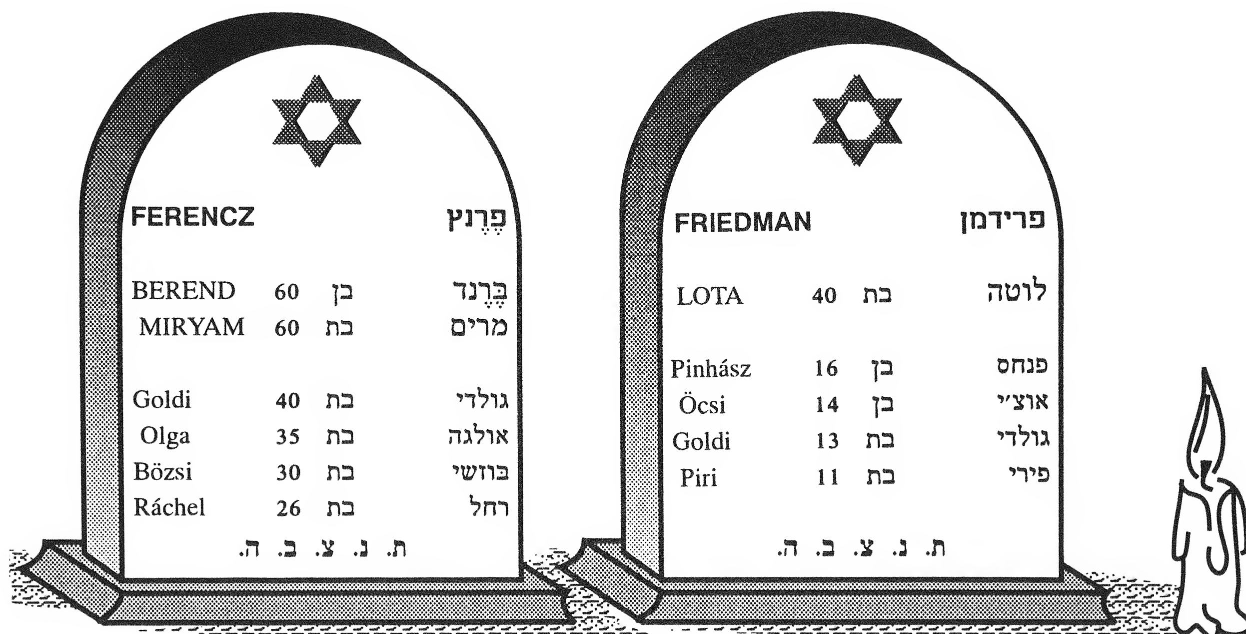

FRUCHTER
פרוכטר
LÁSZLÓ 42 בן לסלו
MÁLKÁ 40 בת מלכה
ת. נ. צ. ב. ה.
FRIEDMAN
פרידמן
MOSE 48 בן משה
Felesége 45 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

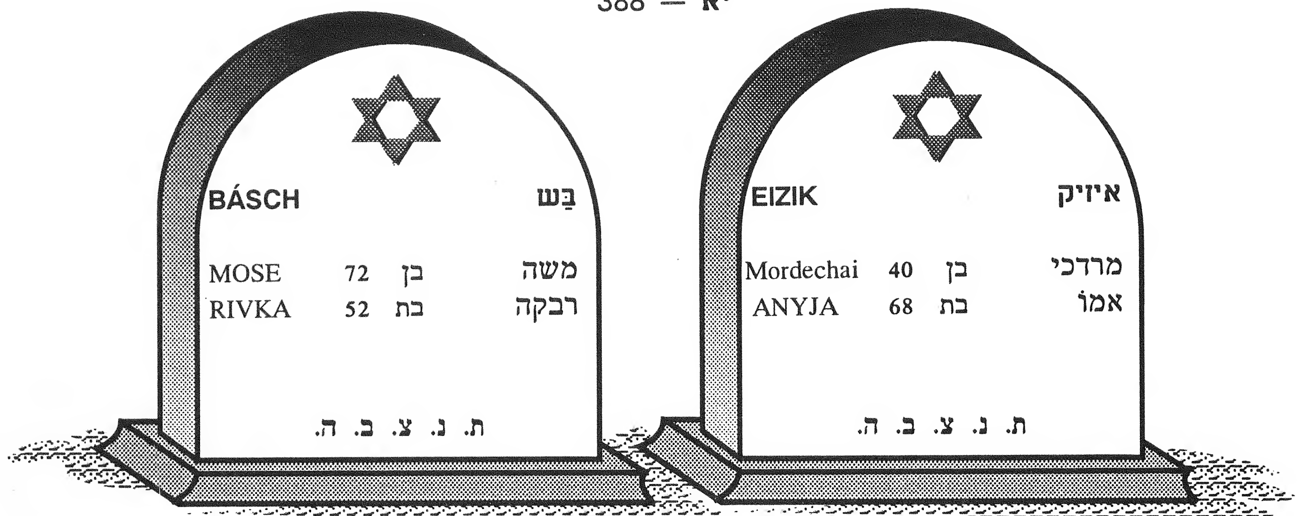

POPOVITS
פופוביץ
LUBA 38 בת לובה
Férje 36 בן בעלה
? 14 בת ?
? 12 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.
FERENC
פרנץ
CZVI 42 בן צבי
TÓBI 40 בת טובי
Slomó 12 בן שלמה
ת. נ. צ. ב. ה.

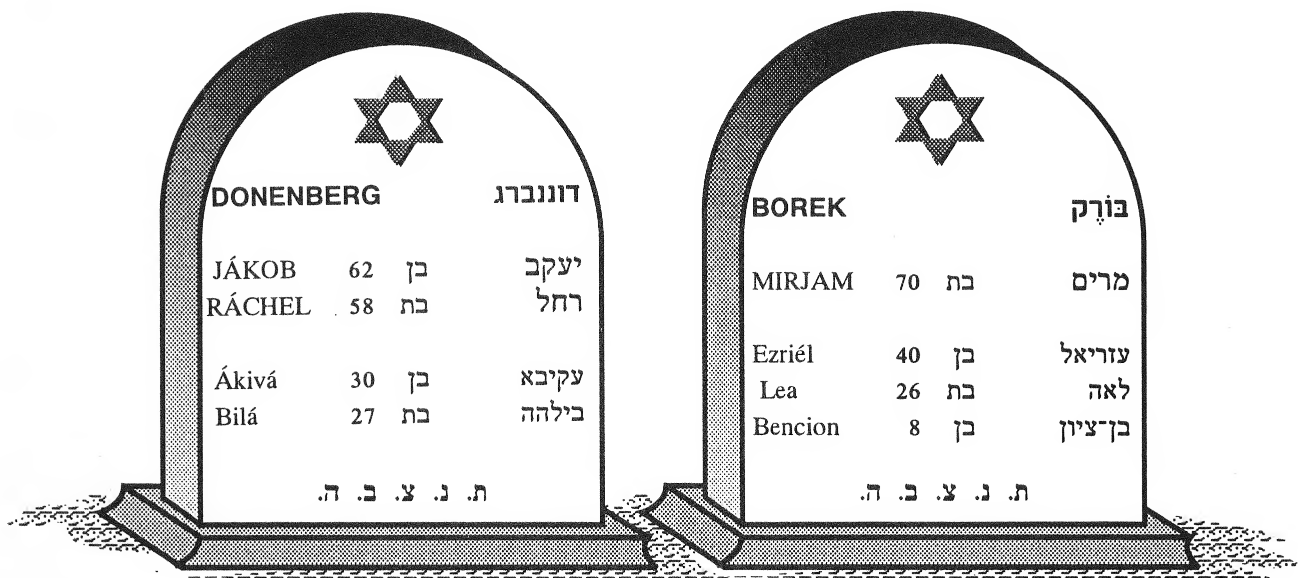

FRIEDMAN
פרידמן
MOSE 35 בן משה
Felesége 34 בת אשתו
? 14 בן ?
? 12 בן ?
? 9 בן ?
? 7 בת ?
? 5 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.
FÓGEL
פוגל
CZVI 46 בן מ. צבי
KREINDL 40 בת קריינדל
? 6 בן ?
? 4 בן ?
ת. נ. צ. ב. ה.

FEUER פֵּייר
Mordechai 44 בן מרדכי
BRAHA 38 בת ברכה
9 בת
ת. נ. צ. ב. ה.
FRIEDMAN פרידמן
EFRAIM 74 בן אפרים
MALKA 52 בת מלכה
ת. נ. צ. ב. ה.

FERENC פֶּרֶנץ
JENTA 50 בת ינטה
Héidi 20 בת הֶדי
Juli 18 בת יולי
ת. נ. צ. ב. ה.
FERENC פֶּרֶנץ
CZVI 40 בן צבי
Efraim 8 בן אפרים
ת. נ. צ. ב. ה.

FERENCZ פֶּרֶנץ
BEREND 60 בן בֶּרֶנד
MIRYAM 60 בת מרים
Goldi 40 בת גולדי
Olga 35 בת אולגה
Bözsi 30 בת בּוזשי
Ráchel 26 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.
FRIEDMAN פרידמן
LOTA 40 בת לוטה
Pinhász 16 בן פנחס
Öcsi 14 בן אוצ׳י
Goldi 13 בת גולדי
Piri 11 בת פירי
ת. נ. צ. ב. ה.

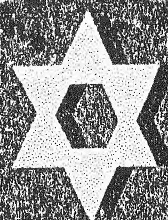

BÁSCH בַּש
MOSE 72 בן משה
RIVKA 52 בת רבקה
ת. נ. צ. ב. ה.
EIZIK איזיק
Mordechai 40 בן מרדכי
ANYJA 68 בת אמו
ת. נ. צ. ב. ה.

DONENBERG דוננברג
JÁKOB 62 בן יעקב
RÁCHEL 58 בת רחל
Ákivá 30 בן עקיבא
Bilá 27 בת בילהה
ת. נ. צ. ב. ה.
BOREK בּוֹרֶק
MIRJAM 70 בת מרים
Ezriél 40 בן עזריאל
Lea 26 בת לאה
Bencion 8 בן בן־ציון
ת. נ. צ. ב. ה.

DÁVIDOVITS דוידוביץ
DÁVID 55 בן א. דוד
FÁNI 52 בת פני
Nátán 28 בן נתן
Gitel 22 בת גיטל
Jozsef 2 בן מ. יוסף
ת. נ. צ. ב. ה.
FRIEDMAN פרידמן
MOSE 54 בן משה
ERZSI 54 בת אֶרזי׳
ת. נ. צ. ב. ה.

FELSŐBÁNYA
ÉS KÖRNYÉKE

נאג׳־שוֹמקוּט

והסביבה

ראֶמֶטה

קולצירה

פֶנטוֹש

קרוּליה

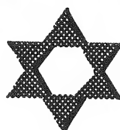
SOMKÚT

ÁBRAHÁM	PEPI	70	בת	פֶּפִי	אברהם
ÁHÁRON	ANTAL	70	בן	אנטאל	אהרון
ABROHÁM	JÁKOB	44	בן	יעקב	אברהם
ÁDLER	MENDEL	75	בן	מנדל	אדלר
BENEDEK	BERNÁD	53	בן	ברנד	בֶּנֶדֶק
DÁVID	SÁNDOR	68	בן	שנדוֹר	דוד
FRANKOVITS	LENÁ	78	בת	לנה	פרנקוביץ
FARKAS	IRÉN	48	בת	אירֶן	פרקש
GOLDSTEIN	PEPI	65	בת	פֶּפִי	גולדשטיין
HERSCH	MÁRTON	70	בן	מרטוֹן	הרש
HORSTEIN	IDA	43	בת	אידה	הורשטיין
HELER	SEINDEL	43	בת	שיינדל	הֶלֶר
ICZIG	SÁRI	45	בת	שרה	איציג
IZSÁK	MÁRTON	76	בן	מרטון	איז׳ק
JÁKOB	SÁNDOR	18	בן	שנדור	יעקוב

ת. נ. צ. ב. ה.

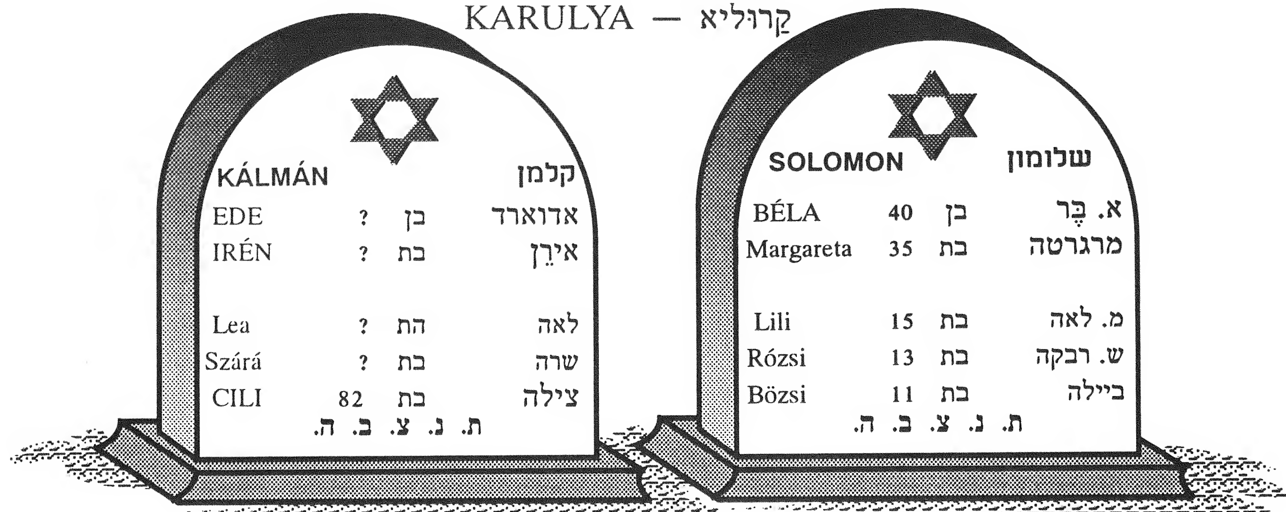

KRAUSZ	ELIMELECH	50	בן	אלימלך	קראוס
KESZTENBAUM	MÓR	70	בן	מור	קסטנבאום
LÁZÁR	MOSE	68	בן	משה	לַזַר
MOLDOVÁN	KÁROLY	20	בן	קָרוֹל	מולדובן
MARKOVITS	VILHELM	50	בת	וילהלם	מרקוביץ
NEUFELD	JONA	24	בן	יונה	נויפלד
ROSENFELD	HERMAN	48	בן	חנוך	רוזנפלד
SZINETÁR	HERMAN	68	בן	הרמן	סינֶטַר
SZOLOVITZ	JANKA	65	בת	ינקה	סולוביץ
SCHWARCZ	ÁBRAHÁM	63	בן	אברהם	שוורץ
SIMON	ROZÁLIA	40	בת	רוזליה	שמעון
SPICZ	ADOLF	48	בן	אדולף	שפיץ
SALOMON	JOSZEF	50	בן	יוסף	שלומון
VALDMAN	ROZÁLIA	70	בת	רוזליה	ולדמן
WEISZ	CZVI	60	בן	ש. צבי	וייס
WEISZ	LEOPOLD	33		לאופולדבן	וייס

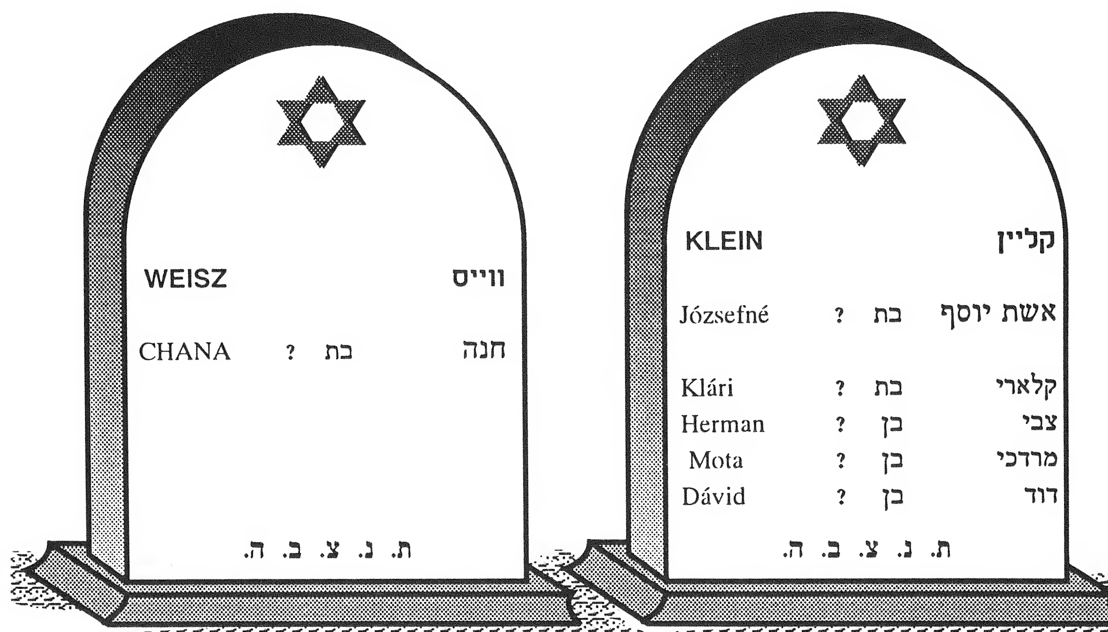
ת. נ. צ. ב. ה.

KARULYA — קרוליא

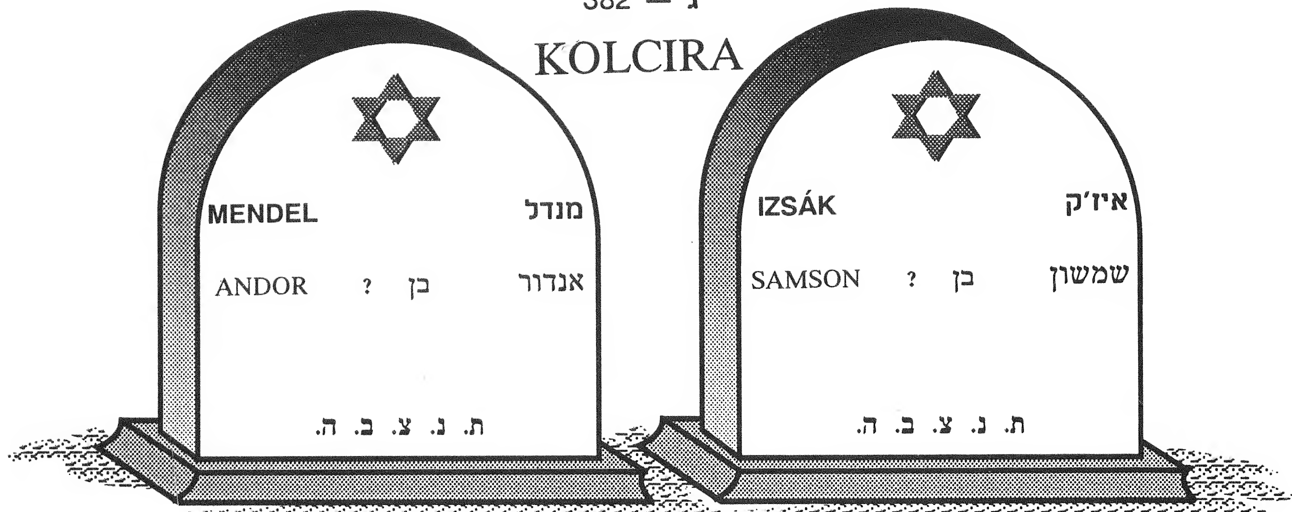

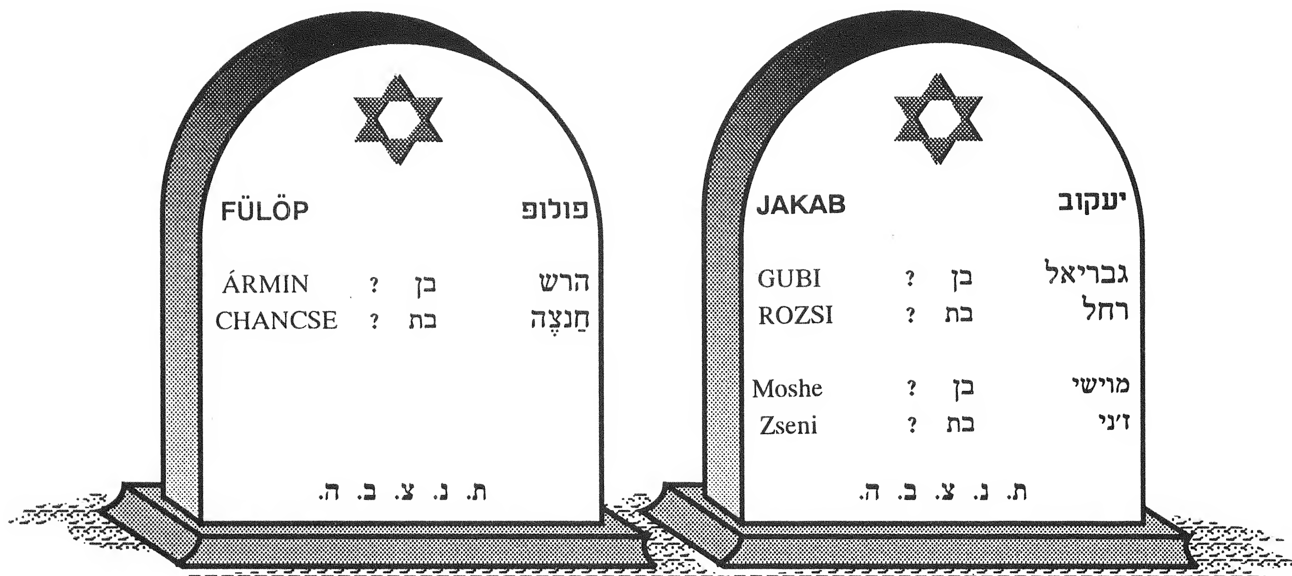

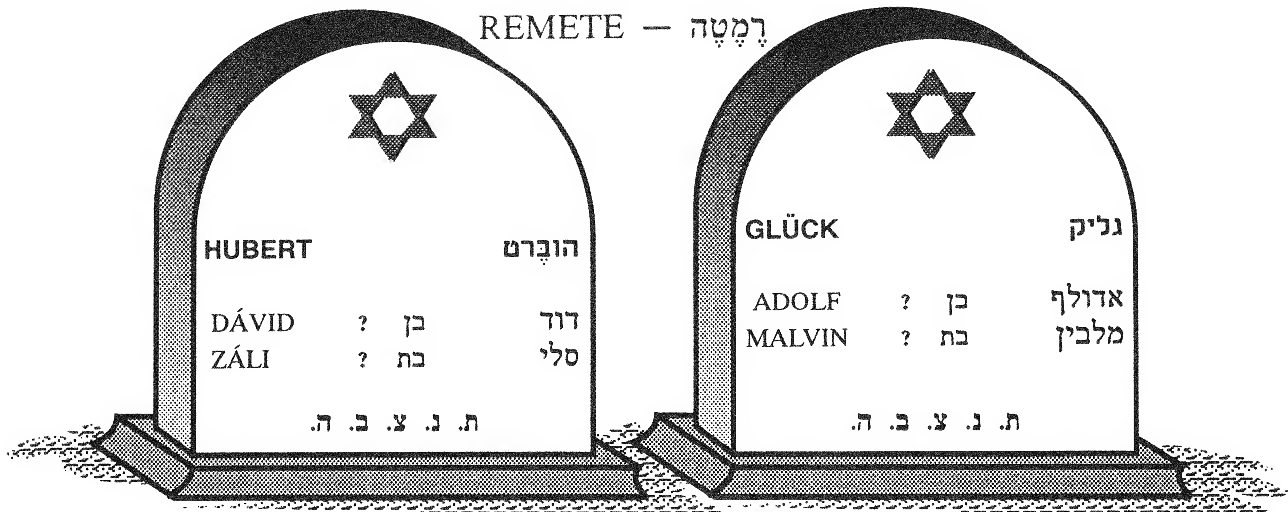
KOLCIRA

MENDEL מנדל
ANDOR ? בן אנדור
ת. נ. צ. ב. ה.
IZSÁK איז'ק
SAMSON ? בן שמשון
ת. נ. צ. ב. ה.

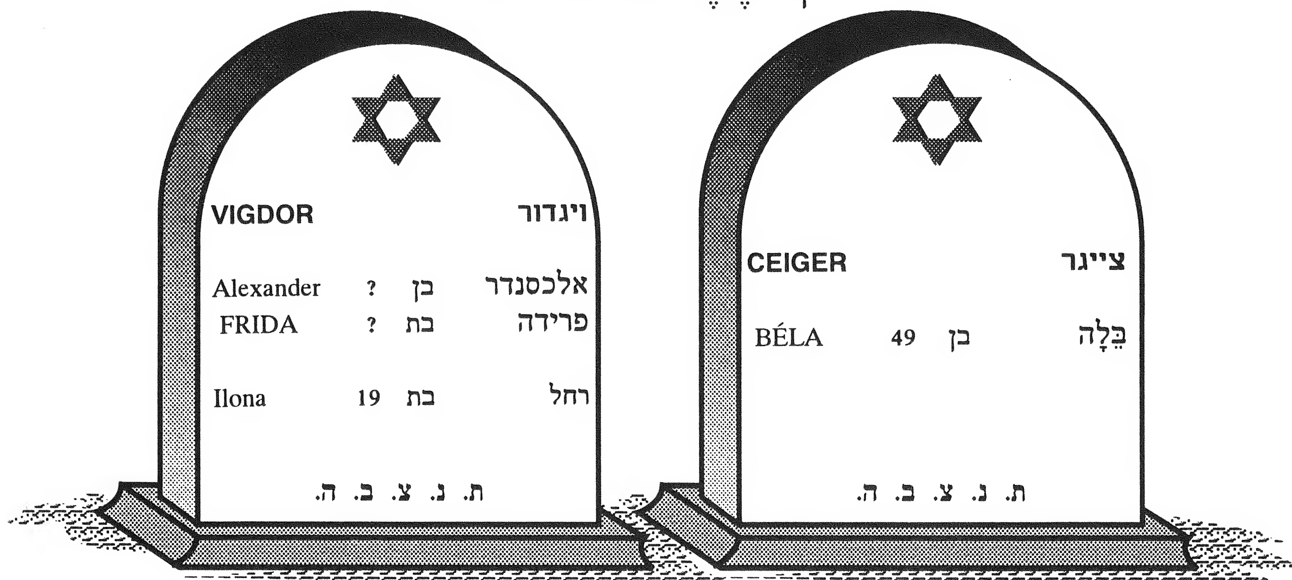

FÜLÖP פולופ
ÁRMIN ? בן הרש
CHANCSE ? בת חַנְצָה
ת. נ. צ. ב. ה.
JAKAB יעקוב
GUBI ? בן גבריאל
ROZSI ? בת רחל
Moshe ? בן מוישי
Zseni ? בת ז'ני
ת. נ. צ. ב. ה.

IZSÁK איז'ק
SAMU ? בן שמואל
JOLÁN ? בן פ. איטה
Ernő ? בן ח. עוזר
Tibi ? בן מרדכי
Ignác ? בן ש. יצחק
Iboly ? בת גולדי
ת. נ. צ. ב. ה.
HERSKOVITS הרשקוביץ
GYULA ? בן יהודה
REGINA . בת רבקה
Gudel ? בן גודעל
Josef ? בן יוסי
Roszi ? בת רייזי
Lézer ? בן אליעזר
Naftali ? בן נפתלי
ת. נ. צ. ב. ה.

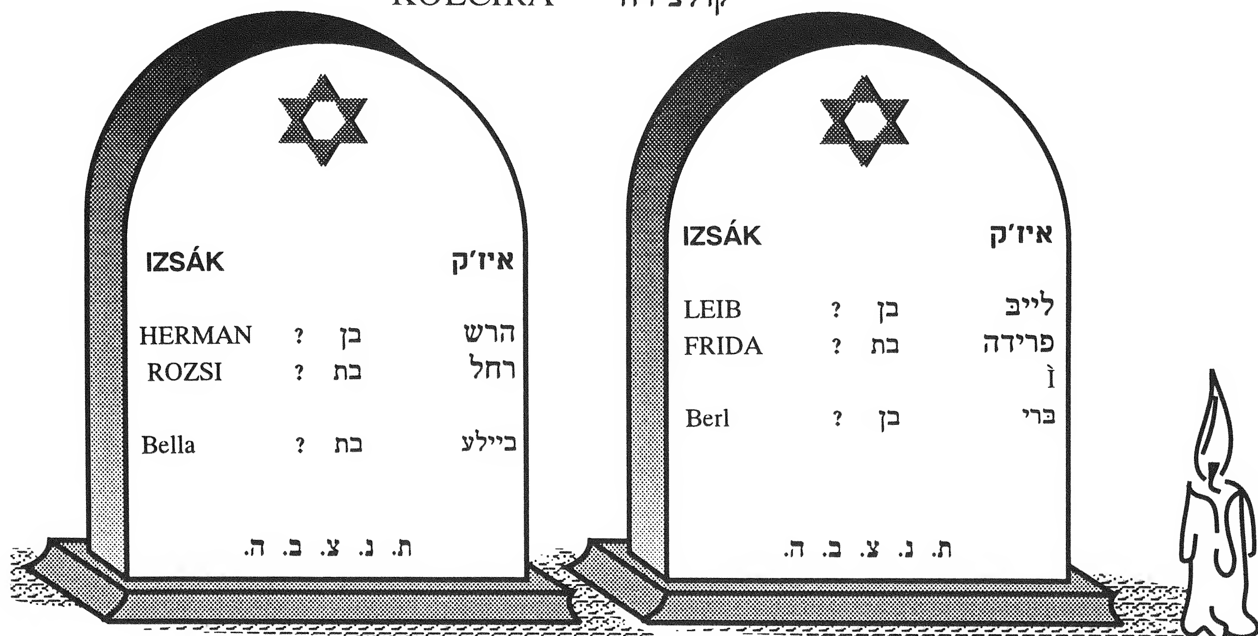
REMETE — רֶמֶטֶה

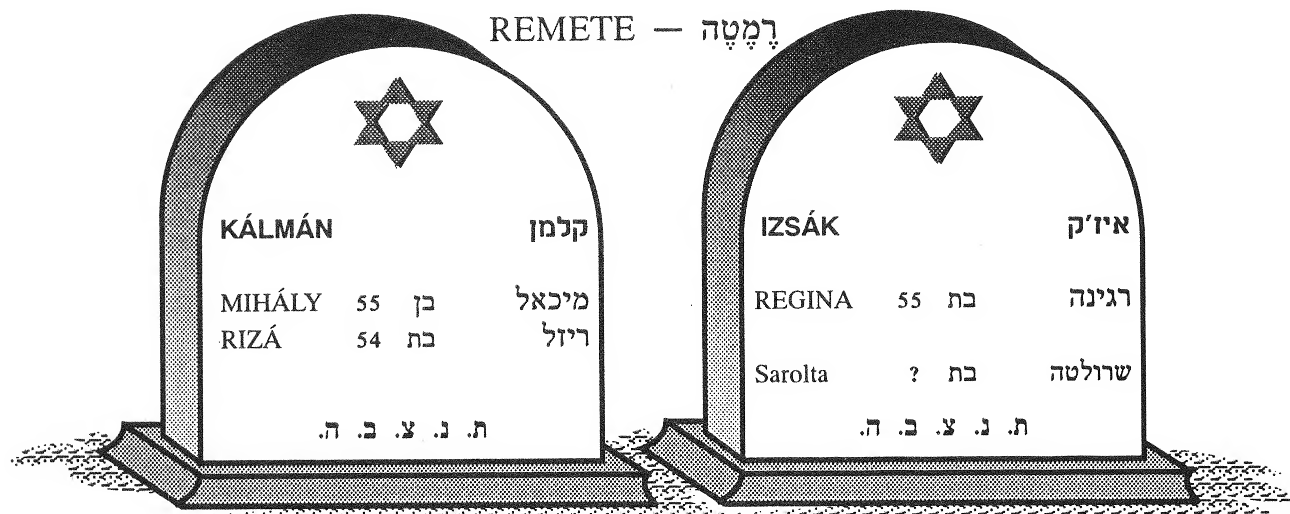
KIS FENTES קיש פֶּנטֶש

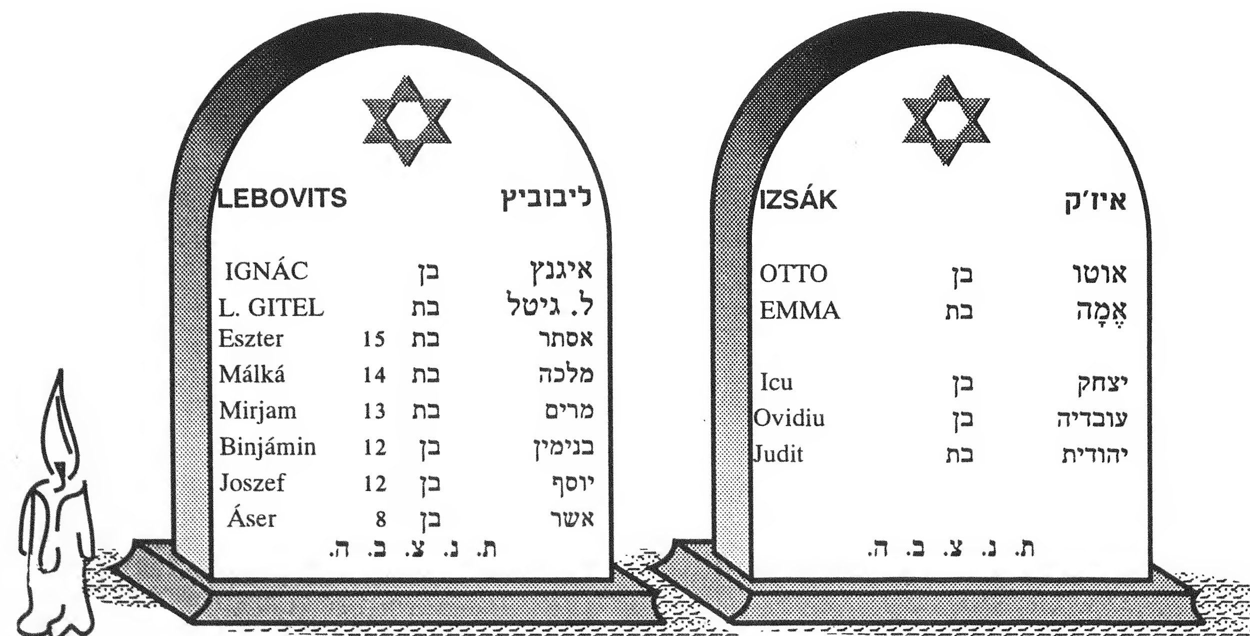
KOLCIRA — קוֹלצירה

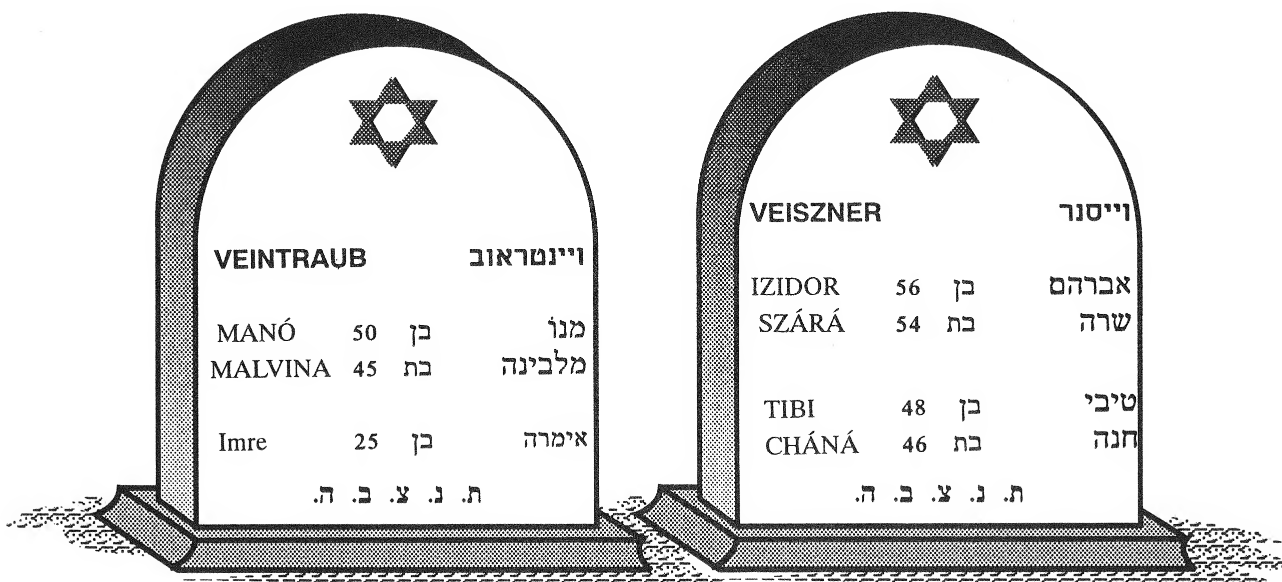
REMETE — רֶמֶטֶה

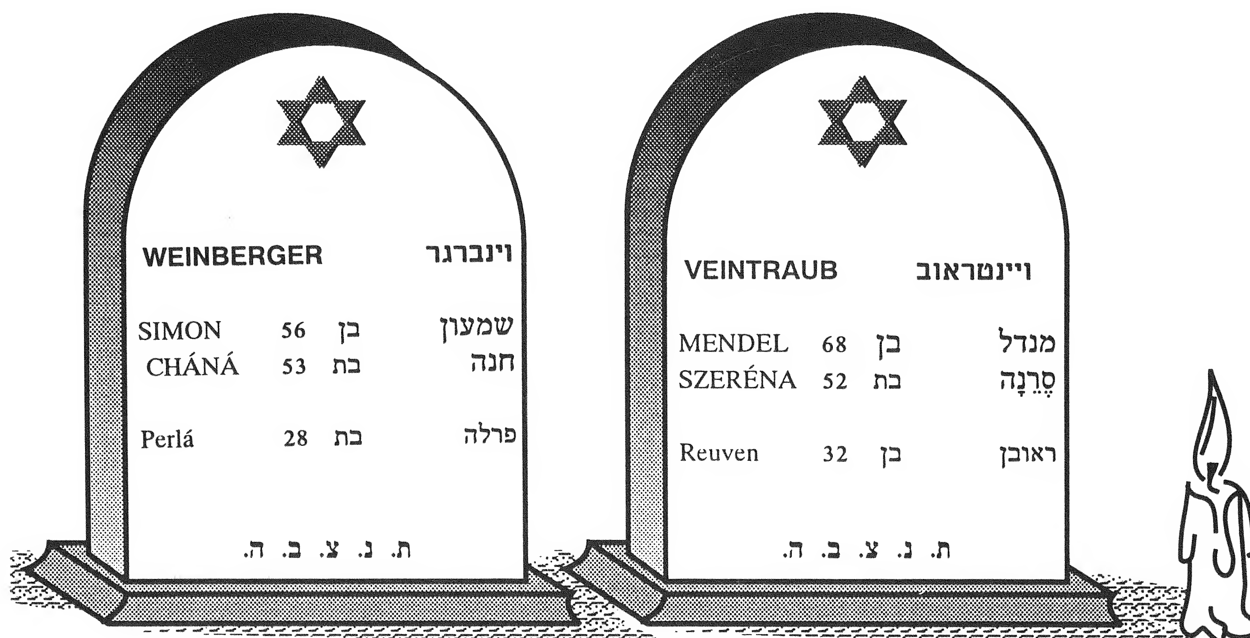

KÁLMÁN קלמן
MIHÁLY 55 בן מיכאל
RIZÁ 54 בת ריזל
ת. נ. צ. ב. ה.
IZSÁK איז'ק
REGINA 55 בת רגינה
Sarolta ? בת שרולטה
ת. נ. צ. ב. ה.

IZSÁK איז'ק
ÁRON 46 בן אהרן
ZELMA 43 בת זלמה
Erzsébet 23 בת אֶרז'י
Magda 18 בת מגדה
ת. נ. צ. ב. ה.
HUBERT הובֶּרט
MIHÁLY ? בן מיכאל
SÁRI ? בת שרה
Eszter ? בת אסתר
Beti ? בת בֶּטי
Joszef ? בן יוסף
ת. נ. צ. ב. ה.

LEBOVITS ליבוביץ
IGNÁC בן איגנץ
L. GITEL בת ל. גיטל
Eszter 15 בת אסתר
Málká 14 בת מלכה
Mirjam 13 בת מרים
Binjámin 12 בן בנימין
Joszef 12 בן יוסף
Áser 8 בן אשר
ת. נ. צ. ב. ה.
IZSÁK איז'ק
OTTO בן אוטו
EMMA בת אֶמָה
Icu בן יצחק
Ovidiu בן עובדיה
Judit בת יהודית
ת. נ. צ. ב. ה.

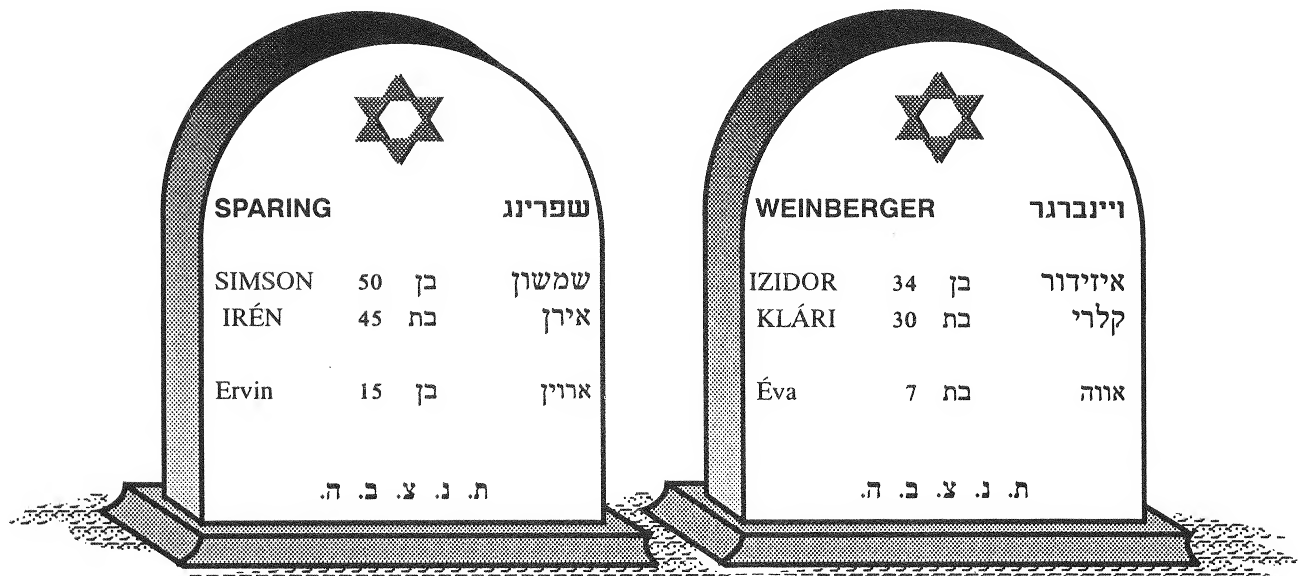

VÁMFALVI וַמפלבי
Alexander 61 בן אלכסנדר
ILÁNÁ 55 בת אילנה
ת. נ. צ. ב. ה.
WEINBERGER וינברגר
ELIZÁBET 36 בת אליזבט
Fáblá 2 בת פבלה
ת. נ. צ. ב. ה.

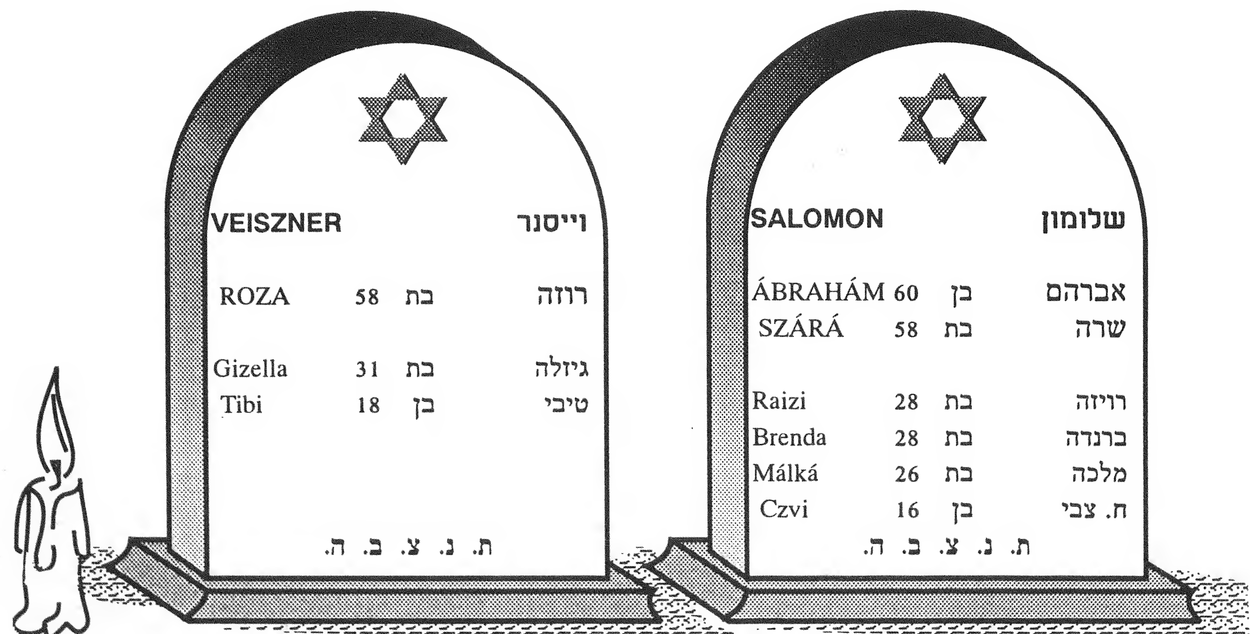

VEINTRAUB ויינטראוב
MANÓ 50 בן מנוֹ
MALVINA 45 בת מלבינה
Imre 25 בן אימרה
ת. נ. צ. ב. ה.
VEISZNER וייסנר
IZIDOR 56 בן אברהם
SZÁRÁ 54 בת שרה
TIBI 48 בן טיבי
CHÁNÁ 46 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.

WEINBERGER וינברגר
SIMON 56 בן שמעון
CHÁNÁ 53 בת חנה
Perlá 28 בת פרלה
ת. נ. צ. ב. ה.
VEINTRAUB ויינטראוב
MENDEL 68 בן מנדל
SZERÉNA 52 בת סֶרֶנָה
Reuven 32 בן ראובן
ת. נ. צ. ב. ה.

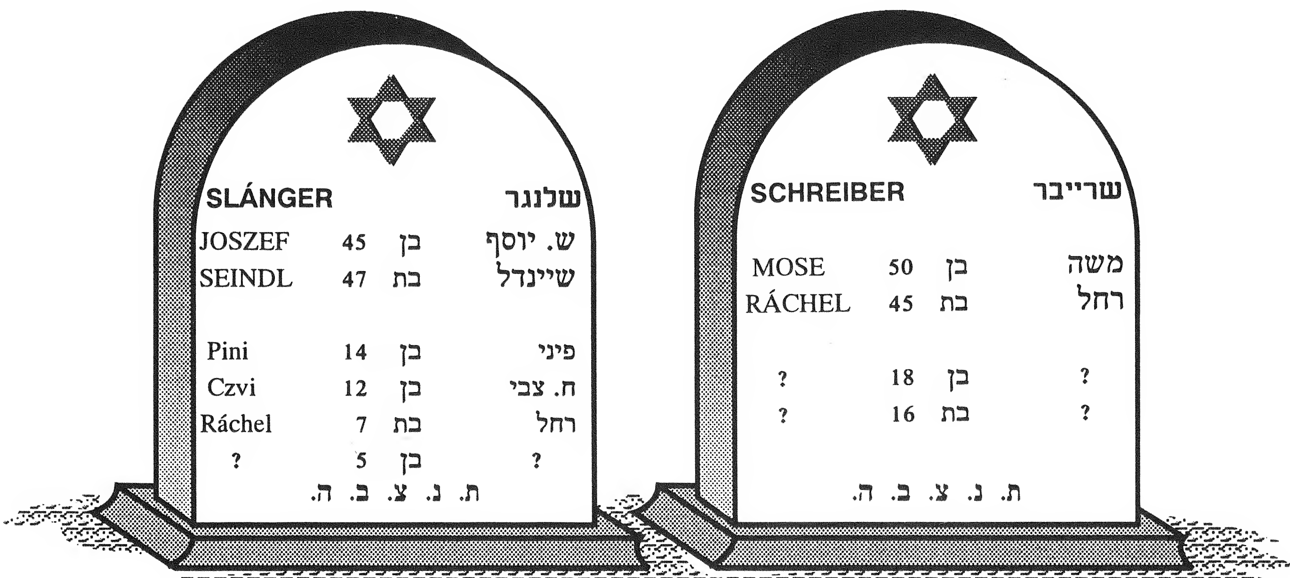

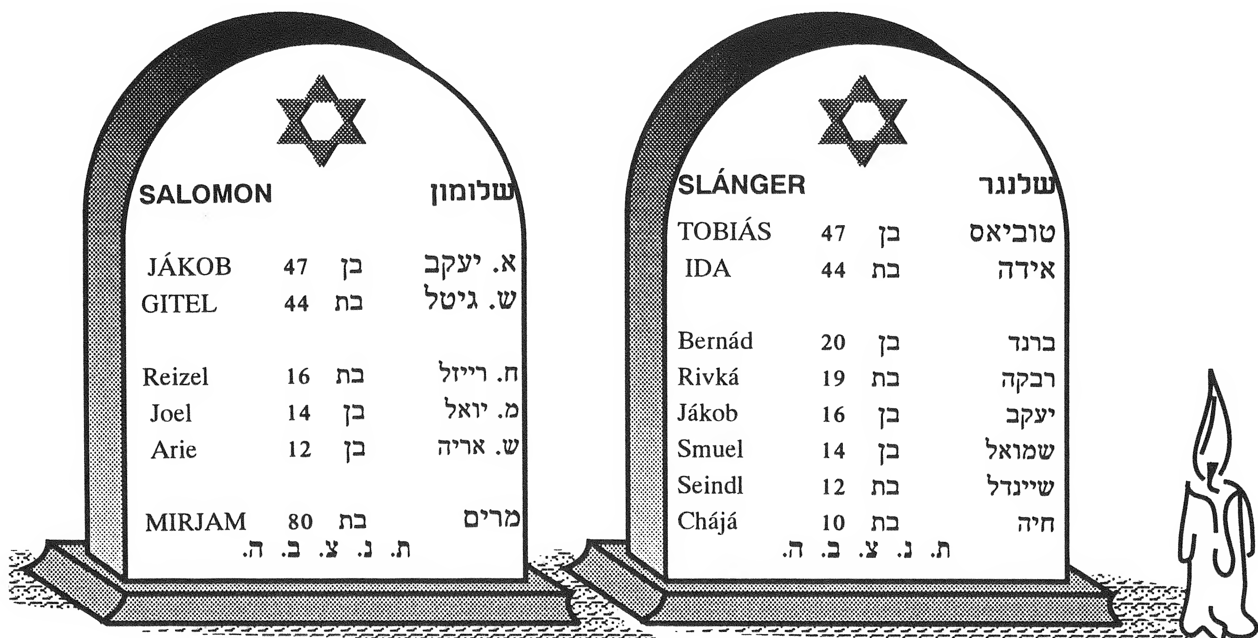

SCHVARCZ שוורץ
CZVI 60 בן צבי
LENKE 52 בת לינקה
Klári 26 בת קלארי
ת. נ. צ. ב. ה.
STERN שטרן
DÁVID 70 בן דוד
REIZA 65 בת רייזה
Regina 35 בת רגינה
ת. נ. צ. ב. ה.

SPARING שפרינג
SIMSON 50 בן שמשון
IRÉN 45 בת אירן
Ervin 15 בן ארוין
ת. נ. צ. ב. ה.
WEINBERGER ויינברגר
IZIDOR 34 בן איזידור
KLÁRI 30 בת קלרי
Éva 7 בת אווה
ת. נ. צ. ב. ה.

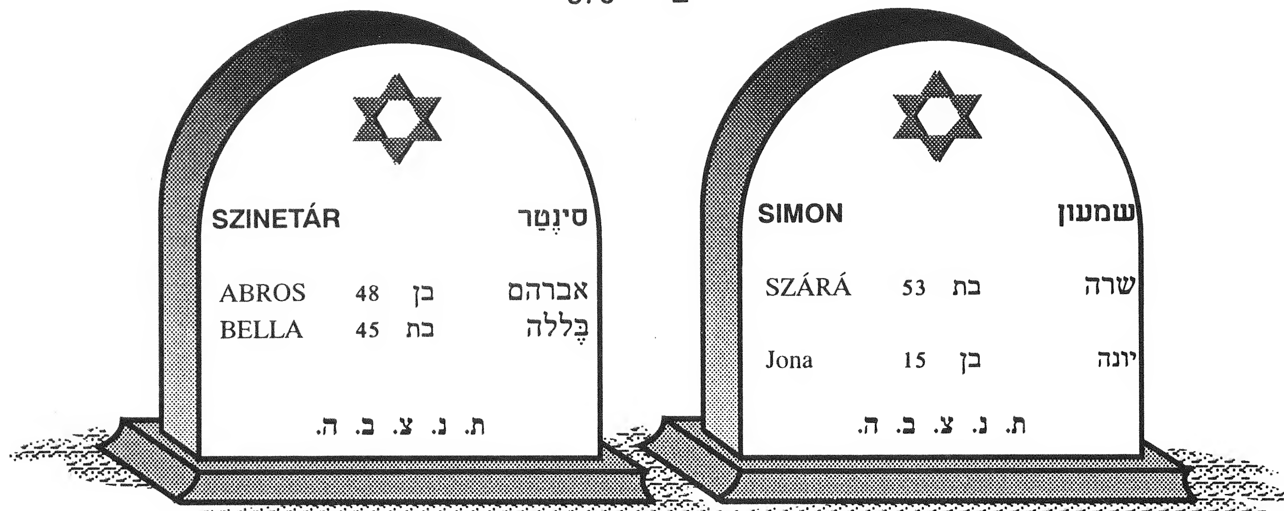

VEISZNER וייסנר
ROZA 58 בת רוזה
Gizella 31 בת גיזלה
Tibi 18 בן טיבי
ת. נ. צ. ב. ה.
SALOMON שלומון
ÁBRAHÁM 60 בן אברהם
SZÁRÁ 58 בת שרה
Raizi 28 בת רויזה
Brenda 28 בת ברנדה
Málká 26 בת מלכה
Czvi 16 בן ח. צבי
ת. נ. צ. ב. ה.

SIMON שמעון
SZÁLI 60 בת סלי
Ármin 30 בן ארמין
ת. נ. צ. ב. ה.
SIMON שמעון
SZÁRÁ 58 בת שרה
Elizábet 30 בת אליזבט
ת. נ. צ. ב. ה.

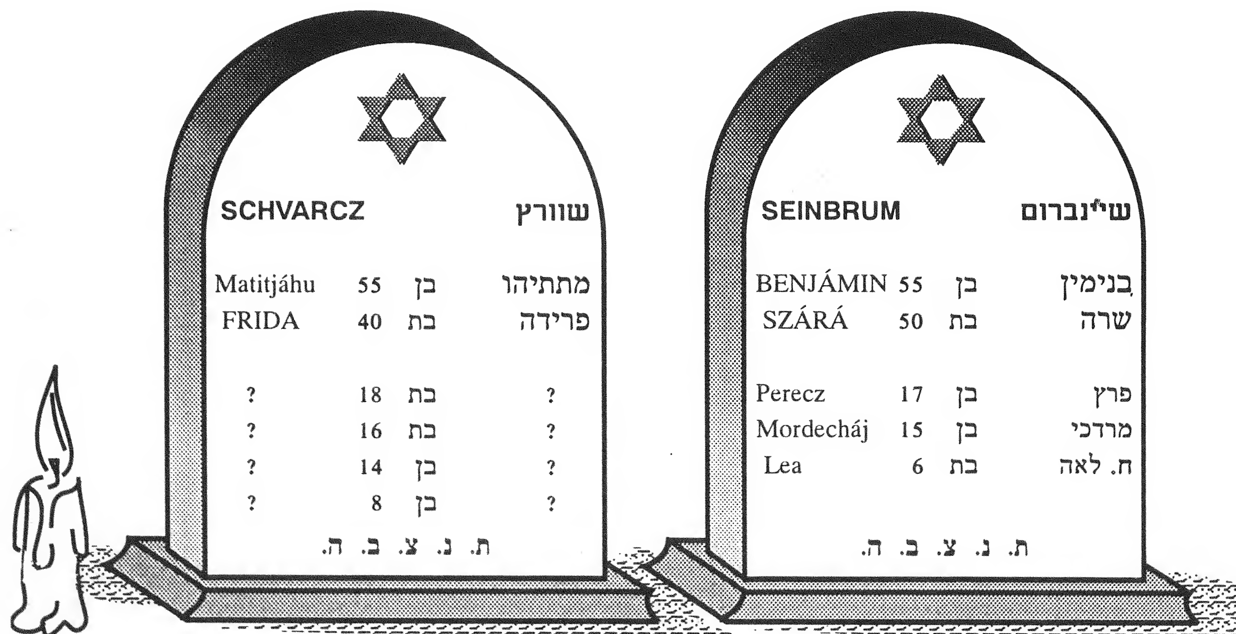

SLÁNGER שלנגר
JOSZEF 45 בן ש. יוסף
SEINDL 47 בת שיינדל
Pini 14 בן פיני
Czvi 12 בן ח. צבי
Ráchel 7 בת רחל
? 5 בן ?
ת. נ. צ. ב. ה.
SCHREIBER שרייבר
MOSE 50 בן משה
RÁCHEL 45 בת רחל
? 18 בן ?
? 16 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.

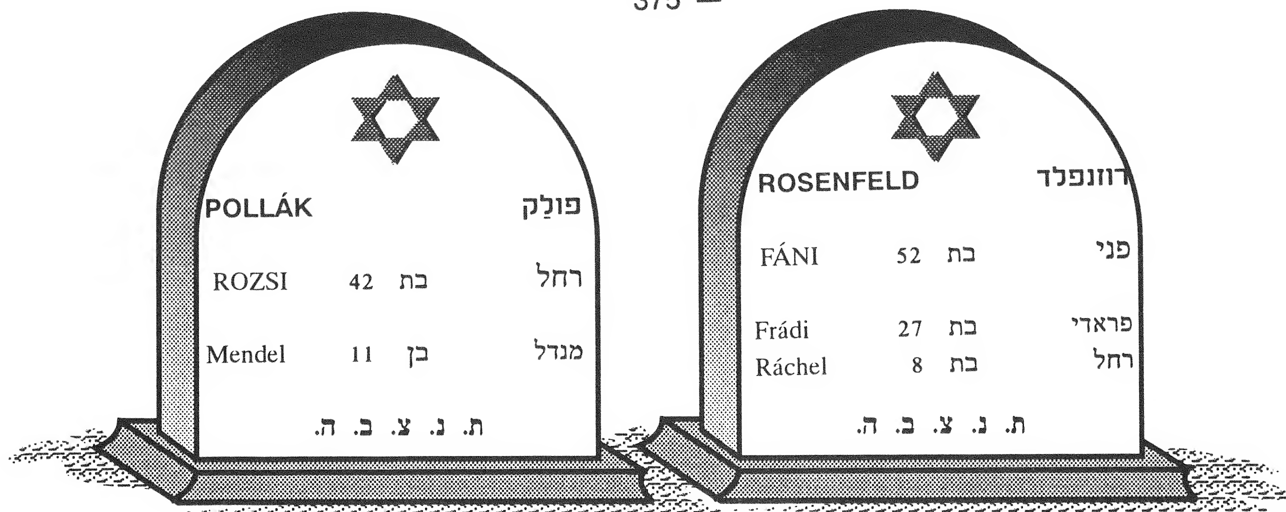

SALOMON שלומון
JÁKOB 47 בן א. יעקב
GITEL 44 בת ש. גיטל
Reizel 16 בת ח. רייזל
Joel 14 בן מ. יואל
Arie 12 בן ש. אריה
MIRJAM 80 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
SLÁNGER שלנגר
TOBIÁS 47 בן טוביאס
IDA 44 בת אידה
Bernád 20 בן ברנד
Rivká 19 בת רבקה
Jákob 16 בן יעקב
Smuel 14 בן שמואל
Seindl 12 בת שיינדל
Chájá 10 בת חיה
ת. נ. צ. ב. ה.

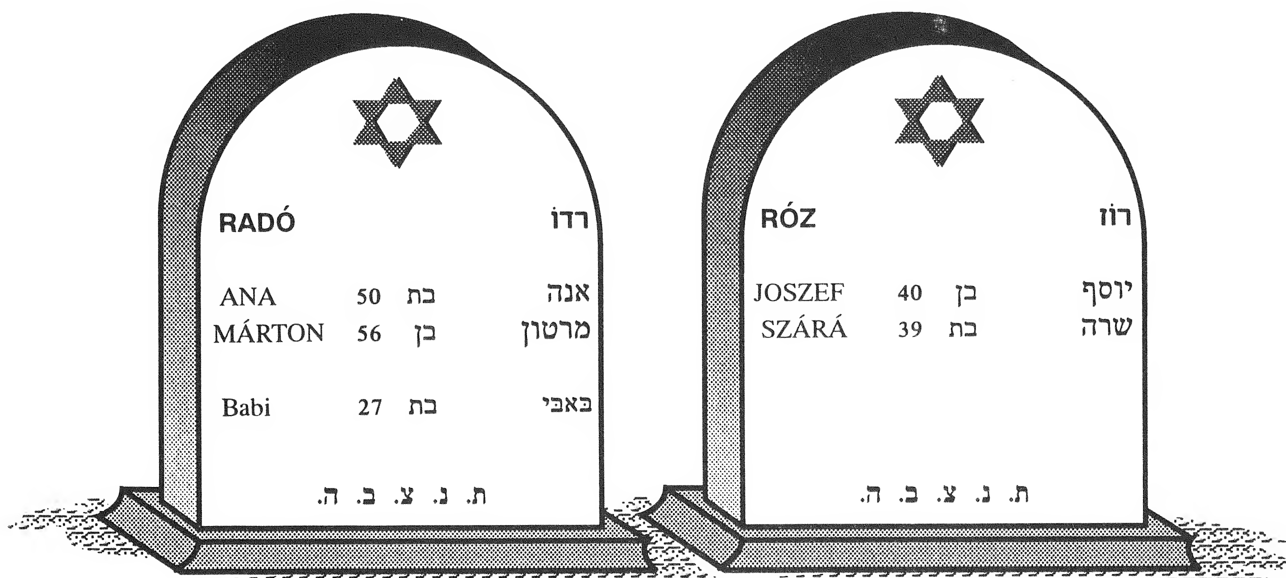

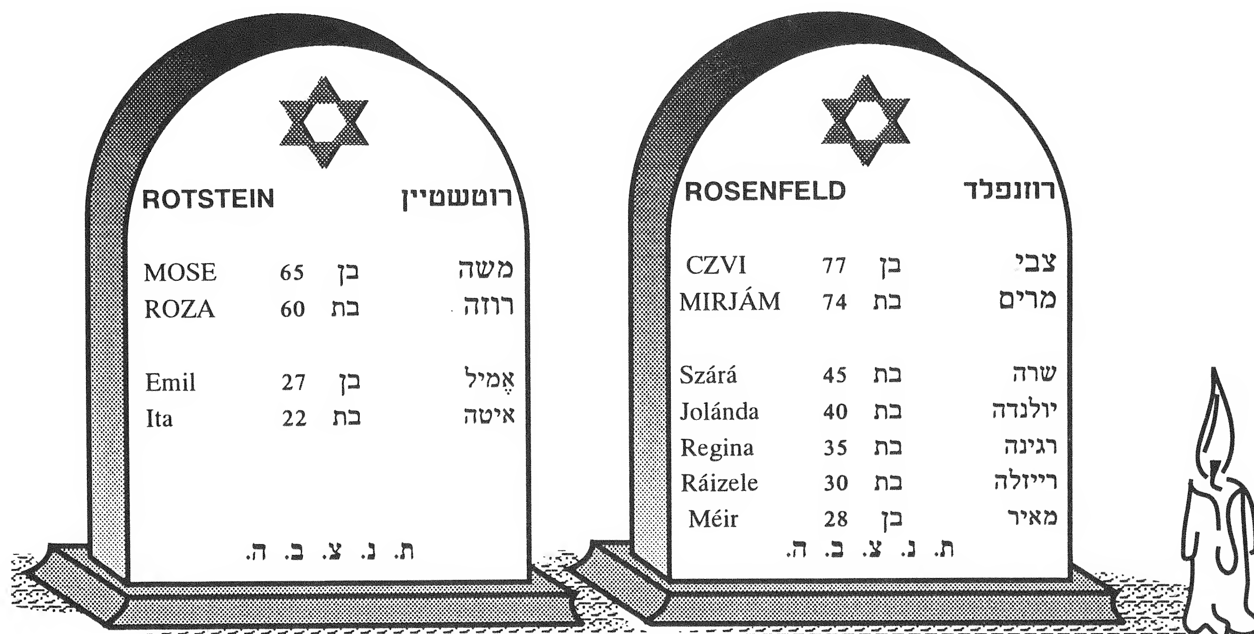

SZINETÁR סינֶטַר
ABROS 48 בן אברהם
BELLA 45 בת בֶּללה
ת. נ. צ. ב. ה.
SIMON שמעון
SZÁRÁ 53 בת שרה
Jona 15 בן יונה
ת. נ. צ. ב. ה.

SIMON שמעון
MIRJAM 60 בת מרים
Peszi 28 בת פֶּסי
Czvi 22 בן י. צבי
Golda 18 בת ש. גולדה
ת. נ. צ. ב. ה.
SZALOMON שלומון
FÁNI 32 בת פני
SLOMÓ 32 בן שלמה
Magda 10 בת מגדה
Zevi 6 בן זאבי
ת. נ. צ. ב. ה.

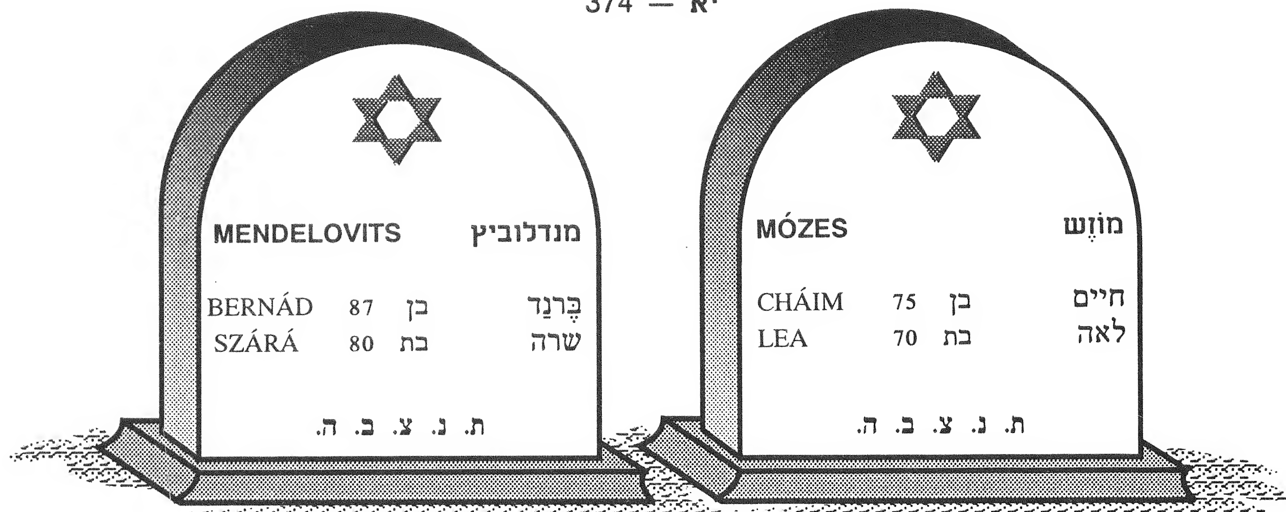

SCHVARCZ שוורץ
Matitjáhu 55 בן מתתיהו
FRIDA 40 בת פרידה
? 18 בת ?
? 16 בת ?
? 14 בן ?
? 8 בן ?
ת. נ. צ. ב. ה.
SEINBRUM שײנברום
BENJÁMIN 55 בן בִנימין
SZÁRÁ 50 בת שרה
Perecz 17 בן פרץ
Mordecháj 15 בן מרדכי
Lea 6 בת ח. לאה
ת. נ. צ. ב. ה.

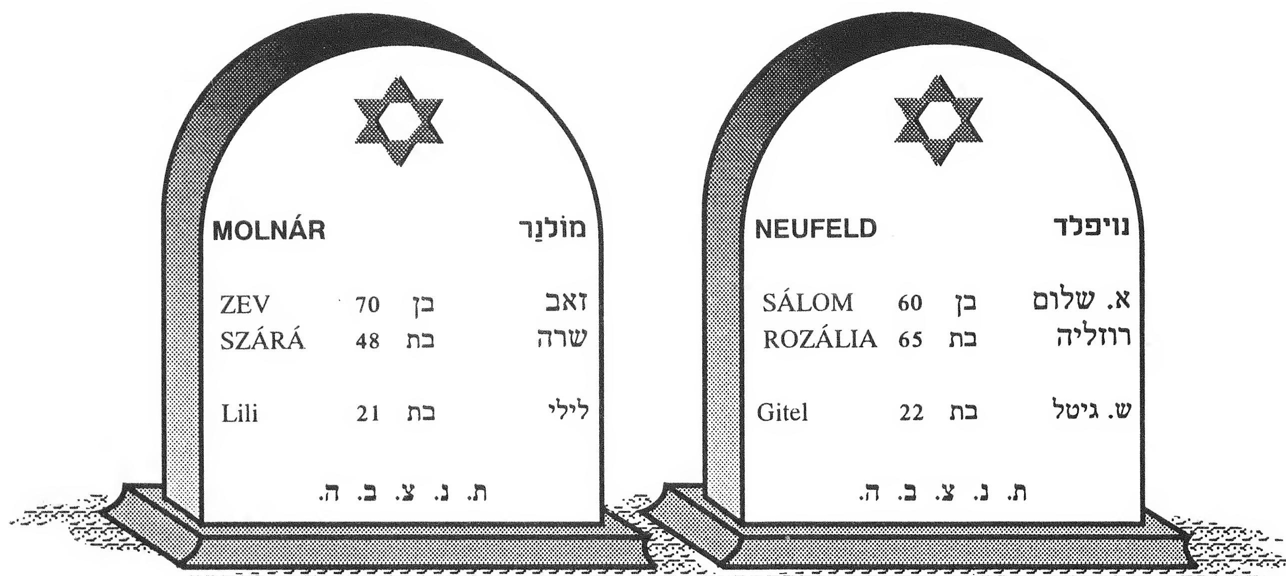

POLLÁK
פולַק
ROZSI 42 בת רחל
Mendel 11 בן מנדל
ת. נ. צ. ב. ה.
ROSENFELD
רוזנפלד
FÁNI 52 בת פני
Frádi 27 בת פראדי
Ráchel 8 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.

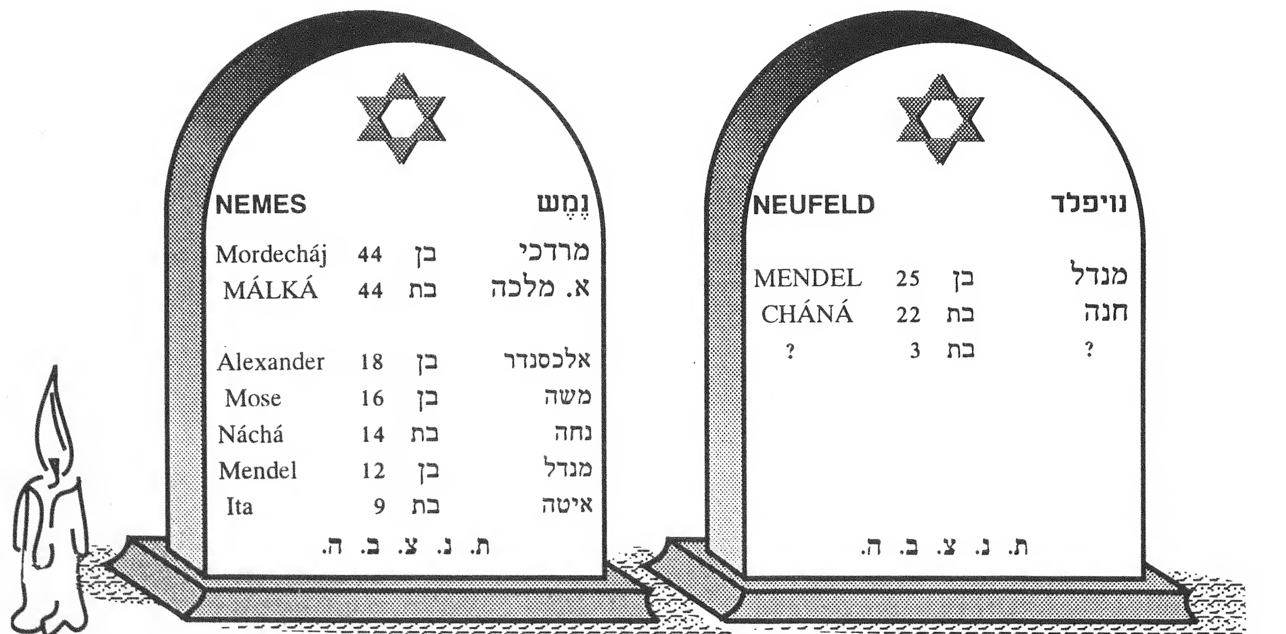

RADÓ
רדו
ANA 50 בת אנה
MÁRTON 56 בן מרטון
Babi 27 בת באבי
ת. נ. צ. ב. ה.
RÓZ
רוֹז
JOSZEF 40 בן יוסף
SZÁRÁ 39 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.

ROTSTEIN
רוטשטיין
MOSE 65 בן משה
ROZA 60 בת רוזה
Emil 27 בן אֶמיל
Ita 22 בת איטה
ת. נ. צ. ב. ה.
ROSENFELD
רוזנפלד
CZVI 77 בן צבי
MIRJÁM 74 בת מרים
Szárá 45 בת שרה
Jolánda 40 בת יולנדה
Regina 35 בת רגינה
Ráizele 30 בת רייזלה
Méir 28 בן מאיר
ת. נ. צ. ב. ה.

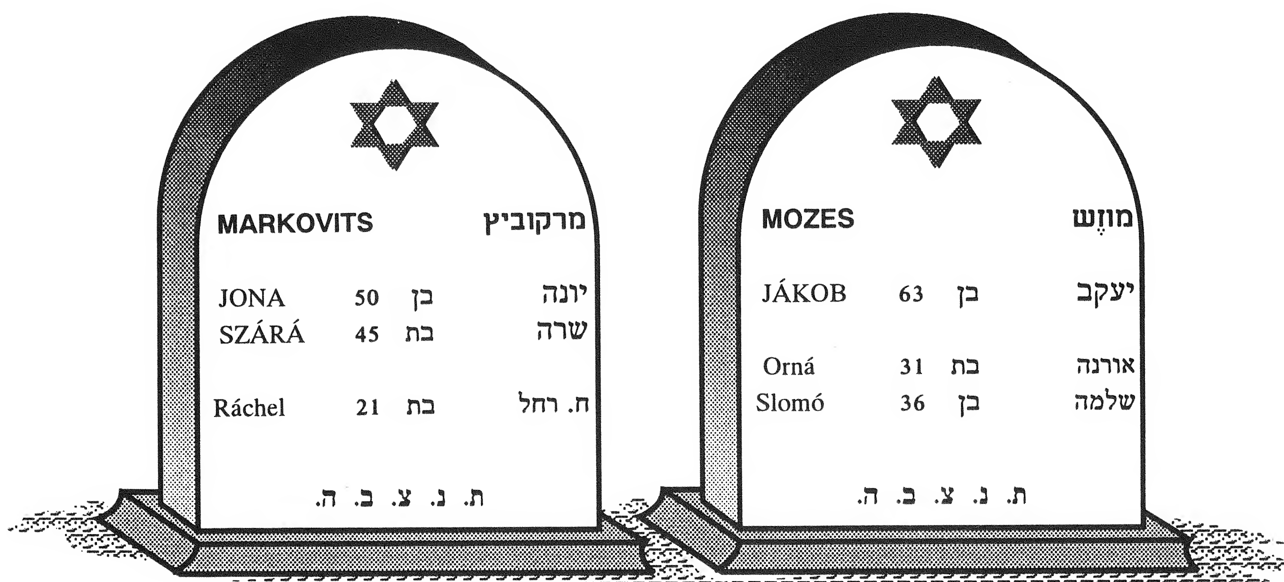

MENDELOVITS מנדלוביץ
BERNÁD 87 בן בֶּרנַד
SZÁRÁ 80 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.
MÓZES מוזֶש
CHÁIM 75 בן חיים
LEA 70 בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.

MOLNÁR מולנַר
ZEV 70 בן זאב
SZÁRÁ 48 בת שרה
Lili 21 בת לילי
ת. נ. צ. ב. ה.
NEUFELD נויפלד
SÁLOM 60 בן א. שלום
ROZÁLIA 65 בת רוזליה
Gitel 22 בת ש. גיטל
ת. נ. צ. ב. ה.

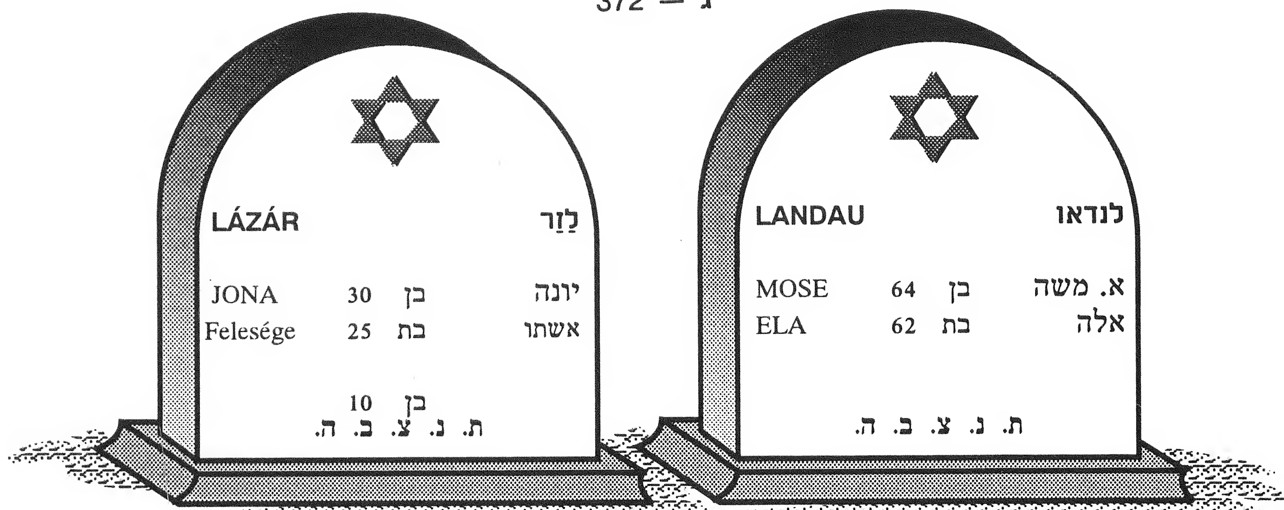

NEMES נֶמֶש
Mordecháj 44 בן מרדכי
MÁLKÁ 44 בת א. מלכה
Alexander 18 בן אלכסנדר
Mose 16 בן משה
Náchá 14 בת נחה
Mendel 12 בן מנדל
Ita 9 בת איטה
ת. נ. צ. ב. ה.
NEUFELD נויפלד
MENDEL 25 בן מנדל
CHÁNÁ 22 בת חנה
? 3 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.

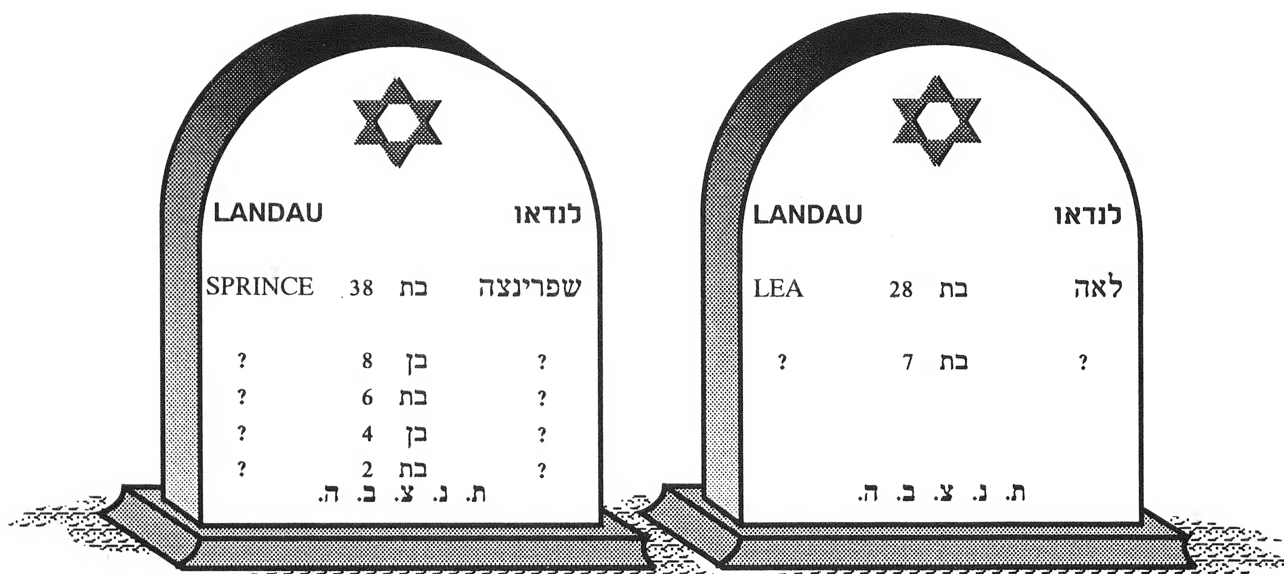

MARKOVITS מרקוביץ
SMUEL 61 בן שמואל
RÁCHEL 58 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.
MENDELOVITS מנדלוביץ
BÁRUCH 50 בן ברוך
SZÁRÁ 50 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.

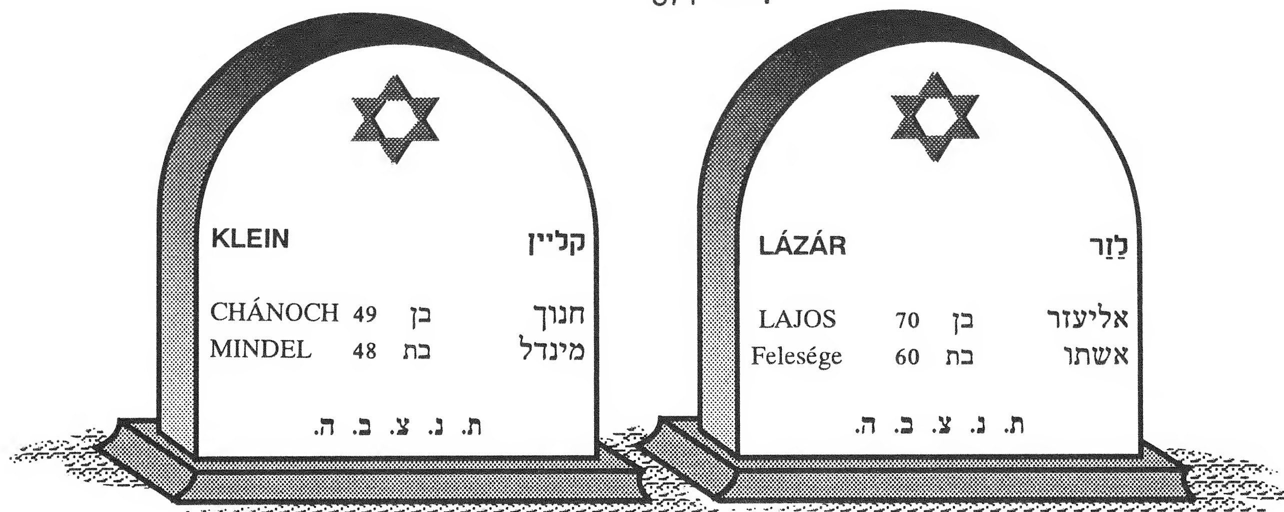

MARKOVITS מרקוביץ
JONA 50 בן יונה
SZÁRÁ 45 בת שרה
Ráchel 21 בת ח. רחל
ת. נ. צ. ב. ה.
MOZES מוזֶש
JÁKOB 63 בן יעקב
Orná 31 בת אורנה
Slomó 36 בן שלמה
ת. נ. צ. ב. ה.

MARKOVITS מרקוביץ
SIMON 46 בן שמעון
GIZELLA 44 בת גיזלה
Seindl 12 בת שיינדל
Paul 16 בן פאול
ת. נ. צ. ב. ה.
MÓZES מוזֶש
JEHUDA 47 בן יהודה
MIRJAM 45 בת מרים
Zeév 18 בן זאב
ת. נ. צ. ב. ה.

LÁZÁR
לַזַר
JONA 30 בן יונה
Felesége 25 בת אשתו
10 בן
ת. נ. צ. ב. ה.
LANDAU
לנדאו
MOSE 64 בן א. משה
ELA 62 בת אלה
ת. נ. צ. ב. ה.

LANDAU
לנדאו
SPRINCE 38 בת שפרינצה
? 8 בן ?
? 6 בת ?
? 4 בן ?
? 2 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.
LANDAU
לנדאו
LEA 28 בת לאה
? 7 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.

MÁTYÁS
מטיאש
ELIEZER 35 בן אליעזר
CHÁNÁ 30 בת חנה
? 12 בת ?
? 10 בת ?
? 8 בת ?
Jehuda 4 בן ש. יהודה
ת. נ. צ. ב. ה.
MÁRMORSTEIN
מַרמורשטיין
ÁBRAHÁM 50 בן אברהם
BEILÁ 45 בת ביילה
? 18 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.

KLEIN קליין
CHÁNOCH 49 בן חנוך
MINDEL 48 בת מינדל
ת. נ. צ. ב. ה.
LÁZÁR לַזַר
LAJOS 70 בן אליעזר
Felesége 60 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

LEIBOVITS לייבוביץ
Ilus 5 בת אילוש
Lea 1 בת לאה
Chana 1 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.
LÁZÁR לַזַר
DEZSŐ 30 בן דוד
Felesége 25 בת אשתו
? 12 בן ?
ת. נ. צ. ב. ה.

LEVI לוי
ÉLJÁHU 45 בן מ. אליהו
CHÁNÁ 38 בת חנה
Frida 16 בת פרידה
Rájzi 14 בת רייזלה
Menáse 12 בן מנשה
Láib 10 בן י. לייב
CHÁNÁ 83 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.
LEVI לוי
MENYHÉRT 50 בן מֶנ׳הֶרט
MARISKA 44 בת מרים
Lili 18 בת לילי
Szárá 20 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.

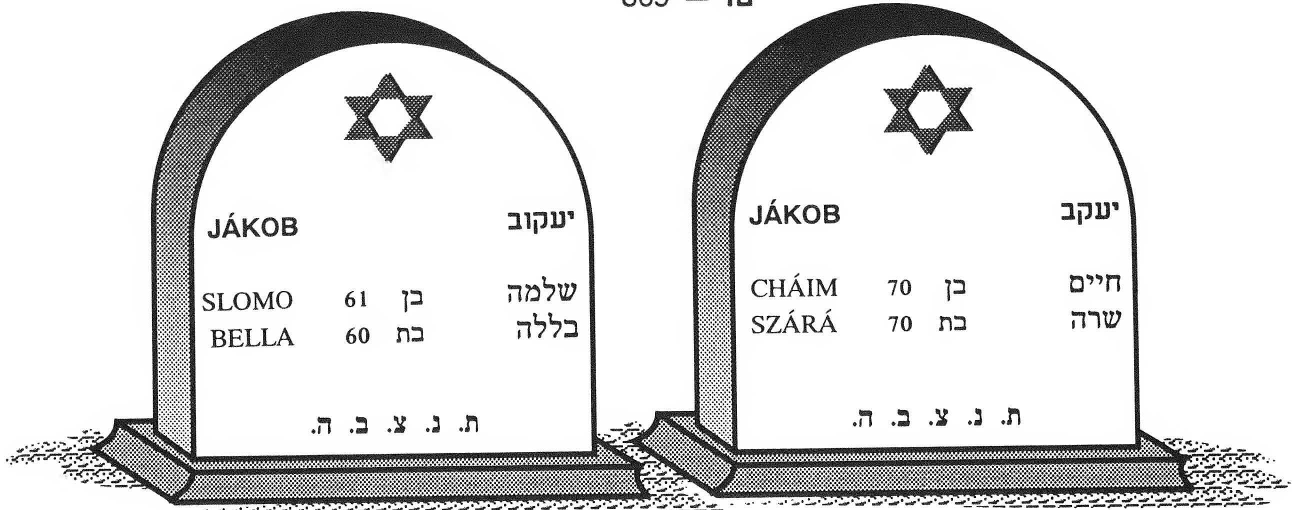

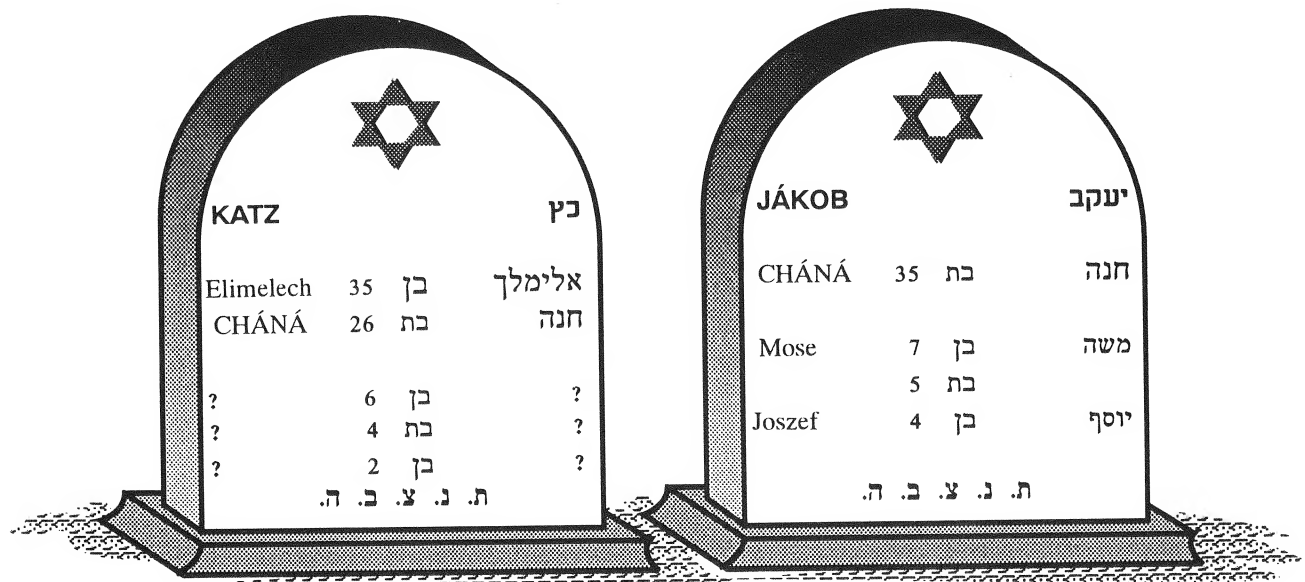

KÁHÁN כהן
Lili 16 בת לילי
Báruch 14 בן ברוך
ת. נ. צ. ב. ה.
KEPETS קֶפֶּץ׳
ÁBRAHÁM 70 בן אברהם
SZÁRÁ 68 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.

KLEIN קליין
MÉIR 54 בן מאיר
ROZÁLIA 43 בת רוזליה
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr. KOVÁCS דר. קוֹבַץ׳
TIBOR 50 בן טיבּוֹר
Felesége 48 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

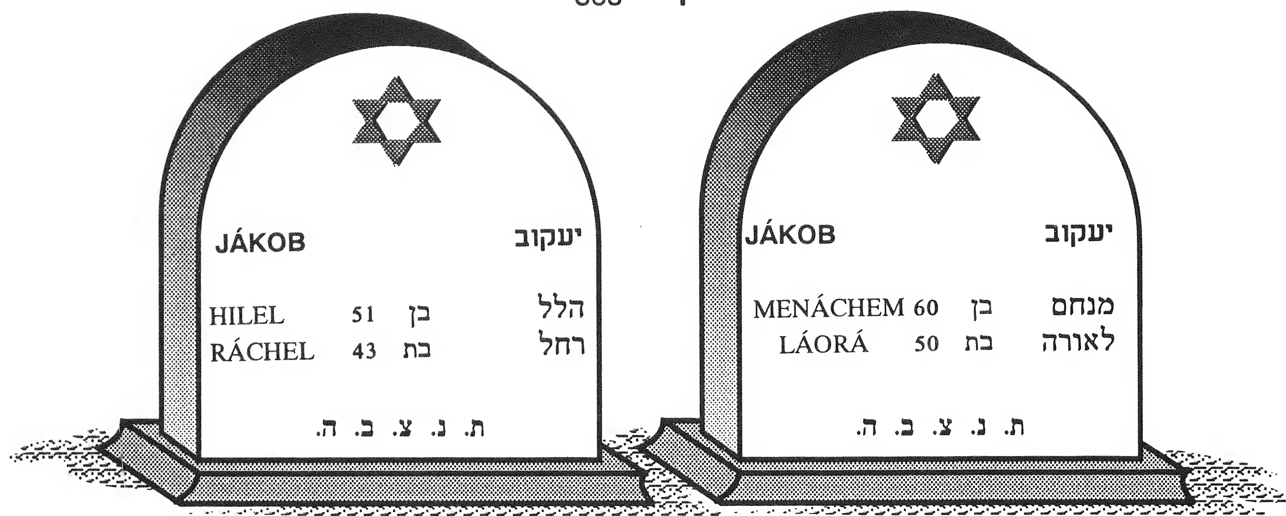

KLEIN קליין
ZSENI 71 בת ז׳ני
Andor 36 בן אנדור
Elizábet 36 בת אליזבט
Anzsela 18 בת אנג׳לה
ת. נ. צ. ב. ה.
LÁZÁR לַזַר
DÁVID 28 בן דוד
JUDIT 25 בת יהודית
Isráel 2 בן ישראל
ת. נ. צ. ב. ה.

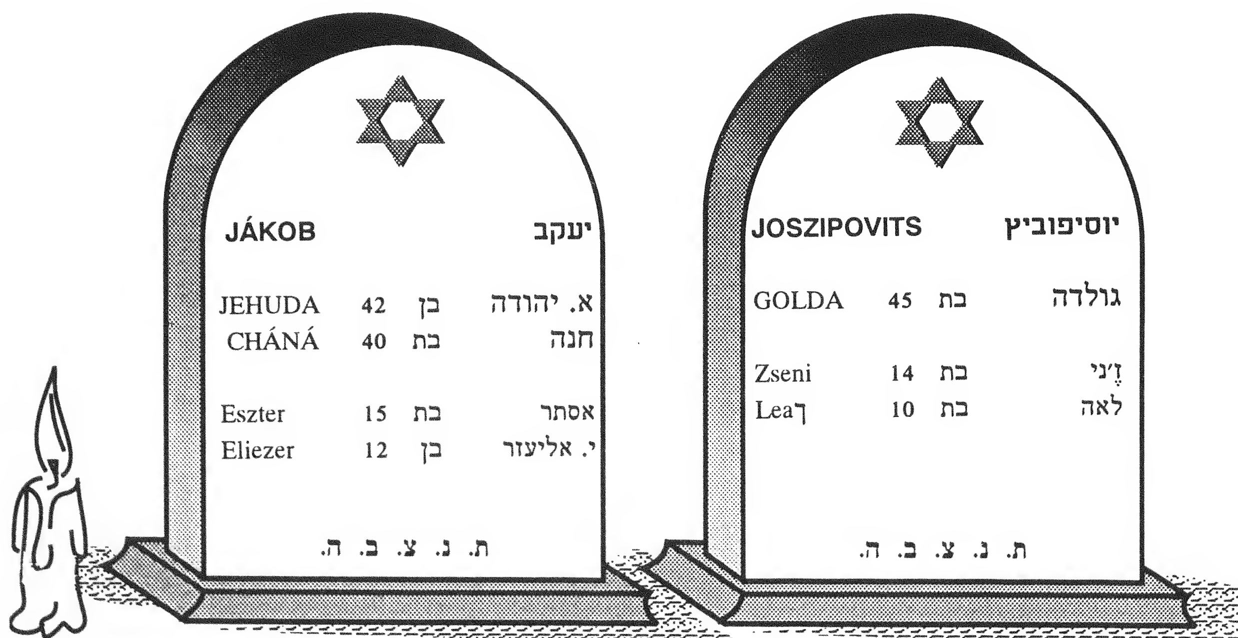

JÁKOB
יעקוב
SLOMO 61 בן שלמה
BELLA 60 בת בללה
ת. נ. צ. ב. ה.
JÁKOB
יעקב
CHÁIM 70 בן חיים
SZÁRÁ 70 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.

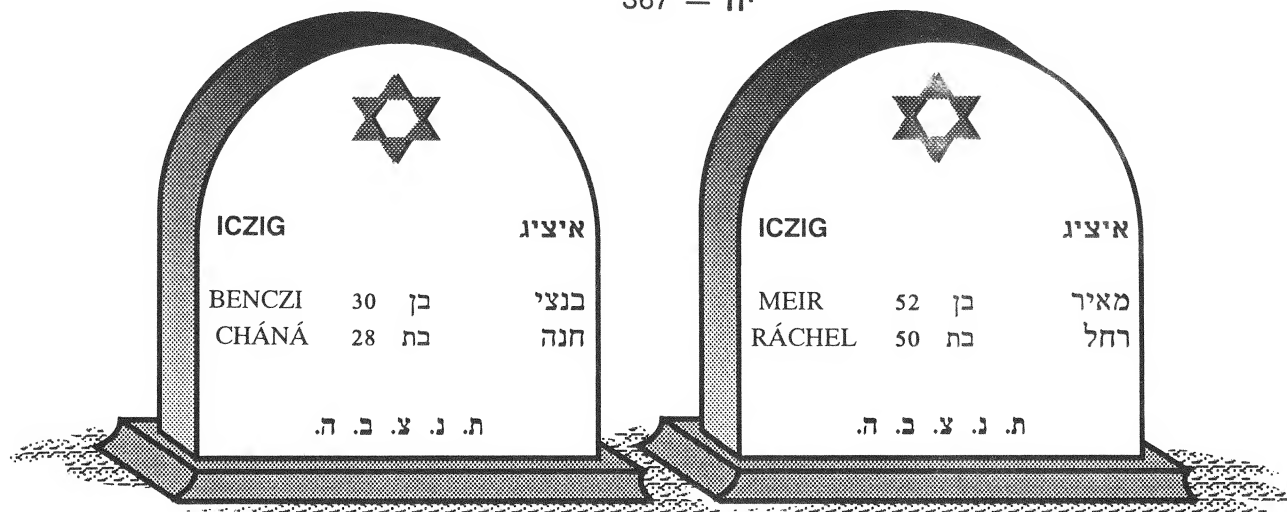

KATZ
כץ
Elimelech 35 בן אלימלך
CHÁNÁ 26 בת חנה
? 6 בן ?
? 4 בת ?
? 2 בן ?
ת. נ. צ. ב. ה.
JÁKOB
יעקב
CHÁNÁ 35 בת חנה
Mose 7 בן משה
5 בת
Joszef 4 בן יוסף
ת. נ. צ. ב. ה.

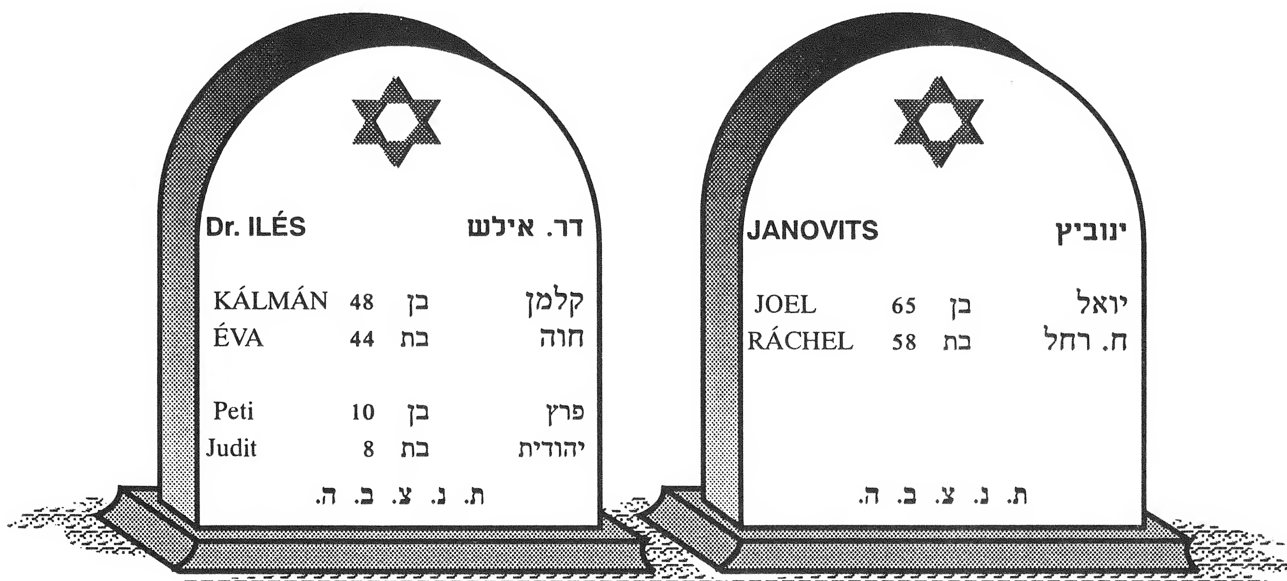

KÁHÁN
כהן
ANDOR 35 בן אנדור
IDA 30 בת אידה
? 10 בן ?
? 5 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.
JÁKOB
יעקב
Ita 40 בת איטה
Frida 34 בת פרידה
? 15 בן ?
? 13 בן ?
? 11 בת ?
CZIPORA 70 בת צפורה
ת. נ. צ. ב. ה.

JÁKOB
יעקוב
HILEL 51 בן הלל
RÁCHEL 43 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.
JÁKOB
יעקוב
MENÁCHEM 60 בן מנחם
LÁORÁ 50 בת לאורה
ת. נ. צ. ב. ה.

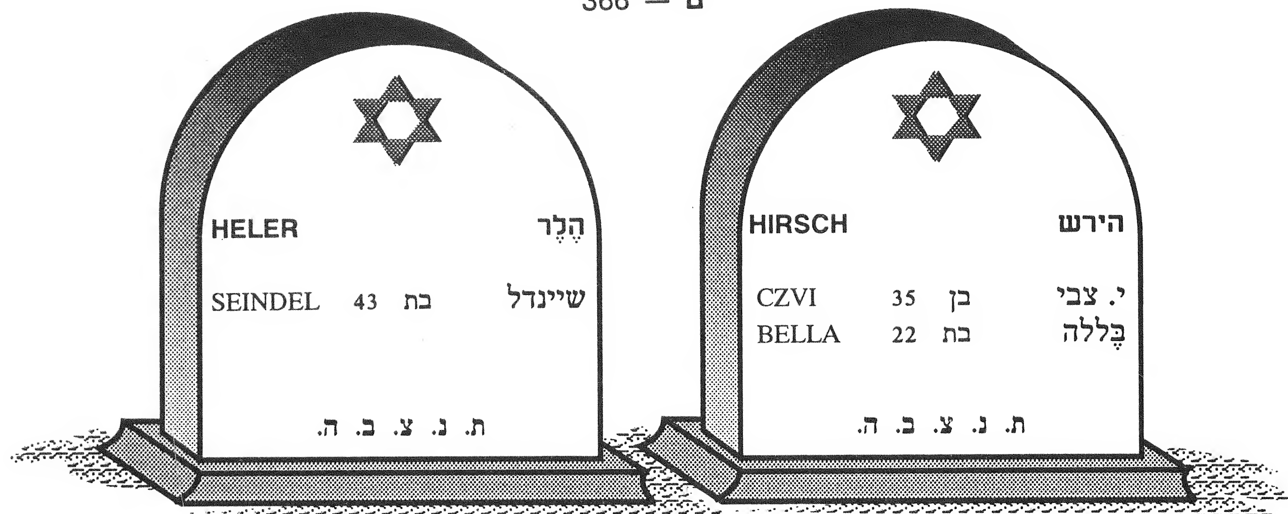

JÁKOB
יעקב
JEHUDA 40 בן יהודה
CHÁVÁ 35 בת חוה
Eszter 16 בת אסתר
ת. נ. צ. ב. ה.
JÁKOB
יעקב
ELIEZER 45 בן י. אליעזר
LIONA 45 בת לאונה
Menáchem 5 בן י. מנחם
ת. נ. צ. ב. ה.

JÁKOB
יעקב
JEHUDA 42 בן א. יהודה
CHÁNÁ 40 בת חנה
Eszter 15 בת אסתר
Eliezer 12 בן י. אליעזר
ת. נ. צ. ב. ה.
JOSZIPOVITS
יוסיפוביץ
GOLDA 45 בת גולדה
Zseni 14 בת ז'ני
Lea 10 בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.

ICZIG
איציג
BENCZI 30 בן בנצי
CHÁNÁ 28 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.
ICZIG
איציג
MEIR 52 בן מאיר
RÁCHEL 50 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.

Dr. ILÉS
דר. אילש
KÁLMÁN 48 בן קלמן
ÉVA 44 בת חוה
Peti 10 בן פרץ
Judit 8 בת יהודית
ת. נ. צ. ב. ה.
JANOVITS
ינוביץ
JOEL 65 בן יואל
RÁCHEL 58 בת ח. רחל
ת. נ. צ. ב. ה.

ICZIG
איציג
ELIJAHU 50 בן אליהו
REGINA 41 בת רגינה
Herman 19 בן הרמן
Dávid 14 בן דוד
Magda 11 בת מגדה
Szihi 10 בת שיהי
Chána 7 בת חנה
GOLDA 85 בת גולדה
ת. נ. צ. ב. ה.
ISZRÁEL
ישראל
EFRÁIM 55 בן אפרים
BEILA 50 בת ביילה
Eliezer 14 בן אליעזר
Zeév 15 בן זאב
ת. נ. צ. ב. ה.

HELER הֶלֶר
SEINDEL 43 בת שיינדל
ת. נ. צ. ב. ה.
HIRSCH הירש
CZVI 35 בן י. צבי
BELLA 22 בת בֶּללה
ת. נ. צ. ב. ה.

HIRSCH הירש
JISZRÁEL 56 בן ישראל
MIRJÁM 54 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
HERSKOVITS הרשקוביץ
SMUEL 45 בן שמואל
HELÉN 40 בת הֶלֶן
ת. נ. צ. ב. ה.

HERSKOVITS הרשקוביץ
HENRIK 51 בן הֶנריק
FRIDA 46 בת פרידה
Sosáná 13 בת שושנה
Berta 9 בת בֶּרטה
Elimelech 3 בן אלימלך
ת. נ. צ. ב. ה.
HERSKOVITS הרשקוביץ
JOSZEF 60 בן יוסף
Feleséges 55 בת אשתו
Babi 20 בת באבי
Jona 18 בת אווה
ת. נ. צ. ב. ה.

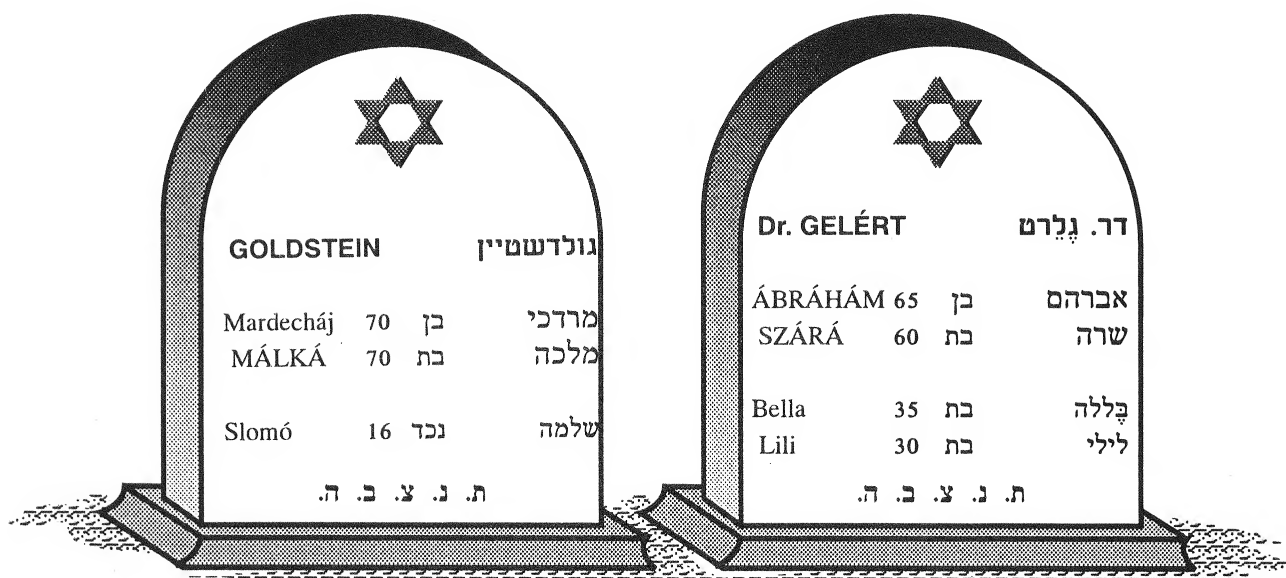

HIRSCH הירש
BELLA 25 בת בֶּללה
Gávriél 5 בן גבריאל
ת. נ. צ. ב. ה.
HÉNER הֵנֶר
TERÉZ 34 בת טֶרֶז
JONA 10 בן יונה
ת. נ. צ. ב. ה.

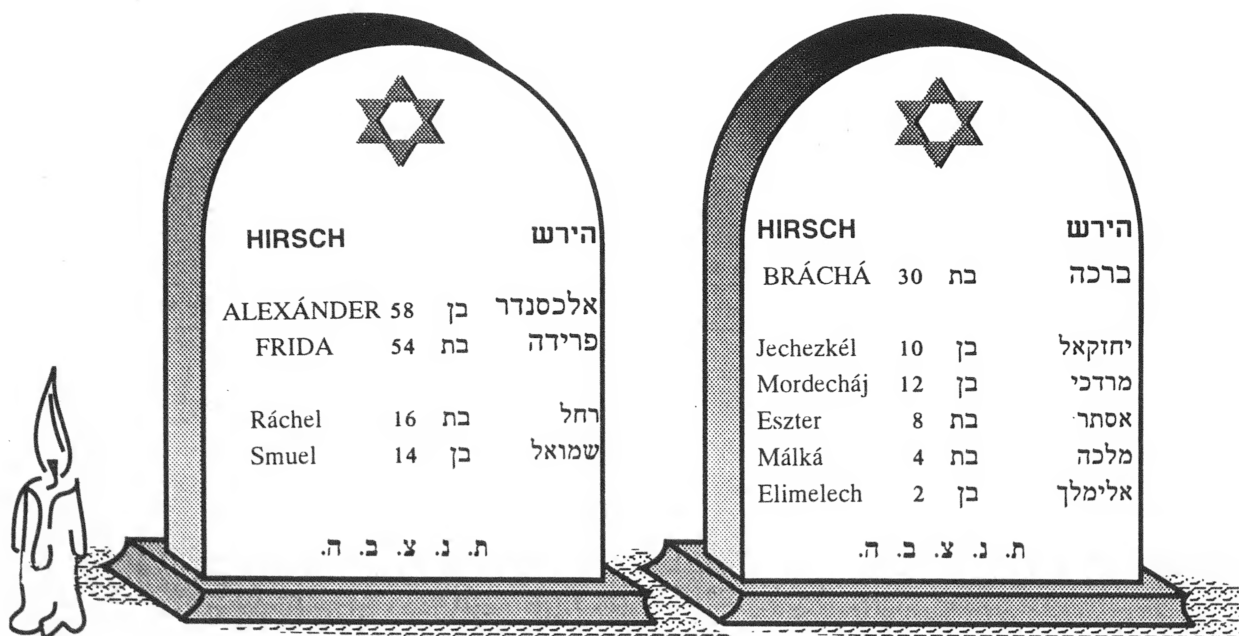

HIRSCH הירש
JEHUDA 30 בן יהודה
CHÁNÁ 30 בת חנה
Lea 4 בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.
HERSKOVITS הרשקוביץ
DÁVID 61 בן ב. דוד
JULIA 51 בת יוליה
Szárá 25 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.

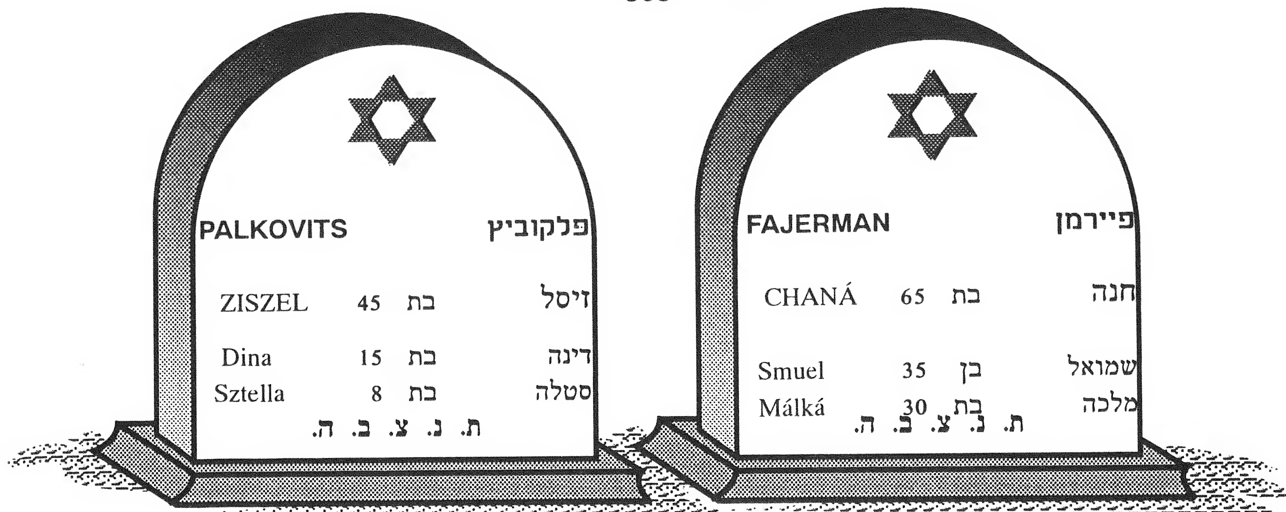

HIRSCH הירש
MOSE 32 בן משה
LILI 30 בת לילי
Joszef 6 בן יוסף
Málká 4 בת מלכה
ת. נ. צ. ב. ה.
RÁV HALPERT רב הלפרט
CZVI 65 בן י. צבי
Rábánit 60 בת הרבנית
ת. נ. צ. ב. ה.

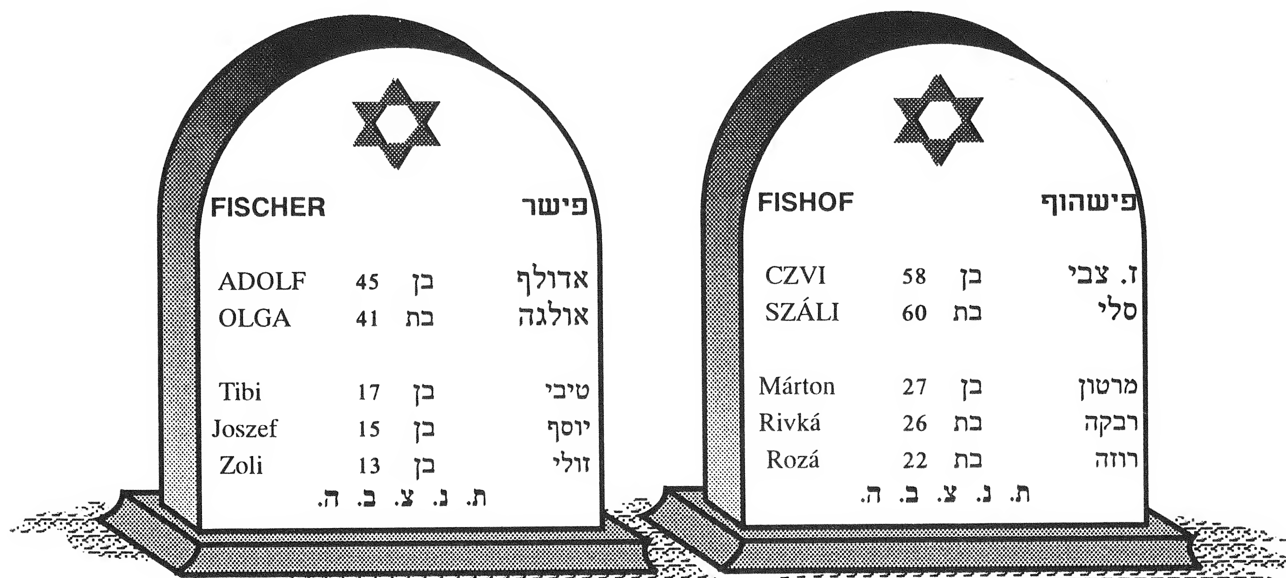

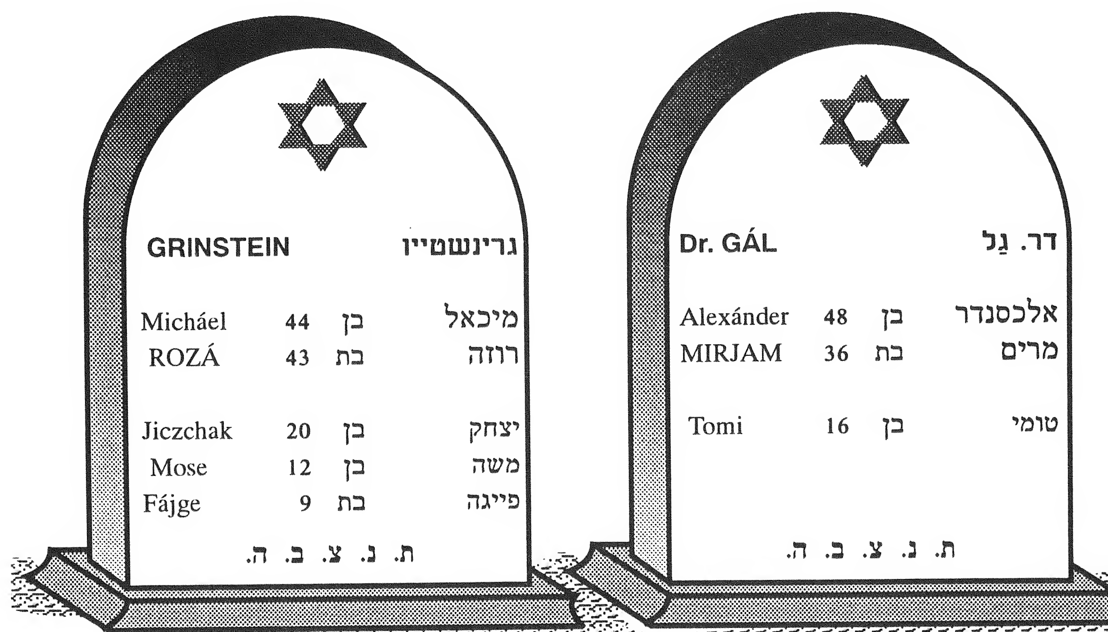

GRÜN
גרין
VILMOS 52 ב וילמוש
LEA 50 בת לאה
Jomtov 17 בן יום טוב
ת. נ. צ. ב. ה.
GOLDENBERG
גולדנברג
SMUEL 60 בן שמואל
HENCSE 55 בת הנצ׳ה
ת. נ. צ. ב. ה.

GOLDSTEIN
גולדשטיין
Mardecháj 70 בן מרדכי
MÁLKÁ 70 בת מלכה
Slomó 16 נכד שלמה
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr. GELÉRT
דר. גֶלֶרט
ÁBRÁHÁM 65 בן אברהם
SZÁRÁ 60 בת שרה
Bella 35 בת בֶּללה
Lili 30 בת לילי
ת. נ. צ. ב. ה.

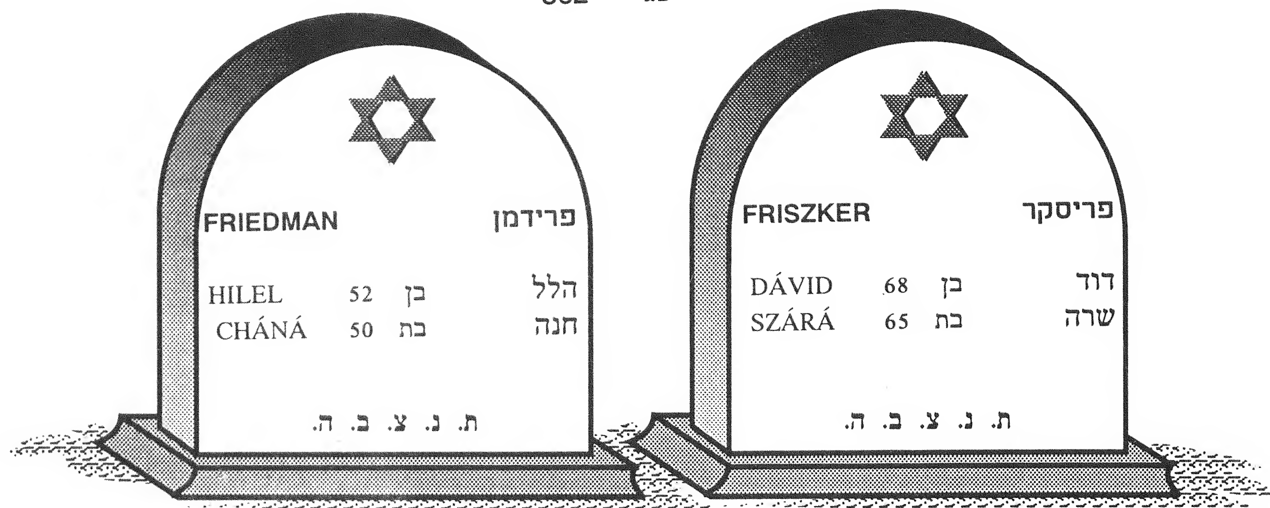

HIRSCH
הירש
ALEXÁNDER 58 בן אלכסנדר
FRIDA 54 בת פרידה
Ráchel 16 בת רחל
Smuel 14 בן שמואל
ת. נ. צ. ב. ה.
HIRSCH
הירש
BRÁCHÁ 30 בת ברכה
Jechezkél 10 בן יחזקאל
Mordecháj 12 בן מרדכי
Eszter 8 בת אסתר
Málká 4 בת מלכה
Elimelech 2 בן אלימלך
ת. נ. צ. ב. ה.

PALKOVITS פלקוביץ
ZISZEL 45 בת זיסל
Dina 15 בת דינה
Sztella 8 בת סטלה
ת. נ. צ. ב. ה.
FAJERMAN פיירמן
CHANÁ 65 בת חנה
Smuel 35 בן שמואל
Málká 30 בת מלכה
ת. נ. צ. ב. ה.

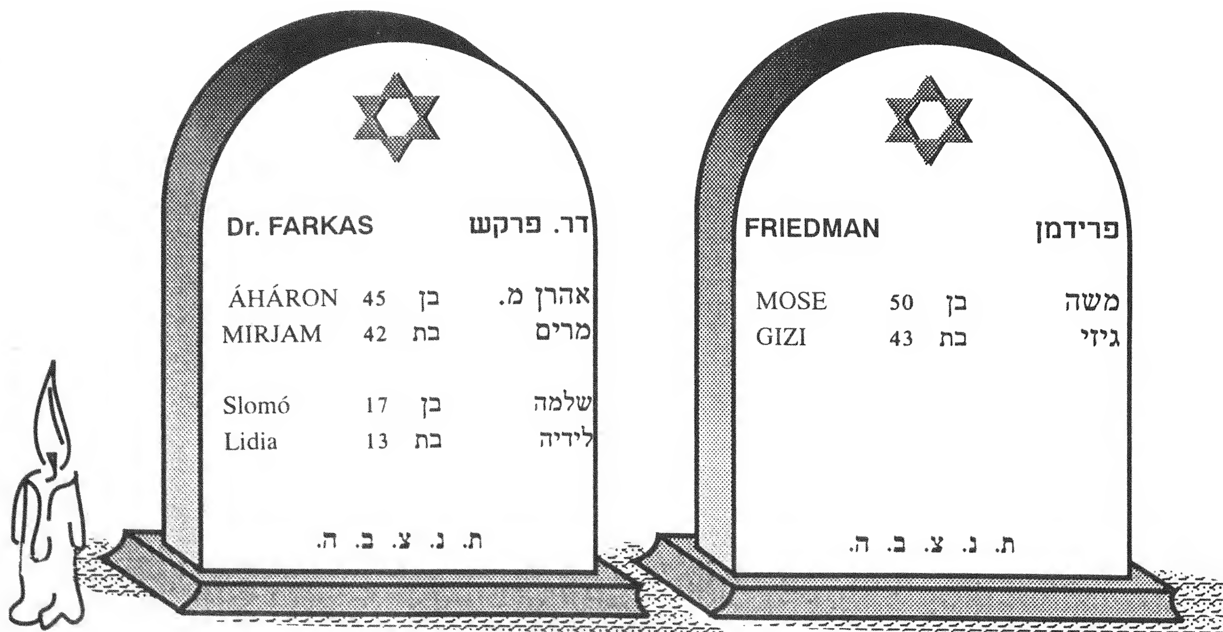

FISCHER פישר
ADOLF 45 בן אדולף
OLGA 41 בת אולגה
Tibi 17 בן טיבי
Joszef 15 בן יוסף
Zoli 13 בן זולי
ת. נ. צ. ב. ה.
FISHOF פישהוף
CZVI 58 בן ז. צבי
SZÁLI 60 בת סלי
Márton 27 בן מרטון
Rivká 26 בת רבקה
Rozá 22 בת רוזה
ת. נ. צ. ב. ה.

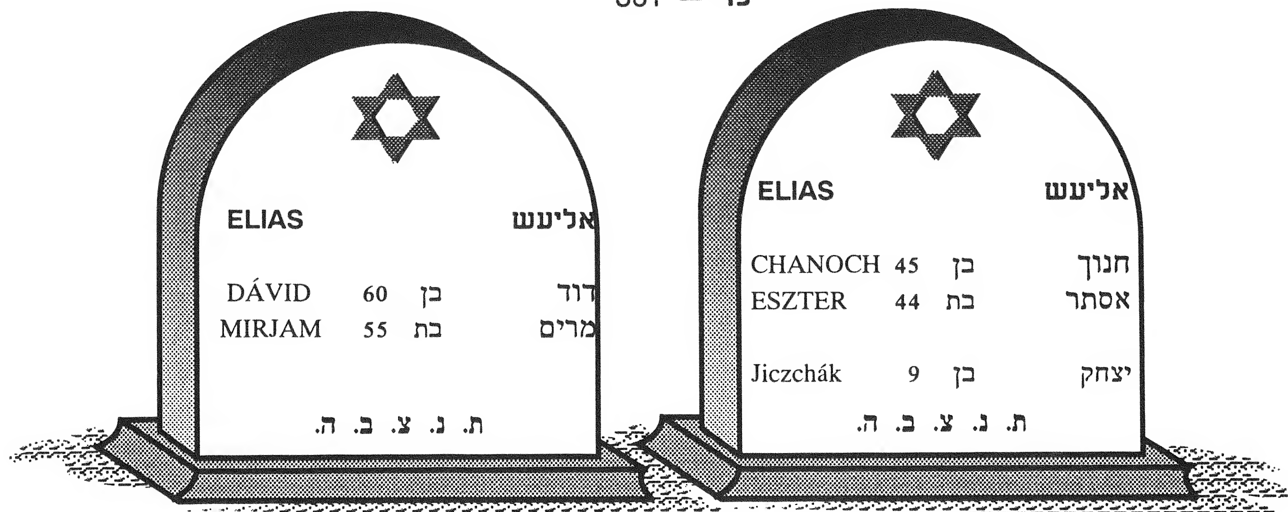

GRINSTEIN גרינשטייו
Micháel 44 בן מיכאל
ROZÁ 43 בת רוזה
Jiczchak 20 בן יצחק
Mose 12 בן משה
Fájge 9 בת פייגה
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr. GÁL דר. גַל
Alexánder 48 בן אלכסנדר
MIRJAM 36 בת מרים
Tomi 16 בן טומי
ת. נ. צ. ב. ה.

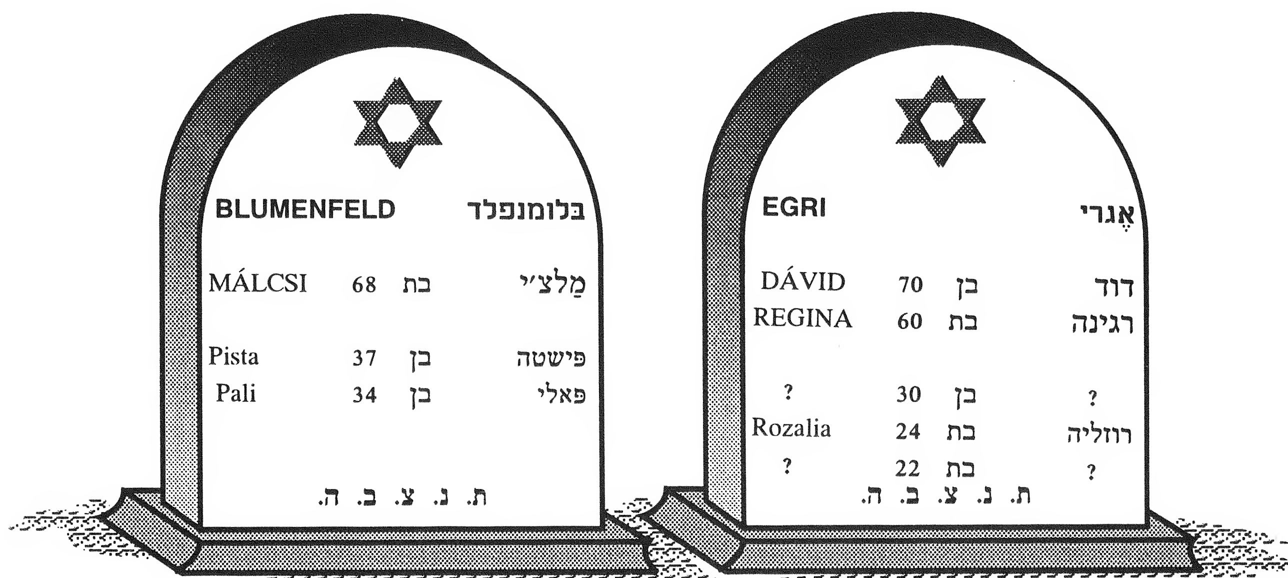

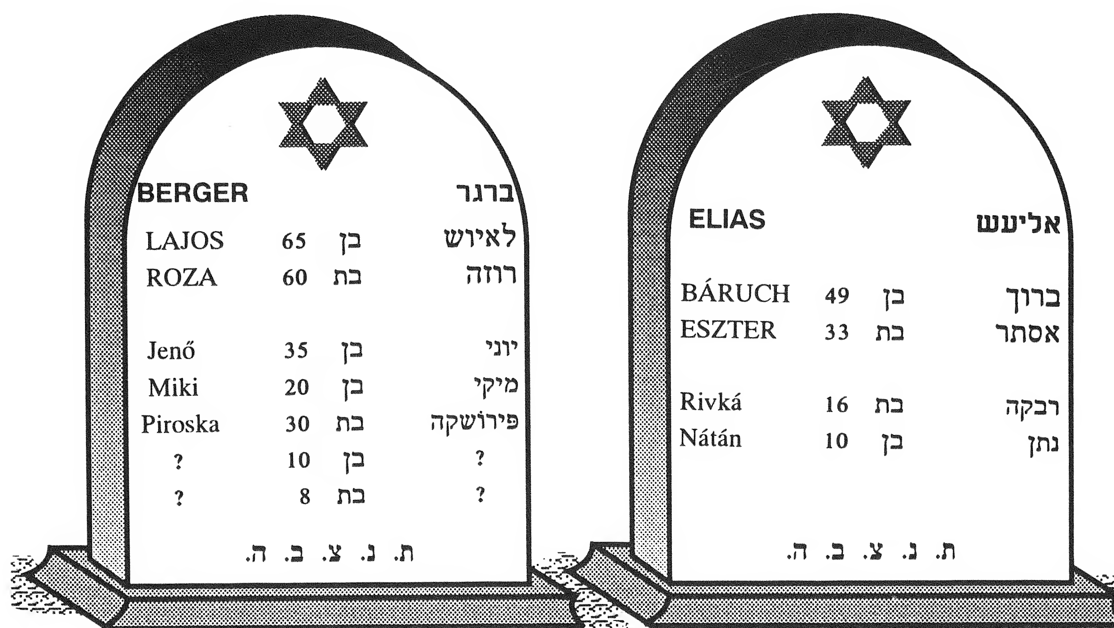

FRIEDMAN פרידמן
HILEL 52 בן הלל
CHÁNÁ 50 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.
FRISZKER פריסקר
DÁVID 68 בן דוד
SZÁRÁ 65 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.

FARKAS פרקש
ELZA 50 בת אלזה
Jiczchák 19 בן ח. יצחק
Mirjám 16 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
FARKAS פרקש
JOSZEF 65 בן יוסף
Felesége 62 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

Dr. FARKAS דר. פרקש
ÁHÁRON 45 בן אהרן מ.
MIRJAM 42 בת מרים
Slomó 17 בן שלמה
Lidia 13 בת לידיה
ת. נ. צ. ב. ה.
FRIEDMAN פרידמן
MOSE 50 בן משה
GIZI 43 בת גיזי
ת. נ. צ. ב. ה.

ELIAS אליעש
DÁVID 60 בן דוד
MIRJAM 55 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
ELIAS אליעש
CHANOCH 45 בן חנוך
ESZTER 44 בת אסתר
Jiczchák 9 בן יצחק
ת. נ. צ. ב. ה.

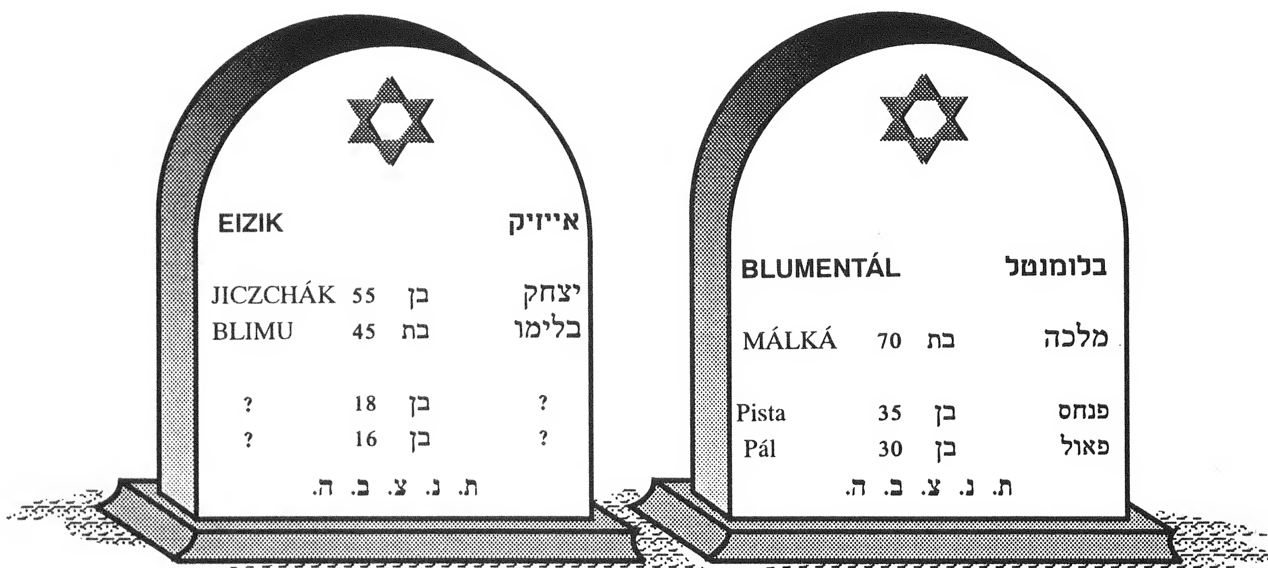

BLUMENFELD בלומנפלד
MÁLCSI 68 בת מַלצ׳י
Pista 37 בן פישטה
Pali 34 בן פאלי
ת. נ. צ. ב. ה.
EGRI אֶגרי
DÁVID 70 בן דוד
REGINA 60 בת רגינה
? 30 בן ?
Rozalia 24 בת רוזליה
? 22 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.

BERGER ברגר
LAJOS 65 בן לאיוש
ROZA 60 בת רוזה
Jenő 35 בן יוני
Miki 20 בן מיקי
Piroska 30 בת פירושקה
? 10 בן ?
? 8 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.
ELIAS אליעש
BÁRUCH 49 בן ברוך
ESZTER 33 בת אסתר
Rivká 16 בת רבקה
Nátán 10 בן נתן
ת. נ. צ. ב. ה.

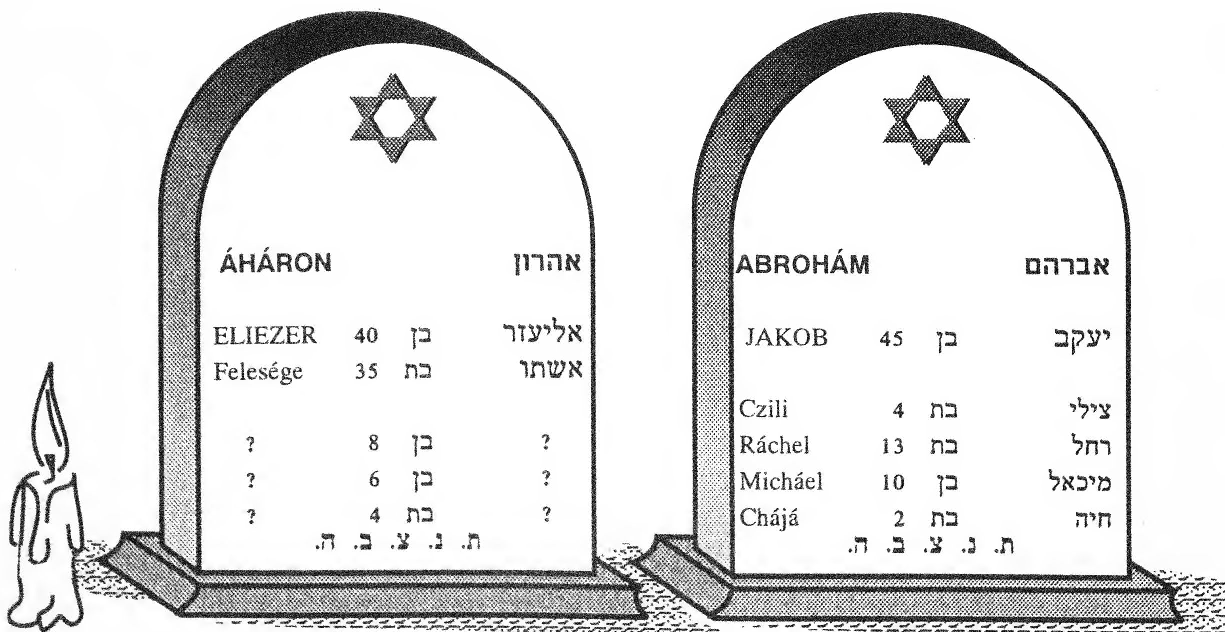

ÁHÁRON אהרון
JISZRÁEL 65 בן ישראל
GITEL 60 בת גיטל
ת. נ. צ. ב. ה.
BEK בֶּק
JICZCHÁK 55 בן יצחק
RÁCHEL 50 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.

EIZIK אייזיק
JICZCHÁK 55 בן יצחק
BLIMU 45 בת בלימו
? 18 בן ?
? 16 בן ?
ת. נ. צ. ב. ה.
BLUMENTÁL בלומנטל
MÁLKÁ 70 בת מלכה
Pista 35 בן פנחס
Pál 30 בן פאול
ת. נ. צ. ב. ה.

ÁHÁRON אהרון
ELIEZER 40 בן אליעזר
Felesége 35 בת אשתו
? 8 בן ?
? 6 בן ?
? 4 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.
ABROHÁM אברהם
JAKOB 45 בן יעקב
Czili 4 בת צילי
Ráchel 13 בת רחל
Micháel 10 בן מיכאל
Chájá 2 בת חיה
ת. נ. צ. ב. ה.

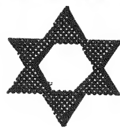
NAGYSOMKÚT
ÉS KÖRNYÉKE

REMETE
KIS FENTŐS
KOLCIRA
KARULYA

נאג׳־באניה
והסביבה

האַג׳מַש־לאָפוש
קולטו־קטָלין
טוקֶש־באניה
אוי־פאָלו
דומברוביצָה
אורוס־פאָלו

הרב דר. קראוס
Rabbi Dr. KRAUSZ

משה אהרן הכהן
בן 57
MOSE ÁHÁRON

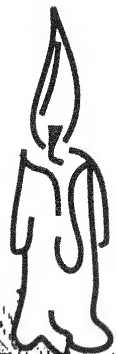
אסתר
בת 55
ESZTER

י. אלטר
בן 24
ÁLTER

תירצה (פנעט)
בת 30
TIRCA (PANET)

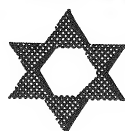
U. fiu נכד בן 5
U. leány נכדה בת 2

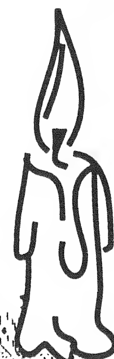
ת. נ. צ. ב. ה.

NAGYBÁNYA

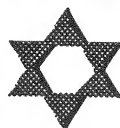

BERNÁT	DEZSŐ	65	בן	דוד	ברנט
BIRÓ	GÉZA	35	בן	גֵזה	בירוֹ
BUZÁSI	EMÁNUEL	53	בן	עמנואל	בוזַשי
BERGER	ETEL	38	בת	אטל	ברגר
BERGER	OSI	78	בן	אושי	ברגר
ERDHEIM	ÁVRÁM	54	בן	אברהם	ארדהיים
FRIEDMAN	FARKAS	50	בן	זאב	פרידמן
FRIED	GÁSPÁR	80	בן	גדליהו	פריד
FRIED	LAJOS	55	בן	אליעזר	פריד
FOGEL	PAULA	58	בת	פאולה	פוגל
FÜREDI	JENŐ	58	בן	יעקב	פורֶדי
FISCHER	SÁRI	30	בת	שרה	פישר
FRENKEL	LAJOS	60	בן	אליעזר	פרנקל
FÜLÖP	SIFRA	56	בת	שפרה	פולופ
GROZINGER	LILI	31	בת	לילי	גרוזינגר

ת. נ. צ. ב. ה.

NAGYBÁNYA

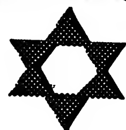

GAZDA	HÉDI	38	בת	הֶדי	גאזדה
GLÜCK	SAROLTA	34	בת	שרה	גליק
GERENDI	ERVIN	20	בן	ארווין	גֶרֶנדי
HERSKOVITS	PESZI	30	בת	פֶּסי	הרשקוביץ
HAFTER	GIZELA	68	בת	גיזלה	הפטר
Dr. HOCHTEIL	BÉLA	40	בן	בֵּלה	דר. הוכטייל
HIRSCH	KLÁRI	27	בת	קלָרי	הירש
IZSÁK	SMELKI	68	בן	שמואל	איז׳אק
HIRSCH	JOSKA	43	בן	יוסף	הירש
IZSÁK	ILÉS	36	בן	אילֶש	איז׳אק
JAKAB	ESZTER	44	בת	אסתר	יעקב
KLEIN	MÁRTON-né	73	בת	א. מרטון	קליין
KOHN	REZSA	28	בת	רחל	כהן
KLEIN	RIFKA	30	בת	רבקה	קליין
LUSZTIG	MIHÁLY	44	בן	מיכאל	לוסטיג

ת. נ. צ. ב. ה.

NAGYBÁNYA

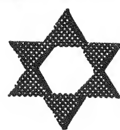

MARKOVITS	BÉLA	56	בן	בֶּלה	מרקוביץ
LAZAROVITS	MOZES	55	בן	משה	לזרוביץ
MARKOVITS	LÁZÁR	48	בן	אליעזר	מרקוביץ
MARKOVITS	ADOLF	38	בן	אדולף	מרקוביץ
MORGENSTEIN	ROZSI	32	בת	רחל	מורגנשטיין
MUSZKÁL	ÁVRÁM	70	בן	אברהם	מוסקל
MÁTYÁS	ESZTER	51	בת	אסתר	מאטיאס
MÁJER	SÁNDOR	66	בן	שאול	מאיר
NUSZBACHER	ROZÁLIA	60	בת	רחל	נוסבכר
NUTI	ELLA	47	בת	אֶלה	נוטי
ROTH	BÉBI	45	בת	בֵּבִּי	רוט
ROTH	JENO	60	בן	יֶנו	רוט
Dr. SZEGVÁRI	ÁRPÁD	70	בן	אַרפַּד	דר. סֶגוַרי
STEUER	BELLA	60	בת	בֶּלה	שטאוּאֶר
SZINETÁR	SÁRI	21	בת	שרי	סינֶטַר

ת. נ. צ. ב. ה.

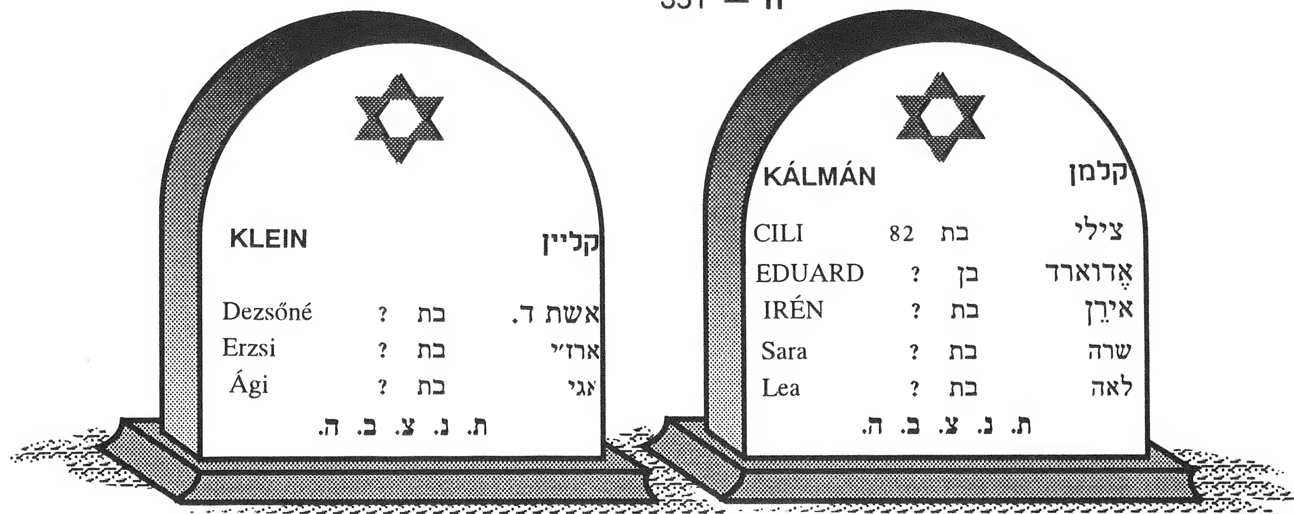
NAGYBÁNYA

SCHLEZINGER	IGNÁC	55	בן	איגנץ	שלזינגר
VÉRTES	SÁNDOR	54	בן	שנדור	וֶרטֶש
WINKLER	JENŐ-né	57	בת	אשת ינו	וינקלר
WEISZ	HELÉN	42	בת	חיה	וייס
WOLFSZON	TERÉZ	47	בת	טֶרֶז	וולפסון
WEISER	ARTUR	65	בן	ארטור	ווייסר
WEISER	OSZKÁR	68	בן	אוסקר	ווייסר

ת. נ. צ. ב. ה.

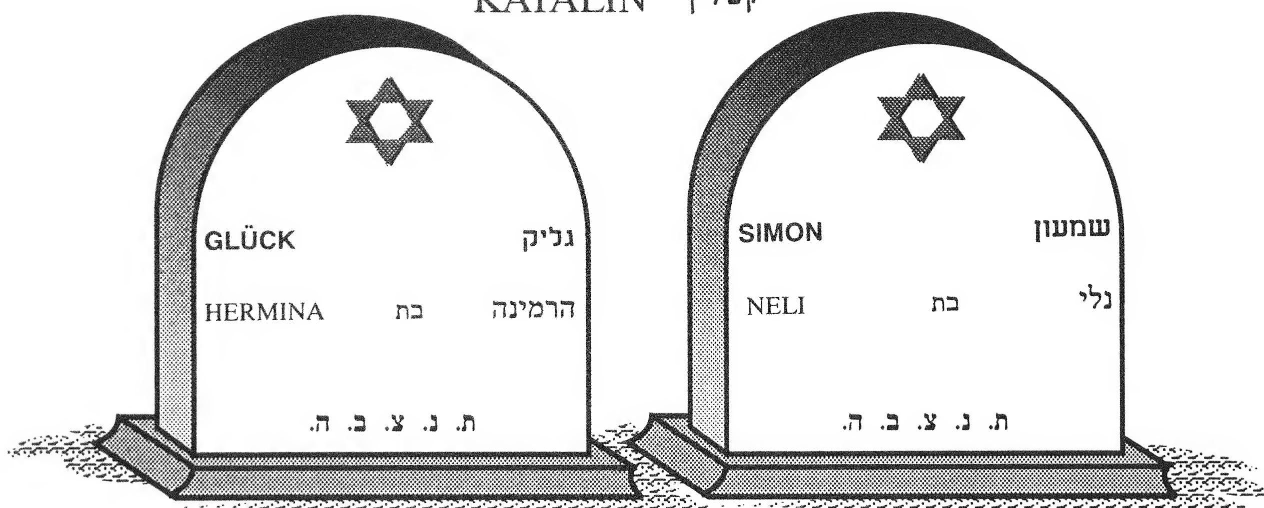

KLEIN
קליין
Dezsőné ? בת אשת ד.
Erzsi ? בת ארז׳׳
Ági ? בת אגי
ת. נ. צ. ב. ה.
KÁLMÁN
קלמן
CILI 82 בת צילי
EDUARD ? בן אֶדואַרד
IRÉN ? בת אירֶן
Sara ? בת שרה
Lea ? בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.

WEISZ
וייס
Leopold ? בן מנדל
Hana ? בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.
KLEIN
קליין
Jozsefné ? בת אשת י.
Klári ? בת קלרי
Herman ? בן צבי
Mota ? בן מרדכי
Dávid ? בן דוד
ת. נ. צ. ב. ה.

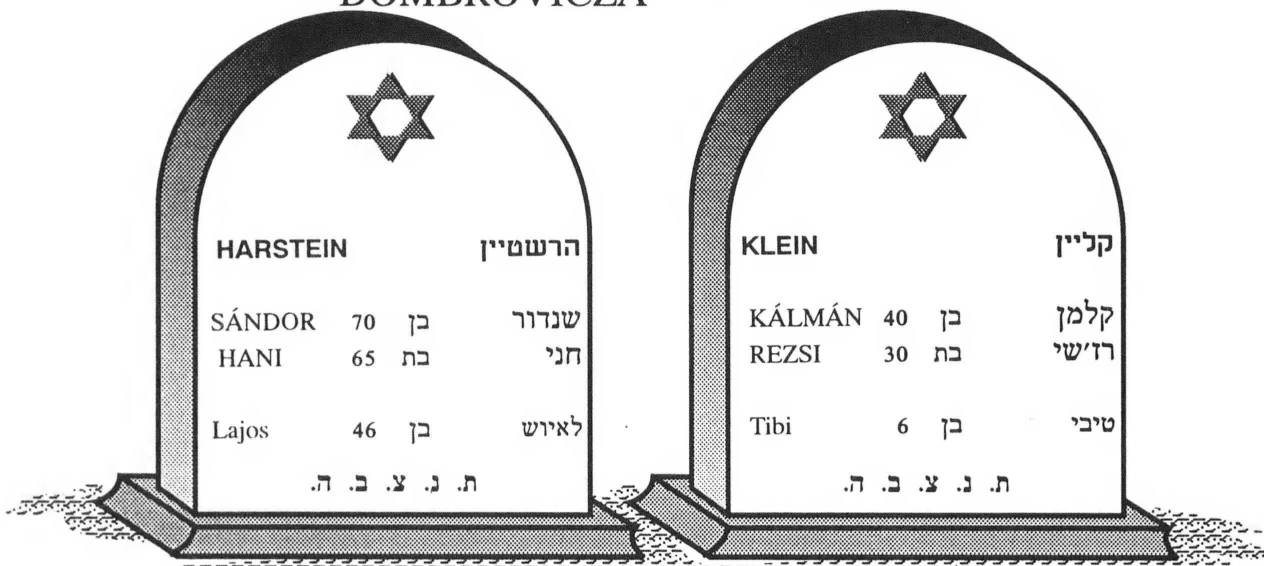

SOLOMON
שלומון
BÉLA 40 בן א. בֵּר
Margareta 35 בת מרגרטה
Lili 15 בת מ. לאה
Rózsi 13 בת ש. רבקה
Bözsi 11 בת ביילה
ת. נ. צ. ב. ה.
KLEIN
קליין
Hermanné 82 בת אשת ה.
Zseni ? בת זשני
Endre ? בן אֶנדרי
ת. נ. צ. ב. ה.

KATALIN קטלין

DOMBROVICZA דומברוביצה

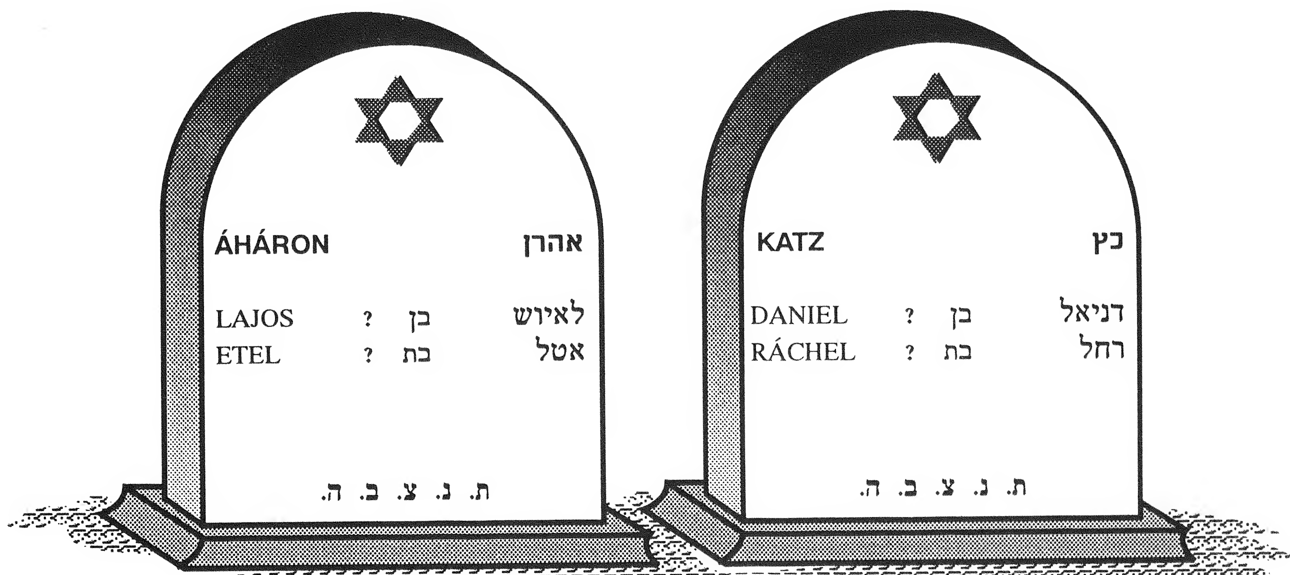

OROSZ FALÚ אורוס-פאלו

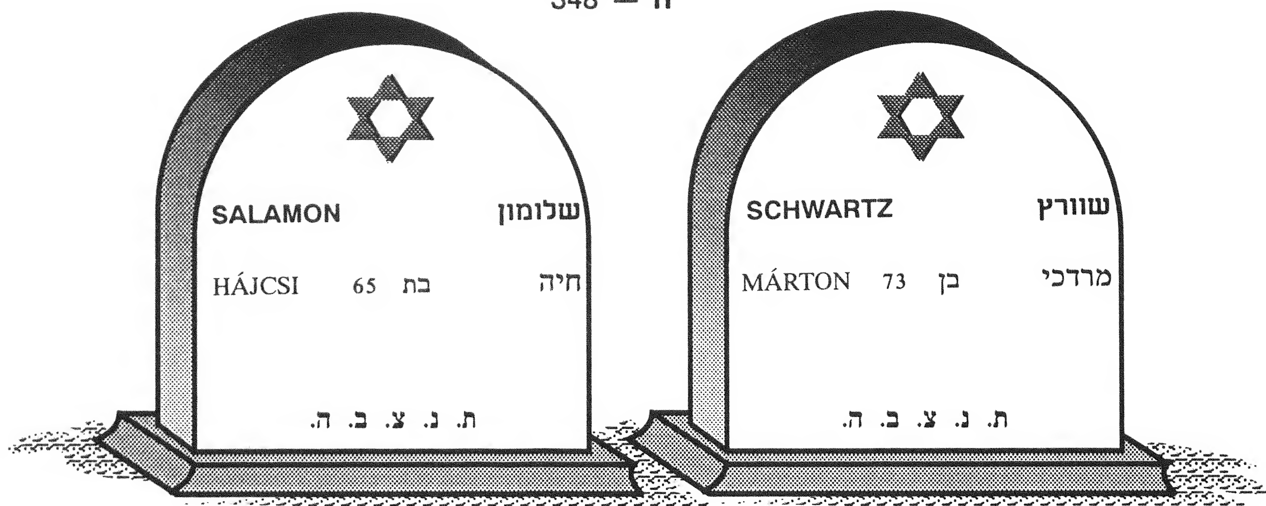

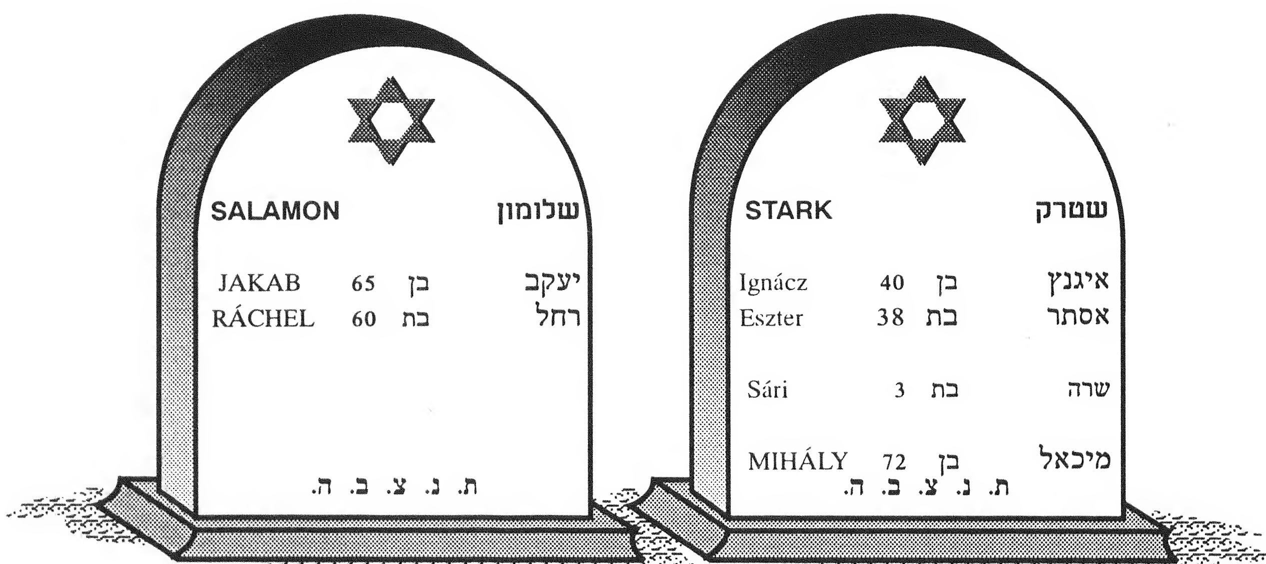
KOLTO קולטו

SIMON שמעון
SEINDEL ? בת שיינדל
Ilonka ? בת אילנה
Rozsi ? בת רחל
Herman ? בן צבי
ת. נ. צ. ב. ה.
JAKABOVITS יעקובוביץ
ÉLIÁS ? בן אליהו
Gabi ? בן גבי
Teréz ? בת טֶרֶז
Mordecháj ? בן מרדכי
ת. נ. צ. ב. ה.

ÁHÁRON אהרן
LAJOS ? בן לאיוש
ETEL ? בת אטל
ת. נ. צ. ב. ה.
KATZ כץ
DANIEL ? בן דניאל
RÁCHEL ? בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.

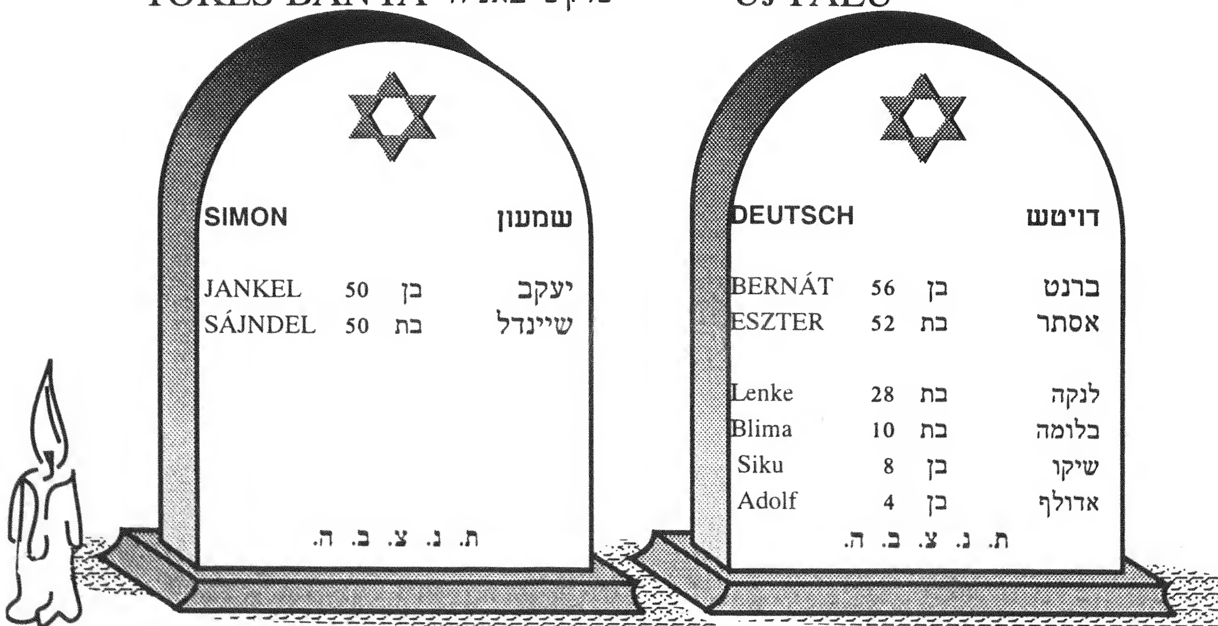

GOLDENBERG גולדנברג
DÁVID בן דוד
Herman ? בן צבי
Margit ? בת מרגרטה
Moritz ? בן משה
ת. נ. צ. ב. ה.
SIMON שמעון
JEHEZKEL ? בן יחזקאל
HELÉN ? בת הלן
Joszef בן יוסף
ת. נ. צ. ב. ה.

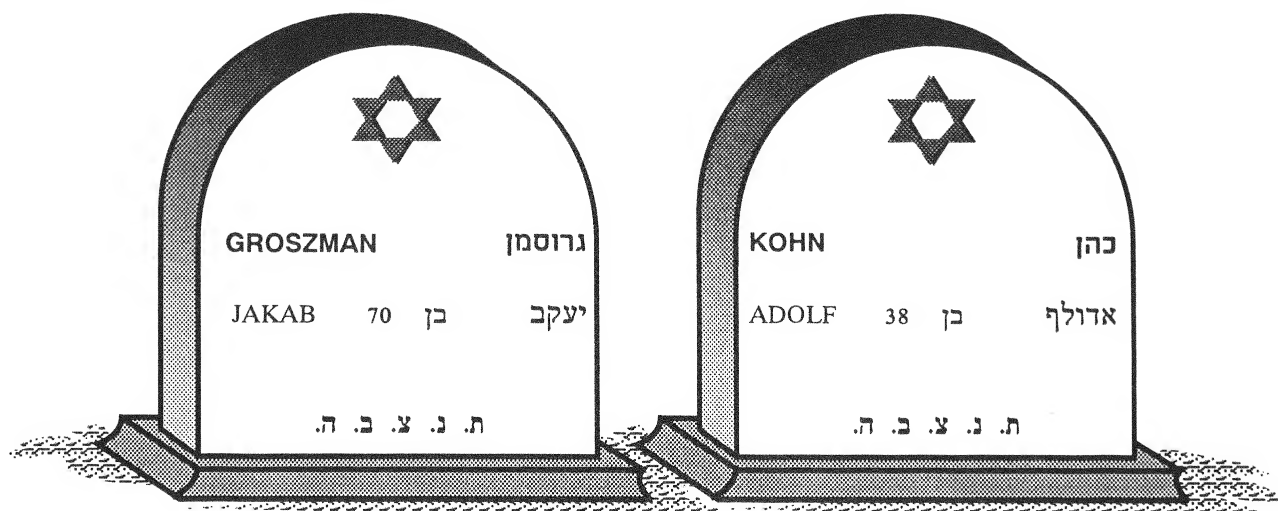

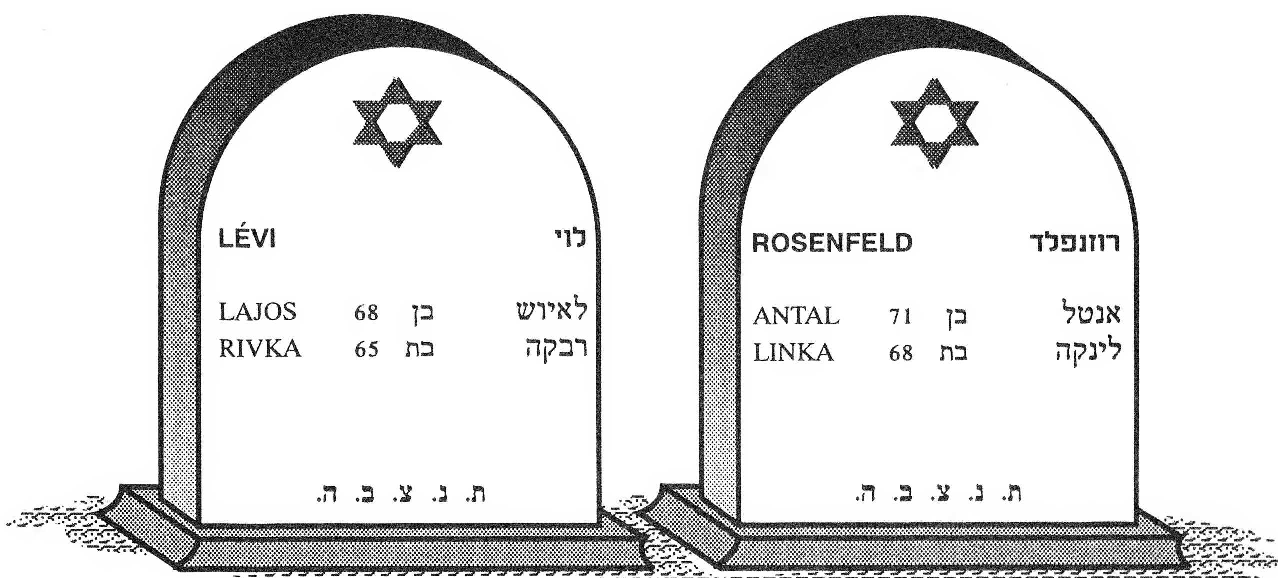
TÖKÉS BÁNYA טוקש־באניה

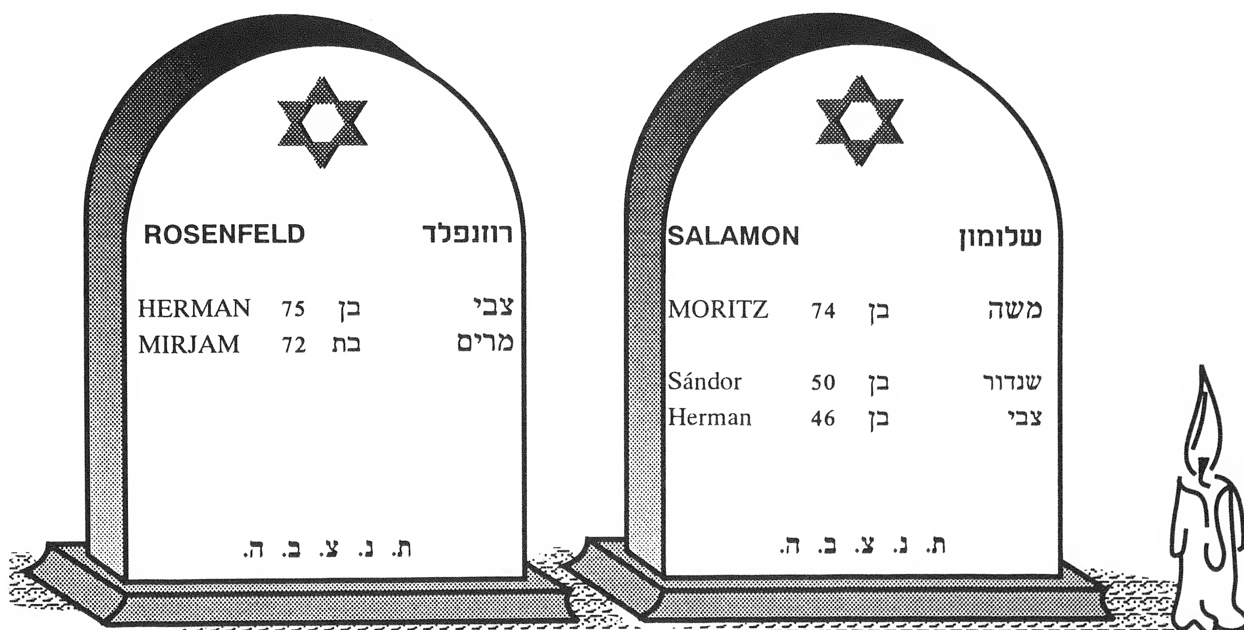
UJ FALÚ אוי־פאלו

HAGYMÁS LÁPOS האג'מש־לאפוש

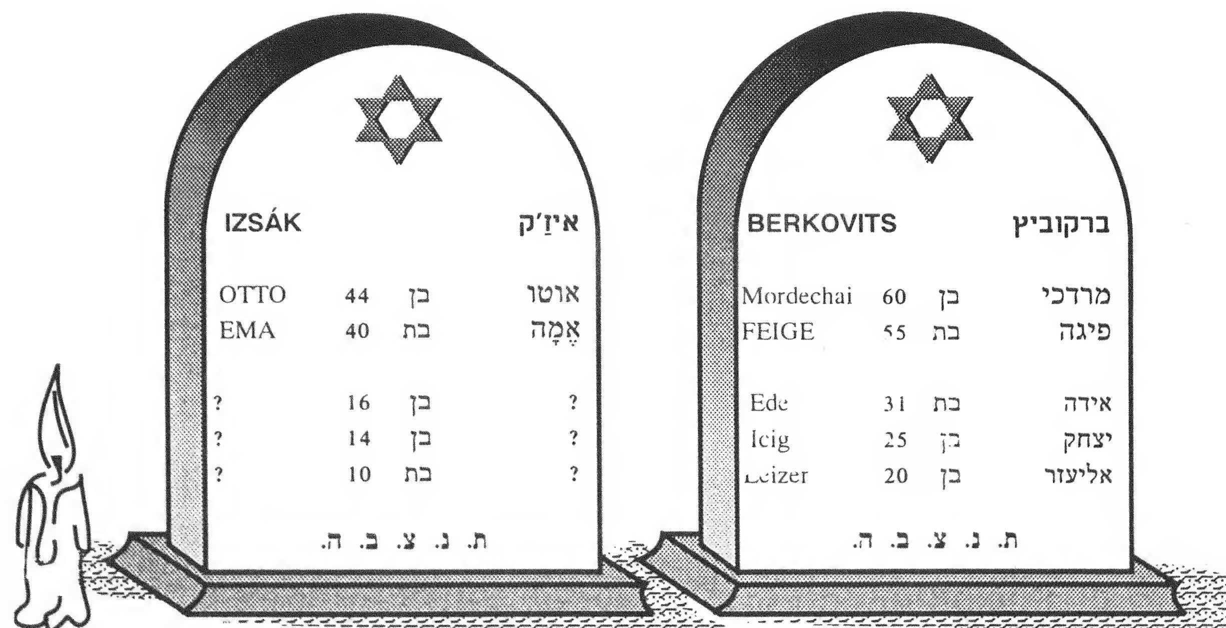

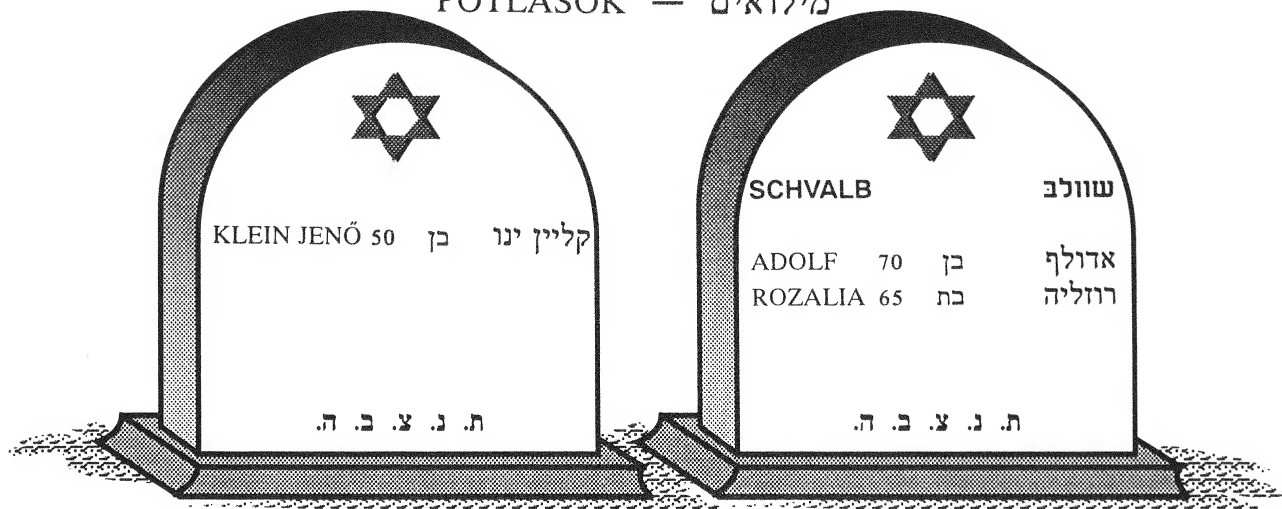
POTLÁSOK — מילואים

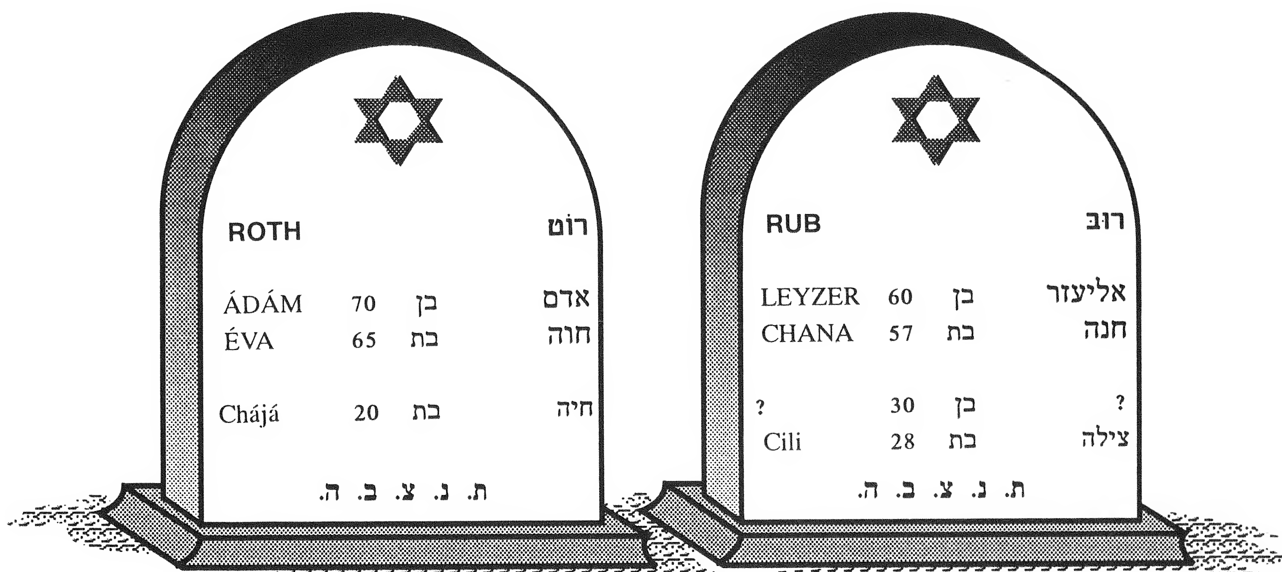

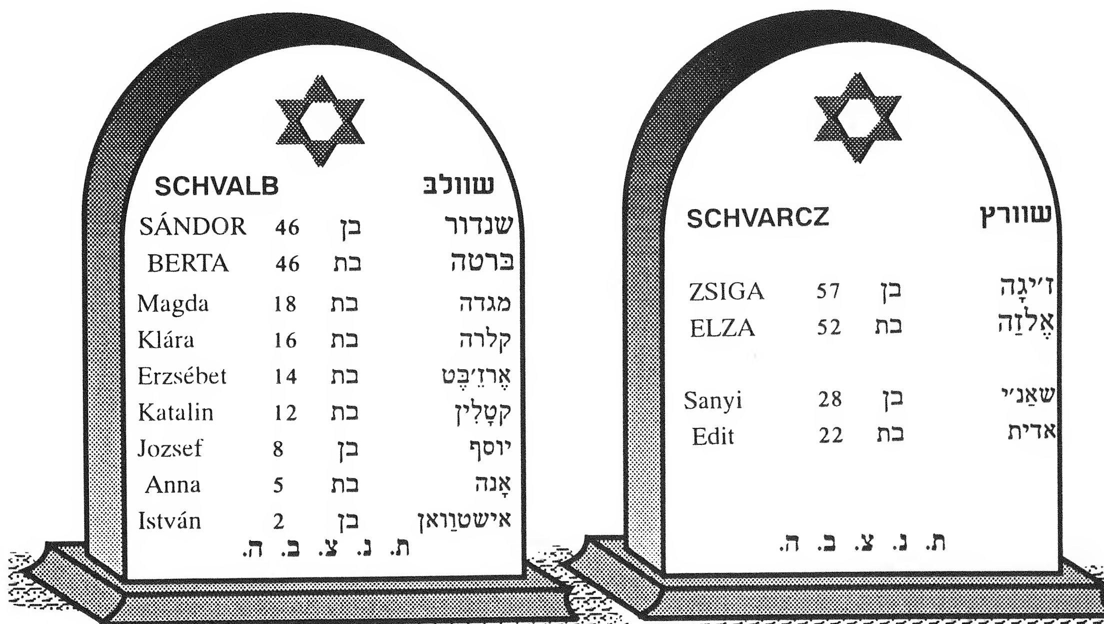

POTLÁSOK — מילואים

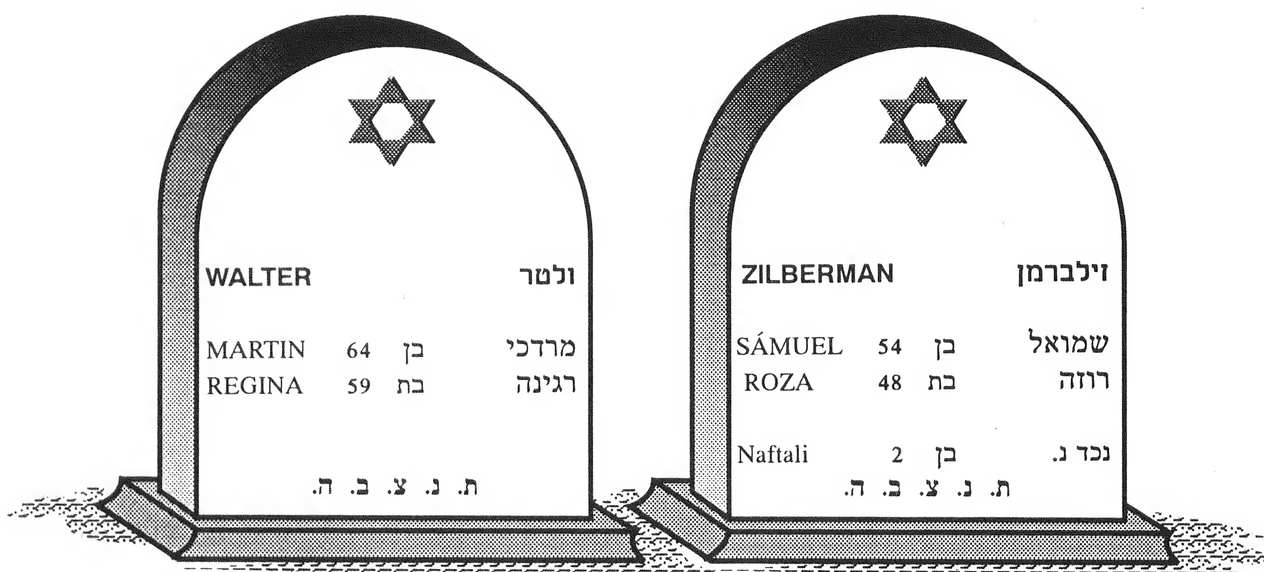

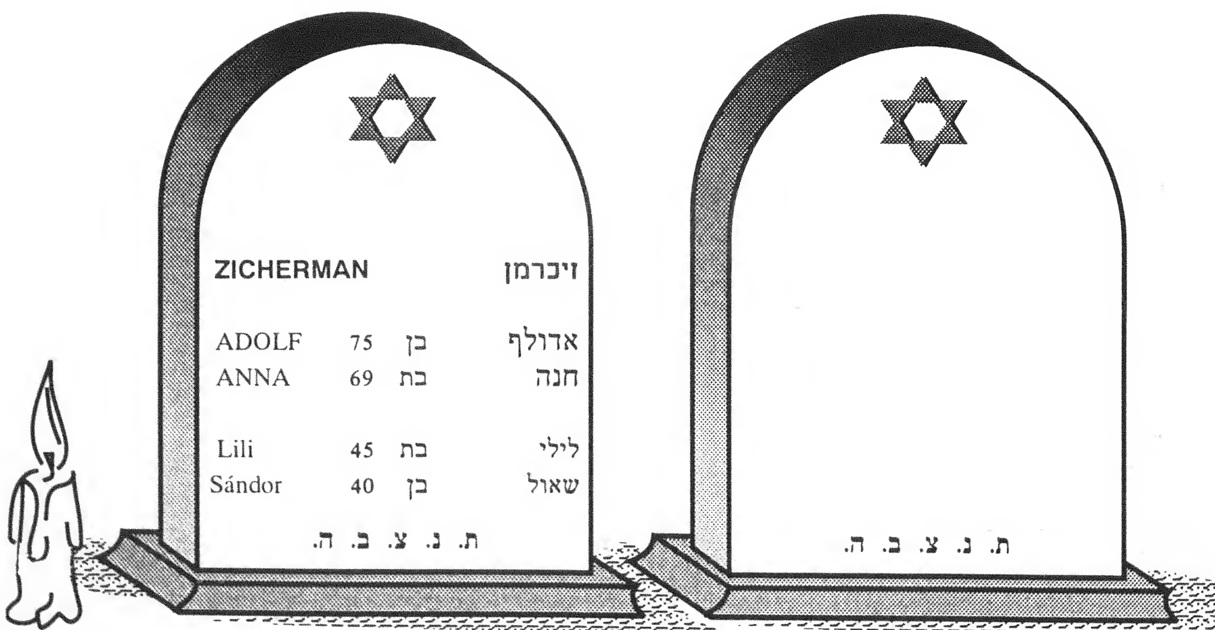

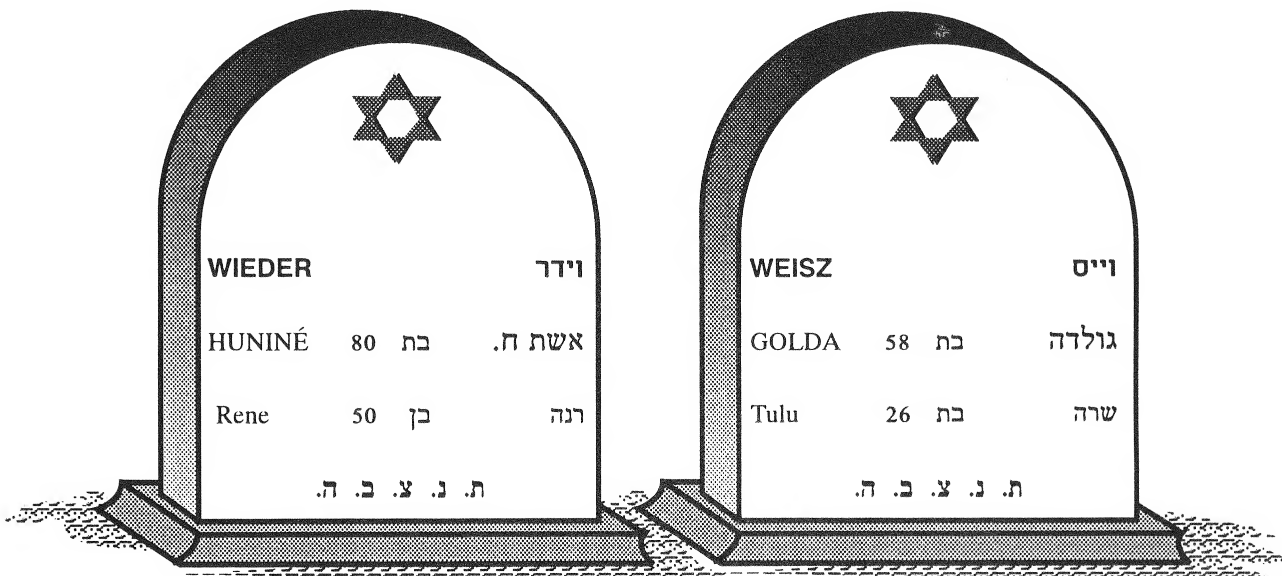

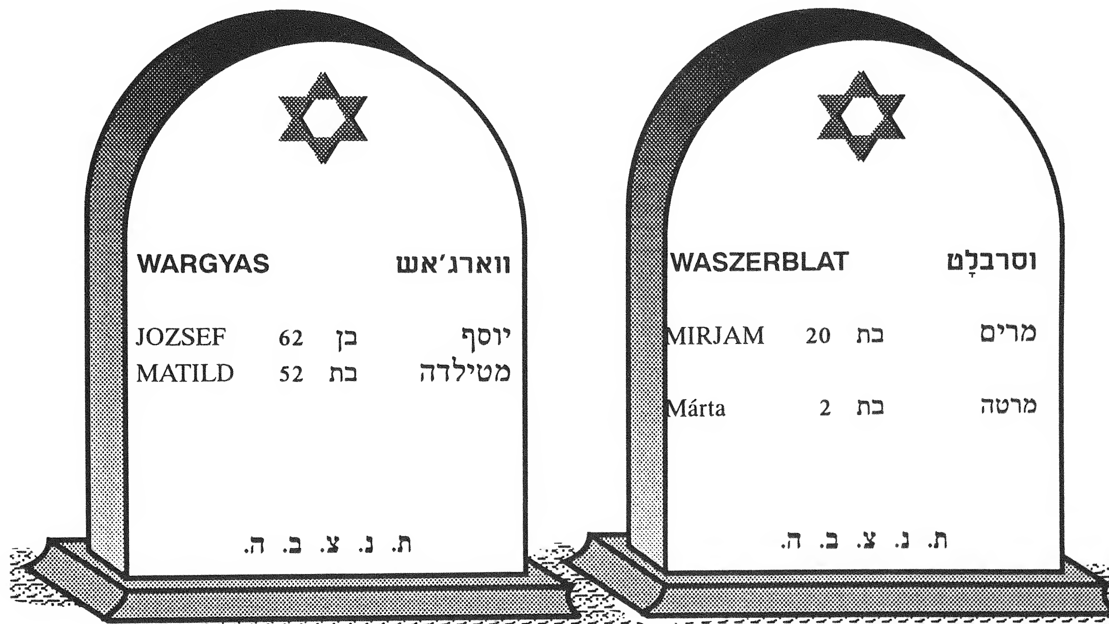

WARGYAS ווארג׳אש
TIBOR 32 בן טיבּוֹר
BIBI 26 בת בּיבּי
ת. נ. צ. ב. ה.
ת. נ. צ. ב. ה.

WALTER ולטר
MARTIN 64 בן מרדכי
REGINA 59 בת רגינה
ת. נ. צ. ב. ה.
ZILBERMAN זילברמן
SÁMUEL 54 בן שמואל
ROZA 48 בת רוזה
Naftali 2 בן נכד נ.
ת. נ. צ. ב. ה.

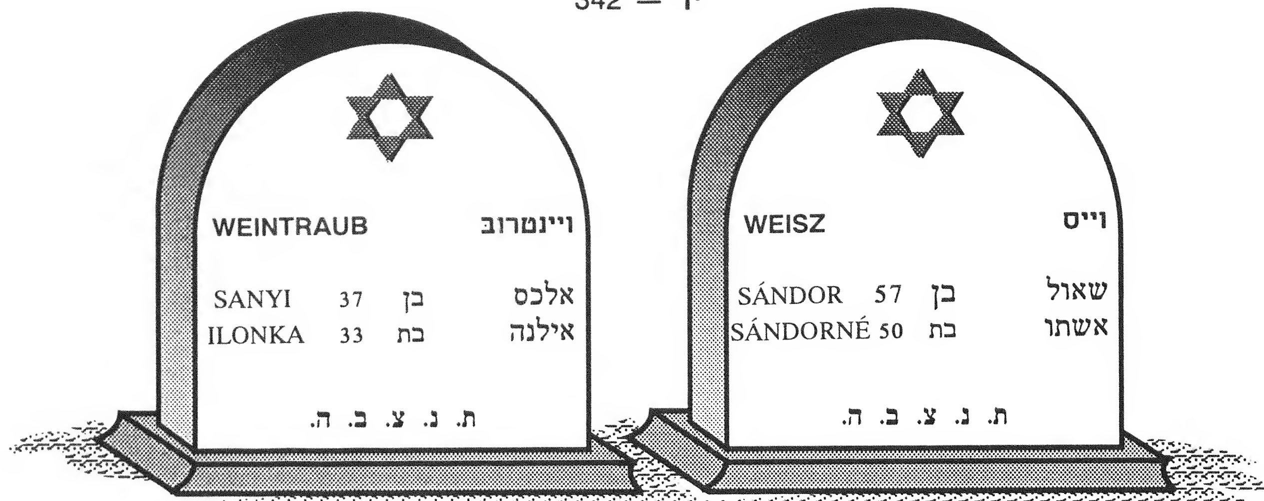

ZICHERMAN זיכרמן
ADOLF 75 בן אדולף
ANNA 69 בת חנה
Lili 45 בת לילי
Sándor 40 בן שאול
ת. נ. צ. ב. ה.
ת. נ. צ. ב. ה.

WEISZ
וייס
MÓR 63 בן מרדכי
MALVIN 59 בת מלבין
ת. נ. צ. ב. ה.
WEISZ
וייס
ERNŐ 49 בן ארנו
BELLA 43 בת בלהה
ת. נ. צ. ב. ה.

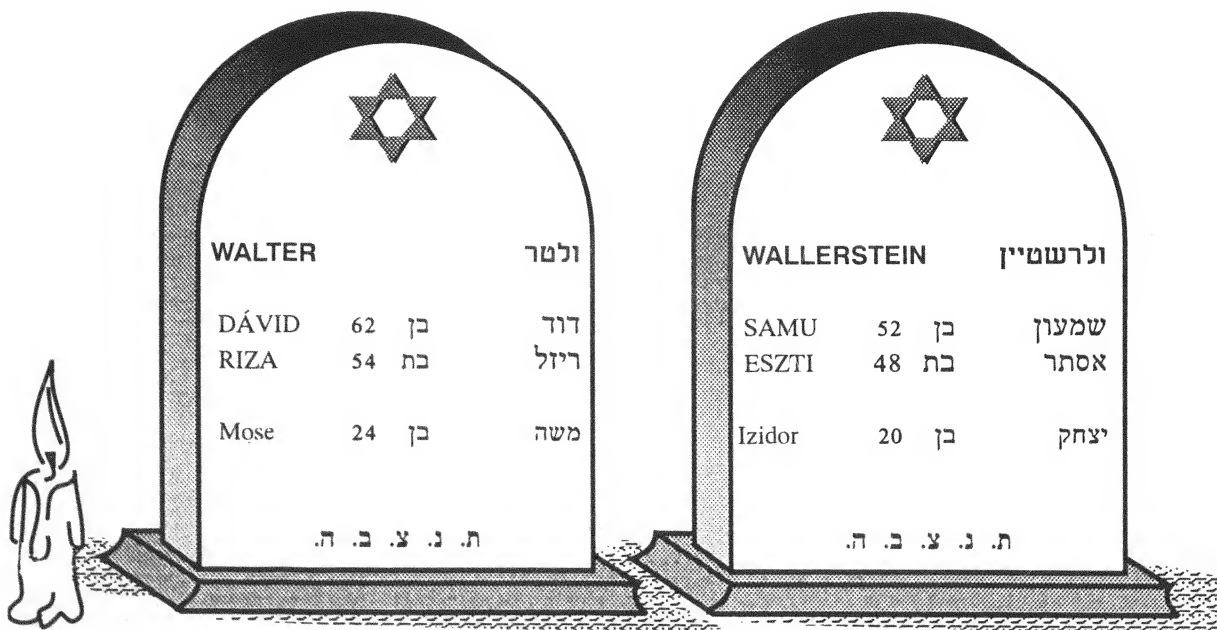

WIEDER
וידר
HUNINÉ 80 בת אשת ח.
Rene 50 בן רנה
ת. נ. צ. ב. ה.
WEISZ
וייס
GOLDA 58 בת גולדה
Tulu 26 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.

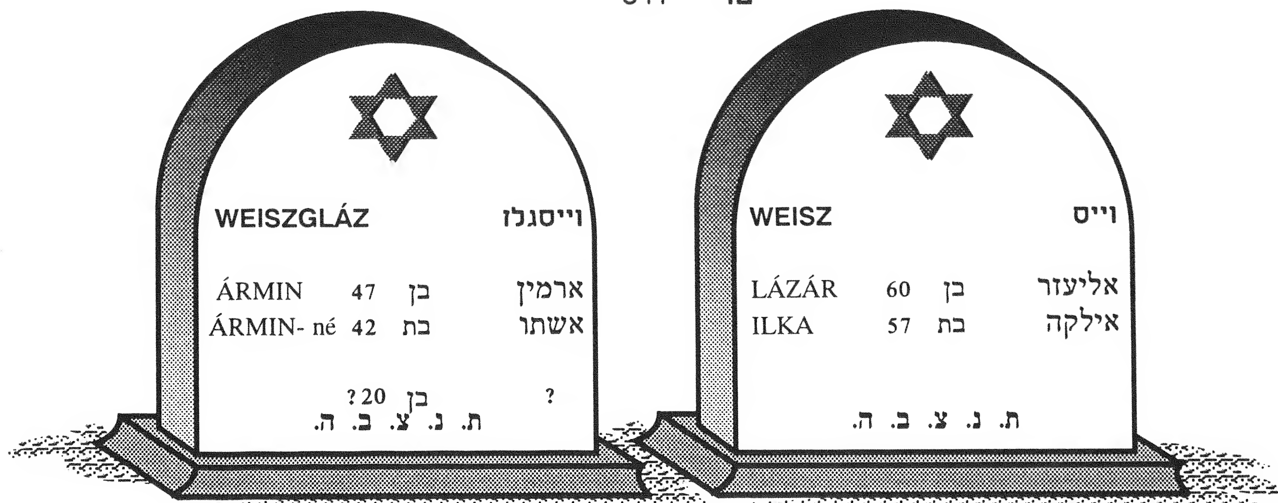

WARGYAS
ווארג׳אש
JOZSEF 62 בן יוסף
MATILD 52 בת מטילדה
ת. נ. צ. ב. ה.
WASZERBLAT
וסרבלָט
MIRJAM 20 בת מרים
Márta 2 בת מרטה
ת. נ. צ. ב. ה.

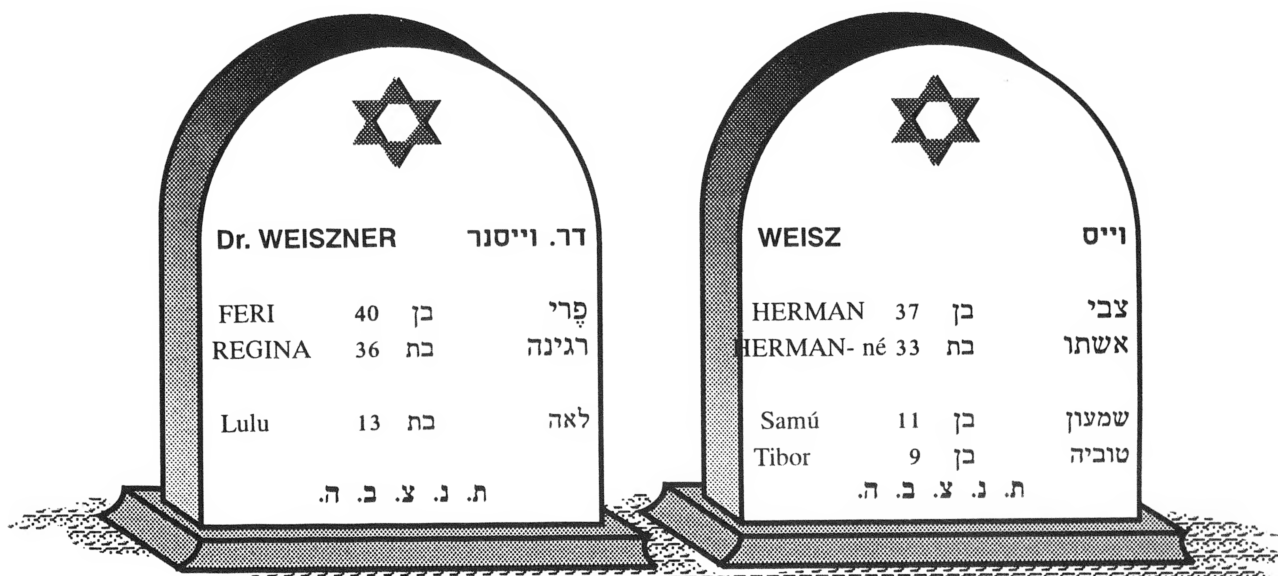

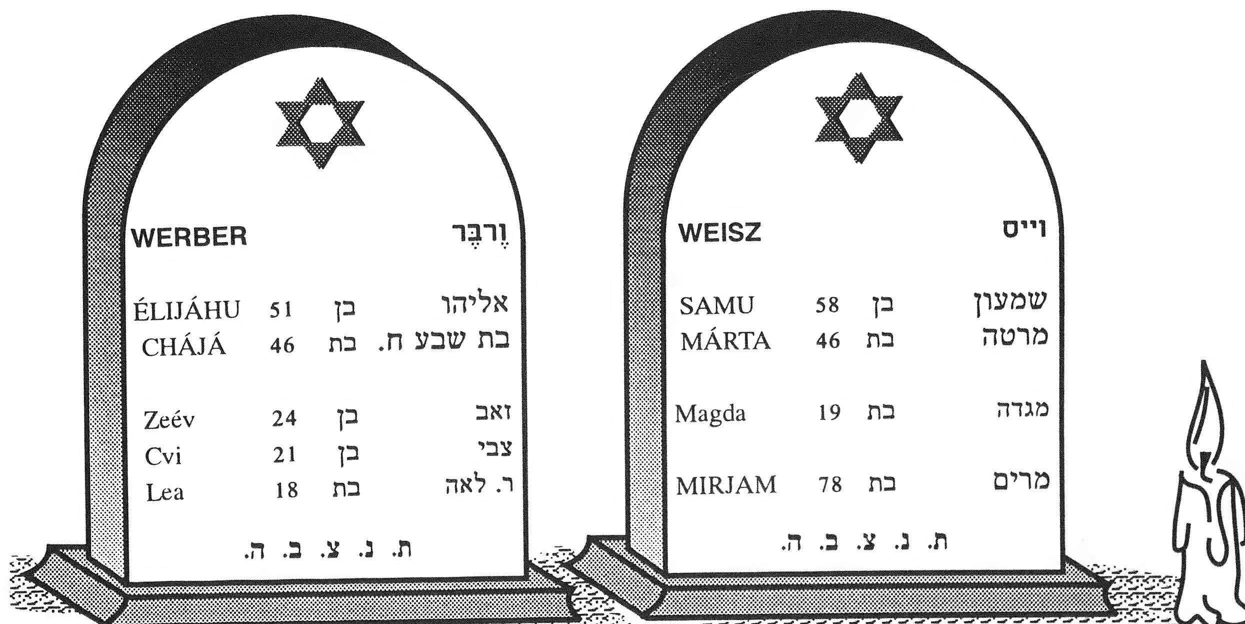

WEINTRAUB וינטרוב
SANYI 37 בן אלכס
ILONKA 33 בת אילנה
ת. נ. צ. ב. ה.
WEISZ וייס
SÁNDOR 57 בן שאול
SÁNDORNÉ 50 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

WALTER וָלטֶר
FRIDA 33 בת פרידה
Magda 12 בת מגדה
ת. נ. צ. ב. ה.
WEISZ וייס
GÉZA 39 בן גֶזה
Éva 13 בת חוה
ת. נ. צ. ב. ה.

WALTER ולטר
DÁVID 62 בן דוד
RIZA 54 בת ריזל
Mose 24 בן משה
ת. נ. צ. ב. ה.
WALLERSTEIN ולרשטיין
SAMU 52 בן שמעון
ESZTI 48 בת אסתר
Izidor 20 בן יצחק
ת. נ. צ. ב. ה.

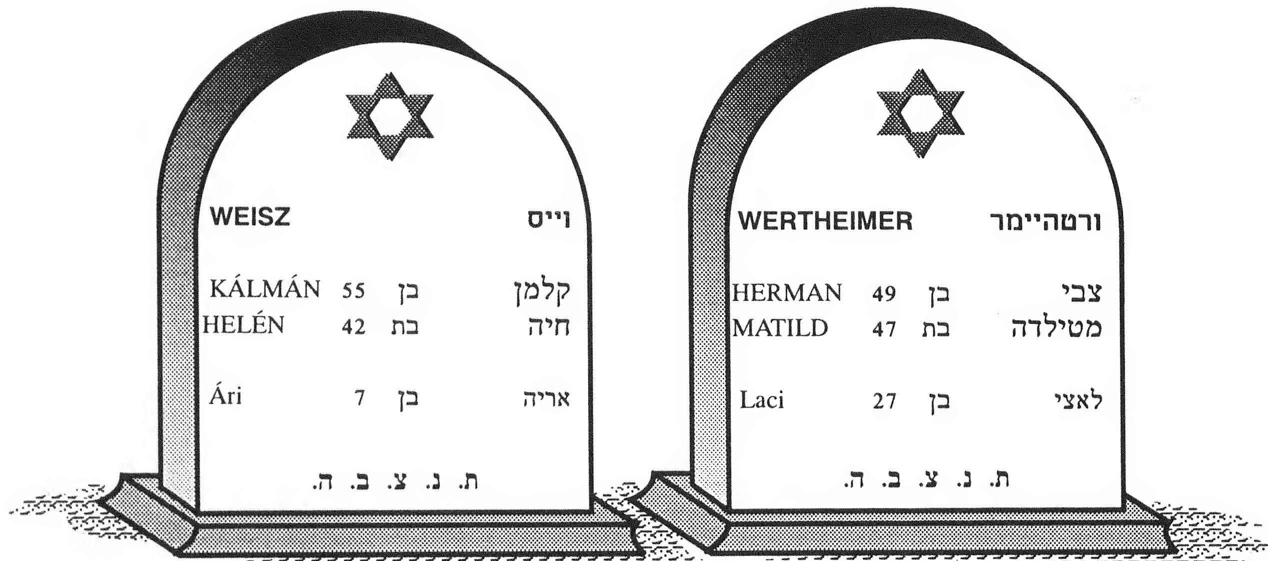

WEISZGLÁZ וייסגלז
ÁRMIN 47 בן ארמין
ÁRMIN- né 42 בת אשתו
? 20? בן ?
ת. נ. צ. ב. ה.
WEISZ וייס
LÁZÁR 60 בן אליעזר
ILKA 57 בת אילקה
ת. נ. צ. ב. ה.

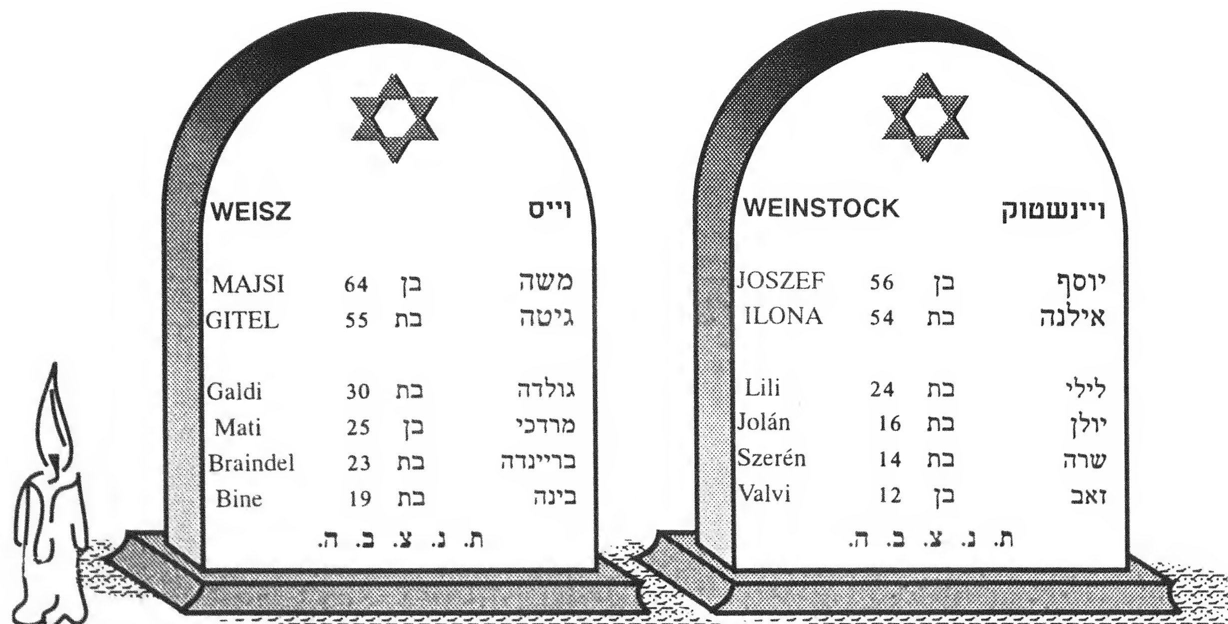

Dr. WEISZNER דר. וייסנר
FERI 40 בן פֶּרי
REGINA 36 בת רגינה
Lulu 13 בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.
WEISZ וייס
HERMAN 37 בן צבי
HERMAN- né 33 בת אשתו
Samú 11 בן שמעון
Tibor 9 בן טוביה
ת. נ. צ. ב. ה.

WERBER וֶרבֶּר
ÉLIJÁHU 51 בן אליהו
CHÁJÁ 46 בת בת שבע ח.
Zeév 24 בן זאב
Cvi 21 בן צבי
Lea 18 בת ר. לאה
ת. נ. צ. ב. ה.
WEISZ וייס
SAMU 58 בן שמעון
MÁRTA 46 בת מרטה
Magda 19 בת מגדה
MIRJAM 78 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.

WEISZ
וייס
REGINA 49 בת רגינה
SÁMUEL 54 בן שמואל
ת. נ. צ. ב. ה.
WERBER
וֶרבֶּר
MEIR 76 בן מאיר
RACHEL 73 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.

WEISZ
וייס
KÁLMÁN 55 בן קלמן
HELÉN 42 בת חיה
Ári 7 בן אריה
ת. נ. צ. ב. ה.
WERTHEIMER
ורטהיימר
HERMAN 49 בן צבי
MATILD 47 בת מטילדה
Laci 27 בן לאצי
ת. נ. צ. ב. ה.

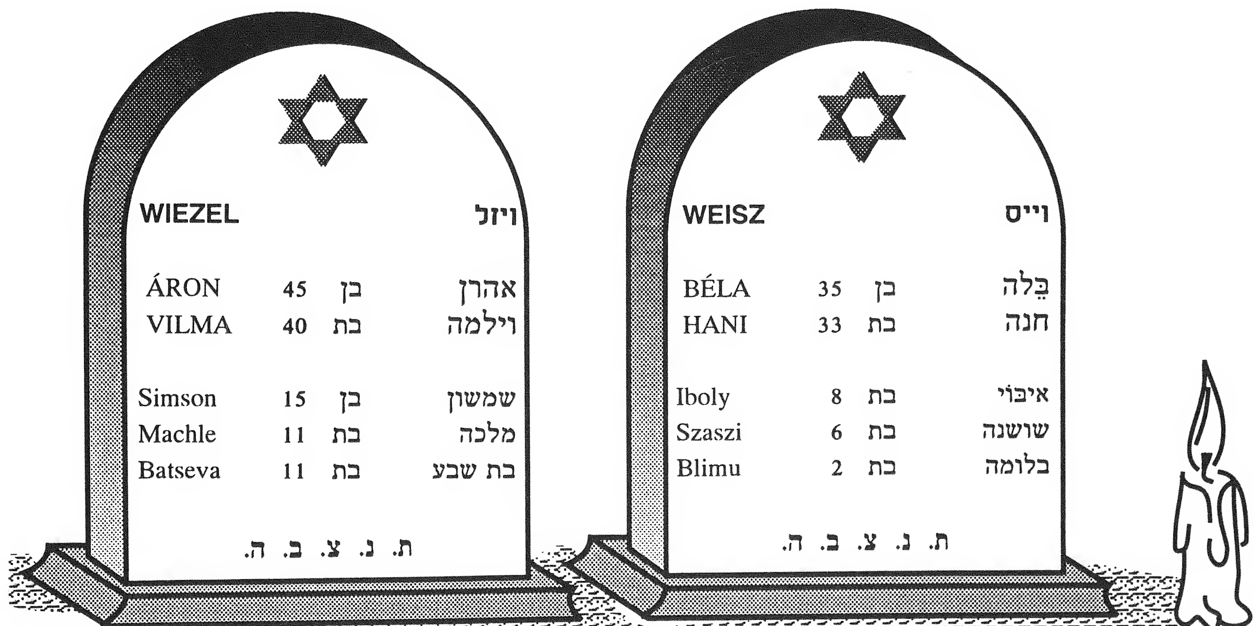

WEISZ
וייס
MAJSI 64 בן משה
GITEL 55 בת גיטה
Galdi 30 בת גולדה
Mati 25 בן מרדכי
Braindel 23 בת בריינדה
Bine 19 בת בינה
ת. נ. צ. ב. ה.
WEINSTOCK
ויינשטוק
JOSZEF 56 בן יוסף
ILONA 54 בת אילנה
Lili 24 בת לילי
Jolán 16 בת יולן
Szerén 14 בת שרה
Valvi 12 בן זאב
ת. נ. צ. ב. ה.

VÉRTES וֶרטֶש
ADOLF 71 בן אדולף
MATILD 67 בת מטילדה
György 35 בן ג׳ורי
ת. נ. צ. ב. ה.
WEISZ וייס
FERI 40 בן אפרים
ROZSI 35 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.

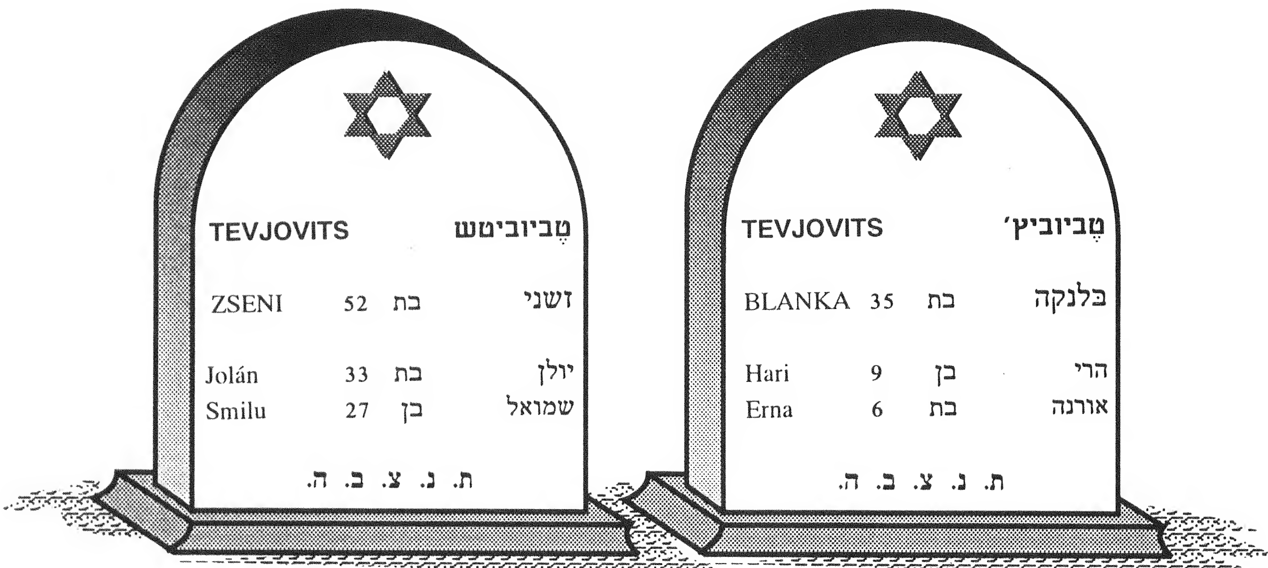
WIEDER וידר
PÉTER 61 בן פנחס
ELZA 57 בת אֶלזה
Dr. Laci 35 בן לאצי
ת. נ. צ. ב. ה.
WEISZ וייס
JAKAB 35 בן יעקב
SZERÉNA 30 בת שרה
Helén 11 בת חיה
Aranka 9 בת זהבה
ת. נ. צ. ב. ה.

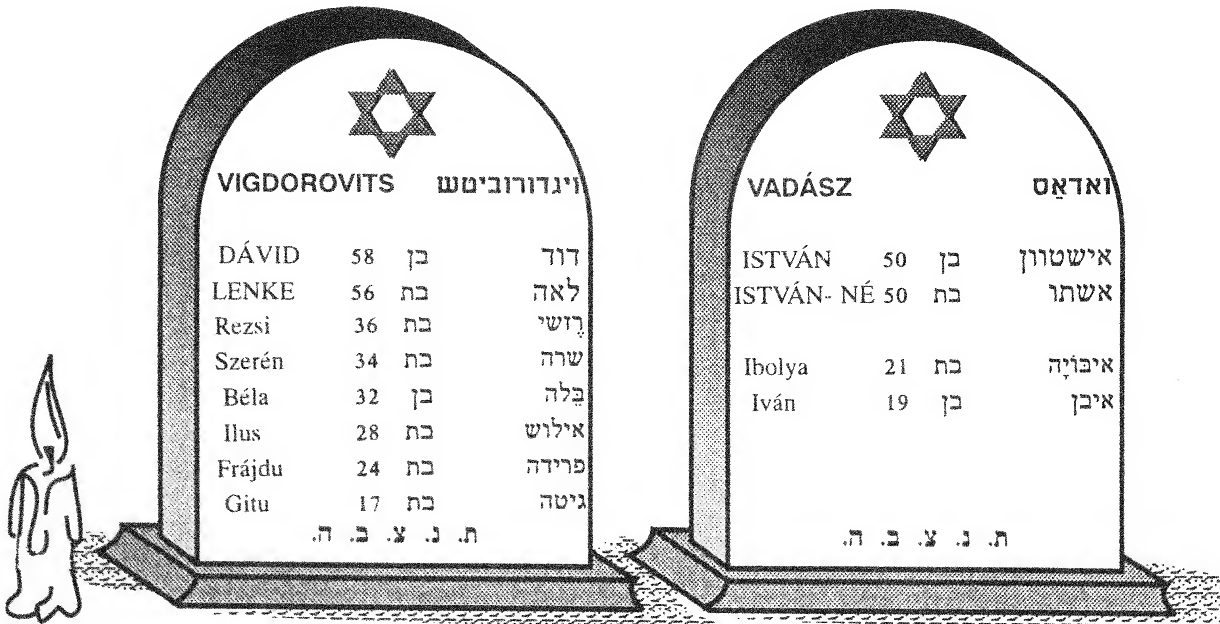

WIEZEL ויזל
ÁRON 45 בן אהרן
VILMA 40 בת וילמה
Simson 15 בן שמשון
Machle 11 בת מלכה
Batseva 11 בת בת שבע
ת. נ. צ. ב. ה.
WEISZ וייס
BÉLA 35 בן בֵּלה
HANI 33 בת חנה
Iboly 8 בת איבוי
Szaszi 6 בת שושנה
Blimu 2 בת בלומה
ת. נ. צ. ב. ה.

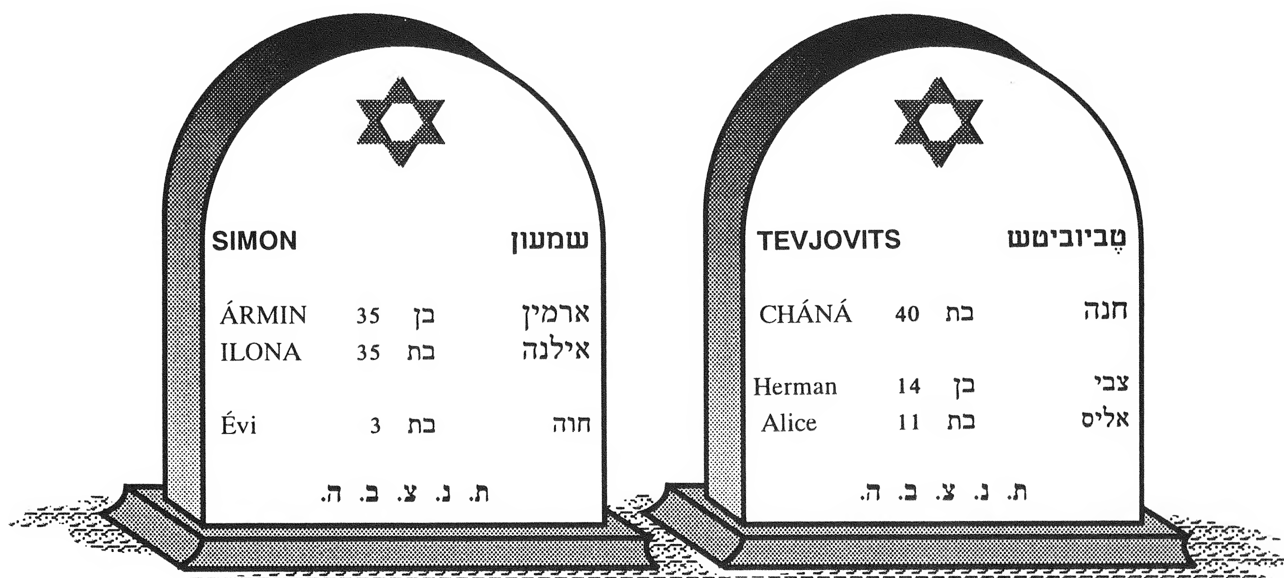

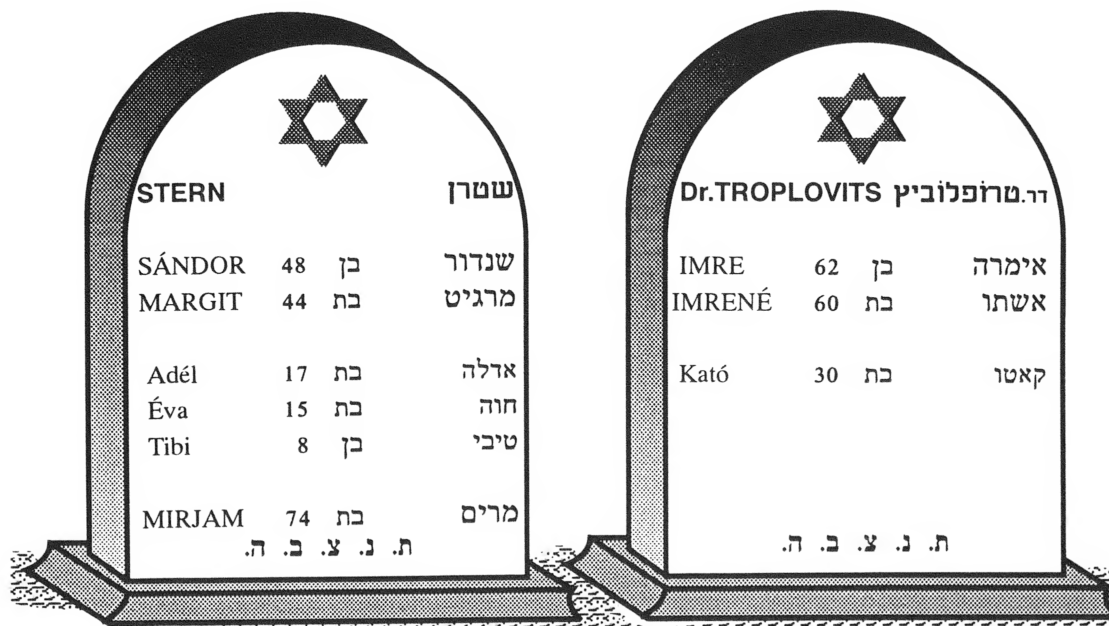

TEITELBAUM טייטלבאום
ILONKA 25 בת פרח
Arnold 4 בן שלום
ת. נ. צ. ב. ה.
TEVJOVITS טֶביוביטש
HAJNAL 30 בת חנה
Greti 4 בת גרֶטי
ת. נ. צ. ב. ה.

TEVJOVITS טֶביוביטש
ZSENI 52 בת זשני
Jolán 33 בת יולן
Smilu 27 בן שמואל
ת. נ. צ. ב. ה.
TEVJOVITS טֶביוביץ׳
BLANKA 35 בת בלנקה
Hari 9 בן הרי
Erna 6 בת אורנה
ת. נ. צ. ב. ה.

VIGDOROVITS ויגדורוביטש
DÁVID 58 בן דוד
LENKE 56 בת לאה
Rezsi 36 בת רֶזשי
Szerén 34 בת שרה
Béla 32 בן בֶלה
Ilus 28 בת אילוש
Frájdu 24 בת פרידה
Gitu 17 בת גיטה
ת. נ. צ. ב. ה.
VADÁSZ ואדאַס
ISTVÁN 50 בן אישטוון
ISTVÁN- NÉ 50 בת אשתו
Ibolya 21 בת איבוֹיָה
Iván 19 בן איבן
ת. נ. צ. ב. ה.

Dr. SIMON
דר. שמעון
GYUSZI 45 בן ג׳וסי
GIZI 37 בת גיזי
ת. נ. צ. ב. ה.
SZINETÁR
סינֶטר
SIMON 48 בן שמעון
REIZEL 46 בת ריזל
Olga 16 בת אולגה
ת. נ. צ. ב. ה.

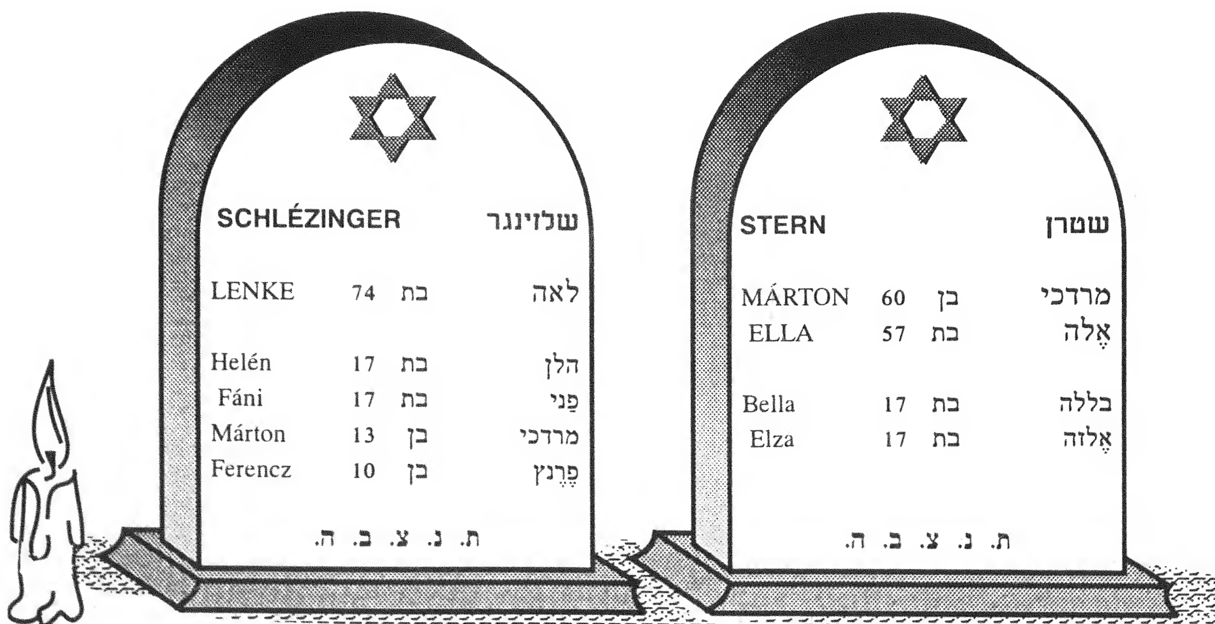

SIMON
שמעון
ÁRMIN 35 בן ארמין
ILONA 35 בת אילנה
Évi 3 בת חוה
ת. נ. צ. ב. ה.
TEVJOVITS
טֶביוביטש
CHÁNÁ 40 בת חנה
Herman 14 בן צבי
Alice 11 בת אליס
ת. נ. צ. ב. ה.

STERN
שטרן
SÁNDOR 48 בן שנדור
MARGIT 44 בת מרגיט
Adél 17 בת אדלה
Éva 15 בת חוה
Tibi 8 בן טיבי
MIRJAM 74 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr.TROPLOVITS דר.טרוֹפלוֹביץ
IMRE 62 בן אימרה
IMRENÉ 60 בת אשתו
Kató 30 בת קאטו
ת. נ. צ. ב. ה.

SIPOS שיפּוש
DEZSŐ 62 בן דוד
MARGIT 57 בת מרגיט
ת. נ. צ. ב. ה.
SIMON שמעון
JOLÁNDÁ 61 בת יולנדה
Erika 32 בת אריקה
ת. נ. צ. ב. ה.

STÖSSEL שטוסֶל
ÁRPÁD 50 בן ארפד
JOLI 50 בת יוֹלי
ANYA 73 בת האֵם
ת. נ. צ. ב. ה.
SCHVARCZ שוורץ
SANYI 40 בן שמשון
MARGIT 38 בת מרגיט
Aniko 10 בת אָנָה
ת. נ. צ. ב. ה.

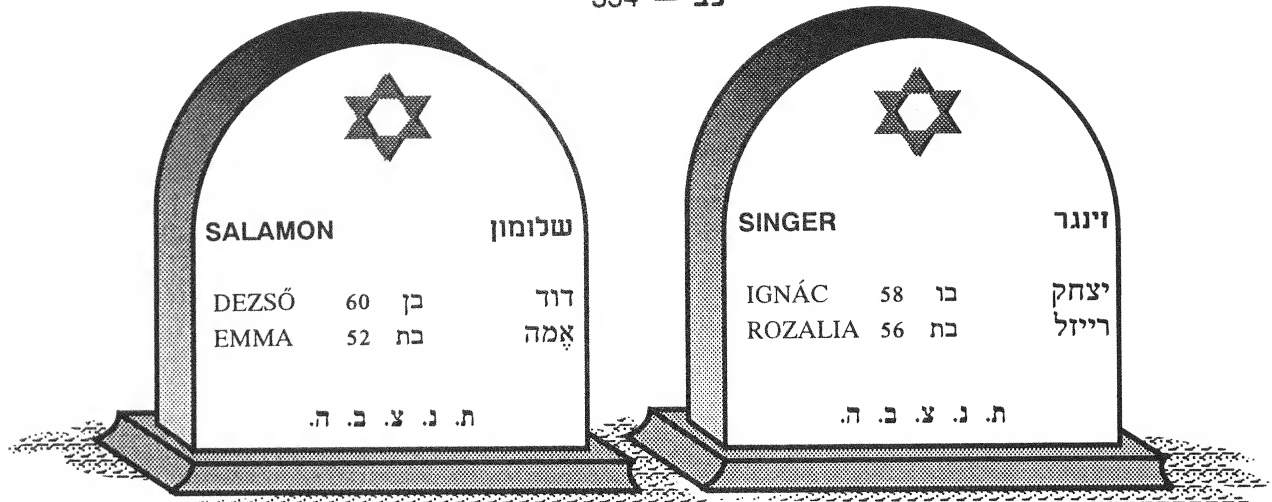

SCHLÉZINGER שלזינגר
LENKE 74 בת לאה
Helén 17 בת הלן
Fáni 17 בת פַּני
Márton 13 בן מרדכי
Ferencz 10 בן פֶּרֶנץ
ת. נ. צ. ב. ה.
STERN שטרן
MÁRTON 60 בן מרדכי
ELLA 57 בת אֶלה
Bella 17 בת בללה
Elza 17 בת אֶלזה
ת. נ. צ. ב. ה.

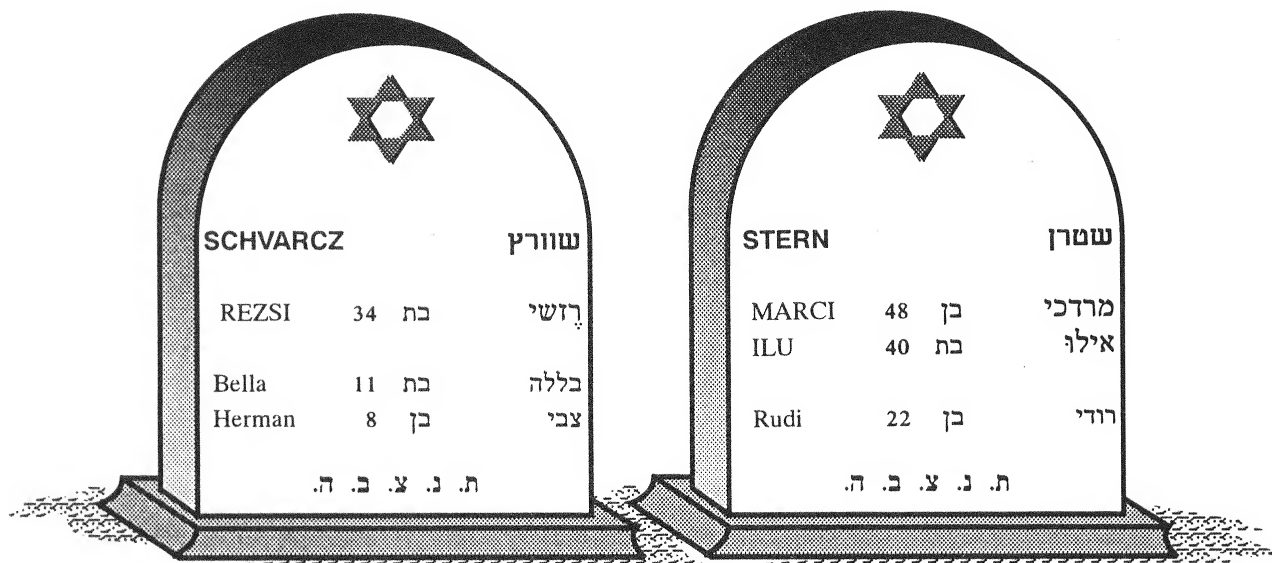

Dr. SOMLO
דר. שומלו
ÁRMIN 52 בן ארמין
BERTA 48 בת ברטה
ת. נ. צ. ב. ה.
SCHLÉZINGER
שלזינגר
JENŐ 62 בן ינו
JENŐNÉ 57 בת אשתו
33 בן
ת. נ. צ. ב. ה.

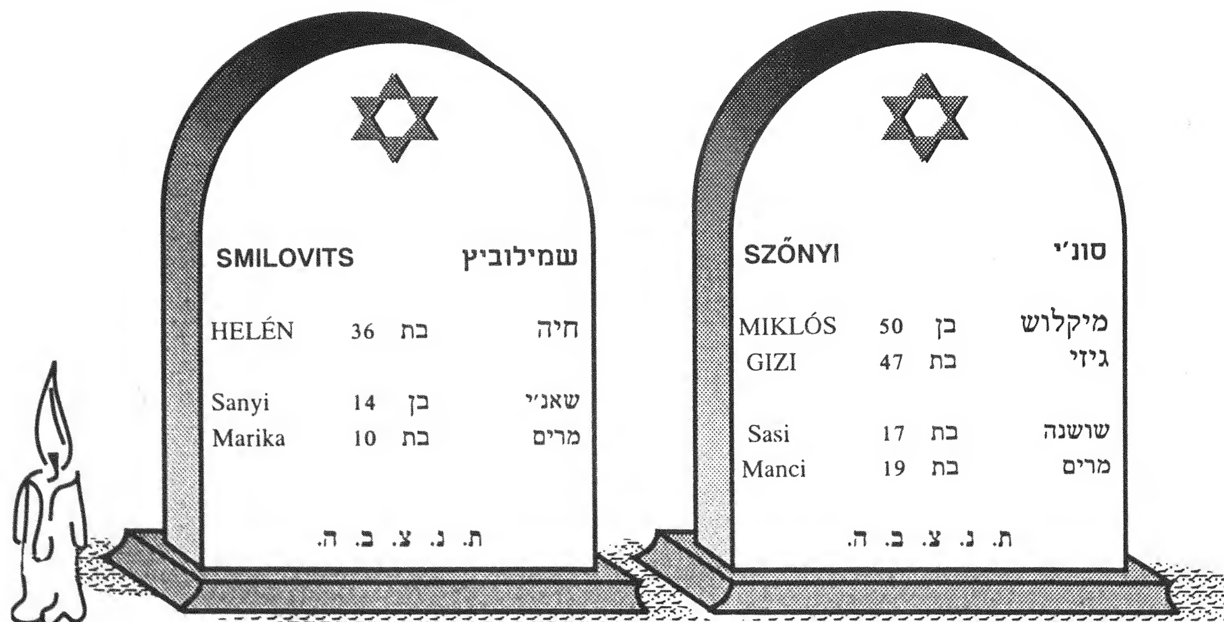

SCHŐN
שוהן
ESZTER 30 בת אסתר
Szerén 8 בת שרה
Chájá 4 בת חיה
ת. נ. צ. ב. ה.
SALAMON
שלומון
BLANKA 32 בת בלנקה
Oszi 9 בן ישראל
Greti 6 בת גרטי
ת. נ. צ. ב. ה.

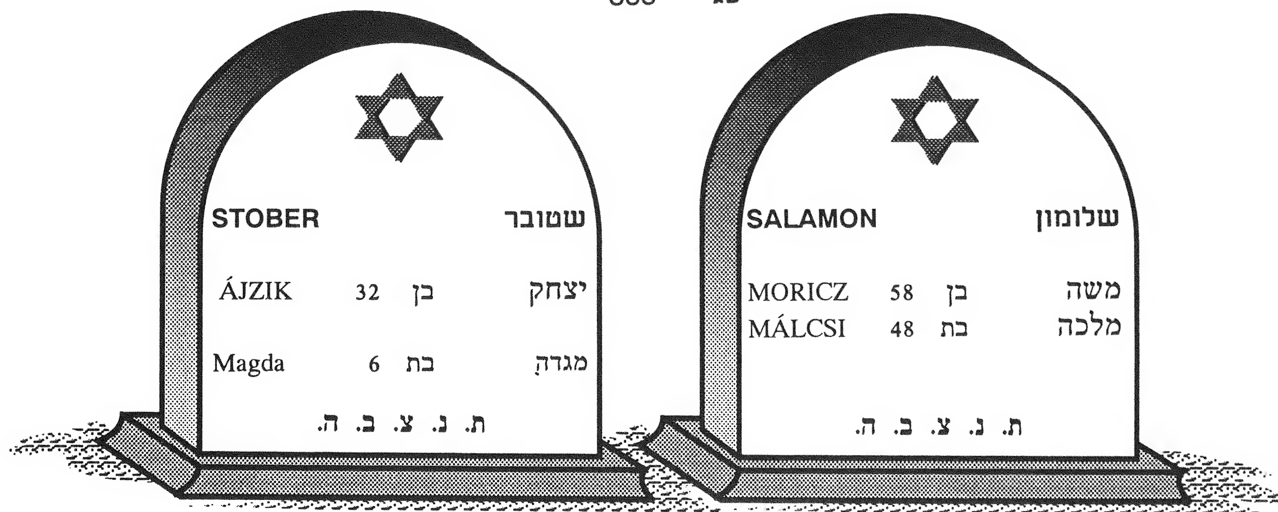

SCHVARCZ
שוורץ
MÁRTON 60 בן מרדכי
HÁDÁSZÁ 52 בת הדסה
Rifka 32 בת רבקה
Ráchel 29 בת רחל
Reizele 27 בת רייזל
Szimá 24 בת סימה
ת. נ. צ. ב. ה.
SIMON
שמעון
MENYHÉRT 62 בן מֶנהֶרד
SÁRI 55 בת שרה
Olga 20 בת אולגה
Erzsi 18 בת אֶרזשי
Judit 16 בת יהודית
Jenő 13 בן ינו
ת. נ. צ. ב. ה.

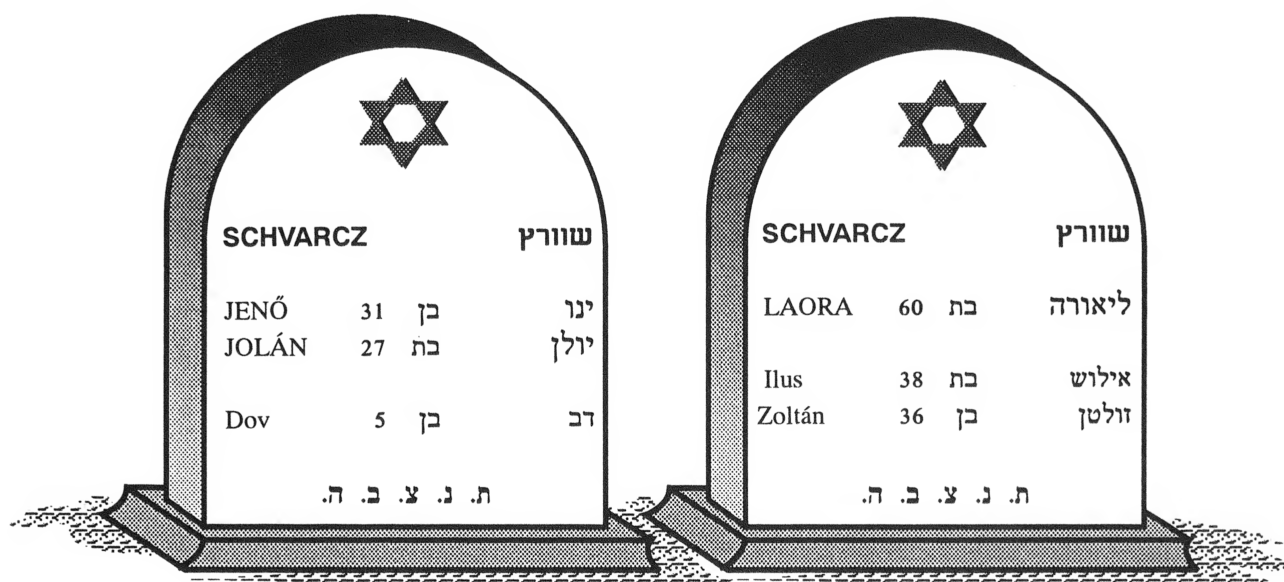

SALAMON שלומון
DEZSŐ 60 בן דוד
EMMA 52 בת אֶמה
ת. נ. צ. ב. ה.
SINGER זינגר
IGNÁC 58 בו יצחק
ROZALIA 56 בת רייזל
ת. נ. צ. ב. ה.

SCHVARCZ שוורץ
REZSI 34 בת רֶזשי
Bella 11 בת בללה
Herman 8 בן צבי
ת. נ. צ. ב. ה.
STERN שטרן
MARCI 48 בן מרדכי
ILU 40 בת אילו
Rudi 22 בן רודי
ת. נ. צ. ב. ה.

SMILOVITS שמילוביץ
HELÉN 36 בת חיה
Sanyi 14 בן שאנ׳י
Marika 10 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
SZŐNYI סונ׳י
MIKLÓS 50 בן מיקלוש
GIZI 47 בת גיזי
Sasi 17 בת שושנה
Manci 19 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.

STOBER
שטובר
ÁJZIK 32 בן יצחק
Magda 6 בת מגדה
ת. נ. צ. ב. ה.
SALAMON
שלומון
MORICZ 58 בן משה
MÁLCSI 48 בת מלכה
ת. נ. צ. ב. ה.

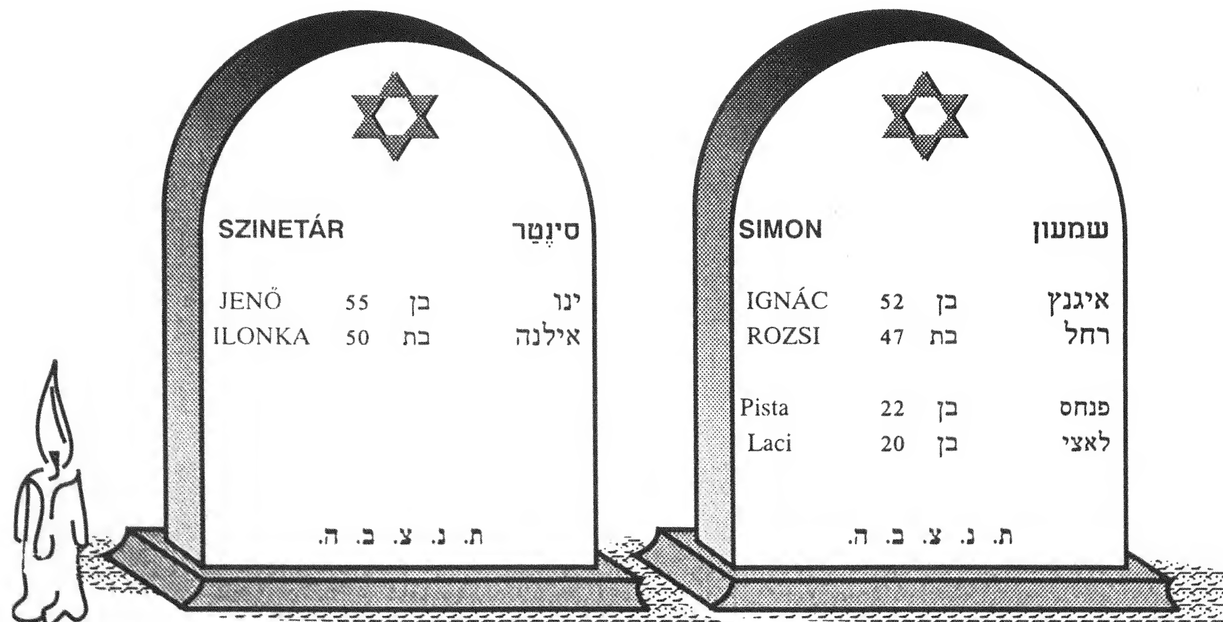

SCHVARCZ
שוורץ
JENŐ 31 בן ינו
JOLÁN 27 בת יולן
Dov 5 בן דב
ת. נ. צ. ב. ה.
SCHVARCZ
שוורץ
LAORA 60 בת ליאורה
Ilus 38 בת אילוש
Zoltán 36 בן זולטן
ת. נ. צ. ב. ה.

SALAMON
שלומון
HERSU 55 בן צבי
HERSUNÉ 50 בת אשתו
Ida 26 בת אידה
Andor 19 בן אנדור
ת. נ. צ. ב. ה.
SCHVARCZ
שוורץ
Samu 57 בן שמואל
Samuné 51 בת אשתו
Ilus 31 בת אילוש
Tobi 73 בת טובי
ת. נ. צ. ב. ה.

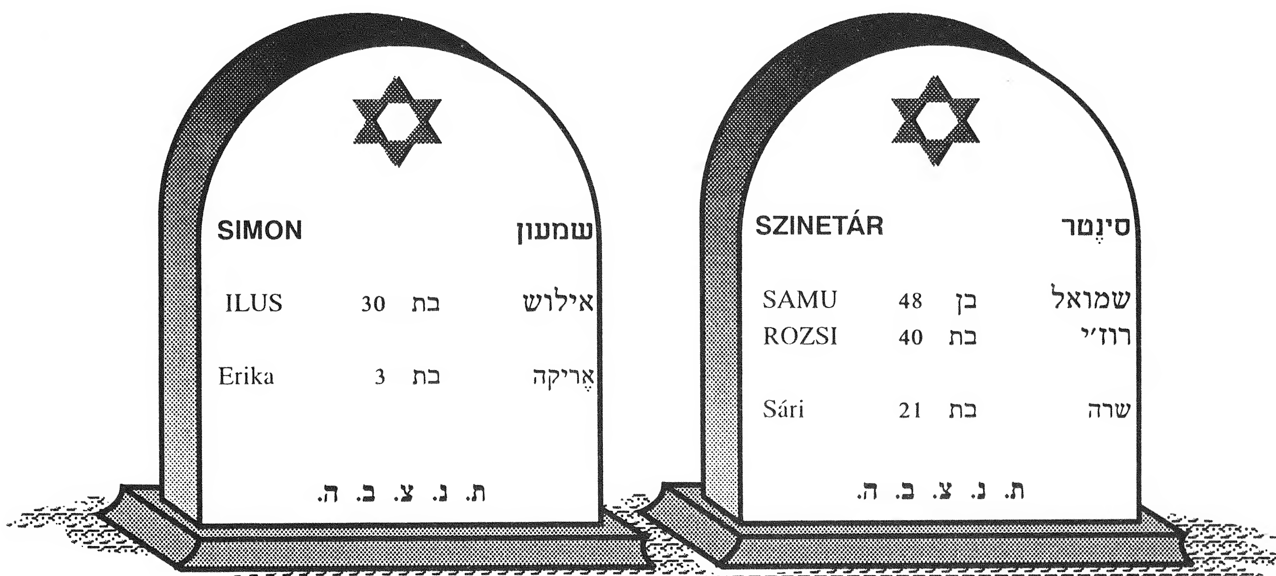

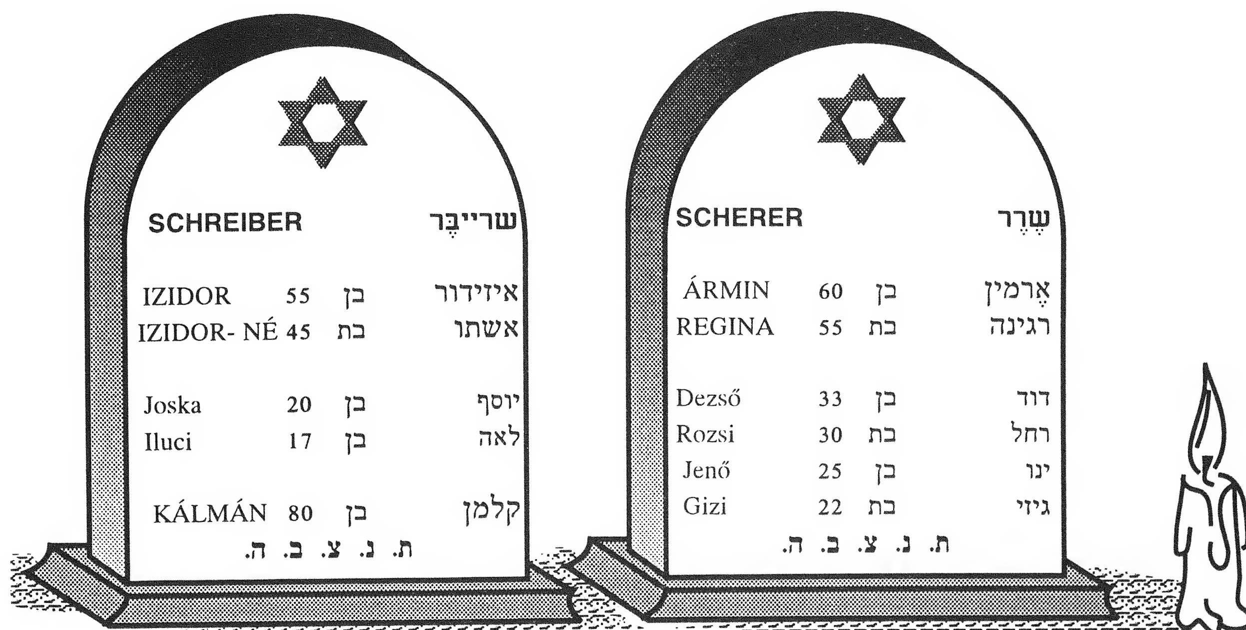

SMILOVITS שמילוביטש
JÓZSEF 57 בן יוסף
HANI 52 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr. SARODI דר. שארודי
FARKAS 45 בן זאב
ERZSI 37 בת אסתר
ת. נ. צ. ב. ה.

STEINFELD שטיינפלד
ROZSI 80 בת רחל
Ádi 65 בן אודי
Béla 60 בן בֶּלה
ת. נ. צ. ב. ה.
STARK שטרק
SÁNDOR 60 בן שאול
SZERÉN 55 בת שרה
Miklós 33 בן מיקלוש
ת. נ. צ. ב. ה.

SZINETÁR סינֶטַר
JENŐ 55 בן ינו
ILONKA 50 בת אילנה
ת. נ. צ. ב. ה.
SIMON שמעון
IGNÁC 52 בן איגנץ
ROZSI 47 בת רחל
Pista 22 בן פנחס
Laci 20 בן לאצי
ת. נ. צ. ב. ה.

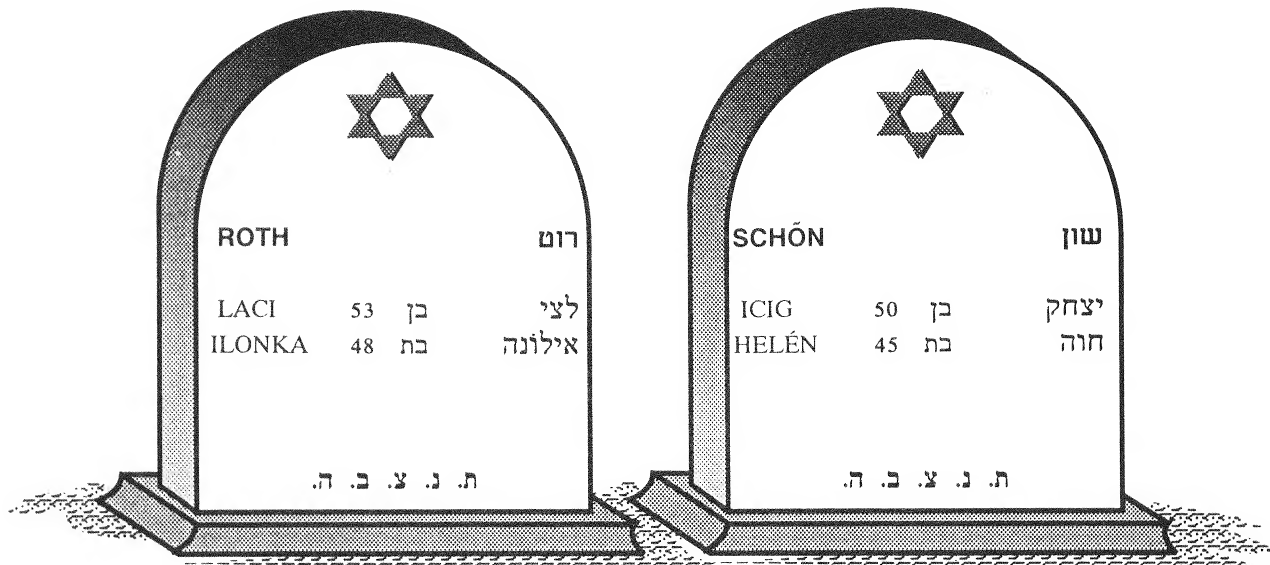

SUGÁR
שוגַר
KÁLMÁN 50 בן קלמן
KÁLMÁN- né 43 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr. SIMON
דר. שמעון
ERNŐ 40 בן ארנו
GIZI 37 בת גיזי
ת. נ. צ. ב. ה.

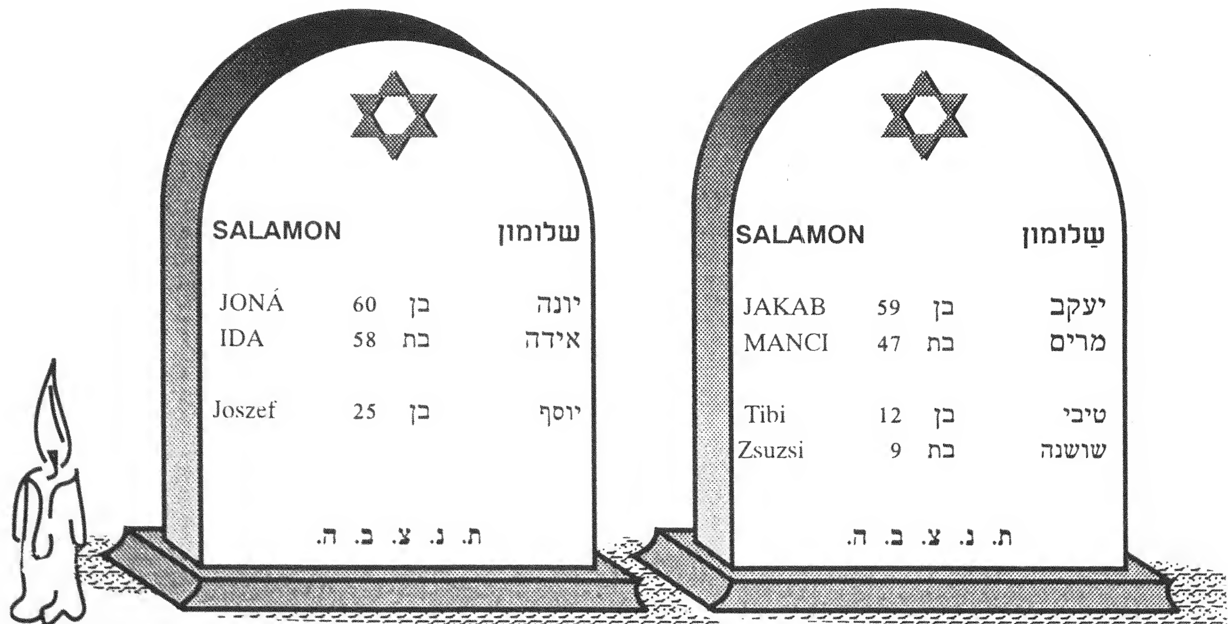

SIMON
שמעון
ILUS 30 בת אילוש
Erika 3 בת אֶריקה
ת. נ. צ. ב. ה.
SZINETÁR
סינֶטר
SAMU 48 בן שמואל
ROZSI 40 בת רוז׳י
Sári 21 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.

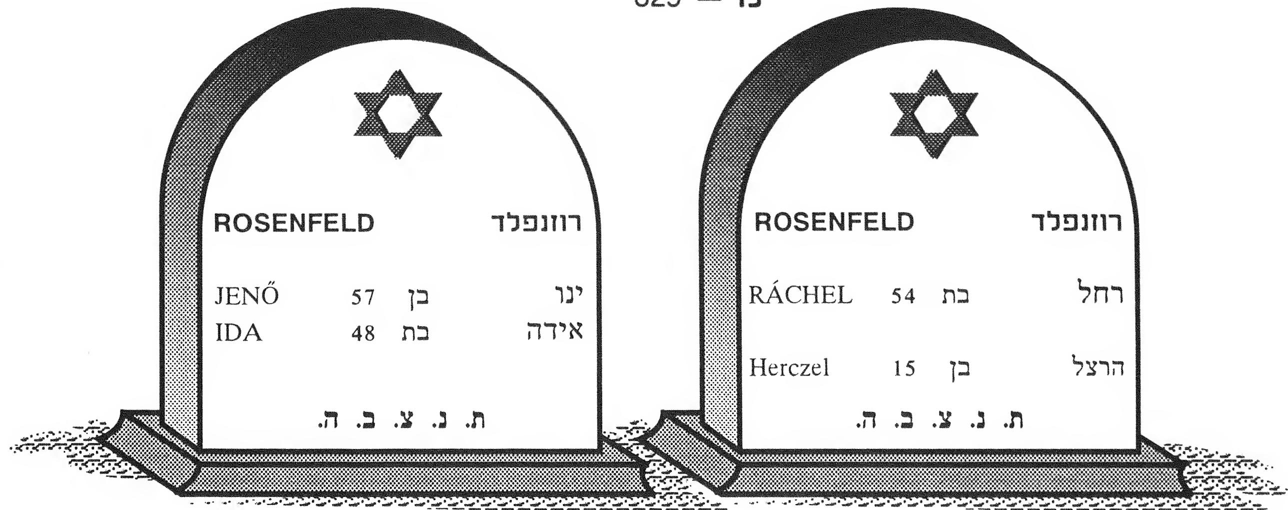

SCHREIBER
שרייבֶּר
IZIDOR 55 בן איזידור
IZIDOR- NÉ 45 בת אשתו
Joska 20 בן יוסף
Iluci 17 בן לאה
KÁLMÁN 80 בן קלמן
ת. נ. צ. ב. ה.
SCHERER
שֶרֶר
ÁRMIN 60 בן אָרמין
REGINA 55 בת רגינה
Dezső 33 בן דוד
Rozsi 30 בת רחל
Jenő 25 בן ינו
Gizi 22 בת גיזי
ת. נ. צ. ב. ה.

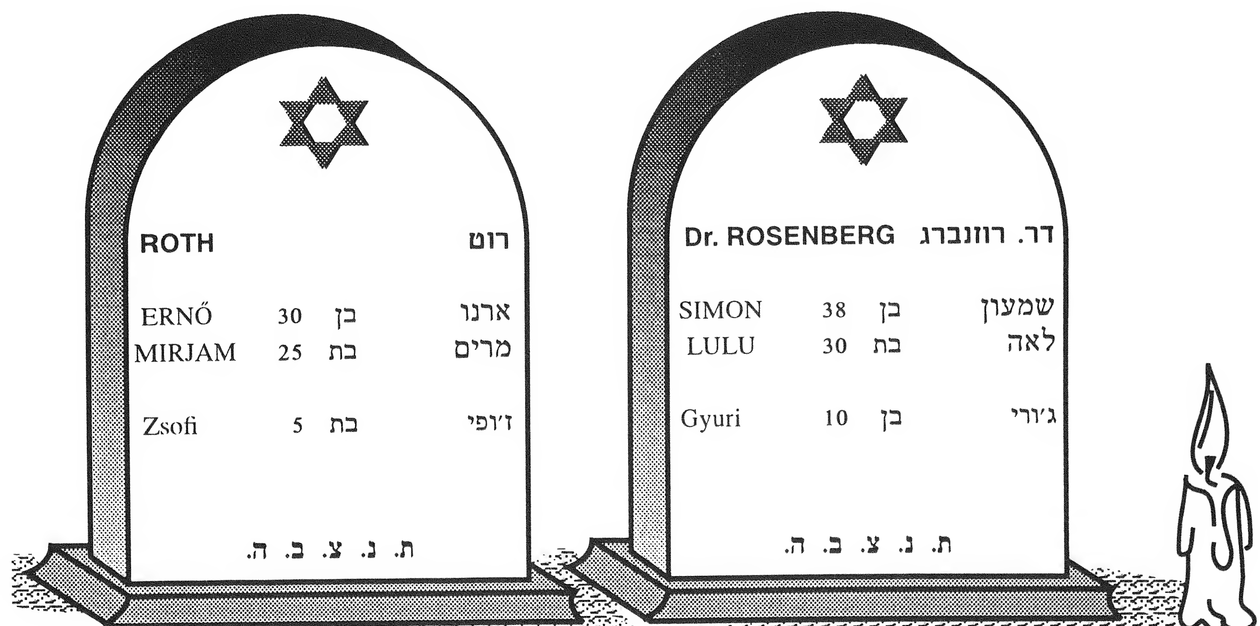

ROSENBERG רוזנברג
ANDOR 33 בן אנדור
MARGARET 28 בת מרגרֶט
ת. נ. צ. ב. ה.
ROTH רוט
ZOLI 50 בן זולי
HELÉN 44 בת הלֶן
ת. נ. צ. ב. ה.

ROTH רוט
LACI 53 בן לצי
ILONKA 48 בת אילונה
ת. נ. צ. ב. ה.
SCHŐN שון
ICIG 50 בן יצחק
HELÉN 45 בת חוה
ת. נ. צ. ב. ה.

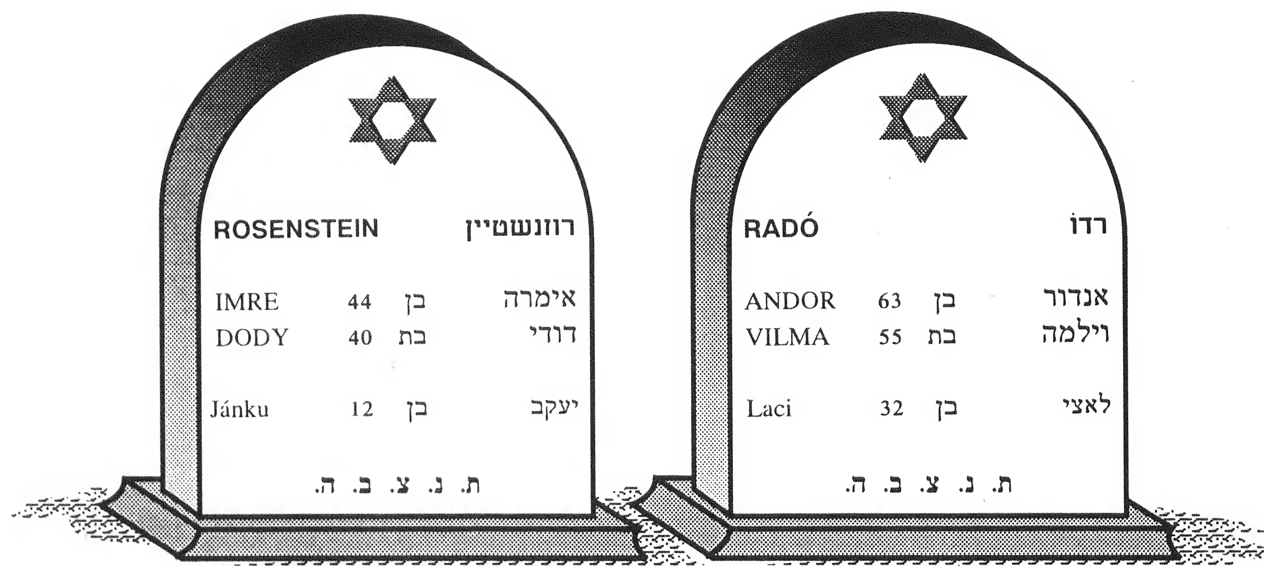

SALAMON שלומון
JONÁ 60 בן יונה
IDA 58 בת אידה
Joszef 25 בן יוסף
ת. נ. צ. ב. ה.
SALAMON שַלומון
JAKAB 59 בן יעקב
MANCI 47 בת מרים
Tibi 12 בן טיבי
Zsuzsi 9 בת שושנה
ת. נ. צ. ב. ה.

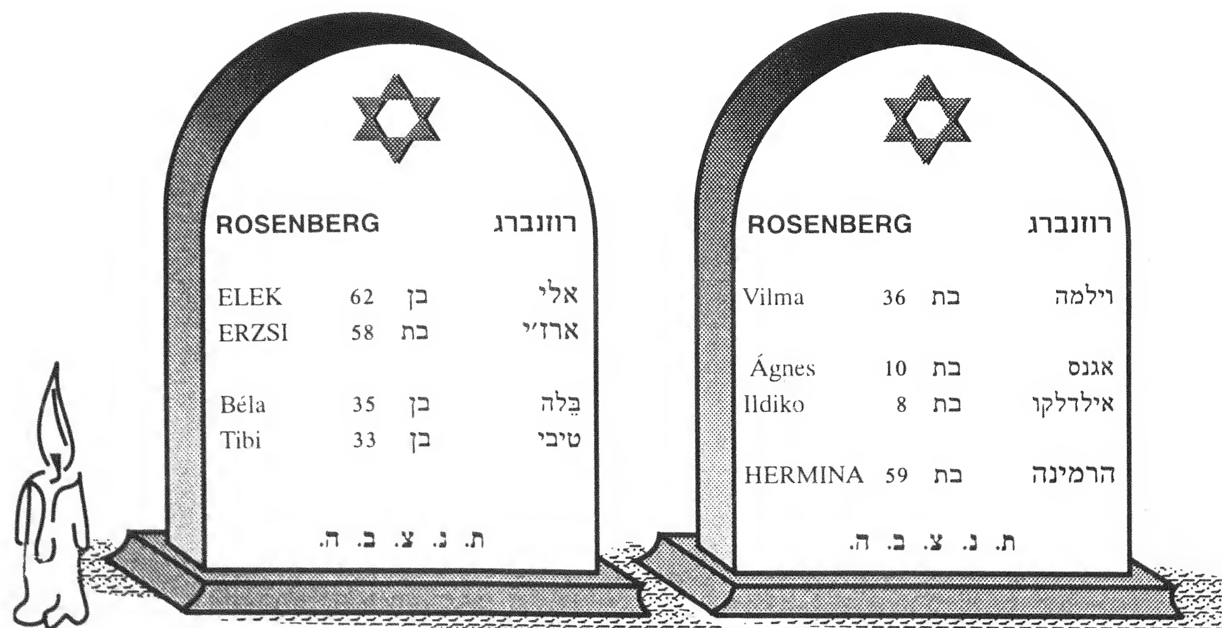

ROSENFELD רוזנפלד
JENŐ 57 בן ינו
IDA 48 בת אידה
ת. נ. צ. ב. ה.
ROSENFELD רוזנפלד
RÁCHEL 54 בת רחל
Herczel 15 בן הרצל
ת. נ. צ. ב. ה.

ROSENBERG רוזנברג
MÁRTA 75 בת מרים
Gizi 52 בת ג׳יזי
Gyula 47 בן ג׳ולה
ת. נ. צ. ב. ה.
ROSENBERG רוזנברג
VILMA 29 בת וילמה
Irén 8 בת אירן
Ági 6 בת אגי
ת. נ. צ. ב. ה.

ROTH רוט
ERNŐ 30 בן ארנו
MIRJAM 25 בת מרים
Zsofi 5 בת ז׳ופי
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr. ROSENBERG דר. רוזנברג
SIMON 38 בן שמעון
LULU 30 בת לאה
Gyuri 10 בן ג׳ורי
ת. נ. צ. ב. ה.

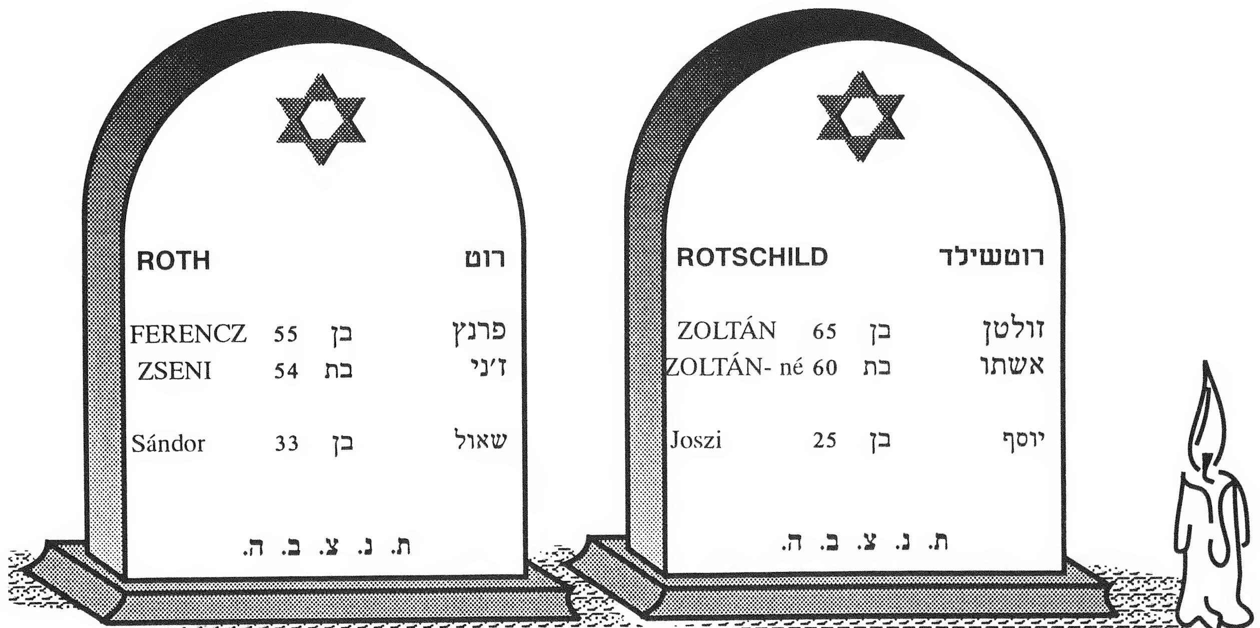

ROSENSTEIN רוזנשטיין
JOZSEF 71 בן יוסף
Málcsi 38 בת מלכה
ת. נ. צ. ב. ה.
ROSENBERG רוזנברג
JENŐ 63 בן יֶנו
HILDA 60 בת הילדה
ת. נ. צ. ב. ה.

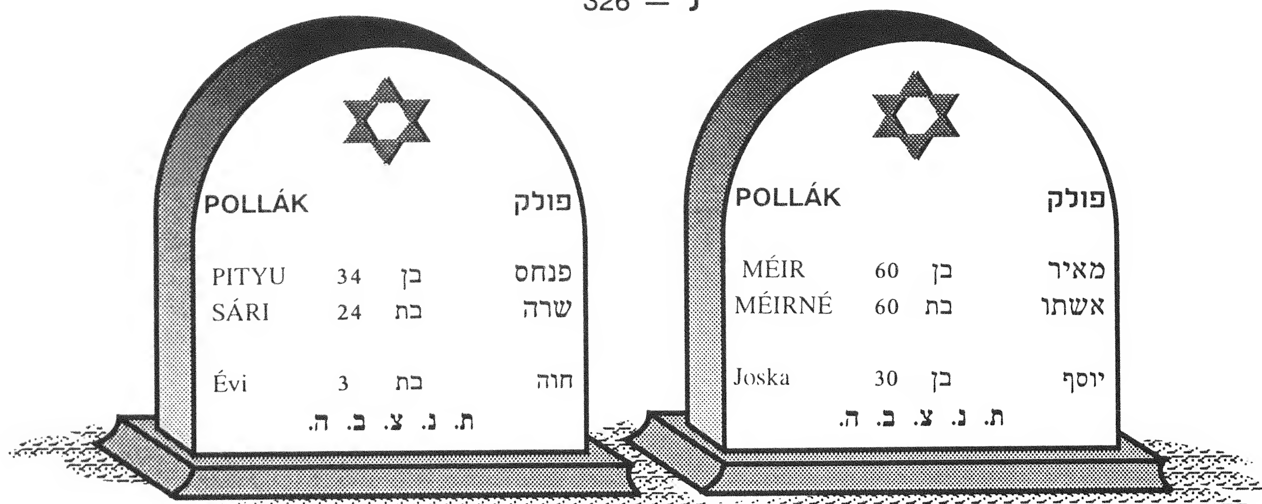

RADÓ רדו׳
ANDOR 63 בן אנדור
VILMA 55 בת וילמה
Laci 32 בן לאצי
ת. נ. צ. ב. ה.
ROSENSTEIN רוזנשטיין
IMRE 44 בן אימרה
DODY 40 בת דודי
Jánku 12 בן יעקב
ת. נ. צ. ב. ה.

ROSENBERG רוזנברג
Vilma 36 בת וילמה
Ágnes 10 בת אגנס
Ildiko 8 בת אילדלקו
HERMINA 59 בת הרמינה
ת. נ. צ. ב. ה.
ROSENBERG רוזנברג
ELEK 62 בן אלי
ERZSI 58 בת ארז׳י
Béla 35 בן בֵּלה
Tibi 33 בן טיבי
ת. נ. צ. ב. ה.

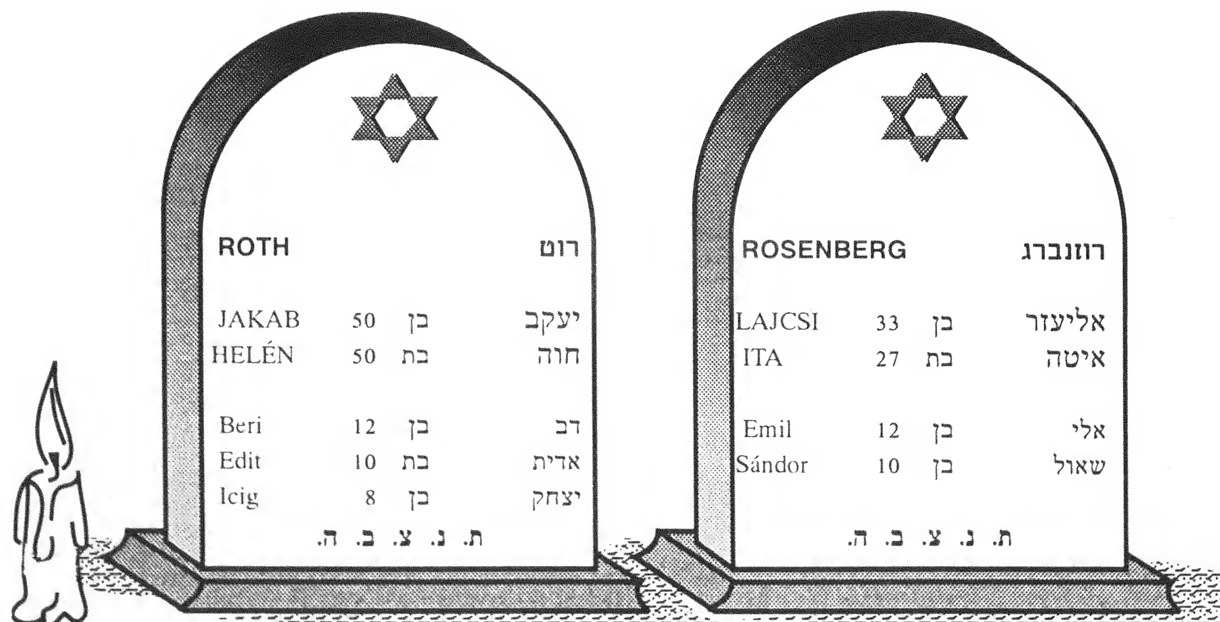

Dr. ROSENCVEIG דר. רוזנצוייג
ERNŐ 36 בן ארנו
LULU 30 בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.
ROSENFELD רוזנפלד
IGNÁC 75 בן איגנץ
HANi 70 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.

ROSENCVEIG רוזנצוייג
SÁNDOR 67 בן שאול
ARANKA 60 בת זהבה
Pityu 28 בן פנחס
ת. נ. צ. ב. ה.
ROSENFELD רוזנפלד
MÁRTON 56 בן מרדכי
LEA 47 בת לאה
Sanyi 31 בן שמואל
ת. נ. צ. ב. ה.

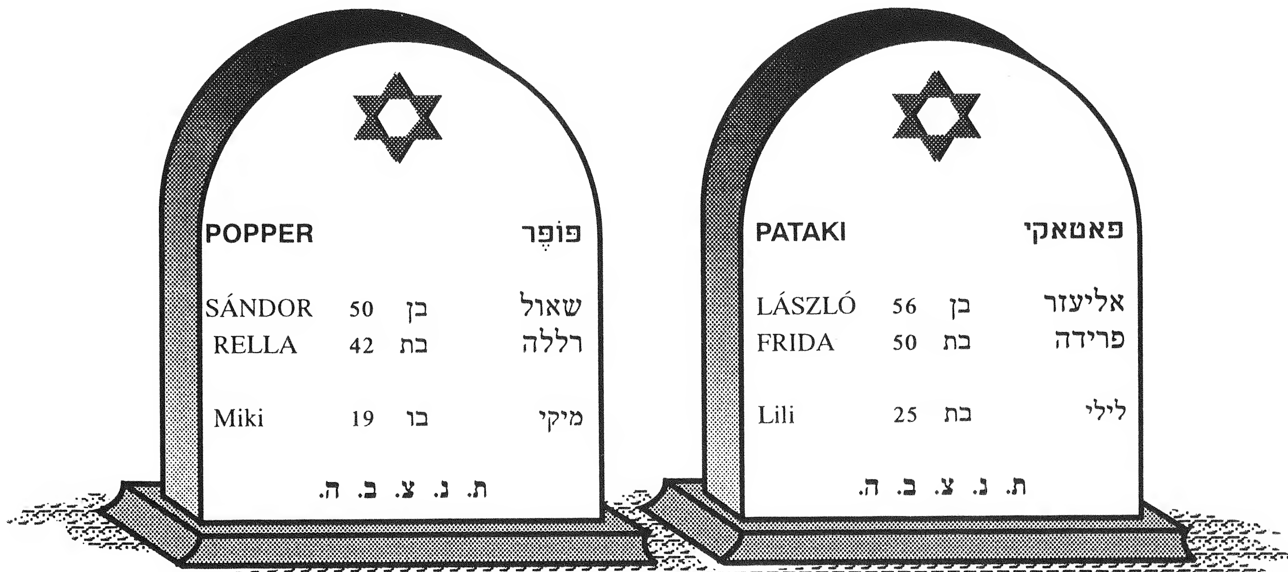

ROTH רוט
FERENCZ 55 בן פרנץ
ZSENI 54 בת ז'ני
Sándor 33 בן שאול
ת. נ. צ. ב. ה.
ROTSCHILD רוטשילד
ZOLTÁN 65 בן זולטן
ZOLTÁN- né 60 בת אשתו
Joszi 25 בן יוסף
ת. נ. צ. ב. ה.

POLLÁK פולק
MÉIR 60 בן מאיר
MÉIRNÉ 60 בת אשתו
Joska 30 בן יוסף
ת. נ. צ. ב. ה.
POLLÁK פולק
PITYU 34 בן פנחס
SÁRI 24 בת שרה
Évi 3 בת חוה
ת. נ. צ. ב. ה.

RAICHSTEIN רייכשטיין
JÁKOB 58 בן יעקב
FRIDA 49 בת פריידה
Magda 20 בת מגדה
Rajzi 16 בת רייזל
ת. נ. צ. ב. ה.
PERL פרל
FERENCZ 46 בן פרץ
FÁNI 44 בת פַני
Dezső 22 בן דוד
Márton 22 בן מרדכי
ת. נ. צ. ב. ה.

ROSENBERG רוזנברג
LAJCSI 33 בן אליעזר
ITA 27 בת איטה
Emil 12 בן אלי
Sándor 10 בן שאול
ת. נ. צ. ב. ה.
ROTH רוט
JAKAB 50 בן יעקב
HELÉN 50 בת חוה
Beri 12 בן דב
Edit 10 בת אדית
Icig 8 בן יצחק
ת. נ. צ. ב. ה.

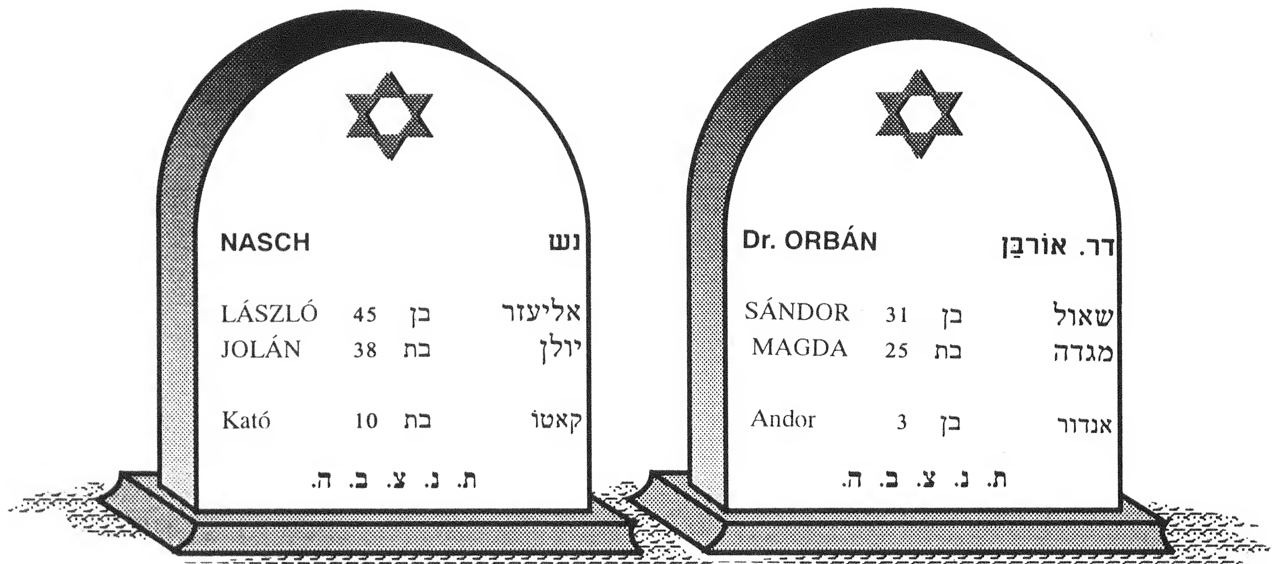

NEUMAN נוימן
ZSIGA 70 בן זשיגה
PAOLA 65 בת פולה
ת. נ. צ. ב. ה.
PREISLER פרייסלר
HÁNI 66 בת חנה
Málcsi 34 בת מלכה
ת. נ. צ. ב. ה.

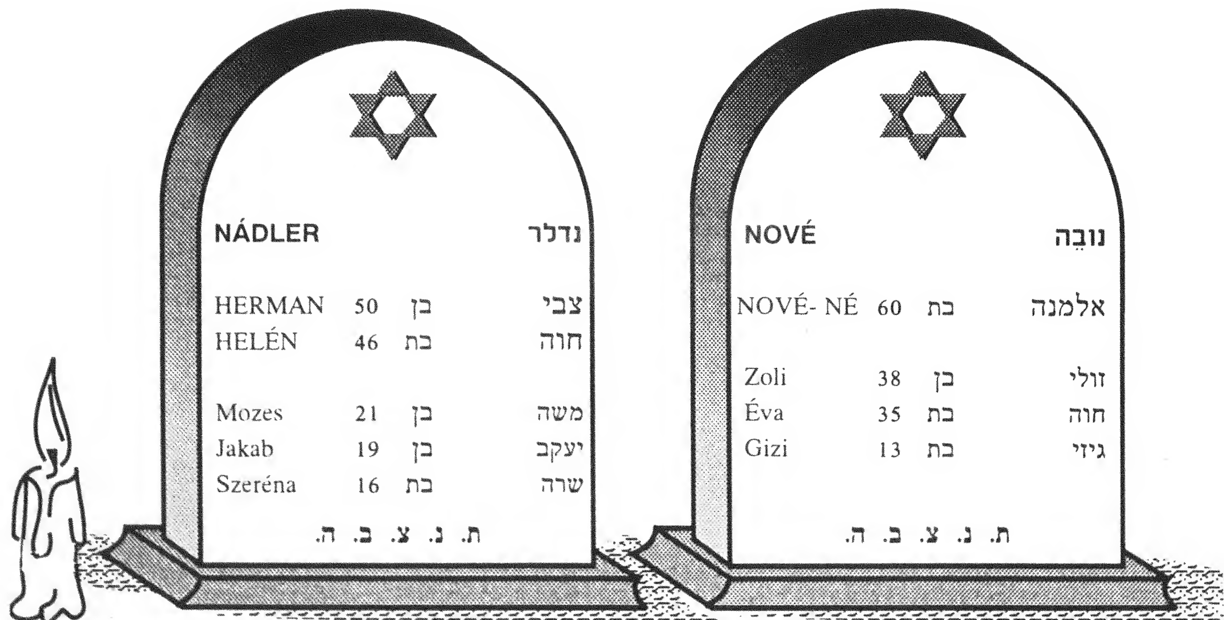

POPPER פופר
SÁNDOR 50 בן שאול
RELLA 42 בת רללה
Miki 19 בנ מיקי
ת. נ. צ. ב. ה.
PATAKI פאטאקי
LÁSZLÓ 56 בן אליעזר
FRIDA 50 בת פרידה
Lili 25 בת לילי
ת. נ. צ. ב. ה.

POLLÁK פולק
JOSZEF 51 בן יוסף
RÁCHEL 41 בת רחל
Évi 14 בת חוה
Ávrum 12 בן אברהם
Smilu 9 בן שמואל
Mardecháj 7 בן מרדכי
Jechiel 4 בן יחיאל
Blimu 1 בת בלימו
ת. נ. צ. ב. ה.
PERL פרל
IDA 29 בת אידה
Giti 8 בת גיטה
Smuel 6 בן שמואל
Frádi 3 בתת פריידה
ת. נ. צ. ב. ה.

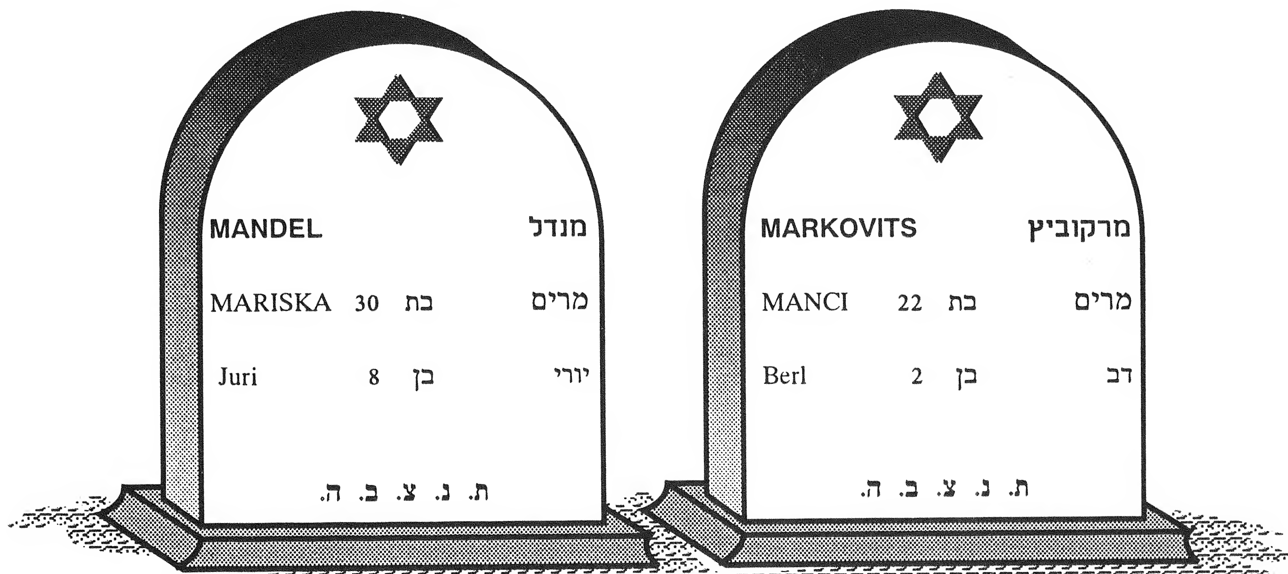

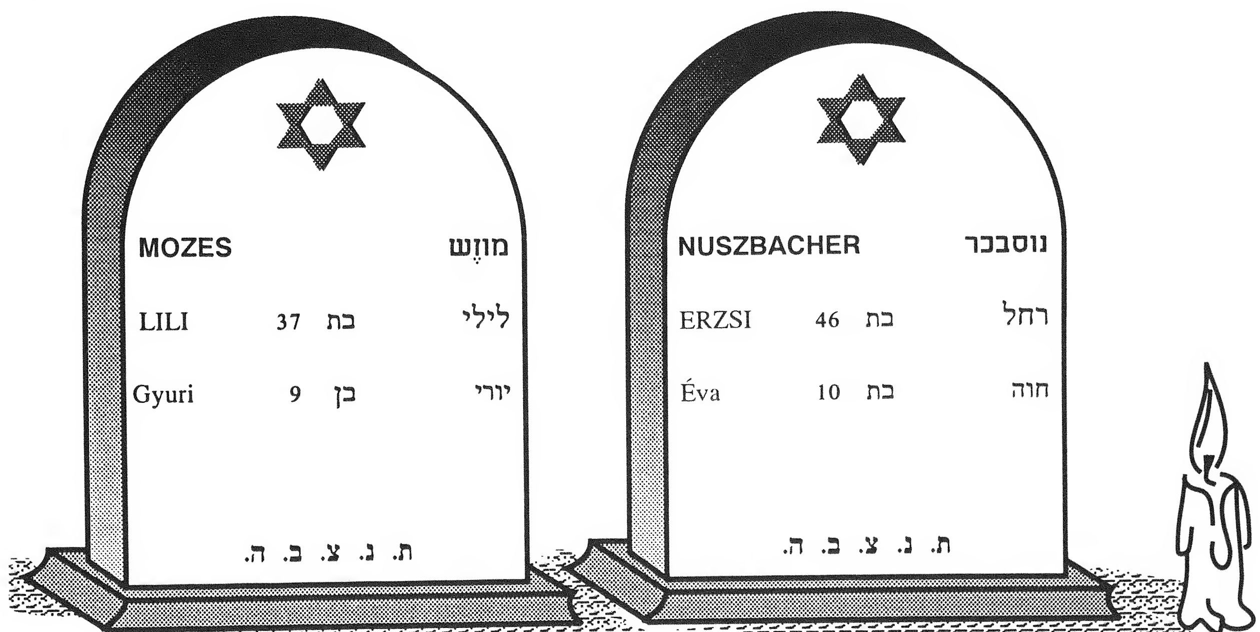

NUSZBACHER
נוסבכר
ESZTER 52 בת אסתר
Lili 31 בת לילי
ת. נ. צ. ב. ה.
NOTI
נוטי
SAROLTA 39 בת שרה
Szuszana 9 בת שושנה
ת. נ. צ. ב. ה.

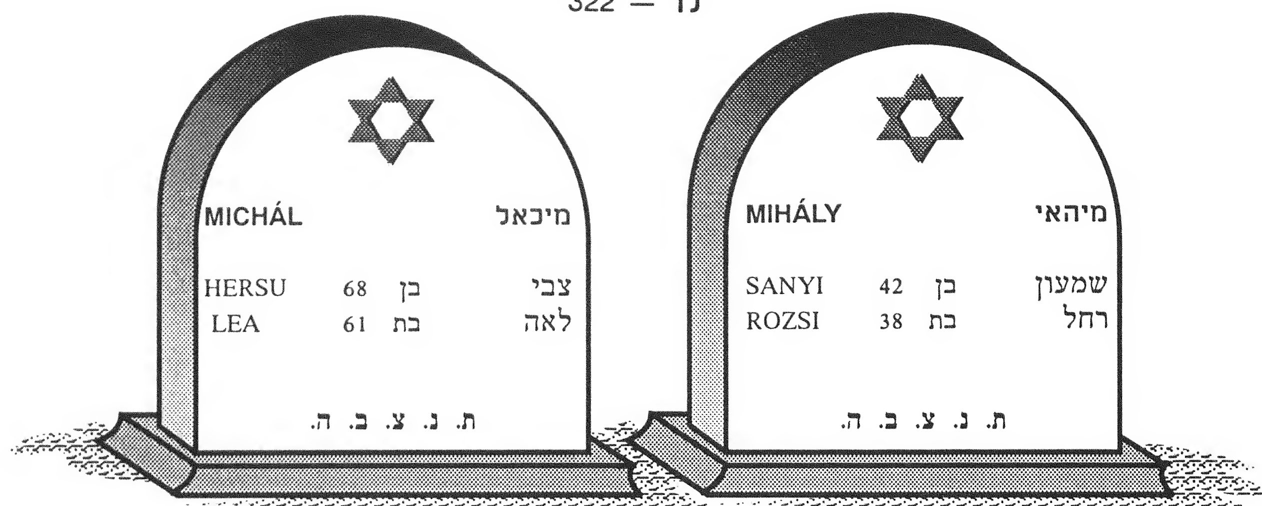

NASCH
נש
LÁSZLÓ 45 בן אליעזר
JOLÁN 38 בת יולן
Kató 10 בת קאטו
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr. ORBÁN
דר. אורבַן
SÁNDOR 31 בן שאול
MAGDA 25 בת מגדה
Andor 3 בן אנדור
ת. נ. צ. ב. ה.

NÁDLER
נדלר
HERMAN 50 בן צבי
HELÉN 46 בת חוה
Mozes 21 בן משה
Jakab 19 בן יעקב
Szeréna 16 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.
NOVÉ
נובֵה
NOVÉ- NÉ 60 בת אלמנה
Zoli 38 בן זולי
Éva 35 בת חוה
Gizi 13 בת גיזי
ת. נ. צ. ב. ה.

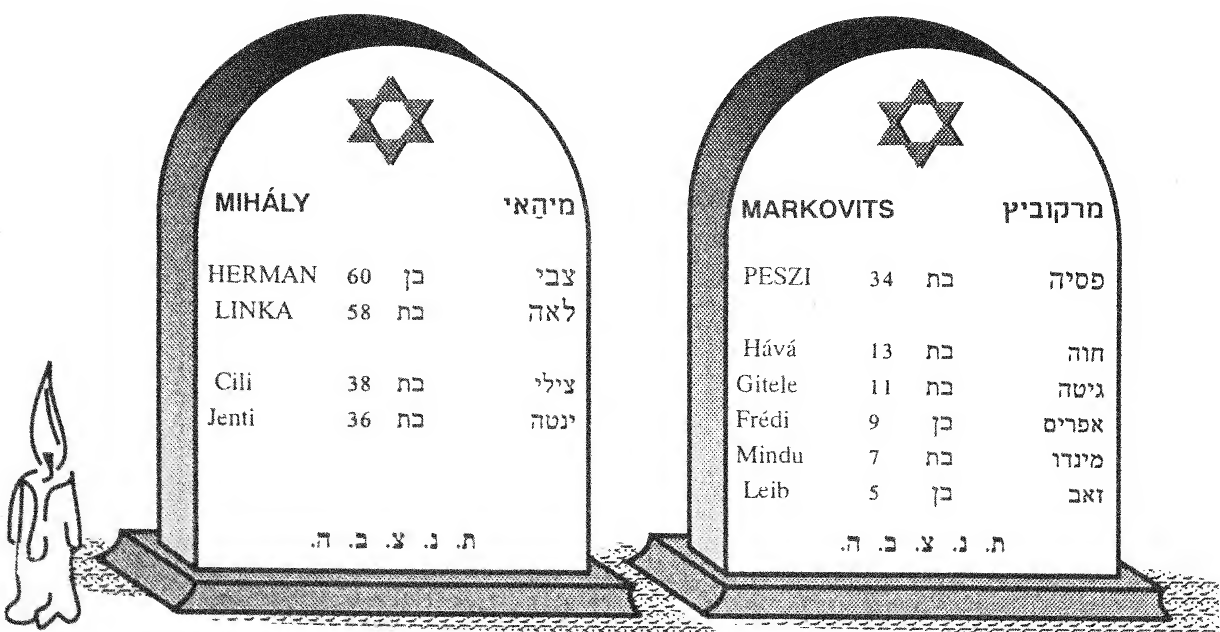

MARKOVITS מרקוביץ
PALI 48 בן פנחס
BŐSKE 40 בת בושקָה
ת. נ. צ. ב. ה.
MENDELOVITS מנדלוביטש
SAMU 58 בת שמעון
MIRJAM 50 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.

MANDEL מנדל
MARISKA 30 בת מרים
Juri 8 בן יורי
ת. נ. צ. ב. ה.
MARKOVITS מרקוביץ
MANCI 22 בת מרים
Berl 2 בן דב
ת. נ. צ. ב. ה.

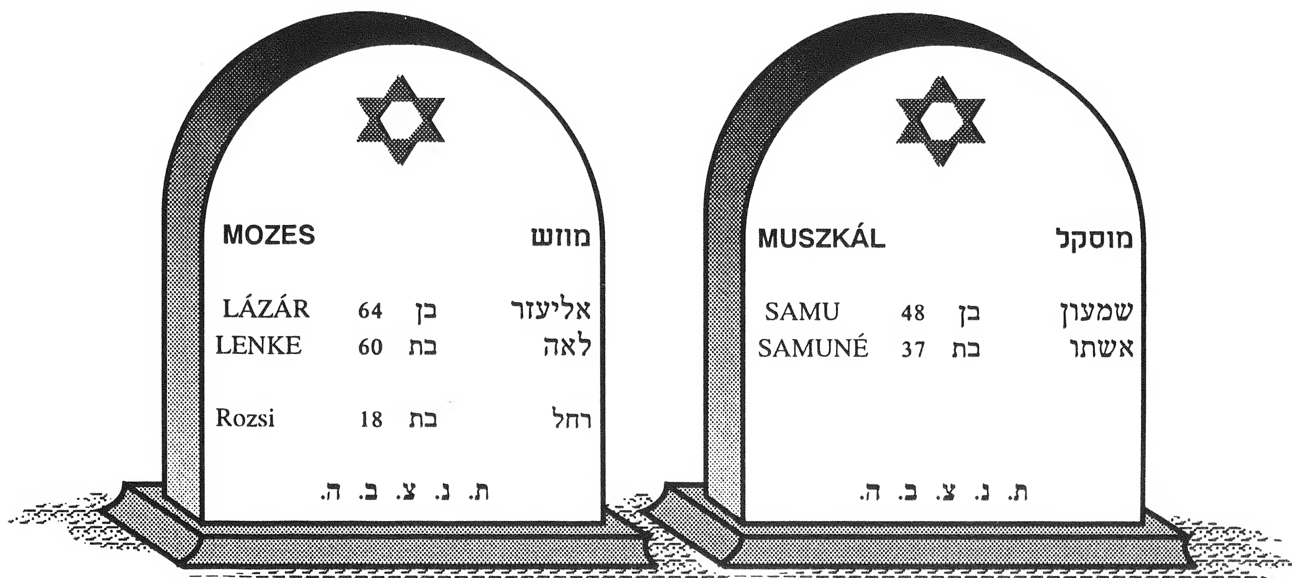

MOZES מוזֶש
LILI 37 בת לילי
Gyuri 9 בן יורי
ת. נ. צ. ב. ה.
NUSZBACHER נוסבכר
ERZSI 46 בת רחל
Éva 10 בת חוה
ת. נ. צ. ב. ה.

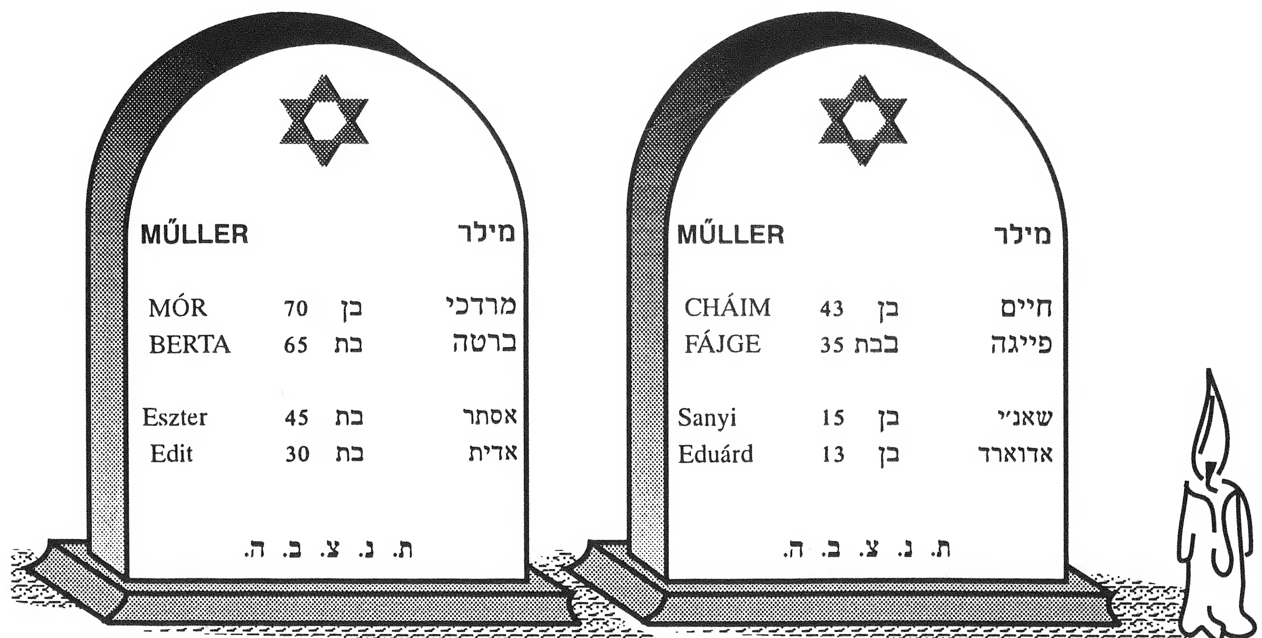

MICHÁL מיכאל
HERSU 68 בן צבי
LEA 61 בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.
MIHÁLY מיהאי
SANYI 42 בן שמעון
ROZSI 38 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.

MIHÁLY מיהַאי
FRIDA 40 בת פרידה
Hersu 10 בן צבי
ת. נ. צ. ב. ה.
MANDEL מנדל
PALI 48 בן רפאל
Tibi 20 בן טיבי
ת. נ. צ. ב. ה.

MIHÁLY מיהַאי
HERMAN 60 בן צבי
LINKA 58 בת לאה
Cili 38 בת צילי
Jenti 36 בת ינטה
ת. נ. צ. ב. ה.
MARKOVITS מרקוביץ
PESZI 34 בת פסיה
Hává 13 בת חוה
Gitele 11 בת גיטה
Frédi 9 בן אפרים
Mindu 7 בת מינדו
Leib 5 בן זאב
ת. נ. צ. ב. ה.

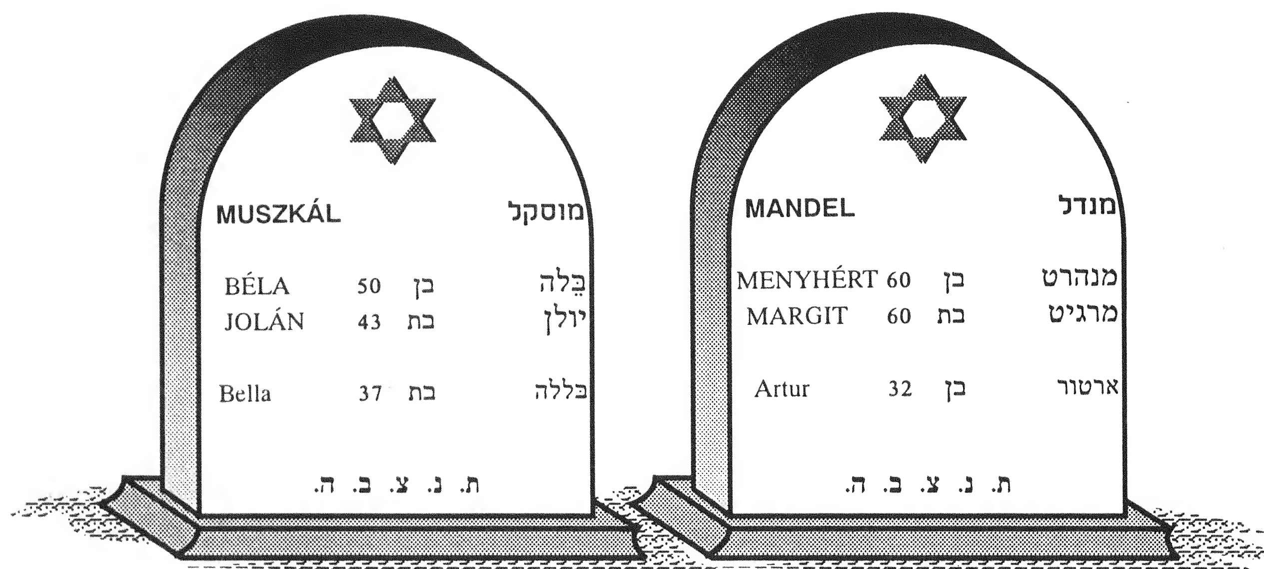

MARKOVITS מרקוביץ
BERTA 36 בת ברטה
Ági 10 בת אגי
ת. נ. צ. ב. ה.
MAOSZKOPF מאוסקופ
MIKLÓS 45 בן מיקלוש
Péter 9 בן פנחס
ת. נ. צ. ב. ה.

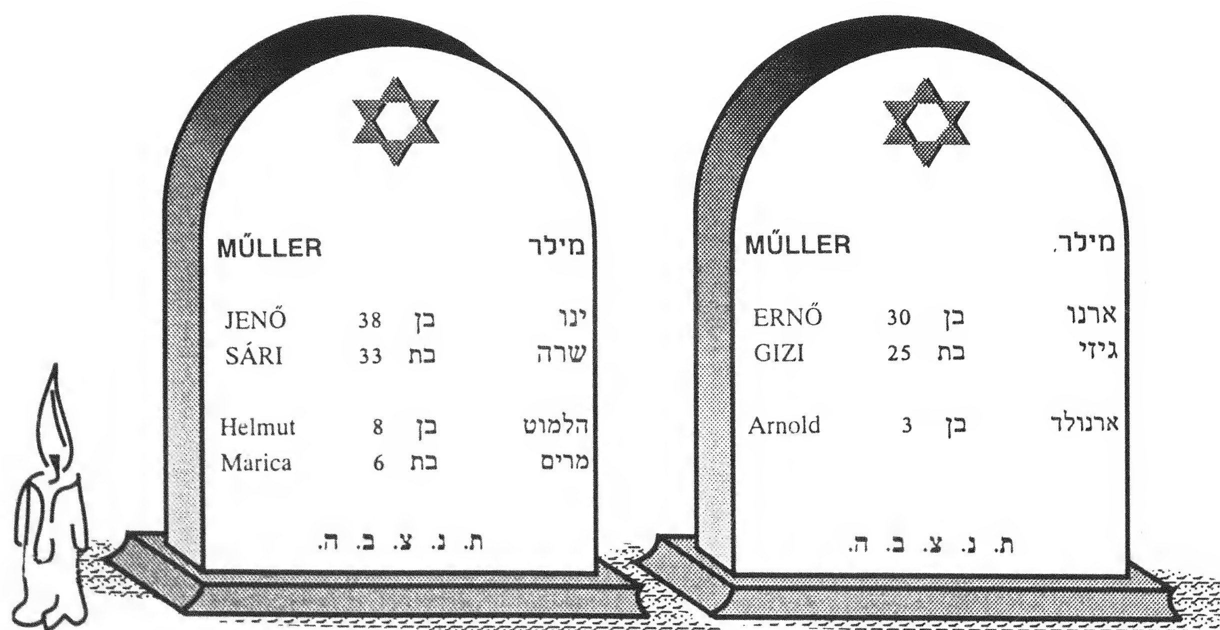

MOZES מוזש
LÁZÁR 64 בן אליעזר
LENKE 60 בת לאה
Rozsi 18 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.
MUSZKÁL מוסקל
SAMU 48 בן שמעון
SAMUNÉ 37 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

MŰLLER מילר
MÓR 70 בן מרדכי
BERTA 65 בת ברטה
Eszter 45 בת אסתר
Edit 30 בת אדית
ת. נ. צ. ב. ה.
MŰLLER מילר
CHÁIM 43 בן חיים
FÁJGE 35 בבת פייגה
Sanyi 15 בן שאני׳
Eduárd 13 בן אדוארד
ת. נ. צ. ב. ה.

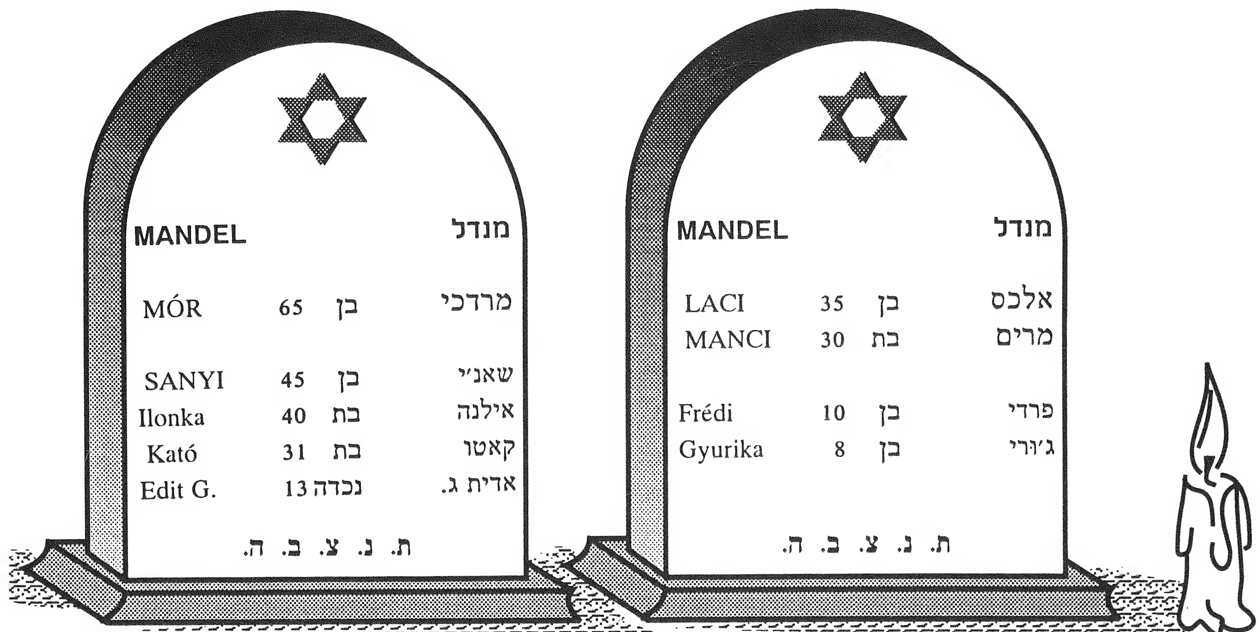

MOZES
מווש
MÁRTON 70 בן
מרדכי
MÁRTON- né 65 בת
אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.
MÁRKUSZ
מרכוס
ADOLF 62 בן
אדולף
ADOLFNÉ 60 בת
אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

MUSZKÁL
מוסקל
BÉLA 50 בן
בֵּלה
JOLÁN 43 בת
יולן
Bella 37 בת
בללה
ת. נ. צ. ב. ה.
MANDEL
מנדל
MENYHÉRT 60 בן
מנהרט
MARGIT 60 בת
מרגיט
Artur 32 בן
ארטור
ת. נ. צ. ב. ה.

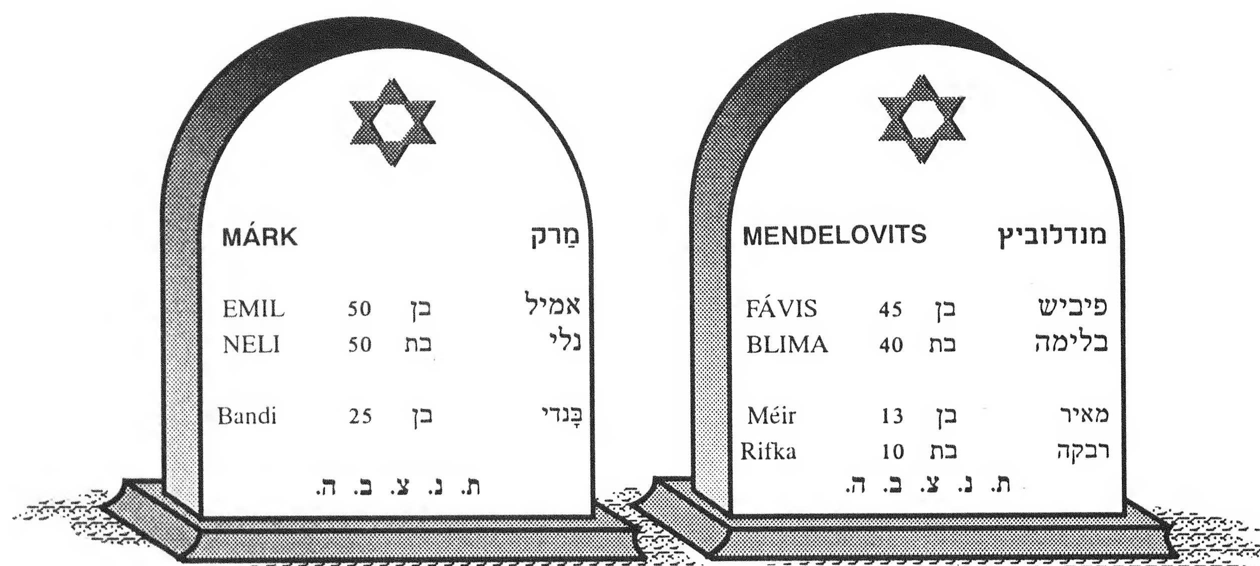

MŰLLER
מילר
JENŐ 38 בן
ינו
SÁRI 33 בת
שרה
Helmut 8 בן
הלמוט
Marica 6 בת
מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
MŰLLER
מילר.
ERNŐ 30 בן
ארנו
GIZI 25 בת
גיזי
Arnold 3 בן
ארנולד
ת. נ. צ. ב. ה.

MANDEL מנדל
ADOLF 65 בן אדולף
ADOLFNÉ 60 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.
MIKLÓS מיקלוש
BLANKA 38 בת בלנקה
Aranka 10 בת שושנה
ת. נ. צ. ב. ה.

MŰLLER מילר
VILI 40 בן וילי
KLÁRI 33 בת קלרי
Sámuel 12 בן שמואל
ת. נ. צ. ב. ה.
MENDELOVITS מנדלוביטש
SZRULI 38 בן ישראל
ESZTER 36 בת אסתר
Icig 7 בן יצחק
ת. נ. צ. ב. ה.

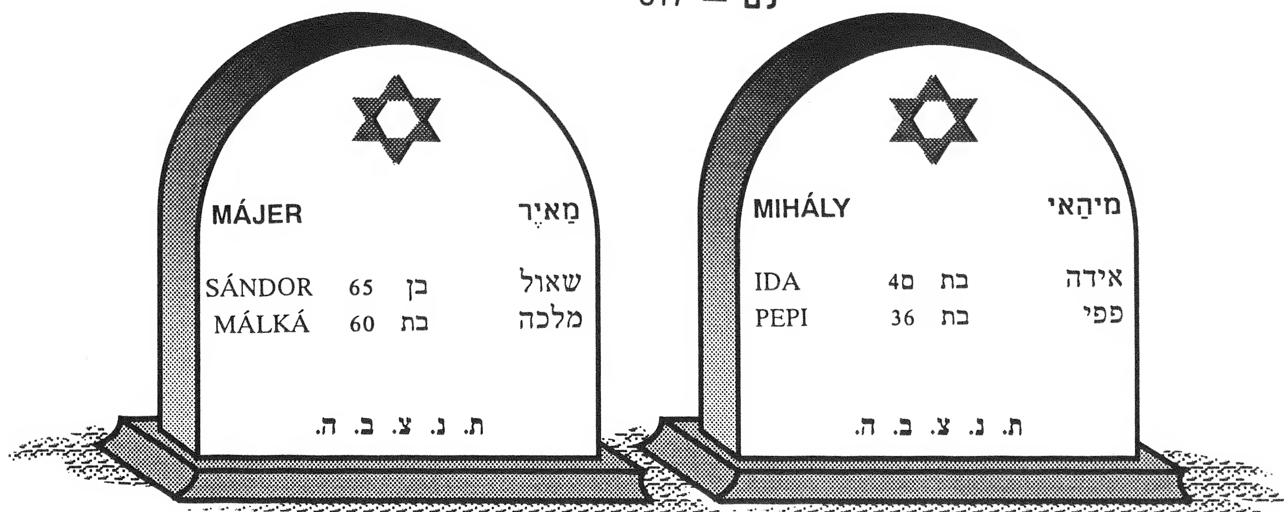

MANDEL מנדל
MÓR 65 בן מרדכי
SANYI 45 בן שאנ׳י
Ilonka 40 בת אילנה
Kató 31 בת קאטו
Edit G. 13 נכדה אדית ג.
ת. נ. צ. ב. ה.
MANDEL מנדל
LACI 35 בן אלכס
MANCI 30 בת מרים
Frédi 10 בן פרדי
Gyurika 8 בן ג׳ורי
ת. נ. צ. ב. ה.

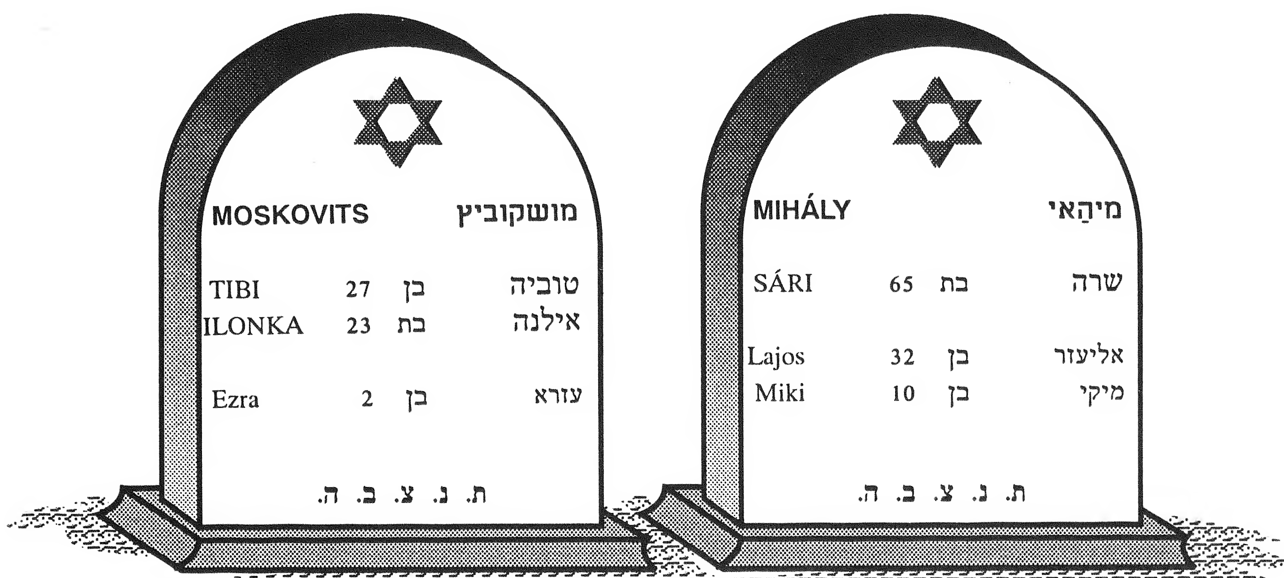

MENDEL מֶנדֶל
HERMAN 31 בן צבי
GIZI 28 בת גיזי
ת. נ. צ. ב. ה.
MOSKOVITS מושקוביטש
JASZI 50 בן יוסף
CHÁNÁ 47 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.

MÁRK מַרק
EMIL 50 בן אמיל
NELI 50 בת נלי
Bandi 25 בן בַּנדי
ת. נ. צ. ב. ה.
MENDELOVITS מנדלוביץ
FÁVIS 45 בן פיביש
BLIMA 40 בת בלימה
Méir 13 בן מאיר
Rifka 10 בת רבקה
ת. נ. צ. ב. ה.

MOSKOVITS מושקוביץ
ÁVRÁM 42 בן אברהם
ROZÁLIA 40 בת רחל
Frida 22 בת פרידה
Hanna 20 בת חנה
Cili 18 בת צילי
Gizi 16 בת גיזי
Olga 14 בת אולגה
ת. נ. צ. ב. ה.
MOSKOVITS מושקוביץ
FEIGE 48 בת צפורה
Cháim 22 בן חיים
Lea 18 בת לאה
Ráchel 16 בת רחל
Hédi 14 בת היידי
Zélig 4 בן זליג
ת. נ. צ. ב. ה.

MÁJER
מַאיֶר
SÁNDOR 65 בן שאול
MÁLKÁ 60 בת מלכה
ת. נ. צ. ב. ה.
MIHÁLY
מִיהַאי
IDA 40 בת אידה
PEPI 36 בת פפי
ת. נ. צ. ב. ה.

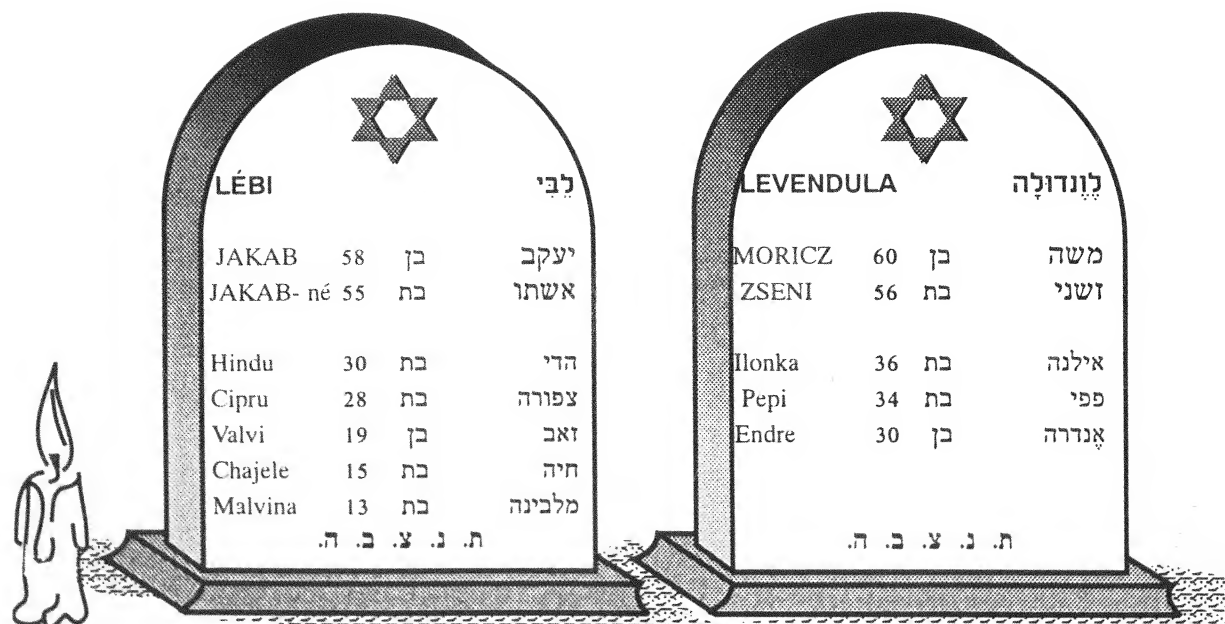

MOSKOVITS
מושקוביץ
TIBI 27 בן טוביה
ILONKA 23 בת אילנה
Ezra 2 בן עזרא
ת. נ. צ. ב. ה.
MIHÁLY
מִיהַאי
SÁRI 65 בת שרה
Lajos 32 בן אליעזר
Miki 10 בן מיקי
ת. נ. צ. ב. ה.

MUSZKÁL
מוסקַל
SILI 45 בן יהושע
SILINÉ 45 בת אשתו
Tibi 20 בן טיבי
Iván 18 בן איבן
Andor 16 בן אנדור
Frédi 14 בן פרדי
Ernő 12 בן ארנו
Miki 10 בן משה
ת. נ. צ. ב. ה.
MUSZKÁL
מוסקל
SÁNDOR 47 בן שאול
SZERÉN 42 בת שרה
Lájbi 16 בן אריה
Itu 14 בת איטה
Bluma 12 בת בלימה
Mardecháj 10 בן מרדכי
ת. נ. צ. ב. ה.

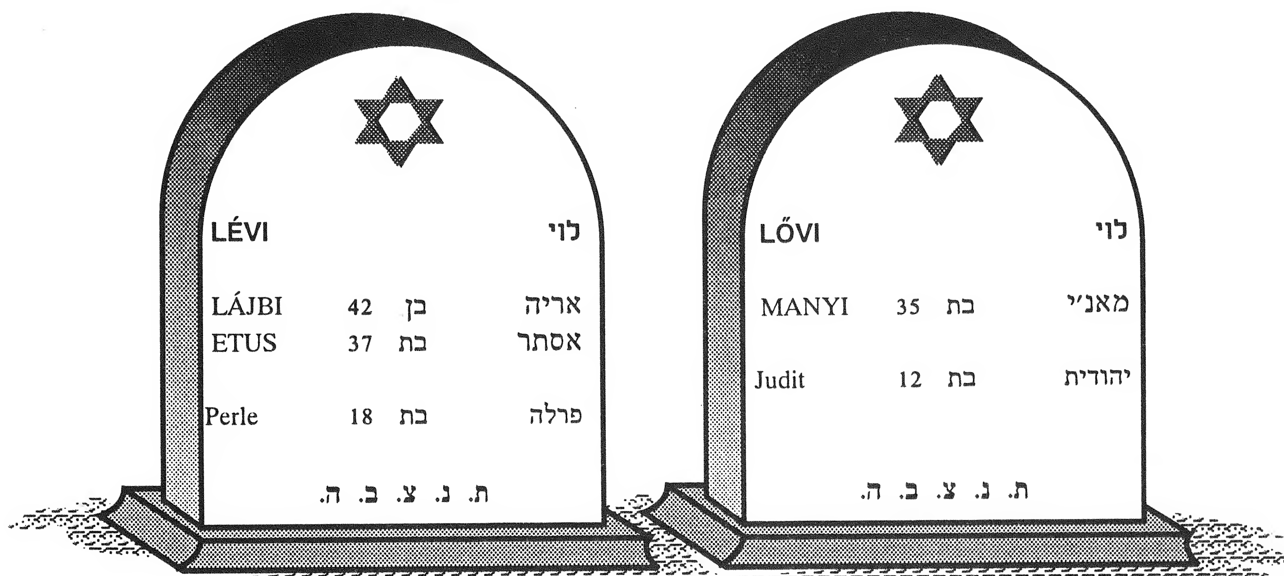

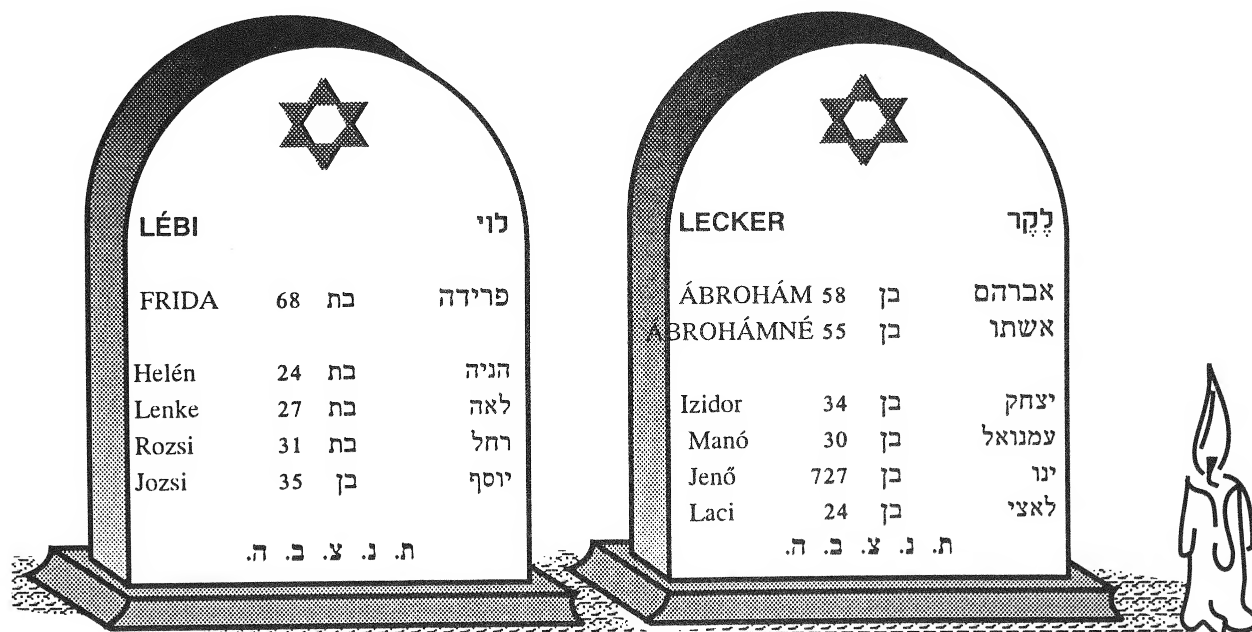

MIKLÓS מיקלוש
BLANKA 43 בת בלנקה
Aranka 20 בת זהבה
ת. נ. צ. ב. ה.
MARKOVITS מרקוביץ
BÉLA 44 בן ברוך
ERZSI 42 בת אֶרזשי
ת. נ. צ. ב. ה.

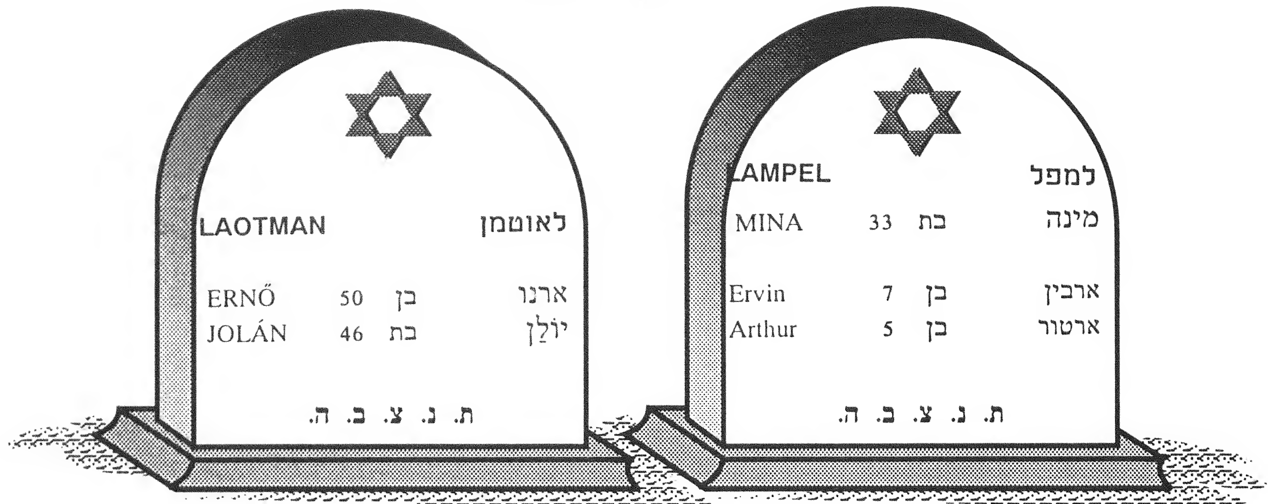

MARKOVITS מרקוביץ
LAJOS 40 בן אליעזר
ELZA 33 בת אלזה
Andor 18 בן אנדור
ת. נ. צ. ב. ה.
MUSZKÁL מוסקַל
LENKE 57 בת לאה
Piri 22 בת פירי
ת. נ. צ. ב. ה.

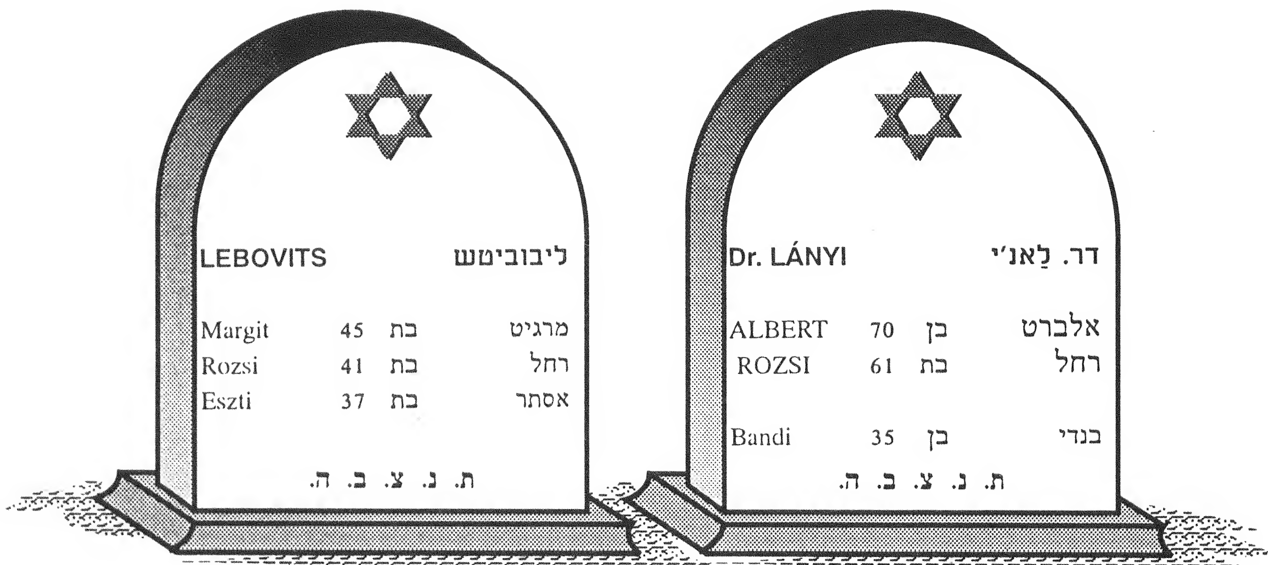

LÉBI לֵבִי
JAKAB 58 בן יעקב
JAKAB- né 55 בת אשתו
Hindu 30 בת הדי
Cipru 28 בת צפורה
Valvi 19 בן זאב
Chajele 15 בת חיה
Malvina 13 בת מלבינה
ת. נ. צ. ב. ה.
LEVENDULA לֶוֶנדוּלָה
MORICZ 60 בן משה
ZSENI 56 בת זשני
Ilonka 36 בת אילנה
Pepi 34 בת פפי
Endre 30 בן אֶנדרה
ת. נ. צ. ב. ה.

LENGYEL לֶנדֶ׳ל
MIKLOS 70 בן מיקלוש
ILONA 63 בת אילונה
ת. נ. צ. ב. ה.
LÁZÁR לזר
ÁVRÁM 70 בן אברהם
CHÁJÁ 65 בת חיה
ת. נ. צ. ב. ה.

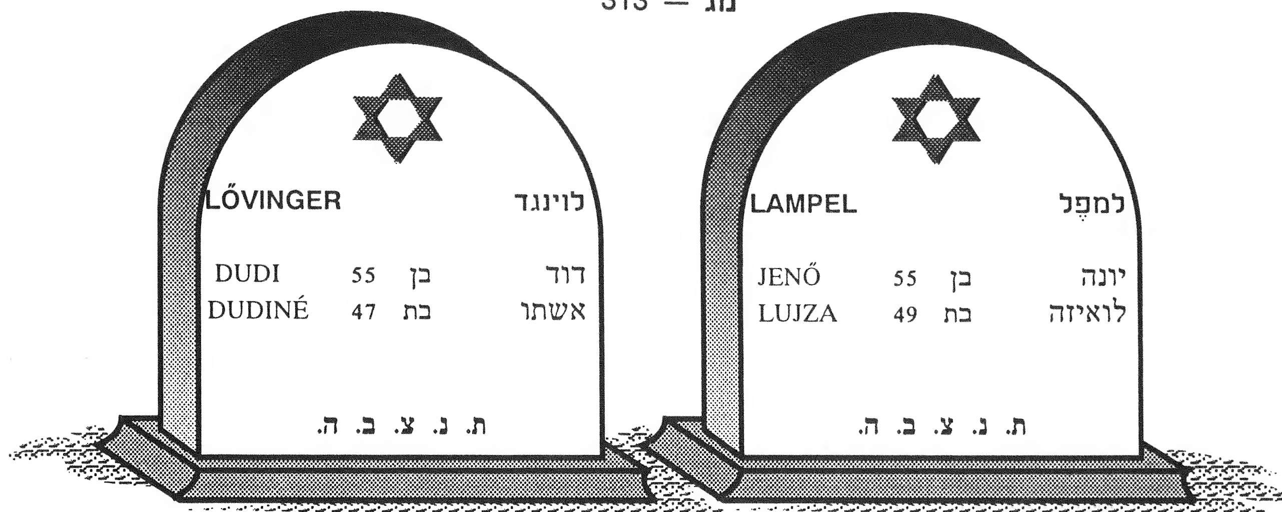

LÉVI לוי
LÁJBI 42 בן אריה
ETUS 37 בת אסתר
Perle 18 בת פרלה
ת. נ. צ. ב. ה.
LŐVI לוי
MANYI 35 בת מאני׳
Judit 12 בת יהודית
ת. נ. צ. ב. ה.

LÉBI לוי
FRIDA 68 בת פרידה
Helén 24 בת הניה
Lenke 27 בת לאה
Rozsi 31 בת רחל
Jozsi 35 בן יוסף
ת. נ. צ. ב. ה.
LECKER לֶקֶר
ÁBROHÁM 58 בן אברהם
ÁBROHÁMNÉ 55 בן אשתו
Izidor 34 בן יצחק
Manó 30 בן עמנואל
Jenő 727 בן ינו
Laci 24 בן לאצי
ת. נ. צ. ב. ה.

LAOTMAN לאוטמן
ERNŐ 50 בן ארנו
JOLÁN 46 בת יולַן
ת. נ. צ. ב. ה.
LAMPEL למפל
MINA 33 בת מינה
Ervin 7 בן ארבין
Arthur 5 בן ארטור
ת. נ. צ. ב. ה.

LEBOVITS ליבוביטש
Margit 45 בת מרגיט
Rozsi 41 בת רחל
Eszti 37 בת אסתר
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr. LÁNYI דר. לַאנ׳י
ALBERT 70 בן אלברט
ROZSI 61 בת רחל
Bandi 35 בן בנדי
ת. נ. צ. ב. ה.

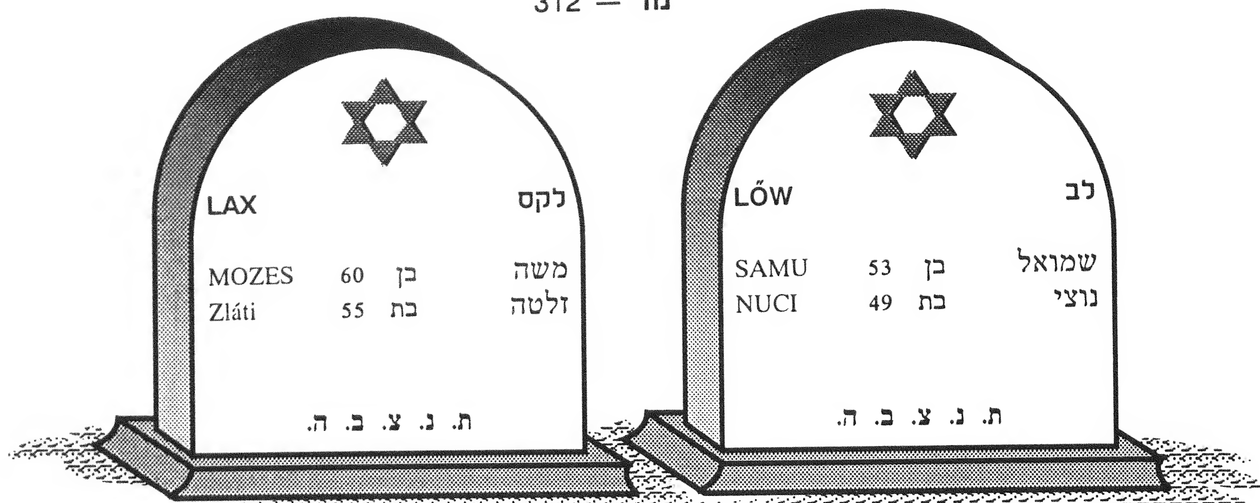

LŐVI לוי
ÁVRAHÁM 62 בן אברהם
MÁLCSI 62 בת מלכה
Jolán 34 בת יולַן
Miki 32 בן מיקי
ת. נ. צ. ב. ה.
LŐVI לוי
IGNÁCZ 67 בן איגנץ
PEPI 62 בת פפי
Rozsi 30 בת רחל
Lili 24 בת לילי
ת. נ. צ. ב. ה.

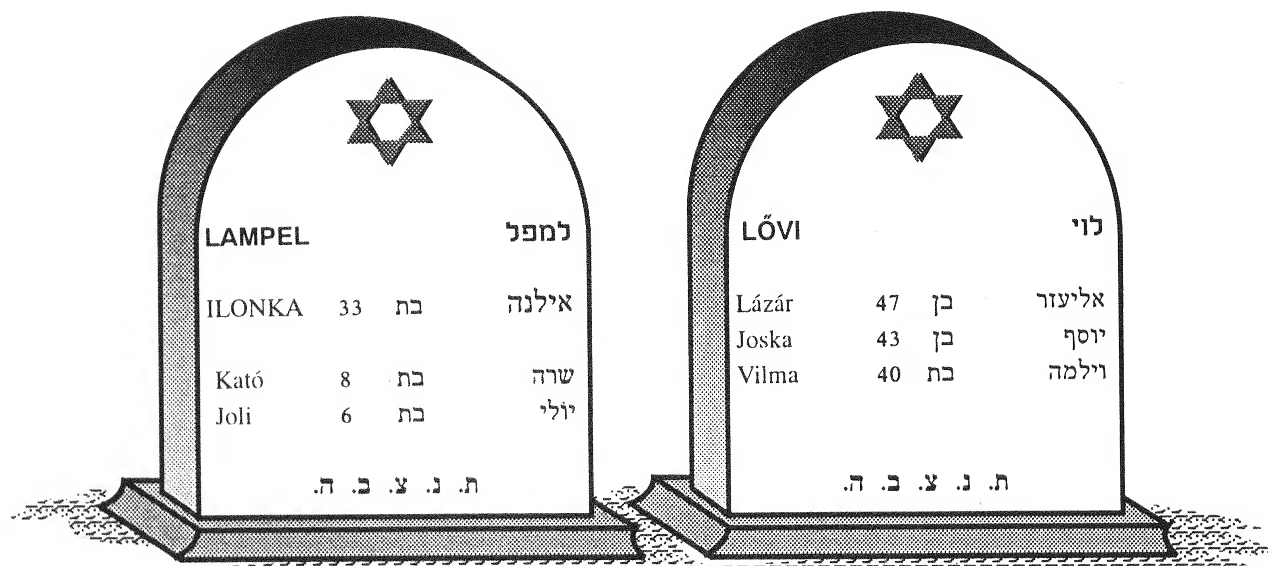

LŐVINGER לוינגר
DUDI 55 בן דוד
DUDINÉ 47 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.
LAMPEL למפל
JENŐ 55 בן יונה
LUJZA 49 בת לואיזה
ת. נ. צ. ב. ה.

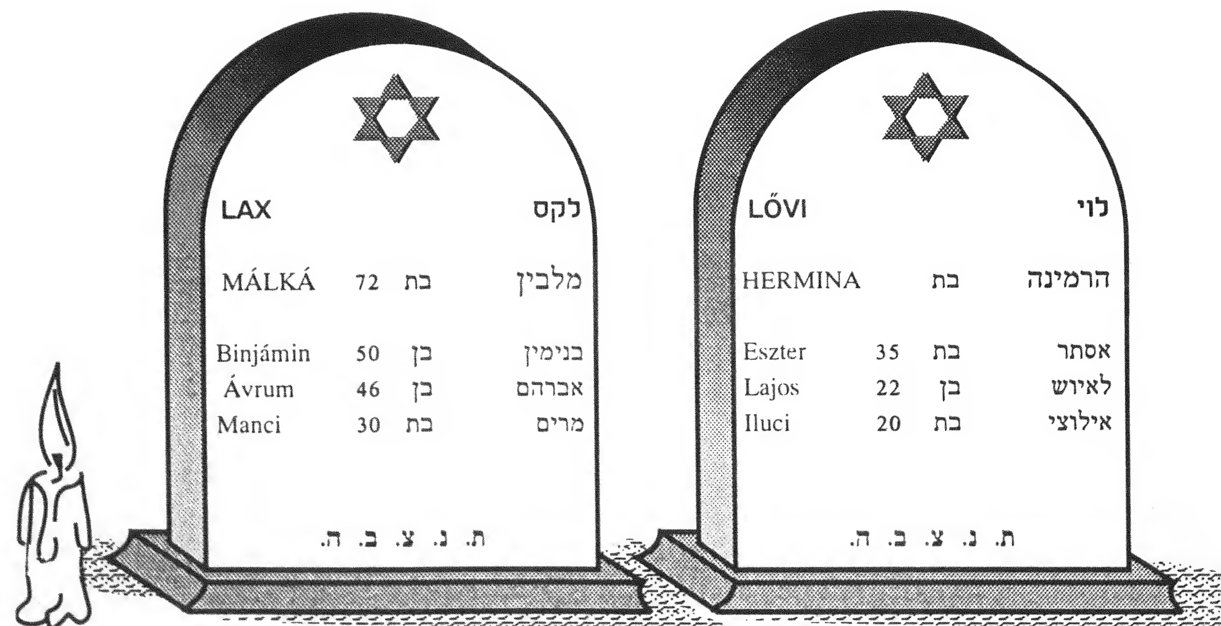

LÉBI לֵבי
LIZA 30 בן ליפא
Oszi 10 בן אשר
Manci 8 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
LŐVINGER לוינגר
ILÉS- NÉ 47 בת אשת ל.
Tibi 22 בן טיבי
Smilu 19 בן שמואל
Öcsi 17 בן אוצ׳י
ת. נ. צ. ב. ה.

LAX לקס
JAKAB 68 בן יעקב
BELLA 52 בת בלה
Jaszi 22 בן יוסי
Hencsi 19 בת הנטשי
Fischel 14 בן פישל
Smilu 12 בן שמואל
Rifka 10 בת רבקה
Matche 7 בן מרדכי
ת. נ. צ. ב. ה.
LIBERMAN ליברמן
HERMAN 44 בן צבי
SZERÉN 42 בת שרה
Mardecháj 14 בן מרדכי
Smilu 13 בן שמואל
Szender 10 בן סנדר
Joszef 8 בן יוסף
ת. נ. צ. ב. ה.

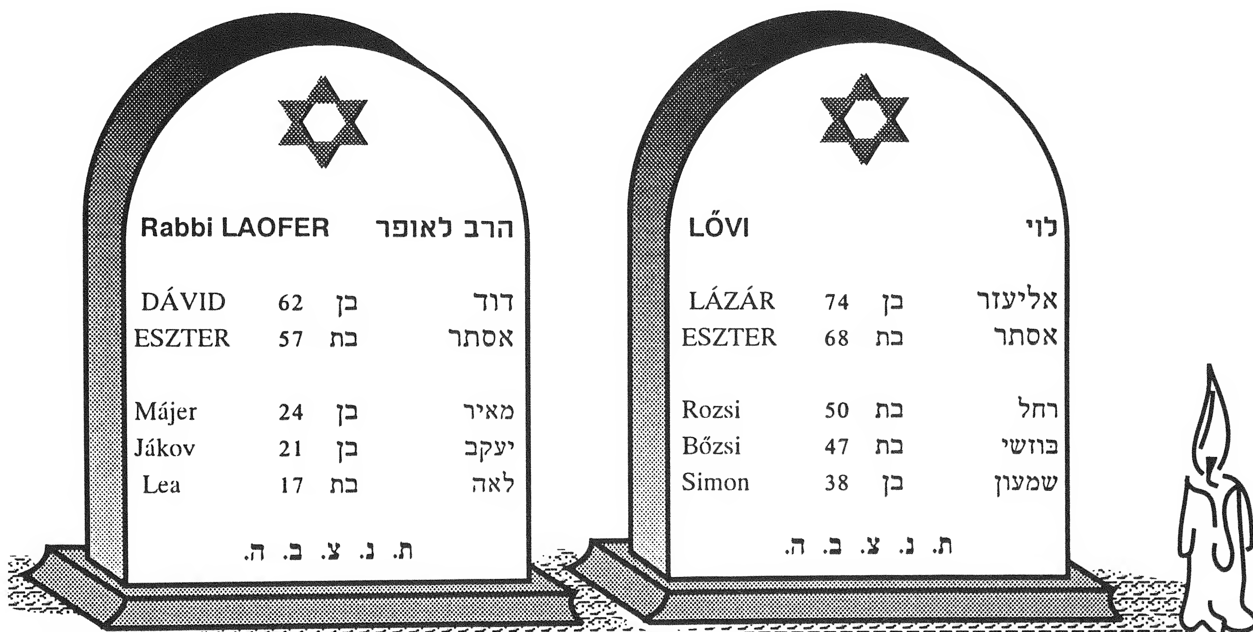

לב LŐW
שמואל בן 53 SAMU
נוצי בת 49 NUCI
ת. נ. צ. ב. ה.
לקס LAX
משה בן 60 MOZES
זלטה בת 55 Zláti
ת. נ. צ. ב. ה.

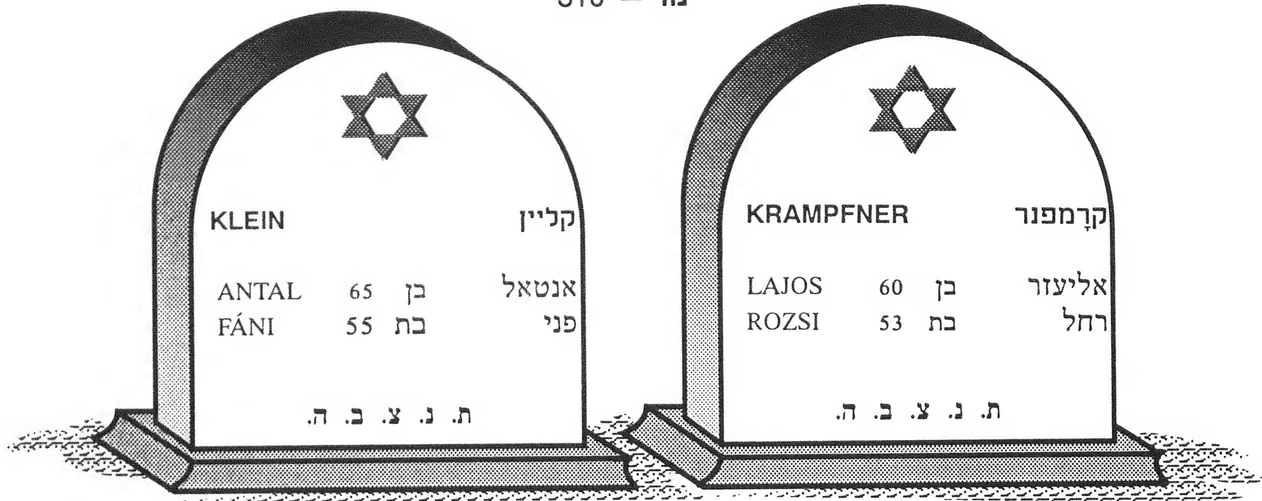

לוי LŐVI
אליעזר בן 47 Lázár
יוסף בן 43 Joska
וילמה בת 40 Vilma
ת. נ. צ. ב. ה.
למפל LAMPEL
אילנה בת 33 ILONKA
שרה בת 8 Kató
יולי בת 6 Joli
ת. נ. צ. ב. ה.

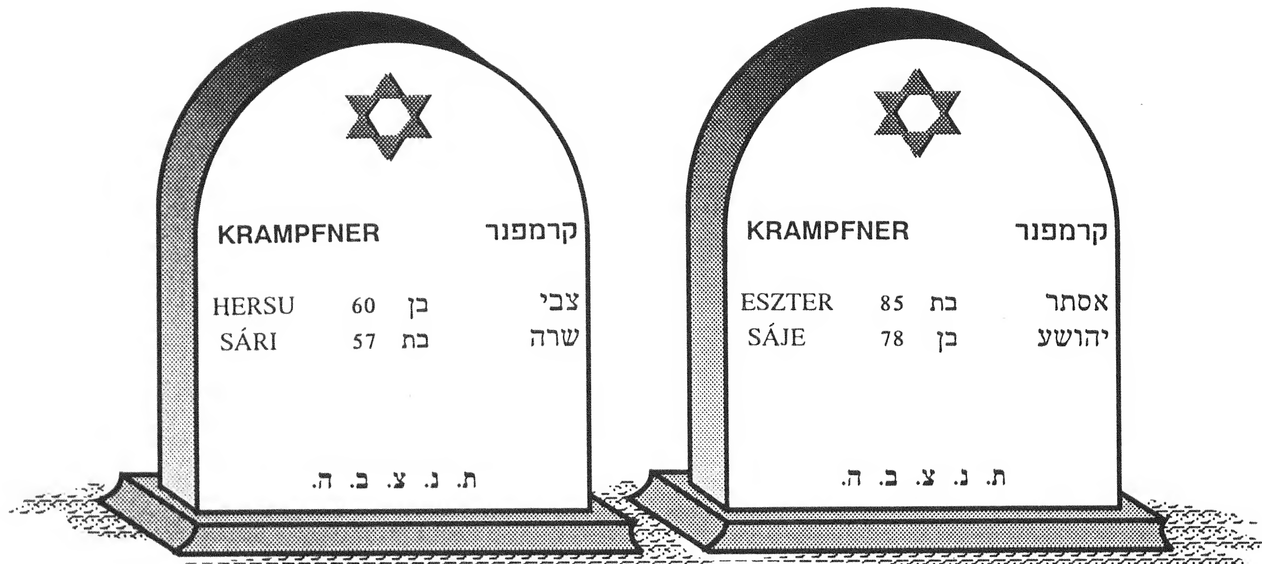

לוי LŐVI
הרמינה בת HERMINA
אסתר בת 35 Eszter
לאיוש בן 22 Lajos
אילוצי בת 20 Iluci
ת. נ. צ. ב. ה.
לקס LAX
מלבין בת 72 MÁLKÁ
בנימין בן 50 Binjámin
אברהם בן 46 Ávrum
מרים בת 30 Manci
ת. נ. צ. ב. ה.

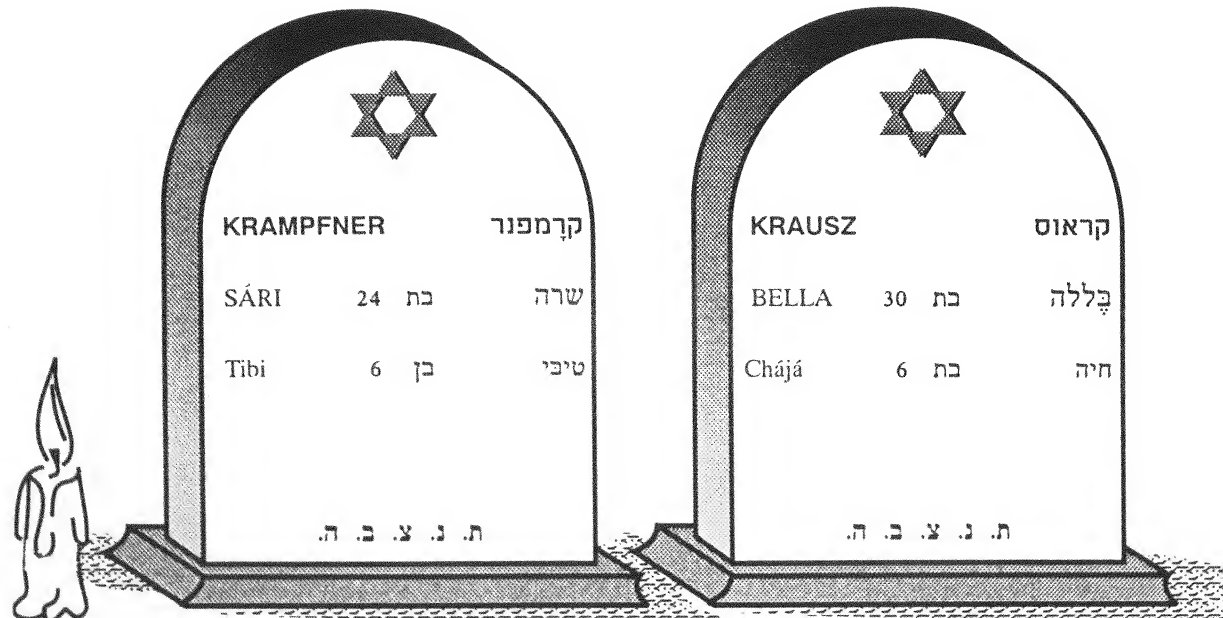

Dr. KLEIN דר. קליין
CHAIM 67 בן חיים
FÁNI 61 בת פני
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr. KERTÉSZ דר. קֶרטֵס
ÁRMIN 42 בן ארמין
LILI 38 בת לילי
ת. נ. צ. ב. ה.

LAUTMAN לאוטמן
PALI 39 בן פנחס
BLANKA 34 בת בלנקה
Aniko 9 בת ענת
ת. נ. צ. ב. ה.
LŐVI לוי
ERNŐ 65 בן ארנו
REGINA 60 בת רגינה
Lili 26 בת לילי
ת. נ. צ. ב. ה.

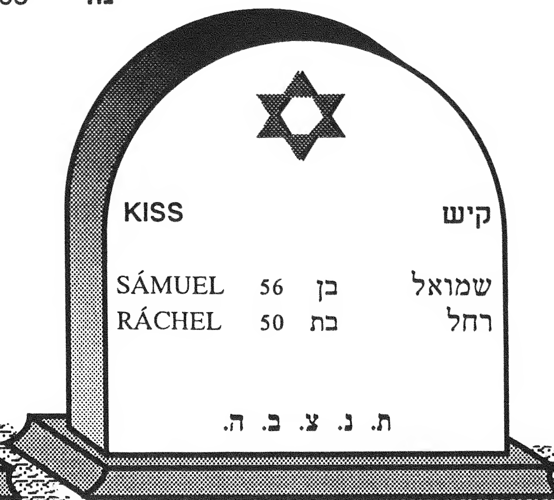

Rabbi LAOFER הרב לאופר
DÁVID 62 בן דוד
ESZTER 57 בת אסתר
Május 24 בן מאיר
Jákov 21 בן יעקב
Lea 17 בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.
LŐVI לוי
LÁZÁR 74 בן אליעזר
ESZTER 68 בת אסתר
Rozsi 50 בת רחל
Bőzsi 47 בת בוזשי
Simon 38 בן שמעון
ת. נ. צ. ב. ה.

KLEIN
קליין
ANTAL 65 בן אנטאל
FÁNI 55 בת פני
ת. נ. צ. ב. ה.
KRAMPFNER
קרָמפנר
LAJOS 60 בן אליעזר
ROZSI 53 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.

KRAMPFNER
קרמפנר
HERSU 60 בן צבי
SÁRI 57 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.
KRAMPFNER
קרמפנר
ESZTER 85 בת אסתר
SÁJE 78 בן יהושע
ת. נ. צ. ב. ה.

KRAMPFNER
קרָמפנר
SÁRI 24 בת שרה
Tibi 6 בן טיבי
ת. נ. צ. ב. ה.
KRAUSZ
קראוס
BELLA 30 בת בֶּללה
Chájá 6 בת חיה
ת. נ. צ. ב. ה.

KATCZ כץ
JOSKA 33 בן יוסף
CILI 27 בת צילי
ת. נ. צ. ב. ה.

KISS קיש
SÁMUEL 56 בן שמואל
RÁCHEL 50 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.

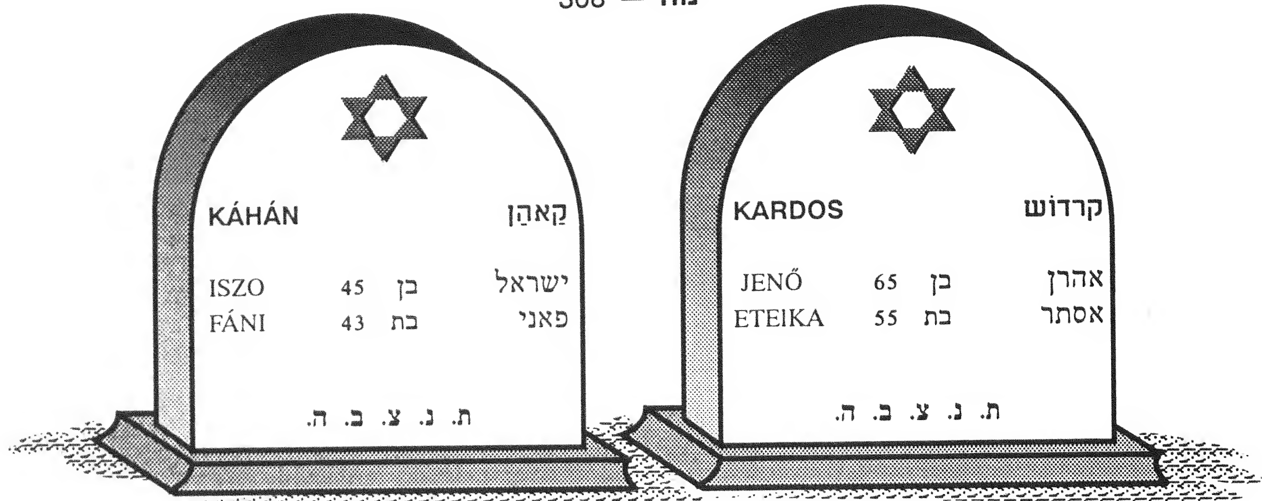

KELLER קללר
TERÉZ 48 בת טרֶז
Jenő 17 בן אהרן
ת. נ. צ. ב. ה.

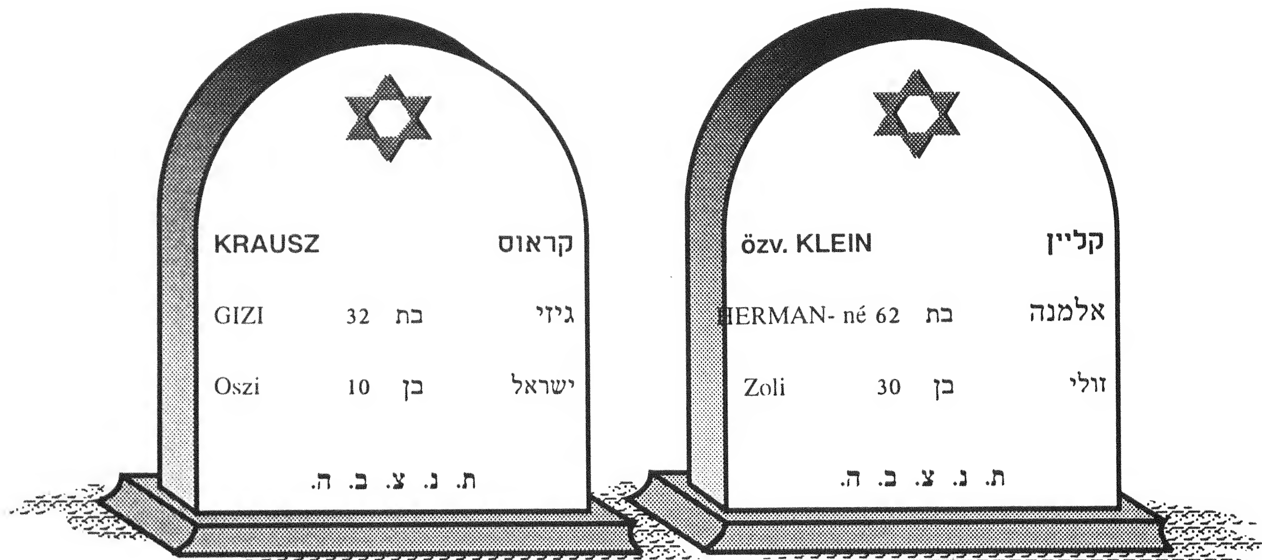

KLEIN קליין
ROZSI 28 בת רחל
Ádám 3 בן אדם
ת. נ. צ. ב. ה.

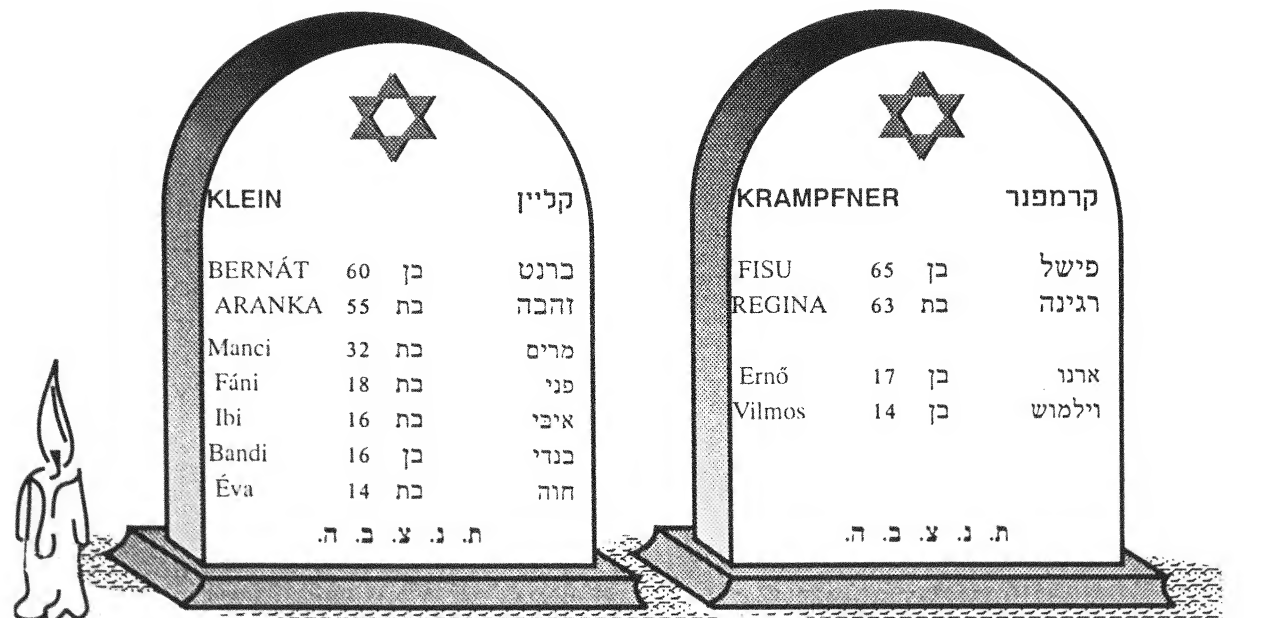

KRAMPFNER קרמפנר
MIKLÓS 32 בן מיקלוש
ELZA 28 בת אלזה
Andor 12 בן אנדור
ת. נ. צ. ב. ה.

KRAMPFNER קרמפנר
CILI 75 בת צילי
ETTA 43 בת אסתר
ת. נ. צ. ב. ה.

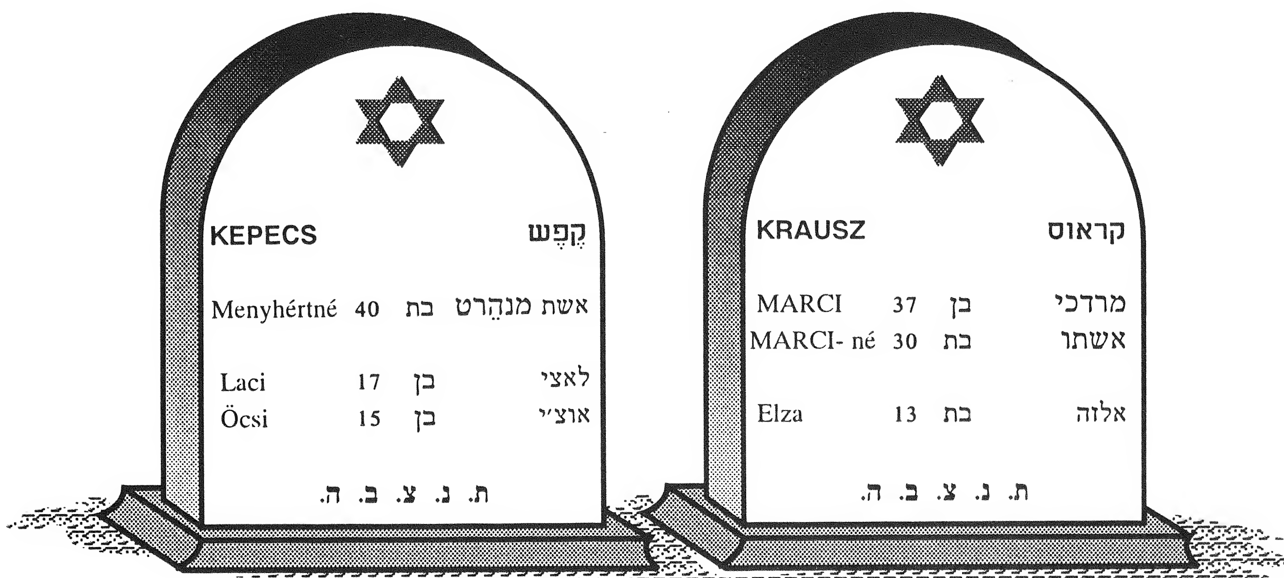

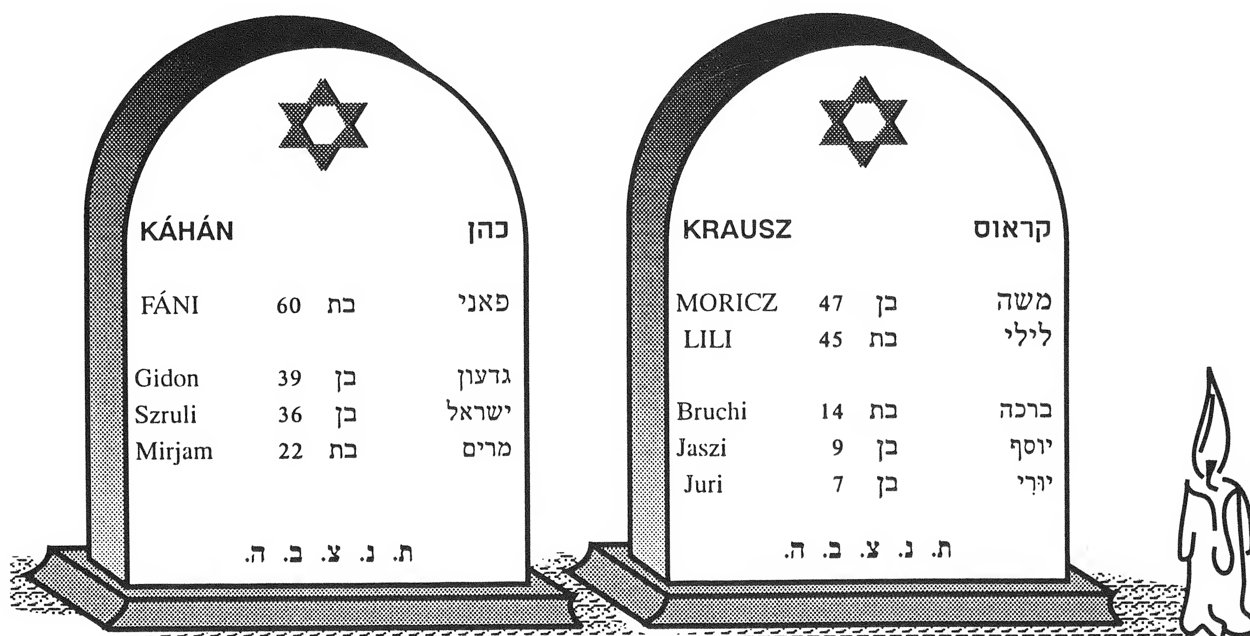

KÁHÁN
קַאהַן
ISZO 45 בן ישראל
FÁNI 43 בת פאני
ת. נ. צ. ב. ה.
KARDOS
קרדוש
JENŐ 65 בן אהרן
ETEIKA 55 בת אסתר
ת. נ. צ. ב. ה.

KRAUSZ
קראוס
GIZI 32 בת גיזי
Oszi 10 בן ישראל
ת. נ. צ. ב. ה.
özv. KLEIN
קליין
HERMAN- né 62 בת אלמנה
Zoli 30 בן זולי
ת. נ. צ. ב. ה.

KLEIN
קליין
BERNÁT 60 בן ברנט
ARANKA 55 בת זהבה
Manci 32 בת מרים
Fáni 18 בת פני
Ibi 16 בת איבי
Bandi 16 בן בנדי
Éva 14 בת חוה
ת. נ. צ. ב. ה.
KRAMPFNER
קרמפנר
FISU 65 בן פישל
REGINA 63 בת רגינה
Ernő 17 בן ארנו
Vilmos 14 בן וילמוש
ת. נ. צ. ב. ה.

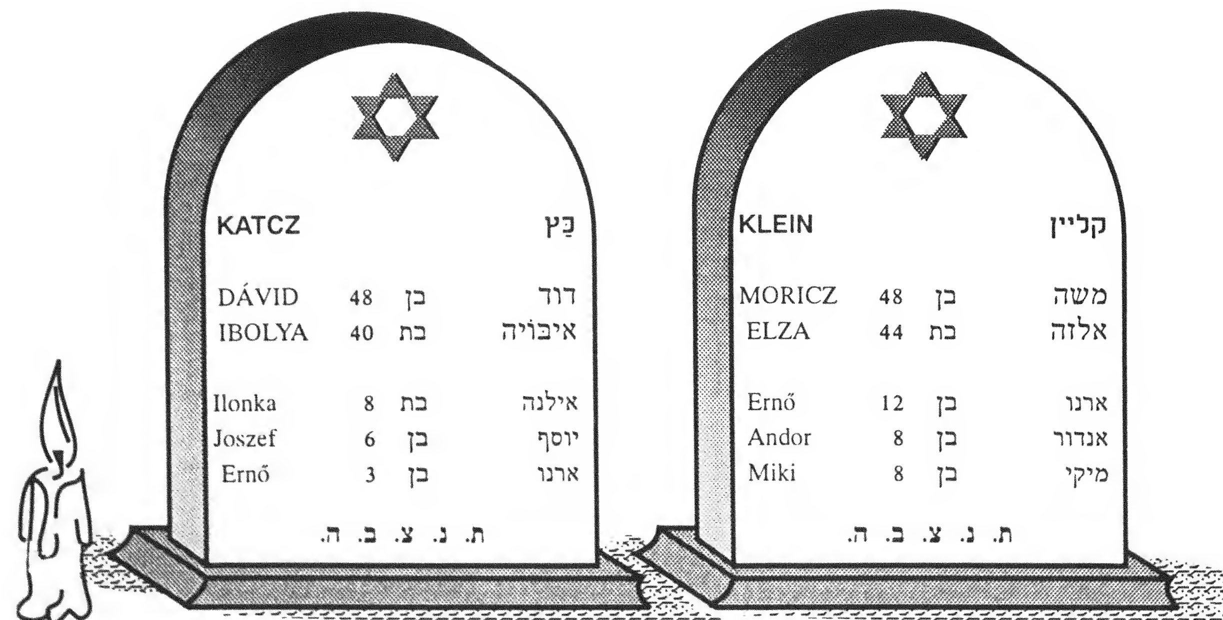

öz. KRAUSZ
קראוס
SZERÉN 42 בת שרה
Bandi 18 בן בנדי
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr. KÖVES
דר. קוֹבֶש
MIKLOS 61 בן מיקלוש
KLÁRA 55 בת קלרה
ת. נ. צ. ב. ה.

KEPECS
קֶפֶש
Menyhértné 40 בת אשת מנהֶרט
Laci 17 בן לאצי
Öcsi 15 בן אוצ׳י
ת. נ. צ. ב. ה.
KRAUSZ
קראוס
MARCI 37 בן מרדכי
MARCI- né 30 בת אשתו
Elza 13 בת אלזה
ת. נ. צ. ב. ה.

KÁHÁN
כהן
FÁNI 60 בת פאני
Gidon 39 בן גדעון
Szruli 36 בן ישראל
Mirjam 22 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
KRAUSZ
קראוס
MORICZ 47 בן משה
LILI 45 בת לילי
Bruchi 14 בת ברכה
Jaszi 9 בן יוסף
Juri 7 בן יוּרִי
ת. נ. צ. ב. ה.

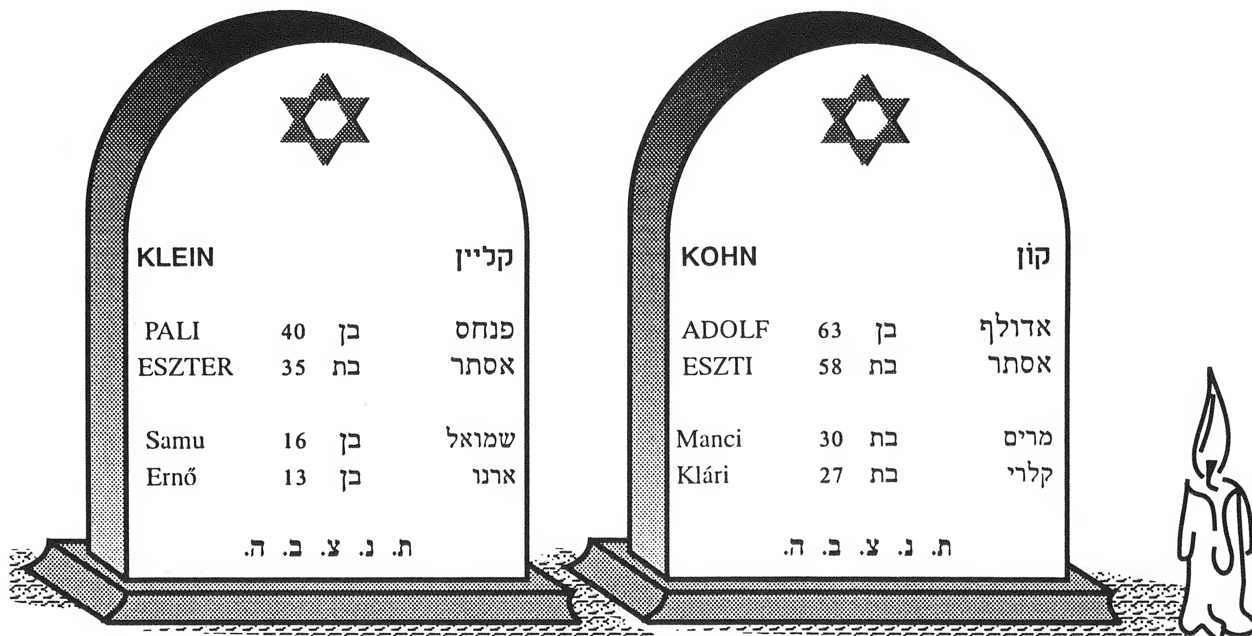

KORNREICH קורנרייך
BERTA 28 בת ברטה
Katalin 3 בת קטלין
ת. נ. צ. ב. ה.
KAUFMAN קאופמן
MÓR 67 בן מרדכי
Miki 32 בן מיקי
ת. נ. צ. ב. ה.

KENDI קֶנדי
EMÁNUEL 55 בן עמנואל
NORA 50 בת נורה
Edit 25 בת אדית
ת. נ. צ. ב. ה.
KATCZ כץ
ANTI 58 בן אנטי
PEPI 56 בת פֶּפִּי
Mityu 24 בן מיכאל
ת. נ. צ. ב. ה.

KATCZ כַּץ
DÁVID 48 בן דוד
IBOLYA 40 בת איבוֹיה
Ilonka 8 בת אילנה
Joszef 6 בן יוסף
Ernő 3 בן ארנו
ת. נ. צ. ב. ה.
KLEIN קליין
MORICZ 48 בן משה
ELZA 44 בת אלזה
Ernő 12 בן ארנו
Andor 8 בן אנדור
Miki 8 בן מיקי
ת. נ. צ. ב. ה.

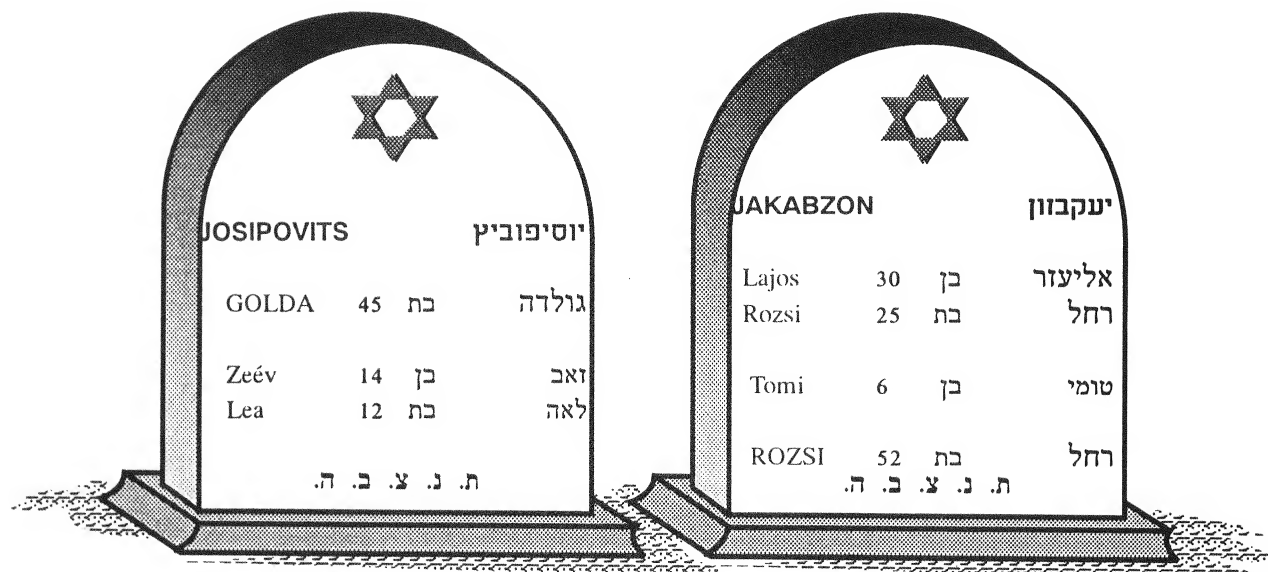

KÁHÁN קָאהַן
JAKAB 68 בן יעקב
EMILIA 53 בת עמליה
ת. נ. צ. ב. ה.
KIRSCHNER קירשנר
JOSKA 36 בן יוסף
BELLA 31 בת בֶּלָה
? 12 בן ?
ת. נ. צ. ב. ה.

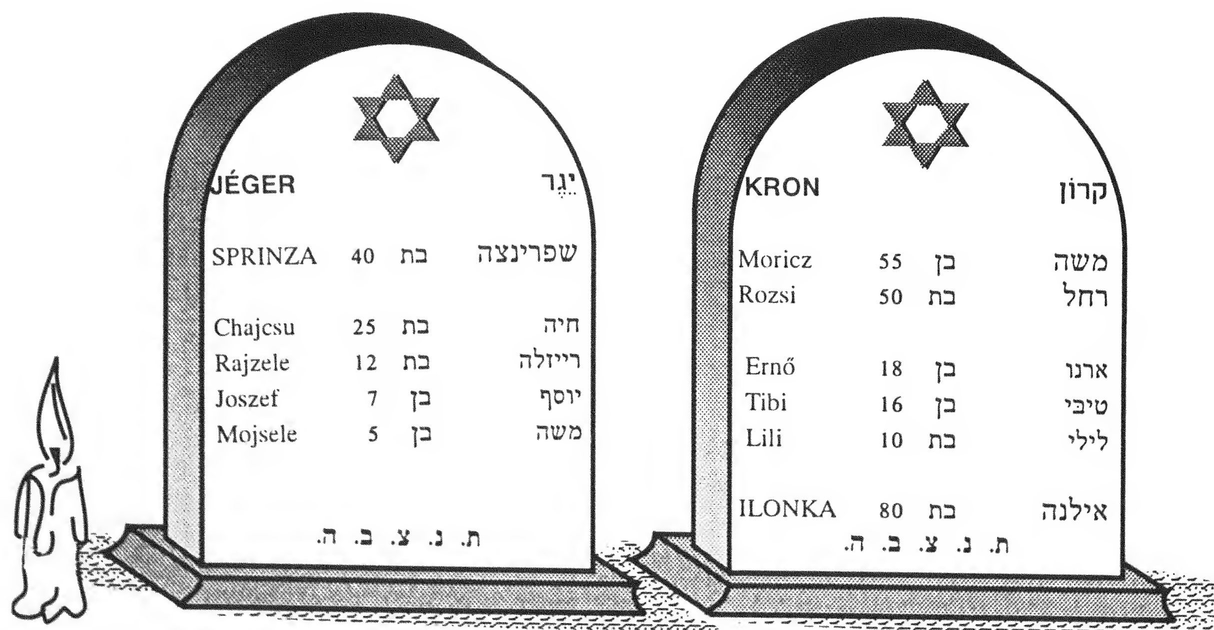

KLEIN קליין
FÜLŐP 40 בן פנחס
ELZA 34 בת אלזה
Marica 5 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
KRAUSZ קראוס
SZÁRÁ 80 בת שרה
Eszti 62 בת אסתר
Ilonka 50 בת אילנה
ת. נ. צ. ב. ה.

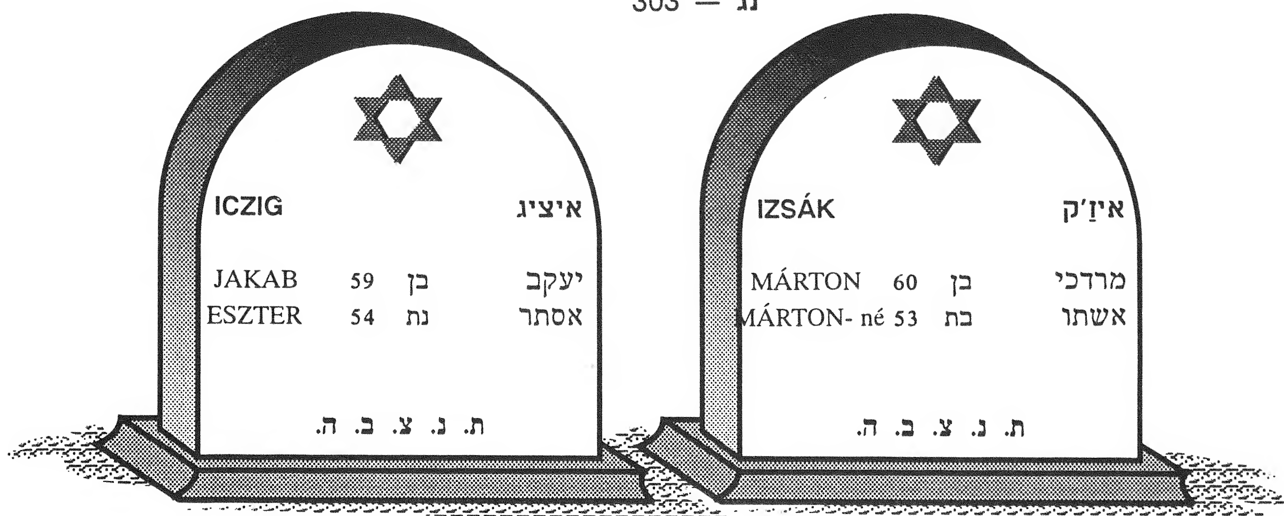

KLEIN קליין
PALI 40 בן פנחס
ESZTER 35 בת אסתר
Samu 16 בן שמואל
Ernő 13 בן ארנו
ת. נ. צ. ב. ה.
KOHN קוֹן
ADOLF 63 בן אדולף
ESZTI 58 בת אסתר
Manci 30 בת מרים
Klári 27 בת קלרי
ת. נ. צ. ב. ה.

JÁNDI יַנדי
DÁVID 45 בן דוד
ROZSI 40 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.
JAKABOVITS יעקבוביץ
REGINA 51 בת רגינה
Annus 26 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.

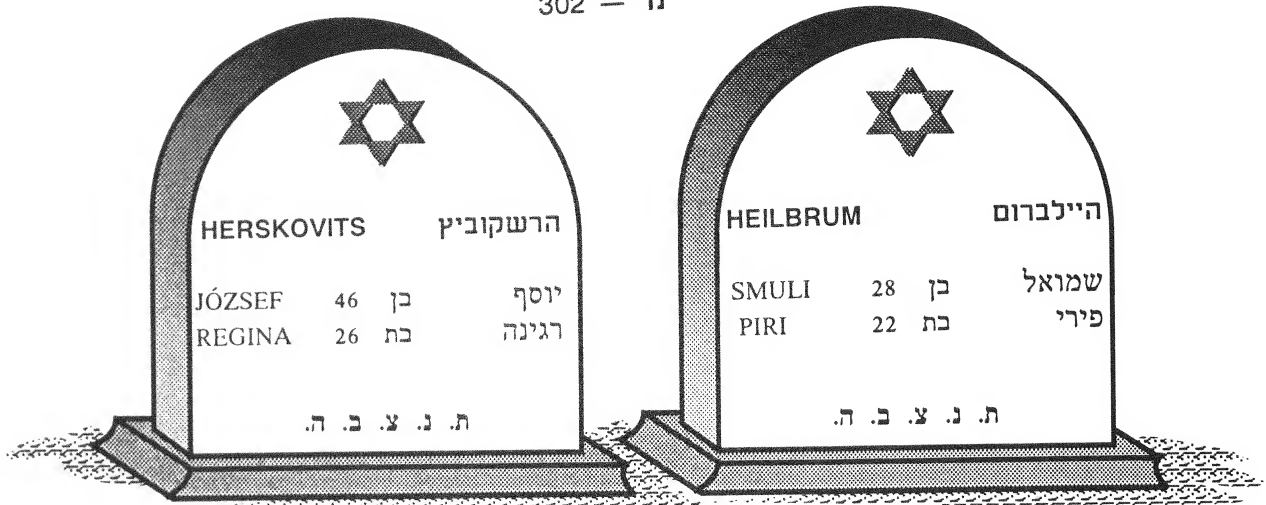

JOSIPOVITS יוסיפוביץ
GOLDA 45 בת גולדה
Zeév 14 בן זאב
Lea 12 בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.
JAKABZON יעקבזון
Lajos 30 בן אליעזר
Rozsi 25 בת רחל
Tomi 6 בן טומי
ROZSI 52 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.

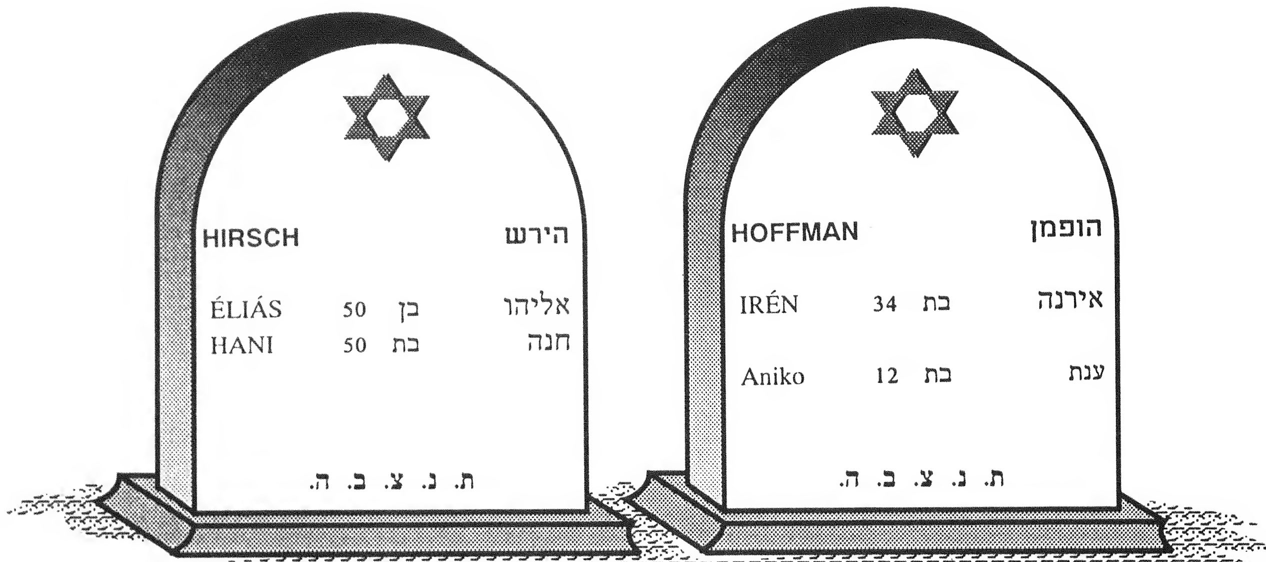

JÉGER יֶגֶר
SPRINZA 40 בת שפרינצה
Chajcsu 25 בת חיה
Rajzele 12 בת רייזלה
Joszef 7 בן יוסף
Mojsele 5 בן משה
ת. נ. צ. ב. ה.
KRON קרון
Moricz 55 בן משה
Rozsi 50 בת רחל
Ernő 18 בן ארנו
Tibi 16 בן טיבי
Lili 10 בת לילי
ILONKA 80 בת אילנה
ת. נ. צ. ב. ה.

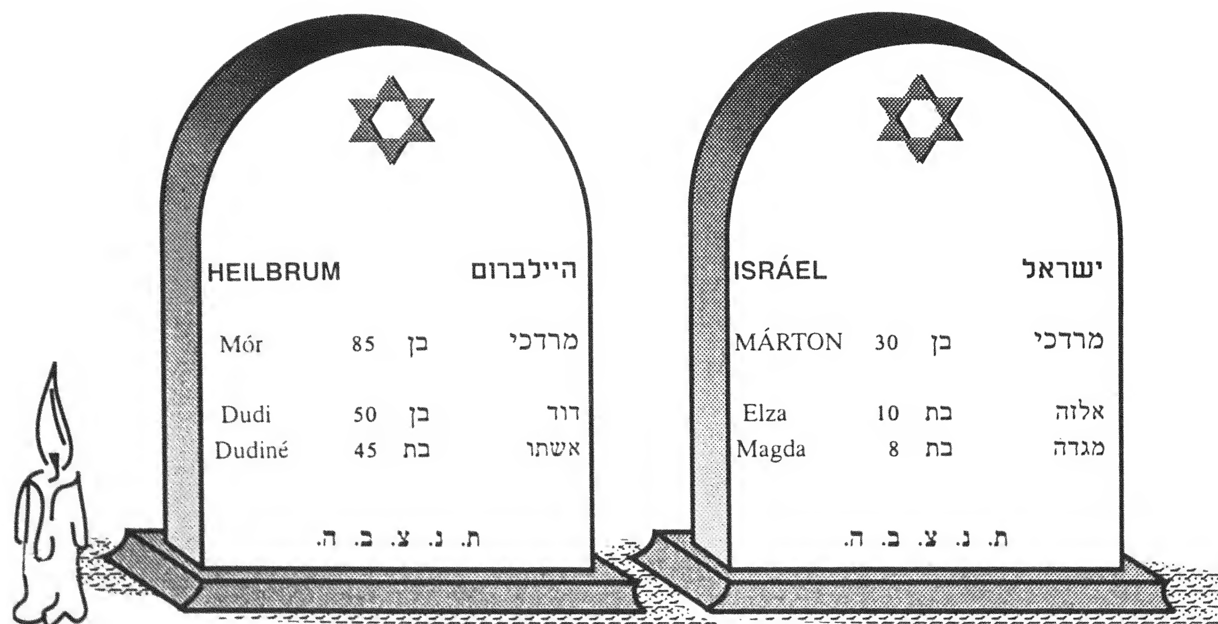

ICZIG
איציג
JAKAB 59 בן יעקב
ESZTER 54 נת אסתר
ת. נ. צ. ב. ה.
IZSÁK
איזַ'ק
MÁRTON 60 בן מרדכי
MÁRTON- né 53 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

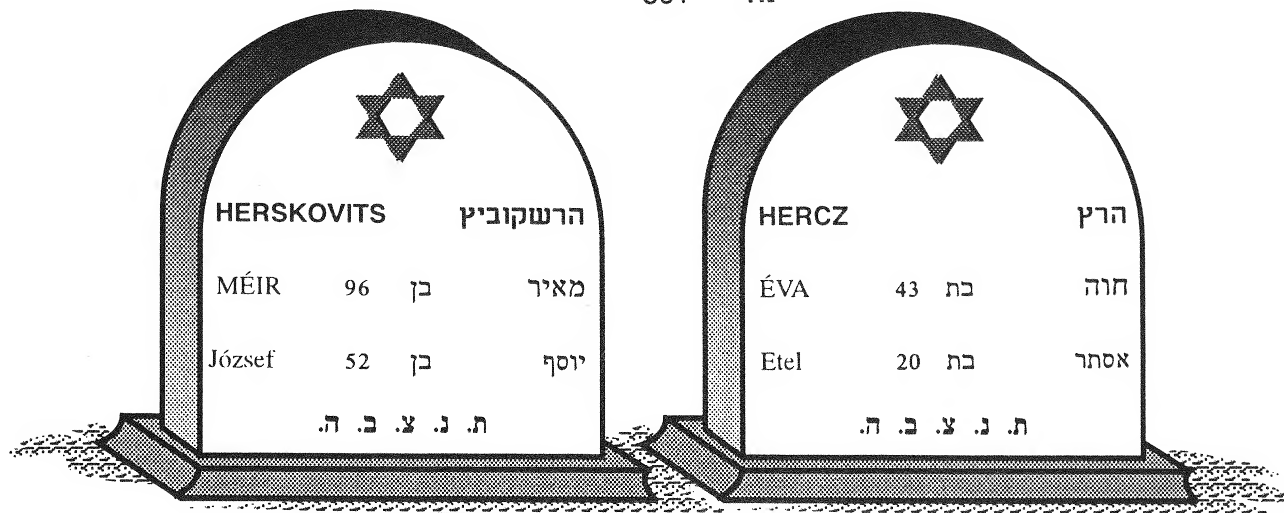

IZSÁK
איזַ'ק
FERENCZ 55 בן פֶרֶנץ
FERENC- né 44 בת אשתו
Zseni 20 בת זשני
ת. נ. צ. ב. ה.
IZSÁK
איזַ'ק
MIKI 31 בן מיקי
ZELDI 28 בת זלדה
? 8 בן ?
? 6 בן ?
ת. נ. צ. ב. ה.

ISRÁEL
ישראל
JOSZI 38 בן יוסף
ILONKA 38 בת אילנה
Aranka 18 בת זהבה
JUDIT 4 בת יהודית
ת. נ. צ. ב. ה.
ICZIG
איציג
SALAMON 50 בן שלמה
SALAMON- né 50 בת אשתו
Hers 27 בן צבי
Nuszi 25 בת נוסי
ת. נ. צ. ב. ה.

HERSKOVITS הרשקוביץ
JÓZSEF 46 בן יוסף
REGINA 26 בת רגינה
ת. נ. צ. ב. ה.
HEILBRUM היילברום
SMULI 28 בן שמואל
PIRI 22 בת פירי
ת. נ. צ. ב. ה.

HIRSCH הירש
ÉLIÁS 50 בן אליהו
HANI 50 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.
HOFFMAN הופמן
IRÉN 34 בת אירנה
Aniko 12 בת ענת
ת. נ. צ. ב. ה.

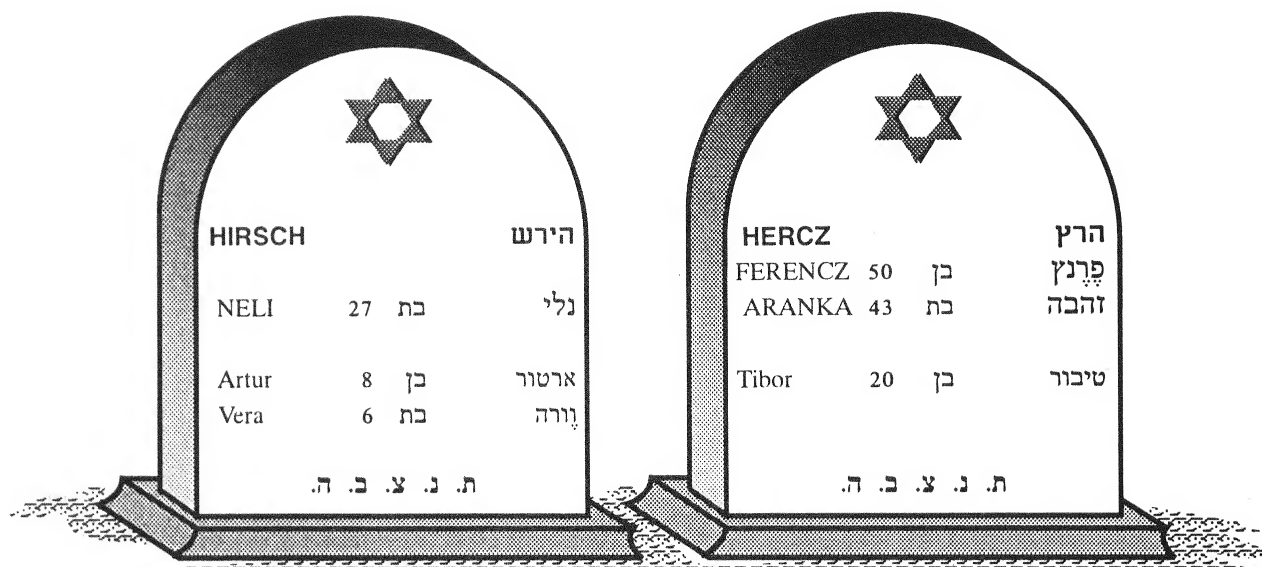

HEILBRUM היילברום
Mór 85 בן מרדכי
Dudi 50 בן דוד
Dudiné 45 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.
ISRÁEL ישראל
MÁRTON 30 בן מרדכי
Elza 10 בת אלזה
Magda 8 בת מגדה
ת. נ. צ. ב. ה.

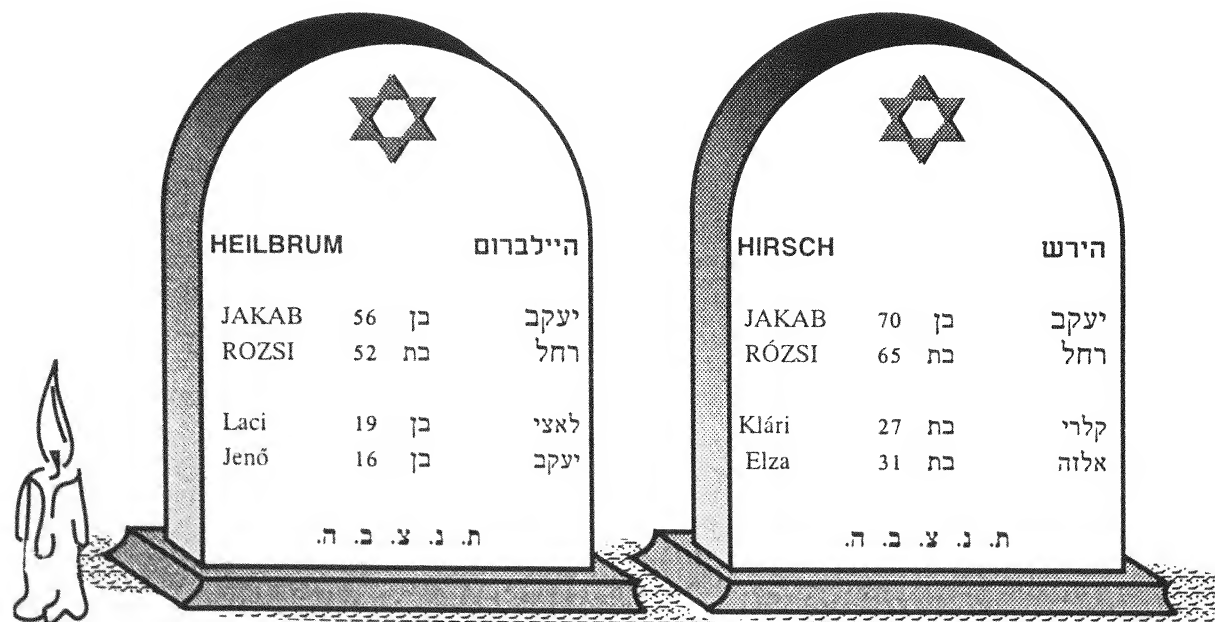

HERSKOVITS הרשקוביץ
MÉIR 96 בן מאיר
József 52 בן יוסף
ת. נ. צ. ב. ה.
HERCZ הרץ
ÉVA 43 בת חוה
Etel 20 בת אסתר
ת. נ. צ. ב. ה.

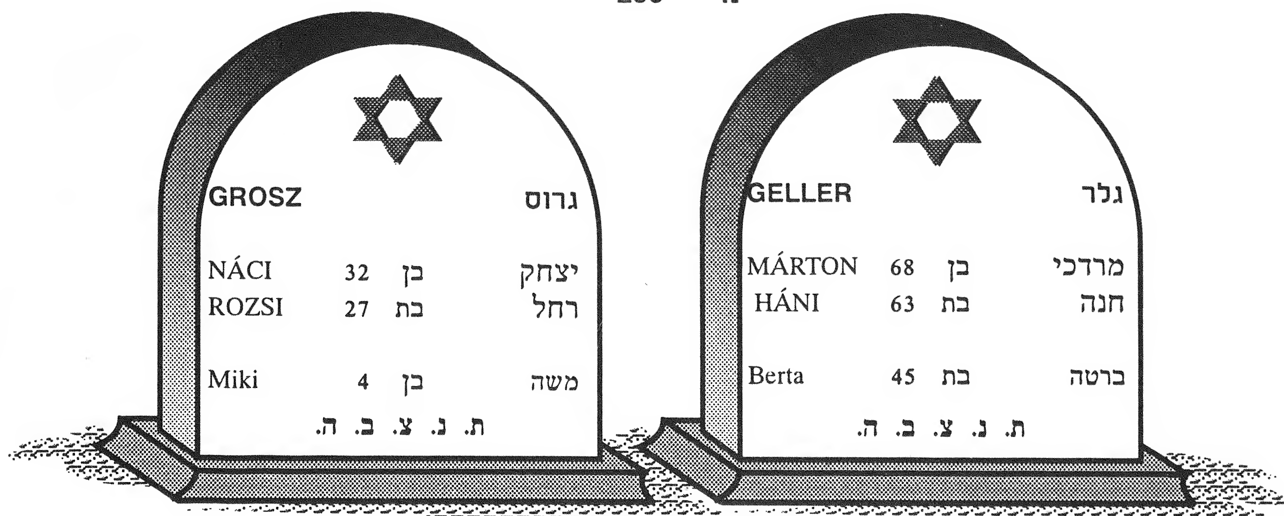

HERSKOVITS הרשקוביץ
BERNÁT 55 בן ברנט
RÓZSI 50 בת רחל
Tibi 18 בן טוביה
ת. נ. צ. ב. ה.
HERSKOVITS הרשקוביץ
MATILD 55 בת מטילדה
Sándor 33 בן שאול
Laci 25 בן לאצי
ת. נ. צ. ב. ה.

HERSKOVITS הרשקוביץ
SAMUEL 49 בן שמואל
ARANKA 44 בת זהבה
Klári 22 בת קלארי
Lenke 71 בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.
HERSKOVITS הרשקוביץ
FERENCZ 55 בן פֶרֶנץ
EMMA 48 בת אֶמה
Izidor 18 בן יצחק
ת. נ. צ. ב. ה.

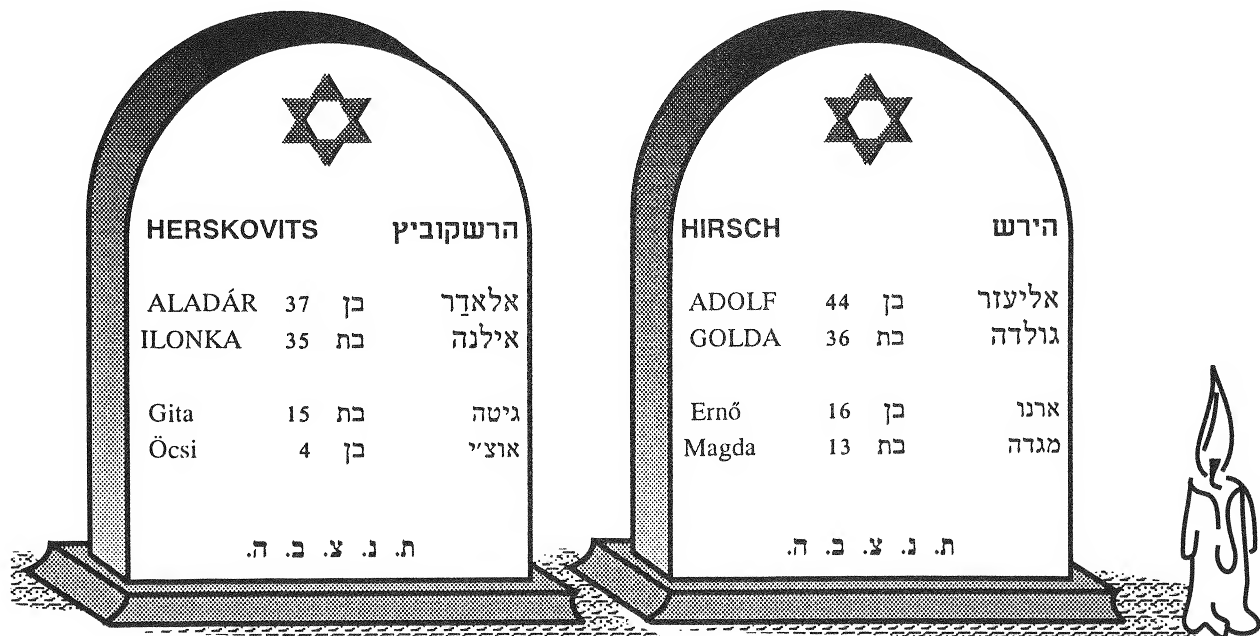

HERSKOVITS הרשקוביץ
MÁRTON 50 בן מרדכי
FÁNI 50 בת צפורה
ת. נ. צ. ב. ה.
HERSCH הרש
ÉLIÁS 50 בן אלי
HANI 50 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.

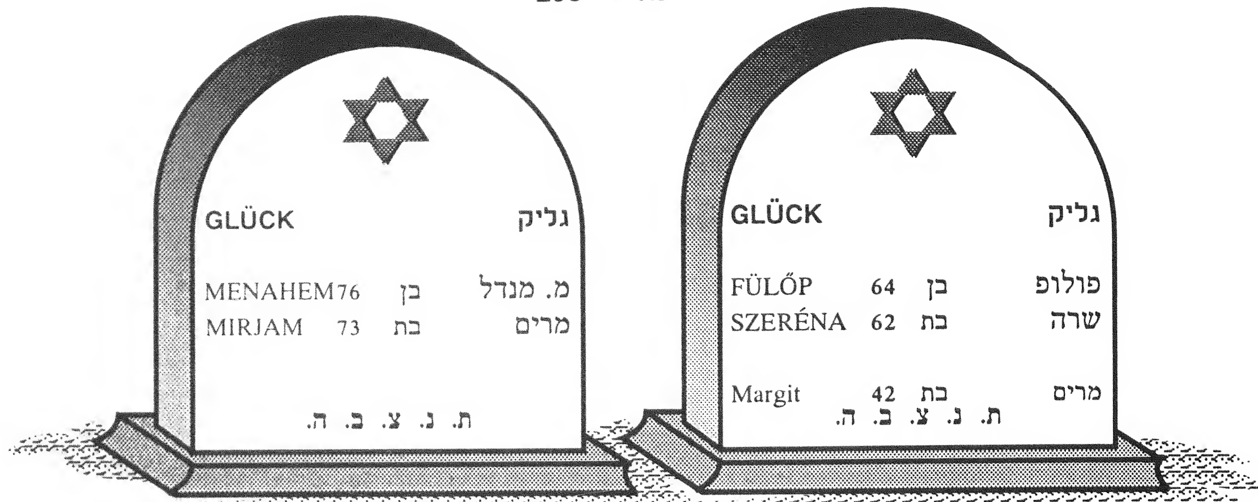

HIRSCH הירש
NELI 27 בת נלי
Artur 8 בן ארטור
Vera 6 בת ווֶרה
ת. נ. צ. ב. ה.
HERCZ הרץ
FERENCZ 50 בן פֶרֶנץ
ARANKA 43 בת זהבה
Tibor 20 בן טיבור
ת. נ. צ. ב. ה.

HEILBRUM היילברום
JAKAB 56 בן יעקב
ROZSI 52 בת רחל
Laci 19 בן לאצי
Jenő 16 בן יעקב
ת. נ. צ. ב. ה.
HIRSCH הירש
JAKAB 70 בן יעקב
RÓZSI 65 בת רחל
Klári 27 בת קלרי
Elza 31 בת אלזה
ת. נ. צ. ב. ה.

GROSZ גרוס
NÁCI 32 בן יצחק
ROZSI 27 בת רחל
Miki 4 בן משה
ת. נ. צ. ב. ה.
GELLER גלר
MÁRTON 68 בן מרדכי
HÁNI 63 בת חנה
Berta 45 בת ברטה
ת. נ. צ. ב. ה.

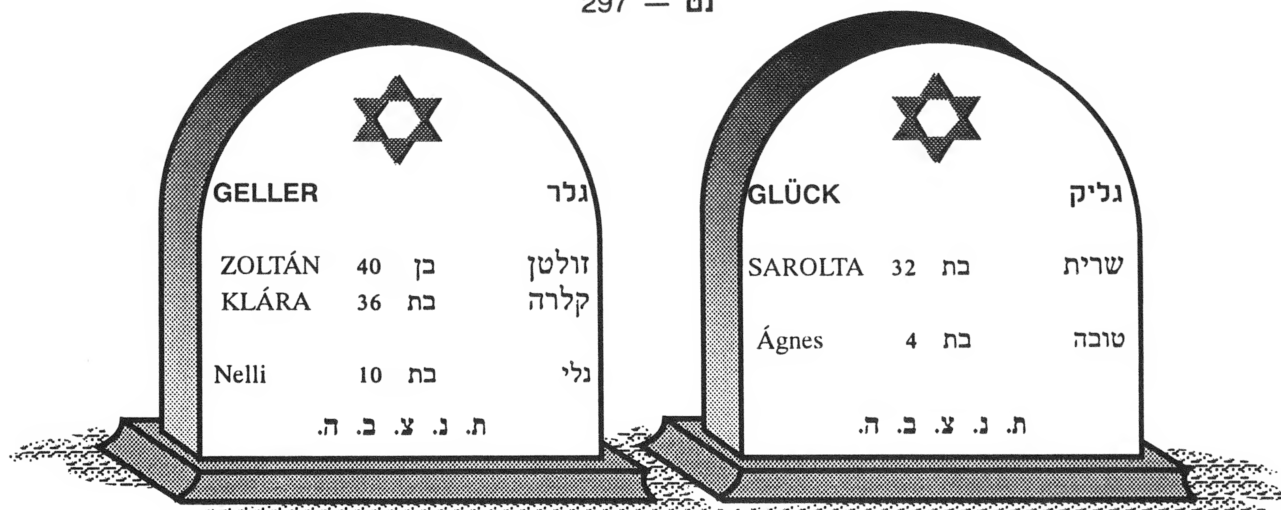

GROSZ גרוס
SAMU 57 בן שמואל
SAROLTA 48 בת שרולטה
Irén 30 בת אירן
Ilona 28 בת אילנה
ת. נ. צ. ב. ה.
GRÜNBERGER גרינברגר
IZIDOR 45 בן איזידור
DORA 42 בת דורה
Dudi 17 בן דוד
? 12 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.

HERSKOVITS הרשקוביץ
ALADÁR 37 בן אלאדַר
ILONKA 35 בת אילנה
Gita 15 בת גיטה
Öcsi 4 בן אוצ׳י
ת. נ. צ. ב. ה.
HIRSCH הירש
ADOLF 44 בן אליעזר
GOLDA 36 בת גולדה
Ernő 16 בן ארנו
Magda 13 בת מגדה
ת. נ. צ. ב. ה.

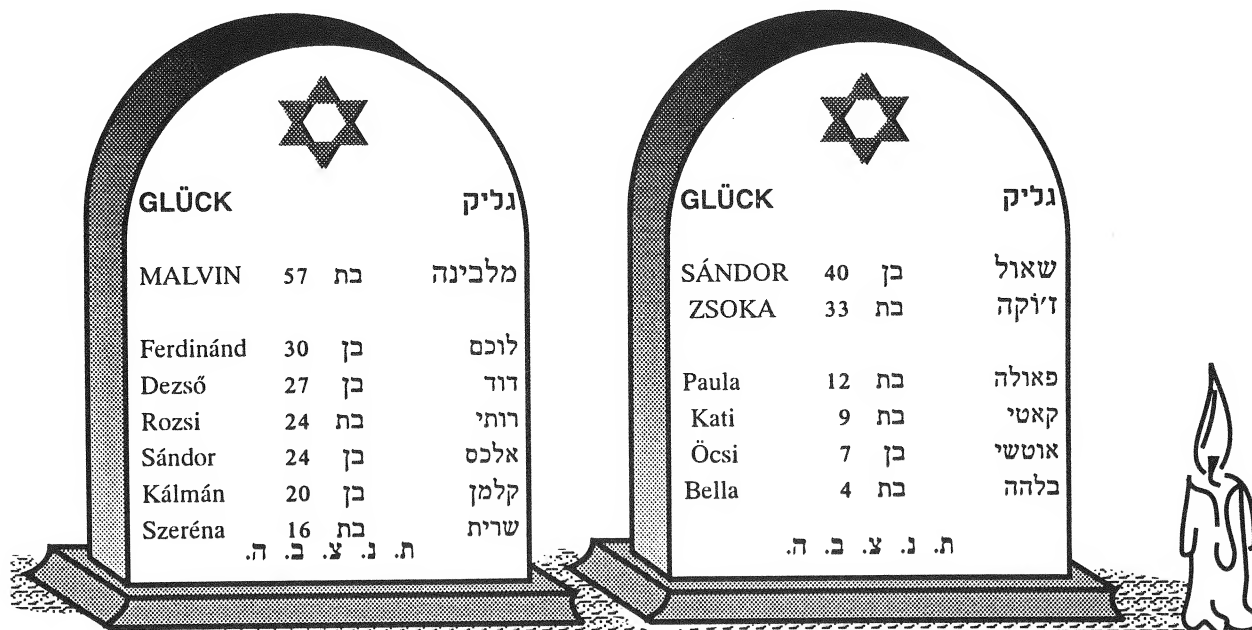

GLÜCK גליק
FÜLŐP 64 בן פולופ
SZERÉNA 62 בת שרה
Margit 42 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
GLÜCK גליק
MENAHEM76 בן מ. מנדל
MIRJAM 73 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.

GOLDSTEIN גולדשטיין
NÁNDOR 60 בן נחום
ELZA 55 בת אלזה
Sári 25 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.
GOTLIEB גוטליב
LÁSZLÓ 52 בן אליעזר
ROZSI 47 בת רחל
Jani 19 בן יונתן
ת. נ. צ. ב. ה.

GELLER גלר
ZINDU 48 בן זינדו
RUCHI 40 בת רחל
Rozsika 10 בת רוזשי
Zsuzsi 20 בת ז׳וז׳י
ת. נ. צ. ב. ה.
GRÜN גרין
MIHÁLY 47 בן מיכאל
ILONKA 44 בת אילנה
Lili 26 בת יטה
Eszti 24 בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.

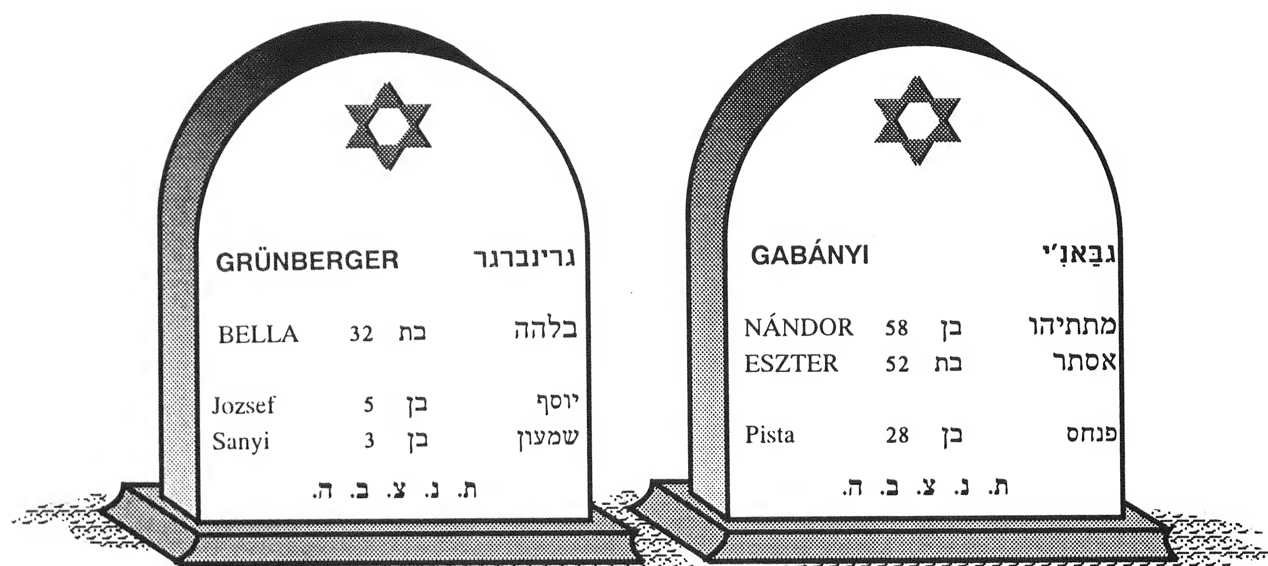

GELLER גלר
ZOLTÁN 40 בן זולטן
KLÁRA 36 בת קלרה
Nelli 10 בת נלי
ת. נ. צ. ב. ה.
GLÜCK גליק
SAROLTA 32 בת שרית
Ágnes 4 בת טובה
ת. נ. צ. ב. ה.

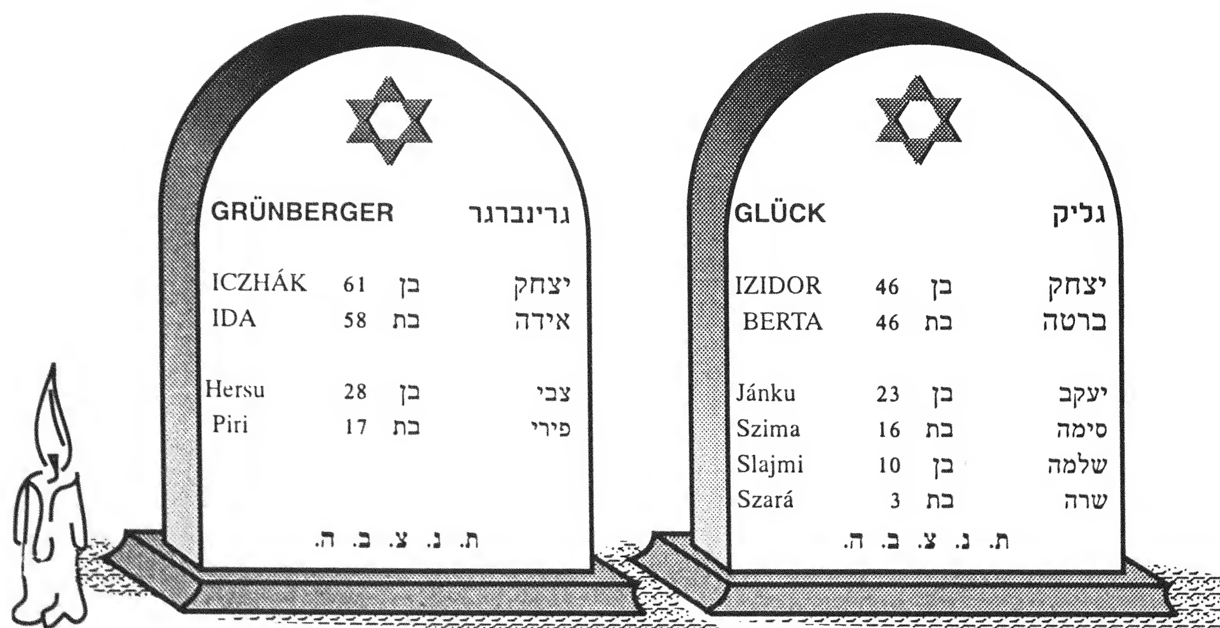

GRÜNFELD גרינפלד
BUMI 59 בן אברהם
IDA 50 בת אידה
Lili 18 בת לילי
ת. נ. צ. ב. ה.
GLÜCK גליק
JENŐ 40 בן יעקב
SZERÉNA 38 בת שרה
Péter 2 בן פנחס
ת. נ. צ. ב. ה.

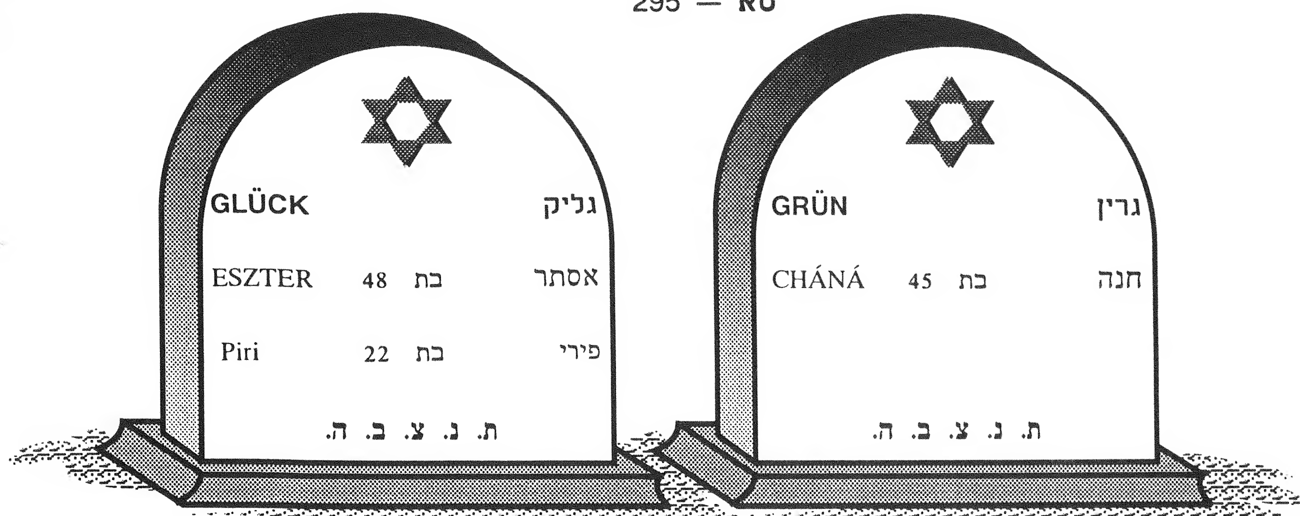

GLÜCK גליק
MALVIN 57 בת מלבינה
Ferdinánd 30 בן לוכם
Dezső 27 בן דוד
Rozsi 24 בת רותי
Sándor 24 בן אלכס
Kálmán 20 בן קלמן
Szeréna 16 בת שרית
ת. נ. צ. ב. ה.
GLÜCK גליק
SÁNDOR 40 בן שאול
ZSOKA 33 בת ז׳וקה
Paula 12 בת פאולה
Kati 9 בת קאטי
Öcsi 7 בן אוטשי
Bella 4 בת בלהה
ת. נ. צ. ב. ה.

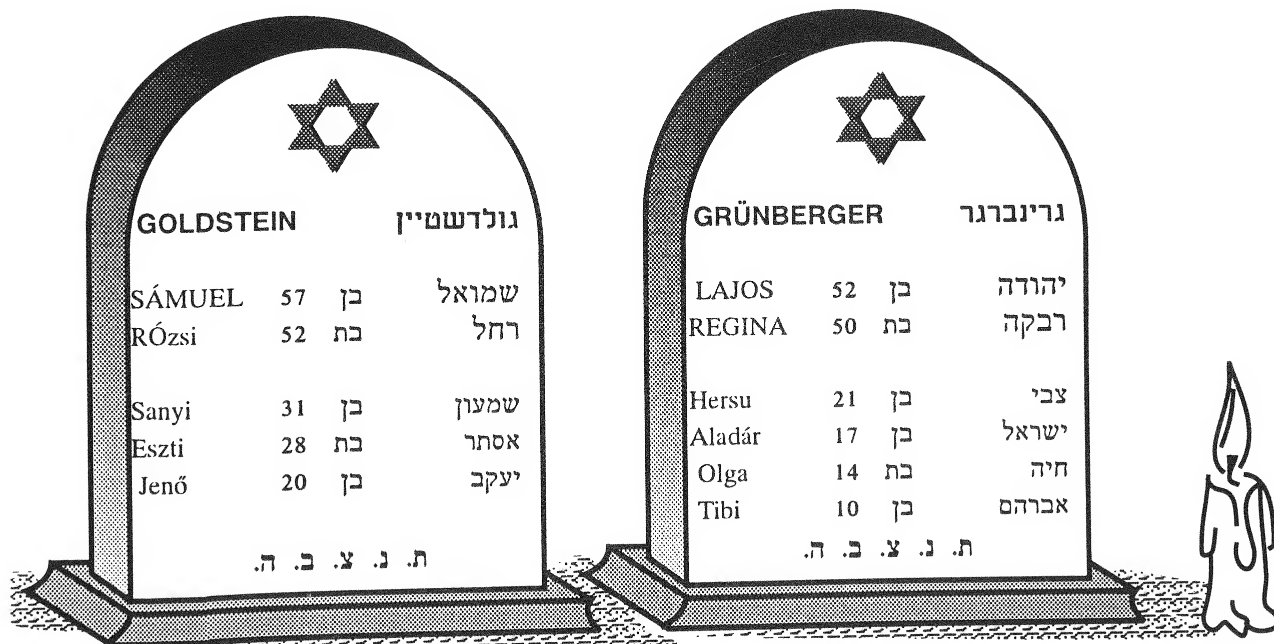

GRÜNVALD גרינוולד
MAGDA 32 בת מגדה
György 12 בן גבריאל
ת. נ. צ. ב. ה.
GELLER גלר
Ibolya 19 בת איבוֹיָה
Helén 17 בת חוה
ת. נ. צ. ב. ה.

GRÜNBERGER גרינברגר
BELLA 32 בת בלהה
Jozsef 5 בן יוסף
Sanyi 3 בן שמעון
ת. נ. צ. ב. ה.
GABÁNYI גבָּאנְ'י
NÁNDOR 58 בן מתתיהו
ESZTER 52 בת אסתר
Pista 28 בן פנחס
ת. נ. צ. ב. ה.

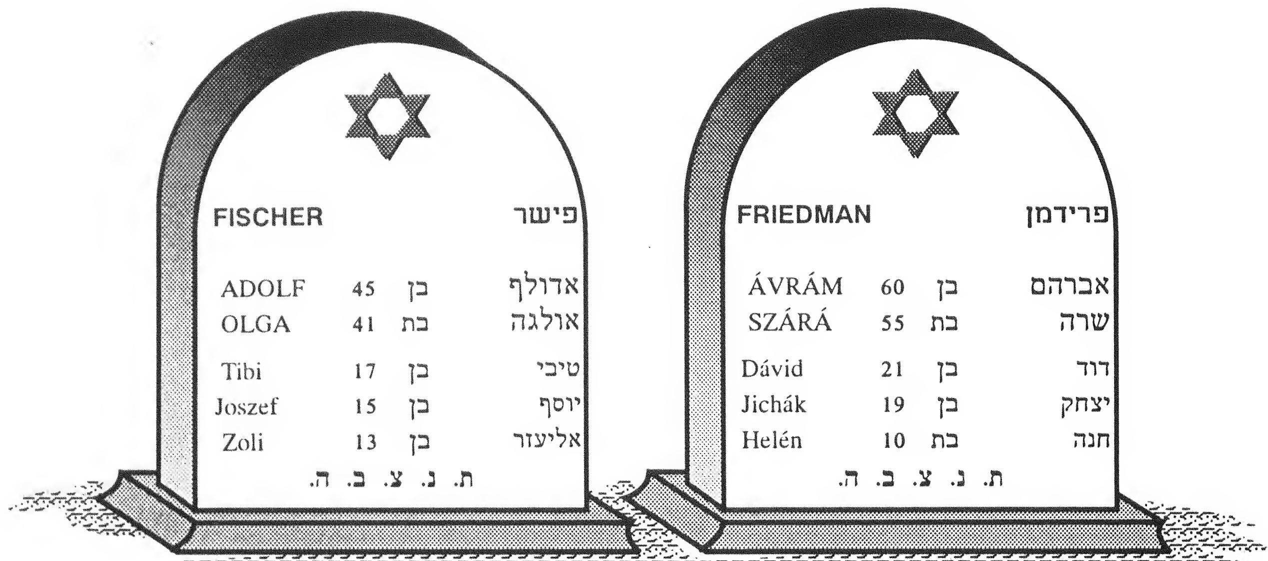

GRÜNBERGER גרינברגר
ICZHÁK 61 בן יצחק
IDA 58 בת אידה
Hersu 28 בן צבי
Piri 17 בת פירי
ת. נ. צ. ב. ה.
GLÜCK גליק
IZIDOR 46 בן יצחק
BERTA 46 בת ברטה
Jánku 23 בן יעקב
Szima 16 בת סימה
Slajmi 10 בן שלמה
Szará 3 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.

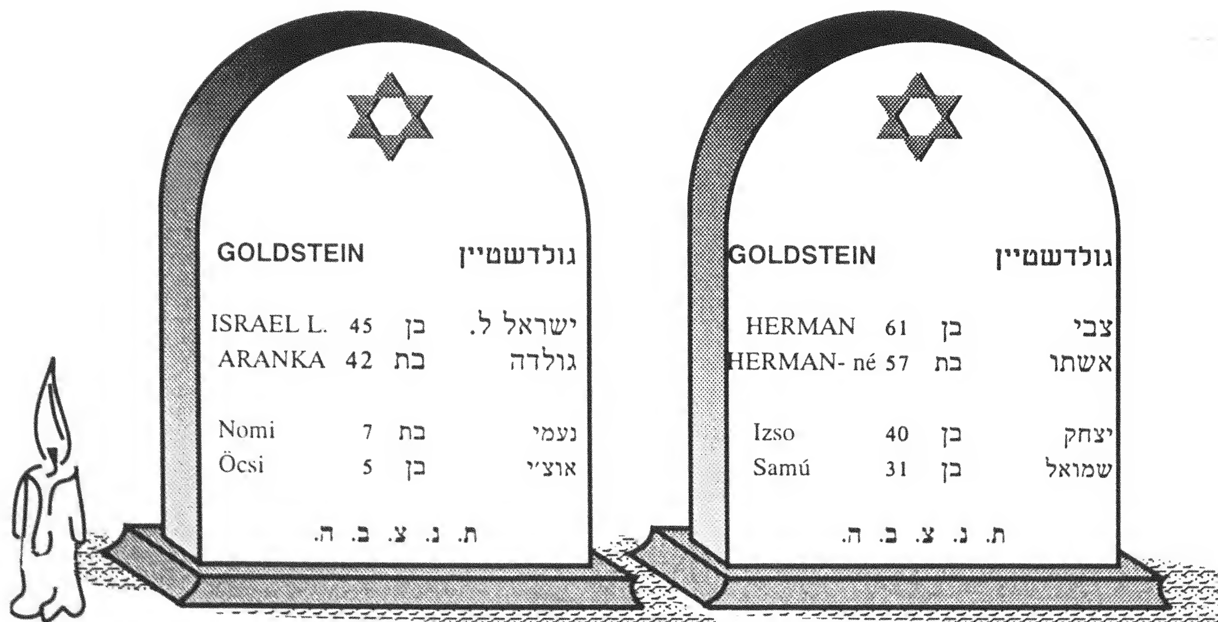

GLÜCK
גליק
ESZTER 48 בת אסתר
Piri 22 בת פירי
ת. נ. צ. ב. ה.
GRÜN
גרין
CHÁNÁ 45 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.

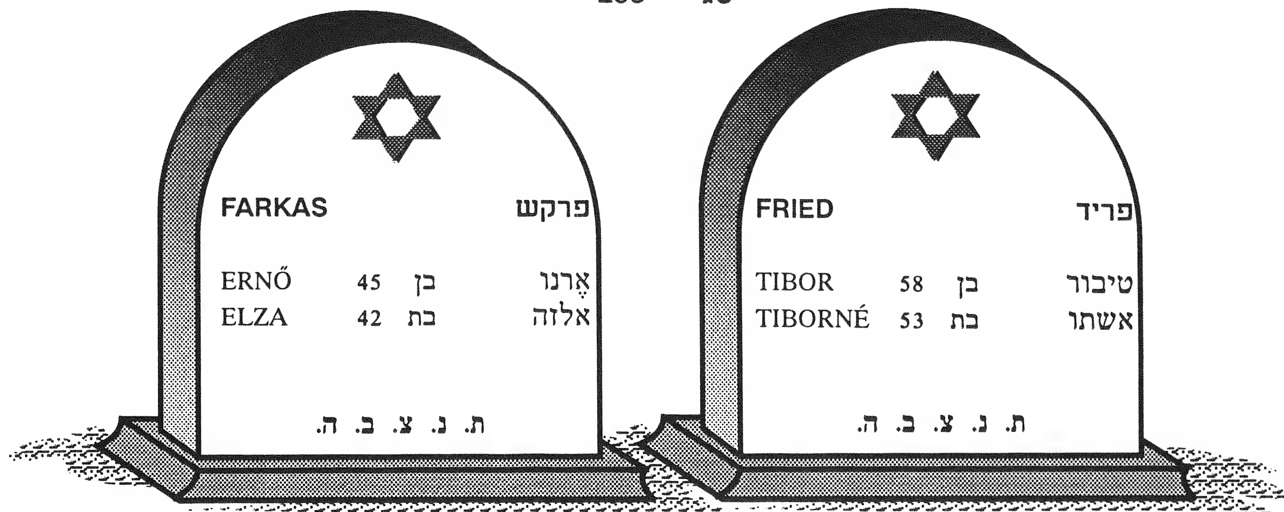

GRÜNBERGER
גרינברגר
HERMAN 54 בן הרמן
SZERÉNA 45 בת שרה
Bumi 17 בן בנימין
Lea 10 בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.
GENOT
גֶנוֹט
? 63 בן ?
GENOT- NÉ 58 בת אשתו
Tuli 34 בן נפתלי
ת. נ. צ. ב. ה.

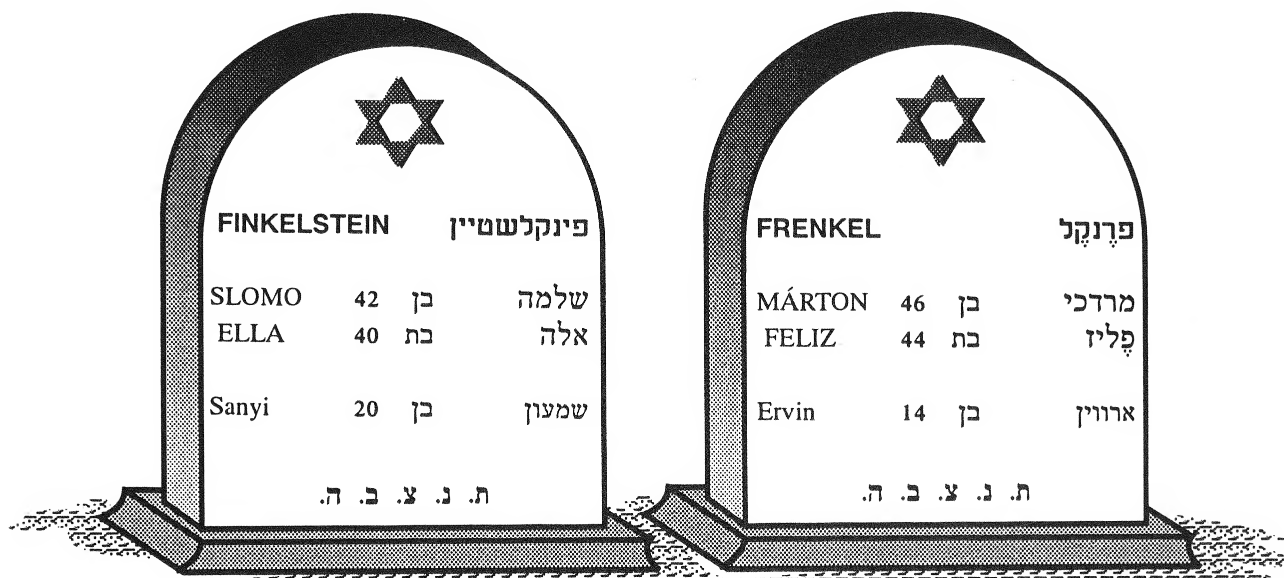

GOLDSTEIN
גולדשטיין
SÁMUEL 57 בן שמואל
RÓzsi 52 בת רחל
Sanyi 31 בן שמעון
Eszti 28 בת אסתר
Jenő 20 בן יעקב
ת. נ. צ. ב. ה.
GRÜNBERGER
גרינברגר
LAJOS 52 בן יהודה
REGINA 50 בת רבקה
Hersu 21 בן צבי
Aladár 17 בן ישראל
Olga 14 בת חיה
Tibi 10 בן אברהם
ת. נ. צ. ב. ה.

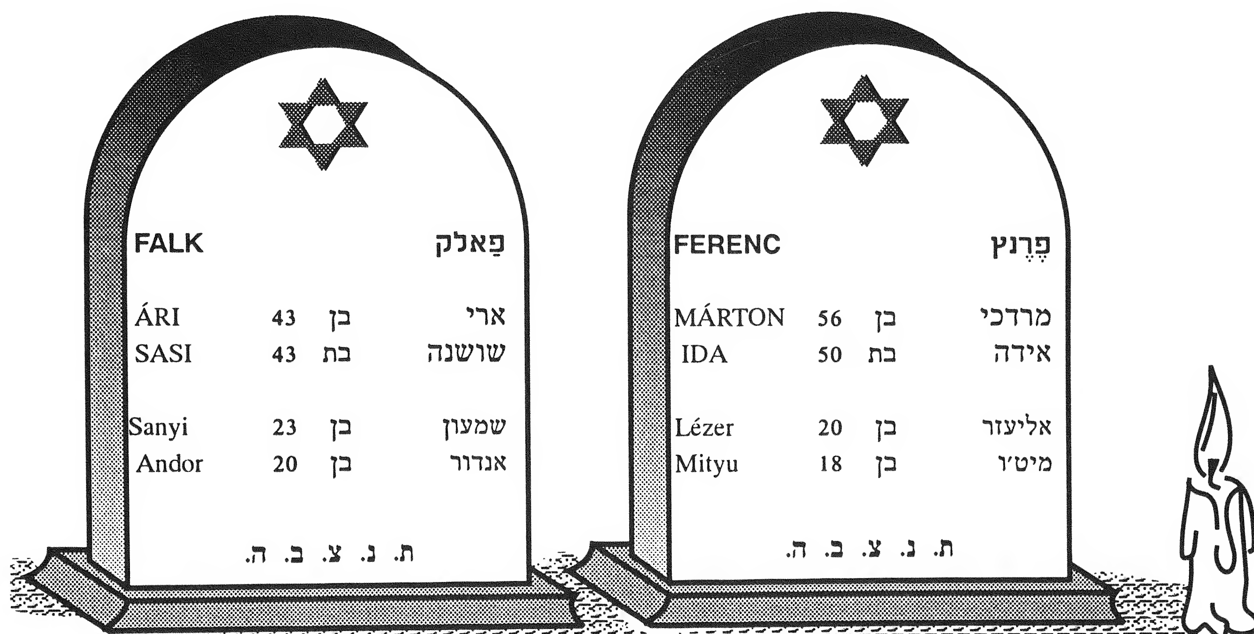

GRÜNFELD גרינפלד
BENCZE 57 בן בן־ציון
ELLA 51 בת אלה
ת. נ. צ. ב. ה.
GELLER גלר
MOZES 50 בן משה
SZERÉNA 51 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.

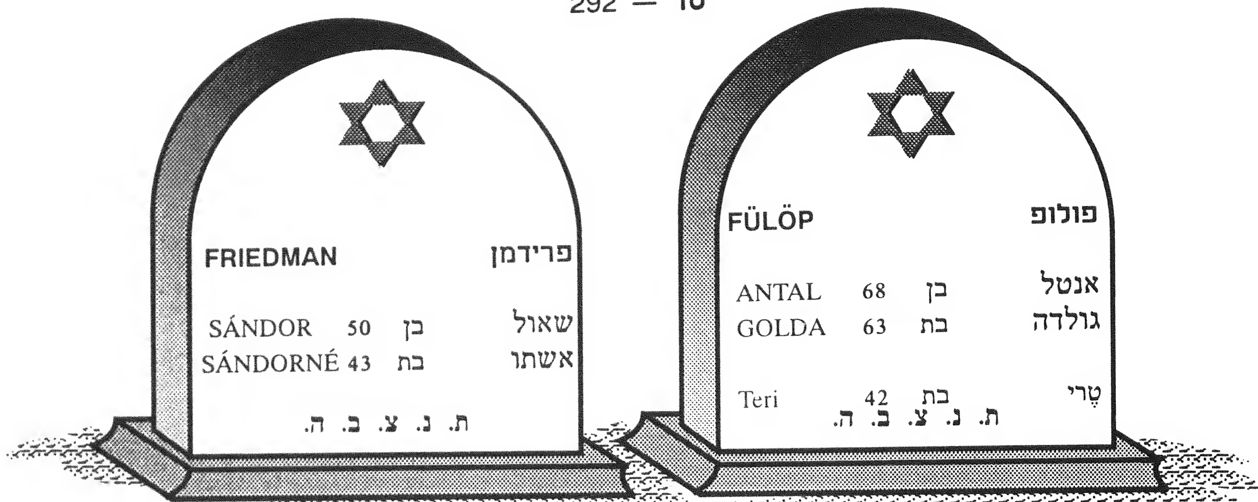

FISCHER פישר
ADOLF 45 בן אדולף
OLGA 41 בת אולגה
Tibi 17 בן טיבי
Joszef 15 בן יוסף
Zoli 13 בן אליעזר
ת. נ. צ. ב. ה.
FRIEDMAN פרידמן
ÁVRÁM 60 בן אברהם
SZÁRÁ 55 בת שרה
Dávid 21 בן דוד
Jichák 19 בן יצחק
Helén 10 בת חנה
ת. נ. צ. ב. ה.

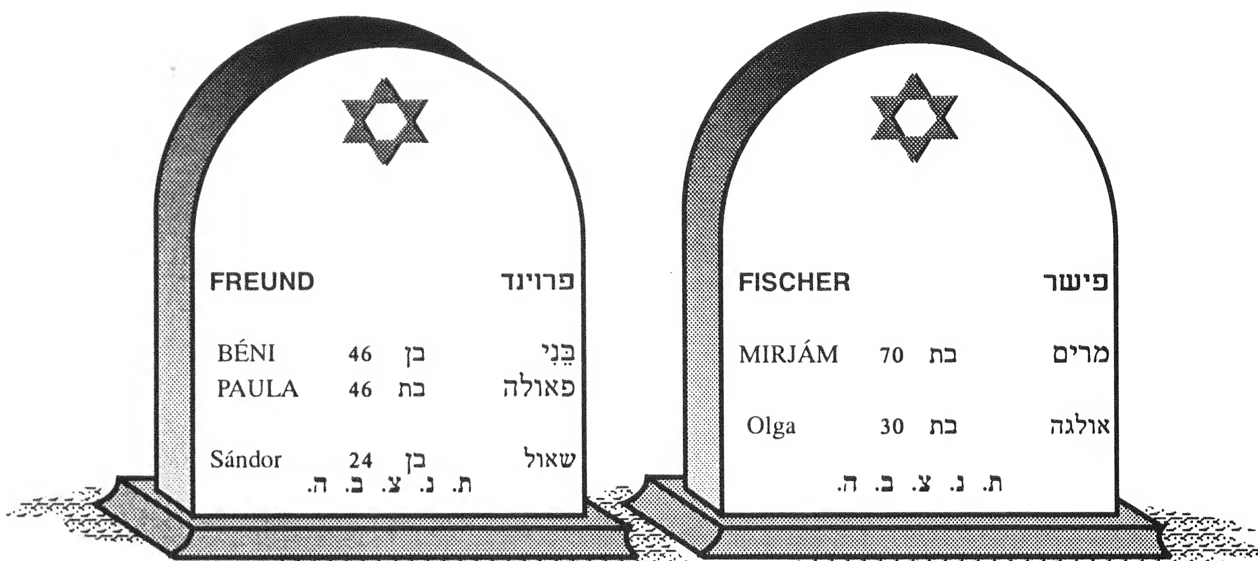

GOLDSTEIN גולדשטיין
ISRAEL L. 45 בן ישראל ל.
ARANKA 42 בת גולדה
Nomi 7 בת נעמי
Öcsi 5 בן אוצ׳י
ת. נ. צ. ב. ה.
GOLDSTEIN גולדשטיין
HERMAN 61 בן צבי
HERMAN- né 57 בת אשתו
Izso 40 בן יצחק
Samú 31 בן שמואל
ת. נ. צ. ב. ה.

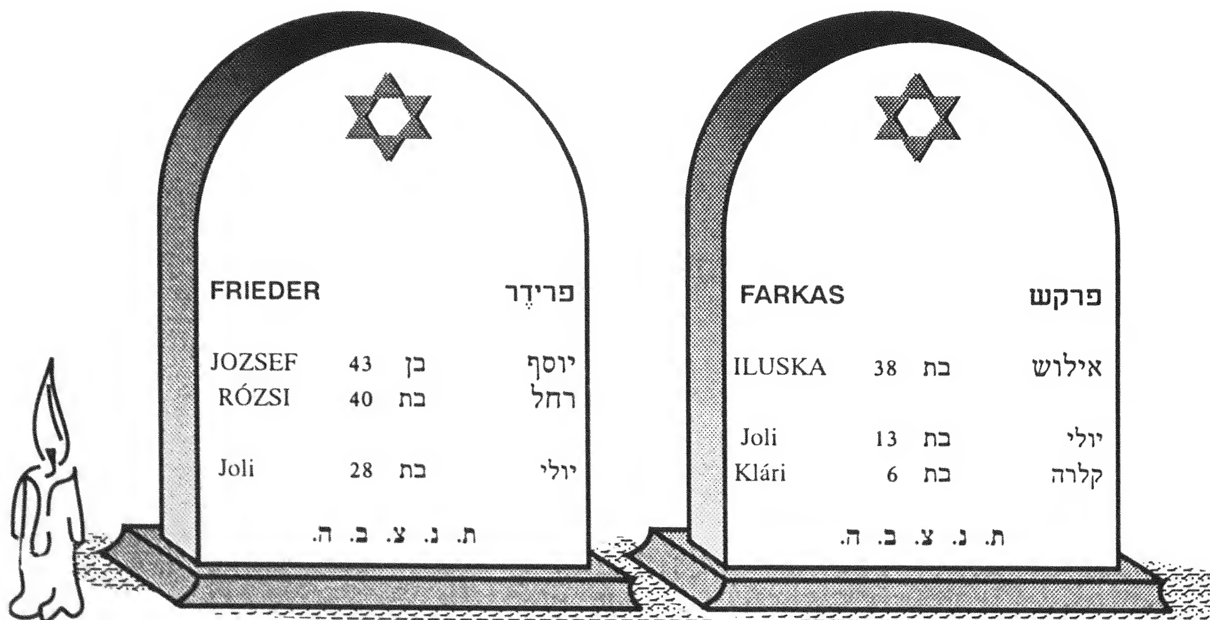

FARKAS פרקש
ERNŐ 45 בן אֶרנו
ELZA 42 בת אלזה
ת. נ. צ. ב. ה.
FRIED פריד
TIBOR 58 בן טיבור
TIBORNÉ 53 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

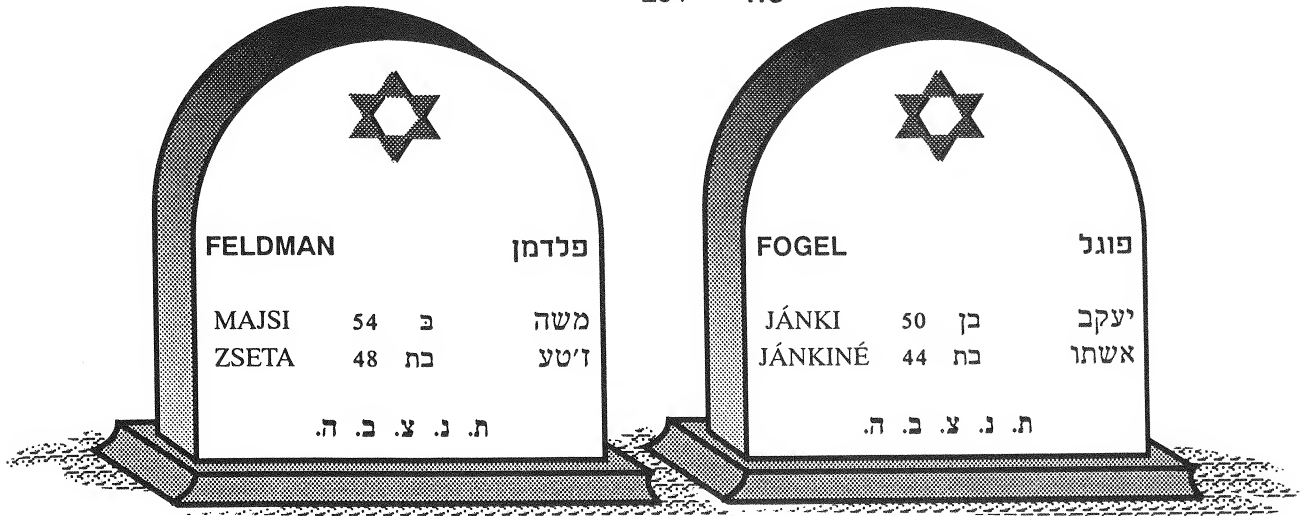

FINKELSTEIN פינקלשטיין
SLOMO 42 בן שלמה
ELLA 40 בת אלה
Sanyi 20 בן שמעון
ת. נ. צ. ב. ה.
FRENKEL פרֶנקֶל
MÁRTON 46 בן מרדכי
FELIZ 44 בת פֶליז
Ervin 14 בן ארווין
ת. נ. צ. ב. ה.

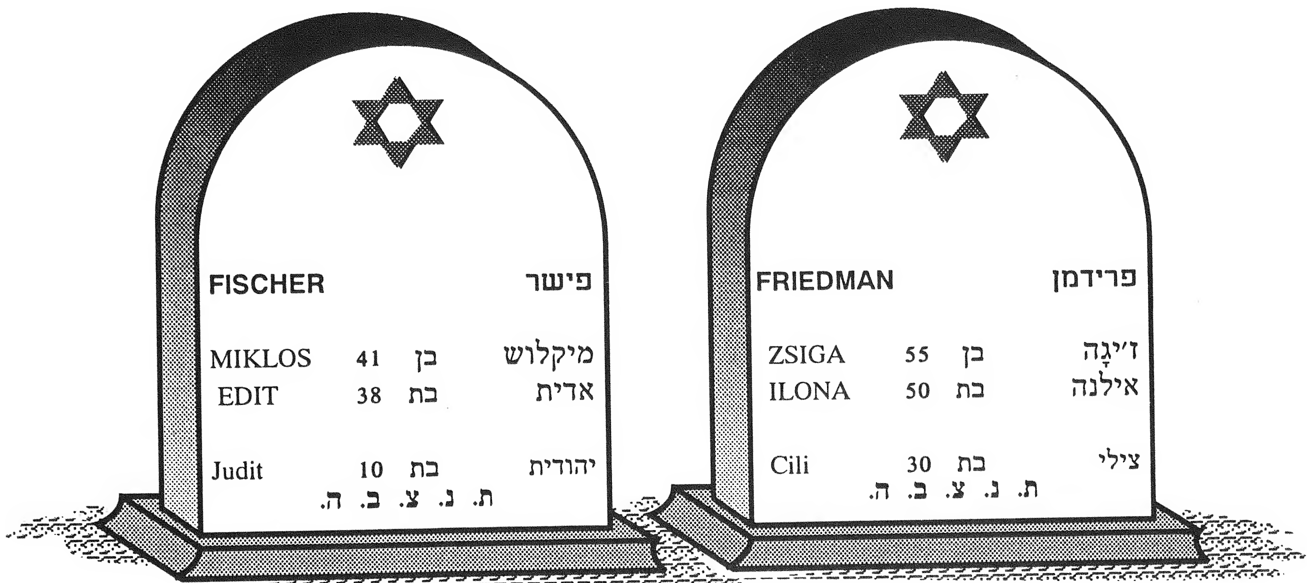

FALK פַאלק
ÁRI 43 בן ארי
SASI 43 בת שושנה
Sanyi 23 בן שמעון
Andor 20 בן אנדור
ת. נ. צ. ב. ה.
FERENC פֶרֶנץ
MÁRTON 56 בן מרדכי
IDA 50 בת אידה
Lézer 20 בן אליעזר
Mityu 18 בן מיט׳ו
ת. נ. צ. ב. ה.

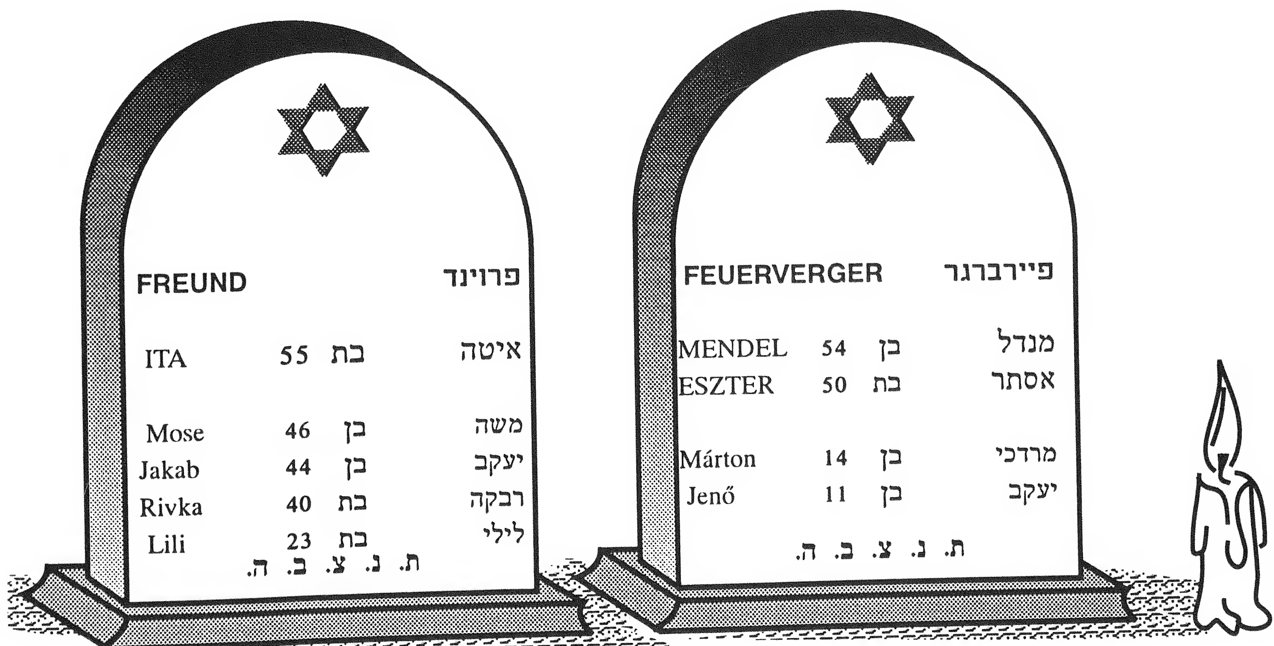

FRIEDMAN פרידמן
SÁNDOR 50 בן שאול
SÁNDORNÉ 43 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.
FÜLÖP פולופ
ANTAL 68 בן אנטל
GOLDA 63 בת גולדה
Teri 42 בת טֶרי
ת. נ. צ. ב. ה.

FREUND פרוינד
BÉNI 46 בן בֵּנִי
PAULA 46 בת פאולה
Sándor 24 בן שאול
ת. נ. צ. ב. ה.
FISCHER פישר
MIRJÁM 70 בת מרים
Olga 30 בת אולגה
ת. נ. צ. ב. ה.

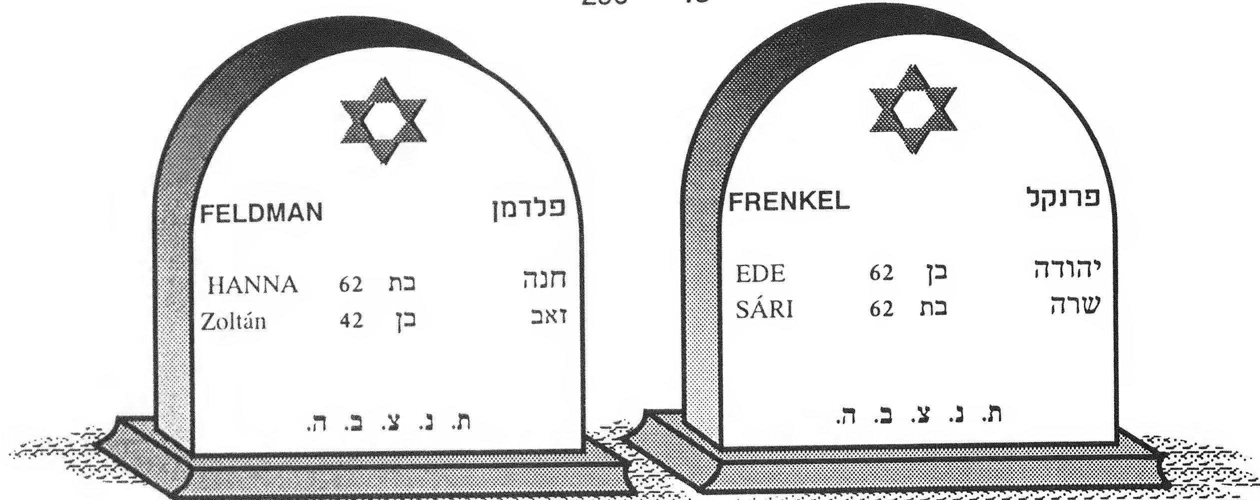

FRIEDER פרידֶר
JOZSEF 43 בן יוסף
RÓZSI 40 בת רחל
Joli 28 בת יולי
ת. נ. צ. ב. ה.
FARKAS פרקש
ILUSKA 38 בת אילוש
Joli 13 בת יולי
Klári 6 בת קלרה
ת. נ. צ. ב. ה.

FELDMAN פלדמן
MAJSI 54 בּ משה
ZSETA 48 בת ז'טע
ת. נ. צ. ב. ה.
FOGEL פוגל
JÁNKI 50 בן יעקב
JÁNKINÉ 44 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

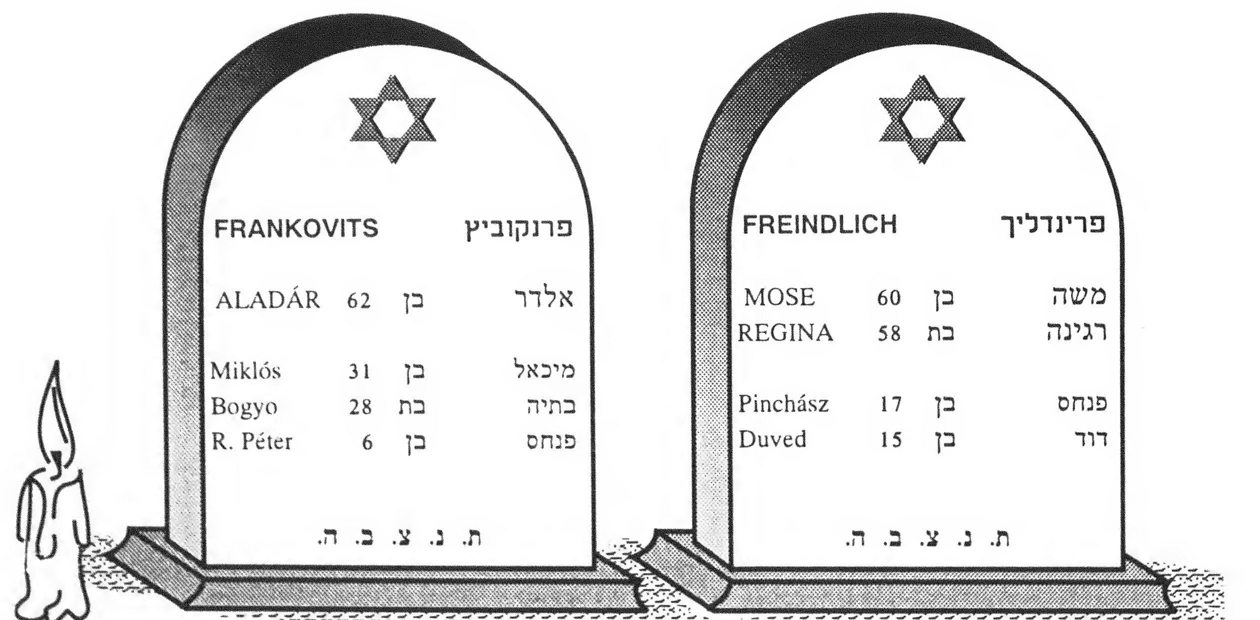

FISCHER פישר
MIKLOS 41 בן מיקלוש
EDIT 38 בת אדית
Judit 10 בת יהודית
ת. נ. צ. ב. ה.
FRIEDMAN פרידמן
ZSIGA 55 בן ז'יגה
ILONA 50 בת אילנה
Cili 30 בת צילי
ת. נ. צ. ב. ה.

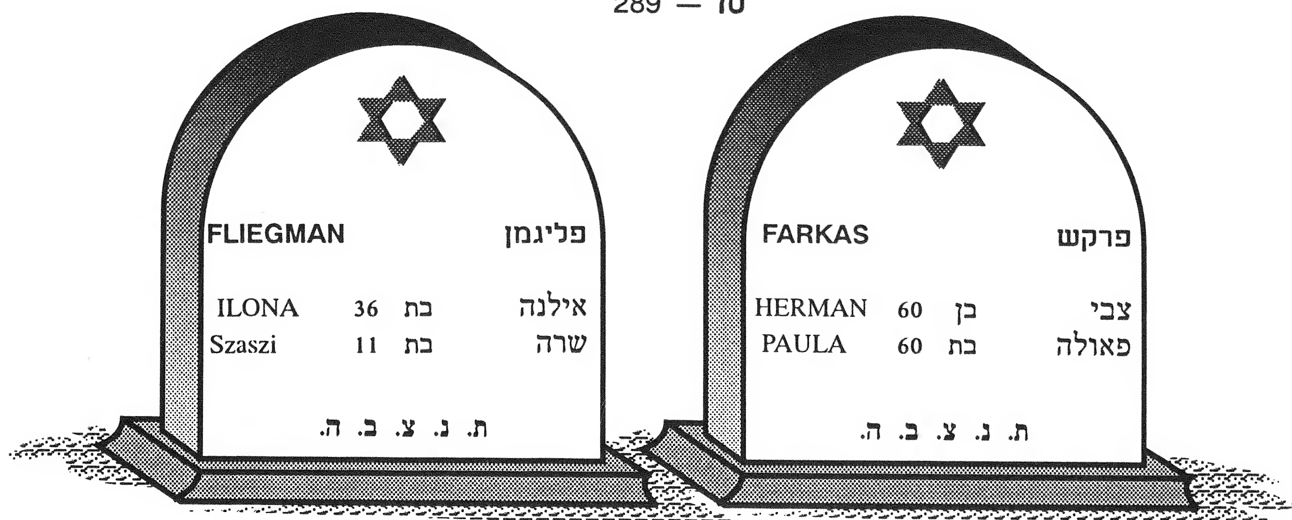

FREUND פרוינד
ITA 55 בת איטה
Mose 46 בן משה
Jakab 44 בן יעקב
Rivka 40 בת רבקה
Lili 23 בת לילי
ת. נ. צ. ב. ה.
FEUERVERGER פיירברגר
MENDEL 54 בן מנדל
ESZTER 50 בת אסתר
Márton 14 בן מרדכי
Jenő 11 בן יעקב
ת. נ. צ. ב. ה.

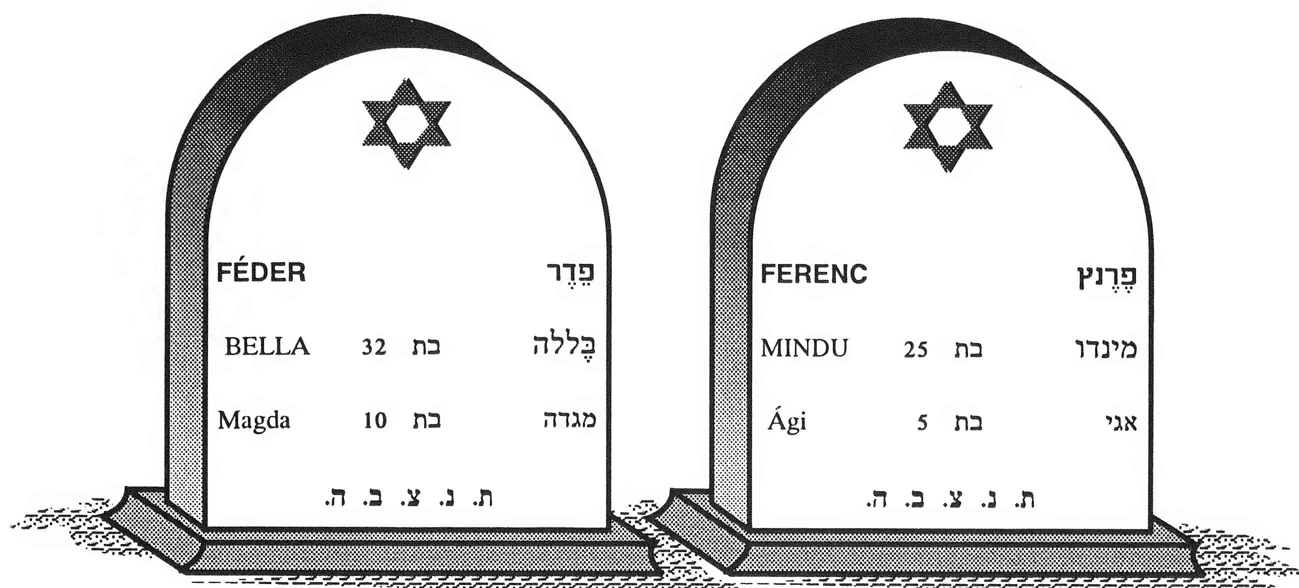

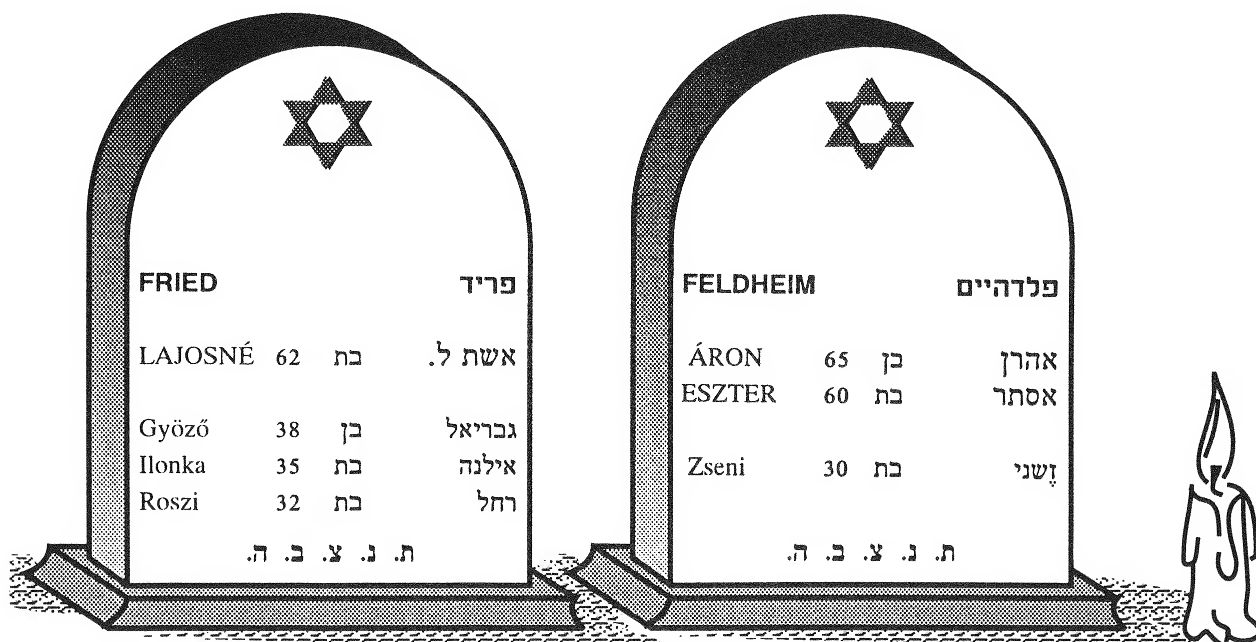

FELDMAN פלדמן
HANNA 62 בת חנה
Zoltán 42 בן זאב
ת. נ. צ. ב. ה.
FRENKEL פרנקל
EDE 62 בן יהודה
SÁRI 62 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.

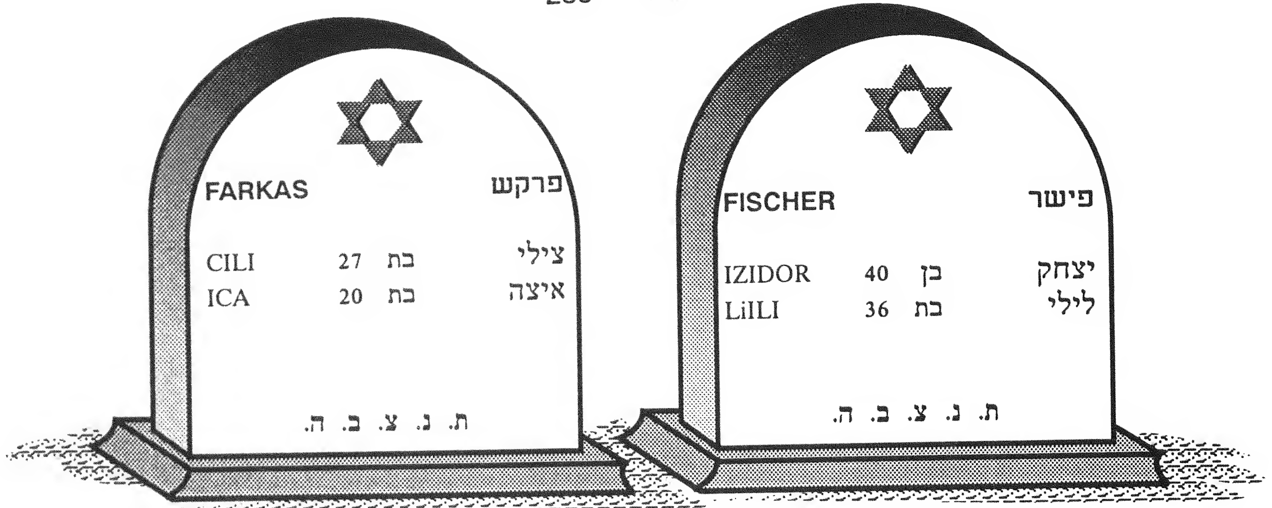

FRANK פרנק
JAKAB 40 בן יעקב
ESZTER 35 בת אסתר
Margareta 7 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
FRIEDMAN פרידמן
LÁZÁR 50 בן אליעזר
ZSENI 45 בת ז'ני
Öcsi 18 בן אוצ'י
ת. נ. צ. ב. ה.

FRANKOVITS פרנקוביץ
ALADÁR 62 בן אלדר
Miklós 31 בן מיכאל
Bogyo 28 בת בתיה
R. Péter 6 בן פנחס
ת. נ. צ. ב. ה.
FREINDLICH פרינדליך
MOSE 60 בן משה
REGINA 58 בת רגינה
Pinchász 17 בן פנחס
Duved 15 בן דוד
ת. נ. צ. ב. ה.

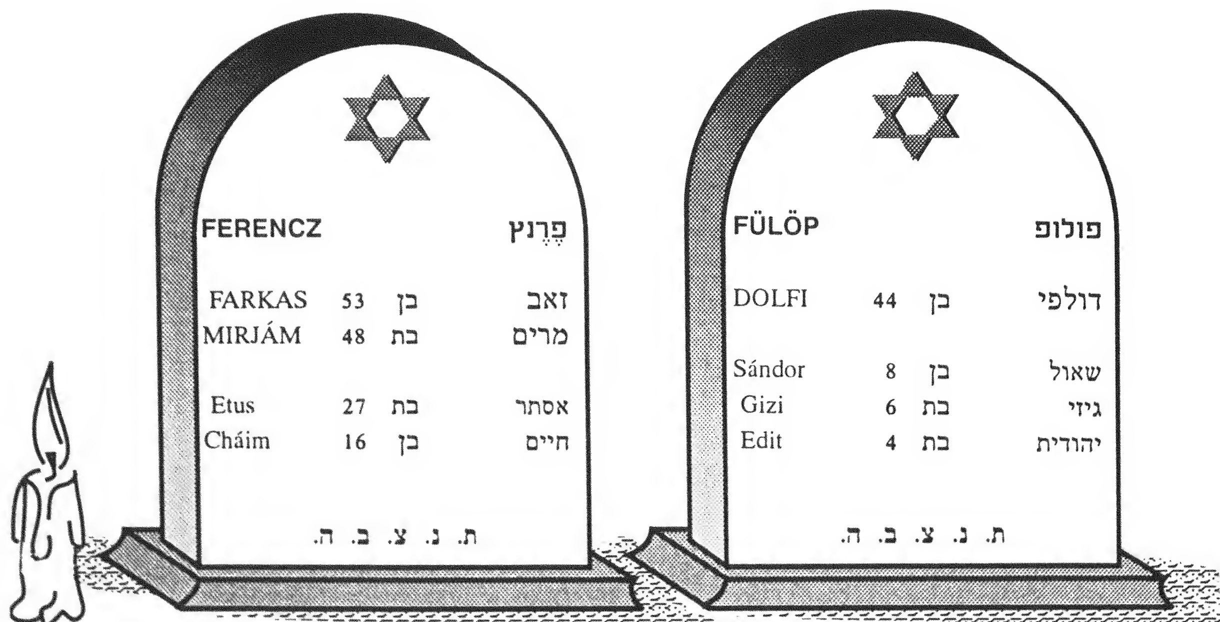

FLIEGMAN פליגמן
ILONA 36 בת אילנה
Szaszi 11 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.
FARKAS פרקש
HERMAN 60 בן צבי
PAULA 60 בת פאולה
ת. נ. צ. ב. ה.

FÉDER פֶדֶר
BELLA 32 בת בֶּללה
Magda 10 בת מגדה
ת. נ. צ. ב. ה.
FERENC פֶרֶנץ
MINDU 25 בת מינדו
Ági 5 בת אגי
ת. נ. צ. ב. ה.

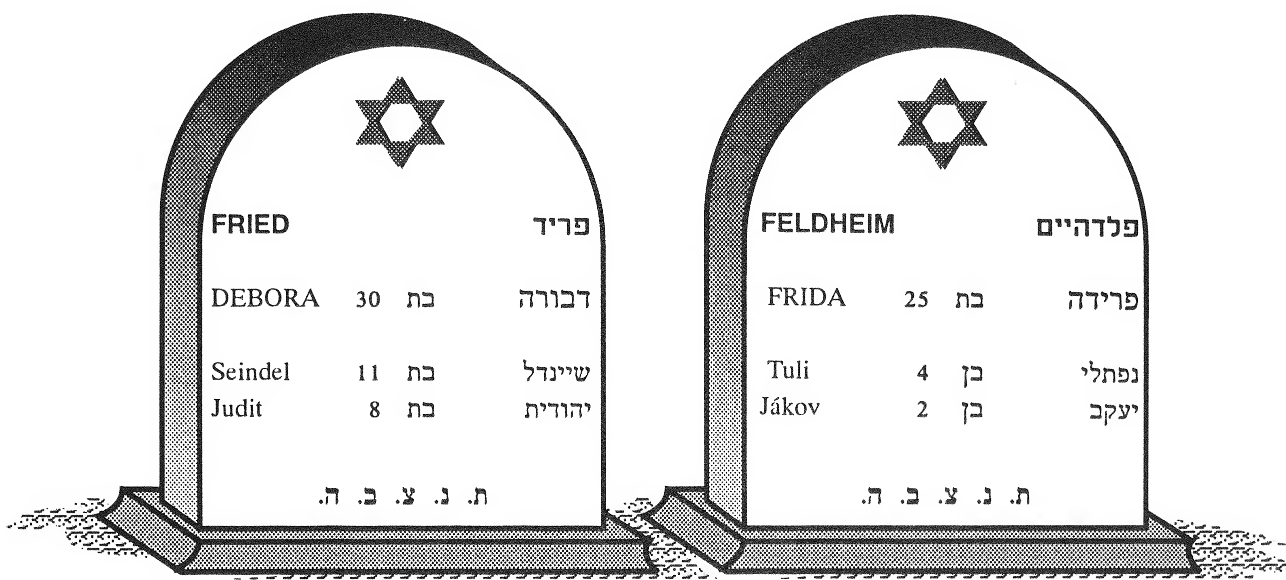

FRIED פריד
LAJOSNÉ 62 בת אשת ל.
Györő 38 בן גבריאל
Ilonka 35 בת אילנה
Roszi 32 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.
FELDHEIM פלדהיים
ÁRON 65 בן אהרן
ESZTER 60 בת אסתר
Zseni 30 בת זֶשני
ת. נ. צ. ב. ה.

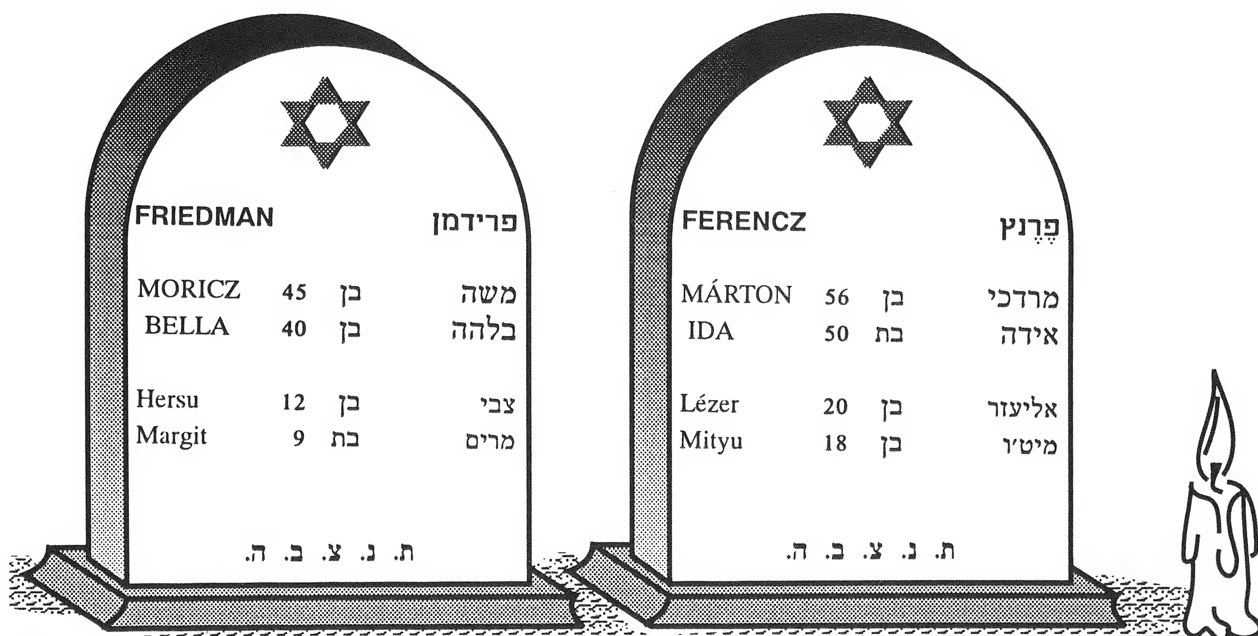

FARKAS
פרקש
CILI 27 בת צילי
ICA 20 בת איצה
ת. נ. צ. ב. ה.
FISCHER
פישר
IZIDOR 40 בן יצחק
LiILI 36 בת לילי
ת. נ. צ. ב. ה.

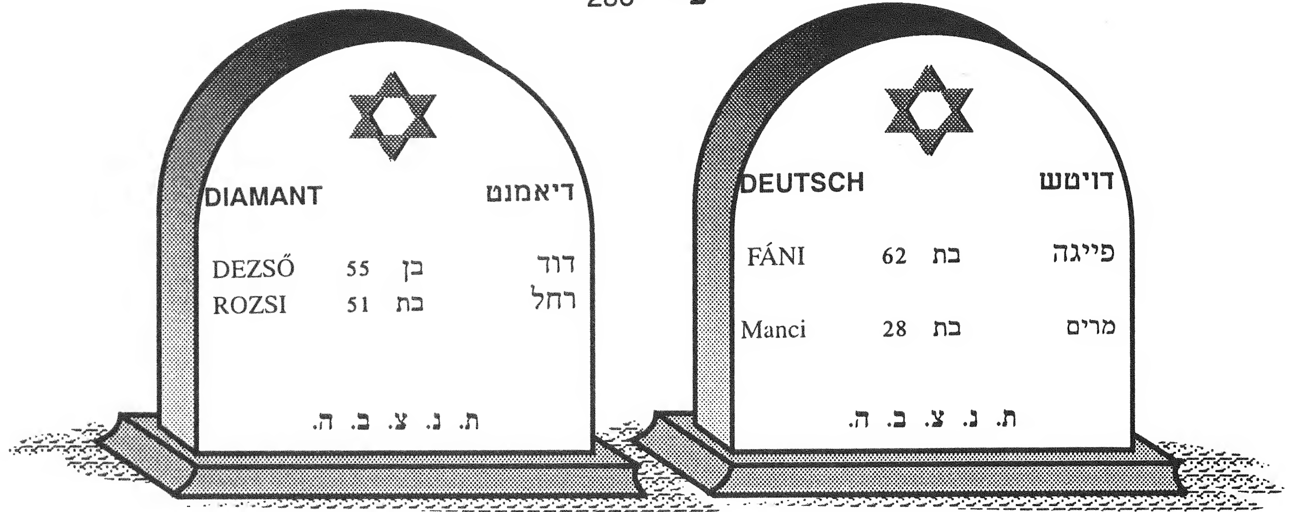

FARKAS
פרקש
DEZSŐ 74 בן דוד
CHÁNÁ 70 בת חנה
Rozsi 36 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.
FRANKOVITS
פרנקוביץ
OSZKÁR 28 בן אברהם
RENÉ 32 בת רונה
László 1 בן אליעזר
ת. נ. צ. ב. ה.

FERENCZ
פֶּרֶנץ
FARKAS 53 בן זאב
MIRJÁM 48 בת מרים
Etus 27 בת אסתר
Cháim 16 בן חיים
ת. נ. צ. ב. ה.
FÜLÖP
פולופ
DOLFI 44 בן דולפי
Sándor 8 בן שאול
Gizi 6 בת גיזי
Edit 4 בת יהודית
ת. נ. צ. ב. ה.

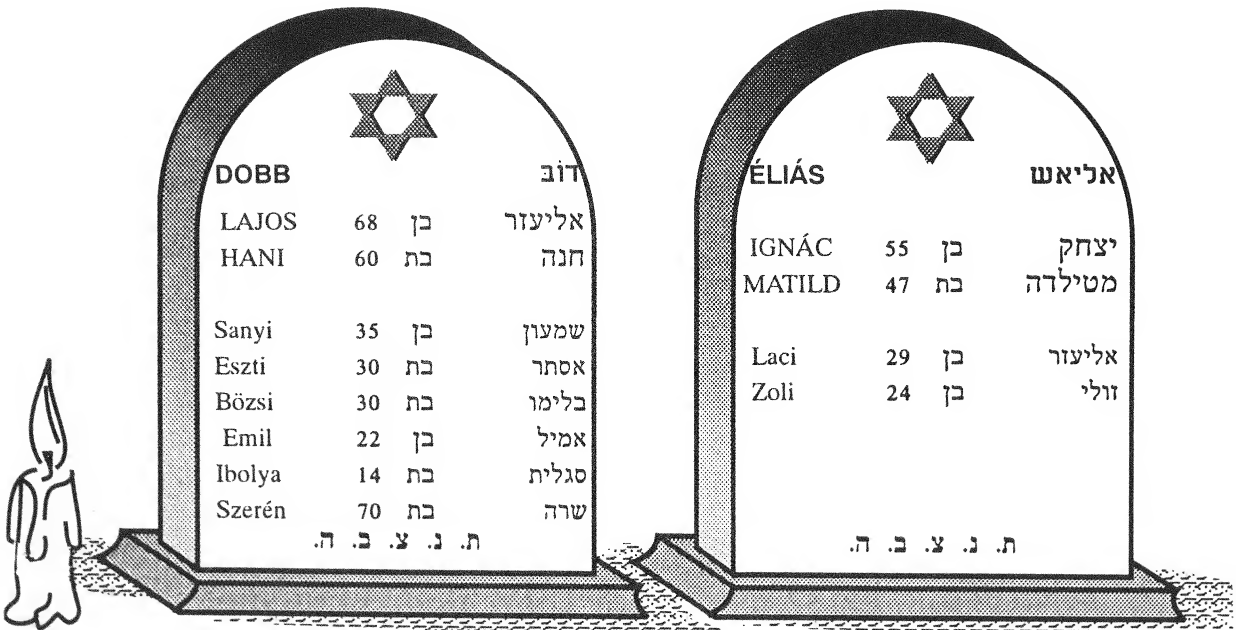

ÉDELSTEIN
אדלשטיין
LAJOS 52 בן אליעזר
LILI 47 בת לילי
Judit 30 בת יהודית
Joli 27 בת יולי
ת. נ. צ. ב. ה.
FARKAS
פרקש
LIPOT 72 בן יהודה
REGINA 68 בת רגינה
ת. נ. צ. ב. ה.

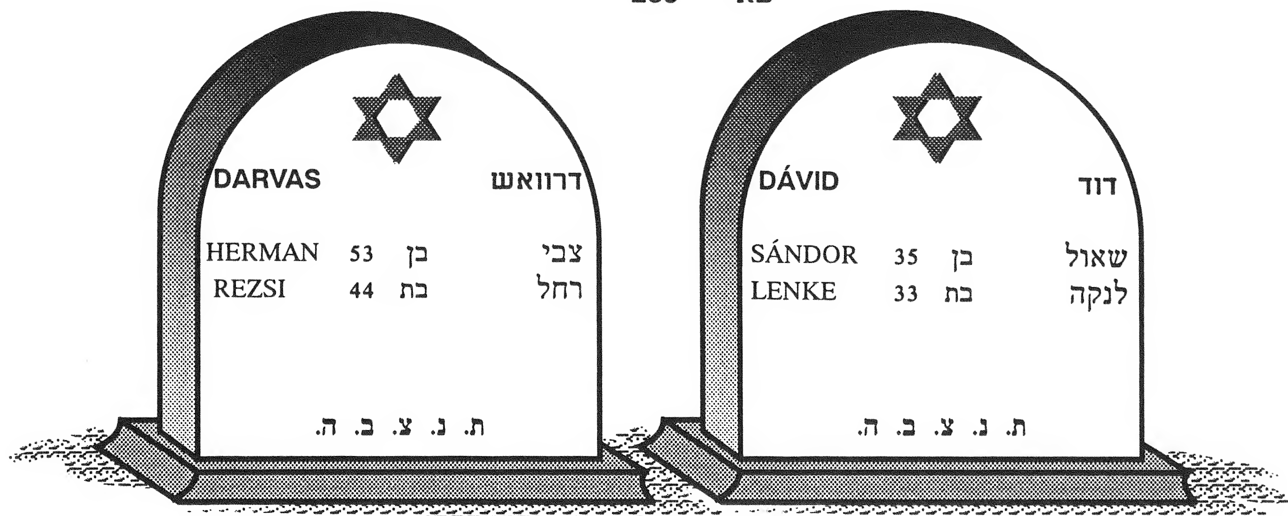

FRIED
פריד
DEBORA 30 בת דבורה
Seindel 11 בת שיינדל
Judit 8 בת יהודית
ת. נ. צ. ב. ה.
FELDHEIM
פלדהיים
FRIDA 25 בת פרידה
Tuli 4 בן נפתלי
Jákov 2 בן יעקב
ת. נ. צ. ב. ה.

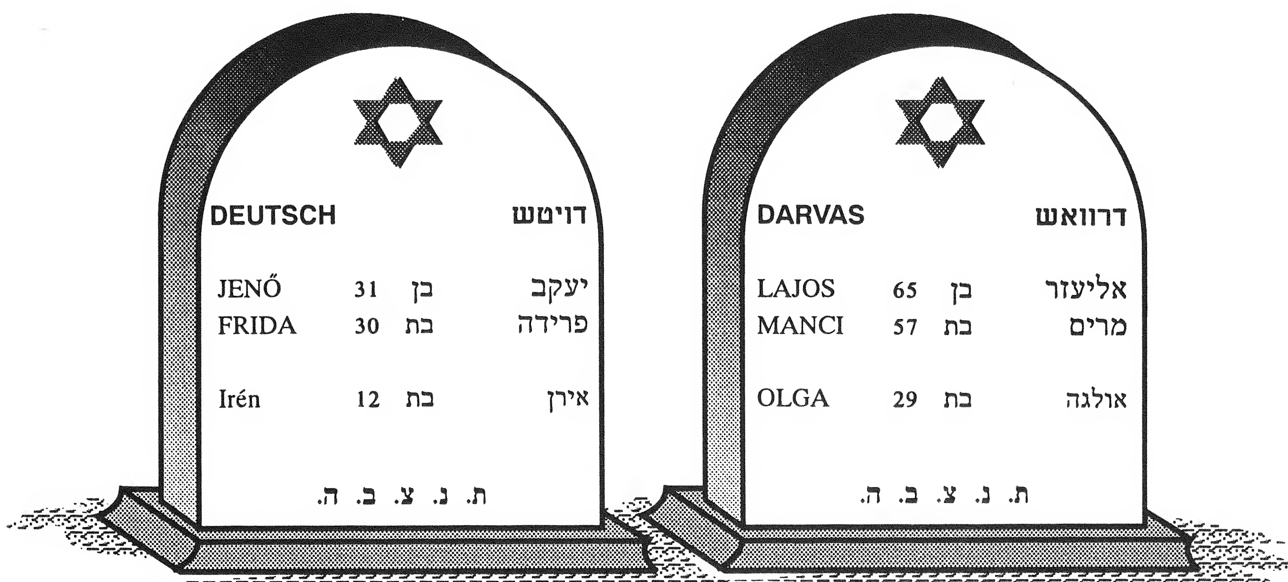

FRIEDMAN
פרידמן
MORICZ 45 בן משה
BELLA 40 בן בלהה
Hersu 12 בן צבי
Margit 9 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
FERENCZ
פֶרֶנץ
MÁRTON 56 בן מרדכי
IDA 50 בת אידה
Lézer 20 בן אליעזר
Mityu 18 בן מיט׳ו
ת. נ. צ. ב. ה.

DIAMANT דיאמנט
DEZSŐ 55 בן דוד
ROZSI 51 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.
DEUTSCH דויטש
FÁNI 62 בת פייגה
Manci 28 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.

EDRICH אֶדריך
MORICZ 48 בן משה
PEPI 48 בת פפי
Manci 14 בת מרים
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr. ERDŐS דר. אֶרדוש
VILMOS 65 בן וילמוש
LILI 60 בת לילי
Benő 25 בן בנימין
ת. נ. צ. ב. ה.

DOBB דוב
LAJOS 68 בן אליעזר
HANI 60 בת חנה
Sanyi 35 בן שמעון
Eszti 30 בת אסתר
Bözsi 30 בת בלימו
Emil 22 בן אמיל
Ibolya 14 בת סגלית
Szerén 70 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.
ÉLIÁS אליאש
IGNÁC 55 בן יצחק
MATILD 47 בת מטילדה
Laci 29 בן אליעזר
Zoli 24 בן זולי
ת. נ. צ. ב. ה.

DÁVID דוד
SÁNDOR 35 בן שאול
LENKE 33 בת לנקה
ת. נ. צ. ב. ה.
DARVAS דרוואש
HERMAN 53 בן צבי
REZSI 44 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.

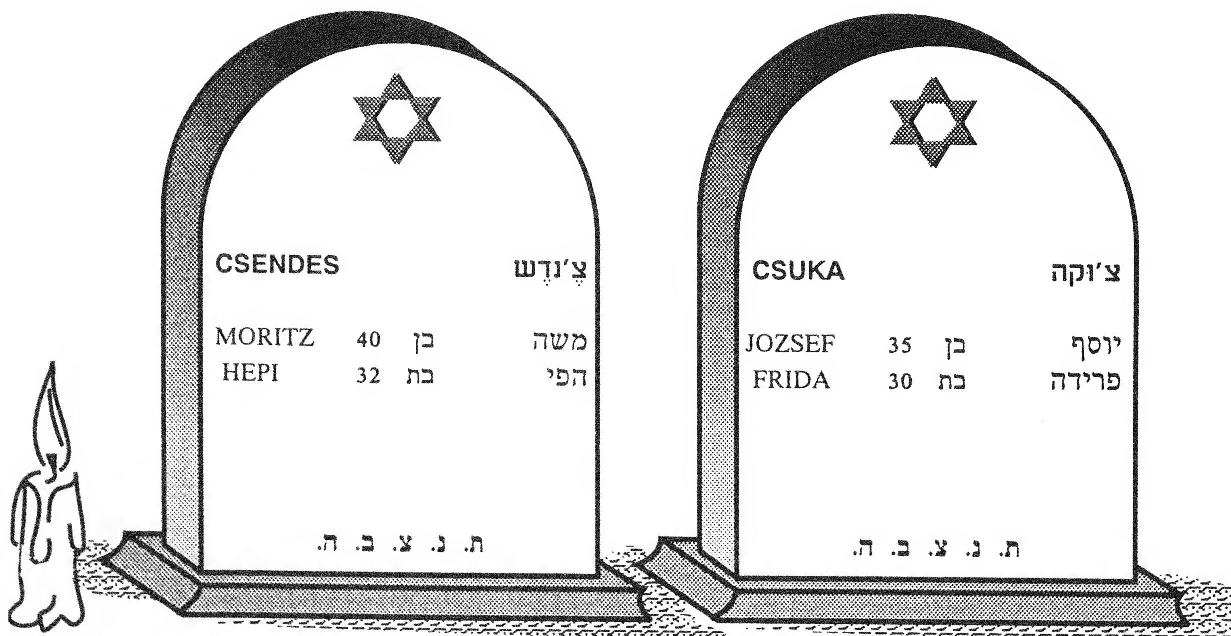

DARVAS דרוואש
LAJOS 65 בן אליעזר
MANCI 57 בת מרים
OLGA 29 בת אולגה
ת. נ. צ. ב. ה.
DEUTSCH דויטש
JENŐ 31 בן יעקב
FRIDA 30 בת פרידה
Irén 12 בת אירן
ת. נ. צ. ב. ה.

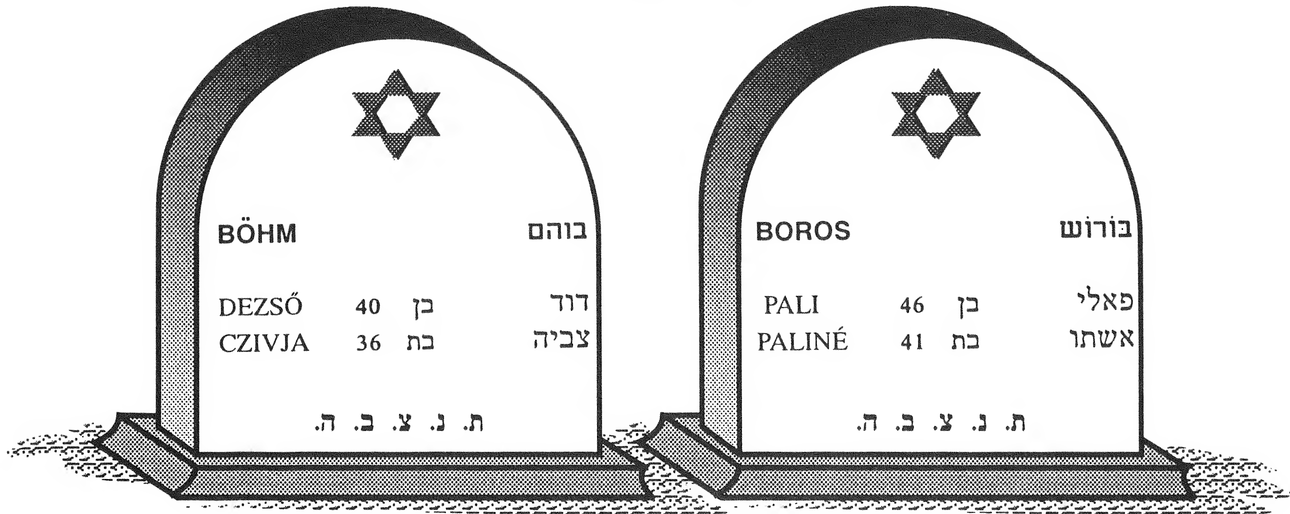

DÁVIDOVITS דוידוביץ
KÁROLY 52 בן קארול
ARANKA 50 בת זהבה
Chávi 20 בת חוה
Mati 18 בן מרדכי
Elza 15 בת אלזה
ת. נ. צ. ב. ה.
DÁVIDOVITS דוידוביץ
MÓR 56 בן מרדכי
ETELKA 54 בת אסתר
Benjámin 34 בן בנימין
Viola 28 בת ויאולה
Nusi 22 בת נושי
Málká 16 בת מלכה
Ági 11 בת אַגי
ת. נ. צ. ב. ה.

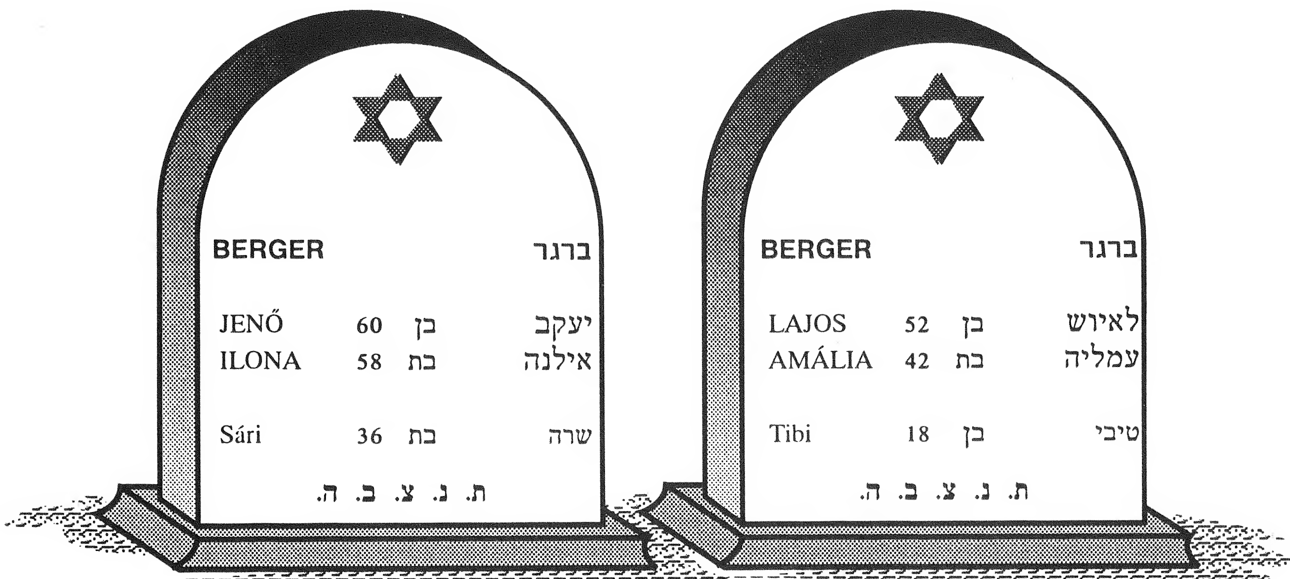

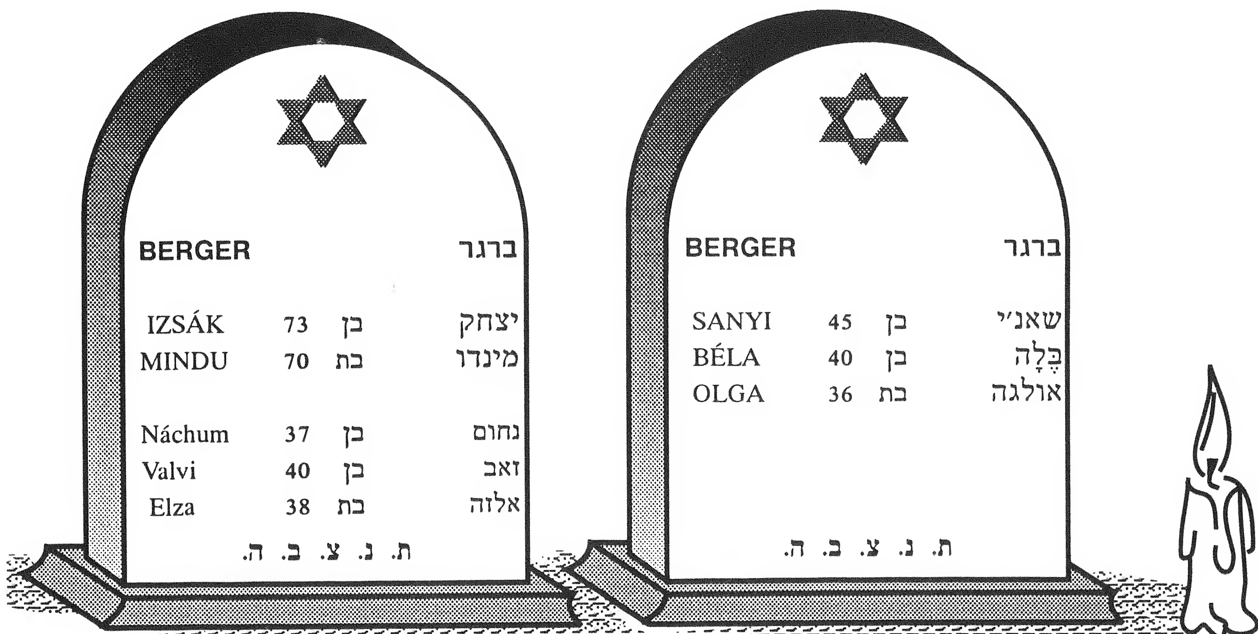

BERGER ברגר
PÉTER 55 בן פנחס
ROZSI 50 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.
BERGER ברגר
MATI 37 בן מרדכי
MÁLCSI 35 בת מלכה
ת. נ. צ. ב. ה.

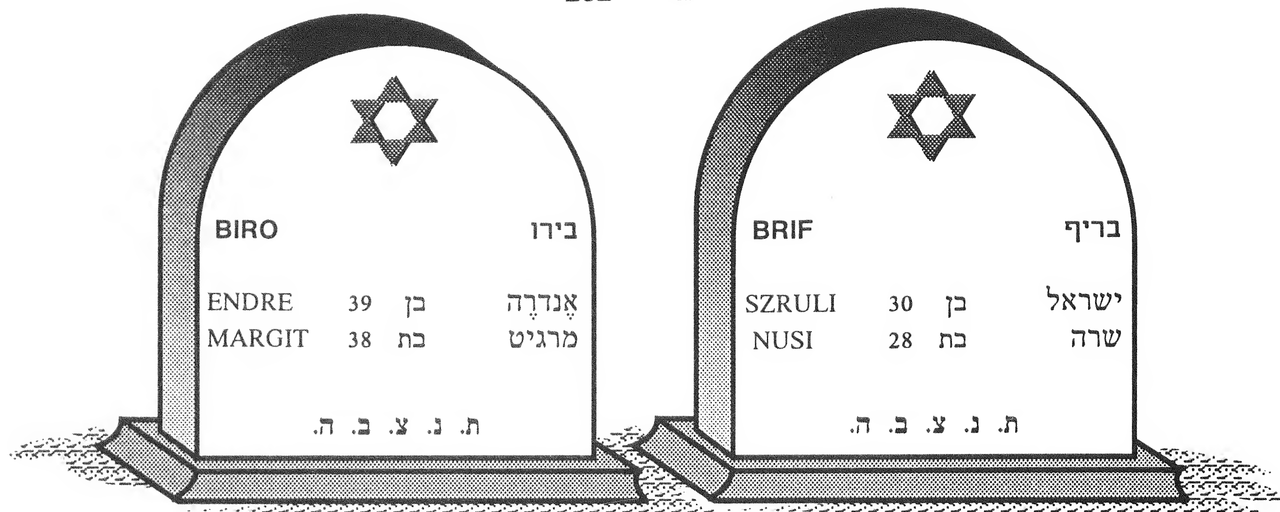

BERGER ברגר
SÁMUEL 76 בן שמואל
SZÁLI 75 בת סלי
Dezső 42 בן דוד
ת. נ. צ. ב. ה.
BIRENBERG בירנברג
JAKAB 50 בן יעקב
SZÁRÁ 45 בת שרה
Bözsi 22 בת בוז׳י
ת. נ. צ. ב. ה.

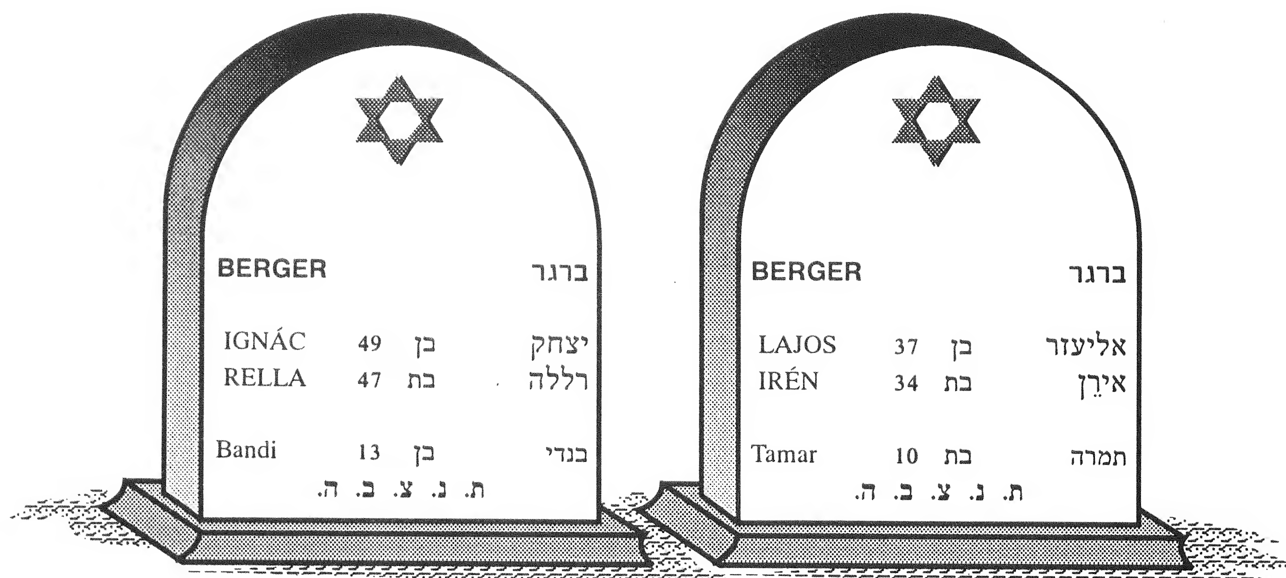

CSENDES צֶ׳נדֶש
MORITZ 40 בן משה
HEPI 32 בת הפי
ת. נ. צ. ב. ה.
CSUKA צ׳וקה
JOZSEF 35 בן יוסף
FRIDA 30 בת פרידה
ת. נ. צ. ב. ה.

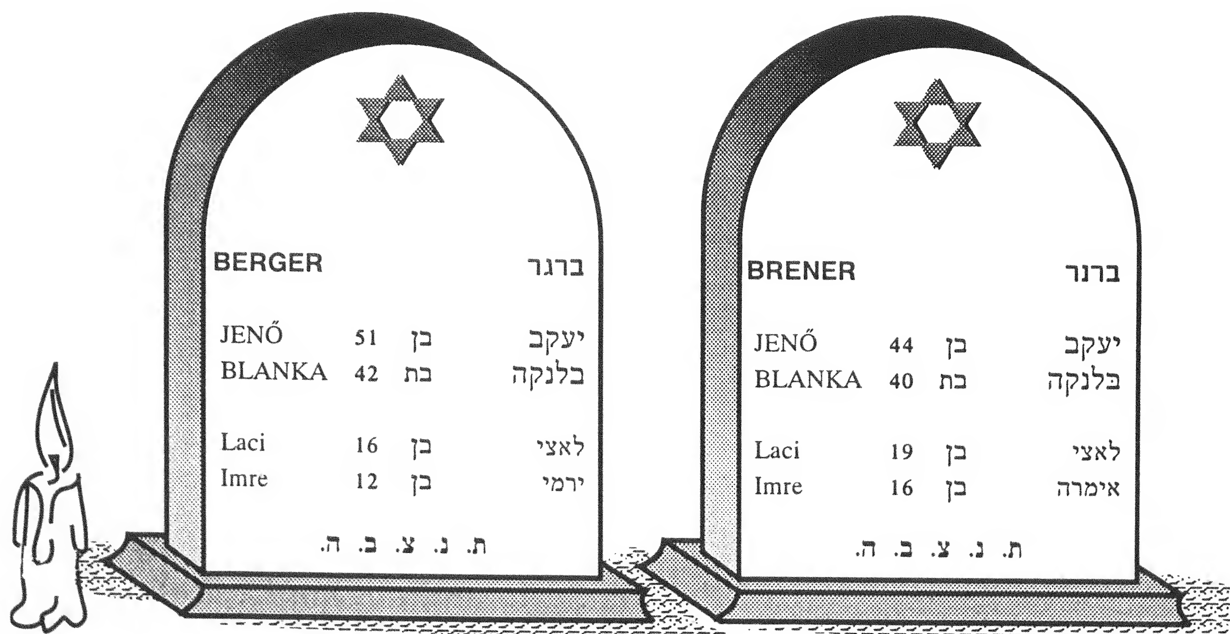

BÖHM
בוהם
DEZSŐ 40 בן
דוד
CZIVJA 36 בת
צביה
ת. נ. צ. ב. ה.
BOROS
בורוש
PALI 46 בן
פאלי
PALINÉ 41 בת
אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

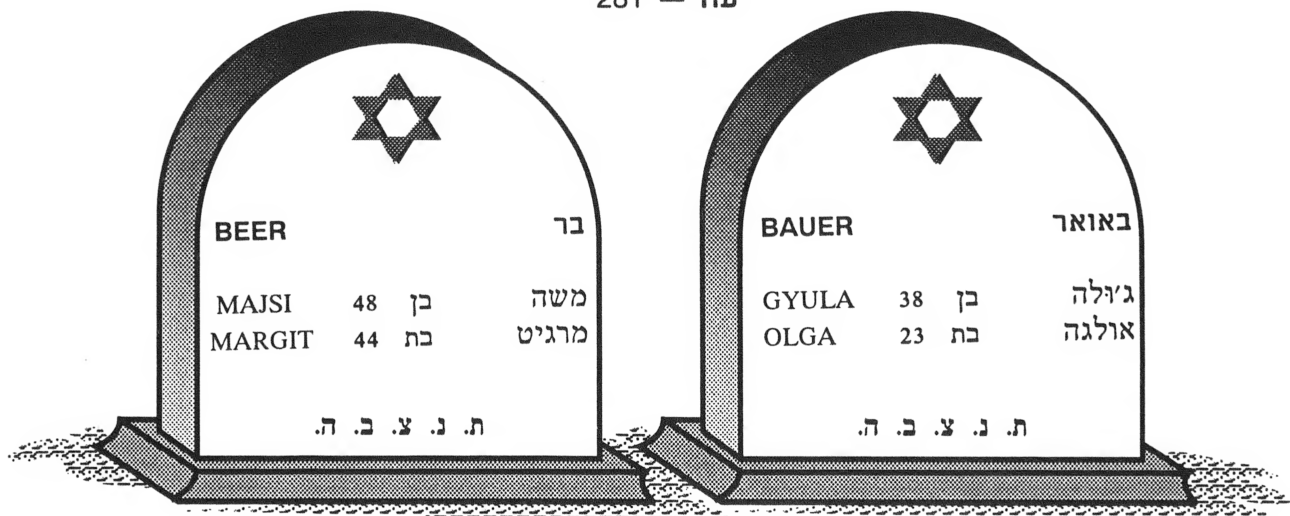

BERGER
ברגר
JENŐ 60 בן
יעקב
ILONA 58 בת
אילנה
Sári 36 בת
שרה
ת. נ. צ. ב. ה.
BERGER
ברגר
LAJOS 52 בן
לאיוש
AMÁLIA 42 בת
עמליה
Tibi 18 בן
טיבי
ת. נ. צ. ב. ה.

BERGER
ברגר
IZSÁK 73 בן
יצחק
MINDU 70 בת
מינדו
Náchum 37 בן
נחום
Valvi 40 בן
זאב
Elza 38 בת
אלזה
ת. נ. צ. ב. ה.
BERGER
ברגר
SANYI 45 בן
שאנ׳י
BÉLA 40 בן
בֶּלָה
OLGA 36 בת
אולגה
ת. נ. צ. ב. ה.

BIRO
בירו
ENDRE 39 בן אֶנדרֶה
MARGIT 38 בת מרגיט
ת. נ. צ. ב. ה.
BRIF
בריף
SZRULI 30 בן ישראל
NUSI 28 בת שרה
ת. נ. צ. ב. ה.

BERGER
ברגר
IGNÁC 49 בן יצחק
RELLA 47 בת רללה
Bandi 13 בן בנדי
ת. נ. צ. ב. ה.
BERGER
ברגר
LAJOS 37 בן אליעזר
IRÉN 34 בת אירֵן
Tamar 10 בת תמרה
ת. נ. צ. ב. ה.

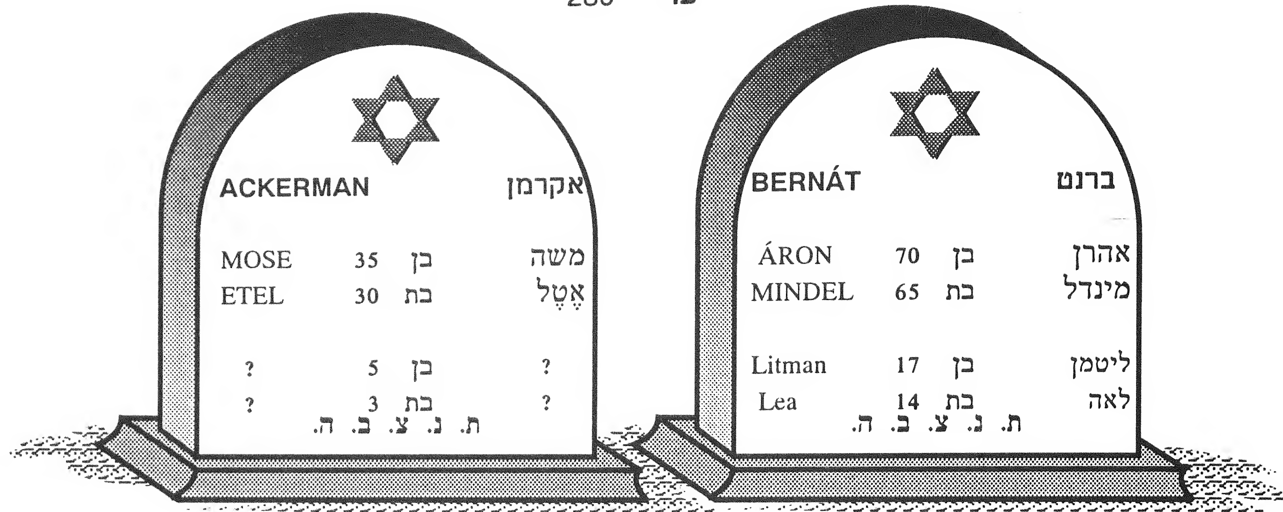

BERGER
ברגר
JENŐ 51 בן יעקב
BLANKA 42 בת בלנקה
Laci 16 בן לאצי
Imre 12 בן ירמי
ת. נ. צ. ב. ה.
BRENER
ברנר
JENŐ 44 בן יעקב
BLANKA 40 בת בלנקה
Laci 19 בן לאצי
Imre 16 בן אימרה
ת. נ. צ. ב. ה.

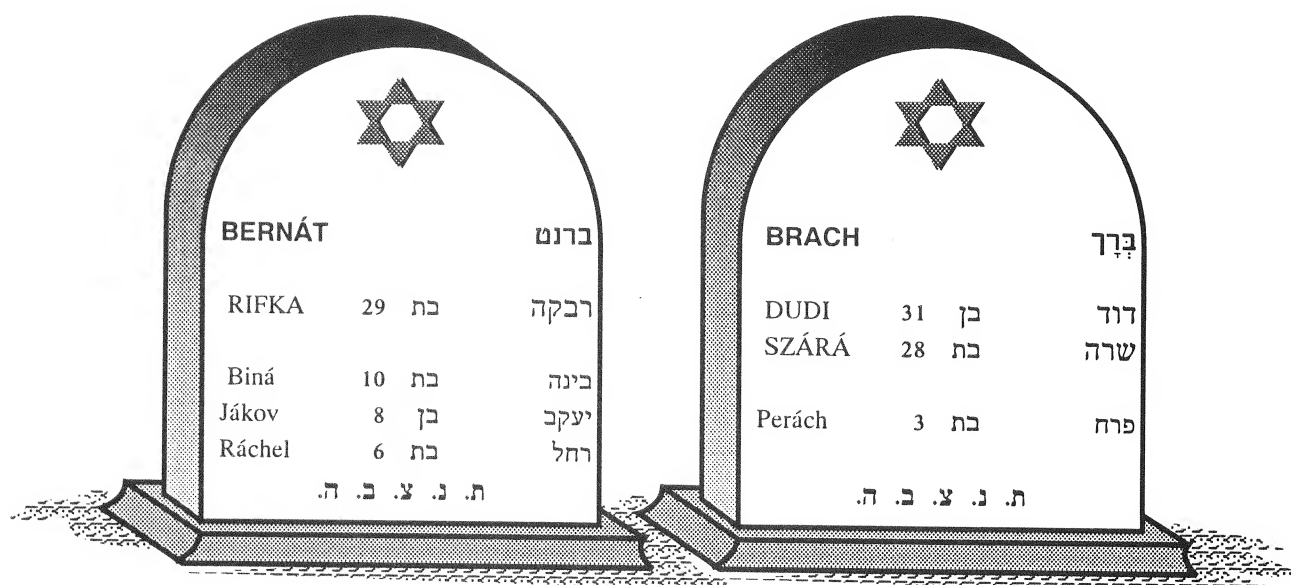

BEER
בר
MAJSI 48 בן משה
MARGIT 44 בת מרגיט
ת. נ. צ. ב. ה.
BAUER
באואר
GYULA 38 בן ג'ולה
OLGA 23 בת אולגה
ת. נ. צ. ב. ה.

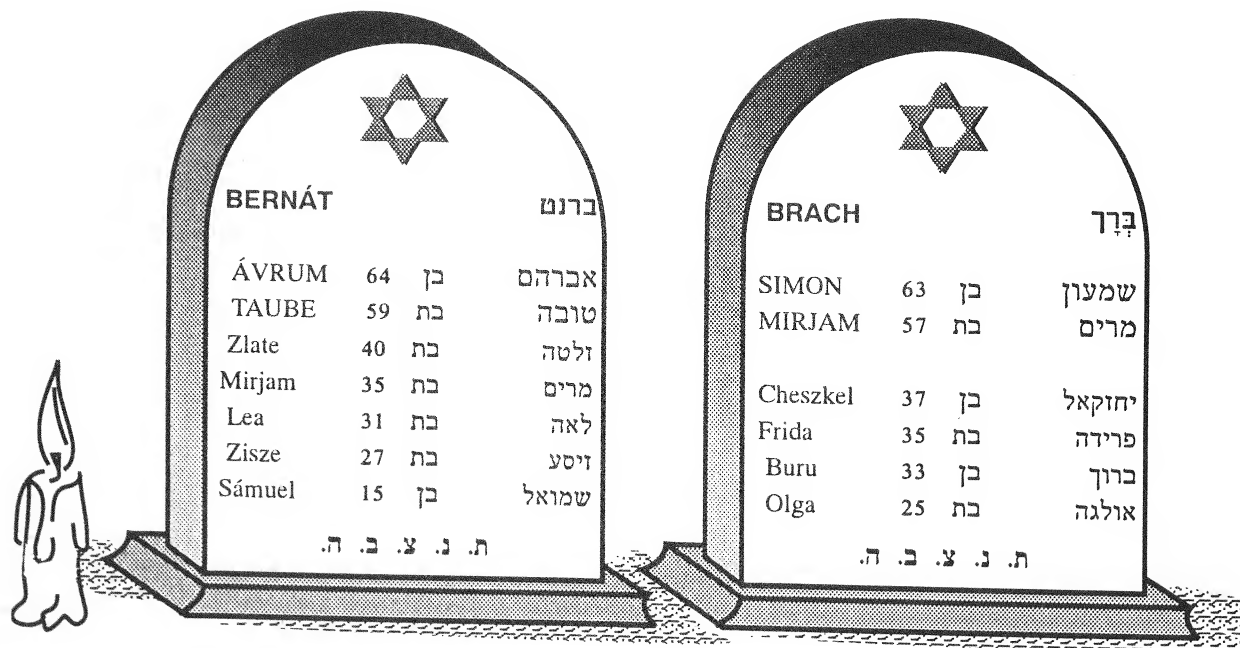

Dr. BENEDEK
בֶּנֶדֶק
LÁSZLÓ 48 בן לסלו
MAGDA 40 בת מגדה
István 16 בן אישטוון
ת. נ. צ. ב. ה.
BURGER
בורגר
JENŐ 50 בן יעקב
REGINA 45 בת רגינה
Böske 13 בת אליזבט
ת. נ. צ. ב. ה.

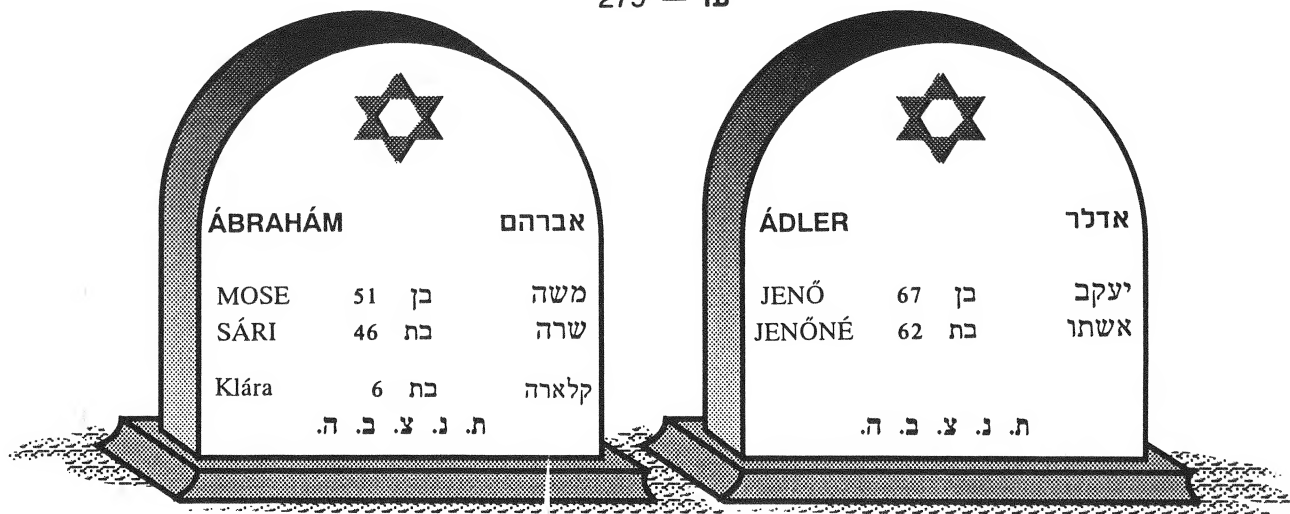

BERKOVITS
ברקוביץ
ÁRON 58 בן אהרן
GIZELA 56 בת גִיזֶלָה
Zseni 30 בת זֶ'ני
Rozsi 25 בת רחל
Regina 21 בת רגינה
Elena 15 בת אילנה
Raizi 13 בת רייזי
Rádu 11 בן רדו
ת. נ. צ. ב. ה.
BLAU
בלאו
DEZSŐ 70 בן דוד
ARANKA 65 בת זהבה
Laci 38 בן לאצי
ת. נ. צ. ב. ה.

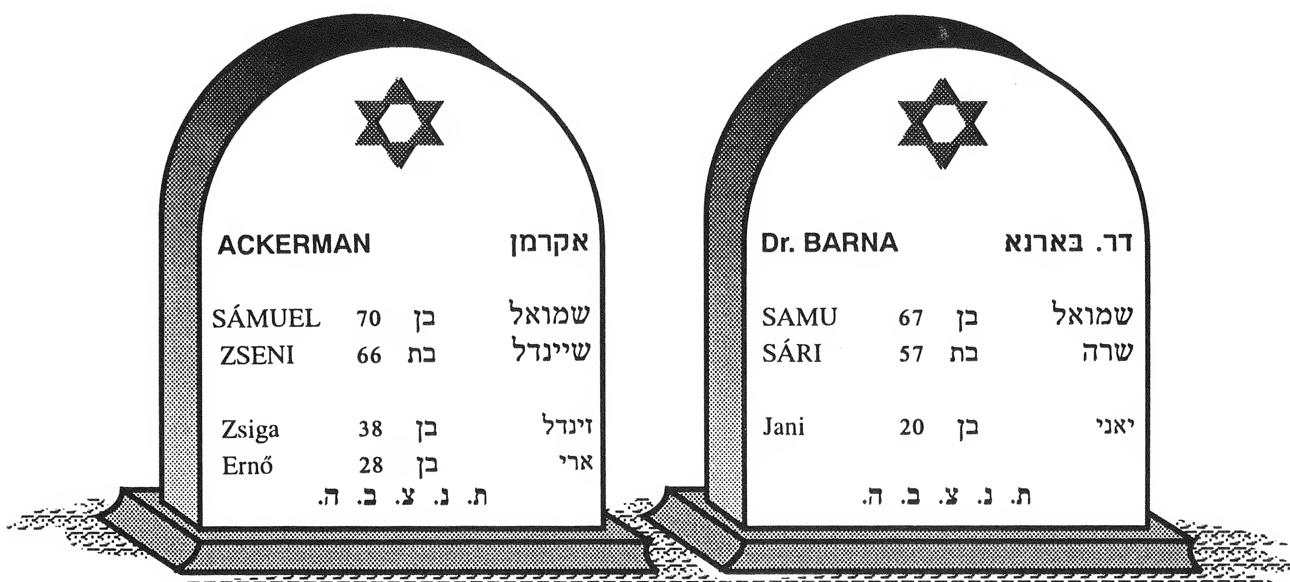

ACKERMAN אקרמן
MOSE 35 בן משה
ETEL 30 בת אֶטֶל
? 5 בן ?
? 3 בת ?
ת. נ. צ. ב. ה.
BERNÁT ברנט
ÁRON 70 בן אהרן
MINDEL 65 בת מינדל
Litman 17 בן ליטמן
Lea 14 בת לאה
ת. נ. צ. ב. ה.

BERNÁT ברנט
RIFKA 29 בת רבקה
Biná 10 בת בינה
Jákov 8 בן יעקב
Ráchel 6 בת רחל
ת. נ. צ. ב. ה.
BRACH בְּרָך
DUDI 31 בן דוד
SZÁRÁ 28 בת שרה
Peràch 3 בת פרח
ת. נ. צ. ב. ה.

BERNÁT ברנט
ÁVRUM 64 בן אברהם
TAUBE 59 בת טובה
Zlate 40 בת זלטה
Mirjam 35 בת מרים
Lea 31 בת לאה
Zisze 27 בת זיסע
Sámuel 15 בן שמואל
ת. נ. צ. ב. ה.
BRACH בְּרָך
SIMON 63 בן שמעון
MIRJAM 57 בת מרים
Cheszkel 37 בן יחזקאל
Frida 35 בת פרידה
Buru 33 בן ברוך
Olga 25 בת אולגה
ת. נ. צ. ב. ה.

ÁBRAHÁM אברהם
MOSE 51 בן משה
SÁRI 46 בת שרה
Klára 6 בת קלארה
ת. נ. צ. ב. ה.
ÁDLER אדלר
JENŐ 67 בן יעקב
JENŐNÉ 62 בת אשתו
ת. נ. צ. ב. ה.

ACKERMAN אקרמן
SÁMUEL 70 בן שמואל
ZSENI 66 בת שיינדל
Zsiga 38 בן זינדל
Ernő 28 בן ארי
ת. נ. צ. ב. ה.
Dr. BARNA דר. בארנא
SAMU 67 בן שמואל
SÁRI 57 בת שרה
Jani 20 בן יאני
ת. נ. צ. ב. ה.

ÁBRAHÁM אברהם
LAJOS 56 בן אליעזר
BERTA 50 בת ברטה
Goldi 25 בת גולדי
Moritz 23 בן משה
Pali 21 בן פנחס
Szerén 17 בת שרה
Bella 17 בת בלהה
Tibi 3 נכד טיבי
ת. נ. צ. ב. ה.
ÁDLER אדלר
MENDEL 51 בן מנדל
DEBORA 45 בת דבורה
Sarolta 22 בת שרה
Sámuel 13 בן שמואל
Solomon 11 בן שלמה
ת. נ. צ. ב. ה.

NAGYBÁNYA
ÉS KÖRNYÉKE

HAGYMÁSLÁPOS
TÖKÉS- BÁNYA
KOLTO-KATALIN
ÚJFALÚ
DOMBROVICA
OROSZFALÚ
NAGYBÁNYA POTLÁSOK

Hátrahagyott levelükben ezt írják:

"Nem tudhatjuk, valaha elér-e ez a levél valakihez. Ha azonban jószívű ember kezébe kerülne,...azt kérjük, mondjanak káddist 93 ártatlan, tiszta lelkű, igaz zsidó lélekért."

Ezért megkérjük azon közösségi tagjainkat, akik a Varsó-i gettóban tartózkodtak, rójják le erkölcsi kötelességüket eme 93 lány és asszony előtt, és gyújtsanak gyertyát számukra is.

Hitközségünk tagjai közül legtöbben 1944 tavaszán kerültek a gázkamrákba, Auschwitzban, többen pedig idegenben haltak meg, úgyhogy nem is tudjuk pontosan hol és mikor.

Nagy szívfájdalmunkra egyetlen halottat sem temethettek el zsidó sírban és egyikőjüknek sincs sírköve. Néhány évvel ezelőtt – mint az köztudott – szervezetünk vezetősége egy olyan akciót hirdetett, amelynek célja a Vészkorszak alatt elpusztult szeretteink neveinek összeírása volt. A beérkezett neveket jelképes sírkövekre véstük fel, amelyek ebben a könyvben láthatók. Minden egyes család emlékére állítottunk egy-egy sírkövet, az egyéni halottaknak közös emlékművet állíttattunk.

Drága barátaink!

Minden tőlünk telhetőt megtettünk annak érdekében, hogy a könyvben megjelenő névlista, amelyet tagjainktól gyűjtöttünk össze teljes és pontos legyen. Nem vállalunk felelősséget a tagok által hozzánk eljuttatott nevek pontosságáért. Előre is elnézéseteket kérjük, ha bármilyen pontatlansággal, vagy más hibával találkoztok a könyvben.

A SZERKEZTŐBIZOTSÁG

Emléknapok ("Járcájtok") feljegyzésére:

______________________________ ______________________________

______________________________ ______________________________

______________________________ ______________________________

______________________________ ______________________________

______________________________ ______________________________

______________________________ ______________________________

Az emlékművek

"És vőn Jákób egy követ, és felemelé azt emlékoszlopúl"
(Mózes I., 31. fejezet, 45.)

Drága barátaink,

A zsidó hagyomány szerint minden zsidó nőt és férfit, akik visszaadták lelküket a Teremtőnek, zsidó sírban kell eltemetni. Izrael népe generációkon keresztül sokszor kockáztatta életét eme hagyomány megtartása érdekében.

S akkor jön egy ilyen szörnyű tragédia, mint a Vészkorszak, a "felvilágosult" Európában, amely természetesen kiterjedt Magyarország, s benne Nagybánya, Nagysomkút, Felsőbánya és Monostor zsidó lakosaira is. A Vészkorszak megakadályozott minket abban, hogy ezt a hagyományt továbbra is őrizzük.

E szörnyű korszak elmúltával minden évben tartunk emléknapokat, Járcájtot, és gyertyát gyújtunk azon mártírok emlékére, akik közösségeinkből mentek el. Az emléknapok dátumai a következők:

Sziván hó 11. napja
– Azon családok emlékére, akiket az első szállítmányal vittek el.

Sziván hó 17. napja
– Azon családok emlékére, akiket a második szállítmánnyal deportáltak.

Tévét hó 10. napja
– Azoknak az emlékére, akiknél az elhalálozási dátum ismeretlen.

Nagyon sok közösségi tagunk került a németek által Auschwitzből a Varsó-i munkatáborba. Ebben a Varsó-i gettóban, melynek földjét tapostuk most, 93 igaz zsidó lány és asszony vetett véget önkezüleg életének, akik közösen adták lelküket a Teremtőnek, hogy ne kelljen a német tiszteknek "szórakozást nyújtani" – mint ahogy azt azok követelték tőlük.

NAGYBÁNYA, SOMKUT, FELSŐBÁNYA, ÉS MONOSTORI MÁRTIROK NÉVSORAI ÁTADÁSA A "JÁD VÁSÉM"NEK

מסירת רשימה שמית, של קדושי השואה מהערים נאג״באניה, שומקוט, פלשר־באניה, ומונושטור, לנציגי ״יד ושם״

KOSZORÚ ELHELYEZÉSE A "JÁD VÁSÉM"NÉL

הנחת זר ביד ושם

YAD VASHEM יד ושם

The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

Meron Cvi úr részére
Irgun Jocéj Baia- Mare Vehaszviva
p.b.o 7324
Tel- Aviv 61072

29.11.95.

Tisztelt Meron úr!

Engedje meg, hogy köszönetemet fejezzem ki Önnek az Emlék-lapok elküldéséért és egyúttal hivatalosan is igazoljam, hogy a következő adatok érkeztek a Jád Vásem múzeum archívumába:

– 1427 Emlék-lap a nagybányai közösség tagjairól,
– 483 Emlék-lap a nagysomkuti közösség tagjairól,
– 255 Emlék-lap a felsőbányai közösség tagjairól,
– 240 Emlék-lap a monostori közösség tagjairól,
– 108 Emlék-lap a Nagybánya környéki falvak közösségeinek tagjairól.

Nagyon köszönjük Önöknek, hogy készek voltak a mártírok neveit az Emlék-lapokon megörökíteni, amelyeket a Jád Vásem múzeum ezennel beiktat a nyilvántartásba és örök megőrzésre helyez, hogy a következő generációk is emlékezzenek és emlékeztessenek mindarra, ami történt.

Sok sikert kívánok Önöknek az emlékkönyv kiadásához.

Tisztelettel,
Avrahám Alexander
a neveket őrző részleg vezetője

JÁD VÁSÉM

"Adok nékik házamban és falaimon belül helyet és nevet,..."
(Ésaiás, 56. fejezet, 5.)

Hosszú éveken keresztül kerestük a megfelelő módot, hogy hogyan tudnánk előállítani azt a névlistát- s ezáltal örök emléket állítani a nevek egykori viselőinek-, amelyen a nagybányai, nagysomkúti, felsőbányai és monostori zsidó közösségek azon tagjai vannak feltüntetve, akiket a magyarok 1944-ben deportáltak Auschwitzba. Azzal a kéréssel fordultunk a román és a magyar illetékesekhez, hogy megfelelő pénzjuttatás fejében adják át nekünk ezeknek az embereknek a neveit, nagy sajnálatunkra azonban elutasítottak minket.

Itt láthatnak egy eredeti Emlék-lap formulát, valamint bemutatjuk még a Jád Vásemnek azt az igazolását, amelyet szervezetünknek átadott, miután átvette a 2513 Emlék-lapot, és örök megőrzésbe helyezte őket.

Jad vSem emlek tabla

ÁZKÁRÁ NAPJA – 1994- BEN

יום האזכרה – בשנת 1994

AZ "IRGUN" TAGJAI ÁZKÁRÁ NAPJÁN

חברי ה"ארגון" ביום האזכרה

Valter Dávid első munkája a szervezet számára az Izraelben élő, nagybányai, felsőbányai, nagysomkúti, ill. monostori születésű családok összeírása volt, névvel, címmel, telefonszámmal együtt. Miron Cvi felvette a kapcsolatot a Jád Vásemmel, minek eredményeképpen ma mindezeknek a családoknak és mártíroknak a nevei meg vannak örökítve a Mártírok völgyében, születési helyeik szerint.

1994 elején Lővi Miki Grünfeld Hermussal együtt befejezte a mártírok neveinek összeírását, amelyeket aztán Hermus a Jád Vásem külön erre a célra való űrlapjaira átmásolta. A felsőbányai mártírok neveit Dávidovits Mose (Majsi) és Meron Cvi, a nagysomkútiakét Farkas Álex (Cálku), a monostoriakét Grünfeld Emánuel (Manó), Frank Jonatán és Lax Tuli írták át a Jád Vásem papirjaira. 1994-95-ben a szervezet vezetősége átadta a 2513 névből álló listát a Jád Vásemnek megőrzésre. Az átadás pillanatát fénykép örökíti meg. Ezután a Jád Vásem rövid időn belül hivatalosan is igazolta, hogy átvette a Nagybányai Szervezettől a mártírok névsorát. Eme igazolás látható az emlékkönyv Holocaustról szóló fejezetében.

A szervezet önkéntes működése ama napig igen sokrétű volt. Minden évben megrendezte az ázkárát, Tel-Avivban és Haifán felváltva, átlag kétévenként Chanuka-ünnepséget szervezett Tel- Avivban, egyszer Netanián. Ezenkívül, ahogy már említettük, éveken keresztül kereste és kerestette a Nagybányáról Auschwitzba deportáltak neveit. Szociális tevékenységet is folytatott; 1987-ben egy tagunk beszámolt egy súlyos beteg ismerőséről, aki számára ellátást keresett. Ez a leírás a könyv lapjain olvasható. Az évi ázkárákon mindig megemlítjük az elhalálozottak neveit, a szervezet tagjai pedig részt vesznek a gyászban, a temetésen, a kondolálásban és a sírkő-avatásnál is. Az utóbbi években az ázkárákon az új emlékkönyv anyagának összegyűjtéséről is szóltak.

Az "Irgun Jocé Nagybánya, Felsőbánya, Somkút, Monostor" vezetőségének tagjai a következők: Grünfeld Cvi (Hermus), Frank Mirjam, Grünberger Pinchász, Ferencz Mose (Masku), Herskovits Eszter, Grünfeld Joszef (Koka), Márk Álex, Ávráhám Álex, Farkas Álex (Cálku), Valter Dávid (Dudi), Muszkál Jehuda, Lusztig Baruch (Tibi), Meron Cvi (Moskovits)

A Szervezet működése Izraelben 1958–1996 között

A Vészkorszak után hazatértek a heftlingek Auschwitzból, Dachauból, Buchenwaldból, Bergen-Belsenből és a többi haláltáborból. Az orosz, az ukrajnai és a bóri rézbányákból pedig hazatértek a még életben lévő munkaszolgálatosok. A kevés hazatért deportált és a gettókban életbenmaradottak résztvételével 1946-ban először Nagybányán tartották meg a "járcájtot" és az "ázkárát" (a halottakról való megemlékezést). Az esemény a volt gettó területén, Bernát Dezső volt vashámor üzemének területén zajlott le. Itt, Izraelben pedig a nagybányaiak a szatmáriakkal együtt tartották meg az évi ázkárát Bné-Brákban.

1958-ban a megboldogult Stern Naftali rabbi, aki Nagybánya szülöttje volt, kivált a szatmáriaktól és Bné- Brákban egyedül rendezte meg a nagybányai ázkárát. Akkkor a vezetőség tagjai voltak: Stern Naftali rabbi, a megboldogult Geller Hersu, Lővi Miki, Grünfeld Joszef és a megboldogult Feldheim Valvi.

1961-ben a vezetőséghez csatlakozott dr. Lőwi Áki és Grünfeld Hermus. Ez év júniusában már a tel-avivi "Béit Háchálucot" termében tartottuk meg az ázkárát. Eme alkalommal jelentette be Grünfeld Hermus, hogy a szervezet ezek után mint "Irgun Jocé Nagybánya (Baia-Mare), Felsőbánya, Nagysomkút, Monostor és környéke" fog tovább működni.

1962-ben az Amerikában élő Nuszbecher Bumi, Markovits Marci és Schlesinger Szender felkérték Grünfeld Hermust, hogy rendezzen egy baráti összejövetelt a nagybányaiakkal Tel-Avivban. Muszkál Mose (Miki) segítségével a találkozót a Maxim moziban rendezték meg. Az ország minden részéről eljöttek a nagybányaiak erre az estére – több, mint százan –, ami ismét csak bizonyította azt a régi nagybányai összetartást, amely az ottani cionista szervezeteket jellemezte.

E sikeres talákozó után 1963-ban megszerveztük az első Chanuka-esténket Tel-Avivban, a Ruttnál, a Ben Jehuda utcában. Ennek az estének a díszvendégei az új olék voltak, 10- 15 éves gyermekeikkel. Ettől kezdve átlag kétévenként szerveztünk Chanuka-ünnepségeket. Az ázkárákat pedig 1980-tól kezdve Tel-Avivban, ill. Haifán tartjuk.

1976-ban Stern Naftali rabbi szerkesztésében, a szervezet közreműködésével megjelent a nagybányai mártírok emlékkönyve, melynek költségeit Weisz Zoltán, tiszteletbeli elnökünk fedezte.

Az évek során a szervezet vezetősége állandóan változott. Többek között a vezetőség tagjai voltak: Glück Jichák, a megboldogult Hersch Benő, a megboldogult Dux Elemér, Frank Jani, a megboldogult Ferencz Hersi, Friedman Mose, Ferencz Masku, a megboldogult Icig Sanyi, Ackermann Mordecháj, Herskovits Zoli, Lusztig Báruch.

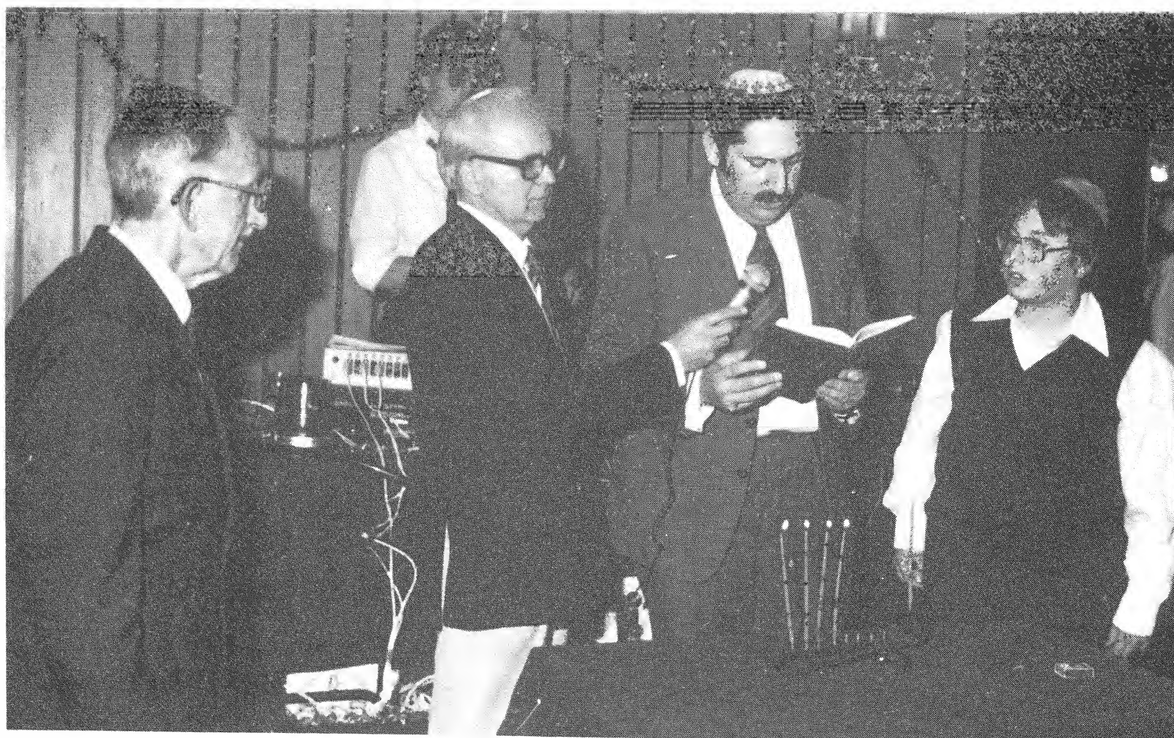
1987-ben Grünfeld Hermus egyéni kezdeményezésre elkezdte összeírni az eldeportáltak neveit lakcímük szerint. A hiányzó neveket Ackermann Mordecháj, Lővi Öcsi és Muszkál Smuel (Jenő) segítségével pótolták.

Időközben a vezetőséghez csatlakozott a fiatal korosztályt képviselő Valter Dávid (nagybányai születésű), Miron Cvi, az azóta elhunyt Farkas Cálku, Frank Mirjam, Herskovits Eszter és Grünberger Pinye.

AZ "IRGUN" ELSŐ VEZETŐSÉGE

ההנהלה הראשונה של ה"ארגון"

CHANUKAI GYERTYAGYUJTÁS, VALTER ÉS FIA ÁLTAL

הדלקת נרות חנוכה, על ידי מר וַלטֶר ובנו

a zsidók, különleges kéepességeiknek és hosszú évek munkagyakorlatának köszönhetően hamar vezető- és kulcspozíciókba kerültek. A legnagyobb kooperativa a "Gotinol" volt, amely mintegy 800 tagot számlált, és 23 különböző specializációjú üzemet foglalt magában. Erről Jonatán Frank saját elbeszélésében vannak további részletek.

Mindent összegezve, az idősek, a gyengék és a betegek, akik még ma is Nagybánya levegőjét szívják, a zsidó élet haldkoklásának utolsó hírnökei a városban. Ennek a generációnak a kihalásával, nem marad senki Izrael törzséből ebben a városban, ahol több mint száz éven át pezsgő és sokszínű zsidó élet és Erdély egyik virágzó hitközsége volt

VISSZATÉRT MUNKASZOLGÁLATOSOK FELVONULÁSA NAGYBÁNYÁN

צעדת מחאה של שרידי פלוגות העבודה בנאג־באניה

és megtartotta a kóserság szabályait még a legnehezebb időkben is. A Vészkorszakban elveszítette feleségét és két gyermekét. Felszabadulása után teljesen egyedül érkezett Prágába, és ott telepedett le.

Miután újranősült, feleségével, a rabanittal együtt érkezett Nagybányára, ahol a visszatért deportáltak őt választották az egyre növekvő és erősödő hitközség rabbijává. Sajnos Chaim Alter Panet nem maradt sokáig Nagybányán. A rabbi megértette, hogy az egyre izmosodó kommunista rezsim alatt nem lesz lehetőség sem a vallási törvények betartására, sem pedig hagyományhű hitközség fenntartására. Ő már a legelején meglátta, hogy a zsidó hitközség a hatalom örökös nyomásának lesz kitéve, és gyakorlatilag a kommunista párt befolyása alá fog kerülni. A párt hálójában zsidók is fennakadtak, ki önszántából, ki pedig az erőszaknak engedve, és ők a párt utasításainak hű követői lettek. Mindezt rabbi Panet előre látta, ezért elhagyta Romániát, és Párizsba vándorolt, majd 1951-ben Izraelbe alijázott.

A nagybányai hitközség következő rabbija Iszaszchar Dov Dachner volt, aki a szigeti és a koszovi rabbiknak volt az unokája. Ő is megpróbálta menteni, ami még menthető volt, a vallással és annak értékeivel szemben idegen hatalom ellenséges légkörében. Amikor a nagybányai zsidóság száma az izraeli alija hatására fokozatosan csökkenni kezdett, és a hatóságok is egyre inkább beszűkítették a zsidóság életterét, rabbi Dachner elhagyta Romániát, Ő Antwerpenben telepedett le, ahol néhány évvel ezelőtt végleg távozott az élők sorából.

Akik mégis maradtak, főleg idősek és egyedülállók, megtették a tőlük telhetőt, hogy megőrizzék az örökmécses lángját Nagybányán, hogy az soha ne aludjon ki. Amennyire tehették, fenntartották a minjent is. Még ma is, amikor a nagybányai zsidóság már csak mintegy 30-40 főt számlál, a tagok bizonyos időnként tartanak Istentiszteletet.

Az 1948- és 1958 közötti évek voltak a legnehezebbek a romániai, és benne a nagybányai zsidóság számára. A sztálinista éra évei votak Izrael folyamatos és féktelen ócsárlásának valamint a hírhedt cionista üldözéseknek az évei, amikor zsidók sokaságát zárták börtönbe és hurcolták kényszermunkára a cionizmus vádjával. A hitközség vezetésébe csak a kommunista párt tagjai kerülhettek be. Félelmetes, hazug rendszer évtizede és egymás gyilkolásának rendszere volt ez. A rendszer bátorította, sőt megkövetlete a besúgást, és különösen a családtagok egymásra való árulkodását. Az emberek nem mertek nyíltan beszélgetni, még a családtagok és a régi jóbarátok sem. Az embereket minden ok nélkül letartóztatták és börtönbe vetették. Csak 1961-től kezdve kezdtek útlevelet kiadni azoknak, akiktől korábban megtagadták a kivándorlási engedélyt, és ekkortól kezdték engedélyezni nekik az izraeli alliját. Így ekkor, több mint egy évtizedes szünet után, megindult egy nagyobb allija-hullám Izrael felé. A hitközség vezetésébe most már olyanok is bekerülhettek, akiknek nem volt párttagsági igzolványuk. Így került 1959-ben a kehila élére a pártonkívüli mérnök, Eliezer Mose Friedmann. Friedmann elbeszélése szerint, kénytelenek voltak elvégezni néhány igen fontos teendőt a hitközség helyreállításának érdekében. Így többek között Nagybányán kívülről hoztak zsidókat a reggeli és esti minjen biztosítására; újraindították a Talmud-Tórát; felújítottak néhány épületet, köztük a nagy zsinagógát, és helyreállították a temetőt, melynek kerítése megrongálódott; a Chevra-Kadisa könyveibe bejegyezték a temető összes síremlékét. A Chevra-Kadisa két kötetből álló könyveit kénytelenek voltak átadni a bukaresti Zsidó Hitközségek Országos Federációjának. (Valószínűleg ezek ma is ott találhatók.)

A város gazdasági élete is új alapokra helyeződött. Véget vetettek az önálló, szabad kereskedelemnek és iparűzésnek. A szovjet módszerhez alkalmazkodva, teljesen megszüntették a szabad kezdeményezést. A gazdasági élet a kooperáció elvére épült. Megalakultak a különböző foglalkozások szövetkezetei. Természetesen ezek a kooperációk nem csak a zsidóké voltak, hiszen ez összeegyeztethetetlen volt a kommunista világnézettel. Ezekben a szövetkezetekben

A SHOÁ UTÁN

A VÉSZKORSZAK MENEKÜLTJEINEK ÚJRASZERVEZÉSE

Nagybánya 1944. október 17-én szabadult fel a Vörös Hadsereg által. A rettenetes káosz után a város és lakosai új rendszer szerint szerveződtek, a "nagy testvér", a kommunista-szovjet hatalom példája nyomán, melynek figyelme kiterjedt mindenre, ami történt. Eleinte ez látszólag egy demokratikus rendszer volt, de kis idő múlva megalakult a "népi demokratikus" állam, azaz egy diktatorikus, kommunista hatalom, amely hasonló volt a szovjet erők által felszabadított és elfoglalt egész kelet-európai térségben.

Az első zsidók, akik visszatértek Nagybányára, azok a munkaszolgálatosok voltak, akik a környező vidékeken dolgoztak. Ezek a zsidók már akkor megszöktek munkaszolgálatos egységeiktől, amikor az orosz és román katonák a nyugatra hátráló német és magyar erőkkel vívott heves harcok során megközelítették a várost. A zsidók, akik a környék erdeiben bújdostak, elsőként jelentek meg a már felszabadult Nagybányán. Azon néhány család, kiknek tagjai a környező falvak román parasztjainál találtak menedéket, mint pélául Mordechai Singerék és Mordechai Izsákék, szintén a városba visszatérő első zsidók között voltak. A Singer és az Izsák családok gyermekei az első zsidó gyerekek voltak a városban, miután a többi gyerek Auschwitz krematóriumában égett el.

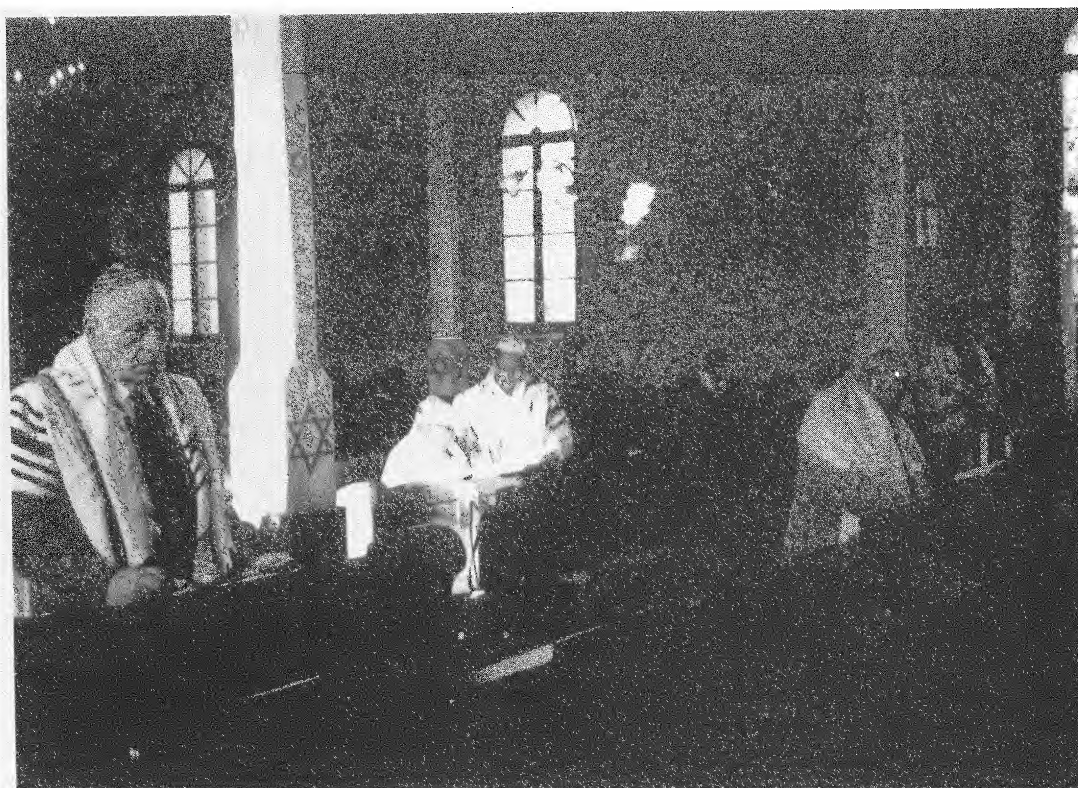
A visszatért zsidók viszonylag gyorsan megszerveződtek a célból, hogy a lehetőségek szerint visszaállítsák a hitközség kereteit. Az első zsidók, akik megjelentek a városban, lerombolva, elhanyagolva, elhagyatottan és megszentségtelenítve találták a hitközség épületeit és intézményeit. A zsinagóga és a tanulóház (Bét HaMidrás) tele voltak mindenféle szeméttel, régi bútorral, könyvekkel, szétdobált ágyneműkkel és pehely-tollakkal. A visszatérők nagy lendülettel láttak neki a zsinagóga kitakarításának és szent feladataira való előkészítésének. A mindenféle eldobált, széttépett és megszentségtelenített Tóra-tekercsek visszakerültek eredeti helyükre, a Tóra-szekrénybe. A padsorok is visszarendeződtek, s a zsinagógában, a lehetőségekhez képest helyreállt a rend. Amint lehetővé vált, néhány zsidó visszatért, hogy felújítsák a közös imákat. A hitközség csatlakozott a hiközségek országos intézményeihez, majd később a Román Hitközségek Federációjához.

A Nagybányára folyamatosan visszatérő túlélők, akik tartották a kóserság szabályait, Mordechai Singer asztalánál étkezhettek minden ellenszolgáltatás nélkül. Mivel a városban nem volt sakter, nem kerültek az asztalra húsos ételek. Ezért úgy határozott Mordechai Singer, hogy kitanulja a sakterságot, s így ő lett a hitközség vágója egészen 1963-as Antwerpenbe való távozásáig. Ezután a Joint anyagi támogatásával felállítottak egy kóser kantint. Mordechai Singer, amint azt egyéni történetében is elmeséli, saját maga szerelte fel kötöttáruval és anyagokkal azokat a férjhezmenetel előtt álló lányokat, akik csak nemrégiben tértek vissza a táborokból. Mindezt Singer minden ellenszolgáltatás nélkül, privát textil-üzletéből tette, melyet sértetlenül és hiánytalanul talált meg a városba való visszatértekor.

Nemsokkal a volt deportáltak hitközséggé szerveződése után, rabbit is kineveztek Chaim Alter Panet személyében, aki a Vészkorszak előtt rabbihelyettesi posztot töltött be. Rabbi Chaim Alter Panet 1912-ben született Karlsburgban, ahol édesapja rabbi Avraham Smuel Panet az ortodox hitközség rabbija volt. Panet rabbi a mérhetetlen szenvedések közepette, a koncentrációs táborokban is hű maradt hitéhez, hitet öntött a csüggedőkbe

A NAGYBÁNYAI RÉGI TEMETŐ

ÜNNEPI IMA A NAGYTEMPLOMBA – "HOSÁNÁ RÁBÁKOR", 1944-BEN

One night, after the Jewish population was gathered and admitted to the ghetto, the police, in search of fugitive Jews, approached the building in which I resided. The landlady of my appartment assured them that no Jews had taken refuge in her building. The next morning she brought me to police headquarters so as to register me as a tenant in accordance with the law.

Four weeks later I left for Budapest. Again I rented an appartment, this time from a widow whose son belonged to the police force. I found her to be virulently anti-Semetic. To avoid any suspicion of my actual Jewish identity, I kept a picture of her son in my wallet, who at that time was posted at the front line opposite enemy forces. Everywhere I went I showed the picture claiming it was my fiancé who had been conscripted into the army. During this time I worked in several positions, constantly being forced to change jobs due to the heavy bombing which ruined several of the places where I had been employed. This constant change caused me much worry and was very bothersome, being that I was required to report to the police my place of occupation every time I changed my job.

Meanwhile, my uncle and brother arrived in Budapest after surviving the grueling conditions of the labor force. Our proximity to each other allowed us to aid one another during these difficult times.

It was in the month of December, while walking down the street, that I was suddenly recognized by someone from my town who was at that time affiliated with the Arrow-Cross movement. He insistent that I go with him to the Arrow-Cross party headquarters where I was sure that I woold be executed. At this same moment a Jewish boy started to run at the end of the street. The Arrow-Cross members pursued the youngster, shooting and sounding him. Taking advantage of the confusion which ensued, I managed to escape, fleeing in the opposite direction. After this incident it was related to me that the boy was in the hospital with members of the Arrow-Cross movement. I fortunately managed to visit him on several occasions.

Thanks to the abovementioned woman, Elizabeth, who had given me her identification documents, I succeeded in remaining alive. By risking her life and livelihood working at the gendarmerie headquarters, she managed to save me from tremendous suffering and hardship.

GOLDA (HERSKOVITS) WEISZ
1886 – 1944

BELA WEISZ
1909 – 1944

SARAH (WEISZ) FELDM
1918 – 1944

of Rabbi Isaac Solomon. Four children were born to them: Abraham-Joseph, Hedy-Hedva, Ava and David. Our family made a living operating a pastery bakery. My parents were very religious people. For many years my father was responsible for reading the prayers in the synogogue on Lakatos street.

When they entered the ghetto my father brought a *chumash* which he took on the train to Auswitz. While in the line for selection and execution, he managed to bring the chumash with him hidden under his coat. Having been discerned by one of the S.S. guards, the chumash was throun in the rubbish heap and my father was sent to the gas chamber.

Many incidents happened to me which I will present in brief. My childhood experience was similar to that of most children of the town; it comprised of the usual education regimen of elementary school, *Heder,* and *Yeshiva.* In 1941 I was conscripted into the labor force, where I was posted in many locations, and forced to toil in strenuous, back breaking labor. This is how I arrived in the general vicinity of Warsaw by paving roads. In the same manner I also came to the Ukraine. In the middle of 1944, while in the vicinity of Warsaw, I defected from my unit. I was caught by a German patrol. stading against the firing wall waiting to be executed, I was fortunate in that the bullet intended to kill me only succeeded in piercing my right hand. Immediately collapsing, the Germans were sure that I was dead. After they left I managed to pull myself to an open shelter. I removed the uniform which identified me as belonging to the labor force and entered the shelter, I ying to the German troops that I was a Hungarian soldier who was injured by partisans of the region. At that time the Russians were already on the outskirts of Warsaw. That same night I was admitted to a German hospital. The next day the hospital was transferred to Germany with the entire staff and patients–myself included. Disguised in a S.S. uniform, I managed to remain in Germany six weeks. After I recuperated I was sent to Vienna where the headquarters of the Hungarian army was located. The Germans equipped me with the appropriate documents granting me a certificate of release from the hospital, a month's sick-leave, room and board, tickets and S.S. clothing. I reported to the Hungarian headquarters and from there was sent with other wounded soldiers to Budapest. It was there that my real identity was discovered. Again I was fortunate not to be executed. The uniform in which I was dressed was confiscated. I was sent to forced labor in the town of Püspükladány. With the approach of the Red Army, a massive German detention camps, amongst them Matthausev and Gunskirchen. In May 1945 I was released by the American army, after which I was hospitalized for a considerable time.

At the end of the year I returned to Nagybánya entering *Habriha* (the Jewish organization from Palestine which aided in the illegal immigration of Holocaust survivors to Israel). I later joined the Maapilim. Arrested by the British, we were expelled to Cyprus. After the establishment of the State of Israel I made *Aliyah.*

Those of the Klein family who survived are Abraham-Joseph who is now married to Ava of the Reich family, presently residing in the United States. Hedy–Hedva is married and living in Israel. Ava is married to Ernö Biró also located in Israel. David is presently unmarried and residing in the United States.

Éva Klein (Reich)

In April of 1944, Elizabeth Dobrán, whose maiden name was then Mikács, submitted to me all her documents identifying her as a Christian so as to allow me to conceal my true identity. She did this expecting no compensation or payment. This is how I was saved from being forced into the ghetto. Equipped with these documents I arrived at Nagy-Bánya where I rented a furnished room claiming that the fresh air of the place was beneficial to my lung ailment.

Monostor lived some fifty or sixty families. Everyone was kept in the school until all the Jewish population of the region was rounded up. Afterwards they loaded our luggage on a wagon and we went by foot to Borpatak where the ghetto containing the Jews of the villages of the region of Nagy-bánya had been set up (that is, from the villages of Felsöbánya, Somkút, and Monostor). We remained there until the end of May, after Shavuot.

From there we went by foot to Nagy-bánya to the railroad tracks. Seventy people were cramped into each cattle car. After traveling several days, in the middle of the night we arrived at Auschwitz. We were seperated from my mother and father; the four of us sisters remained together. Hendus did everything in her ability to prepare food for us, all sorts of leftovers and breadcrusts.

We remained three months at Auschwitz, in block 20 of the concentration camp. I was informed from Jenö Mózes, someone from Monostor whom I had met in the camp, that my father and brother Tuli were taken for agricultural work. I sent some food with Mózes, I wrote a few lines and threw the whole package to the other side of the fence where Mózes was situated. A German women noticed and informed this to the SS guards. At role call an SS guard appeared and requested that the women who had thrown the package step forward. I was frightened and did not step forward. The SS guard threatened that if the accused would not step forward, then he would take out every fifth women from the row and shoot her. I then stepped forward, after which I was taken in the direction of the gate. I was beaten so severely that I was unable to raise my hand for several days. When my sisters saw me return to the block, their happiness was undescribable. I'll never forget the expression on their faces until the last day of my life.

On August 20th, about three thousand women were chosen to be transfered to block 1. This block was the last one before the crematorium. We were forced to undress and remain standing naked like children who had just left the womb. Suddenly we were given coats and placed on a train. The trip lasted five days. We arrived at a place called Raitzenburg where we remained nine months. Hendus worked in forced labour assembling machine parts while Manci assembled ship pipes. Juci worked constructing airplane wings at the "Tomsenko" factory on the Elbe river. Hendus, after completing her job, would continue working in the kitchen so that every time she returned she would bring us something to eat.

In the end of March 1945, due to heavy bombing, We were forced flee. On this same day the British liberated us! We were transfered to the American zone where we spent the night in the movie theater. The next day the Germans were expelled from a building which was given to the Hefligs. On the 4th of May the war ended. People went out onto the street searching for people they knew. We were on the way to Transylvania which was now annexed to Romania so that we were left unregistered and unable to find help. Finally, three Romanian men helped by bringing us a wagon with two horses so that we could travel to Prague. In the middle of the journey the wagon broke down and one of the horses became ill. We were in a very difficult situation when a Russian officer came to our help. He put us on the train which brought us to Prague.

At the train station in Prague they were waiting for the deportees. There were nuns who operated a canteen 24 hours a day in which we received milk, bread and butter. We received lodging and liberation documents. Finally we arrived in Budapest where we met up with other people from Nagy-bánya! They told us that the Lax boys were at home along with their cousins Jánki, Rudi, Ári.

Yossi Klein

My father Jonah Klein was born in the village of Galagoly next to the town of Dézs. In 1920 he married my mother, the daughter

1965. She attended both Boutler and I.U.P.U. Universities, and Central Business College. She served in numerous capacities for civic, religious and philanthropic organizations.

Gisela is also a member at the Haddasa orgnization. She served at the Beit-El synagogue. Recently she served as a society editor for the Indiana *Jewish Post & Opinion,* where she writes a weekly column in her acquired tongue.

Gisela is the mother of Peter Weisz and grandmother of Sandor and Oliver Weisz.

Written by: *Sigal (Keisari) Ben-Atia*

Herskovits and Grosfeld families

My late parents, Berta (Grosfeld) and Josef Herskovits, represent two proud Jewish family traditions. My earliest memories are of growing up in the small village of Kis-sikarlo, where I was born in 1930. We enjoyed a hard but decent rural life, and I remember the pleasures and difficulties of small village life those days. Our home was always open to members of our extended family, and on holidays we would often have a full house.

In the Fall of 1938, we moved to Nagy-bánya where my late father worked in the equipment division at Phoenix. I would often bring him lunch so that I could see him there, since he left early for work and came home late. In addition to my parents and my grandfather, the late Meyer Herskovits, our home induded two of my cousins Yonathan Frank and Laci Gottesman, and an uncle Josef Grosfeld. I have very fond memories of those days. I loved and enjoyed my relationships with all members of my family. I remember my typical childhood experiences from those days of school attendance, family life and relationships with classmates and friends. I especially enjoyed attending activities of the local Zionist Youth organization, playing soccer, and going to the soccer games of our local team.

In 1940, the Hungarian occupation set in, and restrictions on Jews got progressively worse. In April 1944 we were taken to the local ghetto and then transported to Auschwitz. From Auschwitz, after the selection process and a short stay, I was shipped to Mathausen and then to Ebensee, where I spent about a year until liberation on May 5, 1945.

I was fortunate to survive, one of a very few in my age group. To this day I can not understand why the Germans inflicted upon us Jews their evils; how could such act of inhumanity be carried out in the enlightened Europe of those days, why did the leaders of the Western world stand by, and how I managed to survive.

I want to dedicate this page to all members of my extended family and others who lost their lives at the hands of the Nazi murderers and their collaborators. May they rest in peace, and their memories not be forgotten.

Dr. Zev Harel (Herskovits) Cleveland, Ohio

Piri Lax

My father Jacob, the youngest son of my grandfather Chaim Israel Lax, made a living by trading in livestock. In 1918 my father married my mother, Vera (Dvora). They had six children. Their first son Abraham died at the age of ten months. After him were born Hendus (1921), Manci (1924), Tuli (1925), Juci (1927), and Piri (1928). In 1938 my mother died at the age of 43 leaving behind five young orphans. My older sister Hendus raised us with much devotion. She looked after us, replacing our mother and devoting her life to our upbringing.

Then the Second World War broke out. My father was friendly with the village secretary, Abraham Adrin, whose father was the Catholic priest of the village. He offered to help conceal us, but my father didn't dare accept his offer. On May 4th 1944 the Jews of the village were rounded up in the local synogogue and later taken to the school. In the village of

Golda Weisz

Golda became a war widow at age 32. Her husband, Jacob, was killed during the first World War, leaving her with 8 children, aged 1 through 14. Although she had many opportunities, Golda decided not to remarry because she felt a step-father would not be best for her children.

Without a husband, Golda had to work especially hard in order to raise her children properly. She was above all a devout and steadfastly religious woman; fulfilling the mitzvah of *tzedakah* (charity) whenever she could. She was regarded as a person always willing to help other people.

The outbreak of World War II caused Golda much distress. She was remembered as saying: "I lost my beloved husband in the first war, now God only knows who else I will lose in this war!"

Golda never imagined that she herself would also be consumed in Hitler's inferno...one of six million casualties in the Third Reich's war against the Jewish people.

On June 11, 1944, Golda, along with two sons, three daughters and fifteen grandchildren were deported to Auschwitz. Only five grandchildren survived. On June 14, 1944, Golda and all the rest were driven into the infamous gas chambers of Birkenow.

Her cherished memory lives on among those who knew and loved her.

Zoltan Weisz

He was born in Transylvania in 1915. He lost his father when he was 3 years old, during World War I. He and his seven brothers and sisters were raised in the small village where he receved his Hebrew and secular education at a *cheder*. As a young man, Zoli learned the fruit and grain business while working with his older brothers. During the Holocaust Zoli served in various labor camps in Hungary. When he returned home he discovered that the majority of his family had perished in the Nazi concentration camps. While working in the import/export business after the war in Baia-Mare, he met Gisela and later married her. In 1947 they had a son, Peter and soon after they decided to escape from Romania. They arrived in the U.S.A.

Zoli found a job in a supermarket thanks to a friend. After a short time Zoli opend his first 7-11 supermarket in 1957. This business now includes six stores. Zoli has been an unflagging supporter of every Jewish cause and organization. In 1970 he and Gisela served as founders of the Hebrew Academy of Indianapolis, which he has continued to support over the years both financially and otherwise. Zoli has also served on the executive committe of the Jewish Welfare Federation, as a board member of the bond organization, and as a member of B'nai B'rith, Beth-El synagogue and many more organizations.

In 1979 Zoli published a memorial book for the victims of the Holocaust from his home town of Baia Mare, Romania. Zoli is a frequent visitor to Israel where the majority of his family now resides. Zoli uses every oppostonity to gather all his extended family to celebrate many events. He invests great efforts in uniting all the family again and again in order "to prove" somehow that there is a continuation to our family in spite of the Holocaust. He should be thanked for helping the family by all means whenever needed.

written by: *Sigal (Keisari) Ben-Atia*

Gisela Weisz

She was born in Budapest, Hungary. Her elementary education took place at a Jewish day school. At the age of 16, she was transported to a forced labor camp during the Nazi occupation. Gisela was married at the age of 17 to Zoli Weisz. Her son was born in 1947. Gisela continued her interrupted education after settling in Indianapolis, U.S.A. in 1951. She graduated from high school in

7. Members who have not yet sent us, or to Yad va-Shem, the names of their dear ones who perished in the Holocaust, should forward them to us, and we shall transmit them to Yad va- Shem.

8. It is our pleasant duty to thank the organization's honorary president, our dear friend Zoli Weiss and his wife Gizela, for the generous support and financial assistance they provided towards publishing this book-totaling one-half of the publication cost. We also extend a *yishar koach* to R. Simcha Krause of New York for his financial contribution. Lastly, we wish to thank two of our members, Dudi Klein and Moshe Yarkoni (Mishu Green), both residing in the United States.

9. Memoirs from the Holocaust, written by members living in the United States, are presented in the following pages.

Weisz Zoltán, Gizella és Péter családjával

Preface About the Activities of The Greater Nagy-Bánya Survivor's Organization (to our members in the USA and Canada)

1. The Greater Nagy-Bánya Survivor's Organization in Israel has been working in an organized fashion since the late 1950s. Rabbi Naftali Stern, was the organization's leader during those first years. Subsequent to his demise, Tzvi (Hermush) Greenfeld was chosen to succeed him, and serves as the organization's leader to this day. Today's leadership is comprised of Pinhas (Pinei) Grinberger, Miriam Frank, Tzvi Meron (Moskovitz), Moshe Ferenz, Esther Hershkovitz, David Walter, Joseph Greenfeld, Alex Mark, Alex Abraham and Yehuda Mushkal. The organization's honorary president throughout the years is our dear friend Zoli Weiss, residing in the United States.

2. Every year, the organization's leadership organizes a day of remembrance *(Yartzeit)* for those members of our community that perished in the Holocaust. In addition, a Hannukah party is held every two years. The organization also provides assistance to the needy.

3. In 1976, R. Naftali Stern edited a book of remembrance in honor of the Jewish community in the greater Nagy-Bánya area. We were somewhat dis satisfied that four communities were not mentioned in that book: Nagy-Bánya, Nagy-somkut, Felső-Bánya and Monostor, all of which were completely destroyed. Initially we concentrated on collecting the names of our brothers and sisters in those four communities who died in the Holocaust. Later on, we started to compile material on the communities themselves, from the time they were founded until the Holocaust.

4. In 1994, we forwarded to Yad va-Shem, for perpetual storage, a list of names of the 2,513 members of our communities' residents who perished in the Holocaust. These were all recorded in Yad va-Shem documentation. We are now pleased to publish the second book of remembrance, which required great effort on the part of the organization's leadership.

5. During the past few years, the organization's leadership has asked several times approximately 50 members living in the United States and Canada to send the names of their loved ones who perished in the Holocaust, either in slave labor camps or in concentration camps, as well as memoirs of what transpired in their lives at the time of the Holocaust. Regrettably, only a few members have forwarded us the names of their dear ones who came from the four communities Nagy-Bánya, Nagy-Somkut, Felső-Bánya and Monostor, and even fewer members wrote memoirs.

6. We have forwarded to Yad va-Shem the names of all those who perished in the Holocaust which you have sent us, as well as those names we received from the Israeli organization. You will be able to find all these names in this book, in the chapter entitled *matzevoth.*

le 1945 márciusában, elmesélte nekem, hogy a német hadsereg vezérkarának egyik alosztálya egy "szigorúan titkos" levelet juttatott el hozzájuk, azzal a kikötéssel, hogy a levelet 1945 április közepe előtt tilos felbontani. Busch parancsnok hozzáfűzte, mivel tisztában voltak a levél tartalmával, ami feltételezhetően a tábor és a foglyok elpusztítása volt, úgy döntött, hogy felbontja a levelet. Bizony, a levél részletes előírásokat tartalmazott arról, hogy hogyan és mikor hajtsák végre a tábor és a foglyok eltüntetését.. "Azt a döntést hoztuk, hogy természetesen nem hajtjuk végre a parancsot".

Ugyanannak a beszélgetésnek a során elmesélte, hogy a mi táborunkkal megbízott vezérparancsnok egy fogolylistát juttatott el hozzá, akiket egy ismeretlen célállomás felé kell irányítaniuk. "Ha te, vagy az apád benne van a listában, ne menjetek". És ez így is lett. Apám és fivérem, Junger Hertz, a nagybányai hitközség fiai és más magyar barátaink listázva voltak, de nem jelentek meg, és így megmenekültek a halálos vonatúttól, ami több napon keresztül, étel és ital nékül bolyongott. A végén a Szövetséges Haderők tévedésből felrobbantották a vonatot, ami sok zsidó életébe került.

Április közepén Busch magához hivatott, és azt mondta nekem, hogy figyelmeztetést kaptak a néhány napon belüli távozásra a tábor területéről. Továbbá azt is elrendelték, hogy a tisztek a fegyverraktárakban található puskákkal szerelkezzenek fel, és csatlakozzanak a harcoló egységekhez. Busch ezt fűzte hozzá: "Te tudod, hogy hol van a fegyverraktár. Én nem fogok harcolni, hanem hazamegyek Münchenbe a családomhoz. A háború után ott megtalálsz engem". Az információt még aznap átadtam a fogolytanács vezetőségének, akik arra szerveződtek, hogy kézbe vegyék az ügyek irányítását a hadsereg kivonulása után.

Legjobb emlékezetem szerint a hadsereg 1945. április 24-én, a reggeli órákban kivonult. Reggel, a tisztek barakkjában még egyszer találkoztam Busch-sal, majd elváltam tőle. 10 órakor bemondták a rádióban, hogy Dachauban tankriadót lehet hallani, vagyis tankok közelednek. A riadót nálunk is azonnal hallani lehetett. Szóltak, hogy azonnal menjek be a táborba. A katonák bezárták a kaput, és körülötte állásba helyezték magukat.

Csatlakoztam a fogolytanács üléséhez, ahol a hadsereg kivonulása után a következő lépésekről született megegyezés:

– Az őrtornyokra ki kell tűzni a fehér zászlót..

– Egy megszabott helyen rést kell vágni a kerítésen, és a fegyverraktárból minden ottmaradt fegyvert kihozni.

– Fegyveres foglyokkal kell ellátni az őrtornyot.

Ez valóban így is történt.. Másnapra a mi fiaink a fegyverraktárból szerzett puskákkal strázsáltak az őrtornyokban, és a fehér zászlót is kitűztük. Estefelé az őrtornyokban levő fiaink arra lettek figyelmesek, hogy német sereg közeledik a tábor felé. Őreinket azonnal visszahívták a táborba, nehogy kihívást okozzanak. A katonák minden őrtornyot elfoglaltak, és három napon keresztül ott maradtak, április 28-a éjszakájáig. Április 29-én már nem voltak ott. A nap folyamán a távolból végigkísértük az egyes katonai egységek pánikszerű kivonulását. A délutáni órákban páncélos egységek közeledtek a tábor felé, és félő volt, hogy tüzet nyitnak. Az embereknek kiadták az utasítást, hogy, mindaddig, amig a helyzet nem lesz világos, maradjanak a barakkjukban. Az este minden irányból lövések kezdődtek, és éjszaka a tankok és az ágyúk dübörgő zaja hatolt el a táborhoz. A táborban sok volt a sebesült, mindenki segítségért hívott. Dr. Molnár, a tábor orvosa, aki a Holocaust előtt a nagyváradi zsidó kórház igazgatója volt, dr. Deutsch, ugyanabból a városból, és a rendelő orvosi csapata a sebesültek segítségére sietett. A segítségnyújtás közepette egy becsapódó ágyugolyó vetett véget dr. Molnár és több más ember életének. Áldott legyen emlékük.

49. A felszabadulás

Másnap, 11.00-kor egy katonai dzsip érkezett, amin egy amerikai tiszt ült. Felszabadultunk.

amire mindannyiunk emlékszik, és a javára írja, hogy telente a "Cel Appelt" a katonai előírásokkal ellentétben, bent a barakkokban tartotta meg. A vele történt megbeszéléseim során, amire gyakran sor került, egy meleg, szerető, családias ember képe rajzolódott elém. Minden két napban elutazott a családjához, akik Münchenben laktak. Feleségének, fiának és lányának kenyeret és konzerveket vitt, amit a napi adagjából spórolt meg. Mikor elutazott a családjához, egyenesen az élelmiszerért felelős tiszt adta át az egész napra járó adagját, anélkül, hogy elkérte volna tőle a rendelkezésére álló élelmiszerjegyét. Az az ötlet jutott az eszembe, hogy meg kéne ezeket az élelmiszerjegyeket a többi tiszt jegyével együtt szerezni, este fogoly barátaimnak átadni, és ezeken a jegyeken még egy ételadagot beszerezni, ami kenyérből, konzervből és egyéb ételekből állt. Igy is tettem. Az ételadagokat átadtam Buschnak, hogy azt vigye el a családjának. Az elején nem egyezett bele, és figyelmeztetett, hogy bíróság elé állíthatnak, ahol halálbüntetést is rám róhatnak, de nagyon hamar meggondolta magát. Én is hamarosan meggondoltam magam, és minden alkalommal az adag felét magamnál hagytam.

45. A zsivány német tiszt

A harmadik tiszt, aki az élelmiszer raktár felelőse volt, mindig kedvesen viselkedett, hallgatag, beszélgetéskor nem szószaporító volt. Vele szinte sohasem beszélgettem, kivéve, amikor utasításokat kaptam tőle. Ez a tiszt szerette a tisztaságot, de cselekedetei korántsem voltak tiszták. Nagyon romlott ember volt.Szinte minden nap a tábor élelmiszerraktárából konzervet, és más árukat lopott, amit a szobájába vitt és két nagy bőröndbe tette őket, amik a szekrényen feküdtek. Kétnaponta egyszer, mikor Münchenbe, a családjához ment, mindig vitt magával valamennyit ebből a készletből. A tiszt családjáért a foglyok kárán aggódott, én pedig azért aggódtam, hogy visszaszerezzem a foglyoknak, ami az övéké. Arra a mondásra támaszkodtam, amely ezt mondja: "A tolvaj meglopója felmentést nyer". A zsákmány, amit szereztem többek között konzervből, cigarettából vagy dohányból, és ehhez hasonlókból állt. Ezek ilyen-olyan módon eljutottak apámhoz, aki szétosztotta a barátok között, akiknek egy része hitközségünk fiaiból állt.

46. "Pipel"

Az egyik káros dolog, ami felbukkant a táborban, az "Ifjú kisérők", vagy ahogy a kápók hívták őket "Pipelek" jelensége, akiket a kápók vagy a barakkvezetők magukhoz vettek. Ezeknek a fiataloknak pártfogóik több szívességet tettek, de ennek az árát az esetek nagy többségében nemi szolgáltatással kellett megfizetniük, akár tetszett nekik, akár nem. A fiatalok egy részénél ez leki egyensúlyuk megbomlásához, néha komoly sérülésekhez is vezetett.

Az egyik nap, amikor két munka között a táborban császkáltam, megláttam egy velem egykorú fiút, aki a kezét emeli az apjára, és ezt mondja magyarul: "Minek hoztál a világra? Nem bírok ki több megaláztatást". Apja síró hangon így felel neki: "Fiam, tudom, hogy szenvedsz, mindannyiunk szenvedünk, de miért emelsz rám kezet? Szívem búja, hogy rövid a kezem ahhoz, hogy megsegíthesselek".

47. Müncheni robbantgatások

Allachi jó óráim egyike a reggel 10 óra volt. Ebben az órában majdnem nap, mint nap híreket közvetített a rádió – ami Mayer parancsnok szobájában volt – a közeledő légitámadásokról. Nálunk is azonnal hallható volt a légitámadás riadó, és a robbantgatások "hangversenyi zenéje" München fölött, ami nagyon kellemesen duruzsolt a fülünkben.

’44-45 tele nagyon kemény volt, aminek eredményeképpen egy csapásra kaptam két oldali tüdőgyulladást. A paviloni szobámban magas lázzal több, mint tíz napot feküdtem. Gyógyszer nem volt. Megmenekültem, hála megboldogult dr. Molnár hűséges ápolásának, aki a rendelő vezetője volt..A doktort a felszabadulás előtti éjszakán egy ágyúlövedék ölte meg, amit a németek a területről való kivonulásuk során lőttek a táborra.

48. A megváltás kezdete

Az egyik beszélgetés alkalmával, ami köztem és Busch parancsnok között játszódott

a chéderben tanító volt, és Chajim Kohen rabbinak hívták. Anyám szüleinek otthonában jiddisül beszéltek, ami azon a területen nagyon közel állt a német nyelvhez. És amit innen a német nyelvből egy rövid ideig magamba szívtam, elég csekély volt..

– "Vannak tetűid?" – kérdezte a parancsnok.

– "Nincsenek" – feleltem. Persze ez is hazugság volt, hiszen melyik rabnak nem volt tetűje.

– "Nem hiszek neked" – mondta a parancsnok, "a tábori orvosnál meg kell vizsgáltatnod magad, ha nem találnak tetűt nálad, dolgozhatsz nálam".

Néhány nap múlva, miután tiszta, tetűtlen ruhát kaptam, még egy vizsgálaton keresztül mentem dr. Molnárnál, a rendelő vezetőjénél, akitől egy tisztasági bizonyítványt kaptam. Ezek után elkezdtem Mayer és Busch parancsnok szolgájaként dolgozni.

Szolgai munkám reggel 5.30-kor kezdődött, abban az órában, amikor az utam a tábor kapuja mellett, a tisztek lakóbarakkjához vezetett, ami a tábor kerítése mellett volt. A tábor őreinek, az utasítás szerint, minden ki- és belépő fogolynak a számát fel kellett írniuk, és meg kellett őket motozniuk. Mivel napjában több tízszer mentem át a kapun, elegük lett abból, hogy minden alkalommal megvizsgáljanak, és leírják a számom. Bejelentették nekem, hogy csak reggel és este fogják bejegyezni a számom. Ez volt a szerencsém, mert így ételt csempészhettem a táborba.

"Jó reggelt" mondatommal három tisztet köszöntöttem minden nap, amikor beléptem szobájukba, hogy felébresszem őket. Mayer parancsnok még egy tiszt szolgálatába helyezett, mert véleménye szerint nem voltam eléggé elfoglalva. Ez a tiszt , akinek nem emlékszem a nevére, az élelmiszerraktár felelőse volt, és én egyáltalán nem sajnálkoztam a többlet munka miatt. A reggeli munkámhoz hozzátartozott, hogy: vödörben forró vizet hozzak a tábori konyhából a reggeli fürdéshez, megsúroljam a csizmákat, a reggelit bevigyem a szobákba, és télen a szénkályhákat megrakjam. A munka megmaradó része amit napközben kellett elvégeznem a következő volt: a szobák kitakarítása, tiszta ruháról való gondoskodás, ebéd és a vacsora vitele a szobákba, házimunkák és egyéb küldetések.

A "Cel Appel" reggeli és esti sorakozóknál, amit Mayer és Busch parancsnok tartott, nem voltam jelen, mert ezekben az órákban ennél a két úrnál dolgoztam. Így az 1-es pavilon vezetője, akihez tartoztam, beszámolt a paviloni foglyok számáról, akik számfőolvasás előtt álltak, és minden alkalommal hozzátette: "Plusz Moskovits"

Miután felvettek erre a munkára, rögtön rájöttem, hogy olyan helyzetben vagyok, hogy a tisztek által meghagyott ételből magamnak is tudok ételt szerezni, és más lehetőségek is adódnak az ételszerzésre, míg apámnak és fivéremnek ez nem adatott meg. Fogadalmat tettem, hogy hozzá sem fogok nyúlni a táborban kapott napi adagomhoz. Erről jelentést tettem az 1-es pavilon vezetőjének, és arra kértem, hogy az én reggeli, déli és esti adagomat adja át apámnak. Az első napokban üres gyomorral járkáltam, és nagyon éhes voltam, de ez az éhség csak azt a hitemet erősítette meg, hogy helyesen cselekedtem. És ez így volt egészen a felszabadulásig.

44. A három tiszt viselkedése

A három tiszt a Wermacht szolgálatában állt. Így visszatekintve, amikor megpróbálom jellemüket megrajzolni, többé-kevésbé ez a kép áll össze: Mayer tábor parancsnok a tábor vezetését illetően, különösképpen a foglyok tekintetében kérgesszívű ember. A számolvasási sorakozón, telenként hóban és esőben kint tartotta a foglyokat, minden érthető indok nélkül. Ő azzal indokolta, hogy ezek katonai előírások, és az előírásokat pontosan, az utolsó szóig be kell tartani. Sok megbeszélésem volt Mayerrel, főleg hivatalos és ügyes-bajos dolgokról, és az én szemem előtt egy korrekt ember képe rajzolódott ki.

Busch parancsnok tisztességes és barátságos ember volt a tábor vezetőségével való mindennapos érintkezései során. Busch és Mayer parancsnokok elosztották egymás között a munkát, így kétnaponként egyszer Busch tartotta a "Cel Appel-t". Az egyik dolog,

és többé-kevésbé megegyezett a Varsóban kapott étellel. Az egyetlen jótét, ami az O.T. táborokat különlegessé tette, hogy az O.T. testülete vásárlási jegyeket osztott szét a munkában kitűnő foglyoknak. Értékük nem volt jelentős, és a jegyre beváltható áruk választéka sem volt túl széles. Ha ez nem egy értéket rejtő jótét volt, akkor kétségtelen, hogy pusztán pszichológiai szívességtétel. A jegyosztást legjobb emlékezetem szerint 1944 végén megszüntették.

42. A B.M.W. kommandó

Allach-ban az első munkáim közé a gyárak romjainak az eltakarítása majd újjáépítése tartozott, ami fizikailag nehéz és megviselő munka volt, sokkal nehezebb, mint a varsói gettóban végzett munkám. A munkába való 5 km-es jövés és menés az SS katonák, és a szintén minket őrző kutyáik kíséretében történt. Ezek az elvetemültek szinte minden nap ránk uszították a kutyáikat. A munkával, ha nehéz is volt, elboldogultam, de a 12 órai fenyegetettség, amit a kutyák és ezek az elvetemült SS katonák kitörései okoztak, elviselhetetlen volt. Tulajdonképpen az ebben a kommandóban levő összes fogolynak rengeteg szenvedést okozott. Nem egyszer megtörtént, hogy a munkából egyenesen a rendelőbe vittük a megharapott embereket, akiknek testéből csorgott a vér.

Ezalatt a rövid idő alatt, amíg ebben a kommandóban dolgoztam "sikeresen" leadtam mindazokat a kilógrammokat, amiket a dachaui rendelőben sikerült felszednem. Így hát valami kiutat kerestem ebből a kommandóból. A lehetőség nem sokáig váratott magára. Egy reggel a számolvasás sorakozónál, lakóhelyem, az 1-es számú pavilon vezetője az egyik foglyot egyszer-kétszer szólította, de nem történt semmi válasz. "Nincs itt" – válaszoltam, ami olyan cselekedetnek számított, ami a koncentrációs táborok törvényei szerint tilos volt. A barakkvezető megkérdezte, hogy ki válaszolt anélkül, hogy felkérték rá. A mellettem álló foglyok kilökdöstek. Hangtalanul álltam, és megmondtam a számom, 89935. Ő rám bámult, majd teli torokból üvölteni kezdett : "Te tökkelütött!!! Nem tudod, hogy tilos felelni, ha nem kérdeznek? Holnap a reggeli sorakozó után jelenj meg előttem!"

– "Igenis uram", feleltem neki.

Másnap, mikor megjelentem előtte, a barakkvezető bejelentette, hogy megszegtem az előírást, amiért verést érdemlek, és a tábor parancsnokához, Mayer-hoz szándékozik engem elvinni. A barakkvezető szavai halkan, nyugodtan hangzottak el, semmi tombolást nem lehetett rajta érezni. Minden esetre, gondoltam magamban, ez nem gyerekjáték. Mindenféle gondolatom támadt arról, hogy mi minden történhet velem, talán 25 korbácsütést kapok, talán golyót is a fejembe. Szívem erős dübörgésbe kezdett, és szörnyen bántam már a könnnyelműségemet és buta viselkedésemet. Azt mondtam magamnak: "Kétszer elválasztottak bennünket a németek, és kétszer visszatértünk egymáshoz. Most én vagyok az, aki mindent tönkretesz. Mi lesz apával, nem fogja kibírni, ha velem történik valami".

43. Két úr szolgája

A barakkvezető utasítást adott, hogy vele együtt a tábor kapujához meneteljek, ami a táborparancsnok lakópavilonjának az irányába esett. Elhagytuk a kaput, és a parancsnok barakkjához értünk. És íme, ő, személyesen a parancsnok áll előttem. Levettem a sapkámat, és csöndben álltam. Szívem erősen vert, szédültem, és úgy éreztem, hogy minden pillanatban eláj ulok. Ekkor azt hallom, hogy a barakkvezető ezt mondja a tábor parancsnokának:

– "Maga elé hoztam ezt a foglyot, akinek 25 korbácsütés jár" – majd nevetésbe tört ki.

– "Igen, igen – válaszolt a parancsnok – mit tettél?"

– "Semmit sem tettem"- válaszoltam neki.

Ő tovább kérdezett.. "Beszélsz németül?"

– "Igen" – feleltem.

– "Hát az hogy lehet?" – kérdezte.

– "Anyám német származású" – feleltem. Persze hazudtam. Anya "kóser" zsidó lány volt, édesapja a magyarországi Balassagyarmaton,

mentem át. Nagy meglepetésemre az egyén udvariasan válaszolt, és azt mondta, hogy ez a transzport Karlsfeld-be van irányítva, és az apámat meg a testvéremet ebbe a táborba küldték, ami az allachi tábor mellett van. "Csatlakozz fiam ehhez a transzporthoz, és meg fogod találni apádat és testvéredet". Ez az ember holland keresztény volt. Ahogy később kiderült, nemes viselkedést tanusított minden olyan fogollyal, aki segítségért fordult hozzá. Hangsúlyoznom kell, hogy nem ő volt az egyetlen holland fogoly, aki emberi módon viszonyult a rabokhoz, sok más holland hasonlóan tett..

40. Menetelés az allachi táborba

57 foglyot választottak ki erre a transzportra, köztük engem is. A reggeli órákban megkaptuk a napi negyed kenyérből álló adagunkat, és gyalogútra indultunk. Remegés fogott el, amikor azt láttam, hogy újból gyaloglás elé vagyok állítva. Az előző menetelés sebei még nem hegedtek be, azon gondolkodtam, hogyan fogok még egyet kibírni. Hamar kiderült, hogy ez egy teljesen másfajta menetelés. A minket kísérő katonák Wermacht és nem SS katonák voltak. Dachauból Allach-Karlsfeldig, ezen a 30 km-es úton, kétszer engedélyezték a pihenést és a vízivást, ezen kívül a katonák emberségesen viszonyultak hozzánk.

Estefelé értünk az allachi táborba, ahol valóban megtaláltam apát és fivéremet. Az újév második napjának esti imáját már apával, Saullal és tíz másik zsidóval együtt imádkozhattam.

Dachaui ápoltatásom egész ideje alatt az a remény élt a szívemben, hogy csakúgy, mint Birkenauban, most is össze fogok találkozni apával és fivéremmel. Bizony, ez már a második alkalom, hogy szétválasztottak bennünket, és újból egymásra találtunk. Az őrző vagy a sors keze lenne-e a dologban? Mindenki szabadon értelmezheti, hitének és látásmódjának megfelelően.

Az újbóli egyesülés, ha szabad ezt így neveznem, nagyon megható volt, és mindannyiunk sírása kísérte. Nem tudtam abbahagyni a sírást, amikor megláttam, hogy apa és Saul mennyire lefogyott, és pusztán tíz nap leforgása alatt önmaguk árnyékává váltak.

41. Az allachi tábor

Az allachi tábort egy testület állíttatta fel, aminek a rövidített neve **O.T.** (Organization Tot O.T. Bav Allach), 1944. júniusában. Ez egy állami testület volt, ami különböző német gyárak részére kényszermunkásokat szervezett és szakemberekkel látta el őket. Ennek a testületnek megvoltak a maga katonái, akik keki színű, O.T. jelzéssel ellátott egyenruhát viseltek, ellentétben a német hadsereg szürkés-zöldes egyenruhájával.

A tábor kis területű volt, összesen a foglyok öt lakópavilonja volt benne, és még 3-4 szolgálati pavilon; a konyha, a rendelő, a zuhanyzó és a W.C. A táborban 1200-1500 zsidó fogoly volt, a pavilonok parancsnoka és a kápók vezetőségén kívül, akik különböző bűntettekért lettek lecsukva; gyilkosság, szabotázs, kommunizmus, és így tovább.

A tábor parancsnokai német Wermacht tisztek voltak. A katonák, akik a táborba vezettek minket, és annak a környékét őrizték az O.T., a Wermacht és az SS katonáihoz tartoztak. A két Wermacht tiszt, akik a tábor vezetésével voltak megbízva, név szerint Mayer parancsnok és Busch parancsnok volt, akikről a továbbiakban még szó kerül.

Nap nap után, reggel hatkor gyalog indultunk a munkába, a 3-5 km-es távot fegyveres őrséggel tettük meg. Elvégzendő munkánkhoz tartozott a Szövetségesek által felrobbantott gyárak romjainak eltakarítása, azoknak az újjáépítése, a felrobbantott vasúti pálya helyrehozatala és újjáépítése, a B.M.W. üzemben dolgozás és mezőgazdasági munka is.

A tábori létkörülmények megegyeztek a többi K.L. tábor körülményeivel, ahová zsidókat zártak be. A kényszermunkáról szóló nemzetközi egyezményekben rögzített jogok nélkül, nemzetközi tényező felügyelete nélkül léteztünk. Az étel, amit kaptunk kevés volt,

aki általában német volt és bűncselekményért, például szabotázsért lett elítélve –, akár más megvadult, de össze sem lehet hasonlítani Birkenauval.

Múltak a napok, néha a németek egy-egy transzportot küldtek a Dachau menti munkatáborokba. Az egyik dolog, ami apát és minket is nagyon foglalkoztatott az volt, hogy miképpen kerülhetjük el azt a helyzetet, ha újból szét akarnának választani minket. Egyik nap úgy megbetegedtem, hogy a tábor zárt rendelőjében ápolásra lett volna szükségem. Megegyeztünk, hogy szombaton fogok ápolásra jelentkezni, mert vasárnaponként nem indítanak transzportokat a munkatáborokba. Ha meghallom, hogy transzport indul, eltűnök a rendelőből, és visszatérek a barakkba. És ez így is volt. Szombaton ápolásra kerültem. Szerencsétlenségünkre másnap, vasárnap, mégis elküldtek egy transzportot az egyik munkatáborba. Apa és Saul is bekerült a csoportba.

Néhány nap múlva megtudtam, hogy a transzporttal apáék is elmentek az Allach nevezetű munkatáborba. Összedőlt a világ körülöttem. Hiába volt minden tervezgetés, mégsem segített..

Bár a rendelőben való tartózkodásom nem tartott sokáig, mégis kitartásom és túlélésem szempontjából nagyon jelentőségteljes volt. A rendelőben jó helyem volt. Az étel bőséges volt, és gyógyulásom egyik feltétele a jobb étkezés volt, de az aggodalom és a félelem attól, hogy soha többé nem találkozom apával és fivéremmel, teljesen megőrjített. Semmi kétségem nem volt afelől, hogy azért éltük túl ezt a poklot, mert együtt voltunk, és testileg-lelkileg egyaránt támogattuk egymást.

39. Roshásáná, zsidó újév Dachauban

Miután megtudtam, hogy apa és Saul az allachi táborban vannak, minden szükséges intézkedést megtettem, hogy visszakerülhessek a barakkba. És valóban, újév estjén visszakerültem, ha nem tévedek a 17-es barakkba. Szerencsémre ott találtam Fröiner Samut, a nagybányai közösség egyik fiát. Nagy volt a boldogság, főleg részemről. Persze az ő ágya mellé költöztettem magam.

Leszállt az este, és több tíz zsidó rab a barakk sarkában összegyűlt, hogy imában öntse ki szívét. De volt egy kis bajunk. Nem volt ünnepi imakönyvünk, és mindenki azt mondta, hogy nem emlékszik fejből az újévi főimára. Mivel én emlékeztem rá, önkéntesen előimádkozónak jelentkeztem, aki hangosan mondja el az esti imát, belefoglalva az újévi "tizennyolc áldás-t" is. Sírtam, miközben hangosan imádkoztam. Tulajdonképpen mindenki sírt.

Megboldogult apának köszönhettem, hogy emlékeztem a "tizennyolc áldás-ra". A történet így szól. Apának szövőműhelye volt, ahol készített magának egy hatalmas tálitot. az ünnepekre. Újévkor és Jom Kippurkor a "tizennyolc áldás" imákor apa becsavarta a sorra kerülő egyik fiútestvért az imalepelbe, a tálitba, és a társaságában mondta el az imát, a vizsnyici változat szerint. (apa vizsnyici chaszid volt). Igy történt, hogy két bátyám és én kívülről tudtuk az imát..

Másnap hajnalban a barakkparancsnok "Felkelni, le az ágyról" kiáltásaira ébredtem. Rögtön megtörtént a számolvasás, szétosztották a reggelinket, ami fekete kávéból állt, és azonnal elvittek minket, 100-120 rabot a tábor sorozó területére. Itt az SS tisztek és a tábor irodájából való foglyok vártak ránk, akik rögtön munkához láttak. Bejelentették nekünk, hogy aki átmegy a testi erőnléti vizsgálaton, az a München közelében levő egyik munkatáborba lesz elküldve.

Kigyulladt nálam a "piros lámpa". Azt mondtam magamnak: "Tessék, itt van a lehetőség, hogy újból apával és Saullal lehess, ha ez a transzport is oda tart, ahol ők vannak. De hogyan bizonyosodjak meg efelől?" Nem tudtam. Elhatároztam, hogy cselekedni fogok, még akkor is, ha kockázatos. A transzport előkészítésével megbízott fogolyhoz léptem. Elmeséltem neki, hogy apám és testvérem az egyik transzporttal az Allach nevezetű munkatáborba került, és nagyon szeretnék visszatérni hozzájuk és együtt lenni velük, még akkor is, ha az erőnléti vizsgálaton nem

sem tudja, hogy kik és mi a nevük, senki sem fogja megkérni, hogy zsidó sírba vigyék őket. Mielőtt még a dachaui tábornál leszállok a vagonról, el szeretnék tőlük búcsuzni, de nem tudom, hogy hogyan. Nem tudom, hogy mit mondjak nekik. Végül azt mondtam, hogy megígérem nekik, hogy örökre emlékezni fogok névtelen zsidó testvéreimre. Üldögélek, tűnödöm és őket nézem. A kápó kiáltása rázott fel gondolataimból, még egy pillantás vetek rájuk, mielőtt még leszállnánk a vagonról. Ezek a szavak tolultak számra: "Jitgadal vejitkadas sme raba..."

38. Dachaui rab, számom 89935

A szörnyű és borzasztó utazás végéhez ért, de nem fejeződőtt be. A 4000-4500 magyar, lengyel, francia, görög, holland és talán más országok zsidó rabjaiból, nem több, mint 2000 rab érkezett Dachauba. Többségük Lengyelország földjén maradt és vérükkel megitatták azt a földet. Néhányukat a Dachauba tartó vagonokon hoztunk magunkkal, poraik az átkozott Németország földjén maradtak.

Most éppen én is német földön vagyok, a dachaui koncentrációs táborban. Éppen, hogy leszálltunk a vonatról, és a már Nagybányából Auschwitzba való érkezésünk napján lejátszódottak képe tárult ismét elénk. Egy sorakoztató térre vittek bennünket, ahol megparancsolták, hogy vetkőzzünk le, és csak a cipőt és az övet hagyjuk magunknál. A vetkőzés ténye egyáltalán nem zavart, ruháink, amit varsói indulásunk óta éjjel-nappal, esőben és napsütésben egyaránt hordtunk, büdösek és szennyesek voltak. Sőt, kifejezetten boldog voltam, hogy tiszta ruhát kapok. De az auschwitzi vetkőzés emléke egyfolytában kísért. Nem hittem nekik, a németeknek, még akkor sem, ha bátorkodtak bejelenteni nekünk, hogy Dachauból várhatóan egy másik munkatáborba küldenek át minket. Még akkor sem hittem nekik, ha a józan eszem azt diktálta, hogyha meg akartak volna minket ölni, gonosz tervüket lengyel földön is véghezvihették volna, és nem hoztak volna Dachauba minket. Mindezek ellenére nem hittem nekik, főleg, amikor a sorakozó területéről a zuhanyzók felé mentünk, ekkor a rettegés kapott el. Érdekes, hogy apát is ugyanezek a gondolatok foglalkoztatták. Nem volt mit tennünk. Apa azt tanácsolta Saulnak és nekem, hogy a sorakozó téren minden erőfeszítést meg kell tennünk azért, hogy azt a látsztatot keltsük, hogy alkalmasok vagyunk a munkára.

A zuhanyzókból a sorakoztatóhoz vezető úton SS katonák álltak, akik, mialatt mi mentünk, ők minket vizsgálgattak. A foglyok, akik menés közben elbotlottak, félre lettek állítva. A sorakoztató területén megparancsolták. hogy rendeződjünk sorokba. Apa szó nélkül elém állt, és arra kérte Sault, hogy álljon mögém. Magamban arra gondoltam: "Újból úgy vigyáz ránk, mint tyúkanyó a kiscsibéire". Itt arra szólítottak fel mindenkit, hogy amikor sorra kerül, lépjen előre, és vegye el az új számát. Így történhetett meg, hogy apa a 89934-es számot kapta, én a 89935-öst és fivérem a 89936-ost. Nos, új azonosságot kaptunk. Isten mentsen valami emberhez méltót, az ő szemükben csakúgy, mint idáig, továbbra is vadállatoknak, vagy talán még annál is alacsonyabbaknak számítottunk. Ez "ugyanaz a kisasszony más kabátba bújtatva".

Ezek után átvittek egy 300 rabból álló csoportot az egyik barakkba, aminek számára nem emlékszem. A barakkokat zárták, és onnan a rendelőbe, az irodákba, illetve minden más helyre csak engedéllyel lehetett kijutni. Minden barakknak volt egy belső udvara, és itt töltöttük az időnket, míg át nem irányítottak minket egy munkatáborba. A számfőolvasást a belső udvaron is megtartották, minden reggel és este vagy amikor éppen eszükbe jutott. Itt meg kell említenem, hogy a számolás nem ugyanúgy történt, mint Birkenauban. Ott ez a kínzás és a kíméletlenség eszköze volt, és úgy tűnik, hogy a szadizmus tetette ezt velük. Dachauban, úgy néz ki, hogy ezt az előírás követelte meg tőlük, másképp felfoghatatlan lenne a dolog, hiszen a számolgatásnak nem volt semmi gyakorlati haszna. A barakkjainkba voltunk bezárva, ahonnan a barakkvezető engedélye és feljegyzés nélkül nem volt "se ki, se be". Itt is volt rá példa, hogy akár a barakkvezető –

mert életüknek legkedvesebb szerettei nélkül maradtak, és a kétségeikről, hogy egyáltalán életben vannak-e. A mindannyiunk szívében dobogó reményről is beszélgettünk, a túlélésről és arról, hogy valahogy ki kell jutni ebből a pokolból. Sok beszélgetés, köztük lelki beszélgetés is létrejött.

A vagonban ülés második napja rosszul kezdődött. Hajnaltájban, mikor leszálltam a "függőágyamról", és visszatértem a helyemre, láttam, hogy egy-két fogoly egymáson fekszik a vagon oldalában. Már nem voltak az élők között. Lelkük visszakerült a Teremtőhöz.

Az egyik mellettem ülő fogoly aki mesélt az otthonáról, és arról is, hogy van egy nálam kicsit idősebb fia, akiről nagyon reméli, hogy életben van, szintén ott feküdt. Azt mondtam magamban: "Muszáj az egymásnak megígértet betartanom, a családtagoknak át kell adnom a keserű hírt".

Víz, víz. A szomjúság engem és másokat is gyötört. Milyen kár, hogy elvették apától a vizes üvegét, mielőtt felszálltunk a vagonra. A forróság nagyon nyomasztó, lélegzetvételnyi levegő sincs. Minden sarokból sírást vagy nyögést hallok, mindenki egy pár csöpp vízre vágyik, hogy legalább megnedvesíthesse az ajkát. Én a tünődéseimbe mélyedtem, és hangtalanul imádkozni kezdtem. "Világ Ura, mikor lesz ennek a végtelen szenvedésnek és a szörnyű fenyítéseknek vége? Nem volt elég áldozat már?". Apa észrevette, hogy lelki krízisben vagyok. Kezét vállamra helyezte, és azt mondta:

– "Izrael népe már a múltban is sok nehézségen ment keresztül, talán nem annyira nehezeken, mint mi, most, de mégis túljutott rajta. Hiszem, hogy Isten most is kisegít minket ebből a pokolból".

– "Apa, bárcsak én is úgy hinnék, mint Te!"

És így folytattam: "Varsótól kezdve végig, az út mentén álló lengyelek között soknak örömöt láttam az arcán. Ők tényleg jobbak nálunk? Igaz, hogy tetteik jobban tetszenek Istennek, mint a mieink? Valóban a jámbor az, aki rossz neki és a gonosz a jó? Apa, mondom Neked, a zsidó nép történelme önmagába tér vissza. Ez lenne a második inkvizició? Akkor legalább azt a zsidót, aki beleegyezett a más hitre való áttérésre békén hagyták vagy kiűzték. Lehetősége volt eltűnni, szemben a mával, amikor, csak azért, mert zsidók vagyunk, kiszolgáltatottságra lettünk ítéltetve."

Apa sírni kezdett, én is sírtam, majd ezt mondta: "Cvi, Cvi, valóban nagy csapás lett ránk mérve, és még nem is tudjuk, milyen nagy. Kicsikém, Isten cselekedeteit képtelenek vagyunk megérteni."

A Kutnótól Dachauig tartó utazás harmadik vagy negyedik napján bejelentették, hogy utunk céljához érkeztünk. A nehéz és borzasztó utazásunk, ami örökre emlékezetembe vésődött, végéhez ért. Négy vagy öt napos menetelés, három-négy napos vonatozás, nagyon nehéz és sorsdöntő napok, amire örökre emlékezni fogok.

A vagonban megboldogult apa mellett ültem, Saul fivérem szintén testvéreimmel, a zsidó rabokkal ült. Láttam, hogy ugyanúgy szenvednek, mint én, és én úgy szenvedtem zsidó létünk miatt, mint ők. Én beléjük, ők belém dörgölőztek, minden mozdulatukat, arckifejezésüket, arctorzulásukat láttam. Minden sóhajukat, nyögésüket hallottam, ami a három napos utazás alatt egy pillanatra sem szűnt meg. Láttam és hallottam halk és hangtalan sírást, ajkaikon hangatlan imát láttam, és hangos imát hallottam. Láttam rab testvéreimet a remény és a kétségbeesés pillanataiban. Láttam őket, ahogy életükért küzdenek, és ahogy lelkük szenvedések közepette megtér a Teremtőhöz. Láttam őket akkor is, mikor lelkük már a Teremtőnél volt, arcuk sem csöndet, sem békességet nem tükrözött. Helyette bánat és szenvedés ült az arcukon. Nyitott szemükben és tátott szájukban keserű jajkiáltást láthattam, lelkük elszállt már, de ők tovább jajongtak. Láttam őket a vagon sarkában egymáson nyugodva, mintha elhasznált, senkinek sem kellő vasúti talpfák lennének, nem pedig emberek, akik Isten képére lettek alkotva. Láttam, láttam...

A vagonban, a Teremtőhöz megtért rabtársaim mellett ültem, akik a sarokban nyugodtak. Névtelen testvéreim, akikről senki

németek a háború befejezte előtt megölnek minket, hogy ne tudjuk mindazt a borzalmat elmesélni, amin keresztülmentünk. Mindezek után képtelen voltam az előttünk álló helyzetet magam elé képzelni.

A mozdony időnkénti füttyentései felráztak gondolataimból, és visszatérítettek a valóságba, ahol az egyik fogoly térdén ülök, és az én térdemen egy másik rabtestvérem ül. Mindannyiunk egymásra zsúfolva, beszorítva ül, egy lábat sem lehet megmozdítani, lehetetlenség megfordulni, vagy máshogy ülni, egyszóval semmit sem lehet csinálni. A körülöttem levő emberek állandóan ülési helyzetükön próbálnak javítani. Az egyik engedélyt kér a többiektől, hogy ne külön, hanem egyszerre kinyújthassa mindkét lábát, a másik arra kéri a szomszédját, hogy ne dőljön neki, mert nincs ereje őt tartani. Valaki feláll egy pillanatra, mert már képtelen tovább ülni, de amikor vissza akar ülni, nincs már helye. Kiabálás kezdődik, majdnem megütik egymást, de kiderül, hogy arra sincs erejük, hogy felemeljék a kezüket.. Az egyik kápó elrikkantja magát, "csönd", és megparancsolja az álló embernek, hogy üljön le, mert különben a pálcájával fogja "megtisztelni", aki szerint ez egy "oktató pálca".

A szörnyű zsúfoltságon kívül a levegőtlenség is problémát okozott. Az erdőben töltött, előző éjszakai esőtől ruháink még mindig nedvesek voltak, és rossz szagot árasztottak magukból. Az izzadságszag dőlt mindenkiből, a kiválasztott anyagok bűze áradt a vödrökből. Ezt a mérgezett levegőt szívtuk magunkba.

A vonat lassan halad, nem siet sehová. Itt meg ott megállunk és más vonatokat hagyunk előttünk elmenni. Látom, hogy apa lehunyja szemét, és hangtalanul imádkozik. Én a vagon szellőzőnyílására pillantok, és látom, hogy az éjszaka lassan leszáll. Eltelt egy nap utazás Dachau felé.

Apával beszélgetek, és kiöntöm a szívem előtte. Megmondom neki, hogy nagyon félek ilyen szorongatott ülésben eltölteni az éjszakát.. Látom, hogy apa a vagon plafonjára néz, és azt mondja: "Van egy ötletem, hogy hogyan töltsd el az éjszakát, de félek a kápótól". Aztán elmeséli nekem az eszébe jutott megoldást.. A takaróból készíteni kéne egy függőágyat, amit a vagon falára fel lehetne kötni. Zseniális ötlet, mondtam magamban, úgy tudok majd aludni, hogy senkit sem kell agyon nyomnom, és engem se fognak nyomni. Az ötlet tetszett nekem, annak a ténynek köszönhetően, hogy még nem nőttem magasra és igen keveset nyomtam súlyban. Apa megkérdezte tőlem, hogy hajlandó vagyok-e megkockáztatni a dolgot, még akkor is, ha ez néhány, a kápótól kapott ütéssel fog járni. Nem gondolkodtam sokat és igennel válaszoltam. Láttam, hogy apa habozik. Beszélt a körülötte levő foglyokkal is, akik támogatták az ötletet, véleményük szerint érdemes megpróbálni. Végül azt mondta, hogy várjunk, amíg besötétedik, majd akkor felakasztjuk a takarót. Apa kihúzta nadrágjából az övét, én is odaadtam az enyémet. A takarót kettőbe hajtotta, megkötötte a végeit, és a két övvel a vonat falát támasztó gerendára kötötte. Egész éjszaka a vonat üteméhez igazodva hintázgattam. Nem volt valami kényelmes, de a lenti zsúfolt üléshez képest ez ötcsillagos szálló volt. Akkor nyújtottam ki a lábam, amikor akartam, nem kellett az izzadságszagot és a minden más irányból áradó bűzöket magamba szívnom. Így mindenki fölött, bőségesen volt levegőm, és úgy lélegezhettem, ahogy kell. A körülöttem levő szomszédaimnak is tetszett az új felállás, mert felszabadult a helyem, és ők kényelmesebben el tudtak helyezkedni. Három éjszakán keresztül, egészen Dachaui érkezésünkig így utaztam.

A zsúfolt egymásba szorítottság elősegítette sorstestvéreink emberi pozitívumainak felfedezését. Az a jelenség, hogy három családtagnak sikerült együtt maradnia, kivételes volt, de bizonyos szempontból reményforrás a többi fogolynak (néha irigység). Abban reménykedhettek, hogy talán ők is részesülnek a szeretteikkel való találkozásban. A három nap alatt, amikor csak tudtunk, beszélgettünk. Körülöttem főleg magyar foglyok ültek. Mindegyikük mesélt múltbeli otthonáról, a szomorú és nyomott jelenéről, testi szenvedésükről és megkínzott lelkükről,

a "Cel Appelre" való felsorakozásra. Hátra pillantok, arra a területre, ahol az éjszakát töltöttük, és több tíz foglyot látok, akik fekve maradtak. Egyesek élettelenek, mások még látom, hogy lélegzenek. Azt kérdem magamtól: "Vajon kik ezek, és mi a nevük?" Ha legalább megmondták volna a nevüket, alkalomadtán mesélhettük volna rokonaiknak a velünk együtt töltött utolsó éjszakájukról a mezőn feküdve, ott valahol Varsó és Kutnó között. Mesélhettünk volna utolsó óráikról, mielőtt ezek az aljas gyilkosok meggyilkolták őket.. Szeretett hozzátartozóik így legalább megtudták volna, mikor és hol estek el, mikor mondják el a "Kaddist" utánuk.

A reggeli sorakozókor az a hír terjedt el, hogy néhány, a táborban vezető beosztású fogoly megszökött az éjszaka, és ez volt a lövöldözés oka. Néhány fogolynak sikerült elmenekülnie, de azokat, akik kudarcot vallottak az SS katonák hidegvérrel megölték.

Parancsot kaptunk, hogy induljunk el a vonatmegálló felé vezető úton, ahol szállító vagonok álltak, hogy Dachauba vigyenek minket. Legjobb emlékezetem szerint, ez a kutnói vonatállomás volt. Itt parancsot kaptunk, hogy rendeződjünk sorokba, a kápók kihirdették, hogy ürítsük ki zsebeinket, és jaj annak, akinél bármit találnak. Apa nem akart megválni a kicsi vizes üvegétől, amiben volt még valami víz. Az egyik kápó, aki megtalálta az üveget, pálcájával többször megütötte apát. Apa száját egy hang sem hagyta el.

Miután a kápók befejezték a keresgélési műveletet, a katonák újból számfőolvasást tartottak. Nos, hogy is lehetne másképp? Ezt, ahogy akkor, ma sem tudom felfogni, hogy mi serkentette a németeket arra, hogy felállítsanak minket a "Cel Appelre", és megszámoljanak minket. Hiszen a rabok száma nem nőtt, ellenkezőleg, számolásról-számolásra csökkent.. Sajnos csak arra tudok gondolni, hogy a szadizmus hajtotta őket, és azt akarták látni, hogy mennyivel kevesebben és kevesebben vagyunk minden alkalommal.

A négy vagy öt napos menetelés befejeződött, fájdalom, szenvedés, remény és reményvesztetteség Lengyelország földjén, ami a zsidók vérétől volt átitatva.

37. A halálvagonok

Csoport csoport után száll fel a vagonokra, a szerint a rend szerint, ahogy a vasútmegállói sorakozón felálltunk. A rituálé, amihez már Birkenauban hozzászoktunk, megismétlődik. A kápók, ezek a kutyák, pálcáikkal a vagonok nyílásainál álltak, egyfolytában káromkodtak, szidalmaztak és "gyorsabban, gyorsabban" kiáltásokkal sietetettek minket, mialatt a vagonokra szálltunk. Ránk parancsoltak, hogy egyik a másik ölébe üljön, így több és embert tudnak betuszkolni a vagonokba. Becslésem szerint a mi vagonunkba 80 embert sikerült beszorítaniuk. Az ajtók előtti területen nem ülhettünk, ez a hely a kápóknak és két SS katonának volt fenntartva.

Mindenki elhelyezkedett, a kápók a félig nyitott ajtónál foglalták el a helyüket, a másik ajtónál, ami egészen nyitva volt, az SS katonák helyezkedtek el. A vagonban csönd honol, egy hangot sem merünk kinyögni. Kiabálást hallok, majd parancsot az ajtó bezárására. A kápók melletti ajtót becsukták, az ülő katonák melletti ajtót nem egészen. A vonat fütyül és megindul.

Ahogy a vonat elindult, elkapott a félelem. A magyar katonák jutottak eszembe, ahogy Nagybányán ránk zárták a vagon ajtaját. Mi lesz velünk, kinek sikerül kikerülnie ebből a pokolból? Milyen ez a Dachau, és hol van? Auswitzba érkezésem óta kevesebb, mint két hónap telt el, és annyi minden történt velem, apával, fivéremmel, mindegyikünkkel. Az aushwitzi pokolban majdnem mindannyiunknak befejeztetett, aztán Varsóban visszanyertük emberi formánkat. Sőt még az a kis reménysugár is ott égett a szívemben, hogy egy induri-pinduri, és a Szovjet Hadsereg átér a Viszla folyó túlpartjára, behatol Varsóba és felszabadít mindannyiunkat.. Még ez a remény is, aminek nem volt valós alapja, elillant. Azonban hittem abban, hogy a háború nemsokára befejeződik és legyőzik a németeket, de ki mondhatta meg mikor következik ez be? Ki tud addig kitartani? Féltem, hogy a

túljutnék ezen, ő minden tiszteletre méltó, gyermekeitől szeretetetet és elismerést érdemlő apa, sőt még ennél is több".

Apa nem volt beszédes természetű, hallgatagnak is mondható. Csak akkor beszélt, ha volt mit mondania, és azt sem egyenesen, hanem körülírva mondta. Aki nem jól ismerte, nem mindig és nem mindent értett szavaiból. Mielőtt még bejezte volna a mondatát, Saul és én mindig tudtuk, hogy mit akar mondani vagy kifejezésre juttatni. Lehet, hogy ez a jó ismeretségünk abból a kétséges jogunkból eredt, hogy a koncentrációs táborban együtt ülhettünk vele, és nap nap után egyikünk a másikhoz csiszolódhatott.

A szokásokhoz hűen, a Varsóból végig kísérő, vállukon töltött puskát viselő SS katonák körülöttünk foglalnak állást, golyószóróikat elénk állítják. Semmi erőm sem maradt, a lábaim rettenetesen fájtak, valószínü, hogy a rongyokba csavart lábbal megtett egész napos menetelés miatt.. Rögtön elaludtam. Hajnaltájt arra ébredtem, hogy nedves vagyok. Tényleg esett az eső, attól lettem vizes. "Már csak ez hiányzott nekünk", gondolom magamban, eddig csak a naptól szenvedtünk, és most itt van az új gond, az eső, ami más esetekben, ha van hová bújni előle, igazi áldás. A takarómba burkolóztam, de az eső hamar a csontomig hatolt. Rendben, nincs mit tenni, láttam, hogy a többi fogoly is ugyanúgy szenved, mint én. "Sokak baja már fél vigasz", gondoltam magamban. Nincs mese, ki kell várnom a holnapi napsütést.

36. Az ötödik nap

Varsó elhagyásától számított ötödik napba léptünk. A reggeli megkapása után, ami szokás szerint fekete kávéból, vagy valami annak nevezett folyadékból állt, az ötödik napi indulásra utaló jelet várjuk. Ehelyett parancsot kaptunk, hogy térjünk vissza helyünkre és maradjunk ott ülve. Már órák óta ülünk, de semmi indulásra utaló jel nem érkezik. Egyik hír a másik után terjed, az egyik az, hogy vonaton tesszük meg a Dachauig vezető út hátralevő részét. Ennek az a feltétele, hogy a keleti front német parancsnoka, nem több, mint három napon belül mozdonyt és vagonokat szerez, mert a szovjet csapatok mindjárt ide jutnak. Amennyiben nem találnak vagonokat, sorsunk végleg eldőlt..

Eltelt egy nap mindennemű gyaloglás nélkül, és ez mindenkinek jót tett. Erőt gyűjtöttünk a talán mégis sorra kerülő meneteléshez. Másrészről nagyon aggódtunk, mert estére újabb német katonák érkeztek őrzésünkre, olyanok, akik Varsó elhagyása óta nem voltak velünk.

Elhatároztam, hogy körbenézek a kápókhoz közel eső foglyoknál, hogy kideríthessem mi igaz a terjengő hírekből. Ott is azt hallom, hogy a foglyokat az új katonák érkezése aggasztja. Megértettem, hogy egy csoport hajnaltájra szökést tervez. Visszatérek a helyemre és elmesélem a szeveződést apának. Apa nem ért egyet. Az volt a véleménye, hogy lengyel tudás nélkül nem lehet résztvenni az akcióban.

Leszállt az éjszaka, és mint mindig, a katonák most is elrendelték, hogy feküdjünk a földre és ne mozduljunk onnan. Aki megmozdul, lelövik. Lefeküdtem, de nem hunytam le a szemem. Apa és Saul sem aludt. Egész éjszaka, a táborunkon kívül, lövéseket hallottunk. Hajnaltájt lövöldözés kezdődött a tábor körül, itt és ott a golyók felettünk fütyültek el. "Ennyi", mondtam magamban, "ez itt a vég". Öt napon keresztül küzdöttem a nappali hőségben és az éjszaka hidegében, nem egyszer majdnem megtörtem, nem egyszer egy hajszál választott el a haláltól, és most.... mindennek vége. Meg kell halnom, mert a történelem megidézett engem, és Izrael nép azon fiainak a statisztikájába akar befoglalni, akiket a máglyára vittek, csak azért, mert ehhez a néphez tartoztak. "Ilyen végzettel, hajlandó vagyok erről a tiszteletről lemondani", gondoltam magamban. Úgy éreztem, hogy megőrülök. Apa testmozdulataimból rájött, hogy bajban vagyok. Odaadta a vizes üvegét, és mondta, hogy kortyoljak belőle egy keveset.

A borzalmak éjszakája a végéhez közeledett, és az égboltról a reggel bukkant elő. Parancsot kaptunk a helyváltoztatásra, és

vagyunk, ami pillanatnyilag Lengyelország és Németország határa.

A menetelés negyedik napja semmiben sem különbözött az előző napoktól. Amíg a nap nem kezdte a fejünket és az arcunkat égetni, addig nagyjából elviselhető volt a gyaloglás, de a természet ellen nem lehet semmit sem tenni. Már a délelőtti órákban a nap hétágra sütött. Izzadni kezdtem, az ingem a hátamra tapadt. De nincs idő gondolkodni, mert a kápók mindig figyelmeztenek valamire. Vagy azt kiabálják, hogy "gyorsan, gyorsan", vagy azt, hogy vigyázzunk a sorra, vagy éppen valamelyik kápónak kedve kerekedik az ütlegelésre, és pálcájával jót sóz valamelyikünk vállára, mert éppen az nem tetszett neki.

A három napos menetelés jegyeit viseljük magunkon. Itt meg ott a végső fáradtság állapotában levő embereket látjuk. Segíteni próbálunk, de ez nem mindig használ. Kiderül, hogy a három napos menetelés halálosan kifárasztott minket. A gyaloglók között az a hír terjeng, hogy a kolozsvári rabbi a végsőket járja. Hátranézek, és látom, hogy a rabbit két másik, ember kart-karba öltve támogatja. Ha nem tévedek, a kettő nagybányai Bnei Brachos volt, ők vették védelmük alá a rabbit..

Menetelünk, csak menetelünk. Minden nap 30-35 kilométert tehettünk meg, általában nyílt főutakon. Körülöttünk zöld mezők, néha faluk mellett haladunk el, ahol szokás szerint az út két oldalán a falusiak családjaikkal egyetemben minket bámulnak. Ám legyen, már hozzászoktam ehhez a látványhoz. De a vágy és a sóvárgás nem múlt el, minden alkalommal újra és újra felébredt bennem, olyan akartam lenni, mint ők. Egyfolytában és határtalanul irigykedtem rájuk. Irigyeltem a szabadságukat, oda jönnek és mennek, ahová akarnak. Irigykedtem, mert nem egy szelet kenyér után éheznek, mint én, mert annyit vizet isznak, amennyit csak akarnak, mert cipő helyett nem kell rongyokat csavarni a lábuk köré. Egyszóval mindenért irigyeltem őket. Gyaloglás közben gondolataimba süllyedtem, és azt kérdeztem magamtól: "Miért jobbak nálam ezek az emberek Isten szeme előtt?

Gyaloglunk. Nem tudom mi történt, a kápók egész nap újból azt kiabálják, hogy "gyorsabban, gyorsabban", és az út egy részét futásban kell megtennünk.

Lehet, hogy valóban lassabbak lettünk, az emberek nem tudják a gyorsabb ütemet felvenni. De a kápókat ez nem érdekli. Nekik több erejük van, kenyerükkel és vizükkel nem osztoznak velünk. Aki nem követi az ütemüket, fej- vagy hátvágással "jutalmazzák", vagy éppen úgy és ahogy nekik tetszik. Rám is sor került. Cipő nélkül, rongyokkal a lábamon gyaloglok, ami nem éppen kényelmes. Miért is izgatná ez őket? Saul elvette tőlem a takarót, de úgy néz ki, hogy ütemem nem elégítette ki a kápót, és rám kiáltott, "gyorsan, gyorsan". Hogy el is higgyem, hogy komolyan beszél, pálcáját nem kímélve "megsimogatta" a hátam. Felhagytam a tűnődéssel és elkezdtem lábaimat kapkodni.

Menetelünk, menetelünk. Ismét faluk mellett haladunk el. A nap lefelé menőben van, nagy megkönnyebülésemre mi is lassítjuk az ütemet. A katonák kiadják a parancsot, hogy térjünk le az útról, és induljunk a liget felé, ami az úttól 500 méterre lehetett, itt töltjük az éjszakát..

Elrendeztük éjszakai pihenőhelyünket. Apa, szokás szerint, takaróját az én takaróm mellé terítette, mindezt szótlanul, és intett Saulnak, hogy mellettem foglaljon helyet. Ránézek és arra gondolok: "Pontosan úgy viselkedik, mint a tyúkanyó a kis csibéivel". Saullal és különösképp a velem való törődése nem ismert határt. Annyira nem, hogy amikor a kápó vagy éppen valamelyik másik "nagyúr" megütött, mindig közbe akart avatkozni, annak ellenére, hogy tisztában volt a dzsungel törvényeivel. Tudta, hogy az egyetlen, amit el tud érni az az, hogy ő is kap egyet. Elképzelhető, hogy egészséges ösztöneinek engedett, és tudta, hogy fivérem és én vagyunk az összvagyona, hét gyermekéből mi maradtunk. Minden erejét arra fordította, hogy a létezőkre vigyázzon és talán arra, hogy minden szeretetét, a nem létezők helyett, nekünk ajándékozza.

Tűnődésem és az őt nézegetésem közepette egy nagyon erős vágy, a kitartás vágya csapott meg, és azt mondtam magamban: "Bárcsak

folyóról. Mi van, álmodom, vagy ez itt tényleg egy vízzel teli folyó? Azt mondom apának és Saulnak: "Nézzétek, víz! Víz!", és elkezdtem a folyó irányába menni. Apa megállít és rám kiált: "Mi van, megőrültél? Várj, amig parancsot kapunk, és akkor együtt odamegyünk". Az oly áhított parancs várat magára. Látom, ahogy az SS katonák a folyó másik oldalán feltünnek. Magamban azt mondtam: "Nem érdekel, mielőtt meghalok a szomjúságtól, vizet akarok inni". Miközben gondolataimmal voltam elfoglalva, néhány kápónak elhagyja a száját a parancs: "A víz partján tartózkodók, vízbe!". Az elsők között ugrottunk vízbe, számat a vízhez közelítettem és inni kezdtem.

A folyó piszkos, zavaros, szürkés vízű volt, és vegyszer szag áradt belőle. Ez egyáltalán nem zavart, csak ittam és ittam. A boldogság nem tartott egy-két percnél tovább, lövéseket hallok, golyók fütyülnek körülöttem. Nyeltem még két kortyot.. Végül lefeküdtem, és visszakúsztam apához. Az előzőleg szürkés színű folyó vize új szinezetet nyert, fogoly testvéreink vére megváltoztatta a színét..

34. A víz csodája

Délután lehetett, és mi még két órát gyalogolhattunk. Végül egy széles mezőre értünk, aminek két oldalát liget. szegélyezte, itt töltöttük az éjszakát. Teljesen legyengülve a földre zuhantam. Megtört voltam, testileg romokban hevertem. A folyóparti viharos történések lelkileg még inkább megviseltek. A halál egy lépésre volt tőlem, amikor az utolsókat kortyoltam a folyó vizéből. Hanyatt feküdtem, szemem lehunyva. Pihenni próbáltam, erőt gyűjteni a következő napra. Hirtelen azt hallom: "Víz, víz!". Körülnézek és hihetetlen kép tárul elém. A rabok kanállal kezükben, a földre görnyedve kaparnak. Valóban csodának tűnik. 30 cm-es mélységben víz van. Igaz, hogy tele van sárral, de kit érdekel ilyen apróság? Az emberek egyik kortyot a másik után nyelik, valaki kanálból, más a Varsóból magával hozott bögréből, sőt olyanok is vannak, akik egyenesen a földből isszák a vizet. Mintha áram futott volna végig a testemen. Még mindig nem hiszek a szememnek. Nem ismerek rá az emberekre, barátaimra, akikkel Varsó óta együtt menetelünk. Mintha újjáéledtek volna a beesett arcok, amik fájdalmat, elkeseredést és a végzetbe való beletörődést fejeztek ki, eltűntek, helyüket élettel teli arcok foglalták el.

Apa, Saul és barátaink a földhányási munkálathoz csatlakoznak. Elővesszük a kanalainkat, egyik barátunk rejtekhelyéről kést húz elő, és munkához látunk. Kanalainkkal ásunk, és ujjainkkal kihányjuk a vizes földet .

Körülbelül egy méter mélyre leástunk, ahol már többé-kevésbé tiszta vizet kaptunk, miután leülepedett a sár. Ekkor kihirdette apa, hogy szerinte égi csoda történt, és a csodára áldást kell mondani. Ámen, feleltük halkan, a gödör köré csoportosulva. Mindenki bőségesen ivott, apa a Varsóból hozott üvegét is megtöltötte vízzel.

Késő éjszakára járt, éjfél biztos, hogy elmúlt már. Nemsokára fel kell kelnünk, vagy azok között, akik folytatják az utazást, vagy azok között, akik nem. A földön feküdtem, azon az édes földön, ami vizet adott nekünk, ami reményt váltott ki belőlünk. Ez volt az első éjszaka, hogy mélyen aludtam, annyira, hogy nem is hallottam meg hajnalban a kápók parancsát "Felkelni!". Csak apa erős rángatásai ébresztettek fel.

Újból a "Cel Appel" sorakozó, képtelen vagyok ezt az elferdült német gondolkodást megérteni. Mire való ez a számolgatás? Hiszen minden számoláskor kevesebben és kevesebben vagyunk.

35. A menetelés negyedik napja

Az indulásunktól számított negyedik reggelen, a számfőolvasás után, csoportokba rendeződünk. Én, apa és Saul a kolozsvári rabbihoz kerülünk. A mély alvás és a mértéktelen ivás nagyon felbátorított. Azt mondtam magamban: "Bárcsak fele annyi erőm maradna a nap végén, mint most!". Útra indultunk. Ki tudja hány napot kell még így menetelnünk, mi csak annyit tudunk, hogy végállomásunk Dachau lesz. De Dachau még nagyon messze van, mi még csak Kutnón

meghallottuk a lövéseket. Az SS katonák világos nappal, a lengyelek és a Magasban Levő szeme láttára gyilkoltak, a testeket az út szélére görgették.

33. A menetelés harmadik napja

Az új reggel napvilágra jött és szívemben az a remény bújkált, hogy talán ez a nap jót tesz velem és a többiekkel. Felkelek. Ruháinkban alszunk, így öltözködnünk sem kell, csak a cipőt vesszük fel. Apa, Saul és én összehajtjuk a takarókat, és gyorsan összeszedelődzködünk, hogy arra a helyre érjünk, ahol a számfőolvasást tartották. Itt eszembe jutott, hogy tulajdonképpen nincs is cipőm. Még az előző nap vége felé elszakadt, az útnak egy részét zokniban kellett megtennem. Elég kényelmetlen és különösképpen nehéz volt így járni, ráadásul a lábam fel is volt törve. De kinek volt ideje ilyen apróságokkal törődni, főleg amikor csak arra gondolsz, hogy hogyan éljed túl. Apa nem habozott sokat, a felesleges takarónkból, amitől nem sikerült még megszabadulnunk, leszakított egy darabot, két csíkra tépte, és a lábamra kötötte. Mikor a reggeli sorakozóra mentünk, láttam, hogy ugyanúgy, mint tegnap, nem mindenki kelt fel. De ma reggelre számuk megtöbbszöröződött, ami komolyan aggasztani kezdett. Ki tudja, mondtam magamnak, hogy nem kerülök-e ugyanabba a helyzetbe és nem lehelem-e ki lelkemet alvás közben? Végül egyezséget kötöttem önmagammal, hogy ez mégis jobb egy SS katona golyójánál a fejemben, amikor még ki sem leheltem a lelkem.

Elhagytuk ezt a területet, és rátértünk az országútra. Nem értek meglepetések. Ugyanaz a nehéz és kövekkel borított út, ugyanaz a tűző nap, a bántalmazás csak úgy, mint tegnap és tegnapelőtt. Csak egy valami változott: a menetelés egyre nehezebb, és egyre több lelőtt foglyot görgetnek a németek az út szélére. És ez elkeserítő, rettenetesen nyomaszt engem, de csak úgy, mint az előző alkalommal, meggondolom a dolgot és azt mondom magamnak, hogy nem hagyom el magam, ki kell hogy tartsak. Magamban így kiáltok: "nem hagyom, hogy golyót röpítsenek a fejembe!!"

Varsótól egészen idáig két testvér menetelt mellettem, akik a mi közösségünk egyikéből származtak. Nevükre már nem emlékszem. Az egyik testvéren a teljes elgyengülés jelei mutatkoznak. Lábát húzza, és nehezen lélegzik. A testvére és én összekulcsoljuk a karunkat, és így megyünk tovább. Jó darabot gyalogolhattunk, amikor ő testvéréhez fordul és ezt mondja:

– "Nem kapok levegőt, nem bírom tovább".

A testvére rákiált és azt mondja:

– "Segítünk neked, csak tarts ki estig"

És ő így felel:

– "Mondtam, hogy nem bírom tovább, hagyjatok békén!"

A testvére még erősebben rákiáltott:

– "Tarts ki, különben a katonák golyót repítenek a fejedbe!"

A fiú zokogásba tört ki, és azt mondta: "Ha életben maradsz, mondd meg apának és anyának, hogy mindent megtettem az életben maradásért, de valószínű, hogy Isten másként gondolta." A földre rogyott és elvesztette eszméletét.. Hátrafordultam, hogy lássam még egy kicsit, hogy elbúcsúzhassak tőle. Ezek a szavak tolultak számra: "Áldott legyen emléke"

A nap dél felé tart, mi csak menetelünk. Kiadják a parancsot, hogy térjünk le az útról és álljunk meg. Előttünk a német hadsereg teherautóiból álló karaván, autók, amik ágyúkat és nagy járműveken tankokat vontatnak Varsó felé haladva. Nem értettem. Ezalatt a három nap alatt többször félreállítottak minket, hogy utat engedhessünk a frontról visszavonuló, katonákat szállító teherautó karavánoknak. Most ez pont fordítva történik. Valószínűleg a keleti front parancsnokai még nem hajlandók belátni, hogy elvesztették a háborút..

Mialatt az út oldalán várakozunk, parancsot kaptunk a hely elhagyására, és azt hiszem, hogy balra fordulásra. 1000 métert menve egy mezőre értünk, ahol parancsot kaptunk a megállásra és pihenőre. Mielőtt leültem egy nagy folyót pillantottam meg magunk előtt, aminek vize balról jobbra folyt. Én csak ámulok és bámulok, nem tudom levenni a szemem a

panaszkodik. Apa kézen fogott engem és Sault, így folytattuk a gyaloglást.

A nap már lemenőben volt, az első nap végéhez közeledtünk. Parancsba adták, hogy térjünk le az országútról a mezőre, ahol az éjszakát fogjuk tölteni. Vacsorára szólítanak minket. Sorbaálltam a bögre kávéért és a kenyéradagomért. Egyáltalán nem zavart, hogy ez nem kávé, hanem csak valami feketés víz, a fő az, hogy folyedék. Egyet-kettőt kortyolok, majd szünetet tartok. Kár lenne tovább iszogatnom, mert mindjárt elfogy. Belenézek a bögrémbe, és nagyon megörülök, hogy még félig tele van. Még két korty ebből a gyönyörből. További két kortyot engedélyezek magamnak, de közben már látom, hogy üres a poharam. "Oh, milyen kár", mondom, "nincs mit tenni".

Lefekszem a földre, és a lábfájástól meg sem tudok moccanni. A tűző nap az arcomat is leégette, és fáj, nem is kicsit. Megpróbálok álomba merülni, hogy a másnapi meneteléshez erőt gyűjtsek, de nem sikerül. A végén mégis elaludtam.

32. A menetelés második napja

Az éjszaka az új napnak adta át helyét. A kápók ébresztőt kiáltottak. Megpróbálok felállni, de kudarcot vallok. Saulra nézek, aki a kezét nyújtja, hogy felsegítsen. Apa csatlakozik hozzánk, és elindulunk a sorakozóra kijelölt hely felé. A gyaloglás közben több olyan foglyot látok, akik nem keltek fel. Odalépek az egyikhez és rákiáltok, hogy álljon fel és menjen a sorakozóra, de az nem felel. Az arcába nézek és látom, hogy nincs benne élet. Sajnos nem ő volt az egyetlen. Egy másikhoz lépek, aki lábait felhúzva az oldalán fekszik. Megfordítom és egy velem egykorú fiút látok, szemét lehunyva, még lélegzik. Megmutatom apának a fiút, de még le sem tudott hajolni, amikor meghallottuk a katonákat, akik sorbaállásra szólítottak fel, hogy megtarthassák a reggeli számfőolvasást.

A katonák megszámoltak minket, de már több tízet nem kellett leszámolniuk. A fekvőkre tekintettem, és azt mondtan magamban, hogy ezek az ismeretlen elesettek. Senki sem tudja, kik ők, mi a nevük, honnan jöttek. Senki sem fog róluk kérdezni. Szívemben megsirattam őket.

Az éjszaka hidege enyhül és a nap sugarai simogatni kezdenek minket.. Bárcsak így maradna, mondtam magamnak, csak ne sütne a nap erősebben ennél.

A második napi menetelés elejét vette. Áthaladtunk egy városkán, neve nem maradt meg bennem, és más lengyel falukon. A látvány megismétlődik. A falusiak az út két oldalán állva minket bámulnak. Egy öreg parasztasszony egyenesen ránk nézett, mintha mondani akarna valamit, és egy papírzacskót dobott felénk. Apa elkapta a zacskót és még arrra sem jutott ideje, hogy megnézze mi van a zacskóban, máris egy kápó termett mellé, néhány pálca vágással "megtisztelte" apát, és elvette a zacskót.. Láttam, ahogy a kápó előhúzza a zacskóból a fekete kenyeret, és úgy éreztem, hogy szemem majd kiugrik a helyéből. A kenyér nagyon hasonlított arra a kenyérre, amit nagyapánál kaptam, amikor a faluban nála vendégeskedtem. Eszembe jutott, hogy az íze édeskés és erős illatot áraszt magából. Éreztem, hogy szám nyállal telik meg. Csak menetelek tovább, és tekintetemet a kenyér felé fordítom, ami az út mentén gyalogoló kápó kezében van. Azt mondtam magamban, hogy a világ minden kincsét odaadtam volna azért, ha elmondhattam volna az áldást: "...aki előhoz kenyeret a földből". Hirtelen ütést érzek a hátamon és hallom, hogy valaki ezt kiáltja: "Vissza a sorba".

Reggeli imám, hogy a nap ne süssön erősebben, nem teljesedett be. Sajnos a nap teljes erejével sugárzott, és én úgy éreztem, hogy mindjárt kiszáradok. A szomjúság kínzott, de nemcsak engem. Az emberek vízet kértek, de a kápók válasza ennyi volt: "Disznó zsidók, gyorsabban menni!", és mi tovább gyalogoltunk. Volt választási lehetőségünk? A túlélés vágya erősebb volt.. Mindegyikünk utolsó testi és lelki tartalékait szedte össze. Sajnos nem mindenkinek maradt elég ereje, és ezért kemény árat fizettek. Az emberek kiszáradtak az út mentén, és feladták. Tudták mi vár rájuk. Még el sem távolodtunk, amikor

idéztük, azt a meghatottságot, amit Duvidl rabbi imaházában éreztem, amikor a felsőkaromra rákötötték a tfilint. Felidéztük a megható születésnapot, amit az én tiszteletemre otthon rendeztek, anya strudelét, amit nekem sütött, és mindennek a tetejébe azokat a cirógatásokat és arccsókokat, amit anyától kaptam.

31. A szenvedések és a halálmenet

Július vége felé nem küldtek el minden csoportot dolgozni ami szintén arra utalt, hogy nemsokára kilakoltatnak bennünket.

Egy nappal a kiürítettés előtt a németek felsorakoztattak minket, és bejelentették, hogy kitesznek minket a varsói gettóból, készüljünk fel egy 120 km-es gyaloglásra.

Azt is tudtunkra adták, hogy azok a foglyok, akik nem tudnak ennyit gyalogolni vagy betegek, járművel lesznek elszállítatva. Ezeket a foglyokat felszólították, hogy lépjenek ki a sorból és álljanak félre. Körülbelül 200-250 fogoly félreállt. Később megtudtuk, hogy ezeket a rabokat a németek hidegvérrel kivégezték.

Ugyanakkor kiválasztottak a sorokból további 300-400 embert, akiknek a németek tulajdontárgyait kellett a tábor kiürítése után elvinni. Ezeket a foglyokat a lengyel partizánok szabadították fel, és résztvettek a polgári felkelésben.

Legjobb emlékezetem szerint, 1944. július 25-én, hajnalban indultunk el erre az átkozott útra; apámmal, Saul fivéremmel és a többi 4000-4500 zsidó fogollyal. A célállomás Dachau volt. Az indulás előtt kenyeret és konzerveket osztottak nekünk, és a barakkfelelősök mindenkit felszólítottak, hogy legalább két takarót vegyünk magunkhoz. 100 fős csoportokba szerveződtünk és útnak indultunk. Elhagytuk a gettó területét és Varsó utcáit.

Körülöttünk házak, kirakatos boltok, és pár ember az utcán, mintha a civilizációba tértem volna vissza. Egy pillanatra megcsapott a lelki emelkedettség érzete, íme, már nem egy táborba vagyok bezárva, talpam a szabad földet érinti. Majdnem szabad vagyok, olyan ember, mint a többi.

De egy pillanat múlva, ahogy megláttam a körülöttünk levő töltött puskás SS katonákat, rögtön magamhoz tértem.

Az utcai embereket nézegettem, főleg a velem egyidősökre vetettem tekintetem, és irigykedtem rájuk. "Milyen jó nekik", mondtam magamban, tessék, itt van ez a fiú, aki a házuk bejáratánál áll és engem néz, vagy csak úgy tűnik, hogy engem néz. Ez egy szabad ember, bármi eszébe jut, megteheti: mehet, futhat, ülhet vagy éppen lefeküdhet, senki nem fogja őt megakadályozni. Azt mondtam magamban: "Nos Cvi, lássuk mikor fogod te csinálni ezeket a dolgokat?". Ösztönösen újból az SS katonákra néztem, ahogy a csoport két oldalán, vállukon fegyverrel meneteltek. Ahogy elhagytuk Varsót, fájdalom és bánat nélkül pillantottam hátra. Akárhogy is, ez már nem az a zsidó Varsó volt, amiről annyit olvastam, ez csak egy olyan város volt, mint a többi általam ismert város.

Az országútra tértünk, ami élelmiszert és konzerveket szállító teherautókkal volt tele. A harckocsik és teherautók a frontról kivont katonákkal voltak megtömve, akik csak úgy, mint mi, Németország irányába haladtak. Lelassítottuk lépteink ütemét, hogy elvonulhassanak előttünk. Tovább folytattuk a menetelést, lengyel falukon és településeken haladtunk át. Az út két oldalán a falusiak állnak, nők vödrökkel kezükben, gyerekek, és azt bámulják, ahogy a katonák, mint a cirkuszi állatokat, minket terelnek. A Második Szentély korabeli katonák jutottak eszembe, akik a római hadoszlop hadifogságába estek, és bilincsekbe verve Itáliába vitték őket, ahol az amfiteátrumokban az ottani előkelőséget kellett szórakoztatniuk. Az egész út alatt a kápókat halljuk, ahogy azt kiabálják, hogy ne szóródjunk szét, vagy a katonákat, akik "gyorsabban, gyorsabban" kiáltásokkal hajtanak minket előre.

Nyári, forró nap van, és mi a tűző napnak kitéve menetelünk. A szomjúság egyre inkább úrrá lesz rajtunk. Két-három csepp vízzel is beértem volna, de ennyi sincsen. Izzadság borítja testemet, gyengének érzem magam. Saul is szomjúságról és fáradtságról

nagybányai chaszid imaházban tartott meg. Láttam, ahogy felvillant a szeme, "ó, tényleg", felelte, majd arra kért, hogy vegyem el tőle a vizeskulacsát, hogy ne kelljen megszentségtelenítenie a Szombatot. Természetesen örömmel beleegyeztem. A gyaloglás közben a posta épülete mellett haladtunk el, ahol a Gamarából két lapot találtam. A rabbi boldog volt, hogy a Tóra szavait hallgattathatja velem. Egészen a munka befejeztéig Talmud-tórát kaptam, ami engem is nagy boldogsággal töltött el.

28. A tábori iroda küldönce

Egy idő múlva a tábor irodája németül tudó fiatal küldöncöt keresett, aki az iroda futárjaként szolgálna. Szerencsémre engem választottak. A ruhám ujjára szalagot tettek, amin az állt: "laufer lager schreib stube", vagyis az iroda futára. A munkám keretén belül felhatalmazást kaptam a gettó területének az elhagyására, ezen kívül felügyelet nélkül járkálhattam a gettó területén belül. Mozgási szabadságomat arra használtam, hogy értékes dolgokat jutattam be a tábor területére. Élelmiszert szereztem a foglyoknak, köztük a kolozsvári rabbinak is, aki nem nyúlt a németek által szétosztott ételhez, hanem kenyéren, gyümölcsön és levesen élt. Sokat járkáltam a gettó területén, és mindig összeszorult a szívem, amikor megláttam azokat a helyeket, amik valaha Varsó zsidó negyedének híres utcái voltak, a zsidóság városa és szülőanyja. Ezek a helyek valaha zsinagógák, imaházak, zsidó iskolák voltak, zsidó színházak és kávéházak álltak itt, ahol a kultúra virágzott. Mindezek helyett rombadőlt házak és romszigetek állnak, mintha az egész egy nagy temető lenne.

Néha a foglyok között elterjedt a hír szökési akciókról. Az egyik szomorúan végződött történetnek magam is tanúja voltam, ahol két fiatalembert lelőttek és két másikat megsebesítettek. Egy nap a délutáni órákban minden foglyot a sorakozó területére rendeltek, amit "Appel platz"-nak hívtak. Láttam, ahogy a két sebeikből gyógyuló foglyot a vesztőhelyükre vezetik. A foglyok felemelt fővel vonultak a vesztőhelyükre, az egyiknek a szemében megvető pillantás ült, amit örökre bevéstem az emlékezetembe.

29. A szabadulás reménye

Két hónap sem telhetett el, mióta idekerültem, és már hozzá is szoktam az új élethez. Az itteni élet a maga tiltásaival és megszabásaival nem volt könnyű, de a birkenaui világnál összehasonlíthatatlanul jobb volt. Bár a gettóban végzett bontási és tisztogatási munka nehéz volt, mégis volt valami nyereségünk. Ez volt az úgynevezett "zsákmány", amit kenyérre és más élelmiszerre cseréltünk. Miután küldönccé váltam, és nappalonként a gettó területén szabadon mozoghattam, javult a helyzetem és a lengyel fuvarosokkal kereskedve, a tábor területére élelmiszert csempésztem.

Az idők folytán feléledt bennünk az a remény, hogy hamarosan felszabadulunk. A partizánok hallatták magukat, puskaropogásukkal kész "szimfóniákat" rendeztek az éjszakák során, ami megerősítette azt a szívből fakadó hitünket, hogy a partizánok fölényben vannak. Ezen kívül a következőt hallottam a fuvarosoktól:

– Varsó utcáit éjszaka a partizánok uralják

– A szovjet hadsereg a Viszla folyóig ért, amit nemsokára átlép és bevonul Varsóba

– Az utak a német hadsereggel vannak tele, akik az orosz frontról haladnak vissza, Németországba.

Mekkora volt a kiábrándulás és a fájdalom, amikor azok a hírek kezdtek lábrakapni, hogy a németek ki akarnak minket üríttetni Varsóból.

30. A 15. születésnap

Ezekben a napokban töltöttem be 15. életévemet. Av hónap első napján volt a születésnapom, amit apával és Saullal a varsói gettóban "ünnepeltünk". Ez idő tájt befejeztük a gettó egyik részének a lebontását és egy új rész megkezdése előtt álltunk. Szívünk félelemmel és aggodalommal volt tele. Beszélgetésünkben a "bar micva" napjait

meg a szám, és úgy tűnt, mintha édesanyám szombati kenyerének az illatát érezném. Nem, mondtam a kocsisnak. Egyszerűen féltem. A kocsis tovább erősködött, és a kenyéren kívül még öt zlotyit is felkínált, ami egy negyed kenyér ára volt.. Nem tudtam ellenállni a csábításnak, megkötöttem az üzletet.. A ruhát 5-7 napon keresztül jóérzéssel hordtam, utána a németek mindannyiunknak kicserélték az öltözékét egy foglyoknak szánt, különleges ruhaneműre.

Eltelt egy nap, majd még egy, és lassan-lassan hozzászoktam a rács és tolózár mögötti élethez, mert élni akartam. Ösztönös módon megéreztem, hogy ez az egyetlen túlélés felé vezető út.

Az étel, amit a táborban osztottak, egy negyed kenyérből, egy kiskocka nagyságú margarinból vagy lekvárból állt. Reggelire és vacsorára egy bögre kávét vagy teát kaptunk, ebédre vizes levest, amiben vagy répa vagy gríz volt. Az étel elviselhető, de nagyon kevés volt nekünk, akik reggel 5-től este 6-ig nehéz és felörlő munkát végeztünk. De annyi baj legyen! Az én mukacsoportom, akikhez az első varsói időszakban beosztottak, a házak falbontásával lett megbízva. A fal takarítása közben néha ezüst vagy arany értéktárgyakat találtunk, amit a gettó zsidói az "eljövendő napnak" megőrizve a falakba rejtettek. Ezeket az értéktárgyakat élelmiszer vagy lengyel pénz fejében a lengyel kocsisoknak eladtuk. Ha ez a "zsákmányunk" nem lett volna, nem tudom hogyan rendeződött volna helyzetünk.

A "zsákmányt", amit találtunk, szétosztottuk a csapat minden embere között, és megpróbáltunk minél hamarabb túladni rajta. A lengyel kocsisoknak még aznap el kellett adnunk a szerzeményt, mert a németek minden este, amikor visszatértünk a táborba motozást rendeltek el. Amelyik fogolynál találtak valamit, büntetés várt rá. A németek kedvelt büntetési eszköze a szögesdrót mellé állítás volt, ahol a megbüntetettnek egy egész éjszakán keresztül kellett állnia.

A felrobbantott és szétbontott házakban néha kevésbé kellemes leletekre is bukkantunk. Ezek a "leletek" a varsói gettó zsidóinak a csontvázai voltak, egész családok, akik vagy éhen haltak vagy a németek lőtték le őket.. Ma már nem emlékszem mit tettünk a csontvázakkal, de az biztos, hogy zsidó sír nem jutott nekik.

27. A kolozsvári rabbi

A nehéz élet és a megrázó események már mindennapi életünkké vált, mégis itt meg ott, a zsidó foglyok ennek vagy annak a csoportjának egy kis fénysugár is kijutott.

A varsói gettóban együtt voltunk a kolozsvári-cánzi rabbival, megboldogult Jakotiel Jehuda Haberstammal. A rabbit Nagybányáról Auschwitzba száműzték, ahová valószínüleg a nagybányai földek mentén levő munkatáborból került. Auschwitzból velünk együtt Varsóba került. A rabbi tábori életformája kivételes volt, úgy tett mintha nem is a németek koncentrációs táborában, hanem Kolozsvárott, a kehilájában lenne. A németek által főzött ételt nem ette, kenyéren és levesen élt, amit a gettó házaiban talált "zsákmány" ellenértékeként szereztük be a lengyel kocsisoktól. A rabbi a körülötte levő embereket nemes egyéniségével és a szentség erejével sugározta át. Tevékenységei közé tartozott a tfilinkötés lehetőségének a megadása. Emlékszem, megboldogult apám is azok közé tartozott, akik sorban álltak előtte, hogy vallási kötelezettségének így eleget tehessenek.

A varsói koncentrációs táborban való tartózkodásom alatt, 1944 nyarán, körülbelül 15 éves voltam. A lebontási és téglatisztítási munkából egy idő múlva áttettek a vízellátást szolgáló vízhordó csoportba. Az egyik szombaton arra kérték a kápót, hogy engedje meg a rabbinak, hogy csak vizet kelljen hordania, és így a rabbinak nem kéne áthágnia a Szombat szabályát. Miután elmagyarázták neki, hogy a rabbi a zsidók szent embere, olyasmi, mint a keresztényeknél a pap, a kápó meggyőződött, és elengedte őt a munkából. Emlékszem, hogy a rabbi odajött hozzám, és azt mondta, hogy csatlakozik a kulacsos vízhordáshoz. A csaphoz vezető úton elmeséltem neki, hogy én még Nagybányáról ismerem őt, egyszer résztvettem egy szombati harmadik étkezésen, amit a rabbi az egyik

a ruha hajtókájára. Mostantól megszűntünk emberként létezni, és kettesével járó számokká fajultunk, mint azok a juhok vagy barmok, amiknek testét bélyeggel látják el.

A pavilonvezető tudatta velunk a munka illetve a munka utáni táborrendet. Az előírások majdnem megegyeztek a már Birkenauban hallottakkal. További előírások a következők voltak:

– Munka befejeztével tilos a tábor falán kívüli gettóterületen tartózkodni, éjszaka tilos a barakkot elhagyni.

– Aki megszegi az előírást, helyben lelövik.

25. A görög zsidó fogoly

Délután szabadok voltunk. A táborban csak úgy, a magam kedvéért sétálgattam. Talán ugyanabban a helyzetben levő, más országokból érkezett "testvér" rabtársaimmal akartam megismerkedni. Egy fiatal fiú lépett hozzám, akinek alacsony, vékony, feketés kinézete hasonlított az enyémhez, egy kicsit idősebbnek tűnt nálam. Úgy néz ki, tudja rólam, hogy új vagyok, és tört németséggel azt kérdezi tőlem:

– " Honnan jöttél, melyik országból?"

– " Magyarországról" – feleltem

– "Hány éves vagy?"

– "15 vagyok"

– "Hogy hívnak?"

– "Herman" – feleltem (apa még Birkenauban mondta, hogy mindig a Hermann nevet használjam, ez németesebbül hangzik)

– "Egyedül vagy?"

– "Nem, apám és testvérem is itt van" - feleltem.

– "Szerencsés ember vagy"

Én persze ugyanazokat a kérdéseket tettem fel, hasonló tört németséggel, jiddissel fűszerezve. Emlékszem, mondta, hogy Izsáknak hívják és Szalonikiből, Görögországból jött. Egy papírból elővett egy negyed kenyeret (napi adag), és nekem adta. Zavarba estem, nem tudtam, hogyan válaszoljak, majd ezt mondtam: "Nem, nem kell, még szükséged lesz rá". Izsák legyintett a kezével, mintha azt mondaná, hogy csak nyugodtan, jó napot kívánt és elment.. Többé nem láttam. Kellemes kötelezettségemnek tartom kijelenteni, hogy a görögországi zsidók mindig hajlandóak voltak fogolytársaiknak segíteni, nem is szólva a saját közösségükön belüli összetartásról.

26. A gettó házainak lebontása

Második nap a varsói gettóban. Reggel 5.00-kor ébresztő, 5.45-kor munkába indulás. 45 perc állt a rendelkezésünkre, ebbe az öltözködés, megmosdás, reggeli sorakozóra való felállás, létszámellenőrzés és a reggeli kávé vagy tea adagért való sorbanállást kellett bezsúfolnunk. Ez volt a mindennapos rend. A munkavezetők – a kápók, a munkahelyünkre vezettek minket, ahol megkaptuk a szerszámainkat. Az én csoportom feladata abból állt, hogy a földre omlott, megrongált falakat szétbontsuk, az egészben maradt téglákat kiemeljük és megtisztítsuk, és 200-250 téglát halomba rakjunk. A munka nehéz, sőt nagyon nehéz volt. A csoportok előírt napi normája nagyon magas volt, nehéz volt teljesíteni. Norma alatti teljesítés büntetéssel járt. És éppen ez volt az, amit a kápók annyira szerettek, mi pedig annyira gyűlöltünk.

A gettó területén lengyel kocsisok köröztek, akik a a gettó területéről az árja negyedben levő varsói vonatállomásra fuvarozták a téglákat.. Minden reggel a gettó területére léptek, és a munka befejeztével visszatértek az árja negyedbe.

Délben az egyik kocsis hozzám lépett, és dadogó németséggel azt mondta nekem, hogy egy másik ruha fejében adjam el neki az én ruhámat. A felkínált árut meg is mutatta. Amikor megláttam a kezében lévő tiszta és kivasalt ruhát rögtön cserélni akartam vele, annak ellenére, hogy a ruha anyaga jóval vékonyabb volt. A Birkenauban kapott ruhám már nagyon piszkos volt, de mégsem mertem belemenni az alkuba. Mondtam a kocsisnak, hogy nem vagyok érdekelt az "üzletben". A kocsis nem adta fel, hozzáajánlott még egy negyed kenyeret, amit a városból hozott magával. Amikor megláttam a kenyeret szemem majd kiugrott a helyéből, nyállal tölt

váró jövőt jósolná, és most Ráchel tűnik elő, ahogy azt mutogatja: "Én vagyok az, Ráchel!".

– Apa megkérdezi tőlem: "Hersi (a nevem jiddisül), jól vagy?"

– "Igen Tati (apa), minden rendben, csak szeretnék elaludni" – válaszoltam.

Tovább tűnödöm, most azon, hogy milyen munka vár ránk. Mezőgazdasági? Talán gyári munka, vagy sineket kell majd lefektetnünk? Apának a szavai jutnak eszembe, amit az Auschwitzba vezető úton mondott nekünk: "Mindig azokat kövessétek, akik dolgozni mennek!". Nem, egyszerűen képtelen vagyok koncentrálni.

Innen-onnan beszélgetést hallok. Az emberek halkan beszélgetnek egymással. A német katona hirtelen megszólal: "Tud valaki itt németül?" Az egyik fogoly megszólal: "Én tudok németül". Beszélgetésbe kezdtek. A vagonban csönd lett, mindenki abbahagyta a beszélgetést, és a fülét hegyezte, hogy meghallják miről folyik a párbeszéd. A katona megkérdezte a fogolytól, hogy honnan való, mi a foglalkozása. Majd tovább folytatta a kérdezősködést, tudni akarta, hogy mi honnan vagyunk, mennyi ideig voltunk Aushwitzban, és így tovább. Az emberünk felelt a kérdésekre, megmondta, hogy mindenki Magyarországról van, mindegyikünk munkaképes és a ránk rótt munkát el fogjuk végezni. Mintha apát hallanám.

23. A varsói gettó

A vagon ajtaja nem záródott teljesen, egy kis rést hagytak a német katonák ülése mellett. Egész úton ezen a résen keresztül követtem a vonat útját. Messziről kis házakat látok, majd 3-4 emeletes nagyobb házakat..

A vonat vontatottan halad, és a házak lassan-lassan közelednek felénk. Mellettem ülő barátaim észrevették, hogy a város külrészén utazunk keresztül, és azt próbáltak kitalálni, hogy melyik városról lehet szó. Ahogy egyre közelebb kerültünk a város belső részéhez, elhagyott és gondozatlan házak kezdtek feltünedezni, félig vagy egészen lerombolt állapotban. Itt és ott teljes házcsoportok lerombolt szigetként meredtek ránk.

A vonat lelassult, és minden pillanatban megállásra készült. A rommá dőlt épületek között embereket láttam, akik ugyanolyan ruhát viseltek, mint mi. Rögtön megértettem, hogy ezek hozzánk hasonló zsidó foglyok. Miután kiszálltunk a vagonokból, az itteni foglyok "elújságolták" nekünk, hogy a varsói gettóban vagyunk. Miután ötös sorba rendeződtünk' elvezettek minket a táborba, ahol már előkészítették a szálláshelyünkre szánt pavilonokat..

Legjobb emlékezetem szerint, ebben a "**B**" nevezetű táborban 2000-2500 zsidó fogoly lehetett, nagy részük azokból a magyarországi zsidókból tevődött össze, akik '44 május–júniusában Auschwitzból érkeztek ide. Ha jól emlékszem 10 pavilon volt ebben a táborban, amiket a magyar zsidó foglyok részére építettek, ezen kívül volt még néhány barakk, amit szolgálati raktárként használtak. Az "**A**" táborban, ha emlékezetem nem csal, ugyanannyi fogoly volt, mint a "**B**"-ben, itt a görög, holland , francia és lengyel zsidók voltak elszállásolva. Ezeket a foglyokat 1943-tól, a varsói felkelés után kezdték átszállítatni, szintén az auschwitzi táborból.

A gettó területe két őrtoronnyal ellátott fallal volt körülkerítve. Az egyik, a külső fal, az egész gettót bekerítette, a másik a táborokat vette körbe. Nappal, amikor a foglyok a gettó területén dolgoztak az SS katonák a külső falat, esténként pedig a tábort körülvevő belső falat őrizték.

24. Első nap a gettóban

A rabok nagy részére a gettó házainak a lebontása, a piszkos téglák megtisztogatása, illetve a kész téglák Németországba való küldésének a munkája várt.

"B" táborba való érkezésünk másnapján a megszervezéssel lettünk elfoglalva. Az én barakkom parancsnoka sorakozót rendelt el a házunk előtt, felolvasta neveinket, majd megszámolt minket. Nos, hogyan is lehetne másképp... üsse kő, már hozzászoktunk. A parancsnok kiosztotta a sárga csillagos vászondarabkára nyomtatott azonosító számainkat, és felvarratta velünk

áramosított kerítésnek futott, hogy így vessen véget életének, és néhány pillanat elteltével az őrtoronyban strázsáló SS katonák rálőttek. A látvány elviselhetetlen volt..

22. Birkenauból Varsóba

Egy nap az a hír kezdett terjengeni, hogy nemsokára egy munkatáborba visznek át minket. Ma már nem vagyok biztos abban, hogy honnan eredt a hír; lehet, hogy az átélt lelki kínok okozták, és pusztán szívünkben rejlő vágyról volt szó, de lehet, hogy a barakkfelelősök szivárogtatták ki az információt. Ami azonban tény, hogy néhány nap elteltével, vacsorakor, dupla adag kenyeret kaptunk. A másnapi kenyéradag megkapása egyértelműen arra utalt, hogy nemsokára magunk mögött hagyhatjuk ezt a pokoli helyet.

Másnap reggel hajnalhasadás előtt felkeltettek minket és ránk parancsoltak, hogy szedjük össze a holminkat és sorakozzunk fel "Cel Appelre". Természetesen először megszámoltak minket, majd bejelentették, hogy átirányítanak minket egy másik munkatáborba, aminek a nevét és helyét nem közölték velünk.

A bögre fekete kávéból álló reggelink megkapása után ötös sorokba kellett rendeződnünk. Apa mindig ügyelt arra, hogy Saul és én mellette legyünk. Valószínűleg az első napon történt elszakadás emléke még mindig benne élt..

Valahonnan puskás német katonák kerültek elő, akik velünk szemben álltak meg. Tisztjük parancsot adott a megszámlálásunkra. A katonák a kápókkal egyetemben végrehajtják a parancsot.. A tiszt elégedetlenül fogadja az eredményt, és újból elrendeli a számlálást. Miután újból megszámoltak minket a tiszt bejelentette, hogy a munkatáborba vonattal szállítanak át minket. Az újfent nem lett megemlítve, hogy melyik táborba és hová visznek minket..

Becslésem szerint 500-an lehettünk ebben a különítményben, ami kivétel nélkül magyarországi zsidókból állt..

Gyilkos gyanú ébredt bennem, "ki tudja hová visznek minket , én már egy szavukat sem hiszem" – mondtam magamban. Mégis fellobbant bennem az az erős bízni akarás ami azt mondatta velem: "Talán tényleg egy munkatáborba visznek minket, talán mégis itt hagyhatom Auschwitzot és Birkenaut, a barakkok zsúfoltságát, a foglyok szagló lábai mentén alvást, a reggelenként szörnyű bűzben úszó barakkot. Talán megszabadulok az éjszakai zargatásoktól, a mindenapos sorakozóktól, a tűző napon, órákhosszat tartó álldogálástól".

Az élni akarás felülkerekedett azon a levertségen és lemondáson, ami birkenaui tartózkodásom alatt végigkísért. Tudom, hogy nem voltam egyedül ezzel az érzéssel.

Nem gondolkodhattam túl sokat, mert a katonák körbefogtak és a tábor kijárata felé meneteltettek minket. Két belső tábor mellett haladtunk el, az ottani foglyok tágra nyílt szemekkel bámultak. Magamban arra gondoltam, hogy jó lenne megtudni, vajon irigykednek-e ránk, szeretnének-e a helyünkben lenni ezek az emberek. Pillanatok alatt egy nagy területre értünk, ahol olyan vagonok álltak, amilyenekkel Auswitzba érkeztünk. Az egyik tiszt által kiadott "Megállj" parancsot hallom. Megálltunk. Sorba rendeződtünk, ismét megszámoltak minket.. Parancs, "vagonokra felszállni!"

Végre a vagonokra szállunk. Mi a földön helyezkedünk el, az ajtókkal szembeni rész a katonáknak van fenntartva. A zsúfoltság nem volt annyira elviselhetetlen, mint az ide, Auschwitzba vezető úton. Egy német katona beszállt a mi vagonunkba, és rövid idő múlva a vonat elindult.. Csönd honol a kocsiban. A beszédet nem kockáztatjuk meg, mindannyiunk magunkba süllyed. Lehunytam a szemem, és összpontosítani próbáltam a gondolataimat, de kudarcot vallottam. Rendezetlen képtöredékek sokasága bukkan elő agyamból. Magamat látom, ahogy anyámnak és leánytestvéreimnek a kezemet nyújtom, ahogy leszállnak a vonatról. Most az a kép fut el előttem, amikor apa megcsókolt minket a vagonban, mintha a ránk

megközelíteni. Saul fivéremmel a belső kerítés közelében járkáltunk, amikor a kerítés túlsó felén, mintegy 50 méter távolságban megláttuk a kötény be és fejkendőbe öltöztetett nőket, akik minket szemléltek. A mi táborunk is őket nézte. A szemlélődés közepette meglátok egy fiatal lányt, aki mindenféle kézjelekkel próbálja magára vonni a figyelmünket. Tekintetemet a lányra összpontosítottam, és egy olyan lányt láttam magam előtt, aki rettenetesen hasonlított Ráchelre. Majd ezt mondom: "Saul, ő...ő, Ráchelre hasonlít, talán tényleg, ez Ráchel!!". Fivérem alapos szemügyrevétel után ezt mondja: "Valóban, én is úgy gondolom, hogy ez Ráchel". Mindketten felemeljük a kezünket és jelzünk neki. Tessék, észrevette a jelzésünket és most visszamutogat. Most már biztosak voltunk abban, hogy ez Ráchel. Kézjelekkel kérdezem tőle: "Hol van anya" – nagy jel, "hol van Leá" – kis jel, "hol van Zélig és Hinda" – két kisebb jel.

Ráchel szintén jelekkel válaszolt, "nem tudom, nem tudom!!!"

Ráchel levette fejéről a kendőt, és megmutatta nekünk a megnyírt fejét, majd a kenyerét.

Leültem a földre és továbbra is őt néztem. Mélységesen elszomorított, hogy szép tesvéremet haj nélkül, és ebben a furcsa kötényben látom. Ekkor hangtalanul elmondtam egy imát: "Mindenség Ura, hogyan nézheted Izrael lányának, aki oly tiszta, a megalázását?"

Nem szemlélhettem sokáig Ráchelt és a többi nőt, akik ugyanúgy voltak öltözve, mint testvérünk, mert a kerítés túloldalán két csíkos ruhás nő jelent meg, akik elküldték a nőket a kerítéstől. Ez volt az utolsó alkalom, hogy Ráchel testvéremet láttam. Miután visszatértünk Nagybányára megtudtuk, hogy Ráchel egészen Bergen-Belsenig jutott, ahol majdnem a felszabadulás napjáig kitartott. Megboldogult testvérem lelke, több ezer zsidó leány lelkével együtt visszatért a Teremtőhöz, akik a németek által lettek Bergen-Belsenben megmérgezve. Áldott legyen emléke.

Én még mindig ülök és az eget nézem. Az alkonyat még betölti az eget és az esti szürkület fényeivel keveredik, a háttér mély pirosas-sárgás fényben játszik. A kéményekből eredő szürke, bűzlő füst az égig emelkedik, majd leereszkedik, és eltakarja a lassan lemenőben lévő szép nap arcát.

21. Második éjszaka Birkenauban

Az éjszaka közepén újból megismétlődött a barakkból való kikergetésünk. Ez alkalommal kétszer, amit azzal okoltak, hogy nem voltunk elég gyorsak az első "riadónál". Ez a megalázó és elnyomó rend főleg éjszakánként folytatódott, és fontos szerepet játszott benne a barakkvezető és annak segítői, akiknek gátlástalansága nem ismert határt.

A harmadik és többedik éjszakai zargatás során elkövetett kegyetlenségek túltettek az első két éjszakán. A barakkvezető és segítői a barakk bejáratának két oldalán székeken álltak, és pálcáikkal a fejünket ütötték.

Birkenauban az éjjelek sokkal rémisztőbbek voltak a nappaloknál, ami nem azt jelenti, hogy a nappalok olyan könnyen teltek. Azalatt a 7 nap alatt, amit itt töltöttem, emlékszem, hogy a "riadók" és a megalázások minden napos események voltak. Minden nap sorakoztattak minket, amit "Cel Appelnek" hívtak, és órákat kellett lábon állnunk, attól függetlenül, hogy tűzött-e a nap vagy esett-e az eső. Se jobbra se balra nem moccannhattunk, és a "sapka fel, sapka le" című gyakorlatot űzették velünk. Aki nem volt elég gyors vagy nem tetszett a kápónak, mindenki szeme láttára lett bántalmazva.

A barakkvezetők és a kápók kínzásait nem lehet másképpen magyarázni, mint azzal, hogy tökéletes megalázásunkat és eltiprásunkat akarták és szükségelték is. Vagyis szadizmus a szadizmus kedvéért.

A bántalmazásokat nem mindannyiunk bírta. Mindenkire hatást gyakorolt, valaki jobban valaki kevésbé jobban viselte a megpróbáltatásokat.

Még akkor is, ha csak néhány napot töltöttünk ebben a pokolban, nem tartott ki mindenki. Egy nap az egyik fogoly az

én nem hiszek nekik!". Eképp válaszoltam: "Ugyan hová szöknénk? Már megpróbáltuk és mégsem találtuk meg az utat. Szerencse ha, életben maradunk". Apám idefele vezető úton mondott szavait. emlékezetembe véstem.

A pavilonvezető leszámolt ötven fiatalt, köztük minket is, a barátom 48-as, én pedig 49-es voltam. A belső kapun keresztül egy nagy térség menti táborhoz vezettek minket, ahol körülbelül 500 magyarul beszélő zsidó fogoly volt. Nagyon megörültünk hogy egy magyarul beszelő csoporthoz csatlakoztunk, de örömünk megkétszereződött, amikor felfedeztük, hogy barátom édesapja, Saul fivérem és apa is itt van a csoportban.

Láttam, hogy apa engem figyel, le sem veszi a tekintetét rólam. Végül ezt mondja: "Isten ujja". Egyetértettem vele és így feleltem: " A gondviselés keze van ebben."

18. Első étkezés Birkenauban

Majdnem fél nap telt el azóta, hogy elszakadtam apámtól és Saultól, és most újból együtt vagyunk. Apának szünet nélkül az átélt eseményekről meséltem, és mindent hallani akartam arról, hogy mi történt velük, amióta elszakadtunk egymástól. A kápók kiabálni kezdtek, hogy sorakozzunk fel négy vagy öt rajban a napi kenyér és levesadag osztásra. Apa szólt, hogy úgy álljak, hogy mögé és fivérem elé kerüljek. A kápók szüntelenül azt kiabálták, minket siettetve, hogy "gyorsan, gyorsan". Egy negyed kenyeret és egy tányér levest kaptam. A kenyér nehéz, kőkemény és ehetetlen volt, a leves szintúgy. Ez valami zavaros víz lehetett, amibe répa, valószínüleg tarlórépa volt belereszelve. Nagyon éhes voltam. Mióta elhagytuk Nagybányát, négy nappal ezelőtt, nem ettem és néhány csepp vizen kívül nem is ittam. Ennek ellenére képtelen voltam lenyelni ezt az ételt.

Egy óra múlva, miután megpihenhettünk egy kicsit, a kiabálások újra kezdetüket vették. Ez alkalommal azt parancsolták nekünk, hogy sorakozzunk fel, és rendezetten hagyjuk el a terepet egy másik táborba, ahonnan egy munkatáborba utazunk. Ma már nem emlékszem melyik volt ez a tábor, talán a "C" lehetett. Csak egy hatalmas barakkig értünk, ahol újból lejátszódott a kiabálás és a sorbarendeződés. Itt egy fogoly jelent meg előttünk, aki a barakkvezetőnek mutatta be magát, és tudtunkra adta a szabályokat..

– Tilos sapkával a fejen katona, kápó vagy barakkvezető előtt elhaladni.

– Tilos beszélni, ha nem kérdeznek

Arról, hogy mit szabad tennünk nem hallottunk semmit..

19. A zörgetés napjai

Parancsot kapunk a barakkba lépésre. Bent, becslésem szerint 40-50 három emeletes keveret lehetett, minden emelet tíz főre lett szánva. Mivel a kevereten nem volt tíz emberre hely, általában az ágy mentén, a foglyok lábánál feküdtem, így mind nekem, mind a többieknek elég hely jutott.

Az első éjszaka Birkenauban. Mindenki fáradtnak és megtörtnek érezte magát az elmúlt nap eseményeitől, a keveretre zuhantunk, és álomba merültünk.Valamivel éjfél után (mivel nem volt óránk, a pontos időt sohasem tudtuk) kiáltásokra ébredtem: "Kifelé, kifelé". Kitessékeltek minket és a barakk előtti térségen kellett állnunk. Sorokba rendeződtünk. Egyszer, kétszer, háromszor megszámolnak minket.. Nem értem mi értelme van az egésznek, mintha meg lehetne innen szökni. Az idő telik, talán két vagy három óra is, és mi még mindig állunk. Végül hajnaltájban megengedik, hogy szétszóródjunk, még véletlenül sem aludni vagy pihenni.

20. Rachel nővérem

Második nap Birkenauban. A reggeli sorakozó után a reggeli kiosztására sorakozunk, ami a tányéromba öntött, fekete kávénak nevezett zavaros vízből állt. Az éhség nagyon gyötört. Előveszem a kenyéradagomat, kis falatokra tördelem, és megpróbálom magamba gyűrni a kávéval, amit kaptam.

Délelőtt kint, tétlenül üldögéltünk. A barakk környékén szabadon járkálhattunk, de a külső kerítést, amiben áram keringett, tilos volt megközelíteni. Az őrtornyokat, ahol az SS katonák őrködtek, szintén tilos volt

hagyhattuk kezünkben. Anyaszült meztelenül egy nagy csarnokba léptünk be, ahol az ott ülő rabruhás foglyok tetőtől-talpig kopaszra nyírtak minket. Csak a fejünkön, homloktól-tarkóig hagytak két hajcsíkot.. A rabok jiddisül beszéltek velünk, így tisztában voltunk azzal, hogy ezek lengyel vagy ukrajani zsidók. Nem emlékszem, hogy miket mondtak nekünk, csak az maradt meg bennem, hogy durván és megalázóan viselkedtek velünk.

Innen a zuhanyzókhoz mentünk. Az ott történtekre teljes homály borul, emlékezetem kitörölte az ottani eseményeket. Arra viszont emlékszem, hogy itt kaptuk meg a csíkos rabruhánkat és az alsóneműt, ami az előzőleg a gázkamrába küldött zsidóké lehetett. A ruha, amit kaptam vadonatúj volt, később el is adtam Varsóban. Miután magamra öltöttem a csíkos rabruhát, úgy éreztem magam, mintha elvesztettem volna az azonosságomat . Én már nem én vagyok, hanem egy cirkuszi bohóc.

16. Az első sorakozó

A zuhanyozók túloldaláról foglyok jelentek meg, akik egy térre vezettek minket, és ránk parancsoltak, hogy álljunk tíz fős sorokba. Ezek a foglyok az úgynevezett kápók voltak, akik sokat tettek azért, hogy kegyetlenségüket hosszú ideig el ne felejtsem.

Miután felsorakoztunk, felszólították a fiatalokat, hogy lépjenek előre. Apa jelezte, hogy ne lépjek ki. Rajtam kívül más fiatalok is a helyükön maradtak. Egy kápó a sorok között haladva a helyükön maradó fiatalokra, köztük rám is így kiáltott: "azonnal kilépni". Kiléptem, majd rögtön visszatértem apám mellé a sorba. Az egyik kápó észrevett, és mögém kerülve botjával kétszer a vállamra vágott. Minden szem rám meredt, de én nem sírtam se nem kiabáltam. Apára néztem és kiléptem a sorból. A fiatalok ötös sorba rendeződtek, és a szökésünket megakadályozandó előttünk és mögöttünk haladó kápók kíséretében elhagytuk a helyet. Egy belső kapun áthaladva beléptünk egy csak gyermekekkel teli pavilonba.

17. A fürdő

Több, mint fél nap telt el azóta, hogy kitettek minket a vagonokból. Az egymást követő események könyörtelenül ide-oda vetettek engem. Először az elválás anyámtól és leánytestvéreimtől, majd a "frizura", utána a kápó ütései, és befejezésképpen az elszakadás apámtól és fivéremtől. Most pedig itt rekedtem a gyermekek házában, ahonnan az út nem vezet se ki, se be. Magányosnak és szomorúnak éreztem magam.

A gyermekek barakkjához vezető úton egy nagybányai fiúval találkoztam, akivel egy vonaton érkeztünk Auschwitzba. Őt szintén elválasztották édesapjától. Szótlanul leültünk, egymásra néztünk és megöleltük egymást.. Mindkettőnket ugyanaz a belső érzés ragadta meg, és azt mondatta velünk: "Testvérek vagyunk". Szétnéztünk a barakkban, talán találunk még valakit a városunkból. Senkit sem találtunk.

A barakkon kívül, a rácsos ablakoknál magyarul beszélő zsidó foglyok tolongtak, akik azt szerették volna megtudni, hogy gyermekeik a barakkban vannak-e. Kintről a gyermekek neveit kiabálták, a barakkban pedig szóltak a gyerekeknek, egyszóval nagy volt a zűrzavar.

"Mit tegyünk, mit tegyünk?", kérdezgettük egymástól, "hogy szökhetnénk vissza apáinkhoz?". Beszélgetés közepette meghallottuk, hogy egy fiatalokból álló csoport szerveződik, akik a barakkon kívüli illemhelységre kéredzkednek. A csoporthoz szegődtünk. A barakkvezető kíséretében elhagytuk a barakkot, és kint találtuk magunkat..

Elhagytuk a csoportot, és azt a helyet kezdtük keresni, ahonnan idekerültünk. Körülbelül öt percig keresgélhettünk, de nem találtuk azt a belső kaput, amin keresztül a gyermekek pavilonjához vezettek minket. Mialatt arról tanácskoztunk, hogy merre is menjünk, elkaptak minket és visszavittek minket a fiatalok csoportjához, akik éppen visszatérőben voltak az illemhelységről.

A pavilon mellett a vezető várt ránk, aki bejelentette, hogy egy fiatalokból álló csoportra lenne szüksége, akik az egyik tábor környékén dolgoznának. Jó munkát és ételt adnak. A barátom így szólt: "Gyere szökjünk meg újból,

Látom, hogy apánk minket szemlél, mintha mondani akarna valamit, csak nem tud hogyan megszólalni. A végén felénk fordul és azt mondja: "Én nem tudom, hogy dolgozni visznek-e minket vagy sem, de még ha dolgozni is fogunk, nem biztos, hogy együtt maradhatunk. Egyedül kell helyt állnotok és vigyázni magatokra. Bízom Istenben. Akárhogy is lesz a táborban, nehogy elveszítsétek a lelkierőtöket.. Ezért mindig azokat kövessétek akik dolgozni mennek. A Jóisten tartson meg benneteket". Apa mindannyiunkat megölelt, megcsókolt. Sírásban törtünk ki, de nemcsak mi, hanem körülöttünk mindenki. Ők tulajdonképpen megállás nélkül sírtak.

Ez az éjszaka is eltelt, csütürtök lett, már negyedik napja a vagonba zárva, megállás nélkül utazunk. Az elhagyott vonatállomások neve egyértelműen azt mutatja, hogy Lengyelország földjén vagyunk. Még egy nap eltelt. A vonat megállt., és mi nem tudjuk, hogy Lengyelország melyik részén vagyunk.

Leszállt az éjszaka, az éjjelt az állomáson töltjük. Nem tudjuk, hogy megérkeztünk-e vagy csak a pálya túlterheltsége miatt állunk. A szemünket sem tudjuk lehunyni. A csecsemőkön és az öregeken kívül senki sem alszik. Én a kintről jövő zajok és fényvillanások alapján próbálom megállapítani, hogy városban vagy városon kívül vagyunk-e. Az éjszaka vontatottan és lassan telik el.

13. Auschwitz – a halál völgye

Az éjszaka a végéhez közeledik, a kisablakon keresztül az új nap születését látom. A csillagok lassan eltünedeznek, a reggeli nap fénye foglalja el helyüket. 1944. június 2, péntek virradt ránk.

Felénk közeledő autók zaját, és ismeretlen nyelven elhangzó parancsok és kiáltások hangját hallom. Nyitogatni kezdik a vagonok ajtaját, német katonák és csíkos ruhás emberek teremnek előttünk. A katonák fülsértően ordítoznak, "runter, runter", vagyis leszállni és mutogatják is, hogy gyorsan szálljunk ki a vagonokból. Az emberek megragadták csomagjaikat, de a németek kiabáltak és a kezükkel mutatják, hogy ne fogjanak meg semmit.. Nagy fejetlenség támadt. Leugrottam a vonatról, majd szüleimnek és testvéreimnek segítettem leszállni. Mellettem egy csíkos ruhás embert látok, aki jiddisül kiabál: "Zsidók, miért jöttetek ide, itt mindenkit megölnek!". Test és kézmozdulataiból, hangjából fájdalom és mély szomorúság tört elő. Kiabálások közepette egy nagy kiterjedésű terület felé sietettek minket..

14. A szelekció

Megkezdődött a kiválogatás. A nőket és a férfiakat szétválasztották, a nőket felszólították, hogy gyermekeiket vigyék magukkal. Anyám, leánytestvéreim, Ráchel, Hinda, Lea és Zélig öcsém az egyik irányba, apa, Saul és én a másikba. Gyaloglás közepette hátra, anyám és testvéreim felé tekintettem, szerettem volna mondani nekik valamit, de a szavak a torkomra forrtak. Felemeltem a kezem és integettem, hogy észrevegyenek. Ráchel meglátott, és egy futó kézmozdulattal visszaintegetett. nekem. Ez volt az utolsó alkalom, hogy anyát, Leát, Hindát és Zéliget láttam. Ráchellel ugyanaznap, Birkenauban láttuk még egymást.

Apa, Saul és én a férfiakkal együtt a parancs szerint egyes sorokban haladtunk előre. Kétszáz métert mehettünk, és ekkor egy német tiszttel találtuk szembe magunkat. Apa lépett elsőként hozzá, és kérdezés nélkül jiddissel fűszerezett német nyelven így szólt: "Szövő a foglalkozásom". Saul következett, aki magyarul szólalt meg: "Én is szövő vagyok". Most én léptem előre, és mondtam, hogy én is az vagyok. Ekkor apám közbeszólt, ismét németül: "Ez a fiam, tud dolgozni". A német tiszt egy furcsa mozdulatot tett a kezével, azt mondván, hogy mehetek tovább, és mintha azt is mondani akarta volna, hogy "úgysem maradsz életben". Az auschwitzi kiválogatásról írt anyag alapján kiderül, hogy a tiszt, ki kénye-kedve szerint döntött sorsunkról, nem volt más, mint a gyűlölt német, Dr. Mengele.

15. A zuhanyzók

A zuhanyzókhoz vezető út nem volt hosszú. A zuhanyzók előtt ránk parancsoltak, hogy vetkőzzünk le, csak öveinket és cipőnket

A reggeli órákban a csendőrök parancsnokától ki is jött a rendelet, amely szerint minden olyan család, akinek a neve elhangzik köteles a gettó kapujában megjelenni. A rendelet továbbá előírta, hogy minden ember egy ruhásbatyut vagy egy kis csomagot vehet magához. A csendőrök vagy a magyar katonák, már nem emlékszem pontosan, a gettóból egy nyitott területre vezettek minket. Itt a gettóból már ismert szertartás játszódott le. "Minden értéktárgyukat kötelesek átadni nekünk, aki megtagadja a parancsot és értéktárgyakat találnak nála, az életével fizet". Ezek után néhány férfit és nőt hívtak elő, holmijukat átvizsgálták, majd testi motozáson is átestek. Ezeknek az embereknek testi és leki kínokon kellett keresztülmenniük (hála az égnek, szüleim nem kerültek sorra). Mindezt ütlegelés és szörnyű kiabálás kísérte.

A kiűzetés a délutáni órákban fejeződött be. Családom nyolc főből állt: Apa, anya, leánytestvéreim – Lea, Hinda és Ráchel –, fiútestvérem – Saul és Zélig. Szürkületkor a vonat ismeretlen állomás felé vette útját. Arra gyanakodtunk, hogy Ukrajnába száműznek minket, ahonnan ’42-44 között elvitt zsidók közül soha, senki nem tért vissza. Ennek ellenére a csendőröknek akartunk hinni, akik azt mondták nekünk, hogy dolgozni visznek minket.

80-100 embert bezsúfoltak egy vagonba. Egyik család a másikon ült. Mindannyiunk magába mélyedt.. Egy világ dőlt össze bennünk. Még a gettóba zárva is abban reménykedhettünk, hogy az orosz front nemsokára elér hozzánk, és akkor vagy felszabadulunk vagy megszökünk. De most már a leghalványabb reményeinktől is megfosztottak minket, vagonokba lettünk zárva, mint a vadállatok.

Eltelt egy éjszaka és egy nappal is, amióta a vagonokra tettek minket. A vonat megállás nélkül haladt, ki tudja merre. A vagonok szellőző ablakai zárva voltak, és a réseken keresztül nem tudtuk megállapítani melyik irányba halad a vonat. A zsúfoltság elviselhetetlen volt., de a levegő méginkább. Az idősek és a gyerekek szüntelen sírását lehetett hallani.

Már a második éjszaka ültünk így, a földre szorítva, az embereken a szétesés és a megtörtség jelei mutatkoztak. Szomjúság kínzott mindannyiunkat, különösképpen a gyermekeket és az öregeket. A vagon másik végéből kiáltások hangoztak. Az egyik öreg elájult és vizet kérnek neki. Semmi válasz. Felesége így könyörög: "Meghal így a férjem, kérem, adjanak egy csepp vizet.!" Ekkor egy asszony vizet kínál az üvegéből, amiben lötyögött még egy kis víz, és ezt mondta: "Csak egy-két cseppet nyeljen". Nem tudom, hogy kitartott-e az öregember a fekete péntekig, amikor is Auschwitzba értünk.

De most még kedd van, és a vagonokba zárva nyomorgunk. A délelőtti órákban megállt a vonat, és kinyitották az ajtókat.. Kipillantunk és a kassai vasútállomást látjuk. Nem szállhatunk le a vonatról, de az ott dolgozó munkaszolgálatosoknak megengedik, hogy vizet hozzanak nekünk.

Egy kis reménysugár lopódzik belénk. Talán mégis idehoztak minket, mindjárt leszállítanak minket a vagonokról. De ez a kis tűz is hamar elhamvad, amikor a kinti emberek elmesélik nekünk, hogy szinte minden nap gettózsidókkal megrakott vonatok haladnak itt el, amiknek célállomása Lengyelország. Ekkor megértettem, hogy sorsunk megpecsétlődött, a lengyel zsidókhoz hasonlóan a poklok pokla vár ránk. Kis idő múlva német katonák jelentek meg, eltávolítottak mindenkit a vagon környékéről, bezárták az ajtókat, és a vonat elhagyta az állomást.

Ez már a harmadik éjszakánk. Egymáson ülünk, mindenhonnan hangos és hangtalan sírás hallatszik. Minden reményünk elszállt. Hirtelen feláll Ráchel és szüleinkhez fordulva ezt kiabálja: "Mit ülünk itt néma csendben, rajta, kezdjünk kiabálni, a magyar csendőrök hazudtak nekünk, nem dolgozni, hanem megölni visznek bennünket!!". Anya megölelte, megcsókolta, nyugtatgatni próbálta Ráchelt. A vagonban ülő egyik nő így szólt: "Szegény kislány megőrült".

10. A gettó

A téglagyárhoz értünk, ami régen a város egyik zsidó polgárának a tulajdona volt.. A gyár környékén csendőrök és katonák nyüzsögtek. Bent óriási fejetlenség, teljes családok, férfiak, nők, apró gyermekek fel-alá járkálnak, a magukkal hozott batyuiknak keresnek helyet.. Mindent betölt a csecsemők, gyermekek és az idősek sírása.

Leszállt az est. Apa, anya, leánytestvéreim – Lea, Rachel, Hinda – fiútestvéreim – Saul és Zélig – egy megrongált épület fala mellett helyezkedtek el. Az éjszakát a szabad ég alatt töltöttük el. Nemcsak mi, hanem a körülöttünk letelepedő zsidó családok sem tudtak nyugovóra térni. Apa, anya, Saul és én egész éjszaka egy szemernyit sem aludtunk. Magunkba mélyedve ültünk, olykor-olykor néhány szót váltottunk egymással.

A reggeli nap fénye sütött, új nap virradt ránk egy új valósággal. Egy számunkra eddig ismeretlen valósággal, amiről soha nem képzeltük, hogy megtörténhet velünk. Helyzetünk a múlt hónapban sem volt fényes, sokat szenvedtünk, de mégis otthonainkban laktunk, és szívünkben mindig ott bújkált az a reménysugár, hogy az orosz front közeledik felénk, és majd csak túlleszünk ezen is. Most már ez a reményünk is elszállt. Reményvesztettek lettünk.

Néhány nap elteltével kiválasztották a gettóbizottság embereit. Nem telt el nap szomorú események nélkül. Néha új zsidókat hoztak a gettóba. Róluk vagy elfeledkeztek, vagy a magyarok elkapták őket. Az elfogottakkal gettóba kerülésük előtt a pokol hét fenekét járatták meg.

Egy nap a Bracht család érkezett a gettóba, akik egy erdőben próbáltak megbújni. A család megalázáson, testi és lelki sanyargatáson ment keresztül. A férfiak egy részét kihallgatásra vitték, ami ütlegelésből állt, és követelték tőlük, hogy árulják el az elrejtett ékszerük és pénzük helyét..

Egy másik nap munkaszolgálatos csoportot hoztak a gettóba, akik a Nagybánya melletti kaszárnyákban laktak, ami a munkaszolgálatosok átmeneti állomásaként szolgált. A tábor parancsnoka az ismert Reviczky tábornok volt, aki rengeteget segített zsidó testvéreinknek. A háború után kiderült, hogy a tábornok távolléte alatt helyettese a csoportot a gettóba űzte.

Ez időtájt elterjedt a hír, hogy a szatmári gettót kiürítették, és az ottani zsidókat vasúti vagonokban ismeretlen célállomás felé küldték. Mindannyiunkat a félelem és a kétségbeesés tartotta markában. Apa és anya megtárgyalta velünk a terjengő híreket. Nem emlékszem arra, hogy mit akartak nekünk mondani, csak az maradt meg bennem, hogy akkor eldöntötték, hogy az akkor négy éves megboldogult Zélig kisöcsém pajeszát le kell vágni (én már márciusban, a németek bejövetelekor levágattam a pajeszom). A meggyőzés feladata rám hárult. Miután nem sikerült Zéliget rábírnom, beleegyezése nélkül hajtottam végre a rám bízott feladatot. Zélig keserves sírásba tört ki. "Hol van a pajeszom"– kérdezte. Zélig öcsém sírása nagyon szíven ütött..

11. A lelki böjt

Zélig öcsém pajeszának levágása után nagyon elszomorodtam. Egyrészt szüleim kérését muszáj volt teljesítenem, mert öcsém legjavát szolgálta, már csak a gettóban terjengő ködös hírek miatt is. Másrészt megfosztottam ezt a gyermeket attól, ami a legmagasztosabbat jelentette számára – a zsidók szimbólumától, amiről hitte, hogy ez a zsidók megtestesülését jelenti meg. A lelkiismeretfurdalás nem hagyott békén, elcsöndesítésének legmegfelelőbb formáját csak abban találtam meg, hogy böjtöt róttam magamra. És így is tettem. Ugyanazon a napon a délutani imám arra kértem az Istent, hogy ebben a nyomorúságos időben válaszoljon az imámra. Másnap böjtnapot tartottam.

12. Útban Auschwitzba

És itt van az, amitől a leginkább rettegtünk. Sávuot ünnep második napján, ami ez évben vasárnapra és hétfőre esett, napfelkeltével megérkeztek a tollas kalapjukról jól ismert magyar csendőrök. Rögtön tudtuk, hogy valami készülőben van.

szörnytetteikkel kínozzák a gettóba zárt zsidó lakosságot.

Chaim bátyámat 1943-44-re eső telén visszatelepítették Magyarországra, ahol egy szatmári kórházba került. ápolásra. 1944 pészachja előtt láttuk utoljára, amikor azért jött haza, hogy ezeket a nehéz napokat velünk együtt töltse. Apánk arra kérte, hogy azonnal térjen vissza Szatmárba, mert ha Isten ments, valami történne, jobb ha szét vagyunk szóródva. Chaim visszatért a kórházba. Szerencsétlenségünke a szétszóródás nem segített, 1944 tavaszán a többi zsidó ápolttal együtt Aushwitzba került.

7. A magyar szomszédok

Nem tudom nem papírra vetni magyar barátaim és szomszédaink viselkedését.. Háródi zsidó gyermekként nem voltak magyar barátaim, és nem is lehettek volna ilyen barátaim, mert a taníttatásom szerint mi, a zsidók "kiválasztott nép" voltunk, akiknek vezetői nem az "ő" vezetőik, más különbséget nem is említve. Ezen kívül egész nap a szentség tanulásával voltam elfoglalva, és naponta kétszer a nagyzsinagógába jártam imádkozni. Mindezek ellenére mégis volt két-három magyar barátom, akik a környékünkön laktak. Mindegyikük megszakította velem a kapcsolatot. A magyar szomszédokat illetően anyám jó viszonyban volt mindegyikükkel. Anyám Magyarországról származott, középiskoláit ottani lakhelyén végezte, ismerte és közel is állt a magyar kultúrához. Szomszédaink legtöbbje megszakította velünk a kapcsolatot. Egyikük odáig jutott, hogy néhány nappal a gettóba vitelünk után betört a szövőműhelyünkbe, és az ottani szerszámokat és gépeket elvitte.

8. 1944 márciusa

Ha emlékezetem nem csal ebben a hónapban érkeztek városunkba a német katonák. A németek megjelenése és a Magyar Nyilaskereszt Párt hatalomra jutása félelemmel és rémülettel töltött el minket. Természetesen attól féltünk, hogy a németek magyar segítőtársaikkal összefogva ugyanazt művelik majd velünk, amit lengyel és ukrán testvéreinkkel műveltek. És ez így is történt. Rövid időn belül kijött a rendelet arról, hogy sárga csillagot kell a kabátunk hajtókájára tűzni. Megtiltották a tömegközlekedési eszközökön való utazásunkat, kijárási tilalmat rendeltek el (kivéve naponta két órát), és így tovább.

9. Útban a gettó felé

A kijárási tilalom elrendelése után nem telt el sok idő, mikor kijött az új rendelet, mely kitiltott házainkból és a gettóba űzött minket..

Nem emlékszem, hogy tudtunk-e előre erről a keserű napról, arra viszont emlékszem, hogy néhány nappal a kitelepítés előtt a szövőműhelyben ruhásbatyuk, takarók és dobozokba csomagolt élemiszer feküdt. És bizony úgy történt, ahogy gondoltuk. A délelőtti órákban zajt, majd kiabálást hallottunk az utcáról. Kinéztem, és két szekeret láttam, amit katonák és vállukon puskát viselő magyar fiatalok kísértek. Az egyik sokcsaládos zsidó ház mellett álltak. Láttam, ahogy zsidó szomszédaink batyuikat a szekérre pakolják. A félelem egyesített minket.

És íme, a szekereket kísérő katonák házunk felé közelednek, és megállnak az utca közepén a velünk szemben lakó szabó Grünbergerék és a mi házunk között. Az egyik magyar suhancnak lista van a kezében, belepillant, és a Grünberger család háza felé fordul. A katonák Grünbergeréket sürgetik, akik csomagjaikat a szekérre teszik.

És tessék, most már felénk közelednek. Felemelem a fejem, és megismerem a magyar fiút, aki az utcánkban lakó szomszédunk egyike. A szemébe nézek, de egy hangot sem tudok kinyögni. Leánytestvéreim zokogásba törtek ki, én pedig remegni kezdtem. Apám, Saul testvérem és én megfogtuk a ruhásbatyukat, az élelmiszercsomagokat, és felpakoltuk a szekérre. Hátrafordultam, mert tudni akartam, hogy ott állnak-e a szomszédaink és látják-e, hogy mit tesznek velünk. Egyet sem láttam közülük. A szekér mögött a Felsőbánya utca irányába ballagtunk. Megkérdeztem a fiút, hogy hova visznek minket, aki azt válaszolta, hogy a Phőnix gyár felé.

egész nap szabadon figyelhessük a magyar hadsereg bevonulását. Emlékszem rá, hogy fivéremmel a Felsőbánya utcára mentünk, és onnan követtük szemmel a látványosságot. A magyarok nagy tömegben álltak és zászlókat lengettek a bevonuló hadsereg felé. Őrjöngtek, kiabáltak és szünet nélkül "Éljen a magyar hadsereg", "Éljen Horthy", illetve ehhez hasonló jelszavakat harsogtak.

Ha jól emlékszem, szüleim nem voltak túlságosan elragadtatva a kormányváltástól, kivéve talán megboldogult anyámat, aki Magyarországról, Balassagyarmatról származott, és jobban ismerte a magyarokat, mint mi. Mégis az a remény töltötte el a szívünket, hogy a magyar kormányzattal könnyebben fogjuk átvészelni a háborút, és ez a vélemény a zsidó lakosság körében is elterjedt.

5. A háborús események

Apámnak szövőműhelye volt, ahol néhány munkást is foglalkoztatott. A háború kitörése után az Egyiptomból hozatott fonal hiánya miatt kénytelen volt bezárni a műhelyt. Rövid idő múltán felvették apámat a "Phőnix" gyár szövőműhelyébe, ahol azt a részleget vezette, melyben a vastaggyapjú Panura anyag kémiai szerekkel való finomítása történt. A Pőnix gyárból 1942-ben a magyarok több olyan zsidó gyári munkással együtt elbocsátották, akik gyári fizetésükből tartották el magukat.

Ezek után apám visszatért saját műhelyébe, ahol az Agyagos utcai rongyraktár tulajdonosától, Friedmanntól beszerzett, jelképes árú rongyokból szőnyeget készített. Emlékszem, az egész család be lett vonva a munkába. Saul testvérem és én a rongyokat a raktárból hazacipeltük, leánytestvéreim a rongyokat szín szerint kiválogatták, csíkokra vágták és kartonra orsózták. A szőnyegszövéssel apám és Saul testvérem foglalkozott.

A szőnyegszövés a lenfonal hiánya miatt nem tartott sokáig, s családunk mindennemű bevétel nélkül maradt. Kenyerünk utolsó morzsájához értünk. Apám más választás híján liszttel kezdett kereskedni, amit akkor adagra mértek. Hetente két vagy három alkalommal Szirénváraljára, megboldogult Moshe nagyapám lakóhelyére vonatozott, ahonnan két-három zsák liszttel tért vissza. Általában esténként tért haza, de nem szállt le a fő vasútmegállóban, mert attól tartott, hogy az állomáson nyüzsgő rendőrök és titkosrendőrök rajtakapják. Ehelyett a Széna téri mellék álomáson szállt le, ahol mi vártunk rá, és segítettünk neki hazavinni a liszteszsákokat.

1943-44 telének egyik éjszakáján Ráchel testvérem és én a vonat érkezését vártuk. És íme, itt van apánk, aki csomagjai nélkül száll le a vonatról, és jelzi nekünk, hogy ne közeledjünk felé. Hirtelen két titkosrendőr apára vetette magát, megállították és visszarendelték a vasúti kocsiba. Egy kis idő múlva láttuk, ahogy apánk a két titkosrendőr kíséretében, kezében a két csomaggal leszáll a vonatról, ahol a helyi rendőrök letartóztatták és a rendőrségre vitték kihallgatásra. Másnap Ráchel és én a rendőrállomás környékén mászkáltunk. És tessék, apát látjuk, aki a rendőrség előtti járdáról takarítja a havat. Ráchel és én mellé kerültünk, és hallottuk, ahogy azt mormogja, "Nem adtam meg a nevem, nem adtam meg a nevem, tűnjetek el".

Anyám elfutott a hitközség egyik vezetőjéhez, és avval a kéréssel fordult hozzá, hogy tegyenek valamit apám érdekében. Apánk egy hét múlva megborotválkozva, szakáll nélkül jelent meg otthon. Elmesélte, hogy a rendőrségről egyenesen Weisz úrhoz, a család barátjának a fodrászatába ment, ahol azért vágatta le a szakállát, hogyha a rendőrök, Isten ments, újra elkapnák, nehogy felismerjék.

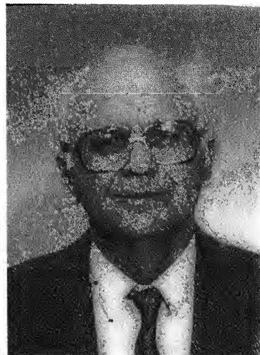
6. Munkaszolgálat

Néhány hónap elteltével, miután a magyar hadsereg bevonult Nagybányára, megkezdődött a zsidók munkaszolgálatra való besorozása. Megboldogult Chaim bátyámat már 1941-ben elvitték, először egy magyarországi táborba, majd Ukrajnába, ahol 1943 végéig szolgált.. Amikor szabadságára hazajött mindig mesélt a magyar katonákról, akik elnyomják és megalázzák őket, és a német katonákról, akik

C v i M e r o n (Moskovits)

Bevezető

Amikor leültem, hogy megírjam a több mint ötven évvel ezelőtti, a Holocaust idejében

megtörtént emlékeimet, nem tudtam nem hátrapillantani, s nem felidézni más tragikus eseményeket is, amik népemet, Izrael népét sújtották a kétezer éves számüzetés során.

A népünket, europai nemzedékünket sujtó Holocaustban, utólag, Izrael népünk kétezer éves galutjának történelmi folytatódását látom, ami sajnálatunkra üldözésből, pogromokból, számüzetésből, testi és lelki elpusztításból állt.. Keresztülmentem a Holocauston, a tragédiák egy részét saját bőrömön tapasztaltam. Szívből szóló imám, hogy utoljára történhetett meg az, hogy a mai napig a világnak minden táján élő zsidóságát üldözni lehetett..

Megpróbálok néhány olyan megrázó eseményt papírra vetni, melyek a megtörtént borzalom előtt estek meg velem.

2. Antonescu

1937-től 1940 szeptemberéig Nagybánya Romániához tartozott, s a várost, miként ma is, Baia Mare-nek hívták. Az ebben a korszakban hatalmon levő romániai kormányok, – köztük a zsidógyűlölő Jon Antonescu, aki közel állt a Vasgárda embereihez is, – mind antiszemita kormányzatot képviseltek. Fondorlatokat szőttek a zsidó lakosság ellen, többek között zsidóellenes rendeleteket hoztak, amik a zsidó lakosságot alacsonyrendű polgárokká minősítették. A kormányzat elősegítette a román lakosságot, hogy magánúton is eljárhasson zsidó szomszédai ellen, valamint akadályokat gördített társadalmi, kultúrális és egyéb területeken egyaránt a zsidó lakosság útjába. Úgy emlékszem, hogy a rendeleteket aggodalommal, félelemmel és rémülettel fogadtuk, de azzal a galuti történelmi szemlélettel is, amely azt mondja: "Izrael népének már a múltban is sok és súlyos tilalommal kellett szembenéznie, mégis mindig túljutott rajta. Egyszer fent, egyszer lent, Isten segedelmével ezen is túlleszünk." A lakosság egy része, akik között én is nevelkedtem "égi elrendelést" látott a történtekben, s hogy eltávolítsa magától a rendeletek átkát, imában való tömörülésre, és böjtre hívott.

3. Antiszemitizmus az iskolában

1938-39-es években, 9-10 éves gyermekként a népi általános iskolában tanultam. Harmadik vagy negyedik osztályos lehettem, és a tíz zsidó diák között én voltam az egyetlen, aki pajeszt is hordott..

Volt egy román származású tanárnőnk, Gratiani kisasszony, aki megkeserítette a zsidó diákok életét, különösen az enyémet.. Azt hiszem, hogy a pajesz miatt.. Az egész úgy kezdődött, hogy szombaton írásra szólított fel, annak ellenére, hogy az iskolai vezetőség előírása szerint a zsidó tanulók szombatonként felmentést kaptak írásból. A tanárnő csak édesanyámnak az igazgatóhoz intézett panaszlevele után hagyott fel követelésével.

A zaklatásnak és a megalázásnak egy másik útját különböző zsidóellenes történetek előadásában találta, amik pajeszos zsidókról szóltak. Egy nap arra szólított fel, hogy a fülem mentén szorosan összefűzött pajeszomat bontsam ki, hogy megvizsgálhassa, vannak-e tetűim. Mikor azzal érveltem, hogy nem sikerült szétválasztani a tincsem, (ami a cukros víztől valóban ragacsos volt) – az egész osztály szeme előtt, sajátkezűleg próbálta szétválasztani a hajam, – akik kürtölve és ujjongva fogadták a kezdeményezést..

4. Észak-Erdély Magyarországhoz csatolása

Köztudott, hogy a magyar hadsereg 1940. szeptember 7-én, szombaton bevonult Nagybányára. Arra emlékszem, hogy apám, Saul fivérem és én azért mentünk a nagyzsinagógai első istentiszteletre, hogy utána

választották elnöknőnek. Miklós a "Tiferet Báchurim"hoz csatlakozott, 1980-ban Haifán elhnyt.

Imre (Jichák) aki Magyarországon végezte középiskolai tanulmányait és 1 évi prágai tanulmányai után hazatért, belépett a "NOÁR HÁCIONI" szervezetbe amelynek alijázásáig tagja volt.

1935 januárjában a haifai Technikonba folytatta épitészmérnöki tanulmányait. Most mit nygalmazott épitész mérnök Haifán élek. Laci (Czuli) öcsém a Hásomér megalakuloi közzé tartozott, 1948-ban alijázott és bevonult a hadseregbe. Ma is Haifán él.

Szűleimet és nővéreimet 1944-ben gettozták majd deportálták és többé nem tértek vissza.

Vértes Jichák

---

17 "virágszál", akik a shoá áldozatai lettek

Ezen a képen a Nagybányai Cintermi Iskola 14 éves növendékei láthatók, közülük 17 zsidó kislány. Mindegyiküket Auschwitzba deportálták, közülük csak egy, Weiss Mindu maradt életben. Ezt a képet osztályfőnöküktől, Erzsike nénitől kaptuk a háború után, mivel kishugom, Pollák Évike is rajta van.

A kislányok nevei:

Roth, Deutsch, Weinstock, Edrich, Pollák Éva, Berkovits Heidi, Weiss Mindu, Khon Olga, Simon, Walter, Lampel Kató, Engel Kató, Farkas Joli, Szinetár, Rozenfeld, Junger és Berkovits Rájzi.

Első sor: Roth, Deutsch, Weinstock, Edrich, Pollák Éva, Berkovits Hédi

Második sor: Weisz Mindu, Khon Olga, Simon, Walter, Lampel kató, Engwr Kató, Farkas Jolika.

Harmadik sor: Szinetár, Rozenfeld, Junger, Berkovits Rájzi

cserepek résein keresztül. Elmenekíltünk arról a helyről és a zsidó temetőn át a földekre értünk. Elrejtőztünk a kukorica szára közé. Néha lövéseket hallottunk a hely irányából ahonnan elmenekültünk. Éjfélkor elhagytam a búvóhelyet és Zivi parasztgazdához értem. Ő elmesélte, hogy megöltek 8 fiút, ő és néhány paraszt temették el a meggyilkoltakat ott helyben. A kilencedik fiút, Schwarcz Ferencet Nagyváradról, aki olyan művelt volt, mint egy élő enciklopédiatudós, a szomszéd faluba vitték és ott ölték meg Vitéz Máté szakaszparancsnok tudtával. Három nappal később, 1944. október 26-án, Zivi tudatta velem, hogy az utolsó magyar és német katonák is elhagyták a területet. A barátaimhoz fordultam és azt ajánlottam nekik, hogy ne hagyják el a helyet, amíg nem adtuk meg a végtisztességet meggyilkolt barátainknak, és nem vittük őket zsidó sírba a városka zsidó temetőjébe. Valóban így is tettünk, miután megkaptuk az orosz hadsereg parancsnokságának engedélyét. A megöltek névsorát Zivi Palinál hagytuk, hogy a táborokból hazatérő zsidók sírkövet állíthassanak sírjuk fölé.

A 9 kivégzett: 1-2) Scherer Jenő és Scherer Dezső testvérpár, 3-4) Weinstock Dezső és Henrik testvérpár, 5) a fent említett Schwartz Ferenc, 6) Grünbaum Andrei (Csimbi) Marosvásárhelyről, 7) Schwarz József Kolozsvárról, 8) Friedmann Rudi Marosvásárhelyről, 9) Gerzson (egyéb adatok hiányoznak).

"Új Kelet"-beli cikke rövidítése (12.6.1984.)

Weisz Golda rövid élettörténete

Golda 32 éves korában lett hadiözvegy. A férje, Jákob, elesett az első világháborúban, itthagyva ot 8 gyerekkel, kiknek életkora 1 és 14 év között váltakozott. Annak ellenére, hogy férjhez mehetett volna többször, Golda úgy döntött, hogy nem házasodik újra, mert úgy érezte, hogy egy mostoha apa nem lett volna megfelelő a gyermekei számára.

Férj nélkül Golda keményen dolgozott, hogy a gyerekeit kellőképpen felnevelhesse. Mindenek előtt nagyon vallásos asszony volt, teljesítette a mitzvákat és adott cedákát ahol tudott. Mindenki úgy ismerte ot, mint aki mindig készen áll segíteni másokon.

A második világháború kitörése sok aggodalmat okozott Goldának. Úgy emlékeznek vissza rá, amint mondogatta: Én elvesztettem a férjemet az első világháborúban, Isten tudja, ki mást fogunk elveszíteni ebben a háborúban!"

Golda soha nem hitte volna, hogy ő maga is áldozata lesz Hitler poklának. Egy volt – a hat millióból, akik elestek a Harmadik Birodalom zsidók elleni háborújában.

1944 Június 11.-én, Golda két fiával, három lányával és 15 unokájával együtt Auschwitzba lett deportálva. Csupán 7 unokája élte túl a szörnyűségeket. 1944 Június 14-én Golda és a többiek be lettek irányítva a hírhedt birkenaui gázkamrákba.

Az ő nagyrabecsült emléke él azok között akik ismerték és szerették őt.

Vértes család

A család feje Vértes Adolf Ábrohám, közkedvelt tagja volt a nagybányai társadalomnak úgy zsidó, minz kersztény körökben. Köztevékenysége kiterjedt úgy a zsidó valamint a városi ügyekre.

A Zsidó Nemzeti Szövetség nagybányai helyicsoportjának alapitó tagja valamint évtizedeken kersztül elnöke volt. Miután tisztségéről lemondott azzal az indokkal, hogy most a fiatalabb erök vegyék át a dolgok vezetését... örökös tiszteletbeli elnokének választották.

Alapitó tagja valamint elnöke volt a Chevrá Jád Chárucim zsidó iparosok szövetségének. A nagybányai városi tanács tagja volt hosszú éveken keresztül. Vértes Matilda csaléd anyja a zsidó nőegylet páztárosa nolt.

A Vértes gyerekek cionista szellembe nevelkedtek. Ilus az AVIVA cionista szervezet megalapitó tagja és elnöknője volt.Férjhezmenetele után hugát Magdát

házukból. A toronymagas falakon mosolygó fiatal és méltóságteljes öregemberek fényképei, családjukkal, vagy egyedül pózban állva a fényképezőgép előtt. Táncolnak esküvőn, babakocsit tolnak, lenéznek a világra és vádat emelnek. Mintha ezt mondanák: – Mit csináltok? Hogy merészeltétek elvenni életünket? És a látogató hallgat, éppen úgy, mint ahogy a világ hallgatott, amikor csecsemőket égettek Auschwitzban.

A múzeum azonban itt van. Mint minden más újdonságot, ezt is sok kritika érte. A hírközlő szervek és a különféle csoportok mindig találnak hibákat. Mégis ebben a múzeumban a tények beszélnek a nézőhöz.

Amikor az ember az amerikai tábornok elbeszélését hallja és látja a mozgóképen, aki a végletekig lesoványodott emberek felhalmozott hullái mellett áll, vagy amikor zsidókon végzett orvosi kísérletek fényképfelvételeit látja, vagy hosszú sorban álló kisgyemekekét, akik a karjukra tetovált számot mutatják, tudja, hogy ez a kiállítás sikoly az emberiséghez, tisztességért való könyörgés.

Mindig meglep, amikor az iskolában élményeimről beszélek, milyen keveset tudnak a gyerekek történelmünk e sötét korszakáról. Kíváncsiak, tudni akarják, hogyan érhetett ilyen gonoszság ennyi embert. Elmondom nekik, hogy mire képes egyik ember a másikkal szemben, ha a körülmények megengedik. Arra tanítom őket, időben vegyék észre és akadályozzák meg a Vészkorszak megismétlődését.

A múzeum hasonló célt szolgál. Figyelmeztetés a világ minden népe számára. Hadd reméljük, hogy ennek az intézménynek köszönhetően az emberiség vérontástól mentes ,jobb jövő elé néz. A gyermekeknek tartott előadásaimat így szoktam befejezni:

A Vészkorszak nem egyszerű történés volt. A legtöbb ember számára felfoghatatlan, de nem annyira, hogy meg ne ismétlődhetnék. Amire mindenkinek ügyelni kell, az a türelmetlenség előjele. Amikor gyűlölködő csoportok burjánzanak a kormányhatalom szeme láttára, amikor terrorista cselekmények büntetlenül maradnak, amikor osztály- és vallásellenesség a politikai tevékenység részévé válik, akkor újabb Holocaust magvai vannak már elültetve.

Zelikovits Baruch-Béla

Kilenc munkaszolgálatosnak a felszabadulás előtt néhány nappal történő meggyilkolásáról. A meggyilkoltak közül kettő, a marosvásárhelyi testvérek, Scherer Jenő és Rezső, nagybányaiak voltak. Ott éltek a szüleik, nővérük, onnan deportálták őket Auschwitzba, ott volt a családi tűzhelyük, ahogy a Leviták leveleiben írva van, ahogy Pollák (Frank) Mirjám hozzáfűzte, és így folytatja: "Ez egy nagyon szép család volt, szorgalmas és tanult emberek, akkoriban amikor már tilos volt iskolába járni, nagyon sok szép és kiváló dolgot lehetett tőlük tanulni. Én csak 15 éves voltam, teli kíváncsisággal, és arra vágytam, hogy mindent tudjak. Scherer Regina néni (a meggyilkoltak édesanyja) és lánya Gizi (nővérük), sokat tanítottak. Emlékük legyen áldott."

Amikor a 110/5-ös egység Csenger városkában állomásozott, a századot a magtárban szállásolták el. A magtár mellett lakott Zivi Pali földműves, akivel összebarátkoztam. Egy nap Vitéz Máté, az egység parancsnoka kihirdette a parancsot: "Holnap napfelkeltekor 4 órakor megtörténik az egység továbbutazása."

Azonnal elhatároztam, hogy ezen a helyen maradok, és nem veszek részt ebben a továbbmenetelésben. Zivi Palihoz fordultam és engedélyt kértem tőle, hogy elbújhassak az istálló emeletén. Megengedte. Beavattam a tervembe még öt fiút, akik egyetértettek.

4 órakor hajnalban megjelent Máté és sorakozót rendelt el. Mikor megbizonyosodott arról, hogy sokan hiányoznak az egységből, parancsot adott a hiányzó szökevények keresésére, és halogatás nélkül mindenki lelövésére. Mi mindent hallottunk és láttunk a

több napot töltöttem az úton, éberen figyelő fegyveresekkel körülvéve. A gázkamrák és krematóriumok létezését szigorúan titokban tartották. Az őrök azt mondták, hogy a táborcsere azért szükséges, mert máshol kell a munkaerő. Amikor azonban egyik reggel egy agyonlőtt nőt láttam, elhatároztam, hogy megszököm.

50 év körüli nő ült az út szélén. Nem tudta folytatni az utat. Egy katonával folytatott rövid beszélgetése után láttam, amint az egyenruhás felemelte fegyverét és főbelőtte a nőt. A gyilkosság láttára elhatároztam, hogy vállalom a kockázatot. Következő nap hajnalán óvatosan levettem kabátomról a sárga csillagot, fejemre sálat tettem mint a magyar parasztok, amikor égő házukból menekültek. Hátizsákomat takarómba göngyöltem, átdobtam vállamon. A parasztok, akiket kibombáztak házukból, így haladtak el a mi végeláthatatlan sorunkkal ellenkező irányban.

Amikor megbizonyosodtam, hogy egyik őr sem lát, átléptem a vándorló parasztok csoportjához. Szerencsém volt, senki sem törődött velem. Folytattam a sétát, eltávolodva őreimtől.

A túlélők nemzedéke egyre fogy. Néhány év múlva nem marad már közülünk egy sem, aki elmondhatná élményeit a Vészkorszak idejéből. 1993 áprilisában tekintélyes, erős szövetségesre találtunk, amelyik a történteket élethűen adja át a jövő nemzedéknek: Az Egyesült Államok Holocaust Múzeuma.

A harmadik emeleten egyszerű komputerek találhatók. Ha valaki belép a múzeumba, kézhez veheti egy, a Vészkorszak idején élt személy befejezetlen személyazonossági kártyáját,– olyanét, aki a látogató korának és nemének megfelelő. A kártyán fénykép és az illető személy fényképe és személyi adatai láthatók. A következő emeleten új bekezdés kerülhet a kártyára: az ábrázolt személy sorsának további részleteiről. Az utolsó emeleten még egy bekezdés kerülhet a kártyára: annak közlése, hogy az illető elpusztult-e a szörnyű években, vagy túlélte-e azokat.

Néztem az ártatlannak látszó személyazonosságokat és arra gondoltam: én is közöttük lehetnék. 1951 óta civilizált, rendezett városban, Indianapolisban rendeztem be otthonomat. Hosszú idővel azután, hogy már biztonságban lakhattam itt, még mindig lidérces álmok gyötörtek. A képeket nézve hálás vagyok, hogy életben, itt vagyok.

A látottaktól érzelmileg vagy a hosszas sétától elfáradt látogató részére fapadokkal ellátott üres szoba áll rendelkezésre. Eleinte az ember azt hiszi, hogy mindez azért van, hogy az ember leülhesen és kipihenhesse magát, de kis szünet után hangokat hall. Idegen akcentussal, angol nyelven mondják el a haláltáborok túlélői szörnyű élményeiket.

Április 22-én hideg, szeles idő volt Washingtonban. 70-80 év körüli férfiak és nők egész gyülekezete volt jelen. A mély barázdás, fáradt arcok, de töretlen testük sok szomorú történetet takart. A tömeg a zuhogó esőben állta a vihart, akárcsak 50 évvel ezelőtt. Sálakba göngyölve, esőkabátban hallgatták Eli Wiesel szavait, aki azokat a háta mögött álló Clinton elnökhöz intézte:

– Elnök úr! Nem tehetem meg, hogy nem szólok a volt Jugoszláviáról. Kötelességünk tenni valamit, hogy véget vessünk a vérontásnak. –

A negyedik emeletről lefelé tartva, a falak szinte fenyegetően borulnak fölénk. A ferde szögű építkezés okozza. A két emelet magasságú fénykép hasáb az Ejszyszki nevű kis lengyelországi közösség életét mutatja be. A felvételek a Vészkorszak előtt, boldogabb időszakban készültek. Kislányok láthatók kalapban, olyasfélékben, mint amiben az édesanyám vitt engem a templomba, mindaddig, amíg vallásunk és gyakorlói nem kívánatossá lettek, s a magyar kormány megtiltotta a zsidógyerekeknek az iskolába járást.

Ennek a helységnek több, mint háromezer lakosát, akiket a tragédia előtt örökítettek meg, gyilkolták le a nácik néhány óra leforgása alatt, miután kivezényelték őket

figyelmet. Az üveg mögött, rozsdás edények, görbe kanalak és egyéb, nem vonzó étkezési kellékek. Mindezek bepillantást engednek régen elment tulajdonosaik lelki állapotába. Amint ott álltam, felfedeztem egy ismerősnek tűnő csajkát a vitrinben. S ekkor egy kép ötlött fel bennem: Hideg novemberi este az esőben, átnedvesedett csizmámban félig a sárba süllyedve álltam a sorban a napi adag levesért. Azon a napon, mint annyiszor előzőleg, le voltam törve az éhségtől, mert nem ettem semmit aznap reggel 6 óra óta. Követtem a felfegyverzett nácik, őreink utasításait, akik az 1000 zsidó nőből álló egységre ügyeltek fel. Egész nap nehéz földdarabok repültek vállamon át lapátról a kezembe. A többi nővel együtt mélyen leástam a fagyott földbe. Tankcsapdákat ástunk. Ujjaim, amelyek az edényt tartották, s amelyek néhány hónappal azelőtt zongorán játszottak és divatterveket rajzoltak, most tele voltak hólyaggal, amelyeket az ásás okozott. Ránézek a kezemre, amiben a csajka van. Az éppen úgy néz ki, mint ez itt az üveg mögött.

Most azonban ujjaim között a múzeumi kalauz van. Amint lefelé haladok, a folyosó mindkét oldalán nagyított képek, a nácik erőszakos kegyetlenkedésének bizonyítékai. Különböző korú emberek végeláthatatlan sora, ruhájukra odavarrva a sárga Dávid-csillag, tartják kis poggyászukat. Várják a válogatást, amelyet jól vasalt náci egyenruhás férfiak végeznek, élet-halál urai.

Gyermekek képei néznek a látogatóra, varrógépek hosszú sorai mögül valamelyik gettó gyári kényszermunkásai. Egy másik falon németek felvételei, halálos orvosi kísérletek bizonyítékai.

Amint beléptem a marhavagonba, amelyet a múzeum belsejében építettek, s amelyek eredetileg zsidók százait vitte lakóhelyükről a halálgyárakba – köztük az én rokonaim egy részét is–, megfigyeltem egy nőt, aki a vagon fából készült falához támaszkodott és zokogott.

Tisztességes, keményen dolgozó emberek és gyermekek vitettek utolsó útjukra ezekben a teherkocsikban. A németek szemében egyetlen bűnük a vallásuk volt: zsidó.

Ahogy mentem tovább a gyéren kivilágított folyosón, hirtelen furcsa szag csapta meg az orromat: száz és száz öreg cipő szaga, amelyek egy vitrinben voltak fölhalmozva. Valószínűtlennek tűnik, hogy ezek a cipők, amelyeket a gázkamrák és krematóriumok áldozatai viseltek, még 50 év után is megőrizték volna a bőr szagát, sőt még egykori gazdájuk illatát is. Hihetetlen, gondoltam, de mások is felfigyeltek a levegőben terjengő szagra.

Minden emeleten tábla jelzi a vészkijáratot. Széles mosdók, tiszta hideg-meleg víz, csillogó tükrök a látogatók számára. Mintha rossz álomból ébredne az ember. Amikor beléptem a mosdóba, az volt az érzésem, mintha visszavittek volna a jelenbe, a tiszta W.C. a szembeszökő ellentétet képviseli a kiállított borzalmakkal szemben. Bárcsak lett volna vészkijárat, amikor a Holocaust őrjöngött! Ha csak egy ember kiléphetett volna a borzalmakkal telített napokból és hónapokból! Hány életet lehetett volna megmenteni? Hány percnyi kínzástól lehetett volna megmenekülni? De onnan nem volt vészkijárat.

Gyakran hívnak meg iskolákba Indianapolisban, hogy ifjúkori élményeimről beszéljek a gyerekeknek. A Vészkorszakról szóló történeteimben azt is elmondom, hogy amikor megszöktem a táborból, az életemet voltam kénytelen kockáztatni.

1944 november vége volt. A németek veresége közel volt, az oroszok egyre több teret nyertek. Magyarország és a benne megmaradt százezer zsidó német megszállás alatt volt. Addig a nácik a tömött vagonokban több mint 400 ezer zsidót deportáltak a koncentrációs táborokba. A német megszállást követően a főváros zsidóságát gettóba vagy munkatáborokba küldték. 16 éves koromban kerültem a ferihegyi táborba. A háború, az orosz ágyúk hallhatóvá váltak. Az őrök elrendelték, hogy mi nők meneteljünk előre a bevonuló ellenség elől. A náciknak már nem maradt marhavagonjuk és már nem tudtak munkaszolgálatosokat szállítani Magyarországról. Ezért ezer és ezer nőt indítottak el, hátukon és kezükben motyójukkal, a hóban az országúton gyalog, a koncentrációs tábor felé. Én a didergő, éhes nőkkel már

Weisz Gizella

A borzalmak múzeuma megnyitotta kapuit Washingtonban

Új épület, az Egyesült Államok Vészkorszakmúzeuma megnyitotta kapuit a nyilvánosság számára azért, hogy hitelesítse századunk példátlan tömeggyilkosságának, üldözésének borzalmas történelmét.

A Holocaust-szó eredeti jelentése: tűz által történt rombolás, pusztítás. Ez a szó új jelentést nyert, amióta korunk nagy személyisége, Elie Wiesel azonosította azokkal a bűntettekkel, kínzásokkal és nagyüzemi gyilkosságokkal, amelyeket a nácik követtek el a zsidók és más kisebbségek ellen.

Kívülről az Emlékmúzeum merev, józan emlékeztető épület az emberi gonoszságra, amely magánadományokból, az állam által adományozott területen áll Washington D.C.-ben.

Az ötemeletes épület körvonalaiban a nézőt a magas őrtornyok sorára emlékezteti. Az őrtornyok életem egy részét képezték 1944-ben.

A közelmúltban megjelent tanulmány szerint, amely több amerikai lapban jelent meg, az amerikaiak közel 20 százaléka nem tudja, vagy nem akarja tudni, mi történt hat millió zsidóval és öt millió más emberrel – mindössze néhány évtizeddel ezelőtt –a nácik által megszállt területeken. Ez a 11 millió szerencsétlen ember nem viselt egyenruhát és nem a csatatéren vagy bombázás következtében halt meg, hanem azért, mert egy kormány nem tartotta kívánatosnak őket. Az újszülöttől a fehérszakállas öregemberig a nácik mindenkit halálra ítélték és ha a németek nem vesztették volna el a háborút, az európai zsidóság megsemmisítése minden bizonnyal teljessé vált volna.

Az épület belsejének kissé rendezetlen építészeti megoldása a Vészkorszak idejére és körülményeire emlékeztet. Az épület oldalán széles nyílású kémények láthatók, amelyekből állandóan fekete füst áramlik az ég felé, mint a krematóriumok kéményeiből, ahol az áldozatok testét égették fel. A bejárat mögött közvetlenül hatalmas fogadóterem, szürke és fekete üveg- és vasrészekből egyenlőtlenül összeállítva nem hasonlít semmire, mégis óriási, elhagyatott vasútállomásra emlékeztet, amely nem vezet sehova. Engem a baljóslatú, gigantikus terem arra emlékeztetett, amikor több más magyar-zsidó nővel együtt egy sportpályára vezényeltek, megszámoltak, majd kényszermunkatáborba vezettek.

Mint ma Indianapolisban, ahol élek, Budapesten is a fiatalok aktív társadalmi életet éltek. Pontosan egy héttel azelőtt, hogy elrendelték: a zsidó nők jelenjenek meg az arénában, többed magammal születésnapi zsúron táncoltam 16 éves barátommal.

Reményvesztetten kavarogtunk a sport-pályán. Legtöbbjük, háziasszonyok, szakemberek, művészek és mások, egyenesen a koncentrációs táborba kerültek. Soha nem tértek vissza.

A felvonó acélajtaja bezárul. Homályos fény gyéren tükröződik vissza a horpadt, színtelen falakról. Ahogy a felvonó emelkedik, komorodik el az emberek hangulata a kabinban.

A vasketrec könnyen ébreszthetne claustrophobiát, de nem teszi. Mialatt megtettük a felfelé vezető utat, egymás arcát vizsgáltuk a sárga fényben. Ki volt ott? Ki élte át a borzalmakat személyesen? Senki nem tudja. Ruhánkból, mozgásunkból ítélve mindnyájan turisták voltunk Washingtonban. Ha az ember azonban közelebbről szemlélte, mindenkinek más-más kifejezés ült az arcán. Az arcok azt árulták el, hogy valami félelmeteset várnak. A szemek azt mondták, hogy rettegnek valamitől, valami iszonyút látnak.

A negyedik emeletre megérkezve, a látogató saját lábán mehet tovább tárgyak között, amelyek a falra akasztva vagy a falon elhelyezett vitrinekben vannak elhelyezve. A múzeum büszke arra, hogy a legtöbb kiállított tárgy eredetei maradvány, ruhanemű, felszerelési tárgy, kiadványok a haláltáborokból.

Kis halom értéktelen gyűjtemény kér

és ő a győztes fél tudomására fogja juttatni a tiszt viselt dolgait. Szenvedéseim elkövetkező állomásai voltak Flesenburg, valamint Lodge városa, ahol egy repülőgépgyárban dolgoztam teherautók összeszerelésében és javításukban. Sokszor megtörtént, hogy a javításra hozott teherautók tele voltak holttestekkel. A bűz elviselhetetlen volt.

Szenvedéseim hosszú és tekervényes útja az angol-amerikai hadsereg felszabadító hadműveletével ért véget. Csak 1945 augusztusában tértem vissza Nagybányára.

Weiss Zoltán

1915-ben született Romániában. Az első világháborúban, mikor 3 éves volt, elvesztette édesapját. Zoli és hét testvére egy kisvárosban nevelkedtek, ahol a "Chéderben" kaptak zsidó és általános nevelést is. Fiatalemberként Zoli kitanulta a zöldség és gyümölcs-kereskedői szakmát, miközben idősebb testvéreivel dolgozott.

A Vészkorszak ideje alatt több munkatábort megjárt és mikor visszatért, akkor fedezte fel nagy bánatára, hogy családjából alig maradt valaki, aki túlélte a háborút. Nehezen tudta elfogadni ezt a tényt. Zoli folytatta munkáját (zöldség-gyümölcs kereskedés) Nagybányán és itt ismerte meg Gizellát, aki később a felesége lett. 1947-ben született első fiuk, Péter. Ahogy Péter megszületett, a család elhagyta Romániát és az Egyesült Államokban telepedtek le. Egy jó barátjának köszönhetően Zoli talált munkát egy nagy szupermarketben. Ez a munka azonban nem elégítette ki őt, ezért 1957-ben megnyitotta első saját üzletét. Odáig fejlesztette az üzletet, hogy ma már hat különálló szuper marketja van.

Zoli sok zsidó szervezetnek aktív támogatója. 1970-ben a házaspár megalapította Indianapolis zsidó egyetemét, amit azóta is támogatnak anyagilag is és más területeken is. Zoli a mai napig tag a Zsidó Szövetség Dolgozóinak Tanácsában, valamint több más zsidó szervezetben, mint pl. a "Bonds", vagy a "Bnei Brit". Aktívan részt vesz a "Beit El" zsinagóga munkájában is.

1979-ben fedezte egy olyan emlékkönyv kiadatási költségeit, amely szülővárosának II. Világháborús áldozatainak állít emléket. Sokszor látogat Izraelbe, mivel sok rokona él itt. Minden alkalmat megragad, hogy egybegyűjtse az egész, nagy családot, az összes közeli és távoli rokonnal együtt. Nagy energiákat fektet a család egybentartásába, mindezt azért, hogy valahogy "bebizonyítsa", hogy a Vészkorszak tragikus eseményei ellenére is vannak családfáján új hajtások.

Szigal (Keiszari) Ben-Atya leírása

Weiss Gizella

Budapesten született, Magyarország fővárosában. Zsidó általános iskolában tanult. 16 éves volt, mikor a náci hatalom ideje alatt munkatáborba hurcolták. 17 évesen ment férjhez Zolihoz. 1947-ben született Péter fiuk

1951-ben emigráltak az Egyesült Államokba, és Gizi Indianapolisban, ahol letelepedtek, folytatta tanulmányait, amelyet szándékával ellentétben félbe kellett szakítania Magyarországon. 1965-ben érettségizett és rögtön ezután egyetemen folytatta a tanulást egészen a B.A. diploma megszerzéséig.

Gizella több zsidó, és nem zsidó szervezetben is aktivizált. Tagja a "Hadassza" szervezetnek, és előadásokat tart a "Beit El" zsinagógában. Az utóbbi években Indianapolis zsidó újságjának dolgozik, a társasági rovat szerkesztője, ahol minden héten megjelenik egy angol nyelvű cikke.

Gizella fiának, Péternek három gyermeke van: Szandor, Lilian és Oliver.

Szigál (Keiszari) Ben-Atya leírása
New York-i Figyelő

fővárosba vittek minket. Ott átadtak a Bécset elfoglaló orosz hadseregnek. Az oroszok megparancsolták, hogy szálljunk le a vagonokból és takarítsuk el a Szövetségesek bombái okozta romokat. Mi csak arra vágytunk, hogy Budapestre juthassunk, és onnan ki-ki saját célja felé. Nagy tiltakozás keletkezett vagonunkban, kiabálni és zajongani kezdtek: "Mi zsidók vagyunk, ebben a pillanatban jöttünk ki a táborokból, miért tartóztatnak föl minket". Semmi nem segített rajtunk, mi kitartottunk és ők is kitartottak.

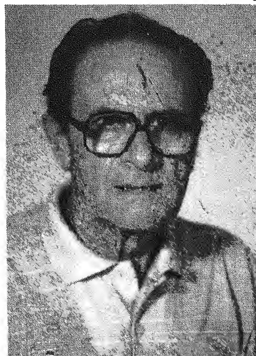
A délutáni órákban egy orosz generális érkezett, aki Bécs és környékének katonai parancsnoka volt. A köztünk lévő oroszul beszélők hozzá fordultak és a nyelvén magyarázták a helyzetünket. A generális a rabok közé vegyült és jiddisül kezdett beszélni, ezen a nyelven megparancsolta a munka abbahagyását, azonnal ebédet készíttetett nekünk, s később lehetővét tette a továbbhaladást célunk felé. Minden bizonnyal zsidó volt, mint mi.

Budapesten átszálltunk egy egyenesen Nagybányára tartó vonatra. A zsidó hitközség fogadott minket és szállodában helyeztek el, amíg minden hazatérőnek sikerül a saját lábára állnia.

Én természetesen az izraeli kivándorlást választottam. Ezt a "Dror Habonim" szervezet segítségével tettem. A Nemzetközi Vöröskereszt certifikátjával felszerelve Olaszországba és onnan Izraelbe érkeztünk.

Vigdorovics Marci története

Gyötrelmeim nem 1944 májusában kezdődtek, hanem 1941 júliusában, mintegy 9 hónappal azután, hogy a magyarok betörtek Észak-Erdélybe. A Phőnix gyárban dolgoztam, ahol körülbelül 40 zsidó munkás volt, akik közül – velem együtt – hat tanonc. A gyár katonai parancsnokát, Berentes századost az eredeti Magyarország kormányzó rétege nevezte ki. Főfeladata az volt, hogy a gyárat a zsidóktól "megtisztítsa", őket terrorban tartsa, tartóztasson le annyit, amennyit csak lehet, és ezeket küldje a letartóztatottak táborába. Egy olyan nagyszabású gyűlésen magyarázta el feladait és tetteit a gyár dolgozóinak, ahol sem románok, sem zsidók nem vettek részt.

1941 júliusában letartóztattak és a kihallgatási osztályra vittek 7 zsidó fiatalt Több héten keresztül a legérzékenyebb testrészeiket verték és kínozták, fejjel lefelé fellógatták őket, vagy úgy, hogy a karjuk a hátuk mögé volt kötve; mind olyan kínzási módszer, amivel pár perc alatt eszméletvesztés áll be. A kínzók Orgoványi főnyomozó, Vajai nyomozó és Juhász István törzsőrmester voltak.

Megbilincselve vittek a kolozsvári bíróságra. Mivel a vádirat ellenem nem volt meggyőző, visszavittek Nagybányára, ahol egy hónapon keresztül letartóztatásban voltam. Ezután Budapestre vittek tábori fogságba, ahol 3 hónapot kellett töltenem, majd a Garányi táborba, ahol 1943 február 12-ig maradtam. Mindez mindenféle vádirat nélkül. Ezek után visszavittek Budapestre, ahol végre benyújtottak ellenem egy vádiratot. Egy 5 bíróból álló különleges bizottság 3 hónapos fogságra ítélt, amelyet a kőbányai táborban töltöttem le.

A Garányi táborban mezőgazdasági munkákat végeztem. Istállóban aludtunk. A kemény munka mellett szenvedtünk az éhségtől, az ütésektől, a megaláztatásoktól és a brutális viselkedéstől. Kőbányáról Kanizsára vittek, ahonnan 1944 márciusában deportáltak Auschwitzba. Ezután az 5-ös számú Nutsdorf munkatáborba kerültem, ahol a "Bahnhof kommandóban" kovácsként dolgoztam. Itt történt velem a következő eset: Az állandó éhség csillapítására, a rizikót felvállalva krumplit loptam egy vagonból. Egy SS-tiszt meglátott, és addig ütött, amíg kiverte a fogaimat. Fel is akart jelenteni a tábor parancsnokságának. Tudtam, hogy ilyen tettért dupla büntetés jár. Egy cseh munkás mentett meg azzal, hogy utalást tett az SS tiszt-nek arra, hogy a háborúnak nemsokára vége lesz,

jöttek-mentek, hozták a nyersanyagot és vitték a készterméket.

Örömünkre a németeknek nem sikerült ezt a hatalmas gyárat tovább üzemeltetni egy hónapnál, mivel a Szövetséges Hadseregek minden irányból közeledtek felénk a várva-várt céllal: a háború befejezéséért és a gyűlöletes nácik leigázására.

1944-ben Jom Kippurkor munkába menet megparancsolták nekünk, fiatal fiúk csoportjának, hogy kompresszorokkal ássunk a föld mélyébe. Olyan átmérővel, hogy hatalmas tankok üzemanyaggal behatolhassanak a föld belsejébe. SS katonák sürgettek szüntelenül a munka befejezésére. Jom Kippur lévén egész nap böjtöltünk, de azt reméltük, hogy este azt az ételadagot is meg fogjuk kapni, amit nem ettünk meg reggel és délben. Azonban nagy volt a csalódásunk, amikor a németek büntetésként még a vacsora átadását is megtagadták, mivelhogy azért böjtöltünk, hogy elveszítsék a háborút.

Égeti kezemet az írás a Ros Hásonakor történtekre emlékezve. A délutáni műszakban dolgoztam, és ezért reggel a blokk összes lakójával összegyűltünk a Ros Hasonai imára. Nagy meglepetésünkre hirtelen SS emberek jelentek meg a táborőrségének kíséretében, azonnal abbahagyatták az imát, dühöngve üvöltve megparancsolták a tábori őrségnek, hogy minden imádkozót 25 korbácsütéssel verjenek meg. Ugyanazon okból: a zsidók azért imádkoznak, hogy a németek elveszítsék a háborút.

A verést másfél méteres gumicsővel hajtották végre, melynek belsejében vaskábel húzódott. Az elájult korbácsoltak fejét egy vödör vízzel locsolták le, hogy magukhoz térjenek ájulásukból. Amikor rám és egy korombeli barátom verésére került a sor, egy ember megállította az őrt, és megkérdezte tőlünk, hogy mit keresünk a barakkban. Az volt a határozott válaszom, hogy a blokkot jöttünk takarítani. Dacára annak, hogy tudta az igazságot, megparancsolta, hogy tűnjünk el és mi, végig torkunkban dobogó szívvel elszöktünk, csoda! Megmenekültünk a veréstől, amit biztosan nem bírtam volna ki.

A szövetségesek 1945 májusi ausztriai benyomulása változást hozott melki helyzetünkbe. A németek vonakodtak megadni magukat az orosz hadseregnek, mely Ausztria fővárosa, Bécs irányából támadt. Ezért elhatározták tovább-vitelünket délre, a svájci határ irányába, a Tirol lábához Ebensee városba. Ott felállítottak egy hatalmas tábort, ahol mintegy 18.000 fiatalt szállásoltak el.

1945 áprilisában a rabok kénytelenek voltak értelmetlenül dolgozni egy kőbányában, pusztán a foglalkoztatásuk végett. Másoknak akik már nem voltak képesek dolgozni, mivel "muzulmán" állapotba kerültek, vagyis csont és bőr voltak, be kellett menni egy olyan barakkba, ahol nem voltak ágyak és semmiféle ágynemű. Magam is közéjük tartoztam. Ülve aludtunk egyik a másikán, reggel sokan nem ébredtek fel álmukból és ekkor jött a barakk hulláktól való megtisztításának keserves munkája.

1945. május 5-én Ebenseeben ért az Amerikai Hadsereg bejövetelének híre. Nehéz leírni az örömet, a tábor kapuja feldíszítve a benne található nemzetiségek zászlóival. Szembeötlő felirat: "Áldassék felszabadítónk!" – természetesen németül. Lehetett szüntelenül síró rabcsoportokat látni, vagy másokat, amint megállás nélkül nevetnek, az emberek elvesztették a fejüket. Ezek a képek még évekkel a várva várt felszabadulás után is kísértettek.

Hazatérés

Mintegy két hetes felerősödés után az amerikaiak elhatározták, hogy mindenkit visszaküldenek származási országába. Én sokakkal együtt kedvetlenül várakoztam, szívem mélyén tudtam, hogy nem fogom megtalálni a családom emlékét. De szándékomban állt bebizonyítani bátyámnak, hogy még egyszer látni fogom a vásárteret, melynél Auschwitz felé elhaladtunk. Bátyám nem érte meg, meghalt amikor a németek Auschwitzból menekülve a rabokat gyalog más táborokba hajtották. Nem volt ereje és az úton maradt. Így mesélte néhány városombeli, aki a mi melki táborunkba érkezett.

Az ameriakiak Bécsbe, az osztrák

1926-ban születtem egy olyan családban, mely 1920-ban érkezett Nagybányára. Áldott emlékű apám és anyám hagyományőrző vallásos emberek voltak, négy fiuk és egy lányuk született.

Áldott emlékű apám az Erdélyben található Dés melletti Betlen falu metszőjének a fia volt. Természetesen szüleim, de különösen áldott emlékű apám, igyekeztek gyermekeiket vallásos és hagyományos szellemben nevelni. Ezért három bátyámat jesivákba küldték tanulni. Mivel én voltam a legfiatalabb fiú, anyám vonakodott elengedni a háztól és úgy döntött, hogy tanulmányaimat csak a városban folytassam, ne tőlük távol.

Apám, Elijáhu, Nagybányára jövetelük óta a hitközség alkalmazásában állt a Talmud-Tóra tanáraként.

Az 1940-es években 1944 májusi gettóba vitelünkig gazdasági helyzetünk siralmas volt, és én, a legfiatalabb otthon élő fiú arra kényszerültem, hogy további bevételi források létrehozásával támogassam a családot. Havonta egyszer-kétszer Budapestre utaztam, eladásra szánt árukat magammal szállítva.

Magától értetődik, hogy a kormány tiltotta a textil és ruhanemű árulását, mivel ezeket a lakosság kiutalás alapján kapta. Ennek a törvénynek a megsértőire súlyos büntetés várt.

Egyik alkalommal csomagokkal és bőröndökkel megrakva Budapestről visszatértemben egy magyar rendőr megállásra szólított fel. De én úgy tettem, mintha nem hallottam volna meg, gyorsan beszálltam a rám váró taxiba és eltűntem, így menekültem meg a hosszú fegyházbüntetéstől. Ez a kereskedelmi tevékenység bizonyos keresetet hozott a családi pénzalapba, bátyáim a hadseregben szolgáltak és nem tudtak gazdasági szempontból segíteni.

1944 májusában Nagybánya városának zsidóit bevitték a gettóba. A hely, ahol elszállásoltak minket, nem volt lakhatásra alkalmas. A múltban téglagyárként volt használatos. A lakáskörülmények tehát embertelenek voltak. A kevés ingóságot, amivel a zsidók a gettóba érkeztek, alváshoz takaróként alkalmazták. Szorongásban tartottak minket a jövől szóló pletykák, hogy mit rejt számunkra a holnap, nem tudtuk

A minket ért legnagyobb trauma Dr. Benedek családjának öngyilkossága volt. Családom gyermekorvosa barátságban volt Dr. Benedekkel, s úgy látszik, ő elmesélte neki, hogy mi vár ránk a gettóból való kimenetelünk után, Auschwitzban. Nem volt ereje s úgy döntött, hogy véget vet saját és családja életének. Savuot ünnepén, 1944 júniusában érkezett a gettóból Auschwitz-Birkenauba tartó első transzportról a keserű hír. Abbahagytuk a megilák hallgatását, melyeket a gettóban velünk lévő kolozsvári rabbi olvasott fel. (Máig sem sikerült megfejteni, hogyan érkezett a rabbi a gettónkba.) Az utazás természetesen marhaszállító vagonokban történt, rémítő zsúfoltságban és őrjítően lehangoló légkörben.

Soha nem fogom elfelejteni, hogy azt mondtam Herschi (Cvi) bátyámnak: "Látod a Széna teret? (Ez volt a vásártér, ahová hetente a falusiak följöttek eladásra kínálni árujukat). Ezt a helyet én még látni fogom életem során." De a határozott válasz ez volt: "Nyáréji álom." Azaz: verd ki a fejedből. Ez a légkör honolt az Auschwitz felé tartó vonatok vagonjaiban. Auschwitzba érkezésünkkor megparancsolták, hogy tárgyainkat hagyjuk a vagonokban és álljunk a sorsunk elé. Emlékszem, dr. Mengele (töröltessék ki a neve) előrelépegetésünk közben végezte a szelekciót, megemelte botját és kijelölte hogy ki munkára, ki a krematóriumra van ítélve.

Én vézna fiatal voltam, ezért bátyámhoz csatlakoztam a háta mögött, és sikerült "belógnom" jobbra, munkára. Eltökélt szándékom volt, hogy midenképp életben maradok. Ezért sikerült. Mintegy két nap múlva az első transzporttal munkatáborba küldtek, először egy elosztó pontra Mauthausenbe, és onnan Ausztriába, a melki munkatáborba.

A melki táborban mindenféle népek rabjainak ezreit helyezték el. Oroszok, franciák, görögök, zsidók, ukránok, röviden népek gyülekezőhelye. A cél egy földalatti repülőgép-alkatrész gyár létrehozása volt a német hadsereg részére. A gyár 10 hónapon belül teljes gőzzel elkezdett termelni, vonatok

gyártani, ami még 18-20 embernek adott munkalehetőséget. Ezt a részleget Neuheusler Tibor vezette. A gyárnak sok külföldi üzemmel voltak szakmai és üzleti kapcsolatai. A helyi Phőnix gyár is együttműködött Weiss üzemével és így felhasználhatta, hasznosíthatta az itt végzett kémiai kutatások eredményeit. Weiss Simsont, miután befejezte tanulmányait és kémikus lett, kinevezték a gyár kémiai vezetőjévé. Különösen az ólomsav gyártását fejlesztette tovább, de más termékek előállítása is megnőtt munkálkodása ideje alatt.

Mikor a magyarok bejöttek Nagybányára, államosították a gyárat. Az új vezetők azonban megértették, hogy Weiss Sámuel közreműködése nélkül nem fogják tudni megfelelő szinten működtetni a gyárat. Ezért egészen addig, amíg a zsidókat Auschwitzba nem deportálták, a gyárat Weiss irányította.

Említésre méltó, hogy a 72 munkásból, akik között voltak románok, csehek, magyarok, Weiss ügyelt arra, hogy legyenek zsidók is. például Weiss Sándor, akit már említettünk, Weiss Imre, az adminisztrátor, Lampel Béla gyártásvezető, Lampel Jóska, a szállítmányokért felelős, Neusheusler Tibor, a grafit részleg irányítója. Ezenkívül Herskovits Sámuel, főkönyvelő, Gross Elza, a fizetési osztály vezetője, Becsky Ida, gépírónő és a számvetési osztályon kisegítő, dr. Weiss Miklós, aki a gyár jogi képviselője volt, valamint Glück A. éjjeliőr. A háború végén, mikor a németek a Vörös Hadsereg elől vonultak vissza, felrobbantották a gyárat.

Szüleimet tisztelték és szerették Nagybányán. Apám a zsidó közösség egyik vezető tagja volt. Sok szegénynek segített, ahogy azt Stern Naftali rabbi is – áldott legyen emléke – megírja emlékkönyvében. 1928-ban megalakult a "Hásomer" (az őrködő) nevű cionista szervezet, amelynek apám rendelkezésére bocsájtott egy raktárat és egy szobát a gyár egyik épületének udvarán.

Apám modern-vallásos, cionista ember volt. Fia, Simson tevékeny cionista vezető volt, akit a magyarok letartóztattak és a kistarcsai büntetőtáborba, onnan pedig Auschwitzba deportáltak. Apámat, anyámat (Lampel Miriam), bátyámat, dr. Weiss Mosét és hugomat, Magdust a gettóból június 4-én Auschwitzba deportálták. Apám, anyám és hugom ott pusztult a németek kezei között.

A felszabadítás után hárman jöttünk Izraelbe. Bátyám, Weiss Simson 1982-ben hunyt el, Cur Salomban, felesége mellett temették el. Lánya, veje és négy unokája Rishon Lezion-ban laknak. Az én fiam, dr. Weiss Slomo Eilaton lakik családjával. Másik bátyám, dr. Weiss Mose Haifán él, én pedig Kfar Szabán.

Weinstock-Farkas Sári története

1924-ben születtem Nagybányán. Apám Weinstock József, anyám Ilona (a Grozingern házból). Apám üveges volt, anyám háziasszony. Hét gyerekük született: Fáni, Lajos, Lili, Sári, Jolán, Szerén és Volvi. A háborút csak Lajos és Sári élte túl. Sári varrónő, Lajos pedig nyomdában dolgozik. Mindketten házasok és mindkettőjüknek két gyerekük van. 1944 november 9-én űztek ki Budapestről. A hírhedt Halálmenetben ezrek meneteltek Németország irányába. Mikor Sopronba értünk, kényszermunkában tankcsapdákat kellett ásnunk. Ezután Németország belsejébe vittek minket. 1945 február 28-án értünk Bergen-Belsenbe. Ott ugyan tífuszban megbetegedtem, de mégis megérhettem a brit hadsereg felszabadítását 1945 április 15-én.

Verber

Apám: Elijahu Verber
Anyám:Betseva (Chaja) Verber
Fivérem: Cvi

Fivérem: Zeév
Nővérem: Rebeka Lea

Nagyapám: Meir Verber

Nagyanyám: Rachel Verber
Nagyapám: Menachem Mendel
Nagyanyám:Mirjam Glück

válaszolta, hogy jöjjenek este. Ezek után elhagyták a helyet.

3. Másnap, szeptember 29-én, visszatért a három felfegyverzett katona, és közölték, hogy apámat őrizetbe veszik kémkedésért. Elvitték a közeli (kb. 6 km-re levő) Misztótfalu nevű faluba.

4. Nővérem mintegy két óra múlva tért haza, és a szomszédok mesélték neki, hogy apámat a földeken át a fent említett falu irányába vitték. A faluban egy csendőr sem tudott semmit. Nővérem onnan elment Nagybánya városába, de ott sem tudtak semmit.

5. Eltelt néhány nap, és nem történt semmi. Nővérem kutatott a környék börtöneiben, Zsibón, Désen, de nem tudott eredményt elérni.

6. Később a kolozsvár-i vizsgálat után sem lettünk okosabbak. Ott tanácsolták, hogy menjünk föl a fővárosba, Budapestre. Nővérem ügyvéd kíséretében Budapestre utazott. Beadványt nyújtott be Horthy kormányzóhoz, és személyes kihallgatást kért.

7. Valóban meghallgatást nyert a kormányzói hivatal egy magas rangú tisztviselőjénél.

8. Nővérem a meghallgatás után a királyság pecsétjével ellátott hivatalos borítékot kapott, és azt mondták, hogy ezt a levelet küldje el a székesfehérvári katonai bíróságra, ahol foglalkozni fognak az üggyel.

9. A hivatalos levél benyújtása utáni napon nővéremet fogadta a bíróság egy magas rangú személye, aki nagy tisztelettel bánt vele, és kedvesen felkarolta. Sajnálkozását fejezte ki a tragikus eset kapcsán, és tudatta vele, hogy apámat már aznap megölték. Mellette átadott neki egy levelet egy kézzel rajzolt térképpel, mely apám sírjának a helyét ábrázolta a Buság falu melletti erdőben. Hozzátette, hogy a gyilkosokat bebörtönözték, és bíróság elé fognak kerülni. Nővérem a kolozsvári katonai bírósághoz fordult, hogy ott mondják el, hogyan találhatja meg apám sírjának a helyét.

10. Nővérem mintegy húsz-harminc zsidóval kereste a helyet, és nem találta meg. 1941 februárjának első hetében tudatták ezt Kolozsvárral. Üzenetet kaptunk Kolozsvárról, hogy február 9-én reggel Buság vasútallomásán küldöttséggel fogunk találkozni, köztük a gyilkosokkal.

11. És valóban aznap megérkezett három orvos és a három gyilkos. Csak a közeli családtagok jelenhettek meg a helyen. 10 percen belül Német Ferenc rámutatott apám sírhelyének a jelére. Megdermedve és elgyengülve álltam mintegy 2 méterre, szemlélve a gyilkos cinikus arckifejezését. A tetemet kocsira emelték, elvitték a faluba tárolni, és két napon belül felboncolták. Február 12-én apámat a zsidó temetőbe vitték Sikárló faluba, hogy eltemessék.

12. Bírósági keresetet nyújtottunk be. A bíróságon két vagy három tárgyalást tartottak (nem emlékszem, hogy Kolozsváron, vagy máshol). Az utolsó tárgyaláson arra a döntésre jutottak, hogy lehetetlen három magyar tisztességes honvédet büntetni "egy zsidó miatt".

Weiss Imre (Buba) leírása (Weiss Sámuel festékgyáráról)

Nagybánya egyik legfontosabb gyára Weiss Sámuel festék-, grafit- és más kemikálokat előállító gyára volt. Ez a gyár az egész Európában ismert és sokra tartott festőiskola szomszédságában állott. Területe 12 hold volt (1 hold = 1200 négyzetméter), amely a gyári épületeken kívül lakóházákat is magában foglalt. E területet egy magyar nemestől vásárolták meg. Régebben a bányákból nyert arany feldolgozására állt itt egy őrlő.

Eleinte a Nagybánya körüli színes talajból kinyert anyagokkal dolgoztak, amelyek sárgás, zöldes illetve fehéres színűek voltak. Később hatalmas német I. G. Farben gyáraktól szerezték be a nyersanyagot. (A sors könyörtelen cinizmusa, hogy ez az a gyár, amelyik a háború alatt a ciklon-gázt gyártotta, ami Auschwitzban több százezrek halálát okozta – többek között maga Weisz Sámuel, felesége, 18 éves leánya és több rokonuk pusztultak el ott.)

A későbbiek folyamán a gyár elkezdett grafitot és különféle zsíroldó tisztítószereket

tele lett vízzel, ami a tetőn keresztül folyt be. A bűz leírhatatlan volt, a kislányok leginkább ettől szenvedtek.

Egy nap megjelent nálunk egy civil ruhás férfi. Feleségem épp kint ült a füvön s varrt. A férfi odament hozzá, megkérte, hogy leülhessen mellé és letelepedett a fűre. Feleségem felállt, mondván, hogy cérnákat kell hoznia bentről. Az idegen kinyújtotta kezét a nagyobbik kislányunk felé, s beszélni kezdett hozzá. Gyermekeink csak jiddisül beszéltek, így kislányom nem válaszolt neki. Az idegen nevetve azt mondta: "Látom, Te is olyan szégyenlős vagy, mint anyukád". Én egész végig bent ültem és egyszer sem mutatkoztam kint.

Miután az idegen elment, feleségem azt mondta, hogy ő biztos benne, hogy ez az ember kémlel utánunk. Azonnal elhagytuk ezt a helyet, és visszatértünk az első helyre, a román házaspárhoz. Könyörögtünk nekik, hogy csak egyetlen éjszakára adjanak szállást, másnap már visszamegyünk a kunyhóhoz. Grigore nagyon félt és nagyon ideges volt. Reggel korán fölkelt, és mikor kiment az udvarra, hirtelen észrevette, hogy a kunyhó körül van véve csendőrökkel, akik utánunk kutatnak. Nagyon megijedt, hogy a csendőrök a házáig is eljuthatnak. Kértük, engedjen fel minket az ól tetőterébe Ő így is tett. A szalmába ástunk négy helyet és eltakartuk a feljáratot szalmával.

Volt egy kémlelőlyuk, amin keresztül beláttuk a tájat mind a négy égtáj irányában. Nappal a szalmában rejtőztünk, és csak éjjelente másztunk le friss levegőt szívni és lemosakodni. Két kislányunkat, Elenitát és Mariorát háziasszonyunk két nővére két egymás mellett lévő faluba elvitték, ahol rokonaik laktak.

A paraszt házaspár bizonytalanságukban elmentek a papjukhoz és elbeszélték neki a helyzetet, feltárták félelmeiket. Megkérdezték, nem lenne-e jobb, ha kiadnának minket a csendőröknek, mielőtt felfedeznek minket náluk, és akkor nem tudni, mi vár rájuk. A pap ellenezte, hogy feladjanak minket, és meghagyta a házaspárnak, hogy bújtassanak minket tovább. Valóban így is tettek, egészen addig, amíg a Vörös Hadsereg el nem érte a helységet. Két kislányunkat is épségben, egészségben visszakaptuk.

A Nagybányára visszatérő első zsidók között mi is ott voltunk. Az első időkben átalakítottuk konyhánkat közkonyhává, és minden túlélő, aki visszatért a városba, nálunk kapott ételt. Eleinte hús nem volt, mivel sakter sem volt, ezért csak tejes étellel tudtunk szolgálni, gyümölccsel, zöldséggel és hasonlókkal, persze minden fizetség nélkül. Később már vágtak állatokat, így hús is került az asztalra. Amikor egyre többen kezdtek hazatérni, a Joint egyesület nyittatott egy kóser közétkezdét a városban.

A textilüzlet teljes épségben megmaradt, úgy ahogy volt, semmi sem hiányzott belőle. A táborokból hazatért lányok, főleg, akik házasodni készültek, nászajándékba kaptak tőlünk textilanyagokat. A Vészkorszak után, a zsidó közösség újraszerveződésének idején én álltam a közösség élén. 1963-ben hagytam el Nagybányát és Antwerpenben (Belgium) telepedtem le. Nemrégen jöttem Izraelbe, ma Bné-Brákban lakom.

Tamári (Teitelbaum) Cháim töténete

Az 1994. márc. 13-án a magyar hatóságokhoz Chaim Tamari által benyújtott bírósági kereset apja, Salom Teitelbaum, a Nagybánya melletti Nagysikárló falu lakosa megyilkolásáró szól.

1. Apámat 1940. szeptember 29-én, vasárnap, magyar dandár egység katonái gyilkolták meg. Ő volt Nagybánya elfoglalásakor a magyar katonaság első áldozata.
2. 1940. szeptember 28-án, szombaton a fent említett egységből három katona érkezett házunkhoz, és követelték, hogy apám adjon el nekik üzemanyagot. A katonák megkérdezték, hogy mikor jöjjenek, és hogy hozzanak-e magukkal tárolóedényeket. Apám azt

zsidót, bíróság nélkül azonnal ki kell végezni. Reviczky válasza ez volt: Mi van ha az illető nem látta a felhívást, vagy ha nem tud írni-olvasni. Meg kell ölni egy ártatlan embert? Egy hónapos kivizsgálásra bezárta az illetőt. Káhán kérte a Jad Vashém vezetését, hogy ültessen fát Reviczky emlékére. Valóban Reviczky feleségének és fiának 25 fát ültettek. Ezen az ünnepségen magam is részt vettem.

Singer Mordecháj története:

Az ötletet, hogy el kéne rejtőzni, egy Csehszlovákiából menekült ismerős zsidó házaspár adta. Ez a pár a Liget területén bujdosott, ott találkoztunk velük feleségemmel, 1943 nyarán egy nyaralás alkalmával. Meséltek nekünk a lengyelországi és a csehszlovákiai zsidók szörnyű helyzetéről, és végül az ő hatásukra döntöttük el, hogy mi is bújkálni fogunk. Miután a németek elfoglalták Magyarországot, és a zsidók helyzete napról napra romlott, szereztem román parasztruhákat a magam, a feleségem, és a két, illetve három éves kislányaink részére. Egy kuncsaftomat kértem meg (textilüzletem volt), egy román asszonyt, aki a város szélén a Felsőbányai úton lakott, hogy találjon nekünk rejtekhelyet magas pénzösszeg fejében. Az asszony – férje neve Ilie Vaida – végül talált nekünk búvóhelyet a nővérénél, aki családjával szintén a város szélén lakott, Monostor-Lápos irányába. Egy mellékutcában volt egy kis kétszobás házuk, az udvarban egy óllal, ahol egy tehenet tartottak.

Egy keddi napon, két nappal azelőtt, hogy a zsidókat begettózták, magunkra vettük a román parasztruhákat, és kimentünk a piacra, keddenként volt ugyanis a nagybányai heti piac. A házunk és a rejtekhelyünk közti távolság két km volt. Egy zsákba becsomagoltunk pár alsóneműt és pár alapvető fontosságú tárgyat.

Első lépésként én egyedül mentem a búvóhelyünkre, feleségem és két kislányunk később kellett, hogy csatlakozzanak hozzám. "Házigazdámnak" adtam annyi pénzt, hogy abból tudott venni egy fejős tehenet, amit rögtön meg is tett, és nagyon elégedett volt. Ezek után megkértem, hogy hozza a házába a feleségemet s a gyerekeimet, ahogy azt megterveztük. De a hosszú órák csak teltek, és ők még mindig nem érkeztek meg. Nagyon féltem, mi lehet velük. Végül este későn megérkeztek. Feleségem elmondta, hogy a paraszt hirtelen félni kezdett, habozott, majdnem otthagyta őket, annyira megijedt. Végül csak nagy veszekedések árán egyezett bele, hogy mégis magával hozza őket...

A parasztasszonyt Szilviának hívták, férjét Grigorenek, két gyerekük volt. A házukban két kis szoba volt, az egyikben ők laktak, a másikban mi. Szilvia minden reggel kivitte a tejet a piacra és csak későn jött vissza. Miután egy szerdai éjjel begettózták a zsidókat, az ezt követő napokban kivittem a tehenet a mezőre, a feleségem a kislányokkal pedig a házunk körül sétálgattak. Teljesen úgy néztünk ki, mint a román parasztok.

Egy nap egy Marie Vaida nevű asszony kiabálva és jajveszékelve berohant a házba, hogy elfogták a Brách és a Fülöp családokat, akik egy bunkerban bújkáltak a Somkút melletti erdőben, és most fél, hogy mi lesz velük, ha minket is elfognak. Megígértük, hogy ezentúl nem megyünk ki a szobából. Egy nap Szilvia, miután hazajött a piacról, sírásban tört ki, és elmesélte, hogy a piactéren dobbal kihirdették, hogy aki zsidókat bújtat, nem látja meg többet a napvilágot. Ezért ő nem tud minket tovább bújtatni. Férje is csatlakozott hozzá, és mondták, hogy azonnal el kell hagynunk a házat. Erre visszakértem a pénzt, amit adtam nekik. Csakhogy az már nem volt meg, hiszen tehenet vettek belőle – ahogy azt már említettük.

Megkérdeztem Grigoret, nem tud-e egy olyan helyet, ahol elrejtőzhetnénk. Erre ő elvezetett egy elhagyott kis kunyhóhoz, ami a fák között húzódott, mintegy kilométernyi távolságra a háztól. Telente itt lakik egy paraszt a közeli falvak egyikéből, de nyáron üresen áll.

A kunyhó elég rossz állapotban volt, tele birkaszőrrel, közepén egy deszkákból összeszögezett ágyszerű építménnyel. Elkezdődtek az esőzések, s a kunyhó mindig

fivérem 1987-ben Izraelben halt meg, Kirját Átán nyugszik. Mára Böske nővérem és én maradtunk. Mindketten Haifán lakunk.

" New York-i Figyelő"

Stekel Frida leirása (Weiss)

Apám, Weiss Géza 1910-ben Kováskápolnok faluban született. 13 évesen 7 testvérével

háborús árva maradt, édesanyja megözvegyült. Emiatt nem ment tanulni, hanem dolgozni kezdett, hogy jövedelmével segítse a családot. Gyümölcs kereskedo lett. Idővel megalapította a Romfrukt alma-export üzletét. Később ez kibővült és lekvár-üzemet is magába foglalt. 23 évesen megnősült, és 2 lányuk született. Nagy megbecsülésnek örvendett becsületessége és a hozzá fordulók iránti segítőkészsége miatt. Példás férj és szerető apa volt. Családjának fenntartását azonban megzavarták. Munkaszolgálatos lett. Amikor megtudta, hogy családját a gettóba költöztették, megszökött a munkaszolgálatból és belopakodott a gettóba, hogy együtt lehessen a családjával. Így deportálták őt is Auschwitzba. A Mauthausen-i táborba érkezett, ahol 1945-ben életét vesztette.

Anyám, Kahan (Kohn) Paula 1910-ben született Marosvásárhelyen. 1928-ban összeházasodtak és Nagybányán telepedtek le. Sokat segített apámnak. Rövid idő alatt a boldog családi élet véget ért. 13 éves Éva kishúgom elpusztult a gázkamrában. Anyám és én az összes félelmen átmentünk, és csak neki köszönhetem, hogy életben maradtam. Élete minden napján az igazságot kutatta, jót cselekedett, és általános tiszteletnek örvendett. A sors kegyetlenül bánt vele. Élete delén megvakult. 1988-ban Nagybányán halt meg. Így nem érte meg, hogy együtt Izraelbe jöjjünk.

Emlékét örökre szívemben őrzöm. Emléke legyen áldott.

Simon Móric leírása, Somkút

1911-ben születtem Nagybányán.
(Itt részletek következnek Reviczky Imre

tanításáról és emberies tevékenységéről.)
Reviczky gyakran jött hozzánk Szamosújvárra, ahol egy raktárban munkaszolgálatosként dolgoztunk. Káhán Jenő (ma Jakov Hakahan) és Staierman Gyuri – mindketten kolozsváriak –, Reviczky barátai voltak, és amikor Nagybányán szolgált, gyakran meglátogatták otthonában. Egy alkalommal, amikor a parancsnok fiát (Reviczky Ádámot) behívtak frontszolgálatra, Reviczkyné aggódott és félt. Káhán Jenő rábeszélte, hogy elkísérhesse a rabbihoz. (Krausz rabbi) és valóban Nagybányán meglátogatta a rabbit. A rabbi egy "szent papírt" adott neki, mely megerősítette a testét, és ezt mondta: Asszonyom, a fia épségben és egészségben fog visszatérni a frontról. Valóban sérülés nélkül hazajött. A fenti két behívott arra kérte Reviczkyt, hogy helyezze őket a kicsiny szamosújvári szolgálati állomáshelyre, hogy Kolozsváron lévő családjaikhoz közel lehessenek. Minden egyes alkalommal, amikor Reviczky magas tisztségében Kolozsvárra látogatott, megállt Szamosújváron, hogy találkozzék Káhánnal és Staiermannal.

Egyszer a háború vége előtt, amikor Reviczky Szamosújvárra látogatott, Káhán Jenőt az ügyvéd közeli lakásába vitték, hogy négyszemközt, zavartalanul társaloghassanak. Ezen a beszélgetésen Káhán felvetette Reviczkynek a háború végéig való elrejtőzés lehetőségét.

Reviczky utasítást kapott Kolozsvár főparancsnokától, hogy minden front övezetében elfogott katonai kiséret nélküli

ugyanazt a foglalkozást űzte. 1936-ban, amikor a Goga-Koza rendszer jutott hatalomra, apámat elbocsájtották állásából. Ekkor Nagybányára költöztünk. 1928-ban apám elvált anyámtól. 1937-ben feleségül vette Pollák Sárát.

Engem 1941-ben antifasiszta tevékenység miatt letartóztattak. A rendőrség a budapesti toloncházba záratott. Három hónap múlva kiszabadultam, visszaküldtek Nagybányára és szigorú rendőri felügyelet alatt állottam. 1943 májusában egy öttagú Budapestről érkezett vizsgálóbizottság elé idéztek Szatmárra. 6 hónapos börtönbüntetésre ítéltek. Kiskorúságomra való tekintettel, azonban nem hajtották végre az ítéletet, és továbbra is felügyelet alatt tartottak.

1944. április 4-én a rendőrség újra letartóztatott. Ekkor több zsidót elfogtak: Lőv (Hirsch) Margarétát, Bíró (Klein) Évát, Kornreich (Adler) Rózsit, Ábrahám Elzát, dr. Troplovitsot, dr. Sarudit, Hersh Éliást, és másokat. Két hét múlva Budapestre szállítottak minket a toloncházba. 1944. április végén vittek Auschwitz-Birkenauba. Legjobb tudomásom szerint ez volt az első, ebbe a haláltáborba érkező magyarországi csoport. Miután számot tetováltak a karomba, egy női csoport tagjaként Bransdorfba vittek egy textilgyárba. 1945. május 9-ig ott voltunk. Ekkor a Vörös Hadsereg fölszabadított. Május végén visszatértem Nagybányára. Minden családtagom a nagybányai gettóban volt, ahonnan Auschwitzba deportálták őket. Ábrahám Regina nagymamám kivételével – aki 1942-ben meghalt Nagybányán, – mindenki elpusztult a gázkamrákban. Kolozsváron lakó anyámat onnan deportálták Auschwitzba. Őt is a krematóriumban égették el.

Rosenberg Vasil-László története

A háború előtt családunk 10 főből állt. Apám, az 1881-ben született Rosenberg Sándor, anyám, Hermina (Heni), született Zikkermann, aki 1883-ban született, Béla, aki 1907-ben született, Elemér (Eli), aki 1909-ben született, Andor, aki 1911-ben született, Erzsébet (Böske), aki 1913-ban született, László, aki 1914-ben született, Béla családja, felesége Vilma (Feldman), aki 1912-ben született, gyermekeik, Ágnes, aki 1934-ben, és Irén, aki 1936-ban született.

1927-ig családunk Szatmáron élt. Apámnak élelmiszer-kereskedése volt. Abban az évben kivándoroltunk Belgiumba (Antwerpen). Ott apám vendéglős volt. 1931-ben Belgiumból visszatértünk Szatmárra, de Elemér és Andor ott maradtak. Béla 1932-ben megnősült. 1937-ben Böske nővérem is férjhez ment.

1935-ben családunk Nagybányára költözött. 1941-ben bátyámat behívták munkaszolgálatra. Én 1942 májusában a nagybányai parancsnokság alatt álló 110/10-es munkaszolgálatos egységhez vonultam be. Onnan áttettek a 110/3-as zalai egységhez. Kőfejtésen dolgoztunk. 1943 végén átvittek a katonai építkezéssel foglalkozó örkényi tábor csapatához. 1944. szeptemberében Budapestre szállítottak, hozzákapcsoltak egy egységhez, amit Nyugat-Magyarországra, Sopron környékére vittek. Ott átadtak a német katonai TODT szervezeteknek, német fegyveres katonák felügyelete alá. Embertelen körülmények között favágáson dolgoztunk a környék erdeiben. 1945 elején a mauthauseni táborba vittek. Ebben a táborban találkoztam Béla fivéremmel, és ettől kezdve a felszabadulásig együtt voltunk.

1945 áprilisában a Vörös Hadsereg előrehaladásával Gunskirchen táborába meneteltünk. Ott szabadított fel az Amerikai Hadsereg 1945. május 5-én. Az elszenvedett viszontagságok miatt nagyon beteg voltam. Bevittek az Amerikai Hadsereg kórházába, ahol 3 hónapon át intenzív és odaadó ápolásban részesültem. Ezután a fent említett testvéremmel 1945 .október elején Pozsonyon és Budapesten keresztül Nagybányára utaztunk.

Családunkból csak hárman tértünk vissza. Béla bátyám, Böske nővérem és én. Két Belgiumban maradt bátyámat, Elemért és Andort 1942-ben családjukkal Auschwitzba deportálták. Senki nem maradt közülük életben. Apám 1943-ban Nagybányán meghalt, és ott lett eltemetve a zsidó temetőben. Béla

napokat. Apámat betegsége miatt a nagy zsinagógába vitték. Amit csak lehetett odaadtam neki. Néhány nap múlva őt is behozták a gettóba. Anyám és Ernő bátyám már ott éltek. Így együtt volt az egész család. Néhány nappal később a legszörnyűbb körülmények között, állatiasan zsúfolt vagonokban megkezdődött a deportálás. Kassán át kelet felé utaztunk. Senki nem tudta, hova visznek minket. A vonat közeledett a haláltáborhoz. Az a szóbeszéd keringett, hogy dolgozni visznek. Birkenauba értünk. Lökdöséssel és ütésekkel kiszállítottak minket a vagonokból a számlálások terén (appel-platz). Itt az SS emberei puskákkal fogadtak,és meggyőződtünk róla, hogy mi vár ránk.

Éjjel zajlott a szelekció. A fiatalok jobbra. A balra tartókat többé nem láttuk. A zuhanyzó csarnokokban gázt eresztettek víz helyett. Néhány perc múlva már vitték a hullákat a krematóriumba. Azóta nem láttam a szüleimet. Borzalmas életkörülményeink papírra vetésére nincs mód. Naponta órákig tartó állás szinte meztelenül. Kegyetlen ütlegelések és elviselhetetlen kínzások. Sokan dizentériát kaptak s a gázkamrába vitték őket.

Később a mauthauseni táborba vittek. Borzasztó körülmények között, 186 lépcsőn kellett fölmennünk a hegyre, ahol a tábor feküdt. Nem sokan értek föl a hegytetőre. Az elöl haladók közül nem kevesen megbotlottak és elestek, az utánuk jövők eltaposták őket, és rajtuk vezetett az út. A hegyre való fölmenetelt állandó kegyetlen ütlegelések kísérték. Mauthausenben elválasztottak a testvéremtől. Én a 15-ös, ő pedig a 14-es blokkba került. Néhány nap múlva az ébensééi táborba érkeztem. Gyermekként a 15-ös barakk ifjúsági csoportjához kerültem. Itt különböző országokból voltak fiatalok. Az első nap pofonok közepette elrabolták tőlem a kenyér fejadagomat. Szanitécként az SS kaszárnyában dolgoztam. Elviselhető volt a helyzetem. A szobák takarításakor gyakran egy-egy falat kenyeret, hagymát találtam. Itt mintegy 50 napot töltöttem.

Ezután kőfejtésre osztottak be. A munka nagyon nehéz volt. Szerencsémre az amerikai légierő több ízben bombázta a kőfejtőt. Kint dolgoztam a vasúti pálya és a megrongálódott vagonok javításán. A munkanapok végeztével el kellett takarítanunk azokat, akik aznap kilehelték lelküket. Gyöngék, betegek, éhesek voltunk, és alig álltunk a lábunkon. A munkát, amit a felügyelők megköveteltek, nem volt erőnk befejezni, és így ütésekkel sújtottak. Az, aki nem élte meg a fenti dolgokat, nem képes elhinni. A fönti borzalmakat emberi zokogással nem lehet leírni.

Vasárnap délutánonként olykor találkoztunk a nagybányai barátokkal. Minden találkozón meggyőződhettünk egyre csökkenő létszámunkról. Itt emlékezem meg meggyilkolt barátomról, Berger Tibiről. Együtt voltam Lázárovits Bandival, Feldheim Lacival, Klein Lacival. Egyetlen reményünk az volt, hogy sikerül hazatérnünk, találkozunk családtagjainkkal és folytatni az életet.

A visszavonuláskor, – amikor a németek az ebenseei táborba transzportokat küldtek, – egy olyan csoport érkezett, amiben benne volt bátyám és a fia. Boldogságunk leírhatatlan volt. Később ők is elpusztultak. Az Amerikai Hadsereg fölszabadításáig a napok nehezen múltak. Kerülő utakon, kalandosan értünk haza. Sajnos nem vártak minket örvendező sorokban. Minden szerettünk ott maradt. Teljes családomból egyedül maradtam. Apám, anyám, és bátyám nem tértek vissza.

Rosenberg (Ábrahám) Olga története

A háború előtt családunk 6 főből állt: apám, Ábrahám Mose, 1893-ban született, jegyző volt, anyám Ábrahám (Jakab) Eszter, aki 1900-ban született, én, Olga 1923-ban születtem, Ábrahám (Kuperschmidt) Regina nagymamám, Szárá mostohaanyám, (Pollák), aki 1899-ben született, az 1938-ban született Klárika húgom, mostohanagyapám Pollák Jákov (születési évét nem tudom).

1928-ig Remetemező településen laktunk, ahol apám volt a falu jegyzője. Abban az évben Kővárgóvárra költöztünk, ahol apám

hónapig tartó kényszermunka után visszavittek Mauthausenbe. A sátortábor dugig volt, és nem maradt nekünk hely csak a szabad ég alatt. Nem kaptunk sem ételt, sem vizet. A fák kérgét és a mező füvét ettük. Azokon a napokon, mikor esett az eső, esővizet ittunk. Ebben a táborban csak zsidók voltak, kb. 15000.

Megkezdődött a halálutazás. Három szállítmánnyal a Gunzkirchen-i táborba érkeztünk. Nem volt sem ágy, sem szalma. Borzasztó piszokban a halottak között feküdtünk. Reménytelen és nagyon szomorú volt 1945. május 5-e, amikor az Amerikai Hadsereg felszabadított minket. A felhők szétszórása után csak a trauma maradt.

Az elpusztultak: apám, Perl Ferenc; anyám, Perl Fanni, fivérem Perl Dezső; fivérem, Perl Márton. Egyedül maradtam. Visszatértem Nagybányára. A Mauthausen-i tábor mellett munkára osztottak minket. Egy bizonyos idő után mindegyikünk kapott egy darab szappant, amikre az R.I.F. betűk voltak írva, ami a "Rheine Jiddisch Fetten" rövidítése. Csak a háború után tudtuk meg ezeknek a betűknek a döbbenetes jelentését. Borzasztó elhinni, hogy ezt a szappant használtuk, ezzel mosakodtunk és tisztítottuk meg magunkat. Nehéz megérteni és elhinni, hogy a németek ekkora aljasságra voltak képesek. Bizonyított tény.

Nehéz a következő sorok megfogalmazása, a gyerekkori emlékekkel való bánásmód, a "chéder" életének boldog napjai, amikor Alter rabbi szíjjal a kezében szemügyre vett minket és dübörgött hangja "Arain in cheder larnan" (Bejönni a terembe tanulni). A tanteremben elhatalmasodott a csend, mivel a rabbit tiszteltük. Az abc-t tanultuk. Néha arra a Polacsek bácsi diákjainak tett ígéretünkre is gondoltunk, hogy focizni fogunk. Ők erősebbeknek tartották magukat. De mi titokban megegyeztünk Niszin (Niszan?) rabbi diákjaival, hogy együtt fogunk játszani, és így az egyesített csapatunk erősebb lesz az Alter rabbi tanítványaiénál. és le is győztük őket 2-1 arányban. A meccset a Czinterem telkén tartottuk.

Ám mindez csak rövid ideig tartott. A zsidótörvények beiktatásával már nem tudtunk többé játszani. A deportáció megfosztott a tanulástól és a szabadságtól is, ha nem is örökre.

Családi feljegyzések

Családunk 1933-ban érkezett Nagybányára, Szigetről. A család hat főből állt. Apánk nehezen tartotta el faáru kiskereskedéssel a családot. Dávid-Dezső bátyámat 1943-ban deportálták Lengyelországba egy néhány főből álló csoporttal, mivel törvénytelen politikai tevékenységgel gyanúsították. Az éjszaka közepén átvitték a határon, és elnyelte őket a sötétség.

Hosszú idő után a tudomásunkra jutott, hogy veszélyes kalandok közepette visszatértek Erdélybe. Máramarosban telepedett le, és nem jött vissza Bányára. Apámnak megmondták, hogy hol található, meglátogatta,beszélt vele. Apám elmesélte a hajmeresztő történetet. Miután összpontosítottak minket a gettóban, módjában állt a gettóba érkezni.

Bara-Bella nővérem Bányán halt meg és lett eltemetve.

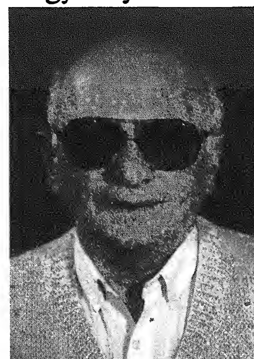
Meir (Márton) bátyámat behívták a Bánya-i X. katonai táborba, és személyi csicskása volt a tábort vezető Reviczky ezredesnek.

Én a Lecker cégnél voltam tanonc, amíg a zsidóellenes törvények életbe nem léptek.

Súlyos trauma és szomorúság maradt utánuk.

Rosenzweig Oszkár története

Április elején összegyűjtöttek minket Nagybánya téglagyárának területén.

Szűk határok közé zsúfoltak, melyekből kialakult a gettó. A fiatalok a szabad ég alatt voltak kénytelenek élni, hogy a helyek a felnőtteknek és az időseknek maradjanak. Így reméltünk jobb

Krasslitz városban voltam. 1945 április közepén kezdődött a halálmenet, ami 1945. május 8-ig, a Világháború utolsó napjáig tartott. Gyalog meneteltünk, amíg elérkeztünk egy Pilsenhez közeli faluhoz, ahol az Amerikai Hadsereg felszabadított minket.

Röviddel később a Landsberg-i hontalan táborba érkeztem. Onnan Erdély irányába utaztam, egy hat hetes út után érkeztem meg. 1945. október elején Kolozsváron telepedtem le. Ott férjhez mentem egy bányai zsidóhoz. 10 éven át tisztviselőként dolgoztam egy út és hídépítéssel foglalkozó állami irodában. 1947-ben született egyetlen lányom. 1962-ben alijáztam Izraelbe.

Neumann Zsiga története
(Bíró Ernő írása)

Neumann Zsiga Szinér-Váralján született. A húszas években érkezett Nagybányára. Markovits Palival együtt megvették a tönkrement Steiner és Erdős- féle kereskedést. Az István-épületben nyitották meg üzletüket. Kis- és nagykereskedésükben építőanyagot, vasárut és festékféléket árultak. Az üzlet szépen fejlődött, dogozóinak száma elérte átlagban a 15-20 főt, ebből kb. 40% volt zsidó. A Neumann-Markovits féle üzlet fejlődése egybeesett a Phőnix gyár nagyarányú építőipari beruházásaival, mivel az utóbbiak Neumann-Markovitséktól vásároltak építőanyagot.

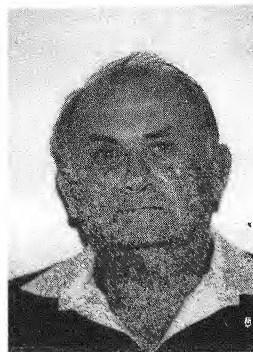
Az üzlet dolgozói a legtisztességesebb elbánásban részesültek. Fizetésük magasabb volt, mint a város más dolgozóié. Az év végén 13. fizetést is kaptak. Neumann Zsiga a hitközség keretein belül is aktív volt. Bőkezűen osztogatott pénzadományokat. Nagy támogatója volt a Keren Hájeszod-nak. 1936-37-ben földet vásárolt Erec Iszrálben.

Felesége, Neumann Paula aktív tagja volt a hitközség nőegyletének és a Wizonak. 1930-ban Erec Iszráelben is járt. Nem volt saját gyermekük, de örökbefogadtak 4 rokon gyermeket.

Neumann Zsiga és felesége nem tértek vissza Auschwitzból.

Perl Oszkár története

Az ember számára hihetetlen volt, hogy a fejünk felett torlódó felhők egy ennyire súlyos vihart hordoznak. Abban bíztunk, hogy a felhők más irányba fognak szétszéledni.

1944 áprilisában a sárga csillag feltűzésére kényszerítettek minket. Korlátozták a szabad mozgást. Csak napi néhány órát volt szabad az utcán tölteni.

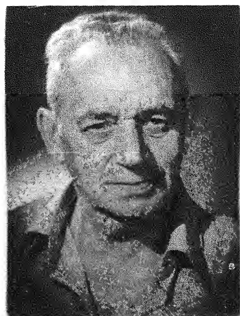
Rövid idő múlva be kellett mennünk a gettóba. Itt láttam a viharral teli felhők következményét. Voltak már halottak és öngyilkosságok is. Mi, a 8 fiatal kénytelenek voltunk a szabad ég alatt élni, és átadni eredeti helyünket az öregeknek.

Két három szállítmányban vittek minket marhavagonokban a Birkenau-i haláltáborba, nagyon nehéz feltételek közepette három napos utazással. A szelekció után a cigányok táborához érkeztünk. Napokig álltunk sorokban reggeltől estig appelt. Újabb szelekció után a Mauthausen-i táborba vittek egy mintegy három napos utazással. Sok halottat vettek ki a vagonokból, amikben úgy zsúfoltak minket össze mint szardiniákat a dobozokban.

A vonatoktól gyilkos tempóban meneteltettek minket, borzasztó ütések kíséretében, 186 lépcsőn felfelé, miközben elesett embereken haladtunk át. Megparancsolták, hogy a halottakat vigyük fel a táborba. Innen gyalog meneteltünk a Geisen-i táborig. (Ebben a táborban súlyos köveket kellett vinni a hátunkon. Ezt a szenvedést nem lehet leírni. Néhány nap múlva a Geisen-i táborhoz értünk.) Itt jobb volt a helyzet. Kaptunk ennivalót. Bejegyeztek minket, és nekem a 72047-es számot adták. Föld alatti folyosókat építettünk, és így jött létre a "Messerschmidt" repülőgépgyár. Nyolc

Muszkál (Smuel) Jenő története

Apám, Muszkál Lajos 1884-ben született, kereskedő, anyám Lenke. Öcsém és hugaim: Sári, Miki, Ernő, Piri és én – Jenő. Apám már 1930-ban meghalt. Anyámat és Piri húgomat elvitték a gettóba, majd onnan Auschwitzba, ahol elpusztultak. Ernő testvéremet és engem munkaszolgálatra hívtak be. Miki testvérem Bukarestben élt, ott vészelte át a háborút. 1945-ben találtam meg e két életben maradt testvéremet. Én 1945 május 4-én szabadultam, az Amerikai Hadsereg által. 1966-ban alijáztam Izraelbe feleségemmel, Jankával és fiammal, Judával. ma Holonban lakunk.

Ernő testvérem Kiryát Gát-on él feleségével és fiával, Miki testvérem kivándorolt az Egyesült Államokba és ott halt meg 1986-ban. Holonban, felesége, Kétti mellett temették el.

(Mély fájdalommal tudajtuk, hogy Jenő és felesége sincs már az élők sorában. A holoni temetőben nyugodnak.)

Muszkál Janka története

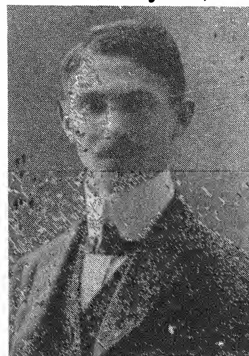
Apám, Klein Antal, kereskedő, anyám Feldmann Fáni. Testvéreim: Miklós, Ilonka, József, Karcsi, Helén, Sári, Adolf, Lajos és én, Janka. Nagybányán éltünk, onnan először a gettóba, majd Auschwitzba deportáltak minket.

Auschwitzból engem elvittek a Szudéták vidékére, egy Georgental nevű helyre, ahol repülőgépgyárban dolgoztam. 1945-ben a Vörös Hadsereg szabadított fel minket. Mikor visszatértem Nagybányára, Ilonkát, Józsit, Karcsit és Sárit találtam ott. Mindannyian kivándoroltunk Izraelbe. Józsi a felszabadítás után meghalt. A háború alatt meghalt anyám, apám, Helén, Adolf és Lajos.

Neumann Ági (Hegedüs) története
Monostor

Családunk három főből állt: apám, dr. Hegedüs Miklós, anyám, Hegedüs Erzsébet (Salamon), és egyetlen lányuk Ágnes. Szüleim rögtön Auschwitzba érkezésük után elpusztultak a gázkamrában. Csak én tértem vissza.

Apám 1926-ban telepedett le Kápolnok-Monostoron, ahol ügyvédi irodát nyitott. 1940-ig működött, amíg a zsidó ügyvédeket ki nem zárták az ügyvédi kamarából. Ő volt a település egyetlen ügyvédje. A közösség összes peres ügyét ő intézte, és fáradságot nem kímélve hozott hasznot minden hozzá fordulónak, többször anyagi ellenszolgáltatás nélkül. Anyám erős asszony és hűséges hitves volt. Minden gondot együtt oldottak meg. Egy időben titkárnőként szolgált az irodájában.

Én 1928. április 19-én születtem. 1934-1938-ig a monostori népiskolába jártam. 1938-1940-ig a kolozsvári középiskolában, 1940-1944-ig a kolozsvári zsidó gimnáziumban tanultam, ahol magyar nyelven oktattak.

1944. május elsején Monostoron összegyűjtöttek minket, majd a nagybányai gettóba vittek. Június 3-án érkeztünk Auschwitzba. Szüleimet elválasztották tőlem, és azóta nem láttam őket. Egy teljes évet töltöttem táborokban, különböző helyeken. Auschwitzban 1944 október elejéig voltam. Ezután 1945. január 15-ig Bergen-Belsenben voltam. Később 1945. március végéig a rochlitzi munkatáborban egy fegyvergyárban dolgoztam. Utána mintegy három hétig Németország szívében, a Berlin melletti

fekete, öves hosszú kabátban lépett a chüpe alá. Házasságkötése után szövészetet tanult, majd a város egyik üzemében kezdett dolgozni. Egy idő múlva elhatározta, hogy megnyitja a saját szövőműhelyét. Hamarosan kiderült, hogy a városban nincs szükség több szövődére, így 1922-ben vándorlásra adta fejét. A család először az erdélyi Baclanra költözött, majd Felsőbányára, és a végén 1930-ban Nagybányán kötött ki. A városba nagy "vagyonnal" érkeztünk. Megboldogult édesanyámmal, Cipórával, fiútestvéreimmel – Cvivel és a megboldogult Chájimmal, leánytestvéreimmel – Rachellel es Leával. Hinda leánytestvérem és megboldogult Zelig testvérem már Nagybányán születtek.

A család megélhetését a szövőműhely biztosította, amit édesapám Bányára költöztetett. A műhely termékei változatosak, a piaci kereslethez igazodóak voltak. Kezdetben tálitot, majd szövészeti cikkeket készítettek, anyagot, törűlközőt, asztalterítőt és hasonló árukat. A termékeket boltokban, nagyvásáron, illetve a heti keddi és pénteki vásáron árulták. A piaci árusítás a gyerekek feladata volt, mi foglalkoztunk a piacra érkező parasztokkal. Máig nem felejtem, amit apánk mindig mondogatott; "Amikor a gojoknak méritek az anyagot ne felejtsétek a teljes méretet és még egy picit hozzámérni!"

Megboldogult édesapám vizsnyici chászid volt, igy otthonunk és életmódunk nagyon vallásos volt. Az első években apám a nagy zsinagogába, később Laufer rabbi imaházába járt a családdal imádkozni. Édesapám Borsából magával hozta a Strejmel kalapot és a kabátot, de Bányán nem viselte őket. Legjobb emlékezetem szerint egy családtagnak, avarechnek ajándékozta, aki nehéz anyagi körülmények között élt.

Megboldogult édesanyám szintén nagyon vallásos volt, parókát hordott, ahogy ortodox nőknél szokás. Mai napig emlékszem arra a vitára, ami anyám, Lea testvérem és megboldogult Rachel testvérem között tört ki. Anyám lánytestvéreimnek ruhát rendelt egy szabótól, akinek a lányok kikötötték, hogy hagyjon a nyakrésznél kivágást. Otthon kitört a botrány. Végül apám azt az alkut ajánlotta, hogy tegyenek kapcsot a ruha nyakára így lehet így is úgy ís hordani.

Vallásos oktatásban részesültünk, ami magától értetődően szüleim vallásos-charedi nézeteit tükrözte. Mi, a fiuk, Talmud-Tórában és jesivákban tanultunk. A jesivai tanulmányokat illetően Chajim bátyámnak lehetősége adódott több intézményben is képeznie magát.

A vallásos oktatás természetesen társadalmi életünkre is rányomta bélyegét. Ebből csak két eseményt szeretnék kiragadni. Szombat kimenetelekor nagyon szerettünk Duvidl rabbinál vendégeskedni és a Melave Malka szertartáson résztvenni, amit ének, hegedűjáték es fuvola kisért.

Az 1942-44-es években Chajim bátyám katonai kimenőikor baráti körében, legjobb barátjával, a megboldogult Jakov Lauferrel, Laufer rabbi fiával Tórát tanult. Néha éjféli imát rendeztek, amiben minden ima és könyörgés Istenhez szól, hogy megszabadítsa Izrael népét az őt sújtó rendeletektől.

Leánytestvéreim vallásos oktatása főleg anyám kezében volt. Élénken él emlékezetemben, ahogy szombatonként anyám maga köré gyűjtötte a lányokat és barátnőiket, felolvasott nekik az atyák példázataiból, és amikor a nap lebukott együtt búcsúztatták imával a szombatot.

Anyám az orthodox hitközség asszonyainak a társasági körébe tartozott, legjobb barátnője Weiszné is ide járt, aki a "Weisz" fodrászat tulajdonosának a felesége volt.

A Holocaust előtt családom kilenc főből állt, akik közül édesanyám, három lány-, és két fiútestvérem nem tért vissza. Neveik sirkőre vannak írva. Áldott legyen emlékük.

Édesapám, Cvi testvérem és jómagam visszatértünk ebből a pokolból. Megboldogult édesapám 1966-ban halt meg és a petach-tikvai temetőben nyugszik.

visszavittek Matthausenbe, ugyanazon az úton, amin hoztak, egy SS-es kíséretében.

Három nappal azután, hogy visszatértem Hartheimből, újra folytatódott a menetelés, ez alkalommal Gunskirchen felé. Itt kezdett a tífusz terjedni közöttünk. Kimerülten, éhen-szomjan, tele tetvekkel meneteltünk az úton, SS-katonák és kutyáik sorfala között. Az utolsó három napban aztán eltűntek az SS-esek. Helyettük idős osztrák katonák álltak az út szélén, csőre töltött vadászpuskákkal, és szórakozásból lövöldöztek néha ránk. A menet közben elsuhant felettünk néhány repülő, nagyon alacsonyan, de nem lőttek ránk. Hogy ne ütközzünk a környék egyes részein állomásozó szövetséges csapatokba, mellékutakon, kis ösvényeken kellett gyalogolnunk. Így a Matthausentől Gusenkirchéig tartó 60 km-es utat kb. öt nap alatt tettük meg. Mikor falvakon keresztül vitt az utunk, néhány falusi kitett a háza elé vizeshordót, poharakat számunkra, de ha csak bármelyikőnk is megpróbált közeledni, rögtön lelőtték. Egyszer a katonák arra a parasztra is rálőttek, aki kitette a vizeshordót. A legborzasztóbb kín a szomjúság volt, főleg mivel az emberek a tífuszos láztól szenvedtek.

Egyszer már nem bírtam tovább, és kockára téve az életem, mikor a kísérő katona éppen másokra lőtt, gyorsan kiléptem a sorból és téptem egy kis útmenti tarlórépát, ami csökkentette valamelyest az éhemet és a szomjúságomat is. Csigák is szerepeltek az étrendemben, ha épp sikerült találnom egyet-kettőt. A menetelés közben rengeteg embert lelőttek, akiknek már nem volt erejük tovább gyalogolni, a holttesteket meg az út mentén hagyták. Én magam is egy lépésnyire voltam attól, hogy ilyen helyzetbe kerüljek. Eszméletlen voltam, mikor a halottak között hagytak az út szélén. Nem tudom, miért nem lőttek le, biztosan azért, mivel már halottnak hittek. A holttesteket, köztük engem is, a gusenkirchei tábor 5-ös számú barakkjába vitték. Négy fogoly kezdte elhordani az egy rakásba rakott, fadarabakhoz hasonlító holttesteket, mely rakásnak én voltam a tetején. Hirtelen magamhoz tértem. Lemásztam a rakásról és elkezdtem vonszolni magam a tábor felé. Kiabálásokat hallottam. Kiderült, hogy vöröskeresztes csomagokat osztogatnak – egy csomag 32 embernek. Ez szerdai, vagy csütörtöki napon történt. A rákövetkező pénteken, 1945 május 9-én, déli 12 órakor fel szabadultam.

Markovits Dezső és családja története (Nyires) (Frank J. írása)

Markovits Dezső 1876-ban született Nyíresen. A közösségében mindenki tisztelte és nagyra értékelte őt. Különösen a Chevrá Kádisában és a hitközségben dolgozott aktívan. Nagyon vallásos ember volt. Ügyelt rá, hogy legyen megfelelő sakter és mikvé tahara (fürdő) a hitközségen belül. Gyerekeit arra nevelte, hogy a Tóra útját kövessék. Feleségével együtt nagy szeretetben nevelték fel gyermekeiket; Fridát, Hánit, Fánit és Joszefet. Mindannyian Auschwitz áldozatai lettek.

Háni lányuk Weiss Béla felesége volt. Három lányukkal, Ibollyal, Szaszival és Blimuval együtt Auschwitzban haltak meg. Az életben maradott gyermekek: Benjámin és felesége, Kató, New Yorkban élnek, Piri, Lion és Feibel is az Egyesült Államokban laknak.

A Moskovits család (szövész) (irta Saul Moskovits)

Családom 1930-ban érkezett Nagybányára. Édesapám Borsából, Máramarosról való. Ifjúkorában a környék jesiváiban tanult, míg az Első Világháborúban be nem hívták az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregébe. Édesanyám Magyarországról, Balassagyarmatról származik

Az I. Világháború idején édesapám katonaként érkezett Balassagyarmatra, és édesanyám jegyeseként hagyta el a várost. 1921-ben Borsában összeházasodtak, apám a helyi hagyományokhoz hűen Strejmelben,

Úgy éreztem, hogy ez az étel adja meg nekem a továbbéléshez szükséges erőt.

A pár matthauseni napot a vezetőség szolgálatában töltöttem el, saját kezdeményezésemre és a főkápó beleegyezésével számtáblákat készítettem, néhány kenyéradagért cserébe. Ezután újra folytattuk a gyaloglást és elértük a Duna partját. Csónakon szeltük át a folyót, és Melck városát megkerülve érkeztünk a táborba. Ebben a városban volt néhány háborús üzem, élükön a "Messerschmidt"-tel, amely repülőket gyártott. A Szövetségesek naponta kétszer bombázták a várost és nagy részét elpusztították. A koncetrációs tábort is bombázták egyszer, minek következtében több ott tartózkodó nagybányai meghalt, Stössel Árpád, Friedmann Mose, Rosenfeld Bubi, és mások, akiknek neve kitörlődött emlékezetemből. Melckből visszagyalogoltunk Matthausenbe. Az úton az SS-katonák mindenkit, aki kicsit lemaradt a csoporttól, lelőttek. Három napig meneteltünk, étel, ital nélkül. Az osztrák parasztok minden fogolyra rálőttek, aki a földjükhöz közeledett. Átfagyva, éhezve, tele tetvekkel és a végsőkig kimerülve értünk Matthausenbe. Több órát kellett rendezett sorokban a központi téren állnunk és várnunk, hogy a papírmunkákat elvégezzék. Ezután sötét, ablaktalan barakkokba tereltek minket, ahol pihenhettünk. Matthausenben ez volt az egyetlen hely, amelyben nem voltak emberek, mivel a tábor teljesen tele volt.

Márciusban, vagy áprilisban mintegy ezer főnyi csoportot, köztük engem is, elvittek a táborból. Az utat végig jég fedte, nagyon nehezen tudtunk rajta menni, annyira csúszott. Egy néhány km-es gyaloglás után lépcsőkhöz értünk. 103 lépcsőfokon kapaszkodtunk fel. A kápó, miközben a lépcsőn ment fel, meglökött egy embert, aki legurult a lépcsőn, s mire leért, már nem volt benne élet. A lépcső tetején töltés volt és vonatsínek. A síneken egy tíz vagonos vonat várt ránk. Minden vagon mellett állt egy SS-es.

A vagonok ajtajai kinyíltak, és mindegyikbe 100 embert zsúfoltak be. A vonat megindult le a hegyről, Gunsen felé, ahol 107-109-es típusú repülőgépeket gyártottak. Itt dolgoztunk, együtt olyan polgári munkásokkal, akik "megbízhatatlanok"-nak voltak bélyegezve, köztük voltak szocialisták, kommunisták, katolikus papnövendékek, homoszekszuálisok, betörők, gyilkosok, akiket a börtönökből hoztak ki, hogy ebben a gyárban dolgozzanak. Néha felrobbantották a gyár bejáratához vezető alagutakat és utakat, valamint a vasúti síneket is, amelyeket nap mint nap javítanunk kellett. A repülőgépek robbantásai után visszakerültünk Matthausenbe. Az élelemellátás teljesen rendszertelen volt, amely növelte az éhséget és az elhalálozottak számát. Én a gyárban dolgoztam, mint villamossági szakember. A mérnök, egy osztrák szocalista látott el a munkához szükséges papírokkal. A papírok között minden nap találtam két szelet, margarinnal megkent kenyeret. Ez mentett meg az éhhaláltól. A robbantások után sokan meghaltak.

Matthausenben talákozhattunk foglyok-kal Európa minden tájáról, és koncentrációs táborából, köztük Teresenstadtból is, gyerekek is, öregek is egyaránt. Táskákkal és bőröndökkel érkeztek, és úgy tűnt, hogy csomagjaikban ennivaló is van. Miközben őket figyeltem, hirtelen hallottam, hogy a hangszórókban a 117035-ös számú rabot szólítják azonnal a főkapuhoz. Megdöbbenve hallottam a számomat, és nagyon megijedtem. A kapuhoz érve egy kápó várt rám, aki barátságos hangon megkért, hogy kövessem. Először a ruharaktárhoz vitt, ahol rongyaimat rendes, új ruhákra cseréltem. Ezután újra mondta, hogy kövessem. Visszamentünk a kapuhoz, ahol egy SS-katona várt rám. Egyetlen szó nélkül a vonatállomáshoz vezetett. Egy polgári személyvonat futott be és mi felszálltunk rá. A Hartheim-i megállóban szálltunk le, és egy nagy kastélyhoz mentünk, amely – úgy tűnt – teljesen elhagyatott. Egy kis kunyhóban generátor állt. Ez volt az a hely, ahol élő embereken kísérleteztek, és a kísérletek után egyszerűen elégették azt, ami a testekből megmaradt. Mint elektronikai szakember, az én munkám volt szétszedni a generátort és az egész felszerelést. Másnap

gumigyár volt. Az igazi áldozatok végül azonban a foglyok lettek, mivel az SS-katonák elbújtak a bunkereikben, amelyek fedezéket nyújtottak nekik, de a rabok teljesen védtelenek voltak. Így kb. 200-an meghaltak, több százan pedig megsebesültek a bombázások következtében. Mengele ekkor már nem volt Auschwitzban.

Az utolsó nagy szelektálásba, amelyet az ünnepek előtt hajtottak végre, apám is belekerült. Minden próbálkozásom ellenére sem sikerült őt kimentenem, és végül elégett a krematóriumban. Rám szabták ki azt a nagyon veszélyes feladatot, hogy egy, Auschwitztól néhány km-nyi távolságra lévő, fel nem robbant bombát semlegesítsek. A kápó, aki kiválasztott eme feladat elvégzésére, biztos volt benne, hogy ezt nem fogom túlélem. Mégis sikerült véghezvinnem a megbízatást, és épségben visszatértem a táborba.

1945 január 17-én éjszaka az Appelplatz annak a tűznek a fényében fürdött, melyben a tábor összes iratait elégették. Másnap megkezdték a tábor kiürítését. A nagy felfordulásban feltörték a ruharaktárat és mindenki magára vett annyi új ruhát, amennyit csak bírt. Ezután a rabok ötös sorokba rendeződtek és megkezdődött a halálmenet 1945 január 18-án éjjel, hatalmas hóesés és vihar kíséretében. A hó mintegy 40-50 cm-es magasan állt, de jól fel voltam szerelkezve. Lábamon új cipő, rajtam takarók, kabátok, táskámban konzervek. 3-4 órányi járás után ez a nagy felszerelés, amit magamon cipeltem, már nagyon nehézzé vált és csak akadályozott a menésben, így aztán lassan-lassan megszabadultam minden egyes darabtól. A menet közben a partizánok tüzet nyitottak ránk, mert azt hitték, hogy német katonai egység vagyunk. A sorok felbomlottak, a menetelők az út szélén kerestek maguknak menedéket a lövések elől. Sokan meghaltak vagy megsebesültek. A sebesülteket a német kísérők azonnal, ott helyben lelőtték. Késő délután egy nyitott focipályára értünk, ami rögtön tele lett az emberekkel, mintegy 20.000-en gyűltek ott össze. Mindenki a hóra rogyott, és azon nyomban elaludt. Néhányan megfagytak reggelre. A menet folytatódott és nemsokára vonatsínekhez értünk, ahol megállítottak minket, és arra kényszerítettek, hogy leüljünk a hóba, hogy az SS-esek tudjanak őrködni felettünk. Egyszercsak jött egy mozdony, amely egy fedetlen vagont húzott maga után, amelyen forró leves, és mennyei ízű krumplival teli tartályok voltak. Ezután az evés után sok idő telt a legközelebbi étkezésig.

Napokig tartó menetelés után, étlen-szomjan értünk egy vonatállomásra. Ide érkezett egy nyitott vagonokból álló vonat, amelyeken egy méter magasan állt a hó. Az ajtók nem nyíltak ki. Az SS-esek végül a puskatusok és a kutyáik segítségével mindenkit felszállították a vagonokra. A gyengéket egyszerűen feldobták. Egy helyen, ahol a vonat épp egy híd alatt állt meg, az ottaniak sajtot, kenyeret, almát, sálakat, kesztyűket, gyapjúsapkákat, fülvédőket és más dolgokat dobáltak le nekünk a hídról. Megkérdezték hogy kik vagyunk és honnan jövünk. Így tudtuk meg, hogy Csehországban vagyunk. Mikor elértük a cseh-osztrák határt, leszállíttottak minket a vonatról és folytattuk a menetelést.

Egy éjjel, mínusz tizennyolc fokos hidegben érkeztünk meg, rendezett sorokban a matthauseni koncentrációs táborba. Szenvedtünk a hidegtől, az ájultságig fáradtak voltunk és nagyon éhesek. A rendezett sorokban az emberek állva elaludtak, s voltak olyanok, akik álmukban megfagytak. Az előtt az épület előtt álltunk, amelyben – legjobb tudomásunk szerint – le fogunk zuhanyozni, át fogunk öltözni és le is fognak fertőtleníteni minket. Hosszú órákon keresztül kellett ott állnunk, minek következtében ezrek fagytak halálra. Csak mintegy 700-an maradtunk, akik túléltük e szörnyűséget. Másnap betereltek minket egy fapadlós terembe. Ránkparancsoltak, hogy mindenki feküdjön az oldalára a padlón, így mindannyian befértünk a terembe, amely teljesen megtelt velünk. Azon az éjjel úgy aludtam, mint soha máskor. A kápó kiabálására és ütéseinek zajára ébredtem. Kaptunk valami meleg folyadékot, ami tele volt krumplival.

kényszermunkát. 1945 elején gyalog vittek vissza Mauthausenbe. Egy Weltz nevű helyre érkeztünk, ahol az Amerikai Hadsereg fölszabadított. Néhány hónapig ott maradtam. Ott tudtam meg, hogy a bátyám életben van. Beteg és gyönge voltam, és a kórházban feküdtem. Utána átadtak a Vörös Hadseregnek. Végül gyalog és vonatok tetején érkeztem Nagybányára.

Lustig Baruch

A Nagybányára bevonuló magyar katonai egységeket a város magyar lakói virágokkal és köszöntőkkel fogadták. A magyarokkal együtt azonban a városba értek az antiszemita törvények, és a kötelező levente-szolgálat is. A törvény kimondta, hogy választani lehet a levente-egységben való szolgálat, illetve a hadiüzemi munka között. Családom döntése alapján én végül a hadiüzemet választottam. Így Budapestre kellett utaznom, ahol a csepeli "Messerschmidt" repülőgépgyártó üzembe osztottak be. Itt láttam életemben először repülőgépet. Ekkor 16 éves voltam. Mint szakmunkást osztottak be, és a fizetésemet is e beosztás alapján határozták meg. A gyárban csak kevés zsidó dolgozott és nem volt antiszemitizmus. Voltak hamis irataim "Levandovszki" néven, amelyek segítségével hallgathattam előadásokat a polgári főiskolán. Beléptem a Vasas Sportklubba is.

Az Első Világháborúban kiemelkedő katonai szolgálatot teljesítő zsidókra ekkor csak néhány antiszemita törvény vonatkozott. Nem kellett például a sárga csillagot viselniük, és a mozgásszabadságukat sem korlátozták. Ez tette lehetővé, hogy apám Kolozsvárra utazzon és ott dr. Kastnerrel találkozzon, minek következtében nagyapámat, nagybátyámat és annak egész családját egy kolozsvári öregek otthonában helyezték el, ahonnan nem deportálták őket.

Apámat, mint különleges jogokkal rendelkező egyént kinevezték parancsnoknak a gettó területén. Éjszakánként kiszöktünk a gettóból a közeli falvakba, ahol a parasztoktól aranygyűrűkért élelmet vásároltunk. Mikor az első transzportot kezdték szervezni a gettóban néhány fiatal összefogott, hogy kiszökjenek és csatlakozzanak a partizánokhoz. Apám megtiltotta, hogy velük tartsak.

Hajnalban érkeztünk Birkenauba, onnan pedig továbbutaztunk az auschwitzi "C" táborba, ahol a cigányok voltak elhelyezve. Apám a garázsban dolgozott, ami elég nehéz munka volt. Éjszakai műszakban dolgozott. Engem homokásásra osztottak be, amely nem volt túl nehéz. Az idő nagyrészében nem is dolgoztunk, csak mikor a tábor egyik tisztje közeledett, láttunk szorgalmasan neki a munkának. Az én blokkomban a "király", egy belga kápó, homoszekszuális volt. Mivel beszéltem franciául, elég jó kapcsolatba kerültem vele. 1944 augusztusában már világosan lehetett tudni, hogy az oroszok közelednek Auschwitz felé, ugyanis hallottuk az ágyúkat. Bekerültem egy különleges büntetőegységbe (Straf-kommandó), melynek munkájához a szadista fizikai kínzások szervesen hozzátartoztak. Cementes zsákokat kellett a hátunkon cipelni, minden egyes zsák 50 kg-ot nyomott. A zsákokat két ember jó nagy erővel dobta a hátunkra. Én ott helyben összeestem, mire elkezdtek verni. Emberfeletti erőfeszítéssel álltam lábra, mire az ütések abbamaradtak. Ezt kellett nap mint nap elviselnünk, naponta majdnem 24 órán keresztül. Furcsa módon azonban hozzászoktam eme kínzásokhoz. Már nem estem össze, mikor a zsákot a hátamra dobták, és amint az landolt a hátamon, elkezdtem futni a keverőgép irányába, amely mintegy 20-40 méternyire állt onnan. Az ütések azonban nem maradtak abba, akár mentünk, akár futottunk.

1944 őszén a krematóriumok beszüntették működésüket és már nem voltak szelektálások sem. Megkezdődtek a bombázások Auschwitz környékén, melyek célpontja a "Bohne"

utazás öt napig tartott. Egy Raitzenburg nevű helyre értünk, ahol kilenc hónapot töltöttünk. Hendus kényszermunkán dolgozott alkatrészek összeállításában. Manci hajócsöveket állított össze. Juci repülőgépszárnyakat rakott össze, a "Tomsenko" gyárban, az Elba partján. Hendus munka után a konyhában dolgozott, így amikor visszajött, mindig hozott nekünk valamit enni.

1945 március végén egy nagy bombázás miatt el kellett menekülnünk, és még ugyanaznap este az angolok felszabadítottak minket! Amerikai oldalra vittek és egy moziban töltöttük az éjszakát. Másnap egy házból kikergették a németeket és a Hefligeknek adták át az épületet. Május 4-én vége lett a háborúnak, az emberek az utcára mentek, az ismerősöket keresni. Mi Erdélybe tartottunk, ami most Romániához lett csatolva és így sehol sem voltunk nyilvántartva, segítséget sem találtunk. Végül három román férfi segített nekünk, szereztek egy stráfszekeret két lóval, így elindultunk Prága irányába. Az úton a stráf elromlott, egy ló beteg lett. Kétségbeesett helyzetben voltunk, amikor egy orosz tiszt jött a segítségünkre. Felrakott bennünket a vonatra, amivel Prágába érkeztünk.

Prágában az állomáson már várták a deportáltakat, és 24 órán át működtettek egy kantint, ahol vajas kenyeret és tejet kaptunk. Szállást és papírokat is kaptunk, amik igazolták, hogy szabadok vagyunk. Végre Budapestre érkeztünk, ahol nagybányaiakkal találkoztunk! Ők mondták nekünk, hogy a Lax fiuk otthon vannak, unokatestvéreinkkel, Jánkival, Rudival és Árival.

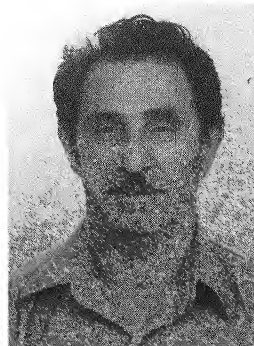
Lax Chaim Izrael története
Monostor

Apám Monostoron élt, vágómarha és báránykereskedelemmel foglalkozott, amivel Nagybánya környékét látta el. Földbirtoka is volt és cséplőgépei. Tisztességesen kerestünk. én 1925-ben születtem a városkában és a monostori rabbi jesivájában tanultam. Később csatlakoztam apám üzletéhez. Családunk 7 főből állt. Szüleim, nővérek és fivérek.

Május 3-án összegyűjtöttek a monostori zsinagógában. Onnan szekereken a borpataki gettóba vittek. Ott mintegy 10 napig voltunk. Onnan gyalog Nagybányára vittek, ahonnan Auschwitzba deportáltak. Auschwitzban kb. 10 napig voltam. Onnan Varsóba szállítottak, ahol 1944. júliusát és augusztusát töltöttem. Amikor a front közeledett, a müldorfi táborba vittek minket, ahol 1945. áprilisáig voltam. 1945. május 3-án szabadultam föl. Tifuszos voltam és mintegy két hónapig kórházban feküdtem. Amikor visszatértem Monostorra, megtaláltam négy hazatért nővéremet.

Liebermann Mose története

Nagybányán születtem, és ott éltem az 1944-es deportálásig. Teljes családomból (szülők és nyolc gyermek) négy testvér tért vissza.

A nagybányai gettóban körülbelül két hétig voltam. Sokat éheztünk. Teljesen el voltunk zárva a világtól. A vagonban mintegy 80-an voltunk. Nem volt lehetőségünk aludni vagy pihenni, és nem tudtunk mosakodni. A nálunk levő kevés ételt nem mertük megenni, mivel nem tudtuk hová utazunk, és mennyi ideig tart az utazás.

Reggel érkeztünk Auschwitzba. Mindenünket kénytelenek voltunk a vagonban hagyni. Azonnal szelekción mentünk át, s nem tudtuk mi folyik és mi célból. Csak később tudatták velünk, hogy egy részünket halálra ítélték a gázkamrákban. Családomból csak hármunkat osztottak be munkára. Mikor a haláltáborba vetettek minket, már tudtuk a valóságot. Csak három napot töltöttem Auschwitzban. Egy napot Birkenauban, ahonnan Mauthausenbe szállítottak, és onnan vittek munkára. Ekkor együtt voltam a bátyámmal. Ezek után egyedül maradtam.

Mauthausenből Gönzkirchenbe vittek, ahol egy számmal megjelöltek. 10 hónapig végeztem Gönzkirchenben mezőgazdasági

másokkal együtt a kanizsai internáló táborba vitték. Onnan deportálták Auschwitzba.

Emlékezetem szerint szüleim háza a város munkaszolgálatosainak fontos központja volt. Szüleimnél mindig nyitott és meleg otthont találtak, ahol mosakodtak, rokonaiknak telefonáltak, meleg kávét ittak, és általában sok biztatást kaptak és szívélyes fogadtatásra leltek.

A nagyváradi gettóban voltam, ahol 28.000 zsidót zsúfoltak össze. Ebből a gettóból vittek 1944 júniusában Auschwitzba. Onnan szállítottak kb. 350 nővel Nürnberg városba, amit rengeteget bombáztak. Ott a Siemens-Schuckert gyárban dolgoztam. A csoport egy részét (köztük engem) a csehszlovákiai Hilesvi városba vittek. Ott dolgoztunk egy fegyvergyárban 1945 május 5-i felszabadításunkig. A felszabadulás után az Amerikai Hadsereg pilseni szállodájában dolgoztam. Onnan érkeztem Münchenbe, ahol a Joint szervezetnél munkálkodtam. 1947. júliusában érkeztem az Egyesült Álamokba

Lax Piri leírása, (Monostor)

Apám állatkereskedő volt, Jákovnak hívták. Lax Cháim Izráel nagyapám legkisebb fia volt.

1918-ban nősült. Anyámat Verának (=Dvora?) hívták. Hat gyermekük született. Ábrahám fiuk 10 hónaposan meghalt. Utána született Hendus (1921), Manci (1924), Tuli (1925), Juci (1927) és Piri (1928). 1939-ben, 43 évesen meghalt anyám, maga után hagyva kis árváit. Nagyobb nővérem, Hendus nevelt minket odaadóan. Anyánk helyett anyánk volt, feláldozta értünk az életét.

És akkor jött a Második Világháború. Apám barátságban volt a falu jegyzőjével, Ábrahám Adriánnal. Az ő apja volt a falu katolikus papja. Felajánlotta, hogy gondoskodik rólunk, ha elrejtőzünk, de apám nem merte megtenni.

1944 május 4-én kezdték összegyűjteni a falubeli zsidókat először a zsinagógába, majd az iskolába. Monostoron 50-60 család lakott. Addig tartottak mindenkit fogva az iskolában, míg a odahozták a környék falvaiból az összes zsidót. Később a csomagokat és a batyukat szekérre rakták és gyalog meneteltünk Borpatakig, ahol felállították a Nagybánya környéki falvak, Felsőbánya, Somkút és Monostor zsidó lakosságának gettóját. Május végéig, Savuot utánig ott voltunk.

Onnan gyalog meneteltünk 25 km-t., Nagybányára, a vasúti sínekhez. A marhavagonokba vagononként 70 embert zsúfoltak. Néhány napos utazás után az éjszaka közepén érkeztünk Auschwitzba. Elválasztottak apámtól és anyámtól; négyen nővérek együtt maradtunk. Hendus mindent, ami módjában állt, elkövetett, hogy egy kis ételt szerezzen nekünk, ami ételmaradék volt, kenyérhéj.

Három hónapot töltöttünk Auschwitzban, a tábor 20-as blokkjában. Ez egy átmeneti tábor volt. Mózes Jenőtől, egy monostori embertől, akivel a táborban találkoztam, megtudtam, hogy apámat és Tuli bátyámat mezőgazdasági munkára vitték. Akartam küldeni egy kis ételt Mózessel, néhány sort írtam és átdobtam a csomagot a kerítésen Mózes mellé. Egy német nő meglátta ezt és jelentette az SS embereinek. Létszámellenőrzéskor (appel) megjelent egy SS ember és kihirdette, hogy az a nő, aki a csomagot dobta, álljon ki a sorból. Féltem és nem álltam ki. Az SS ember azt mondta, hogy ha az, aki dobta, nem áll ki, ki fog állítani minden ötödik nőt a sorból és lelövi. Ekkor kiálltam a sorból és elvittek a kapu felé. Ott bottal úgy megvertek, hogy néhány napig nem bírtam fölemelni a karomat. Mikor a nővéreim láttak visszatérni a blokkba, boldogságuk leírhatatlan volt. Az arckifejezésüket amíg élek, nem felejtem el.

Augusztus 20-án kiválasztottak kb. 3000 nőt az 1-es blokkba való átköltöztetésre. Ez a blokk volt az utolsó állomás a krematórium előtt. Arra kényszerítettek, hogy minden ruhánkat levessük és úgy álljunk ott meztelenül, mint az újszülöttek. Utána kabátokat kaptunk és vonatra raktak minket. Az

nem vonultam be. 1944-ben elvittek a vasútállomásra. Anyámat, nővéremet és engem vagonokba raktak, melyek szarvasmarháknak voltak szánva. Szörnyű zsúfoltság volt. Nehéz volt lélegezni. Nem volt hol végezzük a szükségleteinket. Amikor a vonat megállt, adtak nekünk vizet. Amikor Auschwitzba értünk és a németek kiabálása kíséretében leszálltunk a vagonból, anyám azt mondta, hogy mindig maradjunk együtt összekapcsolódva. Hárman erősen összekapcsolódtunk. Hirtelen jött egy tábori dolgozó, erővel megragadott, elvitt anyától és megparancsolta, hogy egy másik csoporttal menjek. Ez volt az utolsó pillanat, hogy láttam anyámat és nővéremet.

A birkenaui táborba érkeztem. Minden ruhámat elvették tőlem a cipők kivételével. Leborotválták a hajamat és csíkot jelöltek a fejem közepére. Bevonultattak a barakkba és csoportokra osztottak. Minden csoportnak volt egy kápója. Auschwitz-Birkenauban mintegy másfél hónapig voltam. Ezután a mauthauseni táborba vittek. Egy idő után a melki táborba költöztettek. Az idő nagy részét ebben a táborban töltöttem, egy fegyvergyárban dolgoztam, amit a németek a föld alá építettek. A csoport, amihez tartoztam, betonfalakat öntött. A munka nagyon sürgős volt, és gyilkos tempóban kellett csinálni. Az étel nagyon szűkös volt, zavaros leves, egy kis szelet kenyér naponta. Kiváló munkások kaptak napi öt cigarettát. Én ételre cseréltem. A tarifa szerint egy cigaretta egy adag levessel egyenlő, két cigaretta értéke egy adag kenyér. A cserék jelentős mértékben segítették fizikai fennmaradásomat.

Egyik nehéz emlékem a cipőim elvétele. Helyettük facipőket kaptam. Ezek feltörték a lábam. Rongyokba tekertem a lábaimat. Nagyon hideg volt és embertelenül megbetegedtem. Bevittek a rendelőbe. Egy magyar orvos, aki gyógyszert adott, azt tanácsolta, hogy azonnal menjek ki a gyengélkedőből. A rendelőbe jövők közül senki sem kerül ki élve. Így kijöttem a rendelőből. Másnap az Appel órájában hordható lábbelit kaptam. Ők ketten – az orvos és a cipőm kicserélője – megmentették az életemet.

Amikor a háború a végéhez közeledett az ebenseei táborba szállítottak, ahol felfoghatatlanul borzasztó feltételek uralkodtak. Az emberek szédítő tempóban haltak éhen. A németek terve az volt, hogy kiirtják a tábor lakóit. Szerencsénkre megérkezett az Amerikai Hadsereg a hatalmas tömeggyilkosság előtt.

Amikor az amerikaiak megérkeztek a legrosszabb testi állapotban voltam. Erőtlenül feküdtem és újra megmentették az életemet. A rabok elhulltak az ameriakaiak által bőségesen osztott étel miatt, minthogy a kritikátlan evés sokak megbetegedését okozta, akiknek a teste nem volt képes elviselni az ételt. Én fokozatosan kaptam az élelmet, míg megerősödtem és képes lettem normálisan enni.

Az amerikaiak ápoltak amíg lábra bírtam állni és el tudtam kezdeni tevékenykedni. Ekkor visszatértem Nagybányára. Itt derült ki véglegesen, hogy anyám és nővérem elpusztult a Shoában. Nagyváradon a Jointnál dolgoztam. Egy idő után alijáztam Izraelbe.

Legman Klára története (Barna)

Apám, dr. Barna Samu, ügyvédként dolgozott a zsidóellenes törvények életbe lépéséig. Én 1933 augusztusában elhagytam Nagybányát és Nagyváradra költöztem, miután férjhez mentem dr. Niszel Nándor vegyészmérnökhöz. Minden nyáron meglátogattam szüleimet Bányán. Apám a hitközség keretében tevékenykedett, és anyám szintén igen aktív volt a hitközség női szervezetében.

János testvérem a nagybányai zsidó liceumban tanult, amíg csak ez lehetséges volt. Később titokban csatlakozott a nagybányai "Hasomer Hacair" csoporthoz. Ennek következtében a hatóságok letartóztatták és elvitték a kistarcsai internáló táborba, ahol majdnem egy évig fogva tartották és letartóztatásban volt. A Kistarcsán fogva tartottak közül emlékszem Lengyel Jancsira, Lőw Palira, Hirsch Klárira. Apámat és fivéremet még a gettósítás előtt elfogták, és

a többiekhez képest, mivel a kisgyermekes családokat előnyben részesitették és a ciprusi angol hatóságok hamarabb engedték át őket Palesztinába.

Ahogy Haifa kikötőjébe érkeztünk, férjemet – meséli Eszter – azonnal a frontra vitték, hogy részt vegyen az 1948-as felszabadító harcokban.

Romániából Izraelbe utazásunk tehát két évig tartott. Leirhatatlan nehézségeken mentünk keresztül, és az egész utazásunk alatt a "Joint" és a U.N.R.A. segitette a hozzánk hasonló helyzetbe lévőket.

Ma viszont örömmel mondhatjuk, hogy a szabad Izrael állampolgárai vagyunk.

Lébi Herman leírása
Az ukrajnai közös sír

Lébi Herman szemtanúja volt sok, legszebb éveiben járó fiatalember szenvedéseinek, akik hosszú kínzások után visszaadták lelküket a Teremtőnek az ukrajnai Novo-Mirben, és egy közös sírban temették el őket. Közöttük volt 16 nagybányai, és a város környékéről származó fiatal is:

Gotteszman Bumi (Sikárló)
Gotteszman Joni (Sikárló)
Polllák Pityu
Guttmann Jenő
Lébi Joszef
Gabányi Pista
dr. Rosenberg Simon
Berger Lébi
Roz- kisbolt-tulajdonos
Herman Zsiga
Herskovits Beri
Katz Marcel
Sichermann Sándor
Klein-testvérek (Felsőbánya)
Bernát Dezső
Miller Jenő

Sok anya, gyerek, és testvér megsiratta és gyászolta őket, mígnem ők is, legalábbis nagy részük, a Vészkorszak áldozatai lettek.

Levavi Mordechai (Herz) története

Apám, Herz Jákov borszakértő volt, ami zsidóknál ritka foglalkozás. apám a szakmájában dolgozott Nagybányán. Anyám, Éva, Belkov városban, Lengyelországban született. Az Első Világháborúban érkezett Nagybányára és férjhez ment apámhoz. Etel lányuk (Cipóra) 1924-ben született, én pedig 1926-ban. Amikor egyéves voltam apám meghalt agyhártyagyulladásban. A családfenntartás terhe anyámra hárult, aki varrásból tartotta el családját. Anyám vallásos asszony volt, gyakran látogatta a zsinagógát. Szombat este David Laufer rabbi házába látogatott és hallgatta a hegedűjátékot, amint a rabbi csodálatba ejtően játszott. A városi iskolában tanultam, ahol zsidó és nem zsidó gyerekek együtt tanultak. Délután a héderben tanultam Mózes öt könyvét és egyéb szent tanulmányokat Alter tanárnál. Amikor befejeztem az állami iskolát, szakmai középiskolába mentem tanulni deportálásomig. Nővérem világi iskolában tanult, és külön judaizmust.

Amikor kitört a világháború súlyos élelemhiány lett. A kenyér más anyagokkal lett keverve, például kukoricahéjjal. 1944-ben létrejött a gettó a téglagyárban. Az éhség a gettóban is felütötte fejét, a zsidók többsége kenyérre éhezett. Azokon a helyeken, ahová a zsidókat elhelyezték, nem volt fedezék az eső elől. Áztunk és éjszakákon át nem aludtunk. Néhány család, főleg az orvosoké, öngyilkos lett a gettóban. Úgy tűnik, ők látták a ránk váró keserves jövőt. Volt néhány nem zsidó barátom, akik nagyon sírtak, amikor bevittek a gettóba. Egyikük magát veszélyeztetve ételt hozott nekem, míg meg nem tiltották neki a bejövetelt a gettóba. A fiatalok egy részét elvitték Reviczky kapitány kezdeményezésére munkaszolgálatra, és így megmenekültek a koncentrációs és haláltáborba jutástól.

Szerencsétlenségemre még túl fiatal voltam,

kislány kiabált ki: "Anyu! Gyere, ments meg, a krematóriumba visznek!" Ekkor az autó elindult. A kislány anyja rohant az autó után, ami már eltávolodott. Az anya a magasfeszültségű kerítés felé futott, hozzáért a drótokhoz, áramütést kapott és ott, helyben meghalt. Ez a látvány annyira megrázott, hogy hosszú időre megbetegedtem.

Később átszállítottak a weiszwaszeri táborba. Ott az izzólámpagyárban dolgoztam. Szörnyű forróságban kellett az izzókat fordítgatni. Néhány hónappal később egy nehéz, erőltetett menetben gyalogoltunk. A mező füveit- gyomjait ettük. Megérkeztünk egy vasútállomásra, ahol felszállítottak minket egy vonatra. Elindultunk Hamburg felé. Az ég vöröslött a rengeteg bombától. Örültünk a bombák látványának, bár azok számunkra is veszélyt jelentettek. Azt mondtuk magunkban, hátha egy minket is eltalál és véget vet a szenvedéseinknek. Megkaptuk háromnapi kerényadagunkat, amit ott, helyben megettünk. Ha netán meg kell halnunk, legalább teli gyomorral tegyük. A vonat Bergen-Belsenig vitt minket. Itt még szörnyűbb volt, mint Auschwitzban! A saját szemünkkel láttuk, hogyan égetik el azokat a hullákat, akik gyors ütemben egymás után éhenhalnak.

Nagyon éheztem Bergen-Belsenben, felfújódtam az éhezéstől. Már mindannyian csak csontvázak voltunk. Én megbetegedtem, hastífuszt kaptam, már a halál torkában éreztem magam. Egyszer csak rengeteg lövést hallottam, aztán csönd lett. Másnap hallottam, hogy az angol hadsereg felszabadította a tábort. Az angolok bevittek a bergen- belseni kórházba. 33 kg-ot nyomtam. Néhány hét alatt felerősödtem, és Pilsenbe mentem. Ott néhány fiatalember szervezte a hazatérést és én hozzájuk kapcsolódtam. Nyitott vagonokban, gyalog és teherautókon érkeztünk meg Prágába. Egy orosz tiszt segítségével sikerült felkerülnöm egy Budapestre tartó vonat vagonjának a tetejére. Láttam túlélők névsorait, akik átutaztak a városon, de egyik családtagom nevét sem találtam közöttük. Megtaláltam viszont unokatestvéremet, Ábrahámot, aki elújságolta nekem, hogy apám és bátyám, Laikó életben vannak. Amikor hazaértem, a testvérem nem ismert rám. Természetesen nagyon boldog voltam, de ugyanakkor szomorú is, hogy nem látom többé anyámat (Sprince Ganz), Haicsut, Roizelét, Joszelét, Moiselét és a nagymamát.

Mikor ezeket a sorokat írom, én már férjemmel, Ari-Áronnal együtt tizenegy éve hazánkban, Izraelben élek. Lányom, Szilvia vejemmel és két unokámmal Ronennel és Doronnal már 12 éve alijáztak Izraelbe.

Lax Mihály és felesége mesélik

A második világháború befejezése után, átélve a Holocaust borzalmait, hazatértem Nagybányára, ahova hála Istennek nővérem Faigi is visszatért. Drága jó szüleim és hat testvérem az auschwitzi krematóriumban haltak el.

A háború után megnősültem és miután nem sok jövőt láttam egy zsidó számára szülőföldemem, az esküvőnk után rövid idővel feleségemmel elindultunk őseink hazája felé Palesztinába. Mivel illegálisan mentünk, Románián, Magyarországon és Ausztrián keresztül életünket koztáztatva jutottunk el Olaszországba. Itt sikerült a Saar Jisuv nevű görög-izraeli zászló alatt közlekedő hajóra felkerülnünk és Palesztina felé hajoznunk.

Sok veszély fenyegetett, mig eljutottunk Haifa kikötőjébe, ahol az angol katonák nem engedtek minket kiszállni a hajóról. Üres konzervdobozok, üvegek és kövek képezték fegyvereinket, amelyekkel harcolni keztünk az angolokkal. Párórás harc után az angol katonák könny-gáz-bombákat használva úrrá lettek a hajón harcoló párszáz zsidó emigránson és visszaszállitottak minket Ciprus szigetére. Itt fogolytáborba internáltak minket és angol katonák őrködtek felettünk. Ebben a fogolytáborban a világ minden részéről sokezer zsidó testvérünk gyűlt össze, olyanok, akiknek sikerült megmenekülni a fasiszta haláltáborokból.

Nyolc hónapig voltunk Cipruson, itt szülte feleségem első gyermekünket, egy kisleányt. Némileg szerencsésebbek voltunk

és legyengülve, és élelmet kértünk tőlük. Két óra múlva megérkezett két orosz tiszt és három civilruhás férfi, akikről kiderült, hogy magasrangú orosz tisztek. Néhányunkat kifaggattak. Egyikük, egy bacaui zsidó, hivatalnok volt egy orosz katonai táborban. Kiszabadultunk és szétosztottak minket a város zsidó lakosai közütt. Másnap bevittek minket a városi kórházba, ahol a Vörös Hadsereg sok sebesült katonája feküdt.

Nem maradhattunk ott. Bukarestbe vittek minket. Ott már működött a Joint, amitől kaptunk pénzt a megélhetésre. Két-három hónappal ezután felszabadult Észak-Erdély is, s visszatértem Nagybányára.

Klein (Kálmán) Margó

1921-ben születtem. Apám Mihály, anyám Reiza. Kővárremetén laktunk. Az elemi

iskola elvégzése után a polgári iskolában tanultam. Szüleim vegyes kereskedésből tartották fenn magukat és a családot: élelmiszerárusítás, húsárusítás, gyümölcsszárítás, lekvárfőzés, és szilva pálinka főzés volt a megélhetésük. Apám egész éven át dolgozott. Őszönként gyümölcsöt vásárolt és miután feldolgozta, nagyban eladta. Telente fakitermeléssel foglalkozott. Szerették őt az emberek. A magyarok bevonulása után léptek érvénybe az antiszemita törvények, miknek hatására nagyon megnehezedett a megélhetés. Mikor deportálásokról kezdtek beszélni, román parasztok felajánlották, hogy engem és családomat elbújtatnak az erdőben. Apám nem fogadta el a javaslatukat, mert az elszakította volna őt a zsidóktól. Ő volt ugyanis a hitközségvezető hosszú éveken keresztül. Így aztán deportáltak minket. A falu 37 zsidó lakosából csak ketten maradtunk életben, testvérem, Kálmán József, aki munkaszolgálatos volt és 1944-ben megszökött a szakaszától, és én. 1944 decemberéig voltam Auschwitzban. Onnan Bergen-Belsenbe vittek. 1945 április 15-én a brit hadsereg szabadított fel, ezután visszatértem és feleségül mentem Klein Dezsőhöz. Három fiunk és hét unokánk van.

Lax (Jéger) Szerén története

A szüleimet, idősebb nővéremet két gyermekével, Mojselével és Joszelével és engem

együtt vittek be a gettóba. 19 éves voltam, amikor elszállítottak a szatmári gettóból. Emlékszem, hogy a vagonban, amiben utaztunk, sokan öngyilkosok lettek, köztük egy orvos is. Péntek éjjel érkeztünk Auschwitzba, és lengyel zsidók szombat reggel engedtek ki minket a vonatból. Ők megértették velünk, hogy a gyermekeket és a csecsemőket az öregeknek kell átadni, és ha kellett, erőszakkal is kiszakították a kisgyermekeket anyjuk karjából. Fogalmunk sem volt róla, hogy mi fog történni. A nővérem visszavette a gyermekeit, s így őt is a halálba küldték.

A "C" tábor 9-es barakkjába kerültem. Néhány napig sokkos állapotban voltam. Miután egy kicsit magamhoz tértem, teljesen egyedül találtam magam egy kb. 1000 fős női barakkban. Barakkról barakkra jártam, hátha találok rokonokat. A 20-as számúban végre megtaláltam két unokahúgomat, Beilét és Heidit. Ők mesélték el, hogy a 8-as barakkban van két húguk, a 12 éves Rochale és Eszter, akiket nemsokára a krematóriumba fognak küldeni. Meg voltam döbbenve. Hogyan lehetett otthagyni őket tehetetlenül, anélkül, hogy bármit is tudnának tenni?! Elmentem értük és magammal vittem őket az én barakkomba. Lefektettem őket a priccsemre, én pedig a földre feküdtem.

Egyszer, mikor a kórház-barakkba látogattam, láttam egy autót, amiről egy

Családom tagjai, akik túlélték a borzalmakat: Avraham Joszef, aki Reich Évát vette feleségül az Egyesült Államokban, Hédi-Hedva, aki családjával Izraelben él, Éva, aki Bíró Ernő felesége és Dávid, aki nőtlen és az Egyesült Államokban él.

Klein (Reich) Éva története

A keresztény származású Dobrán, született Mikács Erzsébet, 1944 áprilisában nekem adta az összes igazolványát. Mindezt mindenféle ellenszolgáltatás, vagy fizetség nélkül tette. Így menekültem meg attól, hogy bevigyenek a gettóba. Ezekkel az iratokkal érkeztem Nagybányára. Egy bútorozott szobát béreltem azzal az indokkal, hogy tüdőbeteg vagyok, és a helység levegője jót tesz nekem.

Egy éjjel, miután összegyűjtötték a zsidókat és beszállították őket a gettóba, rendőrök érkeztek a házba, ahol laktam. Bujdokló zsidókat kerestek. Háziasszonyom megesküdött nekik, hogy nincsenek zsidók a házban. Másnap én és a főbérlőm elmentünk a rendőrségre, hogy bejelentkezzem, mint albérlő, ahogy azt a törvény előírta.

Négy hét múlva elutaztam Budapestre. Ismét bútorozott szobát béreltem egy özvegyasszonynál, akinek a fia rendőr volt. Az asszony nagy antiszemita volt. A pénztárcámban tartottam a rendőr fia fényképét, aki a fronton volt, és mindenhol megmutattam katona "vőlegényem" képét. Különböző állásokban és gyakran változó munkahelyeken dolgoztam a bombázások miatt. Ez nem kis aggodalommal és félelemmel töltött el, mivel minden új munkahelyet be kellett jelenteni a rendőrségen.

Közben apám és nagybátyám, akik munkaszolgálatosok voltak, szintén Budapestre érkeztek. Segítettünk egymásnak. Decemberben, az utcán menve hirtelen felismert egy városombeli nyilas. Erősködött, hogy menjek el vele a nyilas székházba, ott majd biztosan kivégeznek. Ekkor az utca végén elkezdett futni egy zsidó fiatalember. A nyilas utánafutott, rálőtt és megsebesítette. Én kihasználtam a helyzetet, elfutottam az ellenkező irányba és így megmenekültem. Megtudtam, hogy a fiatalember nyilasokkal együtt fekszik a kórházban. Meglátogattam.

Mikács Erzsébetnek köszönhetően, aki nekem adta az iratait, sikerült életben maradnom. Ezzel ő önmagát veszélyeztette, valamint a munkahelyét – a csendőrségen dolgozott –, s így megmentett engem a tengernyi szenvedéstől.

Klein Smuel (Saul) története

1943-ban munkaszolgálatra hívtak be a 110/57-es századba. Ebben a században sokan voltunk Nagybányáról. Magyarország különböző helyein dolgoztunk. Az utolsó hely Gyimes-Szépvíz volt a Kárpátok hegyeiben, Ahol 1944 augusztusában tartózkodtunk.

Egy vasárnapon repülőgépek zaját hallottuk a fejünk felett. Még ezen a napon áttörték az oroszok a magyar-román frontot. Másnap visszavonulási parancsot kaptunk. A századunkban 210 fő volt, ebből kb. 150-en az ország belseje felé vonultak vissza, ugyanakkor kb. hatvanan elbújtunk és helyben maradtunk. Közöttünk volt két magyar katona is a keretből, akiknek szintén nem volt kedvük a visszavonuláshoz. Sorsukat a kezünkbe helyezték.

Bevetettük magunkat a Kárpátok hegyeibe és elbújtunk egy erdőben. Délben megtaláltak minket a Vörös Hadsereg katonái és fogságba ejtettek. Néhány napos gyalogmenet után megérkeztünk egy Targu Okna nevű kisvárosba. Éhesek voltunk és fáradtak. Egy hadifogolytáborban helyeztek el minket, ahol kb. ötezer német és magyar katona tartózkodott. Minket hatvanhármunkat egy Bacau nevű kisvárosba vittek, ahová mintegy 150 km-es gyalogmenet után jutottunk. Nagyon fáradtak voltunk. Egy, a várostól távol eső kaszárnyába értünk, ahol román katonák voltak. Minket ideiglenesen a kaszárnyán kívülre helyeztek azzal a céllal, hogy majd a Szovjetúnióba szállítanak.

Bacauban sikerült kapcsolatba lépnünk a helyi zsidókkal, értesítettük őket, hogy hatvanan vagyunk az orosz fogságban éhesen

Nagybányán 1938-ban. Anyám Fáni Braun-Káhán, aki Nagyszőllősön született 1890-ben, később deportálva lett Auschwitzba 1944-ben. A családban 8 testvér volt (fiúk és lányok). A legidősebb fiútestverem, Gideon, családjával együtt el lett deportálva Kolozsvárról Auschwitzba ahonnan nem tértek vissza.

Testvéreim – Jenő, Szruli, velem együtt (Moseh) el lettünk deportálva a Melk nevezetű lágerbe. Jenő éhenhalt Melkben 1944-ben, Rós Hásánáh előtt. Feleségét és gyermekeit pedig Auschwitzba hurcolták.

Szrulit, velem együtt Ebensee nevű lágerbe deportálták. Szruli éhen halt néhány nappal a felszabadulás előtt.

A németek elsüllyesztettek egy hajót amelynek a fedélzetén kb. 1000 nő volt, és tudomásom szerint a leánytestvérem, Miriam köztük volt. Legutoljára Auschwitzban találkoztam vele.

Nekünk van 2 gyermekünk: Erika és Róbert, és 3 unokánk; Ádám, Beth és Ámi. Mindannyian New Yorkban élnek. Ez a Káhán család életrajza!

(Angolból héberre fordítva)

Klein Joszi

Apám, Klein Jona a Dés melletti Galagoly faluban született. 192o-ban vette feleségül anyámat, Jichák Elizik Simon lányát. Négy gyermekük született: Ávrahám Joszef, Hédi-Hedva, Éva és Dávid. Családom mézessütemény-készítésből élt. Szüleim igen vallásos emberek voltak. Apám hosszú éveken át "Bá'ál-Ttfile" volt a Lakatos utcai zsinagógában.

A gettóba költözésünkkor apám magával hozott egy Tóra- tekercset, amit felvitt arra a vagonra is, amiben Auschwitzba szállították. A szelekcióra várva megpróbálta a Tóra-tekercset a kabátjába rejtenie, de egy SS-es észrevette, megtalálta nála a Tórát, amit rögtön a szemétbe hajított, apámat pedig a gázkamrába küldte.

Rengeteg dolog történt velem életemben, ezek közül néhányat röviden elmesélek. Gyermekkorom úgy telt, mint a többi gyermeké a városban. Iskola, héder, jesivák. 1941-ben munkaszolgálatra vittek és különböző helyekre kerültem, ahol nehéz és fizikailag nagyon megerőltető munkákat kellett végeznem. Egészen Varsó közeléig jutottunk az útépítés során. Így jutottam el Ukrajnába is. 1944 közepén, Varsó közelében lévén, megszöktem az egységemtől. Egy német razzia során elfogtak. Falhoz állítottak, hogy végezzenek velem. Szerencsémre a golyó csak a jobb kezemet súrolta és elzuhantam. A németek biztosak voltak benne, hogy meghaltam. Miután elmentek, elvonszoltam magam és eljutottam egy nyitott óvóhelyre. Eldobtam a ruháimat és bementem az óvóhelyre. Azt állítottam, hogy magyar katona vagyok és a környéken harcoló partizánok sebesítettek meg. Az oroszok már Varsó kapuinál voltak. Még aznap éjjel elszállítottak egy német katonai kórházba. Másnap az egész kórházat áthelyezték Németországba, és benne engem is. SS ruhába öltöztettek. Így telt el hat hét. Miután felgyógyultam Bécsbe irányítottak, ahol volt magyar katonai irányító bázis. A németek felszereltek megfelelő igazolványokkal, kórházi zárójelentéssel, egy havi betegszabadságról szóló igazolással, étkezési- és éjjeli szállásjegyekkel, valamint SS egyenruhával. Megjelentem a magyar katonai táborban, ahonnan a többi sebesülttel együtt Budapestre irányítottak. Ott kiderült a személyazonosságom. Ismét szerencsém volt és nem végeztek ki. Elvették tőlem az egyenruhát. Egy, az osztrák határ közelében lévő egységhez küldtek. Több táborba is elhurcoltak minket, köztük Matthausenbe és Gunskirchenbe. 1945 májusában szabadultam fel az amerikai hadsereg által. Hosszú időn át feküdtem kórházban.

Az év végén visszatértem Nagybányára. A "Bricha" szervezetében dolgoztam. (A "Bricha" a Vészkorszak túlélőinek illegális alijázását elősegítő, zsidó szervezet volt.) Ezután magam is elindultam a Szentföld felé, de az angolok elfogtak és Ciprusra internáltak. Izrael államának kikiáltása után végre alijázhattam.

volt a sorsom? Vagy Anyám már imádkozott értem a másvilágról? Nagyon sovány és sápadt voltam, koromnál kevesebbnek látszottam (17 éves voltam).

Reszkető kézzel és lélekkel igyekszem mindezt elmesélni és közben vigyázni az ép elmémre. Mikor nem bírtam a hideget, kértem a lányokat az ápelnél hogy hívják az orvost hogy rosszul vagyok, nem volt nehéz egy rém gyors pulzust kierőszakolni ami 3 napi pihenést és meleg vízzel való mosakodást jelentett. Aztán már ezt sem bírtam és jelentkeztünk a Bergen Belseni pihenő lágerben.

1945 január Bergen Belsenben; a tél nem nagyon hideg, de egy szál ruhában ápelt állni órák hosszat mégis elég rossz volt. Én a pokróc szálaiból fa pálcikákkal harisnyát és sálat kötöttem bár ez nagyon veszélyes volt. A második Cell-ápelnél anyám testvéreivel szembetalálkoztunk és persze egymáshoz akartunk szökni, de jó nagy veréssel engem és Irént is (a bátrabbak) észhez térítettek, ők már másnap tovább meneteltek. Aztán a hollandok saját ruhában és hosszú hajjal megjelentek, a pesti kommunista táborból unokanővérem Berger Sári is ott volt, persze a legrosszabb indulattal sem lehetet kommunizmussal vádolni. Ő szegény még saját ruhában és hajjal, elhatározta hogy rendbe szed bennünket élelemmel és ruhával, persze reggel az üres blokkot találtuk helyette. Nem bírtam tovább a hideget stb. s jelentkeztünk egy kórházban átvészelni a telet fedél alatt. Közben ahogy észrevett minket nővéremmel egy Kepecs lány Kolozsvárról azt mondta nekünk; ha őt injekcióra hívják és nem jönne vissza rögtön szökjünk el onnan. Így is volt és hova szökhettünk? Így sosem stimmelt velünk az ápel. A schonentz (cigány) blokk volt legközelebb és ottan persze újra vertek, gazdag zsidó nagyságák lévén. Voltak ottan német prostik, orosz fogolynők, és ezek mind mennyire gyűlölték a zsidókat!

Születésnapomra egy kávéskanál sót kaptam Áron Éva barátnőmtől, amelyet Ő egy adag kenyérért vett és ez az új élet reménye volt, mert már az étvágyam is elromlott. Ha meg a romok eltakarításánál krumplihéjat vagy ilyesmit találtunk, igazi delikátesz volt. Röviden be kell fejeznem 1945 április 15-én az angolok felszabadítottak és rá 2 hétre szegény nővérem meghalt a konzervektől amit dobáltak a sok kiéhezett embernek és mi ájultan négykézláb harcoltunk érte. Nem tudtam fellálni és 32 kg. voltam. Még sok betegség és megpróbáltatás után hazaérkeztem egyedül október végén Nagybányára.

Katz Ráhel (szül. Szinetár Rózsi)
Haifa 12.11.994.

Káhán Mose család

A legidősebb lánytestvérem, Sári, és a férje Ödön Klein, életben maradtak mint politikai foglyok. Testvéremnek két gyermeke volt: Bogy (András) és Anna. Bogy Isráelben, Anna Párisban él, családjával együtt. Ödön, Sári férje, időközben meghalt igy Sári a lányához költözött.

Testvérem, Hinda, férjével, Keller Bélával, együtt életben maradtak, mint politikai foglyok. Béla, nemrég halt meg. Hindával közösen két gyermekük van: Kati, aki New York-ban él a családjával; és Öcsi aki Sváic-ban él. Hinda Kolozsváron él. Testvérem, Dudi (Dávid) a háború előtt, Bukarestben lakott, így megmenekült a deportálástól. Jelenleg Romániában, Temesváron él a családjával együtt.

Én, Móse Káhán, feleségül vettem Herskovits Gizit, ma New York-ban élünk. Amerikában megváltoztattuk a nevünket; Joseph és Suzanne Páskus névre.

Feleségem, Bikszádfürdőről származik. Három fiú és lánytestvére New York-ban élnek családjaikkal. Feleségem kissebbik testvére, Tusika, elpusztult Auschwitzba. Feleségem édesapja meghalt a háború előtt, édesanyja New Yorkban halt meg 30 évvel ezelőtt.

Káhán Lajos család

Apám — Joszef Káhán — aki Szigeten született 1880-ban (körülbelül) és meghalt

tagjai közül. Később Lax Árihoz mentem feleségül, és alijáztunk Izraelbe. Leányom férjhezment, két fia van. Mindannyian Tel-Avivban élünk. Édesapám, Becálel és Ári férjem is (ő 1994-ben) eltávoztak az élők sorából.

Kardos család

Divatáru- és cipőüzlete volt a Főtéren. Igazi kereskedő volt. üzlete mindig a legjobb minőségű áruval volt ellátva. Előzékenységével tartotta meg állandó vevőit . Egy időben Pollák Jóska és Lőwi Hermann (Krüger) dolgozott nála, később pedig Teitelbaum Jenci tanulta ki nála a divatáruszakmát.

Kardos Jenőt és feleségét, F. Etelkát gettózták, majd deportálták — egyikőjük sem tért vissza. Kardos Olgát, aki a Phőnix R.T. titkári beosztásában volt alkalmazva, a magyar időkben áthelyezték Pestre, a Hungária anyavállalathoz- ott vészelte át a háborút. Kardos Bandi Jasiban tanult az Egyetemen, a háború után hazatért. Kardos Zsuzsi, legkisebbik leányuk is túlélte a Vészkorszakot.

Olga ma Haifán él, Zsuzsi Kiriat Bialikon. Bandi Kfár Szábán lakik a fiával, dr. Tomi Álfé Menásennel lánya pedig egy kibucban él a családjával.

Katz Ráchel története

Igyekszem röviden összefoglalni életem legborzalmasabb évét lehetőleg kevés tragikummal.

1944 májustól júniusig a nagybányai gettóban voltam. Az ottani helyzetet nem kell leírjam mert már mások sokan leírták előttem. Júniusban elvittek Auschwitzba a C lágerbe a 20-as barakkba ahol a földön a sárban aludtunk. Ezidőben még együtt voltunk anyukámmal, Sári nevű nővéremmel és anyám két testvérével. A vagonban még 20-an voltunk együtt anyám családjából, de csak 3-an jöttünk vissza: Goldenberg (Simon) Ida, Lampel Irén szintén anyám testvére és én a 32 kg-al. Sok sok betegség után 1945 október végén visszajöttem Nagybányára.

A 20-as blokkban sok verést kaptunk anyámmal, mindig vinni akarta helyettem a nehéz kondért stb. és mondta a blokk-ältester hogy ottan nem létezik családi védelem. Aztán szegény nővéremmel nyugodjon békében, jelentkeztünk egyikre a sok jónak látszó alkalomnak; ruhát cserélni. Kiderült, hogy aznap elromlott a krematórium azon a szép füves helyen és így lettünk egyelőre újra életre ítélve; persze tetoválás nélkül 640 és 641-es szám a ruhánkon. Újra szelektálás és vissza akartam szökni anyukához, erre egy katona nagyon megvert fegyerrel a hátamon és magyarul mondta: "menj vissza a sorodba te szerencsétlen".

1944 szeptemberben munkára vittek és újra szelektálás volt. Egy Áron Éva nevű kolozsvári barátnőm talált egy kis piros téglát, és a barátnők jól kifestettek és így sikerült újra visszaszöknöm az életre ítéltek közé egy időre. Semmi sem volt ilyen egyszerű csak igyekszem dióhéjban sűríteni. Megérkeztünk Interluszba (Hanover mellett) erdőt irtani stb. Egy szál ruhában voltam éjjel-nappal a hideg, esős éghajlatban. Én persze – bármilyen veszéllyel járt, – a plédet a ruhám alá csavartam és így is aludtam. Mindent megettem reggel a Cél-ápelnél és a munkában a w.c.-ben bujdostam. Szegény nővérem féltett és egyszer felírták a számom amiért nagy büntetés járt, de az ápelnél egy öreg őr elfeljetett felolvasni?

Egy kolozsvári Irén a láger parancsnoki konyhán hívott hogy lessem meg este hogy egyedül van-e és ő ad ennivalót. Megtöltöttük jól a ruhám krumplival stb. és váratlanul megjött a láger réme (egy gyönyörű cirkusz akrobata tisztnő). Ki kellett mindent pakolnom és elkergetett, mindenki megrémült, azt hitték agyonver vagy lelő de ő csak elkergetett. Ez

hogy együtt maradjunk. A század útépítésen dolgozott. Maros-Héviz (Toplica) környékén dolgoztunk. 1943-ban gyalog a Kolozsvár melletti Apahida faluba küldtek minket. A menetelés nagyon nehéz volt, mert a német és magyar seregek visszavonulóban voltak a keleti frontról, és tilos volt az úton menetelnünk. Apahidán árokásáson dolgoztunk. Amikor az orosz és román hadtestek közeledtek, miután Torda város mellett átlépték a határt, a barátaim meg én elhatároztuk, hogy megszökünk a századtól. Amikor a század Magyarország irányába kezdett menetelni, hárman megszöktünk, és elbújtunk a földeken a napraforgó és a kukorica szára közé. Egy nagy mezőgazdasági épülethez érkeztünk, amiben nagy kötegekben szalma volt. Boldogan elbújtunk a szalmában, és vártuk, hogy jöjjenek a felszabadító csapatok, amik nagyon közelinek tűntek, mivel közeli lövéseket hallottunk. Ekkor egy ágyúgolyó a szalmába hullott, és azt lángra gyújtotta. Elszöktünk onnan. Szökés közben néhány magyar katona fölfedezett minket, de nem volt náluk fegyver. Előlük is elmenekültünk, és újra elbújtunk a földeken. Két nap múlva szemünk román katonákat fedezett föl, a Vörös Hadsereggel eggyüttműködő Tudor Vladimirescu seregéből. Az egység parancsnoka románul ezt mondta nekünk: "Szabadok vagytok és hazamehettek."

Junger Jichák

Családunk 1933-ban érkezett Nagybányára a Máramaros megyei Zsiulest faluból. Apám, Junger Herz, anyám, Feldmann Rojze és négy gyermekük. Apám rongyokat és ócskavasakat gyűjtött, kocsijával járva a várost és annak környékét. Mikor nem ezt csinálta, akkor cipészként dolgozott, amit még Zsiulesten tanult ki. Vallásos életet éltünk. Laufer Dávid zsinagógájába jártunk imádkozni. Mi, gyerekek a Talmud-Tórában tanultunk.

Testvéremet, Menáchemet 1943-ban munkaszolgálatra vitték Tusnádra, onnan átvitték Csíkszeredára, ahol földalatti járatokban dolgozott, telefonoszlopokat kellett ott elhelyeznie. Csíkszeredáról a Magyar Hadsereg tüzérségi egységébe került. Egy tíz emberből álló csoporttal lőanyagot kellett vinniük a frontra. Menáchem és egy somkúti barátja megszöktek a csoportból úgy, hogy mikor a vonat Nagybánya közelébe érkezett, leugrottak róla és a közeli erdőben bújkáltak, egészen addig, amíg jött az orosz hadsereg.

Szüleim, Mose testvérem és én a nagybányai gettóban voltunk egy darabig, majd pedig Auschwitzba deportáltak minket. Apám és én megjártuk a varsói, a dachaui és az alachi koncentrációs táborokat. Alachban szabadultunk fel, az amerikai hadsereg által. 1945 őszén apám és én visszatértünk Nagybányára, ahol nagy örömünkre megtaláltuk Menachemet. Anyám és Mose testvérem a Vészkorszak áldozatai lettek.

Mi hárman, apám, Menachem és én, alijáztunk Izraelbe és családot alapítottunk. Apám Rechovoton hunyt el, Menachem családjával (gyerekek és unokák) Tekumat településen él. Családommal – gyermekeimmel és unokáimmal – Haifa környékén élünk.

Jéger Becálel

Fakitermelő és fakereskedő volt. Romániában lakott, Sziget környékén. Közismert, jóravaló, vallásos családja volt. Többszáz embernek adott munkát, köztük több zsidó családnak is biztosítva volt általa a megélhetésük.

Rona hitközségének éveken keresztül Ros Hákolja volt, mely feladatot odaadóan látta el. Ünnepek alkalmával Sprinca felesége terített, süteményekkel teli asztal mellett várta Rona "kehiláját" (közösségét) a kiddusra. Sajnos azonban, 1944-ben Sövuot ünnepén a ronai kehila már a gettóban volt.

Ezután a Jéger családot is — Becálelt, Sprincát, Chájcsut, Mosikót, Joszikát és engem, Szerit is — gettóztak és deportáltak. Csak apám és én éltük túl a Vészkorszakot a családom

utolsó szavai ezek voltak: "Elvették a füstölt húsunkat, – a szerencse kisérjen". Azóta nem láttuk apánkat, és senki nem emlékezett rá.

Megérkeztünk a fürdőhöz és levetkőztünk. Mindegyikünk mellett egy kupac ruha maradt, abban a hiszemben, hogy a fürdő után mindenki felveszi a saját ruháját. De elvették a ruháinkat, és a fürdő után mindenki kapott egy felsőruhát, fehérnemű és alsóruha nélkül. Csak a cipők maradtak a kezünkben.

Auschwitzban a C tábor 20-as barakkjához érkeztünk. Ez volt a tábor legátkozottabb blokkja. Nem voltak benne priccsek. Minden takaró nélkül a padlón feküdtünk. Az eső beszivárgott a barakk belsejébe. 1200-an voltunk ott nők borzasztóan összezsúfolva. Ülni nem volt hely. Egymáshoz préselődve feküdtünk. A blokk älteste egy olyan nő volt, aki nem viselkedett velünk rendesen. Meglehetősen kegyetlen volt. A nők többsége Somkútról és környékéről származott. Az ételt ötösével kaptuk egy edényben. Sorjában mindenki szürcsölt az edényből.

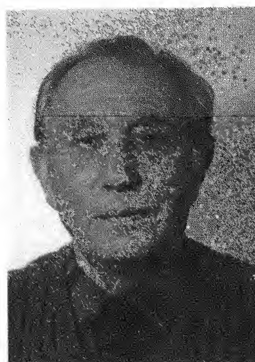
Akkor ébresztettek föl minket számlálásra (appel), amikor az ég még tele volt csillagokkal. A létszám ellenőrzésekor hosszú órákig álltunk, míg a németek be nem fejezték a számolást.

Auschwitzból Görlitzbe vittek dolgozni fegyver és lőszergyárakba, amelyek nagy területen voltak szétszórva. Én az O.P. gyárban dolgoztam, ahol emberségesebbek voltak a viszonyok. Ott már mindenki saját tányért kapott. 12 órát dolgoztunk szünet nélkül, egy hétig nappal, egy hétig éjszaka.

Egyszer a parancsnokok rendeztek egy szelekciót, amikor az idősebbeket és a gyerekeket kiválasztották. Anyámat is kivették a sorból. Megpróbáltam utánaugrani, két pofont kaptam, és a sorban maradtam. Azokat, akiket kivettek a sorból a nagy kapu mellett gyűjtötték össze. Anyámnak hatalmas akaratereje volt. Sikerült kisurrannia ebből a körből, de félt visszatérni a 20-as bolokkba, és a 21-es blokkba ment be. Ott éjszakázott. Másnap csatlakozott hozzám a 20-as blokkba, és így maradtunk együtt a felszabadulásig.

Joszipovics Simon (Simi) története

Apám Jona (Jenö) Joszipovics 1895-ben született. Mindketten Szigeten (Máramarossziget a ford.) születtek. 1918-ban házasodtak össze. Apám foglalkozása molnár volt. Hagymáslápos (Lapusel) falu malmában dolgozott. Én, az elsőszülött Simeon (Simi) 1919-ben születtem. Szimha öcsém 1922-ben született Zazar faluban, ahol apám malmot bérelt. Ott született Herman (Hirs Léb) öcsém is 1924-ben, Ábrahám (Bumi) 1926-ban, Volf (Valvi) 1928-ban. Lea húgom 1930-ban született.

Apám nagyon vallásos zsidó volt. Egy jesiva-bochert vett hozzánk, aki a délutáni órákban a Tórát tanította nekünk. Délelőtt a 4 km-re lévö román állami iskolában tanultunk, ahová télen-nyáron gyalog jártunk.

15 évesen Nagybányára költöztem szakmát tanulni. Apám azt akarta, hogy a faluban maradjak és a malomban dolgozzak, én azonban arról álmodtam, hogy bekapcsolódom a kereskedelmi életbe. Fölvettek segédnek Frankovics Aladár írószer és könyvesboltjába, ahol addig dolgoztam, amíg be nem jöttek a zsidókat támadó törvények. 1941-ben Budapestre utaztam, Herman öcsém Bányára ment szabóságot tanulni, azután Ő is Budapestre érkezett. A többi testvéreim a szüleimmel maradtak, míg Auschwitzba nem deportálták őket. Apámat elűzték malombeli munkájából, és kocsisként dolgozott a Delta gyárban. A család nyolc tagjából három tért vissza: Én és két öcsém, Herman és Ábrahám (Bányán lakik).

1942 őszén Budapesten tartózkodva munkaszolgálatos behívót kaptam. Jelentekeztem a parancsnokságon Tasnádon, és bevonultam a 12/13-as egységhez. A század egy nagy magtárban volt elszállásolva. Találtam két bányai barátot, Freund Mikit (nyomdász) és Róth Motit (fazekas). Elhatároztuk, hogy mindent megteszünk,

Herskovits József története

Nagyapám Herskovits Meir és fia Herskovits József, Kissikárlón laktak 1938-ig. Abban az évben Nagybányára költöztek saját lakásukba a Péter Deák utcába.

Boldog családi életet éltek Fiai gimnáziumban tanultak. Herskovits József a Phőnix gyárban mint segéd raktárnok dolgozott, felesége, Berta háztartásbeli volt és gyermekei nevelésével foglalkozott. Nagyapám, Herskovits Meir idős volt, és az egész család szeretetének és tiszteletének örvendett.

1944 májusában vitték be a gettóba Nagyapámat 86 évesen, nagybátyámat Herskovits Józsefet 50 éves korába, feleségét Bertát és két fiukat, Mosét és Zeévet. Nagyapám és Nagybátyám az auschwitzi gázkamrákba vesztették életüket. Berta és két fia, Mose és Zeev visszatértek Nagybányára 1945 Júliusában. Izráelbe alijáztak és nagy volt az örömük, hogy a család egy része együtt van. De szívük nagy bánatára boldogságuk nem tarthatott sokáig. Berta néni meghalt és a Czur-Sálomi temetőben alussza örök álmat.

Mose fia Kanadába vándorolt és évek múltán Torontóban halt meg. Fiatalabb fia, Zeev egyetemi tanár, Clievlandban él a családjával. A fenti rövid sorokat Herskovits Meir nagyapám és József nagybátyám mint első unokájaként, tiszteletükre írtam.

Frank Jonátán, Rámát Gánn

dr. Herskovits (Harel) Zeev
(Cleveland, Ohio)

Szüleim, Grossfeld Berta és Herskovits József Kis-Sikárlón laktak. Első emlékeim e faluval kapcsolatosak, ahol megszülettem, 1930-ban. Nehéz, de jó falusi életet éltünk. Házunk ajtaja mindig nyitva állt a távoli rokonok és családtagok előtt is. Ünnepekkor a ház mindig megtelt velük.

1938-ban költöztünk Nagybányára, ahol apám a Phőnix gyár ellátási és felszerelési részlegében dolgozott. Házunkban lakott még szüleimen és nagyapámon, Herskovits Meiren kívül unokatestvérem, Frank Jonatán, valamint nagybátyám, Grossfeld Jaszil. Nagyon kellemes emlékeim vannak erről az időszakról. A családtagok között nagyszerű viszony volt, amit nagyon szerettem. A legszebb emlékeim az iskolából vannak és a helyi Hánoár Hácioni szervezetből, amelyben aktív tag voltam. Emlékszem a helyi focicsapatok játékaira is, amelyeket mindig nagy érdeklődéssel néztem.

1940-ben, mikor bejöttek a magyarok, egyre több és szigorúbb megszorítás lépett életbe. 1944-ben a helyi gettóba vittek minket. Onnan Auschwitzba deportáltak, majd Matthausenbe vittek, onnan pedig Ebensee-be, ahol 1945 május 5-én ért a felszabadulás.

Szerencsés voltam és túléltem, egy a sok velem egykorú közül. A mai napig nem tudom megérteni, hogy a németek miért ontották így felénk, zsidók felé ezt a mérhetetlen nagy gyűlöletet és kegyetlenséget. Hogyan tudtak egy ennyire embertelen cselekedet végrehajtani az akkori felvilágosult Európában!? És nekem sikerült túlélnem.

Izsák Ilona története
Kolcira (Somkut)

Mielőtt férjhez mentem, Herskovits Ilonának hívtak. Megboldogult férjem neve Izsák Tibi volt. A bor-patak-i gettóban voltam. Szüleimmel együtt érkeztem Auschwitzba. Apám azonnal a bal oldalra ment, míg anyám és én jobbra. Anyámat is a bal oldalra küldték, de ő kisurrant onnan és csatlakozott hozzám.

Anyám nagyon együtt akart lenni velem. Ennek köszönhető, hogy életben maradt.

Magunkkal vittünk egy nagy táskát tele füstölt hússal, amit ellvettek tölünk. Apám

tiszt és kiválasztott 6 fiatal lányt, köztük húgomat és engem, és visszavittek Budapestre, elszállásoltak a téglagyárban.

Rövid idő múlva a táborba érkezett a Svéd Vöröskereszt küldöttsége és mindenkit elhelyeztek egy négyemeletes épületben. Az épület fölrobbant és az emberek többsége meghalt. A megmaradtakat a Duna partjára vitték és ott a folyóba lőtték. Húgom és én a vízbe ugrottunk mielőtt a golyók elértek volna hozzánk, és a hideg vízben úsztunk, míg egy halászhajóhoz értünk. A hajó tulajdonosa összeszedett minket és szállást adott otthonában. Hamis papírokat szerzett számunkra és munkát egy katonai varrodában. Egy földalatti pincében laktunk a város áprilisi fölszabadulásáig.

Hersch Olga története (Herskovits)
Somkút

Apámat Herskovits Bernátnak hívták, 60 éves volt. Anyám 51 éves volt. A paliszai (pliszé?) szakmában dolgoztak Somkúton. Ott laktunk az 1944-es deportálásig. Be kellett mennünk a bor-pataki gettóba. Nagybányán bevagoníroztak minket, és Auschwitzba deportáltak. Ott elválasztottak a szüleimtől, akiket azóta sem láttam. 34 éves Szerén nővérem szintén nem tért vissza.

Én, Olga, több helyen dolgoztam, legtöbbet a Szudéták vidékén található Weiss-Wasser nevű városban egy fegyver és lőszergyárban. A gyárat "Papier"-nek hívták.

Visszatértek. Jenő bátyám is fölszabadult a munkaszolgálatból.

Mikor ezen sorokat írom, már csak egyedül én, Olga maradtam meg családomból. Petach-Tikván lakom, és itt is a Somkúton űzött foglalkozásból élek.

Herskovits Efráim története
Monostor

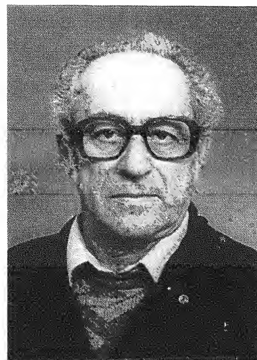
A háború elött családunk 9 főből állt: apám, Herskovits Izrael, anyám, Majta Dina, a fiútestvérek: Ichák Júda, Mose Menasse, én, Efráim, a leánytestvérek: Mirjam, Eszter Grojne, Frida.

A szülők elpusztultak a Shoában. Ichák Juda fivérem nem tért vissza, és nem tudom, hogy mi történt vele a Shoában. Menassét Mauthausen táborban ölték meg, Mosét Günzkirchenben, Mirjam Auschwitzból Bergen-Belsenbe érkezett, Eszter Grojne nővérem is ezt az utat járta meg. Mindketten Bergen-Belsenben haltak meg a németek által megmérgezett kenyér miatt. Ott vannak tömegsirban eltemetve.

Frida nővérem nem hagyta el Auschwitzot, mivel fájt a lába, és a Vörös Hadsereg felszabaditotta. Engem is az oroszok szabaditottak föl. Súlyos sérüléssel hazatértem és rokkant maradtam.

Herczlinger Oszi története

Noti Charlotte nevű édesanyám másodszor is férjhez ment, és Budapesten lakott. Anyám

testvéreinek, Korenreich Fülöpnek (Lala) és Imrének faáru kereskedése volt Nagybányán. Amikor 1942-ben Lala bevonult munkaszolgálatra, anyám és húgom Nagybányára érkeztek, hogy vezessék az üzletet. Én is 1942-ben utaztam Nagybányára. 1944 májusában anyámat és Sosáná húgomat bevitték a gettóba, és onnan deportálták Auschwitzba, ahol elpusztultak. Én 1944. május 3-án Szamosújváron voltam, ott vittek be a város gettójába, onnan a kolozsvári gettóba, és deportáltak Auschwitzba.

A kauferingi és a landsbergi táborba szállítottak, és építkezésen dolgoztam. 1945-ben fölszabadultam és visszatértem Nagybányára. 1990-ben alijáztam Izraelbe, Kirját Bialikban telepedtem le feleségemmel és két gyermekünkkel.

a bergen-belseni tábor irányába. Csak két vagon maradt épségben, és én az egyikében. Míg öntudatomnál voltam, miközben az egész területet hullák árasztották el, vér, tüz és füst, menekültem a közeli erdő belsejéig. A nácik a többi megmaradtakkal együtt elfogtak és Bergen-Belsenbe vittek. Állapotom napról-napra rosszabbodott, tifuszos lettem, egész testem tele lett tetüvel.

Egy reggel annyira összeroppantam, hogy halottnak néztek és kivittek a hullák dombjára. A levegő sértette a bensőmet és magamhoz tértem az ájulásomból. A földeken dolgozó lányok csoportja bevitt a barakkjukba. Kaptam egy nyers krumplit. Minden bizonnyal ez a krumpli mentette meg az életemet. Rövid időn belül megérkeztek a szövetségesek és fölszabadították a tábort. 29 kg. voltam. A kórházban szépen ápoltak. Lassan elkezdett visszatérni az erőm, láttam a fényt és a szabdságot a sötét alagút végén.

Egy, a kórházba látogató katonai rabbi szemügyre vette a karomra sütött számot, (12960) és felfedte előttem, hogy a számjegyek összeadása 18-at eredeményez, vagyis az élet (chaim) szó betűinek együttes számértékét, ami a reményt jelezte. Viszontagságok közti felserdülésemben döntő jelentőséget tulajdonítok a Dr. Helfgut (ma Azarie) rabbitól nyert lelki támogatásnak és erkölcsi segítségnek, mely életkedvet és megújult reményt nyújtott egy szebb jövőhöz. Ebben igaza volt.

Amikor hazatértem (újra Romániába), nyilvánvalóvá vált számomra, hogy az egész családomból csak ketten maradtunk, Nachman öcsém és én. Apámat és másik öcsémet egy héttel a felszabadulás előtt lőtték agyon, amikor megpróbáltak krumplit csempészni az éhségtől haldokló zsidóknak.

1947-ben ismertem meg férjemet, Jakov Herskovitsot. Ő is egyedül maradt meg családjából. Elveszítette a feleségét és két lányukat. Férjemmel, Nachman öcsémmel és feleségével elhatároztuk, hogy a helyünk mostantól kezdve Erec Iszraelben van. Hosszú és fárasztó vándorútra keltünk, melynek célja Izrael állama volt. Határokat átszelő utakon többször elfogtak és börtönbe vittek. Hat nehéz hónap elteltével végül megérkeztünk az országunkba. Két fiunk született, Asher és Ruven. öt unokás nagymama vagyok. Egyikük az Izraeli Honvédelemben szolgál.

Boldoggá tesz, hogy révbe értünk örökkön örökké.

Hartman (Bernart) Dina története
Monostor

Szüleim, apám, Bernart Smuel és anyám, Ella (Leib), Monostoron laktak. Nyolc gyermekük született. Két lányuk Amerikába érkezett, egyikük az Egyesült Államokba, másikuk Argentínába. Ott mentek férjhez és alapítottak családot. Apám katona volt az Első Világháborúban. Kereskedelemmel foglalkozott. Nem voltunk jómódúak, de szüleim segítették a rászorulókat lehetőségükhöz mérten. Szombati és ünnepi vacsorákon vendégül láttuk a szegényeket és a városkánkba érkező kéregetőket.

Szüleim, nővérem és három gyermeke Auschwitzba érkezésük után a máglyára kerültek. 5 bátyámat behívták munkaszolgálatra és ott megmaradtak. Apám 70, anyám 56 éves volt.

Én, Dina 1944. márciusában Budapestre érkeztem Judit húgommal. Március végén a ferihegyi táborba vittek, és lövészárkot ásattak velünk. Később átszállítottak a csillaghegyi táborba mindenféle kényszermunkára. Májusban bevittek a gettóba, amit Budapesten a Wesselényi utcában hoztak létre, és novemberig ott voltunk.

1944. novemberében indult el a halálmenet. Gyalog meneteltünk éjjel-nappal a nyugati határ felé. Szakadt cipőben vérző lábbal. Aki nem bírta a szörnyű viszontagságokat, agyonlőtték és otthagyták az út szélén. Mikor a határra értünk, hirtelen odaérkezett egy magas rangú

nagyon büszke vagyok. A legtöbb gyermekem és unokám itt él, Izraelben. Egy részük Londonban és Antwerpenben lakik.

Anyám, szül. Leb Szárá, 1982-ben hunyt el Antwerpenben.

Herskovits Eszter története

Szüleim, Ruven Zeev és Grün Lea a Somkút körzetében lévő Lucacesti faluban laktak.

Gyermekeik voltak: a nálam fiatalabb Nachmann és Jonathátn, és én, Eszter. Egy tanyán laktunk, körös-körül olyan házak voltak, amelyekben csakis gójok éltek, mi voltunk a falu egyetlen zsidó családja. A szomszédos falvakban még élt mintegy 10 zsidó család. Apám volt a kicsiny közösség vezetője. A házunkban volt egy szoba, melyben a gyermekeket a szent tudományokra tanították. A ház mellett volt egy nagy konyha, asztal és kb. 10 szék, a faluba betoppanó vendégek és az adományok gyüjtésére jövő vendégek számara. Mindez addig történt, míg el nem vittek minket a borpataki gettóba.

Ugyanazon a szép napon, ráadásul irónikusan a Savuot, a Tóraadás ünnepének első napján szekerek érkeztek, rápakoltatták a kevés magunkkal vihető ingóságunkat és elvittek a környék összes zsidójának gettójául szolgáló lóistállóba. Apámat és még néhány jómódú zsidót a rendőrség emberei padra fektették és durván megverték, hogy felfedjék hova rejtették vagyonukat.

A gróf kastélyának az istállójában mintegy három hétig maradtunk, amíg föl nem raktak az auschwitzi haláltábor felé tartó vonatra. Nehéz leírni, amin a vagonban mentünk át, a zsúfoltságot, az elviselhetetlenségig növekvő bűzt. Minden szükségletünket mozgási lehetőség nélkül a vagonban végeztük. A teljes utazás során nem jutott élelem és víz a szánkhoz. Sokan nem bírták a szenvedést és öngyilkosok lettek. Furcsa kifejezni, de örültünk, hogy a táborhoz értünk, még ha munkatábor is. A tábor bejáratánál lévő nagy felirat azt hirdette, hogy "A munka szabaddá tesz", egy bizonyos szabadságnak és tágasságnak naív érzékelését nyújtotta, a fülledtség miatt, melyben az odaszállító szörnyü vagonban volt osztályrészünk.

A keserű valóság rögtön érkezésünk után megcáfolta ezt. SS tisztek Mengelével az élükön szétválasztottak minket, gyalázatosan egy mondattal tudatva, ki jobbra, (életre), ki balra (halálba). Anyámat balra, engem jobbra fordítottak. Ekkor láttam utoljára anyámat. Be kellett mennünk egy barakkba, amit villanyvezetékes szögesdrót-kerítés vett körül, őrtornyok, vad kutyák. Ekkor megértettük, hogy innen nem áll szándékukban élve kivinni minket. Mikor megkérdeztük, hogy hol vannak a szüleink, a hatalmas krematóriumokra és a kéményekre mutattak, melyekből fekete füst szállt felfelé. Mengele kéthetente sorakozót rendezett a barakkokban, melyeken kegyetlen kísérleteihez és a gázkamrákhoz válogatott nyersanyagot.

Engem is kiválasztott a gázkamrába küldésre, de szerencsémre javítást végeztek a gázkamra vezérlésében és túléltem. Visszavittek a barakkba. Amikor újra jött Mengele körsétáját megtartani, szörnyű rémület fogott el és erős gyomorfájást éreztem. Ösztönösen kirohantam és íme magába a halál angyalába ütköztem. Ököllel belémvágott és megkérdezte, hogy "Hová futsz, koszos zsidó?" Biztos voltam benne, hogy végem van. Ekkor ő ránézett az egyik katonájára és utasította, hgy vigyen a "rendelőjébe", ahol embereken kísérletezett.

Mintegy 6 hónapig maradtam ott. Olyan borzalmaknak voltam tanúja, melyet az ember nem tud leírni és papírra vetni. Testrészek érzéstelenítés nélküli kivágása és kiszakítása, újszülöttek kitépése az anyjuk méhéből és kivetésük az ablakon. Mindez az áldozatok szörnyű segélykiáltása közepette.

Hat örökkévalóságnak tűnő hónap elteltével elvittek egy fegyvergyárba Németországba. Naponta egy szelet kenyeret és fűből készült levest kaptunk. Három hónap kényszermunka után ha nem is gázkamra, de súlyos bombázások érték a gyárat. Vonatra tettek

Hersch Margaréta (Manci) története

A háború előtt családunk négy főből állt. Apám, az 1893-ban született Hersch Éliás, anyám, az 1894-ben született Hanni (Rosenfeld); bátyám, az 1921-ben született Andrei (Bandi); én, az 1923-ban született Margaréta vagyok.

Apám gépészként dolgozott a dési üzemanyaggyárban. 1936-ban családunk Nagybányára költözött. Apám a Phőnix gyárban dolgozott.

Anyámat bevitték a nagybányai gettóba, deportálták Auschwitzba, és nem tért vissza. A gázkamrában vesztette életét. Engem, Hersch Margarétát 1941 augusztusában bebörtönöztek antifasiszta tevékenységért. Budapestre vittek a rendőrség parancsnokságára. Toloncházban helyeztek el. Három hónapos fogvatartás után hazatértem Nagybányára és rendőri felügyelet alatt álltam. 1943. májusában beidéztek Szatmár városba, ahová az én ügyemet tárgyaló budapesti bíróság kiküldöttje ellátogatott, s 6 hónapi börtönre ítéltek. De ennek végerehajtását elhalasztották, mivel kiskorú voltam. és újra rendőri felügyelet alá vettek Nagybányán.

1944. április 4-én a nagybányai rendőrség elzárta apámat, másokkal együtt, mint például: Rosenblum Olga (Ábrahám), Bíró Éva (Klein), Kornrein Rózsi (Adler). Ábrahám Elza, dr. Sarudi, dr. Troplovits. Két hét vizsgálat és kínzás után mindenkit Budapestre vittek a Toloncházba. Onnan küldték őket Auschwitz-Birkenauba. Apám a gázkamrában vesztette életét.

Miután számot tetováltak a karomba, Berndorfba vittek munkatáborba. Ott szabadított föl a Vörös Hadsereg 1945. május 9-én. Május végén érkeztem Nagybányára.

(Bandi) Andrei bátyámat 1942-ben behívták a hadseregbe, és Budapesten volt. Később áttették munkaszolgálatos egységhez. Az 1944. március 19-i német megszállás után megszökött a munkaszolgálatos századtól, és elrejtőzött Budapesten. Részt vett a náci rendszer elleni mozgalom tevékenységében. A város felszabadítása után szintén visszatért Nagybányára.

Hirsch Aliz története

Én, Hirsch Aliz 1924-ben születtem Nagybányán. Apám, Hirsch Ábrahám, Nagybányán született 1901-ben. 1944 június 11-én hurcoltak el minket Auschwitzba. Édesanyámat és engem jobbra irányítottak, mint az öcsémet, Joszefet. Három hét után Riga- Kaiserwaldba vittek minket, ahol egy hónapig voltunk. Dundarigában ismét szelektáltak bennünket, majd onnan a Danzigtól 20 km-re fekvő Gutova nevű koncentrációs táborba szállítottak minket, ahol két hónapot töltöttünk. Január 2-án szabadultunk fel az oroszok által. Ők Deutsch-Erlandba vittek minket, onnan pedig Bialistokba. Hat hónapig voltunk Oroszországban. Onnan Czernowitzba szállítottak, majd Aradon át visszakerültünk Nagybányára. Apámat és a 16 éves öcsémet Auszchwitzból Matthausenbe, Evenseebe és Dachauba vitték. Édesapám Dachauban meghalt, ahol holttestét elégették.

Öcsém Dachauban szabadult fel és visszatért Nagybányára. Ma már az Egyesült Államokban él, családja nyolc tagból áll – gyerekek, unokák, dédunokák.

Nagymamám bátyját, Hirsch Jákobot (Akivá), a hitközség elnökét feleségével, Rózsi nénivel és két szép lányával, Elzával és Klárával együtt deportálták. Mindannyian a krematóriumban égtek el. Én semmit sem ettem Auschwitzban, mivel nem volt kóser. Húsz kilót fogytam. Sántítottam, mikor Bányára értem. A nehéz munka miatt reumatikus lázat és isiászt kaptam, mivel a nagy hidegben csak szoknya volt rajtam. Védőárkokat ástunk tankok ellen. Az ételadagunk egy szelet kenyér és egy kis átlátszó leves volt, amibe még csak egy kis krumplit sem tettek. Kénytelen voltam édesanyám és sovány, legyengült, 16 éves unokahúgom, Rachel Lebé helyett is dolgozni. Ő is túlélte a borzalmakat és szép, boldog, vallásos családot alapított. Az én gyermekeim és unokáim is mind nagyon vallásosak. Erre

mint pl. a Gutinul Szabósági Szövetkezet. Ez a szövetkezet 1950-ben alakult – Markovits Sándor vezetésével – eleinte sok nehézségük akadt, de odaadó, fáradhatatlan munkával végül szép eredményeket sikerült elérnünk. A zsidó iparosok is feladták önállóságukat és beléptek a szövetkezetbe. Kezdetben különálló üzlethelyiségekben kellett dolgozniuk, a későbbiek folyamán azonban sikerült megszerezniük a szövetkezet számára a Minerul ut 13. szám alatti központi nagy épületet irodákkal, raktárral, szabászati teremmel és egy nagy konfekció-teremmel. Ezután a szövetkezet elnökévé Grünwald Kálmánt választották, aki átszervezte a szövetkezetet, így például Frank Jonatán lett a Kereskedelmi és Beszerzési Osztály vezetője, akinek nehéz, fáradságos munkával sikerült mind a 350 szövetkezeti tagot ellátnia szövettel és minden más szükséges anyagokkal, hogy a termelés, valamint a megélhetés biztosítva legyen. Ehhez nagy segítséget nyújtottak Ackerman Sinyu, Ferenc Masku, Rimmer Mose, Stern Mose technikusok és a főkönyvelők, a bukaresti (UCECOM) és a megyei központból (UNIO).

A Gutinul volt a legnagyobb szövetkezet, sok zsidó taggal: Levendula Jenő raktáros, Hirsch Jenő pénztáros, Feldman Buba és Glozer Éliás szekcióvezetők, valamint a szabászok és más szakemberek, Grünberger Tuli, Herskovits Zoltán, Turteltob Jenő, Rozenfeld Heinrich, Muszkál Helén, Jakabovits Zoltánné. A szövetkezet a későbbiekben több szakmával bővült. A szűcsök között volt Lax Mendel, Szál Péter, a fényképészek között Simon Magda és Deutsch Herman, a kötőszakmából Fischer Vilmos és felesége, Klein László és felesége, az optikusok között Noé József és felesége, a cégtáblafestő Berkovits Mendel, az aranyműves Feldman és Fligman Jakab Jenő, valamennyien szekcióvezetők.

A Tálpá nevű cipész szövetkezetben is több zsidó vezető volt. Vohl Lajos elnök, Perl Antal beszerző, Markovits Marci szekcióvezető és szabász, Indig Mose szekcióvezető, valamint Berkovits Mihály, aki az erdőmunkások és bányászok részére készített bocskorokért volt felelős. A vasasok szövetkezetében, a Ferometálban szintén több zsidó vezetőségi tag volt, Dávidovits Lipót kereskedelmi felelős, Ferencz Sanyi és Schőn Ávrám technikai vezetők, Kohn Simon, bádogos felelős.

1959-ben a szövetkezeti központ rendelete alapján át kellett szervezni az összes szövetkezetet a helyi lakosság ellátására. A Gutinul vette át az összes nagybányai szövetkezetet, csak a Tálpá cipőszövetkezet maradt önálló. A Gutinul huszonhárom szakmából álló nagyszövetkezet lett, több mint nyolcszáz taggal. Vohl Lajost választották meg elnöknek és Rumpold Imrét főkönyvelőnek. A Frank által vezetett Beszerzési Osztály két taggal bővült, mert az anyagok és különböző alkatrészek beszerzése nagyon nehéz feladat volt. A Higiénia fodrászat is beleolvadt a Gutinulba, itt Frenkel Zoltán lett az üzletvezető. A fogászati szekciót Farkas Aladár, a villany- és rádió szekciót Herz és Wirth vezették. Nagyon jó volt az együttműködés a főkönyvelővel, annak érdekében, hogy a pénzügyi helyzet rendben legyen, a vásárolt áruk, anyagok, alkatrészek határidőre ki legyenek fizetve és hónap végén minden dolgozónak biztosítva legyen a fizetése. Fontos volt, hogy ne legyen feleslegesen vásárolt anyag, alkatrész. A szövetkezet komoly segítséget kapott az UNIO szövetkezeti központtól, igy haszonnal zártuk az évet, annak 15-20 százalékát elosztották a tagoknak, amely pénzösszeg megfelelt egy tizenharmadik havi kisebb fizetésnek.

A fenti adatok az 1961 októberéig terjedő időszakra vonatkoznak. Ezalatt az idő alatt én magam is a szövetkezetben dolgoztam tizenegy éven keresztül. 1961 októberében megkaptam az útlevelet, így kivándoroltam családommal Izraelbe, a mi saját szeretett országunkba. A fent említett dolgozók 90 százaléka szintén áttelepült Izraelbe, ahol áldásos munkával építjük saját országunkat. Sajnos a fent említettek közül már sokan nincsenek az élők sorában, legyen áldott a nevük.

Dolgoztak még a Szövetkezetben, mint tisztviselök, Frenkel Neli és Markovitsné.

sokoldalú volt, amit főleg Purimkor tudott csillogtatni, mikor is napi témákat érintő vicceket és anekdotákat mesélt, az Eszter Könyvének alakjai szerepeltetésével. Viccei nagyon sikeresek voltak hallgatói körében. A vicceken kívül azonban írt színdarabokat is, amelyeket színpadra állított és ő rendezett. Pészách előtt a macesz- sütődében dolgozott, mint kemencemelegítő.

Grün Mihály, feleségével, Godel Ilonkával és négy gyermekükkel együtt érkezett Auschwitzba. A gyerekek közül csak Babu és Misu maradt életben. A háború után Misu a "KKL" megbízottjaként dolgozott Temesváron. Baba férjével, Taitelbaum (Tamari) Jencivel, gyermekeivel és unokáival Rishon Lezionban lakik. Grün Misu (ma Várkonyi) és felesége, Rosenblum Stefi az Egyesült Államokban élnek, Miami Beach-ben, és a szállodaiparban dolgoznak. A szállóban néha szerveznek baráti találkozókat a nagybányaiaknak.

Goldstein (Markovits) Matilda (Tila) története

Családunk tagjai a következők voltak: apám, Markovits Ábrahám, anyám Fülöp Peszel,

én Tila, az 1930-ban született elsőszülött lány, Gitel húgom aki 1932-ben, Frida 1934-ben, Minda 1936-ban, Dávid Léb kisöcsém, aki 1939-ben született. Nagybányán laktunk. 1936-ban csatlakozott a családhoz Fülöp Sifra nagymamám. 1942-ben szüleim örökbefogadtak egy Csehszlovákiából, Einhornból menekült gyermeket.

A házunk hagyományőrző, vallásos és meleg zsidó ház volt. Apám bor-és szeszesital kereskedő volt. Kóser bort termelt az egész környék számára. Áldás volt apám munkáján, és tisztességesen keresett. Általános s zsidó műveltséget kaptunk Nagybányán. A házunk cionista is volt. Apám tevékenyen a Mizrachi mozgalomhoz tartozott. Különféle összejöveteleken ő képviselte a mozgalmat.

1940-ben drasztikus fordulat állt be a helyzetünkben. Amikor a magyarok bevonultak a városunkba, nagyon megijedtünk. Másnap megtörtént a cionista és a kommunista mozgalom letartóztatása. 1942-1944-ben jöttek a munkaszolgálatos behívók. Amikor bevittek a gettóba apám munkaszolgálatos volt, és úgy véltük, jobb neki, ha az egységénél marad. Pészach másnapjától Savuot utánig a téglagyárban helyeztek el. A szabad ég alatt éltünk. Mindenki úgy rendezkedett be, ahogy tudott. Azt ettük, amit otthonról elhoztunk. Savuot után vonatokon a koncentrációs táborba vittek. A vagonok körülményeit nem ecsetelem hosszasan. Embertelen volt. A részletek ismertek, összegyűjtötték őket.

Amikor Auschwitzban kiszállítottak a vagonból, szelekción mentünk át. Anyámat, nagymamámat, két húgomat és öcsémet a halál, a gázkamrák felé fordították. Nagynénémet Sara Rivkát, aki 1944-ben csatlakozott hozzánk, a B táborba vitték be. Húgomat és engem a C táborba, a 8-as barakkba, ahol 11-16 éves gyerekek voltak. Két hónapig voltunk ebben a barakkban. Néha nehéz köveket kellett cipelnünk. Ebben a két hónapban szelekciók zajlottak. Az egyiken elvitték a húgomat, akit azóta nem láttam. Mellesleg húgom igen tehetséges volt költészetben, éneklésben táncban és tornában.

Később Guzen táborában voltam és egy repülőgép szerelő gyárban dolgoztam. A front közeledtével gyalog meneteltettek Bergen-Belsen irányába, ahol 1945 április 15-én fölszabadultam. Beteg voltam és kórházban ápoltak. Hat hónap múlva hazatértem 1946 december végén.

"Gutinul" szövetkezet

Frank Jonatán leírása

A Vészkorszak elmúltával minden volt munkszolgálatosnak és szakembernek be kellett lépnie egy termelőszövetkezetbe,

emlékem az ekkor látott megrendítő tragédia. Mikor apám került sorra a szelekciónál, Mengele bottal a kezében kihirdette: "Der alter geht auf links" ("Ez az öreg balra megy.") Mintegy nyolc nap elteltével Ábrahám testvéremmel együtt Varsóba vittek. Egy újabb szelekció során kiválasztották a fizikailag erős embereket az elpusztított varsói gettó utcáin a kövek összeszedésére. A megszabott mennyiség fejenként napi 2000 tégla volt. Segítettünk a gyengéknek teljesíteni a napi követelményt.

Addig voltunk ezen a helyen, amíg a Vörös Hadsereg hadoszlopai meg nem közelítették Varsót (1944. október-november). Bevagoníroztak minket, s Németországba viettek a dachaui táborba. Az úton sokan éhenhaltak. Ezek alatt a napok alatt nem kaptunk enni-inni. Igen sokan elgyengültünk, és teljesen elerőtlenedve érkeztünk meg. Amikor Dachauba értünk, a németek deszkákat szorítottak a vagonok ajtajához, legurították rajtuk a halottakat és azokat, akik nem bírtak kiszállni a vagonból. Mindezeket, élőket és halottakat egyaránt, a Dachau-tábor krematórimába vitték.

Dachauból egy további szelekció után átvittek a München melletti Müldorf-i táborba. Itt együtt voltam Ábrahám nevű testvéremmel. Egy föld alatti repülőgép-gyárban dolgoztunk. Ezek után Kaufering táborába érkeztünk. Ebben a táborban Ábrahám fivérem tífuszt kapott. Magas lázzal felém fordult, és jiddisül ezt mondta: "Chaim, laz mich nischt starben von hunger." (Chaim, ne hagyd, hogy éhenhaljak"). Ezek a szavak a mai napig égetik a bensőmet. Én is megbetegedtem, de életben maradtam. Később a Landsberg-i táborba vittek (testvérem ekkor még életben volt). Amikor az amerikai katonák megérkeztek (1945. április 9.) fivérem teljes legyengülés következtében meghalt. A felszabadulás után az amerikai katonai irányítástól "személyazonossági papírokat" kaptam, amit a mai napig magamnál őrzök

Glück Ichák története

Apám, Joszef Cvi, Slomo Zalman Glück fia, 1882-ben született a máramarosi Akna-Sugatagon. Anyám, Mirjám (Manci) Baruch Menáhem és Ruth Stein lánya 1887-ben született Szigeten. 1920-ben házasodtak össze. Nyolc gyerekük született. 1905-ben, még házasságuk előtt, apám kivándorolt az USA-ba, és 1909-ben visszatért. Szüleim Nagybánya körzetében Tauti de Sus faluban laktak. Volt egy kocsmájuk és a szomszédos néhány falut ellátó lisztboltjuk. Gyermekeik: Ichák (1912), Náchum (1914), Izrael Dávid (1917), Sosana (1920), Jezékiel (1922), Kálmán (1923), Báruch Menáhem (1925), Sarit (1928). Sarit születése előtt apám meghalt a szatmári kórházban. Ott temették el. Anyám egyedül gondozott 8 gyermeket.

Én, Ichák Glück, 4 évig Nagyváradon tanultam "Jeszodé ha Tóra" Talmud Tórában, majd tanulmányaimat Fux rabbi jesivájában folytattam, mialatt párhuzamosan önállóan általános dolgokat is tanultam. 1933-ban behívtak a román hadseregbe. 1937-ben feleségül vettem Sárát, a Debrecen melletti nagylétai Gottesmann Chaim rabbi lányát. Született egy lányunk, Tova (Ágnes). Budapestre költöztünk és egy férfifehérnemű gyárbeli keresetemből éltem, mely gyár az egész országban értékesítette termékeit.

1942-ben behívtak munkaszolgálatra és Ukrajnába vittek. 1945. április 25-én szabadultam föl. Feleségemet és kislányomat Auschwitzba deportálták, ahol elpusztultak. Illegálisan vándoroltam be Izraelbe a Pan York hajón, melyet a brittek elfogtak és Ciprusra szállítottak. 1949. februárjában alijáztam. 1949. szeptemberében feleségül vettem Chánná Eszter unokahúgomat (a szigeti Baruch Menáchem Klein unokája), és ikreink születtek, Mirjam és Lea. 1982-ben feleségem rákban meghalt. Mirjam lányomnak három gyereke van, Lea lányomnak négy gyermeke született.

Grün család

Grün Mihály (Michael) kisvállalkozó volt, akiben művészlélek lakozott. Tehetsége nagyon

már nagyon kevés volt az élelem, nem lehetett semmit beszerezni. 1945 május 8-án szabadítottak fel minket az orosz csapatok, és júniusban már hazaérkeztem Nagybányára.

Csak a sógoromat, Berkovits Mihályt találtam otthon a családból, aki hívott, hogy lakjak nála. Később az öcsém, Géza is hazajött, teljesen legyengülve és soványan, mint egy csontváz, de lassan-lassan felerősödött és rendbejött.

Egy keddi napon kimentünk a zöldségpiacra vásárolni és ott tudtuk meg, hogy él a nővérem. Ahogy nézelődtünk a piacon, egyszerre csak elébünk áll egy férfi és azt mondja nekünk: "Berkovits, a maga felesége él, de meg van sebesülve. Mankóval jár, s most egy Ölsz nevű helységben van, Braslau mellett. Én személyesen beszéltem vele, innen tudom, hogy ő a Weiss Géza unokahúga. Berkovits, gyorsan haza kell hoznia őt onnan, mert ha nem, elviszik a Szovjetúnióba." Ezzel elköszönt és elment. Nem láttuk őt soha többé, még a nevét sem tudjuk, olyan gyorsan eltűnt, de akárhol is legyen, áldja meg őt az Isten!

Mindjárt hazamentünk a piacról és hozzáláttunk megszervezni a sógorom utazását. Nem volt nehéz, mert Mihálynak megvoltak az iratai, amikkel már azelőtt is utazott a lágerekbe felkutatni az életben maradottakat, így az utakat is jól ismerte, hogy hol tudja őt majd hazahozni. Mihály szerencsésen megérkezett Ölszbe és megtalálta Fridust, pontosan úgy, ahogy az a férfi mondta, mankóval, a lágerben. Friduson kívül még 231 nő tartózkodott ott. A sógorom pedig megszervezte, hogy az oroszok beleegyezésével mindannyiójukat hazahozza Erdélybe.

Pár nappal az eljegyzésünk előtt kaptunk egy sürgönyt a román határról, hogy Fridus és Mihály útban vannak hazafelé és rövidesen találkozunk. Mindenkinek elhíreszteltük, hogy a nővérem él. Azt a boldogságot, amit akkor éreztem, csak az tudja megérteni, aki a Vészkorszakot túlélve élve talált egy halottnak hitt családtagját.

Közben Jenő bátyám is hazaérkezett augusztusban. Kárpátban volt munkaszolgálatos, onnan került a Szovjetúnióba. Ott egy harci századot akartak képezni belőlük, el is indultak Románia felé, de útközben vége lett a háborúnak, és így mindenkit hazaküldtek.

Így maradtunk életben, a négy nagyobb testvér. De az a nagy veszteség, ami minket ért drága szüleink és testvéreink halálával, és ami az egész zsidó népet érte, mindenhol és mindörökre a gyászunk marad. Emlékük örökre bennünk él. A mi új életünk 1945-ben kezdődött, mikor megesküdtünk. Testvéreim szintén családot alapítottak, mindegyiküknek vannak gyerekei, unokái.

Született egy édes kis dédunokám is, Korál, a Vészkorszak utáni negyedik generáció, ami nagy hálával tölt minket el a jó Isten felé, hogy életben hagyott minket és, hogy a nácizmus elpusztult. Mi mindannyian itt élünk Izraelben, már a hatvanas évek elejétől, gyermekeink, unokáink mind itt voltak katonák, csak adja a Mindenható, hogy mindig itt élhessünk, Erec Izráelben!

Farkas Mihály története
Monostor, Fauresti falu

1913. november 20-án születtem Fauresti faluban. Apám, Farkas Slomo földbirtokos volt. Anyám, Szeréna (lánykori nevén Moskovits) háztartásbeli volt. A család gyermekei: Farkas Cili, Ica és Ábrahám. Faurestiben laktam, és szabóként dolgoztam. Feleségemet Sárának hívják, (született Veinstock). Gyermekeink: Zsuzsi (Sosana), férjnél van és két gyermek édesanyja – Ichak, nős és két gyermek apja.

1944. május 4-én bevittek minket a borpatak-i gettóba. Két hét múlva átvittek a Phőnix gyárban lévő gyűjtő-állomásra. A nyilaskeresztesek és a csendőrök onnan a vagonokhoz vittek. Kassa állomásán átadtak minket SS katonáknak. Június közepén érkeztünk Auschwitzba. Egyik kitörölhetetlen

alvó-és pihenőhely, ennivaló és ha kellett, még ruhaneművel is ellátták őket. Ezek az emberek sokszor még egy hetet is eltöltöttek nálunk. Ilyenek voltak a mi drága szüleink.

És akkor jött a parancs, hogy a 13 zsidó család el kell, hogy hagyja a falut, nehogy megfertőzzék a székelyeket. A családunk is – 10 gyerek és a szüleink – ott kellett hagyjunk mindent, üzletet, házat, berendezve, árukészletet, sok baromfit, tehenet, lovat, a padlást tele minden jóval, a pincében sok hordót valódi juhtúróval. Egy-egy bőrönddel, apám a Széfer Tórával felpakolva megérkeztünk Nagybányára, mert anyám egész családja ott élt. Alig érkeztünk oda, béreltünk egy lakást, de olyat, ahol lehetett tehenet tartani, mert a nagy családnak kellett a tejtermék. Volt egy kis pénzünk, így elkezdtük az új életet. Alig voltunk Nagybányán, apánk már ott is hozzáfogott az önkéntes munkához, megszervezte a kóser kosztot húsvétra a munkaszolgálatosoknak a kaszárnyába.

A szomorú vég az lett, hogy 1944 május 3-án bevittek a gettóba, június 3-án bevagoníroztak – irány a pusztulás. Apánk, anyánk és hat testvérem elpusztultak Aushwitzban.

A család nevében írtam le e pár sort – örök emlékül legyen áldott a nevük.

Frank Miriam története

Nevem Frank Miriam, szül. Pollák. Le akarom írni azt a történetet, ahogyan megtudtam, hogy a nővérem, Berkovits Frida életben van. Fridát és engem együtt deportáltak, együtt voltunk Auschwitzban is a "C" lágerben hat hétig, míg Mengele szét nem választott minket a szelektálásnál, azzal az indokkal, hogy a nővérem nem való munkára, mert túl sovány. De hát hogyan lehetett volna jóerőben, mikor olyan kegyetlenül éheztünk és szenvedtünk?!

Én bekerültem a "B" lágerbe, ami egyúttal karantén is volt a munkára kiválasztottak részére. Ott voltam egészen szeptember 15-ig. Ez alatt az időszak alatt minden hajnalban kimentem a villanykerítéshez, hogy lássam, él-e még a nővérem. Ő nem akart kijönni, mert attól félt, hogy meglátnak engem és lelőnek, de én mindig addig hívtam, amíg ki nem jött, és láttam, hogy él. Ha volt valami kis ennivalóm, a drótkerítésen nyújtottam át neki.

A következő szelektálás éppen Rosh Háshánára esett. Mengele kiválasztott 300 fiatal nőt, köztük engem is, és mentünk a fürdőbe. Ott levetkőzve, lépcsőzött padokon ültünk hosszú- hosszú órákon keresztül, a döntésre várva, hogy vajon kellünk-e még munkára. Ha nem akkor, onnan nem jövünk ki többé. Megjött a parancs, kaptunk egy fél kenyeret, margarint és egy szál ruhát, majd bevagoníroztak egy szénporos, zsíros vagonba, megint egy csepp víz nélkül.

Mikor megérkeztünk Görlitzbe, csak nézték az emberek a menetet, nem tudták elképzelni, kik lehetnek ezek a sovány, fényes, fekete teremtmények. Mikor beérkeztünk a lágerbe, az SS-esek és a gyári vezetők három csoportba osztottak minket, minden barakkba 100 lányt. Mindenki kapott egy külön priccset, egy törülközőt és egy tányért. Már kezdtük embernek érezni magunkat. Beosztottak minket a gyári munkára, 12 órás váltásban, egy hét éjjel, egy hét nappal. Repülőgép-alkatrészeket gyártottunk. Februárig dolgoztunk itt, utána azonban már nem volt több munka, és mivel közeledett a Vörös Hadsereg, elvittek minket – 800 férfit és 300 nőt – egy hosszú gyalogmenetre. Ezen az úton 400 férfi pusztult el, köztük a Rub fiú is Nagybányáról.

Egy hónap múlva visszakerültünk Görlitzbe. Az úton befogtak minket lovak helyett, 12 lányt minden szekérhez. Így tettünk meg 35 km-t Oberenesdorfból Görlitzig, majd meghaltunk a fájdalomtól. Még most is érzem ennek az útnak a hatását.

A gyárban már nem volt munka, így kivittek minket 8 km-nyi távolságra lövészárkokat ásni. Megint sokat gyalogoltunk,

Frank Jonatán és Miriam leírása Weiss Béláról és családjáról

Weiss Béla 1909-ben született Felsőbányán. Gyümölcs- és zöldség- kereskedő volt. Nagybánya környékén vásárolt almát, diót, zöldséget és növénymagokat. Csendes, rendes családi életet élt feleségével, Hanival, aki 1911-ben született Nagy-Nyíres nevű faluban, Somkut mellett. Hani háziasszony volt, otthon dolgozott. 1934-ben házasodtak össze. Három lányuk született, mind Nagybányán. Weiss Bélát munkaegységbe sorozták, Nagybányán szolgált. Amikor a családját bevitték a gettóba, ő is utánuk ment, nem akarta őket magukra hagyni. Ezért így őt is elvitték Auschwitzba. Ott Bélát dolgozni küldték. A könyörtelen kényszermunka és az állandó éhezés 1945 januárjában, 35 éves korában végeztek vele.

Pollák család (Frank-Pollák Miriám leirása)

A háború előtt családunk 12 főből állt. Apánk, Pollák József, Kőrösmezőn született 1893-ban. Három testvére volt, Pollák Salamon (Munkács), Pollák Hanna férjezett (Edelstein), Pollák Regina, férjezett (Scherer). Anyánk, született Weiss Róza, (Kováskápolnok) apámmal Marosvásárhelyen ismerkedett meg és 1921-ben itt is házasodtak össze. Három gyerekük is itt született; Jenő 1922-ben, Frida 1924-ben Miriam 1926-ban. Géza már Csíkmegyében jött világra 1928-ban, mert egy évvel korábban szüleim Csíkszentdomokosra költöztek és ott éltünk 1940 novemberéig, amikor is a magyarok bejöttek Észak Erdélybe és 24 óra alatt kiutasították a 13 zsidó családot, köztük minket is. Amíg Domokoson éltünk, szüleink sokat dolgoztak, és megvolt minden, amire szükségünk volt. Apám pékmester volt, de foglalkoztak zöldséggel, terménnyel, fűszerrel és a balánbányai bányászokat is ők látták el élelemmel, akik csak egyszer egy hónapban fizettek. Ezért mikor minket kiutasítottak, odaveszett minden pénzünk.

Nálunk szép volt a gyermekáldás is, minden 2-3 évben született egy-egy gyerek. Mikor fiú született, mindig jött a nagymama a tesvérével s a sógornőjével, hogy előkészítsék a britet. A nagymama Nagybányáról jött, fölpakolva minden jóval. Már utazás előtt föladta poggyászait a vonatra; aszalt szilvát, szilvapálinkát, diót, gesztenyét. Ez mind nálunk nem termett meg, ezért örültünk, mikor nagy zsákokban érkeztek az állomásra. A nagymama nagyon szeretett ilyen finomságokat hozni nekünk, s cserébe szép kézimunkákat és házi szőtteseket vitt tőlünk a testvéreknek. Mindig jöttek hozzánk anyu testvérei és nagymama, akiket mi nagyon szerettünk, ahogyan apu testvéreit is.

Apu teljesen árva volt, csak a három testvérét ismertük és azok gyerekeit. A mi családunk mindig összetartott. A nagymama hadiözvegy volt és úgy nevelte föl nyolc kicsi gyermekét. Anyám, a legnagyobb, 14 éves volt, mikor nagyapa betegen hazajött a háborúból, és mindjárt az őszi ünnepekkor meghalt. A mi anyánk nagyon szerette a testvéreit, és ezt nagyon belénk nevelte, mi mind szerettük a családot.

A házunkban mindig segítettek a rászorultaknak, nagyon sok esetben a falusiak jöttek anyámhoz egy-egy jó tanácsért, ami neki mindig volt, mint egy jó pszichológus. Ha valamelyik gyerek beteg volt, krémmel vagy ecettel egy jó masszázst csinált az ő gyönyörű hosszú ujjaival, és ettől rögtön meggyógyult mindenki. Apám nagyon szeretett dolgozni a köz javára, mindent elkövetett, hogy a község zsidóságának elsősorban legyen egy sakterje, aki a templomban előimádkozott és a falu gyerekeit tanította. Másodsorban gondoskodott arról, hogy legyen mikve a faluban, ő maga segített az embereknek megtalálni a forrást. Ezzel nagyon sok időt eltöltött, de az eredmény meglett, és nagyon büszke volt rá, hogy még Csíkszeredáról is jöttek hozzánk a mikvébe.

Apánk gondoskodott arról, hogy legyen Széfer Tora a templomban. Anyánkkal együtt berendeztek az udvarban egy külön szobát, hogy ha szegény emberek jönnek, legyen nekik

hazatértem Nagybányára és onnan Kolozsvárra. Később alijáztam Izraelbe.

13 éves voltam, amikor 7 éves Judit húgommal és édesanyámmal Budapesten, egy zsidó család házában laktunk. Mivel anyám özvegyként két gyermeket gondozva nem tudott más munkát szerezni, házvezetőként dolgozott. Másik húgom, az akkor 11 éves Szaszi, Nagybányán anyai nagymamánknál lakott.

Apámat már 9 éves koromban elvesztettem. Családunk a Csík vidéken egy Csikszentdomokos nevű faluban lakott, ahol apám a faiparban dolgozott. Egy gyár fix fizetéses vezetője volt. Emlékszem, hogy szűkös volt a jövedelem, állandóan anyagi problémákkal küszködtünk. 1940-ben, amikor Észak-Erdélyt a Csík vidékkel egyetemben Magyarországhoz csatolták, az első dolog a kevés ott lakó zsidó elüzése volt ebből a körzetből. Azokat a zisdókat, akik olyan területen születtek, ami az akkori román határon belülre került, a román határ átlépésére kényszerítették. Viszont a románok az ő oldalukon nem akarták őket befogadni. Így hányódtak szüleim és még néhány család a magyar és román határ közti hegyekben. Mintegy két hétig bolyongtak. Az éjjeli hidegek és az élelem hiánya apámat ágynak döntötte. Mi, gyermekek Szászrégenben a nagymamánál voltunk. Itt találkoztunk szüleinkkel vándorlásuk befejeztével újra. Apám azonban rövid idő múlva meghalt. Nehéz napok következtek számunkra. Megözvegyült anyám, Judit húgom és én, ahogy említettem, Budapestre érkeztünk. Nem tudtam folytatni a tanulást.

Kereskedésben munkát kaptam. Sorsom folytán korán egy 13 éves gyermek világától idegen bajokkal kellett megküzdenem. (Itt a korabeli Budapest zsidósága életének, valamint a magyar náci rendszernek részletes bemutatása következik, a Vörös Hadsereg fölszabadításáig.)

Miután Budapestet a Vörös Hadsereg fölszabadította, az oldalán harcoló egységekből való román katonákkal találkoztam. Minthogy beszéltem románul, az egység tisztjei román-magyar és magyar-román tolmácsként használtak. Hazafelé Romániába, Szászrégenbe is megérkeztem.

Ott találkoztam néhány unokatestvéremmel, akik visszatértek Auschwitzból. Itt hallottam először ezt a nevet és a vele kapcsolatos borzalmakat. Azt is hallottam, hogy Nagybányára már hazatértek néhányan olyanok, aki túlélték a vészkorszakot. Eldöntöttem, hogy Nagybányára megyek, ahol sok családtagom élt.

Találkoztam Annus nagynénimmel, anyám nővérével, akit amikor először megláttam, a nagy hasonlóság miatt anyámnak véltem, aki eltűnt a budapesti kavarodásban. Annus nagynéném örökbefogadott engem, majd később Judit húgomat is és négy gyermeke mellett mi lettünk az ötödik és a hatodik. Férjével, Jákov bácsival mindent megtettek, hogy mi, az örökbefogadott gyerekek éppen úgy érezzük magunkat, mint saját gyermekeik. Azzal is törődtek, hogy folytassuk a rendszeres tanulást, hogy a társadalom tisztességes, és hasznos tagjai lehessünk.

Emlékeimben különleges helyet kap Weiss Zoli bácsi. Zoli nagybátyámat először 9-10 évesen ismertem meg Csikszentdomokos faluban. Az 1940-es Iasi pogrom menekültjeként érkezett hozzánk. Egész családunk számára erőforrást jelentett. Amikor Budapestre utaztam, hogy Judit húgomat Nagybányára vigyem, Zoli bácsi meleg ruhával, pénzadománnyal és hasznos tanácsokkal segített. Amikor alijáztam és Petach-Tikvára érkeztem, Zoli nagybátyám és Gizi néném első izraeli lépéseimnél újra segítségemre sietett. A mai napig részt vesznek az összes családtag minden fontos pénzügyének megoldásában. Feleségével együtt hosszú ideje néha meglátogatnak Izraelben, ilyenkor az egész család összegyűl, összeszedik a család régmúlt életének vidám és szomorú emlékeit egyaránt.

és mindkettőjüknek két gyermekük született. Nemrég született első dédunokánk. Nagy boldogságban élünk Izraelben, és meg kell jegyeznünk, hogy Isten segítségével sikerült családunk negyedik generációját is világra hozni e szörnyű tragédia után. Családunk 90%-a Izraelben él, s mikor találkozunk, az mindannyiunk számára nagy öröm. Családunk egyik tagja, Weiss Zoltán az Amerikai Egyesült Államokban él, de minden évben Izraelbe látogat a családjával.

Fruchter Rózsi története (Galfsky Laci felesége)

1924 november 12-én Nagyváradon (Groszvardein) születtem. Apám, Fruchter Mendel ott volt hivatalnok. Ott született 1901-ben anyám, lánykori nevén Etelka Áronovics, aki háztartásbeli volt. A háború előtt Nagybányán laktunk, egyedüli gyerek voltam.

Adatok a deportálásról

1944. május 3-án mentünk be a Phőnix-gyár melletti gettóba. Különféle hírek terjengtek a gettóban. Egyikük a németeknek arról a tervéről szólt, hogy huszonéves fiatalokat kiválasztanak, és német tiszteknek küldik őket front-prostituáltként. Ezen hír hallatán sok fiatal összeházasodott. Én is férjhez mentem egy Ari Ackermann nevű fiúhoz, akit már évek óta ismertem. Így tett Lébi Marci is, aki feleségül vette Lövi öcsi hugát. Szüleimet, bár viszonylag fiatalok voltak, a gázkamrába küldték. Anyám húgának a gyermekét a kezében tartotta.

Rövid Auschwitz-i tartózkodás után, egy kb. 500 fős asszony és lánycsoportként elvittek minket Németország belsejébe, egy Lőven nevű helyre, egy lőszer-, és fegyvergyárba dolgozni, és egyéb kényszermunkára. Mintegy egy hónappal a felszabadulás előtt elszállítottak minket Ravensbrückbe, Stuthofba, Malchovba. Onnan vittek Neu-Brandenburgba. Ott tífuszt kaptam, és bevittek a kórházba.

1945. május 3-án a Vörös Hadsereg felszabadított. A szatmári dr. Reichnek köszönhettem, hogy életben maradtam, aki elintézte az Erdélyből származó raboknak, hogy a Romániába tartó vonatokkal elutazzanak.

A Bányára érkezés után 1946 május 19-én férjhez mentem Galfsky Lacihoz, miután férjem, Ari Ackermann elpusztult Auschwitzban. Két gyermekünk született.

1961. szeptemberében érkeztünk Izraelbe. Gyermekeim megházasodtak és mindegyiknek két gyermeke van. Holonban lakunk.

Fligman Jákov család

Apámat Mose Fligmannak, anyámat Ilonának hívták: testvéreim Judit és Szaszi. Apám

egy fatelep vezetője volt Csikszentdomokos településen. 1940-ben, a magyarok észak erdélyi bejövetele után, apámat és családját elűzték. Szászrégen városában élt nehéz körülmények között és a jövedelem hiánya miatt Budapestre költöztünk. Szaszi nővéremet Nagybányán hagytuk Golda Weiss nagymamámnál. Apám visszatért Szászrégenbe. Más zsidókkal együtt letartóztatták és kiűzték a román határ túloldalára. De a román határőrök visszatérítették magyar területre. Eközben megbetegedett, meghalt és Szászrégenben lett eltemetve.

Golda Weiss nagymamámat és Szaszi Fligman nővéremet a nagybányai gettóból Auschwitzba deportálták, ahol elpusztultak. Budapesten élő anyámat elkapták az utcán, és Auschwitzba deportálták. Ő sem tért vissza. Judit hugom és én Budapesten maradtunk, és ott felszabadultunk. A felszabadulás után

építkezésén férfimunkát kellett végeznünk. Láncban dolgoztunk, nehéz présekkel a talajt egyengettük.

Az asszonyok és a lányok rövid idő alatt erejük végére értek és a halál irgalmatlanul szedte közülük áldozatait. Minden nap kihullott és meghalt néhány nő. Ezeket kivetkőztettük ruháikból és így mérkőztünk meg valahogy az akkori hideggel. A súlyos éhséggel is meg kellett küzdenünk, hogy ne győzzön le minket a halál. Szerencsére földeken dolgoztunk, minden zöldet, füvet és növényt mely a területen nőtt, megettünk. 10 hónapig dolgoztunk a kényszermunkán, míg egy szép napon a Vörös Hadsereg fölszabadított minket. Néhány nap múlva tífuszos lettem és a lublini kórházba kerültem. Szerencsémre itt is legyőztem a halált. Sajnos Malvin nővéremet otthagytam. Ezek után Grosverdáin város kórházába kerültem. Itt gondos és odaadó ápolásban részesültem, és így haza tudtam térni. Keserű csalódás várt rám. Családomból senki nem tért vissza.

Rövid idő múlva elhagytam Szinérváralját és Szatmárra költöztem. Ott megtaláltam a bátyámat, és együtt Nagybányára mentünk lakni. 1945-ben Szinérváralján férjhez mentem Benedek Józsefhez, és született egy lányunk, Éva.

A Shoában elpusztult családtagjaim: szüleim, nővéreim, Elvira, Gizella, Malvin. Életben maradtak Ignác és Bernát bátyáim, valamint én, Manci. Özvegyként nehéz napokat élek meg, amikor a tragédia és a trauma nem gyógyul, melyet a felejtés sem enyhít.

Fried Baruch (Bernárd) története

A háború előtt Nagybányán éltem. 17 éves voltam, amikor bevittek a gettóba. A szabad ég alatt voltunk. Csak az időseket szállásolták el a helyi épületekben. Az út Auschwitzba igen nehéz feltételek közepette 3 napig tartott. Akkor láttam utoljára szüleimet és testvéreimet. Auschwitzban az első három hónapban a krematóriumban dolgoztam. Amit átéltem és láttam, nem lehet szavakban kifejezni.

Három hónap után a Mauthausen-i táborba vittek. Kegyetlen körülmények között kőfejtésen dolgoztam. A munka igen veszélyes volt. Innen a Melk-i táborba szállítottak. Ott is nagyon kimerítő munkában dolgoztam, a felügyelők igen kegyetlen emberek voltak, mivel a németek számára nagyon sürgős volt a földalatti alagút építése. Melkből öt hónap után újra visszaérkeztem Mauthausenbe. Nem volt ennivaló. Két hét múlva beválasztottak a Gunzkirchen felé tartó halálmenetbe. Itt szabadított föl az Amerikai Hadsereg 1945. május 5-én. Tífuszos voltam, és egy Horschin nevű helyen feküdtem kórházban.

Frank Jonatán

1933 és 1937 között szabászatot és kereskedelmet tanultam Friedmann Lázárnál.

1939-40-ben a Román Hadseregben szolgáltam. 1940 októberében szereltem le, visszatértem Nagybányára, ahol tovább dolgoztam Friedmannál, egészen 1942 decemberéig. 1943-ban besoroztak munkaszolgálatra, a 110/27-es számú munkaszázadba. Baján dolgoztunk nehéz kényszermunkákon, mint pl. útépítés, sínlefektetés, lövőterek építése, stb. 1944 szeptemberében a nagy Duna-Híd felrobbant, a századból egy ember meghalt, heten pedig megsebesültek.

1944 novemberében szabadított fel minket a Vörös Hadsereg. Visszatértem Nagybányára és Grünfeld Hermus lakásába költöztem. 1945 nyarán kezdtek egyenként visszaszállingózni a Vészkorszak túlélői a munkatáborokból, a halál torkából. Köztük volt Pollák Manci is, aki később, 1945 október 14-én a feleségem lett. 1947-ben született Noémi, 1950-ben pedig Ziva lányunk. Boldogok voltunk. 1961 októberében kaptuk .meg a kivándorlási engedélyt, és alijáztunk Izraelbe. Nagy örömmel vettünk részt hazánk építésében. Lányaink férjhez mentek

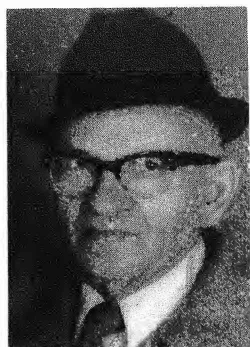
felesége nincs életben, és anyám látta, hogy férje meghalt, Nagybányán összeházasodtak. 1966-ig alijázásukig, herczliai letelepedésükig ott éltek. Itt haltak meg. Anyám nem tudott szülni, mert a táborokban megsérült a méhe. Örökbefogadtak engem. Zeév és Málká kiváló szülők voltak. Otthonuk cionista volt és megőrizték a zsidó hagyományt, Izrael és az ember szeretetét.

Én Izraelben élek, férjnél vagyok, két gyermekünk van, Zohar és Kfir. Pityu unokái és Málká dédunokái is Izraelben élnek új bevándorlóként Karmiélen és Haifán. Ez a Veleményi házaspár csekély győzelme a nácik fölött. Emlékük legyen áldott.

Veleményi Manci 1979-ben Vili a férje 1982-ben távoztak el az élők sorából. Natanján pihenik örök álmukat.

Berkovits Mihály

Apám, Berkovits Áron, 1886-ban született egy Dés melletti faluban. Felesége Legmann

Berta lett, aki 1883-ban született Désen. Apámnak volt egy üzeme, ahol cipőket és munkacipőket gyártottak, főleg katonák részére. Szüleimnek négy gyermekük született: Moric (1903), Leopold (1906), Gizi (1909) és én, (1911). Apám vallásos, tanult ember volt, jesivákban tanult. Beleszeretett egy fiatal elvált nőbe, aki a házi varrónőnk volt. Elvált anyámtól és elvette a nőt feleségül. Mi, gyerekek, anyánknál maradtunk. A válás után apám gazdasági helyzete egyre romlott és bármibe fogott bele, nem járt sikerrel. Közben pedig a második házasságából is született egy pár gyereke. Körülbelül másfél évvel ezután hunyt el anyám, a dési temetőben alussza örök álmát.

Az első házasságból való gyerekek szakmákat kezdtek tanulni. Az egyik szabászatot tanult, a másik festés-mázolást. Engem felvittek Bukarestbe. Nővérem 18 éves korában tüdőgyulladásban meghalt. Apám, a felesége és a többi gyerek a Vészkorszak áldozatai lettek.

Én 1942 augusztusában nősültem, és már ugyanabban az évben novemberben besoroztak munkaszolgálatra, a 110/5-ös számú századba. Első gyermekünk, Jánkev Jecházkl 1943-ban született. 1944 májusában feleségemet és fiamat a nagybányai gettóból Auschwitzba deportálták. A gyereket feleségem anyja vette magához, majd vele együtt meghalt.

Én megszöktem a szakaszomtól és Nagybányára mentem. Valami azt súgta bennem, hogy feleségem életben van. 1945 február 21-én indultam a keresésére és ugyanaz év júniusában tudtam meg, hogy él. Rögtön hozzáutaztam. A boldogságunk leírhatatlan volt. 1945 augusztusában, másik 230 lánnyal és asszonnyal együtt Nagybányára hoztam őket. Ma, hál' Istennek, Izraelben élünk, gyermekeinkkel és unokáinkkal együtt.

Donát (Weiss) Manyi története

1926-ban születtem Szinérváralja városkában. Családunk 8 főből állt: apám, Weiss Meir, anyám, Weiss (Klapner) Rozália, gyermekeik: Elvira, Gizella, Malvin, Ignác, Bernát, és én, Manyi.

Keservesen éltünk. Apám küzdött a megélhetésért és mindannyian szenvedtünk. Nehezen fejeztem be az iskolát. Időközben az apámat is érintő zsidótörvények korszakához értünk. Tanár volt és elbocsájtották az állásából. Nem volt jövedelem és voltak időszakok, amkor még a kenyér is hiányzott az asztalunkról. Különösen nehéz napok következtek, amikor a szatmári gettóba érkeztünk, ahol majd egy hónapot töltöttünk. Engem a harmadik szállítmánnyal vittek el. A vagonban nagyon szűkösen voltunk, mivel annyi embert zsúfoltak be, amennyit csak lehetett. Három nap múlva Auschwitzba értünk, és azóta nem láttam a szüleimet. Amikor néhány nap múlva egy csoporttal a Danzig melletti Fraustba vittek, találkoztam Malvin nővéremmel. Két napos utazás után értünk oda. Nagyon hideg volt és egy repülőtér

fájdalmasan állapítottam meg, hogy a hozzátartozóimat mind elpusztították a német és a magyar fasiszta hatóságok.

Új életet kezdtem a szakmában és párhuzamosan igyekeztünk megszervezni újból a CIONISTA tevékenységeket.

1960. márciusában alijáztam Erec Izráelbe a családommal.

Ackermann (Weintraub) Éva

A Weintraub család, öt tagjával Somkúton lakott. Apám, Mendel, közjegyző volt. Anyám, Szeréna, háziasszony. Reuven bátyám Batarcson és Felsőbányán volt közjegyző. Miriam nővérem 1933-ban ment férjhez egy temesvári orvoshoz. Én voltam a legkisebb gyerek.

Apám harcolt az Első Világháborúban és hősiességért kitüntetést is kapott. 1910-23 között Somkúton dolgozott mint közjegyző. 1923-ban Hagymásláposra helyezték át és ott maradt egészen a nyugdíjba vonulásáig. Házunk mindig nyitva állt szüleim, de a gyerekek barátai előtt is. Reuven bátyám, mint azt már említettem, közjegyzőként dolgozott 1942-ig, mikor is Ukrajnába vitték munkaszolgálatra. 1944 áprilisában tífuszban halt meg. Szüleim Auschwitz áldozatai lettek. 1945 júniusában tértem haza. Családomból senkit nem találtam meg, csak nővéremet, aki ekkor már egy ideje Temesváron lakott.

Bernát Zálmán története

A gettóba való bevonulásig a 110/31-es munkaszolgálatos egységnél voltam. Vasútpálya építésén dolgoztunk. A munka nagyon nehéz volt, éjjel-nappal, fagyos hidegben, halálos ütlegelés közepette.

A sínek oldalán dolgozva mellettem haladt el a vonat, amelyben családom Auschwitz felé tartott. Apám, akinek levágták a szakállát és a pajeszát, nagyon rossz állapotban volt. Fekete volt az arca. Anyám, és feleségem, Rivka is a vonaton volt három 6-9 éves gyermekünkkel. Három fivérem és négy nővérem szintén. Módomban állt egy kevés ételt beadni nekik. Szolgálatomat Nagybányán kezdtem, utána Budapest környékére, majd onnan Husztra vittek, aztán Kassára, és onnan Lublin városába, majd ezután Ukrajnába. Nagyon beteg voltam, vért köptem. Jom Kippurkor is dolgozni kényszerültem. Egy Auschwitz melletti táborban is voltam, egy lóistállóban aludtam. A lovak gyakran belémrúgtak. Auschwitzból csak két fivérem, Gerson és Áron tért vissza. A család összes többi tagja elpusztult.

Binenfeld Ánát (Veleményi) leírása

Apám Zeév (Vili) Veleményi Szatmáron született. Anyám, Málka (Manci) Veleményi (Mayer) Szigeten született. Vili Veleményi a táborokban a nehéz munkák miatt nagyon sokat szenvedett, de mindig megőrizte emberi méltóságát. Tehetséges zenész volt, zenetanár és zenekari karmester. Maga is öt hangszeren játszott. A háború után zenélni tanította a nagybányai zsidó gyerekek többségét. Az Ameriaki Hadsereg szabadította föl. A háború előtt nős volt. A felesége elpusztult a Shoában. 19 éves Otto (Robert) fia életben maradt és ma Hollywoodban él.

Anyám, Málká (Manci) Veleményi a háború előtt Markovits Ábraham felesége volt, Budapesten laktak. Volt egy 10 éves Pál (Pityu) nevű fiuk, aki ma Nagybányán él. Férjét behívták munkaszolgálatra és elpusztult. Pityu Budapesten maradt a Vöröskereszt védelme alatt, mely egy magyar faluban őt elhelyezte örökbefogadóknál. Mikor a Shoá után visszatérő anyja rátalált a faluban, éppen libapásztorkodott. Édesanyját Budapestről magyarországi táborokba vitték, ahonnan visszatért. Fiával együtt Nagybányára érkezett. Fia egyike lett a háború utáni Nagybánya magányos gyerekeinek.

Amikor apám megbizonyosodott róla, hog

Ackerman Mordecháj (Béla) önéletrajza 1934–1944-ig

1934-1935-ben bevonultam a Román hadseregbe Szatmárra, a gyalogsági alakulathoz. 1935 végén áthelyeztek Bukarestbe, a Hadügyminisztérium Technikai Osztályára, mint kárpitost. 1935-1936-ban leszereltem. Visszatérvén Nagybányára felvettem a kapcsolatot a "Háoved Hácioni" nevű cionista mozgalommal, amelyben már előzőleg aktiváltam, "Noár Hácioni" név alatt, amely 1928-ban szerveződött meg Nagybányán.

1936-37-ben Hachsárára mentem Umbrarestibe. Ott a szőlőtermesztésben dolgoztunk. Együtt voltunk ismert nevű chalucokkal ugymint Hermann Cvi Kolozsvárról, Nuszbaum testvérek Nagyváradról.

1938-1939-ben áthelyeztek minket Nagyenyedre, de azt megelőzően MARASESTI-ben dolgoztunk zselatin és enyvgyárban.

Nagyenyeden szőlő- és borkitermelésnél dolgoztunk. A nagyenyedi zsidóság lelkesen segítette a chalucokat és kedvesek voltak a péntek esti "ONEG SÁBÁTOK".

Nagyenyeden együtt voltunk a kis Holcer-rel, Goldstein Dinával és Landau-val Szatmárról.

1939-ben visszatértem Nagybányára, folytattam a kárpitos szakmámat a család műhelyében. 1940-1942-ben még dolgoztam a szakmában.

1940-1942-ben a fasiszta Magyar kormány mindenféle cionista tevékenységet betiltott, mondván, hogy minden cionista tevékenység rasszista és fajvédő irányzatú.

1942-ben a magyar hatóságok behívtak munkaszolgálatra, a tasnádi büntető századba. A K.I.G.S. különleges században sárga karszalagom volt fekete ponttal.

A Tasnádra irányított büntetőszázad egy lóistállóban lett elhelyezve. A fekhelyek az etető jászlak alatti cementre szórt szalma volt. Ezt 6 hónapon keresztül nem cserélték ki.

A foglalkoztató program általában éjjel történt. Éjfél után riadó, különböző szidalmakkal kísérve kivonultattak bennünket a körlet udvarára, teljes felszereléssel, a következőt mondván:

"*Piszkos zsidók* most olyan helyre viszünk benneteket, ahonnan egyikőtök se fog élve visszatérni".

A vezényszó igy szólt: "Irány az előttetek lévő befagyott jeges tó!" A tó közepén további parancs: *"Feküdj!"!* De akkor váratlanul az enyhén befagyott jégfelület beszakadt az emberek alatt és mindannyian fagyos vizesek lettünk, teljes felszereléssel a hátunkon.

Majd ezt követően Bojtos szakaszvezető így szólt:

"Büdös zsidók! Takarodjatok vissza a körletbe!" Napközben egymást követték a kikötések, különbözö szidalmakkal kisérve, bent a körletben. Megjegyzendő, hogy a mindennapi szükségletünket egy malter-hordó ládába végeztük, amit minden nap őrség mellett üritettek.

Mindezen események 1943 januárjában és februárjában történtek, télviz idején. A szadista parancsnokaink *Sugár* és *Suri* zászlósok voltak.

A fenti tasnádi eseményeket Mittelmannal tudom igazolni, aki Petách-Tikván él és Lichtensteinnal, aki Kfár-Szábán él. Ezek a dolgok csak egy kis részét képezik annak a rengeteg kínzásnak, ami osztály részünkül jutott.

1943-ban áthelyeztek bennünket Lengyel terüretre, Galíciába, Nadvornára. Ott lőszeralakulathoz lettünk beosztva a frontra induló lőszerellátást biztositva a magyar hadseregnek.

Onnan Sztaniszlauba és Sztrybe kerültünk, ahol gépkocsijavító műhelyben dolgoztunk.

1944 decemberében Ungváron szabadultam fel az Orosz hadsereg által. 1945–1946-ban hazaérkeztem Nagybányára. Hazaérkezvén

A GLÜCK CSALÁD
משפחת גליק

A BERKOVITS CSALÁD
משפחת ברקוביץ

WEISZ SAMÚ FESTÉK GYÁROS, FELESÉGE
ÉS CSALÁDJA
ווייס שמו, בעל בית החרושת לצבעים,
ואשתו, ומשפחתו

PERL OSZKÁR ÉS CSALÁDJA
פֶּרל אוֹסקַר ומשפחתו

GRÜNFELD BENCE ÉS CSALÁDJA
גרינפלד בן־ציון ומשפחתו

KLEIN MOSE ÉS CSALÁDJA
קליין משה ומשפחתו

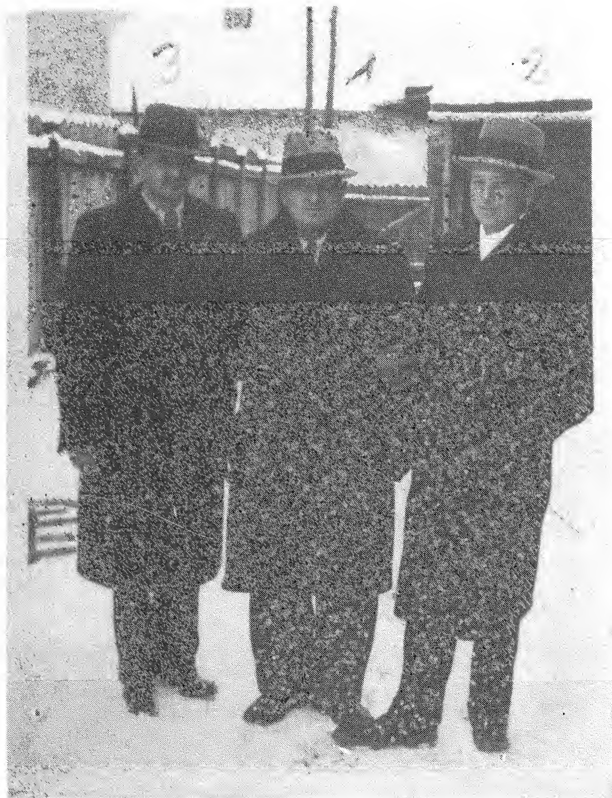
TEITELBAUM SULEM
טייטלבוים שלום

POLLÁK JOSZEF ÉS CSALÁDJA
פולק יוסף ואשתו

SCHERER GIZI
שֶׁרֶר גיזי

ROZENCVEIG SÁNDOR ÉS FIAI
רוזנצווייג שַׁנדור עם שני בניו

KÁLMÁN MIHÁLY
קַלמן מיכאל

HIRSCH BUNCI ÉS CSALÁDJA
הירש בנצי ומשפחתו

KLEIN JONÁSZ
קליין יונה

ACKERMANN CSALÁD

משפחת אקרמן

שיינדל ZSENI שמואל SÁMUEL

זינדל ZENDU יהושוע SINYU משה MAJSI מרדכי BÉLA אהרן ARI

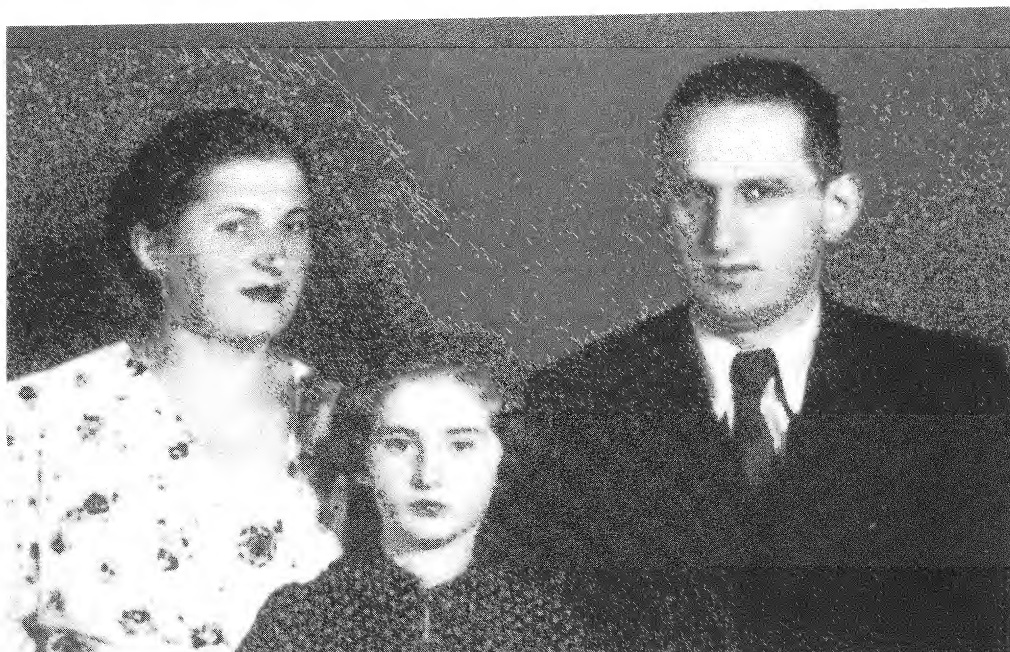
WEINTRAUB MANÓ
מנדל

FELESÉGE SZERÉNA
סרנה

WEINTRAUB ADOLF
ראובן

WEISZ GÉZA, FELESÉGE ÉS LÁNYA SZASZIKA (12)

ווייס גֶזה, אשתו ובתם סאסי (בת 12)

FLIEGMAN CSALÁD

משפחת פליגמן

EMLÉKEK A SHOÁBÓL

Az emlékgyűjtő akciót a "Jád Vásem" múzeummal együttműködve szerveztük meg, melyben célunk volt arra buzdítani szervezetünk tagjait, hogy írásban örökítsék meg mindazokat a dolgokat, amiket a Vészkorszak alatt átéltek, a haláltáborokban, a gettókban, a munkatáborokban, vagy a munkaszolgálatban, a Magyar Hadsereggel együtt mozogva az összes frontokon.

A szervezet összes tagját megkerestük kérésünkkel, de sajnos nagyon kevesen küldtek vissza nekünk anyagot. Azokat az emlékiratokat, amelyek végül megjelentek a könyvben, először az emlékkönyv szerkesztője írta át, hogy végül megjelentek a könyvben, először az emlékkönyv szerkesztője írta át, hogy azok stílusa nagyjából egységes legyen, és ha kellett, kijavította a pontatlan, helytelen adatokat, de minden esetben megpróbálta megőrizni az írás eredeti profilját. Sajnálatunkra ki kellett hagynunk néhány emlékiratot a könyvből, mivel ezek nem kapcsolódnak a könyv témájához. Eme iratok íróitól szíves elnézést kérünk. Az emlékiratokat a Jád Vásém múzeumnak is elküldtük, hogy ott örök megőrzésre helyezzék és így a következő generációknak szolgáljanak emlékeztetőül az SS-katonák szörnyűséges tetteiről.

Az emlékiratok írói mindannyian a négy kehila, Nagybánya, Somkút, Felsőbánya vagy Monostor egyikének tagjai voltak.

vagy a bírósági tárgyalások felé. A közbiztonság annyit javult, hogy a zsidók által elrejtett vagyonok után folyó kutatásokon kívül egyáltalán nincs bűnözés.

d. Az az általános rossz érzés és a bizonytalanság, amiket a kissebségek eddig éreztek, most eltűnt. Nincs már aki szítsa az elégedetlenséget és állandóan tüzelje az embereket. A kisebbségek egyre közelednek a magyarok szívéhez és lelkéhez, amely utat eddig a zsidók hermetikusan elzárták. Az utolsó zsidó mérgezés kárai is lassan— lassan felszívódnak a lelkekből, amíg teljesen el nem tűnnek, semmilyen rossz érzést nem hagyva maguk után. Remélhetőleg ezen a területen is hamarosan megcáfolják majd azokat a —zsidók által, bosszúból terjesztett— hamis híreszteléseket, miszerint a zsidók kitelepítése után minden más kisebbség is majd sorra kerül. Általában csend és rend honol mindenütt, amely segít a nem-zsidó lakosságnak el-, vagy átrendeznie életét. Mindenhol érezni a szabadság illatát, mely oly hosszú elnyomás után jött el végre, és amely annyi sok új és jó lehetőséget hordoz magában.

27. ikt. sz. 1429. Dátum nélküli. A mufti ajánlatára elkészült német— olasz közös nyilatkozat:

1, Németország és Olaszország elismerik a már független és önálló arab államok —mint pl. Irak, Egyiptom, Szudán, a Szaudiai királyság és Jemen- függetlenségét és önállóságát.

2, Németország és Olaszország elismerik azon arab országok függetlenségét és önállóságát, amelyek jelenleg a brit mandátum alá tartoznak (Palesztina és a Jordán partja), valamint azon települések ill. területek függetlenségét és önállóságát, amelyek brit fennhatóság alá tartoznak (Kuwait, Dubay, Omán és Hácármávet).

3, Németország és Olaszország ezennel kijelentik, hogy semmi ellenvetésük nincs az ellen, hogy Szíria és Libanon is elérjék teljes önállóságukat. 7, Németország és Olaszország nem ismerik el legálisnak a Palesztina területén lévő "zsidó nemzeti otthont", továbbá elismerik Palesztina és a többi arab ország jogát arra, hogy az arab nemzeti érdekeket figyelembe véve oldják meg az ott lévő zsidó elemek problémáját, ugyanolyan módon, ahogy e probléma a Tebgelyhatalmak területén megoldódott (azaz a teljes megsemmisítéssel). Innen következik pedig, hogy semmifajta zsidó bevándorlást Palesztina területére nem fognak engedélyezni.

1, A fent említett területeken összegyűjtött zsidók elszállítása június 7-én teljesen befejeződött. Összesen 275 415 zsidót szállítottunk el 92 vonatszerelvénnyel. A szállítás utolsó harmadában történt hirtelen légitámadások miatt a pontosan megtervezett indulási időpontok sajnos eltolódtak, valamint a kolozsvári pályaudvaron egy üres szerelvény megsemmisült.

2, Vegyesházasságban élőkön és eme házasságokból származó utódokon kívül a fent említett területeken nem él több zsidó.

3, Letartóztattam dr. Brand Bélát és feleségét, szül. Vinedett Ilonát– aki nemrég szabadult ki a sátoraljaújhelyi gyűjtőtáborból-, mivel hamis iratokat juttattak az akkor a gyűjtőtáborban tartózkodó családtagjaiknak és rokonaiknak. Munkácsra vitettem őket kihallgatásra, utána pedig Adolf Eichmannak adtam át őket.

11, A zsidók végleges és teljes kitelepítése után érdemes megfigyelni azokat a gazdasági, politikai, bürokráciai és nemzeti jelenségeket, amelyek például Munkács város arculatának megváltozásában láthatóak:

a. Egy csapásra megszűnt a fekete piac. A fekete piaci árak 75%-kal csökkentek. Régebben csak a zsidók engedhették meg maguknak, hogy jegyre kapható, megszabott fejadagot vásároljanak, ma már, különösen az ételpiacon, bőséges áruválaszték látható. Ajánlanak, keresnek és vásárolnak a maximális, sőt sokszor sokkal alacsonyabb áron is. Így például, amíg egy tömött, 5 kg élő súlyú liba a fekete piacon 220-240 pengőbe kerül, addig a nyitott piacon csak 60 pengő az ára... A súlyos készpénzhiány ellenére a termelési kedv nagy. Az ipar és a kereskedelem türelmetlenül várja, hogy a zsidóktól lefoglalt áruk, boltok, üzemek és gyárak minél előbb bekerüljenek a magyar gazdasági élet vérrendszerébe.

b. Nem lehet többé látni az utcán összebújó, egymással sugdolózó zsidó fejeket, akik minden közeledő nem-zsidó lelkét összekacsintgatva vizsgálják, méregkeveréssel és rémhírgyártásokkal együtt. Nincsenek többé rémhírek, nincs többé zaj, fejetlenség és zűrzavar. Helyette van egyre növekvő, általános felelősségtudat, amelyet gyors és pontos irányítással hamar valóssá lehet tenni.

c. A rendfenntartó erők és a jogi szervek munkája egy csapásra a felére csökkent. A polgári és a bűnügyi perek száma minimálisra zsugorodott, hiszen nincsenek már zsidók, nincsenek zsidó ügyvédek, akik a bonyolult jogi útvesztők palástjába burkolózva kergetik áldozataikat a bűnözés,

be, Kolozsváron fogják bevagonozni. Kiadtam azt az utasítást, hogy a Sepsiszentgyörgyön összegyűjtött zsidókat e hó 31-ig átvigyék Szászrégenbe, és a szamosújvári táborból e hó 2o-ig átkerüljenek a kolozsvári gyűjtőtáborba.

4, A szállítmányokkal kapcsolatban: e hó 11-ig Budapestre érkezem, hogy átadjak egy jelentést Endre László állami tanácsosnak és Balázspiri ezredesnek. A szállítmányokkal kapcsolatban összehívtam tanácskozásra azokat a rendőr– és zsandárparancsnokokat, akik részt vesznek az e hó 12-i, munkácsi és az e hó 17-i, kolozsvári akcióban, hogy megbeszéljük azokat a biztonsági intézkedéseket, amelyeket Balázspiri ezredestől kaptam és amelyeket majd a szállítmányoknál kell alkalmazni.

5, Sepsiszentgyörgyön a helyi rendőrparancsnok– a tartalékos Rednik tiszt hatására– felmentette Silbersteint Izsót és családját az elszállítmányozás alól. Kiadtam a parancsot e zsidó család elszállítására, valamint beszámolót kértem az esetről az ottani rendőrparancsnoktól. Az eredményről be fogok számolni.

6, Szatmárnémeti polgármestere szabadon engedte Engel Sámuel nevű

zsidót, és azzal magyarázta tettét, hogy a zsidó a haszonbérletbe vett gazdaságában 250 disznót nevel közellátásra. Ennek következtében maradt 3 –a birtokot bérbe vevő –család, pontosan 9 fő akikről nem szabad lemondanunk. A polgármester meg sem próbálta áttenni a haszonbérleti szerződést keresztény kezekbe, annak ellenére, hogy Fefler Géza, Betetlen-i gazda az ő részéről hajlandó lett volna a gazdaságot bérbe venni és tovább működtetni. Megtettem a szükséges lépéseket, hogy a három zsidó család a gettóba kerüljön. A polgármestert pedig felkértem, hogy a gazdasággal kapcsolatban azonnal találja meg a megoldást– Fefler Gézával.

26. ikt. sz. 1321. 1944. jún. 8. Ferenczy a magyar belügyminiszternek. A 3-as számú esemény jelentése.

(Ezzel a jelentéssel kapcsolatban érdemes elolvasni azokat az újságcikkeket, amelyek ebben az időben íródtak Nagybányán, és amelyeket eredeti formájukban közlünk ebben a könyvben.)

A 8., 9. és 10. zsandáregységek körzetében összegyűjtött zsidók elszállításával kapcsolatban utolsó jelentésem nyújtom át:

az ellenségnek az ismerete és az ellene folytatott közös háború biztos alapot képeznek a nemzeti-szocialista Németország és a szabadságpártoló muzulmánok között az egész világon.

E szellemben adom át önöknek legszívélyesebb üdvözletem a sajnálatraméltó Balfour-egyezmény évfordulójának napján...

25. ikt. sz. 1316-1317. 1944. máj. 9.-10 . Ferenczy László a magyar belügyminiszternek. Két jelentés az erdélyi gettók felállításáról és az egyikben történt eseményekről:

Jelentés a zsidó-akció 5. és 6. napjának eseményeiről, amelyek a 9. és a lo. zsandár területén történtek.

1, Nagyváradon a zsidók összegyűjtése— nagy számuk miatt— nagyon nehezen ment végbe. A rendőrségi erők száma nem volt elegendő. A házkutatásokat és a személyenkénti átkutatásokat nem szakemberek végezték, így a zsidóknak lehetőségük nyílt értéktárgyaik elrejtésére. Ezért Fékessy Kis ezredes parancsára a nagyváradi akció feletti felügyeletet Péterffy Jenő, a tanoncegység parancsnoka kapta meg. Ezentúl minden bizottsághoz csatlakoznak majd zsandár-kadétek az iskolából. Ezen az úton sok gyakorlatot szerezhetnek majd a kényes és bonyolult ház— és személykutatásokban. A gettóőrzést szemleutakon fogják megtanulni.

2, Reggeli jelentés a gettók lakóinak számáról:
Kolozsvár — 10 000
Nagyvárad — 35 000
Szatmérnémeti — 12 000
Beszterce — 6 000
Szamosújvár — 1 600
Dézs — 7 8oo
Nagy-Bánya — 5 000
Marosvásárhely — 6 050
Szászrégen — 4 000
Sepsiszentgyörgy — 85
Szilágysomlyó — 8 500
össz.: 94 800

3, Egy közös német— magyar bizottság készítette el a zsidók elszállításának tervét. A szállítások június 11-én kezdődnek és 15-én fejeződnek majd be. Azokat a zsidókat, akiket Sepsiszentgyörgyön gyűjtöttek be, Szászrégenben vagonozzák majd be. Azokat, akiket Szamosújváron gyűjtöttek

zsidók, hogy megszerezzék az Önök országában tartózkodó zsidók számára a Palesztinába tartó emigrálási engedélyt, Bulgárián és Törökországon keresztül. Azt is megtudtam, hogy e kérvények pozitív választ kaptak, hiszen 75 román zsidó— köztük fontos személyiségek— érkezett Palesztinába március végén. A zsidó ügynöknő, aki felügyelt eme zsidó akció végrehajtásánál, kiadott egy röplapot, amely fontos információkat tartalmaz arról a tárgyalásról, amelyet az angol és az érintett országok kormányai folytatnak annak érdekében, hogy a Balkán országokban élő zsidókat Palesztinába tudják juttatni. Az ügynöknő többek között leírja, hogy sikerült annyi bevándorló engedélyt (certifikátot) szereznie, amennyi elég 18oo zsidó gyerek és az őket kísérő 2oo felnőtt bevándorlására Romániából. Ez az engedély azonban, amely lehetővé teszi a zsidóknak hogy ilyen körülmények között hagyják el országukat, nem oldja meg a zsidókérdés problémáját és nem védi meg országukat a zsidó támadástól. Ellenkezőleg, ez a megszökés teszi lehetővé majd számukra, hogy az ellenséges országokban egymással kapcsolatba lépjenek, egyesüljenek fajtagjaikkal, mely elősegíti majd számukra egy olyan pozíció megteremtését, amely nagy veszélyt jelenthet a háborúra, különösen mivel a zsidók ilyen hosszú ideig tartózkodtak országukban elkerülhetetlen, hogy ne legyen a kezükben nagyon sok fontos háborús titok. Ezenkívül pedig a nagy szerencsétlenség, amely a barátságos arab néppel fog történni, azzal a néppel, mely ebben a háborúban az Önök oldalára állt és amely a legőszintébb érzéseket táplálja országuk iránt.

Eme oknál fogva kérem Õfelségedet, engedje meg, hogy ama kérésemet tolmácsoljam Önnek, hogy tiltsák meg a zsidóknak országuk elhagyását és a Palesztinába vándorlást. Ha vannak olyan okok, amelyek szükségessé teszik a zsidók eltávolítását az országtól, helyesebb, ha olyan helyre mennek, ahol szigorú és aktív felügyelet alatt lehet tartani őket, mint pl. Lengyelország, s e módon nem tesszük ki magunkat az általuk okozható károknak és veszélyeknek.

24. ikt. sz. 1313. Dátum nélkül. Himler a muftinak:

A nemzeti-szocialista mozgalom már megalakulása pillanatában kitűzte zászlajára a világ zsidói elleni háború jelszavát. Ezért mindig mély szimpátiával és együttérzéssel követte a szabadságot hirdető arab nép háborúját a Palesztinába betolakodó zsidók ellen. Ennek

eredményeket fognak elérni a többi Balkán ország –pl. Románia, vagy Magyarország– kormányával is.

Az arabok azonban a saját érdekük, sőt mi több, létük fenyegetését látják a zsidók Palesztínába– a saját országukba– érkezésében. Ez pedig arra késztet engem, hogy felhívjam Felséged figyelmét erre a kényes ügyre, és arra a lehetőségre, hogy ez nagy kárt és veszteséget okozhat az arab népnek. A barátságos arab nép érdekegyezésből kifolyólag vesz részt eme, a kommunizmus és az angloszászok ellen folyó védekező háborúban. Az arab nép minden habozás nélkül a Tengelyhatalmak oldalára állt, akiktől elvárja, hogy a világ zsidókérdését véglegesen megoldja úgy, hogy szigorú felügyelet alá helyezi őket és így megelőzi azokat a veszélyeket és károkat, amelyeket a zsidók okozhatnának.

Ezenfelül, ha esetleg az eddig különböző országokban élő zsidók most Palesztínában össze fognak gyűlni, zavartalanul ki fogják tudni használni az adott államokban minden bizonnyal beszerzett fontos haditudományaikat és jobban ki fogják tudni használni a különböző módokon álcázott hadi szervezeteiket a Szövetségesek javára, s ezáltal sokkal nagyobb veszélyt fognak jelenti számunkra, mint eddig valaha is.

23. ikt. sz. 1312. 1943. jún. 28. A mufti a román külügyminiszternek:

Bizonyára tudomása van a Palesztinában, az arabok és a zsidók között dúló hosszú és véres háborúról, melynek kiváltó oka a zsidóknak ama szándéka, hogy Palesztínában nemzeti otthont hozzanak létre, egy zsidó államot a Közel– Keleten az angolok és az Amerikai Egyesült Államok segítségével. Ez pedig mindennél világosabban mutatja a zsidók végső célját: megszerezni a hatalmat az egész világ felett, egy olyan kiváló stratégiai központból kiindulva, mint Palesztína. A valóságban is az egyik legfőbb céljuk ez: Európa zsidó lakosságának Palesztínába és a Közel-Kelet többi országába való emigrálása. Azonban a háború és a Hármas Szerződés államainak abbeli meggyőződése, hogy a zsidóknak a háború kitörésében játszott szerepe és aljas áskálódásaik a magyarázat arra, miért van szükség a zsidók feletti szigorú felügyeletre, amely megakadályozhatja emigrálásukat Izraelbe vagy a világ bármely más pontjára.

Az utóbbi időben tudomásomra jutott milyen emberfeletti és nem szűnő erőfeszítéseket tesznek az angolok és a

való túlzott beépüléséből ered, így a kérdés megoldása több időt vesz igénybe a tervezettnél. Egyúttal azonban úgy gondoljuk, hogy az ügyben található nehézségek nem azt jelentik, hogy késleltetni kell a kivitelezést, hanem épp ellenkezőleg, dupla erőfeszítéssel kell nekifogni az átfogó és alapos megoldásnak. A német kormány nagy megelégedéssel nyugtázta annak idején azt a nagy mértékű megértést eme üggyel kapcsolatban, amely a magyar miniszterelnök első parlamenti beszédéből érződött. A német kormány bízik abban, hogy magyar kormány megérti, mennyire érdekünkben áll, hogy a szükséges lépéseket megtegyék

Aláírás: Luter "OSTAS".

21. ikt. sz. 1302. 1942. ápr. 28. A mufti Ribentropp külügyminiszternek:

Beszélgetéseinkben kifejtettük Önök előtt az arab nép teljes bizalmát a Tengelyhatalmakban, azok magasröptű céljaiban és a közel- keleti arab országok nemzeti céljait, amelyek jelenleg brit elnyomás alatt állnak. Kifejtettük, hogy készek vagyunk harcolni a közös ellenség ellen a végső győzelemig. Most azt kérjük a német kormánytól, hogy minden lehetséges segítséget adjon meg az arab államoknak, hogy azok fel tudjanak szabadulni a brit uralom alól és független államokká tudjanak válni, vagy egyesülni tudjanak egymással, ha államérdekük úgy kívánja. Valamint kérjük az Önök beleegyezését a palesztíniai zsidó települések teljes elpusztításához.

Megegyezésünk alapján eme levél titkos marad egészen addig, amíg a két fél közösen másképp nem dönt.

Aláírás: Amin Elhusszeini, Rasi Ali El Kailani.

22. ikt. sz. 131o. 1943. máj. 13. A mufti Ribbentroppnak.

Az angol és az amerikai kormányok a balkáni -és főleg bulgáriai- érdekeltségük alapján tárgyaltak nemrégen a helyi kormányokkal a zsidók Palesztinába való szállításának lehetőségéről a Balkánon keresztül.

Ezzel kapcsolatban fejezte ki örömét az alsóházban az angol tartományügyi miniszter, Sir Oliver Stanley, hogy a bulgárokkal való tárgyalások 4ooo zsidó gyermek és 5oo kísérő zsidó felnőtt emigráltatásáról- átszállításukról Palesztínába- sikerrel járt, és reméli, hogy hasonló

19. ikt. sz. 1125. 1944. jún. 1. Emlékirat:

1944 május 31-én magyar zsidók szállítmánya érkezett Lagensarendorfba. A vonatban 42 holttest volt, 41 felnőtt és egy gyerek. 31 holttestet nem tudtak azonosítani.

Az állami titkosszolgálat és az állami rendőrség bécsi parancsnokságának utasítása alapján a holttesteket a Bécsi Zsidók –Öregek Tanácsa dolgozói segítségével koporsókba rakták, majd a Bécsi Temető 4-es kapujához szállították.

Az Állami Titkosrendőrség és a Reichsinger, az Állami Rendőrség Bécsi Parancsnoksága adta ki nekem az utasítást, hogy temettessem el a holttesteket, de csak azután, miután a városi egészségügyi hivatal orvosa megvizsgálta őket. Az egészségügyi hivatalnak ugyanis szándékában áll 3-4 holttestet felboncolni, amelyeket az orvos fog kiválasztani erre a célra.

Ezzel együtt a Bécsi Zsidók– Öregek Tanácsa fel van jogosítva arra, hogy eme emlékiratot a halottnyilvántartó irodába eljuttassa.

Aláírás: dr. Joszef Jiszráel Levinherz.

20. ikt. sz. 1242. 1942. okt. 14. a német biztonsági rendőrség a berlini magyar képviselőnek.

A tárgy: a magyarországi zsidókérdés.

...bonyolultabb, de sürgősebb is a Magyarországon belül tartózkodó zsidók kérdésének megoldása. Ezért kérem, hogy magyarázzák el azokat az okokat a magyar kormánynak, amelyek alapján arra törekszünk, a Führer akarata szerint, hogy az európai zsidókérdés gyorsan és teljes mértékben megoldódjon, és megkérjük a magyar kormányt, hogy a saját részéről is segítse elő a szükséges lépések és intézkedések megtételét....ezért Magyarországon a következő célokat kell elérni:

1, Az összes zsidót kivonni az ország kulturális és gazdasági életéből– jogi úton.

2, Megkönnyíteni a kormány munkáját azonnali ismertetőjel bevezetésével, amely lehetővé teszi a nép számára a teljes elzárkózást a zsidóktól.

3, Előkészíteni a talajt a kitelepítésekre és a keletre való elszállításokra Megértéssel fogadjuk, hogy a magyar gazdasági élet zsidóktól való megtisztítása bizonyos nehézségekbe ütközött, amely a zsidóknak a gazdasági életbe

17. ikt. sz. 1020. 1944. júl. 11. A német biztonsági rendőrfőnök a német külügyminisztériumnak:

A tárgy: Gama Glück zsidó nő, a Lagardia házból, aki 1881. ápr. 24-én született New Yorkban.

Tudomásukra hozzuk, hogy Glück ugyan fajtája szerint igazi keverék, de zsidónak számít. A zsidó fajhoz tartozik, zsidó férje van (Herman Glück, szül. 1881. aug. 6. Makószeged). Gama Glück New York város polgármesterének, Lagardiának testvére. Glück jelenleg állami túszként a ravensbrücki koncentrációs táborban tartózkodik, az SS Reichsführer jelentése alapján.

18. ikt. sz. 1121. Távirat a német biztonsági rendőrségnek:

A svéd képviselő ma nálam járt és kormánya nevében a következőket mondta el:

A budapesti zsidókérdés megoldásával foglalkozó SS-egység jelenti, hogy egy bizonyos Eichmann úr jelentette a Budapesten lévő svéd Vöröskeresztnek, hogy szándékában áll lelőni az úgynevezett "zsidó kutyát", Wallenberget. Wallenberg a budapesti svéd delegátus tanácsadója, aki legfőképpen azzal foglalkozik, hogy politikai védelmet nyújtó útleveleket ad zsidóknak. Hasonlóan nyilatkozott az SS egység vezetőjének helyettese, Dréger is. Azt is jelentették, hogy a delegátus egy zsidó dolgozóját 3 családtagjával együtt ismeretlen tettesek agyonlőtték. Kérdésemre a svéd diplomata elmondta, hogy ez a dolgozó, úgy tűnik, magyar személy volt. Reichart összekötő kiemelte, hogy ezt a jelentést egy sürgős kéréssel együtt kellett átadnia a külügyminisztériumnak, a kérés pedig az, hogy utasítsák a megfelelő szerveket, hogy egyetlen svéd állampolgárt, vagy a svéd delegátus egyik tagját se lőjék agyon.

Válaszomban biztosítottam a svéd képviselőt arról, hogy az ügyet kivizsgáljuk, ugyanakkor kifejtettem véleményem, miszerint ha ezek a dolgok egyáltalán elhangzottak, biztosan nem gondolták komolyan. Az összekötő elfogadta ezt az eshetőséget, de rámutatott, hogy a mostani légkör Budapesten különösen feszült, ami esetleg súlyosabb eseményekhez vezethet

Kérem az ügy kivizsgálását és arról távirati jelentést.

Aláírás: von Ardamensdorf

Büntetések:

a. Ha a Jupo valamely rendőre a fent említett utasítások bármelyikét nem
teljesíti, azonnali és a legszigorúbb büntetésben részesül:
1, azonnali elszállítás egy koncentrációs táborba
2, halálbüntetés.

b. Ha egy zsidó az utasításokat megszegi, vagy megpróbál kiszökni a táborból, azonnali büntetést kapjon a táboron belül, amely szigorú körülmények között halálbüntetés legyen.

16. ikt. sz. 972. 1942. dec. 7. interpelláció a magyar parlamentben a magyar zsidók helyzetével kapcsolatban:

A dec. 3-i közgyűlésen a magyar miniszterelnök válaszolt a nyilaskeresztesek két interpellációjára, melyek közül az egyik a zsidóknak a gyűjtőtáborokban és a gettókban való elhelyezése előtt folyó vizsgálatokra irányult, amelyek azt a célt szolgálják, hogy felmérjék és megállapítsák a zsidók erőnléti ill. egészségügyi állapotát, amelynek alapján döntik el, hogy hova osszák be az illetőt. A másik felszólalás pedig a zsidó házak által nem zsidó asszonyok foglalkoztatásának betiltását javasolta.

Az első kérdésre a válasz az volt, hogy a magyar parlament az utóbbi három évben négy olyan törvényt hozott, amely a magyar zsidóság helyzetének javítására törekszik, gazdasági intézkedések által. Azokat a lépéseket, amelyek nem tartoznak e legális utasítások közé, csak a magyar törvényhozás legalizálhatja. Azonban a kormány úgy látja, hogy ez most nem a megfelelő idő eme lépések legalizálására.

A második felszólalásra válaszolva a miniszterelnök elmondta, hogy a kormány már hónapokkal ezelőtt foglalkozott ezzel az üggyel. A dolgozók munka- és szociális körülményeit megoldó törvény a kormány véleménye szerint most nem időszerű.

Aláírás: Klingfuss. Elküldve a német biztonságügyi minisztériumba, személyesen Eichmann úrnak.

katonai megszállás alatt volt, és ők természetesen azt csináltak az országgal, amit jónak láttak. Budapesten egy kicsit más volt a helyzet.

Kérdés: Hogyan tudja megmagyarázni, hogy az Ön ellenvetése ellenére a magyar zsandár segélyt nyújtott a németeknek?

Válasz: Tegyük fel, hogy egy falusi zsandárosztag parancsnoka kiadja az utasítást, hogy a falu zsidó lakosait, mondjuk nyolc– tíz zsidót, össze kell gyűjteni és ide és ide kell vinni őket. A zsandárok ezt a parancsot teljesítették, természetesen mindenféle olyan gondolat nélkül, hogy ez esetleg nem egy tisztességes eljárás.

15. ikt. sz. 870. 1944. aug. 9. A magyar csendőrség és az SD általános utasítása a Bécs környékére, kényszermunkára hurcolt zsidókkal kapcsolatban:

Utasítások a zsidórendőrség, azaz "JUPO" (Juden Polizei) kiképzésére:

Minden zsidórendőr felelős azért, hogy:

a. egyetlen zsidó se érintkezzen a lakosság többi részével.

b. munkaidő alatt semmilyen zsidó, sem férfi, sem nő, sem gyerek ne hagyja el a tábor területét. Munkaidő után, természetesen, egy zsidó sem hagyhatja el a tábor területét. Munkaképtelenek soha nem hagyhatják el a tábor területét.

c. a tábor területén mindig tökéletes rend és tisztaság honoljon.

d. minden zsidó szigorúan ügyeljen saját, személyi tisztaságára.

e. a zsidók időben, rendezetten és teljes létszámmal érkezzenek a munkába, és a munka után rendezetten és teljes létszámmal érkezzenek vissza a táborba.

f. a zsidók a rájuk kiszabott munkát pontosan és gyorsan végezzék el.

g. minden eseményről a felelős táborigazgató azonnali tudomást szerezzen.

h. minden zsidó, tehát a gyerekek is, a sárga csillagot mindig, és mindig látható helyen viseljék.

i. minden beteg vagy gyengélkedő, aki csökkenti az egész tábor munkatempóját, a megfelelő kezelésben részesüljön.

14. ikt. sz. 807. 1948. március 4. Horthy Miklós kormányzónak a Nürnbergi Peren tett tanúvallomásának néhány részlete:

Kérdés: Horthy admirális, kapott Ön meghívást 1944 március környékén Hitlertől?

Válasz: Igen, kaptam. Március 15-én járt nálam a német képviselő és Hitler nevében megkért, hogy látogassam meg őt a Kerssheim-i kastélyban, mert meg akarja velem tárgyalni a magyar erők visszavonását a frontról, valamint a súlyos fegyverhiányt, amely témákról már több, mint egy éve beszélni akart velem. Nem nagyon akartam odautazni, erről beszéltem is a miniszterelnökkel, valamint Keresztes-Fischer külügyminiszzter úrral. Azonban volt egy olyan érzésem, hogy ha nem fogadom el a meghívást, soha többé nem fogom látni a magyar hadsereget. Ezért elutaztam a Kerssheim-i kastélyba, ahol találkoztam Hitlerrel. Rögtön rájöttem, hogy a magyar erők visszavonásának ügyét csak mézesmadzagként húzta el az orrom előtt, erről a témáról ugyanis szó sem esett. Ezzel szemben a téma, amiről egyfolytában beszélt– eleinte óvatosan utalgatva, később nyíltabb formában– az Magyarország elfoglalása volt. Természetesen teljes mértékben elleneztem és megpróbáltam semlegesíteni e tervet, ám minden eredmény nélkül. Felálltam és kimentem a szobából, a kastélyból is el akartam menni végleg, csakhogy a különvonatomat időközben Salzburgba küldték. Megkérdeztem, vajon a fogjuknak tekinthetem-e magam, mire Darenberg gróf odajött hozzám, mondta, hogy nem vagyok a fogjuk, és hogy csak egy légitámadásra figyelmeztető riadó miatt kellett elmozdítaniuk a vonatomat, de 8 órakor a rendelkezésemre fog állni.

Ekkor odajött hozzám Ribbentropp úr egy nyilatkozattal, és hozzájárulásomat kérte a kinyomtatásához. Többek között az volt eme iratban, hogy a hadsereg elkapja a magyar kormányt, egy köztem és Hitler között történt megállapodás alapján. Természetesen teljes erőmből elleneztem e hazugságot, de ez nem segített, és az irat ebben a formában jelent meg a német lapokban.

Kérdés: Nagyon szeretném tudni, hogy vajon a német hadsereg, Wiesenmayer elítélt és az SS bevonulása után Magyarországra még mindig teljes volt az Ön uralma országa felett?

Válasz: Nem, nem volt befolyásom, hiszen az ország német

meglepetten fogadta e hírt. Még inkább meglepődött a Führer azon a híren, miszerint a kormányzó letartóztatási parancsot adatott ki egyes miniszterek és tanácsosok ellen, akiket zsidóellenes cselekedet vádjával vádol.

2. Ezekben a határozott lépésekben a Führer ugyanazokat a fondorlatokat vélte észrevenni, amelyek március 19-én a magyarországi német beavatkozáshoz vezettek. A kapott hírekből és üzenetekből úgy tűnik, hogy most ugyanannak a magyar-német ügyeket eláruló csoportnak a keze van a dologban, akik egyszer már a szakadék szélére vitték Magyarországot.

3. A Führer minden, a Sztólyai kormány ellen irányuló lépésben a március 19-én meghatározott új magyar politikai irányelv megsértését kell, hogy lássa, valamint arról az útról való letérést, amelyet márciusban határoztunk meg, az Európa jövőbeli létéről szóló háború hatására. Ha ez megtörténne, úgy a Führer azonnal vissza fogja szólítani a német meghatalmazottat, Wiesenmayert, és olyan lépéseket fog tenni, amelyek egyszer és mindenkorra megakadályozzák ilyen események megismétlődését Magyarországon.

13. ikt. sz. 803. 1945. jún. 21. Feiler Adolf eskü alatt tett vallomása:

Eichmann különleges egységének zsidó-akciója Magyarországon.

Eichmann a csendőrséggel együtt, 1944 március 19-én érkezett Budapestre. Valószínűleg áprilisban kezdte kiűzni különleges egységével a zsidókat Magyarországról Németországba. Eichmann ezenkívül a Német Birodalom biztonságügyi minisztériumában a zsidó-ügyekkel foglalkozó osztály vezetőjeként dolgozik. Az általa készített terv alapján tartóztatták le és küldték táborokba a zsidókat földrajzi lakóhelyeik szerint. Ezekből a táborokból vonaton, Kosicén keresztül szállították el őket. E módon minden magyar zsidót elszállították, kivéve a budapestieket és azokat, akiknek sikerült megszökniük Szlovákiába vagy Romániába. Eichmann egysége hivatalosan a magyar csendőrség alá tartozott. Eichmann gyakran tett látogatást a magyar SS-, illetve rendőrfőnöknél és így tartotta fenn kapcsolatát a magyar belügyminisztériummal. Egyszer tudomásomra jutott, hogy egy, a Himler Reichsführernek teendő személyes beszámoló ügyében repült Németországba

irányítják a közeledő ellenséges vadászrepülőket és különböző rádiójelzéseket adnak le az ellenségnek. Mindenféle alap nélkül terjesztették ezeket a buta és nevetséges híreszteléseket, csak azért, hogy növeljék a zsidógyűlöletet. Nagy sajnálatunkra mindez csak azt bizonyítja, hogy mindenféle híresztelés, akármilyen buta, alaptalan és hihetetlen, hihetővé válik, amint az emberek legalantasabb ösztöneit érinti.

Az épületek falát ellepték az antiszemita plakátok. Képes plakátok és különböző rajzok vádolták a zsidókat a háború kirobbantásának vádjával és őket vonták felelősségre a szociális körülmények rosszabodásáért. Be akarták vésni a nép tudatába, hogy a zsidók egyedüli és végső célja lerombolni a meglevő kulturát a bolsevizmussal együtt és kiépíteni a saját, zsidó hatalmi rendszerüket az egész világon. Újra meg újra megpróbálták bebizonyítani plakátok és elcsépelt jelmondatok segítségével, hogy Churchill és Sztálin összes döntését és cselekedetét a zsidók befolyásolják.

Az első beszélgetésekben 6oo, majd 75o Izraelbe alijázott zsidóról volt szó, de kétséges, hogy Németország kész lett volna igazolni eme számadatot. Későbbi tapasztalatok engedtek arra következtetni, hogy Németország nem lett volna hajlandó ilyesmire, és hogy ezeknek a beszélgetéseknek bizonyos céljuk volt. A cél pedig az volt, hogy eltereljék a zsidók, vagy legalábbis vezetőik figyelmét azokról az előkészületekről, amelyek a zsidókérdés egy teljesen másfajta megoldása felé vezetnek.

Szégyenkezve kell megemlítenünk, hogy néhány kivételes eseten kívül a magyar civil közönség megijedve, durva és opportonista módon, jellemtelenül és meggondolatlanul viselkedett. Csak néhányan voltak elég bátrak ahhoz, hogy az árral szemben úszva felemeljék hangjukat, hogy az túltegyen a gyűlőlet tombolásának hangjain.

12. ikt. sz. 772. 1944. júl. 17. Hitler Horthynak:

Ezúton kérem Önt, hogy amint e táviratot megkapja, személyesen keresse fel a kormányzót és szóban számoljon be neki a következőkről, a Führer nevében.:

1. A német megbízott eljuttatta a Führernek a kormányzó ama üzenetét, miszerint le akarja váltatni a mostani Sztólyai-kormányt, amelyet annak idején a német kormány beleegyezésével neveztek ki, és helyette egy katonai kormányt akar a hatalomra juttatni. A Führer elég

Magyarországról, azzal a feltétellel, hogy Anglia és az Egyesült Államok gyógyszereket és szállítási eszközöket, teherautókat szolgáltat cserébe Németországnak. Ígéretet tesznek arra, hogy ezeket az eszközöket nem fogják a nyugati fronton használni.

9. ikt. sz. 510. 1942. nov. 24. A csendőrfőparancsnok az SS Reichsführernek és a német rendőrfőparancsnoknak:

A tárgy: Külföldi valuta beszerzése önkétesek sorozásához a magyar Waffen SS-be, valamint az önkéntesek családjainak segélyezése.

10.ikt. sz. 630. 1944. jún. 1. A német külügyminisztérium belső levelezése

A tárgy: A budapesti zsidók.

A közeledő átfogó és gyors akció a budapesti zsidók ellen külföldön éles reakciókat fog kiváltani. A sajtó ezért azt javasolja a miniszternek, hogy dolgozzon ki olyan megyőzően hangzó okokat és magyarázatokat, amelyeket külföldön el lehet terjeszteni. Mint pl. "robbanóanyagokat találtak zsidó közösségi házakban és zsinagógákban", vagy: "kormányellenes terveket és terrorszervezeteket fedtek fel zsidó körökben", vagy: "a zsidók rendőröket támadtak meg", vagy: "a zsidók nagy mennyiségű pénzt csempésztek ki az országból azzal a céllal, hogy a magyar pénzrendszert gyengítsék".

Olyan megnevezést kell kitalálni ennek az akciónak, amely valóban elég komolynak hangzik ahhoz, hogy annak alapján átfogó és nagyon alapos kutatásokat tartsunk. Talán az akciót végrehajtók munkájának megkönnyítése érdekében le lehet egy kicsit rövidíteni a hosszadalmas előkészületeket, amennyire lehetséges, a külföld tudtával. Kérem, hogy táviratban értesítsenek az ügyben hozott döntésről.

Aláírás: Tadan P.

11. ikt. sz. 662-663. Freudiger Pinkász írásából néhány részlet:

Az egész bomba-ügy csak arra kellett, hogy kitalált, hamis történeteket terjesszenek. Mind ugyanarról az egy témáról szólt, mégpedig arról, hogy a zsidók

akár elrettentő akcióra is megfelelően felhasználható. Semmiféle lelki gondot nem okoz nekem, hogy mintegy a következő támadás jeleként lelőjünk lo, erre a célra megfelelő zsidót cserébe minden egyes halott magyarért. A Rácz és Kondár miniszterekkel tegnap este készített interjú alapján az a meggyőződésem, hogy a magyar kormány magától is kész lett volna egy ilyen lépés kezdeményezésére. Ezzel együtt tudnunk kell, hogy ha egyszer elkezdjük végrehajtani ezt a tervet, azt azután már nem lehet abbahagyni.

A német külügyminiszternek a Führer elé vitt javaslatával kapcsolatban, amely azt a lehetőséget veti fel, hogy az összes zsidót ajándékozzuk Roosevelt vagy Churchill elnöknek, további utasításokat várok. Tudnom kell, hogy ezt a javaslatot most folytatjuk és dolgozzuk ki pontosan, vagy pedig csak a következő támadás után kell elkezdenem e terv végrehajtását.

Aláírás: Wiesenmayer

7. ikt. sz. 385. 1944. június 14. Wiesenmayer a német külügyminisztériumnak:

Láttuk, hogy március 19-ig Szlovákiából Magyarországra vándoroltak a zsidók. Ezzel szemben manapság ezzel ellentétes irányú mozgást figyelhetünk meg. Az összes határmenti lezárások ellenére úgy tűnik, hogy az utóbbi időben sok zsidó át tudott jutni a határon, főleg Kelet-Szlovákia irányába. Ezért nagyon megkönnyítené a munkánkat, ha Szlovákiában is alapos és szigorú intézkedéseket vezetnének be a zsidók ellen, különösen mivel ott ők nem kívánt elemek, hiszen biztonsági és politikai szempontból is veszélyt jelentenek az államra. Ha megfelelő utasítást kapok, találkozhatnék Lodinnal Bratislavában, hogy együtt kidolgozzuk az ebben a tárgyban teendő lépéseket.

8. ikt. sz. 447. 1944. júl. 20. A német külügyminisztérium a magyarországi meghatalmazottnak:

A londoni rádió a következő jelentést adta le a június 19.-i adásában "Németország zsidó vérrel akar kereskedni" címmel:

A magyar kormány két képviselője nemrégen Törökországban jártak azzal a céllal, hogy a Szövetségeseknek a Gestapo és a magyar kormány megbízásából a következő ajánlatot tegyék: Az összes, még életben maradt zsidó kilépési engedélyt kap

Egy ilyen részleges akcióban csak azokat a zsidókat tudnánk megtalálni, akik nemrégen érkeztek Magyarországra.

Tapasztalataink alapján egy ilyen– részleges– akcióhoz ugyanannyi befektetés szükséges, mint egy nagyobbszabású, Magyarország összes zsidó lakosára kiterjedő akcióhoz. Ezért nem látom értelmét annak, hogy csak ezek miatt a zsidók miatt beindítsuk az egész gépezetet, anélkül, hogy kiterjesztenénk az akciót Magyarország többi zsidó lakosára is. Így azt ajánlom, várjunk ezzel a lépéssel addig, amíg Magyarország hajlandó lesz bevonni az ország régebbi zsidó lakosait is.

Aláírás: Eichmann

5. ikt. sz. 347. (dátum nélkül). Dr. Reiner Imre nyilatkozata (csak egy bekezdést idézünk a nyilatkozatból):

Eichmann kb. április közepén kezdte el az Észak-Kelet magyarországi városok zsidó lakosainak gettósítását. Az egész területen nagy ijedtség és fejvesztettség honolt, a zsidótanácsokhoz rengeteg panasz érkezett. Ezeket a panaszokat öszekötőink továbbították Kromainak. Én magam megpróbáltam egyenesen Eichmann elé terjeszteni őket. Nehezen, de végül is sikerült beszélnem vele egy folyosón. A panaszok átadásán kívül kértem, hadd kapjak írásos utazási engedélyt, hogy személyesen tudjak ellátogatni azokba a vidéki városokba, ahonnan a panaszok érkeztek, hogy ott tudjak segíteni a panaszttevő zsidóknak. Eichmann azt válaszolta, hogy ezek hamis panaszok, semmi valóságos alapjuk nincs, azoknak a zsidóknak mindenük megvan, csakhogy ők túlságosan elkényeztetettek ahhoz, hogy amint a helyzetük egy kicsit is rosszabb a szokásosnál, rögtön felháborodjanak és panaszkodjanak.

6. ikt. sz. 38o. 1944. április 3. Wiesenmayer Budapestről a német külügyminisztériumnak:

Budapest lakosságának reakciója a két légitámadásra az antiszemitizmus szélesebb körű elterjedéséhez vezetett. Tegnap olyan röpcédulákat osztogattak, amelyekben loo zsidó életét követelték minden egyes magyar holttestért. Még ha ez a követelés nem is megoldható, hiszen így legalább 30– 40 000 zsidót kéne lelőnünk, de e bosszúvágyban használható elemek is leledznek, és megfelelő körülmények között

2. ikt. sz. 153. 1944. jún. 13. Wiesenmayer, (a németek magyarországi meghatalmazottja) a német külügyminisztériumnak:

A kárpátaljai és az erdélyi zsidók– összesen 289.357– elszállítása június 7-én befejeződött. 92, negyvenöt vagonból álló vonatot használtunk fel erre a célra. Azért nem tudtuk teljesíteni az eredetileg kitűzött mennyiséget – kb. 310.000 zsidó – ,mert a magyarok időközben munkaszolgálatra sorozták be a munkaképes zsidó férfiakat.

A Budapesttől északra eső – Kosicétől egészen a német határig terjedő – területek zsidó lakosságának egybegyűjtése 1944 június 10-én fejeződött be. A szállítmányozás június 11– 16 fog tartani, összesen 21 vonat igénybevételével. A tervezett 67.000-es számot itt sem fogjuk tudni teljesíteni, mivel a magyar becslések – amelyek megállapították ezt a számot – túlzottak voltak, valamint ezeken a területeken is soroztak be embereket munkaszolgálatra, még az utolsó pillanatokban is

3. ikt. sz. 157. 1944 április 10. A német külügyminisztérium Eichmannak:

A Német Birodalom budapesti meghatalmazottja jelenti, hogy a magyar miniszterelnök 50.000 zsidót állít elő a Németországban végzendő munkákra. Ebből 5000 azonnal rendelkezésünkre áll, a többit pedig 5000 fős csoportokban fogják elszállítani, 3-4 napon belül. A Német Birodalom magyarországi megbízottja, aki Winkelman Obergruppenführerrel fogja egyeztetni a szállítmányozás részleteit, kéri a Német Birodalom SS főparancsnokát, tájékoztassa őt a szállítmányok Németországon belüli elirányításáról.

4. ikt. sz. 163. 1942 szept. 25. A Biztonsági Rendőrség és az SD elnöke a német külügyminisztériumnak:

Tárgy: A Dnyesztertől keletre szökött, Magyarországon letelepedett zsidók.

1942. szept. 17. keltezésű sürgető levelükre válaszolva el kell mondanom, hogy technikai okok miatt nem tudunk részleges akcióba kezdeni ezzel az üggyel kapcsolatban.

Az eredeti okiratok:

1. ikt. sz. 151. 1944. ápr. 24.
A német külügyminisztérium levele Eichmannak:

A német külügyminisztérium kapott egy beszámolót a Német Birodalom magyarországi megbízottjától és a német delegáció Magyarországon tartózkodó képviselőjétől, amelyben a magyarországi zsidók állapotát fejtik ki:

Egész Kárpátalján április 15-én volt a gettósítás . Eddig 150.000 zsidót gyűjtöttünk be. Az akció előreláthatóan a következő hét végéig befejeződik, és addig mintegy 200.000 zsidót számítunk begyűjteni. Rögtön eme akció befejezése után folytatjuk a munkát Erdélyben és más, a román határhoz közel eső területeken, ahol jelenleg az előkészületek folynak. Itt kb. 250–300 ezer zsidóra számítunk. Ezután Szerbiát és Horvátországot vesszük célba, végül pedig az ország belsejében, illetve annak szívében, Budapesten tervezzük a begyüjtéseket.

A szállításokkal kapcsolatos tárgyalások már lefolytak, és ennek eredményeképpen május 15-ére tervezzük az első szállítmányt, 3000 zsidóval, amelyet naponta követ majd ugyanekkora nagyságú szállítmány. Először Kárpátaljáról, majd pedig, ha ez megoldható, több gettóból egyszerre kell előállítani a szállítmányokat. E szállítmányok úticélja Auschwitz. Az akció megtervezésekor nagy hangsúlyt fektettünk a háborús gazdasági politika érdekeinek figyelembevételére.

Úgy gondoljuk, hogy érdemes valamennyivel eltolni annak az 50.000 zsidónak az elszállítását, akik a Budapest körüli munkatáborokban tartózkodnak, és akiknek az elszállítását a kormány már biztosította, annak érdekében, hogy ne veszélyeztessük az akció teljes lefolyását. Ez a megoldás a szállítási nehézségek figyelembevételénél is szükséges. Gyalog ugyanis nem lehetséges az áttelepítés, mivel az őrzés nem megoldható, valamint anyagilag is nehéz lenne a kivitelezés.

Összegzésül a német képviselő elmondta, hogy véleménye szerint a zsidó akció terve tökéletes és ebből kifolyólag nagyon eredményesen fog működni.

AZ EICHMANN-PER OKIRATAI

A következő fejezetben bemutatunk pár eredeti okiratot a magyar zsidók sorsával kapcsolatban a II. Világháború ideje alatt, valamint a témához kapcsolódó nemzetközi levelezést az akkori vezetők között. Ezek az iratok, illetve levelek abból a nagy gyűjteményből valók, amelyet az izraeli rendőrség (06-os számú parancsnoksága) gyűjtött össze és fordított héberre az Eichmann-per előtt.

Ebben a könyvben nem tulajdonítunk nagy fontosságot az okiratok időrendi sorrendben való bemutatásának, ezért az izraeli rendőrség által adott iktatási számuk szerint rendeztük őket sorba.

A németek nagyon jól előkészített talajt találtak Magyarországon antiszemita politikájuk elterjesztéséhez. Sok magyar lelkesedése a "zsidóprobléma végső megoldásá"-tól nem volt kisebb, mint a németeké. Nekünk, Nagybányán születetteknek nincs szükségünk eredeti okiratokra ahhoz, hogy megértsük pontosan mi történt, hiszen mi magunk vagyunk az események forrása. Ennek ellenére úgy döntöttünk, hogy bemutatunk itt egy pár akkori dokumentumot, azoknak a generációknak okulásul, akik nem élték át azt a poklot, amit mi.

Az egyik legelhivatottabb náci vezető Adolf Eichmann SS-tiszt volt. Az ő feladata volt "a végső megoldás" végrehajtása, azaz Európa zsidó lakosságának kiirtása. Az akkori dokumentokból megtudhatjuk, mennyire lelkesedett Eichmann e feladatért.

A háború után a Szövetségesek elkezdték a letartóztatásokat a német és a Tengelyhatalmak vezetőinek körében. Közülük néhányan voltak a Nürnbergi per résztvevői. Sokuknak azonban sikerült elszökniük, mint pl. Adolf Eichmannannak, az egyik legnagyobb náci bünösnek is. Hamis igazolványokkal bújkált Dél-Amerika országaiban, utolsó lakhelye Argentinában volt. Mivel olyan sok hosszú éven keresztül sikerült inkognitóban maradnia, kezdte azt érezni, hogy most már örökké biztonságban van. Ez azonban nem így történt.

Az akkori izraeli miniszterelnök, Dávid Ben-Gurion, ahogy az köztudott, a Moszad-ot bízta meg Eichmann felkutatásával és Izraelbe szállításával. Ben-Gurion eme elképzelése egy nagyszerű akcióban valósult meg, és Eichmannt élve Izraelbe hozták, ahol zsidó bírók szabták ki rá az ítéletet. A halálbüntetés végrehajtása után a holttestet elégették és a hamvakat a tengerbe szórták.

XXII. (1938.) ÉVFOLYAM 1. SZÁM

IGAZSÁGÜGYI JAVASLATOK TÁRA.

AZ IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY MELLÉKLAPJA

KIADJA A MAGYAR KIRÁLYI IGAZSÁGÜGYMINISZTERIUM

BUDAPEST, 1938. DECEMBER 23.

Törvényjavaslat

a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.

702. szám.

1. §. A jelen törvény alkalmazása szempontjából zsidónak kell tekinteni:

1. azt, aki az izraelita hitfelekezet tagja vagy a jelen törvény hatálybalépésekor az izraelita hitfelekezet tagja volt;

2. akinek mindkét szülője az izraelita hitfelekezet tagja vagy tagja volt;

3. akinek nagyszülői közül legalább kettő az izraelita hitfelekezet tagja vagy tagja volt;

4. az 1—3. pontban felsoroltaknak a jelen törvény hatálybalépése után született ivadékait.

A jelen §. első bekezdésének 3. pontja alá eső személyt és ivadékait nem lehet zsidónak tekinteni, ha az 1939. évi január hó 1. napja előtt kötött házasságból származik, feltéve, hogy mindkét szülője már a házasságkötéskor valamely keresztény hitfelekezet tagja volt és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt.

2. §. Amennyiben a jelen törvény másként nem rendelkezik, rendelkezéseit nem kell alkalmazni:

1. arra, akit az 1914—1918. évi háborúban ezüst vagy arany vitézségi éremmel tüntettek ki, vagy aki az ellenség előtt tanusított vitéz magatartásáért legalább két izben kitüntetésben részesült;

2. arra, aki legalább ötven százalékban hadirokkant.

A jelen §-ban megállapitott mentesség a mentesített személy ivadékaira nem terjed ki.

3. §. A jelen törvénynek a zsidókra vonatkozó rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell arra a vállalatra (vállalkozás, üzem, intézet, intézmény) is, amelynek tulajdonosa, vezetője (elnök, alelnök, vezérigazgató, ügyvezető igazgató, igazgató, mindezek helyettesei), vagy ezek többsége, avagy az igazgatóság többsége zsidó, vagy amelynél az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak száma a megengedett arányt (14. §.) meghaladja.

4. §. Honosítás, házasságkötés vagy törvényesités által zsidó magyar állampolgárságot nem szerezhet.

Felhatalmaztatik a belügyminiszter, hogy hatálytalanitsa a honosítás (visszahonosítás) útján az 1914. évi július hó 1. napja után magyar állampolgárrá lett annak a zsidónak honositását (visszahonositását), akit életviszonyai nem utalnak arra, hogy az ország területén maradjon. Hatálytalanitani kell

AZ I. ZSIDÓTÖRVÉNY
"חוק היהודים" הראשונה

NAGYBÁNYA

FÜGGETLEN POLITIKAI, TÁRSADALMI ÉS KÖZGAZDASÁGI HETILAP

M. kir. miniszterelnökség sajtóosztályi engedélyokirat száma 14.035—1941. M. E. III.

Ismét sok a rémhir

A rémhirterjesztés ismét gyakori. Egyesek képtelennél képtelenebb vakhirrel iparkodnak elárasztani a jóhiszemü közönséget, hogy ijedelmet, pánikot idézzenek elő.

Ez az ellenségnek egyik fegyvere a belső arcvonal gyengitésére, mely ellen jól kell védeznünk önmagunkat és elejét kell vennünk a rémhirek tovaterjedésének. Ehhez természetesen szükségünk van az események pontos ismeretére, azonkivül földrajzi ismeretekre is.

Fő irányelvül fogadjuk el azt, hogy minden hirnél iparkodjunk annak eredetét kipuhatolni. Ha azt látjuk, hogy megbizhatatlan vagy ellenőrizhetetlen forrásból ered, akkor ne vegyük komolyan és főleg ne adjuk tovább, mert akaratlanul is rémhirterjesztőkké leszünk.

A magyar rádió gyakran figyelmeztet légiveszély idején arra, hogy csak az ismerthangu bemondók szavát vegyük figyelembe, mert az ellenség ugyanazon a hullámhosszon megtévesztő közleményeket adhat tovább.

Ugyanigy a szájról-szájra járó hireknek is csak akkor adhatunk hitelt, ha azt ismert, megbizható és komoly ember szájából halljuk.

Rövidesen értékesitik a zsidó árukat

Készpénzzel kell majd fizetni

Mértékadó körökből nyert értesülésünk szerint rövidesen sor kerül a zsidó üzletekben tárolt áruk értékesitésére.

Az értékesitést a pénzügyigazgatóság vezetésével bizottság fogja végezni, amely megállapitja, hogy szükséges-e valamelyik üzletnek vállalati vezető kirendelése mellett való megnyitása, megállapitja a hivatalos árakat s azután a helybeli iparigazolvánnyal biró kereskedőknek a szakmájukhoz tartozó árukat készpénzfizetés mellett eladja.

Hasonlóképpen nemsokára sor kerül a zsidó házakból kikerült ingóságok értékesitésére is, amelyeket elsősorban hadiözvegyek, hadiárvák, valamint a bombakárosultak részére bocsátanak áruba országszerte.

Az érdekelteket az értékesitések időpontjáról értesiteni fogják.

Nagybánya, 1944. augusztus 6.

NAGYBÁNYA

FÜGGETLEN POLITIKAI, TÁRSADALMI ÉS KÖZGAZDASÁGI

M. kir. miniszterelnökségi engedélyokirat száma 14.031—1941. M. E. III

Pletykaváros vagyunk

Nem győztük és nem győzzük eleget írni, hogy a rémhirek, felfujt pletykák milyen károsak, különösen a befolyásolható, gyenge idegzetel, hiszékeny emberek között, — ezek mégsem szünnek meg.

Ime ujból egy példa:

A mult hét végén az illetékes hatóságok kidoboltatták, hogy az állatokkal közlekedő *járművek, szekerek, teher- és személykocsik éjjel feleslegesen ne közlekedjenek* és ha mégis járniok kell, akkor, ha nincs légi zavarás, tartsák égve lámpáikat, hogy elkerüljék a véletlen összeütközéseket.

Ennyi volt csupán a dobolás lényege, erre persze azonnal elindult nálunk a felelőtlen hírverés, szerte a városban.

Ilyeneket pletykálták:

— Este 6-kor zárni kell mindent... 7-től senki sem járhat az utcán... 8 órától mindenütt sötétiteni kell... éjjel a polgári személyeknek otthon kell tartózkodniok... és igy tovább.

Legszomorubb ebben, hogy a fentieket nem holmi kerítésen könyöklő vénasszonyok, hanem értelmiségi emberek is terjesztették.

Természetes, hogy a rémhirekből semmi sem volt igaz, ellenben az a valóság, hogy megindultak a nyomozó közegek és előbb utóbb rendőri felügyelet, illetve internálás lesz a pletykálkodások vége.

HETI SZEMLE

a bel- és külföldi eseményekről

Belföld

A magyar honvédség arcvonalára is átterjedt az orosz tá...

... egyenlitettebb és igazságosabb magyar élet. — *A honvédelmi minisztérium* légoltalmi csoportfőnöksége felhivta az ország ...

Külföld

A keleti ... szu arcvonal... den próbálják... hasú küzde... szoknak ne... sikerült is ... fal. A ném... ellenintézke... tik hatásuk...

A északkeleti ... Ságok és ... nagyarányu ... Kárpát von... előretörni ...

— *Hatalm*... folyik Vars... arcvonalon... dött német ... részben sik... orosz hidfő... *ter forrásá*... kanyar köz... hadosztályo... visszavetet... sok páncél...

A Bug ... Augusztavó... elszakadó ... tak tervsze... lék és az ... sát hárítot... *vidéken* K... ellenség tá...

NAGYBANYA

NAGYBÁNYA 1944 junius 21.

elsőtago-
is 21-én
és belü-
átus- és
ek. E-

kon, 17-
bánya-
az ot-

a mu-
tik.

rai
ról

köteles
ységes
, nincs
s póli
: kor-
a napi
rta'

A zsidó lakások és üzletek őrizetbe vétele

Ki kell költözni a butorozott szobákból. Korai minden igénylés

Értesitem a város lakosságát, hogy a 147.310/1944 VI. fő. szám alatt kiadott pénzügymi-niszteri rendelet értelmében a zsidók hátrahagyott ingóságai, értékei, lakás-, üzlet- és mühely-berendezések, stb. a m. kir. pénzügyőrség által leltározandók és elszállitandók lévén, az ilyen ingóságok leltározása és közös raktárba való összehordása folyamatban van.

Felhivom tehát mindazok figyelmét, akik zsidó volt lakásában butorozott szobában laknak, hogy elhelyezésükről, illetve más lakásról a legsürgősebben gondoskodjanak, mert a rendelet végrehajtása alól senki sem képez kivételt. A rendeletnek leggyorsabban és maradék nélküli végrehajtása fontos állami és honvédelmi érdek.

Fentiekkel kapcsolatban figyelmeztetem a lakosságot, hogy a zsidók ingóságaira, esetleg ingatlanaira támasztott mindenféle igényeket idő előttiek, ilyen igénylésekkel a hivatalokat ezidőszerint ne terheljék, mert kielégitésükre eddig semmiféle rendelkezés nincs, azok nem is tárgyalhatók és válasz nélkül irattárba soroltatnak.

Dr. Tamássy s.k.
polgármester.

1944. julius 3. NAGYBÁNYA

Még mindig nagyon drága a nagybányai piac

A zsidóknak a közgazdasági életből való teljes kikapcsolódásával kiirtották a fekete piacot is, amely mesterségesen lerontotta a pengő belső vásárló értékét.

Ezzel az akcióval most a pengő vásárló értéke emelkedett.

A Közellátási Értesitőben olvashatjuk, hogy a piacokon országszerte olcsóbbodás állott elő.

Sajnos, ezt a nagybányai piacon az árusok nem akarják tudomásul venni s meghökkentő árakat kérnek még mindig.

Eladó és vevő egyaránt vegye tehát tudomásul a pengő belső vásárló értékének emelkedését.

Egyébként pedig ujból kérjük az illetékes hatóságokat: legyen gondja rá, hogy az itteni piacon is normális árakat állapitson meg, amint az más városokban van.

Az ellenőrzés meglesz!

NAGYBÁNYA

Büntetések a sárga csillag körül

Dr. Rákóczy Mihály tanácsos, rendőrségünk büntetőbirája a sárga csillag nem viselése, illetve annak szabálytalan hordása miatt a következő büntetéseket szabta ki.

Tevjovics Jenő Közraktártér 5 szám, 8 napi elzárás. Berger Hermann Zrinyi-tér 8 szám 8, Kahán Bernát Gellért-utca 19 szám, Fuksz Róza Gellért utca 10 szám 3–3, Fülöp Lőrincz Szt. Miklós tér 15 sz., Kis Józsefné Erdélyi utca 77 sz. 5–5,

2 ÁPRILIS 1944

Szigoru intézkedések a helybeli zsidóügyekben

Tudnivalók: keresztény letartóztatások: rögtönitélő biráskodás: gyors itélet

Illetékes hatóságaink közlik, hogy a ház, lakás, butor és egyéb tárgyakra a rendeletek még nem érkeztek meg és addig ne zavarkodjék senki kérelmekkel. Mindenkit, akiket ilyen dolgok érdekelnek, idejében fognak értesiteni.

A táborban levők élelmezését hétfőtől végleg betiltották, miután a zsidó lakásokban felhalmozott élelmiszerek a leltározások alkalmával előkerültek és egyelőre elegendők az ottaniak ellátására.

A tábort megközelitőket a fentiek alapján felirják és nyilvántartják.

A többi ügyeket az összetömöritettek által megválasztott ötös zsidó tanács végzi, ugy az ottani épitkezések, mint egyéb kérdésekben.

A lakások leltározása során az élelmet a ref. paplak melletti zsinagógában gyüjtik össze, mig az államvagyont képező képeket, szobrokat, ékszereket, szőnyegeket és más értékeket a városi adóhivatal veszi át külön helyiségekben.

Idetartoznak aztán a zsidótlanitással kapcsolatos és rendkivül szigoru nyomozások is, melyek során többeket vettek őrizetbe.

Kiemelendő ebből Incze Sándor helybeli kádármester és neje letartóztatása, akik Árok-utca 9 számu lakásuk padlásán nagymennyiségü és immár államtulajdont képező zsidó ingóságot rejtettek el, amiket a rendőrség emberei megtalálták. A rejtett dolgokat elkobozták. Inczééket a rendőrségre vitték, ahol a bünügyi eljárást lefolytatják ellenük, a fennálló rendelkezések alapján.

Ugyancsak letartóztattak két suhancot, akik Vigdorovits Lázár gyüjtőtáborba szállitott zsidó Portörő-u. 60. számu hatóságilag lepecsételt lakásának udvari ablakát kifeszitették, azon bemásztak és az egyik már el is tünt több ruhanemüvel, mig a másikat a szomszédok elfogták. A megszököttet is még aznap éjjel elfogta a rendőrség és valószinüleg rögtönitélő biróság elé kerülnek.

Gyors és elrettentő példa az is, hogy Kovács István itteni cukorkakészitőt, aki a tiz nappal ezelőtt lefolyt zsidótömöritésnél a lepecsételt lakásba, amint megirtuk, behatolt, Markovics Márton ingóságainak elhurcolása végett, a szatmári törvényszék már 8 hónapi börtönre itélte.

Elismert müszaki emberek

NAGYBÁNYA

NAGYBÁNYA 1944 május 7

Befejeződött a zsidók kitelepítése

Fontos közérdekű tudnivalók

A zsidóknak a Bernát-féle volt vashámorba történt kitelepitése szerdán, május 3 án reggel 5 órától éjjel 24 óráig gyors intézkedésekkel megtörtént.

A befejezés időpontjától kezdve zsidó a városban nem tartózkodhat, kivéve azokat a személyeket, akikre a Dávid-csillag viselése nem kötelező.

Utóbbiaknak: vagyis a visszahagyottaknak 8 nap alatt jelentkezniök kell az itteni rendőrkapitányságon kimutatásokba való összeirásuk céljából és hogy igazolványt kaphassanak a szabad közlekedésre.

A táborhoz közeledni senkinek sem szabad, mert az őrség fegyverhasználatra is fel van jogosítva. Hivatalosan kivételt képez a zsidók által ideiglenesen megválasztott tanács öt tagja, akik engedélyre esetenkint hagyhatják el a tábort.

Azok a zsidók, akik az összetömörítéskor esetleg nem voltak it hon, *azonnal* kötelesek jelentkezni a rendőrségen, mert ellenkezőleg letartóztatják őket és hadbirósághoz kerülnek.

Viszont azok a keresztények, akik bármiféle zsidó vagyontárgyat megőrzésre átvették, illetve szereztek, vagy ilyenről tudomással birnak, *ugyancsak azonnal* jelentsék azt be a Városháza 16 sz. szobájában, mert aki a magyar nemzetet ilyen módon meglopja: rögtön internálás alá kerül. Egyébként az immár államtulajdont képező, lepecsételt zsidó lakásokat leltározni fogják és akkor is kisülhetnek majd a hasonló bűnök.

A táborba összetömörített zsidókról, akiknek száma nálunk kb. 2300, fejlapokat vesznek fel és pontosan nyilvántartják őket.

Felsőbánya, továbbá a nagybányai, kápolnokmonostori és nagysomkuti járások zsidó családjai a borpataki Molcsány-féle birtokon létesitett másik táborba kerülnek.

A betegeket, csecsemőket és öregeket a zsinagógákban helyezték el.

1944 V 28

Szigorú intézkedések a zsidókérdés körül

Előkerült százezres értékek; több keresztény letartóztatás

A hatóságok illetékes közegei felhivják a lakosságot arra, hogy a lepecsételt zsidó lakásokba való betöréseket mindenki azonnal jelentse és lehetőleg akadályozza meg.

Nyomatékosan figyelmeztetik a zsidó értékeket elrejtőket, hogy május 31 ig még büntetlenül bejelenthetik a hozzájuk megőrzésre átadott holmikat, ellenkezőleg Incze Sándorné, Nagy Károlyné és Gergely Sándor sorsára kerülnek, akiket elinternáltak.

Elfogták a hatóság emberei Brach Simont és Fischer Miklós volt vaskereskedőt 33 tagu családjaikkal együtt, akik még a zsidótlanitás előtt megszöktek és a nagynyiresi erdőkben rendeztek be maguknak tanyát. Ezeknél félmillió pengő értékű készpénzt, ékszereket és más értéktárgyakat találtak.

Heilbrun Jakab elinternált divatkereskedő lakásán az asszony 49 990 pengőt és egy 50 ezer pengőről szóló szabadkai betétkönyvet adott elő.

A mult számunkban közölt Wiesel-féle betörés tettesét: Balázs István fiatalembert a szatmári törvényszék 5 évi fegyházra itélte.

A Mátyás király téri árokóvóhely mellett színes párnán feküdve egy 4 éves zsidó gyermekleányt találtak, bevitték a rendőrségre, de nem mondta el, hogy eddig melyik keresztény háznál volt és hogy hivják. Beszállították a táborba.

153

NAGYBÁNYA

FÜGGETLEN POLITIKAI, TÁRSADALMI ÉS KÖZGAZDASÁGI HETILAP

M. kir. miniszterelnöki engedélyokirat száma 14.039—1941. M. E. III.

Mi lesz a zsidó üzletekkel?

Kunder Antal kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter nyilatkozatából vettük az alábbiakat:

— Amint a kormány a zsidó vagyonok zár alá vétele tárgyában rendelkezett: egyidejüleg intézkedett a bezárt és zár alá vett zsidó kereskedések leltározása iránt is, hogy számbavehető legyen az árumennyiség, amelyet a zsidók tárolnak.

Az átállitás

— A honvédelem és a közgazdaság szempontjából mulhatatlanul szükséges üzletek továbbra is müködni fognak, természetesen a zsidó tulajdonos és a zsidó alkalmazottak nélkül. Ezeknek a kereskedéseknek, vagy vállalatoknak vezetésével átmenetileg vállalatvezetőt bizunk meg, lehetőleg a már ott müködött megbizható keresztény alkalmazottak közül. A vállalat-vezetői kirendelés csak átmeneti intézkedés, ameddig a kereskedést vállalkozásra kész és a kereskedelempolitikai szempontból kivánatosnak tartott keresztény tőke átveszi. A honvédelmi vagy közgazdasági okokból nem okvetlenül szükséges üzletek zárva maradnak. A leltározott árukészleteket a szakmabeli keresztény kereskedők között óhajtom a szakma meghallgatásával szétosztani.

— Elsősorban azt kivánom megállapitani, hogy egyes szakmákban közgazdasági szempontból hány kereskedés, vagy vállalat müködése indokolt s csak az után foglalkozom uj cégek alapitására, vagy üresen álló volt zsidó üzlethelyiségek átvételére irányuló kérelmekkel.

— Az üresen maradt üzlethelyiségeket, amelyeknek árukészlete szétosztásra kerül, az arra alkalmas, kellő szaktudással és tőkével rendelkező keresztény kereskedő engedéllyel kiveheti. Ennek rendjét később fogom megállapitani.

Az átállitás során természetesen előnyben fogom részesiteni a hadviselteket.

— Most kell, hogy a keresztény magyar kereskedőtársadalom a helyzet magaslatára emelkedjék: ne legyen kicsinyes, ne áskálódjék egymás ellen, segitsen minden erejével mindazokon a nehézségeken, amelyek ilyen átálitással természetszerüleg együttjárnak. Tudom, hogy a feladat, amire vállalkoztunk nem könnyü: csak kritizálni könnyü.

Türelem

— Kérek ezért mindenkit, legyen türelemmel és megértéssel, ha netalán átmenetileg az átálitással járó egyéni kellemetlenséget, vagy kényelmetlenséget vállalni kell.

— Ez a munka, amelyre vállalkozunk, a kereskedelem teljes megtisztitása a zsidóktól, elsőrendü nemzeti feladat, a szó szoros értelmében harc az ország jobb jövőjéért. Fáradságos munkánk nem máról-holnapra, de meghozza gyümölcsét; áldását pedig a nemzet egyeteme kell, hogy érezze.

NAGYBÁNYA

EREDETI ÚJSÁGCIKKEK 1944-BŐL

A következő újságcikkek a **"Nagybánya"** című hetilapban jelentek meg 1944-ben, abban az időszakban, mikor a városból az összes zsidót Auschwitzba vitték. A cikkekből kitűnik, hogy a hivatalos szervek célja volt megnyugtatni a lakosságot, biztosítani az embereket affelől, hogy a rémhíreknek semmi alapjuk nincs, és hogy a drágaság is meg fog szűnni, most, hogy a város megszabadult a zsidóktól, "akik minden baj forrása".

emberek között – ezek mégsem szűnnek meg.

Ime újból egy példa:

A múlt hét végén az illetékes hatóságok kidoboltatták, hogy az állatokkal közlekedő *járművek, szekerek, teher és személykocsik éjjel feleslegesen ne közlekedjenek* és ha mégis járniok kell, akkor, ha nincs légi zavarás, tartsák égve lámpáikat, hogy elkerüljék a véletlen összeütközéseket. Ennyi volt csupán a dobolás lényege, erre persze azonnal elindult nálunk a felelőtlen hirverés, szerte a városban.

Ilyeneket pletykáltak:

Este 6-kor zárni kell mindent... 7-től senki sem járhat az utcán... 8 órától mindenütt sötétiteni kell... éjjel a polgári személyeknek otthon kell tartózkodniuk... és így tovább.

Legszomorúbb ebben, hogy a fentieket nem holmi keritésen könyöklő vénasszonyok, hanem értelmiségi emberek is terjesztették.

Természetes, hogy a rémhirekből semmi sem volt igaz, ellenben az valóság, hogy megindultak a nyomozó közegek és előbb utóbb rendőri felügyelet, illetve internálás lesz a pletykálkodások vége."

(Meg kell jegyezni, hogy mindez akkor iródott, amikor az orosz front már egyre közeledett Magyarország határához, és az emberek tudták, mi lesz a háború kimenetele. De úgy tünik, hogy az ujság csak utal a lakosság köreiben terjedő hirekre, különösen a rémhirek terjesztőinek megfélemlitésével.)

Kevesebb, mint egy hónap elteltével, a szeptember 3-i számban újra visszatért ez a téma az "Ismét sok a rémhir" cimű cikkben.

"A rémhirterjesztés ismét gyakori. Egyesek képtelennél képtelenebb vakhírekkel iparkodnak elárasztani a jóhiszemű közönséget, hogy ijedelmet, pánikot idézzenek elő.

Ez az ellenség egyik fegyvere a belső arcvonal gyengitésére, mely ellen jól fel kell vérteznünk önmagunkat és elejét kell vennönk a rémhirek továbbterjedésének. Ehhez természetesen szükségünk van az események pontos ismeretére, azonkivül földrajzi ismeretekre is.

Fő irányelvül fogadjuk el azt, hogy minden hirnél iparkodjunk annak eredetét kipuhatolni. Ha azt látjuk, hogy megbizhatatlan vagy ellenőrizhetetlen forrásból ered, akkor ne vegyük komolyan és főleg ne adjuk tovább, mert akaratlanul is rémhirterjesztőkké leszünk.

A magyar rádió gyakran figyelmeztet légiveszély idején arra, hogy csak az ismerthangú bemondók szavát vegyük figyelembe, mert az ellenség ugyanazon a hullámhosszon megtévesztő közleményeket adhat tovább. Ugyanigy a szájról szájra járó hireknek is csak akkor adhatunk hitelt, ha azt ismert, megbizható és komoly ember szájából halljuk."

Egy megröviditett számban, amelyen nincs föltüntetve dátum (talán 1944 szeptemberéből való) jelent meg egy irás a következő cimmel.

"A közeljövőben eladók lesznek a zsidó vagyonok. Csak készpénzért lehet vásárolni."

"Megbizható forrásból tudjuk, hogy a közeljövőben eladásra kerülnek a zsidó tulajdonban volt boltok, azok felszerelései és árui. Az eladást a Pénzügyminisztérium egy különleges bizottsága fogja lebonyolitani. Ez a bizottság azt is meg fogja állapitani, hogy milyen boltokat nyissanak ki újból a köz használatára, kik legyenek az új üzletvetők, valamint megállapítja az eladásra kerülő javak hivatalos árát. Ezek után ki fogja választani, szakmai kritériumok alapján, hogy ki az, aki jogosult a vásárlásra, készpénz letételének fejében. Nemsokára eladásra kerülnek a volt zsidó otthonokban található tárgyak is. Ezek elsősorban hadiözvegyek, hadiárvák és bombakárosultak részére lesznek felajánlva."

Letartóztatták Brach Simont és Fischer Miklóst, volt vaskereskedőt, családtagjaikkal együtt összesen 33 főt, akik az összegyüjtés előtt a Nagynyirs melleti erdőkbe menültek. Birtokukban volt félmillió pengő értékben pénz és más értéktárgyak.

Heilbrun Jákob, volt divatüzlet tulajdonos lakásában találtak 49.900 pengő készpénzt, és egy 50.000 pengőről kiállitott csekket. Heilbrun Jákob jelenleg a gyűjtőtáborban tartózkodik.

Balázs Istvánt 5 évi börtönbüntetésre itélték, a Weizl család lakásába való betörés vádjával.

A Mátyás téren találtak egy kb. 4 éves zsidó kislányt, szines takarón fekve, ahonnan bevitték őt a rendőrségre. A kislány nem árulta el sem a saját nevét, sem azokét, akik eddig bujtatták. A kislányt bevitték a gettóba."

Az újságban megjelenő elhalálozottak listáján szerepeltek zsidók nevei is. Az 1944 júniusi számban a következő tiz elhunyt neve szerepel, akik május 25 és június eleje között haltak meg a gettóban. Valószinű, hogy néhányuk a gettóbeli körülmények miatt súlyos lelkibetegek lettek.

"Áron Ábrahám, csontfaragó, 22 éves, Muszkál Sámuelné, 39 éves, Frankel Mózes, 32 éves, Benedek István, középiskolai tanuló, 16 éves, Farkas Mózes, kisbolt-tulajdonos, 80 éves, Stern Salamonné, 60 éves, dr. Benedek László, orvos, 45 éves, Gottlieb Lászlóné, 34 éves, dr. Vider Sándor, gyógyszerész, 35 éves, özv. Vider Péterné, 57 éves."

Az 1944 június 11-i számban Nagybánya polgármestere, dr. Tamássy a következő hirt közli:

"A zsidók boltjait és lakásait felügyelet mellett elkobozták. A lakóknak azonnal el kell hagyniuk a bebútorozott lakásokat, minden kérvény korai egyelőre."

A köz tudomására hozom, hogy a Pénzügyi minisztérium utasítása szerint a zsidók által elhagyott lakások és üzletek sorsa intézödik. Mindenki, aki ilyen bútorozott lakás tulajdonosa, vagy volt zsidó lakásokban albérlők voltak, azonnali hatállyal el kell hagyniuk ezeket a lakásokat, mindenféle kivétel nélkül. Ezzel kapcsolatban kell elmondanom, hogy mindazok, akik igényt tartanak volt zsidó lakásokra, még ne kérvényezzék ezt, ugyanis semmilyen határozat nincs még érvényben ezen ingóságok sorsával kapcsolatban."

Az 1944 július 3-i számban közöltek egy cikket "Még mindig nagyon drága a nagybányai piac."

"A zsidóknak a közgazdasági életből való kikapcsolódásával kiirtották a fekete piacot is, amely mesterségesen lerontotta a pengő belső vásárló értékét.

Ezzel az akcióval most a pengő vásárló értéke emelkedett.

A Közellátási Értesitőben olvashatjuk, hogy a piacokon országszerte olcsóbbodás állott elő.

Sajnos, ezt a nagybányai piacon az árusok nem akarják tudomásul venni s meghökkentő árakat kérnek még mindig.

Eladó és vevő egyaránt vegye tudomásul a pengő belső vásárló értékének emelkedését.

Egyébként pedig ujból kérjük az illetékes hatóságokat: legyen gondja rá, hogy az itteni piacon is normális árakat állapitson meg, amint az más városokban van.

Az ellenőrzés meglesz!"

Az 1944 augusztus 6-i számban "Pletykaváros vagyunk" címmel jelent meg egy cikk, amelyben a mondottak túlontúl is általánosak, érdektelenek, és nem lehet tudni, hogy pontosan mire céloznak:

"Nem győztük és nem győzzük eleget irni, hogy a rémhirek, felfujt pletykák milyen károsak, különösen a befolyásolható, gyenge idegzetű, hiszékeny

Azok a keresztények, akik birtokában vannak bármiféle zsidó vagyonnak, vagy azok, akik tudnak ilyen esetekről, haladéktalanul jelentsék a városházán, különben azonnali hatállyal letartóztatják, és a táborba zárják őket.

A táborban összezsúfolt zsidók, kb. 2300 fő, új, speciális személyi adatlapot kell, hogy kitöltsenek, és nemsokára új személyi igazolványt fognak kapni.

A Felsőbánya-i és a Nagybánya környéki falvakból, Monostorról és Somkútról származó zsidókat Borpatakra vitték, ahol egy Molcsány nevű gazda birtokán felállítottak egy második gettót is. A betegek, a gyengélkedők és az öregek a nagy zsinagógába kerülnek."

Ugyanaznap látott napvilágot ebben az újságban a következö hir: "Szigorú intézkedések a helyi zsidóügyekben. Tudnivalók: keresztény letartóztatások, rögtönitélő biráskodás, gyors itélet."

"Illetékes hatóságaink közlik, hogy a ház, lakás, butor és egyéb tárgyakra a rendeletek még nem érkeztek meg és addig ne zavarkodjék senki kérelmekkel. Mindenkit, akiket ilyen dolgok érdekelnek, idejében fognak értesiteni.

A táborban levők élelmezését hétfőtől véglegesen betiltották, miután a zsidó lakásokban felhalmozott élelmiszerek a leltározások alkalmával előkerültek és egyelőre elegendők az ottaniak ellátására. A tábort megközelitőket a fentiek alapján felirják és nyilvántartják. A többi ügyeket az összetömöritettek által megválasztott ötös zsidó tanács végzi, úgy az ottani épitkezések, mint egyéb kérdésekben. A lakások leltározása során az élelmet a református paplak melletti zsinagógában gyűjtik össze, mig az államvagyont képező képeket, szobrokat, ékszereket, szőnyegeket és más értékeket a városi adóhivatal veszi át külön helyiségekben.

Idetartoznak aztán a zsidótalanítással kapcsolatos és rendkivül szigorú nyomozások is, melyek során többeket vettek őrizetbe. Kiemelendő ebből Incze Sándor helybeli kádármester és neje letartóztatása, akik Árok utca 9. számú lakásuk padlásán nagy mennyiségü és immár államtulajdont képező zsidó ingóságot rejtettek el, amiket a rendőrség emberei megtalálták. A rejtett dolgokat elkobozták. Inczééket a rendőrségre vitték, ahol a bünügyi eljárást lefolytatják ellenük a fennálló rendelkezések alapján.

Ugyancsak letartóztattak két suhancot, akik Vigdorovits Lázár gyűjtőtáborba szállitott zsidó Portörő u. 60 számú, hatóságilag lepecsételt lakásának udvari ablakát kifeszitették, azon bemásztak és az egyik már el is tünt több ruhaneművel, mig a másikat a szomszédok elfogták. A megszökött tolvajt is még aznap éjjel elfogta a rendőrség és valószinüleg rögtönitélő biroság elé kerülnek.

Gyors és elrettentő példa az is, hogy Kovács István itteni cukorkakészitőt, aki a tiz nappal ezelőtt lefolyt zsidótömöritésnél a lepecsételt lakásba, amint megirtuk, behatolt, Markovits Márton ingóságainak elhurcolása végett, a szatmári törvényszék már 8 hónapi börtönre itélte."

Az 1944 május 28-i számban az ujság visszatér erre az ügyre:

"Szigorú intézkedések a zsidókérdésekben. Több százezer értékü elrejtett vagyont találtak. Több keresztény letartóztatása."

"A helyi szervek felszólitják a lakosságot, hogy ne törjenek fel hatóságilag lezárt és lepecsételt zsidó lakásokat, vagy ha tudnak ilyen esetről, értesitsék a megfelelő szerveket. Azok, akik zsidó vagyont rejtegetnek, május 31-ig büntetlenül bejelenthetik az illetékeseknek. Ezután a dátum után a büntetés az lesz, mint ami Ince Sándornéé, Nagy Károlynéé és Gergely Sándoré volt, akiket bezártak a gettóba.

NAGYBÁNYA ZSIDÓK NÉLKÜL

Miután Nagybánya zsidók nélkül maradt (kivéve a munkaszolgálatosokat, akiknek Reviczky Imre ezredes volt a parancsnokuk), megjelent néhány újságcikk a "Nagybánya" című helyi lapban, amelyek a város akkori helyzetével foglalkoznak. Érdemes egy kicsit közelebbről megvizsgálni őket. 1944 áprilisában, amikor életbe lépett a sárga csillag viseléséről szóló parancs, az újság beszámolt néhány olyan letartóztatásról, amelynek a sárga csillag viselésének megtagadása volt az oka.

"Dr. Rákóczy Mihály, a városháza jogi tanácsadója és bűnügyi bíró, a következő embereket ítélte el a sárga csillag viselésének megtagadása vádjával: Tevjovics Jenő, 8 napi fogság, Berger Herman, szintén 8 nap, Káhán Bernát, 3 napi fogság, Fuksz Róza, 3 nap, Fülöp Lőrinc, 5 nap és Kis Józsefné, szintén 5 napi fogság büntetést kapott."

1944 május 7-én megjelent egy cikk "Mi legyen a zsidó boltokkal" címmel. A cikk idézi Konrád Antal kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter szavait, aki többek között ezt mondta:

"Miután a kormány átadta a köznek a zsidók javait, köztük a boltjaikat is, a következő a javaslatom: Minden olyan bolt, amelyre szüksége van vagy a hadseregnek, vagy a lakosságnak, ezután is tartson nyitva, természetesen nem zsidó tulajdonban és nem zsidó dolgozókkal. A kormány ki fogja választani a megfelelő keresztény embereket az üzlet további vezetésére. Több esetben ezek az emberek már eddig is ezekben a bizonyos boltokban, illetve üzemekben dolgoztak. Ez a megoldás csak ideiglenes lesz, amíg nem fog rendelkezésre állni megfelelő nagyságú keresztény tőke, amit majd az üzletekbe lehet fektetni. A mai helyzet megkívánja, hogy a magyar keresztény kereskedő társadalom ne legyen kicsinyes és a keresztény kereskedőknek össze kell fogniuk, és legyőzni az előttük álló nehézségeket. A magyar keresztény társadalommak most nagy türelemre lesz szüksége, amíg minden zsidó kereskedelmi vagyont átadnak keresztény kezekbe. Ez egy általános folyamat, amelynek célja a kerekedelemnek a zsidóktól való teljes megtisztítása, mely per pillanat az elsőszámú nemzeti ügy. A dolog nem fog elrendeződni máról holnapra, de végül is a jövőben meg fogja hozni a maga gyümölcsét."

Ugyanaznap, mikor befejeződött a zsidók behurcolása a gettókba, 1944 május 7-én, a következő cikk jelent meg az újságban:

"Befejeződött a zsidók átvitele – a köz számára fontos tudnivalók"

"A zsidók áttelepítése a volt Bernát Vasgyár udvarára május 3-án, szerdán hajnali 5 órakor kezdődött, és gyors ütemben, éjjeli 24 órára befejeződött. Eme időponttól fogva a zsidóknak tilos a városban tartózkodniuk, kivéve azokat, akik fel vannak mentve a sárga csillag kötelező viselése alól. Ezek az emberek hozzátartozóikkal együtt 8 napon belül kötelesek megjelenni a rendőrörsön, hogy nyilvántartásba vegyék őket és hogy szabad mozgási engedélyt kapjanak. Tilos a tábor (gettó) közelében tartózkodni, az ottani őrök használhatják fegyvereiket az e szabályt megszegők ellen. Kivételt képeznek e szabály alól az ideiglenes zsidótanács tagjai, akik kivételes endedélyek birtokában elhagyhatják a tábort és viszatérhetnek. Azok a zsidók, akik nem tartózkodtak a városban a gettóba való áttelepítés ideje alatt, kötelesek a rendőrparancsnokságon jelentkezni. Ha nem jelentkeznek önszántukból, és elfogják őket, a hadibíróság elé fognak állni.

A névlistákat jó előre, két másolatban elkészitették, amelyek közül az egyik a szállitmánnyal marad, a másikat pedig Munkácsra küldik a rendőrparancsnokságra, a vágányfőnök részére. Ha a vonat éjjel indul el, a zsidókat már nappal fel kell tenni a vagonokba.

A dandár fogja felügyelni a zsidók átszállitását a gettókból az állomásra és a rendőrség fogja felügyelni az utakon a kereszteződéseket.

A dandárok le fogják zárni az egész területet már előre, az utcákat pedig a rendőrök fogják lezárni, ez lesz a szabály az állomáson is.

A tábort, a gettót és az utat szigorú ellenőrzés alá kell vonni. A zsidók 500 fős csoportokban fognak vonulni, minden sorban 4-en. Súlyos betegek és hozzátartozóik az utolsó csoporttal fognak megérkezni. Lesz egy külön "betegvonat", amellyel az orvoson és a nővéren kivűl a zsidótanács tagjai és a kétes állampolgárságúak fognak utazni. (Végül nem volt külön vonat a betegek számára).

A (védett) munkások, a munkaszolgálatosok, orvosok és gyogyszerészek is beletartoznak a csoportokba. a munkaszolgálatosokkal kapcsolatban a Védelemügyi Minisztérium fog külön intézkedéseket hozni.

A vagonban utazók számát krétával fel kell tüntetni a vagon külsö falán. Minden vagonban kell választani valakit, aki felelős lesz a víz beszerzéséért.

A polgármesterek a következőkért lesz nek felelősek:

Biztositaniuk kell az utazók számára két napra elegendő kenyeret. Egy személy kétnapi kenyérszükséglete 400 gramm. Tilos más élelmet magukkal vinniük. A szállitás napján a táborok konyháiban kávét fognak osztani, vagy ha ez nem megoldható, akkor vizet kell adni mindenkinek az útra A kenyeret a polgármesternek kell beszereznie és szétosztania.

A polgármester feladata biztosítani, hogy minden vagonban legyen egy-egy letakart vödör (a szükségletek elvégzésére), és egy-egy kancsó ivóvíz.

A polgármesternek kell biztositani 90 lakatot kulccsal, esetleg a tanács segitségével. Meg kell jegyezni, hogy a vonathoz hozzá lesznek kapcsolva német vagonok is, amelyeket nem lehet lelakatolni, hacsak nem tesznek rájuk egy-egy 30 cm-es láncot, amit már le lehet lakatolni.

A polgármester feladata biztositani a krétát, amivel az utazók számát felirják a vagon falára. Neki kell biztositania továbbá kulcstartókat és kis táblákat, amelyre a vagonok számát kell felírni.

A szállítmány átvétele Kassán fog történni, nem lesz főszámlálás.

A polgármester feladata a letartóztatottak elszállitása után kifertőtleniteni a táborhelyeket, (katonaorvos).

Az átadáskor meg kell előzni minden külön, egyéni cselekedet.

Dr. Uray százados: "Ha szükség lesz rá, egy-egy vagonba be lehet tenni akár 100 embert is. Össze lehet zsúfolni őket, mint a szardiniákat, mivel a németeknek elenállóképes emberek kellenek. Aki nem birja ki a körülményeket, meghal. A németeknek nem kellenek elegáns hölgyikék."

A nagybányai időbeosztás: május 30., este 8 órától hajnali 2 óráig, junius 11., du. 2 órától másnap hajnali 2 óráig.

Megbeszélés: Száhor Pál, Nyiregyháza polgármestere: "Egy zsidó se maradjon, mindenkit vigyenek el."

Ferenczy dandárparancsnok: "Csak az orvosok, akikre szükségünk van, és családjaik maradjanak az országban. Ezeket azonban majd felismerik a németek, akik szakértők ebben. Ők majd eldöntik, mit csinálnak, rajtuk van a felelősség. Azokat a keresztényeket, akik 48 óra leforgása alatt beszolgáltatnak mindent, amit a zsidóktól kaptak, nem fogják letartóztatni."

történetében, mert ezek az "épitmények" nem voltak gettók a szó történelmi értelmében. Itt nem éltek a zsidók generációkon keresztül, nem volt semmilyen normális közösségi és vallási élet. Nem volt ez más, mint egy rövid állomás, sokszor kevesebb, mint egy hónap, a fizikai megsemmisités előtt. S valóban, elérkezett a nagybányai zsidók deportálásának ideje.

Két csoportban szállitották el őket. Az első csoport 1944 május 31-én indult 3073 fős létszámmal, a második pedig június 5-én, 2844 fővel. Az első csoport sokkal zsúfoltabban utazott, minden vagonban 70 ember. A második csoport, amelyben a zsidótanács tagjai, a gettóban különbözö tisztségekkel ellátott emberek, valamint azok voltak, akiknek sikerült lemaradniuk az első szállitmányból, köztük öregek és betegek, ez a csoport már valamivel kevésbé zsúfoltan utazott.

Mindkét csoport Auschwitz-Birkenau-ba érkezett, egyenesen Mengele doktor karmai közé. Ő döntötte el, ki az, aki kibirja az embertelen körülményeket és szenvedéseket, ezeket életben hagyta, a többieket megölte. Az életben maradottak embertelen kínok és szenvedések között néhány hét, maximum hónap után, ahogy az köztudott, szintén visszaadták lelküket a Teremtőnek.

Megmaradt egy olyan nagybányai okirat, amelyben részletesen le van irva a két gettó kiüritésének terve és dátuma. Ez azonban nem az eredi okirat, hanem egy olyan okmány, amely Endre László Munkácson keletkezett memoranduma alapján íródott, mikor a kárpátaljai és Észak-magyarországi zsidók már több, mint két hete a gettókban voltak, és a sorsuk, hogy Auschwitzba kerülnek, már el volt döntve.

A memorandum teljesen általános dolgokkal foglalkozott, általános utasitásokat tartalmazott a beosztottak számára, az emlitett területekről való deportálással kapcsolatban. A memorandum tartalmát egy nagyszabású ülésen tárgyalták meg Munkácson, május 8-9-én, Ferenczy László elnökletével. Ezen az ülésen jelen voltak az ügyben résztvevő tisztviselők, rendőrtisztek, és az említett területek nagyvárosainak dandártisztjei. Megbeszélték, hogyan rakják fel az embereket a vonatokra, és a különböző gettókból való deportálások végső dátumait is leszögezték. A dátumokat Eichmannn Sonderkommandója által, május 11. és 15 között feldolgozott utasitások alapján állapitották meg. Az érintett területek pedig Kárpátalja, Észak-Kelet-Magyarország és Észak-Erdély voltak.

Az ülésen megállapodtak abban is, hogy irásbeli utasitásokat küldenek ama városok polgármestereinek, ahol a gettók álltak. Eme ülés következtében szerveztek egy következőt április 26-án, amelyen értesitették a nagybányai és a szatmári városatyákat az utasitásokról. Nagybánya polgármestere lemásolta a parancsot és több helyre eljuttatta a városban. A parancs így szólt:

"Májusban (május 8-9-én) a rendőrparancsnokság épületében Ferenczy László dandárparancsnok elnökletével tartottunk egy ülést, amelyen részt vett a dandárszázados dr. Uray László, a németek részéről pedig a Gestapo százados, dr. Zöldi Márton.

Az ülés témája a május 14-én kezdődő deportálás volt.

A deportálás alól felmentést kapnak idegen zsidók, azaz brit, amerikai, lengyel, orosz, román, bolgár, szlovák, finn, svéd, spanyol, portugál és török állampolgárok, akiket már előre letartóztatásba kell venni, hogy ne legyenek tanúi a deportálásnak. 110 vonat fogja a zsidókat Kassára szállitani, ahol átadják őket a német rendőrségnek. Minden vonat 3000 embert fog szállitani, 45 vagonban elosztva. Minden vagonba 70 embert kell a csomagjaikkal együtt elhelyezni, igy a vonat elején és végén marad egy-egy vagon az őrök számára. Az indulási állomás parancsnoka egy német vagy egy magyar dandártiszt lesz. Természetesen így az állomásfőnök öt órával az indulás előtt rendelkezésünkre kell, hogy bocsássa a vagonokat, az állomástól távol eső vágányokon. A zsidók csak nagyon korlátozott mennyiségű csomagot vihetnek magukkal, ágyat, matracokat semmiféleképpen.

még külön biztatták is őket.: "A Dunán túlra utaztok most, ahol mindent sokkal olcsóbban meg fogtok tudni vásárolni".

A gettót a Bernát- féle Vas és Fémgyár udvarán állitották fel, amely három nagy, borzalmas állapotban lévő barakkból állt. A barakkokban évek óta ott lévő kosz és szemét uralta a terepet. Ezenkivül ezek a barakkok maximum száz fő befogadására voltak képesek, de a gettóba 3660 embert hoztak. Ezért a legtöbben a szabad ég alatt helyezkedtek el, kitéve magukat a természet viszontagságainak, a tavaszi éjszakák hidegének, a nappali tűző napsugárnak, mindenféle árnyék nélkül. S ha esett az eső, nemcsak ök maguk, de ruháik és ágyneműik is vizesek és sárosak lettek.

A gettó területe drótkeritéssel volt körbekeritve, amely jelképesen is elzárta a zsidókat a város többi lakójától. Semmiféle kapcsolat nem volt a gettó és a város többi része között. Mielött a gettóba vitték öket, a faraktárba tereltek mindenkit csoportokra osztva. Itt ellenőrizték a névlistát, és itt kutatták át az embereket.

Meztelenre kellett vetkőzniük, hogy a megalázó vizsgálatokat elvégezzék rajtuk, súlyos fizikai bántalmazások kiséretében. A nőket két bábaasszony vizsgálta, Rogozsán Baba és Kuczkó Muci, néhány, a felsöbb körökbe tartozó fiatal lány segitségével. A nők és a lányok vizsgálata különös durvasággal és brutalitásal zaljott, fizikai és lelki bántalmazások és megalázások kiséretében. A vizsgálatokat végző nők között voltak olyanok, akik szomszédjaik, barátjaik, osztálytársaik voltak a most tehetetlenül elöttük álló zsidó asszonyoknak, lányoknak, és akik talán nem is egyszer élvezték azok segitségét, jótettét.

A faraktárból ezután beterelték őket a gettókba. A gyár bejáratánál ismét alaposan megvizsgálták őket, Czibelesz doktor felügyelete alatt. Mindenki csomagját átvizsgáltak, és a vizsgálók elkoboztak mindent, amit szemük- szájuk megkivánt. Ezután pedig újfajta testi fenyitések és kinzások sorozata következett.

Mindenkit, akit azzal gyanúsitottak, hogy értéktárgyaikat nem zsidók gondjaira bizta, vagy valahol elrejtette – azaz a felső társadalmi réteg tagjai –, kihallgatásra vittek, ahol különböző kínzásokkal próbálták meg, kiszedni belölük a rejtekhelyeket, vagy a nem zsidók neveit, akiknél az értéktárgyak találhatók. A brutális bántalmazások következményeként általában olyan sebesülésekkel jöttek ki a zsidók a kihallgatásról, amelyek teljesen felismerhetetlenné változtatták az arcukat.

A nagybányai gettóban 3660 zsidót zsúfoltak össze, akik magából a városból valók voltak.

Egy másik gettóban, Borpatakon, amely 3 km-nyire volt Nagybányától, gyűjtötték össze a felsőbányai, somkúti, monostori, és a környező kisebb falvakban lakó zsidókat. Ez a gettó egy istálló és egy hombár szomszédságában állt, és a benne uralkodó körülmények nagyon hasonlitottak a nagybányai gettóéhoz. Csak 200 embernek jutott férőhely az istállóban és a hombárban, a többieknek a szabad ég alatt kellett elhelyezkedniük.

Egy harmadik gyűjtőhely a nagybányai Nagy Zsinagógában volt, amelyet egy primitiv kórházzá alakitottak át a betegek, gyengélkedők és néhány kivételezett részére. Itt halt meg a nagy rabbi Popper Ábrahám, a gettóba való beköltözés napján. Ma az a feltételezés él, hogy az itt tartózkodó zsidókat a magyarok helyben kivégezték, nem szállitották őket Auschwitzba.

A gettóba érkező élelem napról napra fogyott, és az éhség nőtt. Sokszor az étel sáros lett, és igy ehetetlennné vált. Egy koltói földbirtokos, Korponai, naponta tejet és kenyeret küldött a gettóbelieknek, de csak rövid időn keresztül, mert a gettó parancsnoka, dr. Nagy Jenő leállittatta a szállitmányokat. Amit megengedett, az a napi sovány leves megfőzése volt, amit aztán szétosztottak az emberek között.

A gettóban néhányan öngyilkosságot követtek el. Köztük volt dr. Benedek László gyermekorvos, felesége és fia; Friedmann Sándor, a volt közösségi elnök és felesége. Természetesen ezek az esetek negativan hatottak a többiekre.

Az igazság az, hogy a "gettó" fogalom használata nem indokolt a magyar zsidóság

szerveknél. Látszólag ez azért történt, hogy megkönnyítsék az élelmiszerjegyek kiadását. A valódi cél azonban az volt, hogy az egy hónappal azelőtt kezdődő összeírást befejezzék, és a deportálásra kerülő emberek listája teljes legyen, mindenkit meg tudjanak találni. A zsidók, akik nem gyanakodtak, mivel senki nem figyelmeztette őket a nácik sátáni tervéről, hűen az igazsághoz számoltak be személyi adataikról.

Miután a zsidó vagyonok elkobzása már folyamatban volt, a "végső megoldás"-sal foglakozó német és magyar nácik most a következő lépést tervezték meg: a zsidók gettókba gyűjtése, hogy onnan könnyebben lehessen őket aztán deportálni.

A terv részleteit a Belügyminisztériumban lezajlott április 4-i ülésen dolgozták ki. Az ülésvezető elnök Baky László volt, részt vettek továbbá a Wehrmacht és a Magyar Hadsereg magas beosztású tisztjei, Eichmann és emberei a Sundenkommandóból, valamint Endre László a Belügyminisztériumból és Ferenczy Endre a dandároktól. Az Európa más részein gyűjtött tapasztalatokra támaszkodva azokat az általános utasításokat tárgyalták meg, amelyek minden helyi szervhez, parancsnoksághoz el fognak jutni, és amik alapján majd azoknak működniük kell. Ezen kívül kinevezték a gettósításért felelősöket is. Ferenczy lett az akció főparancsnoka, aki személyesen választhatta ki közeli munkatársait, antiszemitizmusuk és zsidógyűlöletük mértéke alapján.

A gyűlés alapjául az az okirat szolgált, amelyet Endre László Baky Lászlóval együttműködve készített, "a zsidók lakhelyeinek kijelölése" címmel, amelyben a deportálás részletes leírása található. Többek között ezt tartalmazza az okirat: "a zsidókat mint foglyokat kell szállítani, vonaton, vagy ha szükséges, tehervagonokban, amelyeket a helyi szerveknek kell előállítani. Csak a rajtuk lévő ruhákat, maximum két váltás fehérneműt és tizennégy napra elegendő élelmet vihetnek magukkal. Ezenkívül mindenki vihet egy-egy 50 kg-nál nem nehezebb csomagot, ami magában foglalja az ágyneműt, a takarókat és a matracokat. Tilos magukkal vinniük pénzt, arany-, vagy ezüsttárgyakat, illetve más értéktárgyat."

Két héttel azután, hogy Kárpátalja és a környező települések zsidó lakosait összegyűjtötték a gettókban, következett a borzalmas akció következő lépése – az Észak-Erdély-i zsidók gettókba terelése és deportálása. Ezt megelőzően két ülést tartottak, amelyekben ennek az akciónak a körülményeit és pontos lépéseit beszélték meg. Az első, április 26-i ülésen a IX. dandár állomáshelyéhez tartozó területeken végzendő akció részleteiről volt szó. A dandár Kolozsváron állomásozott, amely városhoz tartozott egész Bihar megye, Szatmár, Szolnok-Doboka, Szilágy és Beszterce-Naszód. Két nappal az első ülés után tartották a másodikat Maros-Vásárhelyen, ahol a X. dandár hatáskörébe tartozó települések kerültek napirendre. Ide tartozott Háromszék, Maros-Torda, Csík és Udvarhely. Mindkét ülés elnöke Endre László volt.

Nagybánya zsidótanácsa a hatalmi szervek rendelkezése értelmében elő kellett hogy állítson számukra 500 lepedőt, 200 perzsa- és más szőnyeget, 200 szörmeárut, 300 dunyhát, az összes, zsidók tulajdonában lévő képet, ékszert és mindenféle értéktárgyat. A zsidótanács Roth Zoltánnét és Vadász Istvánnét bízta meg, hogy a fent említett tárgyakat a zsidó lakosoktól összegyűjtsék. A hatalmi szervek helyi képviselője szavát adta, hogyha elég gyorsan, elegendő mennyiségben és minőségben összegyűjtik a listán szereplő tárgyakat, akkor a város zsidó lakosait nem fogják a gettóba kényszeriteni. Természetesen nem állta a szavát, és 1944 május 4-én megkezdődött a zsidók gettókba tömörítése.

Aznap kora reggel egy rendőrök és magyar suhancok által kisért kocsi előre elkészitett pontos lista alapján végigjárta a zsidó házakat. Mindenhol csak pár percre álltak meg. Az odagyűlt járókelők pedig kiabáltak: "kifelé zsidók, egy-kettő! Fel a kocsikra gyorsan!"

Éppenhogy csak néhány ágy- és ruhaneműt és valamennyi élelmet sikerült felpakolniuk, a kocsi már indult is tovább. Azt persze megvárták a rendőrök, hogy pénzt, ékszereket és más értéktárgyakat hozzanak magukkal, erre

Kálmán emlékezett arra, ahogy Lazarovitst, a halárust, Bergert, a Phőnix üzemek igazgatóját, Herskovits Renét, kozmetikust, Tropolovits Imrét, ügyvédet, Rotschild Zoltánt, Frankovits Aladárt, és Nussbacher Dávidot tartóztatták le és vitték Kistarcsára. Ezeken a neveken kívül meg kell említeni a következőket, akiknek személyes történeikből válogattunk e könyv számára: Dr. Barna Samu ügyvéd és fia, János, Lengyel Jancsi, Lőw Pali, Hirsch Klára, Hersch Élias, Rosenberg Olga, Leöw Margaréta, Bíró Éva, Kornreich Rózsi, Ábrahám Elza, dr. Sárudi Farkas, ügyvéd, aki a közösség vezetője volt abban az időben, és Darvas Miriam. Valójában már 1941-ben tartóztattak le cionistákat és kommunista-gyanús fiatalokat, ám ezek az emberek pár hónapos fogság után kiszabadultak, valószínüleg a liberális Kállay-kormány hatására.

Ugyanezen a napon, 1944 április 5-én lépett életbe az a rendelkezés, hogy minden, hat éven felüli zsidó köteles 10x10-es méretű hatágú sárga csillagot (azaz Magen Davidot) viselni, a mellkas bal oldalán. A budapesti zsidó vezetők nagyon jól megértették a sárga csillag viselésének fenyegető hatását, mivel a szabad európai országokban élő zsidók már pár hónappal ezelőtt figyelmeztették őket erre a dologra. Menachem Bader Isztambulból küldött, 1943 szeptember 25-i és október 23-i keltezésű leveleiben azt írja, hogy a zsidók öszeírása és a sárga csillag kötelező viselése "előkészítés a végső pusztításra".

A zsidók többsége Pesten és vidéken azonban nem tudták, mit jelent a sárga csillag viselése, legtöbben alkalmazkodtak a rájuk kényszerített helyzethez, mások úgy hordták, hogy jól látható legyen, büszkék lévén zsidóságukra, megint mások pedig, főleg azok, akik már "beolvadtak" a nem zsidók közé, szégyenkezve vették magukra.

A következő lépés a zsidók vagyonukból való kifosztása, azaz teljes elszegényesítésük volt. "Legtitkosabb" parancs érkezett minden rendőrörshöz, mely szerint a rendőröknek a leghatározottabban és a legalaposabban meg kell akadályozniuk, hogy a zsidók akár eldugják, akár eladják, akár keresztény barátaik megőrzésére bízzák értéktérgyaikat, drága ékszereiket. Minden zsidónak vagyonbejelentési nyilatkozatot kellett tennie, egy külön erre a célra való űrlapon. Minden tulajdonukat be kellett jelenteniük, kivéve olyan háztartási eszközöket és ruhaneműket, amelyek nem haladták meg a 10.000 pengő értéket.

A "háztartási eszközök" kategóriájába műtárgyak, képzőművészeti alkotások, szőnyegek és ezüsteszközök természetesen nem tartoztak bele. Minden aranyat — és más ékszert, értékpapírokat és bankszámlákat is fel kellett tüntetni a nyilatkozatban. Minden, március 22. utáni tulajdonátvitel zsidó tulajdonból nem zsidó tulajdonába, érvénytelen volt. Ezután megtiltották a zsidóknak, hogy havonta több, mint ezer pengő készpénzt vegyenek föl a bankszámlájukról. Ez volt az első tervezett lépés a zsidók gettóba való begyűjtése, majd Auschwitzba való deportálása előtt, amely kevesebb, mint egy hónappal a "titkos" parancs életbelépése után kezdődött.

A zsidó tulajdonban lévő gyárakat, üzemeket bezárták, a bennük lévő árut és felszerelést leltárba vették. Azok a gyárak, amelyeknek működése elengedhetetlenül szükséges volt az ország számára, keresztény vezetőkkel működtek tovább, akiket a kormányszervek jelöltek ki erre a feladatra. A többi gyár és üzem, amelyeket a zsidóktól vettek el, olyan keresztények kezébe került, akik bebizonyították hűségüket és kitartásukat a kormány antiszemita politikája mellett.

A legtöbb zsidó szigorúan betartotta a rájuk kivetett intézkedéseket. Néhányan el tudtak rejteni értéktárgyakat, vagy keresztény barátok, szomszédok gondjaira sikerült bízniuk azokat. Akit azonban elkaptak, annak goromba és durva testi kínzások lett a jussa, a gettóbeli kihallgatás közben. Nem egyszer a várható büntetéstől megijedt keresztények maguk számoltak be a zsidókkal kötött üzleteikről.

Következő lépésként csökkentették az élelemadagokat. Április 27-én az élelmezésügyi minisztérium kiadott egy rendeletet, miszerint minden zsidó köteles május elsejéig minden személyi adatáról jelentést tenni a helyi

és Baky Lászlót kinevezték államtitkárnak a Belügyminmisztériumban, egyikőjüket az adminisztrációs részleg, másikójukat pedig a politikai osztály vezetőjének.

Ferenczy László pedig a dandárok összekötőtisztje lett, amely szintén a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozott. Ennek a három embernek központi szerepe volt a magyar zsidóság kipusztításában.

A nácik nem vesztegették idejüket sátáni tervük elkezdéséig. Már március 19-én délután, néhány órával a főváros elfoglalása után, a Sunderkommandó képviselői kapcsolatba léptek a pesti neológ zsidó közösséggel, és már másnapra meghívatták magukat. A közösséget annak vezetője, Stern Samu és más közösségi vezetők képviselték, a német küldöttséget pedig Hermann Krumai képviselte. Krumai észrevette, hogy a zsidók, akik el voltak készülve a legrosszabra is, nagyon félnek. Krumai megnyugtatta őket, megígérte nekik, hogy nem lesznek letartóztatások, és azt mondta, hogy néhány korlátozáson kívül, amelyeket a háborús állapotok követelnek meg, nem fogják a magánjogot és a magántulajdont megsérteni, valamint kitelepítések sem lesznek. Senkit nem fog semmilyen kár érni azon az alapon, hogy zsidó. Mindenki folytatja munkáját, és a zsidó közösség továbbra is el fogja látni vallási, ill. társadalmi feladatait. Az SS tisztek kihirdették a zsidóknak, hogy mostantól fogva minden, a zsidósággal kapcsolatos kérdés kizárólag a németek hatáskörébe tartozik; egy napjuk van arra a zsidóknak, hogy felállítsanak egy úgynevezett "zsidóbizottságot", aminek a feladata megnyugtatni a zsidó lakosságot, és megelőzni a pánik kitörését. Valóban létrejött a zsidótanács, amelyben a neológok, az ortodoxok és a cionisták is képviselve voltak. Ezzel egyidőben a többi nagyvárosban is felállítottak ilyen tanácsokat, amelyek általában a közösség vezetőiből álltak.

Március 28-án az ország összes zsidótanácsának meg kellett jelennie Budapesten. Krumai tartott nekik egy beszédet, amelyben visszatért korábbi ígéreteire a németek szándékaival és terveivel kapcsolatban. A zsidó képviselők óvatos optimizmusukat és reményüket fejtették ki a jövővel kapcsolatban, és ezt az üzenetet vitték magukkal otthonaikba, közösségük tagjai számára. A cionista képviselő, dr. Kahán Niszán sokkal pesszimistább volt. Szerinte "nemcsak anyagi összeomlás, nem is csak sorozatos testi és lelki fenyítések és kínzások, valamint emberi mivoltunk utolsó darabkáinak eltiprása az, ami ránk vár, hanem a biztos és teljes fizikai megsemmisülés." A résztvevők kifejtették véleményüket, miszerint külön minden településen, minden helyi vezetőségben kell megegyezésre jutni a nácikkal. Csak a munkácsi képviselő ellenezte ezt a javaslatot, nagyon határozottan, és azt ajánlotta, hogy a zsidók kezdjenek passzív ellenállásba. Ajánlatát azonban túlnyomó többséggel elvetették.

Nincs információnk arra nézve, hogy vajon Nagybánya képviselve volt-e ezen a március 28-i gyűlésen és azt sem tudjuk pontosan, hogy kikből állt a zsidóbizottsága. Weiss Kálmán, Stern Naftali emlékkönyvében arra emlékszik vssza, hogy a bizottság vezetője Roth Zoltán volt, a tagok között pedig ott volt Hirsch Jakab és Vadász István.

Néhány nappal a németek bevonulása után letartóztattak több zsidót, hogy így biztosítsák a zsidóellenes intézkedések sima, aktív ellenállás nélküli végrehajtását, Eichmann ugyanis nagyon félt, hogy a varsói gettófelkelés példája itt meg fog ismétlődni. A legtöbb letartóztatást április 4. és 5. közti éjjelen hajtották végre. Weiss Kálmán emlékezett rá, hogy az éjszaka kellős közepén ágyaikból rángattak ki mintegy ötven, meglepett és megfélemlített zsidót. Még csak azt sem engedték meg nekik, hogy felöltözzenek.

A letartóztatásokat megalázó és brutális módon végezték. Először a városban lévő katonai bázison belül felállított gyűjtőtáborba vitték őket, a "letartóztatottak táborába", onnan Budapest mellé, Kistarcsára, és onnan pedig Auschwitzba, csak néhány nappal azelőtt, hogy megkezdődött a magyar zsidók tömegdeportálása. Ők voltak tehát az első magyarok Auschwitzban.

Az ötven zsidó letartóztatásából Weiss

nem volt antiszemita, viszont Németország felé jobban vonzódott, és a kommunizmus ádáz ellensége volt. Alapjában véve hivatásos katona volt, Horthy kormányzó híve és konzervatív arisztokrata politikus. Így viszonyult az országon belül szolgáló munkaszolgálatosokhoz is.

Mindent összevéve elmondható, hogy a Magyarországon uralkodó helyzet többé-kevésbé érvényes volt Nagybányára is ebben az időszakban. A zsidók minden lehetséges dologgal kereskedtek, csak hogy biztosítani tudják családjuk számára a betevő falatot. A gyárakban dolgozók, a bányászok, az iparosok és a többi munkások, mindenki a saját területén tevékenykedett, abban a reményben, hogy jönnek még csendesebb, nyugodtabb idők. Sok családfő azonban Ukrajnában szolgált, akiknek családjaik anyagilag és lelkileg is sokat szenvedtek. Sok ilyen családnak már csak egy karéj kenyere maradt, ezért a közösség támogatására szorultak.

Magyarország egész zsidósága megszervezte a segítségnyújtást az arra rászorulóknak. Természetesen azonban az így kapott segítség csak a minimális megélhetési szint biztosítására volt elég. Sok családnak ez volt az egyetlen jövedelemforrása. Az anyagi helyzetüknél azonban sokkal nehezebb volt a lelkiállapotuk. Egymás után érkeztek a halálhírek a frontról, amiket a katonai szervek is megerősítettek.

Rosszabb helyzetben voltak azonban azok a családok, akik nem kaptak értesítést ilyen formában, hanem csak úgy, hogy "eltűnt", aminek az igazi jelentése az volt, hogy ismeretlen körülmények között halt meg, vagy orosz hadifogságba esett. Sokan pedig semmiféle értesítést sem kaptak — úgy tűnik, hogy a legtöbb család ilyen helyzetben volt — a remény és a kétségbeesés közti vékony határvonalon táncolva. A fronti posta teljesen véletlenszerűen működött, sok esetben pedig a magyar katonák megsemmisítették a leveleket, amelyeket oly nagyon vártak otthon, és mivel nem érkeztek meg, a kétségbeesés sokszor megőrjítette az embereket. Mikor érkezett néha-néha egy-egy "egyenképeslap", annak "egyenszövege" többet takart a küldő igazi állapotából, mint amennyit felfedett. Csak a dátum és az aláírás mutatták, hogy ekkor és ekkor a küldő még életben volt.

A Gettó és az elhurcolás

1944 március 19-én, vasárnap reggel, mikor a Kelssheim-i kastélyban a tárgyalások még javában folytak Hitler és Horthy kormányzó között, megkezdődött a "Margaréta" akció, Magyarország elfoglalása. A legnagyobb csapás Budapestre az az ejtőernyős egység volt, amely – ledobása után – elfoglalta a város összes kulcspontját. Utánuk érkezett a Wehrmacht 11 egysége, amely néhány eltévedt golyón kívül nem ütközött semmilyen ellenállásba sem a magyar hadsereg sem pedig a lakosok részéről.

A bevonulás után az összes nagyobb egység visszament a frontra, Magyarországon pedig csak néhány kisebb egység maradt. Ezenkívül még Budapesten állomásozott az "akciós ezred", amely a Wehrmachttal érkezett Magyarországra, és amely 5-600 főnyi Gestapo — és SS-legénységgel rendelkezett. Ezek rögtön letartóztatták a németellenes magyar vezetőket, fogságba vetettek gazdag zsidókat, és hajtóvadászatra indultak a bujkáló zsidók ellen, vonatállomásokon és más búvóhelyeken keresvén őket. Ezen az egységen kívül volt még egy náci csoport, a "Sonderkommandó", 150–200 emberrel, amelynek élén Eichmann Adolf állt. ők voltak felelősök a magyar zsidósági probléma "végső megoldásáért". Ez a csoport is már március 19-én Magyarországra érkezett. Eichmannon kívül vele voltak közvetlen segítői is, akiknek már hosszú gyakorlatuk volt a "végső megoldás" végrehajtásában Európa többi elfoglalt országában.

A Sztójay kormány, amely a németek bábkormánya volt, biztosította együttműködését a német erőkkel és a Sunderkommandóval, a jogi alapot is megteremtette számukra és segítséget is nyújtott nekik. Ezenkívül a kormány három hírhedt magyar antiszemita politikust is a német erők rendelkezésére bocsájtott. Endre Lászlót

Budapest központjában. Az uralkodó szervek tudtak minderről, de halgattak. A rabbi (és testvére) eltűnése Galiciából — ahogy mondják — ha nem is a magyar kormány közreműködösével, de annak teljes tudatában történt.

A magyar zsidók gazdasági helyzete is nagyon sokat javult ebben a két évben. Kereskedhettek, vehettek, eladhattak, szinte teljesen zavarmentesen. Többezren érkeztek Budapestre az ország minden tájáról, hogy valamely gazdasági területen kereskedelmet folytassanak. Általában zsidó házakban találtak kereseti lehetőséget. Abban az esetben ha letartóztatták — már pedig ez többször megesett — a feketepiacon kereskedő zsidókat, a legtöbb esetben pénzbüntetéssel vagy kenőpénz adásával lezárult az ügy. Minden helyen másképp volt.

Ez a két év nagyjában nyugodtan telt el, és azt a reményt táplálta a zsidókban, hogy csendben és minden baj nélkül át fogják vészelni a háborút. Magyarország egy csendes sziget volt a négy égtáj irányában kiterjedő viharos tengerben, melynek hatalmas kiterjedésű területein mindenhol százezrével ölték a zsidókat a németek és helyi segítőik.

A halálipar teljes erővel működött Auschwitzban, Maidanekban, Treblinkában és még sok más németországi, valamint más, elfoglalt országokban lévő gyűjtőtáborokban. Ezzel szemben Magyarországon viszonylagos csend és optimista légkör honolt, azzal a reménnyel, hogy a háború után a helyzet sokkal jobb lesz. A németek Szovjetúnióból való visszavonulása, miközben nagy veszteségek érték őt magát és szövetségeseit is, valamint a Szövetségesek — Anglia és az USA — várható Nyugat-Európa-i katonai inváziója a háború egyre közeledő végét jelezték. Mindez Kállay Miklósnak és kormányának köszönhetően.

Magyarország egyik frontján semmilyen pozitív változásra nem volt remény. Ez pedig az ukrajnai front volt, ahol mintegy ötvenezer magyar zsidó szolgált, akik még mindig ki voltak téve a szadista magyar tisztek és katonák rémuralmának, akik semmibe vették a civil kormány utasításait. Ugyanúgy tovább folytatták kegyetlen bánásmódjukat a munkaszolgálatosokkal szemben, mint ahogy eddig. A munkaszolgálatosok egy részét a Vörös Hadsereg visszavitte Magyarországra, miután 1943 januárjában, Voronyezs mellett megkezdődött a visszavonulás, többezren pedig a magyar hadsereggel vonultak vissza.

Még azután sem történt semmi változás az Ukrajnában tartózkodó munkaszolgálatosok helyzetében, miután Kállay 1942 szeptember 24-én bevette kormányába Nagy Vilmos tábornokot és leváltotta a pro-náci Bartha Károlyt. Nagy Vilmos röviddel szolgálatba lépése után látogatást tett Ukrajnában, ahol saját szemével láthatta az ott szolgáló munkaszolgálatosok embertelen helyzetét. Néhányuk személyesen panaszolták el neki bajaikat. A tábornok ezután az ukrajnai munkaszolgálatosokért felelős tisztek tudomására hozta tapasztalait, és kijelentette, hogy ő ugyanolyan "katonáknak és embereknek" látja őket, mint bárki mást. Magyarországra való visszatérte után Nagy beszámolót tartott a minisztertanácsnak és a parlamentnek, és a következő javaslatokat tette az állapot javítása érdekében:

1. Tilos a munkaszolgálatosokat úgy kezelni, mintha hadifoglyok volnának,
2. A betegeket és a szolgálatra alkalmatlanokat le kell szerelni és hazaengedni,
3. Az élelmet feljavítani és a fejadagot megnövelni, hogy az emberek képesek legyenek dolgozni,
4. A testi fenyítéseket és más, fizikai bántalmazásokat betiltani,
5. Az eddigi bánásmódért felelőseket megbüntetni.

Nagy Vilmos egyenes, jószándékú ember volt, mindenféle zsidóellenes érzülettől mentes (a háború után a "Jád Vásém" múzeum a "világ népeinek jótevője" címet adományozta neki"), mégsem tudott segíteni az ukrajnai munkaszolgálatosok helyzetének javításában. Csak az ország határain belül szolgálóknak segített valamennyit az intézkedése, de ezt is csak korlátozott ideig. 1943 június 12-én Csáti Lajos tábornokot nevezték ki védelmi miniszternek helyette, aki szintén

német bevonulásra kerülne sor. Annak a tárgyalássorozatnak, amelyet Magyarország folytatott a Szövetségesek képviselőivel, nemcsak az volt a célja, hogy Magyarországot kivonja a háborúból, hanem megpróbálták megakadályozni, hogy a Szovjetúnió elfoglalja Magyarországot. Azzal a céllal, hogy megőrizze a hagyományos gazdasági-társadalmi rendszert és a nemzeti értékeket, a konzervatív magyar vezetőség igyekezte elhárítani Magyarország fölül az orosz-bolsevik hatalom fenyegető árnyékát.

Kállay politikája és tervei Hitler tudomására jutottak. Edmund Weesenmayer, aki később Hitler személyes magyarországi megbízottja lett, részletesen beszámolt a Führernek Kállay találkozásáról a Szövetségesek képviselőivel. Ezenkívül más kémszervezetektől is megtudott Hitler egyet és mást Kállayról. Ezen információk alapján döntött úgy Hitler, hogy elfoglalja Magyarországot. 1944 március 12-én kiadott parancsában ezt írja :

"Bizonyos ideje tudomásom van arról, hogy a magyarországi Kállay-kormány árulást tervez az európai egyesült nemzetek ellen. A zsidók, akik egész Magyarországon uralkodnak, valamint a reakciós és zsidó elemek amelyek befurakodtak a magyar arisztokráciába, az okai annak, hogy a magyar nép, amely mindig együttérzett és együttműködött velünk, ilyen helyzetbe került."

Annak ellenére, hogy Kállay tudott az 1944 elejétől kezdve a határvonal mentén állomásozó összevont német seregekről, a német bevonulásról szóló híreket szóbeszédnek tartotta. Nem vette komolyan az információs szolgálat jelentéseit sem, amelyek a németek ilyen irányú szándékairól beszéltek, és "taktikai fenyegetéseknek" nevezte őket. Mindennek eredményeképpen, és annak ellenére, hogy néhány náciellenes vezető határozott ellenlépések tételét és a munkások felfegyverzését javasolta, semmilyen módon nem készítették fel sem a hadsereget, sem a népet a német bevonulás esetére. A magyar vezetők jobban féltek a szovjet inváziótól, mint a német bevonulástól, ezért inkább ennek megelőzésére figyeltek oda jobban. Hitler 1944 március 12-én adta ki a parancsot Magyarország elfoglalására "Margaréta akció" név alatt. Hitler meghívatta Horthy Miklós kormányzót, a védelmi minisztert, Csatay L.-t, a külügyminisztert, Géczy Jenőt és a hadsereg főparancsnokát, Szombathelyi Ferencet a Salzburg melletti Kelssheim kastélyba, egy találkozásra 1944 március 19-én.

A Kállay kormány kétéves hatalma viszonylag nyugalmasabb időszak volt a zsidók számára. 1942 és 1944 márciusa között nem tartották be a zsidóellenes náci törvényeket, csak akkor, ha a helyzet megkövetelte. Nagybányán például sok antiszemita csoport működött, akik a zsidók ellen szították a közvéleményt, és különböző fenyegetésekkel győzték meg a nem zsidó lakosságot, hogy semmiféle úton-módon ne érintkezzen a zsidókkal, ne segítsen neki és ne működjön vele közre. Ebben az időszakban Magyarország — és főleg a főváros, Budapest — többezer zsidónak nyújtott menedéket, akiknek sikerült elmenekülniük a lengyelországi pokol elől; többezer menekült érkezett Szlovákiából, ahol 1942 márciusától júniusig folytak a deportálások, mialatt 52.000 zsidót szálítottak el az országból, és a megmaradt 18.000-et is leméászárolták 1944 október és 1945 március között. Ezalatt az időszak alatt kb. 6-8000 szlovák zsidó menekült Magyarországra. Összesen mintegy 15.000 zsidó menekült élt ekkor Magyarországon, közülük 2500 a megmaradt lengyelországi zsidóság képviselői, akiknek úttalan utakon sikerült Magyarországra jutniuk, többen hamis, nem zsidó személyi iratokkal.

A Kállay kormány ideje alatt szökött át a hires belzi Rebbe Rokach Aháron rabbi és testvére Belzből. A rabbi és testvére mintegy 8 hónapig maradtak Budapesten, 1943 május 23-tól 1944 január 17-ig. Többezer magyarországi zsidó utazott Budapestre, hogy lássa a híres rabbit, akit sokan — chászidok és nem chászidok egyaránt — ismertek és tiszteltek. A rabbi lakása mindig tele volt zsidókkal Magyarország minden részéről, és egyfolytában kopogtak ajtaján. Mindez

meg a biztos haláltól. Mindenki tudja, hogyan működött a magyar sztálinista politika abban az időben.

Mikor 1946 április 30-án Reviczky visszatért Magyarországra, Kővári Marcel parancsnok levele fogadta, amelyben közli Reviczkyvel, hogy a Magyar Védelemügyi Minisztérium utasítására leszerelik a Magyar Nemzeti Hadsereg kötelékeiből.

1946 júliusában Reviczkyt újra meghívták Erdélybe egy ünnepségsorozatra. Ezek a találkozások végül a magyarországi hatalom elleni tüntetésekké váltak, amiért Reviczkyt nyugdíjba küldték.

Több újságban a magyar kormány elleni írások jelentek meg. Sajnos azonban, ez semmit nem segített. Magyarországon belül is próbáltak segíteni Reviczkynek, hogy visszavegyék a hadseregbe aktív szolgálatra. Eléggé ironikusan, 1947 július 1-én nyugdíjasként megkapta az ezredesi rangot. 1952 márciusáig Reviczky a nyugdíjából élt, ekkor azonban megszüntették a folyósítását.

Minden ezirányú kérését elutasították. Ezekben az években ideiglenes munkákból tartotta fenn magát és családját. Élete utolsó napjaiban egy pincében lévő szénraktárban dolgozott, mindig jókedvűen és pozitív hangulatban. A munkakörülmények azonban megtámadták egészségét. A román és a magyar társadalmi nyomás hatására végül 1956 októberében visszakapta teljes nyugdíjjogosultságát.

Sajnos azonban nem sokáig élvezhette ezt, mert 1957 február 16-án egy súlyos szívinfarktusban Reviczky Imre visszaadta lelkét a Teremtőnek. Keresztény szertartással temették el, három pap részvételével. A szónoklók között volt a budapesti neológ közösség rabbija is. A keresztény szertartásban részt vettek a katonaság képviselői is, a katonai zenekar kivételével. A koporsót kísérő sokaságban ott volt sok zsidó is. Halála után Reviczky Imrét a magyar hatóságok rehabilitálták. Özvegye minden hónapban megkapta férje nyugdíját, egészen haláláig, 1977-ig.

1966 január 25-én a "Jad Vasém" múzeum "a világ népeinek jótevője" címet adományozta Revickynek, amelyet felesége és fia vettek át. 1979-ben Cfát városában utcát neveztek el róla.

A tömegpusztítás felé vezető út

Bárdossy László kormánya 1941 áprilisától 1942 márciusáig volt hatalmon. Bárdossy volt az, aki a zsidóellenes intézkedéseket megalapozta, s ezen kívül nagyon sok zsidó halála fűződik nevéhez. Először is 1941 végén Kamnitz-Podolszkban az "idegen" zsidók lemészárlása, később pedig a munkaszolgálatosok kivezénylése Ukrajnába.

A Bárdossy-kormány bukása után, 1942 márciusában Kállay Miklós lett a miniszterelnök. Kállay arisztokrata, konzervatív politikus volt, de elsősorban magyar hazafi. A német nácikat szívből gyűlölte, és igyekezte magszabadítani tőlük Magyarországot — már amennyire lehetett. 1943 folyamán tett néhány olyan lépést, amik nagyon feldühítették a németeket. Engedélyezte a cenzúra részleges eltörlését, melynek következtében az ellenzéki politikusok nyíltan kezdték hangoztatni azt a követelést, hogy Magyarország szálljon ki a háborúból; megpróbálta megtisztítani a külügyet pro-náci elemektől; újraindíttatta a vizsgálatot a Dél-Magyarországon (Jugoszláviától elfoglalt területen) történt tömeggyilkosság ügyében; bíróság elé állítatta az ezért felelős tiszteket; továbbra is fizikai védelmet nyújtott a zsidóknak, annak ellenére, hogy alapos megoldásról beszélt "a háború után"; visszavezényelte a harcoló magyar egységeket, "hogy védjék a Kárpátokat"; legvégül pedig hivatalosan is elismerte a Badolio-kormányt, miután Olaszország kilépett a Tengelyhatalmak szövetségéből.

Annak ellenére, hogy nagyon szerették volna Magyarországot kivonni a háborúból, Kállay és az arisztokrata-konzervatív kormány ellenezte a Szövetségesek javaslatát, hogy forduljanak Németország ellen és hogy biztosítsák őket arról, hogy védelmezni fogják a magyar határt ha esetleg

fenyegette: Nagy Jenő, a zsandárezred parancsnoka és Várhelyi Tibor, a nagybányai rendőrség parancsnoka. Ezek ketten követték Reviczky minden lépését, és megpróbálták hatáskörét csökkenteni. Azt állították, hogy mivel a front egyre közeledik a városhoz, a zsidó munkaszolgálatosok tevékenységei szigorúbb felügyeletet kívánnak és mostani parancsnokuk túl liberális. Reviczkynek azonban sikerült kivonnia magát felügyeletük alól. Minden alkalommal, mikor azt a panaszt emelték ellene, hogy a zsidó munkaszolgálatosok szabadon sétálnak a városban, szoros magyar katonai felügyelet nélkül, ezt válaszolta: Az ügy intézése folyamatban van.

Mikor elkezdték megszervezni a gettókat Erdély 11 városában, Reviczky teljesen tehetetlen volt. Mindent, amit tudott, azonnal sietve megtett, hogy megmentsen annyi zsidót, amennyit csak Isten enged. Két hű embere, Gombay törzsőrmester és Balkó őrmester segítségével, valamint néhány irodai dolgozó közreműködésével néhány ezer behívót küldtek – névvel, vagy anélkül – a gettóban lévő zsidóknak. 40-50 éveseket, valamint fiatal 16-19 éveseket akartak megmenteni Auschwitz elől. A legtöbb gettóparancsnok nem vette komolyan a behívókat, de néhány zsidónak sikerült valahogyan elhagyniuk a gettókat, és besorozták őket a nagybányai katonai parancsnokságra. Ezen az úton kb. 3000 embert sikerült megmenteni.

Természetesen Reviczky ellenfelei sem nézték ölbetett kézzel ami történik.1944 augusztus 31-én beperelték őt a Kolozsvári Katonai Bíróságon. Mivel azonban nem találtak ellene konkrét vádat és mivel a kolozsvári parancsnokságon is voltak támogatói, de mindenek felett, mivel abban az időben már tisztán lehetett látni honnan fúj a szél, és melyik oldalról várható a győzelem, a katonaság emberei elkezdték az önmagukkal való elszámolásukat.

A Reviczky elleni per abbamaradt. Nagybánya 1944 október 17-én szabadult fel. Már ezelőtt elkezdődött a visszavonulás, és az emberek teljes zavarban voltak, nem tudták, mi történik. Reviczky nem adott semmilyen utasítást a munkaszolgálatosoknak. Senki sem tudta, mit csináljon. Vajon érdemes-e a városban maradni, elbújni és várni a Vörös Hadsreg felszabadítását, az összes ezzel együtt járó veszéllyel együtt, vagy érdemesebb-e betartani az általános parancsot és visszavonulni? Reviczky hagyta, hogy mindenki saját akarata és érzése szerint cselekedjék.

Ő maga visszavonult a hadsereggel együtt, vele együtt ment néhány munkaszolgálatos zsidó is. 1945 február 27-én Reviczkyt letartóztatták, néhány szélsőséges magyar náci katonatiszt vádja alapján. Győr mellett csukták börtönbe. Felesége és fia néhány hétig nem tudták, mi történt vele. Olyan hírek is keringtek, hogy a magyar nácik megölték. 1945 március 29-én sikerült megszöknie a fogságból. Mintegy három héttel ezután, 1945 április 19-én, a szovjet hatalom idején, Reviczky megjelent a Védelemügyi Minisztériumban, és kifejezte abbeli készségét, hogy hajlandó a Magyar Nemzeti Hadseregben szolgálni. Mátészalkára helyezték, ahol a szovjet parancsnokok készségesen működtek vele együtt, mivel nagyra értékelték. Reviczky segített fiatal zsidók csoportjainak, akik a "szökés" keretében lépték át a román határt Mátészalka mellett Budapest felé, hogy onnan nyugat felé folytassák útjukat, egészen Izraelig.

1946 áprilisának második felében 141 életben maradt erdélyi munkaszolgálatos azzal a javaslattal állt elő, hogy hívják meg Reviczkyt a megyébe. Petru Gruza, a Román Népköztársaság elnöke kitörő lelkesedéssel fogadta a javaslatot. Meg kell említeni, hogy a javaslattevők egy része az állam magas beosztású vezetői voltak.

Reviczky így egy hosszú találkozássorozatra érkezett Erdély több városába. Ezek a találkozások végül sok résztvevős gyűlésekbe fordultak. A megmenekültek ezen a módon fejezték ki köszönetüket és hálájukat a tizedik zászlóalj parancsnokának sikeres működéséért, melynek eredményeképpen több ezer zsidó menekült

közölte vele, hogy ettől a perctől kezdve ő veszi át a tábor irányítását és a parancsnokságot.

Ezután – még mindig az épületen kívül maradva – megtudta, hogy másnap terveznek küldeni egy századot a keleti frontra, és hogy az emberek még nem mentek át az orvosi vizsgálaton. Azonnal elküldte Julácsi ezredest a vonatállomás főnökéhez, azzal az üzenettel, hogy a század indulását 8–10 nappal elhalasztja.

Ezalatt az idő alatt a század minden egyes embere alapos orvosi vizsgálatban részesült, minek következtében sokakat nem engedtek a frontra menni.

Mikor a táborba érkezett, Reviczkynek feltűnt, hogy minden tiszt – kisebb és nagyobb beosztású egyaránt – botokkal és ostorral járkálnak a tábor területén.

Erre összehívott egy gyűlést, ahol elmondta a tiszteknek, hogy a munkaszolgálatosok jogokkal rendelkező emberek, akiket tilos bántalmazni és ezután megtiltotta nekik, hogy ütésre alkalmas szerszámokkal sétálgassanak a táborban. Az irodában dolgozókon keresztül – akik mindannyian munkaszolgálatosok voltak – terjesztette el az emberek között, hogy ajataja mindig, mindenki előtt nyitva áll. Bármilyen személyes, vagy családi problémáikat, gondjaikat megpróbálja megoldani, amennyire csak telik tőle.

S valóban, sok asszony, legtöbbjük vallásos, hászid zsidók feleségei, parókával vagy másmilyen fejfedővel fejükön összegyűltek Reviczky irodájának, vagy akár házának bejárata előtt. Reviczky mindig szívélyesen, megértőn fogadta őket, átérezte fájdalmukat. Természetesen azonban csak nagyon keveset tudott megoldani Isten segítségével bajaik közül.

Ennek ellenére kivétel nélkül mindenki számára volt egy jó szava és biztatta őket, hogy eljön még egy szép jövő. Sőt, személyes gondjaiba is beavatta eme asszonyokat és kérte őket, hogy imádkozzanak Ádám fiáért, aki akkor főhadnagyi rangban a fronton harcolt. Reviczky sofőrje szintén egy munkaszolgálatos volt, aki törvényellenesen a magyar hadsereg egyenruháját hordta.

A későbbiek folyamán egyszer egy asszony érkezett a táborba kisfiával, akinek férjét Ukrajnába vitték és ott eltűnt. Reviczky a védelmébe vette őket, adott nekik egy raktárban szobát, amiben volt egy ágy, egy asztal és két szék. Meghagyta, hogy elégítsék ki minden szükségleteiket. Néhány tiszt megpróbálta egy párszor eltávolítani az asszonyt és gyermekét, de Reviczky nem hagyta, hogy bárki is hozzájuk érjen. Azonban egy alkalommal, mikor Reviczky nem tartózkodott a táborban, Murányi hadnagy, aki hírhedt antiszemita volt, kitelepítette őket a gettóba, ahonnan az asszony is és fia is Auschwitzba kerültek és ott lelték halálukat.

Reviczky szoros ismeretséget kötött Nagybánya rabbijával, dr. Krausz Mose Áronnal. Hogy ne keltsen feltűnést, a rabbi egy hátsó kiskert kapuján surrant be Reviczkyhez, mikor látogatóba jött hozzá, abba a lakásba, amelyet a Steinfeld család bocsájtott rendelkezésére. A rabbi mindig érdeklődött a besorolt rabbik hogyléte felől, különösen a kolozsvári rabbi sorsa érdekelte.

Reviczky biztosította Krausz rabbit affelől, hogy a munkaszolgálatban tartózkodó rabbik minden lehetséges könnyítést megkapnak, és hogy fizikai munka alól fel vannak mentve. Reviczky, mint hívő katolikus, különösen vonzódott a szent tárgyakhoz, és azokhoz az emberekhez, akik Istent szolgálták, így nem csoda, ha kettejük között szoros barátság kötődött. Mikor Reviczky, de különösen felesége, Lili, aggódásukat fejezték ki Krausz rabbinak a keleti fronton harcoló fiuk miatt, Krausz rabbi átnyújtott nekik egy a Szentföldről való kagylót, és hozzáfűzte, hogy viselje azt a fiú talizmánként, és akkor a hit és a remény átsegíti őt a háborún épen és egészségesen. Ezenkívül megígérte a parancsnoknak, hogy imádkozni fog fiáért. (A fiú valóban sebesülés nélkül tért vissza a frontról.) A rabbi többször meglátogatta Reviczkyt a lakásán. Az aktuális helyzetről beszélgettek, és azt tárgyalták meg, hogy hogyan lehetne segíteni a rászorultakon a barátság és kölcsönös megbecsülés keretein belül.

Reviczky Imrét két helyi hitlerista

Reviczky Imre ezredes

Reviczky Imre 1896 november 4-én született, a szlovákiai Banóc városában, Nagymihály mellett. Ezen a területen nagy számban éltek zsidók. Reviczky szülei hű katolikusok voltak, és gyermeküket is ebben a szellemben nevelték. Tanulmányainak első éveit Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen végezte. Mindkét városban, de főleg Sátoraljaújhelyen volt nagy zsidó közösség abban az időben.

Katonai tanulmányait Nagyváradon, eme, a Budapesten kívül legnagyobb zsidó közösséggel rendelkező városban végezte. Itt 1912-ben kezdett el tanulni és 1916-ban végzett, hadnagyi ranggal. Tanulmányai elvégzése után az erdélyi román frontra küldték, s még az olasz fronton is szolgált. Kitűnt a harcokban való helytállásával s kinevezték a kilencedik gyalogezred egyik szakaszának parancsnokává, amelynek központja Kassán volt. E városban vette feleségül az akkor 17 éves Gavallér Lilit.

A 20-as években Reviczky főleg olyan helyeken szolgált, ahol sok zsidó élt, mint pl. Újhely, Sárospatak, Tolcsva, Miskolc, Olaszliszka, így volt alkalma vallásos és nem vallásos zsidókkal is megismerkednie, néhánnyal pedig összebarátkoznia. Megismerte a zsidó életvitelt általánosan és külön a magyar zsidók jellegzetességeit is. 1931-ben áthelyezték Békéscsabára, 1932-ben pedig kinevezték századparancsnoknak.

A századában volt néhány zsidó katona is, akik nemhogy nem voltak hátrányos helyzetben, hanem néhány területen kivételezett is velük. Egy Ickovits Alfréd nevű vallásos zsidó különleges figyelemben részesült Reviczky részéről. Reviczky biztosította számára, hogy szombatonként és ünnepnapokon nyugodtan tudjon imádkozni a zsinagógában, valamint hogy az ünnepi étkezéseket zsidók asztalánál töltse el. Reviczky e katona apjával is összebarátkozott, olyannyira, hogy 10 év múlva, 1944-ben segített neki és néhány barátjának megmenekülni Auschwitz elől.

1938-1941 között Reviczky Király-Helmecen szolgált, ahol nagyon jó ismeretségbe került egy zsidó orvossal, Adler Lajossal, és más zsidókkal is, hiszen sokan voltak e kisvárosban.

1939 májusában Reviczky megkapta az őrnagyi rangot. 1941-ben pedig már megmentett jó pár zsidót a biztos halál elől. Amikor 1941-ben Kamnec-Podolszkba vitték a zsidókat, és ott tömegesen gyilkolták őket, érkeztek "küldemények" Királyhelmec környékéről is, Borsod, Zemplén és Szabolcs megyéből. Több vonatnyi zsidó érkezett Galiciába, a halál karjaiba. Reviczky, a királyhelmeci tábor parancsnokaként kihasználta jó kapcsolatát az említett megyék zsandárfőnökeivel, és feltartotta, késleltette a menetek elindulását Körösmező felé, amely Magyarországon az utolsó állomás volt a végső megsemmisítés előtt. Perbenik állomásán három-négy zsidókkal tele vonat várta, hogy elindulhasson utasai utolsó útjára. Addig ott kellett azonban várniuk, amíg az erre szóló utasítást véglegesen érvénytelenítették.

1941 októberének végén Reviczkyt áttelepítették Léva városába, mint a 22. gyalogos zászlóalj parancsnokát, immáron alezredesi rangban. 1942-ben a zászlóaljat a keleti frontra vezényelték, Zsitomir város közelébe. Mivel Reviczky nem volt hajlandó a civil lakosság megbüntetésére és a fronton tartózkodó magyar, illetve német náci tisztekkel való együttműködésre, pár hónap múlva hazaküldték.

Egy májusi napon, 1943-ban kinevezték a munkaszolgálatosok tizedik zászlóaljának parancsnokává Nagybányán. Itt több tízezer román és többezer zsidó munkaszolgálatos szolgált. Már kinevezése napján eltörölte a büntetőszázadokat, amelyekben – ahogy azt már említettük – zsidók, magyarok és románok közösen szolgáltak.

Még mielőtt belépett volna a parancsnoki épületbe, a téren összetalálkozott Telek alezredessel, az előző parancsnokkal, aki közismert volt antiszemita érzelmeiről és durvaságáról. Reviczky odament hozzá, és

az ország határain belülre, visszafoglalva így azokat a területeket, ahol eddig a magyarok tartózkodtak.

Három olyan alakulatot, amelyeknek a bombázás okozta károk helyrehozatala volt a feladata (légószázadok) a három nagyvárosba küldtek, Nagyváradra, Kolozsvárra és Szatmárra. A nyolc szamosújvári – köztük én is – a Nagyváradra tartó alakulathoz került, amely a későbbiek folyamán különlegesen szerencsésnek bizonyult. Majdnem mindenki a 110/66-os alakulatból nagyváradi születésű volt, és e város zsidóságáról pontos, megbízható képet adtak. Legtöbben vallásos askenázi zsidók voltak, akik tisztelték a Tórát, és betartották a kóserság szabályait még a munkaszolgálatban is. Harmadrészük neológ zsidó volt, köztük orvosok, tudósok, jogászok, és nagytőkések.

Az alakulat parancsnoka, Deák Ferenc százados, egy nagyváradi gimnázium tanára, akit sokan ismertek és szerettek az alakulat tagjai közül, minden tekintetben az alakulat javát kereste, és ha kellett, a védelmére kelt. Megtagadta például azt a parancsot, hogy századát Magyarország belsejébe, onnan pedig Németországba vezesse, amikor a román és az orosz csapatok Nagyvárad mellett betörtek az országba. Az egész alakulat Nagyváradon maradt egészen Szimchát Toráig, (1944 október 10-ig), amikor elfoglalták és felszabadították a várost.

Az egész alakulatból mindenki épen és egészségesen érte meg a felszabadítás pillanatát, a parancsnokhelyettes, Spire Vilmos kivételével, aki egy vallásos, a micvéket betartó, kivételezett zsidó volt, Maros-Vásárhelyről. Spire 1944 Jom Kipurján halt meg, egy, a házba becsapódó bomba által, ünnepi imakönyvével a kezében.

Reviczky parancsnoksága idején a Nagybányán szolgáló zsidó munkaszolgálatosok viszonylagos biztonságban érezték magukat. Reviczky kiszűrte azokat a tiszteket és más katonákat, akik hajlamosak voltak a besorozottakkal való durva bánásmódra, ahogy azt majd látjuk a következő bekezdésben. Mivel a nagybányai munkatábor központi tere- hatalmas méretei ellenére – nem volt elég nagy, hogy befogadja az összes besorolt munkaszolgálatost, napközben kiküldték őket a városon kívülre "külső munkálatokra", amelyek valójában teljesen értelmetlen elfoglaltságok voltak, és egyedüli céljuk az volt, hogy a tábor túlzsúfoltságán könnyítsenek.

Éjszakánként a város mellett már felállított gettó zsidó házaiban szállásolták el őket. Pár nap alatt kiderült, hogy a zsidókat napközben eltávolítják a tábor területéről és így egy szombati napon, 1944 május 20-án egy csendőrcsapat – kihasználva az alkalmat, hogy Reviczky ezredes épp akkor nem volt a városban – betört a tábor területére és az összes ott tartózkodó zsidót elhurcolták a gettóba. Összesen 400 zsidót – betegeket és a munka alól felmentetteket – vittek el. Több, mint valószínű, hogy ezt az akciót a magyar hadsereg azon tisztjei segítségével sikerült végrehajtani, akiknek nem tetszett Reviczky politikája.

A táborból elhurcoltak között volt Halberstam Jekotiel Jehuda rabbi is, akit az Auschwitzból való megmenekülés reményében soroztak be munkaszolgálatra, végül azonban a gettóból mégis oda került. Feleségét és tizenegy gyermekét kikergették a kolozsvári gettóból. A rabbi Auschwitzból Varsóba került. Ott a nagy felkelés után, amikor felrobbantották a gettót, annak kiürítésében és eltakarításában dolgozott, így a lehető legrosszabb körülmények között érte őt a felszabadulás. (A részletes történetet ld. Miron Cvi, a könyv egyik szerkesztőjének leírásában).

hangot üssek meg, és mint egy, a Reviczky-korszakban itt szolgáló munkaszolgálatos, számoljak be a történtekről.

Az 1944-es év Pészach ünnepén kaptam meg a behívómat, miszerint ugyanaz év április 25-én kell megjelennem a nagybányai sorozóbizottság előtt. Ebben az időszakban már 1923-as születésű gyerekeket is soroztak be. Szamosújvárban nyolc 1923-as születésű fiatal élt, mind a nyolcunkat ugyanaznap sorozták be.

Hajnalban érkeztünk egy nagy térre, ami tele volt emberekkel. A tér egyik oldalán állt egy emeletes ház, körülötte kisebb építmények, bódék, amelyeket lakhelyeknek és raktároknak is használták. A téren pedig rengeteg sátor volt felállítva, mindegyikben hatalmas tömeg. Néhány sátorban tfilinnel a fejükön, tálisszal a vállukon imádkoztak. Másik sátrakban takarókat ráztak és fekvőhelyeket készítettek a szalma tetején. Egy másik részen volt a konyhai rész, katonai felszerelésekkel, jóillatú tartályokkal és a kávé messze elérő illatával. Mindennek együttvéve olyan hangulata volt, mintha fiatalok sátortáboroznának. Mindenki nyugodtnak látszott. Itt-ott azért feltűnt egy-egy magyar katona, teljes torokból üvöltve egy-egy parancsot, néha szitkot, de az emberek szinte tudomást sem vettek róluk, hiszen tudták, hogy "amelyik kutya ugat, az nem harap". Némely katona pedig még viccelődött is az újoncokkal. Ez volt az első benyomásom ezen a reggelen Nagybányán, amely emlékképként megmaradt bennem azóta is. Rövid időn belül mi, szamosújváriak is szerves részévé váltunk ennek az emberi tömegnek, és nemsokára mi is fogadtuk az újoncokat, akik megállás nélkül özönlöttek a térre.

Erdélyi és kárpátaljai zsidók ezreik töltötték be egyhamar e hatalmas teret.

Itt meg kell említenem egy esetet, amihez foghatót azelőtt életemben nem láttam. Az egyik magtárban összegyűlt körülbelül harminc fiatalember, akik egymás közt héberül beszéltek, szefardi kiejtéssel. Mindannyian, mint ahogy ezt később megtudtam, a munkácsi, illetve az ungvári zsidó gimnáziumok tanulói voltak. Annak ellenére, hogy tökéletesen beszéltek magyarul – ami a tábor nyelve volt – és persze jiddisül is, a hébert választották az egymás közötti érintkezés nyelvéül.

A héber számomra sem volt idegen nyelv, hiszen szüleimnek e nyelven írtam leveleket az erdélyi jesivából. Áldott emlékű, megboldogult apám mondta mindig, hogy egy jesivatanulónak, mint én magam is, nem illik jiddisül, a tömeg nyelvén beszélnie, hanem inkább a hébert, a szent nyelvet használja. Ennek ellenére sem tudtam követni e gyorsan pergő beszélgetést, csak miután lefordítottam a számomra ismeretlen szavakat "héber"-ről a "szent nyelv"-re. Ez azonban elég lassan ment.

Megpróbáltam pár mondattal hozzászólni a beszélgetéshez, de ők csak nevettek rajtam és beszédemen- a bohócok. Mély benyomással és nagy hatással volt rám, hogy a héber nyelvet mindennapi párbeszéd nyelveként hallhattam, tisztán, pergőn, és olyan gyorsan, hogy nehéz volt megértenem.

A nagybányai tábor zajos és zűrzavaros volt a nap minden órájában.

Az adminisztrátoroknak nem volt könnyű munkájuk. A több ezer ideérkező embert 200 fős alakulatokra kellet osztaniuk. Az 1944 tavaszán bevonultakból – akik között voltak fiatalok, általában 20-21, de sokszor 16 éves gyerekek, és idősebbek, 40-es éveikben levő felnőttek, de voltak sokan 50 év fölöttiek is- legalább 20 alakulatot tudtak összeállítani. A sorozóbizottság besorozott tapasztalt hivatalnokokat, akik könnyebben össze tudták állítani a különböző alakulatokat.

A tábor parancsnoka, Reviczky ezredes, szabadkezet adott a hivatalnokoknak az alakulatok összeállításában. Így adódott az a lehetőség, hogy a legtöbb újonc maga választhatta ki azt a századot, amelyikhez tartozni akart. Az irodai dolgozók – akik maguk is munkaszolgálatosok voltak – a téren futkostak ide-oda és továbbították az információkat a folyamatosan alakuló, szerveződő századokról. Azt is megmondták, hogy hova küldik majd őket, az ország melyik részére. Ekkor – 1944 nyarán – már nem küldtek külföldre munkaszolgálatosokat, mivel a Vörös Hadsereg visszaszorította a magyarokat

A NAGYBÁNYAI SOROZÓKÖZPONT

Miután Észak-Erdélyt Magyarországhoz kapcsolták, a határok kiterjedése miatt megalapították a kilencedik magyar katonai főparancsnokságot, az eddig létező nyolc mellé. A kilencedik sorozóbizottság Kolozsváron jött létre, melynek fennhatósága alatt működött az a tizedik zászlóalj, amely felelős volt a Nagybánya, és körzetéhez tartozó munkaszolgálatosok besorozásáért. Ezen a központon kívül még léteztek kisebb sorozóbizottságok Erdély más városaiban, ahol nagyrészt román, nem-zsidó munkaszolgálatosokat soroztak be. A nagybányai sorozóbizottsághoz nemcsak erdélyi, hanem kárpátaljai zsidók is tartoztak, mivel Kárpátalját 1939 március 15-én csatolták Csehszlovákiától Magyarországhoz. Ezen a területen nagyszámban éltek zsidók, olyan városokban, mint Munkács, Ungvár, Beregszász, Huszt, Szölős, mindegyikben többezer főnyi zsidó lakosság. Ezenkívül a cseh Máramaros megyében is nagyon sok zsidó élt. Így tehát a nagybányai sorozóbizottságra érkezett a katonasorú zsidó lakosság nagy része, akiket aztán munkaszolgálatra soroztak be. 1942 és 1944 között Nagybányán keresztül rengeteg erdélyi és kárpátaljai zsidó került Magyarország különböző munka-egységeibe és Ukrajnába.

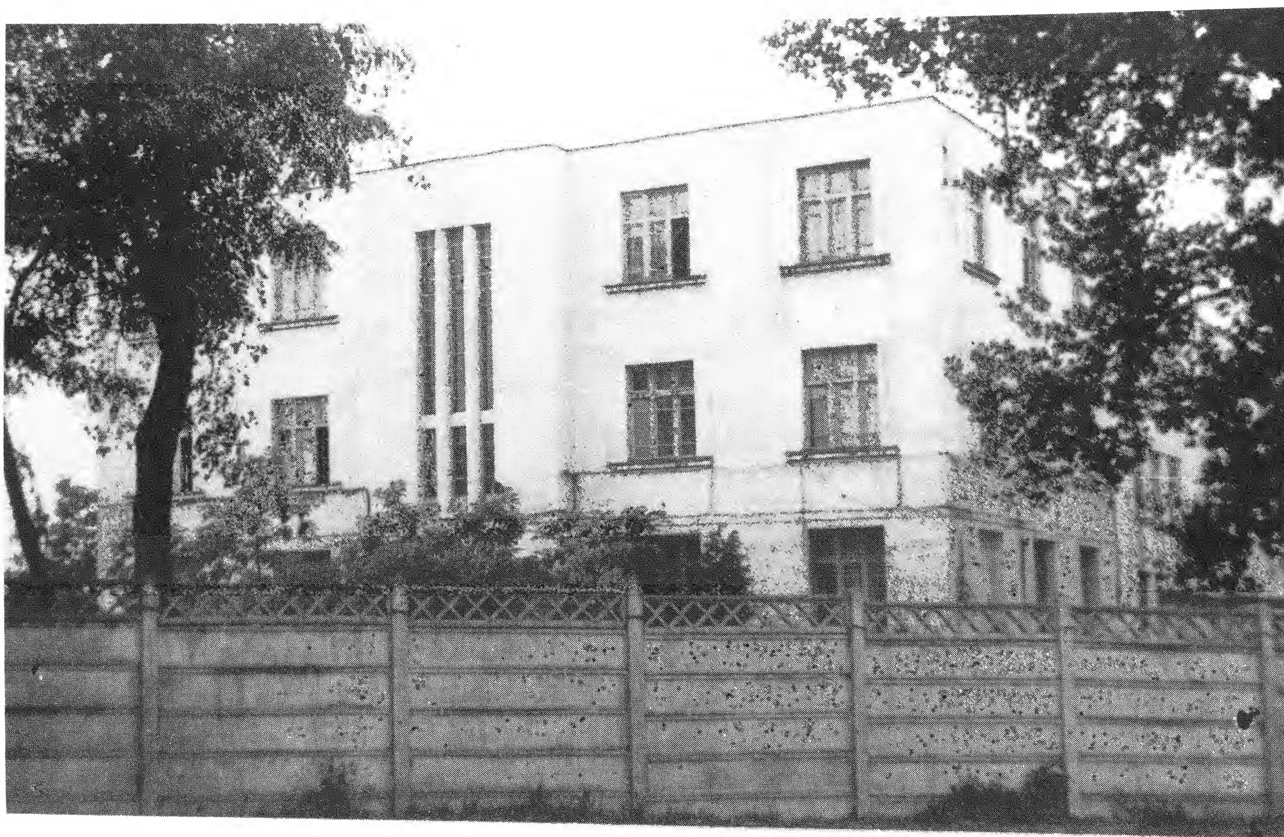
A nagybányai sorozóbizottságra, megalapításának napjától kezdve egészen 1943 május elsejéig vad antiszemitizmus, és a besoroltakkal való nagyon durva – sokszor fizikai bántalmazással járó – bánásmód volt a jellemző. 1943 május elsején azonban változás történt, amely az új parancsnok, Reviczky ezredes megérkezésének köszönhető. Eddig minden besorolt a sorozóparancsnok és beosztottai kénye-kedvének volt kitéve, és mivel ezek mindannyian szadista bűnözők voltak, itt minden ilyenféle hajlamaikat ki tudták élni ezeken az ártatlan, megfélemlített és tehetetlen embereken, akiknek otthon családjuk, feleségük, gyermekeik sokszor teljes nincstelenségben várták őket.

A munkaszolgálatosok így várták ítéletüket – vajon maradhatnak-e Magyarországon, vagy pedig az ukránok kezébe kell tenniük életüket, olyan szenvedések után, amit ember nem képzelhet el. Egyelőre pedig az emberi söpredék legaljainak hangulatváltozásaitól függ sorsuk, akikből az alapvető emberi érzelmek is hiányoznak, és persze intelligenciaszintjük is minimális. Ők azok, akik a magas szintű, zsidó tárgyú és általános műveltséggel rendelkező embereket megalázzák, bántalmazzák, hátrakötött kézzel fellógatják őket, hogy perceken belül elveszítik az eszméletüket.

A legborzasztóbb pedig az, hogy azok, akik "nem tetszenek" eme emberi söpredéknek, nagyon hamar az úgynevezett büntetőszázadokban találják magukat, amelyek egyetlen célja, hogy élő védőpajzsot küldjenek az ukrajnai frontra, ahol a munkaszolgálatosok vérüket áldozzák, embertelen körülmények között. Nagybányán is alakultak ilyen büntetőszázadok, zsidók- nem zsidók vegyesen, mindenféle megfontolás, mindenféle ok nélkül válogatva be az embereket. S mindez még csak a pokol felé vezető folyosó, itt még legalább a táj kedves és ismerős nekik. Annak ellenére, hogy ettől a tájtól, a kinti világtól teljesen elzárva éltek, sem ők nem mehettek ki a városba, sem a nagybányaiak, családtagok nem léphettek be a barakkok birodalmába és semmilyen más módon sem volt szabad érintkezniük egymással.

1943 május elsején – ahogy azt már említettük – Reviczky ezredes kinevezésével jött a fordulat, amely javított a körülményeken. Ennek részletezését a következő bekezdésre halasztjuk, most pedig arról szólunk, hogy milyen volt az élet itt ezután az esemény után. Engedtessék meg, hogy itt most személyes

estek. Becslések szerint a fogságba esett zsidó munkaszolgálatosok száma 20.000 és 30.000 körül mozog. Legtöbb esetben a magyar és a zsidó foglyok sorsa ugyanaz volt a fogságban, mivel a fogvatartókat nem foglalkoztatta a foglyok nemzetiségi hovatartozása és minden esetben durván és szigorúan bántak velük. Azonban, ha a fogvatartó őrök antiszemiták voltak — ami igen gyakori volt — akkor a zsidókkal sokkal keményebben bántak, mint a többiekkel. Ha az őrök zsidók voltak, megpróbáltak javítani a zsidó foglyok helyzetén, ha csak keveset is. Különösen ha akadt olyan zsidó őr, aki jiddisül is beszélt, könnyű volt megértetni vele a szenvedést, és azt a nagy különbséget, amely a fogoly és a még szabad zsidók között volt. Sok, a német és a lengyel koncetrációs táborokból hazatartó zsidó esett szovjet fogságba a háború végén és utána is. A Vörös Hadsereg egyszerűen elrabolta őket — magyar katonákat is velük együtt — és a Szovjetúnió különböző részeibe hurcolták őket, egészen Szibériáig és a távoli ázsiai tagállamokig. Csak miután 1947 februárjában Románia is és Magyarország is aláírta a békeszerződést, engedték szabadon a munkaszolgálatos hadifoglyokat.

A NAGYBÁNYAI MUNKASZOGÁLATOSOK (K.M.SZ.) BEVONULÓ KÖZPONTJA

מרכז ההתיצבות לפלוגות העבודה בנאג"באניה

A legtöbb munkaszolgálatost Ukrajnába küldték, az ott szolgálók feltételezett száma elérte az 50.000-et. Ukrajna a magyarok által elfoglalt részein és főleg a frontvonal mentén a munkaszolgálatosok fektették le a síneket, építették az utakat, tisztították és fenntartották őket. Hóeltakarítás, a fegyverek karbantartása, az élelem utánpótlása, lőárkok ásása, tankcsapdák felállítása, ágyúk készenlétbe helyezése, aknák eltávolítása, minden, a munkaszolgálatosokra kirótt munka ilyen és ennél nehezebb fizikai munkák voltak. Ha a lovak kidőltek, elpusztultak, a zsidók álltak be helyettük. Az aknamezők megtisztítása rengeteg áldozatot követelt. S mindehhez még hozzájárult sok magyar tiszt embertelen viselkedése is a zsidókkal szemben. Magas beosztású tisztek megparancsolták beosztottjaiknak, hogy élve egy munkaszolgálatost se küldjenek haza. Sokan teljesítették e parancsot, és elképzelhetetlen durvasággal bántak a munkaszolgálatosokkal. Szombathelyi Ferenc, a magyar csapatok főparancsnoka kivégzése előtt nem sokkal így számolt be a munkaszolgálatosokhoz való általános viszonyról abban az időben:

"A durvaság hazaszeretté vált, borzalmas, embertelen cselekedetek hőstetteknek számítottak, a megvesztegetés erény volt... kétféle fegyelem létezett, az egyik csak a zsidókra volt érvényes, és azt jelentette, hogy velük szemben minden szabad..."

A munkaszolgálatosokat általában koruk szerint csoportosították 21 és 42 év között. De voltak "megkülönböztetettek", akiket 42 éves kor után is besoroltak.Ők személyes parancsot kaptak, amelyeket SAS parancsoknak hívtak. Ezek olyan emberek voltak, akik a zsidó közösségekben fontos tisztségeket töltöttek be. Nagy hangsúlyt fektettek gazdagok, szabadfoglalkozásúak, nagyiparosok, jólmenő üzletemberek és cionista vezetők besorolására. Ezeket a különleges besorolásokat főleg helyi szervek ajánlották, élükön a Baross egyesülettel, amely a helyi üzletemberek és szakszervezeti vezetők egyesülete volt szerte az országban, és akik ilyen módon könnyen megszabadulhattak a zsidó konkurenciától.

Eme körülmények között 1942 április 22-én a Magyar Honvédelmi Minisztérium titkos parancsot adott ki, miszerint a fronton lévő munkaegységekben szolgálók közül 10—15 százalék olyan zsidó kell, hogy legyen, aki "vagy vagyona vagy társadalmi helyzete miatt közismert". A parancs megengedte, hogy 42 éven felüli zsidókat is besoroljanak. Sok idős zsidó azonban egyébként is teljesen alkalmatlan volt bármiféle fizikai munkára, nemhogy az ukrajnai körülmények között.

Az Ukrajnába küldöttek között volt egy nagy csoport — zsidók és nem zsidók együtt — a "veszélyesek": kommunisták, vagy más baloldali érzelmű emberek, akik külön erre a célra felállított "büntetőszázadba" kerültek, és rögtön a frontra küldték őket. Megkülönböztetésül sárga, fekete pöttyös karszalagot viseltek.

A munkaszolgálatosok kínszenvedéseinek csúcsa 1943 januárja után érkezett el, miután a Vörös Hadsereg Voronyezsnél áttörte a magyar vonalakat. A magyarok veszteségei hatalmasok voltak. A hosszú és kínszenvedésekkel teli visszavonulás elviselhetetlen volt. Az emberek rongyokba és tetves takarókba burkolózva vonszolták magukat. A mindenhol uralkodó fejetlenség miatt még a szinte semmi fejadagot sem mindig kapták meg. Néha német vagy magyar katonák kikergették őket az éjjeli szállásukról s így egész éjjel járkálniuk kellett, hogyha nem akartak reggelre megfagyni. A hideg, az éhség és a tetvek sokakat megbetegítettek, a legelterjedtebb betegség a hastífusz volt. Rengetegen meghaltak útközben. Különösen kegyetlen sors jutott azoknak a munkaszolgálatosoknak — betegeknek és egészségeseknek egyaránt — akiket Doroshichban tartottak foglyul, egy Zitomir melletti kisvárosban. 1943 április 30-án a magyarok felgyújtottak egy magtárat, amelyben mintegy 800 munkaszolgálatos tartózkodott. Az égve kimenekülőket pedig a magyar katonák sortüze várta.

Az ukrajnai fronton harcoló 250.000 magyar katona közül sokan orosz fogságba

kimenetele után kötik meg az üzletet. A fiú tanúvallomásában semmi utalás nincs arra, hogy bármivel is megsértették volna a sabbatot, mivel Teitelbaum nem kényszerült erre. S ha ez valóban így történt, akkor a történet vége sokkal tragikusabb színezetet kap.

"Másnap, vasárnap, visszajött a három katona, felfegyverezve, és letartóztatták apámat parancsmegtagadás vádjával. Elvezették a közeli falu, Misztótfalu irányába (mintegy 6 km-nyire Nagysikárlótól), a földeken keresztül. Mikor a nővérem kb. két óra múlva hazajött és nem találta otthon apámat, a szomszédok mondták neki, hogy merre vitték el. A falu zsandárfőnökei semmit sem tudtak és Nagybányán sem tudtak mondani semmit. Végül kiderült, hogy a közeli erdőbe vezették, Buság falu mellett, ott lelőtték és eltemették. A gyilkosa Német Ferenc őrnagy volt.

A gyilkosságban résztvevő katonákat letartóztatták, bírósági tárgyalásra is sor került, de végül szabadon engedték őket azon oknál fogva, hogy nem lehet három tisztességes magyar katonát megbüntetni "egy zsidó miatt". Az igazság kedvéért meg kell említenünk, hogy a magyar szervek tisztességesen és barátságosan bántak az áldozat lányával, aki mindent megtett, hogy a három katona elnyerje méltó büntetését. Horthy kormányzó irodájában is, ahol egy magasrangú tiszt hallgatta ki, és a székesfehérvári katonai bíróságon is méltó elbánásban volt része Teitelbaum lányának. Az utóbbi helyen egy magas beosztású tiszt sajnálatát fejezte ki a tragikus esemény miatt, és egy kézzel rajzolt térképet adott neki, amelyen bejelölte apja sírjának körülbelüli helyét. A kolozsvári bíróságon, ahol a gyanúsítottak voltak letartóztatva, szintén kedvesen fogadták.

A bíróság a három katonával együtt három orvost is kiküldött, hogy pontosan meg tudják állapítani hol van Teitelbaum sírhelye. Mikor megtalálták, átvitték a holttestet a sikárlói zsidó temetőbe 1941 február 12-én. Annak ellenére, hogy a gyilkosokat szabadon engedték, az uralkodó szervek nem tették túl magukat olyan könnyen ezen a számukra is brutális és igazságtalan gyilkosságon. Ebben az időben a zsidógyilkosságok még nem váltak általánossá. Ez az eset azonban, amely példa nélkül álló volt, nem került a nyilvánosság elé. A cenzúra megtiltotta, hogy bármilyen telekommunikációs eszközben, rádióban vagy az újságokban szóljanak róla. Azonban az emberek egymás között beszéltek róla, a történet szájról szájra járt és így Nagybánya zsidó lakosságának nagy része tudott róla.

Munkaszolgálat

A munkaszolgálatról szóló törvényt 1939 május 12-én fogadták el, és 5070/1939 számmal július elsején léptették életbe. Katonai keretben folyt a munkaszolgálat, minden zászlóalj egy-egy parancsnoksághoz tartozott. Ebben az időben még a munkaszolgálatra bevonultak is minden tekintetben katonák voltak — az egyenruhájuk és a bánásmód alapján is: ugyanannyi zsoldot kaptak, mint a többi katonák, és az ételük is ugyanaz volt. Az ott szolgálóknak még a családjaik is kaptak segítséget, különféle juttatásokat. Az egyetlen megkülönböztető jelzés a többi katonától egy, a ruhájukra varrt zöld "M" betű volt.

Nem sokkal Észak-Erdély Magyarországhoz kapcsolása után azonban ez az állapot jóval rosszabbra fordult, majd miután Magyarország belépett a háborúba a Szovjetúnió ellen, a munkaszolgálatosok helyzete még sokkal rosszabb lett. Katonai egyenruhájukat lecserélték civil öltözetre, sárga szalaggal. Ezek saját ruháik voltak, amelyek az idő folyamán elrongyolódtak, szétszakadoztak a borzalmas, nehéz fizikai munka miatt, amit végezniük kellett. Egyedül katonai sapkát kaptak a hadseregtől. Elvileg csizmákat is kellett volna kapniuk, de ez csak néhány kivételes esetben történt meg.

Mikor a Második Magyar Hadtest Ukrajnában harcolt a Szovjetúnió ellen, hirtelen megnőtt a fronton szolgáló munkaszolgálatosok száma. 1941 őszén ott találták magukat felkészületlenül a nehéz orosz télre, amely gyorsan közeledett. Ruháik teljesen lerongyolódtak, használhatatlanná váltak a hosszú menetelések és a nehéz fizikai munkák következtében.

és jelentősége főleg politikai volt, mivel a földtulajdon a társadalmi és állampolgári egyenlőség jelképe volt. Azzal, hogy eltörölték eme tulajdont, eltörölték a polgári egyenlőség utolsó darabját is. Azzal, hogy e törvény a magántulajdont érintette, a maga nemében példa nélküli volt.

A sikárlói Teitelbaum Sálom meggyilkolása

Eddig csak olyan törvények léteztek, amelyek a magyarországi zsidók gazdasági, társadalmi és jogi helyzetét korlátozták és nehezítették. 1941-42 folyamán azonban egy sor olyan törvény ill. rendelkezés született, amelyek a zsidók fizikai létét veszélyeztették.

Itt most azt a tragikus esetet elevenítjük fel, amely egy Nagybánya melletti faluban, Nagysikárlón történt, pár nappal az 1940-es évi zsidó újév előtt és kevesebb, mint egy hónappal azután, hogy a magyarok bevonultak e területre. Több mint valószínű, hogy ebben az időben ez volt az első olyan eset, hogy magyar katonák gyilkoltak meg egy zsidót és ez az eset igen sötét jövőt ígért a zsidók számára a magyar "felszabadítók"-kal kapcsolatban.

A gyilkosság története megtalálható a személyes történetek között is, ahogy azt az áldozat fia, Tamari Chájim jegyezte le a bírósághoz benyújtott kérvényében, 1994 március 13-án. A történet jelentősége azonban elég nagy ahhoz, hogy itt most még egyszer visszatérjünk rá, az akkori, 1940-41-es magyarországi és erdélyi helyzet felelevenítésével együtt, ami Erdélynek a román uralom alól való "felszabadításának" az első két évét jelenti.

Nagysikárló (románul Cicârlâu) Nagybánya térségében fekszik. 1930-ban 42 zsidó lakosa volt, 8-10 család, az 1458 főnyi összlakosságból. A vallási és más zsidósági ügyeket Nagybánya hitközségében intézték. Néhány közösségi intézmény létezett Nagysikárlón, mint pl. egy imaház, ahol amikor csak a körülmények engedték, megtartották az ünnepi imádkozásokat. Egy temető is volt a faluban, ami sokkal régebbi volt a nagybányai zsidó temetőnél, mivel itt a zsidó letelepülés régebben kezdődött, mint Nagybányán. Lehetséges, hogy egy állandó saktere is volt a falunak, talán pár szomszédos falu közössége együtt foglalkoztatta. A falusiak, akik mindannyian vallásos és istenfélő emberek voltak, kis boltjaikból tartották fenn magukat és családjukat, vagy mezőgazdasággal foglalkoztak.

Nagysikárló lakói, mint általában a falusiak, nem voltak tanult emberek, de a vallásban való jártasságuk, amelyet őseiktől örököltek, elegendő volt számukra ahhoz, hogy betartsák a vallási előírásokat. Tudtak imádkozni szidurból, voltak olyanok, akik a heti passzust is át tudták venni, sőt, talán még Rasi értelmezését is elolvasni. Az is lehet, hogy voltak köztük jesivában tanultak, akik tudásukat megosztották a többiekkel. Mindenesetre mindenki szigorú vallásos életet élt, betartották a kóserság szabályait a konyhában, és őrizték a család tisztaságát. Röviden, e zsidók békében és csendben szerettek volna élni a faluban, jó, talán baráti kapcsolatban a falusiakkal.

És akkor, 1940 szeptember 28-án, egy szombati napon három magyar dandárkatona érkezett a faluba, útban Nagybánya felé, ahol nagyszabású fogadást rendeztek a tiszteletükre. Benzint akartak venni, amire az egyetlen lehetőség Teitelbaum Salom benzinkútja volt, amely természetesen zárva volt szombaton. Ha Teitelbaum akkor feltételezi, hogy az eset gyilkossággal végződhet, azonnal egy szó nélkül kiszolgálta volna a katonákat és mindent amit kérnek, megadott volna nekik.

Fia, Tamari Chajim tanúvallomása szerint udvarias és csendes párbeszéd zajlott apja és a katonák között: "Három katona érkezett a házunkba a már említett alakulatból és kérték apámtól, hogy adjon el nekik benzint.... Apám rögtön mondta nekik, hogy természetesen ad nekik el benzint. Erre a katonák megkérdezték, mikor jöjjenek vissza a tartályokkal. Apám azt válaszolta, hogy jöjjenek este. A katonák pedig elmentek." Ezekből a szavakból úgy tűnik ki, hogy semmiféle szóváltás, vita nem volt a katonák és Teitelbaum között. Mindkét fél megegyezett abban, hogy csak a szombat

részesei voltak a magyar irodalmi és kulturális életnek. Anyanyelvük is a magyar volt, amit a román uralom idején is őriztek, ez volt szellemi táplálékuk. Azonban amilyen nagy volt a reményük, akkora lett a csalódásuk. Mikor a magyar katonák bevonultak Erdélybe, a magyar lakosság nagyszabású fogadást rendezett számukra, ahonnan a zsidó közösségek vezetőit durván eltávolították. Az erdélyi zsidók hamar megértették, hogy az 1940-es évi magyarok nem olyanok, amilyennek elképzelték őket.

Mire Észak-Erdély Magyarországhoz kapcsolódott, a magyar parlament alsó — és felsőházában már megszületett két antiszemita törvény is. Az első 1938-ban, a második 1939-ben. 1938 április 8-án a képviselőház elé terjesztettek egy törvényjavaslatot, "a magyar gazdasági és társadalmi élet egyensúlyának megtartása érdekében". A törvény, amely 1938 május 29-én lépett életbe, **a zsidók arányát a gazdasági életben és a szabadfoglalkozásokban 20%-ra csökkentette.** Be kell azonban ismerni, hogy e törvény alig változtatott valamit a magyar zsidók életében.

A második "zsidótörvény" sokkal drasztikusabb volt. 1939 február 24-én kezdték el a törvényjavaslat tárgyalását, ami aztán május 4-én lépett érvénybe. Ez a törvény eltörölte a zsidóknak 72 évvel ezelőtt, 1867-ben juttatott összes jogait: eltörölték a választási jogot, nagyon szigorú megszorításokat hoztak a zsidók résztvételéről a szabadfoglalkozásokban illetve a gazdasági életben. Tilos lett a zsidók foglalkoztatása a kormányszervekben, a helyi vezetőségi szerveknél és a közintézményekben. Nem foglalkozhattak könyvek és újságok kiadásával, nem lehettek mozi-, ill. színházigazgatók. Az iparban, magángyárakban és a kézművesszakmákban is csökkentették a zsidó dolgozók számát.

A Romániában és a Magyarországon ebben az időben hozott törvények között a hasonlóság szembetűnő. Több, mint valószínű, hogy mindkét országban a náci Németország és a nürnbergi törvények ihlették e rendelkezéseket. Az érintett családok száma mintegy 60-70 ezer, tehát több, mint 200.000 fő maradt munka és kereset nélkül, azaz köztámogatásra és segítségre szorultak.

A harmadik zsidótörvény 1941 augusztus 8-án lépett életbe, kb. egy évvel azután, hogy Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolták. Ennek a törvénynek — amelyet "fajvédelemi törvénynek" neveztek el — fő célja a zsidók teljes kivonása volt az egész magyar társadalomból. Az első törvénycikkely megtiltja a zsidók és a nem zsidók közti házasságot, azzal a világosan kifejtett céllal, hogy megvédjék a "magyar nép tisztaságát". Ezzel azok ellen a zsidók ellen fordultak, akik már beolvadtak a magyarok közé. Ezek száma nem volt kevés, főleg Budapesten élt sok ilyen zsidó. Természetesen vallásos zsidó nem bánkódott azon, hogy megtiltják a zsidó — nem zsidó házasságot, annak ellenére, hogy a törvény ellenséges érzelmű alapokra épül, hiszen a Tóra és a rabbik ugyanezt írják elő.

Ugyanebben az időben a magyarok megtették az első lépést a "végső megoldás" — ismert fogalom — felé, azzal, hogy 18.500 idegen eredetű, de régen magyar állampolgárságú zsidót Galiciába telepítettek át, amely terület akkor a magyar hadsereg uralma és vezetése alatt állt. 1941 augusztusában SS — egységek, magyar tisztek és az ukrán milicia emberei az összes idetelepített zsidót lemészárolták Kamenets-Podolsk városában. Katzburg Natanel professzor szerint a harmadik zsidótörvény meghozatala és eme véres események időbeli egybeesése ok-okozati kapcsolatra utal.

E törvény folytatásaként született egy újabb, 1942 május 1-én, amely azt az 1895 évi törvényt helyezi hatályon kívül, mely a zsidó vallásnak ugyanolyan elismert helyet nyújt a magyar államon belül, mint a keresztény vallásoké. Ezelőtt ugyanis Izrael és Mózes vallása mindössze "megtűrt vallás" volt.

Ez az új törvény viszont 46 évvel visszaforgatta a történelem kerekét.

Nem sokkal ezután, 1942 szeptember 6-án hoztak egy rendelkezést, amely szerint el kell kobozni a zsidóktól a földjeiket és minden, mezőgazdasági jellegű területeiket. Ez a törvény mintegy 12.000 családot érintett

A Goga-kormány többek között felülvizsgálta a zsidó orvosok és gyógyszerészek működési engedélyeit, melynek következtében több mint 200 zsidó orvosnak felmondtak és minden zsidó tulajdonban lévő magánpatikát bezárattak. Több gyárban a zsidó vezetőket keresztényekkel cserélték fel, sok magas beosztású zsidó tisztviselőt elbocsájtottak. A legkegyetlenebb intézkedés mégis az az 1938 január 22-én életbe lévő törvény volt, miszerint minden zsidó állampolgárságát felül kellett vizsgálni. E törvény következményeképpen a zsidó lakosság több, mint harmadának megszűntek állampolgári jogai. Megtiltották, hogy zsidók olyan árucikkeket áruljanak, amelyekre érvényesek a monopol-szabályok (dohány, gyufa, alkohol, só, stb.). Több zsidó ügyvédet eltiltottak szakmája gyakorlásától.

A Goga-kormányt 1938 februárjában, Anglia és Franciaország hatására leváltották, mivel ebben a kormányban látták megtestesülni Románia nemzetközi elkötelezettségeinek nyílt megszegését. A gazdasági életben felmerült bonyodalmak is, amelyeket nagyrészt a szervezett zsidó ellenállás okozott, arra kényszerítette a királyt, hogy feloszlassa a kormányt. Ezután egymás után nevezett ki és szüntetett meg kormányokat, amelyek egytől egyik az ő személyes diktatúrája alatt működtek.

Az első ilyen kormányfő Miron Cristea patriárka volt, a román ortodox egyház feje, ismert antiszemita, aki bizonyos szempontból folytatta Goga zsidóellenes politikáját. Az új kormány belügyminisztere, Tatarescu kihirdette a kormány döntését, miszerint elkerülhetetlen bizonyos fajta zsidók kiűzése az országból. A Cristea-kormány több minisztere ismert és aktív antiszemita volt hosszú ideje, és ennek következményeként több zsidóellenes intézkedés született. Cristea 1939 márciusában bekövetkezett halála után több rövidéletű kormány került hatalomra, egyik a másik után, mind antiszemita jelleggel. 1940 augusztus 30-ig, a Bécsi Döntésig, amelynek értelmében Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolják, a következő zsidóellenes döntések születtek a királyi diktatúra alatt:

Megtiltották, hogy zsidók falvakban kereskedjenek. Elvették tőlük szántóföldjeiket, vagy másmilyen mezőgazdasági célra használt területeiket. Pénzbírságot róttak ki azokra a gyárakra, üzemekre, ahol a foglalkoztatott zsidók száma túl magas volt. A zsidó ügyvédeket eltávolították a kormányirodáktól és megtiltották nekik, hogy olyan szabadfoglalkozásokat űzzenek, amelyek egyenes kapcsolatot feltételeznek a kormányszervekkel. Mozi nem lehet zsidó tulajdonban, zsidó iskolák működési engedélyeit bevonták, tilos volt román könyvek és újságok kiadásával foglalkozniuk. Kiszélesítették az állampolgársági vizsgálatokat és így egyre több embert utasítottak ki az országból — akiknek az igazolványukat nem találták érvényesnek, és még lehetne folytatni a hasonló intézkedések és törvények hosszú sorát. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy minden, ebben az időben hozott antiszemita törvény vagy intézkedés a németországi náci kormány hatására és annak nyomására történt. Ekkor már kereskedelmi kapcsolat is volt Románia és Németország között, 1938-ban a román export fele Németországba ment, (gabona, fa, olaj). Ez év óta a Németországba tartó export nőtt és így a német hatás Romániára egyre erősödött.

A kormányuralom változása

1940 augusztus 30-án Észak-Erdélyt Magyarországhoz kapcsolták, egy olyan "kompromisszum" értelmében, amelyet valójában Németország erőltetett Romániára (Bécsi Döntés). Ezen a területen lakott az erdélyi zsidóság több, mint háromnegyede — 164.000 a 200.000-ből. Itt voltak a nagyobb közösségek — Nagyváradon, Kolozsváron, Szatmárban, Szigeten, Marosvásárhelyen — és a kisebb közösségek több, mint 160 városban, kisvárosban és faluban. Sok erdélyi zsidó, aki emlékezett az Első Világháború előtti Magyarországra, ahol minden zsidónak teljes polgárjoga volt, mivel egyenlőnek számították a lakosság többi részével, remélték, hogy az a korszak, ha csak részben is, de visszatér most. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a zsidók aktív

és be kell iktatni azt a passzust, miszerint politikai hatalom Romániában csak annak a kezében lehet, akinek "ereiben tiszta román vér folyik".

2, Az újságok a nemzeti vagyon része lesznek. Kisebbségek csak a saját nyelvükön adhatnak ki ezentúl újságot.

3, A románokat előnyben fogják részesíteni a gazdasági és a kulturális intézményekben.

4, Mivel minden zsidó negatív tényező, s mint ilyen ellenkezik az állam érdekeivel, nem dolgozhatnak semmiféle kormányi tisztségben, de a magánszektorban sem. Ezzel szemben a német kisebbség megbízható, így őket fel szabad venni vezetői tisztségekbe.

5, Az illegális zsidó menekülteket ki kell űzni az országból.

6, Az állampolgárságra vonatkozó törvényt módosítani kell.

7, A városok és a falvak jelenleg zsidó kézben lévő vagyonaikat tőlük el kell kobozni és a városoknak román nemzeti arculatot kell kölcsönözni.

Látható, hogy e terv a Führer szellemében íródott, és azokra a fasiszta törvényekre épült amelyek 1935 szeptember 15-én jelentek meg, annak ellenére, hogy semmi említés sincs benne a Németországhoz való közeledésről, mivel ez akkor még nem volt egy közkedvelt lépés. Az országon belül azonban nagyon széles réteg támogatta ezt az antiszemita tervet.

A Cuza-Goga terv negyedik pontjában a németekről mint "megbízható kisebbségről" esik szó. Valóban, az erdélyi német kisebbség, szászok és svábok, akik az 1920-as népszámláláson 539 427 főt tettek ki (10.55 %), mindig is antiszemiták voltak. Hitler hatalomra jutása után pedig a legtöbbjük együttérzett és egyetértett politikájával, sok fiatal be is vonult a német hadseregbe, SS-egységekbe, vagy a Gestapohoz. Az erdélyi németek gazdasági helyzete jóval jelentőségteljesebb volt, mint abszolút lélekszámuk. Fejlett mezőgazdasággal rendelkeztek, sokuknak modern gyáraik voltak a városokban és az állam gazdasági életének nagy részében az övék volt a vezető szerep.

Antiszemita román kormányok (1938-1940)

Egyetlen román kormány az első Világháború végétől az 1937-ben feloszlott kormányig — és pedig sok kormány váltotta egymást ebben a két évszázadban Romániában — nem tette meg azt, hogy a kormányprogramjába nyíltan beiktasson antiszemita intézkedéseket, annak ellenére, hogy a valóságban — mint ahogy azt már említettük — sok zsidóellenes megmozdulás történt. E kormányok tiszteletben tartották — legalábbis látszatra — a két nagyhatalomnak, Angliának és Franciaországnak tett elkötelezettségét. A zsidó lakosokat érintő intézkedések látszatra tisztességesek voltak. Amikor azonban antiszemita zavargások, pogromok törtek ki, a kormány semmiféle ellenlépést nem tett, nem próbálta meg visszaállítani a rendet, megvédeni a zsidókat a támadóktól, csak abban az esetben, ha magát a kormányt fenyegette veszély.

Az 1937 december 29-i választások után II. Carol király megszegte az eddig bevett szokást, és átadta a kormány összeállításának feladatát Gogának, annak ellenére, hogy pártja csak a negyedik lett a választosokon (9.15%). Az első helyen a Liberálisok pártja végzett (39.5%), második a Nemzeti Földművelők pártja lett (20%), a harmadik pedig Codrenau "vaskormánya", a szélsőséges antiszemita párt. Ezt a lépést tehát azért tette a király, hogy biztosítsa a náci Németország jóindulatát. Meg kell említenünk, hogy a király, II. Carol személyesen nem volt antiszemita (szerelme egy Elena Lupescu nevű zsidó nő volt).

Goga kormánya, amely mindössze negyven napot volt hatalmon, volt az első kormány, amely nyíltan hozott antiszemita intézkedéseket, s uralkodásának rövid ideje ellenére sikerült ezeket végre is hajtatnia. Hatalomra kerülésének harmadik napján Goga beszüntetett három nagy liberális újságot, amelyek szerkesztői és dolgozói között nagyon sok zsidó volt, akik a náci hatalom ellen és a nyugati politika mellet foglaltak állást.

A SHOÁ IDEJÉN

ANTISZEMITA KORMÁNYOK

A román uralom napjai

Mióta 1877-ben két román hercegség; Valachija (vagy más néven Muntenia) és Moldova egyesült, és I. Carol herceget Románia első királyává koronázták — amivel megalakult a román királyság intézménye — az egyik fő jellemzője minden román kormánynak az antiszemitizmus volt. Ennek a királyságnak is egyik ismertető vonása a zsidók gyűlölete és azoknak az élet minden területén való megalázása volt.

Mikor Erdélyt Romániához kapcsolták, az itt lakó zsidók nehéz idők elé néztek, amihez nem voltak hozzászokva több, mint 50 éve, 1867 óta, mikor is a Magyar-Osztrák Monarchia által teljesjogú szabadságot kaptak. Egyedül külső — főleg brit és francia — nyomás hatására enyhített valamennyit a román király a zsidókra nehezedett nyomáson, de akkor is csak kis mértékben és rövid időszakokra. Mindemellett a nagy tömegeket maguk mögött tudó antiszemita szervezetek ügyeltek rá, hogy egy zsidó se tudjon nyugodtan élni. Ezek az antiszemita megmozdulások odáig fajultak, hogy 1920 szeptemberében diákok szervezésében megtartották Kolozsváron az első országos antiszemita kongresszust. Ezen a kongresszuson elhatározták, hogy minden zsidó diákot kivonnak az általános diákegyesületből. A diákok és támogatóik zavargásokat rendeztek néhány régi erdélyi városban.

Az antiszemita diákok barbarizmusának egyik csúcsa az az 1927 december 9-i megmozdulás volt Nagyváradon, amikor szintén egy országos konferencia alkalmából öt zsinagógát romboltak le és 28 Tóratekercset szentségtelenítettek meg illetve égettek el. Ezután, útban hazafelé, egy, a részükre bocsájtott különvonaton még megálltak Bánffihunyadon, hogy az ottani zsidóknak is kijusson a pogromból. Kolozsvárra érkeztükkor lerombolták nyolc zsinagógát és 46 Tóra-tekercset, szent könyvet szentségtelenítettek meg. Jásziban, Moldova fővárosában is — ahol a hírhedt Cuza professzor már hosszú éveken keresztül szította a zsidógyűlöletet és hatására a város az antiszemita és az erőszakos megmozdulások kiindulópontjává vált — itt is itthagyták névjegyüket a kongresszustól felhevült diákok, zavargások és felfordulások formájában.

Mindez még Hitler hatalomra jutása előtt történt. A náci uralom hatalomra jutása után, 1933 januárjában, Románia és Németország között az egyetértés és a kölcsönös segítség nagy méreteket öltött. Az antiszemiták főszólója, egyben a legrégibb képviselője, a már említett Cuza professzor részt vett 1934 nyarán Nürnbergben egy náci kongresszuson. Ezek után, Romániába való visszatértekor nyíltan kijelentette, hogy politikája "hitleri politika". Röviddel ezután, 1935 nyarán egyesült a két legnagyobb román antiszemita párt. Az egyik Cuzáé volt, amelynek hívei főleg Regát környékiek voltak, a régi Romániából, a másik pedig Octavian Goga, az erdélyi antiszemiták vezetőjének pártja. Az ünnepélyes eskütétel a Jászi-i Nagytemplomban folyt le, ahol a két vezető a következő terv végrehajtására kötelezte magát:

1, A Román Alkotmányt módosítani kell

A FELSŐ BÁNYAI FŐTÉR

מרכז העיר של פלשו באניה

A NAGYBÁNYAI LIGET

הגן העירוני (ליגֶט) בנאג"באניה

Remetemező község története

Szinérváraljától 4 km-re helyezkedik el Remetemező nagy falva (románul Pomi), melyben viszonylag jó szomszédságban éltek zsidók és románok. A zsidók többsége kereskedelmet és kétkezi mesterségeket űzött, egy kisebbség földműveléssel foglalkozott. A zsidók általában kényelemben éltek. A harmincas években a zsidóknak képviselőjük volt a falu tanácsában. 1938-ban, amikor a Vasgárda jutott hatalomra, a fiatalok antiszemita tevékenységet kezdtek szervezni. Szerencsénkre ez csak egy időleges ügy volt, és rövid idő múlva az élet visszatért a rendes kerékvágásba.

A faluban rendes zsidó közösség volt egy szép zsinagógával, mikvével, és a közösség metszőt is tartott. A zsinagógában volt egy terem a kis gyerekeknek. Az idősebb fiúk az egész ország területén jesivákban tanultak. Vegyesen volt vallásos — és kulturális tevékenység. Néhány fiatal az egyetemeken is tanult, például orvostanhallgató volt Landau Márton. Azonban tanulmányainak abbahagyására kényszerült, és csak Auschwitzból való visszaérkezése után folytatta a marosvásárhelyi egyetemen.

1941-ben, miután Magyarország bekebelezte Észak-Erdélyt, megnehezítették az életet. A zsidó-ellenes törvények az élet minden vonatkozásában korlátozták a zsidókat. De mindezek ellenére elviselhető volt 1944. március 19-ig, amíg a németek uralmuk alá nem hajtották Magyarországot. 1944. május elsején a csendőrök összeszedték és szekereken a szatmári gettóba vitték a falu zsidóit. A zsidók egy részét kínozták és kegyetlenül megverték, hogy felfedjék, hová rejtették el vagyonukat. A megvertek között voltak: Landau Éliás, Rosenfeld és Hirsch Zsiga. 1944 június elején deportáltak Auschwitzba. A 129 lakosból 20 maradt életben.

Remetemező lakóinak névsora

	deportált	*visszatért*
Landau Éliás	9	3
Landau Laibisch	5	–
Landau Gizella	1	–
Hirsch Zsiga	10	1
Finkelstein Leib	10	1
Finkelstein Dávid	6	1
Finkelstein Chaim	2	1
Smuel Mose	6	1
Klein Hermus	13	5
Klein Mordechai	4	2
Rosenfeld	3	1
Izrael Jenő	4	–
Moskovits Szeréna	4	–
Leibovits Slomo	6	–
Katz Faige	2	–
Katz Jakov	3	–
Kind	6	2
Lövinger	8	–
Smuel Lamusch	3	–
Grosz	5	1
Fisch	9	–
Herman	4	–
Zelkovits	6	1

Így tehát Fisch Hájim volt Monostor utolsó rabbija. 1918-ban született, apja, a Bikkszádról származó Fisch Eliézer volt Szatmáron a tanító, akit Erdély egyik legkülönlegesebb tudósának tarottak, akit sokan kerestek fel különböző okokkal, nem is csak zsidók. Fisch Mose esküvője – rengeteg résztvevővel – Szatmáron zajlott le 1940 nyarán. Rögtön az esküvő után Monostorra költözött és elkezdte munkáját, mint a falu rabbija. Rendkívül nagy tudású és különleges képességű rabbi volt. Egész családjával együtt a Vészkorszak áldozata lett.

Monostor zsidó hitközségének a tagjai egyszerű emberek voltak, és szinte kivétel nélkül mindannyian hagyomány őrző életmódot folytattak, betartva a Tóra előírásait Az 1930 évi népszámláláskor 319 főből 310-en jelölték meg a jiddist anyanyelvükként. Voltak köztük azonban művelt és tanult emberek is, mint pl. Ellek Jehuda Eliézer és Roth Ábrahám, akik héber és magyar nyelven írtak a század elején megjelenő zsidó újságokban különböző zsidósági témákról, mint pl. a zsidó naptár problémáiról, a malenolásban bekövetkezett változásokról, stb. E két személyiség néha összeütközésbe került egymással. Roth Ábrahám a falu rendőre volt, valamint a helyi posta vezetője. 1885-ben született Bernát Miklós, aki szintén tanult ember volt, a budapesti rabbiképző növendéke, ahol 1906-1917 között tanult. Miután rabbivá avatták, a Balaton-parti Tapolca neológ hitközségének lett a rabbija. 1923-ban a pesti hitközség hívta vallástanárnak. "A Midrás és a Talmud etimológiája" című munkáját valószínűleg a doktorátusi cím megszerzésére írta. (1916, Budapest).

A monostori zsidó fiatalság egy része részt vett a cionista mozgalmakban. A legtöbb tagja a revizionista "Bétár" szervezetnek volt. 1931-ben pl. 15 cionista volt és mindannyian a revizionistákra szavaztak.

A magyarok bevonulásával kezdődött a monostoriak számára a Vészkorszak, amelynek mélypontja a zsidók deportálása Auschwitzba és teljes megsemmisítésük volt. Bemutatunk itt néhány részletet Hegedűs Ági leírásából: *1944 májusában érkeztek a magyar zsandárok Monostorra. Minden zsidó otthonba bementek és a legbrutálisabb módon hozták az emberek tudomására, hogy el kell hagyniuk házaikat. Csak nagyon kevés személyes tárgyat volt szabad magukkal vinniük. A zsandárok elvették a lezárt és lepecsételt házak kulcsait. A zsidókat és kis csomagjaikat szekereken vitték a zsinagógához és ott néhány környező házban szállásolták el őket pár napra. A pár nap elteltével újra megjelentek a zsandárok, s ezúttal a borpataki gettóba szállították a zsidókat, Nagybánya túlsó végébe. A táborban ugyan állítottak fel néhány rögtönzött sátrat, de a legtöbben a szabad ég alatt helyezkedtek el. Egy pár napra rá, hogy ide hozták őket, kiválasztottak néhány férfit, a nagybányai gettóba vitték őket és ott kegyetlen ütéseket mérve rájuk faggatták ki őket elrejtett vagyonaik rejtekhelyér ől. Borpatakra visszatérve alig álltak a lábukon, tele voltak kék-zöld foltokkal és sebekkel, nem sok hiányzott, hogy elveszítsék az eszméletüket.*

Két és fél hét elteltével a nagybányai vasútállomáson bevagonozták őket – 60-80 embert egy vagonba – mindenféle alapvet ő feltételek, mint pl. víz, vagy ennivaló, nélkül. 1944 június 3-án érkeztek Auschwitzba, ahol megkezd ődött a szelektálásuk, a férfiakat különválasztották a n őkt ől és a gyerekekt ől, akik elégtek a krematóriumban

KÁPOLNOK MONOSTOR HITKÖZSÉGE

Monostor, a kis román falu (magyarul: Kápolnokmonostor, románul: Copalnic Mănătur) 28 km-re fekszik Nagybányától, déli irányban. 1930 előtt Szamos megyéhez (Szolnok Doboska) tartozott. Az első zsidók a XVIII. sz. végén, a XIX. sz. elején érkeztek ide Galiciából, és Magyarláposon telepedtek le, amely kb. 20 km-re fekszik a falutól. Az 1820-as években már elegen voltak egy állandó minján kialakításához és egy önálló kehila megszerveződéséhez, de a születési, halálozási és házassági adatokat még mindig Láposon jegyezték. Ebben az időszakban kezdték el felállítani a kehila első fontos intézményeit, mint például a temet őt, a Chevrá Kádisát, és a mikve táhárát. Zsinagógát csak 1867-ben építettek először. Később létrejöttek különböző segélyszervezetek adományok juttatásának céljával, valamint alakultak a Tóra-tanulást segítő szervezetek is.

A helyi társadalmi, illetve gazdasági körülmények nem tették lehetővé a kehila gyors fejlődését. Monostor messze volt a főbb úthálózatoktól, valamint az épülő vasútvonaltól is, így az utak minősége nagyon rossz volt. A kehila életének első szakaszában sokat ígérő közösségi élet kezdett kialakulni, hiszen 1832-ben majdnem 1000 lakost számláló faluban már 242 zsidó élt. A folytatás azonban elég elszomorító volt. Mintegy 100 évvel később, 1920-ban csak 340 zsidó lakott Monostoron. A falu össznépessége is csak minimális növekedést mutatott, és így 1212 főt ért el ebben az évben. Egészében véve Monostor egy csendes, kis falu volt. Az 1930 évi népszámlálásra a zsidók száma már 319-re csökkent. A hitközség nagyon kicsi és nagyon szegény volt. A letelepedésük elején a zsidók a helyi földesuraknál dolgoztak, különböző gazdasági munkákat végeztek, vagy bort-, ill. pálinkát főztek. Később már a kereskedelemben, az iparban és a különböző szolgáltatási ágazatokban is lehetett találni zsidókat, de természetesen csak kis mértékben, a helyi viszonyokhoz mérve.

Ezzel szemben a monostori rabbik nagy és híres tudósok voltak. Az első itt szolgáló rabbi Schwarz Jekutiél volt, aki a magyarországi Kecskeméten született. Monostorra az 1830-as években került. 1896-ban, tisré hónap 19. napján halt meg. Életében sokat levelezett a szigeti, a dési és a kolozsvári rabbival akiknek a válaszaik nagy elismerést fejeznek ki Schwarz rabbival szemben. Schwarz Jekutiel nagyon éber és a nagyvilágban történő rabbinikus eseményekre mindig nyitott, érdeklődő rabbi volt.

Monostor második rabbija az első fia, Schwarz Zeév Benjámin lett, aki a szatmári tanító, és rabbinikus főbíró, Grünwald Jehuda kiváló tanítványa volt. A hitközség teljesen természetes módon őt választotta a soron következő rabbinak, hogy betöltse apja helyét. Haláláig, 1938 niszán hó 25. napjáig töltötte be e tisztséget. Ő is folytatott levelezést kora nagy és híres rabbijaival, de kisebb mértékben.

Schwarz Zeev Binjámin halála után a monostori rabbi tisztsége mintegy két éven át betöltetlen maradt. A rabbi két lánya, Rivka és Henja még hajadonok voltak. A hitközség úgy döntött, hogy az egyik lány férje lesz a kehila rabbija, a másik pedig tisztességes hozományt fog nászajándékba kapni a hitközségtől. Mintegy fél évvel apja halála után Rivka hozzáment egy olyan emberhez, akinek megvoltak a megfelelő adottságai és képességei, hogy a hitközség rabbija legyen. Ez az ember a szamosújvári rabbi fia, Éliás Mose volt. Amikor azonban a monostori hitközség felajánlotta neki, hogy elfoglalja a rabbi üresen álló székét, Éliás inkább a hozományt választotta, mivel nem vágyott Monostor rabbija lenni. Így Henja férje, Fisch Hájim lett később a falu rabbija, igaz, csak néhány évre, mivel négy évvel a tisztségbe lépése után a sors közbeszólt, és az itt élők nagy része a Vészkorszak áldozata lett.

mivelhogy Felsőbánya is ama rabbi hatáskörébe tartozott. A XIX. sz. végén Nadler Májer Zeévet választották a város rabbijává, akiről nincsenek részletesebb adataink. Mivel az itteni hitközség hivatalosan Nagybányához tartozott, nem állt jogában kinveznie Nadler rabbit a rabbinikusi bíróság főbírójává, annak ellenére, hogy kiérdemelte volna e tisztet, így "dájánnak" (rabbinikus bírónak) és tanítónak nevezték őt ki. Mindenestere Szatmár híres és nagy rabbija, Grünwald Jehuda négyszer adott neki választ barátságának és elismerésének bizonyítékául. Ők ketten személyesen is ismerték egymást, mivel Grünwald rabbi sokszor nyaralt Felsőbányán, és így ott, helyben válaszolt Nadler rabbi kérdéseire.

1909-ben kezdte el építeni a közösség a zsinagógát. Mint azt már említettük, a nem-zsidó vállalkozó szombaton is dolgoztatta munkásait, ezért Nadler rabbi a szatmári rabbihoz fordult tanácsért, mit kell tenni ilyen esetben? Nadler rabbi szentségtelenségnek tarotta, hogy a zsidók templomát szombaton építsék. Grünwald rabbi azonban nem gondolta, hogy olyan komoly az ügy, hiszen a nem-zsidók is "építkeznek ünnepeik alkalmával, ha nem lehet elhalasztani a munkát".

Nadler Májer Zeév rabbi 1937-ben, sziván hónapban hunyt el. Nem sokkal ezután kinvezték az új rabbi, Strohli Perec Tuvját, aki szintén tanító és dáján volt. Apja a kolozsvári Chevrá Kádisá rabbija, apósa pedig a dragomiresti rabbinikus bíróság főbírája volt. Eme fiatal rabbi is a lehető legjobban látta el feladatát, azonban nem sokáig maradt eme tisztségben, a Vészkorszak őt is elragadta. A rövid idő ellenére Strohli rabbinak sikerült kapcsolatba lépnie két nagy erdélyi rabbival is, halachikus problémákkal kapcsolatban. Az egyikük a tasnádi, a másikuk pedig a brassói rabbi volt.

Briszk Mordecháj, tasnádi rabbi és rabbinikus főbíró három válaszának egyikében a felsőbányai zsidók keresetéről szól, "egy olyan zsidó ügyében, aki fakitermelési vállalkozó, és nem-zsidó munkásokkal dolgozik, akik nem hajlandók szombaton pihenőnapot tartani. Ez a zsidó azt kérdezi, van-e valamilyen megoldás, mivel a munkások semmiféleképpen sem hajlandók pihenni szombaton." Egy másik válasza "egy olyan zsidóval kapcsolatos, akinek több száz nem-zsidó munkása van az erdőben, akiknek kötelessége enni adni. Szabad-e disznónúst adnia nekik?" A harmadik kérdés pedig a Pészach előestéjén lévő elsőszülöttek böjtjével foglalkozott.

A brassói rabbi, Schefferber Dávid két választ adott a felsőbányai Nadler rabbinak. Az egyik a hosszúhajú nőkkel kapcsolatos, akiknél félő, hogy a mikvében való alámerülésükkor nem fedi be őket teljesen a víz. A másik válasz rabbinikus bírók választásának procedúrájával foglalkozik.

A két világháború között, különösen a Vészkorszak előtti utolsó évtizedben újra sokat romlott a fels őbányai zsidók gazdasági helyzete. A negyvenes évek előtt több családnak el kellett hagynia a várost, mivel a családfők nem találtak megfelelő kereseti lehet őséget. Azok, akik maradtak, is ki voltak téve faji megkülönböztetésnek és az ebb ől származó hátrányoknak.

A felsőbányai cionista tevékenység meglehetősen szerény méreteket öltött. 1935 májusában néhány fiatal a Hámizráchiból megalapította a helyi kis szervezetet, ahol kevés számú aktivista tevékenykedett. 1934-ben 5 sekálimet adtak el, 1935-ben és 1938-ban 14-en vásároltak sekálimot.

A deportálások és a tömeges megsemmisítések ideje alatt a felsőbányai zsidók sorsa semmiben nem különbözött a vidék többi zsidó lakosainak a sorsától. A Vészkorszak után mintegy 80 zsidó gyűlt itt össze, ma azonban már nincsenek zsidók Felsőbányán.

FELSŐBÁNYA HITKÖZSÉGE

Felsrbánya (románul Baia Sprie) régi bányaváros. Történelme nagy mértékben a mintegy 10 km-rel tőle nyugatra fekvő Nagybánya – szintén bányaváros – történelmével áll szoros összefüggésben. 1829-b ől származik az első, Felsőbányáról szóló írásos dokumentum, melyben a város megkapja a "szabad királyi város" címet. A lakosság nagy része a bányákban dolgozott, ahol aranyat, ezüstöt, rezet és ólmot bányásztak. Mivel a bányák voltak a város szinte egyetlen megélhetési forrása, a gazdasági élet nagyon ingadozó volt. A XVIII. sz. elején az itt élők száma több volt, mint Nagybánya lakosságáé (4274 szemben 3804-gyel.), ez azonban rövid ideig tartott. A város lassan fejlődött, sok járvány is megtizedelte az itt élők számát. 1710-ben 580-an, 1742-ben pedig mintegy 700-an haltak meg különböz ő járványokban. Felsőbánya a XX. században is ki volt téve az állandó gazdasági ingadozásoknak. Azokban az időszakokban, amikor a nemzetközi piacon alacsony volt a vasércek ára, itt csökkentették a termelést. Így a város lakói közül sokan tönkrementek és elhagyták Felsőbányát. Legtöbben Nagybányára költöztek, mivel az ottani helyzet kiegyensúlyozottabb volt. E nagyváros közelsége nagyban hozzájárult Felsőbánya fejlődéséhez is.

Egy 1693-as törvény kimondja, hogy zsidóknak tilos bányavárosokban (így Felsőbányán is) letelepedniük, valamint hét mérföldnél távolabbra látogatniuk lakóhelyüktől. Az els ő zsidók a XIX. század közepe felé érkeztek Felsőbányára. 1869-ben 31 zsidó élt a városban, és valószínű, hogy volt már egy állandó minján is. A XX. sz. elején, 1910-ig 268 zsidót számláltak össze, ami elég nagy és hirtelen növekedést jelentett. A gazdasági bizonytalanság miatt azonban a zsidók száma 1920-ra mintegy a felére, 193 főre csökkent. Ennek a visszaesésnek többek között természetesen az Els ő Világháború is az oka volt, amely teljesen felfordította a város gazdasági életét. A román uralom első évtizede alatt újra megnövekedett a zsidó lakosok száma, és 1930-ra 322-en lettek, ami a maximum volt a város zsidó lakosainak demográfiájában. A Vészkorszak előtti utolsó évtizedben csökkent valamennyit a zsidók száma, 1941-ben 309-et számláltak, ami kevesebb, mint az összlakosság 8%-a.

A zsidók eleinte kereskedelemb ől és iparból éltek, de később már dolgoztak a bányászat területén is, mint tisztviselők, mérnökök, közvetítők, és exportőrök. Dolgoztak valamennyien a faiparban és voltak kőművesek, akik a környék hegyeiből kifejett kövekből készítettek malomköveket, sírköveket és építkezési alapanyagokat. Volt néhány zsidó vállalkozó, akik elvállaltak nagyszabású erdőirtásokat,- ritkításokat. Az így kitermelt fából talpfákat készítettek, illetve tüzelésre használták őket. A zsidó közösségi élet megteremtéséhez az első lépéseket a XIX. sz. hatvanas éveiben tették meg. Akkor jött létre egy er ős mag, az állandó minján kialakulásával. Nem sokkal ezután felépült a mikve, amelyet a század végén szélesítettek ki. Ekkora kell tennünk a Chevrá Kádisá megalapításának időpontját is. Építettek egy kis imaházat is, később pedig, 1910-ben felépült egy nagyobb zsinagóga, amely már be tudta fogadni az összes imádkozót. A zsinagóga építése halachikus problémákba ütközött, mivel az építést nem-zsidók végezték, és ragaszkodtak ahhoz, hogy szombaton is dolgozzanak. A hitközség vezetői közül csak Zakariás Ernő neve maradt fenn, aki hosszú időn keresztül volt a közösség vezetője.

Felsőbánya hitközségét mindig mint Nagybánya "alhitközségét" tartották számon, de, mint ahogy azt már említettük, voltak saját intézményei, és nem szorult rá Nagybánya hitközségének szolgáltatásaira. Volt egy tanító is, aki a nagybányai rabbinak volt alárendelve,

Szamosveresmart község története

Szineváraljától 4 km-re helyezkedik el Szamosveresmart falu (románul Rosiori), ahol 500 román (család), és mintegy 12 zsidó család élt. A felekezetek közötti kapcsolatok tisztességesek és jók voltak. Kuza-Goga Vasgárdájának 1938-as romániai hatalomra jutásáig, a zsidók békés életet éltek. Ennek az antiszemita kormánynak a gyors bukásával az élet visszatért a rendes kerékvágásba 1940. szeptemberéig, amíg Észak-Erdély vissza nem került Magyarország tulajdonába.

Szamosveresmart zsidóságának lényeges foglalkozása a mezőgazdaság és a kereskedelem volt. Frank Jákovnak és Simon Leopoldnak cséplőgépei és traktorjai, valamint boltjai és korcsmái voltak. Tisztes megélhetést biztosítottak maguknak. Az Izrael családnak (Zalman, Smuel és Áron) földjei és mezőgazdasági üzletei voltak. Frank Áron bőrrel kereskedett s szarvasmarhát nevelt eladásra. Stein cipész volt. Deutsch Zalmanné imakönyveket árult. A zsidók csendben és kényelemben éltek. Volt egy szép kis zsinagóga, amiben szombaton és ünnepeken imádkoztak. A sakter minden héten átjött a szomszédos Pomi faluból, hogy elvégezze a falu zsidói számára a rituális vágást.

1940-ben, mikor a magyarok bejöttek Észak-Erdélybe, katonai egység állomásozott a faluban. Tisrei hónap ünnepeinek ideje volt, Ros Hasana, Jom Kippur és Szukkot. A zsidó katonákat meghívták a falu zsidóinak ünnepi asztalához. Frank Jákov és felesége hatalmas mennyiséget főztek s sütöttek a zsidó katonák részére, akik meg voltak lepődve a szívből jövő kapcsolattól és a melegségtől, amit a falu zsidóságától kaptak.

Miután a németek megszállták Magyarországot, megkezdődött a pusztítás. Két héten belül kiirtották Szamosveresmart zsidóságát. A Szatmári gettóból Auschwitzba deportálták. A 41 lélekből csak 5 zsidó tért vissza.

Szamosveresmart lakóinak névsora

	deportált	*visszatért*
Frank Jákov	3	–
Frank Áron	2	–
Frank Lajos	3	–
Izrael Zalman	2	–
Izrael Smuel	3	–
Izrael Efraim	1	–
Izrael Áron	3	–
Izrael Berta	4	1
Simon Leopold	5	1
Deutsch Zalman	6	–
Stein	6	2
Krausz Péter	3	1

években a hitközség vezetői között volt dr. Gál Sándor, orvos és dr. Goldstein Ármin, ügyvéd.

A cionista mozgalom 1926-ban kezdődött, mikor megalakult az Aviva-Bariszia ifjúsági szervezet. Különösen aktív volt az Aviva leánycsoportja, amelyet "Mirjam"-nak hívtak. E csoport kiemelkedő tagjai voltak: Herskovits Irén, Mózes Rózsi, Lázár Lili és Lázár Erzsi. Megemlítésre méltó az a jótékonysági tea-délután, amelyet a lányok az úttörő-mozgalom hachsara-telepe számára rendeztek 1926 október 2-án, és amelyen 900 lei gyűlt össze. A mozgalom azonban nagyon ingatag lábakon állt, egészen 1930-ig, amikor valamennyire megszilárdultak az alapok. A három cionista központ a "Hánoár Hámizráchi", a Wizo nőegylet és a Bariszia szervezet volt. Erdély legtöbb városától eltérően, Somkúton sem a chászidok, sem az ortodoxok nem ellenezték a cionista mozgalmakat. Sőt, az utóbbiak még részt is vettek egy, a "Hánoár Hácioni" által szervezett kultúrális rendezvényen 1935-ben. A következő adatok érzékeltetik a somkúti cionista mozgalom ingadozását: 1933-ban 7 sekálimet adttak el, 1934-ben 36-ot, 1935-ben 84-et, 1936-ban 42-t, 1938-ban 38-at és 1939-ben 67-et (Bariszia 42-t, Mizráchi 25-öt).

Sajnos nincsenek részletes adataink a Vészkorszak napjairól Somkúton, az azt megelőző eseményekről, vagy az 1944-es deportálásokról. A somkúti zsidók, mint a többi, Nagybánya, Somkút és Monostor körzetéhez tartozó falusi zsidók, a borpataki gettóba kerültek. Innen hurcolták őket Auschwitzba, ahol legtöbbjüket meggyilkolták. A Vészkorszak után összegyűlt Somkúton egy 200 fős, túlélőkből álló csoport, sokan közülük nem is idevalósiak. Megpróbáltak valamilyen közösségi életet folytatni, de nagyon hamar mindenki elhagyta a helységet, sokan közülük Izraelbe alijáztak. Ma egyetlen zsidó él Somkúton. A somkúti és a hozzátartozó területek rabbinátusaihoz mintegy harminc falu tartozott. Egynéhányan közülük voltak közösségi intézmények, a hitközség igényeit kielégítendő. Néhol volt sakter, aki más vallásos feladatokat is végzett, voltak itt-ott kisebb zsinagógák, ahol közösen tudtak imádkozni, vagy rendszeresen, vagy csak alkalmanként. Néhány faluban volt zsidó temető is, ahova a szomszédos falvak halottjait temették. Itt most felsoroljuk ezeket a kis falvakat, a bennük élő zsidók száma szerint az 1930 évi népszámlálás adatai alapján. (zárójelben a zsidók száma minden falu neve után):

1. Miresul Mare (71)
2. Hideaga (59)
3. Remetea (51)
4. Sãgãlãseni (39)
5. Berchez (36)
6. Bucimi (35)
7. Mogosesti (29)
8. Coltîrea (29)
9. Satulung (28)
10. Fintesul Mic (19)
11. Varaiu (18)
12. Gaura (17)
13. Curtuisul Mare
14. Fersig (15)
15. Pribilesti (13)
16. Berchezoaia (12)
17. Fintesul Mare (12)
18. Danesti (12)
19. Ciolt (12)
20. Ladara (11)
21. Remeti (11)
22. Prisloti (10)
23. Culcea (8)
24. Lucãcesti (6)
25. Vãleni (6)
26. Arieul de Pãdure (6)
27. Fericea (4)
28. Tulghies (16)
29. Buteasa (2)
30. Durua (2)
31. Stejerã (2)

Szpinkára. Elkötelezett hászid volt, könyvet írt "Szmichát Noflim" címmel. Ez a könyv az ember saját magának, illetve, közvetlen mindennapi környezetének vizsgálatáról szól, azzal a céllal, hogy általános erkölcsi és eszmei tanításokat vonjon le. A könyv héber és jiddis nyelven is megjelent, összesen több, mint húszezres példányszámban, több kiadásban, mindegyikben kis változásokkal. A környéken a legelterjedtebb könyv lett abban az időben, megnyerő stílusa és könnyen olvashatósága miatt.

Az 1880-as években a zsidók új gazdasági területekre törtek be Somkúton. Építettek egy ecet-és oljagyárat, valamint több malmot. Foglalkoztak terménykereskedelemmel, gyümölcsexporttal, valamint a piac szinte minden ágazatában nagy-, illetve kiskereskedelemmel. Az iparban és a szolgáltató ágazatokban is sok zsidó dolgozott. Az 1920-as évek végén megjelent Magyar-Zsidó Lexikon szerint a somkúti hitközség foglalkozási megoszlása a következő volt: 3 nagykereskedő, 15 földtulajdonos, 40 kiskereskedő, 7 ügyvéd, 3 orvos, 20 magántisztviselő, 50 mesterember, 20 kétkezi munkás. A hitközség élén Weiss Cvi Sámuel állt, a Chevrá Kádisának Novi Izidor volt a vezetője, a Talmud-Tóra igazgatója pedig Herskovits Sámuel volt. A jótékonysági nőegylet Mózes Sándorné vezetésével működött.

Weiss Cvi Sámuel fontos és elismert családból származott, ő maga is nagy Tóra-tudós volt. A szpinkai rabbi, Weiss Jichák Ájzik unokatestvére volt. A szatmáriak és a szpinkaiak közötti nagy vitáknak aktív részese volt. Egy könyvet is írt "Szfát Háemet" (Az igazság nyelve) címmel, amikor Taitelbaum Joel lett Szatmár rabbija, annak ellenére, hogy nagyon sokan a város zsidó lakosai közül ellenezték ezt a választást. Ebben a könyvben Weiss Cvi Sámuel a halacha alapján ellenzi Taitelbaum rabbi megválasztását, s teszi mindezt a halachikus irodalomban való meghökkentő jártassággal, valamint nagyon éles, határozott, vitához illő stílusban. Egy évvel ezután megjelent Somkúton a "Transilvanische Jiddische Zeitung" jiddis nyelven, amely a szatmári rabbi megválasztásának ellenzőinek szócsöve lett. Az újság kiadásához építettek egy különleges nyomdát, ahol héber betűkkel nyomtattak. A legtöbb cikket Weiss Cvi Sámuel rabbi írta, szinte kizárólag abban a témakörben, amely érdekében az újság megalapult. Néhány korabeli rabbi válaszolt eme cikkekre, amely válaszok érintették néha a somkúti kehila aktuális ügyeit.

Hailperin-Halpert Áron Cvi rabbinak volt egy jesivája Somkúton, amelyben több tíz tanuló tanult. A jesiva vezetésében segített neki két veje, Müller Jichák Lévi és Ruttner Jeházkel. Az előbbi a petrozsini Müller Aser Ansil fia volt, aki 1930 körül vette feleségül Hailperin-Halport Áron Cvi lányát. 1935 nyarán a rabbi kinevezte vejét Nagynyíres (Miresul Mare) kis hitközségének rabbijává, amely helység már nem tartozott az ő fennhatósága alá. A Második Világháború kitörésekor Müller Jichákot megválasztották Déva rabbijává és így megmenekült az észak-erdélyi zsidók szomorú sorsától. A Vészkorszak után a temesvári ortodox hitközség rabbija lett. Az ötvenes években alijázott Izraelbe, s Kyriat Binjamin (Kyriat Prusztig) rabbija lett.

Hailperin-Halpert rabbi másik vejét, Ruttner Jeházkelt 1939-ben nevezte ki helyettesének. Ruttner átélte a Vészkorszak borzalmait, majd egy kis ideig Somkút rabbija lett. Izraelbe alijázása után Haifa "Achuza" nevű kerületének lett a rabbija. Később Brooklynban volt rabbi.

Somkút hitközsége nagy részében tipikus ortodox hitközség volt. Majdnem minden gyerek a Talmud-Tórában tanult, ahol öt tanító tanította a Tórát. A kötelező oktatási törvénynek is eleget tettek a gyerekek, a városi iskolában. 1936-ban felújították és megnagyobbították a régi zsinagógát, amely 70 évvel azelőtt épült. A somkúti zsidók többsége vallásos volt, és szigorúan őrizték a hagyományokat. Majdnem mindannyian a jiddist tartották anyanyelvüknek. Az 1930 évi népszámláláson a 799 zsidó közül 753 jiddisül beszélőt számláltak. A harmincas

NAGYSOMKÚT HITKÖZSÉGE

Mintegy 30 km-re Nagybányától déli irányban terül el egy kisváros, Somkút (románul: Somcuta Mare, magyarul: Nagysomkút). 1876-ig Somkút annak a Kővár megyének volt a megyeszékhelye, amely azóta már megszűnt önálló megyének lenni, mivel hozzácsatolták a szomszédos megyékhez. Az 1725 évi zsidó népszámláláson az illetékesek azt állapították meg, hogy Kővár megyében nincsenek zsidók. Az első zsidók valószínűleg Galiciából érkeztek ide, a XIX. sz. elején. A város, valójában az egész megye Teleki Sándor gróf tulajdonában volt, akinek a kastélya még mindig áll. Teleki gróf nagyon sok embert foglalkoztatott hatalmas birtokán; néhányat mint a bérlők felügyelője, voltak terménykereskedők, borfőzők, szeráffőzők, akik mindannyian a gróf patronizmusát élvezték.

Miután a zsidók száma folyamatosan nőtt, 1828-ban már elérték azt a számot, amely elegendő volt egy kehila megalapítására. 1852-ben megalakult a Chevrá Kádisá, és még ugyanebben az évben az első héder is megkezdte működését. 1862-ben kezdték el építeni a zsinagógát, amely kb. három évvel ezután lett kész. Amint a zsinagóga elkezdte működését, éles vita tört ki az ülőhelyeket megvásárlók között, mivel maradt egypár hely a férfiak helyei közül és a női karzaton is, amelyekről nem tudták eldönteni, hogy kihez tartoznak. A város rabbija nagy tudós rabbikat kért fel, hogy döntsenek az ügyben. Miután meghozták a döntést, a vita – úgy tűnik – elcsendesült.

A rabbik válaszukat eljuttatták Somkút első rabbijának, Keller Azriel Ajziknak, aki 44 éven keresztül volt a város rabbija (1860-1903). Erdély egyik legnagyobb és legfontosabb rabbijának számított. Az említett döntésen kívül a rabbi, munkássága alatt sok más választ is kapott, mindegyikkel nagy hozzáértéssel és magas szinten foglalkozott. A válaszadók között voltak: a preszburgi rabbi, Szofer Benjamin Sámuel Ávrahám, a szigeti rabbi, Taitelbaum Jekutiel Jehuda és a kolozsvári rabbinátus főbírája, Glansner Mose Sámuel. A legtöbb válaszban a somkúti közösség aktuális problémájairól volt szó. A somkúti rabbi leginkább Dés rabbijával volt szoros kapcsolatban, Panett Menachem Mendellel, aki a fenti válaszon kívül még nagyon sok választ küldött neki, amelyek szintén a helyi kérdésekkel foglalkoznak.

A kehila megállíthatatlanul fejlődött és növekedett. A század elején 528 főből állt, 1920-ban pedig már 858 főből. 1930-ban 799 főre esett vissza a zsidók száma, de 1941-ben már 897 főt számláltak. Átlagban a zsidók száma 27-28%-ot tett ki a város össznépességéből, amely legnagyobb részében román nemzetiségű volt.

Keller Azriél Ajzik halála után (1903 tisri hónap 29. napján) Keller Áron Cvi-t választották meg az új rabbinak, aki 1860-ban született. Halála napjáig, 1928 ijár hónap 2-ig ő volt Somkút rabbija. Keller Áron Cvi munkássága alatt nagyon sok változás történt Somkúton a zsidóság körében. A kehila megalapítói és az őket követő generáció is askenáziak voltak, és askenázi formában imádkoztak is, de azoknak a száma, akik a hászidizmust választották életformának, és a szefárdi-chászidi formát az imádkozáshoz, egyre nőtt. A hitközség egyik tagja egy udvaros épületet adományozott a chászidoknak, hogy ott fel tudják állítani saját zsinagógájukat. S valóban, a század elején megkezdte működését a chászid zsinagóga, 80-100 ülőhellyel. A húszas években nyílt egy újabb hászid zsinagóga, minek folytán éles vita tört ki a chászidok között.

A fontos somkúti személyiségek közül meg kell említenünk Weinberger Jichák Avigdor nevét, aki etrogkereskedőként dolgozott az ország egész területén. Munkája miatt minden évben néhány hónapot Triesztben kelett töltenie. A szpinkai Weiss Joszef-Májer rabbi hászidjai közé tartozott, 1902-ben át is költözött

EMLÉK KŐ AZ ELPUSZTITOTT NAGYSOMKÚTI ZSIDÓSÁGÁNAK
מצבה לזכר יהודי שומקוט שהושמדו בשואה

Wargyas József (Joszef)

Községi jegyző, a Postarét utcában lakott. Mint zsidó jegyzőt nyugdíjazták az 1930-as években. Kellemes, jóravaló családnak ismerték. A fiúk, Zoli és Ernő a Hásomér Hácáir cionista szervezet tagjai voltak. 1944-ben a családot gettózták és deportálták. József és felesége, Matild, Tibor fia és felesége, Bibi a Vészkorszak áldozatai lettek. Zoli és Ernő visszatértek, családot alapítottak, alijáztak, és ma mindkét család Netanián él.

Viktor Lajos

Kovács, a Berthelott utcában lakott. 1944-ben az egész családot, Lajost, Margitot, Emánuelt és Mindut gettózták, majd deportálták, egyikük sem tért vissza.

Vértes Sándor

Gyógyszerész, 54 éves korában lett a Vészkorszak áldozata.

Weiss Lázár

Fiákeres volt. Feleségével, Ilkával együtt a Vészkorszak áldozatai lettek.

Weiss Jakab

Lázár fia, apja nyomdokait követve ő is fiákeres lett. A Hatvan utcában laktak. Jakabot munkaszolgákatra vitték, családját pedig, Szerént, Helént és Arankát gettózták és deportálták. Egyikük sem jött vissza.

dr. Weissner Ferenc

Fogorvos, a Szatmár utcában volt a rendelője. Szinetár Rezsi rokonságához tartozott. Kellemes, jóravaló, közismert ember volt. Ferit, feleségét és Lulu lányukat gettózták, majd deportálták.Mindannyian a Vészkorszak áldozatai lettek.

Wertheimer Herman

A Delta fűrész üzemek egyik tulajdonosa volt. Az egész család cionista érzelmű volt. Hegedűművész fia igéretes karrier előtt állt, őket is gettózták és deportálták anyjával, Matilddal, Hermannal és Laci fiával együtt. Az egész család a Vészkorszak áldozata lett.

Weiss Kálmán

Kereskedő, a Vár utcában lakott. Cionista nézetei közismertek voltak. Kálmánt feleségével, Helénnel és 7 éves Ári fiukkal együtt gettózták és deportálták. (Frank Aranka rokonai voltak)

Weiss Majsi

Fűszerkereskedő, a Főtéren volt az üzlete és a Lakatos utca mellett lakott. Vallásos, csendes, jóravaló embernek ismerték. Többször majdnem csődbe ment, mert soha nem tudott nemet mondani, ha segítséget kértek tőle. A nyolctagú családot gettózták, deportálták és nem tértek vissza többé. Mindu leányuk tért vissza egyedül, alijázott, férjhez ment és ma Tel-Avivban él özvegyen, egy fiával.

Weiss Mór

Varrógépüzlete volt a Főtéren, lakása pedig a Szatmár utcában. Kellemes, jóravaló askenázi család volt. Malvin feleségével együtt 1944-ben gettózták, majd deportálták és többé nem tértek vissza. Fia, dr. Weiss Jenő túlélte ugyan a háborút, de a magával hozott betegsége hamar elvitte őt is az élők sorából.

Weiss Herman

Mór fia, családja, Matild és Laci is a Vészkorszak áldozatai lettek.

Weiss Sándor

Fakitermelő. Kellemes, jóravaló ember volt. Felesége a Wizo nőegylet tagja volt. A négytagú családot gettózták, deportálták, a szülők a haláltábor áldozatai lettek. Leányuk visszatért, alijázott. Az 1960-as években Tel-Avivban távozott el az élők sorából.

Feleségét, Ilkát is deportálták, egyikük sem tért vissza.

Weiss Jakab

Kereskedő, a Hatvan utcában lakott. Szerénával, feleségével és lányaival, Helénnel és Arankával együtt deportálták őket. Egyikük sem tért vissza Auschwitzból.

Wiessel Áron

Kereskedő, az Erdélyi utcában lakott. Csendes, jóravaló embernek ismerték. Jól menő üzlete volt. Igazi vallásos nézetei alapján Laufer Dávid rabbi köreihez tartozott. Közkedvelt felesége, Vilma, fia, Simson és két ikerlánya, Máchle és Bátséva – mindannyian Auschwitz martalékai lettek.

Weiss Kálmán

Kereskedő, Frank Matyó és Aranka sógora. Kálmánt, feleségét, Helént és fiát, Árit 1944-ben gettózták majd deportálták. Ez a család is Auschwitz áldozata lett.

Wallerstein Samu

Gyümölcskereskedő, a Vár utcában lakott. Közszeretetnek örvendett a falusi földművesek között, már a termés előtt előleget adott a szilvára, a dióra az almára. Sajnos Eszti feleségét és Izidor fiát is gettózták, majd deportálták. Mindannyian ott lelték halálukat.

Weiss Ferenc

A Bercsényi utcában lakott, a Phőnix R.T.-nél volt tisztviselő. Feleségének elismert, komoly kölcsönkönyvtára volt. Mindketten közismertek voltak Nagybányán. Ōket is gettózták, majd deportálták, ahonnan többé nem tértek vissza.

Weissglaz Ármin

Üveges, a Főtéren volt az üzlete, amely a legszélesebb választékkal rendelkezett Nagybányán. Nála tanulta ki az üvegszakmát Simon Simi és Grünfeld Hersu. Weissglaz Ármin, felesége és Ernő fiuk is Auschwitzban vesztette életét.

Weinstock Jecheszkel

Jólmenő bodegája , amely a Főtéren volt, biztosította a család megélhetését. Sajnos nem tudjuk a családtagok neveit és azt sem, hogy hányan voltak pontosan. A nagy családból majdnem mindannyian a Vészkorszak áldozatai lettek. Slajmi és Gerson, akik visszajöttek, ma Amerikában élnek.

Weiss Sámuel

Borbély, a Kispiacon, majd később, a magyarok idején a Szatmár utcában volt az üzlete. Nagybányán egy időben egyedüli borbély volt. Stössel Árpád sógora volt, közkedvelt ember, nagy baráti körrel. Gyermekei a cionista Hásomér, majd a Hásomér Hácáir tagjai voltak. Öcsi fiuk Szovjetunióba ment és ott vészelte át a Vészkorszakot. 1944-ben Sámuelt, feleségét, Reginát és a gyerekeket, Leát és Évát gettózták és deportálták. A szülők nem tértek vissza. A két lány visszatért és alijáztak. Lea Neseren, Éva Jeruzsálemben lakik a lányával. Öcsi a családjával visszatért Nagybányára és onnan alijáztak feleségével és leányaival együtt Haifára. 1991 júniusában ragadta el közülünk hosszadalmas és fájdalmas betegsége.

Weiss József

Férfiszabó, A Kispiacon volt az üzlete. Jóravaló, kedves családnak ismerték őket. Egy időben a Chevrá Kádisá gondnoka volt. 1944-ben Józsi bácsit, feleségét, Bertát és lányukat, Bellát gettózták, majd deportálták. Mindannyian Auschwitz martalékai lettek.

Walter József

Terménykereskedő, a Kispiacon volt az üzlete. Sógora volt Fried Józsinak. E kellemes, jóravaló család a Gellért utcában lakott. 1944-ben a cslaládot gettózták és deportálták. Az anya, Frida és fia, Mendel nem tértek vissza. Józsi túlélte a háborút és újranősült.

Róza és Mira lányuk nem tért vissza. Klári, Ávrám és Cvi gyermekeik visszatértük után azonnal alijáztak.

Klári és Ávrám családjaikkal ma Haifán élnek. Cvi is családot alapított, Askelonban laktak. Miután visszatért, újra részt vett a cionista munkában Ackermann Béla mellett, akinek a csoportjában volt azelőtt is. Alijázása után az izraeli hadseregben szolgált, ahonnan őrnagyi ranggal ment nyugdíjba. Többször emlegette, hogy a cionista nevelés és öntudata vezette őt egész életében. (Minden évben részt vett a nagybányai ázkárán.) 1986-ban önként jelentkezett a nagybányai szervezet munkájára, sajnos azonban sokat ígérő elképzeléseit nem tudta keresztülvinni, mert szívinfarktusa elvitte közülünk. Felesége, fia és testvérei elkísértük utolsó útjára Askelonban.

Dr. Troplovits Imre

Ügyvéd; irodája és lakása a Magyar utcában volt. Azt tartották, hogy a román uralom alatt a magyar pártnak volt jogi képviselője. Jólmenő irodáját 1943-ban átadta egy magyar jogásznak. Őt, feleségét és Kató leányát gettózták, majd Auschwitzba vitték. Egyikük sem tért vissza.

Taub Bertalan

A Kossuth Lajos úton lakott. A Kereskedelmi Bank egyik tisztviselője volt. Megválasztották a nagybányai imaház díszelnökének is. Feleségét, Dominus Cipórát és őt magát élemedett korukban gettózták majd vitték Auschwitzba. Mindketten ott végezték be életüket.

Tevjovits Blanka

9 éves Mari és 6 éves Erna lányával ők is a haláltáborok martalékai lettek.

Teitelbaum Jenő (Jenci)

Divatáru-kereskedő. Kardos Jenő alkalmazottja volt, nála tanulta ki a szakmát. E családnak mindkét részről nagy baráti társasága volt. Jenci a Mizráchi, felesége, Grünfeld Ilonka a Hásomér szervezet tagja volt. 1943-ban Jencit munkaszolgálatra viszik, 1944-ben Ilonkát és a 4 éves fiát Sulemet gettózták, majd Auschwitzba deportálták, ahonnan többé nem jönnek vissza.

Jenő a háború után feleségül veszi Grün Babát. Később a család Jenci, Baba és Cvi alijáznak Izraelbe, most Rishon Lezyonba élnek.

Tevjovits Cháná

A négytagú család a Bercsényi utcában lakott. Őket is deportálták, Cháná, Herman és Alice a Vészkorszak áldozatai lettek. Zoli visszatért, megnősült, Cipruson keresztül érkeztek Izraelbe és Petach-Tikván telepedtek le. Az 1980-as években Tévet (Tevjovits) Zálmán (Zoli) hosszú betegség után meghalt. Felesége és két fia ma is Petach-Tikván laknak.

Tevjovits Zseni

Családja a vasútállomás közelében lakott. Smilu és Ernő fiai a Hásomér tagjai voltak. Mindkét fiút munkaszolgálatra viszik, 1944-ben pedig Zsenit és lányát, Jolánt gettózzák, majd deportálják. A családból csak Ernő élte túl a Vészkorszakot, aki megnősült, majd feleségével Amerikába emigrált.

Vadász István

A Bercsényi utcában lakott. A Phőnix R.T.-ben dolgozott, mint tisztviselő, valamint a Phőnix futball csapatának volt ügyvezető elnöke. Feleségével és gyermekeivel- Ibolyával és Ivánnal- együtt deportálták őt is. Mindannyian Auschwitzban pusztultak el.

Weiss Ernő

Kereskedő, a Tótfalusi Kismiklós utcában lakott. Sógora volt Fischer Sanyinak. Gyerekük nem volt, feleségével, Fischer Bellával együtt gettózták, később deportálták őket. Auschwitzban lelték halálukat.

Weiss Lázár

Fiákeres, a Hatvan utcában lakott.

Smilovits József

Szabó. A Híd utcában lakott, konfekcióüzlete is ott volt. Széleskörű ismeretségnek örvendett, különösen a bányászok körében, akik biztosították, hogy üzlete mindig sikeres, jólmenő üzlet legyen. Szeretett segíteni, ha kellett. Felesége Pepi, a Wizo és a zsidó nőegylet tagja volt. 1935 körül mint turista, Palesztinába látogatott.

Ez a család is Auschwitzban végezte be életét.

Schwarz Jenő

Kereskedő, Weiss Mose alkalmazottja. A Magyar utcában lakott. Feleségével, Glück Jolánnal, és Dov fiával együtt gettózták őket, majd Auschwitzba kerültek- mind a hárman ott pusztultak.

Sugár Kálmán

Bankigazgató, a Bercsényi úton lakott. Feleségével és Pista fiával együtt gettózták, majd deportálták őket. Közülük senki sem tért vissza.

Somló Ármin

Ügyvéd, a Vár utcában lakott. Irodáját már megalapozta és éppen kezdett volna jól menni, amikor 1944-ben feleségével, Frenkel Bertával együtt gettózták őket. Auscwitzban végezték életüket.

Steinfeld Béla

Gőzmalom tulajdonos, a Híd utca mellett volt a gőzmalma. Csendes, jóravaló embernek ismerték, akit sokan ismertek és szerettek. Családja nem volt, de sok családnak segített. A hitközségnek hosszú időn keresztül oszlopos tagja volt. 1944-ben azonban őt is elérte a vég – a deportálásból nem tért vissza.

Schreiber Izidor

Terményüzlete és lakása a Főtéren volt. Raktárja a nagyállomás mellett, vízimalma Tótfalun és Mocsirán volt. A nagybányai Orth. hitközség elnöke is volt egy ideig, Brach Simon és Hirsch Jakab mellet, ők hárman alkották a hitközség motorját. Schreiber Izidor kellemes megjelenésű ember volt, mindenkinek jó barátja. Felesége is cionista volt, a nőegyletben tevékenykedett.

Az egész családot, a két gyerekkel — Joszival és Ilucival — együtt gettózták és deportálták Auschwitzba, ott vesztették életüket.

Simon Ignác

A család a Gellért utcában lakott, tejárusítással foglalkozott, amely biztosította számukra a megélhetést. Ignácot feleségével, Rózsival együtt gettózták majd deportálták. Két fiuk, Pista és Laci munkaszolgálat teljesítése közben vesztették életüket. E család is a Vészkorszak áldozata lett.

Salamon Jakab

Nagybánya és környéke dohányelosztója volt. Lakása a Főtéren volt. Jóravaló, tisztességes, jómodorú úriember volt. Manci feleségével, Tibi fiával és Zsuzsi lányával 1944-ben gettózták majd Auschwitzba deportálták őket, ahonnan nem tértek vissza.

Salamon Blanka

Női kalapos, a Szatmár utcán volt az üzlete. Lánykori nevén, Tevjovits Blankaként ismerte őt mindenki. Kedves, jóravaló családnak gyermeke, szüleire hasonlított. Binku férjét munkaszolgálatra vitték, később, 1944-ben gyermekeivel, Oszival és Grétivel együtt gettózták, majd Auschwitzba deportálták őket.

Egyedül Binku tért vissza, és miután újra megnősült, alijázott Izraelbe. 1985 óta Jeruzsálemben alussza örök álmát.

Silberman Sámuel

Mézesbábos, a Felsőbányai úton lakott. Szorgalmas, jóravaló embernek ismerték. Gyermekei a cionista Hásomer szervezet tagjai voltak. 1944-ben a hattagú családot gettózták, majd deportálták, ahonnan Sámuel, felesége,

érzelmű családnak ismerték őket. 1943-ban Gyurkát munkaszolgálatra hívják be, de ő Budapestre szökött és ott bújkálva vészelte át a háborút. 1944-ben feleségét, Rezsit és a 8 éves Herman fiukat gettózzák, deportálják, ahonnan nem térnek vissza.

Gyurka a háború után feleségül veszi özv. Lustignét és Amerikába, Washingtonba emigrálnak. Gyurkát 1988-ban egy súlyos betegség viszi el.

Schwartz Márton

A Szatmár utcában lakott, a gimnázium közelében. Vallásos, szorgalmas, csendes embernek ismerték. A nagybányai hitközség Talmud-Tóra részlegén belül tevékenykedett hosszú időn keresztül. 1944-ben a családot gettózzák, majd deportálják Auschwitzba. Márton, felesége, Hádásszá és gyermekei közül Rivka, Ráchel, Reizele valamint Szima a Vészkorszak áldozatai lettek.

Majsi, Jitu és Jidu a háború után alijáztak és Bné-Brakban telepedtek le, Jaszi pedig az USÁ-ba emigrált. Majsi 1987-ben távozott az élők sorából, Rechovoton van eltemetve.

özv. Schwarz Laura

A Lakatos utca mellett, Weiss Majséékal szemben lakott. Gyermekei segítették, Laura semmiben nem szenvedett hiányt. Zoltán fia Brachnál volt alkalmazásban, Laci könyvelő volt. Sanyi (Náftáli) fia a Hásomér Hácáir szervezet segítségével alijázott. A családot 1944-ben gettózták és deportálták, ahonnan Laura, Zoli és Ilus nem tértek vissza többé. Laci visszajött a háború után és Nagybányán 1985-ben távozott az élők sorából. Náftáli 1995-ben, felesége, Eszter 1994-ben haltak meg.

Szőnyi Miklós

A CFR román vasutak ellenőre volt, a Porondos úton lakott. Munkája keretében a szerelvények beérkezésekor személyesen ellenőrizte a vonatkerekek épségét. 1943-ban őt is elbocsájtották az állásából a Numerus Nullus törvény alapján. 1944-ben a családot gettózták és deportálták. Miklós, felesége, Gizi és leányaik, Sasi és Manci Auschwitz martalékaivá váltak.

Schön Icig

Tanító, az Agyagos úton lakott. Felesége, Helén varrónő volt. Mindkettőjüket gettózták és deportálták, ahonnan nem tértek vissza többé.

Schön Ávrám

Fischer Miklós vasüzletében volt alkalmazott, a Széna téren lakott. Közkedvelt, jó embernek ismerték, nagy baráti köre volt. Felesége, Eszter és lányai, Szerén és Chájá a Vészorszak áldozatai lettek.

Ávrám a háború után újra családot alapított és Rechovoton élt 1992-ig. Családja ma is Rechovoton él.

Schleisinger Lenke

A Liget mellett volt a lakása, ahol a nyári idényben sokan tartózkodtak, kedvenc találkozóhelye volt ez a nagybányaiaknak. Közismert, kellemes család volt. A Veresvíz utcában laktak. Lenke és három gyermeke, Fáni, Márton és Ferenc a haláltábor áldozatai lettek. Apjuk túlélte a háborút, de nem sokkal ezután ő is eltávozott az élők sorából. Visszatért Sanyi, ma Nagybányán él.

Schleisinger Ignác

Üveges, a Veresvíz utcában lakott, nőtlen ember volt. 55 éves korában deportálták, ő is a Vészkorszak áldozata lett.

Schwartz Samu

Palás; egyedüli kereskedő, illetve raktáros e szakmában. Mindenkinek ismerőse, jóravaló ember. Egy időben az iparosok imaházának, a "Jád Hárucim"-nak volt az elnöke. Ilus leánya az Aviva cionista szervezet tagja volt. 1944-ben őket is deportálták Auschwitzba, ott végezték be életüket.

1944-ben Mártont feleségével, Ellával és gyermekeivel, Elzával és Bellával együtt gettózták, deportálták és többé nem tértek vissza.

Stern Sándor

Jegyző. Hattagú családját is deportálták. Név szerint Miriamot, Sándor 74 éves édesanyját, Margitot, Sándor feleségét, valamint a gyerekeiket Adélt, Évát és Tibort is magának követelte Auschwitz.

Szinetár Jenő

Textilüzlete a Kispiacon volt és ott is lakott. Kellemes, szolíd családnak ismerték őket. 1944-ben feleségével és Regina leányukkal együtt gettózták, majd deportálták őket. Ők is a haláltábor áldozatai lettek.

Szinetár Samu

Feleségével, Rózsival és lányával, Sárival együtt lettek Auschwitz martalékaivá.

Salamon Dezső

Bádogos, a Szatmár utcában volt a műhelye. Emma feleségével Auschwitzba deportálták, többé nem tértek vissza.

Salamon Jona

Tisztviselő, a Gróf Teleki úton lakott. 1944-ben Jonát, Idát és Józsefet gettózták, majd deportálták. Salamon Ernő emlékezik meg róluk.

Salamon Hersu

Fakereskedő, a Mikszáth Kálmán utcában lakott. 1944-ben Hersut, feleségét, a lányukat, Idát és a fiukat, Andort is elvitték Auschwitzba, ahonnan nem jöttek vissza többé. E neveket Frenkel László küldte Nagybányáról.

Salamon Móric

Gazdálkodó, a Rák utcában lakott. A Lőv és a Hirsch családokkal állt rokonságban. Családja igazi askenázi zsidó család volt. Minden arra járót nyitott ajtó fogadta a Salamon család házában. Házukban jól megfért egymás mellett a "Méir-Báál-háNesz" persely és a KKL kék-fehér perselye.

1944-ben Móricot, Málcsit a feleségét és két gyereküket, Jucit és Sanyit gettózták, majd Auschwitzba hurcolták őket. A szülők ott lelték halálukat, a két gyerek visszatért. Juci alijázott, Tel-Avivban élt egészen a 60-as évekig, Sanyi pedig Braziliában telepedett le, 1994-ben halt meg. Juci családjáról sajnos semmit nem tudunk. Sanyi családja Braziliában él.

Singer Ignác

Textiles, a Bercsényi utcában lakott, a Sesták patika udvarában. Askenázi, vallásos, kedves, közismert ember volt. 1944-ben Ruchel feleségével gettózták őket, majd ők is Auschwitzban haltak meg. Fiuk, Mordecháj feleségével és két kislányával egy román családnál bújkálva vészelték át a háborút. Ezután alijáztak és Bné— Brákban élnek.

(A család megmenekülésének története a Vészkorszakkal részletesebben foglakozó fejezetben van megírva.)

Schlesinger Jenő

Fűszerkereskedő, a Veresvízi úton lakott. Vallásos szefárd, hithű zsidó volt, segített a szefárd zsinagóga felépítésében is. Gyermekei is közismertek voltak. 1944-ben a családot deportálták. A szülők és egy fiuk nem tértek vissza. A másik négy fiú túlélte a háborút, ma családjaikkal Brooklynban élnek.

Schwarz Sándor

Rado Andor főtéri cipőüzletének üzletvezetője. Kellemes ember volt, kiterjedt baráti körrel. 1944-ben Margit feleségével és 10 éves Anikó lányával gettózták, majd deportálták. Egyikük sem tért vissza.

Schwarz György

Birkózóedző, a Porondos úton lakott, nem messze a Szőnyi családtól. Felesége, Klein Erzsi varrónő volt. Szimpatikus, cionista

munkaszolgálatra. 1944-ben a héttagú családot — a két szülőt, Mindut, Masát, Lájbist, Sárit és Ruchit — gettózzák. Sternné a gettóban beteg lett, onnan átvitték a zsinagógába, amit ideiglenes kórházzá alakítottak át. Itt hunyt el Svies napján és a nagybányai temetőben temették el.

Lájbis, Sári és Ruchi élik csak túl a háborút, családot alapítanak és mindannyian alijáznak Izraelbe. Sári 1984-ben, Lájbis 1993-ban távoztak el az élők sorából. Mikor e sorokat írjuk csak Pollák Ruchi él, családjával Rámlén. Sári családja Netanián él, Lájbisé Kfár Szábán, Naftali rabbi családja pedig Bnei-Brakban.

dr. Saródi Farkas

Ügyvéd, a Magyar utcában volt az irodája és a lakása is. Elismert ügyvédi munkája mellett minden szabadidejét a nagybányai hitközségnek szentelte. Ő volt a hitközség utolsó elnöke, Brach Simon után.

1944-ben a családot gettózták, majd deportálták. A szülők nem tértek vissza többé. A fiaik, Laci és Ottó hazajöttek. Ottó Nagybányán él a családjával, s apja nyomdokait követve a hitközségben tevékenykedik. Laci a családjával alijázott, Párdesz Chanán laknak.

Sípos Dezső

Mérnök, 1943-ig a CFR-nél és a MÁV-nál (vasúttársaságok) dolgozott. 1943-ban a Numerus Nullus törvény alapján betiltották további működését. 1944-ben Steinfeld Margit feleségével és Gyuri fiukkal együtt gettózzák őket. A szülők mindketten Auschwitz áldozatai lettek. Gyuri hazajött, ma családjával Nagybányán lakik.

Simon Ármin

Terménykereskedő, a Kispiacon volt az üzlete. A mocsirai Simon család rokona volt. E jóravaló család sem menekülhetett meg, Ármin, Ilonka, és a 3 éves Évi is a Vészkorszak áldozatai lettek.

Simon Menyhért

Neve közismert volt, mert ő intézte el az összes bürokratikus intéznivalókat a turista-útlevelek kiváltásához 1930-33-ban, mikor sok zsidó fiatal látogatott Palesztinába. 1944-ben feleségét, Sárit, gyermekeit, Olgát, Erzsit, Juditot, Jenőt és az apát, Menyhértet is gettózták, majd deportálták. Közülük senki sem tért vissza a háború után.

dr. Simon Gyula (Gyuszi)

Ügyvéd. Felesége Herskovits Gizi. Gyuszi sógora volt Katz Anti és Kendi Tibi. E házaspárt is gettózták, majd deportálták.

Simon Jolánda

Erika leányával együtt ők is a Vészkorszak áldozatai lettek.

Sicherman Adolf

A Lakatos utcában lakott a család. Fiuk, Sanyi a Phőnix üzemek tisztviselője volt. Adolf bácsi nyugdíjba menetele után egy ideig a hitközség vagyonkezelője volt. E megbecsült és közkedvelt családot is deportálták, Adolf bácsi, Anna néni, Lili és Sándor is mindannyian Auschwitz martalékaivá váltak.

Smilovits Vili

Órás, felesége Berger Helén. Ismert, jóravaló, cionista érzelmű család volt. Vilit munkaszolgálatra vitték, 1944-ben pedig Helént kisgyerekeivel, Marikával és Sanyival Auschwitzba deportálták, ahonnan nem jöttek vissza. Vili túlélte a háborút, feleségül vette Berger Ilonát. Később alijáztak, Haifán éltek. Vili és Janki öccse 1979-ben, Ilona 1986-ban távoztak az élők soraiból.

Stern Márton

Fűszer- és italkereskedése volt a Libamező és a kereszthegyi bánya közelében. Szorgalmas, ügyes kereskedő volt. Rokonsági körébe tartozott a Walter és a Wargyas család.

Rozenfeld Márton

Szabó, a Bercsényi úton lakott. Rendes, jóravaló, kellemes családja volt. Sanyi fia is a szabó szakmát tanulta ki. Először őt hívták be munkaszolgálatra, majd 1944-ben Mártont és feleségét, Leát, valamint lányukat, Roth Mati volt feleségét gettózták, és deportálták. Egyedül a legkisebb fiú, Roska élte túl a Vészkorszakot, aki ma Amerikában él.

Roth Jakab

Textilkereskedő, az Erdélyi úton lakott, üzlete a Kispiacon volt. A Kron család rokonságához tartozott, akik szintén a textilszakmában dolgoztak. 1943-ban Jakabot munkaszolgálatra viszik, 1944-ben pedig a család többi tagját, Helént, Berit, Editet és Iciget gettózták és többé nem jöttek vissza. Magda, Dorka és Piri visszajöttek a haláltáborból. Magda Amerikában él, Dorka Nagybányán. Piri 1982-ben tért örök nyugovóra Nagybányán. Mind a hárman a Hásomér tagjai voltak.

Roth Bébi

Tisztviselő, Felső-Bányáról került Nagybányára, mint fiatal fiú. A C.S.B. focicsapatában játszott. Őt is deportálták, a Vészkorszak áldozata lett.

Roth Ferenc

Bazáros, a Mély utcában lakott. a Felsőbányai út közelében. Jóravaló családnak ismerték őket. Ferenc, felesége, Zseni és fiuk, Sanyi nem tértek vissza Auschwitzból. Visszatért Szárá és húga, Majsi. Szárá Tel-Avivban lakik, Majsi Netanián. Jóska, aki szintén túlélte a háborút, 1979 óta alussza örök álmát Kidron mosávban. Megemlítésre méltó, hogy mind az öt testvér a Hásomér Hácáir szervezet tagja volt.

Stark Sándor

Szabó, később pedig Béla fiával közösen textilkereskedést nyitottak a Felsőbányai úton. A gyerekek a cionista szervezetekben aktivizáltak. Miki a Mizráchiban, Béla és Erzsi a Hánoár Hácioniban.

Miklóst 1943-ban a Donhoz viszik és onnan nem tér vissza. 1944-ben a családot gettózzák, majd deportálják. A szülők, Sándor és Szerén ott vesztik életüket. Lili leányuk Brassóban éli át a háborút, Béla és Erzsi is visszatér, családot alapítanak és alijáznak Izraelbe 1957-ben. Lili is alijázik férjével, Szlecsán Lajossal és gyermekükkel. Lili 1989-ben, férje pedig 1990-ben hunytak el. Béla 1980 óta alussza örök álmát Rechovoton.

Stössel Árpád

Ügynök, a Szatmár utcában lakott. Ügyes, élelmes, szimpatikus, segítőkész embernek ismerték. Többek között a román hadseregnek volt élelemszállítója. Joli, az anya a Wizo tagja volt, Vica pedig a Hásomérben aktivizált. 1944-ben a magyarok idején a családot gettózzák, majd deportálják. Árpád és felesége, Goldstein Joli is a Vészkorszak áldozatai lettek. Gyermekeik, Pista és Vica visszatértek, Pista később doktorál, elköltöznek Temesvárról Németországba, Áchenbe. Árpád özvegy anyját idős korban deportálják Auschwitzba a családdal együtt. Ő sem kerülhette el gyermekei sorsát.

Stober Ájzik

Feleségével, Magdával együtt ők is a Vészkorszak áldozatai lettek. Farkas Sári emlékezik meg róluk

Stern Salamon

Iparos, a Kígyó utcában lakott. Az 1930-as években Májer Milán fakitermelőnél dolgozott. Kedves, szolíd, askenázi hithű zsidó ember volt. Gyermekei is ismertek voltak. Tuli fia a szatmári Rüvel kántornál tanult, és később ő is ismert kántorrá vált. Lányai, akik varrónők voltak, a Hásomér cionista szervezet tagjai voltak. Tuli Szatmáron nősült, ott is maradtak feleségével, Blankával és három gyermekükkel. 1944-ben deportálták őket Auscvwitzba.1943-ban Lájbit besorozzák

deportálták Auschwitzba, ahonnan nem tért vissza többé.

Rozenberg Elek

Valamikor cipőüzem-tulajdonos volt, az üzem a Felső-Bányai úton állt. Béla és Tibi fiai tisztviselők voltak, míg 1942-ben munkaszolgálatra nem vitték őket. Eleket és feleségét 1944-ben gettózták, majd deportálták és többé nem tértek vissza. Olga lányuk Bukarestben vészelte át a háborút, ma Kanadában él férjével.

Rozenfeld Ignác

Fűszerkereskedő, ("mákólet"-tulajdonos). Weiss Mosével közös üzletük a Főtéren volt. Hani feleségével együtt deportálták őket Auschwitzba. Többé nem tértek vissza.

Roth Jenő

60 éves, egyedülálló ember volt, a Porondos utcában lakott. Frenkel Zoli által emlékezünk meg arról, hogy ő is a Vészkorszak áldozata lett.

Roth Ernő

Tisztviselő, a Veresvíz úton lakott. Rozenberg Olga sógora volt. Miriam feleségével és 5 éves Zsófi lányukkal fiatalon kerültek Auschwitzba, ahol ők is a háború áldozataivá váltak.

Roth Zoli

Tisztviselő, a Phőnix üzemeknél volt alkalmazásban. Felesége — Kohn-lány —, a nagybányai Wizo nőegylet aktív tagja volt. Baráti körükben kellemes, jóravaló házaspárnak ismerték őket. Mindketten Auschwitzban végezték be életüket.

Rotschild Zoltán

Deszkaraktárja és a lakása az állomással szemben volt. Csendes, jóravaló családnak ismerték. Főleg a fiatalok körében voltak közismertek, mert a Hásomér szervezet részére díjmentesen rendelkezésre bocsájtott egy helyiséget az 1930-as években. Önzetlen segítőkészsége akkor is megmutatkozott, mikor a Hásomérok chanukai előadására ingyen deszkákat ajánlott fel, a színpad felépítésére. A szüleitől kapott hagyományőrző zsidó nevelést saját házában is továbbvitte.

Doktor Laci és Józsi fiát munkaszolgálatra hívták 1942-ben. 1943-ban, a németek bejövetele után a magyar rendőrség letartóztatta őt, több nagybányai zsidóval együtt és hosszú tortúrák után Kistarcsára, az internáló táborba vitték őket. Innen deportálták őket Auschwitzba. Zoltán feleségét is gettózták, majd deportálták, ahonnan nem tért vissza többé. Józsi Ukrajnában tűnt el. Laci visszatért, alijázott és Tel-Avivban lakott a családjával 1980-ig, amikor is eltávozott az élők sorából.

Rozenberg Jenő

Spediter (stráfos), a Harácsek közben lakott. Szorgalmas, jó szakembernek ismerték. Tibi fia a Hásomér alapító tagjai között volt. 1944-ben a szülőket, Jenőt és Hildát gettózták, deportálták, ahonnan nem jöttek vissza. Tibi hazatért, megnősült, azonban már az 1960-as években eltávozott az élők sorából, maga után hagyva feleségét és két lányát, akik később alijáztak és most Asdodban élnek.

dr. Rozenberg Simon

Ügyvéd, felesége Hoffman Lulu volt, Felső Bányáról. Már fiatalon közismeretnek és közszeretetnek örvendett a házaspár Nagybányán. 1944-ben azonban Gyuri fiukkal együtt a Vészkorszak áldozatai lettek.

Lulu nagynénje, Tabák (szül. Hoffman) Ráchel, Bné-Brákban emlékszik meg róluk. Simon az ukrajnai Novomirban pihen, az ottani tömegsírban, 14 bajtársával együtt.

Rozenfeld Ráchel

Varrónő, a Hatvan utcában lakott. 15 éves Herzel fiával Auschwitzba deportálták őket, és többé nem jöttek vissza. Grünberger Tuli emlékszik meg róluk.

Luluval együtt vezettek. Mindketten az Aviva-Bariszia szervezet tagjai voltak. Gyerekük nem volt. 1944-ben gettózták őket, végül Auschwitzban vesztették életüket.

Rosenfeld Jenő

Textilkereskedő, a Szatmár utcában lakott. Feleségével, Friedmann Idával együtt gettózták őket. Auschwitzba való deportálásuk után nem tértek vissza.

Radó Andor

Cipőkereskedő, a "Dermata" cég egyedüli elárusítója volt. Jólmenő üzlete volt a Főtéren. 1943-ban Andor fiát munkaszolgálatra vitték. A háború végén Szatmáron, a Kossuth-kertben, az állomás mellett Bíró Gézával együtt ástak árkot, amikor is egy angol szőnyegbombázás véget vetett életüknek.

Radó Andort és feleségét, Seinfeld Vilmát gettózták és deportálták, ők sem jöttek vissza.

Rozenfeld Mór

Bicikli üzlete volt a Felső Bányai úton, az Iskola téren lakott. A monostori Ceiger család rokonságához tartozott. 1944-ben Mórt, az apát, feleségét, Ilonát és a gyerekeket, Ibolyt, Nátánt, Matildot, Volfot és Lacit gettózták és deportálták. Csak Edit tért vissza, aki ma Rámát Gánban lakik.

özv. Rozenberg Márta

Szülésznő, a Szombat utcában lakott. Gizi lányával és Gyula fiával, aki szabó volt, szolíd, jóravaló családot alkottak. Őket is 1944-ben vitték utolsó útjukra – Auschwitzba.

Rozenstein József

Cipész, a Szent Miklós utcában lakott, itt volt a műhelye is. Jóravaló, kedves családját mindenki ismerte. 1942-ben Feri fiát munkaszolgálatra vitték. 1944-ben az apát és Málcsi lányát gettózták majd deportálták és többé nem jöttek vissza. Feri visszatért, megnősült és feleségével alijázott Beer-Sévára. Feri 1995-ben távozott az élők sorából.

Jutka unokája családostul az 1980-as években alijázott és szintén Beer-Séván lakik.

Rozenstein Imre

Üveges, a Kispiacon volt a üzlete. Testvérei Nándor és Feri. 1944-ben Imrét, feleségét, Dodit és Janku fiát Auschwitzba deportálják. Ők nem tértek vissza. Nándor és felesége a Vészkorszakot túlélve, Nagybányán távoztak el az élők sorából.

Rozenberg Móric

Gazdálkodó, Borpatakon lakott. Vallásos, jóravaló embernek ismerték. Családja minden tagja közszeretetnek örvendett. Nagybányán. A borpataki gettót a háza közelében állították fel, de őt és családját — Róza feleségét, és gyermekeit, Betát, Jankát, Fridát, Elut és Hermant (Luku) a nagybányai gettóba zárták, majd onnan deportálták őket. Közülük csak Rózsi tért vissza és 1980-ba hunyt el. Hamvai Netanián vannak, ahol egy ideig élt.

Goldstein

A borpataki "Aurum" aranybánya tisztviselője, a flotáci részleg egyik üzemi vezetője volt. Családtagjai nevét nem tudjuk, ezért csak így tudjuk megörökíteni emléküket.

Reichstein Jákob

Fuvaros, az Agyagos úton lakott. Schön Ávrám rokonsági körébe tartozott. Az ő családját is, Jákobot, az apát, Fridát, az anyát és a gyerekeket, Magdát és Rajzit is gettózták, majd deportálták. Közülük senki sem élte túl a Vészkorszakot.

Rózsika, a parókás

Mindenki ezen a néven ismerte őt. A Szatmár utcában lakott, Grünfeld Bumi vendéglősnél, mert rokonok voltak. Nagybányán ő volt az egyedüli parókakészítő. Sok szeretettel vették őt mindig körül a parókát hordó zsidó asszonyok. Sajnos őt is elérte sorsa, 1944-ben sokakkal együtt

Nové Zoltán

Szabó. A Főtéren, a Platti-féle házban lakott. Közkedvelt ismerős és barát volt és maradt mindannyiunknak, akik ismerték őt. Feleségét, Évát, édesanyját, a 60 éves özv. Nové nénit és Zoltánt is gettózták, deportálták – egyikük sem tért vissza.

Dr. Orbán Sándor

Közkedvelt orvosa volt Nagybányának. Amikor idekerült, a Chevra Kádisa önkéntes orvosa lett. Feleségével, Magdával és gyermekével, Andorral mindannyian Auschwitzban pusztultak.

Pataki László

Textilkereskedő. Patakit nemcsak mint kereskedőt ismerték, hanem mint igaz, jó zsidó érzelmű embert is. Szerelmese volt a bécsi "Hákoách" futballcsapatnak. Háza a Wizo, a nőegylet, az Aviva és a Bariszia cionista szervezeteknek adott otthont nap mint nap. Lili lánya az Aviva tagja volt, többször szerepelt előadásokon.

Mindannyian Auschwitzban lelték halálukat.

Pollák Jakab

Órás, 70 éves volt, amikor deportálták. Jóska fiát – aki a Phőnix gyárban dolgozott, mint tekercselő – munkaszolgálatra vitték az ukrajnai frontra. Ők sem élték túl a háborút.

Popper Sándor

Könyv-, papír- és bélyegüzlete volt a Főtéren. Az üzlet polcain azonban zsidó imakönyvek, Máchzerok, Chimisek, táleszok voltak láthatók, egy szekrénybe bezárva pedig tfilinek és mezüzék.

Popper Sándor és köztiszteletű családja a Magyar utcában lakott. Sajnos, mindhármukat-feleségét, Rellát és fiát, Mikit – gettózták 1944-ben, majd deportálták őket. Ott lelték halálukat.

Pollák Pityu

Tisztviselő, a Phőnix R.T. gyárban dolgozott, a fűrész részlegben. A magyarok bejövetele után Novimirbe, Ukrajnába vitték munkaszolgálatra. Feleségét, Szinetár Sárit és gyermekét, Ráchelt 1944-ben gettózták és deportálták. Közülük egy sem tért vissza.

Perl Anti

Cipész, a Szatmár utcában lakott. Jóravaló, szavahihető, csendes fiú volt. A Hásomér Hácáir mozgalomban aktívan részt vett. 1943-ban munkaszolgálatra viszik, 1944-ben pedig feleségét, Idát – aki Keller Zita és René rokona volt— és három gyermeküket, Gitit, Sámuelt és Frádit gettózzák, majd deportálják, amely mindannyiuk halálát jelenti.

Anti visszatért, és Friedmann Jolán feleségével együtt alijázott. Anti 1980-ban, Jolán 1989-ben távoztak az élők sorából.

Preisler Jakab

Családja az Agyagos úton lakott. Csendes, szorgalmas, vallásos embernek ismerték. Gyermekei is közkedveltek voltak a fiatalok körében. Jakab 1936-ban tért örök nyugovóra, a nagybányai "Kever Ávot" temetőben temették el. 1942-ben Ferenc és Móric fiait munkaszolgálatra viszik, 1944-ben a család többi tagját deportálják.

Háni és Málcsi Auschwitzban lelték halálukat. Feri, Móriz és Ilonka visszatértek és családot alapítottak. Ilonka férje, Levendula Jenő 1987-ben halt meg Nagybányán, Ilonka és fia, Tomi ma Kiriat Bialikon élnek a családdal. Móric Brooklynban lakik családjával, Feri Nahariján lakott.

Dr. Rosenzweig Ernő

Ügyvéd, irodája a Híd utcában volt. Kellemes, jó megjelenésű ember volt. Irodája hamar ismertté vált, amit feleségével, Katz

Márkusz Adolf

Órás, üzlete a Kispiacon volt. Jó embernek ismerték. Gyermektelen házaspár volt, feleségével együtt őket is gettózták és deportálták, mind a ketten Auschwitzban pusztultak.

Müller Jenő

Divatáru üzlete volt a Kispiacon. Jó minőségű árukészletével üzlete hamar ismertté vált. Barátai és ismerősei lettek a legjobb vevői. Novimirba vitték munkaszolgálatra, onnan nem tért vissza. Feleségét, Muszkál Sárit, gyermekeivel, Helmuttal és Maricával együtt gettózták, majd deportálták. Auschwitzban vesztették életüket.

Mátyás Géza

Kereskedő, a Mikszáth Kálmán utcában lakott. Eszter feleségével és Olga lányukkal 1944-ben gettózták és deportálták őket. Eszter örökre Auschwitzban maradt, Gézát pedig a hazahozott betegsége vitte el az élők sorából. Olga férjhez ment dr. Mandel Gyulához. Két gyerekükkel alijáztak, majd Amerikába költöztek. Olga ott halt meg 1991-ben.

Markovits Adolf

Iparos, 38 éves korában deportálták, többé ő sem tért vissza.

Nasch László

Kereskedelmi utazó, a Szatmár utcában lakott. Kedves, jóravaló családja volt. Felesége, Rozenstein Jolán volt Nándor és Feri testvére. A házaspárt 10 évs Kató leányukkal együtt gettózták, majd deportálták. Ők is Auschwitzban lelték halálukat.

Noti Sarolta

Herzlinger Oszi édesanyja, Konreich Lala és Imre testvére. Pesten lakott, onnan költözött Nagybányára, és miután Lalát és Imrét munkaszolgálatra vitték, ő vette át a deszkaraktár üzemeltetését. 1944-ben 9 éves Zsuzsanna lányával együtt gettózták, deportálták, többé nem tértek vissza. Lala és Imre visszajöttek. Lala 1980-ban hunyt el. Oszi visszajött családjával Kiriát Bialikba lakik.

Nuti Ella

A Porondos utcában lakott, a Grünberger család rokona volt. 47 éves volt, mikor 1944-ben velük együtt deportálták, és ő is a Vészkorszak áldozata lett.

Nuszbecher Dávid

Óra-ékszer üzlete volt a Szatmár utcában a Neumann-házban. Jóravaló, csendes embernek ismerték. A cionista eszme híve volt, amit adományai is igazoltak. Felesége, Erzsi a Wizo nőegylet tagja volt.

A német katonaság Nagybányára való bevonulása után a magyar hatóságok több zsidót letartóztattak, köztük Nuszbecher Dávidot is.

A kistarcsai internálótáborba zárták., majd Auschwitzba deportálták, több társával egyetemben. 1944-ben Erzsit és lányait, Bogyót, Lilit és Évát Auschwitzba hurcolják. Erzsi és Éva a Vészkorszak áldozatai lettek.

A többiek visszatértek, családot alapítottak. Lili férje, Jóska 1990-ben, Bogyó 1993-ban Áchenben hunytak el. Az apa, Nuszbecher Dávid Jeruzsálemben alussza örök álmát. Lili és gyermekei Áchenben laknak.

Nádler Herman

Kárpitos, a Hatvan utcában lakott. Az öttagú családot — Hermant, Helént, Mózest, Jakabot és Szerénát — gettózták, majd deportálták. Mind az öten Auschwitzban haltak meg.

(A család tagjainak neveit Mendelovits küldte el nekünk Nagybányáról.)

özv. Nuszbecher Rozália

Vigdodorovits lány volt, a Fazekas utcában lakott. 60 éves volt, mikor gettózták, majd deportálták, Ő sem tért vissza.

deportálták Auschwitzba, ahonnan nem jöttek vissza.

Müller Ernő

Közvetítő, felesége Fülöp Gizi, mindketten jóravaló családok gyermekei. Fiatalon, a 3 éves Arnold fiukkal együtt gettózták, majd hurcolták őket a halálba, Auschwitzba.

Mihály Lajos

Feleségével, Sárival és 10 éves Miki fiukkal együtt mindhárman a Vészkorszak áldozatai lettek.

Mihály Frida

Ő is, 10 éves Hersu fiával a Vészkorszak áldozata lett, miután deportálták őket 1944-ben.

Mihály Ida

Pepivel együtt ők is Auschwitzban haltak meg.

Miklós Blanka

Blanka 43, Aranka leánya 20 éves voltak, mikor elhurcolták őket.

Maoszkopf Miklós

Mérnök, a Phőnix üzemek alkalmazottja Herzsabányán. Feleségét és Péter fiát is gettózták, deportálták Apa és fia a Vészkorszak áldozatai lettek. Ilonka visszatért és férjhez ment.

Majer Sándor

Marhakereskedő, a Gellért utcában lakott. Málká feleségével együtt gettózták és deportálták őket, ahonnan nem tértek vissza többé.

Májer Sándor

Asztalos, a Pénzverő utcában lakott. Közismert család volt, mert Sándort a közért mindig és minden időben kész volt mindent megtenni. Sajnos, 1944-ben őket is gettózták, majd deportálták, ahonnan nem tértek vissza.

Markovits Béla

A "Jád Chárucim" templom elnöke volt egy időben. Erzsi feleségével együtt ők is a Vészkorszak áldozatai lettek.

Markovits Jakab

Tisztviselő, a Polgári kör közelében lakott. Jakabot munkaszolgálatra vitték, 1944-ben pedig feleségét, Mancit és 2 éves Berl fiát Auschwitzba deportálták, ahonnan nem tértek vissza. Jakab hazatért, alijázott, családjával Petach-Tikván él.

Markovits Pali

Feleségével, Neumann Böskével a Veresvíz utcában laktak. Markovits Pali Neumann Zsiga cégtársa volt a "Neumann és Markovits" nevű cégben, amely 1944-ig létezett, amikor is gettózták őket. Addig azonban több gazdasági üzemet is vezettek együtt. A családnak gyermeke nem volt, a házaspár Auschwitzban vesztette életét.

Márk Emil

Terménykereskedő és malomtulajdonos volt. Az üzlete a Híd utcában volt. A magyarok bejövetele után a Kispiacra költözött, a saját házába. Elismert angroüzletében nagy forgalmat bonyolított le. A zsidó hitközségnek is agilis tagja volt, Hirsch Jakab elnöksége alatt ellenőrnek választották meg. Felesége a Wizo és a nőegylet tagja volt.

Márk Emilt, feleségét és István fiukat is gettózták, majd Auschwitzba deportálták, ahol mind a hárman ott pusztultak el.

Mandel Adolf

Vas- és festékkereskedő, üzlete a Kispiac közelében volt. Testvére volt Mandel Menyhért, gyerekük nem volt. Feleségét, Szerénkét és őt magát is gettózták, majd deportálták Auschwitzba, ahonnan nem tértek vissza.

alapító tagjai között voltak, később pedig csatlakoztak a Hásomér Hácáir szervezethez.

Valvi később részt vett a spanyol polgárháborúban, utána pedig Párizsba ment, és ott halt meg 1983-ban. 1944-ben Lázárt, feleségét, Rózsit és Lenke lányukat gettózták, majd deportálták, ahonnan nem jöttek vissza. Jakab és családja Romániában vészelték át a háborút, majd alijáztak Izraelbe. Jakab 1990-ben távozott el az élők sorából. Felesége, lányaival és unokáival Asdodban élnek.

Morgenstein Rózsi

Rózsi a Vészkorszak áldozata lett. Férje visszatért, de nem sokkal azután ő is meghalt, Nagybányán pihen.

Muszkál Ávrám

70 éves volt, mikor Auschwitzba deportálták. Nem élte túl a háborút.

Muszkál Samu

Textilkereskedő volt, a Mikszáth Kálmán utcában lakott. E családot is gettózták, majd deportálták, ahonnan egyikük sem tért vissza többé.

Mendel Herman

Lakatos, a Phőnix R.T. alkalmazottja volt. Fischer Gizi feleségével együtt gettózták, majd deportálták őket Auschwitzba. Ők is ott vesztették életüket, mint sokan mások.

Mihály Móric

Taxisofőr, a Fazekas utcában lakott. Testvérei Mihály Mendu és Jenő voltak. Feleségével, Rózsival együtt deportálták őket 1944-ben, ahonnan nem tértek vissza.

Mendelovits Fávis

Fiákeres, a Hajnal utcában lakott. Bernát Simon rokona Tőkésről. Blima feleségével, Meir és Rivka gyermekeivel együtt gettózták és deportálták őket, Auschwitzban lelték halálukat.

Mendelovits Samu

Női szabó, a Szatmár utcában lakott. Jóravaló, szolíd, közismert családja volt. Miriam feleségével együtt gettózták és deportálták őket, ahol a Vészkorszak áldozatai lettek. Lányuk Amerikában él.

Mihály Herman

Fiákeres, az Agyagos utcán lakott. A család közismerten jóravaló, kellemes család volt. Jenő és Mendu fiukat, akik szintén közismertek voltak sofőrként, munkaszolgálatra vitték. A család többi tagját, Hermant, a 69 éves családfőt, 61 éves feleségét, Leát és gyermekeiket, Linkát Cilit és Jentit 1944-ben deportálták, ahonnan nem jöttek vissza többé.

Jenő hazatért, majd feleségével, Pirivel és leányával alijázott. 1992-ben Haifán hunyt el.

Müller Mór

Steinfeld Béla malmának a főkönyvelője volt. Gyermekeit, Chájimot, Vilit, Jenőt, Editet, Ernőt és Esztit ismerték és szerették, példás családnak tartotta őket mindenki. Sajnos 1944-ben a két szülőt, Esztit és Editet gettózták, majd rövid időn belül deportálták. Nem jöttek vissza többé.

(A többiekről részletes leírás található a továbbiakban.)

Müller Chájim

Mindig nagy forgalmú rövidáru-üzletében a Kispiacon Muszkál Ernő volt a kisegítője. Chájim vallásos ember volt, akárcsak az apja. Négytagú családját, Fájge feleségével és két fiával, Sanyival és Eduárddal együtt gettózták, majd Auschwitzba deportálták. Mindannyian ott lelték halálukat.

Müller Vili

Tisztviselő volt Kornreich Lala deszkaraktárjában. Közismerten kellemes családja volt. Klári felesége a nagybányai Wizo nőegylet agilis tagja volt. A gettózások elején Borpatakon bújkáltak egy családnál, de feljelentették őket a csendőrségen, s így őket is

lakott. Először két fiát, Jenőt és Ernőt hívták be munkaszolgálatra, majd őt magát Piri lányával együtt gettózták és deportálták. Sokakkal együtt ők is Auschwitzban lelték halálukat. Jenő és Ernő visszatértek, mindketten alijáztak. Jenő Janka feleségével, Ernő pedig Helenkével Kiriat Gáton éltek. A családból már csak Ernő van életben.

Muszkál Sili

Rövidáru üzlete és lakása is a Híd utcában volt. Családját jóravaló, szolíd embereknek ismerték. Silit, feleségét, és hat gyermeküket, Tibit, Ivánt, Frédit, Andort, Ernőt és Mikit gettózták és deportálták. Mindannyian a Vészkorszak áldozatai lettek.

Moskovits Jaszi

Kereskedő, az Agyagos úton lakott. Cháná feleségével együtt lettek a Vészkorszak áldozatai.

Moskovits Tibi

Iparos, szintén az Agyagos úton laktak. Ilonka feleségével és Ezra fiával Auschwitz martalékai lettek fiatalon. Tibi 27, Ilonka 23, Ezra pedig másfél éves volt.

Mózes Jakab

Marhakereskedő volt, az Erdélyi úton lakott. Kedves, kellemes családnak ismerték őket. Egyik lányuk, Erzsi, Nuszbecher Dávid órás felesége volt. A szülők, két lányukkal együtt a Vészkorszak áldozatai között vannak. Jupi és Májér fiaik az USA-ba emigráltak, Lajos fiuk pedig Kanadában alussza örök álmát.

Muszkál Sándor

Rövidárukereskedő, a Híd utcában volt az üzlete, a benzinkúttal szemben. Sándor Muszkál Jenő és Ernő rokona volt. Vallásos érzelmű, jóravaló zsidó család volt. Mind a hatukat gettózták, majd deportálták, ahonnan egyikük sem tért vissza.

Muszkál Béla

Textilkereskedő, valamikor a Kispiacon volt az üzlete. Ernő és Jenő nagybátyja volt. Szolíd, jóravaló családja volt. 1944-ben Bélát, feleségét, Jolánt, és két gyermeküket, Mirit és Noémit gettózták, később deportálták. A szülők nem tértek vissza. A két lánytestvér a háború után alijázott, Miri Holonban, Noémi pedig Jeruzsálemben élnek gyermekeikkel.

Mózes Márton

Kereskedő, a Szatmár utcában lakott. Feleségével együtt idős korukban deportálták őket és nem tértek vissza többé.

Moskovits Ávrám

Szabó, a Malom utcában lakott. Godel tanító veje volt, kellemes, közismert család volt. 1942-ben Mosko fiát a magyar rendőrség letartóztatta, és a garanyi lágerben, több nagybányai fiúval együtt fogvatartotta. 1944-ben feleségét, Rozáliát és többi gyermekeiket, Fridát, Hannát, Cilit, Gizit és Olgát gettózták, majd Auschwitzba deportálták őket. Mosko hazatért, Lili lányuk pedig Pesten élte túl a háborút és most is ott él. A többiek a Vészkorszak áldozatai lettek.

Mendelovits Dezső

Rongyszedő, a Hatvan utcában lakott. 53 éves korában deportálták, többé nem tért vissza.

Mendelovits Szruli

A Péter Deák utcában lakott. Feleségével és 7 éves Icik fiával együtt gettózták, majd deportálták őket, ők sem tértek vissza ezután.

Mózes Lázár

A Phőnix üzemek központi raktárának felelőse, valmint az ő feladata volt a több, mint 800 alkalmazott fizetését a Nemzeti Banktól készpénzben átvenni és a gyár vezetőségének azt átadni. Komoly, egyenes jellemű, korrekt ember volt. Jakab és Valvi fiai a Hásomér

Mandel Pali

Férfiszabó műhelye a Szatmár utcában volt. Családjával együtt a Kígyó utcában lakott. Pali és fia, Tibi Auschwitz martalékai lettek. Pali felesége, miután vége lett a háborúnak alijázott, és a 90-es évek elején Kfár Atán távozott el az élők soraiból.

Mandel Mór

A "Merkur" angro cég egyik tulajdonosa volt, Lővi Ernővel és Rozenfeld Adolffal együtt. Korrekt, jóravaló embernek ismerték. Szabadidejét a nagybányai hitközségnek szentelte, hosszab ideig az alelnöke is volt. A Nagytemplom tóraszekrény előtti sorában volt az ülőhelye. Ezzel együtt a cionista eszme is megfért a családban, pl. Jenő fia, aki Szatmáron tanult jesivában, az 1930-as években mint turista Izraelbe látogatott, és miután visszatért, a Mizráchi szervezet tagja lett. 1944-ben Mórt és lányát, Katót gettózták, majd Auschwitzba hurcolták, ahonnan nem tértek vissza. Margit leányát Kolozsvárról gettózták, és ő oda vissza is tért a háború után.

Mandel Laci

Mór fia, bőrkereskedő, üzlettársa Virágnak. Két zsidó fiú is nála tanulta ki a bőrszakmát, Stern Ödi és Muszkál Jenő. 1942-ben Lacit munkaszolgálatra hívták, Manci feleségét gyermekeivel, Frédivel és Gyurival együtt gettózták és többé nem tértek visssza.

Mandel Sanyi

Szintén Mór fia, kereskedő. Feleségével együtt 1944-ben deportálták őket. Ők is a Vészkorszak áldozatai lettek.

Mandel Jenő

Kereskedő, a Szatmár utcában lakott. Mindenhol szívesen látták, kellemes, szolíd ember volt. Őt is besorozták munkaszolgálatosnak 1942-ben. Két év múlva pedig családját, Mariskát, Editet és Jurit gettózták, majd deportálták. Egyedül Jenő élte túl a háborút. Családot alapított, majd 1957-ben alijáztak és Netanián laktak. 1979-ben Jenő, 1992-ben felesége, Klári tért örök nyugalomra. Egyetlen gyermekük, Edit Mesulam Natanián él családjával.

Mandel Menyhért

Vas- és festéküzlete volt a Vár utcában, ahol gyermekeivel lakott. (felesége meghalt). Szeretetreméltó, őszinte ember volt. Szabadidejéből sokat szentelt a hitközség számára, több helyen volt bizottsági tag is. Mindkét fia, Artur és Gyuszi is orvos lett, Böske leánya Szatmárban élt, 1944-ben onnan gettózták. A családból egyedül dr. Mandel Gyula tért vissza, aki később alijázott Olga feleségével és két gyermekével, majd Amerikába mentek, és ott élnek. Olga 1991-ben eltávozott az élők sorából.

Markovits Ábrahám

Brach Simon rokona és munkatársa volt. Családjával együtt Izsák, a rézműves házában laktak. Igazi, jó zsidó családnak ismerték őket, kereskedelmi téren is megbecsülték Ábrahámot. 1944-ben a család mind a kilenc tagját – Ábrahámot, Sifrát, Pesit, Gitelét, Freidit, Mindut, Duvedleibet, Chávát és Tilit getttózták, maj deportálták. Csak Tili és édesapja tértek vissza, a többiek a Vészkorszak áldozatai lettek. Ők ketten alijáztak és Bné-Brakban élnek. Tili a szatmári Goldstein felesége lett. Markovits Ábrahám az 1980-as években távozott az élők sorából.

Markovits Lajos

Fűszerkereskedő, a Felső Bányai úton volt az üzlete. 1943-ban besorozták munkaszolgálatra. 1944-ben Elza feleségét és Andor fiát gettózták, majd deportálták, ahonnan nem tértek vissza.

özv. Muszkál Lenke

Varrónő, a háború idején az Erdélyi úton

Margittal, Rózsival és Esztivel- együtt 1944-ben gettózták és deportálták őket. Mindannyian Auschwitzban lelték halálukat.

Lampel Jenő

Speditőr, stráfos, a Kispiacon lakott. Alapos munkáján keresztül ismerték meg, minden rábízott feladatot időre, pontosan elvégzett, legyen az áruszállítás vagy bármi más. Szerető barátként ismerték őt a spediterek is. Feleségével, Lujzával együtt gettózták és deportálták őket, ahonnan nem tértek vissza.

Dr. Leichtner Zoltán

Fogorvos. Rendelője a Főtéren volt. Közismert fogorvos lett rövid idő alatt Nagybányán. Alkalmazottja, Csendes Matyó segítségével két zsidó fiút, Goldstein Bandit és Langer Gézát fogtechnikusnak taníttatott. Egyedül élt, a háború után Nagybányára nem tért vissza.

özv. Löwinger Illésné

Lisztüzlete volt a Kispiacon. Közszeretetnek és elismerésnek örvendett mint kereskedő és mint családfenntartó. Napi 8-10 órai munka után még a zsidó nőegyletben is tevékenykedett, annak tagja volt. Három fiát Tibit, Oszit és Öcsit gimnáziumba járatta, mindhárman a Hásomer, később a Hásomer Hácáir tagjai voltak. Közkedveltek voltak e cionista szervezetekben, de a mindennapi életben is.

1943-ban a magyar rendőrség a 16-18 éves Tibit és Oszit letartóztatta, majd a garanyi internálótáborba vitték őket. 1944-ben gettózták Öcsit és édesanyját, később deportálták őket. A háború után tudtuk meg a szomorú valóságot, hogy a Löwinger család is Auschwitz áldozata lett.

Özv. Lax Málká (Lax Piri leírása)

Mint özvegyasszony érkezett Nagybányára, hat gyermekével. Mose férjét az első világháború végén vesztette el, mikor a románok összetereltek 18 zsidó férfit, megásattak velük egy árkot, majd mindannyiukat belelőtték. Pár nap elteltével a holttesteket Farkasán temették el a temetőben.

A család Nagybányán az Iskola téren lakott. A fiuk marhakereskedők voltak, Jánki tejeladással foglalkozott, így idős édesanyjukat mentesítették az anyagi gondoktól. Sajnos 1942-ben három fiút, Jánkit, Rudit és Árit munkaszolgálatra vitték, 1944-ben pedig Málkát másik három gyermekével- Ávrummal, Benjáminnal és Mancival- együtt gettózták, majd Auschwitzba deportálták őket, ahonnan nem tértek vissza. Jánki, Rudi és Ári, akik Nagybánya környékén dolgoztak, életben maradtak. Manciról annyit tudunk, hogy több nagybányai leánnyal együtt rajta volt egy Rigába utazó hajón, amit az utazás folyamán elsüllyesztettek. (a nagybányai lányok nevét vajon ki tudja?)

A háború után, 1950-ben Jánki kivándorolt Izraelbe, ma Haifán pihen. Rudi megnősült, Lax Pirit vette el, majd családostul az U.S.A-ba vándoroltak, Rudi ott halt meg 1988-ban. Ma Izraelben, Petach-Tikván van eltemetve. Ári is az U.S.A-ba ment, de onnan feleségével, Jéger Szerivel és lányával, Szilviával alijáztak Izraelbe. Szilvi ma férjével, Stauber Jeiggel és gyermekeivel, Ronennal és Dorittal együtt Tel-Avivban él. Ári 1994-ben hunyt el Tel- Avivban, a Lax család utolsó tagjaként. BÁRUCH DÁJÁN EMET!

Lőw Samu

Az István szálló közelében lakott. Hirsch Buncsi sógora és egyben társa is volt az italüzletben. Ügyes, élelmes ember volt. Üzleti ügyekkel kapcsolatos "din torák" esetében sokszor kikérték véleményét. Felesége, Mici a zsidó nőegylet tagja volt. Az ő kezdeményezése volt a nagybányai zsidó lányiskola létrehozása.

1944-ben a szülőket gettózták és deportálták, ahonnan nem jöttek vissza többé. Gyermekeik, Áki, Lujzi és Ráchel átélték a Vészkorszakot, Nagybányán családot alapítottak, majd később Izraelbe alijáztak.

Izidor, Manó, Jenő és Laci Auschwitz áldozatai lettek. Egyetlen fiú menekült meg, aki ma Amerikában él.

Lázárovits Mózes

Halat, zöldséget, dinnyét árult. Igazi, született kereskedő volt. Vagonnyi tételekben hozatta az árut és így törte le a magas árakat a piacon. Segítő keze sok helyre elért. Gyermekei a cionista szervezet tagjai voltak. 1944-ben a magyar rendőrség letartóztatta őt és Kistarcsára, majd Auschwitzba vitték, ahonnan nem tért vissza. Sanyi és Bandi fia, valamint Lili lánya alijáztak. Bandi (Chájim) Áfikim kibucban halt meg 1991-ben. Sanyi, aki Haifán cukrász, a nagybányaiakért tartott ázkárákon 120-140 embernek ad kidist.

Lővi Móric

"Fruktusz" csemege üzlete a Szatmár utcában volt. Született kereskedő, jómodorú, őszinte ember volt. Igazi cionista érzelme közismert volt. Feleségét, a közismert Blau Manyit és lányukat, Juditot gettózták, majd deportálták, Auschwitból nem tértek vissza többé. Moric visszatért a munkaszolgálatból, majd miután újranősült, alijáztak Izraelbe. Később a család Argentínába ment. Moric 1984-ben távozott az élők sorából Buenos Airesben.

Lővi Ábrahám

Felsőrészkészítő és cipész. Műhelye a Felsőbányai úton volt, ő a Pénzverő utcában lakott. Miki és Laci fiait munkaszolgálatra hívták, majd 1944-ben a szülőket, Ábrahámot és Malcsit lányukkal, Jolánnal együtt gettózták, majd Auschwitzba vitték. A családból csak Laci tért vissza, Nagybányán él.

Lampel Ilonka

Klein-lány, Zoli és Nelli testvére. 1944-ben Sári és Joli gyermekeivel együtt Auschwitzba deportálták őket, onnan többé nem tértek vissza.

Lengyel Miklós

Könyvelő, a Vár utcában lakott. A Merkur cég főkönyvelője volt, közismeretnek örvendett. Felesége, Steinfeld Ilona a Wizo és a nőegylet tagja volt. 1944-ben őket is gettózták, majd deportálták, mindannyian Auschwitzban vesztették életüket.

Lautman Pál

Tisztviselő, a Híd utcában lakott. Darvas Herman sógora volt. Kedves, jóravaló embernek ismerték. 1944-ben feleségét, Klein Blankát, lányukat, Anikót és őt magát is deportálták. Auschwitzban pusztultak mind a hárman.

Löwi Ernő

Angro fűszerüzlete volt, Merkur R.T. néven. A Főtér és a Vár utca sarkán lakott (a Schück házban), a városháza mellett. Fiatalkorában a Főtéren volt fűszerüzlete, de később, mivel ügyes kereskedő lett, az 1920-as években már angroszista volt. 1944 májusában azonban feleségével, Kardos Gizivel és leányukkal, Lilivel együtt gettózták, és deportálták őket. Közülük senki sem tért vissza.

Lővi testvérek

Éttermük volt a Kispiacon a Buzási patika közelében. Mindhárom testvért – Lázárt, Jóskát és Vilmát is- gettózták, deportálták. Közülük senki sem tért vissza.

Lebovits bácsi

Jiddis leányiskola tanítója. Beszterceről jött Nagybányára, a Lakatos utcában lakott. A nagybányai lányos családok maguk szervezték meg a lányiskola felállítását és Lebovits tanítót is ők hozatták Nagybányára. Az iskola megszervezését és működtetését Lőw Samuné (Nuci) vállalta és végezte, mindenki megelégedésére. Irányítása alatt az iskola szépen fejlődött.

Lebovits bácsit feleségével és lányaival-

megnősült. Az1980-as években halt meg ő is és felesége, Láli is. Fia és leánya ma is Nagybányán élnek.

Lampel Lajos:

Rövidáru kereskedő, üzlete a Kispiacon volt. Kellemes, jóravaló családnak ismerték. A cionista eszme és a sport elhivatott támogatója volt. 1943-ban munkaszolgálatra vitték. Feleségét, Minát és gyermekeit, Ervint és Arturt Auschwitzba deportálták, ahonnan többé nem tértek vissza. Lajos visszajött, megnősült, majd családjával alijázott Izraelbe.

Lébi Herman

Textilkereskedő, a Főtéren volt üzlete. Volt a K.K.L. pénztárosa is Fuksz Izsó után. Népszerű, közismert cionista volt. 1941-ben az ukrajnai Novomirben volt munkaszolgálatos. Tőle tudtuk meg annak a tizenkettőnek a nevét, akik ott közös sírban alusszák örök álmukat. Liza feleségét, Oszi fiát és Manci lányát 1944-ben gettózták majd Auschwitzba deportálták, ahonnan nem tértek vissza. Herman miután visszatért megnősült és feleségével Bécsben lakott. Később alijáztak Izraelbe. Herman 1981 óta Petach-Tikván van eltemetve. Felesége és lánya Herzliján laknak.

Lővinger Dudi

Terményüzlete volt a Magyar utcában. Lővinger Eli testvére volt. Jóravaló, igazi zsidó érzelmű ember volt, Schreiber rabbi imaházába járt minden reggel és este. Feleségével együtt mindkettőjüket gettózták, majd deportálták és onnan nem tértek vissza.

Levendula Moric

Étolajárus, a Veresvíz utcában lakott. Egyedüli olajárus volt Nagybányán. Az egész család közismert volt kedvességéről. A fiúk, Jóska, Jenő és Endre nehéz időkben is kiállták a barátság próbáját. 1943-ban mindhármukat munkaszolgálatra vitték. 1944-ben a szülőket Móricot és Zsenit lányukkal, Ilonkával együtt gettózták, majd deportálták Auschwitzba. Mindhárman itt vesztették életüket. A fiúk közül Jóska és Jenő tért vissza. Mindketten 1987-ben távoztak az élők sorából. Jenő felesége, Ilonka és Tomi fia alijáztak Izraelbe, ma Kiryat Bialikon élnek.

Lébi Jakab

Váraljáról jöttek Nagybányára és a fiúk által hamar közismert lett a család. Zoli és Marci is a Hásomer cionista szervezetben aktiváltak. A magyar uralom alatt Zolit Kistarcsára vitték. 1944-ben az apát, Jakabot, feleségét, és gyermekeiket, Hindut, Ciprut, Marcit, Malvint, Valvit és Cháját Auschwitzba deportálták. Mindannyian a Holocaust áldozatai lettek, Marcin és Zolin kívül. Zoli a CSéDé egyik megalakítója volt, Marci az OCSéLé kereskedelmi szekciójának igazgatója lett. Marci az 1960-as években alijázott feleségével, Mancival és három gyermekükkel Tibivel, Ágival és Judittal, utána pedig Kanadába mentek. Zoli 1958-ban, felesége 1987-ben, Marci pedig 1992-ben távozott az élők sorából.

Lébi Májer

Egy időben könnyűvasáru-üzlete volt a Híd utcában, a benzinkút mellett. Jóravaló, közkedvelt gyermekeik által lettek ismertek a szülők is. Herman fiuk a K.K.L. biztosa volt, Lenke lányuk Joint-bank tisztviselőnőjeként dolgozott. Józsi fiuk a Mizráchi nevű szervezetben aktivált. Az apa, Májer 1935-ben meghalt. 1942-ben a fiukat munkaszolgálatra vitték, az anyát, Fridát és a lányokat, Lenkét, Helént és Rózsit gettózták, majd Auschwitzba deportálták. Mindannyian ott lelték halálukat. Józsi a novomiri munkalágerben alussza örök álmát, 12 ismert társával együtt. Egyedül Jakab maradt életben, ő később alijázott. A záhálán lakott, és 1981-ben ő is eltávozott az élők sorából.

Lecker Ábrahám

Órásüzlete volt a Kispiacon, Klein Zoli szabó közelében. Vallásos érzelmű, jóravaló család volt. Héttagú családját 1944-ben deportálták. Ábrahám, felesége és gyermekeik,

Izraelbe. Maxi 1979-ben távozott az élők sorából, Neeseren (Haifa) van eltemetve. Két unokája ma Kiriat Bialikon lakik.

Káhán Jakab

Marhakereskedő, a háború előtt az Erdélyi úton lakott. Széles körben közismert volt. A nagybányai hitközségi választásokon Hirsch Jakabot támogatta, aki cionista érzelmeiről volt nevezetes. Feleségével, Emiliával együtt gettózták őket és deportálták. Sem ők, sem Izsor fia és Paula leánya nem jöttek vissza. Rózsi leányuk Váradon élt a háború után, később San Pauolóba költöztek, ott halt meg 1985-ben. Lajos fia Nagybányán lakik, most a 85-86-ik évét tapossa (120 évig éljen!), ő a nagybányai hitközség elnöke már hosszabb ideje, és ebben a tisztjében állandó kapcsolatot tart fent az izraeli "Irgunnal".

Krausz Marci

Felsőrész-készítő, a Harácsek közben lakott. 1942-ben munkaszolgálatra vitték, 1944-ben feleségét, Rosenberg Gizit és Oszi fiát gettózták, majd Auschwitzba vitték, ahonnan nem tértek vissza.

Marci fia visszajött, családot alapított, később lányát és fiát alijáztatta. Évekkel később a szülőknek is sikerült megkapniuk a kivándorlási engedélyt, de alijázás előtt Marci rosszul lett és többé nem tért magához. A nagybányai temetőben temették el. Felesége ma Netanián él, leánya közelében.

Krausz Szárá

Megboldogult Krausz Jenő (Juri) tanítónak volt a felesége aki az 1930-as években halt meg. A Róbert Kálmán utcában laktak. 1944 előtt mind az öt fiát elvitték munkaszolgálatra, később pedig őt magát Eszti és Ilonka lányaival együtt deportálták. Anya és leányai többé nem tértek vissza.

Karpelesz Lenke

Icig Sanyinak volt a felesége. Gettózták, majd deportálták, többé nem tért vissza. Icig Sanyi visszatért a háborúból, megnősült, majd alijázott Kfár Átára.

Dr. Köves Miklós

Ügyvédi irodája a Magyar utcában volt, a bíróság közelében, lakása pedig a Gellért úton. Jólmenő irodája közismert volt. Klára feleségével együtt gettózták majd Auschwitzba vitték őket, ahonnan nem tértek vissza. Két fiuk sorsáról semmit sem tudunk.

Lővi Ignác

Gyümölcskereskedő volt, a Szatmár utcában lakott. Családja közismert volt. 1942-ben Lővi Öcsit, fiát munkaszolgálatra vitték. Két évre rá, 1944-ben a két szülőt, Ignácot és Pepit valamint gyermekeiket, Lilit (Baba) és Rózsit gettózták, majd deportálták. Mind a négyen Auschwitz martalékai lettek. Öcsi visszatért, alijázott, feleségével és két lányával Holonban él.

dr. Lányi Béla

Járási állami bíró volt Nagybányán. Komoly, intelligens ember volt. A jogi egyetem elvégzése után a zsidó tudományokban képezte tovább magát a monostori rabbi előadásain. Rózsi felesége a Wizo és a nőegylet munkájában aktívan részt vett. 1940-ben a "Numerus Nullus" törvény alapján bevonták dr. Lányi működési engedélyét. 1944-ben a családot, Bélát, Rózsit és fiukat, Bandit gettózták, majd deportálták. Nem tértek vissza Auschwitzból. Másik fiuk, Lányi László mérnök a Phőnix R.T. üzemek beszerzési osztályvezetője volt.

Lővi Lázár

Tanító, a Fazekas utcában lakott. Szolíd, kedves családja volt. A hattagú családból először Herman fiát (Krügert) hívták be munkaszolgálatra 1942-ben. 1944-ben a többieket, Lázárt, Esztert, Rózsit, Bözsit és Simont gettózták és deportálták. Közülük egy sem tért vissza. Herman megmenekült, később

Krampfner Sándor Sáje

Speditőr, stráfos. A Virág utcában lakott. Nagybányának két zsidó speditőre volt, Salamon bácsi és Krampfner Sáje (Sándor). Sáje 78 éves volt, felesége 75, mikor gettózták, majd deportálták őket. Mindketten Auschwitzban hunytak el.

Krampfner Hersu

Stráfos, a Szatmár utcában lakott. Felesége, Sári a zsidó nőegylet tagja volt. Mindkettőjüket deportálták Auschwitzba, ahonnan nem jöttek vissza.

Krampfner Fisu

Autóspediter volt, a Szatmár utca mellett lakott, az állomás közelében. Szorgalmas és megbízható szakember volt. 1944-ben feleségével, Reginával és gyermekeivel, Ernővel és Vilmossal együtt gettózták és deportálták. Mind a négyen Auschwitzban lelték halálukat.

Krampfner Miklós

Stráfos, a Virág utcában lakott. Elza feleségével és Andor fiával mind a hárman gettózva majd deportálva lettek és egyikük sem jött vissza.

Dr. Kertész Ármin

Orvos, a Vár utcában volt a lakása és a rendelője is. Közszeretet vette körül, csendes, jóravaló, elismert ember volt. Felesége, Kohn Rózsi a cionista Wizo és a nőegylet igazi motorja volt. Áldásos munkáját 1944-ben kényszerült bevégezni, mikor férjével együtt gettózták és deportálták őket. Auschwitzban hunytak el mindketten.

Klein Bernát

Kereskedő, a Veresvízúton, a liget közelében lakott és ott volt a fűszerüzlete is. Csendes, jóravaló családja volt. A bányászok körében is ismert volt, az ottani vevők havonta csak egyszer fizettek, mert a bányászoknál ez volt a szokás. A hét tagú családot, feleségét, Levendula Arankát, gyermekeit, Mancit, Fánit, Ibit, Bandit és Évát is gettózták, később deportálták. Mindannyian Auschwitzban pusztultak el.

Dr. Klein Chájim

Állatorvos, a Hajnal utcában lakott. Nagybányán és a város járásában egyedüli zsidó volt e szakmában. Igazi ortodox vallású nézetei miatt kellő helyet érdemelt ki magának a "Kehile" keretében. Sári feleségével együtt gettózták és deportálták őket, ahonnan nem jöttek vissza.

Katz Antal

A román, később a magyar bányászati számfejtő volt. A bányászatban az egyedüli zsidó tisztviselő volt, több mint 30 éven keresztül. A Numerus Nullus törvény azonban rá is érvényes volt – azonnali felmondást kapott. Pepi feleségével és Márton (Mityu) fiával gettózták, deportálták őket, ahonnan nem tértek vissza.

Klein Herman

Fűszerkereskedő, a Veresvíz úton lakott, a ligettől nem messze. Aranka feleségével és öt gyermekével – Manci, Fáni, Ibi, Bandi és Éva – együtt gettózták, majd Auschwitzba vitték őket, ahonnan egyikük sem tért vissza.

Klein Móric

Szappanos, a Rák utca 11. szám alatt lakott.Feleségét, Teitelbaum Elzát és három fiát Ernőt, Andort és Mikit vele együtt gettózták, majd deportálták. Auschwitzban pusztultak mindannyian.

Kohn Adolf

Szabó, a Szombat utcában lakott. Eszti feleségével, Manci és Klári lányaival együtt gettózták majd deportálták őket. Egyedül Maxi fia élte túl a háborút. Megnősült, és 1965 körül Gicu feleségével és Iván fiával alijáztak

vesztették életüket 1944-ben a deportálás idején Auschwitzban.

Jolán lányuk hazajött, férjhez ment Weiss Kálmánhoz, majd alijáztak Izraelbe. Sanyi fiuk szintén Izraelbe vándorolt feleségével a háború után, Kfár Átán laknak. Nándor fiuk ma Magyarországon él. Weiss Kálmán fia Herzlián lakik.

Jakabzon Lajos

Faesztergályos; a Fazekas utcában lakott, és ott volt a műhelye is. 1943-ban munkaszolgálatra hívták be. Feleségét, Lővi Rózsit és Tomi fiát 1944-ben gettózták, majd Auschwitzba deportálták őket. Mindannyian ott haltak meg.

Klein Fülöp

Tisztviselő, Herskovits Duzsi sógora. A Lakatos utcában lakott feleségével és kislányával, Maricával, aki mindössze ötéves volt, mikor a családot örökre elvitték- Auschwitzba.

Katz Dávid

Kereskedő, a Tótfalusi Kismiklós úton lakott. A közismert Fischer Sanyi sógora volt. Családjának minden tagját- feleségét, Fischer Ibolyát, gyermekeit, Ilomkát, Józsefet, Ernőt és magát Dávidot is- gettózták, majd deportálták. Ők sem tértek vissza.

Kron Móric

Textiles, a Kispiacon volt az üzlete. Vallásos érzelmű zsidó ember volt, Schreiber Kálmán imaházának oszlopos tagja, a zsidó közélet ismert támogatója. Jólmenő üzlete mindezt lehetővé tette abban az időben.

Feleségét, Rózsit, gyermekeit, Ernőt, Tibi és Lilit, és 80 éves édesanyját Móriccal együtt gettózták és deportálták, ahonnan egyikük sem tért vissza.

Katz Samu

Kenyérüzlete volt a Kispiacon, ahol ruszlit, heringet és más feldolgozott halakat is árult. Jól menő üzlete volt, a "Jád Hárucim" szombat esti "seleszideszeit" (=uzsonnáit) éveken keresztül ő adta. Vilma feleségével és gyermekeivel, Tibivel és Zsuzsival együtt deportálták őket, egyikük sem tért vissza.

Krampfner Lajos

Speditőr, a nagyállomás mellett lakott. Csendes, jómodorú, szolid embernek ismerték. Állami nagyvállalatok áruit szállította éveken keresztül, de az 1944-es zsidótörvény őt is eltiltotta állami vállalatoknak végzett munkától. Lajost, feleségét, Rózsit és 85 éves édesanyját, Esztert gettózták, később deportálták Auschwitzba. Ők sem tértek vissza.

Kuhn Herman

Szobafestő, a Rák utcában lakott. Egy időben ő volt az egyedüli zsidó szobafestő Nagybányán, ennek folytán közismert ember lett. Feleségével és leányával, Eszterrel együtt deportálták őket. Mindhárman odavesztek.

Özv. Krausz Szerén

Trafikus, a Neumann házban a Főtéren volt a trafiküzlete. Bandi fiával együtt deportálták őket Auschwitzba, ott vesztették életüket.

Krausz Móric

Fűszerkereskedő, üzlete és lakása a Veresvízi- bánya közelében volt. Krausz Móric azok között volt, akiket a magyarok letartóztattak amikor a németek Nagybányára bevonultak. Először Tárcsára, majd Auschwitzba vitték. Feleségét, Esztert, fiait, Samut, Ernőt és Jurit 1944-ben deportálták Auschwitzba, ahonnan egyik sem tért vissza.

Klein Sándor

Utazási irodája volt a Főtéren, irodája az akkori időben egyedüli volt Nagybányán. Apja dr. Klein Chájim volt. Sanyit feleségével, Olgával együtt deportálták Auschwitzba, ahonnan nem tértek vissza.

deportálták őket. Egyikük sem tért vissza többé.

Hafter Gizella

Férje a román uralom alatt svájci attasé volt, és nem tért haza többet. Gizella az Erdélyi úton lakott, a magyarok gettózták és deportálták őt. Ő is a Holocaust áldozata lett.

Hirsch Adolf

Kereskedő, a Felsőbányai úton lakott. Jóravaló, szolid család volt, rokonok voltak Glückékkel. 1944-ben az egész családot, az anyát, Golda Fánit, a gyerekeket Ernőt, Magdát és Ilust apjukkal együtt gettózták és deportálták. Csak Ilus tért vissza, ma Németországban él.

Hirsch Jenő

Konfekciószabó, a Kispiacon lakott. Társa volt Klein Zoli sógorának. Ismert, jólmenő üzletük volt. Jenőt 1942-ben munkaszolgálatosnak behívták, 1944-ben a családját Nellit, Arturt és Verát gettózták és többé nem tértek vissza. Jenő a háború után újranősült és Magyarországon élt az 1990-es évekig.

Herskovits Aladár

Szabó; Mózes Jakab sógora, a Magyar utcában lakott. A dézsi Hásomer tagja volt. Feleségét, Mózes Ilonkát, gyermekeit Gittát és Öcsit gettózták majd deportálták. Mind a négyen ott maradtak örökre.

Herskovits Bernát

Terménykereskedő, a Vár utcában lakott a Mandel házban. Feleségével, Rózsival és fiával, Tibivel együtt deportálták őket, mind a hárman odavesztek.

Dr. Herskovits Farkas

Orvos; a Magyar utcában lakott és ott is volt a rendelője. Nagybányán nagy közismeretnek örvendett, mint jó orvost, mindenki tisztelte őt. 1944-ben feleségét, Irmát, fiát, Izidort és őt magát is gettózták, majd deportálták. Mindhárman Auschwitzban vesztették életüket.

Herschman József

A hitközség tisztviselője, a Szatmár utcában lakott feleségével, Fischer Sárival. Együtt gettózták, majd deportálták őket Auschwitzba, ahonnan nem tértek vissza.

Izsák Ferenc

Szőlőtulajdonos volt, feleségével együtt a Gellért utcában lakott, innen deportálták őket. Gyermekük nem volt.

Izsák Márton

Pék; a Szatmár utcában lakott, Grünfeld Bumi vendéglője közelében. A nagybányai hitközség életének hajtókereke volt. Szolid ember volt, de segítőkészségét és önzetlen tetteit mindenki ismerte. Feleségével együtt őket is deportálták, mindketten Auschwitzban vesztették életüket.

Izsák Miki

Fogász; Izsák Márton fia volt, a szüleivel lakott. A magyar idők alatt átvette a pékséget az apjától. Gyerekkori ismerősét, Herskovits Zeldit vette feleségül. Két gyerekükkel együtt gettózták, majd deportálták őket Mindannyian elpusztultak.

Icig Jakab

Iparos. Csendes, jóravaló család volt az övé. Ismertek igazán gyermekei által lettek.Vejeik-Rosenberg Lajcsi, valamint Morgenstein és Weisner a fiatalok körében ismert nevek voltak.

Icig Jakab és felesége Kapnikbányán születtek, de Nagybányán laktak a Felsőbányai úton. Weisnerné három gyermekével, Rozenberg Lajcsiék két gyermekkel, Morgenstein Rózsival és a két szülővel, Jakabbal és Eszterrel együtt tizenketten

és deportálták. Ők is Auschwitz martalékaivá lettek. Albert visszajött a háborúból, később megnősült, majd alijáztak. Ma Holonban élnek.

Katz Jóska

Technikus, akit Cili feleségével (Noé Zoli rokona) együtt deportáltak. Többé nem tértek vissza.

Krausz Juri (Jenő)

Tanító. A gyerekek Lővi bácsitól Krausz bácsihoz mentek chimist tanulni a 2. osztályba. Jiddis tanulás közben magyarul feleltette azokat, akik magyarul beszéltek és jiddisül csak egy keveset tudtak. Sokakat készített fel a Bár Micvára, fenntartva így a tanító és tanuló közötti kapcsolatot hosszú időn keresztül.

Juri bácsi már jóval 1940 előtt eltávozott az élők sorából. Feleségét, Szárát és lányait, Esztit és Ilonkát gettózták és deportálták, ahonnan nem tértek vissza. Mikor e sorokat írjuk, már csak Albert él a nagy családból.

Kornreich Imre

Lala bátyjával közösen tartottak fenn egy deszkaraktárat a Szatmári úton. Közismert, jóravaló család volt. Imre felesége, a kedves Stern Bilu a Hásomér tagja volt. Az 5 éves Katalin kislányukkal együtt gettózták, majd Auschwitzba hurcolták őket, ahonnan nem tértek vissza. Imre túlélte a Vészkorszakot, visszajött, újranősült, Adler Rózsit vette el, és ma Nagybányán élnek gyermekükkel.

özv. Keller Teréz

A Keller név a gyerekek által lett ismert Nagybányán. Zita, René és Jenő a Hásomér cionista szervezet tagjai voltak. 1944 előtt Zita Szatmáron lakott. René Frankovits Oszihoz ment feleségül. 1944-ben Terézt és Jenőt gettózták, majd deportálták. Zita átélte a háborút, alijázott és a családjával ma Naharián él.

Kendi Emánuel

Tisztviselő, a Plathi házban lakott. Először fiát, Tibit hívták be munkaszolgálatra, aki a Pőnix üzemek tisztviselője volt. Emánuelt és feleségét, Nórát, és Tibi feleségét, Editet gettózták, majd deportálták és többé nem tértek vissza. Tibi hazajött, feleségül vette Gabányi Ilonkát, akivel később alijáztak Izraelbe. Ilonka 1993-ban Herzliján eltávozott az élők sorából.

Herskovits Sámuel

Festékgyárban volt tisztviselő és utazó ügynök. Üzleti körökben is elismert, komoly embernek számított.

A Fésüs Menyhért utcában lakott (ma Pokol utca). 1944-ben, édesanyját, Lenkét, feleségét, Arankát és lányát, Klárit gettózták, akik nem tértek vissza többé. Pali túlélte a háborút, hazajövetele után alijázott Izraelbe, ma Haifán él családjával.

Herskovits Alfréd

Tisztviselő volt a Nagybányai Bíróságon. Az 1930-as években elhunyt. Családja közismert volt; Sándor újságíró, Margó tisztviselőnő, Duzsi, Laci, Pista és Kató, a négy fiatal előbb a Hásomer, később a Hásomer Hácáir cionista szervezetek tagjai voltak.

1944-ben Sándort munkaszolgálatra vitték, Duzsit a garanyi lágerbe internálták, majd Auschwitzba deportálták. 1944-ben az édesanyját, Matildot, gyermekeivel, Katóval, Lacival és Pistával együtt elvitték Auschwitzba. Matild, Sándor és Laci a Holocaust áldozatai lettek. Kató, Duzsi és Laci megmenekülésük után alijáztak Izraelbe. Margó 1944 előtt Bukarestben élt, ott is halt meg 1980-ban. Kató 1982-ben, Pista 1990-ben, Duzsi pedig 1994-ben távozott az élők sorából. Ma a nagyszülők – Alfréd és Matild – unokái élnek már csak – Izraelben.

Hercz Ferenc

Elektromérnök, a nagybányai Phőnix R.T. alkalmazásában dolgozott. A Gellért utcában lakott. Jó modora miatt hamar megismerték mint jó szakembert is. 1944-ben Aranka feleségével s Tibi fiával együtt gettózták, maj

gyermekei a cionista szervezetek aktív tagjai voltak.

1944-ben a hattagú családot gettózták majd deportálták, ahonnan az apa nem jött vissza. Rózsika, az anya, Hédi, Éva, Joszi és Dudi, a gyerekek visszatértek. Hédi férjével, Öcsivel és két lányával alijázott, Joszi alijázott, majd családjával együtt Amerikába mentek. Dudi is Los Angelesben él. Rózsika, az édesanya szintén alijázott, és Haifán 1986-ban távozott az élők sorából.

Krausz Marci

Cipőfelsőrész-készítő, a Harácsek közben lakott. Felesége Rozenberg Gizi volt. Nem sokkal azután, hogy Marcit munkaszolgálatra vitték, 1944-ben Gizit és fiát, Oszit gettózták, majd deportálták, ahonnan többé nem tértek vissza. Marci visszajött és újranősült. Fiát, dr. Krausz Ivánt és lányát alijáztatta. Ő maga is alijázni készült feleségével együtt 1984-ben, mikor Marci Nagybányán hirtelen meghalt. Felesége alijázott és Netanián él.

Klein Adolf

Közismertebb nevén Dodo, ahogy mindenki hívta.Textilkereskedő, Samu testvérével közös üzletük a Kispiacon volt. Szilágyról jöttek Nagybányára, ahol hamar megismerték e jóravaló, szolíd egyszerű embereket. Dodo feleségül vette Erenfeld Rózsikát, de nem sokkal az esküvő után, 1943-ban Dodót munkaszolgálatra hívták. 1944-ben Rózsikát a 4 éves Ádám fiukkal együtt gettózták, majd deportálták, ahonnan nem tértek vissza. Samu és Dodo visszajöttek. Dodo ma Ausztráliában él, Samu alijázott, és ma feleségével és Robi fiával Kiriat Chájimban laknak.

Kiss Sámuel

Almakereskedő volt, a Rák utcában lakott. Szerény, közkedvelt, mélyen vallásos érzelmű ember volt. Ráchel feleségével együtt 1944-ben a Vészkorszak áldozatai lettek ők is. Gyermekeik visszatértek a háború után. Lipe, Jaszi és Dudi Izraelben alusszák örök álmukat, az élők pedig Brooklynban, vagy Izraelben élnek.

özv. Klein Hermanné

A Kispiacon lakott, fia, Zoli szabó volt, konfekcióüzlete a házukban volt. Kellemes emberek voltak, különösen Zoli volt csendes és szolíd fiú.1944-ben anyját és fiát gettózták, majd deportálták. Ők is ott lelték halálukat.

Kepets Menyhért

A Vár utcában lakott, erdőkitermelő vállalata és raktárja a Ganz telep közelében volt. Ügyes, élelmes, korrekt embernek ismerték. Nagyvonalúan segített sok helyen, főleg télen, a tüzelővel a Wizoban, a Nőegyletben, a hitközségben.
1944-ben feleségét és két fiát elvesztette Auschwitzban. Menyhért nem sokkal a háború után alijázott. 1970-ben cukorbetegsége vitte el, Kiriat Mockinban pihen.

Krausz Marci

Faesztergályos, játéküzeme a Felsőbányai úton volt. Feleségével és Elza lányukkal a Vészkorszak áldozatai lettek.

Klein Antal

Fáni feleségével együtt deportálták őket. Janka leányuk túlélte a háborút, de a szülők nem. Janka férjhez ment Muszkál Jenőhöz.

Krampfner Béla

Stráfos, a Szatmár utcában lakott. Feleségét, Darvas Sárit és 6 éves Tibi fiát gettózták, majd deportálták, ahonnan egyikük sem tért vissza. Béla munkaszolgálatos volt, túlélte a háborút, és elvette Lővi Mancit feleségül. Később alijáztak, Béla 1979-ben halt meg Nahariján.

Krausz Albert

Bőr-és cipőfelsőrészkészítő. A Szent Miklós utcában lakott. Felesége, Izsák Bella varrónő volt. Albertet munkaszolgálatra hívták, Bellát és a 6 éves Chájá leányukat gettózták

1929-ben Nagybányán megnyitják a Joint Kishitel Bank-ot, amely a Főtéren kezdi meg működését a Rado Andor cipőüzlete feletti helyiségekben.

Hirsch Jakab az erdélyi delegáció keretében részt vett a Bázeli Cionista Kongresszuson is. Ezután részt vett a nagybányai Zs. N. Sz. megszervezésében és éveken keresztül aktív tagja is maradt Vértes Adolffal, Jakab Samuval, Fuksz Izsóval, Rosenthal Lajossal és Lébi Hermannal együtt. A Joint keretében Hirsch Jakab több városban ipari üzemeket, valamint szegény zsidó fiúk és lányok számára iskolákat alapít, ahol pl. szabó, asztalos, lakatos, varrónő, kalaposnő, kárpitos és esztergályos szakmai képesítést lehetett kapni.

Hirsch Jakab vallásos család gyermeke volt, aki a pozsonyi jesivában végezte tanulmányait, ezzel párhuzamosan pedig építészetet tanult szintén Pozsonyban. Nagybánya hitközségének két kadencián keresztül volt az elnöke.

Családja is ismert volt Nagybányán. Felesége, Stern Rózsi a zsidó nőegylet és a Wizo tagja volt, leányai, Elza és Klári pedig az Aviva-Bariszia tagjai voltak. Bubu fiát 1942-ben munkaszolgálatra vitték, 1943-ban Klárit, mint cionistát a tarcsai táborba internálták, onnan pedig Auschwitzba deportálták. 1944-ben a szülőket és Elza lányukat is gettózták, később Auschwitzba hurcolták. Mindannyian a Vészkorszak áldozatai lettek. Jenő fiuk Romániában vészelte át a háborút. Bubu is visszajött, családot alapított, és Nagybányán élnek.

Kaufman Mor

Kaufman "urat", ahogy az irodában szólították, kellemes, szerény úriembernek ismerte mindenki. Tényleg mindenki ismerte őt, az utcán kalapot emeltek előtte.

Fiatalemberként a paksi jesivában tanult több éven keresztül. Nagy felkészültségét és tudását később mint állami jegyző hasznosította, amely tisztet egészen 1911 végéig töltötte be. Ezután — 1912-ben — lett a nagybányai ortodox hitközség jegyzője. Irodája ajtaja mindenki előtt nyitva állt, így odaadó munkájának híre hamar elterjedt. Mikor e sorok 51 évvel a Vészkorszak után emlékkönyvünkben megjelennek, csak valóságot írhatunk a hitközségi jegyző agilis munkájáról. 1912-től kezdve röviden összefoglaljuk tevékenységét

1944-ig tölti be a jegyzői tisztet, mely évek során hét különböző elnökkel kellett dolgoznia, és ő mindegyikükkel harmonikus munkahelyi légkört tudott fenntartani. Ezzel egyidejüleg a hitközség elöljáróságának, tisztviselőinek, alelnökeinek, gondnokainak és a Chevrá Kádisa bizottságainak képviselőivel is teljes összhangban tudott együtt dolgozni.

1919-ben emlékezetes jegyzőkönyvében megörökíti az utókor számára dr. Krausz Mor rabbi és családja Nagybányára érkezését. Az 1930-as években Horovitz hittantanár lemondása után Kaufman Mor kapja meg e tisztet a hitközségtől.

A Kaufman család a Szent Miklós utcában lakott. Bella, Teri, Buncsi és Blanka gyermekei Kolozsváron éltek. 1938-ban felesége, Salamon Lenke távozott el az élők sorából Nagybányán, később pedig leánya, Blanka, Kolozsváron. 1943-ban Miki fiát behívták munkaszolgálatra, Ukrajnába. 1944-ben az apát gettózzák, deportálják, ahonnan nem tér vissza többé. Bella, Buncsi és Teri túlélték a háborút. Bella Kolozsváron él, Buncsi New-Yorkban 1980-ban hunyt el. Teri férjével, dr. Herman Jenővel alijázott, és Tel-Avivban élnek, ahol dr. Herman a H.O.H. szervezet keretén belül hosszú éveken keresztül hasznos munkát végzett.

E sorok által örökítjük meg tehát Kaufman Mor nagybányai hitközségi jegyző és családja emlékét.

Klein Jenő (Joná)

Mézesbábos, a Széna téren lakott. Felesége Salamon Rózsika volt. Magas termetű, szakállas, joviális alakja közismert volt a városban. Rokonai között voltak Rozenberg Jenő stráfos és Salamon Peràch és Sosáná. Ő maga nagyon vallásos ember volt, de

Israel Márton

Szűcs, a Malom utcában lakott. Mártont, feleségét, Elzát és lányukat, Magdát gettózták majd deportálták. Ők is Auschwitzban vesztették életüket.

Israel Joszi

Ilonka feleségével és két leányukkal, Arankával és Judittal őket is deportálták, ahonnan nem tértek vissza többé.

Izsák Illés

Kereskedő, a Szatmár utcában lakott. Gettózása és deportálása után többé nem tért vissza.

Joszepovits Jenő

Jenő és családja, Galdi, Szimcha, Valvi és Ilonka szintén a Vészkorszak áldozatai lettek.

Jándi Dávid

Dávid feleségével, Rózsival (aki Noé Zoli sógora volt) szintén Auschwitzban lelték halálukat.

özv. Jakabovits Regina

Berger Ignác benzinkutas testvére, a Kispiacon lakott. Egymaga nevelte gyermekeit, miután férjét fiatalon elvesztette. Gyermekei a cionista szervezet tagjai voltak. 1944-ben gettózták, majd deportálták őket, ahonnan az édesanya, Regina és lánya, Annus nem tértek vissza. A fiúk, Béla, Zoli és Jenő túlélték a Vészkorszakot. Béla és Zoli családjaikkal Izraelben élnek, Jenő Amerikában lakik családjával.

özv. Jakab Sári

Jakab Samunak, a cionista eszme egyik kezdeményezőjének volt a felesége. A Bercsényi úton laktak. Egyedül lett gettózva, majd deportálva, ahonnan nem tért vissza. Manci leánya és Gidáli, a futballista Bukarestben vészelték át a háborút.

özv. Herskovits Helén

A Veresvíz utcában lakott, a liget közelében. Piroskával, legidősebb leányával gettózták, majd deportálták őket, mindketten Auschwitz áldozatai lettek. Lajos fiuk 1968-ban Oroszországban, Elu fiuk szintén 1968-ban Haifán távoztak az élők sorából. Ráchel (Rózsi) lányuk 1935-ben férjével alijázott, ma Jeruzsálemben élnek, szintúgy Zeldi is. Miki és két gyermeke a Vészkorszak áldozatai lettek.

Heilbrum Jakab

Textiles, a Főtéren volt az üzlete és a Pénzverő utcában lakott. Kellemes, jóravaló embernek ismerték. Feleségével, Rózsival és gyermekeivel, Lacival és Jenővel gettózták, majd deportálták őket, ahonnan többé nem tértek vissza.

Heilbrum Dudi

Jakab öccse, szintén a textilszakmában dolgozott. Feleségével, és a 85 éves édesapával, Mórral együtt gettózták , majd Auschwitzba deportálták őket.

Herskovits Izidor

Textiles, üzlete a Neuman házban, a Szatmár utcában volt, lakása pedig a Veresvíz utcában. Feleségével és Sanyi fiával gettózták, majd deportálták őket, többé nem tértek vissza.

Heilbrum Smuli és Piri

A szülőkről nem sikerült részletes adatokat szereznünk, így ezúton emlékszünk meg róluk. A család a közéletben nagyon fontos szerepet játszott. 1944-ben deportálták őket, Auschwitz lett a végük.

Hirsch Jakab

Az 1924-es Joint közgyűlésen ő volt Nagybánya küldöttje. Az ő érdeme, hogy

kaszárnyába Nagybányán, a X. zászlóaljhoz. 1943-ban Ukrajnába viszik.

1944-ben szüleit, Bencét és Ellát, valamint fiát, Zolit gettózzák, majd deportálják Auschwitzba. A szülők ott vesztették életüket. Hermus és Zoli túlélik a Vészkorszakot. (Ilonkáról a Teitelbaum család leírásánál szólunk majd.) Hermus ma Bné-Brakban él, Zoli ott halt meg 1990-ben, és ott is van eltemetve, a K. Sauli temetőben. Két fia Izraelben él. Leánya Romániában él.

Grün Cháná

45 éves volt, amikor gettózták, többé nem jött vissza. Grünberger Tuli emlékszik meg róla.

Genot Áser

Ügynök, a Harácsek közben lakott. Feleségével és gyermekeivel együtt gettózták, majd deportálták őket. Sem a szülők, sem Tuli fiuk nem érték meg a felszabadulást. Illés fiuk ma két nővérével együtt Ausztráliában él.

Glück Jenő

Tisztviselő, a Szatmár utcában lakott. Szeréna feleségét és Péter fiát együtt deportálták. Egyikük sem tért vissza.

Glück Fülöp

Italkereskedése volt a Bay kert közelében. Jóravaló, szolíd, igaz ember volt, egyben hithű zsidó. Családja gyermekei által is közismert volt. Izidor és Elemér Franciaországban tértek örök nyugalomra, 1944-ben. Gyermekeik és azok családjai külön-külön vannak megemlítve. A szülőket, Fülöpöt és Margitot, lányukkal, Margittal együtt gettózták, majd deportálták, ahonnan nem tértek vissza többé. Egyedül Józsi fia tért vissza, aki alijázott, és ma fiával Petah-Tikván él.

Gottlieb László

A Phőnix R.T. üzemek tisztviselője volt. Felesége, Rózsi a Wizo szervezet aktív tagja. Őket is deportálták, és nem jöttek vissza. Egyetlen fiuk, Jani túlélte a háborút, ma külföldön él.

Grünwald Magda

Vértes lány volt, a nagybányai Aviva—Bariszia szervezet egyik alapító tagja. Szülei nyomdokán haladva ő is a cionista eszme hű követője lett az 1928-as évtől kezdve. Férjét munkaszolgálatra vitték, őt pedig 12 éves György fiával gettózták, majd pedig deportálták. Többé nem tértek vissza.

Geller Zindu

Tisztviselő, a Vár utcában lakott. A családot, Zindut, Ruchit és Rózsikát gettózták, majd deportálták, többé nem tértek vissza.

Glück Menáchem

Ő 76 éves volt, felesége 73. mikor deportálták őket Auschwitzba. Ott fejezték be életüket.

Glück Izidor

A nagybányai hitközség "mesgiach"-ja, (kósersági felügyelője) volt. A család a két fiú által lett ismert, akik a Figaro és Figura beceneveket kapták. Sajnos 1944-ben az egész családot, név szerint Izidort, Bertát, Jánkut, Szimát, Slajmit, Szárálét, Arankát, Figarót és Figurát is gettózták, majd Auschwitzba hurcolták, ahonnan csak Aranka, Figaro és Figura tértek vissza. Aranka férjével, Slomoval és gyermekeikkel alijáztak, a fiuk Amerikában élnek.

1944-ben Hermant és feleségét gettózták, két fiukat, Izsót és Samut munkatáborba küldték, Simon fiukat pedig a garanyi lágerbe vitték. Senki sem tért vissza közülük.

Dr. Goldstein Nándor

Ügyvéd, a Vár utcában lakott. Közismert, jóravaló ember volt, családját is széles körben ismerték és szerették. Dr. Goldstein az Orth. nagybányai hitközség elöljárósági tagja volt éveken keresztül. Ugyanakkor háza a cionista csoportok részére mindig nyitva állt.

Felesége, Steinfeld Elza a Wizo és a nagybányai nőegylet agilis tagja volt.

A négytagú családot 1944-ben gettózták majd deportálták. Közülük csak Bandi fiuk tért vissza, aki ma Nagybányán él.

Geller Márton

Szabó, a Kismalom utcában lakott. Csendes, jóravaló embernek és jó szakembernek ismerték. Gyermekei a cionista ideológia elkötelezett hívei voltak. Legidősebb fia, Szendu már 1932 elején alijázott az akkori Palesztinába.

1944-ben, a magyar uralom alatt özv. Gellernét, Birenbaum Ilonát és gyermekeit, Bertát, Adolfot (Fumit), Hersut, feleségével, Bellával és gyermekével, Zsuzsival gettózták majd Auschwitzba deportálták. Akik nem tértek vissza: özv. Gellerné, leánya, Berta és unokája, Zsuzsi.

Hersu és Bella később alijáztak Izraelbe, Haifán éltek. Adolf (Fumi) is Izraelben, Nácrát-Iliten élt családjával.Hersu 1980-ban, Bella 1982-ben, Szendu és Fumi pedig 1984-ben távozott az élők sorából.

Grünfeld Adolf (Bumi)

Vendéglője és lakása a Szatmár utcában volt. E család történetét leírni 50 év után nem egyszerű, mert nagyon sok mindent figyelembe kell venni.

Bumi és Bumi néni kóser vendéglője egész Erdélyben közismert volt.

1933-ban fia, Hersu az akkori Palesztinába jött turistaként, később leánya, Rózsi, férjével, Teszlerrel együtt szintén kivándoroltak.

Bumi bácsi a városban elismert ember volt, agilis hitközségi munkájában eljutott odáig, hogy beválasztották a Chevra Kádisá tagjai közé. Bumi néni (Ida néni), igazi jó anyaként a román éra alatt Palesztínába utazott, hogy meglátogassa gyermekeit.

1940-ben előbb a magyarok, majd a németek bejövetelével megkezdődött a zsidók összegyűjtése, akik között ott volt Grünfeld Bumi is. Rövid időn belül Kistarcsára, majd Auschwitzba vitték őt. 1944-ben Ida nénit, Lilit és Joszit gettózták és deportálták. Közülük csak Joszi élte túl a háborút, ma Haifán él Eszter feleségével és három fiával. Hersu 1982-ben, Rózsi 1994-ben távozott az élők sorából.

Grünberger Hersu (Herman)

Férfiszabó, szakmáját édesapjától sajátította el. Fiatal éveit megosztotta a cionista szervezet és a sport között. A C.S.B, majd a Phőnix ifjúsági csapat játékosa volt. Kellemes, jóravaló, igazi baráti kapcsolatot tartott mindenkivel. Ennek dacára a sors mostohán bánt vele. Budapestre mentek lakni, ahonnan munkaszolgálatra hívták. Felesége Pesten maradt 1 éves gyermekével, de később elfogták és deportálták őt. Valahogy sikerült életben maradnia, visszatért Pestre, ahol megtalálta Gabi fiát. Férje, Hersu, azonban a Holocaust áldozata lett.

Grünfeld Bence (Bencion)

Kereskedő, az Erdélyi úton volt az üzlete és a lakása is. A Grünfeld név közismert volt Nagybányán. A hitközség életében csak a választások idején volt aktív, de szerette hallgatni a cházánok előadásait. A család őrizte a zsidó hagyományokat, ugyanakkor a cionista eszmének is hívei lettek. A gyerekek, Hermus és később Ilonka a Hásomér szervezet tagjai lettek. Hermus később részt vett a Hásomér Hácáir szervezet megalapításában Nagybányán. Vásárhelyen háchsárázik is a Bné-Ávodában. 1942-ben a magyar idők alatt több ízben is munkaszolgálatra hívják a zsidó

Goldstein Sámuel

Szűcs; az Iskola téren lakott családjával. Gyermekei segítségével minden szakmabeli munkát el tudtak végezni. Sanyi és Eszti szűcsök lettek. Jenő fia is az apjával dolgozott, később a magyar időkben mint zsidó, nem kapott munkát. 1944-ben mindannyiukat, Rózsi feleségével együtt gettózták, majd deportálták és többé nem tértek vissza.

Dr. Geller Zoltán

Ügyvéd; közismert irodája volt. Felesége, Lengyel Klári a Wizo és a nőegylet tagja volt. Nelli leányukkal gettózták és deportálták őket, közülük senki sem tért vissza.

özv. Glück Eszter

Varrónő; a Magyar utcában lakott, fehérnemű-varrodája volt. Piri leányával közismertek és szeretettek voltak mindenhol. Piri a Hásomer szervezet tagja volt, 1944-ben gettózták, majd deportálták őket, ahonnan nem tértek vissza.

Glück Sándor

Fogász; a Vár utcában lakott és ott volt a rendelője is. Jól menő, keresett fogász volt. Felesége Zsóka, gyermekei Paula, Kati, Öcsi és Bella. Sándorral együtt 1944-ben gettózták majd deportálták őket, és nem tértek ők sem vissza.

(Az adatokat Glück Sándor öccse, Jóska küldte Petah-Tikváról.)

Grosz Samu

Pék, a Fazekas utcában lakott. Szolíd és szorgalmas családja volt. Gyermekei polgári iskolát végeztek, majd Weiss Samu festékgyárában dolgoztak mint tisztviselők. Mindannyian az Aviva-Bariszia cionista szervezet tagjai voltak. Grosz Samut, feleségét, Weiss Saroltát, gyermekeit, Irént és Ilonkát gettózták majd deportálták. Elza lányuk férjével Belgiumban vészelte át a háborút és ma is ott élnek.

Grosz Ignác

Pék, a szülei közelében lakott a Fazekas utcában. Mint fiatal fiú, az apjánál tanulta ki a pék szakmát. Részt vett a Hásomer szervezet minden megmozdulásában. Grosz Ignácot munkaszolgálatra vitték, feleségét Lőwi Rózsit és Tomi fiukat deportáták. Közülük egy sem tért vissza.

Dr. Gerendi Béla

A Phőnix R.T. egyik tisztviselője volt Nagybányán. Később, mikor a magyarok bejöttek Erdélybe, áthelyezték Pestre, a Hungária testvérvállalathoz.

Dr. Gerendit és feleségét gettózták, Ervin fiát munkaszolgálatra vitték, ahonnan nem tért vissza. A szülők a háború után alijáztak Izraelbe, Meir-Har mosavba. Dr. Gerendi Béla 1960-ban hunyt el.

Gabányi Nándor

Községi jegyző volt, Nagybányán lakott. Közismert személy volt, az 1920-as évekig gyakorolta szakmáját. A román hatalom ideje alatt azonban elbocsájtották, mert nem tudott románul. Ezután mint gazdálkodó biztosította a megélhetését.

Pista fiát 1942-ben munkaszolgálatra vitték, és ma Novomirben (Oroszország) egy tömegsírban, 12 nagybányai társával együtt alussza örök álmát. 1944-ben Nándort és feleségét, Esztert is gettózták és deportálták, ahonnan ők sem tértek vissza.

Goldstein Herman

A Phőnix R.T. üzemek alkalmazottja volt, az Erdély utcában lakott. Vallásos nézeteit az üzem tiszteletben tartotta, és felkérték, hogy vállalja el a raktárak nyitvatartását vasár,- és keresztény ünnepnapokon. Gyermekei előrehaladását nem gátolta- Cipora leánya a Bne-Avoda által szervezett "Háchsárán" (továbbképzésen) volt Vásárhelyen, majd 1934-ben alijázott Izraelbe Weissberger Mosével együtt.

gettózták, ahonnan nem jöttek többé vissza. Jenő 1993-ban távozott az élők sorából, Haifán temették el.

özv. Fülöp Dolfi

Pék, a Péter Deák utcában lakott, ahol az üzlete is volt. Feleségét, Tobit korán elvesztette. 1944-ben Dolfit és gyermekeit – Sándort, Gizit és Editet – gettózták, majd deportálták Auschwitzba, ahonnan nem tértek többé vissza.

Feldheim Áron

Gazdálkodó, a Kígyó utcában lakott. Nagybánya környékén nagy kiterjedésű földjei voltak. Szolíd, jóravaló izraelita volt, az Orth. hitközség tagja. A Nagytemplom jobb oldalán a második sorban volt az ülőhelye.

1943-ban fiait, Dezsőt és Móricot munkaszolgálatra vitték. 1944-ben Áront, feleségét, Goldát és lányukat, Zsenit gettózták majd Auschwitzba deportálták. Mindhárman ott lelték halálukat.

özv. Feldman Hanna

A Felsőbányai úton lakott, onnan gettózták Feldmann Miska feleségével, Tuluval együtt. Auschwitzból nem tértek vissza. Buba és Miska hazajöttek, családjaikkal alijáztak Izraelbe. Zoli bátyjukat Váradról gettózták, ő szintén nem jött vissza. 1992-ben Lajcsi testvérüknek sikerült alijáznia az akkori Szovjetúnióból, ma, 83 évesen Beer- Séván lakik családjával együtt.

Fried Jaszi

Kereskedő, a Felsőbányai úton lakott, közkedvelt ember volt. A magyarok bejövetele után munkaszolgálatra vitték. 1944-ben a családját; Deborát, Seindelt és Juditot gettózták, majd deportálták Auschwitzba, ahonnan egyikük sem tért vissza. Jaszi túlélte a háborút, ma családjával Haifán él.

(A fenti leírás adatait nem tőle kaptuk)

Feldheim Dezső

Bádogos, a Kígyó utcában lakott, a szülei házában. Élelmes, mozgékony, jóravaló embernek ismerték. Családja, Frida, Tuli és Jákov a deportálás után már nem tértek vissza. Dezső később alijázott Izraelbe, ahol 1960 körül munkahelyi balesetben életét vesztette. Felesége és leánya ma Izraelben élnek.

Freindlich Mór

A Phőnix üzemek raktárainak és építkezési részlegének tisztviselője volt. Freindlich Mór Felsőbányán született, a pozsonyi jesivában tanult, világi iskoláit Bécsben végezte. Feleségével, Lázár Reginával a Felsőbányai úton laktak. Szolid, jóravaló családja volt, gyermekei a Hásomer cionista szervezet tagjai voltak. Eszter lányuk később Bukarestben élt, Rudit munkaszolgálatra hívták 1942-ben. 1944-ben a héttagú családot gettózták, majd deportálták. A szülők és két fiuk, Dávid és Pinkász nem tértek vissza. Rudi és Eszter ma Izraelben élnek, Vilma és Ámi Váradon laknak, Rózsi pedig özvegyasszonyként, fiával Argentínában lakik. A család többször találkozott Izraelben a nagybányai ázkárák alkalmával.

Finkelstein Slomo

Kereskedő, a Merkur angro üzletében dolgozott, a Veresvíz utcában lakott. Közismert, jóravaló család volt, sógora volt Burger Jenő üvegesnek. A családot 1944-ben gettózták, mindhárman- Slomo, felesége, Ella és fiuk, Sanyi- odavesztek Auschwitzban.

Ferencz Herman

Szobafestő, a Felsőbányai úton lakott. Az elsők között kapta meg a munkaszolgálatra a behívót. 1944-ben feleségét, Mindut és Ágica leányát gettózták és deportálták, ahonnan többé nem tértek vissza. Hersi visszatért majd alijázott Izraelbe. 1994-ben Kfár Átán távozott az élők sorából.

lakott a postával szemben. Kellemes, kedves családja volt. Izsák sokoldalú tudása gyermekei nevelésében is megmutatkozott. Mindannyian az Aviva-Bariszia szervezet tagjai voltak, ugyanakkor otthon sok szeretettel voltak körülvéve.

Arankát, az édesanyát 1944-ben gettózták, később az egész családot deportálták, ahonnan nem tértek vissza, kivéve Ellát- férje Diamant Elemér volt- és Matyó bátyját, aki Szebenben vészelte át a háborút, majd családjával alijázott Izraelbe. 1987-ben hunyt el, Holonban helyezték örök nyugalomra.

Freund Béni

Férfiszabó, a Szent Miklós utcában volt a lakása és a műhelye is. Szerény, jóravaló, szorgalmas családja volt. Nála tanulta ki a szabó szakmát Ferencz Majsi, Roth Sanyi és öccse, Jóska.

A család négy tagját gettózták majd deportálták. Béni, felesége, Káhán Paula és fiuk, Sándor nem tértek többé vissza. Lázár fia visszajött és Nagyváradon az Orth. hitközség jegyzője lett.

Friedman Lázár

Konfekciószabó, a Rák utcában lakott. Üzlete a Vár utcában, a Városháza közelében volt. Ugyan jólmenő üzlete majdnem minden idejét lefoglalta, de a nagybányai Orth. hitközség szociális területén is dolgozott.

Felesége, Zseni a zsidó nőegylet és a Wizo tagja volt, leányuk, Berta pedig az Avivában aktivizált.

1944-ben őket is gettózták és deportálták Öcsi fiukkal együtt. Csak Berta tért vissza férjével, dr. Gazda Ákossal, akit a magával hozott betegség rövid idő alatt elvitt. Később Berta is megbetegedett és Németországba utazott kezelésre, de a súlyos betegség fájdalmait nem bírta elviselni és önkezüleg vetett véget életének még fiatal korában.

Féder Jánki

Gyümölcskereskedő, a Szatmár utcában lakott. Ügyes, élelmes ember volt, és mindig segítőkész, ha valamit el kellett intézni. Felesége Lőwi Bella volt, Dombrovica községből.

1943-ban Fédert munkaszolgálatra vitték, 1944-ben Bellát és leányát gettózták majd deportálták, ahonnan nem tértek vissza. Féder Jánki a háború után alijázott Izraelbe. 1977-ben hunyt el, azon a napon, amikor Haifán "Ázkárát" tartottunk.

Feuerwerger Mendel:

Tanító, később a Nagytemplom intézője (sámesz), a Szombat utcában lakott A Nagybányai Izraelita Hitközség tisztviselői karjának volt tagja. Szolíd, jóravaló, kellemes ember volt. Fiatal korában került Nagybányára, itt ismerte meg a feleségét is. 1944-ben a nyolctagú családot gettózták, majd deportálták, ahonnan Mendel, felesége, valamint Jenő és Mati fiuk nem tértek vissza. Chává, Lea, Chájim és Pali túlélték a háborút, Chájim családjával együtt Kfár Átán, a többiek az Egyesült Államokban élnek.

Friedman Izsák

Cipész és felsőrészkészítő. A Rák utcában lakott, itt volt a műhelye is, üzlete pedig a Felsőbányai úton. Szorgalmas embernek ismerték, több zsidó szakembernek adott munkát. Felesége a zsidó nőegylet agilis tagja volt.

1944-ben a családot gettózták, majd deportálták. Közülük csak Patyi fiuk jött vissza. 1992-ben alijázott Izraelbe feleségével együtt.

Fülöp Antal

Pék, a Szent Miklós utcán lakott, ott volt a péksége és a kenyérüzlete is. Csendes, jóravaló családnak ismerték őket. A "Jád Hárucim" (iparosok szervezete) imaházának felépítéséhez nyújtott adománya is hozzájárult közismertségéhez. Jenő fia feleségével, Klárával együtt 1933-ban mint turisták érkeztek Palesztinába, de itt élték le életük további részét. 1944-ben Antalt feleségével, Goldával és lányukkal, Terivel

Frenkel Márton

Ügynök, a Vár utcában lakott. Szakmája által közismert lett, mindenki tisztelte és becsülte. Feliz feleségével és Ervin fiával gettózták és deportálták őket. Mindhárman Auscwitzban maradtak.

Friedman Zsiga

Marhakereskedő, a Széna téren lakott. Részt vett a hitközség életében is. Ilona felesége a zsidó nőegyletben aktivált, leánya, Cili az Aviva tagja volt. Őket is gettózták majd deportálták és nem tértek vissza többé. Egyedül Cili férje, Herskovits Elu élte túl a háborút, majd alijázott Izraelbe. Haifán van eltemetve.

Fischer Miklós

Vaskereskedő, a Széna téren lakott, az üzlete a Szatmár utcában volt. Dux Elemér volt a társa. Alkalmazottai Schreiber Jupi, Israel Duzsi, Schön Ávrám és Silberman Ávrám voltak, mindannyian itt tanulták ki a szakmát.

Fischer Miklós Szatmáron tanulta ki a vasszakmát, utána került Nagybányára. Neumann és Markovits ügynöke lett. Később önállósította magát és rövid idő alatt közismert lett. A gettózás előtt családjával, feleségével, Edittel és lányával, Judittal eltűntek, de később elfogták őket a Nyíresi erdőben, Somkut mellett és behozták őket a nagybányai gettóba. Később deportálták őket, mindhárman Auschwitzban maradtak.

Fuksz Izso

Kereskedő, a Bercsényi utcában lakott Smelke Izsák közelében. Közismert, mindenki által tisztelt, sokrétű egyénisége volt a nagybányai zsidóságnak.

A cionista eszme úttörője volt, részt vett az első conista konferencián Kolozsváron. Fuksz Izsot bízták meg K.K.L. biztosnak, amely annyit jelentett, hogy az első kék- fehér perselyeket ő osztotta szét a zsidó házakban és üzletekben.

Felesége, Rózsika a Wizo és a nőegylet tagja volt. (Fuksz Izso cionista tevékenységét lásd a cionista leírásban) Sajnos őket is gettózták és Auschwitzba deportálták. Az egész család- Jakab, Izso, Rózsi és fiuk, Majsi is - ott vesztette életét.

Ferencz Farkas

Övé volt Nagybánya egyetlen ecetgyártó üzeme. A Felsőbányai úton lakott. Csendes, jóravaló embernek ismerték őt is és családtagjait is. Az Orthodox hitközségben előkelő helyet foglalt el a vallásban való jártassága és nagy tudása miatt. A Szombat utcai nagytemplomba járt imádkozni gyermekeivel együtt Szombat és ünnepnapok alkalmával.

Ernő fia a Mizráchi nevű szervezetben aktivált, Etus lánya az Avivában, másik fia, Dugyi a Hásomerban, felesége, Miriam pedig a zsidó nőegylet agilis tagja volt.

Ernőt, Dugyit, Maskut és Babát munkaszolgálatra vitték, a többieket gettózták majd deportálták. Farkas, Miriam, Etus lányuk és Chájim fiuk nem tért vissza. Ernő és Baba (Ávrám) már nem élnek, Natanján és Rison Lezion-ban alusszák örök álmukat, Dugyi és Masku Bat-Yam-ban élnek családjaikkal.

Ferencz Márton

Kereskedő, a Felsőbánya utcában lakott. Családja közkedvelt volt, gyermekei elismert szakemberek voltak. Nagyobbik fia, Ernő Pesten, Majsi fia Iklodon élt. 1944-ben Fiát, Lézert (Lázár) antifasiszta nézetei miatt Garanyba internálták, majd Auschwitzba deportálták. Ez lett a sorsa a szülőknek is, Mityu fiukkal együtt. A háborút Majsi és Hersu élte túl, és mindketten kivándoroltak Izraelbe. Majsi Natanján, Hersu pedig Kfár Átán tért örök nyugalomra.

Frank Izsák

Kereskedelmi ügynök, a Híd utcában

majd Hirsch Jakab elnöksége idején alelnök lett.

Jó modorú, igaz ortodox háza volt. Felesége a zsidó nőegylet vezetőségének volt tagja. Miklós nevű fia a Bariszliában, Bogyó az Avivában, Oszi a Hásomer cionista szervezetekben voltak tagok.

Frankovits néni az 1942-es években Nagybányán hunyt el, és örök álmát ott alussza. A többieket 1944-ben deportálták Auschwitzba ahonnan senki sem tért vissza.

Frankovits Oszi

Közismert volt még gyerekkorában is, amikor a Hásomer szervezet tagja volt. Kellemes, jó barát maradt akkor is, amikor Váradról, a kereskedelmi iskolából hazajött. Feleségét, Keller Renét a Hásomerben ismerte meg. Egy éves László nevű gyemekükkel együtt deportálták őket Auschwitzba, és onnan nem tértek vissza.

Fried Lajos

A nagybányai Ganz villanytelep főgépésze volt, a Híd utcában lakott. 1944-ben vitték Auscwitzba és onnan nem jött vissza.

Farkas Lipót

A Szatmár utcában lakott, deszkaraktárja, később autógarázsa volt. A nagybányai hitközség negyedik elnöke volt. Hosszabb ideig töltötte be ezt a pozíciót, és ezalatt igazi előrehaladást tudott elérni. Közismert egyéniség volt, sokáig emlegették tevékenységét. 1944-ben, amikor Farkas Lipót 72 , felesége pedig 68 éves volt, gettózták, majd deportálták őket Auschwitzba és ott érte őket a vég.

Friedman Sándor

Nagybánya hitközségének utolsó elnöke volt. 1944 májusáig, a begettózásáig a Szatmár utcában lakott. Közszeretetnek örvendett, hiszen Brach Simon és dr. Sarudi Farkas után választották meg elnöknek. Felesége a Wizo és a nőegylet aktív tagja volt. Gettózásuk után a házaspár megmérgezte magát, így vetettek véget életüknek. A nagybányai temetőben alusszák örök álmukat.

Frieder József

Ügynök; többek között Weiss Samu festékgyárának is dolgozott. Felesége, Rózsi a nőegylet agilis tagja volt, Joli leánya pedig a Hásomer, majd a Hásomer Hácáir szervezet tagja volt. Mindannyiukat gettózták, majd Auschwitzba deportálták őket, ahonnan nem tértek vissza.

Frankovits Aladár

Könyvkereskedő, nyomdatulajdonos; a "Nagybánya és vidéke" magyar nyelvű hetilapot is nála nyomták.Ő nyomtatta ki a heti (szombati) cédulákat Godel Ezrinek amit péntekenként a zsidó házakban osztottak szét. Elszámolás után a bevételt teljes egészében Ezrinek adta, így segítette őt.

Az elemisták palatábláját, később az irkát és a gimnazisták tankönyveit is nála vették. Az állami és városi hatóságok is nála rendelték meg az írószereket és más szükséges papírárukat.

Fiait, Oszit és dr. Miklóst a nagyváradi zsidó kereskedelmi iskolában taníttatta, akik később az üzlethálózatban társak lettek. Több fiatal is Frankovitsnál tanulta ki a nyomdász szakmát, mint például Weinstock Lajos, Feldman Miksa, Kornreich Henrich, Ferencz Masku, Freund Miki és Joszepovits Simi. Friedman és Freimovits pedig könyvkötők voltak.

Falk Áron (Ári)

Iparos, a Vár utcában lakott. Feleségével, Sasival és fiaival, Sanyival és Andorral együtt gettózták majd deportálták Auschwitzba. Ők sem tértek vissza.

Feig Márton

Divatáru-kereskedő, a Főtéren volt üzlete. Felesége Leona, és lánya, Ilonka is Auschwitzban végezték be életüket.

Feldman Majsi

Feldman Majsi és testvére, Eszter nevét Laundó Slajminak köszönhetően tudjuk megörökíteni az emlékkönyvben. Mindketten a Vészkorszak áldozatai lettek.

Farkas Iluska

Testvéreivel, Jolival és Klárival együtt 1944-ben deportálták őket, és a Vészkorszak áldozatai lettek.

özv. Fried Lajosné

Ruhatisztítója volt a Híd utcában és ott is lakott. Férje hirtelen távozott az élők sorából, halála után Jenő fia folytatta édesapja szakmáját. Ismert, szorgalmas család volt. Jenőt és Győzőt munkaszolgálatra vitték, majd édesanyjukat és Ilonka és Rózsi testvéreiket gettózták, később Auschwitzba deportálták. Egyedül Jenő élte túl a háborút, családot alapított és haláláig, az 1970-es évekig Nagybányán élt.

Farkas Jehuda Lipót

Kereskedő, a Grof Teleki (agyagos) úton lakott és ott volt fűszerüzlete is. Szolid, jóravaló, vallásos érzelmű családja volt. Amikor a magyarok bezárták az üzletét, átvette a hitközségi fürdő (mikve) kezelését. Először Majsi fiát vitték munkaszolgálatra, majd 1944-ben a két szülőt, Lipótot és Reginát másik fiukkal, Liviuval gettózták és deportálták. A szülők a Holocaust áldozatai lettek. Majsi és öccse, Liviu hazajöttek, majd mindketten alijáztak Izraelbe. Majsi két gyermekével, feleségével Cfáton él. Itt lakik Liviu is.

Fried Mendel

Kereskedő, üzlete és lakása a Felsőbányai úton volt. A családfő mint kereskedő, de inkább, mint igaz, egyenes jellemű ember, közismert volt. Vallásos nézete és beállítottsága is mindenki számára ismert volt. Sajnos gyermekeinek nevét, lányai férjeinek nevét nem tudjuk (nem kaptuk meg az adatokat), így névtelenül említjük meg őket és emlékezünk meg róluk. Csak annyit tudunk, hogy 1944-ben az egész családot gettózták és deportálták. Közülük egyedül Joszi fiuk tért vissza, aki alijázott és ma Haifán él.

Frenkel Ede

Textilkereskedő, a Pénzverő utcán lakott. Az idősek korosztályához tartozott, nagyon jólelkű ember volt, aki csak a családjának élt. 1942-ben Laci fiát munkaszolgálatra vitték. Feleségét, Sárit, Zoli fiával és vele magával együtt gettózták, majd Auschwitzba deportálták. A szülők nem tértek vissza, Laci visszajött, családjával Nagybányán él, Zoli 1990-ben hunyt el, szintén Nagybányán, ott is van eltemetve.

Füredi Jenő

A textilkereskedő Frenkel Ede édestestvére. 1944-ben gettózták, majd deportálták. Ő is a Holocaust áldozata lett.

Frenkel Lajos

Kereskedő. 1944-ben gettózták, deportálták, ő sem tért vissza.

Fried Tibor

Óraüzlete volt a Főtéren. Közkedvelt, rendes család volt. 1944-ben őket is gettózták, majd deportálták, és többé nem tértek vissza.

Fogel Jánki

Szállodája volt a vasútállomás közelében. Feleségével együtt deportálták őket, mindketten a Holocaust áldozatai lettek.

Frankovits Aladár

Kereskedő és iparos volt, a Szatmár úton lakott. Az üzlete a Főtéren volt.

Csendes, szorgalmas, jó embernek ismerte mindenki, az üzleten kívül csak a nagybányai hitközség élete érdekelte. Odaadó tevékenysége első fázisa után a hitközség pénztárosa lett,

Friedmann Móric

Bádogos, az Erdélyi út végén lakott családjával. A Lustig család rokonsági körébe tartoztak. Szolíd, jóravaló emberek voltak. 1944-ben az egész családot gettózták, deportálták. Moritz, Bella, Hersu és Margit mindannyian Auschwitz áldozatai lettek.

G. Friedmann Ábrahám

Ugyan a család nem Nagybánya körzetén belül élt, de őket is gettózták az ukrajnai Körösmezőre. Májert, a fiukat besorozták munkaszolgálatra. Ábrahám, felesége, Szárá és gyermekeik, Dávid, Jichák és Helén a Vészkorszak áldozatai lettek. Májer megmenekült, később családjával együtt alijázott. Ma feleségével, Judittal, két fiával és unokáival együtt Petah-Tikván élnek.

Farkas Herman

Szabó, a Felsőbányai úton lakott. Feleségével, Paulával együtt ők is Auschwitz áldozatai közé kerültek.

Farkas Cili

Varrónő, az Erdélyi úton lakott húgával, Icával. Farkas Mihály testvérei voltak. 1944-ben őket is gettózták, majd deportálták, ahonnan nem tértek vissza.

Fogel Paola

Dávidovits Lipi által tudjuk megörökíteni emlékét. Ő is a Vészkorszak áldozata lett.

Fischer Izidor

Kereskedő, a Fazekas utcában lakott Lili feleségével. Gyermektelen házaspár voltak, őket is elvitték 1944-ben, és többé nem tértek vissza.

Fried Gáspár

A Magyar utcában lakott, 80 éves lehetett, amikor deoprtálták. Úgy tudjuk, hogy Vider Péter gyógyszerész rokona volt. Ő sem tért vissza.

Frank Jakab

Kereskedő, a Péter Deák utcában lakott. Feleségével Eszterrel és leányukkal, Margittal együtt gettózták, majd deportálták őket, ahonnan nem tértek többé vissza.

Friedmann Ári

Teherautó-tulajdonos volt, a Vár utcán lakott. Felesége Wasserblat Mirjam (Mimi) volt, Teitelbaum Jenci unokahuga. Árit munkaszolgálatra vitték, 1944 májusában pedig a 22 éves Mimit 2 éves Márta lányával együtt gettózták, majd deportálták Auschwitzba. Csak Ári élte túl a háborút, de a magával hozott súlyos betegsége nem sokkal ezután őt is elvitte az élők sorából. Nagybányán van eltemetve.

Fischer Sanyi

Divatáru üzlete volt a Főtéren. Jólmenő üzlete lehetővé tette számára, hogy segítsen, ahol csak tud. Lánytestvérei, Sári és Gizi a Hásomér szervezet tagjai voltak. Sanyit 1942-ben munkaszolgálatra vitték. 1944-ben Sanyi feleségét, Neuhauser Olgát és Sanyi 70 éves édesanyját, Miriamot gettózták, majd deportálták, ahonnan többé nem tértek vissza. Sanyi hazajött, megnősült, ma Tel-Avivban élnek feleségével.

Feldman Miska

Nyomdász, felesége Weiss Szárá (Tulu) volt. Mindketten a Hásomér és később a Hásomér Hácáir szervezet tagjai voltak. Házasságuk sajnos nem tartott sokáig, mert Miskát munkaszolgálatra hívták, 1944-ben pedig Tulut és édesanyját, Goldát gettózták és Auschwitzba deportálták, ahonnan nem tértek többé vissza. Miska sógorával, Zolival Nagybánya környékén vészelték át a háborút, és 1945-ben a felszabadulás napján már Nagybányán voltak. Miska újra családot alapított, ma Jeruzsálemben élnek.

deportálták Auschwitzba, ahonnan egyikük sem tért vissza.

Özv. Deutsch Eszter

A Fazekas úton lakott, Grosz, a pék közelében. Eszter néni közismert lett, amikor Majsi és Hersu fiai Angliába mentek. Később Pali fia vendéglőt nyitott a Kispiacon és "Pali bácsi" néven lett a nagybányai ifjúság kedves ismerőse. 1944-ben a magyarok gettózták Eszter nénit a gyerekeivel együtt- Szárá, Rajzi, Hinda, Ráchel, mindannyian Auschwitzba kerültek. Pali bácsit is gettózták feleségével, Mindellel együtt.

Az egész családból egyedül Pali bácsi tért vissza, aki újra megnősült, majd családjával Izraelbe alijázott. Felesége és fia ma Béit Chelkijában élnek, ő itt hunyt el 1980-ban.

Darvas Herman

Vendéglője volt a Híd utcában. Szerény, jóravaló családja volt. Edit lánya a Hásomer tagja volt, emiatt 1944-ben letartóztatták és Tarcsára internálták. Később Auschwitzba deportálták. Szülei szintén Auschwitzba kerültek, ahonnan nem tértek vissza. Edit ma Stössel Bubival Haifán él.

Darvas Lajos

Szódavíz üzeme volt a Fazekas úton. Szolíd, jóravaló emberek voltak gyermekei is -Miki, Manci és Olga. Mindhárman a Hásomer tagjai voltak. 1943-ban Mikit munkaszolgálatra vitték, 1944-ben a többieket gettózták, később deportálták, ahonnan egyik sem tért vissza.

Egyedül Miki élte túl a háborút, családjával együtt Nahariján élt. 1992-ben távozott el az élők sorából.

Édelstein Lajos

Szabó, a Bercsényi utcában lakott. Négytagú családját, Lilit, Juditot, Jolit és Lajost gettózták, majd deportálták, egyikük sem tért vissza.

dr. Erdős Vilmos

Ügyvéd, jólmenő irodája a Magyar utcában volt. Elsősorban kereskedők voltak a kliensei. Kellemes, jóravaló családja volt. Felesége, Lili a Wizo és a nőegylet tagja volt. 1944-ben fiukkal együtt mindhármukat deportálták. Többé nem tértek vissza.

Edrich Moritz

A Széna téren volt a vendéglője, és a Péter Deák utcában laktak. Jóravaló, szolíd emberek voltak. Jenő fiát munkaszolgálatra vitték, Móricot, Pepit, Mancit és Tibit gettózták és deportálták. Közülük csak Jenő és Tibi tért vissza. Jenő Amerikában él családjával, Tibi alijázott, ma Haifán él.

Éliás Ignác

A Phőnix gyárban a "Pirit" osztály munkavezetője volt. Feleségét, Roth Matildot, gyermekeit, Lacit és Zolit vele együtt gettózták majd deportálták. Mindannyian Auschwitzban maradtak.

Farkas

Fogászati rendelője és lakása is a Főtéren volt. Désről jöttek Nagybányára. Kellemes családnak ismerték őket. Egyik fiuk, Jenő a Hásomer szervezet tagja volt. 1943-ban mindkét fiukat munkaszolgálatra vitték. 1944-ben az anyát és leányát, Editet gettózták, majd deportálták. A két szülő meghalt, Editről semmi információ nincs. Jenő és bátyja visszatértek a munkaszolgálatból, majd Amerikába emigráltak. Jenő ott távozott el az élők sorából 1993-ban. Egy fia Belgiumban él.

időkben, Cuza- Goga idejében zsidóellenes kilengések voltak majdnem minden városban. Egy alkalommal híre ment, hogy a nagybányai zsidó templomot tervezik megtámadni és feldúlni. A megboldogult dr. rabbi Krausz felkérte Blau Lacit, hogy szervezze meg az ellenállást a Schlesinger fiukkal együtt. A szervezkedés megtörtént, a rendőrség figyelmeztette a Cuza-Goga nevével fémjelzett csoportot, hogy ha végrehajtják a tervezett akciót a zsidó templom ellen, az a rendőrség részéről viszontakcióval fog végződni. A támadás a várt napon és az azt követő napokon is elmaradt!

Bernát Reb Ávrum

Ábrahám, a sakter. E minőségében az Orth. hitközség tisztviselőinek sorában is szerepelt. Sokan ismerték és szerették. Csengő szép hangját nemcsak a szombati és az ünnepi előimádkozásokon, hanem esküvők alkalmával is csodálhatta a közönség.Vallási tudását továbbadta a hozzá forduló tanulni vágyóknak.

1944-ben a család tagjait, az apát, Ábrahámot, az anyát, Taubét és a gyerekeket, Zlátét, Miriamot, Leát és Ziszut gettózták, majd deportálták. Mindannyian Auschwitzban lelték halálukat. Gerson, Lipe, Zálmán és Áron hazajöttek az orosz frontról. Lipe Bné-Brakban, Gerson New-Yorkban halt meg 1995-ben. Zálmán Jeruzsálemben él egy idősek otthonában.

Csendes Móric

Fogász, a Mikszáth Kálmán utcában lakott. Modern vallásos érzelmű, jó szakember volt. Fiatal korukban ő és felesége is az Aviva-Báriszia szervezet tagjai voltak. Gyermekük nem volt. Feleségével, Heilbrum Pepivel együtt 1944-ben gettózták és deportálták őket Auschwitzba.

Csuka József

Iparos, a Phőnix üzemek alkalmazottja. A Malom utcában lakott. Fridával, feleségével együtt közismert, szorgalmas emberek voltak. Őket is elvitték, és többé nem tértek vissza.

Diamant Dezső

Fűszerkereskedő, üzlete a Főtéren állt, de a magyarok bejövetelekor a Kispiacra költöztették át. Vallásos érzelmű, egyenes jellemű, közismert ember volt. Zsidó jogi ("Din Tora") kérdésekben többször kérték ki a tanácsát.

A Diamant házaspárnak gyermeke nem volt, de szerették a gyerekeket, ami abban nyilvánult meg, hogy minden péntek este több, mint 100 csomag cukorkát osztottak szét a gyerekek között a templom bejáratánál ("Polis"-ban).

Diamnantné, Rózsika a zsidó nőegylet közismert tagja volt. Őket is gettózták, majd 1944 júniusában deportálták őket Auschwitzba. Mindketten ott vesztették életüket.

Deutsch Jenő

Szabó, a Fűrész utcában lakott. Feleségével, Preisler Hanival és leányával, Irénnel gettózták és deportálták őket. Mindannyian odavesztek Auschwitzban.

Dézsi

Nyugdíjas jegyző, Diamant Dezső sógora volt. Modern vallásos, közismert családja volt. Felesége a nőegyletben aktivizált. Fiával, Majsival és lányával, Bubával együtt gettózták és deportálták őket, ahonnan senki sem tért vissza.

Dávid Sándor

Szabó. A Felsőbányai úton lakott. Feleségével, Feldman Lenkével gettózták őket. Gyermekük nem volt. Ők sem tértek vissza.

Dávidovits Károly

Textiles volt a Kispiacon. Bátyjával, Samuval elismert szakemberek voltak. Felesége, Aranka és gyermekei Chávi, Mati, Elza együtt mentek a gettóba. Majd az egész családot, Dávidovits Samuval együtt

Smilu még a Vészkorszak előtt Palesztinába ment, 1980 körül halt meg Michmoretben. Frida, Buru, Olga és a szülők Auschwitzban haltak meg.

Brach Dudi

Bor-, sör- és monopol-lerakata volt az apjával. A Szent Miklós utcában lakott feleségével, Szárával és leányával, Péráchhal. Együtt gettózták, majd Auschwitzba deportálták őket, onnan nem tértek vissza.

Berger Péter

Sakk-, römi- és olvasóhelyisége volt. Felesége, Rózsika agilis tagja volt a zsidó nőegyletnek, valamint a Wizo vezetőségének. Őket is gettózták és deportálták. Auschwitzban végezték be életüket.

Berger Jenő

Almakereskedő, a Gellért utcában lakott. Feleségével, Blankával és gyerekeivel, Lacival és Jumival együtt deportálták őket. Ők sem tértek vissza.

Berényi Ervin

Ügyvéd. Irodája a Magyar utcában volt. Gettózták majd deportálták Auschwitzba, ő sem tért vissza.

Buzási Imre

Patikus volt a Kispiacon. Gettózták és deportálták, ahonnan nem tért vissza többé. Családja nem volt.

Berger Adolf

A Phőnix R.T. vállalat igazgatósági tagja volt. Feleségével és Kálmán fiával gettózták őket, majd Auschwitzba hurcolták őket. Egyikük sem tért vissza.

Berger Lajos

Kereskedő, a Kispiacon volt fűszerüzlete. "Berger Lajbi"-ként a C.S.B. futballcsapat tagja volt. Közkedvelt, nagy cionista volt. Feleségét, Irént, lányát, Tamarát Lajossal együtt deportálták. Mindannyian odavesztek Auschwitzban.

Berger Mati

Az Erdélyi úton lakott, szódavízüzeme volt. Feleségével, Mózes Málcsival gettózták és Auschwitzba vitték őket. Ők sem jöttek vissza.

Boros Pál

A Phőnix R.T. egyik igazgatója volt Nagybányán. Felesége a Wizo és a nőegylet agilis tagja volt. Gyermekük nem volt. Mindkettőjüket Auschwitzba deportálták, ahonnan egyikük sem tért vissza.

Dr. Benedek László

Orvos, a Szatmári utcában lakott, a rendelője is ott volt. Családja közismert volt Nagybányán. Benedek doktor a hitközség keretében is tevékenykedett, a rászorultaknak nemcsak orvosi segélyt nyújtott, hanem a gyógyszereik költségét is fedezte.

Felesége, Rezső Magda a zsidó nőegylet és a Wizo tagja volt. Őket is gettózták, ahol 1944 május 31-én a két szülő István fiukkal együtt sajátkezüleg vetettek véget életüknek. Mindhárman a nagybányai zsidó temetőben alusszák örök álmukat.

Brenner Jenő

Írógépjavítással és eladással foglalkozott. Üzlete a Neumann házban, a Lakatos utcában volt. E szakma egyedüli képviselője volt Nagybányán. Blankával, feleségével, valamint fiaival, Lacival és Imrével gettózták és deportálták őket. Mindannyian ott lelték halálukat.

Blau Dezső:

Bőrkereskedő, a Főtéren volt az üzlete. Felesége, Aranka és fia, Laci vele együtt mentek a gettóba, majd Auschwitzba. Ott pusztultak mindannyian.

Itt meg kell emlékezni arról, hogy román

Lajcsi fia fiatal korában Pestre ment és ma is ott él. 1944-ben Sámuelt, Szálit és Dezsőt gettózták majd deportálták és mindannyian a Holocaust áldozatai lettek. Bözsi visszatért és Herskovits Elu felesége lett, majd együtt alijáztak. Elu 1980-ban hunyt el Haifán, Bözsi ma is Haifán él.

Dr. Barna Samu

Ügyvéd; irodája a Magyar utcában volt. Elismert ügyvédi irodája révén mint embert is jól ismerték. Részt vett a nagybányai hitközség és a cionista szervezet életében. Felesége a Wizo és a nőegylet agilis tagja volt.

1944-ben Jani fiát baloldali nézetei miatt apjával együtt Tarcsára internálták, majd Kanizsán keresztül Auschwitzba deportálták őket. Sári feleségét is gettózták, ő is odaveszett. Klári leányuk ma Natanian él.

Benedek Vilmos

A Szatmár utcában lakott, a Kishitelbank kereskedelmi részlegén dolgozott. Tevékeny munkát végzett a hitközség keretében is. Egy kadencián alelnök volt. 1944-ben gettózták, később feleségével együtt deportálták. Senki sem látta viszont többé.

Berger Ede

Pék; a Szentmiklós utcában lakott. Szakmájának köszönhető, hogy meg tudta venni a Szentmiklós utcában a 2-es számú házat. Később almakereskedő lett. Mind a nyolc gyermekét szépen felnevelte, mindegyik alapított családot- őket külön említjük meg. Mindannyiukat gettózták, majd deportálták. Egyedül Hersu, aki munkaszolgálatos volt, tért vissza. Alijázása után az Egyesült Államokba ment feleségével, 1988-ban hunyt el.

Berger Ignác

Közismeretnek és közszeretetnek örvendett akkoriban Berger, a benzines, akinek a benzinkútja a Híd utcában volt. Ez volt a legelső benzinkút Nagybányán. Később ipari kenőcsök gyártásával is foglalkozott.

Felesége, Rella a Wizo és a nőegylet agilis tagja volt. 1944-ben gyerekeikkel, Edittel és Bandival együtt gettózták őket, majd Auschwitzba kerültek. Közülük csak Edit tért vissza, aki ma férjével Haifán él.

Berger Lajos

Cukrász; egy időben az ő cukrászdája volt az egyedüli cukrászda Nagybányán, a főtéri István Szálló épületében. Üzlete mindig ragyogó tiszta volt, tele mindenféle különleges süteményekkel. Nyáron a málna-, eper-, cseresznye- és mogyorófagylaltjai voltak nagyon híresek.

Felesége, Amália aktív tagja volt a cionista női szervezeteknek. 1944-ben a családot gettózzák majd deportálják. A szülők, és fiuk, Tibi, nem tértek vissza Auschwitzból. Judit lányuk túlélte a Vészkorszakot, és férjével, dr. Vámossal alijáztak Izraelbe. Férje fiatalon elhunyt, Judit ma Haifán él leányával.

Berger Sándor

Ő is cukrász volt, bátyjával, Lajossal, valamint Olga és Béla testvérükkel együtt dolgoztak a cukrászdában. Mindannyiukat deportálták Auschwitzba, ahonnan nem tértek vissza.

Brach Simon

Bor-sör üzlete volt Nagybányán, a Monopol szeszesital egyedüli elárusítója volt a kerületben. Apja Brach Simon, nyírmadai főrabbi. Aktív tag volt a hitközségben, a haszidizmust ő alapította Nagybányán- a hitközség keretei között.

1932 körül a hitközségi választásokon Hirsch Jakab helyett végül Brach Simont választották meg elnöknek. Az ő nevéhez fűződik a Szombat utcai imaház felépítése. Felesége, Fülöp Miriam a nőegylet egyik oszlopos tagja volt.

Hat gyermekük volt és ugyanennyi alkalmazottjuk. Főkönyvelője Schwarz Zoltán, pincemesterei Halasi, Weiss és Simon, sofőrjei Klein, Geller Fumi. 1944-ben deportálták őket Auschwitzba. Csak Henri és Jiti tértek vissza.

Beer Majsi

Cipész, műhelye a Kispiacon volt. Margit feleségével együtt Auschwitzban lelték halálukat. Gyermekük nem volt.

Brif Szruli

Textilkereskedő volt, az Iskola téren lakott, Lax Rudival és Lax Árival egy udvarban. Szruli sógorának, Zingernek sikerült megmenekülnie a deportálás elől, de Szrulit és feleségét, Rózsit, akik még egyikük sem töltötte be a 25. életévüket, gettózták, majd deportálták, ahonnan nem tértek vissza.

Bernát Dezső

A Felsőbányai úton lakott, vashámor üzeme volt. Nehézipari szakmája volt, üzeméhez egy vasöntőde is tartozott. Állami megrendeléseket is kapott, amelyek biztosították megélhetését. Kellemes, egyenes jellemű ember volt. Felesége, aki hosszú időn keresztül a Wizo nőegylet elnöknője volt, még az 1930-as években távozott az élők sorából. 1944-ben, a zsidótörvények idején elvették az üzemét, gettózták, majd deportálták, többé nem tért vissza. Tibi fia, aki mérnök és Zoli, aki orvos lett, ma külföldön élnek.

Bíró Endre

Vaskereskedő volt, Neumann és Markovits cégénél. Szolid, jóravaló családja volt. 1944-ben Margit feleségével együtt gettózták, majd deportálták és többé nem tértek vissza. Ernő fiuk Pesten vészelte át a háborút, hazatérte után megnősült. Később alijáztak Izraelbe, ma Éva feleségével és két gyermekével Ernő Haifán él.

Bíró Géza

Vaskereskedő volt a Neumann cégnél. Csendes, kedves embernek ismerte mindenki. 1940-ben megnősült, két év múlva már behívták munkaszolgálatra. Először Nagybányán, a háború utolsó napjaiban pedig Szatmáron szolgált, az állomás közelében ástak árkot. Eközben szőnyegbombázás érte őket, Géza Radó Andor barátjával együtt életét vesztette. Géza felesége hazatért, alijázott és 1944-ben bekövetkezett haláláig Izraelben élt.

Burger Jenő

Üvegüzlete volt a Kispiacon, és ott is lakott. Jól menő üzletében Schwarz Jenő, Stern Lajbi, Grün Misu tanulták az üvegszakmát. 1944-ben Jenőt, feleségét, Blankát és leányát, Böskét gettózták, majd deportálták őket. Csak Béla fiuk tért vissza Ukrajnából, aki feleségével és leányával kivándorolt Izraelbe.

Basch Kálmán

Mészáros; a Fazekas utcában lakott, kóser mészárszéket működtetett. A magyar idők alatt munkaszolgálatra hívták. Lili feleségét és kislányukat deportálták, ők nem tértek vissza. Kálmán visszajött, feleségül vette sógornőjét, Cilit és Amerikába vándoroltak. Kálmán 1991-ben eltávozott az élők sorából, Cili és leányai ma is az U.S.A-ban élnek.

Becski Kálmán

Szabó; a Vár utca és a Rák utca sarkán lakott. Két lánya tisztviselőnő volt. 6 tagú családját 1944-ben gettózták és deportálták. Közülük senki sem tért vissza.

Berger Izsák

Cipész; a Vár utcában lakott. Két gyermekük, Valvi és Rezső a 30-as években alijázott Palesztinába. Izsák bácsit és Mindu nénit Náchum fiukkal együtt deportálták, és többé nem tértek vissza. Legidősebb fiuk, Juda Budapestről alijázott és Bné-Brakban távozott az élők sorából 1980-ban. Valvi és Rezső az 1960-as években végezték be életüket Haifán.

Berger Sámuel

Szolíd, jóravaló, ismert család volt. Bözsi leánya a Hásomer cionista szervezet tagja volt.

Ackerman Mose (Majsi)

Kárpitos, a Bercsényi utcában lakott. Kellemes, jóravaló embernek ismerték. Már fiatal korában a "Mizráchi" cionista szervezet agilis tagja volt. 1944-ben Mosét és feleségét, Simon Etelt gyermekeikkel – egy 5 éves kisfiúval és egy 3 éves kislánnyal – együtt gettózták majd deportálták őket. Miután Mosét elválasztották feleségétől és gyermekeitől, Mauthausenben halt meg 34 éves korában. A család többi tagja is ott vesztette életét.

Ábrahám Lajos

Iparos, héttagú családjával a Bercsényi utcában lakott. Közismert személy volt, a "Jád Hárucim" templom építésének munkálataiban elöljárt. A nagybányai hitközség életében is közreműködött Brach Simon oldalán. Felesége az őszi évad idején libahús eladásával foglalkozott, minden héten kapott 15-20 libát, amit két nap alatt eladott. E munkája mellett még egy rokon család két gyermekét is nevelte. A fiú, Weiss Jenő a nagybányai jesiva tanulója volt, ami dr. Krausz Mose vezetésével működött.

1942-ben Elza leányukat a magyarok letartóztatták és Kistarcsára vitték, majd Auschwitzba deportálták. 1944 májusában a többieket is elvitték. Lajos, Berta, Goldi, Majsi, Pintyu, és az ikrek Szerén és Bella is Auschwitz áldozatai lettek. Elza visszatért és Budapesten él Laci fiával.

Adler Mendel

Szalmakalap- készítő, a Kígyó utcában lakott a Széna tér mellett, később pedig a Felsőbányai úton. Közkedvelt, vallásos érzelmű ember volt, azonban gyermekeinek megadta a lehetőséget, hogy a cionista Hásomer tagjai legyenek.

1944-ben Mendelt, feleségét, Deborát és gyermekeit, Saroltát, Sámuelt és Solomont gettózták, majd Auschwitzba deportálták, ahonnan nem tértek vissza többé. Három gyermekük visszatért, közülük ketten Amerikában élnek. Rózsi, a harmadik Nagybányán él férjével, Kornreich Imrével és fiukkal.

Ackerman Sámuel

Kárpitos, a Szent Miklós utcában lakott. Kellemes, jóravaló, szorgalmas családnak ismerték az Ackerman családot. Sámuel gyermekeivel együtt dolgozott, mindannyian nagyon jó szakemberek voltak.

Mose, Mordecháj és Ári fiai 1928-ban ott voltak a cionista eszme zászlóbontói között. Sinyu és Béla nevű fiait még a deportálások előtt besorozták munkaszolgálatra. 1944-ben a család négy tagját, Sámuelt, feleségét, Zsenit és két fiukat, Árit és Zindut gettózták, majd deportálták. Mind a négyen a Vészkorszak áldozatai lettek. Béla és Sinyu visszatértek a háború után. Béla a későbbiek folyamán feleségével, Weintraub Évával, és leányával, Jaffával együtt alijázott, ma Holonban élnek. Sinyu utolsó éveiben Temesváron élt, itt alussza örök álmát is.

Böhm Dezső

Szabó, a Gróf Teleki úton lakott. Feleségével, Cviával együtt gettózták őket 1944-ben. Többé nem tértek vissza. (Böhm sógora volt Mihály Jenőnek)

Bernát Áron

Ócskavas-kereskedő volt, a Porondos utcában lakott. Rendes zsidó családnak ismerték a Bernát családot, melynek mindhárom tagját, az apát, Áront, az anyát, Mindelt és leányukat, Leát 1944-ben deportálták, ahonnan nem tértek többé vissza.

Bauer Gyula

Tisztviselő, a Róbert Károly úton lakott. Olga nevű feleségével 1944-ben őket is deportálták. Mindketten a vészkorszak áldozatai lettek.

KÁHÁN JÁKOB ÉS CSALÁDJA

MANDEL CSALÁD

LÉBI MÓR

MUSZKÁL PIRI

BIRÓ ANDOR

BIRÓ MARGIT

WIEZEL MACHE és BATSEVA

A családok története c. fejezet előszava

Az az ötletünk, hogy a Vészkorszak előtt a kehiláinkban élő családok története bekerüljön e könyvbe, azután született, miután láttuk, hogy tagjaink többsége nem válaszolt ama felhívásunkra, melyben kértük, hogy küldjenek el nekünk a családjaiktól származó valamilyen emlékiratot. Érkeztek ugyan ilyen, még a háború előttről származó emlékek, de ezek száma nagyon kevés volt.

Attól tartottunk, hogy a régi generációk majd teljesen ismeretlenek maradnak a fiatalok, az új generációk számára. Annak ellenére, hogy ennyi energiát, munkát és pénzt fektetünk e könyv kiadásába, nem lesz majd benne semmilyen leírás a családokról, azok életéről. S ha gyermekeink majd egyszer megkérdezik kik voltak őseik, akik a Vészkorszak áldozatai lettek, s kik voltak azok a zsidók, akik Nagybánya, Felsőbánya, Nagysomkút és Monostor közösségeiben éltek, nem lesz számukra válasz.

Ezért a szervezet vezetősége elhatározta, hogy felkéri erre a feladatra egyik legidősebb tagját, *Grünfeld Cvit (Hermus),* aki Nagybányán született, ott aktívan részt vett a kehila társadalmi életében és személyesen ismerte a kehila minden szervezetét.

A következő fejezet tehát, a családok története az első emlékkönyv kiegészítőjéül szolgál, amelyet, mint azt már említettük, a megboldogult *Stern Naftali rabbi* szerkesztett 1976-ban.

A NAGYBÁNYAI HÁSOMÉR HÁCÁIR NÉVSORA
(akit felismerünk)

ülnek: Ferenc Matyi, Herskovits Pista, Hers Bandi, Roth Mati, Hers Manci, ?, ?, Ábrohám Olga, Mendelovits ?, Burger Béla.

második sor: Fried Hilesi és Öcse, Klein Hédi, Herskovits Laci, Darvas Edit, Lövi Bana, Ábrohám Elza, Ábrahám Galdi, Grünberger Blimu, Freundlich Fandi, Grünberger Hilu, Márk Sanyi, Stern Sári és testvére.

álló sor: Lövinger Tibi, Freund Chászku, Salamon Ernő, Dávidovits Kaszi, Lövi Herman, Roth Magda és Piri, Lövi Lajcsi, Grünberger Dudi, Lövinger Smilu, Grünberger Tuli, Goldstein (Goli) Simon, Friedman Majsi, Biró Ernő, Lázárovits Rudi, Freund Miki, Rozenfeld Herczel, Roth Dori, Lébi Zoli

Fleischmann Pali; dr. Weiss Miklós; dr. Apáti; dr. Szalavetz;

patikusok:
Wieder Péter és Laci; Buzási; Vértes Lajos;

szülésznők:
Stessel néni; Rosenberg néni;

falusi jegyzők:
Gabányi Nándor; Hirsch Ernő; Vargyas József; Ábrahám Mose;

művészek:
Katz Marcell; Janci Dávid; Ciffer Sándor ; Klein Jóska; Wertheimer;

vasuti mérnök:
Sipos Dezső;

optikus:
Noé testvérek;

újságírók:
Kenedi Tibi; Herskovits Sanyi; dr. Farkas Sándor;

újságterjesztő:
Weiss Kálmán;

ügyvédek:
Barna Samu; Benedek Vilmos; Baranyi Ernő ; Rosenberg Simon; Erdős Vilmos; Goldstein Nándor ; Treplovits Imre; Saródi Farkas; Somló Ármin ; Szegvári; Köves Miklós; Simon Menyhért; Gellér Zoltán;

birósági tisztviselő:
Herskovits Alfréd;

bányafelügyelőségi munkatárs:
Katz Antal;

Vendéglátás és Szórakozás; büfék (bodegák):
Sujtás Pali; Berger Lajos; Weinstock Gerson; Dob Lajos; Berger Misu; Klein József; Gertner;

főpincérek:
Langer bácsi; Jákobzon Hermann; Izsák;

szórakozóhelyek:
Berger Péter; özv Nuszbacher Eszter;

éttermek és vendéglők:
Schlesinger Adolf; Lőwi testvérek; Grünfeld Benci; Wiesel Áron; Kis József; Darvas Hermann; Izsák Marci; Friedmann; Schwarz Zsiga; Dombrodicsán; Grünfeld Bumi Adolf; Izsák Ferenc; Klein József ;

Gyárak és Üzemek

játékgyár:
Krausz Marci;

gyógyszergyár:
Kahán testvérek; Ferenc testvérek;

kohászati laboráns:
Hirsch (Phőnix); Glück Jóska; Grünfeld Hermus ;

festékgyár:
Weisz

szappangyár:
Klein Móric;

fémöntés:
Bernát Dezső és fia; Rozenberg Béla

szódagyártás:
Berkovits és Hirsch; Darvas Lajos; Berger Mati; Lőwi Miki;

szövőüzem:
Moskovits Mordecháj; Lakx Mordecháj és Hersi;

Közlekedés és Szállítás:
Mihály Jenő; Schwarz Zoli; Junger testvérek; Kaufmann; Liebermann Hermann; Bernát Simon Fogel; Freund Fájsi;

speditőrök:
Krampner Lajos és fia; Rosenberg Jenő és Tibi; Lampel Jenő; Krampner Lipi és Miklós; Grünfeld Hermus;

autóbuszsofőr:
Mózes Lajos; Rosenfeld Sanyi: Roska;

kefés:
Werber;

mészáros:
Glück Fülöp József; Smilovics; Geres Izsó; Beer Mose; Bás Kálmán; Hersch; Popper Ábrahám Mesiách;

sütemény-készítők:
Silberman Samu; Klein Jonás;

nyomdák és nyomdászok:
Weinstock Lajos; Feldmann Miska; Ferenc Masku; Joszepovits Simon; Wieder ; Berkovits Mendi; Freund Miki; Frankovits Aladár és fiai;

kárpitosok:
Ackermann Sámuel; Ackermann Mose ; Ackermann Béla; Fülöp Mose; Icig Nuszi; Fülöp Nuszi; Feldmann Lajos; Kahan Dudi; Burgida Hugó; Jakabovits Jenő

kalaposok:
Adler Mendel; Schwarz Márton; Vigdorovics Dávid ;

női kalap-készítők:
Frank Aranka; Tevjovics Blanka ; Stark Lili;

órások és ékszerészek:
Pollák Májer; Markusz Adolf ; Nussbacher Dávid; Rezső Gyula; Einhorn Jenő ; Leker Ábrahám; Fried; Smilovics Vili; Markovits Benő;

pékek:
Izsák Márton; Fülöp Antal; Grosz Samu és Naci ; Feldheim; Berger Ede; Markovits Hermann; Fülöp Dolfi;

paplankészítők:
Schwarz József; Marton; Ferenc Ernőné;

parókakészítő:
Rózsika néni;

fémművesek (Rézműves:
Izsák; Wiesel Áron; Neuhosler József;

szűcsök:
Schwarz Ferenc; Schwarz Pali; Werzberger Jenő; Laksz Jákob Goldstein Samu; Goldstein Sanyi;

üvegesek:
Schlesinger Pinki és Naci; Stern Lajos ; Kauffmann Bunci; Weinstock József; Grünfeld Hersu; Schwarz Jenő;

ruhatisztító:
Fried Lajos és Jenő;

szabók:
Gellér Márton és Hersu; özv. Deutschné; Weisz József; Stark Sándor; Freund Béni; Markovics Sándor; Noé Zoli; Icig Nándor; Grünberger Izsák; Klein Pali; Klein Zoli és Hirsch Jenö; Grünberger Lajos; Deutsch Jenö; Ackermann Sanyi; Feldmann Buba; Friedmann Lázár; Kohen Adolf ; Smilovits József; Lebovics Viktor; Dávid Sándor; Frank Jani; Grünberger Tuli; Katz; Klein Májer; Grünwald Kálmán; Roth Sanyi; Roth Jóska; Rosenfeld Henrik; Valvi Mózes; Wiesel; Becski Kálmán; Ferenc Mose; Freund József; Freund Samu ; Bernát Dezső; Grünberger Hersu;

női szabók:
Mendelovics Samu; Rosenberg Gyula; Muszkál Miki; Grünberger Hersu; Herskovits Aladár;

varrónők:
Gazda Hédi Klein Hédi; Klein Éva; Karpelesz nővérek; Karpelesz Nájcsu; Kohen Piri; Kirschner Bella; Lebovics nővérek; Herskovits Annus;

fehérnemű-készítők:
Glück Szerén; Glück Piri; Muszkál Lenke; Muszkál Piri és Sári;

Szabadfoglalkozásúak; bíró:
dr. Lányi Béla;

fogorvosok:
dr. Leitner; dr. Gazda Ákos;

állatorvos:
dr. Klein Chájim;

orvosok:
dr. Winkler Jenő; dr. Wertheimer Jákob; dr. Gál Gyula; dr. Ketész Ármin; dr. Benedek Vilmos; dr. Herskovits Farkas; dr. Alföldi; dr. Weiss Jenő; dr. Urbán Sándor; dr. Benedek László; dr. Roz; dr. Mandel Artúr ; dr. Mandel Gyula; dr. Roth Sándor; dr. Rotschild Laci; dr.

rővidárú
Lampel Lajos; Muszkál Samu; Müller Chájim;

textilkereskedés:
Heielbraun Jákob és Dudi; Lévi Hermann; Kron Mose; Dávidovits Mór és Károly; Muszkál Béla; Klein Samu és Dudi; Szinetár; Roth Jakob; Füredi Jenő; Frenkel Lajos és Ada; Rosenfeld Jenő; Pataki László; Stark Béla; Singer Mór: Ackermann Zindu; Filtex

Konfekció:
Zelinger Lajos; Klein Jóska ; Klein Zoli; Hirsch Jenő; Klein Herman; Klein Pali; Smilovits József ; Lebovits Viktor; Friedmann Lázár; Grünberger Dezső; Mózes Jákob; Weiss Jenő; Lampel Jenő;

üveg:
Weissglass Ármin; Burger Jenő; Rosenstein Sándor; Simon Simi; Grün Misu;

vállalkozók
Hirsch Jakob (Akiba?); Stössel Árpád ; Schwarz Samu; Farkas Samu; Farkas Sándor;

vas és festékkereskedés:
Neumann Zsiga; Markovits Pali; Lébi Májer; Mandel Menyhért; Mandel Adolf; Fischer Miklós; Dux Elemér;

ócskavaskereskedő
Binét Dávid;

utazási ügynök:
Simon Ernő;

zöldségkereskedők:
Schwarz Izrael; Pollák József; Lázárovits Mose;

Iparosok és kétkezi munkások;

asztalosok:
Grünberger Herman; Grünberger Bumi; Grünberg Mose; Májer Sándor; Fried Chilcsi; Levendula Endre; Herskovits Majsi

Taxisok
Lustig Mihály; Mihály Sanyi; Farkas Ernő; Salamon Sicza; Kraupfner testvérek ; Gellér Adolf (Fumi);

bádogosok:
Feldheim Dezső; Salamon; Noti család; Fischer Sanyi;

fodrászok:
Weisz Samu; Frenkel Zoli;

bútoros:
Vértes Adolf;

édességárusok és készitő:
Karperec Náchum; Feuerwerger Jichák;

cipészek:
Friedmnn Izsák; Grün Mihály; Izsák Mihály; Ábrahám Lajos; Rosenberg Elek; Sichermann Adolf; Lévi Ábrahám; Junger Hirsch ; Ábrahám Pintyu,; Rozenstein Feri,; Hermann Ábrahám,; Fried,; Berkovits Mihály,; Junger;

cipőfelsőrész-készítők:
Freund Hersu; Krausz Sanyi; Friedmann Izsák; Lőwi Ábrahám; Klein Rózsi Lea;

cukrász és cukorka-gyártók:
Berger Lajos; Fischer Herman; Karperec Náchum;

szobafestők:
Feldman Farkas; Kohn Hermann; Ferenc Hersi ; Ábrahám Móric; Mégai; Salamon Ernő

fogtechnikusok:
Farkas és fiai; (Aladár és Jenő); Goldstein Bandi; Langer Géza; Csendes Móric ; Grünfeld Zoltán; Tevjovics Zoltán;

földbirtokosok:
Salamon Móric; Neumann Zsiga;

fényképészek:
Gerzon Zoli; Simon Magda; Simon család; Kovács;

faesztergályos:
Jákobson Lajos; Jákobson Izidor; Herskovits Vili;

címfestők:
Feuerwerger Chájim; Glaszki Laci; Rosenberg Laci; Berkovits Mendi

varrónők:
Rotschild Klári; Stern Lányi;

főgépész – Ganznál:
Fried Lajos;

írógépszerelő
Brenner Jenő;

A különböző kereskedelmi ágazatokban dolgozók névsora

olaj-, és benzineladás:
Berger Ignác;

bőrkereskedelem:
Blau Dezső és fia, Laci; Berenyi Simon és Miklós; Mandel Laci; Krausz Albert; Stern Ödön; Muszkál Jenő

italkereskedelem:
Sük Izidor; Brach Simon és fiai; Rosental Lajos; Izsák Mózes; Hirsch Jóska; Lőw Samu;

cipőkereskedelem:
Radó Andor; Kardos Jenő; Ridermann;

csemegeüzlet:
Lőwi Móric;

illatszerbolt:
Szántó János;

dohánykereskedelem:
özv. Jákobovitsné; özv. Krauszné; Salamon Jákob; Sárköziné; Salamon Binku

ruha-és divatáru-kereskedés:
Kardos Jenő; Kepes Ferenc; Herskovits; Feig Márton; Fischer Sándor;

faraktár:
Kornreich Lala; Rotschild Zoltán; Wertheimer Péter (Delta);

élelmiszerkereskedelem:
Weiss Mose; Roz Bella; Diamant Dezső; Berger Lajos; Goldenberg Ignác; Klein Hermann; Schlesinger Jenő ; Fischer Jenő; Markovits Lajos; Krausz Móric; Fuksz Izsó; Smilovits Valvi; Farkas Lipót

élelmiszer nagykereskedések:
1. a tulajdonosok:; Mendel Mór; Lőwi Ernő; Rosenfeld Adolf
2. a munkások:; Deutsch Jenő; Finkelstein; Mandel Jenő

ipari és tüzifakitermelés:
Farkas Lipót; Meir Milán; Káhán József; Weiss Sándor; Kepes Menyhért; Lautmann Ernő; Salamon Jákob

gyümölcskereskedelem:
Weiss Géza; Weiss Zoltán; Lőwi Móric; Steinfeld család; Pollák Jenő; Vargyas Zoltán; Weiss Béla; Fogel Béla; Herskovits Móric;

halkereskedelem:
Lázárovits Mózes; Féder Zalman;

ital mérés
Glück Fülöp; Friedmann; Fried Mendel; Ferenc Márton;

könyv- és bélyegkereskedés:
Frankovits és fiai; Popper

kozmetika:
Herskovits Rene;

bank-és pénzágazat:
Lőwi Ernő; Fuksz Izsó; Lőwi Lenke; Grossmann Ármin; Sugár Kálmán; Molnár; Herskovits testvérek; Krausz Lajosné;

liszt- és terménykereskedők:
Schreiber Kálmán ; Lővinger Eli; Lővinger Dudi; özv. Levingerné ; Walter Józsi; Simon Ármin; Steinfeld Ádi; Weisz Mose

közvetítések – közvetitök:
Frank Izsák; Wallerstein Samu; Dob Sanyi; Jakab Samu; Fried József;

malomtulajdonosok:
Steinfeld Béla; Schreiber Kálmán; Márk Emil; Neumann Zsiga; Joszipovics;

nagyállatkereskedés:
Friedmann család; Laksz család;

étolajárusítás:
Levendula Móric;

írószerszámárusítás:
Frankovits Aladár; Popper;

palás:
Schwarz Samu;

rádió:
Vas Ferenc Dávid;

A gazdasági élet

Miből éltek a nagybányai zsidók, mi volt a foglalkozásuk? 52 évvel azután a tragikus nap után, mikor a nagybányai zsidókat a gettókba, és a koncentrációs táborokba hurcolták, nem tudunk kielégítő választ adni erre a kérdésre. A kb. 3600 városi és 2000 környékbeli zsidó közül kevesen voltak gazdag földesurak, voltak néhányan jó gazdasági háttérrel, közepes havi bevétellel, s a legtöbben természetesen a szegények voltak, akik nagy nehézségek árán tudták előteremteni a mindennapi betevőt. Az antiszemita törvények érvénybelépésével a legtöbb zsidó gazdasági helyzete gyengült, bizonytalanná vált. Nagyon sokan a gazdagok közül elszegényedtek. De ezek az események mindenki számára ismertek, nem szükséges túl sokat beszélni róluk.

E helyen néhány régi nagybányai polgár közösen megpróbálta feleleveníteni azokat a foglalkozási ágakat, amelyek a legelterjedtebbek voltak a zsidók körében, és visszaemlékezni, mivel keresték kenyerüket a régi nagybányai zsidók. Eme próbálkozásukat siker kísérte, és így megtudhatjuk, hogy a két legfontosabb foglalkozási ág a kereskedelem és a kétkezi, fizikai munka volt a zsidók körében Nagybányán és környékén, amely ágakban több százan dolgoztak. Ezenkívül voltak szabadfoglalkozásúak, iparosok, gyárosok, és a közlekedésben dolgozók, stb. Összesen több, mint száz foglalkozást említenek meg, amelyekben 500 zsidó talált megélhetést, akik kétségtelenül a nagybányai zsidó családfők többsége.

A PHŐNIX GYÁR

Mint mindenütt máshol, igy Nagybányán és környékén is a zsidók aktiv részesei voltak az ipari termelésnek és a kereskedelemnek is. A környék egyik emlitésre méltó üzemében, a Phőnix gyárban is sok zsidó dolgozott, némelyikük vezető beosztásban.

A Phőnix gyárat a Kassáról áttelepült dr. Weizer Artur és Oszkár alapitották. Először épitettek egy kénsavgyárat a fernezelyi kohó mérgező hángázdból, ahol aztán rézgálicot, ecetsavat és műtrágyát gyártottak. Később, a 20-as években megvették a régi üvegyérat, és az ugynevezett Újtelepen évről évre növelték a termelést.

Az 1930-as években bekapcsolódott a vezetésbe, mint tulajdonos, Weizer Miklós és testvére, aki a csehszlovákiai Brune városában szerzett vegyészmérnöki diplomát. A 30-as évek végére az üzem Románia talán legnagyobb fémkohászatává vált. Termékeiket kül-, és belföldön is értékesitették.

A Weizer családnak bányája is volt, innen nyerték az üzem működéséhez szükséges nyersanyagokat – szinesfémeket és kénes érceket.

A Weizer üzemek a bányával együtt mintegy kb. 3500 embernek biztositott megélhetést, köztük sok zsidónak is. Kb. ugyanennyi család tudott megélni az üzemek körüli munkákból, illetve a termékekkel való kereskedelemből.

A Weizer család is, mint a többi zsidók, deportálva lettek

Zsidó Kongresszusi szavazásról: Hámizráchi 13 szavazat, Aviva-Bariszia 16, az Egyesület 25 szavazat. A Revizionisták egyetlen szavazatot sem kaptak. A továbbiakban a somkuti helyzetről kapunk jelentést: Hámizráchi 1, Aviva-Bariszia 2, az Egyesület 12, a Revizionisták pedig 19 szavazatot kaptak. (1929. 7. sz. 21. o.) Érdekes, hogy míg Nagybányán a Revizionisták egyetlen szavazatot sem kaptak, addig Somkuton nagy fölénnyel nyertek.

Az ifjúsági mozgalmakban a helyzet még mindig nem elég stabil, amit az bizonyít, hogy 1930-ban a városban új csoportok jöttek létre az Aviva és Bariszia részéről. A Bariszia vezetőjévé Hirsch Vilmost, az Aviva vezetőjének pedig Vértes Magdát (Ilus testvérét) választották. "További részletek még nincsenek birtokunkban" – fejeződött be a rövid cikk. (1930. 3.sz. 29. o.).

Ezek a rövid hírek a történésekkel egyidőben tudósítanak az Aviva és a Bariszia helyzetéről, amelyek állandó ingadozásnak voltak kitéve fejlődésük göröngyös útján. Úgy tűnik, hogy nagyon hasonló volt a helyzet Nagybánya legtöbb cionista mozgalmának keretén belül, legalábbis a harmincas évek elejéig. Az ezutáni évtizedben, 1931-1940 között javulás állt be a nagybányai cionista szervezetek helyzetében. Tevékenységeik nagy lendületet kaptak és tapasztalataik is voltak már, valamint tagjaik száma nőtt. Sajnos azonban eme, a nemzeti, cionista működés szempontjából utolsó évtizedről semmiféle írásos dokumentumunk nincs. A magyarok Erdélybe való bevonulásukkal minden legális cionista tevékenységet beszüntettek.

Nem említettük idáig Hirsch Akiba nevét, ami nem igazságos vele szemben. Sokszor találkoztunk nevével, sokféle területtel kapcsolatban. Mint ismert Tóra-tudós, "Ktáv Szofer" pozsonyi főrabbi unokája, s sok éven keresztül a hitközség vezetője, nagyon aktívan munkálkodott a hitközség vallásos keretein belül úgy, mint a szekuláris téren. Nem lehet nevét kihagyni az aktív cionisták névsorából. Idézünk itt néhány sort cionista működéséről, ahogy az Peri (Friedmann) Jichák professzor "Az erdélyi zsidóság XX. sz-i történelme" c. könyvében megjelent.

Hirsch Kive volt a küldött a XII. Cionista Kongresszuson (1921), amelyen hat erdélyi küldött vett részt. A XIII. Cionista Kongresszuson is részt vett, mint diplomata (1923), ő volt az öt erdélyi küldött egyike; részt vett a Zsidó Nemzeti Szövetség második tanácsülésén (1921. dec. 5.), a nagybányai cionista szervezetek megbízásából, ahonnan összesen hat képviselő érkezett. Mint vallásos ember, természetesen a Hámizráchi szervezet országos vezetőségének a tagja volt. Természetesen nemcsak a cionista és a vallásos területeken tevékenykedett, hanem sok más téren is aktív volt, országos szinten.

nincs életben. Goldstein és Ackermann a Vészkorszak áldozatai lettek. Grünfeld, Grünberger, Ferencz, Mandel és Stern rabbi Izraelben hunytak el, Jakabovics Nagybányán távozott az élők sorából, Mózes és Nussbacher pedig Amerikában haltak meg. Grün Misu 1947-ben elhagyta Nagybányát, mert a Szatmár megyei szervezet Temesvárra küldte szervezési munkák elvégzésére.

Alijázók nevei mint turisták 1920-1930 között

Rozenberg Mose - Jeremiás Jani - Walerstein - Geller Szendu - Gotteszman Joszef és felesége Waszerblat Juci - Salamon Málká - és az Apa Jichák és felesége - Fülöp Jenő és felesége Klári. - Weisz Mindu a Majse Weisz leánya, Gerzon Ilonka - Salamon Perach - Langer Jichák és felesége Sosána - Csuka Pepi - Borgida Mirjam.
A Hásomér Hácair - Bné-Ávoda háchsárán keresztül Palesztinába érkeztek.
Birenberg Joel és felesége Stern Szárá - Birenberg Mose - Herskovits Ráchel - Schvartz Náftáli - Vértes Jichák - Weisz Áser és felesége Nika - Werczberger Mose és felesége Goldsten Cipora.
A Mizráchin keresztül alijáztak Grünfeld Hersu majd későbben Teszler Bubi és felesége Grünfeld Rózsi . Isráelbe (Palesztinába) hathetes látogatóba turista útlevéllel itt voltak, Grünfeld Ida Buminé - Neuman Paola Zsigáné - és Smilovits Józsefné.

Itt végződik Grünfeld Hermus írása. Számításba véve azt a tényt, hogy Hermus minden írásos dokumentum nélkül írta meg e fejezetet, csak személyes emlékezetére támaszkodva, nagy elismerés illeti munkáját.

Az eddig írtakhoz most hozzáfűzünk egy pár adatot, amely az Aviva-Bariszia szervezet erdélyi, magyar nyelvű "Noár" című újságából vettünk az 1924-1931-es kiadásokból. Ezekből a cikkekből sokat lehet megtudni erről a nagybányai cionista, nem politikai mozgalom fejlődéséről, amely mintegy "nevelője" volt néhány más cionista szervezetnek. Az első hírből azt tudhatjuk meg, hogy az "Aviva" szervezet 14 tagja közül 11-en elhatározták, hogy ezentúl mindent megtesznek a szervezet előbbrejutása érdekében, melynek élén Vértes Lajos áll. (1924. 3.sz. 14. o.) Ugyanebben az évben jelent meg egy másik hír, mely szerint a "Bariszia" fiúszervezetnek mintegy 300 kötetes könyvtára van, zsidó témájú könyvekkel. Ez pedig egy nagyon szép eredmény. (1924.. 5.sz. 12. o.)

Röviddel ezután adja hírül az újság, hogy az "Aviva" és "Bariszia" szervezetek november 30-án kultúrális rendezvényt tartanak. Az "Esemény- centrum"-ban volt Jámbor Ferenc előadása, aki az "Új Kelet" c. újság egyik szerkesztője. A rendezvény része volt egy zenei program is a zsidó művészeti tevékenység kihangsúlyozásáról. (1925. 1.sz. 15. o.)

Ugyanebben az évben a nagybányai Bariszia címe levél- és anyagküldés céljából Ignác Simonnál található, dr. Tropolovits irodája címén. (1925. 3. sz. 16. o.). Egy 1926-os hírből kiderül, hogy Nagybányán a Bariszia szervezetnek nincsenek tagjai. Ezért most szeretnék felújítani a szervezet működését új tagokkal, de a régi lelkesedéssel. Hasonló volt a helyzet az Aviva csoportban is. Vértes Ilus kitűnő vezető, de a tagok semmilyen tevékenységet nem végeznek. A központból küldtek ki hozzájuk egy felelőst, hogy megvizsgálja a helyzetet. Megígérték neki, hogy nagy lendülettel fogják újraéleszteni a cionista mozgalmat. A központ most eredményekre vár. (1926. 3. sz. 68. o.) Kiderült azonban, hogy a központ hiába várt. Két évvel ezután ugyanis azt adják hírül, hogy az "Egyesület" (a központ) főtitkára, Weinberger Nándor, nemrégiben Nagybányán tett látogatást, ahol újraszervezte az "Avivát", amelynek tevékenysége oly sokáig szünetelt. Az ekkori vezetők: Vértes Ilus, Gross Elza és Weiss Bella. (1928. 1-3. sz. 17. o.).

A nagybányai cionista mozgalomban dolgozók számáról egy 1929 évi cikkben értesülhetünk, amely pontos jelentést ad a XVI.

más aktivitásaiban. Ennek a mozgalomnak a tagjai voltak Katz Lulu, Frank Aranka, Dobb Eszti - Májer Ilus, Hirsch Elza és Klára, Pataki Lili, Frankovits Bogyo, Friedmann Cili, Mandel Böske, Rosenberg Gizi, Gerson Ilona, Friedman Berta.

A Bariszia szervezet tagjai voltak Frank Matyó, Fuksz Izsó, Rózsa Bandi, Berényi Miklós, dr. Rosenzweig Ernő, dr. Rosenberg Simon, Müller Vili, Rosenberg Béla, dr. Rotschild Laci, Vértes Munci.

Wizo

Ez a nőegylet is a Zsidó Nemzeti Szövetség keretén belül működött. Áldott tevékenységük nap mint nap éreztette hatását adományok formájában. A pénzgyűjtést a város minden részében, párokba szerveződve végezték. Ezt a munkát titokban végezték, és soha nem lehetett pontosan tudni, mennyi pénz gyűlt össze az adományokból. Például, hogy hány méter textilt ajándékozott a textilboltos vagy hogy a malomtulajdonos hány kg. lisztet ajándékozott a rászorultaknak.

A Wizo-ban a többek között a következő hölgyek tevékenykedtek: dr. Barna Samuné, Boros Pálné, Fuksz Izsóné, Grünfeld Buminé, Hirsch Akibáné, Jakab Samuné, Kardos Jenőné, dr. Köves Miklósné, Katz Antinné, Neumann Zsigáné, Weiss Gézáné, Smilovits Józsefné és Friedman Zseni, és sok más hölgy is, akik mindannyian sok időt áldoztak eme áldásos tevékenység folytatására.

Az összes itt említettek közül egyedül Weisz Gézáné maradt életben, aki a háború után újraélesztette a Wizo tevékenységét Nagybányán. 1988-ban hunyt el, és ott alussza örök álmát.

Somér Hácáir - Bné-Ávodá

Nagybányán 1932-es években alakult meg a Somér Hácáir – Bné-Ávodá mozgalom. E szervezet tagjai a Hásomér mozgalomból váltak ki. Az idősebb korosztály a chaluci eszmét tette magáévá, amelyet a Somér szervezet nem tudta országos viszonylatban felölelni.

A Nagybányai Somér Hácáir - Bné-Ávodá szervezet is a Zs.N.Sz keretében működött, részt vett a K.K.L munkában. Ugyancsak a Bné-Ávodát a ZS.N.Sz-központban Schvarcz Náftáli képviselte.

Rövid idő után már elértük, hogy a létszámunk százon felül volt. A Szatmári Hásomér Hácáir HÁCHSÁRÁRA Schvarcz Náftáli lett küldve.

Ugyanakkor MAROSVÁSÁRHELYEN létre hozták az első Bné-Ávodá Háchsárát és itten tíz (10) chávérunk kapott helyet.

Weisz Áser, Werczberger Mose, Golstein Cippora, Birenberg Joél, és öccse, Mose, Stern Szára, Herskovits Ráchel, Goldstein Jenő, Pollák Joszef (Jóska) és Grünfeld Hermus (Herman). Megjegyzés, Goldstein Jenő 1934-ben Nagybányán távozott el az élők sorából, Pollák Jóska a SOÁ (Vészkorszak) áldozata lett.

A fenti névsorból NÉGYEN Israelben élnek és NÉGYEN ISRÁELBEN alusszák örök álmukat. Viszont Stern Szárá Angliában lakik.

Ez a Cionista szervezet is 1940-ben a magyar hatóság által fel lett oszlatva.

Hámizráchi

E szervezet alapító tagjai természetesen Nagybánya vallásos családjaiból kerültek ki: Ackermann Mose, Grünberger Dezső, Grünfeld Hersu, Goldstein Samu, Jakabovics Maki, Ferencz Ernő, Mandel Jenő, Stern Naftali (Tuli), Mózes Májer, Nussbacher Bumi, Freulich Ábrahám, Markovits Ábrahám. Ezek az emberek is részt vettek a K.K.L és a SÉKEL eladásban. Az ő tevékenységük a Schreiber Kálmán imaházában folyt. Ez a szervezet is a Zsidó Nemzeti Szövetséghez tartozott. Előadásaikon beszéltek a cionizmus fontosságáról - vallásos felfogásban. Sajnálatunkra el kell mondanunk, hogy az alapító tagok közül ma már senki

A Cionizmus

A nagybányai cionista mozgalmakról Grünfeld Hermus, a "Jocé Nagybánya" szervezet elnöke és e könyv szerkesztőbizottságának tagja így ír:

A Nagybányai Cionista mozgalom kezdetét megírni csak szűk keretben lehetséges. Ugyanis az 1920-ban élt egyének akik megindították a cionista életet ma már nem élnek. Ezek után csak igazolni tudjuk hogy Nagybányán a Zs.N.Sz (Zsidó Nemzeti Szövetség) alapítói a következők voltak:

Hirsch Jakab, Fuchs Izsó, Jakab Samu, Lébi Herman, Rosenthal Lajos és Vértes Adolf. Elnöknek Vértes Adolfot K.K.L-biztosnak Fuchs Izsót választották meg. Fuchs Izsó a tettek embere volt, egymaga volt az, aki a K.K.L kék-fehér perselyeket a Zsidó házakban és üzletekben elhelyezte.

Vértes Adolf többévi elnökségéről lemondott, és javaslatára Lébi Hermant bízták meg, K.K.L-biztosnak is.

A Cionista szervezetek a Zs.N.Sz keretében működtek és általuk lettek ürítve a K.K.L perselyek. Ugyancsak minden évbek Keren Hájeszod és Sékel eladás volt, ami bizonyította a Nagybányai cionisták működését.

A Hásomér szervezet éveken keresztül Purimi és Chanukai előadásokat rendezett. A Wizo női szervezet is egy-egy sikeres Chanukai bált rendezett.

A Nagybányai Zs.N.Sz működéséről, ugyancsak a többi, cionista Szervezeteknek agilis tevékenységéről nem maradt semmi igazolás.

Ugyanis 1940-ben a magyar éra változásakor minden Cionista működést beszüntettek. 1944-ben a Nagybányai deportálás idején és utána, mindennemű ZSIDÓK által és ZSIDÓKRA vonatkozó iratokat elvittek és megsemmisítettek.

E sorok írójának nem maradt más hátra, mint megemlékezni hogy volt egyszer Cionista élet NAGYBÁNYÁN IS.

Hásomér – Noár háCioni

1928 Savuoti ünnepének délutánján volt a Hásomér Cionista szervezet megalakításának időpontja. Ugyanis Nagybányán volt nyaralni Grünfeld Cvi a Hásomér mozgalom egyik tagja, és általa lett megismertetve a Cionizmus.

A megalakító gyűlésünk a Weisz testvérek szüleinél Weisz Samunál (festék gyárosnál volt) megtartva, ahol körülbelül 30 személy volt.

Ros plugának Weisz Simson (Sanyi) lett megválasztva. A báchurák részéről Salamon Perach lett a Ros pluga és egyben felkérték az IVRIT nyelv tanítására.

A résztvevők 15-16 éves fiatalok voltak, még az első összejövetelünk alkalmával IVRIT neveket használtuk. Felvettük a kapcsolatot a ZS.N.SZ-szel és delegátusnak Weisz Simson lett küldve. A Hásomer mozgalom részt vett a K.K.L perselyek kiürítésében SEKEL és KEREN HÁJESZOD ÉVENKÉNTI eladásoknál.

Ugyancsak évenként Purimi és Chanuka előadásokat tartottak az akkori 16-17 éves gyerekek, nagy sikerrel. 1932-ben a Hásomér mozgalom új nevet vesz fel és Hánoár Hácioni névvel működik tovább.

1940-ben a cionista szervezeteket a hivatalos szervek megszüntetik, az akkori fiatalokat munkaszolgálatra viszik, és ezzel a Cionista munka megszűnik teljes egészében.

Aviva - Bariszia

A nagybányai "Aviva" – "Bariszia" megalakítása Vértes Ilus nevéhez fűződik. Testvére, Magda is nagyon aktív volt a szervezetben. Ezek a lányok is részt vettek a "Keren Hájeszod" és Sekel árusításában és

(Berachot 1/58, továbbá az Orách-Chájim 258 fejezete) szabják meg, hogy ha egy barátot látunk 12 hónap után, a "Mechaje hámétim" áldása mondandó.

Íme, 33 év után ezen Emlékkönyv lapjairól Mártír-drágáink tekintenek felénk. Az Ő dicsőített szellemük néznek le reánk. Mi is a "Mecháje hámétim" áldását recitáljuk. Köztünk élnek Ők. Bennünk élnek tovább. Halhatatlanok, akik életüket adták "Ál Kidus-Hasém".

Engedtessék meg nekem, hogy szerény soraimmal emléket állítsak drága Édesanyámnak, a bányai Rebecennek z.c.l. Továbbá felejthetetlen húgomnak, Tircának. Áldassék neve drága öcsémnek, Áltinak, aki megmenekülhetett volna, de inkább a tragikus sorsot választotta mintsem hogy szüleit otthagyja.

Szolgáljanak ezen sorok "Mácevet-Zikáron"-ként szentéletű és nagytudású Apósom és hattagú családjának z.c.l. Mindnyájan A Transnitrai Ákédán lehelték ki lelkeiket. Hásém jinkom dámám.

Családunkból még legfiatalabb húgom maradt meg, aki itt él Brooklynban.

Drága Testvéreim! Szeretettel küldöm felétek Kohanita áldásomat. Szent mártír Édesapám érdemében adjon Nektek a Teremtő hosszú életet, egészséget és boldog időket, Betoch Klál Jiszrael.

Ámén, kén jehi racon

AZ IFJU CIONISTA VEZETŐSÉG NAGYBÁNYÁN

WEISZ SIMON, MÓZES JAKAB, LÁNGER DÁVID, ACKERMAN MORDECHAI
SALAMON SASI, PERACH ÉS BORGIDA MIRJAM

kezdenek. Lehet azért, mert az idők távlatából minden oly megszellemültnek, oly éginek tűnik.

Mint egy kő nehezedik szívemre a próféta jövőbelátása. De én már a múlt fátylát sem tudom fellebbenteni.

De ime: mintha varázsmű lenne a bányai Emlékkönyv kiadásának puszta gondolata, a szellem láthatatlan szárnyain visszarepít gyermekkorom városába. Nagybánya város volt, úgymondanám – nagyvárosias. De számomra a kies festői bájba öltött városka maradt.

A templomi körzet kicsiny csendes utcák közepette terült el. De egy ugrásra ott volt a Cinterem hatalmas tornyával. A piacot szép üzletek övezték a gyönyörű széles járda mentén. A bányai piac tere, valóban vetélkedhetett az olasz piacterek szépségével.

A festők serege volt itt – ott látható. Úgy kellene mondjam, minden utcasarkon voltak festők láthatók, akik igyekeztek vásznaikon a bűbájos tájakat megörökíteni.

A templom utcának Szombatutca volt a neve. Már kora reggel vallásos zsidók lépteit visszhangzotta az utca. Az első Minján előtti shiurhoz siettek. Krausz főrabbi azzal kezdte napi tevékenységét, hogy Chokkot adott elő. Esténkénti előadásai Talmud volt, amit még az úgynevezett mitnagdimok sem mulasztottak volna el. Ha idegen Talmid Chácham vetődött a városba, az is a Bét Hámidras felé irányította lépteit, azon tudatban, hogy meggazdagul egy értékes élménnyel. Mindenki megcsodálta Talmud magyarázatait, különösen az alaposságot bennük. Emellett Jesivát is vezetett és a Bachurimok ellátása természetesen az Ő vállaira hárult.

Aki csak valamennyire be volt avatva Édesapám működési programjába jól tudta, hogy naponta számtalanszor egyik ember a másiknak adta a kilincset. Hol a hatóságoknál kérték közbenjárását, hol a segítségre szorulók, vagy vallási kérdések miatt keresték fel. A zsidó Klal érdekében többször járt a fővárosban. Ki tudná számon tartani, hányszor járt közbe a katonai hatóságoknál, vagy a bíróságnál hívei érdekében.

Működésének legszélesebb kerete persze a Hitközség volt.

Megemlítendő, hogy a nagytemplommal párhuzamosan még élénken működtek a Szefard, a Lakatos utcai, a Jád Chárucim, a Tiferet Bachurim, a Schreiber és a városban lakó Rabbik imaházai.

Feltűnő szép számban éltek a városban jeles Talmud-tudósok. Hogy a kegyeletsértést elkerüljem, nem említek neveket, nehogy valakit kihagyjak. Voltak köztük kisebb-nagyobb, de rendkívüli tehetségek, akik valódi megtestesítői voltak a Tóra im Derech-Erec eszméinek.

Művésznek kellene lenne, hogy mindnyájukat felsoroljam, de nem vagyok az, pedig megérdemelnék.

Amikor egyszer Auschwitz után Bányára látogattam, maroknyi életbenmaradt gyermekkori barátom, felelevenítettek előttem néhány szokást és eseményt Édesapám z.c.l. életéből.

De az én memóriámat sokkal kisebb lényegű mozzanatok is, nosztalgiás melegséggel öntenek el. Rendkívül kedvesnek tűnik nekem az a kép is, ahogy a kis csoportok imádkozás előtt vagy után megtárgyalták a napi eseményeket a templom udvarán. Persze ez politizálással és kólecolással járt.

Mily színesek és hangulatosak voltak az ünnepek, a Zájin Ádár, amikor elöbb a gyász I-stentisztelethez gyülekeztek, majd onnan a tanácsterembe vonultak a Chevra Szeudához. Ha jól emlékeszem, a Chevra Kadisa Semini-Aceretkor is megvendégelte a közönséget. Lelki szemeim előtt elvonultak a bányai kellemes Purimok és a Szimchát-Tórai víg körmenetek.

Az ősi honba való visszatérésnek ideálját a fiatal generáció igyekezett terjeszteni, de az nem ment a vajúdás fájdalmai nélkül. De így alakultak körök, megemlítésre méltó a Mizrachi, valamint az általános Cionista szervezet. Az első Szentföldi Sliach, akitől az első Erec-Jiszraeli nótákat tanultuk, Zálmán Shragai volt.

A Talmud valamint a Sulchán-Áruch

kezeiben, mint a "Micvat-Szuka" világbajnoka, valamint éles memóriájában, hogy Ő fog néhány jelenetet előadni Édesapám életéből). De igyekszem a legelemibb biográfiai adatokat röviden magam összegezni.

Édesapám z.c.l. 87 évvel ezelőtt Bács-Péterrévéen, mint a hírneves Rabbi Jehuda Hakohen Krausz z.c.l. (későbbi Lakospataki főrabbi) fia. Rabbinikus tevékenységének állomásai, Luzern, Nemesszalók, Gálazécs és Nagybánya voltak. Élettörténetének miniatürkénti megvilágításához tartozik, hogy Pozsonyban, Bonyhádon és Galántában nyerte rabbi képesítését.

Ami kiemelendő, az a nagy galántai Mesteréhez való viszonya volt. Amit a szentírás Jehosuáról állít: "Vijehosua náár lo más mitoch háohel", kitűnően illő a nagy Mester és a méltó tanítvány keretéhez is. Valóban, amikor Galántában tanult, nem mozdult Mestere mellől. Rabbi Duschinskinél z.c.l. lakott, ott evett és vele együtt tanult az általános Jesiva előadások keretein belül is.

Sok évvel ezelőtt mesélte nekem egy volt galántai Bálbosz, miként ecsetelte a nagyhírű Ráv Duschinski, Majse Árn tanítványának szorgalmát: Amidőn Moshe nyugovóra tér késő éjszaka, még mindég a Szugja textusa rebeg ajkain.

Csak átmenetileg említem meg nagy jártasságát a világi tudományokban.

12 nyelvet beszélt folyékonyan és grammatikai precizitással.

Amidőn Jonel Bratianu volt román miniszterelnök ellátogatott Nagybányára, kíséretében volt a bukaresti francia követ is. Édesapámat szemelték ki arra, hogy a vendégeket románul és franciául üdvözölje.

De mindezek személyi struktúrájának csak elenyésző mozzanatai. Amiben legkiválóbban tűnt ki, az a talmudikus tudományok tere.

Még nagyon fiatal volt, amidőn nagyapáim anyai részről, műveit: Bét Ávrahám és Bét Dávid (akinek neveit jómagam örököltem) műveket kiadta, ellátván azokat saját glosszáival és kritikai interpretációval.

Az orvosi tudományokban való verzalitásának nyomai Dr. Guggenheimerhez, egy svájci orvosintézet responzumaiban fedezhető fel. Orvosi szakszerűséggel boncolgatja a Steinach operáció különböző aspectumait halachikus szempontból persze, valamint a mű táplálással foglalkozó írása, amelyben halachikus döntését kérték ki.

A "Máján Májim" valamint "Hátora Veháchochma" nevű művei már nyomtatásra álltak készen a szinérváraljai Wieder nyomdában. Mily fájdalom, hogy a barbár események következtében minden elkallódott.

Folytonos tudományos levelezésben állott nemcsak a magyar zsidóság nagyjaival, hanem élénk szellemi kapcsolatot tartott fenn Lengyelország és Litvánia nagyjaival is.

Személyének kimagasló vonása, eredetisége volt. Az az ember, ki annyit halmozott fel tudásban, aki a források ezreiből meríthetett, valamilyen szent makacskodással ragaszkodott az eredetiséghez. Minden szava eredetiséget és nagyságot nyilatkoztatott meg.

Zseninek tekintették, de mégsem ez a legkirívóbb benne. Nem óriási tudása, nem a szikrázó gondolatok tömkelege, nem lebilincselő szónoklatai, melyeket hallani eseményszámba ment. Mindez eltörpül a jósággal és szeretettel szemben, amely egész lényéből kiáradt.

Mindenütt segített ahol csak alkalom adódott reá. Gazdag vagy szegény, egyszerű vagy művelt, ottlakó vagy idegen, senki sem távozott tőle üres kézzel, sem üres szívvel. Mindig segített, bátorított, vigasztalt, erőt és reményt öntött a lankadt szívekbe.

Mint a legendás hírű Reb Lévi Jicchok (bárdicsever), kereste fel titokban a szégyenlős szegényeket, nehogy "chalila" megbántás érje önérzetüket. Brilliáns szellemű ember volt, de szívének hatalma felülmúlta intellektusát.

Ráv Stern Náftáli ifjúkori jóbarátom, gyönyörűen és meghatóan ecseteli a zsidó Nagybányát, "háketanim im hágedolim". Az auschwitzi complexum megrendítően van érzékeltetve. De ki tudja azt a sajátosan nagybányai légkört ecsetelni? ami olyan karakterisztikusan nagybányai volt. Megrezzenek annak gondolatára, hogy a drága és kedves arcok és alakok képei már elmosódni

Dávid megemlékező zsoltára

Írta: Háráv Dr. Ávrahám Dávid Hákohen Krausz – New York

Az első emlék könyv megjelenése alkalmából

A nagy tragédia dermesztő fagya hullámzik keresztül rajtam, amikor e sorokat írom. A történetek elképzelhetetlen méretei a tehetetlenségbe szédítenek úgy, hogy a toll csak vonszoltan enged a szellem és kötelesség akaratának.

Mily nehezemre esik mondani, hogy azok akik oly közel voltak hozzánk már nem léteznek, hogy egy egész korszak – amelynek áldásos jelenségei életünk gyökerét képezte, a megszűnés Molochjának lett áldozata.

Íme, amikor mártír Apám életének szeretnék legalább szerény tehetségemnek megfelelően emléktáblát állítani, egy talmudi szakasz jut eszembe.

Bölcseink számolnak be róla Ketuboth traktátusában, hogy amidőn Rabbi Jehuda Hánászi elhunyt, a tanházban közre lett téve: Aki azt fogja mondani, hogy a Rabbink meghalt, kard élével ölessék meg. Fölösleges kihangsúlyoznom a mondás érthetetlenségét. De a titok nyitja abban rejlik, hogy bölcseink egyszerűen nem tudtak megbékélni azon gondolattal, hogy Rabbi Jehuda Hánászi már nem létezik. Hogyan is lehet élni, munkálkodni és alkotni, és mondanám azon megsemmisítő érzéssel szívünkben, hogy a zsidó nép messzire világító lámpája, életünk veleje és szellemi létünk táplálója, nincs már soraink között.

Hozzájárul még ehhez a vágó, maró lelkiismeretfurdalás, hogy talán magam is okozója voltam egy hanyag feledékenységnek, amely nyomtalansággal takarja be a múltat.

A churbán és a mi churbánunk egyik aszpektusának nagyon is jellemző reflekcióját az "Écha" elégiában fedeztem fel. "Ki gádol kájám sivréch, mi jirpe lach". Ha száraz földön történik valamely katasztrófa, annak nyomai megmaradnak. Tűzvésznek, háborúnak, nagy vagy kis csatáknak, a megmaradt romok a jelzői. Másként áll ez a tengerbe merült hajóval. A tragédia felmérhetetlen, de a nyomai eltűntek. A tenger tükre fed be mindent, mintha mi sem történt volna.

Ha bármely más népet értek kataklizmák, romokat terjsztő szerencsétlenségek, akkor azokról egyfolytában beszéltek, tárgyaltak és számbavették a tragédia minden mozzanatát, stb. De másként áll ez a zsidó nép tragédiájával kapcsolatban.

Kétségtelen, hogy Auschwitz Bergen-Belsen stb, lágerekben történt borzalmak felrázták a világot. Beszéltek róla, írtak róla. De mindez a zsidó nép nagy tragédiájához mérten, nem több mint egy gyufa lángja.

Ha a népek őszinte szívvel lettek volna tudatában annak ami velünk történt, nem hárítottak volna oly óriási nehézségeket országunk felépítésének útjába. A folytonos gáncsoskodás azt mutatja, hogy nekünk még a mártirium glóriáját se "günolják". A feledékenység tengerébe szeretnének fullasztani mindent. Hadd fedje be a tenger vize, hogy a borzalmak kísérő képei eltűnjenek. Persze mi nem felejtettük el drágáinkat, de a valódi kegyelet lerovása, csak ezen Emlékkönyv kiadásával válik valósággá.

Felejthetetlen nagyérdemű Édesapám Háráv Moshe Áháron Hákohén Krausz z.c.l. élettörténetét csak hézagosan, inkább általános vonásokban tudom visszaadni. Hiányzik belőlem a művész ihletje, a festő ecsetje, hogy élesebb formában jelenítse meg személyének kontúrjeit. (De bízom Stern Tuli művészi

A NAGYTEMPLOM ÉS A MACESZ SÜTŐDE ÉPÜLETE
בית הכנסת הגדול – ולידו הבנין לאפית מצות

A NAGYTEMPLOM BELSEJE
פנים בית הכנסת הגדול

volt a rabbija, amelyik csak a túlélőkből állt. 1946-ban alijázott Izraelbe, ahol a Tel-Aviv-i Ramat-Aviv kerület rabbija lett. 1984 niszán hó 12. napján hunyt el. Írt néhány könyvet Izraelben, amelyekről itt most nem szólunk részletesen.

Popper Ábrahám sok éven át volt a nagybányai hitközség rabbinikus bírója. Nagybányán hunyt el, néhány nappal azelőtt, hogy a zsidókat bevitték a gettóba. Nevét nem említik sem a magyarországi rabbik kézikönyvében, sem pedig a halachikus kérdésekkel foglalkozó könyvekben.

Az Első Világháború előtt telepedett le a városban **Laufer Dávid.** Apja Laufer Beer Jiszászchar (Berci rebe), nagyapja pedig Laufer Mordecháj, Nadvornából. Berci rebe volt Szatmár első rabbija. Laufer Dávid lakásában volt egy magán-zsinagóga, ahol a hitközség néhány elöljárója imádkozott állandó jelleggel. Laufer Dávid zenész is volt, szombat kimenetelekor a szeudákon, vagy más különleges eseményeken néha elővette hegedűjét és kivételes tehetséggel és nagy átérzéssel szólaltatta azt meg. Felesége, a rabbanit Eszter Ráchel, Áron Jechiel lánya, szintén Nadvordáról, 1936 ijár hónap 2. napján hunyt el. Laufer Dávid rabbi és családjának legtöbb tagja a Vészkorszak alatt vesztették életüket.

Laufer Meir Slomo rebe, Nagybánya második rabbija szintén ugyanabból a nadvordai fontos családból származott. Azt nem tudtuk ugyan pontosan kideríteni, hogy a nadvordai-Premislan család melyik ágához tartozott. Nevét nem találtam meg a kézikönyvben. Mindenki a "monostori rabbi"-nak szólította őt, mivel ott kezdte életútját, miután az Első Világháború alatt ide menekült, valószínüleg Galiciából. Később azonban Monostor kicsinek bizonyult számára, nem tudott megfelelő pénzkeresethez jutni. Miután Nagybányára költözött, ez a gond megoldódott, mivel a város zsidó közössége támogatta őt mindenféle szempontból.

Zsinagógájában, ahova kb. harmincan jártak imádkozni, állandó Tóra-tanulás folyt a rabbi vezetésével. Az udvaron állt egy macesz-sütőde, ahol "Micve-Mácesz" sütöttek Pészách előtti napon. Családtagjai közül itt most Berl fiáról, emlékezünk meg, aki Szilágycsehen lakott, valamint másik fiáról, Arie Leibről, aki Wurzberg Jichák rabbinikus bíró veje volt, Désről. Egy másik fia, Jichák a moldovai Doroban városában volt rabbi. Egyik lánya Tautelbaum Jehuda Jekotiel felesége volt, egy másik lánya pedig Weissblum rabbihoz ment feleségül. A magyar hatóságok mint Galicia szülöttjét letartóztatták és csak nagy nehézségek árán tudták kiszabadítani. A "monostori rabbi" és családjának majd' minden tagja a Vészkorszak áldozata lett.

istenfélő viselkedését, cselekedetei óvatosságát és nagyszerűségét. A szekuláris intelligencia, a zsidók és a nem-zsidók egyaránt, nagyra tartották széleskörű műveltségét és nagy tudását. Mindig megtartotta a Tóra parancsait és soha nem tért le a vallás útjáról.

A város vezetősége és a keresztény kasztok vezetői is tisztelték és nagyra tartották.

A Vészkorszak ideje alatt bátran kapcsolatot kötött a városban állomásozó X. zászlóalj parancsnokával, Reviczky Imrével, aki a "világ népeinek jótevője" címet kapta, ahogy arról szólni fogunk a Vészkorszakról szóló fejezetben. Hákohen Krausz Mose Áron feleségével, Eszter rábánittal együtt vesztette életét. A Vészkorszak áldozata lett Tirca lányuk, és gyermekei, valamint fiuk, Krausz Alter Iszráel.

Még mikor Nemes-Szalokon volt főrabbi, adta ki a "Béit Ábrahám" c. könyvet, amelyet felesége nagyapja, Ulmann Ábrahám írt. E könyv halachikus szabályok és törvények újításait foglalja össze, vannak benne Tóra-újítások Ulmann Dávid tollából, aki Ábrahám fia és utódja volt, valamint a könyv tartalmazza Krausz rabbi megjegyzéseit és kiegészítéseit is. Nagybányán írta a "Zikaron Joszef" c. könyvet, amely Erlanger Joszefről egy gyászirat, aki vallásos zsidó orvos volt Luzernben és szakértő volt a halacha orvosi témákat érintő kérdéseiben. Sok Tóra-újítást hagyott maga után a halachában és az agádában is, hiszen semmi kétség affelől, hogy Krausz rabbi nagy Tóra-tudós volt. Különösen az aktuális halachai kérdésekhez értett, amelyeket a modern kor tett szükségessé és írt elő a rabbiknak. Ismerten nagy szakértője volt azoknak az orvosi kérdéseknek, amelyek a halachához kapcsolódtak, mivel mindkét oldalról ismerte ezeket a problémákat, úgy a halacha, mint a tudomány oldaláról. Biztosan sokat írt ezekben a kérdésekben, amelyek nem érték meg kiadatásukat. Úgy tűnik, hogy minden írása a Vészkorszak áldozata lett, akárcsak Ő maga is.

Krausz Mose Áron rabbi neve szerepel több halachikus kérdésekkel foglalkozó, kora tudósai által írt könyvben, leginkább az erdélyi, a magyar, de egy nagy román rabbi könyvében is esik róla szó. Néha aktuális halachikus kérdések, amelyek a hitközség éltéhez kapcsolódnak, néha pedig olyan halachikus viták, amik igazából nem is a halachához kapcsolódnak. Erdély rabbijai közül talán az egyik legnagyobb Grünwald Eliezer Dávid, Szatmár rabbija, akinek könyvében a nagybányai rabbi kérdezi, hogy "azok a vallásos zsidók, akik részt vettek szeszesital-eladásban azzal a "mumer iszráel"lel – aki megszegi a szombatot, – együtt, lényegében nem bűntársak-e eme bűn elkövetésében, és hogy szabad-e ezzel az emberrel együtt dolgozni". Mivel Grünwald Eliezer Dávid rabbi 1928-ban hunyt el, biztos, hogy a válaszát eme kérdésre nagybányai munkásságának első tíz évében írta valamikor. Annak ellenére, hogy Krausz Mose Áron nagyon fiatal, még 40 éves sem volt, máris mint kiváló tudósként ismerték és könyvelték el.

Egy fontos kérdés volt a mesterséges megtermékenyítés. "Egy ép és egészséges zsidó ember spermáját egy szerkezetbe felfogni, amely megőrzi annak hőfokát, s majd e szerkezet segítségével a spermát a nő méhébe bejuttatni." Teutelbaum Joel szatmári főrabbi természetesen megtiltotta a mesterséges megtermékenyítést, még a Vészkorszak után is, ellentétben más nagy amerikai és izraeli rabbikkal, akik éles halachikus vitát folytattak e tárgyban. "Egyébként, a nő és a férfi ismert és fontos család leszármazottai".

Krausz Mose Áron rabbi veje – a harmincas évektől – **Panett Alter Chájim,** aki Karlsburgban született, kb. 1915-ben. Apja, Panett Sámuel Ábrahám az ottani vallásos hitközség rabbija volt. Panett Alter Chájim, Strasser Cvi Slomo Hákohen jesivájában tanult, Debrecenben. Apósa kinevezte őt rabbinikus bírónak Nagybányán és egyben főrabbinak Felsőbányán. Ez a kinevezés azért történt, hogy felmentsék őt a katonai szolgálat, de különösen a munkaszolgálat alól. A Vészkorszak után annak a kis hitközségnek

egymás közelében tölteni, mert Fuksz Mose Hers 1911-ben távozott az élők sorából. Nem sokkal a rabbi halála után a hitközség több tagja úgy vélekedett, hogy Nagyvárad főrabbi-i tisztje Fuksz Benjámint illeti meg. Mire azonban elhatározásra jutottak volna, kitört az Első Világháború (1914) s így elhalasztották a döntést a háború utánra. S valóban, alig valamivel a háború vége után, 1918-ban felhívták Fuksz Benjámint, Nagybánya rabbiját, hogy töltse be apja helyét a nagy létszámú nagyváradi hitközség főrabbijának tisztségében. 18 évig szolgált itt, egészen az 1936-ban bekövetkezett hirtelen haláláig, amely éppen az "Agudát Iszráel" gyűlésén tartott beszéde közben érte utol. Utána nem választottak új főrabbit a nagyváradi hitközségben.

Találtunk mintegy húsz, vallási kérdésekre adott választ, amelyeket Fuksz Benjámin rabbi kapott korának nagy rabbijaitól, elsősorban apjától. Azonban csak kettő van a húsz közül, amelyet akkor kapott, amikor Nagybánya főrabbija volt. Mindkettő Grünwald Jehuda tollából ered és egyikben sincs semmilyen, a közösséget érintő aktuális téma. A válaszadó sehol sem utal arra, hogy a kérdező tanítványa volt, de a levél elején és végén személyes hangvételű, szeretetet kifejező szavak olvashatók.

Fuksz Benjámin rabbi, apjához hasonlóan, nagy és híres rabbi volt. Annak ellenére, hogy nincsenek adataink róla, biztosak vagyunk benne, hogy mint Nagybánya főrabbija, a lehető legjobban látta el feladatát. A város következő rabbija is kevéssel azután érkezett a városba, hogy Fuksz Benjámin Nagyváradra költözött. Úgy tűnik, hogy a hitközség tagjai és vezetői gyorsan és ügyesen választottak rabbit hitközségük számára. Talán fel szabad tételeznünk, hogy Hirsch Akiba is besegített ebbe a dologba, és Ő, mint nagy tudású Tóra-tudós, és mint olyasvalaki, aki feltalálta magát az ország rabbinátusainak világában, gyorsan és hasznosan tudott közreműködni a rabbi-választásban. Nem jelentett akadályt a jelentkezők által meghatározott vallási, ill. személyes feltételek. Hiszen a közösség tagjai teljes mértékben elfogadták azt az alapelvet, hogy a hitközség főrabbija fel van hatalmazva arra, hogy saját belátása szerint vezesse a hitközség vallási életét. Azt is elfogadták, hogy a főrabbi keresete egy meghatározott összeg alá nem mehet, hiszen az nem méltó a tisztséghez. Így aztán Nagybánya főrabbijának megválasztása gyorsan és rövid idő alatt megtörtént.

Kevesebb, mint egy évvel azután, hogy Fuksz Benjámin rabbi elhagyta Nagybányát, megérkezett az új főrabbi, **Krausz Mose Áron Hákohen.** Apja Hákohen Krausz Jehuda a Burgenland-i "hét hitközség" Lakenbách-nak volt a főrabbija. Mose Áron a Maros Ludas-i Stern Gerson, a bonyhádi Deutsch Eliezer és a galantai Duszinki Joszef Cvi jesivájában tanult. Ezután doktori diplomát szerzett a luzerni (Svájc) egyetemen. Mikor eljött az ideje, feleségül vette a lákenbachi bőrkereskedő, Ulmann Leib lányát, akinek a nagyapja a lakenbachi rabbinikusi bíróság főbírája volt valamikor. 1908-ban megválasztották a Pápa melleti Nemes-Szalok főrabbijává, később pedig a szlovákiai Tsetsovitz főrabbijává. S mint azt már említettük, 1919-ben lett Nagybánya főrabbija. Ebben a környezetben nem volt elfogadott, hogy egy ortodox rabbi szekuláris tanulmányokat folytasson és doktori diplomát szerezzen. Ezért ő soha nem említette diplomáját, ha nem kérdezték, nem beszélt róla.

Krausz Mose Áron igazi, istenfélő ortodox chászid rabbi volt, az ország egyik legnagyobb és legfontosabb rabbija, aki ráadásul remek szónok is volt. 1935-ben Bukovinába látogatott (fia esküvőjére) és egyúttal felajánlotta szolgálatait Csernovics város főrabbijaként. Egy évvel ezután ő lett a bukaresti ortodox hitközség főrabbija, de nem volt hajlandó elhagyni Erdélyt. Kitűnően tudott magyarul, románul, németül és latinul, hiszen az utóbbi két nyelven végezte svájci tanulmányait. Összesen 12 nyelvet ismert, ahogy azt fia, Krausz Ábrahám Dávid tanúsítja. Nagybányán megtalálta a közös nyelvet a zsidó közösség minden rétegével. A chászidok értékelték

szép kort megélt, aktívan részt vett a Nőegylet működésében.

A "Jád Chárucim" szervezet is, amely iparosokból és kétkezi munkásokból állt, elismert, soktagú szervezet volt. Párhuzamosan működött az általános szakmai szervezettel. Más helyeken általában "Poálé Cedek"-nek nevezték e szervezetet. A társaságnak volt egy saját zsinagógája, ahogy arról később szó lesz.

Nagybánya zsinagógái, imatermei: a nagy zsinagóga, amelynek építése 1887-ben fejeződött be, itt imádkoztak a legtöbben. Már beszéltünk e zsinagógáról, e fejezetnek az elején. A chászid zsinagóga, Brách Simonnal az élén. A zsinagóga működésének egész ideje alatt Hákohen Singer Jichák volt a templomvezető. Eleinte a minján a Talmud-Tóra épületében imádkozott, utána pedig béreltek egy szobát. A húszas években épült fel a saját zsinagógájuk. Kb. hatvanan jártak ide imádkozni, legtöbbjük Sziget-Szatmár-i chászidok. Singer Jichák minden reggel tartott egy tanórát. A rabbi, Teitelbaum Jehuda Jekutiel volt, a tétesi rabbi fia. Utána Friedmann Joszef töltötte be e tisztséget, Brách Simon unokaöccse, aki vallási bíró is volt. Hirsch Akiba, annak ellenére, hogy neveltetése szerint preszburgi askenázi zsidó volt, támogatta a chászid zsinagóga felépítését.

A "Jád Chárucim" zsinagógában több mint 100 ember imádkozott állandó jelleggel. A főtemplomvezető Izsák Mordecháj volt, a pék. Popper Ábrahám, rabbinikus bíró fia, akinek könyv- és írószerboltja volt, a zsinagóga egyik vezetői tisztségét töltötte be, amely az Első Világháború után jött létre. Néhány szakma képviselői segítettek a felépítésében, mint pl: az üvegesek az ablakokat tették a helyükre, az asztalosok a bútorzat egy részét készítették el, mint pl. a székeket és a frigyszekrényt. A bádogosok saját kezükkel segítettek a tető befedésében és az ehhez kapcsolódó munkálatokban.

Volt egy zsinagóga, amit "Béit Ábrahám"-nak hívtak, amely valószínüleg a harmincas években fejezte be működését. (Van róla egy leírás a Magyar-Zsidó Lexikonban "Ahavat Béit Ábrahám" néven.) a "Tiferet Báchurim" társaságnak is volt egy állandó minjánja, amely a Talmud-Tóra épületében imádkozott. Schreiber Kálmánnak volt egy állandóan működő magán imaterme. Nyaranta, amikor a Liget tele volt nyaralókkal, ideiglenesen felállított helyeken is imádkoztak. Ezeken az állandó imahelyeken kívül volt még két állandó minján a Laufer családban, az egyik Laufer Dávidnál, a másik pedig Laufer Slomónál, akit a "monostori rabbi"-nak szólítottak. Róluk a következő fejezetben szólunk részletesebben.

Rabbik

Weinberger Sámuel Lévi rabbi Duna-Szerdahelyre való átköltözése után 1908-ban, a főrabbi széke csak kevés ideig állt üresen. **Fuksz Benjámin** rabbi tíz évig volt Nagybánya főrabbija, aki már az 1908-as esztendő nagyünnepei után elkezdte munkáját eme tisztségében. 1876-ban tisré hónap 11. napján született, Szered városában, amely Preszburg mellett van. Apja, Mose Hersch a város főrabbija volt. Öt évvel fia születése után megválasztották Nagyvárad főrabbijává, ahol Erdély legnagyobb zsidó közössége él. Fuksz Benjámin tehát e városban nőtt fel és innen ment tanulni Grünwald Jehuda, szatmári és Winkler Mordecháj Léjb, mádi, majd Preszburg nagy és híres jesiváiba. Rögtön esküvője után (nagybátyja, Fuksz Izrael lányát vette feleségül) megválasztják a brassói ortodox közösség rabbijává, mikor még csak 24 éves. Négy évvel ezután megválasztották a magyarországi Jacke, ezután pedig a szlovákiai Pezing hitközségeinek főrabbijává. Mikor fiatalon, 32 évesen Nagybányára érkezett, már három nagy rabbinátusi karrier állt mögötte. Azonkívül, hogy a nagybányai közösség nagyobb és gazdagabb volt mint a három fent említett hitközség, az vonzotta ide Fuksz Benjámint, hogy ez közel volt Nagyváradhoz, ahol apja volt rabbi, aki korosztályának egyik legkiemelkedőbb rabbinikus személyisége volt. Sajnos, azonban csak három évet tudtak

is (a szegényeknek nem kellett fizetniük). Ezenkívül néhány jól kamatozó alapítvány is állt a Chevrá Kádisá rendelkezésére. A Chevrá Kádisa tagjának lenni tiszteletbeli és presztízs-kérdés volt és sokan hajlandóak voltak nagy összegeket adományozni, hogy a Chevrá Kádisá az Ő nevükről legyen elnevezve. Minden évben megtartották a "Chevrá Kádisá napot", Ádár hó hetedikén, Mózes születésének és elhalálozásának napján, "akinek sírját senki nem ismeri egészen a mai napig". Ezen a napon az összes tag gyászolt és böjtölt. A Minchá-imában szlichotot mondtak és a "Vájchál" Tóra-szakaszt olvasták. A böjt és a mááriv ima után összegyűlt az egész közösség elöljáróival és vezetőivel együtt egy ünnepélyes "Szeudát Micvára", a hitközség főrabbijának vezetésével, aki a Tórából idézett, majd mindenki együtt énekelt. A Chevrá Kádisá vezetőjének státusza hasonló volt a hitközség vezetőjének státuszához. Néhány vezetőről és templomvezetőről már korábban tettünk említést.

Egy másik intézmény, amelynek szolgáltatásaira a hitközség legtöbb tagja igényt tartott, a Talmud-Tóra volt. Valójában mióta zsidók laknak Nagybányán, tanították gyermekeiket, ahogy az meg van írva "és átadjad fiaidnak". 1911-ig azonban a tanítás nem volt szervezett. Egyéni tanítók tanítottak kis csoportokat, és a gyerekek szüleitől kapták az előre meghatározott tandíjat. E módon a szegény gyerekek természetesen nem tudtak semmit tanulni, mivel szüleiknek nem állt módjukban tandíjat fizetni. Ezért alapították meg 1911-ben a Talmud-Tórát, amely intézményesítette a tanítást, mint ahogy az a legtöbb zsidó közösségben szokás volt. Így a szegény gyermekek is tanulhattak ingyen, vagy csökkentett tandíj fejében. S a tanítók, akik közül néhányról fent megemlékeztünk, teljes odaadással és elhivatottsággal végezték feladatukat s így megszerettették a tanítványokkal a tudást. Néhány éven keresztül egy állami iskola is a Talmud-Tórához tartozott, mivel az Első Világháború végéig magyarul, utána pedig románul tanultak az iskolákban. Ez az állami iskola hivatalosan is elismert volt, és azok a bizonyítványok, amelyeket a gyerekek ott kaptak, kielégítették a kötelező tanulás törvényét. A húszas években elvették az iskolát a Talmud-Tórától és önnállóvá tették.

A hitközségnek volt egy lány-óvodája is, ahol leginkább jiddisül beszéltek.

Természetesen a hitközségnek megvoltak a legszükségesebb intézményei, mint pl. a nagyállatok vágóhídja, vagy a szárnyasok mészárszéke; mikve-tahara (fürdő), amely egy primitív kunyhóban kezdte működését, amelyben egy szamovár fűtött, később pedig bevezették a gőz használatát. A zsinagóga udvarán volt egy macesz-sütőde, ahol nem csak a város zsidó közösségét látták el macesszel, hanem az egész környéket. Voltak természetesen tanulmányi intézmények, mint pl, a "Chevrá Misnájot", amely a Talmud Tóra épületében működött. A tanító egy ismert Tóra-tudós volt, aki a krasznói Lieberman családból származott. Volt a "Tiferet Báchurim", ahol a jesivát elvégző fiatalok tanultak, akik "világi" foglakozást választottak és közösen tanulták a Tórát.

Működött két adomány-pénztár is, az egyik az általánosságban véve rászorulóknak, ahol könnyített feltételek mellett adtak kölcsönöket, a másik pedig a Joint pénztára, amelyet ugyanezzel a céllal hozott létre egy külön bank és amely nagy mértékben rá volt szorulva a hitközség vezetője, Hirsch Akiba jóakaratára.

Különösen aktívan működött a Zsidó Nők Egyesülete az adományok és a jótétemények területén. A leghosszab ideig Taub Bertalanné és Vértesné álltak az egyesület élén. Taubné, mint férje, aki szintén hosszú éveken keresztül volt a hitközség helyettes elnöke, elkötelezetten és aktívan részt vett mindig, mikor segíteni kellett a rászorulóknak, vagy más jótéteményt kellett tenni. Vértesné férje, Vértes Ábrahám a cionista szervezetek élenjáróan aktív tagja volt, ahogyan azt később még megemlítjük. Hirsch Jákob özvegye is, ("Ktáv Szofer" lánya), aki

A Tóra-tudósokon kívül nem kevés tanult, művelt ember élt Nagybányán. Ezek közül voltak olyanok, akik intellektuális téren keresték a kenyerüket is. Közülük most megemlítünk néhány ügyvédet és orvost.

Goldstein Nándor elfogadott és közkedvelt ügyvéd volt a zsidók és a nem-zsidók közt egyaránt. A hitközség életében és a zsidó hagyományok területén is aktívan részt vett. Az Első Világháborúban a Magyar Hadseregben harcolt főhadnagyi tisztségben. Felesége, Goldstein Elza is részt vett a háborúban mint önkéntes nővér. Mindeketten a Vészkorszak áldozatai lettek.

dr. Barna Samu is híres és közkedvelt ügyvéd volt. Klienseinek névsora egyre nőtt, mivel a bíróságon klienseit nagyon meggyőzően és elhivatottan képviselte. Mint említettük már, dr. Lányi Béla sógora volt. Gyakran járt a zsinagógába. Ő is a Vészkorszak áldozata lett.

dr. Klein, állatorvos nem sokkal a Vészkorszak előtt hunyt el. Ismert Tóra-tudós volt és Gmara-órákat adott az érdeklődőknek.

Az orvosok közül megemlítjük dr. Orbán (Sándor) Sem-Tov-ot, aki elismert és megbecsült nevet szerzett magának a zsidó közösségen belül. Éveken keresztül volt a Chevrá Kádisá orvosa is. A román hadseregben szolgált hadnagyi tisztben. Ő és felesége, Magda, valamint kisfiuk, Ábrahám Auschwitzban lelték halálukat.

dr. Winkler Jenő is a Chevrá Kádisá orvosa volt egy időben. Ő is kiváló orvos volt, aki nagy népszerűségnek örvendett kliensei körében. A húszas években hunyt el. Özvegye a Vészkorszak áldozata lett.

dr. Weiss Jákob-Jenő Weiss Mose fia Nagybányáról. Tanulmányainak befejeztével visszatért Nagybányára, ahol tüdő-specialistaként dolgozott. A Phőnix gyár orvosaként is dolgozott. A németországi koncentrációs táborokban is használták őt orvosi feladatok elvégzésére, ahol megpróbált könnyíteni hittestvérei sorsán. A huszti rabbi, Grünwald Jehosua mondja el "Cheszed Jehosua" c., vallási kérdésekkel foglalkozó könyvének első fejezetében, hogyan ápolta őt dr. Weiss Jákob abban a kórházban, ahova mindenki, aki betette a lábát, biztos lehetett halálában, és egyszerű elhivatottsággal hogyan mentette őt meg a haláltól. Weiss doktor élete kockáztatásával különleges kezelésben részesítette a rabbit, a nácik utasításai ellenére. Több, mint három hónapon keresztül tartotta őt a kórházban, mikor a parancs kimondta, hogy tilos a beteget nyolc napnál tovább benntartani. A Vészkorszak után Weiss doktor visszatért Nagybányára, ahol feleségül vette a kolozsvári Deutsch Citát. 39 évesen halt meg, a kolozsvári temetőben van eltemetve.

A hitközségi intézmények

A nagybányai hitközségnek, amelynek keretébe a város összes zsidó lakosa beletartozott, több intézménye volt. Némely intézmények a hitközségi élet szerves részei voltak, mások kevésbé, de maga a tény, hogy zsidók alapították őket zsidók részére, egy bizonyos hitközségi-intézményi arculatot kölcsönzött nekik, annak ellenére, hogy a zsidó közösségnek csak egy részét szolgálták. A legrégibb hitközségi intézmény a Chevrá Kádisá, amely a hitközség alapítása óta létezik és azzal azóta együttműködik. Hivatalosan 1931 a Chevrá Kádisá alapításának éve, valójában azonban ekkor már tíz éve működött. Már a megalapításakor volt benne "vendégszoba", amely minden arra járó, adományokat gyűjtő szegényember számára ideiglenes szállásként szolgált. Ez a "vendégszoba" az évek folyamán igazodott az igények fejlődéséhez és változásához, mivel a "vendégek" is egyre gyakrabban érkeztek a városba. A Chevrá Kádisának kiegyensúlyozottan nagy költségvetés állt rendelkezésére, amely nagy részben a tagdíjakból tevődött össze. Minden, újonnan felvett tag fizetett egy egyszeri, nagy összeget, majd ezután havonta a tagdíjat. Nagy bevétel származott a sírhelyek eladásából

dolgozni, elvállalta a hitközség sameszi tisztjét. Fuksz Benjámin rabbinál is tanult Bányán. Felesége, Eszter Klein Ptachja lánya volt. Nemsokkal az esküvő után Feuerwerger tanító lett. Mendel harcolt az Első Világháborúban, és megsebesült az olasz fronton. Feleségével és két leányával együtt a Vészkorszak áldozatai lettek. Két fia és két másik lánya túlélték a háborút.

Megemlékezünk egy pár nagybányai bölcsről is. Adler Jákobot, Hirsch Jákobot és másokat már fent megemlítettünk, a különböző tisztségekkel kapcsolatban. **Benett Dávid** az ungvári Wolf Gerson, a nagy tudású Ganzfried Salamon veje, aki sok könyvet is írt. Wolf Gerson töltötte be az ungvári Ganzfried Salamon helyét és tisztségét. Benett Dávid természetesen tanult Magyarország jesiváiban, és nagyon éleseszű, okos és jó tanítvány volt. Valószínű, hogy felajánlották neki az egyik rabbinátus vezetői tisztjét, de ő inkább folytatta egyszerű életét. Keserű sorsa azonban megtörte őt, idegbetegségtől is szenvedett, amely hirtelen és furcsa mozdulatok formájában jelent meg nála. 36 óra leforgása alatt temette el két lányát. Benett Jeházkel, Erdély egyik legnagyobb rabbija, aki a szomszédos Szinér-Váralja hitközségben dolgozott, édestestvére volt. Benett Dávid rabbi Nagybányán hunyt el a Vészkorszak kezdete előtt. Felesége azonban a Vészkorszak áldozata lett.

Brách Simon is híres ember, nagy tudású tudós volt. Apja, Brách Sámuel Nyírmada rabbija volt, aki a "Kunteresz Poter Májim" c. könyvet írta, a mikvével kapcsolatos kérdésekről. Brach Simon chászid módon élt, és ő volt a nagybányai chászidi zsinagóga egyik megalapítója, valamint élén is ő állt. A harmincas években egy kadencián keresztül állt a hitközség élén. Bor- és szeszesital-kereskedése volt. Feleségével, Miriammal és öt gyermekükkel a Vészkorszak áldozatai lettek. Három gyermekük túlélte a háborút, egyik közülük Brách Cvi, aki a Vészkorszak után volt a hitközség elnöke, majd emigrált az Egyesült Államokba, és ott halt meg. A legkisebb gyermek, Brách Smilu izraeli lakos volt, és ő is meghalt már. Az egyedüli, még életben lévő fiuk Brách Jehuda, aki New-Yorkban él.

Deutsch Szimcha Bunem is nagy tudású Talmid-tudós volt, Deutsch Rafael fia, aki a környék falvaiban lakott, és mindenki Kolcsir Rafaelnek hívta, valószínüleg annak a falunak a neve után, ahol legelőször lakott. Szép kort élt meg. Fia is Nagybánya környékén lakott. Nagybátyja tanítványa volt, aki a "Sevet Szofer" szerzője. Szolomon Ábrahám veje volt, Somkútról. Gazdag, jószívű és igazságos ember volt, 1918-ban halt meg. Emlékét őrzi a "Sifté Bina" c., Tóráról írt könyve, amelynek legnagyobb részét akkor írta, amikor Preszburgban tanult.

Lányi Béla is nagy tudású zsidó volt. Ismert jogász volt, a nagybányai körzeti bíróság főbírájaként dolgozott és ezzel együtt kiváló Tóra-tudós is volt. A "Monostor" zsinagógában imádkozott nap mint nap, és részt vett minden Tóra-és Gmara-órán. A gazdag Hirsch Neta veje volt, Somkútról. (Akinek dr. Barna Samu is veje volt.) Lányi Béla és felesége a Vészkorszak áldozatai lettek.

Adler Mendel adott Gmara-órákat az érdeklődőknek a Talmud-Tóra épületében. A "Ktáv Szofer" egyik unokája volt **Hirsch Dov Ábrahám.** Apja, Hirsch Joszef Hirsch Akiba sógora volt, mivel felesége, Szárá, annak testvére volt. Ő is a preszburgi jesivában tanult, és kiváló Tóra-tudós volt, még akkor is, mikor már gazdag kereskedő és elfoglalt ember volt. Élete végéig nem hagyta abba a Tóra-tanulást. Ő is, mint nagybátyja, Hirsch Akiba, megjelenésében vonzó volt, és mindig mély benyomást hagyott az emberekben. A Vészkorszak áldozata lett. Felesége a háború után Antwerpenben lakott. Fia, Joszef New-Yorkban lakik, ahol a szatmári chászidizmus egyik legelhivatottabb híve.

Természetesen az itt említett nevek csak egy kis része azoknak a nem kevés nagybányai Tóra-tudósoknak, akik különböző szinten voltak a tudásuk szempontjából, de mindannyian éleseszű és nagytudású emberek voltak.

kívül sokat foglalkozott a munka szervezési részével és a sakterok szociális helyzetével. Megalakította a "Sakterok Egyesületét" Erdély összes sakterai számára, egy 11 tagú tanáccsal, és megfogalmazta a 73 pontot tartalmazó szabályzatot. "Sakter Egyesület" címmel létre akart hozni egy szakmai folyóiratot, de csak egyetlen szám jelent meg, melyben Magyarország és Erdély nagy rabbijainak engedélyei és igazolásai jelentek meg, pl. a mádi, a budapesti, a váci, a szt. mihályi, a pápai, a szatmári, a szőllősi, a huszti, a kisvárdai, a nyírbátori és a károlyi rabbik tollából. Idős korában Ráv Weinstock elhagyta a várost, de nem tudjuk, hogy hol élte le életének utolsó éveit és hol halt meg.

Tudjuk még, hogy volt Nagybányán sakter **Klein Mose** és **Eliezer (Léjzer)** is, de nem tudunk róluk semmi további adatot.

A város egyik legrégibb tanítója **Lőwi Mose Ábrahám** volt, akit mindenki "Lővi bácsi"-nak hívott. A preszburgi jesivában tanult. Ott tanította Fuksz Benjámint, aki később Nagybánya főrabbija lett. Különleges, egyedi barátság szövődött tanár és tanítvány között, amely megmaradt akkor is, mikor a tanítvány már rabbi lett. Mindketten "rabbi"-nak szólították egymást. Mikor Lőwi Mose Ábrahám elkezdett tanítóskodni Nagybányán, még nem volt a városban Talmud-Tóra. A nagybányai Rosenwasser Hermint vette feleségül és kilenc gyermekük született, hat lány és három fiú. Lőwi rabbi 1942-ben halt meg és Nagybányán temették el. Felesége és három gyermekük a Vészkorszak áldozatai lettek. A túlélők közül külön köszönettel tartozunk a rabbi egyik fiának, Lőwi Chájimnak (Mikinek) Bné-Brákból, aki sok részletes adattal szolgált e könyv szerkesztőinek Nagybánya hitközségének életéről.

Schwarz Mordecháj is tehetséges tanító volt. Ugocsán született 1886-ban. Ő is a preszburgi jesiva tanulója. Mikor fiatal diákként Nagybányára érkezett, a hitközség vezetői felismerték pedagógiai képességeit és felajánlottak neki egy tanítói-nevelői állást, amit ő aztán hosszú éveken keresztül töltött be. Nagy Tóra-tudós is volt. Idős korában abbahagyta a tanítást és szalmakalap-készítő lett, amelynek köszönhetően keresete lényegesen megnőtt. Mint kitűnő pedagógus, magára vállalta a Talmud-Tórá-ban folyó tanulmányok felügyelését. Sokat tett a város tanulmányi alapítványának növeléséért. Mordecháj, felesége, Hadassza és négy leányuk a Vészkorszak áldozatai lettek. Egy leányuk és három fiuk túlélték a háborút, ma Bné-Brákban, Rechovoton, Haifán és az Egyesült Államokban laknak.

Krausz Jáir is tapasztalt tanító-nevelő volt, aki több generációt tanított. Sok tanítványa a mai napig örömmel emlékezik meg Krausz tanítóról. 1860-ban született és 1932-ben hunyt el. Felesége és két fia a Vészkorszak áldozatai lettek.

Többek között Nagybánya tanítói között volt **Polacsek** és **Werber** tanító is. Mordecháj, Werber fia ma Izraelben, Akkón él.

Knopf Dávid Jákob tanító Nagyváradról jött Nagybányára. A nagyobb osztályokban Gmarát tanított. Mikor felesége meghalt, átköltözött lakásából a Talmud-Tóra épület egyik szobájába. A tanítványai hazulról hoztak neki élelmet, egy meghatározott sorrend szerint. A 30-as évek elején elhagyta a várost, de nem tudjuk, hogy hová, merre vetette őt a sors.

Schwarz Joszef sokáig volt a hitközség sámesze. Külső megjelenése, hófehér szakálla és hosszú pajesze még mindig elevenen él a hitközség néhány idősebb tagja emlékezetében. Mikor elkezdett dolgozni, a hitközség még kicsi volt, kevés taggal, talán a múlt század hetvenes éveiben. 1925-ben halt meg. Felesége, Tova szép kort élt meg.

Schwarz Joszef után **Feuerwerger Menachem Mendel** töltötte be a sameszi tisztet. Schwarz vezette be őt e munka titkaiba, ő tanította meg neki a fortélyokat. Először a sakterságot tanulta ki Feuerwerger, de mielőtt még elkezdett volna ebben a mesterségben

Mindig igyekezett meggyőzni a fiatalokat, hogy jesivákban folytassák Tóra-tanulmányaikat. Szerették hallgatni imádkozását. Ő és négy lánya a Vészkorszak áldozatai lettek. Egyik fia, **Kis Chanania Jom Tov,** nagy tudású Tóra-tudós, aki Bné-Brákban lakott és "Ptil Chájáj" címen egy kétkötetes könyvet írt a Tanachról. (Részletesebb leírás található az "Erdély bölcsei" c. könyv 207-208. oldalán.)

Lőv Sámuel Áron is templomvezető volt a Chevrá Kádisában. Rövid időn keresztül a zsinagógában is dolgozott e tisztségben. Bor- és italkereskedése volt, de legtöbb idejét a hitközségi ügyeknek szentelte. Szekuláris és vallási területen egyaránt nagy tudású és széles műveltségű ember volt. Családjából származnak Magyarország nagy és híres rabbijai, kezdve a "Semen Rokách" írójától, egészen Ungvár, Újhely és más városok rabbijáig. Felesége, Mása (Mici) is híres családból származott, Hirsch József lánya volt, "Ktáv Szofer" leszármazottja. A házaspár a Vészkorszak áldozata lett.

S utoljára, de nem utolsósorban említjük meg **Schreiber Kálmánt,** a gazdag szpinkai chászidot. Mikor a szpinkai rabbi Nagybányára látogatott, az ő házában szállt meg. Izsák Smelke halála után Schreiber Kálmánt választották meg a Chevrá Kádisá igazgatójául, amely tisztséget élete végéig betöltötte, egészen a Vészkorszak kezdetéig. Házában kialakított egy kis zsinagógát. Fia, **Schreiber Iszrael Jechiel (Izidor)** néhány éven át a hitközség-vezető helyettes volt, majd Hirsch Akiba hitközség-vezető halála után ő vette át a tisztségét. Egy koncentrációs táborban halt meg, egy náci katona lőtte agyon.

Sihermann Ábrahám hosszú éveken keresztül volt a hitközség pénztárosa, a Második Világháború kezdetéig. Egész családja a Vészkorszak áldozata lett.

Megemlékezünk itt a hitközség titkáráról **Kaufman Moséról** is, aki 1912-től töltötte be e tisztséget, és kitűnő szervező volt. A fékesi jesivában tanult, és nagy műveltséget szerzett egyedül saját erejéből. A Magyar-Zsidó Lexikon szerkesztőbizottságának volt tagja (amelyből idéztük a részletet Nagybányáról). Héberül, németül és magyarul is jól beszélt, valamint szabadon és könnyen írt. Mielőtt a hitközség titkára lett, aljegyző volt egy pár környező faluban. A város vezetősége is – elismerve különös tehetségét – gyakran dolgozott vele együtt. A város iskoláiban tanított héber vallást. Szépen tudott imádkozni, és nagyon elismert és elfogadott előimádkozó volt. A Vészkorszak áldozata lett. Felesége, Miriam Lea 1938-ban halt meg. Három gyermekük túlélte a háborút és ma Kolozsváron, Tel-Avivban, ill. New- Yorkban laknak.

A hitközség dolgozói közül itt most megemlékezünk a sakterokról a kántorokról és a tanítókról. **Bernát Ábrahám**ot mint kiváló szakembert ismerték a sakter szakmában. Sokan jöttek tanulni hozzá, hogy a lehető legjobb képzést kapják. Sok fiatal környékbeli sakternek ő adott működési engedélyt. 1880-ban született Betercsen. A szatmári Grünwald Jehuda rabbi tanítványa volt, és a galantai jesivában is tanult, ahol az egyik legkiválóbb tanuló volt. Kántor is volt rövid ideig. A nagybányaiak és gyermekeik máig éneklik dallamait.

Bernát Ábrahám előtt **Marechbein Tánchum** volt Nagybánya saktera. Oroszországi születésű, onnan hozta magával azt az imádkozási formulát és dallamot, amit Magyarországon nem ismertek. Kántor és zenész is volt. Imádkozásához énekkart is használt. Mivel közte és Fuksz Benjamin rabbi között éles vita tört ki, melynek részletei számunkra ismeretlenek, Tánchum lemondott tisztségéről és nyitott egy üzletet. Később az Egyesült Államokba emigrált, ahol halálos autóbaleset érte.

Weinstock Jichák is ismert sakterja volt a hitközségnek. Apja, Mose Dávid is sakter volt. 1903-ban lett Kolozsvár saktera. Itt jelentette meg könyvét "A Szívek Kötelezettsége" ("Ikar Chovot Halevavot") címmel. 1925-ben átköltözött Nagybányára a már említett komoly viták miatt. Munkája elvégzésén

árult. Több, mint 80 éves volt, mikor Auschwitzba került.

Hitközség-vezető helyettesként a következő emberek dolgoztak az évek folyamán: **Benedek Vilmos,** aki a városi bankban volt tisztviselő és oroszlánrésze volt a Joint-bank kialakításában és megalapításában. Aktív hitközségi tag volt, szabadidejében énekelni szeretett és kántorokat hallgatni. Ő is és felesége is Auschwitz áldozatai lettek. Fiuk, dr. Benedek László és felesége, Rezső Magda a gettóban haltak meg, a nagybányai zsidó temetőben vannak eltemetve.

Taub Bertalan szintén volt hitközség-vezető helyettes. Apósa Dominusz Mose volt, akit már említettünk a hitközség megalapítói között. Taub Bertalan sok éven át töltötte be e tisztséget. Állandó helye a zsinagógában a frigyszekrény bal oldalán volt. Feleségével együtt, aki a Nőegylet aktív tagja volt, mindketten a Vészkorszak áldozatai lettek.

Mandel Mose több kadenciában töltötte be a hitközség-vezető helyettesi tisztet. Részesedése volt a "Merkur" nagykereskedésben, és a "Casa Nostra" bank vezetőségi tagja volt. Őt választották meg az üzleti viták döntőbírájává. Igazságos és érzőszívű ember volt. Ő volt a Chevrá Kádisá utolsó elnöke. Ő is a nácik áldozata lett. Felesége, Perl, Levinger Gerson lánya, már 1932-ben meghalt. Három gyermeke pusztult el Auschwitzban. Fia, Jákob Aser 1978-ban, Netanián halt meg. Margit lánya van már csak életben a családból, aki most Kolozsváron él.

Mandel Moséhoz hasonlóan **Frankovits Ábrahám** is fontos és gazdag ember volt. Nyomdája volt és egy könyveket és írószereket árusító üzlete. Először a hitközség pénztárosa, majd helyettes vezetője lett. Őszinte, kellemes embernek ismerték. Felesége már a Vészkorszak előtt meghalt; ő pedig két fiával együtt Auschwitz áldozataivá vált.

A következőkben a zsinagógákban, a Chevrá Kádisában és más különböző intézményekben dolgozó templomvezetőkről fogunk beszélni.

Adler Jákob nagy vallási tudását megosztotta másokkal is – órákat adott többeknek. A kereskedelmi bank vezetőségének volt a tagja. Néhány kadenciában a zsinagógában, a Talmud-Tórában volt templomvezető, és aktívan részt vett a jótétemények szervezésében.

A "Jád Chárucim" zsinagógában volt a templomvezető hosszú éveken keresztül **Hákohen Izsák Mordecháj,** sütöde-tulajdonos. Ő is a Vészkorszak egyik áldozata.

A Chevrá Kádisá elnöke volt **Izsák Sámuel (Smelke).** Tekintélyes magánadománnyal segítette a Chevrá Kádisát. Főtemplomvezető volt a zsinagógában és a vallási tanulmányi intézmények direktóriumának tagja. A 30-as években halt meg.

Weiss József is volt a Chevrá Kádisában templomvezető. Szabó volt, aki feleségével, egyetlen leányával és annak férjével együtt a Vészkorszak áldozata lett.

A Levinger család feje **Levinger Gerson** volt, lisztüzlet-tulajdonos. Hosszú éveken át ő volt a hitközség főtemplomvezetője. Laufer Dávid köreibe tartozott. Nagybányán halt meg, ott is van eltemetve. Egyik fia, Levinger Elijáhu Jichák szintén a hitközséget szolgálta, a Chevrá Kádisá főtemplomvezetője. Fiatalon halt meg, apja mellett nyugszik.

Ferenc Zeev Joszef is főtemplomvezető volt a hitközségben, ezenkívül ecetgyára volt. Közismerten nagy tudású ember volt vallási téren. Családjával együtt a Vészkorszak áldozata lett.

Kis Sámuel (Smelke) is aktív templomvezető volt a Talmud-Tórában. Torcon született, és a váci, a bonyhádi és a preszburgi jesivákban tanult. Askenázi neveltetése ellenére hajlott a chásziditás felé, és fel is vett néhány chászid szokást. Vider Lib Mose lányát vette feleségül és tíz gyerekük született, öt fiú és öt lány. Vallásos, nagy tudású zsidó ember volt.

rabbijával gyökerezett meg a városban. A hitközség megőrizte hagyományait még az I. világháború által okozott nagy változásokban is. Sok hitközségi tag szolgált a hadseregben a háború alatt és többen – szám szerint tízen – közülük el is estek. Mindezzel együtt és a kormányváltás ellenére is a hitközség folytatja rendes, mindennapi életét és fejlődését.

A hitközség elöljárói: Krausz Mose Áron rabbi, Hirsch Jákob (Akiva), a hitközség vezetője, Benedek Vilmos, a helyettes vezető, Frankovits Aladár, pénztáros, Márk Emil felügyelő, Diamant Dezső és Strasser Sándor templomvezetők, Adler Jenő, a Talmud-Tóra vezetője, Steinfeld Béla, Goldstein Nándor, Izsák Márton, Gál Gyula és Izsák Sámuel – a vezetőség tagjai, Kaufmann Mose titkár. A Chevrá Kádisá vezetője Izsák Sámuel. A Nőegyletet özv. Hirsch Ábrahámné és Taub Bertalanné igazgatja. 37 település tartozik Nagybánya körzetébe.

Idáig tart a Magyar- Zsidó Lexikonból vett idézet.

A hitközség vezetői, dolgozói és tagjai

Több, mint száz év elteltével nem tudunk pontos és minden részletében hiteles képet adni Nagybánya hitközségéről. A rendelkezésünkre álló idő is nagyon rövid volt, valamint az egykori nagybányai közösség tagjai, akik még köztünk vannak sajnos már nem nagyon képesek feleleveníteni emlékezetükben az akkori időket, hogy pontos leírást tudjanak adni az apróbb részletekről. Mindennek ellenére mindent megtettünk azért, hogy legalább ha csak vázlatosan is, de bemutassuk a hitközség fontosabb vezetőit, elöljáróit, dolgozóit és tagjait az utókor számára. Sajnos nem tudtuk megoldani, hogy időrendi sorrendben mutassuk be az eseményeket, úgy, ahogyan azok valóban megtörténtek, hanem a hitközségen belül betöltött feladatok szerint fogunk mindenkiről beszélni. Segítségül hívtuk a Stern Naftali szerkesztette könyv "Családi emlékek" című fejezetét, amely három részből áll, a nevek abc-sorrendje szerint. Meg kell említeni, hogy a megboldogult Stern Naftali rabbi dícséretére válik az a szép munka, amelyet ebben a fejezetben végzett, és minden egyes személyről pontos és találó leírást adott, amiért is sokan áldják emlékét. Más forrásokat is felhasználtunk munkánkhoz, mint pl. a közösség tagjai által tartott szóbeli beszámolók, stb.

Először is a hitközség vezetőiről és helyetteseikről szólunk. A legkiemelkedőbb hitközség-vezető minden kétséget kizáróan **Hirsch Akiba** rabbi volt, aki hosszú éveken keresztül töltötte be e tisztséget. Apja Hirsch Jákob, a pozsonyi főrabbi, "Ktáv Szofer" könyv szerzőjének veje. Akiba is, mint apja, építkezési vállalkozó volt, és a faiparban is dolgozott. Sikeres üzletember volt. Azonkívül, hogy hitközségi vezető volt, aktívan részt vett a cionista mozgalomban is. A "Hámizráchi" szervezet és a Cionista Kongresszuson résztvevő küldöttség tagja volt. Neve ismert volt egész Erdélyben. Dr. Fischer Józseffel, a román parlamenti küldöttel együtt ő volt a nagyváradi Joint szervezet megalapítója 1924-ben. 1929-ben Nagybányán is alakult a Joint-nak egy szervezete, amelynek vezetőjévé Hirsch Akibát választották. Nagybátyjánál, a preszburgi "Sevet Szofer"-nél, és fiánál a "Dá'át Szofer"-nál tanult. Okos és nagyon jó tanítvány volt, széles műveltséggel rendelkezett, több nyelven beszélt, és ékesen tudott szónokolni. Ő és felesége (aki szintén rabbik leszármazottja, a földesi Stern családból) valamint két leányuk a Vészkorszak áldozatai lettek. Két fiuk maradt életben, akik ma Romániában laknak.

Farkas Lipót kiemelkedően aktív közösségi vezető volt, szintén hosszú éveken keresztül töltötte be e tisztséget. Vallásos, igaz, becsületes ember volt. Építkezési anyagokat

A hitközség költségvetése 1928-ban 1.300.000 lei volt. A közösségi szervezetek közül említésre méltóak: Az Izsák Sámuel és Steinfeld Lipót vezetésében lévő Chevra Káddisa, amely 1861-ben alapult, és gazdag alapítványok álltak a rendelkezésére; a Talmud-Tóra intézmény (1911-ben alapult), amelynek 4 tanítója és 120 tanulója van. Ezen a tanulmányi intézményen kívül, amelynek a hitközség 120.000 lejnyi segítséget nyújtott, van még egy "Chevrát Misnajot" nevű intézmény, ahol az érdeklődők Misnát tanulhatnak, és amely intézmény pénzügyileg önálló, a tagok tagdíjából tartja fenn magát. A hitközség elemi iskolája 1922-ben állami tulajdonba került. A jesivát, amely gyorsan elismertté vált, Weinberger rabbi alapította. A szegény iparosok az Iparosok Szövetségétől kapnak segélyt és támogatást.A Nőegylet széles területen tevékenykedik és sok rászorulónak nyújt segítséget. A hitközség saját alapítványain kívül, amely heti segélyt nyújt az arra rászorulóknak, 1922-ben megalapult a "Tiferet Báchurim" nevű alapítvány, amely a dolgozó ifjúság továbbtanulását segíti.

Nagybánya, akárcsak a többi bányaváros, nem szenvedett hiányt zsidó lakosokban. 1848-ban, a Szabadságharc leverése után eltörölték a zsidó letelepülést tiltó törvényt. Az 1850-es években két-három zsidó iparos települt le a városban, akik a megyéből jöttek. 1860 körül Dominus Mose aranyműves, Kron Ábrahám takarókészítő, Herskovits Lajos, Rosenfeld Simon, Steinfeld Ábrahám, terménykereskedők és Tropolovits Slomo, fakereskedő megalapították a hitközséget. Horovitz Jehuda rabbi, aki Szepesről érkezett Nagybányára mint tanító, lett Nagybánya első rabbija. Két évvel ezután alapították meg a Chevrá Káddisát, amely egy zsák liszt fejében kapott a városházától temetőnek megfelelő területet a városban.

Annak érdekében, hogy igazi vallásos zsidó élet folyjon a városban, építettek egy kis zsinagógát és egy szerény mikvét (fürdőt). Az 1880-as évekre annyira megnőtt a hitközség, hogy új zsinagógát kellett építeni. Az építkezés Sük Izidor és Lévi Jehuda hitközségvezetők idejében kezdődött. 1887-re lett kész az új zsinagóga, amikor a hitközség vezetője Hirsch Ábrahám (Jákob) volt. Nemsokkal ezután épült egy új mikve is, egy iskola, a rabbinak lakás, a hitközség vezetése számára egy külön épület, valamint egy óvoda, a hitközség támogatásával. Ezt a csendes fejlődést az 1882-es Tisza-Eszler-i véres események zavarták meg, amikor a tömegek rátörtek az ottani zsinagógára. A város vezetése azonban megakadályozta és lecsillapította a tömegek zavargását. Röviddel ezután visszaállt a rend, és a vallások közötti kapcsolat is visszatért a normális mederbe, a zsidók és a nem-zsidók között újra visszaállt a csend és a béke. Ennek a rendnek és csendnek köszönhetően a hitközség zavartalanul élhette mindennapi életét, és így az elkövetkező négy évtized alatt a zsidó családok száma 500-ra nőtt.

Ebben az időszakban új hitközségi intézmények is alakultak: "Ahavat Bét Ávrahám" (1903); a "Jád Chárucim" társaság (1904), amely kiszélesítette területét a "Talmud-Tóra" imaházra (1914). A vallási életért a rabbik voltak felelősek: Horovitz Jehuda rabbi, utána Weinberger Levi Sámuel, ismert Tóra-tudós, utána Fuksz Benjámin, aki ma Nagyvárad rabbija. Ma Krausz Mose Áron, ortodox rabbi tölti be Nagybánya hitközsége rabbijának a tisztjét. A manapság Erdélyben elterjedőben lévő chásziditás nem Nagybányáról ered. Itt ugyanis az askenázi ortodoxia az uralkodó, amely a város első

A hitközség és szervezetei a század elejétől a Vészkorszakig

Nagybánya zsidó közössége folyamatosan növekedett és fejlődött. Szünet nélkül áramlottak ide a zsidók. A XIX. sz végén mintegy ezer zsidó lakosa volt a városnak. 1900-ban 963 zsidót számláltak a városban, amely az össznépesség 8.6%-át jelentette. Ettől fogva a zsidó lakosság abszolút száma is és az össznépességhez viszonyított száma is egyre növekedett. 1909-ben 1402 fő zsidó lakost számláltak össze Nagybányán (az összlakosság 10.9%-a); 1920-ban ez a szám 1792-re nőtt (14%); 1930-ban 2030 zsidó élt Nagybányán (14.9%), az utolsó – 1941 évi – népszámláláson pedig 3623 fő zsidót számláltak (16.9%). Az ezután következő három évben 1944-ig, a Második Világháború kitöréséig nem volt növekedés Nagybánya zsidó lakosainak számában. Sőt, a németek Magyarországra való bevonulása után, a parancsukra 1944 áprilisában a hitközség vezetője által kiadott jelentés szerint a zsidók száma Nagybányán ekkor 3340 volt, tehát 300 fővel csökkent a számuk a legutóbbi népszámlálás óta. Lehetséges, hogy a hitközség levonta a munkaszolgálatosok és az eltűntek számát. Mindenesetre a nagybányai zsidó közösség aránya az összlakossághoz képest kisebb volt, mint Észak-Erdély más nagyvárosaiban, pl. Nagyváradon, Szigeten, Désen, Somlyón, stb., amely városokban a zsidó lakosság az összlakosságnak legalább 20%-át tette ki. A nagybányai számarány hasonlított Marosvásárhelyhez, Károlyhoz és Kolozsvárhoz, ahol a zsidó lakosság aránya 12-15% volt az összlakossághoz képest.

A nagybányai zsidó közösség egy átlagos és tipikus erdélyi zsidó közösséggé alakult, azaz a tagok többsége valamennyire Tóra- és hagyományőrzők voltak. Voltak olyanok, akik néha megengedtek maguknak egy-egy kihágást, nem tartották be a Tóra törvényeit mindig és mindenkor. Azok, akik egyáltalán nem őrizték a hagyományokat és nem tartották be a Tóra törvényeit, nagyon kevesen voltak. Legtöbben a vallási előírások szerint éltek, főleg Sabbath-ot őrizték nagyon, a konyha kóserságára vigyáztak és a család szentségét tartották nagyon tiszteletben. Kb. 10%-ukat hívták "chászid"-nak a külső megjelenésük alapján, akik ennek megfelelően éltek is, és a chászid zsinagógába jártak imádkozni. Voltak köztük olyanok – talán legtöbbjük –, akik minden reggeli ima előtt elmentek a mikvébe (a rituális fürdőbe). Ezen a csoporton belül is voltak különböző szintek a chászid életstílus megtartásában, az imádkozásban való elmélyülésben, valamint az elhivatottságban.

Az 1929-ben megjelent Magyar-Zsidó Lexikonban a következő leírás jelent meg a nagybányai közösségről, amelyet Kaufmann Mose, aki a Vészkorszak előtt 32 éven át volt a hitközség vezetője, adott át a szerkesztőknek.:

> A közösségnek 1960 tagja van, közülük 370-en közösségi adófizetők, akikből öten nagykereskedők, 160-an kiskereskedők, négyen nagyüzem-tulajdonosok, 100-an iparosok, ketten földtulajdonosok, 12-en ügyvédek, hatan orvosok, négyen mérnökök, öten tisztviselők, 25-en magántisztviselők, ketten újságírók, ketten művészek, hárman nagyvállalkozók, 80-an kétkezi munkások, 44-en munkanélküliek, 70-en pedig jótéteményekből élők. A többiek más, különböző foglalkozási ágakban dolgoznak. Az ipar területéhez tartozott pl. a Phőnix gyár, amely kénsavat állított elő, az üveggyár (Bedő és Weiss tulajdonában); a festék- és grafitgyár (Weiss Sámuel tulajdonában); a szappangyár (Klein Mose tulajdonában) – mindegyik gyár és üzem zsidó tulajdonban volt.

által tulajdonképpen két nagy korszakot kötött össze. Tizenegy éves szolgálata majdnem két egyenlő részre oszlik a XIX. sz. vége és a XX. sz. eleje között. Mikor megérkezett a városba, tudomására jutott, hogy nincs a városban rendezett válási lehetőség. A dolog nem lepte meg, hiszen Erdély több városában ugyanez volt a helyzet – nem foglalkoztak válással, és a fő ok a városnév beírásának problémája volt a válólevélbe (get). Voltak olyan helyek, ahol név helyett évszámokat használtak a város megnevezésére, vagy éppen három különböző neve is lehetett egy-egy városnak, a benne élő különböző nemzetiségű lakosok miatt. A döntés mindig a rabbi kezében volt, akinek ezt a feladatot is el kellett látnia, amennyiben egy-egy család helyzete odáig jutott, hogy ne kelljen távolabbi helyekre utazniuk, ahol elrendezhették ügyeiket. (Ezenkívül egy-egy válás anyagi haszonnal is járt a rabbi, a bét-din, valamint mindazok számára, akik részt vettek a válás lebonyolításában.) Amikor egy rabbi elhatározta, hogy az ő közösségében is megoldja és levezeti a válás gondjait, előbb elő kellett terjesztenie kérését nagyobb, ismert és vezető rabbik elé. A kérvényben szerepelt a település nevének történelme, hogy mik voltak a korábbi nevek és hogy azok hogyan változtak az évek folyamán; szerepelt egy jogi-vezetőségi leírás, nevezetesen, hogy milyen néven szerepel a város a bírósági okmányokban; és szerepelt egy zsidósági szemszögből írt leírás, vagyis, hogy hogyan nevezik a zsidók maguk között a települést és hogy hogyan lett megörökítve a közösség vallási dokumentjaiban, mint pl. a házasságlevélben (kötuvó). Mindehhez hozzájön egy halachai vita, és befejezésképp a kérvényező kifejti saját véleményét, hogy a címzett rabbi meggyőződjön arról, hogy a kérvényező tanult rabbi és nem azok közül való, "akik nem értenek vallási és szent dolgokban". Általában a kérvényező rabbi ajánlatát fogadják el a város nevének meghatározásában, hiszen ő az, aki a dolgot minden oldalról megvizsgálta. Magyarország vezető rabbijai, élükön Ba'al Chatam Szofer határozata alapján csak három elismert rabbi együtt határozhat egy-egy helységnév jóváhagyásáról.

Weinberger rabbi a zsidó közösség tagjainak sokféle ügyeivel foglalkozott. Voltak természetesen esetek, amikor egy család nehéz helyzetének egyetlen megoldása a vallás alapján meghatározott és végrehajtott válás volt. Hogy eme kellemetlen területen is elláthassa feladatát, Weinberger rabbi kérvényt nyújtott be az állam vezető rabbijaihoz, hogy a jövőben válási ügyeket a közösségen belül el lehessen intézni.

akik az anyai ágról felvették a Horovitz nevet. Azt nem tudjuk, hogy e népes család melyik ágához tartozott Horovitz Cvi Jehuda rabbi. Az biztos, hogy az eredeti Horovitz család leszármazottja volt, hiszen Levinek is hívták. A sírkövén álló felirat szerint 70 évet élt, tehát 1825-ben született.

Születési helyét nem tudjuk. A Magyar-Zsidó Lexikon szerint Szepes megyéből jött, Észak-Magyarországból, a galíciai határ mellől, ami ma már Szlovákia területe. Köztudott, hogy ezen a határon sokan vándoroltak be Galíciából Magyarországra. Lehetséges, hogy Horovitz Cvi Juda rabbi is e bevándorlók között volt. Apjáról, aki úgy tűnik, nem volt rabbi, annyit tudunk, hogy Liptó Szt. Miklóson lakott, amely szintén e környéken van. Azt nem tudjuk, hogy Tórát hol tanult.

Mikor 1855-ben Horovitz Cvi Juda Nagybányára érkezett, 30 éves volt. Ezelőtt Tórát tanított, valószínűleg az ország északi részén. Hogy hogyan került Nagybányára, még csak feltételezni sem tudjuk, mindenesetre az akkor nemrég alakult zsidó közösség elöljárói megtalálták benne a szükséges tulajdonságokat, hogy rabbijukká válasszák. Horovitz rabbi az évek folyamán egy pár családból álló közösség rabbijából egy meglepő potenciájú, nagyszámú közösség rabbijává vált, amely 800 főt számlált rabbijuk halálakor. Ezen kívül a környező terület rabbija is volt, ahol talán több száz zsidó is élt.

Sajnos Horovitz rabbi szellemi alakja, tórai személyisége a múltba vész. Halála (1895) után 50 évvel tört ki a Második Világháború és kezdődött a Holocaust (1944). Mára már nagyon kevesen maradtak ebből a közösségből, akik fel tudnák idézni a rabbi személyiségét, munkásságát életét.

Horovitz rabbi halála után nem sokáig maradt Nagybánya rabbi nélkül. Szerencséje volt a közösségnek, hogy egy nagy rabbi, tudós ember elvállalta, hogy betölti Nagybányán e tisztséget. A második rabbi így Weinberger Levi Sámuel lett. Apja, Weinberger Pinchász a Nagybányától északra fekvő Avasfelsőfalun, Máramaros megye határában szolgált a rabbinátuson 50 évig. Weinberger Levi Sámuel 1860-ban, tevet (tévész) hónap 21-én született. Apja és nagybátyja, Weinberger Jehosua Cvi Áron rabbi tanította. Ő maga csodálatosan okos ember volt. Hét éves korában kívülről tudott négy Talmud traktátust. Apósa a kolomeai Lichtenstein Hilel rabbi lett. 1889-ben megválasztották egy magyarországi falu, Bodrogkeresztúr rabbijává. Mikor apja meghalt, őt kérték fel Avasfelsőfalu (Negresti) rabbijává. Feltehetőleg Nagybányán is ismerték nevét, mivel a távolság a két város között nem volt nagy. Így rögtön Horovitz rabbi halála után elhívták Nagybányára, ahová 1896-ban érkezett, a zsidó év első napjaiban. Ekkor 35 éves volt, ereje és szelleme teljében. Weinberger rabbi bizonyára örömmel hagyta el Negrestit, ahol apja annyi időn át szolgált és ahol a pár száz fős zsidó közösség megszűnőfélben volt, mint sok más településen a környéken, mivel a zsidók Szatmárba költöztek. Ezzel szemben Nagybánya zsidó közössége egyre csak nőtt és erősödött. Mikor a rabbi ideérkezett, közel ezer főnyi zsidó lakossága volt a városnak. Gazdaságilag is jobb volt a helyzet Nagybányán, mint Negrestiben. Mindezek ellenére mindössze 11 évig maradt Weinberger rabbi Nagybányán. 1906 elul hó 8-án elhagyta a várost, mert megválasztották a Szlovákiában lévő dunaszerdahelyi Jesuron község rabbijává. Ez a közösség régebbi volt és ismertebb, mint a nagybányai. Ez Magyarország egyik legrégibb közössége volt, és már több generáción keresztül a legnagyobb rabbik szolgáltak benne. Természetesen jesiva is volt a városban emberemlékezet óta, amely Weinberger rabbi szolgálata alatt tovább nőtt és fejlődött, az egész ország egyik legnagyobb jesivájává vált. Mivel ilyen sikerre vitte ezt a jesivát, feltehetjük, hogy Nagybányán is alapított egyet, igaz, kisebbet, amely egészen a Holocaustig működött is. Weinberger Levi Sámuel rabbi 1925-ben, adar hónap elsején adta vissza lelkét a Teremtőnek, Dunaszerdahelyen temették el.

Weinberger rabbi a nagybányai szolgálata

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy csak e hat zsidó és családjaik éltek a városban, hiszen már 1855-ben letelepedett itt az első rabbi, Horovitz Cvi Jehuda. Tehát már a XIX. sz. közepén volt a nagybányai zsidó közösségnek rabbija, de hogy meg is maradjon, nem volt elég hat család. Ezenkívül a rabbi nemcsak a városban tevékenykedett, hanem a Nagybánya körüli területen, amely 37 települést számlált.

Az említett lexikonnak eme címszava alatt található szöveget Kaufmann Mose írta és szerkesztette, aki a Vészkorszak előtti években volt a "kehilá" (zsidó közösség) titkára, ahogy arról Stern Naftali Rabbi számolt be. Úgy tűnik, hogy Kaufmann egy eredeti, de pontos dátum nélküli irat segítségével írta az anyagot, és csak feltételezte, hogy az kb. 1860-ból származik. Megérzése pontos volt, de a közösség megalapításának dátumát 5 évvel korábbra kell tenni, kb. 1855-re, mikor az első rabbi megérkezett a városba és amikor a közösség magja kialakult – az említett hat férfi személyében. Valószínűleg a rabbi kinevezése és a közösség hivatalos megalapítása egyszerre történt, amire bizonyíték a rabbi sírkövén található felirat: "Aki a város első rabbija volt és akinek keze alatt megalakult itt a 'Jesuron' zsidó közösség". Ezzel egyidőben megkezdődött a zsidók nagyarányú beáramlása, először csak a környező falvakból, később pedig távolabbi helyekről is, mivel a város befogadási képessége évről évre nőtt.

A zsidók építettek maguknak új házakat, a nem zsidó lakosságból pedig sokan bérházakat építettek számukra. A zsidó letelepülés első évtizedében (1855-1865) a város lakossága sokat színesedett, a zsidók felpezsdítették a kereskedelmi és gazdasági életet is. A kis "kehila" keretében három alapvető fontosságú intézmény létesült. Két évvel a közösség megalapítása után hozták létre a "Chevrá Kádisá"-t, a város pedig rendelkezésére bocsájtott egy nagy területet temetkezési célokra (cserébe egy zsák lisztért). Építettek egy kis zsinagógát is, amely ideiglenesen kielégítette a kis közösség igényeit. A zsinagóga mellett épült egy kicsi és egyszerű fürdő (mikvé táhárá), hogy a kehila tagjai rendes körülmények között tudjanak eleget tenni a vallási előírásoknak a család tisztálkodására vonatkozóan. Látjuk tehát, hogy 1865-ig kialakult egy bizonyos bázis a zsidó közösség számára, az erősebb alapok pedig majd később épülnek fel, mikor már közel 4000 zsidó él Nagybányán.

A nagybányai zsidó közösség a XIX. század végéig

Ahogyan azt már említettük, a nagybányai kicsiny zsidó közösség rögtön a megalapítása után már saját rabbival dicsekedhetett, ami egyedülálló eset volt az egész megyében. Erdélyben, és más zsidó közösségekben is általában az volt a szokás, hogy csak miután a közösség gazdaságilag és formailag is stabilizálódott, választottak rabbit, aki az egész közösség szellemi és vallási vezetője lett, valamint a mindennapi élet útvesztőiben is megmutatta a helyes utat. Röviden elmondjuk mindazt, amit Nagybánya első rabbijáról, Horovitz Cvi Juda Mozes Sámsonról tudunk. "Röviden" – nem azért, mert nincs szándékunkban részletes leírást adni az első rabbiról, hanem amiatt a dühítő és sajnálatos tény miatt, hogy annak ellenére, hogy negyven évig volt rabbi Nagybányán, nincs birtokunkban megfelelő mennyiségű adat az életéről és személyiségéről. Amit azonban el lehet róla mondani, hogy kiváló Tóra-tudós volt, igaz ember, cádik, aki közösségének tagjait is mindig a Tóra szellemében irányította. A Horovitz név, vagy ahogy sokan nevezték "a Horovitz-ember" évszázadokon keresztül ismert és tisztelt név volt. Az első Horovitz, Horovitz Halevi Jesaja rabbi a XIV. sz.-ban hagyta el Prága melletti faluját, Horovitzot. Családja – Haleviek – egy sorban említhető Izrael népének olyan ismert és befolyásos családjaival, mint Sapiráék, Margalioték, vagy Surék. Több száz rabbi, jesivafőnök, író és más befolyásos személyiség élt szerte Európában. Közülük a legtöbb Levi volt, vagy olyanok,

világban akkor történt. Így vonhatták le azt a következtetést, hogy zsidó lakosok hasznára lehetnek a városnak. Első lépésként olyan iparosok letelepedését engedélyezték, akikre nagy szükség volt. Azt, hogy milyen szakmák képviselői és hogy pontosan hányan kaptak engedélyt, nem tudjuk megállapítani, de azt tudjuk, hogy ugyanúgy, mint Szatmárban és Erdély más városaiban is, ezek az emberek csak ideiglenes engedélyt kaptak.

Az 1848-49-es magyar szabadságharc leverése után, mint azt már említettük, Ausztria eltörölte a magyarországi és az erdélyi városok privilégiumait, így a városok vezetőinek és a városi tanácsoknak nem volt tovább joguk ellenezni a zsidó letelepedéseket. Ahogy láttuk azonban, ez az ellenkezés már körülbelül egy évtizede megszűnt, vagy legalábbis gyengült. Így a zsidók teljesen problémamentesen be tudtak költözni a városokba, hiszen az ott lakók már több éve lelkileg is fel voltak készülve erre a fordulatra. Az első betelepülők természetesen a közeli – nem kis – falvakból, nemesi birtokokról jöttek, ahol az elmúlt évek folyamán nagy zsidó közösségek alakultak ki. Nagybányán már 1850-ben jegyezték zsidók születését és halálozását, ami azt jelenti, hogy egy, másfél év alatt annyira megnőtt a zsidó lakosság, hogy már jegyezni kellett a lélekszámukat. 1850-ig a zsidók Magyarláposon, egy Nagybányától dél-keletre fekvő településen voltak nyilvántartva, mivel ott már a XVIII. sz. elejétől fogva létezett zsidó közösség. Az a tény, hogy már 1850 előtt nyilván kellett tartani a zsidók számát, bizonyítja, hogy valójában már 1848 előtt éltek zsidók Nagybányán, ha számukat nem is tudjuk pontosan. Amikor minden tiltás feloldódott, és a zsidók elkezdtek betelepülni a városba, szembesülniük kellet néhány nem törvénybeli, hanem fizikai nehézséggel, mint például az üres lakások korlátozott száma, vagy hogy ha esetleg volt üres lakás, akkor sem mindig tudtak hozzájutni, mert a lakástulajdonosok nem mindig voltak hajlandók őket zsidóknak bérbeadni. Nagybányán a zsidók száma egyre nőtt, de csak lassan, fokozatosan, a város befogadóképessége szerint. Ma már nem lehet tudni mikor lett számuk elég egy állandó minjánra. Valószínűleg néha-néha összegyűltek egy-egy magánlakásban annyian, hogy kitettek egy minjánt egy közösségi imádkozáshoz, de állandó, napi kétszeri imádkozásra (sáchrit és mincha-árávit) nem voltak elegen. Annak ellenére ugyanis, hogy szám szerint a zsidó családfők száma elérte a "tizen"-t, nem szabad elfelejteni, hogy legtöbbjüknek nehéz, mindennapos kenyérgondokkal kellett megküzdeniük, ezért nem tudták mindennap – ráadásul naponta kétszer – megengedni maguknak, hogy elmenjenek imádkozni. De talán nem túlzott feltételezés, hogy már a betelepülés kezdetén szombatonként és ünnepnapokon mindig összegyűltek a közös imádkozásra, és ősi zsidó szokás szerint asztaluknál vendégül láttak egy vagy több vendéget. Ebben az időszakban – XIX. sz. közepe – nem volt hiány vendégben, mivel nagyon sok – főleg galíciai zsidó érkezett Erdélybe, akik hosszú vándorlás után találtak megfelelő helyet a letelepedésre. Ezek a vendégek, akik között minden bizonnyal voltak bölcs tudósok tanítványai és kántorok is, résztvételükkel gazdagították az ünnepi étkezések hangulatát. Ezek az alkalmi vendégek néha még beszédet is mondtak a zsinagógában szombaton és ünnepnapokon. Az idmádkozáshoz szükséges kellékek – mint pl. Tóratekercs, szidur, Talmud, Misna és más könyvek – beszerzése nem volt nehéz; vagy vásárolták, vagy kölcsönözték a közeli falvakból, ahol több évtizede léteztek zsidó közösségek.

Ahogy az a Magyar-Zsidó Lexikonban "Nagybánya" címszó alatt található, az 1850-es években települtek be a városba iparosok, kézművesek és saját földdel rendelkező földművelők is. Körülbelül 1860-ban alapította meg a szervezett zsidó közösséget hat ember: Dominus Mor (Mose), aranyműves; Krohn Ábrahám, takarókészítő; Herskovits Lajos (Juda?); Rosenfeld Simon és Steinfeld Ábrahám – mindhárman terménykereskedők – és Troplovits Salamon, fakereskedő.

Az igazság azonban az, hogy találunk olyan nyomokat, amelyek zsidóknak a várossal való érintkezésére utalnak. Egy 1664 június 23-i iratban szerepel egy bizonyos Nassanovicz Ádám, aki a nagybányai bányákból kitermelt rézzel kereskedett. Meg kell ugyan jegyezni, hogy ez a dátum korábbi a bányatörvény dátumánál, ami – ahogy már említettük, 1693-ban lépett érvénybe. Van azonban egy másik dokumentum, 1705 augusztus 20-i keltezéssel, amelyben Munkács városa felszólítja a hatóságokat, hogy engedjék szabadon azokat a zsidó foglyokat (nevüket nem említik), akik Lengyelországba akartak utazni, a nagybányai bányákból való rézzel kereskedni. Annak ellenére, hogy az a réz, amit a zsidók magukkal vittek, valóban Nagybányáról való, ez nem jelenti azt, hogy azt feltétlenül a bányákból vásárolták. A szabad piacon is beszerezhető volt a réz, és több mint valószínű, hogy a zsidók ott jutottak hozzá. Egy 1725 július 26-i magyarországi zsidókat számláló népszámlálásról maradt dokumentum bizonyíték arra, hogy nem laktak zsidók Nagybányán e hosszú évszázadok alatt. Mikor a népszámlálók megkérdezték Nagybánya vezetőit, hogy laknak-e zsidók a városban, világos és egyértelmű választ kaptak: "Emberemlékezet óta nem éltek zsidók a városban és most sem élnek". Hasonló választ kaptak a népszámlálók 1746 június 15-én is, akkor sem éltek zsidók Nagybányán. Egy dátum nélküli (kb. 1705. évi) iratból kiderül, hogy nem csak a zsidók voltak kitiltva a bányák környékéről: "Görögöknek, zsidóknak és törököknek mindörökre tilos az aranybányákba belépniük". Nem tudunk pontosan válaszolni arra a kérdésre, hogy vajon csak az aranybányákba nem mehettek be eme nemzetiségű emberek, vagy a nem nemesfémeket – pl. rezet előállító bányákba sem?

Mikor érkeztek a zsidók Nagybányára? Erre a kérdésre sincs egyértelmű válasz. Feltételezhető, hogy mint Szatmár városában, itt is az 1830-as évek végén, 1840-es évek elején kezdték feloldani a "zsidóknak tilos" korlátozást. Úgy tűnik, hogy a dupla tiltás ellenére – egyfelől az általános korlátozás, amely minden szabad királyi városban érvényben volt (és abban az időben Erdély összes városa ilyen volt), másfelől a bányavárosokra érvényes különleges korlátozás, ami Nagybányát és Felsőbányát érintette – Nagybánya vezetői mégis tettek bizonyos engedményeket ezzel a törvénnyel kapcsolatban, amit pedig évszázadokon keresztül szigorúan betartattak. Ezeket az engedményeket bizonyos nyomás hatására tették a városatyák. Egyrészről a város gazdasági és kereskedelmi élete nagyon alacsony szinten volt és lassan fejlődött, másrészről pedig Nagybánya körül rengeteg olyan falu volt, sok közülük egy napi járásra, ahol volt már zsidó közösség. Ezekből a falvakból a zsidók bejártak Nagybányára, kereskedtek, vettek, eladtak és ugyanakkor éjszakára el kellett hagyniuk a várost. A város lakói és a zsidók között tehát közvetlen kapcsolat volt. Már nem úgy néztek a zsidókra, mint félelmetes szörnyekre, ahogy a fanatikus keresztény papok rémtörténeteiben megjelentek hosszú éveken keresztül. Hirtelen a zsidók is ugyanolyan emberek lettek, mint bárki más, jó és rossz – de emberi tulajdonságokkal. Először kereskedelemben, adás-vételben kezdődött közeledés a zsidó és keresztény lakosság között, később pedig személyes kapcsolatok is kialakultak.

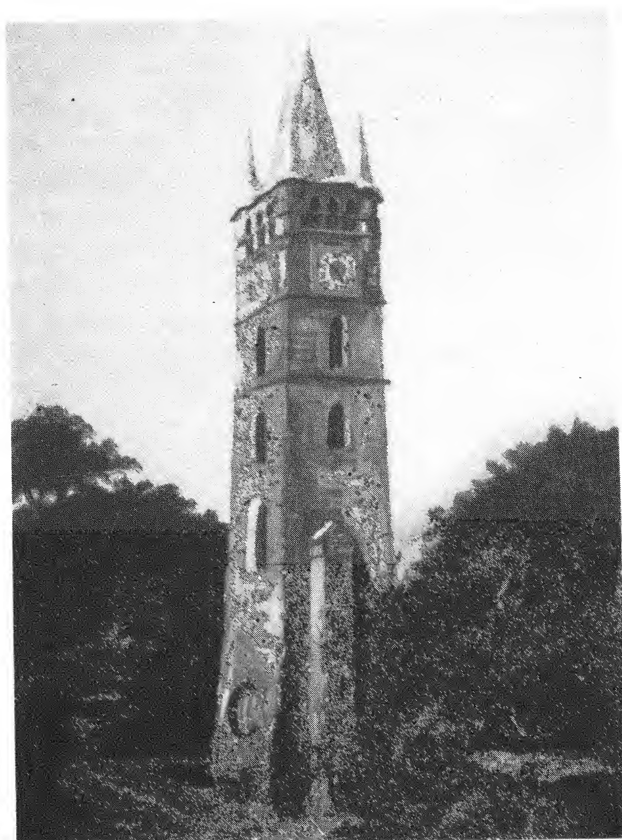
Meg kell jegyeznünk, hogy a XVIII. sz. végén, XIX. sz. elején a Nagy Francia Forradalom hatására kezdődött egy új, felvilágosult korszak, olyan új ideálokkal, mint szabadság, osztályegyenlőség. Ezek az új eszmék a világ eme felén is éreztették hatásukat kisebb-nagyobb mértékben, így Nagybánya néhány vezetője is – feltehetően – újragondolta elveit. Ez a réteg volt ugyanis a lakosság műveltebb, újságot, könyvet olvasó, a nagyvilág mindennapi eseményeiről értesülő része. Feltehető ezért, hogy ezek az emberek – akiknek száma egyre nőtt – a zsidókkal való kapcsolatukat is átgondolták, újraelemzték, mindannak hatására, ami a

A NAGYBÁNYAI KÖZÖSSÉG

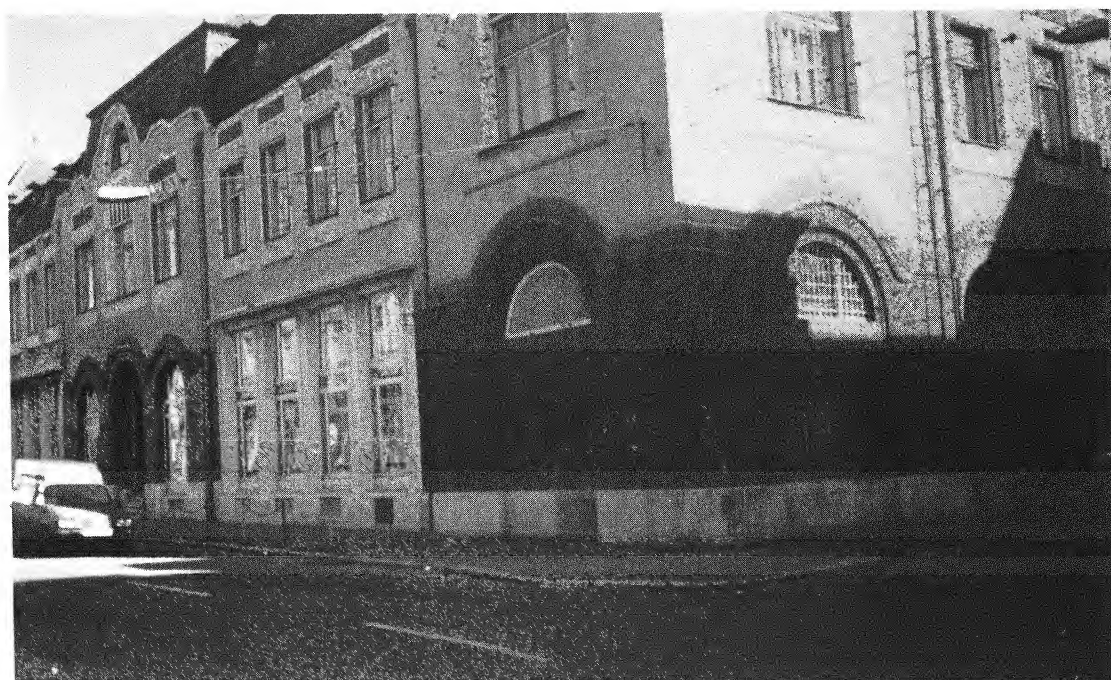
A HITKÖZSÉG KIALAKULÁSA

Az első időszak 1664–1900

Az eddig elmondottakban zsidó életnek semmiféle nyoma sincs Nagybányán. Az előző fejezetben tárgyalt több száz év folyamán nem találkozunk az "Izrael" névvel, vagy bármiféle más, zsidókra utaló jellel. Valóban, azok alatt a hosszú évek alatt nem laktak zsidók Nagybányán. Az igazság az, hogy ez egyáltalán nem meglepő, hiszen ugyanez volt a helyzet Erdély más városaiban is (kivéve Gyulafehérvárat, "Alba Iuliá"-t és Karlsburgot) és Magyarország legtöbb városában. Az erdélyi (és a magyar) városok, amelyek többsége elnyerte a királyi privilégiumot és megkapta a "szabad város" címet, bezárták kapuikat a zsidók elől. Mindez többek között a különböző – s mint azt már láttuk – jól megszervezett céhek hatására történt, akik tartván a zsidó konkurrenciától, nyomást gyakoroltak a városi tanácsokra, amelyek végül áthatolhatatlan fallal vetették körül a városokat az esetlegesen bebocsájtást kérő zsidók elől. Nemcsak a jól megszervezett kézműves és iparos céhek gátolták a zsidók letelepülését Nagybányán, hanem egy 1693. évi törvény is, amely megtiltja zsidók letelepülését bányák, különösen aranybányák közelében. Ezt a törvényt szigorúan betartották, ezért zsidók be sem léphettek a bányavárosokba az Osztrák-Magyar Monarchia egész területén. Ráadásul a törvény hatáskörét kiterjesztették a bányavárosok körül bizonyos távolságban elterülő falvakra és más városokra is. Ez a távolság, valamint a törvény szigora városonként változott. Nagybánya környékén például nem vették olyan szigorúan ezt a szabályt, így a közeli Felsőfaluban 1800-ban már megkezdődött a zsidók hatósági nyilvántartása, és nagy valószínűséggel a letelepülés legalább 50 évvel ez előtt kezdődött el, azaz a XVIII. sz. közepén. Természetesen nem Felsőfalu volt az egyetlen olyan falu, ahol éltek zsidók, de itt alakult ki egy olyan központ, ahol nyilvántartották a környező falvak zidóságát, a születéseket, házasságokat és elhalálozásokat. Hogy pontosan mekkora területre terjedt ki ennek a központnak a hatásköre, ezt ma nem lehet megállapítani, lehet, hogy csak egy pár közeli falu, azaz Nagybánya környéke, de nem lehet elvetni azt a lehetőséget sem, hogy a Somkút, Berchez és Monostor környékén élő zsidók is Felsőfalun voltak nyilvántartva. Ez a falu ugyanis, mivel közel volt Nagybányához, pontosan megfelelt arra a célra, amit kiszabtak rá. Felsőfalu mintegy ugródeszkája volt azoknak, akiknek Nagybányára kellett utazniuk különböző ügyeket elintézni, mint például adás-vétel, természetesen csak ha engedélyt kaptak rá a hatóságoktól. Minden, a városba látogató zsidó tisztában volt vele, hogy el kell hagynia a várost még naplemente előtt, zsidóknak ugyanis tilos volt akár csak egyetlen éjszakát is a városban tölteniük. Az a polgár, aki elszállásolt zsidót éjszakára, nemcsak kemény büntetésnek volt kitéve, hanem gazdasági és társadalmi kiközösítésnek is. Különleges városi felügyelők biztosították a büntetés végrehajtását.

A NAGYBÁNYAI ISTVÁN TORONY
המגדל על שם "אישטוַן" בנאג־באניה

ISTVÁN SZÁLODA
מלון על שם "אישטוַן"

1803 református, 980 görög-katolikus, 260 evangélikus és 13 más vallású ember él Nagybányán. 50 évvel később, az 1890. évi népszámláláson 9838 főnyi lakosságból 701 zsidót számláltak. 10 évvel ezután, 1900-ban 11.183 főt számláltak, akik közül 963 zsidó volt. 2205 ház állt ekkor a városban, ezekből 518 kő-, illetve téglaház, 438 agyagtéglából, 1249 pedig fából épült. Csak 45 háznak volt cserepes teteje, a többi épület fával volt befedve.

A foglalkozási arány a következő: 914-en dolgoznak a bányákban, vagy a hozzájuk kapcsolódó gyárakban, 1243 ipari munkás van, 254-en a kereskedelemből élnek, 156-an a közlekedésben dolgoznak, 41-en a fehérneműgyárban, 417-en a mezőgazdaságban és a kertészetben, 23-an a malmokban, 263-an pedig más területen. Az 1930-as, román hivatalos szervek által tartott népszámlás 13.855 főnyi lakosságot mutat ki Nagybányán, közülük 1928 zsidó.

GRÜNFELD BENCE HÁZA NAGYBÁNYÁN
הבית של גרינפלד בֶּנצֶה בנאג׳־באניה

Kanadából és Hollandiából hozatnak új őrlőket, olvasztókemencéket és nagyobb erejű fúrógépeket is.

1889-ben több, a bányához kapcsolódó gyárban már elektromos árammal dolgoznak. A XIX. sz. végén összesen 10 km-nyi hosszú helyi vasútsíneket fektetnek le a bányák és a gyárak, valamint az olvasztók és öntők között.

1884-ben építik meg a Nagybánya-Szatmár vasútvonalat, 1889-től a Nagybánya-Zsibó-Dés vasútvonal közhasználatba megy át, 1905-ben pedig befejezik a Nagybánya-Felsőbánya vasútvonal építését. A XIX. sz. végén megalakultak az első bankok, valamint különböző pénzkölcsönzők és takarékpénztárak, amelyek nagy mértékben elősegítették a kereskedelmi és gazdasági élet fejlődését.

A XIX. sz. végén kezdett erősödni a román nemzeti öntudat, ami növelte már az eredetileg is nagy számú román lakosságot Nagybányán és környékén. 1891 február 17-én román nemzetgyűlést tartottak, amelyen azzal a követeléssel fordultak a Művelődési Minisztériumhoz és a Magyar Parlamenthez, hogy hivatalosan is ismerjék el a román nyelvet és vallást (görög-katolikus). Tehát a XIX. sz. utolsó évtizedében hosszú, több évszázados hallgatás után felébredt a román nemzeti öntudat, ami cselekvéshez vezetett. Megalakult az ASTRA nevű társaság, amely a románok gazdasági, társadalmi és kulturális képviselője lett.

1903 augusztus 3-án Nemzeti Közgyűlést tartottak Nagybányán, amelyen mintegy 3000 küldöttség jelent meg Erdély minden részéről, még a román államból, Vallachiából és Moldáviából is. E gyűlés az egész államban nagy visszhangot keltett és nagyban hozzájárult a románok közéleti ügyeinek előbbreviteléhez, mind nemzetiségi, mind pedig kulturális és társadalmi téren. Több magyar értelmiségi is támogatta a gyűlést és céljait, amit különböző módokon kifejezésre is juttattak.

Ebben az időben, a XIX. sz. végén több olyan kulturális és oktatási társaság alakult amelyek a különböző rétegek egyre növekvő igényeit elégítették ki. 1834-ben megnyílt a Kaszinó, amelynek könyvtárában több száz kötetnyi könyv volt. 1861-ben megalakult a Nők egyesülete, 1869-ben pedig megnyílt egy irodalmi klub, amely 5000 kötetes könyvtárral rendelkezett, és keretében egy költészeti kör is működött.

1892-ben a fiatal munkások önképző kört alakítottak, 1900-ban pedig a Múzeum-klub alakult meg, amely tevékenységének eredményeképpen a Városi Múzeum 1904-ben megnyitotta a kapuit. 1896-ban megalakult a Festészeti Kolónia, amely hamarosan az egész országban ismertté és elismertté vált. Ennek hatására nyílt meg 1902-ben a Festészeti Iskola, amelynek élén a kor legkiválóbb festői, művészei álltak, mint például Iványi-Grünwald Béla. A század végén helyi újságok is megjelentek. Az első ezek közül a "Nagybánya és Vidéke" 1875-ben került napvilágra, ezután pedig különböző, általában hetilapok jelentek meg, 1903 és 1908 között.

Ekkor épült sok oktatási intézmény és templom is. 1860-ban a Híd utcában megnyílt a református iskola, 1891-92-ben megnyitotta kapuit a Polgári Leányiskola, amely 1930-ban a görög-katolikus egyház tulajdonába került, akik megvetették benne a lábukat. 1886-ban felépült a zsinagóga a Szombat utcában. 1896-ban felújították az István-tornyot, ami egy villámcsapástól rongálódott meg. 1909-ben felépült a görög-keleti katedrális.

Ugyanebben az évben gyulladtak fel az első, elektromos árammal működő lámpák is, a Ganz-művek jóvoltából. 1910-ben adták át a városi vízellátó-rendszert, valamint a telefonhálózatot.

Nagy erőfeszítések eredményeképpen a XX. sz. elején felépült a különböző kémiai vegyszereket gyártó Phőnix-gyár, amelyet 1920 után felújítottak valamint bővítettek. A prizmagyár, a parkettagyártó üzem, a festékgyár és a vas-és gépgyár is ebben az időben épült.

A város lakossága egyre nő, 1840-ben már eléri az 5820 főt. A vallási megoszlás a következő: 2224 római-katolikus,

tartozó gyárak ügyeivel foglalkoztak. A királyi kincstár tulajdonában lévő bányák mellett volt egy pár magán-bánya is, amelyek konkurráltak a közbányákkal.

Az összes bánya a "Bányaszövetség"-be tömörült. A város gazdaságában a bányák mellett egyre fontosabb szerep jutott az iparosoknak és a kereskedőknek. A város népessége is egyre nő; az 1750-es népszámláláson 683 adófizetőt jegyeznek, ami 3000-3200 fős lakosságot jelent. 555 ház van a városban, amikből csak 48 épült kőből, a többi fából. A kőépületek egy része középület, mint például a városi tanács épülete, a Sóhivatal, a Kincstár, néhány egyházi épület. Voltak gazdag magánemberek is, akiknek tulajdonában kőház volt, mint pl. Teleki vagy Haller. Az 1784 és 1787 évi népszámláláson 766 házat, 958 családot és 3977 főt számláltak össze. A legtöbb család római-katolikus, illetve református vallású volt. A görög-keletiek összesen csak egy 120 fős csoportot jelentettek, de számuk ezután egyre nőtt és a század végére elérte az 1005-öt.

Társadalmi és kulturális szempontból is lényeges fejlődés indult meg a XVIII. sz. végén. 1796-ban alakult meg Nagybányán a Magyar Szórakoztatási Társaság, amelynek célja a magyar nyelv, és a még kialakulatlan és fejletlen magyar kultúra támogatása. Ezzel együtt működött egy társadalmi célú társaság is. 1797-ben két műkedvelő színtársulat alakult, az egyik magyar, a másik német nyelven. Mindkét társulat folytatta működését a XIX. sz. folyamán is. 1768-as évi dokumentok bizonyítják, hogy a városban volt gyógyszerész is, aki egy magánlakásban praktizált. Egy eredeti iratban a különböző gyógyszerek árai vannak feltüntetve. A lakosoknak természetesen nagy szükségük volt e gyógyszerekre, különösen az 1742-43-as nagy járvány idején, amely Nagybánya és környéke lakosainak tíz százalékát követelte áldozatul.

A XVIII-XIX. sz. fordulóján a város kitör eredeti határán és messze azon túl kezd terjeszkedni. Ekkor tervezik újra a Főteret, és építenek új házakat. Több házat XV-XVI. sz-i alapokra építenek. A városfal bástyáival együtt lassan-lassan teljesen eltűnik. Ebben a nagy építkezési hullámban a régi István-templomot is lerombolják. 1802-ben húzták fel a betonhidat a Híd-utcában, 1836-ban pedig kikövezik a Szatmár utcát.

Az 1848-49-es szabadságharc eredményei Nagybányán és környékén is érezhetőek voltak. Ez többek között a jobbágy-adó eltörlését, és egyenlő polgárjogot jelentett. A Partium városaiban – Nagybánya is idetartozik – gyorsan terjedt a forradalmi láz. Az 1848 március 24-i gyűlés elfogadta a forradalmi 12 pontot. A város önkéntes rendőröket verbuvált. Kossuth Lajos, a forradalom vezetője megkapta a tiszteletbeli polgár címet. A forradalom és a szabadságharc bukása után Nagybányának is állnia kellett a következményeket. Több felkelő és harcos, akikre halálos ítéletet róttak ki, menedéket és búvóhelyet talált Nagybánya polgárai között.

A XIX. sz-ban jelentősen megváltozik a közigazgatás. Folyamatosan újítják és modernizálják a szabályokat, az előírásokat. 1844-ben nyílik meg a városi rendőri főkapitányság, 1846-ban a városi bíróság, 1852-ben az árvaságügyi hivatal, 1853-ban a könyvvizsgáló hivatal, 1885-ben pedig az iparosok ügyével foglalkozó hivatal. A politikai események eredményeképp 1876-ban Nagybánya – az állam többi városához hasonlóan – elvesztette szabad városi jogát és ezzel járó kiváltságos helyzetét, és a Szatmár megyei vezetésnek lett alárendelve.

A gazdasági élet is fejlődik lassan, de biztosan, beillesztve ezzel a várost a kapitalista társadalomba. A bányák irányítására új vezetőség alakult, a "Legfelsőbb Bányavezetőség", amely felváltja az előző szervezetet. 1858-ban új hivatal alakult, Bányafőigazgatóság, amelynek néhány szomszédos megyében is nyílnak kihelyezett tagozatai, bányakutatás céllal. Néhány bányában már ekkor használnak gőzgépet. 1880-88 között jelentős összegeket fektetnek elavult felszerelés felújítására, Ausztriából,

volt. 1604-ben és 1607-ben 675 adófizető családot jegyeztek, azoknak a családoknak a száma, akik nem fizettek adót kb. 100-125, összesen tehát kb. 3200 lakosa volt ekkor a városnak.

Nagybánya közigazgatását vizsgálva azt látjuk, hogy a város szabad, önálló vezetési testülettel rendelkezett. A városi tanács élén állt a főbíró, akit a város lakói évente választottak, de meg lehetett hosszabbítani a kinevezését. Őt 12 esküdt segítette munkájában. 1583-ban rajtuk kívül még két konzul is állt a főbíró rendelkezésére. 1658-ban e tisztségek mellé megválasztottak egy 60 fős testületet "Népi esküdtek" néven, akiknek különleges feladataik voltak, mint pl. a szőlősök adminisztrátora, a sörfőzők adminisztrátora, 2 bíró, akik az évi vásár ügyeiben hoztak döntéseket; az órások képviselője; a városkapuk kulcsainak őrzője.

A város négy kerületre volt felosztva: az első kerületbe tartozott a Főtér, a Szatmár utca, a Kőrös utca, a Felsőbányai út, a Sellyien utca és a Rák utca. A harmadik kerület a Szombat utcából, a Vár utcából, a Magyar utcából és a Szt. Miklós utcából állt, a negyedik kerülethez pedig a városfalon kívül végződő utcák, az ott lévő területek és épületek tartoztak, élükön Felsőbányával, ami bizonyos időszakokban közigazgatásilag Nagybányához tartozott. Egy 1643-as feljegyzés szerint a város lakosainak száma elérte a 4000 főt. A lakosság etnikai összetételét a születési könyvek alapján lehet megállapítani, ahol jelölték a vallást is. A római-katolikusok 1691-ben kezdték írni a születéseket, a reformátusok 1706-ban, a görög-keletiek pedig csak később, a XVIII. sz. folyamán.

Újkor

A XVII. sz. utolsó évtizedének eseményei azokban a véres harcokban foglalhatók össze, amelyek akkor törtek ki, amikor a Habsburg birodalom katonákat sorozott a törökök kiverésére, akik 1526-ban nagy területeket foglaltak el az Osztrák-Magyar Birodalom határain belül. Most pedig, mikor már vonulnak ki az országból, mindenhol véres csaták formájában hagynak nyomokat maguk után. Az osztrák seregek a törököket kergetve 1658-ban elérnek egészen Máramaros megyéig, és a fő céljuk kikergetni őket Erdélyből is. Ezzel együtt azonban az osztrákok elfoglalják Máramarost, és ez a sors fenyegeti Erdélyt is. A katonák nagyszámú jelenléte a gazdasági helyzet romlását vonja maga után. Sok paraszt a hegyekbe menekül. Ezenközben megalakulnak a felkelők csapatai is, a kurucok, akiknek vezetőjük, Wesselényi és társai a Habsburgok elleni harcra készülnek. Ez a tevékenység érezhető Nagybányán és a közeli falvakban is.

A város vezetősége aktívan támogatta II. Rákóczi Ferencet, a felkelők vezetőjét, amikor 1703-ban a Tisza mellett kihirdette a felkelést. 1703 augusztusában az osztrák kormány katonai erőket küld a városba, figyelmeztetve a városi tanácsot Monarchia-ellenes tevékenységére. Pintea Galigor, az egyik legismertebb felkelő a "Magyar kapu" mellett vesztette életét néhány társával együtt. Nagybánya lakói titkos harci segítségen kívül széleskörűen támogatták a harcosokat, pénzzel, élelemmel és mindenféle szükségleti tárgyakkal látták el őket. A Szatmári Béke után (1711 április 30.) IV. Károly elismerte és 1712 június 24-én írásban megerősítette a város hagyományos előjogait.

E drámai események közepette is Nagybánya és Felsőbánya bányái teljes kapacitással termelik a nemesfémeket, aranyat és ezüstöt. A XVIII. sz. közepéig a bányák az Országos Bányafelügyelőség hatáskörébe tartoznak, amelynek a központi irodája Kassán található. 1748-ban azonban külön a helyi bányák irányítására nyitnak egy irodát Nagybányán, amely a királyi kincstárhoz tartozik. A Pénzverdét 1734 és —39 között újjáépítették, majd 1782-ben kiszélesítették és felújították, ekkor nyerte el mai formáját is. Ma az épület a megyei múzeumnak ad helyet. A Pénzverde is a Bányafelügyelőség hatáskörébe tartozott. A bányákhoz külön bíróság tartozott, ahol csak a bányákkal illetve a hozzájuk

bányákat és a pénzverdét Herberstein és társa, Liszibon bérlőknek. Mivelhogy minimális összeget fektettek a bányákba és ugyanakkor maximálisan kihasználták azokat, előbb-utóbb be kellett szüntetni a működésüket. E sajnálatos dolog késztette Bethlen Gábort, Erdély urát arra, hogy 1620-ban megszüntesse a bérleti szerződést és a bányákat a vezetőségnek adja át. Az akkori dokumentumok szerint már csak három bánya működött.

A bányászok technikai felszereltségét illetően elmondható, hogy a XVII. sz. közepéig csak kezdetleges, primitív szerszámokkal dolgoztak, mint véső, kalapács, fúró, és faggyúlámpával világítottak. Ettől az időszaktól kezdve lőporral robbantották a bányajáratokat. Tudomásunk van egy gyárról, ahol 1650-ben kezdtek lőport gyártani. A kibányászott fémeket fasíneken juttatták fel a bánya kijáratához, ahonnan emelők segítségével hozták felszínre, majd bőrzsákokban, talicskákon szállították a nyersanyagot az őrlőbe, onnan pedig az olvasztóba. A XVII. sz. közepén két olvasztókemencéről tudunk. A fém egy része pénzverdébe került, ahol pénzérméket készítettek belőle. 1631 márciusától 1632 februárjáig 12046 aranytallért és 29866 ezüsttallért vertek Nagybányán, a kisebb pénzérméket nem említve. A bányákban, az öntödékben, a pénzverdében és az ezekhez tartozó gyárakban 426-an dolgoztak összesen. Rajtuk kívül jobbágyokat is foglalkoztattak, akik a törvény szerint kötelesek voltak minden évben meghatározott napot itt dolgozni. Ebben az időben 5 falu volt Nagybánya körül, amelyek lakosai jobbágyok voltak, akik bizonyos mennyiségű közmunkával tartoztak a városnak.

A bányák szép hozamán kívül Nagybánya élvezhette még mindazt a hasznot, amit például a malmok, vagy a sörfőzők hoztak. Írásos bizonyíték van arról, hogy már a XV. században volt Nagybányán egy malom, 1553-ban már kettő, majd 1639-ben háromra nőtt a számuk. Kukoricát és különböző gabonákat őröltek bennük. A XVII. sz. elején Borpatakon nyílt egy "Sörfőző ház". A város nyugati részén, a hegy oldalában gyümölcsösök és szőlősök húzódtak. Mindez nagy bevételt biztosított a városnak, ahogyan az a XV–XVII. sz-i okmányokban látható. Az ültetmények közül gesztenyefák magasodnak ki, amelyek termését egész Erdélyben árulták, és különösen a nemesek valamint a tisztviselők szerették meg nagyon.

1658-ban, amikor a török-tatár seregek betörnek Erdélybe, a város vezetősége elrendeli hogy minden szerdán külön imádságot kell mondani a templomokban Nagybánya és lakosai épségéért. Ennek ellenére 1660-ban Ali pasa seregei Nagyváradból betörnek a térségbe, és több falut elfoglalnak. Mindent, ami az útjukba kerül felégetnek vagy más módon semmisítenek meg. Ez év nyarán 10000 arany dínárt követelnek Nagybányától annak fejében, hogy nem pusztítják el a lakosságot és nem foglalják el a várost. A város vezetőségének nem volt választása, engedtek a követelésnek és kifizették a hatalmas összeget, amit a lakosoktól kölcsönöztek. (E kölcsönt csak 1737-ben tudták visszafizetni.)

A török fenyegetés elmúltával még mindig maradt a város számára pár nehéz próbatétel. 1661-ben az osztrák királyi tábornok, Montecuccoli 125 németet küld a város védelmére. 1664-től, a Vasvári békeszerződés értelmében Nagybányát állandó német felügyelet alá vonják. 1672-ben Cobb, osztrák királyi tábornok parancsára felrobbantják a városi erődítményrendszer egy részét. 1641-ben felújítják a városi vízellátórendszert. 1662 április 26-án erős földrengés sújtja Nagybányát.

Nagybánya lakosságát illetőleg az első olyan népszámlálás, amelyről tudomásunk van, 1569-ben 376 adófizető jobbágyot és részes bérlőt számlált. Az akkori körülmények tudatában azonban ennek a számnak a négyszerese, mintegy 1504 lakos jöhet számításba. Ehhez még hozzá kell adni azokat az iparosokat, kereskedőket, tisztségviselőket akiket nem jegyeztek fel ebben az okmányban, ami kb. 1000 főt jelent. Tehát Nagybánya lakosainak száma a XVI. sz. végén kb. 2500

Erdély a vándorló törzsek és népek főútvonalává vált. Az itt átvonuló, más országok felé tartó, hosszabb-rövidebb ideig itt tartózkodó gótok, hunok, avarok és gepidek is hagytak nyomokat maguk után. A legutóbbi ásatásokon derült ki, hogy ezek a népek több erdélyi faluban is tartózkodtak átvonulásukkor. Erdélyi falvak és folyók nevei azt bizonyítják, hogy a VII. században szlávok települtek itt le. A vándorló népek rajta hagyták jelüket az e térségbe később érkező magyarok, románok és németek civilizációján.

A 896-os évi magyar Honfoglalás, illetve valószínűleg a XI-XII. sz-i magyar hódítás után Erdélyben is kialakult a megyékre való felosztás. Ettől az időtől kezdve van írásos dokumentáció Szatmár megyéről, ahova Nagybánya is tartozott. Az 1181-es évtől fogva e dokumentáció viszonylag gazdag.

A középkor elején az itt élő lakosság állattartáson és földművelésen kívül fémbányászattal is foglalkozott – aranyat, ezüstöt és valószínűleg rezet bányásztak. Kereszthegy és Veresvíz környékén találtak elhagyott bányákat, az őket környező sziklákban pedig kötélnyomokat, amik segítségével húzták fel a kitermelt ércet. A magyar és az erdélyi bányakorszak II. Géza idejére (1141-1162) dokumentálódott, aki engedélyezte, hogy német-szász törzsek telepedjenek le Erdélyben, akik néhány mai város alapítói lettek.

Nagybányát legelőször egy 1327-es évi iratban említik, Károly Róbert uralkodása idején (1308-1342), itt még "Zazarbánya" néven. Két év elteltével a várost már "Asszonypatakjá"nak hívják. 1411-ben Zsigmond király szerződésben kötelezi magát arra, hogy nemcsak a két várost, hanem a bányákat is, "aranyat, ezüstöt, és a pénzverde használatát" a szerb uralkodónak átadja. Innen tudjuk, hogy 1411-ben már volt Nagybányán pénzverde. Több száz éven keresztül vertek itt arany és ezüst pénzérméket, szakértők szerint nagyon jó minőségben és magas szintű kivitelezésben. Egy 1433-ból származó okirat szerint ebben az időszakban egész Magyarországon csak négy helyen vertek pénzt; Budán, Kassán, Körmöcbányán és Nagybányán.

Középkor

A középkor folyamán a város egyre fejlődött. Legtöbb lakosa iparral foglalkozott. A társadalmi és a gazdasági támaszt a kereskedők és a kézművesek jelentették. Kolozsváron, Brassón, Hermanstadton és Bisztritzen kívül Nagybányán alakultak elsőként foglalkozás alapján dolgozói szervezetek, céhek az iparosok és a kézművesek között is. A városi irattárban gazdag anyag található ezekről a szervezetekről már a XV. sz.-tól kezdve. Sok adat van a fa- és kőműves szakmákról, szűcsökről, szabókról, mészárosokról, fazekasokról és céheikről. Több szakember művészi hajlammal rendelkezett, főleg a pénzverők, az arany-és ezüstművesek. Sokan közülük részt vettek a város vezetésében is, így képviselve a lakosok érdekeit. Néhány szakember szakértésének, jó munkájának híre elért a város határain kívülre is, már a XV. sz.-ban. Egy aranyműves például, Bánfihunyadi János 1606-ban elhagyta a várost, és külföldre vándorolt. 1613-tól kezdve Londonban élt, ahol felhagyott az aranyművességgel, és a tudományoknak szentelte életét. 1648-tól a Gersham-college-ben tanított.

Íme néhány céh, alapítási éveikkel:

XV. század: Szabók céhe 1412; Szűcsök céhe 1479;

XVI. század: Mészárosok céhe 1506; Fazekasok céhe 1569;

Lakatosok céhe 1572; Cipészek céhe 1581.

A XVII. században többek között a következő szakmák képviselői szerveződtek céhekbe: kőfaragók, fafaragók, kádárok, patkolókovácsok, késgyártók, képfestők, pékek és bádogosok. A szakemberek egy része az uralkodó rétegek számára dolgozott, a nemesek udvaraiban, kastélyaiban is lakott.

A XVI. sz. utolsó évtizedében Nagybánya és környékének tulajdonjoga a Báthory család kezébe kerül, akik bérbeadták a

NAGYBÁNYA – A VÁROS

ÁLTALÁNOS JELLEMZÉS

Topográfiai felépítés

Nagybánya kb. 200 méterrel fekszik a tengerszint felett. A város területe a középkorban nem haladta meg az 1 kmt, mára azonban többszörösére nőtt és Máramaros megye székhelye lett.

Fejlődését elsősorban a Szamos folyónak köszönheti, amelynek völgye keleten csak 5 km széles, de nyugat felé haladva egyre szélesedik: Nyugatról az Avas-Gutin-Cibles hegyek, délről pedig a Priszaka-Perzsnye-Preluka hegyláncolat öleli körbe a folyót.

E hegyek lábánál fekszik Nagybánya ódon gótikus épületeivel, mint a középkor egy kis darabja.

A várost körülvevő hegyek régi vulkáni kitöréssel keletkeztek. A Nagybányához legközelebb fekvő hegy, Rozsály, 1307 méter magas, és az év legnagyobb részében hó fedi. Ez a láncolat fenséges hangulatot kölcsönöz a városnak, és ezenkívül a klímára is hatással van. Nyáron nincs nagy hőség és a téli hónapok is kellemesek.

A várost átszeli a Zazar folyó. A folyó a Gutin-hegyben ered, s mielőtt a városba ér, számos patak gyarapítja a vizét.

A Nagybánya körüli közlekedés rendezett és kényelmes. A XIX. század végén a vasút már elért Szatmárig, majd a XX. század elején Désen keresztül Kolozsvárig, összekötve így Nagybányát Erdély többi megyéjével. A II. Világháború után pedig a légiforgalom is megindult Bukarestig.

A város történelme
Őskortól a kora középkorig

Nagybánya sorsa több száz éven keresztül a területén lévő bányáktól függött. Ezek működése határozta meg a város gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését, valamint nekik köszönhető az is, hogy már a XIII. században Nagybánya megkapta a városi címet. A bányák mellett a különböző kézműves iparágak és a kereskedelem is formálta a lakosság arculatát.

A régészeti ásatásokból és a történelmi kutatásokból ma még nem tudják pontosan megállapítani, hogy mikor kezdődött Nagybányán a letelepülés, de építkezési céllal végzett földmunkák alkalmával talált leletek arra utalnak, hogy már a bronzkorban (i.e. 800-1800) éltek emberek a mai város területén. Számos, ebben az időben készült szerszám, illetve különféle kézműves eszközök kerültek a felszínre. Találtak több olyan használati tárgyat, sőt gyűrűket is, melyek eredete a vaskorszakra (i.e. 800-i.sz.100) nyúlik vissza. A II. sz. elején, mikor a rómaiak elfoglalták Dákiát (101-106), a hódító seregek elkerülték Nagybányát, és ezért az ott élő dákok és más törzsek békében élhettek tovább. Még kereskedelmi kapcsolatokat is kötöttek az elfoglalt területek lakosaival. Ma még nem tudják pontosan mennyi ideig tartott ez az időszak.

A népvándorlás idején (IV.-VII. század)

Dávidovits Mose által összegyűjtött anyag szolgált alapul, a monostori halottak listáját pedig a Bné-Brak-i Lax Izrael (Tuli) és az asdodi Grünfeld Emánuel (Manó) állította össze. Mindannyiuknak szívből köszönjük munkájukat! Az anyag összeállításának feladatát Grünberger Pinchász (Pinye) barátunk oldotta meg nagy szakmai hozzáértéssel, nem kímélve idejét és energiáját, s így a könyv kiadásában fő szerepe volt. S végül, de nem utolsósorban köszönetünk és hálánk illeti Frank Jonatánt és feleségét, Miriamot, akik aktív részesei voltak a munkának, és oly szokszor rendelkezésünkre bocsájtották házukat a heti gyűléseink alkalmával.

Ennek a könyvnek a célja tehát, hogy kiegészítse az első könyv anyagát, amelyet – mint azt már említettük – a megboldogult Stern Naftali rabbi szerkesztett, valamint, hogy örök emléket állítsunk közösségeink halottjainak, valamint azoknak a vallási, közösségi és gazdasági szerveknek, amelyek valaha a kehilák keretein belül működtek.

Drága barátaink! Több mint ötven év telt el a világtörténelem legkegyetlenebb és legborzasztóbb tragédiája óta. Ez a nagy időkülönbség megnehezítette munkánkat, mégis, a sok akadály és nehézség ellenére is minden tőlünk telhetőt megtettünk, hogy minden adat és részlet pontos legyen. Ha ennek ellenére bármilyen pontatlansággal találkoznának a könyvben, előre is elnézésüket kérjük.

Kellemes kötelességem köszönetünket tolmácsolni e könyv lapjain szervezetünk díszelnökének, Weiss Zoltánnak és feleségének, Gizellának, a támogatásukért és azért a nagyvonalú anyagi segítségért, amely a kiadások felét fedezte és amely nélkül nem tudtuk volna kiadni a könyvet. Úgyszintén nagy hálánk illeti Krausz Szimcha New-York-i rabbit (a megboldogult haráv Mose Aron Krausz nagybányai rabbi unokáját), aki a "Young Israel of Hillcrest Inc." rabbija, és aki szintén tekintélyes összeggel járult hozzá a könyvkiadás költségeihez.

Hálánkat és köszönetünket tolmácsolom Klein Dudinak és Mose Jarkoninak (Grün Misu) az Egyesült Államokba, köszönet illetti, ama izraeli egyesületi tagoknak is, akik anyagi segitséget nyujtottak. S nem felejtettük el természetesen azokat a kedves barátainkat, szervezetünk tagjait sem, akik megrendelték a könyvet és előre kifizették annak az árát, így járulva hozzá a költségekhez. Isten áldja meg mindannyiukat!

Meron Cvi (Moskovits)
szerkesztőbizottság elnöke

Tel-Aviv, 1996. junius

ELŐSZÓ

Nagybánya és környéke mártírjainak emlékére a megboldogult Stern Naftali rabbi szerkesztett egy emlékkönyvet 1976-ban. Eme könyv kiadása óta egyfajta elégedetlenséget, sőt, fájdalmat érzünk amiatt, hogy nem tettünk eleget ama négy kehilánk emlékének megörökítésére, amelyek olyan kegyetlen módon semmisültek meg, és hogy van még bőven mit elmondani azokról is, akik az első könyvben szerepelnek, és persze azokról is, akik neve ott nincs megemlítve.

Néhány évvel ezelőtt döntött úgy a vezetőség, hogy magára vállalja e nemes feladatot, és összegyűjti azoknak a nevét, akik Istenért áldozták életüket, valamint, hogy az akkori zsidó közösségek tartalmas életéről és működéséről is gyűjt össze anyagot. A cél, amelynek érdekében döntöttünk egy második emlékkönyv kiadásáról az volt, hogy kipótoljuk a Vészkorszakban elpusztultakról hiányzó adatokat, valamint, hogy a megsemmisült közösségeknek állítsunk örök emléket.

Nehéz szívvel, de kötelességünk teljes tudatában kezdtünk hozzá munkánkhoz. A feladat nagyon nagy volt, de az utunkban álló akadályok sokszor nagyobbaknak tűntek. Sok kérdés lebegett a szemünk előtt, mint pl. hogy vajon össze fogunk-e tudni gyűjteni egy könyvnyi anyagot, hogy vajon a sok elmúlt év nem feledtetett-e el sok mindent, ami végül a könyv minőségének rovására mehet, és hogy vajon még időben meg fogjuk-e tudni jelentetni a könyvet.

Legelőször is a Vészkorszakban elpusztultak nevét kezdtük el összegyűjteni. Ezt a munkát Grünfeld Cvi (Hermus) végezte az elmúlt öt éven keresztül.

Éjt nappallá téve, nagy odaadással dolgozott az anyag összegyűjtésén. A nagysomkúti mártírok nevét a megboldogult Farkas Alexander (Cálku) gyűjtötte össze, aki a somkúti képviselő volt a szervezet vezetőségében. Alexander életének egyik legfontosabb munkáját látta ebben a feladatban s ezért egész idejét és energiáját ebbe fektette, még betegen feküdve is. Nagy szívfájdalmunkra, Alexander nem érhette meg, hogy munkájának gyümölcsét meglássa. Emléke legyen áldott!

A felsőbányai mártírok névsorának összeállításához a netaniai

A Szerkesztő előszava

Mielőtt magamra vállaltam volna egy a Nagybánya és környéke (Somkút, Monostor és Felsőbánya) zsidó hitközségeinek emlékét megőrző könyv szerkesztését, sokat haboztam, hiszen tudtam, hogy az adott körülmények között nemhogy nem lesz teljes és tökéletes ez a könyv, de még csak a teljességet megközeliteni is nagyon nehéz lesz. Hiszen eme szent közösségek elpusztulása óta több, mint félévszázad telt el, és ezért az őket érintő történelmi adatok nagy része már régen a feledés homályába merült. A Vészkorszak túlélői közül is már nagyon sokan eltávoztak az élők sorából, emlékeiket pedig magukkal vitték a sirba. Azok pedig, akik még életben vannak, már nem rendelkeznek megbizható emlékezőképességgel, emlékeik, ha nemis felejtődtek el teljesen, igen-igen megkoptak, elhalványultak.

Végül mégis magamra vállaltam eme szent és nemes feladatot, különösen, mikor láttam, milyen odaadó emberek vesznek körül, akik készek idejük és energiájuk nagy részét a munkának szentelni. Mindegyikük a saját maga területén példatlan szorgalommal és lelkesedéssel láttak neki a munkához, melynek célja az volt, hogy legalább egy kis részt megörökitsünk a következő generáciok számára eme közösségek tagjainak életéből a hitközség megalakitásától kezdve a mindent elpusztitó Vészkorszakig.

Mikor elkezdem az emlékkönyv szerkesztését, csak nagyon kevés anyag állt rendelkezésemre. Természetesen felhasználtam az elhunyt Stern Naftali rabbi könyvét "Nagybánya és környéke szent embereinek emlékkönyve", amely 1976-ban jelent meg irógéppel irva. Ebből a könyvből elsősorban a hitközség elöljáróinak az életrajzi adatait használtam fel. Nagybánya és környéke tórai és szellemei életéről már több ideje volt a kezembe anyag, abból a munkából, amelyet több éven keresztül gyűjtöttem könyvem "Erdély bölcsei" számára. Ez az anyag is bekerült eme könyvbe, természetesen a megfelelő röviditésekkel és módositásokkal. Sajnos azonban az összes létező anyag sem volt elég ahhoz, hogy egy, a közösség szines és változatos életét bemutató könyv világot lásson, amiben szó van a hitközség tevékenységeiről, mint autonom szervezet, vezetőiről, szellemi és társadalmi intézményeiről, az imaházakról, a jótéteményei, ill. adományozással foglalkozó szervezetekről, valamint a kereskedelmi és gazdasági életről.

S ekkor kellemes meglepetés ért. A könyv szerkesztőbizottságának tagjai minden tőlük telhetőt megtettek azért, hogy elegendő mennyiségű, szines és változatos anyagot szerezzenek az emlékknyv számára. Több barátunk látott el minket apróbb, érdekes részletekkel a közösségek életéről. Kiderült, hogy félelmeink ellenére akadtak olyanok, akik fel tudtak eleveniteni több érdekes részletet a Vészkorszak előtti és utáni időkből. Elbeszélgettünk velük, s feljegyeztük szavaikat. Lassan- lassan össze ált a kép, ki tudtuk pótolni a hiányzó adatokat. Voltak, akik Nagybánya gazdasági életéről tudtak teljes képet alkotni, a külöböző foglalkozások alapján. Úgy tűnik, hogy sikerült a város majdnem összes családfenntartójáról információt szereznünk. Szerencsénk volt, hogy mintegy nyolcvanan vették a fáradságot, és lejegyezték irásban személyes történeteiket, megpróbáltatásaikat, élményeiket. Természetesen eme személyes történetek szintje irójuk tehetsége szerint változik. Legnagyobb részüket magyarról forditottuk le, és sokat egyesitettünk, hogy elkerüljünk ismétlődéseket.

Röviden tehát, eme könyv messze nem teljes. Másrészről azonban teljesebb, mint ahogz azt a munka megkezdésekor gondoltam volna. Van benne sok "lyuk", melyeket nem sikerült tartalommal megtöltenünk. Sajnálattal emlitjük meg a messze nem kielégitő leirásokat Somkút, Monostor, Felsőbánya, és a kisebb falusi közösségek életéről és tevékenységéről, amelyek a hiányzó adatok miatt nem lehettek teljesek.

Jichák Joszef Cohen

TARTALOM

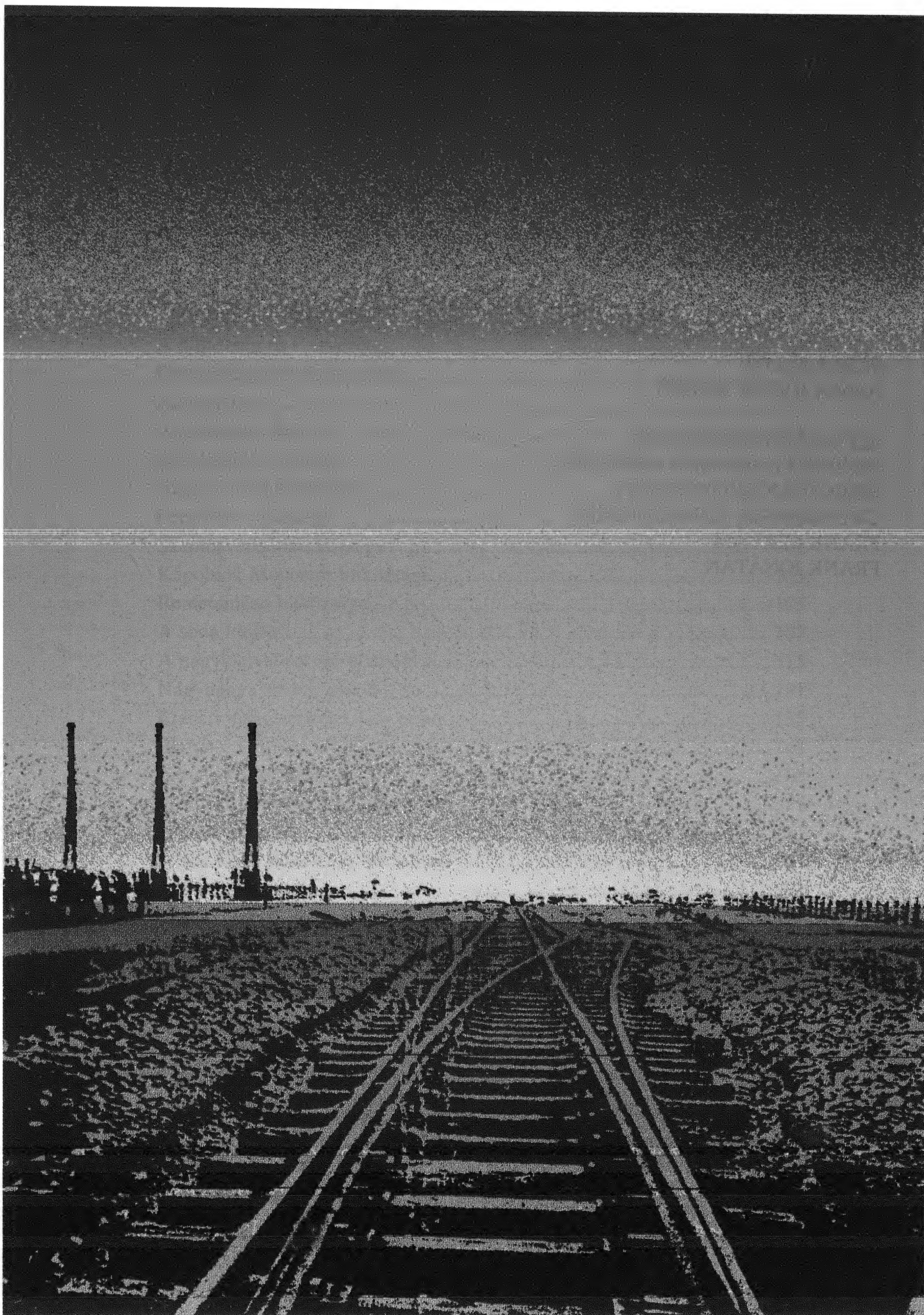
SZERKESZTÖ:
ICHAK JOSZÉF KOHÉN

SZERKESZTÖ BIZOTTSÁG:
GRÜNFELD HERMAN (HERMUS)
MERON (MOSKOVITS) ZVI
GRÜNBERGER PINHÁS (PINIE)
FRANK MIRYÁM
FRANK JONÁTÁN

Forditó: GÁBOR ZITA

Irgun Jocze Baia Mare (Nagybánya) b'Israel
P.O.B. 5772, Herzelia, 43100
Tel. 03-6191573 -- 09-9504168

Friedmann Lipe könyvnyomdája Bné-Brák,
R. Akiva 106, P.O.B. 3051, Tel. 03-6195550

A pusztulásba vezető út...

G

163. A bihari földvár
164. A nagykárolyi katolikus templom
165. Az egykori piarista rendház
166. A volt megyeháza
167. A nagykárolyi múzeum
168. A volt Károlyi-kastély
169. A román katona emlékműve
170. Ady Endre szülőháza
171. Az ákosi református templom
172. A püspöki székesegyház
173. A volt Vécsey-ház
174. A református templom
175. Az ortodox templom
176. Az aranyosmeggyesi várkastély
187. A koltói Teleki-kastély
188. A református templom
189. A régi piarista kolostor
190. A máramarosi múzeum
191. A kultúrpalota
192. Leövey Klára sírja
193. A jódi fatemplom
194. A naszódi múzeum
195. Az evangélikus templom
196. A volt ferencesrendi templom
197. A besztercei múzeum
198. A Bognár torony
199. A harinai evangélikus templom
200. A szilágysomlyói vár romja
201. A krasznai református templom
202. A zilahi református templom
203. A városi múzeum
204. A Wesselényi-kastély
205. A Wesselényi-család kriptája
206. A széki református templom
207. A volt Martinuzzi-kastély
208. Az örmény-katolikus székesegyház
209. A Salamon-templom
210. A szamosújvári múzeum
211. A szentbenedeki kastély
212. A dési református templom
213. A fejedelmek egykori szállásháza
214. A dési múzeum
215. Csicsó várának romja
216. Kővár romja

Nagybánya és vidéke

EMLÉK KÖNYV

NAGYBÁNYA

NAGYSOMKÚT * FELSŐBÁNYA
KÁPOLNOK MONOSTOR
ÉS KÖRNYÉKE

ZSIDÓSÁGÁNAK TRAGÉDIÁJÁRÓL

TEL-AVIV, 1996

RCS